G‘AFUR G‘ULOM
nomidagi nashriyot-matbaa
ijodiy uyi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
MA’NAVIYAT VA DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
MASALALARI DEPARTAMENTI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING KATTA IZOHLI LUG‘ATI

IKKI JILDLI

Nizomiddin MAHMUDOV
tahriri ostida

TOSHKENT– 2022

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
MA’NAVIYAT VA DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
MASALALARI DEPARTAMENTI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING KATTA IZOHLI LUG‘ATI

IKKINCHI JILD

G‘AFUR G‘ULOM NOMIDAGI
NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI

UO‘K 811.512.133’373.421(038)
KBK 81.2O‘zb-4
M 16

N. Mahmudov
O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati. II jild / N.Mahmudov tahriri ostida. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 488 bet

MUALLIFLAR JAMOASI:

Nizomiddin Mahmudov, filologiya fanlari doktori, professor
Durdona Lutfullayeva, filologiya fanlari doktori, professor
Yorqinjon Odilov, filologiya fanlari doktori, professor
Durdona Xudoyberganova, filologiya fanlari doktori, professor
Ma’rufjon Yo‘ldoshev, filologiya fanlari doktori, professor
Shuhrat Ko‘chimov, filologiya fanlari doktori, dotsent
Dilrabo Andaniyazova, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Feruza Musayeva, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

TAQRIZCHILAR:

Abduvahob MADVALIYEV
filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim

Sharifa ISKANDAROVA
filologiya fanlari doktori, professor

Mazkur lug‘atda ilk marta ona tilimizning boyligi hisoblangan leksik sinonimlarning keng qamrovli leksikografik talqini amalga oshirildi. Lug‘atdan leksik sinonimlarning leksikografik izohlari, sinonimik qatordagi so‘zlarning ma’no nozikliklari, bu ma’noviy farqlanishlarni dalillovchi, ijobiy-salbiy bahosi hamda uslubiy o‘ziga xosliklarini ko‘rsatuvchi illyustrativ misollar o‘rin olgan. Lug‘atga faqat mustaqil so‘zlardan iborat sinonimik qatorlargina emas, balki yordamchi so‘z turkumlari doirasidagi sinonimik qatorlar ham kiritilgan. Lug‘at o‘zbek tilshunosligi va turkiyshunoslik bo‘yicha mutaxassislar, tarjimonlar, ommaviy axborot vositalari xodimlari, oliy ta’lim muassasalarining o‘qituvchilari va talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi uchun mo‘ljallangan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbek tilini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chop etildi.

UO‘K 811.512.133’373.421(038)
KBK 81.2O‘zb-4

© G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022

ISBN 978-9943-8835-5-0

Q

QABR, GO‘R, MOZOR, LAHAD, TURBAT, MARQAD, O‘BA, QO‘YINDI Marhumning jasadi ko‘miladigan yoki ko‘milgan maxsus joy. **Qabr, go‘r, mozor** ham adabiy tilda, ham so‘zlashuvda keng qo‘llanadi. **Go‘r** ko‘proq salbiy bo‘yoqdorlikka ega. **Lahad** so‘zida qabrning ichki qismi ta’kidi mavjud. **Turbat, marqad** kam qo‘llanadi. **O‘ba, qo‘yindi** – shevaga xos so‘z.

Sarkarda topshirig‘i bilan to‘rt jangchi uch kecha-yu uch kunduz q a b r atrofida posbonlik qilishdi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Zarang markazidan chiqaverishdagi eski qo‘rg‘on devorlari yaqinida Farhod o‘quvchilik yillari juda muqaddas sanalgan e’tiborli bir q a b r bo‘lardi.* E.A’zam, Shovqin. *O‘lik ko‘mishning o‘zi bo‘lmaydi. O‘lgan o‘lib ketaveradi, qolganga qiyin. O‘lik g o‘ r ga kirmasdan xarajat boshlanadi*. S.Ahmad, Ufq. *Jaloliddin g o‘ r adog‘ida cho‘kkalab, uvlayotgan shamolga betkay o‘ltirdi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. – *Tong sizg‘ib qoldi, aravani qo‘sh, o‘g‘lim, – dedi u. – Ko‘nglum alag‘da, ukag‘inangni m o z o r in ko‘rib kelmasak bo‘lmaydi!* S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Tursunboyning go‘ri yonardi, Ikromjon endi o‘g‘lining m o z o r i yonayotganini ko‘rmas, ko‘zlarini yumib, ingroq, alam, iztirob bilan to‘lg‘anardi*. S.Ahmad, Ufq. *Kimdir Yaratganning huzuriga borayotganiga shukr qilib ko‘z yumar, kimdir l a h a d da yolg‘iz yotishini o‘ylab qo‘rquv bilan jon berar...* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. – *Ochiq mozorga kelib qolding! – dedi onamiz. – Ochiq l a h a d ga kelib qolding!* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Dilni o‘rtar hamon g‘am-u g‘urbatlari, Yot ellarda qolib ketdi t u rb a t lari, “Fig‘onkim...” deb o‘tdi qancha furqatlari, Yorkentlarda ko‘zi jayron yurt edi bu*. S.Sayyid, Vatan nadir? *Tez orada qabristondagi go‘dak t u r b a t ini eslatuvchi tanish mozor yonida yangi qabr paydo bo‘ldi.* G‘.Shermuhammad, Quduq. *Aytishlaricha, Behbudiy qabri “Eshoni shahid” maqbarasi yaqinida bo‘lgan. Bir necha yil davomida uning m a r q a d i e’tiborda bo‘lib kelgan.* P.Ravshanov, Behbudiyning so‘nggi manzili. *Bir marrasi Samarqand bo‘ldi, bir tomoni Sadr Vaqqos otaning m a r q a d i bo‘ldi.* B.Qobul, Enayo‘l. *Besshatir o‘ b a lari Yettisuvdagi saklarning ijtimoiy-maishiy, xo‘jalik tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega*. “O‘zME”. – *Shu yerdan o‘tgan Nonber ota kimdan kam? – dedi oqsoqol. – Kelinglar, shu zotning q o‘ y i n di sini obod qilaylik!* S.O‘nar, Vijdon. *Nogahoniy voqeadan hamon o‘ziga kelolmagan hasharchilar unga yuzlanishdi. – Palakat bosib, eski q o‘ y i n d i ga duch keldik. Ko‘z tegdi bizga! Ishimiz chappasiga ketadi endi*. G‘.Shermuhammad, Quduq.

QABRISTON, MOZOR, GO‘RISTON, MOZORISTON, MOZORBOSHI, MOZOROT, MOZORTEPA, QO‘YINDI Marhumlar dafn qilinadigan maxsus joy, qabrlar majmuyi. **Qabriston**, **mozor** adabiy til va so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Go‘riston** va **mozoriston** nisbatan kam qo‘llanadi. **Mozorboshi**, **mozorot** so‘zlashuv tiliga xos. **Qo‘yindi** – shevaga xos so‘z.

Rukniddin og‘zini ham o‘ramagan, shundoq qo‘li bilan vabodan o‘lgan kishilarni yelkasidan ushlab, bordonga yotqizar, undan keyin tutun ichida jimjit ko‘chalardan sudrab q a b r i s t o n yonidagi xandaq tomonga ko‘tarilardi. Mirmuhsin, Temur Malik. *U q a b r i s t o n ning yarmini asta-asta aylanib, Van Gogni ko‘rgan joyiga yetdi va yo‘lakchadan sal narida – qabrdagi yodgorlik poyiga bag‘ir bosib yotgan bir dasta qizil gulga ko‘zi tushdi*. U.Azim, Bir dasta qizil gul. *Uning har bir surasi qabriston jimligini, boyqushlar ko‘zi chaqnagan m o z o r dahshatini eslatadi*. S.Ahmad, Ufq. *Ot-aravani maydon chetiga qo‘yib, o‘zlari kichik m o z o r ni yoqalab o‘tib, daryoga yaqinlashishdi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *G o ‘ r i s t o n to‘g‘risida dodxo nimalar eshitgan bo‘lsa, Unsin ham shuni eshitgan, shamol kechasi go‘riston dodxo xayolida qandoq dahshatli bo‘lsa, uning xayolida ham shunday dahshatli...* A.Qahhor, Dahshat. *Bahor – barchaga baravar! Shohona saroylar oldidagi gulzor nima, g o ‘ r i s t o n da ma’yus do‘ppaygan qabrlar nima – tanlab o‘tirmaydi. Hammasini bir tekis maysalarga burkaydi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *M o z o r i s t o n odam bilan to‘lib ketdi: hisobchi ko‘p kishilarga yaxshilik qilgan edi.* N.Eshonqul, Xayol tuzog‘i. *Bu m o z o r i s t o n boshida qancha o‘tirdim ekan? Chunon behudligimdan subh-u shomimni bilmasdim.* I.Sulton, Mening gulim. *Nega desangiz, ko‘chadan shoxdor jinaravasini minib o‘tganda ko‘chamizdagi bolalar to m o z o r b o sh i gacha orqasidan yugurib, ko‘chani changitib... masxara qilib borardik.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Lekin har hayitda m o z o r b o sh i ga borib, qabrini ziyorat qilib keladi*. O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *So‘ng tor ko‘chadan rayonga qatnab o‘qigan chog‘lari – bu m o z o r o t yonidan o‘tayotganda oyog‘i uchida yurganlarini esladi.* Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *Xayriniso m o z o r o t ichidan o‘tgan so‘qmoq bo‘ylab erining qabri tomon yo‘l oldi.* Q.Norqobil, Osmon ostidagi sir. *O‘zining kitobga termilib o‘tirishi tevarakdagilarning istehzoli iljayishlariga sabab bo‘layotganini ich-ichdan his etib, uzoqdagi m o z o r t e p a ga ma’yus termilib qoladi*. N.Norqobilov, Bo‘ron qo‘pgan kun. *Alloh ularni bu dunyo mashaqqatlaridan forig‘ etib, bir lahzadayoq dargohiga chorlab ola qolgan, ko‘z yumib ochguncha fursat ichida orqamizda oq m o z o r t e p a paydo bo‘la qo‘ygan edi*. M.Mansur, Judolik diyori. *Masjiding uzoq bo‘lsa ham, mozoring yaqin bo‘lsin degandek, q o ‘ y i n d i ham shundoqqina qishloqning biqinida*. N.Qobul, Kechikkan turnalar. *Avtobus katta q o ‘ y i n d i – qabristonning o‘rtasidan go‘ristonni ikkiga bo‘lib, xuddi endi mayit olib kelgan ulkan tobutdek lapanglab borardi.* B.Qobul, Ena shamol.

QADAH, JOM, PAYMONA, AYOQ Sarxush qiluvchi ichimlik quyib ichiladigan idish. **Jom, paymona** poetik nutqqa xos, kitobiy xoslangan. **Ayoq** eskirgan, mumtoz adabiyotda qo‘llanadi.

Q a d a h lar jaranglaydi. Kelin-kuyovning salomatliklari uchun ko‘tarilgan qadahlar o‘z kuchini ko‘rsatdi. S.Ahmad, Ufq. *Tavakkal shoyon xursand bo‘lib: – Oldik! Keyin – o‘yin! – deya q a d a h ni shartta bo‘shatdi-da, kursisini orqasiga qitirlatib surib, chetga chiqdi.* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Iloyo, boshimizga kelmasin qaro kunlar, O‘zbegim, deb ko‘taring, do‘stlarim, oltin j o m ni.* A.Oripov, O‘zbekiston davlati. *Qiyomatda bo‘lmaydi hiyla, Yomg‘ir – sharob, gazagi – ilon. Hech kim qusmas do‘stlari ila Bir qadah, may ichib, bir j o m qon*. M.Yusuf, Qiyomat. *Bu zamin obi hayot birla to‘lug‘ p a y m o n a dir, Maskanim Farg‘onadir, Farg‘onadir, Farg‘onadir*. E.Vohidov, Maskanim Farg‘onadir. *P a y m o n a sharobga to‘ldimi? To‘ldi... Qalbda esa o‘sha og‘ir ko‘lanka.* I.Mirzo, Ko‘lanka. *Bahor faslidur-u may havosi boshimda, A y o q tut manga, soqiyki, xush havoyidur.* Bobur.

QADAM, ODIM, HATLAM, HOPPOY Yurish jarayonidagi har bir oyoq tashlash. **Qadam** adabiy tilda ham, so‘zlashuvda ham faol qo‘llanadigan so‘z. **Odim** ko‘proq badiiy uslubda qo‘llanadi, **hatlam** shevaga oid, ko‘pincha hisob so‘zi vazifasida keladi, mazkur vazifada nutqda **qadam odim**ga qaraganda kam ishlatiladi. **Hoppoy** – shevaga xos so‘z.

Alimardon tramvaydan tushdi-da, Estrada teatri tomonga yengil, dadil q a d a m lar bilan yurib ketdi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Munisxon ketidan uning kelayotganini, ko‘chaga ham chiqishini bilib q a d a m ini tezlatdi.* A.Qahhor, Sarob. *Yo‘lchi o d i m ini katta otib jo‘nadi. Biroz nari borgach, orqasidan Qambar chaqirdi: – Beri keling!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Hozir ham xuddi sahnaga chiqqandek yengil o d i m lar bilan yurib, burchakdagi toshoyna oldiga keldi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qolaversa, “Ikki h a t l a m joy, bir zumda boraman-u qaytaman-da” deb o‘yladi.* O.Abdiyev, Rizq. *Momomiz ikki h o p p o y tashlashi bilan buvamiz ilkis uning qo‘lidan tortib, ot egariga o‘ngarganda, otiga qamchi urgan.* O‘.Haydar, Bug‘doyzor oralagan so‘qmoqlar. *Xullas, Saypi muallim qadami bilan hoppoylab oltmish h o p p o y sanab, u boshigayam, bu boshigayam yalpoq qayroq tosh bilan o‘yib bir chiziq tortardi*. S.O‘nar, Bibisora.

QADAMOQ, TO‘G‘NAMOQ, SANCHMOQ Uchli, tig‘li narsani biror sathga o‘rnatmoq, mahkamlamoq. **To‘g‘namoq** to‘g‘nog‘ich, medal, orden kabilar bilan bajariladigan harakatga nisbatan ishlatiladi. **Sanchmoq** qilich, xanjar, pichoq kabi tig‘li buyumlarga nisbatan qo‘llanadi.

Qora baxmalga q a d a l gan zar tugmachalardek yaltirab turgan yulduzlar birin-ketin o‘chib, osmon beti ohak surtilgandek oqara boshladi. Sharofat hamon uyg‘oq. S.Ahmad, Seni izlab. *Azizbek bo‘lsa “javohir q a d a l g‘an tojlar, oltin taxtlar, nozanin parivashlar, dongdor mahramlar” haqidag‘ina o‘ylar edi.* A.Qo-

diriy, O‘tkan kunlar. *Zumrad ninani palakka t o‘ g‘ n a di-da, o‘rnidan turdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Anvar yugurib kelib, yorliqni olib o‘pdi va uni sallasiga s a n ch ib, orqasi bilan yurib, ilgarigi o‘rniga borib to‘xtadi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

QADIMGI, QADIMIY, QADIM, AZALIY, AZALGI, KO‘HNA, ESKI Vaqt nuqtayi nazaridan avvalgi, uzoq o‘tmishdagi. **Qadimiy** so‘zida vaqt nuqtayi nazaridan olislik belgisi **qadimgi** so‘zidan ko‘ra kuchliroq. **Qadimgi, qadimiy, qadim, azaliy, azalgi** barcha uslublarda qo‘llanadi, **ko‘hna** badiiy nutqqa xos. **Eski** so‘zida vaqt jihatidan uzoqlik belgisi nisbatan kuchsizroq.

Toshdagi rasmlar bundan ko‘p ming yil avval o‘tgan bobokalonlarimizning ijodi ekan. Shu rasmlarga qarab, q a d i m g i odamlar qanday yashaganini bilish mumkin. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Deraza-darvozalar q a d i m g i Sharq me’morchilik san’atining noyob namunasi edi!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Qisqasi, u ovchilikning q a d i m i y va deyarli hech o‘zgarmas rasm-rusumlariga to‘la amal qilishdan yo erinadi, yo ularni bilmaydi*. N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *To‘qaydan chiqishimiz bilan bizni pishqirib oqayotgan q a d i m i y Jayhun va daryo chetida egarlangan otday, yozig‘li dasturxon bilan mo‘jazgina soyabonli paroxod kutib turardi.* K.Avaz, To‘yxat. *Muhammad Avaz q a d i m zamonlardan beri shuhratini yo‘qotmay kelayotgan, mo‘ysafid yoshida ham qirchillama yigitni eslatadigan Registon qiyofasida ilgari ko‘rilmagan ajab bir o‘zgarish, binobarin, ta’rifga sig‘mas ulug‘vorlik namoyon bo‘lganini e’tirof etdi*. A.Dilmurod, Mezon burji. *Valilardan ibrat so‘ylar q a d i m sahrolar, So‘ndi qancha saltanatlar, qancha tug‘rolar*. S.Sayyid, Vatan. *Ammo hamma gap kelib-kelib tag‘in o‘sha a z a l i y jumboq – inson, inson ma’naviyati, insonning hanuz noraso tabiati masalasiga taqalmoqda.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Qutlug‘ davralarda jam bo‘lgan mahal, Do‘stlarga baxt tilash a z a l i y odat.* A.Oripov, Inju diyor uchun. *Bu o‘lkaning ariqlarini a z a l g i tajriba va uquv bilan va benihoya zo‘r, doimiy mehnat bilan yaratibdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yoyilib yotibdi bu qadimiy Shosh, Hali mo‘l jinko‘cha, loyshuvoq tomlar, Boshlaridan kechmish ne shum ayyomlar, O‘rtada parpirar k o‘ h n a Ko‘kaldosh*. Mirtemir, Ko‘kaldosh. *Yog‘iy ham biznikilarni o‘ldirmishdir. Bu – e s k i odat. Siz buni unuting, begim.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bobom mana shulardan – e s k i, olis, men tushunmaydigan g‘alati tarixlardan hikoya qilib berardi.* I.Sulton, Genetik.

QALAM, XOMA Yozish-chizish quroli. **Xoma** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Shahardan hammani quvlab chiqarib, Bo‘m-bo‘sh ko‘chalarda kezar bir o‘zi. Yagona quroli qog‘oz va q a l a m, O‘ylar u na bugun, na ertasini. A.Oripov, Muxbirlar. *Kunduz – o‘ltiraman o‘ylarim to‘zib, O‘zim stolda-yu xayolim oyda. Kunduz – latifalar aytaman yig‘lab, Q a l a m qitirlatib suraman xayol.* U.Azim, Saylanma. *Noma uchun x o m a tarosh ayladim…* Navoiy. *Toshkent –*

sevganniki, oy – hammaniki, Mehrim izhor etay dilnoma bilan. Farzandlar safida turibman toki, Qo‘lda otameros shu x o m a bilan. I.Mirzo, Toshkent xomasi.

QALAMPIR, GARMDORI Achchiq mevasi ovqat bilan iste’mol qilinadigan o‘simlik. **Qalampir, garmdori** adabiy tilda ham, shevalarda ham faol qo‘llanadi.

Undan so‘ng xuddi shunday tartib bilan pomidor, bodring, kartoshka, loviya, bulg‘ori qalampir, achchiq jaydari q a l a m p i r ekilgan. A.A’zam, Odamning olasi. *Keyin bilsak, odamlarning rahmini keltirish uchun oyoqlari ostiga q a l a m p i r surtib qo‘yishar ekan.* N.Qobul, Unutilgan sohillar. *Chol shu xabarni eshitdi-yu, g‘ayratiga g‘ayrat qo‘shilib, bog‘ga o‘tdi. Piyoz o‘tadi, g a r m d o r i ning tagini chopdi*. O‘.Umarbekov, Marusya xolaning miltig‘i. *Brigadangizning ishlari yaxshi! Piyoz o‘toq qilindi... kechki qovun chopib qo‘yildi... g a r m d o r i sug‘orildi... Yana nimani gapirib beray?* O‘.Umarbekov, Abdulla qovunchi.

QALBAKI, SOXTA, YASAMA, SUN’IY, YOLG‘ONDAKAM, BOTIL Asliyatga mos emas, haqiqiy emas. **Qalbaki, soxta** ma’no jihatdan keng qamrovli, adabiy tilda faol, ammo so‘zlashuv tilida kam qo‘llanadi. **Yasama, yolg‘ondakam** so‘zlashuv tiliga xos. **Yasama, sun’iy** inson xatti-harakatlariga nisbatan ham, narsa-predmetga nisbatan ham ishlatiladi, **yolg‘ondakam** faqat inson xatti-harakatlariga nisbatan qo‘llanadi. **Botil** so‘zi eskirgan.

Hamma narsa Hojining ko‘ziga q a l b a k i ko‘rindi, shekilli, butun jihozlarni alohida-alohida ko‘zdan kechirdi, hatto devorlarni chertib ko‘rdi. A.Qahhor, Yillar. *Norqobil esa do‘stlari tayyorlab qo‘ygan… haqiqiyligiga hech kim shubha qilmaydigan q a l b a k i pasport bilan shu besh kun ichida Termizga yetib keladi.* S.Ahmad, Taqdir, taqdir. *S o x t a taloq xatini olg‘an so‘ngingizda menga xitob qilib yozg‘an fikrlaringizdan, ehtimol, endi qaytayozg‘andirsiz…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Sen bundaylarning qilich-qalqonidan qo‘rqma. Bu qilich-qalqon mo‘rt, bolalarning o‘yinchog‘i kabi s o x t a.* T.Malik, Falak. *Kechqurun Fazliddin akasi Abdullaboy bilan uzoq gaplashib, so‘ng o‘z uyiga kirgach, Nuri y a s a m a noz bilan dedi: – Maskovga jo‘narmishsiz, nimaga manga bildirmaysiz?* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bobur bu y a s a m a e’tiqodlardan g‘ashi kelib, bosh chayqadi-yu: – Taajjub! – deb qo‘ydi.* P.Qodirov,Yulduzli tunlar. *Rastaning ichida besh-o‘n kishi paydo bo‘ladi, ular s u n’ i y tavoze bilan shovqinsiz muomalaga kirishadi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Endi, yozuvchilik “sirlari”ni ozmi-ko‘pmi o‘rganganimdan keyin, romanning butun realistik kuchi va kishini rom qiluvchi go‘zalligi ham, xarakterlarning betakror milliy koloriti ham, shu bilan birga, realistik uslubda yozilgan va bugungi kitobxon uchun s u n’ i y tuyuladigan ayrim sahifalar ham ko‘zimga tashlanadi*. O.Yoqubov, Adolat manzili. *– Yana sovuq suvga yuvindingmi? – dedi u y o l g‘ o n d a k a m po‘pisa qilib.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Ilgari xonga aniq, axborotlar berib turadigan*

maxsus odamlar bu gal Shoh Ismoilning y o l g‘ o n d a k a m chekinayotganini va harbiy nayrang ishlatmoqchi ekanini bilmay qolgan edilar. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kimki b o t i l yo‘l bilan izzat talab qilsa, Alloh uni haq yo‘l bilan xor qilib qo‘yadi.* S.Sayfulloh, Buyuklar halqasi. *– Aytib kel u fikri b o t i l ni?! – dedi u shiddat bilan Asad qoriga*. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

QALBAKILIK, SOXTALIK, YASAMALIK, SUN’IYLIK, G‘AYRITABIIYLIK Asliyatga mos emaslik, haqiqiy emaslik. **Qalbakilik, soxtalik, g‘ayritabiiylik** ma’no jihatdan keng qamrovli, adabiy tilda faol qo‘llanadi. **Yasamalik** – so‘zlashuv tiliga xos so‘z.

Vinzavod hujjatlarida q a l b a k i l i k bo‘lsa, mening nima aloqam bor? T.Malik, Shaytanat. *Qo‘ying-chi, talaba xalqining ham makkora ayolga o‘xshagan hiyla-nayrangi qirq eshakka yuk bo‘ladi. Lekin Sanjar qanday bu q a l b a k i l i k l a r n i ko‘radi – bilmayman-u, firibgar talabani bir zumda fosh qiladi-qo‘yadi.* O.Sharafiddinov, Domlalar. *Lekin qonimizga kirgan – s o x t a l i k a’zoyi tanimiz qaqshatar butun.* E.Vohidov, Saylanma. *– Menga u butunlay yoqmaydi, – gapga aralashdi Po‘lat. – Nazarimda, ancha qo‘pol ishlangan. Boshqa figuralar yaxshi. Faqat Samson shunday ko‘rinadi. Uning qarashida ham qandaydir s o x t a l i k bor.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Biroq bahridilini ochib yuboradigan bunday go‘zallikda qandaydir y a s a m a l i k bor edi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Shamsibek saboqdoshining so‘zlarida s u n’ i y l i k sezdi. Abdulvahobning yoqa ushlashi, kalima keltirishi kimlargadir taqlid qiluvchi masxarabozni eslatardi.* T.Malik, Falak. *Sof, har qanday s u n’ i y l i k n i bag‘riga singdirmagan umrimning unutilmas yaxlit bir parchasi, bir kecha-kunduz, senga ta’zim qilaman.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Diqqat bilan kuzatilsa, hatto kasalxona xodimlarining xatti-harakatlari-yu imo-ishoralarida allaqanday g‘ a y r i t a b i i y l i k ni ilg‘ash mumkin edi.* U.Hamdam, Muvozanat.

QALIN, ZICH, TIG‘IZ, BAROQ, G‘UPPA Ko‘p va bir-biriga yaqin joylashgan, siyrakning aksi. **Qalin, zich** faqat moddiy predmetlar joylashuviga nisbatan qo‘llanadi, **tig‘iz** aniq predmetlarga nisbatan qo‘llanganda, orada joy qoldirmaslik ta’kidi anglashiladi, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanishi mumkin. **Baroq** jun, yung, tuk kabilarga nisbatan ishlatiladi; qalinlik, o‘siqlik ta’kidi mavjud. **G‘uppa** – shevaga xos so‘z, asosan, folklor asarlarida uchraydi.

Bobur esa to‘g‘riga ketgan tor so‘qmoqdan, q a l i n daraxtlar orasidan yelday uchib boryapti! P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Muqad! – U dadasining yo‘g‘on ovozini eshitib, boshini ko‘tardi, qorong‘ida uning q a l i n, hali oq oralamagan soqolini, quyuq qoshlari tagidan sinchiklab tikilib turgan ko‘zlarini aniq ko‘rdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Ariq bo‘yida qad ko‘targan z i ch oqterak yaproqlari shitirlab turadi*. I.Sulton, Men, Onam va O‘rta Yer dengizi. *Shu sa-*

babli xiyobonda daraxtlar shunchalik z i ch va tarvaqaylab ketgan, ustiga ustak, shaharning barcha qushlari ancha yillardan beri arra tovushini eshitmagan daraxtlarga uya qurgandi. N.Eshonqul, Bahoviddinning iti. *Bu qishloq Qiziriq cho‘lining kun botish tomonida. T i g‘ i z guvala uylar, qo‘ralarning o‘rinlarigina qolgan*. M.Safarov, Ayrishox. *Boburdan orqaroqda turgan ko‘zlari katta-katta ozg‘in qora yigit – Hindubek t i g‘ i z oq tishlarini ochib kuldi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qora b a r o q qoshlarini chimirib, bir zum dengizda suzib borayotgan teploxodga qarab turdi-da: – Yuring! – dedi va mashina tomon tez-tez yurib ketdi.* O‘.Umarbekov, Haykal. *Habibulla uning uzatgan oyoqlarini ushlab, oldiga tortdi, quymuchiga itning o‘mrovini tirab, b a r o q, oq junlarini siladi...* Sh.Xolmirzayev, Jo‘raboshi. *Tilla ko‘za ichida g‘ u p p a go‘za, yor-yor, yangi kelgan yangajon, Tutmang ro‘za, yor-yor.* “Oy oldida bir yulduz...”

QALQON, SIPAR Jangchining tanasini qilich, nayza va boshqa tig‘li qurollardan himoya qiladigan, qattiq materialdan tayyorlanadigan moslama. **Sipar** – eskirgan so‘z, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

To‘plarning gumburlashi, miltiqlarning qarsillashi, borut tutuni, har qanday q a l q o n ni teshib o‘tadigan olovli o‘qlar zarbasi va yana buning hammasi behisob aravalar shakliga kirib o‘z-o‘zidan yurib kelayotgani yov qo‘shinini dahshatga keltirdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Q a l q o n ing bor, kim qasd qilsa gar joningga, Alpomishlar ruhi yor har o‘g‘loningga*. M.Yusuf, Tavallo. *Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplangan ko‘rpalar, taxmon tokchalariga uyilgan kumush qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va s i p a r lar; qip-qizil gilam va shohi ko‘rpachalar kishi ko‘zini qamashtirar darajada edilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Biron yeri lat yesa ham astoydil qilich solib, s i p a r tutadigan, payt poylab, “raqibi” gardaniga qilich soladigan sarbozlarni yuqori baholardi*. Mirmuhsin, Temur Malik.

QAL’A, QO‘RG‘ON, ISTEHKOM Yashash va mudofaa maqsadida qurilgan inshoot. **Qal’a, qo‘rg‘on** baland devorlar bilan o‘ralgan, asosan, o‘rta asrlarga oid inshootlarni bildiradi, **istehkom** so‘zida devorlar bilan qurshalganlik ta’kidi mavjud emas. Bu so‘zning ma’nosi kengroq bo‘lib, mustahkamlangan har qanday inshootni, shu jumladan, zamonaviy inshootlarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

Qurbon... mutaassir bo‘lib turardi: bir zamonlar o‘lkaning biron kentida, qishlog‘ida, shaharda isyon ko‘tarilsa, uni bostirish uchun uzoq-yaqindagi oqposhsho garnizon – q a l’ a laridan “jazo otryadlari” ham jalb etilardi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *...kutilmaganda tashqi ishlar xalq noziri so‘z olib, kun tartibiga yana bir masalani kiritishni taklif qildi. – Aprel oyida Termiz q a l’ a siga ikki afg‘on kelib, amirning muhim maktubini topshirgan*. T.Malik, Savohil. *Malika Bayda q o‘ r g‘o n darvozalarining kalitini Jamna bo‘yida Boburga topshirayotganda ko‘zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi.* P.Qodirov,

Yulduzli tunlar. *Yetti istehkomni qon bilan olgach, to‘xtadilar. Bu q o‘ r g‘o n ni yanchib o‘tish asli hech gap emas edi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Xo‘jandni ikki bo‘lib oqqan Sirdaryoning o‘rtasida, shahardan bir chaqirim quyiroqdagi orolda qadimdan qolgan bir i s t e h k o m bor edi.* M.Osim, Temurmalik. *Sohibqiron lashkarlari Ikki hafta o‘tib, rabbiul-avval kirganida hirovul to‘dalari bir kichik kent qo‘rg‘onining mustahkam i s t e h k o m lariga yo‘liqdilar.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

QAMAL, QURSHOV, MUHOSARA O‘rab, qamab qo‘yilgan holat. **Qamal, muhosara** so‘zlari, asosan, harbiy sohada qo‘llanadi va faqat dushman tomonidan o‘rab olinish holatini ifodalaydi. **Qurshov** so‘zining qo‘llanish doirasi kengroq va u nafaqat dushman, balki boshqa narsa, predmetlar bilan o‘rab olinish holatini ifodalashi mumkin. **Muhosara** eskirgan so‘z, ko‘proq tarixiy asarlarda qo‘llanadi.

Kech kuzakning rutubatli, sovuq izg‘irinlari esa boshlaganda u uch oydan ortiq davom etgan q a m a l so‘ngida – ochlik, miskinlik, xor-zorlik nihoyasida, yer yuzining sayqali bo‘lmish shahri azim Samarqandni g‘addor dushmani Shayboniyxonga tashlab chiqdi. X.Sultonov, Panoh. *Urganj q a m a l i boshlanib, uning darvozalariga yaqin yo‘lash mushkulligini va qal’a devori ustida har gal shayx paydo bo‘lganida cherik beixtiyor orqaga serpilishini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rgach, bu ishonch diliga tag‘in-da mahkamroq o‘rnashdi.* E.Samandar, G‘ayb qushlari. *To‘dadan chiqolmas eng zo‘ravon ham Yelkasida uloq, qolur q u r sh o v da*. Mirtemir, Yayov uloq. *Xonzoda begim hamma balolarga o‘zini tutib berib ukasini yov q u r sh o v idan xalos qilganini Bobur bilmasa ham, Qutlug‘ Nigor xonim yaxshi bilar edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Yetmish kunlik bir m u h o s a r a dan keyin uch ming sipohni bir yarim mingga tushurib, bir yarim ming sipohni Toshkand qo‘rg‘onlari ostida qurbon berib, Normuhammad qushbegi quruq qaytishg‘a majbur bo‘ldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Biroq bu jang shiddatini susaytirmadi, m u h o s a r a kuchaygandan kuchayar, har ikki tomon bir-birini ayashni xayoliga ham keltirmasdi.* X.Davron, Amir Temur o‘g‘lining o‘limi haqida rivoyat.

QAMAMOQ, HIBS QILMOQ (ETMOQ), HIBSGA OLMOQ Ozodlikdan mahrum qilmoq, yopiq inshootda muayyan erkinliklarni cheklagan holda saqlamoq. **Qamamoq** so‘zining ma’nosi kengroq, odamdan boshqa mavjudotlarga nisbatan ham ishlatiladi. **Hibs qilmoq, hibsga olmoq** faqat shaxslarga nisbatan qo‘llanadi, hozirgi o‘zbek tilida ham faol, kitobiy.

A’zamjon agar dadam q a m a lib qolmaganda, albatta, meni rais qilishardi, deb afsuslanib o‘tirardi. S.Ahmad, Ufq. *Qorli uvalarda qora qo‘toslar, temir halqalar bor burunlarida. Bir joyda aylanar butoq cho‘llarning daraga q a m a l gan quyunlariday.* Sh.Rahmon, Ozodlik. *Hali Sharif urfon dumini likillatib, Oydinbibi nomini tilga oldi, nahotki sho‘rlik zavjayi halolini ham*

h i b s q i l ishgan? A.Dilmurod, Mezon burji. *To‘rt savdogarni ham h i b s e t ib, mollarini ehtiyot saqladi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Humoyun gap nimadaligini surishtirib bilgach, navkarlarga: – Rojani bo‘shating! – deb buyurdi. – ...Farmoni oliyni unutgan shahvatparast Vaysbek h i b s g a o l insin!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ayol boyoqish h i b s g a o l inadi*. Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy.

QAMISH, CHIG‘, SOZ Boshoqdoshlarga mansub, suvda, botqoqlikda, to‘qayzorda o‘sadigan, bo‘g‘im-bo‘g‘im uzun poyali ko‘pyillik o‘simlik. **Chig‘, soz** – shevaga xos so‘zlar, kam qo‘llanadi.

Yoshlikda poda boqib yurgan chog‘larida, q a m i sh dan, har xil tog‘ yog‘ochlaridan nay yasar va poyonsiz dalalarda, qoyalar ostida, suvlar bo‘yida chala-chala vaqtini o‘tkazar edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Yolqin akam yer-to‘lalarning ustiga yopadigan taxtasi-yu q a m i sh larini mashinada berib yuboribdi*. P.Qodirov, Meros. *Ch i g‘ keraga balandligicha kesiladi*. N.Rahmatullayeva, Badash. *Solma eshik ch i g‘ dan to‘qilib, ustiga mato tikiladi*. N.Rahmatullayeva, Badash. *Mingashib toyga, Yo qapchig‘oyga, Yoki bedana Qalin, s o z joyga, Balig‘i pana Yoyilma soyga – Ketsak-chi ikkov, Ov yaxshi-da, ov...* Mirtemir, Ov.

QAMISHZOR, SOZLIQ, SOZLOQ Qamish o‘sadigan yer. Adabiy tilda **qamishzor** faol qo‘llanadi, **sozliq, sozloq** kam ishlatiladi va, asosan, shevada uchraydi.

Cho‘l shamoli esib q a m i sh z o r larda uvladi, qiz sochlarini to‘zg‘itdi, buydalab ko‘zlarini, qoshlarini berkitib tashladi. S.Ahmad, Ufq. *Qamishzordan ayrildim deb u dod etarmish, Chamanlarda, bog‘larda ham faryod etarmish...* E.Vohidov, Saodatga. *Biz tekis yo‘l qolib, s o z l i q ni kechib ketdik*. A.Muxtor, Davr mening taqdirimda. *Shu payt ro‘paradagi dovon orqasidan eshaklarning hangrashi, “ol-ol!”, “ur-ur!” degan shovqin-suron eshitildi-yu, qamishlar chayqalib, s o z l i q ni eshak qopladi.* O.Yoqubov, Er boshiga ish tushsa. *Jar tagida ajriqzor, s o z l o q bor, Jar tagida yam-yashil yozloq bor...* Mirtemir, Buloq. *Etaklaring yaylov, s o z l o q va poda, Qaydaki suv bo‘lsa, qator o‘tovlar.* Mirtemir, Achchisoy.

QAMOQ, QAMOQXONA, HIBS, HIBSXONA, ZINDON, TURMA, AVAXTA, MAHBAS Ozodlikdan mahrum etilgan kishilar, mahbuslar, jinoyatchi va sh.k. qamaladigan joy. **Hibs, hibsxona** rasmiy va badiiy uslublarga xos. **Zindon** – eskirgan so‘z. **Turma, avaxta** so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Mahbas** o‘zbek tilida eskirgan, kitobiy.

Uning bu holati frontdan qaytgan jangchidan ko‘ra, q a m o q dan qaytgan mahbusga o‘xshardi. S.Ahmad, Ufq. *Tog‘a q a m o q da kechgan kunlari va nomidanoq ot hurkadigan allaqanday kimsalarning parvozi-yu fojialari xususida so‘zlaydi.* N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *Hosila opa hovli devori ustini*

aylantirib tikanli sim bilan o‘ratdi. Bu ancha xunuk edi; nimasi bilandir q a m o q x o n a devorlarini eslatardi. Sh.Xolmirzayev, Kimsasiz hovli. *Q a m o q x o n a dan qochayotib soqchilardan birining qurolini tortib olgan davangir malla mahbus bir o‘qni o‘ziga asrab qolib, askarlar bilan rosa otishadi.* N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *Jon tikkan shoir El dushmani ataldi. Hukm o‘qildi. Bosh egib u Asta borar h i b s tomon.* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Shunday qilib, dadam boyoqish 53 yoshida halok bo‘ldi va shu qisqa umrining 11–12 yilini h i b s va surgunlarda o‘tkazdi.* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Yosh-yosh juvonlar, qaqshab-qaltirab qolgan keksalar h i b s x o n a xodimlarining ovqat qabul qilishini kutib, ertalabdan kechgacha tikanli sim oldida diydirab turishadi.* O.Yoqubov, Muzqaymoq. *O‘shanda Bo‘tabekov h i b s x o n a dan chiqqan mahbusdek xursand bo‘lgan, ko‘z yoshi to‘kkancha rayon markazidan qishloqqacha piyoda qaytgan edi.* N.Qobul, Kechagi kun. *Z i n d o n lar ochildi, sochildi sirlar, temir pardalardan omoch quyildi, toshlarga aylanib qolgan botirlar na’rasi quloqqa kelib urildi*. R.Parfi, Kutilmagan siyliqlar. *Qabr esa badbaxtlar uchun z i n d o n, to yaxshilik yomonlikdan ajraladigan jazo kunigacha tor hibsxona bo‘ldi…* T.Malik, Xazonrezgi. *Umuman, Mirzakarimboy uyi Yo‘lchi uchun t u r m a dan xunukroq ko‘rindi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Solihabibi... jiyaniga uchrashish zarurligini tushunsa ham avval t u r m a ga borishga qaror qildi*. O‘.Umarbekov, Yer yonganda. – *Qaysi a v a x t a ga tashlaymiz buni? – shoshilib so‘radi Temirbek.* X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar. *Manman degan siyosatchilar, rahnamolarning biri a v a x t a da chiriyapti, biri sarsonlikda yuribdi*. T.Malik, Savohil. *Bir yo‘li ul ravzani qilma unut, Bu xarobobod m a h b a s tarki tut.* Navoiy, Lison ut-tayr. *Dunyo esa imtihon sahnasi. Ba’zilar inson vaqtincha qoladigan bir m a h b a s, ya’ni zindon ham deydilar*. T.Malik, Shaytanat.

QAQSHAMOQ, ZIRQIRAMOQ, SIMILLAMOQ, SIZLAMOQ Achitib og‘rimoq, og‘riqli zirqiroq tutmoq. **Zirqiramoq**da og‘riq darajasi kuchliroq. **Simillamoq** so‘zida og‘riqning darajasi kuchsiz, davomlilik ta’kidi bor, kam qo‘llanadi. **Sizlamoq** – shevaga xos so‘z, folklor asarlarida uchraydi.

– Yuring, oyi, tanchangizda biroz o‘tiraylik, oyog‘im q a q sh a b qoldi, – Anvar shunday degach, kampir o‘rnidan turdi. T.Malik, Shaytanat. *Ikki kundan buyon betinim uvlayotgan izg‘irin bug‘ularni suyak-suyagigacha q a q sh a t ib yubordi.* M.Safarov, Ayrishox. *Dildor butun tani z i r q i r a b og‘risa ham, ko‘ziga uyqu kelmasdi.* S.Ahmad, Ufq. *Muzaffar tirnoqlarigacha z i r q i r a b: – Nima qilibdi Fotihga? – dedi arang.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Tonggacha mashinaning motori sovib qoladi. Bazo‘r o‘t oldirdim. Salonda o‘ynab turgan buyuqdan etim s i m i l l a ydi*. J.Kengboyev, G‘urbatxona. *Yuragimning qayeridir kuyadi, S i m i l l a ydi, charsillar, sanchar, Go‘yo ming yil yuraksiz yashab. Bir qadoq og‘riqqa kunim qolganday…* F.Afro‘z, Seni sog‘in-

ganman… *Suyg‘un (kiyik)ning bir shoxiga ursang, ikki shoxi s i z l a ydi.* Maqol. *Tovonimga chaqirtikanakday botguvchi – g‘ashlik, Bedavo sizloviqday s i z l a t-guvchi – g‘ashlik*. Mirtemir, Onaginam.

QARAM, TOBE, MUTE Erki, ixtiyori o‘zida emas, boshqaga bo‘ysungan. **Qaram** barcha uslublarda faol. **Tobe** so‘zlashuvda kam qo‘llanadi. **Mute** so‘zida kimgadir tobelik belgisi boshqa sinonimlarga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Mute,** asosan, badiiy nutqda qo‘llanadi.

Amir Afg‘onistonni butkul mustaqil, o‘zgalarga q a r a m emas, deb yurtga omonlik beribdi. T.Malik, Savohil. *Nega maktab o‘quvchilari haligacha paxta dalalaridan chiqolmayapti?.. Nega, Yusuf!? Axir biz ozodlikka chiqqan, hech kimga q a r a m emasmiz, deya bayramlar qilayotgan xalqmiz axir!* U.Hamdam, Muvozanat. *– Men o‘zim ham shohlik zanjiridan butunlay ozod bo‘lishga intilmoqdamen, janob Qosimbek. Bu zanjirning bir uchi t o b e odamlarga bog‘langan bo‘lsa, uning ikkinchi uchi shohning o‘ziga bog‘lanur ekan!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Mudom kayfiyatga t o b e dir inson, Xastasan, ta’bingga kiradi tundlik*. Zulfiya, Saylanma. *Elim, seni m u t e ko‘rsam, Ko‘zdan qolay, ko‘zim kuysin...* H.Xudoyberdiyeva, Hurlik o‘ti. *M u t e holida turgan o‘rtog‘ining bunday baqirishi G‘ayratdagi g‘azab oloviga moy sepdi: – Sen ablahsan! Sen hayvonsan!* T.Malik, Talvasa.

QARAMA-QARSHI, ZID, KONTRAST Bir-biriga teskari. **Qarama-qarshi, zid** ko‘p qo‘llanadi. **Kontrast** ko‘proq terminologik ma’noda adabiyotshunoslikda qo‘llanadi.

Xullas... tag‘in, xullas deyapman, ana shunday q a r a m a-q a r sh i fikrlar kallamdan kechdi. Sh.Xolmirzayev, Qumrilar. *Farhodning... bir-biriga q a r a-m a-q a r sh i chigal o‘ylardan ko‘ngli g‘ash...* E.A’zam, Shovqin. *O‘shanda ham Fotihning ovozidagi betaskin iztirob undagi g‘urur va manmanlikka shunchalik z i d ediki, Nigora xiyol yumshab: – Mayli, o‘tgan ishga salavot, Fotih aka! – degan edi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Men sizlar bilan birmen, yerimni tashlab ketmaymen, ammo sulton farmoniga z i d hech ish qilg‘on emasmen.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Bu o‘rindagi ma’naviy-axloqiy sathda olingan k o n t r a s t hikoya yakunida yanada kuchaytiriladi.* D.Quronov, Cho‘lpon nasri poetikasi. *Sonet janri qoidasiga binoan... dastlabki misradayoq mazmun bayon qilinib, keyingi misralarda u rivojlantiriladi, obrazlar talqini, k o n t r a s t holatlar va ishqiy kechinmalar me’yoriga yetkazib ta’riflanadi.* M.Xolbekov, “Ishqing saqlaguvchi ko‘ksim beqalqon” yoxud Shekspirning xushta’b sonetlari.

QARAMA-QARSHILIK, ZIDLIK, ZIDDIYAT, KONTRAST Bir-biriga teskari bo‘lgan holat. **Qarama-qarshilik, zidlik, ziddiyat** so‘zlarida qarshilantirish belgisi darajama-daraja kuchayib boradi. **Kontrast** ko‘proq terminologik ma’noda adabiyotshunoslikka oid asarlarda uchraydi.

G‘oyalar kurashining g‘oyatda q a r a m a - q a r sh i l i g i bugunga kelib hammaning diqqat markazida turibdi. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Oqibat shunday bo‘ldiki, Saidiyning ichki hayoti bilan tashqi hayoti orasidagi kundan kun o‘sib borayotgan q a r a m a-q a r sh i l i k uning joniga qasd qilarli darajaga yetdi.* A.Qahhor, Sarob. *...yobonda sochilib yotgan lak-lak lashkargina emas, go‘yo butun dunyo buyuk hukmdorning tonggi hukmini kutar, ammo u zotning xayollarida z i d l i k tarozusining shayini muallaq edi...* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Tarozining juft pallasidir Ruhlarining z i d l i g i siri.* M.Abdulhakim, Javzo tashrifi. *Insonning umri, shaxsiy-intim kechinmalar haqidagi z i d d i y a t lar ga to‘lib-toshgan adoqsiz o‘ylar men o‘zimnikiga aylantira olmagan go‘zal qalbning o‘zgacha dukurlashiga sabab bo‘ladi...* X.Do‘st-muhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *O‘g‘li bilan xotini z i d d i y a t i yil o‘tgani sayin kuchayib borayotgan edi.* T.Malik, Talvasa. *So‘zlardagi ma’no ziddligi shoir va yor o‘rtasidagi munosabatni oydinlashtirishga xizmat qilmoqda: lab – shirin, ammo undan chiqqan so‘z – achchiq; keyingi misrada k o n t r a s t ajoyib yechimga ega: bol (lab) har qancha achchiq bo‘lsa, oshiqqa shuncha xush yoqadiki, oshiq undan-da mastroq bo‘ladi.* M.Tojiboyev, Muhammad Shayboniy lirikasida badiiy til muammolari. *Lekin dugonalar orasidagi suhbatni psixologik k o n t r a s t asosiga qurgan Cho‘lpon Saltining ham o‘zicha haqligini ko‘rsatadi*. D.Quronov, Cho‘lpon nasri poetikasi.

Q

QARAMLIK, TOBELIK, MUTELIK, QULLIK Erki, ixtiyori o‘zida emaslik, boshqaga bo‘ysunganlik. **Qaramlik, tobelik** faol qo‘llanadi. **Mutelik** ko‘proq badiiy nutqqa xos. **Qullik** so‘zida tobelik tushunchasi yanada kuchli ifodalanadi, salbiy bo‘yoqdorlik ham bor.

Har bir fuqaro: “Fikrim mustaqil – men mustaqil! Men mustaqil – yurt mustaqil!” – degan tushunchani dil-diliga jo qilgandagina, mamlakat q a r a m l i k isnodidan abadiy xalos bo‘ladi. A.Obidjon, Tip-tiniq vujud. – *Tangri turk kabi erksevar elga doimiy q a r a m l i k ni ravo ko‘rganiga inonib bo‘lmaganidek, Inalning, qolaversa, har bir turk yigitining kelajagi yorug‘ bo‘lishini umid qilmog‘imiz kerak, – dedi yabg‘u.* G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Juvon ham, erkak ham shu tobda mushtdek bo‘lib qolgandi. Ularning sukutga to‘la bu turishida qismat hukmiga, t o b e l i k alomatlari mujassam edi.* E.Norsafar, Oq yomg‘ir. *Ammo har ikkovi ham payti kelsa Zokirni o‘ldirib o‘zim Sardori a’zam bo‘lib olaman degan pinhoniy bir niyat bilan t o b e l i k ka rozi bo‘layotgan edilar.* X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar. *Mashaqqatli mehnatda ezilgan, m u t e l i k dan bezillagan jonivor shataloq otib, boshi og‘gan yoqqa ketadi...* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Qamariddin bu ayolni ustozi huzurida hamisha m u t e l i k holida ko‘rgani uchun hozirgi turishidan ajablanmadi.* T.Malik, Talvasa. *Kulgan boshqalardir, yig‘lagan menman, O‘ynagan boshqalar, ingragan menman, Erk ertaklarini eshitgan boshqa, Q u l l i k qo‘shig‘ini tinglagan menman.* Cho‘lpon, Kulgan

boshqalardir, yig‘lagan menman... *Qo‘rqitish siyosati oqibatida xalqning haqiqiy guli yo‘q qilingan bo‘lsa, boshqa bir beqaror toifasida ma’naviy aynish yuz berdi. Bu – sharoitga moslashish, itoatkorlik, q u l l i k zanjiriga ixtiyoriy bo‘ysunish edi.* O.Tog‘ayev, Qanoti qayrilgan lochin.

QARAMOQ, BOQMOQ, NAZAR SOLMOQ (TASHLAMOQ), NIGOH TASHLAMOQ (QADAMOQ), KO‘Z TASHLAMOQ, RAZM SOLMOQ, SIN SOLMOQ, SINGALAMOQ, JAVDIRAMOQ, TERMILMOQ, MO‘LTAYMOQ, MO‘LTIRAMOQ, MO‘LTILLAMOQ, BAQRAYMOQ, O‘QRAYMOQ, CHAQCHAYMOQ, DO‘LAYMOQ, GO‘LAYMOQ Ko‘rish uchun ko‘zni biror tomonga, narsa yoki kimsaga yo‘naltirmoq. So‘zlashuvda ko‘pincha **qaramoq** so‘zi ishlatiladi. **Boqmoq, nigoh tashlamoq (qadamoq), nazar solmoq (tashlamoq), ko‘z tashlamoq** badiiy uslubga xos. **Ko‘z tashlamoq** qisqa muddatli harakatni ifodalaydi. **Razm solmoq, sin solmoq, singalamoq** so‘zlarida sinchkovlik bilan qarash ta’kidi anglashiladi. **Sin solmoq, singalamoq** shevaga xos so‘zlar. **Javdiramoq, mo‘ltaymoq, mo‘ltiramoq, mo‘ltillamoq** so‘zlarida najot izlaganlik, iltijo bilan qarash ta’kidi aks etadi. **Chaqchaymoq, baqraymoq** so‘zlarida ko‘zlarini katta-katta ochib qarash ta’kidi qabariq ifodalanadi. **Do‘laymoq, go‘laymoq –** shevaga xos so‘zlar. **Chaqchaymoq, baqraymoq, o‘qraymoq, do‘laymoq, go‘laymoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoqdorlik mavjud.

Q

Kasalxonaga yaqinda tushgan Mirrahimov, jikkakkina kishi, o‘ziga juda ham katta ko‘k xalatga burkanib, yengchadan boshini chiqarib turgan sichqondek derazadan ko‘chaga q a r a b o‘tirgan edi... A.Qahhor, Ming bir jon. *Shovvoz o‘z quloqlariga ishonmay chang kipriklarini pirpiratib, ro‘parasida qoyaday qaqqayib turgan yosh direktorga q a r a di.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Dildor bu mehribon, otasidek muloyim kishiga allaqanday mehr bilan b o q di...* S.Ahmad, Ufq. *Fadeyev menga tez-tez b o q ib, ko‘zlarini qisardi-da, tag‘in kulardi.* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. – *Birortasi bormidi? – shunday deb Akobirov quvlik bilan nari-beriga n a z a r s o l di; negadir shkafga tikilibroq qaradi.* E.A’zam, Shovqin. *Kallaklangan tutzor orqasidan Dildorlarning oq tunuka tomli uyi ko‘ringanda Nizomjon bir dam ma’yus n a z a r t a sh l a di-yu, ortiqcha hislarga berilishdan o‘zini saqlab jadal yurib ketdi.* S.Ahmad, Ufq. *Kechgan har oningga n a z a r s o l sang gar, Shoirning shoh satri ravodir, balkim, Oltin uydi axir fazolar qadar, Mening bobo yurtim, azamat xalqim.* A.Oripov, Qutlov. *Xayollanib s o l a di r a z m – Qish Turkiston darvozasida*. U.Azim, Kuzgi bog‘. *To‘shakda o‘tirgan ko‘yi tashqariga r a z m s o l di*. Q.Norqobil, Yangi yil kechasida. *Ularning tanish, lekin turmush tashvishlari to‘r tashlab uzoqlashtirgan qiyofalariga s i n s o l ib, imkon qadar har bir ifodani, har bir dog‘ni, har bir ajinni eslab qolishga urindi.* I.Mirzo, Iltimos. *U bir maromda qadam tashlarkan, yon-atrofga salqi s i n s o l di.* K.Avaz, Yoqut

momo. *Yer s i ng a l a b-yer s i ng a l a b, supa chetiga borib o‘tirdi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Daraxtlarga qayta boshdan s i ng a l a b qaradi-yu qishda bexosdan suvga yiqilib tushgandek qaltirab ketdi.* X.Karimiy, Chorva odami. *Qobil bobo, yalangbosh, yalangoyoq, yaktakchan og‘il eshigi yonida turib dag‘-dag‘ titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi; ko‘zlari j a v d i r a ydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko‘rmaydi.* A.Qahhor, O‘g‘ri. – *Bilasizmi... ishonasizmi... – Aytishga hech tilim bormay... ko‘zlariga j a v d i r a dim.* M.Mansur, Judolik diyori. *Gulnor shoshib-pishib uydan chiqdi, Unsinni zinada qarshi oldi. So‘zsiz, lekin butun yurak tuyg‘ularini ifoda etgan ko‘zlari bilan t e r m i l ib, qizni uzoq quchoqladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Komiljon xotiniga mehr bilan uzoq t e r m i l ib turdi.* S.Zunnunova, Yangi direktor. *Rahim atrofiga bezovta alanglab, kimnidir axtardi. Lop etib ko‘zi bir chekkada m o‘ l t a y ib turgan “Mitti”ga tushdi.* H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar. *Habiba gapim kor qildi degan o‘yda chimirilib ukasining og‘ziga m o‘ l t a y di.* X.Do‘stmuhammad, Bozor. *...Teptekis, kimsasiz makonlarda yolg‘iz o‘zim tevarakka m o‘ l t i r a yman. Kichkina maxluqchalar tegramni yer bag‘irlab o‘rab olishgan*. I.Sulton, Ozod. *Vali aka Xadicha xolaning yum-yum yosh oqib tushayotgan yuziga m o‘ l t i r a b turib: – Xafa bo‘lmang, onasi, – dedi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. – *Bekor qipsan kelib, – dedi Matluba. – Men baribir borolmayman. Mastura, ko‘zlari m o‘ l t i l l a b, opasiga tikildi. – Nega?* O.Yoqubov, Matluba. *Haligi odam m o‘ l t i l l a b turib, so‘ng yig‘lab yubordi.* T.Malik, Shaytanat. *Basharasiga b a q r a y ib so‘ksangiz ham iljayardi – eshitmasdi, qulog‘i og‘ir edi*. E.A’zam, Anoyining jaydari olmasi. *Erkak boshiga kaltak teggandek, bir lahza gangib, juvonga b a q r a y ib qoldi*. E.Norsafar, Oq yomg‘ir. *Nosirjon o‘zining yigit kishi ekanini ilk bor eshitgandek, Aminjonga hayrat aralash o‘ q r a y di*. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *O‘ q r a y ma “Sen bizga mehmon”, deganga, Qiyiq axtarmagin hech qachon qildan.* A.O‘ktam, Onam fotihasi. *Shahnoza aftimga ch a q ch a y ib, istehzoli kuldi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Boysunlik alamidan yomon-yomon o‘qraydi, yomon-yomon ch a q ch a y di.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Qiyom, ko‘zi d o‘ l a y ib, Qurbonga tikildi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Yuvoshga musht do‘layma, Zo‘rni ko‘rsang, g o‘ l a y ma.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Gulnora avval g o‘ l a y ib turdi, biroq Aziza bilan Amir kampirga ergashgach, barmoqlarini o‘quvsiz birlashtirib, yuziga yaqinlashtirdi.* A.Ibodinov, Ko‘l bo‘yida.

QARASH, BOQISH, NIGOH, NAZAR Ko‘zlarning biron narsa, voqea-hodisaga yo‘nalgan holati, ko‘z tashlash. **Qarash, nazar** ham adabiy til, ham so‘zlashuvda faol qo‘llanadi, **boqish, nigoh** poetik nutqqa xos.

Ikromjon amakining q a r a sh lari jiddiy, nimadandir xafaroq ko‘rinardi. S.Ahmad, Ufq. *Shunda o‘tgan yozda chorpoya ustidagi qahqahalar, Nazirning sho‘x va quv q a r a sh lari Nazokatning yodiga tushdi.* M.Safarov, Armon.

Azizxoning bosiq ovozida, o‘ychan b o q i sh larida yurt ko‘rgan, tirikchilikning achchiq-chuchugini totigan erkak nuqsi sezilib qolgandi. S.Ahmad, Ufq. *O‘zi ham, ma’yus b o q i sh lari-yu, xiyol g‘amgin kulib qo‘yishlarigacha – hammasi o‘sha-o‘sha, birinchi ko‘rishdayoq Fotihning yuragini cho‘g‘day “jaz” ettirgan Nigora!* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Davradagi bitta begona – yetimxonadan taklif qilingan Zoya ismli qiz edi. Bir-biriga bildirmay hammaning n i g o h i shunda*. E.A’zam, Shovqin. *U asli samarqandlik: qirra burun, rang-par, ko‘zlari ichiga tushgan, n i g o h lari o‘tkir odam*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Yodgor yonlamasi turgancha shim kiyarkan, Azizaning bir lahza tashlagan g‘amzalik n a z a r ini ilib oldi-yu, yuragi gupullab ketdi.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Muridlar ustozga savol n a z a r i bilan boqdilar. Ularning ko‘nglidan nimalar kechayotganini hazrat ko‘rib-anglab turardi.* E.Samandar, G‘ayb qushlari.

QARI, KEKSA, QARTANG Ancha yoshga borgan, qartayib qolgan. **Qari, keksa** ham odam, ham daraxt va hayvonlarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Keksa** so‘zidagi ma’no ifodasida bir qadar yumshoqlik bor. **Qartang** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **qari-qartang** juft so‘zi tarkibida uchraydi.

Buvisi q a r i, sochlari oq, yuzlarida ajin, tasbeh o‘girib kuni o‘tadi... Mirtemir, Oynisa. *Shunda u, o‘zi ne ahvolda-yu, g‘alati bir manzarani payqamasdan qolmadi: sharti ketib, parti qolgan q a r i iti – Qoplon boshini to‘dalab qo‘yilgan kigizlar tagiga tiqqancha, yer bag‘irlab, bir tus bo‘lib yotardi.* N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *Qay mahaldir yelkalari keng-keng, shop mo‘ylovli k e k s a bahodir Sohibqiron poyiga zang bosgan qilich uloqtiribdi-da, masxaraomuz qahqaha uribdi*. A.Dilmurod, Mezon burji. *Chol o‘tirgan joyidan qimir etmadi, bir qo‘lini qosh ustiga qo‘yib, k e k s a larga xos boqish bilan bir zum tikildi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Asom chol degan bir q a r t a ng xotin-qizlarga qarshi tashviqot yurgizib, bir qavat terisini tashlabdi.* “Mushtum”. *Bomdodga turgan qari-q a r t a ng barmoq tishlab, “attang”lab qolishdi.* A.Muxtor, Makruh.

QARIMOQ, KEKSAYMOQ, QARTAYMOQ Yoshi ulg‘ayib, qarilik davriga o‘tmoq. **Qarimoq, qartaymoq** ham odam, ham boshqa tirik organizmlar, masalan, daraxt, hayvonlarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Keksaymoq** faqat odamlarga nisbatan ishlatiladi va badiiy uslubga xos. **Qartaymoq** so‘zlashuv tiliga xos, shevalarda faol uchraydi.

Men ham kelin ayamning bolalarga, uyga o‘zini qurbon qilib, tez q a r i yotganini, akam hozir unga nisbatan xiyla yosh ko‘rinishini sezardim. P.Qodirov, Meros. *U besh yildan buyon yangi rol o‘ynamagan edi! Besh yildan buyon armonda ediki, bu alam-o‘kinch opani tobora q a r i tib bormoqda edi*. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Og‘ir mehnatni ko‘p qilib, zaiflashib qolganingda yoki k e k s a y gan odam bo‘lganingda sening bu rohatparvarligingni, kurortga o‘chligingni tushunish mumkin edi.* P.Qodirov, Meros. *Bek ancha k e k s a y ib qolgan, nuroniy*

yuz, so‘zlari bag‘oyat serma’no kimsa edi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Nag‘mani birato‘la eslab, manglaylariga mushtlab afsus tortdilar: “O‘shanda shabixunni to‘xtatib, esni yig‘ib olish ayni muddao edi-ku, q a r t a y dikmu, nima balo?!* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Nevara esa hassasiga suyanib imillab qadam bosayotgan, ancha q a r t a y ib qolgan bobosiga qarab turib, xayoliga to‘satdan kelgan fikrdan qo‘rqib ketdi-da, uni mahkam quchoqlab oldi*. I.Sulton, Askar.

QARINDOSH, URUG‘, TUG‘ISHGAN, JIGAR, BOVUR, JIGARBAND, JIGARGO‘SHA, QONDOSH, QARDOSH, AYMOQ, XESH Nasliy, irsiy yaqinlikdagi shaxslar bir-biriga nisbatan. **Qarindosh** ham so‘zlashuvda, ham adabiy nutqda faol qo‘llanadi. **Tug‘ishgan, jigar** so‘zlashuv tilida faol. **Urug‘** mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Jigarband, jigargo‘sha** poetik nutqda faol. Qatoridagi **tug‘ishgan, jigar, jigarband, jigargo‘sha** so‘zlarida qarindoshlik belgisi darajama-daraja ortib boradi. **Bovur, xesh** shevaga xos so‘zlar. **Xesh** so‘zida arxaiklik ham mavjud. **Aymoq** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **urug‘-aymoq** juft so‘zi tarkibida uchraydi. **Qardosh**, asosan, xalqlar o‘rtasidagi irsiy yaqinlikni bildiradi. **Qarindosh** va **urug‘** so‘zlarining juftlashib kelish holati uchraydi.

Q

Rasul necha marta mehmon bo‘lgan katta chorxari xona ayollarga liq to‘la. Ulardan bir guruhi – bular eng yaqin q a r i n d o sh lar bo‘lsa kerak – ustlariga ko‘k ko‘ylak kiyishgan, boshlariga uzun ko‘k ro‘mol tashlab, yuzlarini to‘sib olishgan. O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Allaqachon dunyodan o‘tib ketgan uzoq bir q a r i n d o sh ini ko‘z oldiga keltirmoqchidek, Farhod Ramazon aftini tirishtiradi*. E.A’zam, Shovqin. *Men ham bu yerda xor bo‘lib yurmoqchi emasmen... Axsida Jahongir mirzo bor. Buxoroda Sulton Ali mirzo bor. Bularning u r u g‘ i ko‘p. Hammasiga siz-u bizdek beklar kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Erxon! – deb bo‘kirdi so‘yloq tishli qari xanzu. – Mening necha-necha u r u g‘ imning kulini ko‘kka sovurding-a, qari kalamush.* I.Sulton, Xun. *Bu shunday bevafo dunyo, bu hayot, Tunda t u g‘ i sh g a n ing tongda yetti yot.* M.Yusuf, Tillaqo‘ng‘iz. *Biroq taqdir uning yelkasiga og‘irroq yuk qo‘ydi. Urush, otasizlik, sag‘irlik, muhtojlik, t u g‘ i sh g a n lardan judo bo‘lish...* M.Safarov, Olis qirlar ortida. *Sen unda ter to‘ksang, singlim, j i g a r im, Men nechun yuraman axir ishratda?!* A.Oripov, Yuzma-yuz. *O‘yim uzaymoqda ulg‘aygan sarim, Kengroq bo‘lsak, deyman bu keng dunyoda. Farg‘onada bo‘lsa yarim j i g a r im, J i g a r imning yarmi Surxondaryoda*. M.Yusuf, Mish-mish. *Shundoq ajib yurtsan, jon Qozog‘iston, Qardoshim, qurdoshim, b o v u r im azal!* A.Oripov. *Ayo, tug‘ishganim, do‘stim, b o v u r im, Otalar ruhini qilmoq uchun shod Xudoning kalomin takrorlay turib, Tarix sabog‘ini aylagaysan yod.* I.Mirzo, Ata bayit. *Bobur j i g a r b a n d lariga dil yorib so‘zlar ekan, ilojsizlikdan ko‘ngli ezilib, ruhi qiynalar, ko‘zlariga yosh quyulib*

kelardi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Sen kimni fosh etmoqchi bo‘lib yuribsan? Men seni o‘g‘lim deb, j i g a r b a n d im deb o‘rtoqlarga yelib-yugurib ishingni to‘g‘rilab bersam-u, sen bunaqa qilsang?* O.Yoqubov, Muqaddas. *U o‘z asarini, asaridagi jangchinigina emas, o‘z j i g a r g o‘ sh a larini yo‘qlab faryod chekayotgan mushfiq ayollarni shunday aniq tasavvur etdiki, bu manzaradan yuragi uvushib ketdi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Ularni shu darajada ko‘r-ko‘rona yaxshi ko‘rganidan boshqalar ham... xuddi o‘zinikiga o‘xshash shirin-shakar dilbandi, j i g a r g o‘ sh a si ekanini ham tan olgisi kelmay, shu boisdan u ba’zan ertaklardagi jodugarga o‘xshab ketardi*. O‘.Usmonov, Girdob. *...Toshkentga qatnab, yotoqxona topolmay sarson yurganimda... poytaxtdagi bu ikkala q o n d o sh imdan loaqal bittasi tirik emasligidan, ulardan so‘ng aloqalarimiz uzilib qolganidan afsuslanib ketardim.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Devorning bu yoqqa emas, qaytanga, narigi tomonga og‘ishi ham bunday gumonsirashga izn bermaydi. Qolaversa, q o n d o sh lari o‘zining ustiga devor yiqitadigan darajada nodon emas...* N.Ochilov, Darcha. *Mangu elda esdalik bo‘lsin deb mendan, Borib yetgay bu xatim senga daf’atan. Oh, q a r d o sh im, og‘ajon, piri barkamol, Qirq yillik bir daftardir xotira, xayol.* M.Shayxzoda, G‘afurga xat. *Umidim bor Tangrim marhamatidan, Q a r d o sh im xo‘rsinsa, ko‘zim to‘la yosh. U ham bovurim deb tushib otidan Chinni kosasida tutar go‘ja osh.* I.Mirzo, Kosa. *Mening shirin qaymog‘im-o, alla, Oftobimsan a y m o g‘ im-o, alla.* U.Ali, Devona. *Hirotda Badiuzzamon mirzo bilan Muzaffar mirzodek tojdor x e sh larimiz biz uchun orasta bazmlar berib, chog‘ir taklif qilganlari majlis ahliga ma’lum bo‘lsa kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Oqshom esa yuzi-ko‘zi bejalgan Abdukattaning x e sh lari dov to‘kib kelishadi.* N.Norqobilov, Kurash.

QARSAK, CHAPAK Kaftlarning bir-biriga urilishi va undan chiqadigan tovush. **Qarsak** so‘zida ma’no kuchli ifodalangan.

Yusufjon qiziqning Oxunjon qiziq bilan qiladigan tesha tegmagan askiyalari... va latifalari zalda gulduros q a r s a k larga va kulgi ko‘tarilishiga sababchi bo‘ldi. T.Obidov, Yusufjon qiziq. *Olqishlar va siylovlar ohangida yana musiqa taraldi, ammo kutilgan gulduros q a r s a k lar eshitilmadi*. I.Sulton, O‘rmondagi kulba. *...Soatov ham qizarib-bo‘rtib ch a p a k ka qo‘shilarkan, lol-u hayron edi: qachon yozib olishga ulgurdi ekan, qachon?!* X.Sultonov, Onamning yurti. *Ch a p a k battar avjiga chiqdi, biroq bu hol nechundir g‘ashga tegmas – quloqni qomatga keltirmas, aksincha, xush yoqar, go‘yo odamni mayin bir maromga solib tebratar, yelpitar, allalar edi.* E.A’zam, Chapaklar va chalpaklar mamlakati.

QARSAKBOZLIK, CHAPAKBOZLIK Chapaklar, qarsaklar bilan ifodalangan sevinch, mamnuniyat, olqish. **Qarsakbozlik** so‘zida berilib, “davomli, takror-takror qarsak chalish” ma’nolari bilan birga, soxta mulozamat kabi ma’no qirralari ham kuzatiladi.

Oilalarda barqaror daromad manbayini yaratish bugun kechiktirilmaydigan, ortiqcha ko‘zbo‘yamachilik hamda q a r s a k b o z l i k bilan berkitib bo‘lmaydigan vazifadir. Gazetadan. *U... majlislarda so‘zga chiqsa bormi, odamlar “gapni qiyvorar ekanmi”, deb qoyil qolishar va ch a p a k b o z l i k bo‘lib ketardi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Zotan, bu xil namoyishlar bizga begona emas – ommaviy ch a p a k b o z l i k muhitida o‘sib-ulg‘ayganmiz.* E.A’zam, Chapaklar va chalpaklar mamlakati.

QARSAK CHALMOQ, CHAPAK CHALMOQ Chapak bilan olqishlamoq, tabriklamoq. **Qarsak chalmoq** so‘zida “ma’qullash, qoyil qolish, tan berishni chapak bilan izhor qilish” kabi ta’kidlar mavjud.

Hamon Ota pismiq qo‘shiq aytib o‘ynar, bolalar q a r s a k ch a l ib kulishardi. E.Raimov, Ajab qishloq. *Biz hammamiz o‘rnimizdan turib gurullatib q a r s a k ch a l ib yubordik, Abduhalimning o‘zi hammamizdan ko‘proq chaldi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Poytaxtdagi Xon Man Men nomi bilan ataluvchi namunaviy kashshoflar saroyiga borganimizda bizni olqishlab ch a p a k ch a l gan, uzundan uzoq chapak chalib turgan bolakay va qizaloqlarning qo‘lchalariga jonim achib ketdi.* E.A’zam, Chapaklar va chalpaklar mamlakati. *Kattalarning chehrasida kulgi, bolalar esa “urra, urra!” – deb ch a p a k ch a l ishardi.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim...

Q

QARZ, KREDIT, NASIYA, BO‘NAK Ma’lum muddat o‘tgandan keyin qaytarish sharti bilan berilgan yoki olingan narsa. **Qarz** faol qo‘llanadi. **Kredit** hozirgi o‘zbek adabiy tilida faol, unga sohaviy leksikaga oidlik xususiyati xos va bu so‘zda **qarz** so‘zidagidek salbiy bo‘yoq ochiq ifodalanmaydi. **Nasiya** bu ma’noda kam qo‘llanadi, oddiy so‘zlashuvga oid. **Bo‘nak** eskirgan, kitobiy.

– Q a r z kishining boshini bukadi, – keksalarcha jiddiy va salmoqli so‘zladi Salimboyvachcha. Oybek, Tanlangan asarlar. *Ikromjon to‘qqiz oy deganda q a r z dan uzildi.* Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor. *So‘nggi yillarda aholining keng qatlamini tadbirkorlikka jalb qilish va ularning daromad manbalarini kengaytirishga qaratilgan... dasturlar doirasida jami 13 trillion so‘mdan ziyod imtiyozli k r e d i t lar ...ajratildi.* Gazetadan. *Endi gap shu: oyoqni qattiq tirang. Qozoqlardan n a s i y a ni undiring, durustmi?* Oybek, Tanlangan asarlar. *Tugalboy so‘ng daroz va n a s i y a ga mol bergan odam bilan hisob-kitob qildi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *“Agar o‘zboshimchalik qilib hosilni topshirmasangiz, bahorda berilgan b o‘ n a k ni ikki hissa qilib undirib olamiz” deyishibdi.* M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi. *Shirkatlarning faoliyati shunday ediki, erta bahorda shirkat paxtakor dehqonlar bilan shartnomalar tuzar edi. B o‘ n a k naqd pul, ishlabchiqarish vositalari hamda bug‘doy, qand, gazlama kabi natura shaklida berilar edi.* M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi.

QARZDOR, KREDITOR, BO‘NAKCHI Keyin qaytarish sharti bilan qarz olgan, qarz bo‘lib qolgan kishi. **Qarzdor** faol qo‘llanadi. **Kreditor**ga sohaviy leksikaga oidlik xususiyati xos va bu so‘zda **qarzdor** so‘zidagidek salbiy bo‘yoq ochiq ifodalanmaydi. **Bo‘nakchi** eskirgan, kitobiy.

Mahallamiz odamlaridan bir kambag‘al bizdan q a r z d o r edi, uch yuz so‘mga yaqin. Oybek, Tanlangan asarlar. *G‘aybarov jahl bilan qabulxonani tark etdi. Hisobxonaga o‘tdi. Ha, haqiqatdan ham q a r z d o r. Tavba, uch kun ishlab, uch yuz ming so‘m q a r z d o r. Shunaqasiyam bo‘larkan-da!* A.Namozov, Notanish. *“SINO” AJ davlat aksiyalari paketini investorlarga tanlov asosida “nol” xarid qiymatida, korxonaning k r e d i t o r lar oldidagi qarzini to‘lash va faoliyatni sog‘lomlashtirish uchun investitsiyalar kiritish sharti bilan sotish belgilangan edi.* Gazetadan. *To‘lovga qobiliyatsizlik tartib-taomillari qo‘llanilayotganda barcha k r e d i t o r larning manfaatlarini k r e d i t o r lar yig‘ilishi yoki k r e d i t o r l a r qo‘mitasi himoya qiladi.* Gazetadan. *Bitta menmas, bechora-bekas B o‘ n a k ch i lar boydan norozi.* M.Ali, Boqiy dunyo. *Foyda tushar! Kech kuzdan dehqon – B o‘ n a k ch i lar berishar paxta.* M.Ali, Boqiy dunyo.

QARG‘A, ZOG‘ Patlari tim qora (qoraqarg‘a) yoki qora bilan kulrang aralash (olaqarg‘a), O‘zbekistonda qish oylarida bo‘ladigan ko‘chmanchi qush. **Qarg‘a** so‘zlashuvda ham, adabiy tilda ham faol. **Zog‘** badiiy uslubga xos.

Gul bo‘l, tikanak bo‘l – chamaningda bo‘l, Bulbul bo‘l, q a r g‘ a bo‘l – vataningda bo‘l. E.Vohidov, Uzoqqa bormadik andisha bilan... *Chindan ham, tepada bir juft q a r g‘ a aylanmoqda va beton hovuzning qirg‘og‘iga qo‘nib turgan zag‘izgon jonholatda chag‘illab, go‘yo u ham kelinga: “Joning bormi? Chop!” deganday bo‘lardi.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *O‘g‘lim, tasavvur qilingki, lochin bittagina, yolg‘iz! Z o g‘ lar esa minglab, hatto behisob!* A.Dilmurod, Mezon burji. *Ajab hangomalar bo‘lar qaytadan, z o g‘ larning ko‘zida qaynar ajina. Z o g‘ lar orasida sayrar ataylab, bu bulbul o‘ziyam juda g‘ajir-da.* Sh.Rahmon, Qaysar bulbul.

QARG‘AMOQ, LA’NATLAMOQ, DUOYIBAD QILMOQ Birovga yomonlik tilamoq, qarg‘ish so‘zlarini aytmoq. **La’natlamoq, duoyibad qilmoq** so‘zlarida yomonlik tilash darajasi **qarg‘amoq**qa nisbatan yuqori. **La’natlamoq, duoyibad qilmoq** badiiy nutqda faol qo‘llanadi.

Uning ota-onasi avvaliga q a r g‘ a b, keyin yig‘lab butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi. A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Rahima qismatiga shukr qiluvchilardan emasdi, o‘z taqdirini la’natlashga qoniqmay, erini, keyin bolalarni ham q a r g‘ a y boshladi.* T.Malik, Qarg‘ish. *Sho‘rlik Marina uni rosa l a’ n a t l a di, qarg‘adi...* N.Rahmat, Go‘rkov. *Bugun ertalab Tugalboy muttasil xuruj qilayotgan cho‘g‘ni l a’ n a t l a b hovlidan uzildi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *– Olaygan ko‘zlaring ham oqib tushsin, – deya tag‘in d u o y i b a d q i l di Shirinqulning xotini.* S.O‘nar, Dunyo shunday tururmi? *Ayol borki, bu muzga*

tegib qolsa munglanib, Duoyibad qilurki, ololmassiz o‘nglanib. H.Xudoyberdiyeva, Ayol monologi.

QARG‘ISH, LA’NAT, DUOYIBAD Birovga yomonlik tilab aytilgan so‘z, gap. **La’nat, duoyibad**da belgi darajasi **qarg‘ish**ga qaraganda kuchliroq, badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **La’nat** so‘zi **padari(ng)ga la’nat** birikmasi shaklida so‘zlashuvda ham ko‘p uchraydi.

Bu nafrat kutilmagan joylardan Islomshoh dargohiga ham yo‘l topib kirar, saroydagi iste’dodli shoirlar va fozil kishilar ko‘zidan podshoga atalgan q a r g‘ i sh yog‘ilib turganday bo‘lardi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Yo‘ldosh bir kuni xolasidan “Birov birovni qarg‘asa, bu q a r g‘ i sh necha kundan keyin uradi?” deb so‘radi.* T.Malik, Qarg‘ish. *Odam Ato shaytonchani L a’ n a t bilan bo‘ktirdi, Oyoq-qo‘lin bog‘lab so‘ngra Cho‘ng dengizga cho‘ktirdi*. A.Oripov, Odam va shayton qissasi. *Mayli, kim bo‘lmasin, yermi, samomi, Yo puchak bir daho, puchak bir tal’at – Zolim padarkushdir o‘shaning nomi, Men uning ruhiga o‘qiyman l a’ n a t!..* J.Kamol, Otam. *– D u o y i b a d emas, antivirus… – dedi Umar bilimdonlik qilib. – Zamonaviy tilda shunaqa narsa bor*. I.Shomurodov, Kultepada kechgan hangomalar. *Sen olamga yovuz d u o y i b a d ni “chiqarib” yubording va u bir kun, albatta, o‘zingga qaytib kelajak.* “Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf”.

Q

QARSHILIK, MONELIK, TO‘SIQ, G‘OV, TO‘G‘ONOQ, TO‘SQIN, TO‘SQINLIK, TO‘SIQLIK Biror ishni amalga oshirish uchun paydo bo‘lgan monelik, kishilar munosabatiga nisbatan bildirilgan qarshilik. **To‘siq, g‘ov, to‘g‘onoq** so‘zlarining nutqda erkin almashinib ishlatilishi ko‘p uchraydi. **To‘sqinlik, to‘siqlik, monelik** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Gavharning q a r sh i l i g i ga qaramay, ikki marta suratga oldi-yu, rahmat aytib, burilib ketdi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Siz bu ayolga tushuntirib aytingiz: yuzini ochmasa bo‘lmaydi... Aytingiz, q a r sh i l i k dan foyda yo‘q!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Sen bilan mening har to‘g‘rida ham ochiq so‘zlashmagimizga hech bir m o n e l i k bo‘lmas, deb o‘ylayman.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Ana undan so‘ng Jahongir mirzoning taxtga o‘tirishiga hech bir m o n e l i k qolmas.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qiziq, oyim harchand mehribonlik qilgani bilan o‘rtamizda allaqanday t o‘ s i q turganga o‘xshardi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *...Yangi dunyo quramiz. T o‘ s i q larni yengamiz, Faqat olg‘a yuramiz.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *G‘ o v ham yo‘qdir olamda, lek Ishq yo‘lin band etgulik.* E.Vohidov, Saylanma. *U yo‘lida uchragan har qanaqa g‘ o v ni bosib-yanchib o‘tishga, doimo g‘olib chiqishga o‘rgangan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *...bizlar faxriylarni yoshlarga t o‘ g‘ o n o q emas – suyanchiq, raqib emas – ustoz, befarq emas – hamdard deb bilishimiz lozim va bu milliy g‘oyalarimizda yana o‘z ifodasini topdi.* Gazetadan. *Ne bosqin, ne t o‘ s q i n dan Saqlab kelgan uni el. Kim etur so‘zni uvol, Xor bo‘lur, abgor*

bo‘lur. Sh.Qurbon, So‘z yo‘li. *...1918-yildan e’tiboran, ma’lum har bir ish uchun keng yo‘l ochildig‘i kabi maorif ishlari uchunda o‘rtadagi t o ‘ s q i n lar oling‘ach, teatrlar yozmoq ishi ham har bir qo‘lidan yozuv keladirg‘an yoshlar va o‘quvchi shogirdlar uchun bir ermak yoki havas shaklig‘a kirdi.* A.Qodiriy, Bizda teatr ishining borishi. *Doniyorov uchastkadagi hamon sudralishga sabab bo‘layotgan asosiy t o‘ s q i n l i k larni isbotlay boshladi...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *Qiyinchilik, to‘sqinliklar hamma yerda ham bo‘ladi.* Gazetadan. *To ‘siqliklar ko‘rarsang-da, o‘z yo‘lingdan burilma, Otang o‘lur haq yo‘lida, sen ham uning kabi o‘l!* H.Muin, Hajviy she’rlar.

QASAM, ONT, QASAMYOD Muayyan shartlarni qabul qilib berilgan qat’iy va’da. **Qasam** ham so‘zlashuvda, ham badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **Ont, qasamyod**da belgi darajasi **qasam**ga nisbatan kuchliroq. **Ont**, asosan, badiiy nutqqa xos. **Qasamyod** ko‘proq harbiy sohada qo‘llanadi.

– Azbaroyi xudo, olmadi! – dedi Safar va asabiylashib o‘rnidan turib ketdi, – shu Ka’batulloning ichida o‘lturib yolg‘on gapirgan odam musurmon emas, kishining q a s a m ig‘a ishonmag‘an ham yetti mazhabda mo‘min emas! A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Onaxon, Jo‘raxonning tobuti yonida yuragimizdan alamli faryodday bo‘lib chiqqan q a s a m imizni oyoqosti qilmassiz, deb o‘ylagan edik...* A.Muxtor, Opa-singillar. *Lekin qiyinchiliklar orqada qolib, ishi sal yurishgudek bo‘lsa, o‘ziga bergan va’dalari, ichgan o n t lari yana esidan chiqib, yana hovliqa boshlaydi Otaqo‘zi...* O.Yoqubov, Diyonat. *Ona-bola kiyik voqeasini va bundan buyon qo‘limga miltiq olmaslik o n t imni eshitgan Ukkiboy ota kulimsiradi-da: – Ovchilikda ne balolar bo‘lmaydi, – dedi qo‘l silkib.* A.Asil, Ukkiboy otaning oxirgi ovi. *Bundan tashqari, harbiy q a s a m y o d ga sadoqat, ofitserlik burchi, degan gaplar bor!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Do‘xtir unutmasin q a s a m y o d ini, Shu yo‘lda ko‘rsatsin iste’dodini*. M.Mirzo, Shifokor haqida.

QASAM ICHMOQ, ONT ICHMOQ, QASAMYOD QILMOQ O‘zining haqligi, so‘zining to‘g‘riligi va sh.k.ni tasdiqlash, unga boshqalarni ishontirish uchun muqaddas narsalar, kishilar nomini og‘izga olmoq. **Ont ichmoq, qasamyod qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi **qasam ichmoq**qa nisbatan yuqori. **Ont ichmoq** badiiy uslubda faol qo‘llanadi. **Qasamyod qilmoq** harbiy sohada faol.

Uyda ayolimizga bor gapni aytib berdim. Ayolimiz oldin ishonmadi. Men endi q a s a m i ch ib aytdim. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Kesilgan ming qullar bilan gultojlarday toshib tengsiz, dahshat solib gumburladi q a s a m i ch ib qo‘ygan dengiz*. Sh.Rahmon, Ishqdan o‘lgan o‘smir. *– Hazrat oliylari, – dedi. – Bu borada bir so‘zni yashirgan bo‘lsam, boshim oyboltangiz tagida. Kalomullo bilan o n t i ch aman!* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Humoyun jiddiy turib: – Tangrim oldida o n t i ch ib aytamenki, sabr-toqatim umrim yetgunicha yetur! – dedi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nizomjon safda turgan yangi jang-*

chidek q a s a m y o d q i l di. Endi u o‘zini katta qo‘shinning sodiq jangchisi deb biladi!.. S.Ahmad, Ufq. *Biz besh-olti yasharligimizda onamlar: “Bu yil ona-Vatanga bir million tonna paxta beramiz!” – deb gapirib yurishar, hatto majlisda q a s a m y o d ham q i l ishar edi.* P.Qodirov, Meros.

QASSOB, SALLOX Mol so‘yib, uning go‘shtini sotadigan odam. Barcha uslublarda, asosan, **qassob** so‘zi ishlatiladi. **Sallox** – eskirgan so‘z.

Akbarali alamdan lablarini tishladi. Kecha kuyov yuborgan novvosni so‘ygan q a s s o b pichog‘ini qinidan chiqardi. S.Ahmad, Ufq. *Janjalni uzoqdan kuzatib turgan baland bo‘yli, qozoqbashara, o‘rta yashar Mirg‘ozi q a s s o b kelib, cholning tirsagidan ko‘tardi.* Sh.Xolmirzayev, Qariya. *Men ne qilsa ham eshak so‘yib korafta bo‘lib qolgan s a l l o x. Jinni sigirni yiqitib oyog‘ini boyladik*. G‘.G‘ulom, Shum bola. *...anovi qovun bozori, baqqollik, sovun bozori, s a l l o x sotib kalla-pocha, qassobga tovun bozori*. “Ravshan”.

QATNASHMOQ, ISHTIROK ETMOQ Biror ish-harakat bajarilishida, voqea-hodisada bevosita faoliyat ko‘rsatmoq, shu harakat, voqeaning ijrochisi, bajaruvchisi bo‘lmoq. **Qatnashmoq** so‘zlashuv, badiiy uslublarda faol, **ishtirok etmoq** rasmiy, ilmiy uslublarga xoslashgan.

O‘tgan yili Moskvadagi ko‘rgazmada bizning xo‘jalik nomidan Abdullajon o‘z qovunlari bilan q a t n a sh di. O‘.Umarbekov, Abdulla qovunchi. *Ish-boshimizdan yalinib-yolvorib, ulush keltirish va’dasini quyuq qilib, nihoyat izn olgach, yaqin bir qarindoshimizning to‘yiga q a t n a sh ish uchun qishloq-qa jo‘nab ketdim.* L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Ra’no havli yuzida ikkita ukasining o‘rtasig‘a tushib, ularning loy o‘yunig‘a i sh t i r o k e t ar, yer su-purib yotqan soch o‘rumlarining tuproqqa belashkanidan xabarsiz edi.* A.Qo-diriy, Mehrobdan chayon. *Bu yil naq dekabr oyida domla Qo‘ngirotning olt-mish yoshga kirgani munosabati bilan kichkina ziyofat bo‘ldi, ziyofatda avvaldan o‘ziga ixlos qo‘ygan tengdoshlari va uning o‘shandagi asarlarini o‘qib, hurmat bilan qarovchi shogirdlari i sh t i r o k e t di.* Sh.Xolmirzayev, Boychechak ochildi.

QATNASHCHI, ISHTIROKCHI Biron tadbir, voqea-hodisada ishtirok etgan, etayotgan kishi. **Ishtirokchi** rasmiy va badiiy uslublarda ko‘p qo‘llanadi.

“Gurung” q a t n a sh ch i lari o‘zbek tili va adabiyotining faqat umumiy masalalari bilangina cheklanib qolmay, adabiy jarayonni ham sinchkovlik bilan kuzatdilar. N.Karimov, XX asr adabiyoti manzaralari. *– Mana, siz, uka? – dedi Daho. – Otingiz nima edi? Ha, Avaz! Mana, siz urush q a t n a sh ch i sisiz...* T.Murod, Momo yer qo‘shig‘i. *Opa bir zumga o‘zini shu davrada i sh t i r o k ch i kabi sezdi va siniq dili o‘kinch bilan zavqqa to‘ldi...* Sh.Xolmirzayev, Kechagi kun kecha. *Urush esa Ernest Xeminguey uchun navbatdagi universitet vazifasini o‘tadi. Birinchi jahon urushi uning i sh t i r o k ch i si bo‘lgan adib uchun katta saboq berdi.* M.Ahmedova, Xemingueyning so‘nggi yozi.

QATRANG‘I, TOSHDARAXT, TUG‘DONA Qayrag‘ochdoshlar oilasiga mansub barg to‘kadigan, doim yashil, tog‘li yerlarda o‘sadigan, yog‘ochi og‘ir, qattiq, mevasi yeyishli daraxt. Xalq tilida **qatrang‘i, tug‘dona** so‘zlari faol qo‘llanadi. Botanika termini sifatida **toshdaraxt** birligi ishlatiladi.

1500–2000 metr balandlikda tog‘ o‘rmondasht mintaqasidagi jigarrang va jigarrang-qo‘ng‘ir tuproqlarda zarang, archa, yong‘oq, bodom, q a t r a n g‘ i, pista, do‘lana, itburun, chiya o‘sadi. “O‘zME”. *Yosh nihol yildan yilga bo‘y cho‘zib, daraxtga aylanib borganidek, Bo‘ronbek ham chiniqib, pishiq, muqaddas q a t r a n g‘ i dek chayirlashib bordi.* M.Mahmudov, O‘lmas qoyalar. *T o sh d a r a x t ko‘kalamzorlashtirish uchun ekiladi.* “O‘zME”. *Bu yo‘l yong‘oqzor ichidan o‘tgan yo‘l bilan jar labidagi keksa t u g‘ d o n a tagida tutasharkan*. Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Mehmonlar bo‘ylarini bo‘ylab ko‘rishga botinadilar. Azaliyatdan shavkat va sharaf tug‘ini ko‘tarib kelayotgan t u g‘ d o n a lar hidiga to‘yinmoq istaydilar.* B.Qobul, Ota chiroq.

QATTIQ, METIN, ZARANG, TOSH, QURCH Umuman, shakl o‘zgarishlariga, tashqi ta’sirga yaxshi qarshilik ko‘rsatadigan, sindirish, ushatish, kesish qiyin bo‘lgan. **Zarang, tosh, qurch** so‘zlaridagi mazkur ma’no bu so‘zlarning asl ma’nosi bo‘lmish qattiq material nomi asosida yuzaga kelgan. **Qurch** kam qo‘llanadi. **Metin, zarang, tosh** so‘zlarida belgi darajasi **qattiq**qa nisbatan kuchliroq. **Metin** faqat narsa-predmetga nisbatan emas, balki jonli mavjudotlar, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanadi.

Uch-to‘rtta o‘q shoxlar orasidan o‘tib filning orqasiga urildi, lekin po‘latday q a t t i q va qalin fil terisiga botolmay, yerga uchib tushdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Oysuluv bilan dugonasi... jo‘xori bo‘tqa pishirishdi, tutmayiz, olmaqoqi, so‘k qo‘shib q a t t i q nondan tolqon qilishdi...* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Axir o‘sha oqshom Lochin aytgan so‘zlar quloqlari ostida hanuz yangrab turgan bo‘lsa, lablarida lablarining harorati, uni quchgan , sochlarini, peshonasini silagan m e t i n qo‘llarining tafti hamon vujudini lovullatayotgan bo‘lsa-yu, uni ko‘rmay qanday ketadi?* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Otlarning tuyoq tovushi m e t i n devorlarga urilib, aks sado beradi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Polvon iyagini z a r a ng yerga tiragan ko‘yi qotib yotaverdi.* M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Uch buxorolik azamat yigit lom bilan, belkurak bilan toshga aylanib ketgan z a r a ng yerni kavlab qabr ochguncha terga pishib ketdilar.* S.Ahmad, Ufq. *Tong chog‘idan tinmay xarsang urishar, Tosh chaqib, t o sh bo‘lmish qadoq qo‘llari.* Mirtemir, Berdimat amaki. *Azizxon zalvarli bir t o sh nokni qo‘liga olib salmoqlab ko‘rdi*. S.Ahmad, Qirq besh kun. *Ko‘klam-u yoz, kuz-u qishga timsol turur – To‘rt yondagi to‘rt bo‘lakli q u r ch chang‘aroq*. A.Suyun, O‘tov. *Konchi yigit yer qa’rida q u r ch qoyalar o‘ysa gar, Yoki olov yallug‘ida tinmay po‘lat quysa gar, To‘rt fasl ham kamarbasta, xirmon uyar paxtakor.* Mirtemir, Jujun.

QAZIMOQ, KOVLAMOQ, CHUQALAMOQ, O‘YMOQ Tuproq, tosh, shag‘al kabilarni ma’lum qismini olib, chuqur hosil qilish. **Qazimoq, kovlamoq, chuqalamoq** davomli harakatni ifodalaydi, **o‘ymoq** bir martalik harakatni ham, davomli harakatni ham ifodalaydi.

Pollarni aylantirib ariq q a z i dim. Ariq endi bir ketmon enicha bo‘ldi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *U to‘g‘on boshiga borishini ertaga qo‘yib, kunni shu yerda o‘tkazdi, lekin kuni bo‘yi tinmadi... to‘lib qolgan kir o‘rani ko‘mib tashlab boshqa o‘ra q a z i di.* A.Qahhor, Sarob. *Adolat bir joyni panjasi bilan tataladi, ketmonda k o v l a di, ammo buloq ko‘zini topa olmadi.* I.Rahim, Chin muhabbat. *Botir firqa serrayib turdi. Endi o‘zi enib kelmish tuproqni k o v l a di.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Bu gaplarga shiypon orqasidagi daraxtlar panasida turib go‘yo gullarning tagini ch u q a l a b yumshatayotgan sersoqol bog‘bon zimdan quloq solmoqda edi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Qorachiqda salqin bo‘lsin deb, bir metr chuqurlikda yerto‘la o ‘y iladi, so‘ng uning ustiga 1,5 metr balandlikda paxsa devor olinadi; nihoyat, tom mayda yog‘och shoxlar bilan yopilib, suvaladi.* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Muz qotgan yerlarni o‘ y ar edik. O‘ y ib bo‘lib, hosil bo‘lgan chuqurni g‘o‘zapo‘choqqa to‘ldirgach, paqirda ariqdan suv tashirdik.* I.Sulton, Uzuk.

Q

QACHONGACHA, TOKAY(GACHA) Qay vaqtga qadar. **Tokaygacha** badiiy nutqqa xos. **Tokaygacha** e’tiroz, norozilik ifodalangan so‘roq gaplarda uchraydi, **qachongacha** sof so‘roq gaplarda ham, e’tiroz, norozilik ifodalangan so‘roq gaplarda ham qo‘llanishi mumkin.

Q a ch o n g a ch a ovozimni bo‘g‘adilar? Tirikman, tinchimayman. Ko‘rsataman ularga! Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu ahvolda q a ch o n g a ch a bardosh beradi-yu, keyin nima bo‘ladi – Rustam buni ham bilmasdi...* Q.Kenja, Toshqin. *T o k a y chiday bu judolik dog‘ina man, Qani o‘sha qoziqdagi to‘nim mening!..* M.Yusuf, Sog‘inch satrlari. *– T o k a y g a ch a ezilamiz, ota!? – Yo‘lchi mushtumini siqdi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

QIL, TUK, MO‘Y Jun, soch kabilarning tolasi. **Mo‘y** so‘zi **qil** va **tuk**ka nisbatan kam qo‘llanadi. **Qil** ko‘pincha soch tolasiga nisbatan ishlatiladi. **Mo‘y** – kitobiy so‘z, umuman, tanada o‘sgan tukni bildiradi.

La’nati sel!.. Men bitta q i l ham bermoqchi emas edim. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Sochvon q i l lari chirsilladi, alanga tili allaqayoqdan uchib tushgan yana uch-to‘rtta paranjini yamlab ketdi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Xalil bobo yelkalari keng, ko‘ksi qavariq, oppoq soqoli ko‘kragining t u k lari bilan qo‘shilib ketgan, ko‘zlari qizg‘ish, nuqul tish qayrab, g‘alati ovoz chiqarib turadi*. N.Aminov, Ayri. *Hoji aka baayni sovuq choy ichayotgandek, qop-qora soqolining bittayam t u k i qilt etmadi.* O‘.Hoshimov, “Butilka” hoji. *– Ketaver! –*

Otaning biron m o‘ y i qilt etmaydi. – Kim seni tutib turibdi? N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *...Qosimov domla, xabarkashroq odamlarga: Jonuzoqning aft-basharasiga durustroq qaranglar, bu bir yurgan boshi ochiq arab, turgan-bitgani m o‘ y, shuncha m o‘ y i bor odamning dum-pumi bo‘lsayam ajabmas... deb aytgan*. M.M.Do‘st, Bir toychoqning xuni.

QILICH, SHAMSHIR, ISFIHON Bir tig‘li, chopish, sanchishga mo‘ljallangan jang quroli. **Qilich** barcha uslublarda faol qo‘llanadi. **Shamshir** badiiy uslubga xos. **Isfihon** – Isfahon shahrida tayyorlangan qilich turi, kam qo‘llanadi.

– Bu q i l i ch mening boshimni emas, boshimdagi xom xayollarni chopib tashladi, – dedi Bobur ohista. X.Sultonov, Panoh. *Hamon ulug‘ kelbat, hamon boshi tik, hamon tog‘ni bo‘lar q i l i ch in zarbi, quturgan bu hangi ayg‘ir-da tetik dunyoga tashlanar ko‘zi och harbiy.* Sh.Rahmon, Jez otliq. *Damba o‘rnidan turgan edi, Muhammad Intizom yigitlaridan biri o‘tkir sh a m sh i r ini havoda o‘ynatib kelib, bo‘yniga chunonam zarb bilan urdiki, kalla xom qovoqdek yerga gurssa uzilib tushdi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Bir kuni ba hukmi taqdiri azal, Sh a m sh i r in ko‘tarib keldi-ku ajal.* A.Oripov, Dunyo. *Belda keskir i s f i h o n Uzangida chirqillab O‘mildiriq so‘m oltin, O‘mirovda alqillab*. “Ravshan”. *O‘g‘il bolalarga o‘xshab, chalvor kiyib, belini kamar bilan bog‘lab olgan shaddod Badia akasining dimishqiy i s f i h o n ini kamariga osib ko‘rar, hovlida bog‘loqlik turgan otga minmoqchi bo‘lardi...* Mirmuhsin, Me’mor.

QILMOQ, ETMOQ, AYLAMOQ Ot va otlashgan so‘zlarga qo‘shilib, qo‘shma fe’l hosil qiluvchi fe’l. **Qilmoq, etmoq** barcha uslublarda faol qo‘llanadi, ammo **etmoq** so‘zida qisman badiiylik bor. **Aylamoq** badiiy uslubga xos.

Qush uyasida ko‘rganini q i l adi. Maqol. *– Bilganingni q i l! – Qiz shunday dedi-yu, jahl bilan ariqdan sakrab o‘tib, qishloq tomonga orqasiga qaramasdan yugurib ketdi.* “Yoshlik”. *Yozuvchilik kasbi ba’zan shafqatsizlikni talab e t adi*. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Shu tufayli jumada aniq fanlar bilan shug‘ullanish unga, Shunqorbekka odat bo‘lib qolgandi. Madrasada tahsil ola boshlasa ham bu odatini tark e t madi*. S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Naqadar qudratli talpinishlari, Nelar bayon a y l a r bu zarblari zil...* Mirtemir, O‘ylar. *Ko‘ksindagi hayajon, Ko‘ksimda a y l a r tug‘yon, Yo‘lin burib biz tomon, Intizorim kelmasmi?* S.Ochil, Intizorim kelmasmi?

QIR, ADIR, TEPALIK, DO‘NGLIK, GAZA Atrofidagi yerlardan biroz ko‘tarilib turgan, yassi yoki sal gumbazsimon balandlik, tepalik. **Qir, adir, gaza** ham yakka, ham bir necha tepaliklarni ifodalashi mumkin, **tepalik, do‘nglik** so‘zlarida yakka tepalik ta’kidi anglashiladi. **Gaza** – shevaga xos so‘z.

Shahrimizga hali q i r dan lola kelmagan edi. Keksalar to‘qson chiqdi-yu, oppon-soppon hali turibdi. S.Ahmad, Jajji hikoyalar. *Sarvar boychechakning polvonligini o‘z ko‘zi bilan ko‘rish uchun q i r ga chiqib, toshlar orasidan bosh*

ko‘tarib turgan chechakning ildizini topishga urinardi. H.Musurmonova, Qir guli. *Tanish a d i r lar qor qo‘ynida jim yotar, archazor tog‘dan bug‘dek tuman oqib kelar edi.* Sh.Xolmirzayev, Sog‘inch. *Alvon-alvon gullar yog‘ar a d i r larga, Qo‘l yetmaydi sizlar yotgan qabrlarga.* M.Yusuf, Marsiya. *Sohibqiron taxminan saharga qadar xayol surib yotdi, axiyri, kipriklari yumilarkan, o‘zini bir tomoni chuqur jarlig-u bir tarafi yaydoq a d i r , xazon-u to‘zon qoplagan bepoyon bo‘zloqda ko‘rdi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *T e p a l i k ka yetgach, tik jarlik yoqasiga kelib, pastlikda yaltirab turgan daryoga qaradi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Ko‘ramizki, qarshimizda t e p a l i k ustidagi mashina yonida qoqqan qoziqdek bir ola-bula kiyimli askar turibdi*. Sh.Xolmirzayev, Yozuvchi. *Katta bir d o‘ ng l i k ning ikki tomonida ikki suruv qo‘y yoyilib yurar, yolg‘izlikdan zerikkan cho‘ponlar d o‘ ng l i k ustiga to‘planishib, gaplashib turishar edi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Mana o‘sha tuyaning o‘rkachiday g‘o‘dayib turgan sho‘r bosgan d o‘ ng l i k*. O.Tillayev, Hazin. *Biror soatlardan keyin ikki akasi ham shalpayib kirib kelishdi. Bir-biriga bo‘zrayib o‘tirgan mahali otasi katta g a z a dan qo‘ylarni haydab endira boshlaganini ko‘rib qoldi*. X.Karimiy, Qonda bor. *Soydan va g a z a dan tushgan mashina yo‘llari yuvilib, buzilib ketdi.* M.Safarov, Ota yurt.

QIRG‘OQ, SOHIL, YOQA, BO‘Y, LAB, CHET, KANOR(A), ROSH

Q

Quruqlikning suv havzasi bilan tutashgan joyi. **Yoqa, bo‘y, lab, chet** so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Sohil** badiiy nutqqa xos. **Kanora** – eskirgan so‘z. **Rosh** – shevaga xos so‘z.

Qal’a etagida Kosonsoyning Sirdaryoga guvullab quyilayotgani, ikki daryo to‘lqinlari bir-birlari bilan olishib, q i r g‘ o q qa shaloplab urilayotgani uzoqdan eshitilib turadi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U q i r g‘ o q dan endi uzoqlashgan edi: to‘pponchadan qarsillab osmonga o‘q uzildi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Uyushmada mashinkachi bo‘lib ishlaydi. Vengriyaga – Balaton ko‘li s o h i l ida o‘tadigan yosh kinoijodkorlar anjumaniga ketayotganingda tanishgan eding.* E.A’zam, Shovqin. *Hozir dengiz s o h i l ida turganicha, beixtiyor... Bir kitobda fillarni “quruqlikda yashovchi sutemizuvchi hayvonlarning eng kattasi” deb yozishgan.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Tanish terak. Ariq y o q a si. Bo‘tana suv, shirin loyqa suv. Tol ko‘chada otlar taqasi... Qancha bo‘ldi ko‘rmaganimga.* M.Yusuf, Qancha bo‘ldi. *Buning ustiga, bu ajib manzara uning miyasida xayollar uyg‘otdi: bolaligi, shu daryo y o q a sida turib, qandaydir qiz haqida surgan xayollari yodiga tushdi va chuqur xo‘rsinib, birdan xo‘mraydi.* Sh.Xolmirzayev, Farzand. *Tomdan tarasha tushganday, ko‘l b o‘y ida yelkasiga miltiq ilgan baliqbegi paydo bo‘lib qoldi.* Y.Tog‘a, Bolalik hidi. *Qo‘msayman: anhorning b o‘y ida asta Yozgi oqshomlarda siz bilan yursam.* O.Matjon, Toshkentlik shoir do‘stlarimga. *Men ko‘p tonglarni ana shunday, daryo l a b ida o‘tkazganman.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Berdiyor suv*

l a b iga cho‘nqayib, qo‘lini chaydi, belbog‘iga artib kelib, akasiga uzatdi. Sh.Xolmirzayev, Biz kech qolib yuramiz. *To‘qaydan chiqishimiz bilan bizni pishqirib oqayotgan qadimiy Jayhun va daryo ch e t ida egarlangan otday, yozig‘li dasturxon bilan mo‘jazgina soyabonli paroxod kutib turardi.* K.Avaz, To‘yxat. *Izmirg‘a yetmasdan dengiz k a n o r inda mustahkam harbiy qal’a-da bordur.* Behbudiy, Tanlangan asarlar. *Sen meni yo‘llading, Kelib men nogoh Ko‘hna Sirdaryoning k a n o r a sidan Bu kun Moskvaga tashladim nigoh.* E.Vohidov, Quyosh maskani. *Maktabga yetar-etmas ariq bor edi: Zufarov muallim o‘sha zamonlar ariqning ikki r o sh iga daraxt o‘tqazgandi: do‘lana, yong‘oq, terak... deganday qo‘lga ilinganini.* N.Rahmat, Xonayi g‘aribon. *Chavag‘on charxlangan o‘roq bilan qiyaliklarni, ariq r o sh larini, butalar orasini o‘tdan tozalaydi, u har o‘roq sirpaganida, maysalar itoatgo‘ylik bilan bosh egib kelaveradilar, o‘ti o‘rilgan yer yaltirab qolaveradi.* H.Sattoriy, Sog‘inch.

QIRG‘OVUL, TUSTOVUQ, YOZTOVUQ, SULGUN, DURROJ, TAZARV Tovuqlar zotiga mansub, patlari chiroyli, asosan, to‘qayzorlarda yashaydigan, ovlanadigan qush. **Tustovuq** oddiy so‘zlashuvda ham, kitobiy uslubda ham qo‘llanadi. **Yoztovuq** – shevaga xos so‘z. **Sulgun** – shevaga xos so‘z, folklor asarlarida ham faol qo‘llanadi. **Durroj**, **tazarv** – eskirgan so‘zlar.

Ammo bugun ham Olim kitob va jurnallarni oldilar-da, osh, q i r g‘ o v u l, patir va boshqa mayda-chuyda yeguliklarni qaytarib berdilar. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Otamlar tog‘dan q i r g‘ o v u l, kaklik otib kelar ekanlar.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Qutbiddinovga ovchi oshnasi ikkita t u s t o v u q in’om qildi. T u s t o v u q lar tozalanib, tuzlanayotganda Qutbiddinovning fe’li aynidi, ya’ni bironta shinavanda ulfat bilan birpas dilkashlik qilg‘usi keldi.* A.Qahhor, O‘jar. *Shofyorning nazarida hozir bir o‘rdak yo bir t u s t o v u q uchib chiqadigandek bo‘ldi.* Sh.Xolmirzayev, Farzand. *Zarafshonning chimtol yoqalarida Chirqillar y o z t o v u q polaponlari.* O.Hojiyeva, O‘zbekning yozi. *Y o z t o v u q yovshanzor – Vatanim, deydi.* O.Hojiyeva. *Qizlarining yuzi gulgun, Tog‘larida yurar s u l g u n, Yetib borsang agar bir kun, Bog‘ida gullari bordir.* “Gulruh pari”. *Erhasan kunlardan bir kun... otini, tozisi, qushi, yoyi, asbob-anjomlarini shaylab to‘rt-besh yigit bilan jo‘nab ketdi. Cho‘l-u sahrog‘a chiqib, kiyik, quyon, s u l g u n, qo‘ton ovlab yurdilar.* “Oshiqnoma”. *Chug‘zdin ram aylasa ne ayb d u r r o j-u tazarv Xossa bo‘lsa mastligdin o‘zgacha olamlari*. Navoiy, Hikmatlar. *Tovusning go‘shti xoli az maza emas, d u r r o j go‘shtiga o‘xshar, vale teva etidek karohati tab’ bila yeyiladur*. Bobur, Boburnoma. *Durroj-u t a z a r v-u kabk-u ham qoz, Ko‘b necha desam hanuz erur oz*. Ogahiy. *To‘qayda ov. Tovuq, kabk-u hular ham g‘oz, o‘rdak, T a z a r v-u turna, laylak birla churrak*. Furqat.

QIRCHANG‘I, CHO‘BIR, YOBI, OLACHA Xashaki, zotdor bo‘lmagan ot. **Qirchang‘i** – qo‘tir va oriq ot. **Yobi** – zoti past ot. **Olacha** – past bo‘yli ot.

Qirchang‘i, cho‘bir birliklari **yobi**ga nisbatan faol qo‘llanadi. **Olacha** – eskirgan so‘z.

Ko‘zga g‘ubor chekmasa shiprindi – qo‘qim, O‘zin tulpor bilmasa q i r - c h a n g‘ i – so‘qim. Baxmaldan bichishmasa eshakka to‘qim, Qaniydi... Mirtemir, Dunyo bir soz qo‘shiqdan zavq ololsaydi. *Tuzukroq boquv ko‘rmagan q i r ch a n g‘ i tezroq yugurish o‘rniga inqillab, sekinlay boshladi.* A.Asil, Sirtlon. *Bir gal qahraton qishda Garashaga to‘yga ketyapmiz, mening ostimda ch o‘ b i r, uning ostida bo‘z, gapdan gap chiqib uni maqtab yubora qolibman, sovuqqa o‘lguday chidamli deb, bu go‘rso‘xta o‘zidan ketib po‘stin bilan telpakni yechib tagiga, egarga to‘shab oldi deng.* S.O‘nar, Bir o‘larman chavandoz. *Ch o‘ b i r, baribir, ch o‘ b i r ligiga bordi. Unga Kuntuv degan qozoq polvoni yetib oldida uloqqa tarmashdi.* R.Yunusov, Chavandoz. *Ilgari qo‘raga kirganda surdov qoq yorilib ketardi, tagidagi tulpor otmi, y o b i mi farqi yo‘q.* H.Alp, Qo‘nalg‘a. *Kesgir isfihonni olib dastiga, qarab bo‘lmas chin botirning bastiga, y o b i dema, shu ot tulpor ekandi, shu o‘tirgan Hasan shunqor ekandi.* “Ravshan”. *O l a ch a ni otga sanama, yaxshini yotga sanama.* Maqol.

QISIQ, QIYIQ Qisilgan (ko‘z haqida). **Qisiq, qiyiq** ko‘zlarning tug‘ma qisilgan shaklini ifodalaydi. **Qiyiq** so‘zi turli nutqiy uslublarda qo‘llanadi, ijobiy bo‘yoqdorlikka ega.

Q

Chol choyni qaytararkan yana q i s i q ko‘zlarini ayyorona qisib Azizxonga qaradi. S.Ahmad, Ufq. *Biri tund, birovin nazari issiq, Biri menga o‘xshar – ko‘zlari q i s i q.* A.Oripov, Xalqaro anjuman. *Uyg‘onganiga ancha bo‘lgan bo‘lsa kerak, q i y i q ko‘zlari tetik, suyagi yo‘g‘on yuziga qizillik yugurgan edi*. O‘.Umarbekov, Yo‘lda. *Bu mag‘lubiyatdan xabar topgan Uloq no‘yon qilich o‘ynatib, q i y i q ko‘zlarini shaharga tikib baqirar, sirtlonga o‘xshab, tishlarini ko‘rsatib irillardi*. Mirmuhsin, Temur Malik.

QIYIN, MUSHKUL, MAHOL, OG‘IR, MASHAQQATLI, SERMASHAQQAT, AMRIMAHOL, DUSHVOR Qiyinchilik bilan amalga oshadigan, osonning aksi. **Mushkul, mahol, dushvor** badiiy nutqqa xos. **Mashaqqatli, sermashaqqat** so‘zlarida qiyinlik darajasi **qiyin**, **og‘ir** so‘zlariga qaraganda yuqori. **Amrimahol** so‘zida qiyinchilikdan tashqari, harakatning bajarilishiga gumon, shubha bilan qarash ta’kidi ham bor. **Dushvor** so‘zi eskirgan.

Kobulning yengil va quruq tog‘ havosiga o‘rgangan Mohim begim Jamna bo‘yidagi issiq kunlarda sernam dim havodan nafas olish qanchalik q i y i n bo‘lishini avval ham eshitgan... edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘sha gap, Toshkentda chaynalgan o‘sha tashxis: koxlear nevriti, ya’ni ichkari quloqdagi tovush qabul qilish paychalari karaxtlangan, qurib-qovjiray boshlagan, ularni jonlantirish esa q i y i n, juda q i y i n, deyarli imkonsiz...* E.A’zam, Shovqin. *Bobur: – Shu m u sh k u l damlarda bir-birimizni tark etmaylik. Men bilan birga yuring.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U kechalari turli rejalar chizib chiqar, tong otishi*

bilan bu rejalarning hammasi bema'ni ekanini, raqibining ostonasiga bosh egib borishi m u sh k u l ekanini bilar... edi. O'.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Yigirmanchi asr talabiga javob beradigan mukammal maktablarni bu usulda tashkil qilish m a h o l, – dedi Abdishukur.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ha, sarkardaning onaxoni uyiga burilishiga ehtiyoj yo'q (bo'lsa ham shu mahalda borishi m a h o l)...* Sh.Xolmirzayev, Qil ko'prik. *O g' i r janglarda jasurlik ko'rsatgan Temur Malik Xo'jandni mo'g'ullarga shundoq tashlab ketishi mumkin emas edi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Do'stining eng o g' i r, vijdon azobi qovurib tashlagan paytlarda hamdam bo'lolgan, ko'nglini ko'tarib, qalbidan dardni quvlayotgan odam hozir uni yupatishga biron og'iz bo'lsin so'z topolmasdi.* S.Ahmad, Ufq. *Hirotga bir marta borib kelgan mavlono Fazliddin notinch o'lkalardan oylar davomida yurib o'tiladigan behad m a sh a q q a t l i yo'llarni ko'z oldiga keltirdi-yu, yuragini g'am bosdi.* P.Qodirov, Tanlangan asarlar. *Mashaqqatli mehnatda ezilgan, mutelikdan bezillagan jonivor shataloq otib, boshi og'gan yoqqa ketadi, balki, o'z qavmlarini topib, ularga qo'shilib olar, deb o'ylashdi.* Q.Kenja, Ko'ktoy. *Mazkur chiziq – yo'llar s e r m a sh a q q a t taqdirdan so'ylab tursa, el-yurt tarixidan so'ylab tursa.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Endi ...mutlaq hokim davlatni idora qilishdek s e r m a sh a q q a t ishni qanday uddalar ekan, deb qiziqsinishimiz turgan gap.* A.A'zam, Soyasini yo'qotgan odam. *Ko'prikning o'rtasida boyagi yigitlar mixlarni sug'urib, to'sinlarini arralab ketgan joy bunchalik og'ir yukka bardosh berishi a m r i m a h o l edi.* P.Qodirov, Tanlangan asarlar. *Bas, Mohlar oyim o'z tirikligida maxdumning "boshini ikki" qilmasa, o'zidan so'ng uning uylana olishi a m r i m a h o l.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Azaldan bunaqa rasmiyatlarga tob-toqati yo'q, asovroq Farhod hech qachon yodgorlik sirtidagi yozuvlarga diqqat bilan qaramagan, shuning uchun hozir bir nima demog'i d u sh v o r edi.* E.A'zam, Shovqin. *Ko'kdan oftob to'kilsa-da, quritmoq d u sh v o r yog'du savatlarida.* O.Muxtor, Muhabbat o'limdan kuchli.

QIYINLASHMOQ, OG'IRLASHMOQ, MUSHKULLASHMOQ Biron-bir xatti-harakatning bajarilishi yoki bajarilmasligida mushkulot, murakkablik yuzaga kelmoq. **Og'irlashmoq** so'zida murakkablik ta'kidi ochiq namoyon bo'ladi, so'zlashuv uslubida faolroq qo'llanadi. **Mushkullashmoq** kam qo'llanadi, ko'proq badiiy nutqda uchraydi.

Bu holda sira yurmagani uchun xuddi o'g'li sudrayotganday tuyulib, qadam olishi q i y i n l a sh di. T.Malik, Shaytanat. *Bu maqtovlar menga ham xush yoqar edi-yu, lekin yengchani bir paykaldan ikkinchisiga ko'tarib o'tkazish kun sayin q i y i n l a sh ib borar edi.* P.Qodirov, Meros. *Boylarning chaqig'i bilan Yo'lchining ishi o g' i r l a sh di, dedi Shokir ota.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Otlar kutilmaganda uvatda tomoshabinlar qarshisida to'xtadi. Sharoit o g' i r l a sh di.* O'.Hakimali, Poklikdan keyingi umr. *Namozshom palla, ovulga yaqinlashgan*

sayin haydovchi ko‘ksini alamli armonmi, iztirobli qo‘msashgami o‘xshash nedir og‘uli tuyg‘u kuydirib-yondirib o‘rtayotganini kuchliroq his qilaverdi… Bunga toqat qilish tobora m u sh k u l l a sh ib borardi… A.Yo‘ldosh, Qotil. *Shu janjaldan so‘ng uydagi ahvol m u sh k u l l a sh di. Rahimaxon qovoq solib yuradigan odat chiqardi*. J.Ergasheva, Hur qiz.

QIYINCHILIK, OG‘IRCHILIK, QATTIQCHILIK, RIYOZAT, MASHAQQAT, ZAHMAT Qiynoq, azob keltiradigan holat. **Og‘irchilik, qattiqchilik** kam qo‘llanadi va, asosan, moddiy qiyinchilikni ifodalaydi. **Riyozat** – eskirgan so‘z. **Mashaqqat**, **zahmat** badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **Mashaqqat, og‘irchilik, qattiqchilik**da belgi darajasi **qiyinchilik**ka qaraganda yuqori, **riyozat, zahmat**da qiyinchilik darajasi **qattiqchilik**ka nisbatan ham yuqori. **Riyozat**ning ma’no ifodasi **mashaqqat** so‘zidagi ifodaga yaqin.

Hali oq-qorani durustgina tanimagan yigitcha bu q i y i n ch i l i k lar, vijdon iztiroblari oldida savdoyidek kalovlab, taqdirning ayovsiz o‘yinidan garang bo‘lib qolardi. S.Ahmad, Ufq. *Kampir… hayotida nima kamlik, qanday q i y i n ch i l i k tortgan bo‘lsa hammasini ilmsizlikdan ko‘rgan… edi*. A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Sharofatxonning otasi Samandar aka ilgaridan ot chiqarg‘on bir savdogar edi. Shuncha o g‘ i r ch i l i k yillarda, qiymat, kasod vaqtlarida ishini taraqlatib kelib, oxiri o‘zg‘in yili erta bahorda sing‘on.* Cho‘lpon, Qor qo‘ynida lola. *Hech kim yo‘q. Qo‘shnilardan so‘rasam, seni o‘ldi deb eshitdik, o g‘ i r ch i l i k xotiningni ezib qo‘ydi*. N.Eshonqul, Urush odamlari. *Asadbek… o‘zicha bir haqiqatni kashf etdi: har qancha qiyinchilikka duch kelsa, bayon etarga bir mehribon do‘st, boshiga har qanday q a t t i q ch i l i k yetsa, izhor qilarga sirdosh o‘rtoqlar zarur ekan.* T.Malik, Shaytanat. *1943-yilning yoz oylari edi. Urush, q a t t i q ch i l i k hammani qiynab tashlagan.* T.To‘la, Obidcha maxsum yoki Muqimiy portreti. *Niyoz bilan noz orasinda yuz ming r i y o z a t pardasi tutilmishdur... Bas, shayx birlan murid maqomlarini anglagan bo‘lsangiz kerak, a, bo‘tam?* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Bu kishi qirq yoshlar chamaliq, qonsiz yuzlik, siyrakkina soqollik, qo‘yko‘z, ko‘b vaqt madrasa r i y o z a t ini chekkannamo, qotma, uzun bo‘ylik bir odam edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bu yo‘l m a sh a q q a t lari Mahmud yalovoch ko‘z oldidan bir lahzada o‘tdi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Xalqning m a sh a q q a t dan qovjiragan, toliqqan siynasiga teggan umidbaxsh “hurriyat” so‘zining muqaddasligini tushunaman.* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Biz shu davrda yosh edik, shu sababdan bu qadar ortiqcha z a h m a t larni ko‘targanmiz, ularga dosh berganmiz*. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *O‘g‘illari birinchi zotlarini keltirib tashlaganda, u shuncha chekkan z a h m a t lari bekorga ketmaganini anglab, eri o‘lgandan beri birinchi marta to‘yib-to‘yib yig‘ladi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi.

QIYNAMOQ, AZOBLAMOQ, AZOB BERMOQ, JABRLAMOQ, JABR QILMOQ Boshqaga azob bermoq, qiyinchiliklarga duchor qilmoq.

Azoblamoq, azob bermoq, jabrlamoq, jabr qilmoq so‘zlarida qiynoqqa solish darajasi **qiynamoq**qa qaraganda kuchli. **Jabrlamoq** nutqda kam qo‘llanadi.

Eri bilan buvasining tashvishlari yetmagandek, Lochin ham Marjonoyni ko‘p qiynadi. O.Yoqubov, Adolat manzil. *Shugina gap uchun sho‘ro qonun posbonlarini bir yildan ziyod q i y n a ding-a!* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Muqaddam mana shu dahshatli sukunatning tezroq tamom bo‘lishini kutar... hozir portlash ro‘y berishini bilib, a z o b l a nardi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Shu paytgacha hafsala qilib shuni artib qo‘ymaganini esladi, “qix-qix” xurrak otayotgan eriga tikildi. Vijdoni a z o b l a ndi, shekilli, yuragi battar siqilib, kasal paytidagidek chakka tomirlari lo‘qillab og‘riy boshladi*. O‘.Usmonov, Girdob. *A z o b b e r sin senga ilhom, She’r dardida bemor bo‘l*. E.Vohidov, Nihoyat. *Yoshlikdagi bir dard menga umr bo‘yi a z o b b e r ib yurganidan Humoyun hazratlari xabardor edilar*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *U shoh tarafdorlari bo‘lgan Xorazm aslzodalarini qattiq j a b r l a gan, ularning mol-mulkini, chorvasini, qizlarini, singillarini va xotinlarini tortib olgan*. I.Jabborov, Buyuk Xorazmshohlar davlati. *Inson qonundan himoya kutadi, ammo, aslida, aynan ana shu qonunning o‘zi odamni eng ko‘p darajada j a b r l a ydi*. Q.Yo‘ldoshev, Yoniq so‘z. *Murodxondir pastga ketib boradi. Yolg‘izdir, joniga j a b r q i l adi*. “Murodxon”. *Umida eriga j a b r q i l sa, o‘sha bolaning ham ko‘ngli o‘ksiydimi axir?* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

Q

QIYOMAT, OXIRAT, MAHSHAR Diniy e’tiqodlarga ko‘ra, bu dunyo tugaydigan, o‘lganlar tiriladigan, so‘roqqa tutiladigan kun. **Qiyomat, oxirat** barcha uslublarda faol. **Mahshar** badiiy uslubga xos. **Oxirat** va **mahshar**da savol-javob kuni ta’kidi anglashiladi.

Q i y o m a t da qorayar quyosh, Osmon qora dudga to‘ladi. Munofiqlar mushukday yuvosh, Fohishalar otin bo‘ladi. M.Yusuf, Qiyomat. *Lekin bugungi ish – ko‘z oldida Zeboni mo‘g‘ullar sudrab olib ketishi q i y o m a t gacha unutib bo‘lmaydigan sharmandalik bo‘ldi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Tangri bilib Yaratgan ko‘r, Davo qilding ne uchun? O x i r a t men – manglayi sho‘r – Nima deyman So‘roq kun?* E.Vohidov, Jaholat to‘g‘risida rivoyat. *Eng katta bobo xon zamonlarida shaharda jarchi-so‘pilik qilgan ekan. Umri Qo‘qon ahlini machitga, namozga, o x i r a t azoblaridan qutulishga chaqirish bilan o‘tgan, deyishadi.* N.M.Raufxon, Qiyomat. *Har bir muslim biladiki, m a h sh a r, ya’ni qiyomat kuni barcha o‘liklar tiriladi.* N.Arslon, Oy jodusi. *Voy, kunim, m a h sh a r ga to‘qingan kunim, so‘nggi ko‘zlarimdan eriganda yosh, Bilolni chaqirdim, ey, buyuk qulim, manov xoqonlarning quloqlarin och.* Sh.Rahmon, Gul yig‘isi.

QIYOSIY, CHOG‘ISHTIRMA, TAQQOSLAMA, SOLISHTIRMA O‘zaro taqqoslashga, qiyoslashga asoslangan. **Taqqoslama, solishtirma**, asosan, aniq fanlarda qo‘llanadi. **Qiyosiy, chog‘ishtirma** ijtimoiy-gumanitar so-

hada ko‘proq qo‘llanadi, **qiyosiy**da ikki narsa taqqoslab ko‘rish, **chog‘ishtirma**-da uch va undan ortiq narsa-hodisani solishtirib ko‘rish ko‘proq anglanadi. Tilshunoslikda **chog‘ishtirma** turli oilalarga kiradigan tillarni, **qiyosiy** bitta oilaga kiradigan tillarni qiyoslash uchun qo‘llanadi.

Hind-Yevropa tillarining dastlabki q i y o s i y grammatikalari nemis olimlari F.Bopp va A.Shleyxerlar tomonidan yozilgan. “O‘zME”. *Bu o‘rinda q i y o s i y yondashuv asosan ikkinchi guruhdagi muammolarni o‘rganishga qo‘l kelishini e’tirof etish lozim*. “Qiyosiy adabiyotshunoslikka kirish”. *Ch o g‘ i sh t i r m a tilshunoslik 17–18-asrlarda Yevropadagi va dunyoning boshqa mintaqalaridagi turli-tuman qarindosh tillar bo‘yicha tadqiqot materiallarining to‘plana borishi bilan yanada rivojlanadi va qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning paydo bo‘lishiga zamin hozirlaydi.* “O‘zME”. *Xuddi shu shaklda adabiyot tarixchisi Jola Parla ham “Don Kixotdan to hozirgi kungacha bo‘lgan roman” nomli keng miqyosli asarida “Mening otim qirmizi”dan boshlab, O‘rxon Pamuqning romanchiligini c h o g‘i sh t i r m a adabiy guldasta ichida tadqiq etadi*. M.A’zam, Nobel mukofoti sovrindorlari: Orxan Pamuk. *Masalan, qalampirning achchiq ekanini bildirib qo‘yish uchun uning ta’mini totish shart emas. Aslida, bolaga qalampirning achchiqligini shakarning shirin ta’mi bilan ham anglatish mumkin. Mana shunday t a q q o s l a m a tasvirlar orqali bolani dastavval halollik, halol rizqqa o‘rgatish zarur.* A.Jumamurodov, Har bir fuqaroning muhim vazifasi yoxud bolalar korrupsiyaga qarshi qanday tarbiyalanadi? *Hamma o‘qiganning zanjiri olib tashlansa, zanjirsizlarning s o l i sh t i r m a miqdori oshib ketadi, keyin hamdardlik kuchayib, eshkilga qarash o‘zgaradi.* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Muayyan jism s o l i sh t i r m a og‘irligining qiymati o‘lchov o‘tkazilayotgan joyning geografik kengligiga va Yer sirtidan balandligiga bog‘liq*. “O‘zME”.

QIYQIM, QIYQINDI, LAXTAK Gazmolning bichiqdan yoki savdodan ortgan bo‘lagi. **Laxtak** matoning hajman kattaroq parchasini ifodalaydi, **qiyqim, qiyqindi** juda kichik, yaroqsiz mato parchalarini ham ifodalashi mumkin. Har uchala so‘z oddiy so‘zlashuvda ham faol qo‘llanadi.

– Shukr, shukr, mingdan ming shukr, gap kelganda aytdim-da. Qizlaring anuv yangi karavotimizga joy qila qolishsin, – deb yura boshlagan joyida ayoli shoshqich o‘rnidan turib, etaklariga ilashgan q i y q i m larni qoqishga tutingan ko‘yi uni to‘xtatdi. M.Mansur, Judolik diyori. *Onam haligi laxtaklarni shartta qo‘limizdan yulib olardi: “Kishining haqi – Tangrining o‘ti. Qiyomatda men buning javobini berishim kerak. Agar egasiga qaytarmasam, bu q i y q i m lar u dunyoda ilonga aylanib meni quvib yurarkan”.* J.Ergasheva, G‘animatim onam. *Mening uyimda har xil q i y q i n d i lar bor, o‘shani olib kelaman-da, kostyumchalar tikamiz*. N.Nazarov, Zamon. *Yonida turgan oq xalatdagi har xil q i y q i n d i lar orasidan ro‘molchadek laxtakni olib, qiziga berdi.* R.Fayziy,

Q

Sen yetim emassan. *Bu l a x t a k larni katta chitfurush gazlamachilar arzonroq baho bilan ko‘tarmachilarga sotadilar.* G‘.G‘ulom, Shum bola. *...qariyb ellik yildan beri yolg‘izlikdan zerikkan daraxt esa uni qo‘yib yubormaslik uchun juldur kiyimlaridan bir parcha yulib qolganini ham, keyin asov shamolda xuddi g‘oliblik tug‘iday l a x t a k ni hilpiratib turganini ham sezmay, Uljon sari otilardi.* N.Eshonqul, Qultoy.

QIYG‘OS, SHIG‘IL, SHIG‘A, TEKIS Bir vaqtning o‘zida, juda ko‘p bo‘lib. **Qiyg‘os, shig‘il, shig‘a** faqat o‘simliklarga nisbatan qo‘llanadi. **Tekis** boshqa predmetlarning ko‘p va bir-biriga yaqin paydo bo‘lishiga nisbatan ham qo‘llanishi mumkin.

Sap-sariq qoqilar, ko‘k-qizg‘ish no‘xataklar, nofarmon erbaholar orasida uzoqdan qip-qizil gilamga o‘xshab ko‘zga tashlanadigan – q i y g‘ o s ochilgan lolaqizg‘aldoqlar edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘lik yerda chigit q i y g‘ o s unmaydi*. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Rayondagi kolxozlarning bog‘ida hozir sh i g‘ i l meva berib turgan o‘riklar shu domlaning ko‘chatidan bo‘ladi*. S.Ahmad, O‘rik domla. *Bolazor, mevazor, tolzor ko‘chalar, shoxlar yerga tegar sh i g‘ i l hosildan.* Sh.Rahmon, Aravon ko‘rinishlari. *Hamma joyda sh i g‘ a hosil, uni o‘z kuchimiz bilan terib olish amrimahol.* M.Jo‘ra, Quyoshdan nur emganlar. *Daraxtlarga chirmashib o‘sgan toklar, xilma-xil mevalar kesilmas, ko‘milmas, shunday bo‘lsa-da, har yili sh i g‘ a-sh i g‘ a hosil beraverardi.* A.Asil, Muvozanat. *Bahor – barchaga baravar! Shohona saroylar oldidagi gulzor nima, go‘ristonda ma’yus do‘ppaygan qabrlar nima – tanlab o‘tirmaydi. Hammasini bir t e k i s maysalarga burkaydi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Quva atrofidagi cho‘lga tutash qishloqlar urushdan avvalroq obod bo‘la boshlagan, bir t e k i s yangi imoratlar tusha boshlagan edi.* S.Ahmad, Ufq.

QIYSHAYMOQ, EGRILASHMOQ, EGRI BO‘LMOQ, MAYISHMOQ, KAJ BO‘LMOQ, QINQAYMOQ Tik holatdan yotiq holatga o‘tmoq, biror tomonga og‘moq, asl holati, yo‘nalishini yo‘qotmoq. **Kaj bo‘lmoq** kam qo‘llanadi. **Qinqaymoq** shevaga xos so‘z bo‘lib, unda salbiy bo‘yoqdorlik ham mavjud. **Mayishmoq** so‘zida deformatsiya darajasi **qiyshaymoq**qa nisbatan kamroq, asosan, oyoqning shunday holatini bildiradi. Oyoq kiyimga nisbatan qo‘llanganda, uning ezilib, bir yonga qiyshayganligini bildiradi.

Yuki og‘irligidan xotin bir tarafga q i y sh a y ib, qiynalib borardi. S.Ahmad, Ufq. *Ahmad brigadir hali hech narsadan xabari yo‘q, qo‘lida to‘rxalta, pidjagi yelkaga, do‘ppisi chapga biroz q i y sh a y gan holda tuya yurish qilib kelardi.* T.Malik, Kurort. *Eshmat. – Velosipedni to‘g‘ri borib so‘kichakni ustuniga suyab qo‘ydi. Ammo yaxshi o‘rnashmagan ekanmi, sidirilib ustunga tiralib qoldi, qanoti q i y sh a y di.* M.Ziyo, G‘ashlik. *Bolada oldiniga ko‘p terlash, injiq, uyqusi buzilishi kuzatiladi, so‘ngra suyaklari yumshab qolishi natijasida ular e g r i l a sh ib, shakli buziladi...* “Odam fiziologiyasi”. *Shunda podsho: – Sen*

duradgor bo‘lsang, anavi uyning to‘rtta vassasi e g r i b o‘ l ib qolgan, shu vassalarini olib tashla, o‘rniga to‘g‘ri vassa qo‘y, – debdi. “O‘zbek xalq ertaklari”. *Bechora eshak zarbdan chapga m a y i sh di, “tap-tap” yurgan ko‘yi yo‘l chetidagi loyxandaqqa yaqinlashdi.* M.M.Do‘st, Darvoza yonidagi it. *O‘tkir Sayfiddinning qo‘llariga yopishdi, lekin olib tashlashga quvvati yetmadi. Ko‘zlari olayib, g‘uldiradi, asta-sekin oyoqlari m a y i sh di, tanasi qiyshaydi.* O‘.Hakimali, Vahshiy olomon. *“Chena” jarlikka qarab ag‘anagan, vater k a j b o‘ l ib ketgan, simlarni tirs-tirs uzib, jarning qizil tuprog‘ini o‘pirib pastga yumalamoqda edi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Ernazar bobom enkayadi, Kallasi q i n q a y adi, Tevaragi to‘p-to‘p, O‘rtasi qip-qizil.* “O‘zbek xalq topishmoqlari”. *Rahmatlik enam aytardilar, o‘zingda turibdi bir ayb, kishiga kulmagin q i n q a y ib.* M.Zohidova, Boychechak.

QIYSHIQ, EGRI, QING‘IR, KAJ, QAYQI Yo‘nalishi, holati to‘g‘ri emas, biror tomonga og‘gan; qiyshaygan. **Kaj, qayqi** – shevaga xos so‘zlar. **Qing‘ir**, asosan, **qing‘ir-qiyshiq** juft so‘zi tarkibida ham uchraydi va belgini kuchli ifodalaydi, yakka holda kam ishlatiladi, shunda ham u ifodalagan belgi **qiyshiq** so‘zidagi holatdan ortiqroq.

– Sen? – uning kaltarib qolgan choponi, kir sallasi va oyog‘idagi poshnasi q i y sh i q kavushiga boqdi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Men biron qog‘ozga o‘qimasdan qo‘l qo‘ysam, sen biron ko‘ylakning yoqasini q i y sh i q qadab qo‘ysang, ishga sovuqqonlik bilan qaraganimiz uchun javobgar bo‘lamiz, nima uchun bola tarbiyasiga sovuqqonlik bilan qaragan o‘qituvchiga qonun yo‘q, qani, chaqir bu yoqqa Hamdamni!* A.Qahhor, Ayb kimda? *Qizilbosh navkar e g r i qilichini qinidan sug‘urib, kesak otgan odamni ko‘zlari bilan qidirdi, ammo topolmadi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ot o‘zi yurmish e g r i so‘qmoqdan yuraman, dedi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Fuqaro uylari cho‘zilgan q i n g‘ i r ko‘chaning boshida arava sig‘adigan katta, bo‘yoqli darvozaga kirishdi.* Oybek, Navoiy. *Shom azoni… muazzinning yosunsiz, Kuchsiz tovushi titrabgina cho‘zilg‘an… Yomg‘ir picha yog‘ib o‘tkan, buzilg‘an – Q i n g‘ i r ko‘cha chetidagi uzun iz…* Cho‘lpon, Kechkirish. *Charx azal k a j aylanur, garchandki dardi bedavo, Rost kelturmak qasdida o‘zimni Farhod ayladim*. B.Boyqobilov. *Qultoy Alpomishni ko‘rib, ko‘nglini xushlab, yilqi boqadigan q a y q i tayog‘ini ushlab... bir so‘z aytib turgan ekan.* “Alpomish”. *Unga anqayib yo‘lka chetidagi temir beton to‘siqqa qoqildim. Chiqib qolgan q a y q i simi oyog‘imga juda yomon urildi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

QIZ, QIZALOQ, OJIZA, HOLVA, TO‘NBICHAR Ayol jinsiga mansub farzand (ota-onaga nisbatan). **Qizaloq** – **qiz** so‘zining kichraytirish-erkalash shakli, yoshi katta qizga qarata kinoyaviy qo‘llanadi. **Ojiza** mazkur ma’noda eskirgan. **Holva** chaqaloqning jinsini bilish uchun “o‘g‘ilmi, holvami?” so‘rog‘i

tarkibidagina uchraydi. **To‘nbichar** – shevaga xos so‘z, qiz chaqaloqni ifodalaydi.

Qo‘rqaman, ertaga men o‘lib ketsam, Yotar bo‘lsam qumga botib ko‘zlarim, Ko‘nglimni ko‘chkiday bosadi bir g‘am – Yig‘lashni ham bilmas mening q i z larim... M.Yusuf, Xavotir. *Tashvishlardan kunda bir jang bo‘lsayam, siqilma, O‘g‘ling yeb, o‘rga ketar, q i z ing yeb, qirga.* M.Karimova, Kattalarga nasihat. *Biriga sut tutar, u biriga suv, O‘zgasi qo‘liga shirin kulchalar. Bunisi yopiray, go‘daklikdan quv, Arzanda q i z a l o q va o‘g‘ilchalar.* Mirtemir, Acha. *Tetapoya yurgan chog‘laringda ham Mehr to‘la ko‘zim tikib bo‘yingga, Dedim, yuragimda qolmas edi g‘am Q i z a l o g‘ im, yetsam baxtli to‘yingga.* E.Vohidov, Saylanma. *U yoqdan sodda va biroz dag‘al, lekin quvnoq bir erkak ovozi keldi: – Ha, Razzoq so‘fining o j i z a larimisiz? Qalaysizlar, omon-eson bormisizlar?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ayniqsa, maxdumning hech bir muqaddimasiz “O j i z a miz bilan mirzo Anvarning to‘ylarini qilmoq niyatimiz bor edi. Shu to‘g‘rida janobingiz mirzo Anvardan to‘yg‘a urunishimiz uchun bir kalima javob olib bersangiz” deb, to‘g‘ridan to‘g‘ri faqat to‘y vaqtini belgilashni so‘rashi Sultonali mirzoga yana boshqa sirlarni onglatqan edi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Hasanali ham iljayib, yonchiq kovlashga tutindi va: – O‘g‘ilmi, h o l v a? – deb so‘radi xotinidan. – O‘g‘il*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Omontoy ikkilanib kassaga bordi. Shu payt Qo‘ziboy kelib qoldi. – O‘g‘ilmi, h o l v a? – dedi iljayib. – Holva, holva! – dedi Omontoy ham iljayib.* S.Ahmad, Bo‘ston. *Birdan xayoliga jo‘rasi qizchalik bo‘lgani kelib, cho‘ntak kovladi va “t o‘ n b i ch a r qutlug‘ bo‘lsin, umri uzun bo‘lsin!” dedi*. S.O‘nar, Vijdon. *...Sa’dulla aka “Odamlar-o, odamlar, eshitmadim demanglar. Uyushmamiz qiz nabiralik bo‘ldi. Xolmurodning uyiga t o‘ n b i ch a r keldi. Muborak bo‘lsin. Hamma yalpi qulluq bo‘lsinga safarbar etilsin!” deb yozibdi.* X.Salimov, Mehribon murabbiy edi.

QIZIL, QIRMIZI, OL, ALVON, GULGUN, LOLARANG, LOLAGUN, QONTALASH, AHMAR, QO‘CHQIL Qon rangidagi, qon tusidagi. **Qizil, qirmizi** so‘zlashuv tilida ham, adabiy tilda ham faol qo‘llanadi. **Ol, alvon** och qizil rangni ifodalaydi. **Gulgun** poetik nutqqa xos, yuz, yonoq, may qizilligini ifodalash uchun qo‘llanadi. **Lolarang, lolagun, qontalash** bu ma’noda, asosan, she’riy matnlarda qo‘llanadi, qizil rangni poetik bo‘yoqdor shaklda ifodalaydi, kitobiy uslubga xoslangan. **Ahmar** eskirgan so‘z bo‘lib, mumtoz adabiyotda uchraydi. **Qo‘chqil** xalq dostonlari tilida uchraydi.

Yurtning obodlig‘i gunohsiz qipchoqning q i z i l qonig‘a qolg‘an bo‘lsa, mayli, o‘ldirsinlar! A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mehriniso bugun odatdagidan barvaqtroq turdi, qichiq atlasdan tikilgan ko‘ylagi va parcha-parcha q i z i l gul solingan paxmoq koftasini kiydi, sochlarini chiroyli turmakladi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Bildim – ayolimiz q i r m i z i olma, dedi. Bildim – ayolimiz q i r m i z i olmaga yerik bo‘ldi!* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

Bo‘sag‘ada meni sarvqomat, ko‘zlari ohunikini eslatadigan jonon qiz q i r m i z i dudoqlarida nimtabassum ila kutib oldi. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Degaylarki, charos-u O l gilos olmish labingdan rang.* E.Vohidov. *Sochi qumrol, dudog‘i lola, yuzlari oq, yonoqlari o l, o‘ynab harir etaklarini, quchoqlardi bolakay shamol.* Sh.Rahmon, Manzara. *Shahidlarning qirmiz qonidan A l v o n bo‘ldi qora tunlaring. Qonga to‘lgan kafanim manim, O‘zbekiston – Vatanim manim.* A.Oripov, O‘zbekiston. *Yurak qoning to‘kilgan so‘qmoq Bag‘ri a l v o n lolaqizg‘aldoq, Senga toshlar otdi qay gumroh, Jayron, nega ko‘zing to‘la yosh?* M.Yusuf, Jayron. *To bor ekan bu olam, Biz bor ekan dahr aro Yangi yil bor, may g u l g u n, Sukunat begonadir.* E.Vohidov, Yangi yil orzulari. *Yulduzlar charaqlab, boshlanganda tun, Garmonga jo‘r bo‘lib sekin jirlaysan, Xayolingda kezar yuzlari g u l g u n.* S.Zunnunova, Garmonchi. *Go‘yo dunyo faqat biz uchun yaratilgandek, undagi hamma narsa, ...kumush daryolar, jilg‘alar, lolarang chamandek yastanib yotgan bog‘lar ham biz uchun, yolg‘iz biz uchun barpo etilgandek edi*. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim... *Qop-qora jingalak sochli, qalin qoshlari tutash, l o l a r a ng yuzidagi sepkillari o‘ziga yarashgan, ...shu qiz mening ham ko‘zimga olovdek ko‘rinib, ichkilik ta’sirida unga bir-ikki og‘iz “olifta” gap otgan ekanman, chog‘i...* E.A’zam, Shovqin. *O‘zga hayot, balki, sokin tun Qamishlarning shovullashidir. Tongotarda, balki, l o l a g u n Shafaqlarning lovullashidir.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Meni yana xayol tortdi: Sabr qilib butun tun, Tongda ochsam qo‘llarimni, Kaftim bo‘lar l o l a g u n.* M.Karimova, Xina. *Boqib lablaringga, o‘zi ham dog‘da, Q o n t a l a sh bir rangni bera qoldi u. Rosa pardoz qildi tabiat to‘lib, To oydin ranglari tortguncha xira.* A.Oripov, Ranglar. *Belgrad ko‘kida bulut q o n t a l a sh, Bir kuchli shamolga muhtoj ko‘rindi!* Shuhrat, Vatanga qaytish. *Yo‘lung muhlik toshi yoquti a h m a r, Eshiging tiyra gardi mushki soro*. Navoiy. *Musaffo ko‘ying ichra jilva qilg‘och chehrayi oling Eram bog‘ida ochilg‘on guli a h m a r g‘a o‘xshaydur.* Ogahiy. *Xurshidoy toshga tegib tirnoqlari to‘kilib, Yurgan izga q o‘ ch q i l qonlar yoqilib.* “Xurshidoy”. *Ahmadbek: – Martabani bergay yaratgan rahmon, Choponlarim bo‘lib qopti q o‘ ch q i l qon.* “Yusuf bilan Ahmad”.

QIZIQMOQ, HAVAS QILMOQ, HAVASLANMOQ Biron narsaga qiziqish uyg‘onmoq, erishish istagida bo‘lmoq. **Qiziqmoq** barcha nutq uslublarida faol, **havas qilmoq** oddiy so‘zlashuvda ham faol. **Havas qilmoq**, **havaslanmoq** so‘zlarida “qiziqish uyg‘onmoq” ma’nosi bir qadar umumiy tarzda ifodalanadi, badiiy, publitsistik uslublarda ko‘proq qo‘llanadi.

Ota-onalarining bunaqa aytishuvlariga o‘rganib qolgan bolalar yaqinlashib kelayotgan poyezdga q i z i q ib qaray boshlashdi. P.Qodirov, Olmos kamar. *Rustam: – Harqalay, ko‘zim dastlab sochingizga tushib q i z i q ib qolganman. Keyin ko‘rsam, yuzingiz ham, hamma joyingiz chiroyli, kelishgan* ekan. Q.Ken-

ja, Toshqin. *Kecha oqshom yurt kattalari oldida, minglab quruvchilar oldida mehnat tantanasidan mast, qorabayir ot minib hammadan balandda ko‘ringan Azizxonga hamma h a v a s q i l gandi*. S.Ahmad, Ufq. *Oydonaning o‘g‘li galagov haydaganida qanchalar h a v a s q i l gandim. Endi menga xuddi shunday h a v a s q i l adiganlar bo‘ladi.* N.Eshonqul, Urush odamlari. *Nazira hikoyada esa, aksincha, Zohid Yaqinga befarq tibbiy xodimning o‘zi yo‘q – biri achinib, boshqasi h a v a s l a n ib, tag‘in birisi ibrat ko‘zi bilan qaraydi unga...* D.Quronov, Bir ijodiy bahs xususida. *Mehmon yigit javob qaytarmadi. Xonaning quyidan yuqorisiga qadar ko‘z yugurtirib h a v a s l a n di*. X.Do‘stmuhammad, Umid guli.

QIZG‘IN, QAYNOQ, JO‘SHQIN G‘ayrat, shavq-u zavqqa to‘la. **Jo‘shqin** badiiy nutqqa xos. **Qaynoq, jo‘shqin** faoliyat, fe’l-atvorga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Qizg‘in** biror jarayon, faoliyatning avjini ham bildiradi.

Q i z g‘ i n tabiatli temirchining yuragi shu kunlarda har soat yangi bir o‘y, mulohaza bilan hovliqar, ishida ham biron tartib qolmagan edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Issiqqina mehmonxona do‘st-yorlarning nafasi-yu chekkan tamakilari tutuni, yuzlarining tafti-yu q i z g‘ i n suhbat-kulgidan fayziyob… edi.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Men azim tup tolning bujur tanasiga suyanib, keksalar qalbida allaqachon uxlagan yoshlikning q a y n o q hislarini uyg‘otib yuborgan, yigitlar ko‘ksida yilt etgan muhabbat uchqunini alanga oldirayotgan sehrli kuy sadolariga berilib jimgina o‘tirardim.* S.Ahmad, Xazina. *U hozir yosh, qoni q a y n o q navqiron davri, dunyo o‘ziniki, biri-biridan suluv qiz-juvonlar shuniki – qarab o‘tirarmidi! Otasiga tortadi-da.* E.A’zam, Shovqin. *Oq tunda ajralolmas, j o‘ sh q i n ishqi bor, Qanday go‘zal bu Vatan, yaxshi bu diyor!* Mirtemir, Kuz. *Aftidan, karnay-surnay va nog‘oralar sadosi saf tortib o‘tadigan tengdoshlarimning quvnoq va j o‘ sh q i n qo‘shiqlari bo‘lsa, ajab emas*. O.Yoqubov, Adolat manzili.

QISHLOQ, OVUL, O‘BA Aholisi qishloq xo‘jalik ishlari va chorvachilik bilan shug‘ullanadigan maskan, aholi punkti. **Ovul qishloq**qa nisbatan kichikroq bo‘lib, ko‘chmanchi chorvadorlar yashaydigan joyni anglatadi. **O‘ba** – shevaga xos so‘z.

Ikromjon bir haftagina Toshkentda yurib q i sh l o q ni sog‘inib qoldi. S.Ahmad, Ufq. *Bu q i sh l o q da o‘zi xonadonlar siyrak ekan: huv unday yerda qora suvoq qilingan bir katalak ko‘rinsa, undan ancha narida bir kapa ko‘zga tashlanadi*. Sh.Xolmirzayev, Oqtosh. *Temur Malik tepalikdan qiya zinapoyalarga oyoq qo‘yib tushib ketayotganida pastdagi o v u l dan jadal yurib kelishayotgan uch og‘a-ini otliqlar yoniga kelib, Temur Malikka ta’zim etishdi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Usta tavakkal qilib yo‘lga chiqmoqchi, atrof o v u l va qal’alardan singlisini izlamoqchi ham bo‘ldi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *Xon noiloj ko‘ndi... Bunda Junaid katta imtiyozlar olib, o‘z o‘ b a siga ketdi*. J.Sharipov,

Xorazm. *O‘tovlarning har birinda shu o‘ b a dan – qishloqdan o‘n yigit turardi.* M.Qo‘shjonov, Dagish.

QOBILIYAT, LAYOQAT, SALOHIYAT, UQUV, ISTE’DOD, IQTIDOR, TALANT Shaxsning muayyan faoliyat, ishni uddalay olish imkoniyati. **Qobiliyat, layoqat** ko‘pchilikda mavjud imkoniyatni ifodalaydi, **iste’dod, iqtidor, talant, salohiyat** so‘zlarida qodirlik darajasi **qobiliyat, layoqat, salohiyat** so‘zlariga qaraganda ko‘proq va alohida kishilarga nasib qiladigan imkoniyat, tug‘ma qobiliyatni ifodalaydi. **Uquv** muayyan faoliyat, ishni bajarishga bo‘lgan ko‘nikmani bildiradi. **Talant** so‘zlashuvda **iste’dod, iqtidor**ning muqobili sifatida qo‘llanadi. **Iste’dod, iqtidor** badiiy, publitsistik uslublarda faol qo‘llanadi. **Layoqat, salohiyat** ko‘proq rasmiy uslubga xos.

She’r yozib tugatgach, yana mutolaaga o‘tadi. Men undagi ish q o b i l i y a t ining shu qadar zo‘rligiga hayratlanaman. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Marjonoy Suyun burgutni qancha suymasin, qancha hurmat qilmasin, uning qonida bunday shijoat, bunday q o b i l i y a t borligini xayoliga ham keltirmagan edi.* O.Yoqubov, Adolat manzil. *Uch hafta qadar bu yerda yashab, boy tog‘aning hamma yumushlarini yaxshi bajargani va mehnatga l a y o q a t ini, uquvini yaqqol ko‘rsatgani uchun boy unga katta yerga chiqib paxtada ishlashga buyruq bergan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Darhaqiqat, bu martabaga nihoyatda l a y o q a t ingiz bor ekanini o‘rda arboblaridan ham eshitamiz…* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Anvar unga yaxshiroq tikildi, shunday jadidni eshitgan edi. Buxoro amiri dorga torttirgan ziyo ahli orasida Shoakbar Zunnuniy ismli zotning buyuk s a l o h i y a t egasi bo‘lgani haqida tarix kitoblarida bir qancha satrgina bor.* T.Malik, Shaytanat. *Al-Buxoriy ham shogirdi s a l o h i y a t ini tan olib yuksak qadrlardi. Buyuk muhaddisning bu haqda aytgan quyidagi so‘zlari ilm ahli aro mashhurdir: “Sendan ko‘rgan foydam”, – debdi al-Buxoriy at-Termiziyga.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Saidiy shu fikrga keldi: umuman kishilarda biroz san’atga qobiliyat, u q u v bo‘ladi, ammo bu bilangina o‘sha san’atning vakili bo‘lavermaydi.* A.Qahhor, Sarob. *– Qaysi xilini buyursam ekan? – deb o‘z-o‘ziga savol berdi Anvar. – Ugraga u q u v ing yo‘q, palovni lanj qilasan, somsani yopolmaysan, tuppani kesolmaysan, senga qayla buyurg‘andan , atala qil degan yaxshi, chunki eziltirib yuborasan, manti to‘g‘risida o‘ylash ham ortiqcha.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *I s t e’ d o d sohiblari esa, ayniqsa, o‘zlarini sportga bag‘ishlamoqchi bo‘lgan yoshlar uncha ko‘p emas.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Erkin Vohidov to‘g‘risida oltiariqliklar gapirsin, degan takliflar bo‘ldi. Har bir yurt fuqarosi o‘zidan chiqqan i s t e’ d o d egalari bilan faxrlanadi. Uni ko‘z-ko‘z qilgisi keladi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Xudo baxshilarga in’om etgan i q t i d o r ni o‘ziga ravo ko‘rmagan? Ko‘p emas, zig‘irdekkina i q t i d o r berganida bormi, qo‘liga do‘mbira tutib, manovu dala-dashtni kuy-qo‘shiqqa to‘ldirib, doston-u termalar*

aytib yurgan bo‘larmidi? N.Norqobilov, Kurash. *Kimda i q t i d o r yo‘qdir, Ilm ila hunar zoye, I q t i d o r berurman deb Chekma ranj, ketar zoye*. E.Vohidov, Kimda iqtidor yo‘qdir... *Men o‘z boshimdan kechirgan arzimas tajribamdan bilaman: kitobxonni bu ko‘ylarga solish, bo‘lg‘uvsi bo‘ronlarning sovuq nafasini oldindan bildirish uncha-muncha t a l a n t ga muyassar bo‘lavermaydi!..* O.Yoqubov, Tanlangan asarlar. *Hisob komissiyasining raisi – ko‘p jihatlari Jahongirov qolipiga mos keladigan, t a l a n t i Jahongirovdan ham ancha past, ammo berilgan ovozlarni sanab chiqishda ustasi farang bo‘lib ketgan Nasrullo Oxundiy saylov natijasini dazmoldan chiqqandek sip-silliq qilib qo‘yardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

QOBILIYATLI, LAYOQATLI, SALOHIYATLI, UQUVLI, SHUDLI, ISTE’DODLI, IQTIDORLI, TALANTLI O‘qish va o‘rganishga bo‘lgan kuchga ega, yaratuvchanlik kuchi bor. **Iste’dodli, iqtidorli, talantli** so‘zlarida qobiliyat darajasi **qobiliyatli, layoqatli, salohiyatli, uquvli, shudli** so‘zlariga qaraganda ortiqroq bo‘lib, xudo yuqtirgan alohida iste’dodga egalikni bildiradi. **Shudli** bu ma’noda kam qo‘llanadi, unda uddaburonlik ta’kidi ham mavjud.

Kamgap, hamisha o‘ychan yuradigan Hayitboy quvnoq, hazilkash, mahmadona To‘xtashvoyga qaraganda q o b i l i y a t l i roq chiqib qoldi. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Chor Rossiyasida aholining to‘rtdan uch qismi qishloq xo‘jaligida band edi, endilikda mehnatga q o b i l i y a t l i aholining uchdan bir qismidan kamrog‘i qishloq xo‘jaligida mehnat qilmoqda*. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Bunaqa l a y o q a t l i odamlar talantlarni tabiatan yomon ko‘radi.* P.Qodirov, Olmos kamar. *Ayniqsa, iqtidor egalarini izlab-topish va ularni rag‘batlantirish, intellektual s a l o h i y a t l i yigit-qizlarni qo‘llab-quvvatlash borasida ibratli ishlar olib borilyapti.* N.Chori, Adabiy chechaklar. *Baxtiga o‘g‘li Qutlug‘murod o‘tli-shudli, u q u v l i chiqdi*. O.G‘afurov, Ayol ori. *Etiksiz kun ko‘rsa ham bo‘ladi. Ammo nonsiz yashash mumkin ekanmi? Yalangoyoq qolishmas bolalar. Xudoga shukr, o‘g‘illarning ikkovi ham sh u d l i yigit bo‘lyapti...* T.Malik, Zilzila. *Shuni bilingki, farzandlarning sh u d l i yoki shudsiz bo‘lishi, bir hunarning ustasi bo‘lishi yoki chala tashlab ketishi, rostgo‘y yoki g‘irrom bo‘lishi faqat shu bolaning aybi emas*. T.Sodiqova, Rizolik istab. *Avvalambor, ular, ya’ni Lochinlar juda i s t e’ d o d l i yoshlar*. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Lekin bu beqiyos i s t e’ d o d l i rassomda bir-ikki marta ko‘rgan odam qiyofasini yoddan chiza olish qobiliyati bor edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Asar voqealari asosiy personajlardan biri – yosh va i q t i d o r l i yozuvchi yigit tilidan hikoya qilinadi*. A.Otaboyev, Osmondagi oy va yerdagi chaqa. *Ustoz aytmoqchi, i q t i d o r l i va umidli tadqiqotchisan, shunday ekan, Ustozing qulog‘ingga shipshigan bo‘lsa, yaxshi, osmon boshingga o‘pirilib tushgani yo‘q, engil-boshingga rov ko‘z yugurtir – yoqasi,*

tugmasi, burmasi, kissa-pissasi joyidami-yo‘qmi – qara, olam guliston. X.Do‘stmuhammad, Kuza… *Hozir biz bilan suhbat o‘tkazgani kelgan yozuvchilarning kitoblari qanday o‘qilayotganini aniq raqamlar bilan aytib berishim mumkin. Oybek-u, G‘afur G‘ulom-u, Abdulla Qahhorlar gurkuragan Toshkentdek shahri azimda bu yosh t a l a n t l i ukalarimizning borligi uncha sezilmayotgan, ular soyasida qolib ketayotgan bo‘lishlari mumkin.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Unda “Kelinlar qo‘zg‘oloni” muvaffaqiyat bilan sahnaga qo‘yilganligi, asar t a l a n t l i ijrochilar bilan hamohang ekanligi alohida e’tirof etilgan edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

QOBIQ, PO‘CHOQ, PO‘ST, PO‘STLOQ Narsalarning ustini qoplab, o‘rab olgan, ularni tashqi muhitdan himoyalab, ajratib turuvchi qatlam. **Qobiq** – keng ma’noda qo‘llanadigan so‘z, ham moddiy, ham mavhum tushunchalarga nisbatan ishlatilaveradi. **Po‘choq**, asosan, danak, pista kabi chaqiladigan, mag‘izli narsalarning ustki qattiq qismini anglatadi. **Po‘st**, asosan, meva, sabzavotlarning archiladigan ustki qatlamiga nisbatan qo‘llanadi. **Po‘stloq** ko‘pincha daraxtlarning g‘adir-budir ustki qattiq qavatini bildiradi.

Hatto jo‘n bir tuxumni yorib chiqqan jo‘ja ham shu tuxumning q o b i g‘ i ga qaytib kirolmaydi-ku. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Soddaroq qilib aytsak, shakl qolip ham, q o b i q ham emas. Shakl va mazmunni danak bilan mag‘izga ham o‘xshatib bo‘lmaydi, danakni chaqib, mag‘zini eksangiz, nihol unib chiqishi mumkin, lekin san’atda shakl buzilsa – mazmun o‘z-o‘zidan yo‘qoladi, undan badiiy asar unib chiqmaydi.* A.Sher, Estetika. *Ikrom yashil eshik oldida to‘xtab oyoq ostidagi bodring p o‘ ch o q lariga, chala tishlab tashlangan g‘o‘ra olmalarga, bir-ikki joyidan timdalangan kungaboqar laganchasiga qaradi.* S.Ahmad, Ufq. *Oppoq vanna, Gazxona... rohat, Hatto p o‘ ch o q tashlashga paqir... Hamma narsa joyida, Faqat... Faqat bunda yo‘q ekan tandir.* E.Vohidov, Tandir haqida ertak. *U maydon o‘rtasidagi p o‘ s t i archilmagan ikki yog‘ochga o‘rnatilgan to‘r to‘siqqa qarab o‘yladi: “Buni bittasi gum qiladi. Qo‘zining qo‘li egri, shu oladi”.* Sh.Xolmirzayev, Jo‘raboshi. *Keyin qator orasta teraklar bo‘y cho‘zgan. Ular katta bo‘lganida kesib olinadi, kesilganida yog‘och shirasining boshni aylantiradigan isi anqib ketadi, p o‘ s t i shilinganida ham shunaqa bo‘ladi.* I.Sulton, Qismat. *Men jiyda yoniga kelib, tiz cho‘kdim va g‘o‘dir p o‘ s t l o q lariga peshanamni qo‘yib pichirladim: – Onajon...* Mirtemir, Jiyda. *Cho‘qqilari ochilib, oqara boshlagan tog‘dan sovuq shabada esa boshladi. O‘choqdagi kul changidi, chaylaning tomiga osilgan tol p o‘ s t l o g‘ i shitirlab tebrana boshladi.* Sh.Xolmirzayev, Tikan orasidagi odam.

QOLIP, ANDAZA Biron narsani yasashda, hosil qilishda unga shakl beradigan moslama, namuna bo‘ladigan narsa. **Andaza** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Shonalar, har xil siniq-mertik q o l i p lar, charm rezgisi, shirach kosa, mahsi ichiga yopishtiradigan eski lattalar va hokazo do‘konxona yuzini tutgan. Oybek, Tanlangan asarlar. *Nasiba boshi guvullab borayotganini, ko‘ngli behuzur bo‘lib ketayotganini his etar, qulog‘i ostida hamon q o l i p ning ora-chora yerga pakpak urilgani eshitilib turardi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Qandoq kiyinardi-ya! Studentlar yotog‘idagi qizlar faqat uning kiyimlarini gapirishardi, gazetadan a n d a z a qirqib, jo‘n matolardan unikiga o‘xshagan ko‘ylak tikishardi.* S.Ahmad, Zumrad. *She’rni har kuyga, ko‘yga solish mumkin, Shoirga a n d a z a, qolip bo‘lmaydi. Shoir qo‘shiqlarin yod olish mumkin, Shoirning yoniga borib bo‘lmaydi*. I.Mirzo, Shoir.

QOMAT, QAD, BAST, BO‘Y-BAST, KELBAT, QADDI-QOMAT, SOXT, SOXT-SUMBAT, SUMBAT, ANDOM, BICHIM Inson jismoniy tuzilishining yaxlit ko‘rinishi. **Bast, soxt** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **bo‘y-bast, soxt-sumbat** juft so‘zlari shaklida uchraydi, ma’noni umumlashtirib ifodalaydi. **Andom –** eskirgan so‘z, ko‘proq poetik nutqda qo‘llanadi. **Kelbat** so‘zlashuv usubiga xos. **Bichim**da qomatning tuzilishi ta’kidi qabariq ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda faol. **Soxt, sumbat** so‘zlarida salbiy baho mavjud.

Uning boshiga kiygan serbezak baland toqisi, bo‘yniga taqilgan zebigardon va marjonlar nozik q o m a t iga og‘irlik qilayotgandek tuyuladi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Uning novdadek tik q o m a t i shunday kelishgan, o‘zi shunday xushmuomala va yoqimtoyki, hatto harbiy kiyimda ham u eng qimmatbaho liboslar kiygan go‘zallardan ham go‘zal ko‘rinadi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Eshoni Sudur ancha yergacha q a d dini rost tutib bordi-da, keyin pasaydi – egarga cho‘kib qoldi*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Hamid G‘ulom yetmishdan oshib ketgan bo‘lishiga qaramay q a d d i tik, gapga chechan, tinglovchilarni gap bilan “sehrlab” qo‘yadigan, usta notiq.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *To‘rt mucha sog‘, qaddim tik, Lekin ko‘rmadim ko‘prik, Savoblar... b a s t i egik, Istig‘for, istig‘for.* A.Suyun, Istig‘for. *Huzurini sandiq ko‘rgan to‘n – b a s t larni sog‘inib-sog‘inib titilar.* I.Otamurod, Ichkari... Tashqari... *Sobirjon katta ko‘chada yamoqchilik qiladi. Do‘koni bor. Nop-nozanday yigitsan, nega yamoqchilik qilasan, b o‘ y-b a s t ingga yarasha ish qilsang bo‘lmaydimi, deb ko‘pincha so‘ramoqchi bo‘ladi Savri xola, lekin so‘ray olmaydi, uyaladi.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Rasul bir mahallar butun polk soldatlarini maftun qilgan bu xushsurat, muloyim ayolning ikki bukilib qolgan b o‘ y-b a s t iga zimdan tikilib, uning ko‘z yoshi aralash aytgan gaplariga quloq solarkan, hayotning, vaqtning shafqatsizligi haqida o‘yladi-yu, yuragi shig‘illab ketdi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *So‘zlariyam, ko‘zlariyam, jahli chiqqanda dikrayib ketadigan mo‘yloviyam, kelishgan k e l b a t i-yu qiyg‘ir qarashlariyam – hamma-hammasi momo suyib qovushgan Mamat merganning o‘zginasi!* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Birinchi bo‘lib ostona hatlagan burundor militsioner uning za-*

bardast k e l b a t idan ham ko‘ra, qo‘lidagi andavadan hadiklandi. N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Unga ergashib ikkinchi qavatga chiqarkan, oldinda dikirlab ketayotgan juvonning q a d d i-q o m a t ini Farhod endi baralla ko‘rib, xayoli bir yoqlarga borib keldi.* E.A’zam, Shovqin. *U Omontoyning q a d d i-q o m a t iga, shop mo‘yloviga qarab, ko‘zlari yashnab ketdi. Omontoy unga do‘stini eslatgandek bo‘ldi*. S.Ahmad. Yer uyg‘ondi. *Xushvaqt bo‘lib aytdim sizga dardimni, Yaxshi odamman xo‘p ko‘rdinglar, s o x t imni, yoshlik qilib hech beparvo bo‘lmanglar, Ikkingga berayin ildam otimni.* “Yusuf va Ahmad”. *Anavi, rafiqasining qizlik paytidagi xushtori, bir davrada: “Gap s o x t-s u m b a t dayam, telba kuchdayammas. Risolatning umrini bekor o‘tkazyapti, u yaxshi qiz edi...” – deb otgan qora chaqir tosh yuragiga yomon botib, tinchi, oromini yo‘qotdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Begimqul, s o x t-s u m b a t iga mos tushmagan, xuddi tishlariday bitta-bitta yozilgan yirik harflarni ipga tergan sadafday terib, undan, hamqishloq do‘stidan, yana uzr so‘ragan, yana maqsadi jiddiyligini aytib, Hikmatilloni yaqinda bo‘lajak to‘yga taklif qilgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Darhaqiqat, qiz to‘lishgan – qarg‘ashoyi keng ko‘ylagi ham uning yetilgan s u m b a t ini ko‘zdan yashirolmas edi.* Sh.Xolmirzayev, Tanlangan asarlar. *Ustida xipcha s u m b a t iga yarashib tushgan ohorligina kostyum-shim, havorang galstuk, sochlari orastalangan.* L.Bo‘rixon, Qidiruvdagi qiz. *Ikki oy-u ikki yil Yursang bog‘lab mahkam bel Makoniga borarsan, A n d o m iga qararsan*. H.Olimjon, Semurg‘. *Ammo osmon yiroq, zamin qattiq-da tag‘in a n d o m iga qaytar tolg‘inlik. Tag‘in xayol surar turgancha tikka, hazratni qiynaydi hamon yolg‘izlik.* Sh.Rahmon, Shoirlar xiyobonida. *To‘g‘ri, ba’zi yigitlar uni ko‘rganda miyig‘ida jilmayib, unga ishora qilar, goho uning b i ch i m i kelishgan qiz ekanini yuziga ham aytar, Mastura bulardan mamnun bo‘lar, biroq shulargina uni qanoatlantirmas edi.* Sh.Xolmirzayev, Tanlangan asarlar. *U tabiatan chiroyli, bo‘y-basti, b i ch i m i kelishgan yigit edi. Ovozi dag‘al bo‘lishiga qaramay, qandaydir shirin, titroqli edi*. N.Jo‘rayev, Kibor yoxud ikkinchi qiyofa.

QON, XUN Odam va hayvonlar tana a’zolari va hujayralarni oziqlantiradigan, modda almashinishini ta’minlaydigan qizil suyuqlik. **Xun** badiiy nutqqa xos.

Ko‘rdim umrimda ilk bor Q o n ga tomgan ko‘zyoshni. Qarab turdim seskanmay, Kechir, men bag‘ritoshni... M.Yusuf, Oq qo‘chqor. *Qiziq bo‘ldi: bir kuni hammamizdan q o n olishdi. Ertasi natijasini bilsak, Nosirjonning qoni top-toza chiqdi!* Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Tangrim, meni talatding yomon. Holsiz qoldim, borliq tanim x u n*. E.Vohidov, Faryod. *Sen Ka’bamsan – Turkistonsan, x u n imsan, sen axir qonsan.* R.Parfi, Abdulhamid Cho‘lponga muxammas.

QONIQARLI, QANOATLANARLI, QANOATLANTIRARLI, KOFI Qanoatlansa bo‘ladigan, yetarli deyish mumkin bo‘lgan. **Qoniqarli** so‘zida belgi darajasi umumlashgan tarzda ifodalanadi. **Qanoatlanarli, qanoatlantirarli**

so‘zlari, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Kofi** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Biroq u Buxoro amiri va uning farzandlari haqida q o n i q a r l i ma’lumotlar yig‘a olmagan. M.Hasaniy, Yurt bo‘ynidagi qilich yoki istilo. *Qog‘ozdagi hisobotlarda ishlar besh, ammo amaldagi natija q o n i q a r l i emas*. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *E’tirof qilish kerakki, rayonlarga bo‘lgan rahbarligimiz q a n o a t l a n a r l i emas.* N.Safarov, Olovli izlar. *Bu savolga to‘g‘ri va q a n o a t l a n a r l i javob topmoq uchun sal oldinga – Mahdumning shajaraviy tarixiga bir nazar tashlash zaruriyati tug‘iladi.* N.Umarova, Maktabi betakror. *Turdiyev qancha o‘ylamasin, oxiriga yetmadi. O‘zini q a n o a t l a n t i r a r l i javob topolmadi.* Shuhrat, Shinelli yillar. *Bu xizmatga uning ilmi k o f i mi?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

QONMOQ, QONIQMOQ, TO‘YMOQ, MIRIQMOQ Qanoat, qoniqish hissini his qilmoq. **Qonmoq, qoniqmoq** ham moddiy, ham mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi. **To‘ymoq** moddiy narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Miriqmoq** so‘zida qoniqish belgi darajasi ortiq, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanadi.

– Kucher ahli ham har xil xizmatkor ahli, tiriklikda uyquga q o n adimi, uka?! O‘lganda – boshqa gap, – deb javob berdi Jo‘ra. Oybek, Tanlangan asarlar. *...men bu lablarning bunchalik totli bo‘lishini bilmagan edim, men bitta bo‘sa xuddi chanqoqni q o n diradigan bir piyola buloq suvi kabi qalbimdagi butun alam va iztiroblarni bosa oladi deb o‘ylamagan edim!..* O.Yoqubov, Muqaddas. *– To‘la javob berdingiz, q o n i q dik, uka, – dedi Qambarali aka*. A.Qahhor, Sarob. *– Uyquga q o n i q dingizmi, Jo‘ra aka? – dedi Yo‘lchi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Bugun hamma nevara-chevaralarimni Qo‘qonga oborib, kabobga t o‘ y diraman.* Sh.Xolmirzayev, Tanlangan asarlar. *Kuyov oldida uyalib o‘tirgan onasiga hiqillab, kuyovning ensasini qotirib, t o‘ y ib emib oladi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Vorisbek! O‘g‘lim! Aziz mehmonlarni ertaga qumga olib chiqish kerakmikan? Ov bahona, bir m i r i q ib dam olishsa...* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Qishloqdagi gap-gashtaklarda o‘sha latifalarni aytib m i r i q ib kulishardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

QONUN, KODEKS, YASOQ, TUZUK Davlat hokimiyati tomonidan qabul qilingan, hamma uchun majburiy bo‘lgan ijtimoiy-huquqiy me’yor va munosabatlarni belgilovchi rasmiy qoida. **Kodeks** qonunlar majmuyini bildiradi. **Yasoq, tuzuk** – eskirgan so‘zlar. Yuridik terminologiyada **qonun, kodeks** so‘zlari qo‘llanadi.

Mustaqil O‘zbekistonning q o n u n lari muhokama qilinadigan, qabul etiladigan maskan – Oliy Majlisning halollikni yalovday yuksak ko‘targan zotlar mangu oromga ketgan joyda qad ko‘tarishida ramziy ma’no-mazmun borday... O‘.Hoshimov, Atoqli va ardoqli adib. *“U – poraxo‘r”, deydi xaloyiq, Men o‘rta-*

ga qo‘yib jonimni, Deyman: “Yo‘q, u yashashga loyiq, Q o n u n, to‘kkin mening qonimni”. U.Azim, Tush. *K o d e k s chiqdimi, demak, bas, odamlar unga amal qiladi: risoladagidek bo‘ladi, deb hisoblashadi ba’zilar.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri. *Intizomiy javobgarlik qoidalarini belgilovchi asosiy hujjat O‘zbekiston Respublikasining Mehnat K o d e k s i hisoblanadi, unga asosan ichki mehnat tartibi qoidalari belgilanadi.* “Davlat xizmati” o‘quv qo‘llanmasi. *Temurbekning Amir Husayndan bir narsada ustunligi aniqdir: u jang yo‘rig‘ini biladir, y a s o q tuzishga mohir, jang maydonini bir qarashda chamalay oladir...* M.Ali, Sarbadorlar. *– Darhaqiqat, shunday, – dedi Sog‘uniy akasining so‘zlarini ma’qullab, – aslida Turkiston va Movarounnahr sultonlarining o‘z paytlarida tutgan askariy va xalq ustidagi y a s o q va yusunlari Chingizxonning yasoq va yusunlaridan olingandir*. Y.Xo‘jamberdiyev, Bulutli kunlar. *O‘shal bobokalonimiz kashf qilgan qonun-qoidalarni “tuzuklar” deb atagan ekanlar. Shu t u z u k lar mazmuni avloddan avlodga o‘tib, bizga ham yetib keldi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Temur t u z u k lari Amir Temurning devonxonasida Amir Temur ishtirokida yaratilgan haqiqiy, tarixiy yuridik manbadir.* Z.Muqimov, Amir Temur tuzuklari.

QOP, QANOR, XALTA, TO‘RVA Sochiluvchan narsalar solib qo‘yiladigan, puxta, dag‘al mato, chipta va sh.k.dan tikilgan, ro‘zg‘or buyumi. **Qanor** – katta qop. **Xalta, to‘rva** – shevada kichik qop. **Qop qanor**dan kichik, **xalta**dan kattaroq.

Q

Q o p ning orqasidan bir ro‘molga tugib qo‘yilgan qoqnon topdim... Sh.Xolmirzayev, Zov ostida adashuv. *...kimdir uni, kichkina kuchukchani, bo‘ynidan ko‘tarib q o p ga solmoqchi bo‘lar, u esa bor kuchini to‘plab kichkina yapaloq oyoqchalari bilan qopni itarardi.* O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. *Azizxon tutib turgan q a n o r ga kuraklab tuproq tashlay boshladi.* S.Ahmad, Ufq. *Yigit... ketmon chopyapti, qilich siltayapti, o‘roq o‘ryapti, tosh qulatyapti, otda uchyapti, to‘g‘on bog‘layapti, q a n o r orqalayapti – hammasi shundoq ustakorona...* Mirtemir, Raqs. *Million yillar o‘tdi, odam nasliga, ajib, Tarix bo‘ldi insonlikdan ortga tislanish. X a l t a siga tosh yig‘di-yu, bo‘lmadi nasib Insonlikka qaytib yana qurolsizlanish*. E.Vohidov, Qurolsizlanish. *Tosh bitikchi panjarani tuzatib bo‘ldi. Asbob-anjomlarini x a l t a ga soldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Omadni qarangki, yengil mashinalar to‘xtamiga chiqsak, bitta “VAZ–31”dan yelkasiga charm t o‘ r v a osgan ajnabiylar tushishmoqda, haydovchi orqa qopqani ochib, g‘ildirakli charm chamadonni chiqarmoqda edi.* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Ilgarilari chakana mollarni boqib kelgan podachilar yelkalariga t o‘ r v a va osh solinadigan qovoq osib, hovlidan hovliga o‘tib, “oshihalol” deb nido qilishar edi...* P.Qodirov, Qora ko‘zlar.

QOPLAMOQ, EGALLAMOQ, QURSHAMOQ, QAMRAMOQ, CHULG‘AMOQ, BOSMOQ, TUTMOQ, O‘RAMOQ Keng sath, maydon,

sohaga yoyilib, to‘liq yoki qisman ishg‘ol qilmoq. **Qurshamoq, o‘ramoq** so‘zlarida harakatning har tomondanlik ta’kidi ochiq aks etgan, **bosmoq, tutmoq, egallamoq** so‘zlarida harakatning bir tomondanlik ta’kidi anglashiladi. **Qoplamoq, qamramoq, o‘ramoq, bosmoq** so‘zlashuvda ham, adabiy tilda ham faol. **Chulg‘amoq** adabiy tilda qo‘llanadi, mavhum otlar bilan birikadi.

Peshindan keyin osmonni mag‘zavadek kir bulutlar q o p l a di. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Nogoh ko‘z pardasin q o p l a b kelar yosh.* E.Vohidov, Sharqiy qirg‘oq. *Bu so‘zdan so‘ng uy ichini kuchlik bir kulgi tovshi q o p l a di.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Salon peshtoqidagi televizorda namoyish etilayotgan allaqanday texnikaviy mo‘jizalar o‘rnini osmon xaritasi, manzilga yaqinlashayotgan uchoq tasviri va yengil musiqa e g a l l a di.* E.A’zam, Shovqin. *Asta-sekin ko‘nglimdagi g‘ubor tarqab, uning o‘rnini allaqanday yorug‘, dilni ravshan qiladigan o‘ylar, orzular e g a l l a di.* O.Yoqubov, Muqaddas. *Yorug‘likni o‘g‘irlab sekin, Tevarakni q u r sh a di tuman.* R.Parfi, Yorug‘likni o‘g‘irlab sekin... *Quyosh botib borar, Ufq qirmiz rang, Q u r sh a b olayotir yer yuzini tun.* A.Oripov, Talosh pallasi. *Ammo uyqusidan uyg‘onar go‘zal, hayrat qamrab olar hamma narsani.* Sh.Rahmon, Musavvirona. *Lochinning vujudini yana boyagi, bir-biriga zid hadik aralash jo‘shqin istak q a m r a b oldi.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Kechqurun Gulnor o‘z uyiga qaytarkan, yo‘l-yo‘lakay hasratda yonib, qorong‘i xayollarga ch u l g‘ o n di.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Solihabibi miyasini ch u l g‘ a b olgan shunday o‘y, xayollar bilan ancha o‘tirdi.* O‘.Umarbekov, Yer yongan-da. *Qorong‘i kechani sukunat b o s di.* S.Ahmad, Borsa kelmas tomonlarda. *Quloq-miyadagi shovqinni samolyotning bir maromdagi guvullashi-yu yo‘lovchilarning bezovta g‘ala-g‘ovuri b o s ib ketdi.* E.A’zam, Shovqin. – *Hozir mana bu dardisarlardi yig‘ib olay. – Anzirat ko‘rpalarining orasiga kuyadori sepdi. Xonani achimsiq hid t u t ib ketdi.* N.Eshonqul, Urush odamlari. *Kimsan, mashhur kinodarg‘aning taklifi… ham qo‘shildi-yu, yomon arining iniga o‘xshab turgan anjuman bir soniya tin olib, so‘ng majlisxonani ma’qullovchi chapak t u t di.* E.A’zam, Shovqin. *Meni o‘rab oldi hayajon, Yana ortdi sevgining kuchi.* Zulfiya, Saylanma. *Dilorom deb qoshida tiz cho‘kkanim hamono dilimni o‘rab-chaqib turgan ilonlar zumda erib-yo‘q bo‘lib ketdi, yuragimga qo‘shib hayotimni ham baxt-u saodat o‘ r a b oldi.* I.Sulton, Ozod. *Magar o‘ r a sa ham tegrangni bo‘ron Seni asrab qolar, albatta, ixlos.* A.Oripov, Ixlos.

QORAMAG‘IZ, QORACHA, QORASHIRG‘AY, QORAPARANG, QORASH, SABZAK Qorachadan kelgan, qoraga moyil (odam). Bu belgi, asosan, yuzga nisbatan olinadi. **Qoracha** oddiy so‘zlashuvga xos. **Qorashirg‘ay, qoraparang** kam qo‘llanadi. **Qorash** – shevaga xos so‘z. **Sabzak** kam qo‘llanadi.

Yo‘q, hammaga o‘xshagan odam ekan. Qalin qoshli, yuzlari q o r a m a g‘ i z. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Erxon o‘t-o‘lan ustiga yonboshlagancha ayolining harakatlarini kuzatar, shamollarda qotgan chandiqli, q o r a m a g‘ i z yuzida Oyto‘ldiga juda yoqadigan dag‘al bir tabassum jilva qilib turardi.* I.Sulton, Xun. *Maxdumga kutilmagan ravishda mehribon muomala qilg‘uchi bu o‘rdaliq qirq yoshlar chamasida, uzun bo‘yliq, qora uzun soqolliq, simobi sallasining peshini tushirg‘an q o r a ch a tuslik bir yigit edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Bir haftadan beri shu chodirda Akbar bilan turib, q o r a ch a yuziga yana qon yugurdi...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Baraka topkur rasmiy tantanaga boradigandek ko‘rinishda: ohori to‘kilmagan yozlik simobiy kostyumshim, och sariq ko‘ylak, shunga munosib pushti chiziqli qizg‘ish bo‘yinbog‘ bir salobatini ikki qilgan, yakkam-dukkam ajin qo‘ngan q o r a sh i r g‘ a y-enli raftoriga ayricha shukuh bag‘ishlagan edi…* A.Dilmurod, Xayol cho‘g‘lanishi. *Q o r a sh i r g‘ a y, nigohi tikandek qadaluvchi maykachan bir yigit darvoza darichasini ochib: “Kimligingni aytmasang, ichkariga kirmaysan!”, deganday kiftini darvozaning bir tavaqasiga tirab, qarshimizda ko‘ndalang turib oldi.* A.Ko‘chimov, Cho‘qqidagi quyosh. *Shu asnoda, yelkasiga xurjun tashlab, qo‘liga uzun hassa tutgan, baland bo‘yli, q o r a p a r a ng, oltmish yoshlardagi bir lo‘li xotin darvozaxonaga tutash ayvondan o‘tib, so‘ri sari ildam yaqinlashaverdi.* N.Qilich, Jumboq. *Biroq… biroq q o r a p a r a ng, jingalaksoch, ko‘zlari yonib turgan mehnatsevar Komiljon yosh yetim qoldi. Uylariga yaqinroq bo‘lgan internatda tarbiyalandi.* U.Bekmuhammad, Oxunlardan qolgan meros. *Xushbichim shu ayol – umr yo‘ldoshim, anavi o‘zimga o‘xshagan q o r a sh, shukrkim, o‘g‘lim!* U.Hamdam, Yolg‘izlik. *Qorong‘u bo‘lsa ham, Abu Bakr Kalaviy Lakshmanning kutilmagan musibatdan s a b z a k rangi tag‘in ham qorayib ketganini tasavvur qilib turardi*. M.Ali, Sarbadorlar.

QORIN, ICH, QURSOQ Tananing qorin devori bilan qorin bo‘shlig‘idan iborat pastki, ovqat hazm qilish a’zolari, yana ba’zi boshqa a’zolar joylashgan qismi. **Ich** bu ma’noda so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Qursoq** nisbatan kam ishlatiladi.

Suyunboy aka o‘zi kulmas, boshqalar esa xaxolashdan sillasi qurib, q o r i n larini ushlashar edi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Do‘xtirlar ham o‘lmasin! Xo‘p antiqa asboblar o‘ylab chiqaribdimi, baraka topgurlar! Chalqancha yotqizib qo‘ydi-da, q o r n i ga moy surib, qo‘lidagi asbobini u yoqqa yurgizdi, bu yoqqa yurgizdi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ko‘zing og‘risa, qo‘lingni tiy, I ch ing og‘risa, nafsingni tiy*. Maqol. *I ch im burab-burab qoladi. I ch im qabz etib-qabz etib qoladi. Dardim ichimda bo‘ladi.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *– Axir yo‘l ketadigan odamlar ham q u r s o q o‘lgurning nafsini qondiradi oldin.* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Mezbon-u mehmon go‘yo tubsiz quduqni to‘ldirmoqqa shaylangan kabi to‘qqiz qadahni ketma-ket q u r s o q qa quyishi – taomil... dasturxonga go‘zallik mezonlariga mutanosib*

tarzda terilgan taomlarni paqqos tushirish ham – taomil! X.Do‘stmuhammad, Razolat saltanatiga sayohat.

QORONG‘I, ZIM-ZIYO, SIM-SIYO(H) Yorug‘lik bo‘lmagan, zulmatdan iborat, yorug‘ning aksi. **Zim-ziyo, sim-siyoh**da qorong‘ilik darajasi **qorong‘i**ga qaraganda yuqoriroq. **Sim-siyoh** poetik nutqqa xos.

Eshik darichalariga g‘isht qalanib, qamoqxonaga aylantirilgan q o r o n g‘ i uyda singillari Gulbadan ham bir necha oy zindon azobini tortgan... P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Q o r o n g‘ i cho‘l esa o‘z nafosatini, sirlarini xufiya aylab turadi.* M.Safarov, Olis qorlar ortida... *Ular yerga cho‘kkan z i m-z i y o zindonga kirib, kutilmagan holatga duch kelishdi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Keyin avtobusdan tashqaridagi z i m-z i y o qorong‘ilikka, derazaga shart-shurt urilayotgan izg‘irin aralash yomg‘irga termilgancha, yengil ust-boshi va poyabzalini o‘ylab borarkan, to‘satdan og‘zida qandaydir bemaza ta’m sezdi.* O‘.Usmonov, Girdob. *Ne zotlar o‘tdilar hasratga to‘lib, Kunlari zimiston, tuni s i m-s i y o.* A.Oripov, Ziyo. *Olam bir alamdir, s i m-s i y o h cheti, Alam bir olamdir endi, sevarim. O‘rik gullaridek sochilib ketdi Kaftimdagi bir juft sitoralarim.* I.Mirzo, Kelinchak.

QORONG‘ILIK, QORONG‘I, QORONG‘IZOR, ZULMAT, ZIMISTON Yorug‘lik mavjud bo‘lmagan holat, yorug‘likning aksi. **Zulmat, zimiston** so‘zlarida belgi darajasi **qorong‘ilik, qorong‘i**ga qaraganda ko‘proq. **Zulmat, zimiston** badiiy nutqqa xos. **Qorong‘izor** poetik nutqqa xos, kam qo‘llanadi.

Ko‘zlari q o r o n g‘ i l i k ka o‘rganguncha bir lahza eshik og‘zida turib, alanglay-alanglay bo‘sh joy qidirayotganlarida “Farhod, bu yoqqa!” degan ovoz eshitildi. E.A’zam, Shovqin. *Quyosh botgan, bog‘ni faqat yoz oqshomlaridagina bo‘ladigan mayin va sokin bir q o r o n g‘ i l i k chulg‘amoqda edi.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Shorahim amaki q o r o n g‘ i da paypaslab, unga suv berdi, allanimalar deb yupatdi*. O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *– Kim kerak edi sizga? – dedi qiz q o r o n g‘ i da yaxshi ko‘rmayotgani uchun bo‘lsa kerak oldinga egilib*. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Otabek shu q o r o n g‘ i z o r bilan qo‘shilishib ketgandek va qorong‘ilikning quchog‘iga kira borgandek, mevazorning ichkarisiga yura bordi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Xonadon... motamxona bo‘ldi. Zim-ziyo q o r o n g‘ i z o r bo‘ldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Osmonga tikildim. Boshimning qoq tepasida sarg‘ish dog‘ ko‘rindi. Oy bo‘lsa kerak... Dog‘ qoraya-qoraya z u l m a t ichiga sho‘ng‘ib ketdi...* O‘.Hoshimov, Cho‘l havosi. *Yo‘q, shundan keyin ko‘z o‘ngidagi z u l m a t chekinib, atrof yorisha boshlaydi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Dara, to‘g‘rirog‘i, uning ko‘z ilg‘amas, tubsiz, z i m i s t o n qa’ridagi asov daryo go‘yo uni o‘z bag‘riga chorlayotganday allaqanday sirli shovullar, kishini o‘ziga rom qiluvchi maftunkor sado tarqatib, betinim guvullar edi!* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Alimardon z i m i s t o n qo‘ynida Kabir-*

ga urilib ketganini ham, yugurib borib mashinaga o‘tirganini ham sezmadi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

QOROVUL, QO‘RIQCHI, SOQCHI, POSBON, TO‘SQOVUL Inson hayoti, bino, inshootlarni himoya qiluvchi kishi. **Qorovul, qo‘riqchi** so‘zlashuv tilida faol. **Soqchi, posbon** badiiy, rasmiy uslublarga xos, terminologik tizimda ham aynan ular qo‘llanadi. **To‘sqovul** eskirgan leksikaga mansub.

Q o r o v u l chiqib hammani choyxona orqasida tayyorlangan joyga taklif qildi. S.Ahmad, Ufq. *Yolqin akam Toshkentning ko‘lini yaxshi ko‘rar edi, shaharga tushganda shu yerda to‘xtab, ko‘lning yon darvozasida o‘tiradigan q o r o v u l bilan tanish bo‘lib olgan edi.* P.Qodirov, Meros. *Ko‘zlarimga chegarada shay askarday q o‘ r i q ch i, Ko‘zlarimga olis Bobur g‘ussasiday yo‘riqchi, Ey, aziz kipriklarim.* Mirtemir, Kipriklarim. *Q o‘ r i q ch i lar boqadi hayron, Hech kim menga demaydi: “To‘g‘ri!..”* U.Azim, Tush. *Kichkina shahar ahli uyquga ketib qolgan. Faqat ko‘cha s o q ch i lari, mast-alastlar hamda vokzallardagi avtobus va poyezd kutayotgan yo‘lovchilar uyg‘oq.* Sh.Xolmirzayev, Kimsasiz hovli. *Xonadan baralla eshitilayotgan yo‘g‘on ovozdagi yig‘i sasini eshitib, s o q ch i yigit sekin eshikni ochib, tinchlikmi degandek avval Ramazonga, keyin Sobirjonga qaradi.* Z.Masharipova, Dahshatli nikoh. *Ka’ba qopqasida turgan, ey p o s b o n, Avval onalarning ochgin yo‘llarin.* A.Oripov, Ona. *Shuning uchun yo‘lda uchraganlarning kiyimiga ko‘zim tushganda ham yilt-yilt qilgan nimaligini aqlimga keltirolmagan edim, hatto p o s b o n larni yaqindan ko‘rganda ham, bularning ko‘chalik libosi shunaqa ekan, degan xayolga boribman.* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Sen Chambilning t o‘ s q o v u l i yo‘q ko‘chalarini bilasan.* “Bo‘tako‘z”. *Dedi: har kimning erki o‘z qo‘lida, Na g‘ov, na t o‘ s q o v u l bordir yo‘lida.* Habibiy.

QOTIL, QATTOL, ODAMKUSH, XUNREZ Odam o‘ldiruvchi yoki o‘ldirgan kishi. Yuridik terminologiyada **qotil** so‘zi qo‘llanadi. **Qattol, odamkush, xunrez** badiiy uslubda qo‘llanadi.

Cheksiz hurmat bilan so‘ylashdan oldin kim go‘shtdor qo‘lini qo‘yar yelkangga, go‘yoki otangni o‘ldirgan q o t i l boshqacha niqobda taskin berganday. Sh.Rahmon, Kutilmagan siyliqlar. *Navoiy baytiga o‘xshaydi yo‘llar, Bu toshlar Hamzaning q o t i l i, hayhot!* R.Parfi, Ona tilim. *U toshdek og‘ir gavdasini kuch bilan Mardonbek tomon tashlagan zamonoq, q a t t o l birin-ketin ikki o‘q uzdi.* S.Azimov, Oppoq tong qo‘shig‘i. *Tavba, nima jin urdi bahodirni, to‘yib may ichvolgan kishidek, ko‘zlari ola-kula bo‘lib guldirayotir, yopiray, og‘zidan bodrayotgan har bir kalom kamondan uzilgan o‘q kabi q a t t o l!..* A.Dilmurod, Mezon burji. *To‘tioy: – Oh, ota! Man sizga nima deb aytay ekan endi?! Siz rahmsiz hayvon! Toshyurak! Siz o d a m k u sh! Xunrez!.. Onamni o‘ldirgan ekansiz, keling, mani ham o‘lduring...* A.Badriy, Juvonmarg. *Kun-bakun taraqqiy etmoqda dunyo, Nogoh o d a m k u sh ni topmoq ham qiyin.*

Hozirgi madaniy jallodlar hatto Avval uzr so‘rab, so‘yishar keyin. A.Oripov, Uzr. *Men kabi oshiqqa ma’shuqdin to‘la jom qayda bor? Lashkari x u n r e z bo‘lsa, sabr-u orom qayda bor?* J.Kamol, Mashrab g‘azaliga muxammas. *Ming afsuslar bo‘lsinki, shu jinoiy jarayonda faqat Shimoldan kelgan x u n r e z lar emas, balki ular oldida dumini likillatib, yor-do‘stlarini, qo‘ni-qo‘shnilarini, xizmatdoshlarini sotgan kimsalar ham oz bo‘lmagan.* N.Karimov, Mirtemir.

QOSH, ABRO‘ Qovoq tepasidagi yoysimon tukli qatlam. **Abro‘** – eskirgan so‘z, poetik nutqda qo‘llanadi.

Gulxan atrofida shoshilmay, goh yelka qoqib, goh oyoqlarini bir-biriga urib, bir q o sh ining uchini uchirib aylanarkan, qiyqiriq avjga chiqdi. S.Ahmad, Ufq. *Bu hol uning qayrilma q o sh larining ko‘tarilib tushishidan bilinar, taomni chaynab turgan jag‘lari harakatdan to‘xtab qolar edi...* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *To nishon qildi ko‘ngillarni o‘shal a b r o‘ kamon, Qatra-qatra ko‘zlarimdin keldi yosh o‘rnig‘a qon*. Muqimiy, Kerak. *G‘araz iydi visolingdur ko‘ngulg‘a, ey hilol a b r o‘, Yuzingni oyig‘a jonimni qurbon etmasam bo‘lmas*. Nodira.

QOCHOQ, QOCHQIN, QOCHQINDI Biror falokat, sabab tufayli o‘z joyi, vatanini tashlab chiqib, o‘zga joy, yurtda bo‘luvchi, kezuvchi, shaxs(lar). Rasmiy, publitsistik uslublarda ijtimoy-siyosiy termin sifatida, asosan, **qochoq, qochqin** birliklari qo‘llanadi. **Qochqindi** shakli ularga nisbatan kam ishlatiladi va, asosan, badiiy uslubda uchraydi.

Sovuq! Gapirgan gaping og‘zingdan muz bo‘lib tushayotgandek... Fashist Moskva ostonasiga kelib qolgan, q o ch o q lar, vahimachilar ko‘paygan... O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ahdlashayotgan davlatlar borish joyi hududiga viza olgan q o ch o q larga tranzit vizalarni berishlari shart.* “Qochoqlar maqomi to‘g‘risida”gi Konvensiya. *Ko‘ngil bir zum ochilmaydir, Xayol q o ch q i n kabi daydir, Qo‘lim bog‘lab parishonlik Qalam olmoqqa qo‘ymaydir.* M.Jalil, Parishonlik. *Qayiqlarni ham boshqa q o ch q i n navkarlar va beklar tortib olishdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *...Negaki u mahalda bosmachilar deysizmi, o‘g‘ri-muttahamlar deysizmi, yoxud q o ch q i n d i kallakesarlar deysizmi – xullas, hukumatning odil mushtidan qochgan barcha muttahamlar tog‘ning xilvat joylarida pashshadan ham ko‘payib ketgan edi*. O.Yoqubov, Ota izidan. *Urush tugagan bo‘lsa ham, shaharda yetishmovchilik ko‘p, q o ch q i n d i-quvg‘indi, bezori va o‘g‘rilar yetarli...* R.Bobojon, Muhabbat mezoni.

QUL, G‘ULOM, QAROL, BANDA, BATRAK Butunlay xo‘jayinga qaram bo‘lgan xizmatkor; kimsaga ko‘r-ko‘rona xizmat qiluvchi. **G‘ulom, qarol** so‘zlari ham **qul**ga nisbatan kam qo‘llanadi, asosan, tarixiy mavzudagi matnlarda uchraydi.

Tunda u Shahobiddinga kishi yuborib, kanizak so‘radi. Bu iltimos bichilgan q u l Mahfuz orqali ma’lum qilindi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Uyg‘onmoqda*

sonsiz g‘aflat tutqunlari! Bulutlarda qizarish, q u l lar ko‘nglida toshqin... Mirtemir, Shu’la. *Sulton Malikshoh Isfahon shahriga ziyoratga borib bir manzilga kelib tushdi. Uning g‘ u l o m lari o‘sha kecha bir qari ayolning sigirini o‘g‘irlab, so‘yib yedilar.* B.Ahmedov, Ajdodlar o‘giti. *Xudoning birligiga, sho‘r taqdirning g‘ u l o m i ekanligimizga shahodat keltirib, shu ishni qilmoqdan boshqa yo‘l topa olmadim. Ollohu akbar! Qani, yo bismilloh!* O.Toshboyev, Kiprik soyasi. *Kechki ovqat oldida, nim qorong‘ilikda, q a r o l va mardikorlar tiz cho‘kib, qo‘llarini qovushtirib o‘tirishdi, ularning boshlari egilgan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Barimiz rus klassiklarini o‘qib katta bo‘lganmiz. Tolstoy, Turgenev, Chexov asarlarida pomeshchiklarning ajoyib obrazlari bor. Ularning aksari Peterburgda yashadi, qishloqda esa falon desyatina yeri, yuzlab q a r o l lari bor edi.* N.Rahmat, Go‘rkov. *Axir qiynalar-ku bir kun vijdoning, Elga ayon bo‘lar narxi arzoning. O‘shanda qolg‘aymu nom-u nishoning, O, mansab b a n d a si, mansab b a n d a si!* M.Yusuf, Saylanma. *Yillarning jabrini tortgan b a n d a lar turgan o‘xshaydi... Isyonsiz zanjirlar uzilmasligin bilgan o‘xshaydi...* Mirtemir, Boq. *Men Qo‘qonning Qumqishlog‘ida bir b a t r a k oilasida tug‘ilganman.* Oydin, Hikoyalar. *Har biringizda dang‘illama saroylar, qo‘sha-qo‘sha qayrilma qosh xotinlar, behisob b a t r a k lar bo‘ladi*. X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar.

Q

QUMG‘ON, CHOYDISH, CHOVGUN(M), TONQA (TANQA) Ko‘zasimon dastali va qopqoqli, choy qaynatish uchun ishlatiladigan idish. **Choydish, chovgun** so‘zlarida choy qaynatishga daxldorlik ta’kidi ochiqcha aks etgan. **Tonqa** – shevaga xos so‘z.

Lekin go‘ristonga pichoq emas, q u m g‘ o n olib borasan. Onhazratim sag‘anasi oldida qumg‘on qaynatib, bitta choy damlab kelasan, maylimi? A.Qahhor, Dahshat. *Chakmonini yelkasiga tashlab, q u m g‘ o n tagiga o‘t qalayotgan paromchi chol ot dukurini eshitib o‘rnidan turdi: – Keling, mehmon, yo‘l bo‘lsin?* S.Ahmad, Iqbol chiroqlari. *O‘rnidan turib, bet-ko‘zini yuvdi, o‘choqqa o‘t yoqib, ch o y d i sh ni qo‘ydi, so‘ngra tashqari eshikni yopib qo‘yib, sekingina uy tomonga bordi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ana, ayvon boshida o‘choq. Unda bobomdan qolgan mis ch o y d i sh da choy qaynatilardi. Momom choynakka choy damlagach, cho‘g‘ga qo‘yar, jo‘mragidan pirqillab suv tosha boshlasa, qozonsochiq bilan tagini artib, dasturxonga keltirar edi.* Sh.Xolmirzayev, Ota yurt. *Ikkita-uchta ch o v g u m ni eritib, o‘zlarini Xudo bir asragan. Qishloqda gazga o‘rganmaganlar-da, ch o v g u m ni olovga qo‘yib, esdan chiqarib ketaverganlar.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Qorayib ketgan uchta t o n q a ni mesh suviga to‘lg‘azib, olovga tiqishtirib qo‘yishdi*. E.Samandar, Tangri qudug‘i. *Uzoqlardan ko‘zga tashlanayotgan, Qoraqum yoki Qizilqum cho‘llarida yonib turgan gulxanga yaqinlashib, bag‘rikeng cho‘ponning qaynoq t a n q a choyidan labimiz kuygancha ho‘plar ekanmiz,*

ojizligimizdan ko‘zlarimizga beixtiyor yosh quyiladi. Sh.Bo‘tayev, Igor Savitskiy yoxud Orfey iltijosi xaloskori.

QUNT, HAFSALA Biror ish-harakatni astoydil berilib, sabr-toqat bilan bajarish ishtiyoqi. **Hafsala** so‘zi ma’nosida juda astoydillik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Eshonxon qo‘njidan bir latta chiqarib, q u n t bilan etiklarining changini arta boshladi. – Ishim olchi, amaki, obro‘ katta, boyning jilovi qo‘limda, chizgan chizig‘imdan chiqmaydi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Enam ovqat yeb bo‘linganida, ushoqlarni q u n t bilan to‘playdi, keyin akamga, ba’zan menga beradi.* I.Sulton, Qismat. *Ba’zi birovlar, ayniqsa, bilmagan begonalar tog‘amizga ishi tushganda payg‘ambarimizning muborak nomlarini aytardi-yu, ummatlarining asl ismiga kelganda h a f s a l a si yetmasdi*. E.A’zam, Bizning tog‘a. *Halim ham shoshilmasdan dam olishga hozirlandi: odmigina kostyumini bosh tomondagi ilgakka ildi, tuflisini h a f s a l a bilan yechib, patnisnusxa yig‘ma stolcha tagiga avaylabgina qo‘ydi*. L.Bo‘rixon, Yalangoyoq.

QURB, CHAMA, CHOG‘, HOL, KUCH, QUVVAT, QUDRAT Qodirlik layoqati. **Chama, chog‘**da qodirlik darajasi **qurb, hol** so‘zlariga qaraganda past. **Kuch, quvvat** so‘zlarida qodirlik darajasi **qurb, hol** so‘zlariga qaraganda yuqori. **Qudrat** so‘zida qodirlik darajasi **kuch, quvvat** so‘zlaridan ham yuqori. **Chog‘** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Chama** so‘zlashuv uslubiga xos.

Akobirov hech kimga arz qilmadi. Arz qilsa, agar xohlasa – sendek bir bezorini kino sohasi-ku, mayli, Toshkentdan ham uchirib yubormoqqa q u r b i yetardi. E.A’zam, Shovqin. *Yo tavba! Zebi-ziynat haqida yo birorta qimmatbaho buyum haqida gap ketganda pulning yuziga qaramaydigan erining bunchalik xasisligini ham Nilufar bugun ko‘rdi, ko‘rdi-yu, bir og‘iz e’tiroz bildirishga, “Sizdan boshqa kimga boradi bu bechora, yordam berib yuboring!” deyishga q u r b i yetmadi!* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Quruq va’da bilan qutulaman dema, o‘rtoq, Oldin ch a m a ngga boq, so‘ng nog‘ora qoq*. Maqol. *To‘yga odam ko‘p keladi, Izzat ko‘ray deb keladi, Qulen bo‘lis o‘pkaladi, Kelmadimi ch a m a ng sening?* Berdaq, Odil qalmoq. *Qo‘yib bersa, Bozorboydan ham uncha-muncha undiradigan ch o g‘ i bor*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ch o g‘ im yetmas chog‘lasam, Oftob erir taftidan. Kechagina, xohlasam, Suv ichardim kaftidan.* M.Yusuf, Zebi, Zebi... *Oqibat – mehmonlar oldiga qo‘yar h o l i qolmaydi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *O‘z navbatida, Marvarid ham biron da’vo-talab qo‘ymagan, aftidan, bunga jur’ati, hattoki botinishga h o l i yetmagan edi*. O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Uning oxirgi k u ch i boyagi so‘zlarni aytishga sarf bo‘lgan edi.* P.Qodirov, Meros. *K u ch ing bo‘lsa yurakka qo‘l sol. Qudratingga qoyil bo‘layin. Ayamayin, mayli barin ol, Hech ayamayin*. Mirtemir, Qoya. *E xudo, o‘zingga tavallo qilaman, menga yana ozgina kuch ato qil, bilaklarimga q u v v a t ber!* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Qiziq,*

tanidagi og‘riq ham xuddi qo‘l bilan sidirib olgandek yo‘q bo‘ldi, vujudiga allaqayerdandir kuch, q u v v a t oqib kelayotgandek... X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Men esa uni qayta-qayta o‘qib berishdan charchamasdim, aksincha, o‘qiganim sayin qandaydir kuch yuragimga oqib kirar va tanamda g‘oyibona q u d r a t paydo bo‘lardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Men ularga Tursoriya haqida... odamzotning q u d r a t ini namoyish etish uchun qurilgan minoralari... haqida so‘zlardim.* N.Eshonqul, Tun panjaralari.

QURIMOQ, QUVRAMOQ, QOVJIRAMOQ, QURUQSHAMOQ, QAQRAMOQ, SELGIMOQ (SERGIMOQ) Nami kamaymoq, namligi butunlay yo‘qolmoq. **Quvramoq, selgimoq** xalq tilida ko‘p ishlatiladi, **selgimoq**, asosan, yer, tuproqqa nisbatan qo‘llanadi. **Qovjiramoq, qaqramoq**da belgi darajasi **qurimoq**qa qaraganda yuqori, **qovjiramoq**, ko‘pincha o‘t-o‘simliklarga nisbatan qo‘llanadi. **Qaqramoq** sahro, cho‘lga va tomoqqa nisbatan qo‘llanadi. **Quruqshamoq**da belgi darajasi **qurimoq**qa qaraganda kamroq va, asosan, lab, tomoq va boshqa tana a’zolariga nisbatan qo‘llanadi.

Q u r i b qovjirab qolgan qiyoqlar bir gurullab alangasi savag‘ich uchidagi popukni o‘t oldirdi. S.Ahmad, Ufq. *Qadlarin rostlab qolar bukchaygan daryolar ham, chiqajak yer qinidan irmoqlar xanjarlari, shodlikday gullasin deb, q u r i gan og‘ochlarning joni yo‘q panjalari.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Xalq nihoyatda qizishdi. Go‘yo birisi q u v r a gan to‘qayga o‘t tushdi. Ho‘l-u quruq deganlaridek katta-kichik barobar yonmoqqa oldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Tepada oftob qizdirar, tevarak-atrof kimsasiz – devorlar ostidan yulinmay qolib q u v r a gan o‘t-o‘lanlarni makon qilgan chirildoqlar chirillashi quloqqa chalinadi.* Sh.Bo‘tayev, Men, onam va bolam. *Qabr atrofidagi ko‘kalamzor maydon ham Akbarning ko‘ziga qayg‘udan xazon bo‘lib q o v j i r a b turganday ko‘rinadi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Yorug‘ dunyodan armon orqalab ketish ulkan musibat, buni teran anglagan Mo‘ysafid darada tuyasini qantarib, q o v j i r a gan maysada muk tushgancha, bo‘zlay-bo‘zlay Xudoga yolboradi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *Bobur binafsharang poyandozga qadam qo‘yganda q u r u q sh a b ketgan tomog‘ini ho‘llamoqchi bo‘lib yutindi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Olya chuqur botgan ko‘zlarini bir ochib yana yumdi, q u r u q sh a gan lablarini yalab: “Sovuq”, deb pichirladi.* O.Yoqubov, Izlayman. *...ayqash-uyqash barxanlar oralab ilgari bosar emish, sudrala-sudrala shunaqa charchabdiki, butunlay tinkayi madori qurib, tomog‘i q a q r a b ketibdi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *Qani endi bu q a q r a gan cho‘l aro bir zilol suvli quduqqa duch kelsam-u undan qonib-qonib ichib tashnaligimni qondirsam*. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Juvon suv yuqi s e l g i shini kutib qo‘llarini yoniga osiltirdi, keyin boshi barobar ko‘tarib quyoshga tutdi*. X.Do‘stmuhammad, Vasiy. *Alimardon erta uyg‘ondi. Yomg‘ir tinganidan beri havo tiniqlashib, yerlar s e l g i b qolgan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Avval peshonasi – ikki ko‘krak orasi s e r g i b qurib qoladi.* B.Qobul, Ena shamol.

QUROL, ASLAHA, YAROG‘, SILOH Jang, urush asbobi. **Aslaha yarog‘** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **qurol** so‘zi bilan juft so‘z hosil qiladi: **qurol-aslaha qurol-yarog‘**. Bu juft shakllar otadigan, chopadigan jang qurollarini umumlashtirib ifodalaydi. **Yarog‘, siloh** – eskirgan so‘zlar.

Unda Xolmatjon hali yosh bola edi. Endi o‘zi voyaga yetib, yurt ishiga yaragan, qo‘liga q u r o l olib jangga kirganida buvisi ko‘z yumdi. S.Ahmad, Ufq. *– Nari tur, eshonvachcha! – dedi Soat nafrat bilan. – Nega qochding? Nega q u r o l ingni tashlading?* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Bosh ko‘targan odam yo‘q – cheksiz dashtda jasadlar, kallalar, otlar, a s l a h a lar... to‘kilib, to‘planib yotardi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Birdaniga yoppasiga jangovar safarbarlik boshlandi. O‘rganib ketilgan harakatlar bilan a s l a h a va qurollarimizni olib safga tizildik*. I.Sulton, Askar. *To‘yib erkning quchoqlarini, Sokin o‘tda yonar ko‘zlarim. Yalang‘ochlab y a r o g‘ larini, Atrofingni o‘rar do‘stlarim*. U.Azim, Saylanma. *Lekin uning keksa odamligi, y a r o g‘ ini tashlab, yerga o‘tirib olgani yosh sarbozning yuragiga g‘ashlik soldi*... Mirmuhsin, Temur Malik. *Buning orqasidan qizil movutdan shahzoda kabi kiyinib, s i l o h taqing‘an va har qatorg‘a to‘rt nafardan terilgan o‘n olti-o‘n yetti yashar, yosh va xushro‘y sipohlar chiqdilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Nahot parchalanmas, bu toshlar sinmas, Kimsan, o‘zligingdan qil meni ogoh. S i l o h lar, zanjirlar olami tinmas, Qayon oqmoqdasan, ey, olampanoh?* R.Parfi, Siyovush faryodi.

QURUQ, QURG‘OQ, QOQ, QOVJIROQ, SUR Namligi qolmagan, ho‘lning aksi. **Qoq** so‘zida belgi darajasi **quruq** va **qurg‘oq**qa nisbatan kuchli. **Qurg‘oq** shevalarda faol ishlatiladi, o‘ta issiq yoz mavsumi yoki dashtlarga nisbatan qo‘llanadi. **Qovjiroq,** asosan, o‘simliklar, inson tana a’zolariga nisbatan qo‘llanadi. **Sur** so‘zi suvi qochirilgan go‘sht, baliqqa nisbatan qo‘llanadi.

Tohir chakmonning tagidan qo‘ltig‘iga qisib olib kelgan q u r u q poxolni shu cho‘g‘ga tutdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nazokat tikanli, q u r u q changalzor ichidan chiqib qoldi...* A.Muxtor, Opa-singillar. *Q u r g‘ o q dasht shamoli paydar-pay esar, har yer-har yerda o‘sgan daraxtlarning qurigan yaproqlarini band-bandidan uzib uchirar va oyog‘im ostiga to‘zon qilib urar edi*. I.Sulton, Hazrati Hizr izidan. *Demak, taqsimotchi mirob hazilakam odam emas. Ayniqsa, yil q u r g‘ o q kelgan yoz oylari u raisdan oldingi bo‘lmasa-da, keyingi arbobga aylanadi*. E.A’zam, Suv yoqalab. *Dunyoga qayta kelishimga ko‘zim yetsaydi, Yigit yoshim to‘lmay turib, Ayriliq zaylida q o q yog‘ochday qurib Jon bergan onamni ko‘rishimga ko‘zim yetsaydi...* Mirtemir, Onaginam. *Dildor kela turib tut tagidagi q o q kesakka qonga o‘xshash bir nima tomganini ko‘rdi-da, to‘xtadi.* S.Ahmad, Ufq. *Bu ilk kuz yomg‘iri edi. Q o v j i r o q ko‘katlar-u daraxtlarning turfa hidi atrofga anqib ketdi*. Sh.Xolmirzayev, Hayot abadiy. *Nur qo‘rboshi q o v j i r o q lablarini qimtib, mushukdek pusa-pusa ilgarilab*

borarkan, yugurik qo‘llari beixtiyor yarog‘ izlab paypaslandi. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Ot go‘shti, sigir go‘shti, echki go‘shtlari, ayniqsa, tuzlik s u r go‘shtlar bo‘lsa, ko‘p ziyon qilur.* A.Sog‘uniy, Shifo ul-ilal. *Qozoq qizi tutgan qimiz, qalbidek sof, Esdan chiqmas s u r qazining to‘g‘ramchasi.* S.Abdulla, Saylanma.

QUSMOQ, QAYT QILMOQ Yegan-ichganini qaytarib tashlamoq. **Qayt qilmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos, faqat odamga nisbatan qo‘llanadi. **Qusmoq** jonzotlarning shunday holatiga nisbatan ham qo‘llanadi.

Otabek shoshib tokchadag‘i xitoyi norin tovoqni oldi. Kumush q u s di. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ota turna esa bolalari o‘rtasiga kirib, g‘ut-g‘ut deya yerga q u s di. Turnachalar ota jig‘ildonida hazm bo‘lmagan, ho‘l, yutumli xo‘rakni cho‘qib-cho‘qib yemoqqa tutindilar.* Sh.Xolmirzayev, Cho‘loq turna. *Mansur ham ichdi-yu, saldan keyin uzr so‘rab turdi. Tanish butaning orqasiga o‘tib, q a y t q i l di.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Bodringdek bir narsa biqiniga botib, to‘satdan sanchiq kiradi. Oxiri og‘zi taxirlanib, ko‘ngli behuzur bo‘ladi. Q a y t q i l adi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

QUTULMOQ, BO‘SHAMOQ, OZOD BO‘LMOQ, XALOS BO‘LMOQ, XOLI BO‘LMOQ, FORIG‘ BO‘LMOQ Ko‘ngilsiz, og‘ir, xavfli va sh.k. holatlar ta’siridan chiqmoq. **Qutulmoq, bo‘shamoq, xoli bo‘lmoq** so‘zlashuv tiliga xos, **ozod bo‘lmoq, xalos bo‘moq** ko‘proq publitsistik, **forig‘ bo‘lmoq** badiiy uslubga xos. **Ozod bo‘lmoq, xalos bo‘lmoq** so‘zlarida tutqunlikdan chiqish ta’kidi yaqqol anglashiladi.

Uch kundan so‘ng Shoqosim tilanchilikdan q u t u l di. Oybek, Tanlangan asarlar. *Oqsoqol bundan ham nozik joylardan osonlikcha q u t u l ib ketgan edi. Ammo bugungisi u qadar nozik bo‘lmasa-da, q u t u l ishning iloji yo‘q edi.* S.Ahmad, Ufq. *Dadamni bir yilga qamashgan ekan, boshliqlari insofliroq bo‘lsa kerak, oilangda bayram qilaqol, deb muddatidan avvalroq b o‘ sh a tib yuborishibdi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Mirhosil ham ular ketiga tushmoqchi edi, oshnalari b o‘ sh a tishmadi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Qandoq o z o d b o‘ l ar insoniy qadr, Boylik bandalarin dast panjasidan.* H.Sa’dulla, Tanlangan asarlar. *Inson tug‘iladi asli belibos, Bir parcha et bo‘lib kelar jahonga. Libos-u hashamdan b o‘ l gay u x a l o s, Ketar chog‘ida ham so‘nggi makonga.* A.Oripov, Umr. *G‘alayonga to‘la vujuddan oxir dunyo b o‘ l adir x a l o s. Yer ostiga kirib ketarman barcha mo‘min bandalarga xos...* Sh.Rahmon, Avj. *To‘rtinchi kun uy mehmondan x o l i b o‘ l ib, yigit zerikdi va ishtonini lippa urib, soyga tushdi.* Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *Armonning gullari sap-sariq, Sariqqa to‘ldi-ya, bu borliq, Men qancha baxtqaro bo‘lsam, ayt, G‘ussadan b o‘ l asan sen f o r i g‘.* U.Azim, Saylanma. *Sen ham harsillab qolding, charchading, inim, mayli, qamchini labi kemtik jo‘rangga ber, u ham ursin, ayt, qattiqroq ursin, o‘rmasi har sermab o‘tganida yag‘rinimdan par-*

cha-parcha et uzib olsin-u men uyg‘onib ketay, tushdan f o r i g‘ b o‘ l a y... M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda.

QUVNOQ, XUSHCHAQCHAQ Xursandlik holatidagi, xursandchilikka to‘la. **Quvnoq** ham inson, ham jarayon, ham mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi, **xushchaqchaq** so‘zi, asosan, insonga xos xislatni ifodalaydi.

...Chunki ulardagi bosh qahramonlar – ayollar kelajakka qandaydir ishonuvchi, kishilar uchun bir ish qilish istagida yurgan, q u v n o q ayollar bo‘lardi. Sh.Xolmirzayev, O‘n sakkizga kirmagan kim bor? *Ko‘pchiligi har yoqqa to‘zib ketib, sinfdoshlardan sanoqligina qolgan ekanmiz: yigirma yoshligini nishonlayotgan Rafik, qurilishda shofyorlik qiladigan Fotih – Fatik tatar, hamshiralikka o‘qib, tuman kasalxonasida ishlayotgan q u v n o q Svetka, maktabni bitirar-bitirmas mahalliy bezori Yurka paxanga teggan Larisa, bugungi bazmga atay “odamga o‘xshab” oq ko‘ylak kiyib kelgan Yuraning o‘zi va yozgi ta’tilda yurgan Shavkat bilan men.* E.A’zam, Shovqin. *Kasallik, o‘lim to‘g‘risidagi gap tugab, x u sh ch a q ch a q suhbat boshlanishiga ilhaq bo‘lib turgan Akramjon Mastura boshlagan askiyani ilib ketdi.* A.Qahhor, Ming bir jon. *Abdusamad ismli x u sh ch a q ch a q childirmachi yigitning kula-kula aytishicha, chol meni “O‘zi yomon bolamas-u, mafkurasi chatoqroq ekan-da”, deganmish.* E.A’zam, Shovqin.

QUYON, TOVUSHQON Quloqlari va oyoqlari uzun sutemizuvchi hayvon. Barcha uslublarda **quyon** so‘zi faol. **Tovushqon** – shevaga xos so‘z.

Makiyon burgut... tuyatosh yonida barra maysalarni chimdiyotgan kulrang q u y o n ni diqqat bilan kuzatardi. S.Is’hoq, Sadoqat toshi. *Qo‘rqoq edi, bola paqir. Q u y o n ham bunga qaraganda yurakliroqdir.* T.Malik, Xazonrezgi. *– T o v u sh q o n! Muallim, tovushqon! – qichqirib keldi bolalardan biri. Archa tagidan sapchib chiqqan dumi sarg‘ish, ko‘kishgina quyoncha quloqlarini bo‘yni tomon yotqizib olib, olatasir qochib qoldi*. Sh.Xolmirzayev, O‘n sakkizga kirmagan kim bor? *Bundan tashqari, qumliklarda burgutlar sevib ov qiladigan t o v u sh q o n lar, yumronqoziqlar, kalamushlar ko‘p*. A.Suyun, Sahro o‘rtasida to‘ntarilib yotgan toshbaqa.

QUYOSH, KUN, OFTOB, SHAMS, XURSHID, BAYZO Termoyadroviy reaksiyalar hisobiga yorug‘lik va issiqlik tarqatuvchi ulkan gazsimon shar shaklidagi yoritqich. **Kun** oddiy so‘zlashuvda faol. **Oftob** ham kitobiy, ham so‘zlashuvda faol. **Shams**, **xurshid** so‘zlari poetik nutqqa xos. **Bayzo** – eskirgan so‘z.

Osmon boyagiday musaffo, q u y o sh charaqlab, haroratini beomon purkardi. Q.Kenja, Toshqin. *Bu gapga maydonchada bor odam, sal narida – adirlikning kungayida somon qalpog‘ini yuziga qoplab, oppoq badanlarini q u y o sh ga toblab yotgan bekorchi kinoxonimlargacha – bari negadir kulib yubordi.* E.A’zam, Shovqin. *O‘zi k u n botib, qosh qorayib qolgan edi...* O.Yoqubov, Adolat manzili. *K u n chiqish tomondagi to‘rt qavatli bino ustidan ko‘tarilgan*

quyosh ko‘chalarni nur seliga ko‘mib yuborgan, odamlar o‘zlarini daraxtlarning soyasiga ura boshlagan edilar. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Tong endi otgan, hali o f t o b chiqmagan bo‘lsa ham, ko‘pchilik beklar va mulozimlar devoni omda hozir erdilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Xudo hech bir bandasining boshiga solmasin, bunday notinch mavridlarda soat ham imillab yurar ekan, osmondagi o f t o b ham joyidan jilmay turib qolar ekan!* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Kurrayi arzning Sh a m s atrofida aylanajagini aytaman, deb edingiz. Bu hodisani qanday tafsir etmoq kerak?* T.Malik, Falak. *Sh a m s ila olamni qizdiradi kun, Birgina oy ila olamni yoritar osmon...* Oydinniso, Afv. *Ey o‘shal x u r sh i d yanglig‘ tal’atingdin o‘rgulay, Zulfi rayhoning bilan xol-u xatingdin o‘rgulay.* Muqimiy, Tal’atingdin o‘rgulay. *Bo‘ldi osmoning charog‘on Tole x u r sh i d i bilan, Bo‘ldi asriy tiyra shoming Shu’la afshon, o‘zbegim.* E.Vohidov, O‘zbegim. *Isming – shahristonni isitgan b a y z o, Aytsam sen kelmaysan – bitmas karashma.* I.Mirzo, Chorlasang.

QUYUN, UYURMA, GIRVAT, GIRDIBOD Aylana bo‘lib harakatlanadigan shamol. **Uyurma** ko‘proq termin sifatida qo‘llanadi. **Girdibod** kam, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi. **Girvat** – shevaga xos so‘z.

So‘zlashar cho‘lga ilk kelgan kunlardan, Qora ayozlardan, qum q u y u n lardan. Mirtemir, Chollar. *Oh, shoir umriga havas qilmagil, U q u y u n ichida ungan bir daraxt*. A.Oripov, Shoir umri. *Aniqroq aytganda, Yer bag‘ridagi suyuq oqimda vaqti-vaqti bilan u y u r m a lar hosil bo‘lib turadi. Ana shu u y u r m a lar o‘zaro ta’sir tufayli bir-birini kuchaytirishi mumkin...* A.A’zam, Fan va din: qayta tirilish. *Oqibatda havoning burama holida osmonga o‘rlaydigan va Yer yuzasida shiddat bilan ko‘chib yuradigan ingichka ustunli u y u r m a si paydo bo‘ladi.* “Mo‘jiza kitob”. *Me’morning ko‘z oldida g i r v a t-u bo‘ron kashf etgan mislsiz bir qasr turardi*. Mirmuhsin, Me’mor. *G i r v a t day aylanar zulm dunyosi... qa’ridan anqirdi qora ter hidi, go‘yoki bu qadim yo‘llar xudosiz, go‘yoki butun bir elim berk edi*. Sh.Rahmon, Saylanma. *Me’mor Horunbekka qaradi: – Huv anavi tomonga qarang, u g i r d i b o d emasmi? – G i r d i b o d! – dedi Horunbek*. Mirmuhsin, Me’mor. *Jasoratni qaydan olay yurakka Og‘amni tuproqqa erta berdim, o! Zaqqum g i r d i b o d da qolganda yakka, Sening ostonangda bo‘laman paydo.* M.Mirzo, Do‘st qadri.

QUSH, PARRANDA, MURG‘, TAYR Umurtqalilarning tanasi par va patlar bilan qoplangan, uchishga layoqatli sinfi. Shu sinfning tirik vakillarini ifodalashda ikkala so‘z ham nutqda faol. Shu sinfga mansub jonzot go‘shtini ifodalash uchun **parranda** so‘zi faol qo‘llanadi, **qush** so‘zi bu birikuvda kamfaol. **Murg‘**, **tayr** – eskirgan so‘zlar.

Yigit qora q u sh larni ko‘rdi-yu, birdan sergaklandi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Allaqanday mayin, muloyim jimjitlikni atrofda sigir, buzoqlarning ma’rashi, da-*

raxtlar orasidan q u sh larning ora-sira yangrab, yana bir zumda tingan sayrashi buzadi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Tong chog‘i turardim q u sh lardan burun, Tinglay deb p a r r a n d a kuyini sahar*. Mirtemir, Qizg‘aldoq. *Senga ayon axir, p a r r a n d a Hasharotdan bo‘lgandir bunyod.* E.Vohidov, Faryod. *Kim qilib Simurg‘ o‘ttuz qush havas, O‘zlarin ko‘rdilar ul s i m u r g‘ u bas*. Navoiy, Lison ut-tayr. *Tabassum qildi yoqut birla gavhar huqqasin ochdi, Hushim qochdi, jamolin bandiga m u r g‘ i hushim tushdi*. Chustiy, Saylanma. *Bor emish qaqnus degan bir turfa t a y r, Hind mulkida anga orom-u sayr*. Navoiy, Lison ut-tayr. *Jufti bo‘lmas hech qush, payvandi ham, Hech t a y r o‘lmas oning monandi ham*. Navoiy, Lison ut-tayr.

QUCHOQ, QO‘YIN, BAG‘IR, OG‘USH, PINJ Kishining o‘zgani quchishi, o‘rashi bilan hosil bo‘ladigan holat. **Quchoq**da qo‘llarning ikki tomonga keng yoyilishi nazarda tutiladi, **qo‘yin, bag‘ir, og‘ush, pinj**da qo‘llar harakati nazarda tutilmasligi mumkin. **Bag‘ir**, asosan, so‘zlashuvda qo‘llanadi, **qo‘yin, og‘ush** poetik nutqqa xos. Bu sinonimlar egalik shakllaridan birini olib faol qo‘llanadi. **Pinj** so‘zi ko‘pincha *pinjiga kirmoq, pinjiga suqilmoq* fe’llari tarkibida uchraydi, unda kishining yon tomoni ta’kidi bor.

Ergashvoy to‘ng‘ich o‘g‘lini yoniga olib, arrakashlik qilib, q u ch o q qa sig‘mas g‘o‘lalardan taxta tilardi. S.Ahmad, Azob. *Xonzoda begim ikki yarim yashar Akbarni q u ch o g‘ iga bosib, qulog‘iga shivirladi…* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Muhabbat bog‘iga kirmadim bir bor, Suyib bir gulga qo‘l urmadim bir bor. Endi tunlar yig‘lar menga qo‘shilib, Ko‘nglimda bir yor-u q o‘ y n i mda bir yor*. M.Yusuf, Ko‘nglimda bir yor. *Sodiq q o‘ y n idan qog‘oz-qalam chiqarib nimadir yozdi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Paxtazor q o‘ y n iga cho‘kmish farahli bir tun, Egatlar oralab esar sarin shaboda.* B.Boyqobilov, Hayot mahzani. *Qayiq bir gal pista po‘chog‘i bo‘lib o‘ynaganida hushimdan ketgan ekanman, qayiqni ham, meni ham qo‘yvormay balo-qazodan saqlagan keksa xizmatkorimning b a g‘ r ida o‘zimga keldim.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Farhod ijirg‘anib ketdi: he, sen ham shu irkit cholning b a g‘ r iga otilmay o‘l-a!* E.A’zam, Shovqin. *U Hikmatilloga shunday yaqin turardiki, yengsiz koftasini turtib chiqqan bo‘liq ko‘kraklari yigitning ko‘ksini tobora yondirib borar, umrida birinchi marta qiz quchgan sodda qishloq yigiti butun vujudi bilan hozirgina o g‘ u sh ida bo‘lgan qizning allaqanday silliq, durkun gavdasini his etib, titroqqa tushgan edi!..* O.Yoqubov, Billur qandillar. *U o‘zini yo‘qotib qo‘ygan, Alimardonning o g‘ u sh ida talpinar, ammo chiqib ketolmas edi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Sarin shabadalar tunning pardasin Alvon shafaq sari surgani chog‘da, Bolakay nihoyat suyuk otasin P i n j ida ketadi shirin mudroqqa...* M.Mirzo, Xotirot. *Har gal Tursunoy Ikromjonning shu kabi har gapiga ters javob bersa-da, keyin xayolchan bo‘lib qolar, ne bir intilish bilan*

goho uning pinjiga tiqilar va oralarida o‘sha suhbatlarning tamom aksi bo‘lar edi. Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor.

QUCHOQLAMOQ, QUCHMOQ, ACHOMLAMOQ, ACHOM QILMOQ, BAG‘RIGA BOSMOQ, BOVURLASHMOQ O‘z quchog‘iga olmoq. **Quchoqlamoq, quchmoq, achomlamoq, achom qilmoq**da qo‘llar harakati nazarda tutiladi, **bag‘riga bosmoq, bovurlashmoq**da qo‘llar harakati nazarda tutilmasligi mumkin. **Quchmoq**da poetik ifoda bor. **Achomlamoq**, **achom qilmoq** bolalar tiliga xos, oddiy so‘zlashuvda faol. **Achom-achom qilmoq** tarzida qo‘llanganda, harakat-holat yanada kuchli ifodalanadi. **Bovurlashmoq** kam qo‘llanadi.

– Ha, qochoq! – dedi Farhodga yuzlanib va so‘mka-po‘mkasi bilan kelib uni q u ch o q l a di-da, chakkasini bo‘saga tutdi. E.A’zam, Shovqin. *– Zahar! – birdan qichqirdi Gulsumbibi. – Qay tig‘iparronga uchragur, sani zaharlaydi. Sho‘rim qursin! Zahar! – Tizzaga urib, qizini q u ch o q l a di ona.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qabrni q u ch ib nola qilayotgan Azizxonni Tog‘a kelib bilagidan ko‘tardi.* S.Ahmad, Ufq. *Men bugun barini bir-bir q u ch arman, Yuragi kuyuklar uchun icharman!..* M.Yusuf, Qadahso‘z. *– Uyg‘ondingmi, toylog‘im, – so‘radi bobom. Uyqusirab turgandim, shunday bo‘lsa ham yugurib borib bobojonimning bo‘ynidan a ch o m l a b oldim.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ikkisi a ch o m l a shdi. Rahbar mehmonni idoraning poyigacha kuzatib qo‘ydi.* Sh.H.Ismat, Chalinmagan chanqovuz. *Qurbonoy xola bo‘ynidan a ch o m qilib yotgan nevarasini uyg‘otib yubormaslik uchun sekin qaddini rostladi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ikki dugona a ch o m-a ch o m q i l adi, hol-ahvol so‘rashadi.* E.A’zam, Stupka. *Birozdan so‘ng uni qizi Zarifa uchun olganini, buni ko‘rib u qanchalar xursand bo‘lishini va a ch o m-a ch o m qilib, yuzlaridan muchchi olishini o‘ylab shu qadar sevindiki, quvonchi ichiga sig‘madi.* F.Farhod, Miqnotis. *U o‘g‘lini ko‘rganda, yuragi uvushib og‘rib, to uni b a g‘ r i g a b o s ib yig‘latib, o‘zidan bezdirmaguncha qo‘lidan qo‘ymaydi.* Sh.Xolmirzayev, Farzand. *– Rostmi?! – Murod uni b a g‘ r i g a b o s ib, dast ko‘tarib oldi-da, uyni ikki marta aylantirib chiqdi.* S.Ahmad, Alla. *To‘yga tevarakdagi ovullar yoppa xabar qilindi. Biri qo‘y, biri echki yetaklab keldi. To‘y bahona ko‘rishib-tanishib, b o v u r l a shdi.* M.Burxonov, Ikki tog‘ orasida.

QO‘L, ILIK, AL, DAST Odamning barmoq uchlaridan yelkasigacha bo‘lgan qismi. **Ilik, al** – eskirgan so‘zlar. **Al** o‘g‘uz shevalarida ham ishlatiladi. **Dast** nutqda kam qo‘llanadi.

Uning bo‘yi baland edi – q o‘ l ini bort taxtasidan olar-olmas uzun oyoqlari yerga kelib tushdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qadamlar yengil, q o‘ l lar qush qanotlaridek uchag‘on – suv olyapti, pilla uzyapti, atlas to‘qiyapti, paxta teryapti.* Mirtemir, Raqs. *“Shul yoshdin kitobga muhabbat qo‘ysa, ulg‘aygach, albatta,*

kitobni i l k i dan ayirmay o‘zi bila asrab yurg‘ay”, deb o‘yladi ota shiringina, do‘mboq o‘g‘lidan ko‘zini uzolmay. M.Osim, Zulmat ichra nur. *...Akbar jallodni chaqirdi-yu, g‘azab bilan buyurdi: – Bu ablahning chaqimchilik qilgan tili, xoinlik qilgan i l i k lari, Bayramxonni o‘limga boshlab borgan oyoqlari bir-bir kesilsin...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *– To‘ydim, ota, ko‘p yedim, – dedi Polvon va gapni davom etdirdi, – a l imdan kelgancha ko‘maklashaman*. J.Sharipov, Xorazm. *Til uzun, agarchi kalta d a s t lari Garchi o‘tkazmagan birorta nihol. Ag‘darib hayotning avra-astarin, Qusur qidirishda ular ko‘p faol*. H.Sa’dulla, Ular.

QO‘MONDON, SARKARDA, LASHKARBOSHI Harbiy qism yoki qo‘shin boshlig‘i. Harbiy terminologiyada **qo‘mondon** so‘zi qo‘llanadi. **Sarkarda**da poetik ma’no mavjud. **Lashkarboshi** – eskirgan so‘z, tarixiy matnlarda uchraydi.

O‘rtada, zaxira qo‘shinlar, daler bahodirlar qurshovida bosh q o ‘ m o n d o n qarorgohi ummondagi buyuk bir orolday siljib boradi. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Lekin Sho‘ro bobo shunchaki nomiga bodilik qilayotgani yo‘q. U rostdan ham o‘sha shopmo‘ylov q o ‘ m o n d o n ni ko‘rgan, u bilan uchrashgan*. E.A’zam, Shovqin. *To‘rda, naqshli suyanchiqlariga dur va javohirlar qadalgan oltin taxtning o‘ng tomonida vaziri a’zam Ali G‘arib boshliq saroy a’yonlari va devon beklari, chap tomonda amirlar va s a r k a r d a lar saf tortgan, devon beklarining oppoq simobiy sallalariga tig‘simon tilla nishonlar qistirilgan, kimxob va movut to‘nli amirlarning qunduz telpak va suvsar bo‘rklariga uch qirrali oltin jig‘alar qadalgan, bellaridagi serbar kamarlariga kumush g‘ilofli egri qilichlar taqilgan*. O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo. *Sahrobek qilich chopishni, yoy tortishni, palaxmon otishni o‘rganib, hokimining navkarlariga s a r k a r d a ham bo‘libdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Tog‘larni tun chulg‘ar. Yotaman behol, U darcham oldida paydo bo‘ladi. Gohida mo‘ysafid, ko‘pni ko‘rgan chol, Gohi l a sh k a r b o sh i bo‘lib keladi.* E.Vohidov, Saylanma. *Fitnachi beklar Andijon taxtiga Jahongir mirzoni o‘tkazmoqchilar. Ahmad Tanbalni l a sh k a r b o sh i qilishib, Boburdan ota yurtini tortib olmoqchilar!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QO‘NJ, SOG‘I Etik, mahsi va shu kabi oyoq kiyimlarining boldirni, ilikni o‘rab turadigan yuqori qismi. **Sog‘i** – shevaga xos so‘z.

Oyog‘ida shporli yaxshi xrom etik, uning q o ‘ n j ini manglay ajiniday qatqat qilib, biri ustiga birini qalashtirgan. Shuhrat, Shinelli yillar. *“Oyog‘ini ham sovuq urib shishib ketibdi-da”, deb o‘ylashdi. Kigiz etikni q o ‘ n j i dan to‘pig‘igacha kesib chiqarib olishdi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qo‘shimcha qazishlar boshlandi-yu, ahvolimiz mushkullashdi – bir yarim metrdan keyinoq yerosti suvlari sizib chiqaverdi, ikkinchi metrga borganimizda, suv etigimizning s o g ‘ i ni ko‘madigan darajaga yetardi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Ichkari-tashqari*

zarchaqovoq tusli matodan tikilgan ixcham kamzul-shim, s o g‘ i si kalta ko‘n etik, soyabonli qalpoq kiygan nazoratchilar qarovida. A.Dilmurod, Yortilik qonuni.

QO‘NMOQ, O‘TIRMOQ, INMOQ, DO‘NMOQ Uchishdan to‘xtab, yerga yoki biror sathga o‘rnashmoq. **Qo‘nmoq**, asosan, uchadigan narsalar – qush, hasharot va samolyot kabilarning harakatiga, qisman, chang, gard kabilarga nisbatan qo‘llanadi. **O‘tirmoq** chang, g‘uborga nisbatan qo‘llanadi. **Inmoq** poetik nutqda ishlatiladi. **Do‘nmoq** shevada, folklor asarlarida uchraydi.

Polizlar huvullab qolgan. Serraygan tanho qo‘riqchining qo‘liga hakka q o ‘ n gan. S.Ahmad, Ufq. *Boshqa suratda tikanak ustiga q o ‘ n gan qush tasvir etilgan. Qush sayrab turibdi.* E.Vohidov, Yon daftardan. *Yuraklaring titramasin barg yanglig‘, Yoz qushlari butoqlarga q o ‘ n di, qiz...* Mirtemir, Ana, bog‘lar. *Odamlar bola hozir qorni bilan yerga qapishib qoladi, degan gumonda chang o ‘ t i r ib ho‘l bo‘lib ketgan og‘ir kipriklarini qimirlatmay qarab turishardi.* S.Ahmad, Ufq. *Sochimizga qirovlar i n di, Baxt otiga birovlar mindi, Dilda bo‘lak so‘rovlar tindi – Qulamasdan hayot chinori, Qaytarmikan umr bahori?* B.Bobomurod, Umr bahori. *Quyuq hislarimdan yo‘qoldi maza, horg‘in lablarimga i n madi hech ta’m.* R.Bobojon, Umrimning birinchi yomg‘iri. *Orsizlar joy tiklagan qirlik, jarliklarga d o ‘ n ar bir sinat, Qalbni pastga urish – ko‘rgilik, qalbga nasog‘ tushirish – la’nat!* I.Otamurod, Xaritaga tushmagan joy. *Bu yurakda nelar bor, Ochib ko‘rar zamon yo‘q. Boshimga d o ‘ n ar burgut, Ko‘zi och-u qorni to‘q.* Sh.Salom, Tog‘ay Murod xotirasiga.

QO‘NG‘IR, JIGARRANG, QUMROL Qora-sariq rangli, to‘q malla, kashtan rangidagi, qoraga yaqin rang. **Qo‘ng‘ir, jigarrang** barcha turdagi narsalarning rangini ifodalashda teng qo‘llanadi. **Qumrol** faqat soch rangini ifodalashga xizmat qiladi, nutqda kam uchraydi.

Ey, q o ‘ n g ‘ i r tuproq, Ey, muqaddas tuproq, Sen Shukur boboga bolish bo‘l, yumshoq. M.Yusuf, Saylanma. *Xolida kulrang makentosh ustidan q o ‘ n g ‘ i r sochlarini tashlab olgan.* O‘.Hoshimov, Xayollarga bo‘laman tutqun... *...eshik ochilib undan ikki kishi tushdi: biri – novcha, ozg‘in, katak ko‘ylak va pochasi bo‘g‘ma j i g a r r a ng shim kiygan o‘rta yoshlardagi bir kishi; ikkinchisi – qora sochi quloq va bo‘yinlarini bosib ketgan, jujuncha kitel va amirkon tufli kiygan pakana bir yigit edi.* A.Qahhor, Kartina. *– Xudoyimga shukr, behisob shukr! Hademay otdek bo‘lib ketar ekansiz, dadasi! – J i g a r r a ng sumkasi bilan Sobit Musayevich huzuriga kirib chiqqan Shafoat yonoqlari yashnab entikardi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Sochi q u m r o l, dudog‘i lola, yuzlari oq, yonoqlari ol...* Sh.Rahmon. *Kutdim, kirib kelding kutilmaganda, Q u m r o l sochlaringga taqib bahorni.* V.Luqmon.

QO‘RIQLAMOQ, QO‘RIMOQ, SAQLAMOQ, HIMOYA QILMOQ, MUHOFAZA QILMOQ, MUDOFAA QILMOQ Kimnidir yoki nimanidir boshqalarning da’vosi, tazyiqi, ta’siridan xoli qilmoq. **Qo‘rimoq** xalq tilida ko‘p

qo‘llanadi, doston matnlari va maqollarda ko‘p uchraydi. **Saqlamoq** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi. **Himoya qilmoq** badiiy va rasmiy uslublarda faol. **Muhofaza qilmoq** ko‘pincha o‘simlik va hayvonot olami, huquq kabi tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi, bu so‘z, asosan, badiiy va publitsistik uslublarga xos. **Mudofaa qilmoq**, asosan, harbiy sohada qo‘llanib, shahar, inshootlarning askarlar tomonidan qo‘riqlanishini nazarda tutadi.

Dildor bundan o‘n besh kun narida – eri tashlab ketgan kechasi uyda yolg‘iz qolgani, o‘shanda Xolmatjon uni q o‘ r i q l a b to sahargacha uy atrofida aylanib chiqqanini... eslab, o‘zidan o‘zi xijolat bo‘lib ketdi. S.Ahmad, Ufq. *Sen otammi, bolammi, bilolmayman, asli kim, Bir chetida quyoshday onam botgan Vatanim, Bir chetini q o‘ r i q l a b otam yotgan Vatanim.* H.Xudoyberdiyeva, Bu – Vatan... *Gajdumbek bilan Hasanbek, otasi Og‘alibekning qirq yigitlari el q o‘ r i b yurar edi, Ahmadbek bo‘lsa, hali yosh edi.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *Oftobsan, sendan bir soyaman, ota, Sochni oq, bag‘rimni esa bosar g‘am. Ona, senga nafim tegmadi hatto, Ostonang q o‘ r i gan kuchugingcha ham.* M.Yusuf, Qadahso‘z. *Boshqalar bolalarning umrini s a q l a sh ga borib kelganda, siz okopda yotib shu hujrani o‘ylabsiz.* S.Ahmad, Ufq. *Biroq shunga qaramasdan u bilan birga jo‘xori s a q l a sh ga qolishimdan men xursand edim.* M.Qo‘shjonov, Dagish. *H i m o y a q i l olmas betoniy dovlar, qadaming qarichlab o‘lcharlar har chog‘.* Sh.Rahmon, Loda hazrati oliylariga. *Zamonqul mo‘jizalar mo‘jizasini dahanaki hujumlardan h i m o y a q i l ib nimalardir degisi keldi-yu, lekin jo‘yali so‘z topolmay, o‘tirgan ayolga yaxshigina o‘qrayib qo‘ydi, xolos*. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Serbiya askari kelgandan so‘ngra Adrna qahramoni Shukri posho yana avvalgidan ziyodaroq qattig‘lik ila Adrnani m u h o f a z a q i l ib, ham dushman va ham ochlik ila muboriza qilubdur.* Behbudiy, Tanlangan asarlar. *Shoir bundan hech nima yutqizmaydi, balki so‘qirlik va qo‘pollikdan o‘zini o‘zi m u h o f a z a q i l ishni go‘yo qonunlashtiradi*. I.Haqqul, G‘ussali yurak – yolqinli yurak. – *Bu shunday, mirzo Anvar, ammo o‘zingizni dushmandan m u d o f a a q i l ish kerakmi, yo‘qmi? – Men nimani dushmandan m u d o f a a q i l ay? – deb kuldi Anvar*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Davlat dumasi nari tursin, sudga va rasmiy mahkamalarga kirib, bizni m u d o f a a q i l adurgon kishimiz yo‘q.* Behbudiy, Ehtiyoji millat.

QO‘RIQCHI, QARATQI, QUBOSH Ekinlarni qushlardan asrash uchun dala o‘rtasiga o‘rnatiladigan odam shaklidagi qo‘g‘irchoq. **Qaratqi** kam qo‘llanadi. **Qubosh** – eskirgan so‘z.

Polizlar huvillab qolgan. Serraygan tanho q o‘ r i q ch i ning qo‘liga hakka qo‘ngan. S.Ahmad, Ufq. *Qatorasiga bir-biriga tutashgan mosh, loviya, tariq dalalari o‘rtasidan o‘tamiz. Ko‘pchiligining qoq o‘rtasida q o‘ r i q ch i si qaqqayib turgan bo‘ladi.* I.Sulton, Qo‘riqchi. *Minglagan otlar kishnaydi, yuzlagan itlar vovullaydi, q a r a t q i – devlar behisob mash’alalar yorug‘ida og‘zidan o‘tlar sochadi, qaratqi-ajdaholar vishillaydi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *U*

Hanifa opa bir kuni Matnazar akaga: – Dadasi, Jur'at oilasida xuddi q a r a t q i ga o'xshab qolgan, men bir nima desam, siz aralashmang, deydi. Z.Masharipova, Dahshatli nikoh. *Rasul aytmishtek qildilar, hollari aziz bo'ldi. Savol: – Ekin orasida q u b o sh sanchmoqda ne foyda bor? Javob: – Foyda ul turur, yamon ko'zluk kim ersa oshliqg'a boqsa ul oshliq halok bo'lar.* Rabg'uziy, Qissasi Rabg'uziy. *Chuqur-chuqur botib ketgan ko'zlari xuddi poliz o'rtasiga qo'yilgan q u b o sh nikiga o'xshab hissiz boqardi*. I.Zoyir, Qismat o'chi.

QO'RQINCHLI, HADIKLI, DAHSHATLI, VAHIMALI, MUDHISH Kishida qo'rquv tuyg'usini uyg'otadigan, shunday tuyg'u bo'lgan. **Hadikli** so'zida qo'rquv darajasi kamroq. So'zlashuv nutqida qo'rqinchli so'zi o'rnida ba'zan qo'rquv hissini bo'rtirib ko'rsatishga xizmat qiluvchi **dahshatli** so'zi qo'llanadi. **Dahshatli**, **vahimali** so'zlarida qo'rquv darajasi **qo'rqinchli**ga qaraganda kuchli. **Mudhish** so'zida narsa-buyum, voqea-hodisa yoki harakatning mohiyatida dahshatli holat, kulfat va baxtsizlikka sabab bo'luvchi qo'rqinchli holat ifodasi mavjud. **Hadikli, mudhish** badiiy uslubga xos.

Shunda Robiyaning tushiga kirgan q o' r q i n ch l i voqea uning esiga tushdi-da, noma'lum bir xatar vujudiga larza solib o'tdi... P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ko'l yana bezovtalandi, tunlari vahimali gulduradi, ayg'ir otning kishnashidek q o' r q i n ch l i ovozlar tog'larda aks-sado berdi.* M.Safarov, Sarbasta Surxon. *Tunlarim uyqusiz va serg'ash, H a d i k l i tushlarni ko'rarman.* O'.Hoshimov, Uzun kechalar. *Tun sukunatida allaqanday sehr bor. To'g'ri, biroz vahimali, h a d i k l i, ammo bilgan odam uchun orombaxsh, huzurbaxsh.* A.Abdullayev, Dard. *D a h s h a t l i portlash tovushlari, yerning tinmay silkinishi, Norinning chayqalishi odamlarni vahimaga solib qo'ydi*. S.Ahmad, Ufq. *Shu ondayoq d a h s h a t l i bir haqiqat uning yuragini qiymalab tashladi.* O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Uning barmoqlari tasbeh donalarini tez-tez o'tkazayotgan bo'lsa ham, qulog'i g'uvullayotgan shamolda, xayoli go'ristonda edi: "Hozir go'riston qanaqa v a h i m a l i bo'lsa ekan..."* A.Qahhor, Dahshat. *Muzaffar Farmonov yuragini chulg'ab olgan bu v a h i m a l i tuyg'udan qutulish umidida xayol jilovini boshqa tomonga burishga, yoshlik yillarini, do'stlarini eslashga urinib ko'rdi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Keyin m u d h i sh sokinlik va sovuqqonlik bilan boyvachchaning etagidan tortib tushirdi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Pichoq ushlab, jarliklarda yirtqichning inini qidirib yurgan og'alari, yo'ldagi qon-u chaqaloqning panjalari... bu m u d h i sh manzara uning bag'riga nayzadek sanchilib, ovqatga ham ortiq hushi qolmadi*. Mirmuhsin, Temur Malik.

QO'RQMOQ, HAYIQMOQ, HAYMIQMOQ, CHO'CHIMOQ, XAVFSIRAMOQ, XAVFLANMOQ, DAHSHATGA TUSHMOQ (KELMOQ) Qo'rquv, vahima hissini tuymoq. **Hayiqmoq**, **haymiqmoq**, **cho'chimoq** so'zlarida belgi darajasi **qo'rqmoq**qa qaraganda kamroq. **Xavfsiramoq** va **xavflanmoq** so'zlarida kishining nimadan cho'chiyotganligi aniq anglashilib turadi,

xavfsiramoq uslubiy chegaralanmagan, **xavflanmoq** badiiy uslubga xos. **Dahshatga tushmoq** so‘zida qo‘rquv darajasi **qo‘rqmoq**qa qaraganda yuqori. **Haymiqmoq** – shevaga xos so‘z.

Asqar ota avval q o‘ r q di, keyin juvonning ot chopishini ko‘rib shunchalik zavqi keldiki, otiga ustma-ust qamchi bosganini o‘zi ham bilmay qoldi. A.Qahhor, Dahshat. *Rayimberdi tog‘a... baridan, echkemardan q o‘ r q ardi.* S.Ahmad, Ufq. *Bolalar uni ehtirom qilmasalar ham, unga burung‘icha yomon muomala qilishdan h a y i q ib qoldilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Erkak h a y i q di, yerda yotgan bir cho‘pni olib “Ket, ket!” deb kuchukka otgan edi, kuchuk ilib oldi-da, g‘ajib, mayda-mayda qilib tashladi...* I.Sulton, Farishta. *Shodmonboy akaning salobatidan h a y m i q ib, eshik hatlashga jur’ati yetmaganlar endi oyoq cho‘zib to‘rda o‘tirar, soyasiga ko‘rpa to‘shaganlar uning otini ham unutgandi*. O.Jumaboyev, Uy. *Har tulpor o‘z ovulida shamolday yeladi, lekin iligi moyga to‘lmagan tulporchalar katta ko‘pkarida h a y m i q ib qoladi.* H.Asqar, Ibodat. *Biroq Oysuluv na qorong‘i tun sharpalaridan xavotirlandi, na tepasidagi arxar muguzida oq lattalar hilpiragan yolg‘iz qabrdan ch o‘ ch i di!..* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Shunqorbek tasodifan Hulkarning otasi yo onasiga, yoki akalaridan birortasiga ro‘para kelib qolishdan ch o‘ ch i rdi*. S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Tujjorlar mol-mulki davlatga musodara bo‘lib ketishidan x a v f s i r a b qatnamay qo‘yishgan*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Harqalay, uning ko‘zlari senga x a v f s i r a b tikilib turardi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Nuri: – Man qizlik vaqtimda u xavflandi, mandan qochishga intildi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Kun bo‘yi uyida, bir burchakda, o‘g‘illarining kiyimlarini titib, allakim bilandir gaplashib o‘tiradigan va odamlarga begonasirab qaraydigan, odamlardan x a v f l a n adigan va ularga adovat bilan tikiladigan odat chiqardi*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Mo‘ysafid shu paytda uya tomon o‘rmalab borayotgan qora ilonni ko‘rib, u ham d a h sh a t g a t u sh armish...* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Akbar o‘ziga maqbara qurdirmoqchi ekanini eshitgan Hamidabonu o‘g‘lining xilvatxonasiga kirdi-yu, uning sag‘ana tarhini chizib o‘ltirganini ko‘rib d a h sh a t g a k e l di: – Sizga ne bo‘ldi, shoh o‘g‘lim? Hali men, onangiz, tirik yuribmen...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Boy ba’zan o‘ylab d a h sh a t g a k e l ar edi: hali umr bo‘yi, ayniqsa, keyingi yillarda titrab-qaqshab to‘plagan davlatim shunga qoladimi?* A.Muxtor, Opa-singillar.

QO‘RQOQ, HURKAK, YURAKSIZ, QUYONYURAK, **BUZDIL** Qo‘rquv hissini tuyaveradigan, biror harakatni sodir etishga jazm eta olmaydigan. **Hurkak** so‘zida qo‘rquv darajasi **qo‘rqoq**qa nisbatan kam, bu so‘z, asosan, ayollar, jonzotlarga nisbatan qo‘llanadi, **yuraksiz**ga qaraganda **quyonyurak**da belgi darajasi kichli. **Quyonyurak** so‘zida ma’no obrazli ifodalangan, achchiq kinoya anglashiladi. **Buzdil** – eskirgan so‘z.

Q o‘ r q o q rais darrovgina rozilik bergan, Ustoz-pustozga yo‘llamoqdan og‘iz ham ocholmay qolgan... E.A’zam, Shovqin. *Nega shunday bo‘ldi? Nega*

uning bolasi q o ‘ r q o q chiqdi? S.Ahmad, Ufq. *Shu joylarda xovtag‘ay degan yovvoyi tuyalar yashaydi. Ularni kamdan kam odamlar ko‘rgan, juda h u r k a k, asov hayvon.* M.Safarov, Ayrishox. *Jo‘raxon ko‘cha bo‘ylab kelarkan, bu h u r k a k xotinlarning hamma harakatini ko‘rib, butun tashvishini payqab, bilib turardi*. A.Muxtor, Opa-singillar. *Mirzakarimboy ilonning yog‘ini yalagan odam edi: hamma boylar kabi, ayyor, mug‘ambir, puxta-pishiq; u y u r a k s i z emas, balki har ishda ehtiyotkorlikni ma’qul ko‘rar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Agar biz uning qamalg‘an joyini bilsak, nima uchun mumkin bo‘lmasin, Anvar? O‘rtoqlarim y u r a k s i z yigitlar emas, bu yog‘idan xotirjam bo‘lingiz.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Q u y o n y u r a k lar aravani quruq olib qochayotgan bo‘lsalar kerak, deb o‘yladi.* A.Asil, Sirtlon. *Shu q u y o n y u r a k bilan bunaqa shilta ishlarga aralashib yuribsanmi?* T.Malik, Shaytanat. *– E, men b u z d i l lardan emasmen! – deb Ahmad Tanbal qahr bilan o‘rnidan turdi...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QO‘RQOQLIK, YURAKSIZLIK, QUYONYURAKLIK, BUZDILLIK, JABONAT Qo‘rquv hissini tuyish, biron harakatni sodir etishga jazm eta olmaslik holati. **Yuraksizlik** so‘ziga nisbatan **quyonyuraklik** so‘zida belgi darajasi kuchli. **Buzdillik, jabonat** – eskirgan so‘zlar.

Tursunboy o‘zining q o ‘ r q o q l i g i ni sevgi niqobiga yashirmoqchi. Q o ‘ r q o q l i k dan emas, Zebixonning visoliga yetishmoq uchun qaytishi kerak emish. S.Ahmad, Ufq. *Urushda jasorat bilan q o ‘ r q o q l i k, fidoyilik bilan xoinlik ko‘pincha yonma-yon yuradi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Xandaqdan chiqmaganlar qo‘rqoqlikda nom chiqarib, y u r a k s i z l i k bilan afsona bo‘ldilar.* Bobur, Boburnoma. *Ammo, taassuflar bo‘lsinki, Burhon o‘g‘lonning y u r a k s i z l i g i bu gal ham unga pand beradi, dushmanning qorasini ko‘rmay turib, sovutini tashlab qochishga moyillik ko‘rsatadi.* H.Dadaboyev, Sohibqironga ato qilingan xislatlar. *Urushda q u y o n y u r a k lik qilib xandaqqa pisib olgan yigitlarni ko‘rganida: “Peshonangga o‘lim yozilmagan bo‘lsa, ustingdan tank bosib o‘tsa-da o‘lmaysan, umring kalta bo‘lsa, Azroil pusib yotgan joyingdan ham topib oladi...”, derdi.* T.Malik, Shaytanat. *– B u z d i l l i k (echkiyurak, qo‘rqoqlik) aslo sizga yarashmaydi, bardam bo‘lasiz, Boburjon, – dedi-yu, uning otiga kutilmaganda qamchi bosib yubordi, ot keskin olg‘a intildi.* S.Jalilov, Shahzoda Bobur. *Agar shunday hodisalarni o‘ylab tursang, o‘rdada emas, hatto ko‘chada ham yurishing maholdir. Baxting bunchalik kulgan ekan, j a b o n a t bilan davlat qushini qo‘ldan uchirish kufroni ne’mat, bolam!* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

QO‘RQUV, XAVOTIR, HADIK, QO‘RQINCH, VAHIMA, DAHSHAT, VAHSHAT Qo‘rqish his-tuyg‘usi, shunday his-tuyg‘u qoplagan ruhiy holat. **Xavotir**, **hadik**da belgi darajasi **qo‘rquv, qo‘rqinch**ga qaraganda kam, yengil qo‘rquv ifodalanadi. **Vahima, dahshat**, **vahshat** so‘zlarida belgi darajasi **qo‘r-**

quv, qo‘rqinchga qaraganda kuchli bo‘lib, qo‘rquvning yuqori darajasini ifodalaydi.

Mohim begim yig‘idan to‘xtab, Boburga q o ‘ r q u v aralash hayrat bilan tikilib turardi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Hamshira qariyaning oqara boshlagan yuziga qarab q o ‘ r q u v i battar oshdi, nima qilarini bilmay, “Oydin opa!” deb qichqirib yubordi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Xolxo‘ja ham ko‘ngildagi x a v o t i r, shubha, vahimali o‘ylarni darrov unutib, bir umrlik qadrdonday quchoqlashdi.* A.Muxtor, Fano va baqo. *– Ha, jonivor miltiqning hidini sezgan, x a v o t i r i bor ko‘nglida, – dedi Islom.* Sh.Xolmirzayev, Jarga uchgan odam. *U bir qarashda vajohatidan ot hurkadigan ustuvor odamga o‘xshasa ham, hozirgi notinch vaziyatda ishtonsizning h a d i g i cho‘pdan, degandek har narsadan hadiksirayveradigan bo‘p qolgan edi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Birozdan keyin o‘zini zo‘r-bazo‘r jilovlab, o‘ziga h a d i k-la termilib turgan itlaridan xijolat tortganday, kuylamoqdan tiyiladi.* N.Norqobilov, Kurash. *Shunqorbek parvonachining hovlisiga yaqinlashgani sari h a d i k va hayajonda yuragi yana po‘killab ura boshladi.* S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Zum o‘tmay ichkaridan ayol kishining “Nima qilyapsizlar?” degan q o ‘ r q i n ch to‘la xitobi eshitildi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ona bug‘u bu lahzalarni ham sevinch, ham q o ‘ r q i n ch bilan kutardi.* J.Fozil, Xongul. *Anvar Muqaddamning ovozini eshitib burilib qaradi-yu, uning v a h i m a dan katta-katta ochilib turgan ko‘zlarini qorong‘ilikda aniq ko‘rdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Tun zulmati zil-zambil qo‘llari bilan yelkasidan bosib, v a h i m a si ortdi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *D a h sh a t uning yuragiga raxna soldi: Ganjiravon, ota-onasi, dugonalari xayolidan ko‘tarilib, ko‘z oldiga oppoq kafanga o‘ralib sag‘ana va go‘rlar atrofida yelib yurgan arvohlar keldi.* A.Qahhor, Dahshat. *Bahaybat qoyalar orasida ko‘milib qolgan jajji qishloq tabiat qudratidan vahimaga tushganday pusib qolgan… go‘yo hamma allaqanday yengilmas d a h sh a t oldida titrayotganday edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qator turgan boshqa nevaralari v a h sh a t ichida chirqirashib, to‘rt tomonga javdirab, buvalaridan najot kutarmishlar...* Mirmuhsin, Temur Malik. *Pliniyga ko‘ra, katoblepas juda beso‘naqay maxluq... Uning hamma v a h sh a t i ko‘zlarida, vazmin qovoqlarini arang ko‘tarib qarasa, u qaragan jonzot o‘sha zahoti til tortmay o‘ladi, deyishadi.* I.Sulton, Kichkina pushti rang maxluqcha.

QO‘RS, QO‘POL, DAG‘AL, TO‘NG, TO‘RS, TERS, TUND, TERSFE’L Kishining ko‘ngliga qattiq botadigan, nomaqbul muomalali (kishi). **Qo‘pol**, **dag‘al** so‘zlarida belgi darajasi kamroq, salbiy munosabatni yumshoqroq ifodalaydi. **Qo‘rs**, **to‘ng**, **to‘rs** so‘zlarida belgi darajasi kuchli, salbiy bo‘yoqdorlik ham nisbatan kuchli. **Tersfe’l** kam qo‘llanadi.

Ko‘rinishdan u xiyla q o ‘ r s va to‘ng odam edi. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Qiziq, Shahnoza nimasini yoqtirgan bu bolaning! O‘lgudek q o ‘ r s bo‘lsa, tegganga tegib, tegmaganga kesak otsa.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan

umrlar. *Ularga nisbatan u har chog‘ q o‘ p o l, har chog‘ xirpalovchi edi. Chunki u pul kuchi bilan qattiq mast edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ammam bir qarashda dag‘al, q o‘ p o l ko‘rinsalar ham, dillari bo‘sh, salga ko‘zlari namlanadigan... ayol edilar*. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Haqiqatda, sofdil mutaxassislar undan nafratlanadi, chunki o‘lguday d a g ‘a l, odobsiz.* A.Qahhor, Sarob. *Amir Bekchik mansabparast, buning ustiga o‘lguday d a g‘ a l odam edi*. B.Ahmedov, Amir Temur. *Mulla Ikrom usta bilan gaplasha boshladi. Lekin u t o‘ ng odam edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Buning yoshida sen o‘r eding, t o‘ ng eding, pulga juda o‘ch eding*. N.Norqobilov, Kapalak. *Muazzam bu turmushdan juda bezgan. Bu dim va jazirama dalalar, uni hech qachon tushunmaydigan qo‘pol-t o‘ r s odamlardan... bezib... odamlardan ajralib, yolg‘izlanib qolgan.* N.Eshonqul, Momoqo‘shiq. *Oila boshlig‘i kecha ot sotib olgan edi, necha yillik orzusi ushaldi, badjahl, t e r s odam mumday erib, ajoyib hikoyanavisga aylandi-qoldi.* A.Qorjovov, Yigit baxti. *Negadir hammasining qiyofasi bir xil: t u n d, loqayd.* O.Yoqubov, Diyonat. *Abdumalik hovliga kirishi bilan o‘gay onasini t u n d, mahzun qiyofada ko‘rib, xiyol ajablandi*. R.Jabborov, Ilon. *Shu pallada, to‘rsimon kepka kiygan t e r s f e’ l yigitcha Bosvoldi va Go‘ga Gadoyevichning orasidan muzyorardek o‘tib kelib, sotuvchiga ko‘kimtir ko‘zoynakning ustidan mo‘raladi.* A.Obidjon, Qora bodring. *Alhazar, kechagi badniyat, t e r s f e’ l Tantiga aylanar bitta yumalab. Nega uyg‘onishdan qo‘rqadi bu el, Suyab-suyganlari yotibdi talab.* B.Fazliddin.

Q

QO‘YXONA, QO‘TON, QO‘RA Qo‘ylar saqlanadigan maxsus joy. **Qo‘ra** shox-shabba, yog‘och bilan o‘ralgan joy ma’nosini anglatadi. **Qo‘ton** va **qo‘ra** faqat qo‘y emas, qoramol boqiladigan og‘ilni anglatishi ham mumkin.

Malik ham bo‘ynini uqalab, balodan hazar degandek, q o‘ y x o n a ortiga o‘tib, bir chetda o‘tirdi. N.Abbosxon, Sho‘rqishloq. *Kun bo‘yi q o‘ y x o n a da usta ishladi, qafas yasadi. Ustalar q o‘ y x o n a tevaragini tikan sim va pichan bilan o‘rab chiqishdi.* M.Tilovov, Ko‘kyol. *Chaqmoq! Yomg‘ir uriladi Qoya betiga. Qo‘ylar hurkib g‘uj bo‘ladi Q o‘ t o n chetiga*. U.Azim, Bezovta tun. *Tirkash qirga chiqib el qatori yantoq chopay desa, otasidan qolgan molxona-yu q o‘ t o n bo‘m-bo‘sh, bir biyasi bor edi, uniyam o‘tgan yili qo‘li qisqalik qilib sotib yuborgan...* A.Yo‘ldoshev, Quduq. *Ayasining aytishicha, bir zamonlar otxonalar-u q o‘ r a lar nazr-niyozga to‘lib ketarkan*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ko‘ktoy q o‘ r a ning burchagiga borib, yog‘och qoziqlarga ko‘ndalang bog‘langan xodalar panasidan pichan g‘aramiga o‘tib oldi va yer bilan bitta bo‘lib yotgan pichan ustiga o‘zini madorsiz tashladi*. O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar.

QO‘ZG‘ALMOQ, JILMOQ, SILJIMOQ, QIMIRLAMOQ, KO‘CHMOQ, QALQMOQ Tayanch joydan uzilmoq, tayanch nuqtasi o‘zgarib harakatga kelmoq. **Qo‘zg‘almoq** harakatning boshlanishini ifodalaydi. **Jilmoq**, **siljimoq** uzoq bo‘lmagan masofaga tayanch nuqtani o‘zgartirishni bildiradi,

ko‘chmoq esa ham yaqin, ham uzoq masofaga tayanch nuqtani o‘zgartirishni bildirishi mumkin. **Qalqmoq** so‘zida g‘ayriixtiyoriylik ta’kidi mavjud. **Qimirlamoq** so‘zi tayanch nuqtaning oz darajada, kam intervalda takroriy yo‘qotilish holatiga nisbatan qo‘llanishi mumkin.

Botir firqa inqillab q o‘ z g‘ a l di. Esnab kerildi. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Gulnor o‘rnidan q o‘ z g‘ a l di, darmonsizlikdan oyoqlari titrab pastga tushdi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *“Ha Ramzan, siz kim taraf?” deb so‘ramoqni unutmadi. Ammo javob-pavobini kutmay, yana baqir-chaqir bilan nari j i l di.* E.A’zam, Shovqin. *Sanjar mashinasini j i l dirib bozor darvozasidan chiqayotsa, Shahnoza turibdi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Nihoyat, uloq yerdan ko‘tarildi. To‘da asta-asta jonlandi. To‘da pastga s i l j i di*. T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Ra’no goh chalg‘ib, goh to‘xtab, quyig‘a s i l j i di...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Baland peshtoqli deraza ostidan oppoq bir narsa q i m i r l a di.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Xanjarga o‘ralib turgan uzun ilon uning muskullari bilan birga q i m i r l a di*. P.Qodirov, Qadrim. *Do‘stlar davrasidan ketaman hatto, Olis yulduzlarga k o‘ ch ar xilqatim.* A.Oripov, Yuzma-yuz. *Yozgan kitoblarim – qog‘oz kemadir, Men ketsam, ular ham k o‘ ch ar izimdan.* M.Yusuf, Ertak. *Dunyo goh simobday q a l q ir beomon, Nogahon qaydadir otilgay vulqon...* Z.Ne’mat, Ogoh bo‘ling, aziz odamlar. *Norboy chavandoz hazil odammi, “hap, senimi”, deb oyoqqa q a l q di, besh o‘g‘lini besh tarafga quvladi.* O‘.Qobil, Ot o‘g‘risi.

QO‘ZG‘OLON, ISYON, G‘ALAYON Biror ijtimoiy tuzum, hukmron sinf yoki shu kabilarga qarshi ko‘tarilgan ommaviy harakati. **Isyon, g‘alayon** badiiy nutqqa xos.

Yurtda katta q o‘ z g‘ o l o n, otish-tutish bo‘lganini eshitgan Unsin, akasidan xavflanib, kechga yaqin temirchining bir o‘g‘li bilan birga Taxtapulga kelgan edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *1898-yil may oyida bo‘lgan Dukchi eshon stixiyali q o‘ z g‘ o l o n i Andijon, Marg‘ilon, O‘sh, Namangan, Yettisuv, Avliyoota kabi mintaqalarni qamrab oladi.* O‘.Hoshimov, Odamkushlik tuzumi. *O‘zi to‘ppa-to‘g‘ri Dorussaltanat tomon yurib, bunda tashqariga chiqa olmay o‘tirgan mansabdorlarni otlariga mindirib, i s y o n o‘chog‘i bo‘lmish bozor chetidagi chilangarlar rastasi tomon yurdi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Mamlakatning turli o‘lkalarida Humoyun va uning inilariga qarshi ketma-ket i s y o n lar bo‘lmoqda*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ichkarida pinhona ildiz otgan mojaro Xoja Hoshim fatvosi tufayli tashqariga chiqadi va Vali Muhammadga qarshi i s y o n ga aylanadi. G‘ a l a y o n to‘lqinini to‘xtatishga qurbi yetmagan podshoh Eron sari yo‘l oladi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *“G‘animlar”ning asosiy kuchi qayerda ekani, Axsikatdagi g‘ a l a y o n tafsilotini bilib olgach, bekni shahardan tashqaridagi bog‘ida qoldirib, uch yuz otliq shaharni batamom o‘rab oldi.* Mirmuhsin, Temur Malik.

QO‘SHILMOQ, BIRLASHMOQ, QOVUSHMOQ, BITISHMOQ, CHATISHMOQ Bo‘lak, alohida, mustaqil narsalardan bir butunlik hosil qilmoq, umumlashmoq. **Birlashmoq** to‘da, jamoa hosil qilishni ifodalashi mumkin. **Qovushmoq** o‘zaro yaqinlashuvni, ammo aralashib ketmaslikni bildiradi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Bitishmoq, chatishmoq** so‘zlari mazkur ma’noda nisbatan siyrak qo‘llanadi.

Shirin yoshlik berdi zamon, Qadrin har kim bilsa qani. Ishq umrida yangi davron – Ikki umr q o ‘ sh i l gani... Mirtemir, To‘yga ataganim... *Ey gulim, ko‘zlarga yoshlar to‘lganda soyamiz q o ‘ sh i l gan damlarni eslang!* Sh.Rahmon, G‘amgin she’r. *Mirzaorollik sobiq batrak va chorakorlar tutgan yo‘ldan borilganda yangi, eskilari ham nimjon xo‘jaliklar b i r l a sh ib katta kuch holiga keladi*. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Bilishimcha, Oybekning Toshkentdagi dushmanlari shu paytda o‘zaro b i r l a sh ib, unga qarshi harakat boshlagan...* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Bahor va yoz q o v u s h gan tunning havosi xonangga gupirib kirdi.* H.Ahmedova, Ruh olmoshlari. *Oftob nurlari gerdaygan daraxtlar barglariga, keyin esa tuproqqa yog‘ilib, namlik bilan q o v u sh di-da, pag‘a-pag‘a bo‘lib yana ko‘kka ko‘tarila boshladi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *To‘qson ikki bovli qadim xalqning barcha urug‘-bo‘g‘inlari vaqt silsilalarida chatishib, b i t i sh ib, yaxlit bir xalq – buyuk millat darajasiga yetganki, endilikda laqab ko‘rinishidagi bobolarimizning o‘zlug‘i shiringina tarix bo‘lib qolgan.* R.Hasan, Bir sulola qissasi. *Odatda, bu soha burmalardan holi, silliq bo‘ladi, chunki bu sohada shilliq parda ko‘z ostidagi muskul qavati bilan b i t i sh ib ketgan bo‘ladi*. “Odam anatomiyasi”. *Chig‘atoy avlodlari O‘troq hayotga intilib o‘zlari ham har tomonlama taraqqiy etganlar va asta-sekin mahalliy aholi bilan c h a t i s h ib, qo‘shilib, kirishib ketadilar.* O.Masharipov, Xorazmnoma. *Lekin u tashkilot sifatida uyushmagan, parokanda, jinoyat dunyosi bilan ch a t i sh ib ketgan bu amalparastlar to‘dasida uzoq qolib ketmaydi.* X.Shayxov, Ikki jahon ovorasi.

QO‘SHNI, HAMSOYA, QO‘NISH Uylari, hovli-joylari yonma-yon, yaqin bo‘lgan kishilar, oilalar, xonadonlar (bir-biriga nisbatan). **Hamsoya**, **qo‘nish** – shevaga xos so‘zlar, **hamsoya** qo‘nishga qaraganda faol.

Odamlar tarqab ketishdi. Qorong‘i tushdi. Q o ‘ sh n i uyda chiroqlar yondi. S.Ahmad, Ufq. *Q o ‘ sh n i miz uyiga tushmakda kelin, Hovli-yu ko‘chani zabt etgan karnay.* Zulfiya, Kelintushdi. *Sheraliboy “yangilik”ni qiziga aytolmay, ko‘p andisha qildi, h a m s o y a kampirni chaqirib, ayttirishni ham o‘yladi*. Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *Shu paytgacha tumshug‘i bulutga yetib turgan, dimog‘idan yog‘ dog‘ bo‘lguday h a m s o y a Habi do‘kondorning hovli hatlaganiga nima deysiz?* Q.Norqobil, Osmon ostidagi sir. *Yonida jo‘ralari, hamsoya-q o ‘ n i sh i ot yo‘rttirib borishardi*. H.Alp, Norkallaning uylanishi.

R

RAHMAT, TASHAKKUR, QULLUQ Kishiga minnatdorchilik, mamnuniyat ifodasi sifatida aytiladigan so‘z. **Tashakkur** so‘zida mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi, badiiy nutqqa xos. **Qulluq** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Shofyor yuklarni ayvongacha oborib, qaytib chiqib ketdi. Bozorboy unga r a h m a t ham demay, ko‘cha eshikni ichidan berkitib oldi... S.Ahmad, G‘ildirak. *– R a h m a t sizga, – dard soya solgan yuzi yorishib bosh irg‘adi Shoir. – R a h m a t...* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *– Janoblari, bardammilar? – so‘radi boyga murojaat etib Sadriddin a’lam. Boy o‘ziga jiddiyat berib, qulluq qildi: – T a s h a k k u r, taqsir, o‘zlaridan so‘rasak?* Oybek, Tanlangan asarlar. *E’zozlar, ardoqlar uchun t a sh a k k u r, Asli Siz oftobim, men ziyosiman.* Zulfiya, Saylanma. *Matxoliq kuldi. – Q u l l u q, taqsir, xizmatingizni qilsam bo‘ldi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– Hazratim, she’ringiz muborak bo‘lsin! – Q u l l u q. Endi mening dardimni tushungandirsiz?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

RASMIYATCHI, RASMIYATPARAST, TO‘RA, BYUROKRAT Quruq rasmiyatga yoki ortiqcha takallufga berilgan, har qanday ishga kerak-nokerak rasmiyat bilan munosabatda bo‘ladigan odam. **Rasmiyatparast** so‘zida belgi me’yordan kuchli ifodalanadi, rasmiy uslubga xos. **To‘ra** so‘zida belgi me’yordan biroz past ifodalanadi, kitobiy. **Byurokrat** hozirgi o‘zbek adabiy tilida eskirgan, ba’zan oddiy so‘zlashuvda, ba’zan badiiy nutqda davr voqeligini aks ettirish uchun qo‘llanadi.

Mahkam Shoazimning pichinglariga boshqacha javob qaytarmaganidan achinib, o‘rtoqlariga sovuq r a s m i y a t ch i bo‘lib ko‘ringanidan ko‘ngli og‘rinib o‘tirgandi, Sulaymon Ziynatullayev kirib keldi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Xullas, bugun bizning to‘yimiz. Ammo oramizda shunaqa r a s m i y a t ch i, byurokratlar ham bor ekanki, ular bu to‘yimizni yana ishlab chiqarish majlisiga aylantirmoqchi bo‘lyaptilar.* O.Yoqubov, Mirza terak. *O‘taketgan r a s m i y a t p a r a s t inglizlarning o‘sha uchrashuvi 7 soat-u 55 daqiqa davom etgandi.* “Gazetadan”. *Boshqarma idorasiga joylashib qolgan ikki-uchta o‘zbilarmon t o ‘r a ning beboshligi tufayli ishlar ketga ketgandi.* Sh.G‘ulomov, Yorqin ufqlar. *Bu qari b y u r o k r a t larga ishning mohiyatini tushuntirib bo‘lmayapti.* T.Malik, Shaytanat. *Ne’mat bu gaplarni eshitganda, kuyib yonib ketardi. Direktorimizni b y u r o k r a t, laqma, prinsipi yo‘q, qo‘pol va yana allanimalar deb so‘kardi.* S.Ahmad, Mening do‘stim Babbayev!

RASMIYATCHILIK, TO‘RALIK, TO‘RACHILIK, RASMIYATPARASTLIK, BYUROKRATLIK, BYUROKRATIZM Quruq rasmiyatga

yoki ortiqcha takallufga berilganlik, har qanday ishga kerak-nokerak rasmiyat bilan munosabatdalik. **To‘ralik** so‘zidan “to‘ralarga xos xususiyatlarga egalik” ifodasi anglashiladi. **To‘rachilik** so‘zida “to‘ralarcha tutumning odatga aylanib qolganligi” ifodasi bor, nutqda **to‘ralik**ka nisbatan faol. **To‘ralik, to‘rachilik** so‘zlarida rasmiyatchilikdan iborat tutum tushunchasi qatordagi boshqa sinonimlardan ko‘ra biroz kuchsiz ifodalanadi, kitobiy, bu so‘zlarda mazkur ma’no obrazli ifodalangan. **To‘ralik** badiiy, **to‘rachilik** rasmiy va publitsistik uslublarda faol. **Rasmiyatparastlik** so‘zida belgi me’yordan kuchli ifodalanadi, rasmiy uslubga xos. **Byurokratlik, byurokratizm** so‘zlari hozirgi o‘zbek adabiy tilida eskirgan, ba’zan oddiy so‘zlashuvda, ba’zan badiiy nutqda davr voqeligini aks ettirish uchun qo‘llanadi.

Sherzod qog‘ozlarni qaytadan quticha ichiga tashladi: – Ahamiyatsiz qog‘ozlar, r a s m i y a t ch i l i k yozishmalari ekan, – dedi, – muhim bo‘lganda bunda yotmas edi. R.Haydarova, Javzo. *Ammo ko‘pchilikning bu mavzuga mutlaqo e’tiborsizlik, shunchaki r a s m i y a t ch i l i k bilan yondashuvi kishini ajablantiradi.* A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Go‘yoki bu narsani hammadan yaxshi biladigandek imzo chekkunga qadar o‘zingizcha jumlalarni tahrir qilib, qayta yozishni ham buyurasiz va shu tariqa qog‘ozbozlik va t o‘ r a l i k mashinasining motoriga yog‘ quyasiz!* N.Qobul, Unutilgan sohillar. *Ko‘ngil anjomsiz, qayg‘u-dard, Ichimda ishq o‘ti hasrat, T o‘ r a l i k yo‘q, yigirma to‘rt, Cho‘g‘li-hovurli kunlarim*. Tanlangan asarlar. *Ommaviy axborot vositalari mansabdorlarning t o‘ r a ch i l i g i, korrupsiya, mustabidlik va boqimandalik psixologiyasi yo‘lida mustahkam g‘ov bo‘lib, qonunchilik me’yorlarini ro‘yobga chiqarishning ...ta’sirchan vositasi bo‘lib qolishi zarur*. I.Karimov, Hozirgi bosqichda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning muhim vazifalari. *Faqat demokratiya sharoitidagina mansabdorlarning t o‘ r a ch i l i g i, odamlar taqdiri va ehtiyojiga bepisandlik to‘g‘risida yozish, jamiyat hayotidagi yutuqlar bilan birga mavjud nuqsonlarni oshkora qilish mumkin.* A.Meliboyev, Qirq beshinchi bekat. *Bir gal b y u r o k r a t l i k da jahondagi jamiki nomdor byurokratlarning ustozi darajasiga yetgan amaldorning qabulxonasida uzoq qolib ketdim.* A.Meliboyev, Qirq beshinchi bekat. *Asardagi qahramonlar, ayniqsa, jamiyatdagi b y u r o k r a t l i k, to‘rachilik, sansolarlik, qog‘ozbozlikdan bezganliklari sezilib turadi.* N.Rahmat, Jadid. *G‘aflatda qolgan o‘zbeklar esa partapparatning mitti dohiylari irodasiga, b y u r o k r a t i z m ga qarshi kurash qanday dahshatli fojialarga olib kelishini qalb ko‘zlari, xotira ko‘zlari bilan ko‘rib qo‘ydilar!* Sh.Rahmon, Maxfiya.

RASSOM, MUSAVVIR, SURATKASH Turli tasvirlar chizish, rasm solish bilan shug‘ullanuvchi ijodkor. **Musavvir** so‘zi faol emas, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi. **Suratkash** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Shermat, uka, siz r a s s o m siz-ku, go‘zallikni tushunasiz, qarang, qanday chiroyli! A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bir tomonga mahalliy r a s s o m-*

lardan birining moybo‘yoqda ishlangan “Kuz manzaralari” kartinasini, ikkinchi tarafga “Mona Liza” portretidan ko‘chirilgan nusxani ildirdi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Ulug‘ m u s a v v i r Kamoliddin Behzod ham yoshlikdan hazrat Mirning tarbiyalari bilan ulg‘aydilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. – *Sen endi tayyorsan, – xitob qildi cho‘qqisoqol. – Sen endi eng ulug‘ m u s a v v i r s a n.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Qora xalq orasidan chiqqan menday bir s u r a t k a s h n i n g shoh qiziga muhabbat qo‘yishi kulgili emasmi? Yo‘q! Men faqat o‘zim chizgan suratga – o‘z ijodimga mehr qo‘yganmen, xolos!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

RASHK, QIZG‘ANCH, QIZG‘ANCHIQ, QIZG‘ANCHIQLIK Yaxshi ko‘rgan kishisini birovdan qizg‘anish hissi, shunday tuyg‘u ta’sirida kelib chiqadigan munosabat. **Qizg‘anch, qizg‘anchiq, qizg‘anchiqlik** so‘zlarida “qizg‘anish hissi” ta’kidi ochiq ifodalanadi, mazkur ma’noda bu so‘zlar faol emas, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Erkakni goh r a sh k mas, hasad o‘ldirar, Ayolni goh fahsh-u fasod o‘ldirar, Odamzod bir-birin ko‘nglin kuldirar Bir gul taqmay qo‘ydi. Bu ne sinoat? H.Xudoyberdiyeva, Evrilish bo‘lmasa... *Alqissa, sevishgan er-xotin uchun r a sh k ham darkor. Lekin u quyushqondan chiqdimi tamom, oshga zahar tushadi...* T.Malik, Devona. *Hamdam q i z g‘ a n ch-hasad bilan to‘lib-tosha boshlagan ko‘nglini yupata boshladi*. S.Ayniy, Qullar. *Bu so‘z Elmurodning ko‘nglidagi q i z g‘ a n ch cho‘g‘ini bosgan kulni o‘chirib yubordi.* Shuhrat, Shinelli yillar. *Farhod bu manzarani ham maroq, ham q i z g‘ a n ch bilan kuzatib o‘tirarkan, ko‘ngli allatovur bo‘lib, alamini ustma-ust chekishdan olmoqda edi.* E.A’zam, Shovqin. *Hamidabonu bu voqealarni aytib berar ekan, ko‘zlarida, yosh yiltiradi. Humoyun buni ko‘rganda boyagi q i z g‘ a n ch i q tuyg‘ulari endi o‘ziga ham juda noo‘rin va uyatli tuyuldi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Lekin bu uydan chiqib ketishni, bir-ikki oylab Otabekni Zaynab qo‘lig‘a topshirib qo‘yishni yana muvofiq ko‘rmas, ya’ni Kumushda ham bir q i z g‘ a n ch i q l i k hissi uyg‘ong‘an...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

RASHK QILMOQ, QIZG‘ANMOQ O‘z yaqini yoki sevgan kishisiga nisbatan kuchli qizg‘anish hissini tuymoq, shunday tuyg‘u ta’sirida munosabatda bo‘lmoq. **Qizg‘anmoq** so‘zi bu ma’noda oddiy so‘zlashuv tiliga xos.

– Xotiningizni r a sh k q i l maysizmi? Mengboy hayratlandi: haqiqatan ham xotinini hech kimdan r a sh k q i l m a s, bu to‘g‘rida o‘ylash xayoliga ham kelmas edi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bir-biridan r a sh k q i l masmikan, jillaqursa, iymanmasmikan bular?* E.A’zam, Shovqin. *Bir vaqtlar kundosh bo‘lgan bu ikki ayol hozir inoq bo‘lib qolishgan. Endi ularning bir-birlaridan q i z g‘ a n adigan erlari yo‘q.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Yoshlik edi, qon qaynab-ko‘pirib turgan davr, Moviyko‘zni Otashqalbdan rashk qilgani, q i z g‘ a n gani rost, bunga asosi ham bor*. E.A’zam, Shoirning to‘yi.

RASHKCHI, KUNCHI, QIZG‘ANCHIQ Qizg‘anish hissi kuchli bo‘lgan, huda-behudaga qizg‘anaveradigan kishi. **Kunchi** so‘zi bu ma’noda eskirgan, kitobiy uslubga xos, ayni paytda, **rashkchi** so‘ziga nisbatan salbiy bahosi kuchli. **Qizg‘anchiq** so‘zida qizg‘anish hissi ta’kidi ochiq ifodalangan, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Boshda, paxtada tanishgan mahalda Nilufarning dilida iliq mehr uyg‘otgan bo‘lsayam, keyinroq shaharga kelganlaridan keyin o‘ta jo‘n, o‘ta sodda, ayni zamonda juda r a sh k ch i va to‘pori bo‘lib ko‘ringan edi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Umribibi r a sh k ch i edi. Qodirboy buni sezdi va yuzaki fikr yuritib tirnoq ostidan kir axtargan xotinidan achchiqlandi.* H.Qodiriy, Eski Toshkandda. *Soraxon benihoyat k u n ch i xotin chiqdi.* A.Qahhor, Sarob. *Majdiddin k u nch i erlardan bo‘lsa ham, lekin bu xabar uni juda quvontirdi.* Oybek, Navoiy. *Yigirma yilmi yo undan ko‘proqmi hamisha qanotida yurgan farzandining xuftondan so‘ng “g‘oyib” bo‘lishiga ona avvaliga ko‘nikolmaydi, keyin-keyin esa chidolmay qoladi. “Qizil oyoq kelib, qizil yuzdan judo qildi”, degan maqolning aynan o‘shanday “q i z g‘ a n ch i q” onalar to‘qigani bejiz emasligini Soliyev anglaydi.* T.Malik, Shaytanat.

RANG, TUS, RANG-TUS Narsalarning o‘ziga xos bo‘yog‘i. **Rang** so‘zi **tus** so‘ziga nisbatan keng qo‘llanadi. **Tus** bu ma’noda, asosan, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Rang-tus** so‘zida ma’no umumiylashadi, badiiy uslubga xos.

R

Nashvati, noklar, kuzda pishar olmalarga – ko‘k va qizil, shaftolilarga oltin r a ng kirmoqda, behilar guldan chiqib, meva tugib yotibdi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Surat ancha uquvsizlarcha chizilgan bo‘lsa-da, r a ng lari yorqin va tiniq edi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *O‘sha, etakdagi jar tagidanmi baqalar qurullaydi. Uning ortidagi adir havoiy – qora t u s da ko‘rinadi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Xurram qotma... kirza etigini “mehmon”ning qizg‘ish, sarg‘ish tasmalar bilan ziynatlangan oqishtob t u s dagi sport poyabzaliga solishtirib ko‘rayotgandek... picha turib qoldi.* N.Norqobilov, Kurash. *Lekin haligacha r a ng-t u s i ko‘zni oladigan bu ajoyib ne’matga og‘zi tegmagandi, mazasi qanaqa ekan, degan fikr kechdi xayolidan.* “Sharq yulduzi”. *Negadir ularning turq-tarovati o‘zlari chiqib kelayotgan eshiklarning r a ng-t u s i bilan bir xil edi.* R.Rahmat, Adashvoy.

RANGLI, RANGDOR, RANGIN, RANG-BARANG, RANGO-RANG Muayyan rang, tusga ega bo‘lgan, ranglangan. Qatordagi sinonimlarda daraja-ma-daraja belgi kuchayib boradi. Bosh so‘zdan boshqa so‘zlar badiiy uslubda qo‘llanishga xoslangan poetik bo‘yoqdor so‘zlar.

Maqola ertasi kuni to‘rtinchi sahifada, r a ng l i suratlar bilan e’lon qilindi... A.Yo‘ldoshev, Yetim so‘z. *...tovuqlarga don sepib turib tushgan surati r a ng l i jurnalda bosilgan Mo‘saqo‘zi tovuqboqarning parrandalari uch mingtadan oshdi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Kakliklarning yana bir*

dushmani kobra, ya'ni ko'zoynakli ilon, uni kapcha ilon ham deyishadi. U rangdor. Kaklik esa ranglarni yaxshi ko'radi. Kobra ranglari tuzoq bo'lishi mumkinligini bilmaydi. A.Suyun, Nevaralarim uchun. *Hovlining ikki tomoni bo'g'ot imorat; katta chorxari, shifti rang dor toqili, devorlari ganchli mehmonxonalar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bu – rassom, o'ynatib neylon ko'zlarin, Suratlar chizadi, rang in, jimjima.* E.Vohidov, Saylanma. *Jumalardan birida "Qozirabot" jomesiga borsam, kitob rastasi yonida bir to'p odam pastak o't-devor ustiga yoyib qo'yilgan rang in suvratlardan ko'z uzisha olmay turibdi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Usti parcha-parcha qizil tunukali qubbasimon yopilgan uch qavat bino hashami ancha-muncha o'zgargan edi. Yon-atrofi rang-barang marmar toshli darvoza peshtoqida qo'lbola taqa, isiriq, bir shoda garmdori – hay-hay yomon ko'zdan asrasin!* L.Mahmudov, Mehr qolur. *Har xil rusumdagi rang-b a r a ng mashinalarga tepadan qarasangiz, uyasi atrofida g'ujg'on galalashgan asalariga o'xshaydi.* A.A'zam, Tiqin. *Otabek... tush ko'rar edi: "Chamanda gullar ochilg'an emish... Bu gulshan uning o'ziniki emish... Ul rang o-r a ng chechaklardan ko'zini ololmas emish..."* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Ertalab ishga kelgan odamlar ishxonaning foyesi va yo'laklari birdan o'zgarib, ajabtovur tusga kirganini his qiladilar. A!.. Devorlarda rasmlar... Rang o-r a ng, turli-tuman rasmlar!* U.A'zim, Ishxonadagi ko'rgazma.

RANGPAR, RANGSIZ Biron-bir kasallik yoki uzluksiz zahmat chekish natijasida kishi yuzi rangidagi qizillik o'chgan, zahil, siniqqan holatga kelgan. **Rangpar** so'zidan davomli kasallik tufayli rangi siniqqanlik ta'kidi ochiq anglashiladi. **Rangsiz** so'zida davomli kasallik tufayli rangi siniqqanlik ta'kidi **rangpar** so'ziga qaraganda kuchsiz namoyon bo'ladi.

Sun'iy nafas olish apparatiga ulangan, bilak tomiriga tomchi dori quyilayotgan rang p a r yigitni Soli Murodov tanidi. T.Malik, Talvasa. *Shunday bir odamni bugun sochlari olingan, soqollari o'sgan, qovoq, yuzlari salqi, rang-par, ustida telogreyka, galstuksiz, yoqavayron bir ahvolda ko'rdim-u, naqadar xo'rlanganimizga yig'lagim keldi.* Shukrullo, Kafansiz ko'milganlar. *Qo'pol qilib boshig'a salla o'ragan, ustag'a o'xshash rang s i z gina bir yigit kirib kelar edi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Qodirboy to'g'ri ichkari hovliga o'tib, ayvonda ko'rpa-to'shak qilib yotgan yoshgina, ozg'in, rang s i z xotinidan hol so'radi: – Qalay? Yaxshimisan, Umri?* H.Qodiriy, Eski Toshkandda.

REJA, MO'LJAL Qilinishi lozim bo'lgan ish-yumushning puxta va o'z vaqtida bajarilishi uchun belgilab olingan aniq dasturi yoki taxminiy mo'ljali. **Mo'ljal** so'zida bu ma'no reja so'ziga qaraganda noaniqroq ifodalanadi, ko'proq oddiy so'zlashuvda qo'llanadi.

Ertangi ishga bugun rej a tuz. Maqol. *Uning rej a sicha, hamsuhbat biroz asabiylashganda maqsad ayon etilsa ko'ngildagiday bo'lishi kerak. Bu rejadan bexabar Mirkomilboy bir kinoya bilan uzib oldim deb, o'z ko'ngliga taskin ber-*

di. Cho‘lpon, Tanlangan asarlar. *Uni aldamaslik kerak... edi. M o ‘ l j a l aniq: to‘rt soat qishloqqa, to‘rt soat ortga qaytishga, ikki soat ishni bitirish uchun, yana ikki soat har ehtimolga qarshi...* A.Mamarasulov, Uchinchi yo‘l. *Hozir ham havoning avzoyi buzildi-yu, m o ‘ l j a l dagi ishini tugatolmay, diqqati oshdi.* S.Karomatov, Oltin qum.

REJALASHTIRMOQ, REJALAMOQ, MO‘LJALLAMOQ, BELGILAMOQ, TAYIN QILMOQ (ETMOQ) Kelgusida qilinishi lozim bo‘lgan ish-yumushning aniq dasturi yoki taxminiy mo‘ljalini oldindan belgilab olmoq. **Rejalamoq** so‘zi **rejalashtirmoq**qa nisbatan kam qo‘llanadi. **Mo‘ljallamoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol. **Belgilamoq, tayin qilmoq (etmoq)** kitobiy nutqqa xos.

U o‘sha eshitganlari asosida Ollonazar polvon haqida kichikroq doston bitmoqni ham r e j a l a sh t i r ib qo‘ygandi. N.Norqobilov, Kurash. *Qanday qilib bo‘lsa ham Sarsarani bosib olishni, boyliklarini talab, el-ulusni qul qilishni r e j a l a sh t i r ibdi.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Aytishlaricha, bo‘lamizning shiyponi bahavoroq joyga qurilgan oddiy bir boshpana bo‘lsa, “meniki” qo‘sh oshyonli chinakam ko‘shk emish! Buni ko‘rgan Amirboyvachchaning g‘ayirligi kelib, shiyponi o‘rniga uch qavatli qasr tiklamoqni r e j a l a b yurganmish.* E.A’zam, Bizning tog‘a. *Kechalarigina u o‘zini odamdek his qiladi, rejalar r e j a l a b chiqadi. Kun tug‘ishi bilan yana tunni kutadi.* U.Hamdam, Otash. *Jajjigina, lekin qo‘ng‘irog‘i shunaqangi qattiq chirillaydiki, hatto o‘liklar ham sapchib o‘rnidan turib ketsa ajabmas. Umidbekka shuni tortiq qilishni m o ‘ l j a l l a dim.* L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola. *Siz ishonsangiz, bu rolni sizga m o ‘ l j a l l a b yozdirgan edim. Buni o‘ynash uchun sizda quvvat bor deb o‘ylagan edim...* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Qiz rozi bo‘lsa, indamas, aks holda, fursatni o‘zi b e l g i l a b, “Bu kitobni o‘qigan ekanman”, deb qaytarib berardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Odatda, man-man degan aktyor ham rejissyorga suyanadi, nafsilamri, aktyor rejissyor b e l g i l a gan yo‘ldan boradi, uning qarashlarini ifodalaydi, faqat... o‘ziniki qilib yetkazadi...* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *U shoshib o‘rnidan turdi-da, Muhiddin t a y i n l a b ketgan joyga jo‘nadi.* T.Malik, Savohil. *To‘y yanagi haftaga t a y i n q i l indi.* S.Ahmad, To‘yboshi. *Xullas, uzoq taklif-u mulohazalar, o‘y-u andishalardan so‘ng vaqt t a y i n q i l indi: shanba kuni yo‘lga chiqamiz!* Y.Tog‘a, Bolalik hidi.

REJALI, TARTIBLI Aniq reja asosida harakat qiladigan, ishlaydigan. **Tartibli** so‘zida tartib asosidalik ta’kidi ochiq aks etgan.

...Hovli juda keng, pastdagi bog‘-ishkomlar uzun ketgan, yo‘lkalar bir rasamadli, meva tuplari undan-da r e j a l i, akam bog‘hovli olibdimi, yangi hovli-joy qilibdimi, bir qarashda bilish qiyin edi. M.Mansur, Judolik diyori. *Turkistondagi ilm-fan, madaniyat, ma’naviyat yodgorliklarini r e j a l i, ilmiy asosda qo‘lga kiritish bobida Peterburgda tashkil etilgan Rus jug‘rofiya jamiyati katta rol o‘ynadi.* M.Hasaniy, Yurt bo‘ynidagi qilich yoki istilo. *Bu yoshda badandagi*

quvvatning asosiy qismi jismoniy o‘sishga sarf etilishi natijasida o‘smir o‘zini behol seza boshlaydi. Qo‘shimcha dam olishga, t a r t i b l i ravishda quvvatli taom iste’mol qilishga ehtiyoji kuchayadi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Jangdan so‘ng barcha qismlar G‘orbobo yaqinidagi bir mavzeda to‘plandilar va t a r t i b l i ravishda G‘orboboga qaytdilar*. M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi.

REJASIZ, TARTIBSIZ Reja asosida bo‘lmagan, qurilmagan. **Tartibli** so‘zida tartib asosida emaslik ta’kidi mavjud.

R e j a s i z daraxtzor – changalzor. Maqol. *R e j a s i z ish – qolipsiz g‘isht.* Maqol. *Bino bo‘lganidan beri ko‘p bo‘lsa ikki-uch marta ochilgan, ichkaridagilardan hech birining esida va xayolida ham qolmagan bu darichadan oshib o‘tsangiz, qator-qator uylarning ketidagi kattakon va t a r t i b s i z o‘stirilgan boqchaga tushasiz*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *T a r t i b s i z ishda, odamlar bilan muomalada yuzaga keladigan salbiy to‘lqin me’yoridan osha borsa, odam asab kasaliga yo‘liqadi.* T.Malik, Devona.

RIVOJ, TARAQQIY, TARAQQIYOT, RAVNAQ Yuqori bo‘lmagan sifat holatidan yuqori sifat holatiga o‘tish, kamolot kasb etish, yuksalish. **Taraqqiy, taraqqiyot, ravnaq** ma’noni **rivoj** so‘ziga nisbatan kuchliroq darajada ifodalaydi. **Taraqqiy** faol emas, ko‘pincha *topmoq, etmoq* fe’llari bilan birga keladi. **Taraqqiyot** so‘zida harakat belgisi kuchliroq, publitsistik uslubda faol. **Ravnaq** kitobiy uslubga xos, unda poetik bo‘yoq nisbatan kuchli.

Men o‘z ulushimni jahongirlik emas, saltanatni obod qilmoq, madrasalar qurib, ilm-fan r i v o j iga sarf etmak niyatida edim. O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Senga baxtdan taxt tilarman, Toledan boshingga toj, Mulki husningga omonlik, Toj-u taxtingga r i v o j.* E.Vohidov, Saylanma. *Uning hayotdagi amallari ham, ijoddagi izlanishlari ham millatning ertasi haqidagi tashvish, millat t a r a q q i y s i, millat ozodligi kabi ulug‘ niyatlar bilan chambarchas bog‘liq edi.* D.Quronov, Cho‘lpon haqida so‘z. *Adabiyoti o‘lmag‘on va adabiyotining t a r a q q i y s i g a chalishmagan va adiblar yetishdirmag‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur.* Cho‘lpon, Adabiyot nadur? *Maydon chetidagi bayroq osilgan muhtasham binoda tenglik va insonparvarlik hamda fan t a r a q q i y o t i to‘g‘risida qandaydir da’vatkor shiorlar osilgandi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Bugungi kunda mamlakatimiz t a r a q q i y o t ini yangi bosqichga ko‘tarishda har bir vazirlik va idoralar, jamoat tashkilotlari, fuqarolar faol ishtirok etib, uning ravnaqini ta’minlashga munosib hissa qo‘shmoqda.* Gazetadan. *Bir narsaga aniq ishonadi – u Galatepaga rais, Galatepaga undan boshqa odam raislik qilolmaydi, usiz Galatepa uchun hech qanday r a v n a q yo‘q.* M.M.Do‘st, Galatepaga qaytish. *Kelgusida yurtimiz r a v n a q iga farzandlik sadoqati ila munosib hissa qo‘shishlariga ishonamiz.* “G‘uncha”.

RIVOJLANMOQ, O‘SMOQ, TARAQQIY QILMOQ (ETMOQ), YUKSALMOQ Bir sifat holatidan ikkinchi, yuqori sifat holatiga o‘tmoq. **O‘smoq** so‘zida mazkur holat ta’kidi nisbatan kuchsizroq ifoda topadi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Taraqqiy qilmoq (etmoq)**da **rivojlanmoq** so‘ziga nisbatan ifoda kuchli, unda publitsistik bo‘yoq mavjud. **Yuksalmoq**da mazkur ma’no ta’kidi juda kuchli, badiiy nutqqa xos.

Ammo bora-bora vaqf yerlar obod bo‘lib, mahsulotlari oshdi va savdo-sotiq r i v o j l a n ib vaqfga oid saroy, do‘kon va tijoratxonalar ko‘proq daromad bera boshladilar. S.Ayniy, Esdaliklar. *Hoshimjon bironta r i v o j l a n gan yurtda na muhandis, na agronom bo‘la olardi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Eng muhimi, uning otasiga bo‘lgan mehri, ixlosi shu kitob tufayli yangi bir kuch bilan o‘ s ib borardi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ma’lumki, Mirzo Ulug‘bek (Muhammad Tarag‘ay) davrida Movaraunnahrda tabiiy fanlardan tashqari, adabiyot va, ayniqsa, me’morchilik t a r a q q i y e t di.* H.Zayniddinov, Samarqand sayqali. *O‘zbekiston endilikda jahon hamjamiyati tomonidan jadal t a r a q q i y e t ayotgan... mamlakat sifatida e’tirof etilmoqda.* Gazetadan. *Biz ham muz tog‘ida – oftob va ko‘klamdan xoli bo‘lib yashayapmiz. Tog‘ esa kundan kun y u k s a l moqda – u endi yuraklarimizni ham zabt eta boshladi, taqsirim.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Tarixda bugungiday ta’lim tizimi va uslublari bo‘lmagani, shart-sharoit zamonlar osha y u k s a l ib borganligi bor gap.* “Yoshlik”.

R

RIZQ, NASIBA, RIZQ-NASIBA 1. Insonlarning hayot kechirishlari, yashashi uchun zarur bo‘lgan yegulik narsalar, oziq-ovqat. **Nasiba** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Rizq-nasiba** so‘zi kitobiy uslubga xos, belgi kuchli.

Tishimizning kavagida asragan qirq so‘m pensiya puli turgan ekan, yanagi oygacha qozon qaynatmasak qaynatmasmiz, bolalarning r i z q idan qiyib, shuni olib keldik. A.Mamarasulov, Jarima. *Odamlarning yumushiga hozir bobo, tegirmonchi, Halol r i z q dan doim topgan huzur bobo, tegirmonchi.* S.Sayyid, Tegirmonchi. *Umri xola bir hovuch qulupnay olgan ekan, Xadicha bolalarga non puli bo‘lar deb ekkanmiz, norastalarning n a s i b a siga tegmang, deb bobillab beribdi.* O‘.Hoshimov, Urushning so‘nggi qurboni. *Titroq qo‘li bilan o‘g‘liga tandirda qizarib pishgan non uzatdi: – Tishlab keting, bolam, n a s i b a ngiz... shu yerda qolyapti, ilohi eson-omon bag‘rimga qaytib keling...* T.Malik, Falak. *Aslida kimsasiz sahroda bu r i z q-n a s i b a qayerdan kelib, tomoqdan ortgani qayoqqa ketyapti.* A.Abdullayev, Hazrati Attor.

2. Qur’oni karim, Islom diniga ko‘ra, xudo har biri kishi, jonivor uchun atagan, o‘lchab, belgilab qo‘ygan ulush.

Non-nasibang bizda bo‘lsa qolarsan, bo‘lmasa, qishlog‘inggami yo boshqa tomongami, jo‘narsan. R i z q ingni Ollo taolo qayerga sochgan, biz bilamizmi?

Oybek, Tanlangan asarlar. *R i z q i ulug‘ odamsizlar-da, qor tagiga bostirilgan sabzilardan o‘tgan kuni besh-olti qop oldirib kelgan edim.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Ollo bergan n a s i b a ni birga baham ko‘rib, Mashriqdan Mag‘rib-ga cho‘zilgan hududsiz davlat qurdik.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Xudoyim xudovando onayizor rizq-ro‘zini bermabdi-da, n a s i b a sini bermabdi-da!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. – *Bularniyam Xudoyim yaratib qo‘yibdi o‘z r i z q -n a s i b a si bilan, – derdilar o‘sha janggohga ketgan Kenja tog‘am. – Bi-rovning n a s i b a sini birov yeb ketolmaganidek, bularga buyurganini kim qoqmalab qo‘ya olardi.* M.Mansur, Judolik diyori.

ROHAT, HUZUR, GASHT, FAROG‘AT, AYSH, HALOVAT, HUZUR-HALOVAT, ROHAT-FAROG‘AT Kishi qalbida yuzaga keladigan estetik zavq yoki orom beradigan narsalardan olinadigan lazzat, orom, mamnuniyat. **Rohat** so‘zi estektik zavq va oromni ham, huzur va gashtni ham ochiq ifodalay oladi. **Huzur** so‘zida kishining mavjud holat yoki biron-bir xatti-harakatdan ichki qo-niqish ta’kidi ochiq ifodalangan, kitobiy xoslangan so‘z. **Gasht** so‘zida mazkur ma’no **rohat** so‘ziga qaraganda kuchliroq ifoda topadi, oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi. **Farog‘at** badiiy nutqqa xos. **Aysh** so‘zi mazkur ma’noda *surmoq* fe’li bilan birga ham keladi, kam qo‘llanadi, kuchsiz salbiy ifoda bor. Mazkur ma’no **huzur-halovat** va **rohat-farog‘at** juft so‘zlarida yanada kuchli aks etadi, asosan, badiiy nutqda faol.

Devor kaftlarini qitiqladi. Ayni vaqtda kaftlari... devordan huzur oldi. Devor-dan zavq oldi. Devordan r o h a t oldi. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Birdan mayin shabada esayotganini ilg‘adim. Nechukdir tanim allaqanday ro-h a t g a cho‘mdi-da, uyqum qochdi.* D.Nazar, Qutulish. *K. necha daf’alar yugu-rib, g‘oliblik nashidalarini bearmon surib ham hozirgidek, bu safardagidek h u z u r topmagan, joni rohat tuymagandi.* X.Do‘stmuhammad, O‘n soniya. *Sekin pisib bordim-u, shartta o‘zimni otdim. O‘rdak “g‘iq” etmadi. Kunduzi o‘q tegib yaralangan-u oqshom sovuqda qotib qolgan, uyga opketib kun bo‘yi h u z u r qilib yedim.* G‘.Rahmon, Oshiq dunyo. *Tumanga kirdik, buning ham o‘z g a s h t i bo‘lar ekan.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Uzoq yillar kolxozda tabelchi, briga-dir, hosilotlik lavozimlarida ishlab nafaqaga chiqdi: qarilik g a sh t ini surmoq-da.* A.Boyqo‘ziyev, Teshikmozor hangomalari. *Xonandaning ovozi biram yo-qimli, biram shirali ediki, go‘yo bu sehrli navo: “Ketma, ey inson. Bu dunyoda faqat g‘amlar emas, f a r o g‘ a t, o‘yin-kulgilar, yaxshiliklar ham mo‘l” deya nola qilayotgandek edi.* J.Hushboq, Qayg‘uning surati. *Hayriyat, adashuvdan qutulgan edim, o‘zimni bir yengil his etdimki, bu turuvimizdan faqat f a r o g‘ a t tuymoqda edim.* M.Mansur, Judolik diyori. – *Sen ozodsan, Ko‘ktoy! To‘rt to-moning – qibla, a y sh ingni surib, tuyog‘ingni sudrab yuraver, – deyishdi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Nahot nodon abadulabad a y sh ini surib, dono abadulabad jabrini tortaversa?* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Men itga aylanishni, uning*

yonida bo‘lishni, uning qo‘tir bosgan tanasini uzun, o‘zinikiday, xuddi muhabbat yaloviday osilib turadigan tilim bilan yalashni, uning ham g‘aflat yarasi bosgan tanamni yalab, h a l o v a t bag‘ishlashini istardim. N.Eshonqul, Bahouddinning iti. *Bundan-da battari, aksariyat dasht polvonlariga o‘xshab, mag‘lublikni o‘ziga ravo ko‘rgan taqdiri azal hukmiga osonlikcha bo‘yin egmaydi… toki uning yelkasini yerga tekkizmaguncha h a l o v a t nima, bilmaydi…* N.Norqobilov, Kurash. *Buvgul xola... keksaygan chog‘ida qo‘lini sovuq suvga urmay, huzur-halovatda yashash o‘rniga... hali-hamon qo‘li kosov, sochi supurgi bo‘lib yurganini o‘ylab... alamini ichiga yutadi.* A.Yo‘ldosh, Yolg‘on va haqiqat. *Dunyodagi bor h u z u r-h a l o v a t ichimda to‘planayotgandek bo‘ldi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *El-yurt kelajak Navro‘zgacha xush-xush-vaqtlikda kun ko‘radi, r o h a t-f a r o g‘ a t da kun ko‘radi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *U og‘riyotgan boshlarni r o h a t-f a r o g‘ a t sari eltguvchi odatdagi yo‘lni beto‘xtov yaqqollashtirib, ko‘ngillarga g‘ulg‘ula solib turadi.* U.Azim, Sevgi.

ROHATLANMOQ, HUZURLANMOQ, ROHAT QILMOQ, HUZUR QILMOQ, HUZUR OLMOQ, MAZA QILMOQ, LAZZATLANMOQ Ko‘ngilga manzur biror narsa-hodisa ta’sirida kishi o‘zida rohat, huzur hissini tuymoq. **Huzurlanmoq** so‘zidan huzur hissining kishining o‘zida kechganligi ta’kidi bor va bu jihat **huzur qilmoq, huzur olmoq, maza qilmoq** so‘zlarida ancha kuchsiz. **Maza qilmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Lazzatlanmoq** so‘zida belgi darajasi yanada kuchli.

Shayx bilan shayxulislom suhbati – ikki sohibi ilmning, ikki zukko olimning suhbati edi, ikkisi ham bir-birlari haqida yaxshi taassurotlarga ega bo‘ldilar, mazmunli gurunglardan bag‘oyat r o h a t l a n dilar. M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Agar istasangizlar, sizlarni Bag‘dodga olib ketayin, o‘sha yerda r o h a t l a n ib yashanglar.* T.Malik, Umidimiz yulduzlari. *Shoir hozir uyquda, mast uyquda. Bugun har qancha huzurlanib uxlasa arziydi – unga halol.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *U ikki xil mavzudagi ikki asarni birvarakay qog‘ozga tushirmoqqa imkonli edi va bundan o‘zi chinakamiga h u z u r l a n ardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Zo‘rg‘a-zo‘rg‘a qayrilib yoniga qaradi: sevimli bulbuli, sochlarini to‘zdirib, shirin uyquda r o h a t q i l moqda edi!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qarang, ko‘zingiz dam olsin, ko‘nglingiz quvnasin, odamlar ko‘rsin, ko‘rib rohat q i l sin, deb yaratilgan-ku bu go‘zallik!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Chaqaloq og‘izlarini katta-katta ochib, “g‘i-g‘i”lab kuldi, h u z u r q i l di, yayradi, ammo barcha bolalarday qiqirlab kulolmadi.* X.Safarov, Qo‘g‘irchoqchali bolakay. *Ularni sotib, pulini olganida qanchalik h u z u r q i l gani yetmagandek, endi kalaka qilib, xumoridan chiqardi.* T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *Ayni vaqtda kaftlari... devordan huzur oldi. Devordan zavq oldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. – *Buncha shoshasan? Osh-*

nang m a z a q i l ib uxlab yotibdi, – deya gap qistirdi boyadan buyon sog‘ ko‘zini tilla buyumlardan uzolmay turgan Ko‘rshapalak. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Salim kenjani esa dunyoga kelganiga ming bor pushaymon yedirsa! Oo, zap zo‘r ish bo‘lardi-da lekin! Bu bo‘ronli xayoldan bolakay m a z a q i l di.* N.Norqobilov, Erkak. *– Ko‘rgandirsiz, axir? – dedi Sutchi endi omuxta choydan l a z z a t l a n a - l a z z a t l a n a ho‘plarkan.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bu mo‘jiza bir necha daqiqadan so‘ng yuz beradiganday o‘z xayollaringdan o‘zing l a z z a t l a n a r ding.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

ROST I**, TO‘G‘RI, CHIN, HAQ, HAQQONIY, HAQIQAT** Haqiqatdan iborat bo‘lgan, yolg‘on emas. Mazkur so‘zlarda belgi bosh so‘zdan qatordagi oxirgi so‘zgacha darajama-daraja kuchayib boradi. **To‘g‘ri, rost** so‘zini nutqda erkin almashtira oladi. **Chin, haq, haqqoniy** so‘zlari bu ma’noda, asosan, *gap, so‘z* birliklari bilan birikma hosil qiladi, kitobiy uslubda faol qo‘llanadi.

Sut bilan kirgan jon bilan chiqadi, – deganlari r o s t ekan! O.Yoqubov, Billur qandillar. *So‘ng r o s t gapni yashirsa yolg‘on gapirganday bo‘lishini o‘ladi-yu: – Yuring: kitobatni ko‘rsatay, – dedi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– To ‘g ‘- r i aytasiz, xizmatkor qulday bo‘lsin, – erining haligi fikrini jo‘rttaga quvvatladi Nuri...* Oybek, Tanlangan asarlar. *– T o ‘ g ‘ r i aytding, – dedi shamol qoniqish bilan. – Bular – mardudlardir.* I.Sulton, Ozod. *– Shoshmang, yana bir narsani aytib beray, buni cho‘pchak deysiz, lekin o‘ngkay ch i n so‘z.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yana ch i n gaplardan kelar bo‘lsam... bu munglug‘ ko‘nglumdan qo‘zg‘olgan qayg‘ularim qaynar suvdek bo‘lib ikki ko‘zimdan oqqan...* M.Mansur, Judolik diyori. *– Nimaga indamaysiz? – deb so‘radi akasi. – H a q gapga nima deyman? Qiziqsiz... – dedi Razzoq so‘fi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Xo‘sh, nega maning h a q gapim fitna bo‘ladi?* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shuhrat dafn marosimidagi so‘zlagan nutqida Abdulla Qahhor haqida mardona, h a q - q o n i y so‘zlarni aytdi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Ansoriy o‘shanda nelar qilganini h a q q o n i y so‘zlar bilan bayon qilishlari kerak emasmi?* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Men h a q i q a t gapni aytdim! Bo‘ritosh opa, haqiqatni aytganim uchun ketasizmi?!* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bizning bu mamlakatni tark etganimiz h a q i q a t edi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

ROST II**, TO‘G‘RI, CHIN** Aytilgan gap-so‘zni tasdiqlash, ta’kidlash vazifasini bajaradigan kirish so‘z. **To‘g‘ri** nutqda **rost** so‘zini erkin almashtiradi, ammo **to‘g‘ri** so‘zida yolg‘on emaslik belgisi **rost** so‘ziga qaraganda kuchsiz ifoda topadi. **Chin** so‘zi bu ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Salti ko‘tarildi: – O‘lmasxon, bormisiz? Durustroq aytsangiz-chi! Saltining yana bir o‘rtog‘i – Qumri uning so‘zini quvvatladi: – R o s t, shunday yaxshi ovozingiz bor ekan, sho‘x-sho‘x aytmaysizmi? Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *O‘spirin Akbarning shuncha narsalarga aqli yetayotganidan xiyol taajjublangan Bayramxon: – R o s t, – dedi, – bo‘sh kelsak, ichki urush boshlanmog‘i*

mumkin. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Gulsumbibi ko‘z yoshlarini etak uchi bilan artib, so‘zida davom etdi: – T o ‘ g ‘ r i, ular boy, juda boy. Ammo ular Gulnorga tinchlik bermaydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *T o ‘ g ‘ r i, qadr-qimmatingiz oshkora haqoratlanganida o‘sha miltillayotgan cho‘g‘ alanga olganday bo‘ladi...* Sh.Boshbekov, Temir xotin. – *Chechamga bolalardi omonligi kerak, a? – dedi u Maryam momoga ma’noli qarab. – C h i n, c h i n. Menga baloyam urgani yo‘q. Qayerga bor, desang, qancha jur, desang ketaberaman. Shuginani joni omon bo‘sa bo‘ldi, – dedi nabirasining boshini silab.* B.G‘oziddinov, Tong va shom orasida.

ROSTDAN, CHINDAN, ROSTAKAM, ROSTAKAMIGA, HAQIQATAN Haqiqiy holatda, asosan, harakat-holatning shunday belgisini ifodalaydi. **Chindan** so‘zi **rostdan** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi. **Rostakam, rostakamiga** oddiy so‘zlashuv tiliga xos. **Haqiqatan** so‘zi oddiy so‘zlashuvda **chindan** so‘ziga nisbatan ham kam qo‘llanadi.

Qalay, yangi ayang yaxshimi? Dadang yaxshi deydi. R o s t d a n yaxshimi? O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Mening ertaklarim qo‘ynida Robiya r o s t d a n ham gul bo‘lib ochildi va dunyoning mudhish kuchlaridan qochib, mening ko‘ksimga kelib yashirindi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Ch i n d a n ham, qum ichiga singib ketgan suv sizib chiqqanidan u sekin qimirlay boshladi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Ch i n d a n ham kamdan kam bo‘lsa-da, poyma-poy tuflining bir poyi boshqa razmer tuflilarga aralashib kelib qoladi.* S.Ahmad, G‘ildirak. *Tursunoy avval ishonmaganday ko‘zlarini katta ochib qaradi-yu, keyin Yefim tog‘aning r o s t a k a m ichkari boshlayotganini ko‘rib ishondi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Endi Mo‘min tog‘aning r o s t a k a m jahli chiqdi: – Boringlar hammang! U senlarnikiga kelganmi, menikagami? Namuncha bag‘ritoshsanlar?!* M.Mansur, Judolik diyori. *Isrofilning r o s t a k a m i g a jahli chiqadi: Sayoz daryoga o‘xshab shag‘illaysan-u, ko‘ngling ko‘r – tumshug‘ingning oldida turgan geniyni ko‘rmaysan...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Akangdan bir xabar ol, o‘g‘lim. To‘ng‘ichini jo‘natishib, o‘zlari kelishmadi. Mendan r o s t a k a m i g a arazlaganga o‘xshaydi.* U.Hamdam, Muvozanat. *H a q i q a t a n Vatan muqaddasdur. Qadrini bilmoq kerak. Sotmasga va o‘lguncha ayrilmasga kerakdur...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Qiz o‘zi ko‘rgan-kechirgan ba’zi voqealarni xayolidan o‘tkazib, dunyoning h a q i q a t a n ham adolatsiz qurilgani ustida o‘ylab ketdi, o‘zicha Jumaboy aytgan fikrlarning mag‘zini chaqishga urinib ko‘rdi.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *H a q i q a t a n ham tug‘ilmasimdan ancha ilgari “Sharq” oshxonasida faqat pashshalargina yashashar ekan.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola.

ROSTGO‘Y, TO‘G‘RISO‘Z, HAQGO‘Y, HAQIQATGO‘Y, ROSTCHI Rost gapiruvchi, yolg‘on-yashiq so‘zlamaydigan. **To‘g‘riso‘z, haqgo‘y, haqiqatgo‘y** so‘zlarida darajama-daraja belgi oshib boradi. **Haqgo‘y** oddiy so‘zlashuvda faol, **haqiqatgo‘y** badiiy nutqda ko‘p qo‘llanadi. **Rostchi** jonli so‘zlashuvga xos.

Qochma r o s t g o‘ y do‘stlarning Kohish-u ozoridan… E.Vohidov, Saylanma. *Bu dardi dilimga ogohim bormi? Ertan kun bir r o s t g o‘ y guvohim bormi?* S.Sayyid, Xudoga topshirdim. *Rivoyat qilishlaricha, qadim zamonda bir podshohning ikkita vaziri bor ekan. Biri boshiga qilich kelsa ham, haqiqatni aytadigan t o‘ g‘ r i s o‘ z ekan.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Sinashning hojati yo‘q. Uni qarzdor qilib qo‘yganmiz. T o‘ g‘ r i s o‘ z bola ekan, menga shunisi yoqdi.* T.Malik, Shaytanat. *Men shunday pahlavon, h a q g o‘ y, bahodir o‘g‘lim borligi bilan iftixor qilurmen.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘z umrini savob ish – tabiblikka baxsh etgan odam, eng avvalo, saxiy, muruvvatli, soddadil, h a q g o‘ y, beg‘araz va adolatparvar bo‘lmog‘i kerak.* Gazetadan. *Shunaqa paytlari Sobir uning ko‘ziga yelkadosh, h a q i q a t g o‘ y do‘st bo‘lib ko‘rinadi...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Shodlikzordan shodliklar terib, Eltib bersam etaklarimda. Yana issiq nonlar yoparding H a q i q a t g o‘ y ertaklarimda.* “Tamaddun nuri”. *Biz yolg‘onchi-yu, sen r o s t ch i bo‘ldingmi?* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

ROSTLAMOQ, TIKLAMOQ, TO‘G‘RILAMOQ Tik holatga keltirmoq. **Rostlamoq, tiklamoq** bu ma’noda asosan “qad” so‘zi bilan birga keladi. **To‘g‘rilamoq** o‘simlik poyasi va boshqa tik holatga keluvchi narsalarga nisbatan ham qo‘llanishi mumkin.

Zero, fikr-u yodi qazoyi muallaqdan omon qolish, o‘zini o‘nglab, kuchli to‘lqinga qarshi kurashish g‘ami, qayg‘usi bilan band edi. R o s t l a nib olish, tik turish, g‘ayrishuuriy ravishda qo‘l cho‘zib, nimanidir tutamlashga urinardi. Q.Kenja, Toshqin. *Yotgan ko‘yi surindim, paypaslandim. Ittifoqo, barmoqlarim tayoqni his qildi: mahkam tutib, suyanib dol qaddimni r o s t l a shga urindim.* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Yo‘q, raqibiga jon kirdi. Inqillab qaddini t i k l a di.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Ahmad Tanbal egar ustidan uloqchilarga o‘xshab pastga engashdi-yu, uzun qo‘li bilan yerdan mushtday bir toshni oldi. So‘ng qaddini t i k l a b, toshni Xo‘ja Abdullaga qarab otdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Dardingizga davo menda! – u qaddini t o‘ g‘ r i l a b, mag‘rur boqish bilan yana iljaydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yoki sug‘orishdan so‘ng kuchli shamol esgan bo‘lsa, qiyshaygan ko‘chatlar t o‘ g‘ r i l a b chiqiladi.* D.Mirzaqulov, Qishda ham ko‘chat o‘tqazish mumkinmi?

ROZILIK, RIZOLIK Yuz bergan yoki yuz berishi mumkin holatga ko‘nganlik, unaganlik holati, tasdiq javob. **Rizolik** kam qo‘llanadi, birmuncha eskirgan, kitobiy xoslangan so‘z.

Normo‘min gung, elchilik, ular yuzidan o‘tolmay, noiloj kurashga r o z i l i k bildiradi. N.Norobilov, Kurash. *Rustam qat’iy qarorga kelguncha, to‘g‘rirog‘i, xotinining maslahatini yoqlab, r o z i l i k bildirguncha bu masala o‘zlari o‘rtasidagina emas, boshqalar ishtiroki, aralashuvi, tazyiqida ham ko‘p bora muhokama etildi.* Q.Kenja, Toshqin. *Mirhosilning jimib qolganini “sukut – r i z o l i k*

alomati”, deb bilgan Turg‘un zaharli so‘zlarini davom ettirdi... T.Malik, Xazonrezgi. *Bundan tashqari, men uchun eng muqaddas narsa bu ota-onamning rizoligi edi, xolos!* Shukrullo, Kafansiz ko‘milganlar.

RUH, ARVOH Inson tirik paytida u bilan birga bo‘ladigan, olamdan o‘tishi bilan kishi tanasini tark etadigan, islomiy qarashlarga ko‘ra, narigi dunyoda abadiy qoladigan, bu dunyo kishilarining ko‘ziga ko‘rinmaydigan narsa, g‘ayritabiiy kuch. **Arvoh** so‘zida kishi ko‘ngliga qo‘rquv soladigan belgi bor, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Salabek o‘ta ziyrak, raqibining o‘ziga atay yon bosganini darrov sezadi, bu – bir, ikkinchidan esa, yigitga harchand qayishishga urinmasin, botinidagi devkor r u h bunga aslo izn bermaydi – raqibiga qo‘l cho‘zmasidan burunoq, ichidagi “dev” yashin tezligida uyg‘onib, zumda Xurram qotmaning bor inonixtiyorini o‘z izmiga bo‘ysundiradi va oqibat u butunlay o‘zga bir odamga aylanadi-qo‘yadi. N.Norqobilov, Kurash. *Men o‘zimni uning r u h i oldida aybdorday his qilaman.* Q.Kenja, Toshqin. *Biz o‘lib ketganimizdan keyin ham arvohlarimiz seni bu uyga yaqinlashtirmaydi, bilib qo‘y.* T.Malik, Xazonrezgi. *Shokir ota ishdan to‘xtab, ko‘zoynagini peshonasiga ko‘tardi: – Yo‘lchining arvohini tinch qo‘y, til tegizma! Yo‘lchi mard, sher yigit edi, dunyoga bir keldi, bir ketdi. Singlisi kamtar, mehnatkash bir qiz.* Oybek, Tanlangan asarlar.

RUHIY, RUHAN, RUHONIY Insonning ruhiy olamiga, uning ichki kechinmalariga tegishli yoki bog‘liq bo‘lgan. **Ruhoniy** so‘zida ruhga oidlik alohida ta’kid oladi, kitobiy.

R

Xurram qotmani doimo taajjubga solib keladigan yana bir hol, g‘olib bo‘lmoq umidida jon-jahdi bilan kurashayotgan yigitlarning ushbu lahzada chekayotgan ruhiy va jismoniy azoblari bilan kishilarning zig‘ircha ishi yo‘q... N.Norqobilov, Kurash. *Ammo bot-bot yuz beradigan davomli va qizg‘in “muhoraba”lar, fikr va dunyoqarashlarning mudom zid kelishi bilan bog‘liq ezilish, ruhiy zo‘riqishlar oqibatida uning tolmas, metin yuragi hilviray, hil-hil jigari esa bandidan uzilgan chinor yaprog‘idek bujmaya boshlagan edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Bu noxushlik uni butkul r u h a n yerga urdi.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *To‘g‘risi, Fotih Burhonovich avvaliga qurilishning borishidan naridan beri xabar olib turuvdi, o‘sha yerda jisman va r u h a n yengil tortayotganini tuygach, astoydil bo‘lib qoldi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Shaxsan mening ruhoniy-uvaysiy ustozlarim – Mirzo Bobur, Oybek, Usmon Nosir, ko‘rgan – suhbatdosh ustozlarim Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Rauf Parfi.* X.Davron, Uyg‘onmoq dunyo bilan barobar yashamoqdir. *Bashar farzandining asli nima? Asli, albatta, r u h o n i y olami.* T.Malik, Shaytanat.

RUHLANMOQ, ILHOMLANMOQ, RAG‘BATLANMOQ Ruhiy ko‘tarinkilik kasb etmoq. Qatordagi so‘zlar kitobiy uslublarda qo‘llanadi. **Ilhomlanmoq** so‘zida ko‘ngilga yoqadigan nimadandir “ilhom olmoq” ifodasi ta’kid oladi. **Rag‘batlanmoq** so‘zida “rag‘bat olmoq” ifodasi ta’kid oladi.

Bu notabiiy mashqlardan so‘ng doimo o‘zini misli qushday yengil sezadi, hozir qanot chiqarib, osmonga uchib ketaman-ov, deydi r u h l a n ib. N.Norqobilov, Kurash. *“Xudoga shukr...” ko‘nglidan o‘tkazdi u, hali nima bo‘lishi noma’lum, ehtimol, bu bolta tushguncha dam oladigan kundaning quvonchiday bir holdir, lekin Rustam baribir r u h l a n di.* Q.Kenja, Toshqin. *Hamonki, Vadud Mahmudning “Cho‘lpon o‘zbekning yangi shoiridir” degan ta’rifi chin bo‘lsa, shogirdingiz yangi hayotni yozsin, inqilobiy o‘zgarishlardan i l h o m l a n sin!..* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Abdurahmon bu ayolning shaddodligidan zavqlanardi. Hozir ham tantanavorlikda qarg‘anishidan i l h o m l a n ib, muloyimgina hazilini davom ettirdi...* U.Azim, Sevgi. *– Barakalla, ilk sinovga dosh bering, – luqma tashladi o‘sha gulduros tovushning ko‘rinmas sohibi meni r a g‘ b a t l a n tirib.* A.Abdiyev, Muallaq odam. *Nazarimda, hammadan ham bizning og‘iz ochib quloq solganimizdan xursand, shundan r a g‘ b a t l a n ar, unga sari toshib gapirar edi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

RUXSAT, IJOZAT, IZN Biror narsa qilish uchun olinuvchi yoki beriluvchi rozilik. **Ijozat** ko‘proq yozma nutqda qo‘llanadi. **Izn** so‘zi **ruxsat, ijozat** so‘zlariga nisbatan eskirgan, nutqda faol emas.

Ayni vaqtda Amir Bahlulning r u x s a t i bilan Sharqqa taxta ortib ketayotgan aravalarga Sherxonning xufiyalari bir talay qilich-qalqon va nayzalarni yashirib qo‘ydilar. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *– Xafa bo‘lmoqqa r u x s a t yo‘q! – deya Kamolova, xiyla yaqinliklari bormi, uning chakkasiga shapatilagandek yengilgina barmoq urib qo‘ydi...* E.A’zam, Shovqin. *Bizningcha, to‘rttagacha uylanish i j o z a t i nafsni qondirish uchun emas, balki aynan bevalarni o‘z panohiga olish uchun bo‘lsa kerak.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ular shisha idish ichida sun’iy odam qoldirgan elektron xatni topdilar, i j o z a t ingiz bilan, hozir sizga shu maktubni o‘qib eshittiraman.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Saroybeka Xayyom va Mikoilni kutib turmoqqa undab, o‘zi malikaning i z n ini so‘ramoq uchun ichkariga kirib ketdi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Aslida u qolganlarini ham Alloh i z n i ila ko‘rsata olardi.* “Sharq yulduzi”.

RUXSAT BERMOQ (ETMOQ), JAVOB BERMOQ, IZN BERMOQ, ROZILIK BERMOQ, IJOZAT BERMOQ Vakolatli yoki javobgar tashkilot yoxud shaxs tomonidan biror ishni bajarish, amalga oshirish uchun roziligini bildirmoq. **Javob bermoq** so‘zidan boshlab qatorning oxirigacha ushbu tushuncha darajasi ortib boradi. **Javob bermoq, rozilik bermoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda, **izn bermoq, ijozat bermoq** so‘zlari kitobiy uslubda qo‘llanadi, ularda rasmiy bo‘yoq ham mavjud. **Rozilik bermoq** so‘zida nazarda tutilgan tushuncha qatordagi qolgan birliklarga qaraganda ma’noni ochiq ifodalaydi.

Nafisa muallim gapidan to‘xtab: – Ha, tashqariga chiqasanmi? Mayli, lekin tez qayt, – deb r u x s a t b e r di. A.A’zam, Tugmachagul. *– Lekin r u x s a t b e r sa-*

ngiz, azizlar, shu xususda kamina sizlarga andak ma'lumot bersam, zero bu gaplar hali ko'pchilikka notanish yangiliklardir. E.A'zam, Shoirning to'yi. *Shunga ko'ra, sizning qutlug' shaxsingiz vakolati bilan qolgan umrimni Ansoriyning tabarruk maqbarasi ostonasini supuruvchilik bilan o'tkazishimga va saroy mulozimligi ishidan butunlay bo'shashimga r u x s a t e t sangiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy. – *Iltifotlari uchun rahmat, ammo meni siz emas, boshliq chaqirtirgan, – shunday deb qaddini g'oz tutdi. – Ketishga r u x s a t e t i n g, o'rtoq podpolkovnik.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Lekin qanday yolg'iz boraman? Mening sherigim Said Akramxon To'raga ham j a v o b b e r a s i z l a r, dedim.* M.Ali, Abadiy sog'inchlar. *O'zbek xotin-qizlarini uyidan ko'chaga chiqarishni o'zi... katta gap edi!.. Birov – qozon-tobog'ini vaj etar edi. Birov – erkagim j a v o b b e r m a y d i, der edi.* T.Murod, Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. *Beixtiyor nari ketsa darhol iziga qaytar, to'satdan chiqishiga i z n b e r i l s a, ul-bulni unutib qoldirmay degan o'yda yon-veriga qarab-qarab qo'yardi.* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Bu orada toshoyna yonida o'zimga oro berish bilan ovora edim. Bosh irg'ab i z n b e r g a n i m d a n so'ng kotiba trubkani oldi.* L.Bo'rixon, Xizr ko'rgan yigit. *Gulchehra ukasini yuborishni istamasa ham, otasi r o z i l i k b e r g a n i uchun indamadi.* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *Jurnalist xalqidan qochib qutulishning iloji yo'qligini bilganim uchun vaqt kech bo'lib qolganiga qaramay, r o z i l i k b e r d i m.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Janob eshik og'a, i j o z a t b e r i n g, kamina Bobir mirzo huzurlariga kiray!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *G'orlarda yashash jonga tegdi: uylar, shaharlar qurishga i j o z a t b e r i l a r m i k i n?* N.Rahmat, Jadid.

R

RUXSATNOMA, IJOZATNOMA Biron-bir joyga kirish yoki shunday joydan chiqish, muayyan xatti-harakatni amalga oshira olish vakolati qayd qilingan hujjat. **Ruxsatnoma** – bu jihatdan keng ma'noli so'z, nutqning turli shakllarida faol qo'llana oladi. **Ijozatnoma** so'zi juda kam ishlatiladi, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi, kitobiy.

Axir mendan lozim emasmidi, ishxonamdan o'sha yurtlarga r u x s a t n o m a olish, Sultonmurod akaginamning daragini izlab ko'rish?! M.Mansur, Judolik diyori. *Haykaltarosh shu issiqqa qaramay boshiga bo'g'irsoqday qilib beret qo'ndirgan daroz, beti bujur bir odam, baloning o'qi ekan, gapimizni tushunishi bilan: "Sizlarni hujjatsiz, r u x s a t n o m a siz qaysi ahmoq yubordi o'zi?!", dedi.* A.A'zam, Soyasini yo'qotgan odam. *Abdurahmon Jomiy bilan Mir Alisher Navoiy hazratlari Hirotda turib yordam qo'llarini cho'zdilar. Movarounnahr sarhadidan chiqmoqqa i j o z a t n o m a olib berdilar. Mavlono Ali Qushchi u zoti shariflarga ko'nglida tahsinlar aytib, duo qilib yo'lga shaylandi...* O.Yoqubov, Ulug'bek xazinasi. *Bular ketar vaqtlarida chegaraning boshlig'ig'a uchrab, i j o z a t n o m a olib yo'lg'a chiqmoqchi bo'ldilar.* I.G'ofur, Domla Hindistoniyning boshdan kechirganlari.

RUXSAT OLMOQ, JAVOB OLMOQ, IZN OLMOQ, ROZILIK OLMOQ, IJOZAT OLMOQ Vakolatli shaxs, javobgar tashkilotdan unga tobe

yoki uning qaramog‘idagi shaxs tomonidan biror ishni bajarish, amalga oshirish uchun rozilik olmoq. **Javob olmoq** so‘zidan boshlab qatorning oxirigacha ushbu tushuncha darajasi ortib boradi. **Javob olmoq, rozilik olmoq** so‘zlarida vakolatli shaxsga tobelik ta’kidi qabariq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvga xos. **Izn olmoq, ijozat olmoq** so‘zlarida vakolatli shaxs yoki tashkilotning yuqori mavqedaligi ta’kid oladi, rasmiylik bo‘yog‘i ham mavjud, kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Rozilik olmoq** so‘zida mazkur ma’no nisbatan ochiq ifodalanadi.

Agar malikadan ruxsat olib bersa, Xayyomning oq fotihasi ila unga uylanmoqchi ekanligini aytgandi. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Farrux aslida bugun ta’tilga ruxsat olmoqchi, qishlog‘iga borib ota-onasining mehriga to‘ymoqchi, bolaligini eslab, ko‘chalarni kezmoqchi edi.* “Sharq yulduzi”. *Shuning uchun sizga javob! Boshqa bek-u mulozim-u navkarlar ham vaqt-soati bilan javob olurlar!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ertaga domladan javob olib, uyga borib kelmoqchi edim*. A.Mamarasulov, Alibek va qirq do‘stining sarguzashtlari. *Ishboshimizdan yalinib-yolvorib, ulush keltirish va’dasini quyuq qilib, nihoyat, izn olgach, yaqin bir qarindoshimizning to‘yiga qatnashish uchun qishloqqa jo‘nab ketdim.* L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Qushbegi tinchlandi, qo‘rboshi dahlizdan tashqarig‘a ishorat berdi va qaytib qushbegiga ruxsat qullig‘i ado qildi va undan izn olib o‘lturdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Askiyachilar musobaqasi tugab, kulgilar bosilgach, Bobur Muzaffar mirzodan hazrat begimning huzurlariga borish uchun ijozat oldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Zohid ishni qanday davom ettirishni o‘ylay-o‘ylay birinchi galda Oysanam yashayotgan uyni kuzatish kerak, degan qarorga keldi. Shu qarori bilan rahbariyat huzuriga kirib, ijozat oldi.* T.Malik, Shaytanat.

RUXSATSIZ, BERUXSAT, IJOZATSIZ, BEIJOZAT, IZNSIZ, BEIZN, SO‘ROQSIZ, BESO‘ROQ Ruxsat so‘ramay, ruxsat berilmagani holda, ijozat olmay. **Beruxsat** oddiy so‘zlashuvga xos. **Ijozatsiz, beijozat, iznsiz, beizn** so‘zlari kitobiy. **Ijozatsiz, iznsiz** so‘zlari bunday belgini **beijozat, beizn** so‘zlariga nisbatan kuchliroq ifodalaydi.

Bu nima to‘polon?! Men o‘lganmidimki, hech bir ruxsatsiz beboshlik bilan qilichni qindan sug‘urasiz? M.Choriyeva, Suyunchi. *Bir kuni Abu Nasr qo‘lida bir dasta o‘t-o‘lan ushlab kelayotgan shogirdini ko‘rib, uni o‘z xonasiga chaqirdi-da: – Nega ruxsatsiz shahardan chiqib ketding? – deb so‘radi*. M.Osim, Jayhun ustida bulutlar. *Sen kimga teggansan? Mengami, u kishiga? Mendan beruxsat shu uydan bir qadam jilishga nima haqqing bor?..* M.Mansur, Judolik diyori. *Ayvonning chap tomoni – Salima Hikmatovnaga tegishli hudud. Undan beruxsat bu hududga o‘tishga Shermat bilan Davronning haqqi yo‘q.* R.Yo‘ldosh, Arvoh ishi. *Bular mendan ijozatsiz qayoqqa borishadi deb o‘tiribman. Ich-ichimdan bir norozilik uyg‘onib kelmoqda edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Hatto o‘zga ovullardan kelgan turklar ham ijozat*

s i z kiritilmaydigan yabg‘u o‘rdusida jujanlar o‘zlarini xo‘jayin his qilib, yo‘l hordig‘ini chiqarish uchun duch kelgan o‘tov oldida otdan tushishardi. G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Risolatning Rustamdan b e i j o z a t bir yoqqa boradigan odati yo‘q edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Banogoh b e i j o z a t kirding-u hayratda qoldirding. Olib domingga bir ohanrabo ohista-ohista.* T.To‘la, She’rlar. *Undan atigi besh-o‘n qadam beridagina kaklikning ichak-chavoqlari yotar, it ularni bemalol olib yeyishi mumkin edi. Lekin Olapar i z n s i z biror narsaga og‘iz urib o‘rganmagan edi.* Sh.Xolmirzayev, Uchinchi hamroh. *Shunda birdan yuragida har xil tuyg‘ular g‘alayon qilib qolar, u yerda i z n s i z dovullar boshlanar, to‘rt tomoni ham devor bo‘lgan katalakdek uyda yuragi siqilib ketardi...* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Vahshiy rassom mudroq, b e i z n Daho suratini buzadi Va u surat ustiga o‘zin Beburd suratini chizadi.* O.Abdullayev, Turkistonning qora kunlari. *Hadigingmi, Sharqning shamoli, Kuzatarsan, b e i z n, beso‘z. Xayrlashuv chog‘idek g‘amli, Har ne menga tuyular aziz.* A.Umirova, Dasht. *Qumrixon opa o‘shanda o‘g‘lining nobud bo‘lgani haqidagi xabarni olib, o‘zidan ketib qolgan, uch-to‘rt oy davomida ham o‘zini o‘nglay olmagan edi. Buning ustiga, kelini undan s o‘ r o q s i z, o‘tkinchi yigitga qo‘shilib uydan chiqib ketgan...* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Es-hushingiz joyidami, Qo‘chqor aka?! Ming marta aytaman, mening narsalarimga s o‘ r o q s i z tegmang, deb!* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Mazmuni – shu-shu, sud tayin qilingan shaharga yeta-yetguncha yonimda borayotgan soqchining izmidan chiqmayman, be-so‘roq hech yoqqa chalg‘imayman, duch kelgan hech bir tanish-notanish bilan salom-alik qilmayman, gurunglashmayman.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

RUXSAT SO‘RAMOQ, JAVOB SO‘RAMOQ, IZN SO‘RAMOQ, ROZILIK SO‘RAMOQ, IJOZAT SO‘RAMOQ Vakolatli yoki javobgar tashkilot yoxud shaxsdan biror ishni bajarish, amalga oshirishga rozilik talabida bo‘lmoq. **Javob so‘ramoq** so‘zidan boshlab qatorning oxirigacha ushbu tushuncha darajasi ortib boradi. **Javob so‘ramoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda, **rozilik so‘ramoq, izn so‘ramoq, ijozat so‘ramoq** so‘zlari kitobiy uslubda qo‘llanadi, ularda rasmiy bo‘yoq ham mavjud. **Rozilik so‘ramoq** so‘zida nazarda tutilgan tushuncha qatordagi qolgan birliklarga qaraganda ma’noni ochiq ifodalaydi.

O‘g‘limning yuzi birdan o‘zgardi va menga o‘qrayib qaradi. – Endi yosh bola emasman, sizdan har bir narsa uchun r u x s a t s o ‘ r a y d i g a n, – dedi va indamay xonasiga kirib ketdi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Ana shunaqa, uka, bir og‘iz gapirish uchun bulardan r u x s a t s o ‘ r a s h kerak.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Shohida opaga mazam yo‘qligini aytib, davolanish uchun uch-to‘rt kunga j a v o b s o ‘ r a d i m, ularning javobi esa hammasidan ham o‘tib tushdi.* B.Ismoilzoda, Shirin va armonli kunlar. *Uy-uylariga j a v o b s o ‘ r a b ketgan yigitlarni yig‘ib kelish uchun odamlar yuborildi.* M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi. *...Shoir haqida ikki og‘izgina xotiram bor, shuni so‘zlab*

bersam, deya izn so‘ragan edi. E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Toshkanddan bir chopar bor, huzuringizga kirish uchun izn so‘raydir!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Natijada, Said Mahmudxon To‘ra boshliq to‘qson uch o‘zbek oilasi Turkiyaga ko‘chib ketish istagini bildirib, ijozat so‘rab Turkiya hukumatiga rasmiy murojaat etdilar.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *– Podshoh hazratlari, Mohim begim oliynasab egachingiz huzuriga kelishga ijozat so‘radilar!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

RO‘MOLCHA, DASTRO‘MOL(CHA), QO‘LRO‘MOL(CHA) Yonda olib yuriladigan kichkina ro‘mol. **Dastro‘mol** so‘zi ko‘pincha **dastro‘molcha** shaklida ham qo‘llanadi. **Dastro‘mol** so‘zi ko‘proq shevaga xos. **Dastro‘molcha** qatordagi so‘zlarga nisbatan kam qo‘llanadi. **Qo‘lro‘mol** shevaga oid, folklor asarlarida ko‘p uchraydi.

Mo‘ylovdor kishi bir ko‘tarishda kosani bo‘shatgach, popukli satin ro‘molcha da og‘zini artib, Sadir tog‘aga salmoqli siyoqda yuzlandi. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Ko‘zidan ko‘zoynakni oldi. Ro‘molcha bilan artdi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Umarov... kirishi bilan aksirdi, dastro‘moli bilan burni, ko‘zlarini artdi-da, salom berib, o‘sha yerda turib qoldi.* A.A’zam, Hali hayot bor. *Eshik ochilib, qo‘lida bir dasta dastro‘mol bilan yangasi kirdi: – Bo‘p qoldingizmi, qizposhsha?* “Sharq yulduzi”. *...shu orada ko‘zi kurtkasi yoqasidagi qizg‘ish dog‘ga tushib qolib, cho‘ntagidan dastro‘molchasini oldi va uni hafsala bilan tozalashga kirishdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Nusratjon qoshlari chimirilib, allaqanday sodda yuzidagi jimir-jimir tomchilarni dastro‘molchasi bilan artib, Matlubaning ro‘parasidagi kresloga cho‘kdi.* O.Yoqubov, Matluba. *Oymomo qayliq tarafdan ko‘ylak, jelak, belqars hamda qo‘lro‘mol hayitlik keldi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Bozorga borsangiz yo‘lingiz bo‘lg‘ay, Bir to‘qqiz olmaga qo‘yningiz to‘lg‘ay, Avval savdongiz qo‘lro‘mol bo‘lg‘ay, Qo‘lro‘mol bo‘lmasa savdongiz qurg‘ay.* “Xalq qo‘shig‘i”. *Amir Temur so‘zlanib, ularning tepasiga keldi. Zarbof ipak xil’atining zarrin iplar bilan naqshlangan o‘ngiridan qo‘lro‘mol cha olib, ko‘z yoshlarini yengiga artayotgan Xoja Mahmudga uzatdi.* Sh.Isaxonova, Turon malikasi. *Nasim polvon qo‘ynidan qo‘lro‘mol chasini oldi.* T.Murod, Tanlangan asarlar.

S

SABAB, VAJ, BAHONA, BOIS, VAJ-KORSON, VAJH Biror (ko‘ngilli yoki ko‘ngilsiz) ish-harakat, voqea, hodisaning yuzaga kelishida, sodir bo‘lishida omil bo‘lgan boshqa bir voqea, hodisa. **Vaj** so‘zidan haqiqiy sabab ma’nosi bilan birga to‘qilgan sabab ta’kidi ham anglashiladi. **Bois** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. **Vaj-korson** o‘z qilmishini asoslash, dalillash uchun keltiriladigan sabab ma’nosini ifodalaydi. Bu so‘z odatda sabab-bahonaning ko‘pligi ma’nosida qo‘llanadi. **Vajh** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqda ko‘proq qo‘llanadi.

Polvon achchiqlanmadi, qaytaga xo‘rligi keldi, xotini o‘ragan bir so‘mlik gardi ro‘mol-u uning kir unnagan ko‘ylagi s a b a b bo‘ldimi yoki qo‘lidagi cho‘ltoq supurgimi, ishqilib, unga betlab qaray olmadi, uyaldi, o‘zini nomard, noinsof sezdi. M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Oh, onayizor! Bir hafta avval otasi Said Is’hoqxon To‘ra bilan onasi Adibaxon aya tushiga kirib qolishibdi. Ikkisi bir-birlari bilan gaplashmas emishlar, bunga Mahmudxon s a b a b bo‘lgan emish.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Menga aytgin yig‘laganing v a j ini, Ne sababdan bunday o‘ksib yig‘laysan?* “Bahrom va Gulandom”. *...do‘xtirga yuborganing v a j ini endi bildim, ablah!* A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *Armiyada ham vaqt kam edi, lekin... u oldin Nadyadan uyalgani uchun, mazmunini so‘rasa o‘sal bo‘lib qolmay, deb o‘qidi, keyin... kitob b a h o n a diydor g‘animat, deganlaridek, qizni ko‘rgisi kelgani uchun olgan asarlarini tezroq o‘qiydigan bo‘ldi, oxirida esa o‘ziyam shunday qiziqib ketdiki, so‘nggi besh-olti oyda bir dunyo kitob o‘qib tashladi!..* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Guzarda to‘p tepib charchadim-u, dars tayyorlamoq b a h o n a uyga oshiqdim.* E.A’zam, Shovqin. *Titramog‘im b o i s i ul Bargni tebranmog‘idir...* E.Vohidov, Barg. *Boyagi yigit – tergovchi shu yerda edi. U Hikmatilla kamerasining havosini olib, v a j-k o r s o n larini rejalab qo‘yguncha chaqirib suhbatlashdi.* Shuhrat, Umr pog‘onalari. *Yig‘i-sig‘i, v a j-k o r s o n bilan qutulib bo‘lmaydi, odam o‘lib turibdi! Odam! Kimdir bunga javob berishi kerak.* A.Muxtor, Tug‘ilish. *Faqir bo‘lsam, bu v a j h dan bisyor malol-xotir bo‘lib, har turlik choralarni ko‘rar erdim*. A.Qodiriy, G‘irvonlik Mallavoy. – *Saltanat Tangri taolo nizomining yorug‘ olamdagi aksidir. Shu v a j h dan sulton muslimlarga bosh bo‘ldi, Tangrining yerdagi soyasi deb ulug‘landi*... I.Sulton, Alisher Navoiy.

SABABLI, SABABDAN, BOIS, TUFAYLI(DAN), NATIJASIDA, OQIBATDA, ORQASIDA, VAJIDAN Biror hodisa, holat ta’siriga bog‘liq holda. **Tufayli** so‘zida biror sababga asoslanganlik qabariq ifodalangan, bu so‘z kitobiy nutqqa xos. **Natijasida, oqibatda, orqasida** so‘zlarida ko‘proq voqea-hodisa,

ish-harakatning amalga oshganidan keyingi natijasi ifodasi yaqqol kuzatiladi. **Oqibatda** ko‘proq ommabop, ba’zan rasmiy nutqda uchraydi. **Vajidan** badiiy uslubga xos, kam qo‘llanadi.

Shayxzoda o‘ziga qo‘yilgan ayblar biror dalil bilan isbotlanmagani sababli o‘z ishini qayta ko‘rishlarini talab qilib, tegishli idoralarga arizalar yozadi. N.Karimov, Maqsud Shayxzoda. *Ergash bodining qorasi o‘chishi bilan Safar inga suqilib kirar, to‘rda qaltirab turgan Yoldorni silab-siypalar, erkalab ovutar, goho esa alami kelib, yig‘lab ham olardi. Shu sababli mi Yoldor unga qattiq mehr qo‘ygandi.* N.Norqobilov, G‘animlar. *Ajabo, buyuk muhaddis allomani xorijdan ona yurtiga qaytishga nima majbur qildi ekan?.. Ne sabab dan umri poyoniga yetay deganda, og‘ir yo‘l azoblarini bo‘yniga olib, yurtga qaytgisi kelib qoldi?* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Asror Valiyevich, suratlardan ko‘z uzmagan holda, unga mashinaning oldida peshvoz chiqishga ulgurmagan, shu sabab dan ortiqcha shoshib, yo‘lakdan yugurgilab chiqqan yordamchisiga plashini va portfelini nim behushlik yanglig‘ bir holatda uzatadi-da, suratlarni yutoqib tomosha qilishga tutinadi.* U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma. *Xurram qotma qo‘shni jamoada ishlaydigan depo biqinidagi mahalla yigitlarining qiyiqligi bois bilib-bilmay, G‘ani qoraning jig‘iga tegib qo‘ygandi.* N.Norqoblov, Kurash. *Bir qancha kishi bayram bahonasida G‘iyosiddinbek bog‘iga yig‘ilgan edi. Tantanalar shovqini shom namozi bois yarim soatcha tindi, so‘ng qaytadan ud, setor, daf sadolari eshitila boshladi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Professor Ziyo shamollarning hosil bo‘lish sabablarini yaxshi bilardi. Bu, aslida, Yevropa, Xitoy va Mo‘g‘ulistondagi jazirama yoz tufayli ro‘y berdi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *O‘zi buzar, o‘zi tuzatar, o‘zi yurgizar, mahsulotga ham o‘zi xo‘jayin, lekin o‘lguday qo‘pol, johil, berahm odam bo‘lib, qo‘li gulligi tufayli gina ishlab turar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Ustma-ust xafachiliklar, og‘ir kechinmalar natijasida Farida oxiri kasalga chalindi-yu, homiladan ham ajradi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Qari va johil malika Mastonning haddan ziyod taltanglatishi natijasida shahzoda Fonus ishyoqmas, injiq va ovsar bo‘lib ulg‘aya boshladi.* A.Obidjon, Ey, yorug‘ dunyo… *Lekin kuch-quvvat uni tark eta borishi, shamol uni orqaga suraverishi oqibatida u deyarli harakatsiz bir holga tushdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Ammo bot-bot yuz beradigan davomli va qizg‘in “muhoraba”lar, fikr va dunyoqarashlarning mudom zid kelishi bilan bog‘liq ezilish, ruhiy zo‘riqishlar oqibatida uning tolmas, metin yuragi hilviray, hil-hil jigari esa bandidan uzilgan chinor yaprog‘idek bujmaya boshlagan edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *– Bundan yetti yil oldin, – dedi u, – Kauchukonos institutining ekspeditsiyasi xuddi shu yerdan yovvoyi tovsag‘izni topdi. Shundan beri o‘tkazilgan tajribalar orqasida yovvoyi tovsag‘izdan urug‘lar olindi va u endi madaniy o‘simlikka aylandi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *O‘ylab ko‘rsam, umrim xatolarga to‘la ekan. Shu xatolar... o‘chirilgan... adashuvlar orqasida*

S

bilib-bilmay, sizlarning ham hayotingizni barbod qilibman. E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Qarigani v a j i d a n mi, zamon o'zgargani tufaylimi… qisqasi, uni odatda vokzal-pokzalda tentirab yuradigan mayxo'r mubtalolardan deb fahmlab, tishlari orasidan vishillab amr qildi.* E.A'zam, Shoirning to'yi. *Bilmagan odamini tirikchilik v a j i d a n qiynalib qolgan gumon qiladi.* A.Qahhor, Asarlar.

SABABCHI, SABABKOR, AYBDOR Ish, hodisa, narsaning yuz berishiga (bo'lishiga) sabab bo'luvchi shaxs, narsa. **Sababkor** so'zi bu ma'noda kam qo'llanadi. **Aybdor** so'zida noma'qul, ayb (gunoh) bo'ladigan ish-hodisaning sababchisi ifodasi ustuvor.

U negadir Mariya Vasilyevnaning bu yerga kelib qolishiga o'zini s a b a b c h i deb his etardi. A.Muxtor, Chinor. *Agar Ziynatullayev, "bu xunuk ishga men ham beixtiyor s a b a b ch i bo'libman", deb vijdonan iqror bo'lganda edi, Temir Akbarovich, "o'ylamay gapiradigan odatingiz bor", deb uni o'rtoqlarcha koyib qo'ya qolishi mumkin edi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *S a b a b k o r mi yolg'iz taqdir holingga saning?* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *O, inson omili, so'nggi s a b a b k o r, Tangri qoshidagi yolg'iz dalolat. O'zingning dardingga o'zingsan a y b d o r, O'zingga yuklaysan o'zing malomat.* A.Oripov, Inson omili. *Zamon odamlari nafs balosiga giriftor bo'lgani ayon. Xo'sh, zamon a y b d o r mi yo zamon bergan erkinlikni birgina nafs erkinligi deb bilgan odamzodmi?* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir.

SABIL (SAVIL), ORDONA, ZORMANDA, BAYTALMON, EGASIZ, QAROVSIZ Egasiz, qarovsiz qolib xarob bo'lgan, ayanchli, achinarli ahvolga tushgan. **Sabil, ordona, baytalmon** so'zlari qarg'ish sifatida ham ishlatiladi. **Baytalmon** so'zi kam qo'llanadi. **Egasiz, qarovsiz** so'zlari, odatda, so'zlashuv tilida ishlatiladi.

Botir joni s a b i l dir, Yomon joni azizdir. Maqol. *Sigirga o't o'raman deb-a? Joning s a b i l qolganmi sening? Odam ham shunaqa bo'ladimi?* P.Qodirov, Erk. *Mana, karillagan rais buvamiz endi yo'q, idorasi oldidagi chinor esa hamon gurkurab turibdi. Yoki, deylik, siz bu dunyodan ketasiz-u, ne azob-mashaqqatlar bilan tiklagan uy-joyingiz, o'stirgan bog'ingiz qoladi – o r d o n a !* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Uning bo'zarib ketgan yuzi endi ko'kimtir tus ola boshlaganini barcha aniq ko'radi. Shu idora ham o'lib ketsin, Van… Nima edi?… O'sha ham o r d o n a qolsin!* U.Azim, Ishxonadagi ko'rgazma. – *Haroratini o'lchab ko'ray, deb termometrni qidirsam, u z o r m a n d a ham topila qolmaydi, – dedi Kamol.* H.Nazir, Ko'kterak shabadasi. *...hattoki shoshirib isi-bisiga qo'ymagan boshliq qo'lingdagi nimasi deb qiziqmasa, ahmoq bo'lib shoshganingiz qoldi, nimagayam hovliqdingiz o'zi, hovliqmay yana uch-to'rt kunda tayyorlab bersangiz bo'lardi-ku shu z o r m a n d a ni…* D.Nurullayev, Bayramdan keyingi bayramlar. *...B a y t a l m o n ketmon yarim pud bo'lsa, jamul-jam bir yarim ming pud degin.* A.Qodiriy, Obid ketmon. *Mana bir haftadirki, xotinim bilan qizim – otasinikida, men bi-*

S

lan buzog‘im esa o‘z otamnikida, itimiz zanjiridan bo‘shatilgan, hovlimiz egasiz, b a y t a l m o n. O.Begaliyev, Xaloskor mushuk. *Hozir xotinining mung‘ayib o‘tirishiga qarab faqat uy emas, vujudi ham e g a s i z ekanini, ruhi ham huvullab qolganini his etdi.* T.Malik, Shaytanat. *Sovuq chordoqlarda quvg‘indi, shumshuk, Och o‘lim vahmida yashab har nafas. Taqdirdan noliydi e g a s i z mushuk, Xonaki qavmiga qiladi havas.* E.Vohidov, Sovuq chordoqlarda... *U shundan iborat ediki, Yusuf och va yupun, q a r o v s i z va tashlandiq holga tushib qolgandi.* U.Hamdam, Muvozanat. *– Hazratim, Ulug‘bek mirzoning olamda yagona rasadxonasi ham mana shu Chinnixona kabi tashlandiq ahvoldadir, – dedi mavlono Fazliddin. – Kecha ko‘rib, ko‘nglim vayron bo‘ldi. Oltmish yildan beri q a r o v s i z.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

SABIL QOLMOQ, ORDONA QOLMOQ (QOLGUR) Egasiz qolib, yo‘q bo‘lib, o‘lib ketmoq. **Ordona qolmoq** so‘zida bu ma’no kuchli ifodalanadi. Bu so‘zlar, asosan, og‘zaki nutqda qarg‘ish sifatida qo‘llanadi.

Shunda biz uni, tek tur, s a b i l q o l g u r, deya qamchilaymiz... T. Murod, Ot kishnagan oqshom. *Xullas, bormasak bo‘lmasdi. Ammo telegramma bilan chegaradan o‘tkazishmasligini bilardim. S a b i l q o l g u r vizani qo‘lga kiritish uchun esa kamida besh-olti kun kerakligini aytishdi.* N.Rahmat, Kalvak Maxsum nomalari. *E, choying o r d o n a q o l s i n, dedim-u, shartta turib samovardan chiqib ketdim.* S.Ahmad, Tabelchi. *Qora shol ro‘molini iyagidan o‘tkazib boshini chirmab tashlagan kampir uyg‘ondi-yu, cho‘kik og‘zidan nos bo‘yini taratib o‘shqira ketdi: – Hi, maylising ham o r d o n a q o l s i n.* Sh.Xolmirzayev, O‘n sakkizga kirmagan kim bor.

SADAQA, EHSON, XAYR, HADYA, NAZR, NAZR-NIYOZ Zor-muhtojlarga, tilanchilarga beriladigan narsa, pul. **Ehson** nisbatan kam qo‘llanadi. **Nazr** diniy tushuncha (e’tiqod) bilan atab beriladigan narsani bildiradi. **Xayr, ehson** so‘zlarining **xayr-ehson**, **xayr-u ehson** tarzida juft holda qo‘llanishi ham kuzatiladi. Ma’noni kuchaytirish maqsadida sinonimik qatordagi so‘zlar ko‘p hollarda **xayr-ehson, nazr-niyoz, nazr-sadaqa, xayr-sadaqa** tarzida juft holda qo‘llanishi kuzatiladi.

S a d a q a siga qarab – savobi, So‘ziga qarab – javobi. Maqol. *...s a d a q a (boshqa so‘zni qo‘llash qiyin) tutqazilganlardan biri ko‘p yillar kattakon lavozimlarda o‘tirib elga xizmat qilgan baobro‘ otaxon edi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shefning yodiga to‘satdan ertaga bu yerda e h s o n bahonasida “uy ko‘rdi” bo‘lajagi, shahardagi kazo-kazolardan terib (ular orasida katta idoralarning cho‘nglari ham bor), qat’iy ro‘yxat asosida ellikta odam aytgani tushdi-yu, esi og‘ib, ko‘zi olaydi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Avval boshdan Jumag‘ulboyning mol-mulki uchun vaqtida zakot berishi, oliq-soliq, xayr-u e h s o n ni muntazam ado etishi haqida ishorat qilgandik.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Bir paytlar, Hiriydan Samarqandga yo‘l olgan yosh Alisher: “Umrim mobaynida menga*

uchraydigan turli hodisalarni men uchun x a y r-u marhamatlarga aylantirib qo‘ygin”, – deb iltijo qilgan edi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Sevar yorga gul uzgan ham, Ochiq kaftini cho‘zgan ham Tilab x a y r-u zakot tanho, Bu qo‘llardir, bu qo‘llardir.* E.Vohidov, Saylanma. *Taqsir mutavallidan farroshgacha tayin qilibdilar, do‘stlarning holi ne kechgay? Yillik emas, kunlik bir burda non-u bir kosa suv h a d y a etsalar bas, xizmatlarini qilgaymiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *U kishini berishga o‘rgatish qiyin! U kishi shuncha badavlat bo‘lib turib, eshikdan gadoy kirsa, qo‘liga qaraydi, “n a z r i yo‘qmikin?” deb.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qarzim ko‘pdir, bu dunyodan qarzim ko‘pdir, Rabbim hali oldingdagi farzim ko‘pdir. Qo‘lim bilan berdim qancha xayr-u ehson, Lek ko‘nglimdan berolmagan n a z r im ko‘pdir.* E.Siddiqova, Ko‘nglim ufqlari. *“Hazrati sulton” shayxlariga n a z r-n i y o z lari bekorga ketmaganiga, qizining bo‘yida bo‘lganiga… ishondi, kulumsiradi.* H.G‘ulom, Mash’al. *Ziyoratga kelganlar qovoq solib o‘tirgan avliyoga salom berishib, uning yoniga n a z r-n i y o z larini qo‘yishdi, eskigina sopol tovoqqa bittadan kumush tanga tashlashdi.* Mirmuhsin, Me’mor.

SAF, QATOR 1. Shaxs yoki predmetlarning biror chiziqda yonma-yon, ketma-ket joylashgan holati. **Qator** so‘zi so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi.

Ertasiga kechki payt to‘y tarqadi va Sobirova opa eri bilan Akbarov tushgan “Volga”ga o‘tirib, yana uchta mashina s a f ida Samarqandga yo‘l oldi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Oradan ikki hafta o‘tgach, simyog‘ochlar s a f i jarlardan va qirlardan “hatlab” o‘tib, Oyko‘l tomonga tizilib bora boshladi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Ko‘chat qilingan sada, lipa q a t o r lari suratdagidek tekis, mashina yo‘llarigina emas, ikki chekkadagi ariqlar ham betondan.* A.Muxtor, Chinor. *Kulba atrofida turli-tuman bahaybat hasharotlar q a t o r ida yuzlari qora, ko‘zlari ko‘k, tanasi xol-xol maxluqlar bir nimani kutganday aylanib yuradilar.* I.Sulton, Ozod.

2. Belgi-xususiyatida, ishida umumiylik bo‘lgan shaxslar doirasi, tarkibi.

Shifoxonaga og‘riq azobidan panoh izlab kelgan dardmandlar s a f iga qo‘shilar ekan, avvaliga jazoga mustahiqlar s a f iga tasodifan tushib qolgan mahkumdek o‘ng‘aysizlandi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Viloyatlarimizdan biriga anjuman qilgani bordik. Kazo-kazolar s a f ida.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Do‘stlar s a f in mustahkam et, Ahil etgil, ittifoq. Dushmanlarning q a t o r iga Toqlik ber, tarqoqlik ber.* S.Sayyid, Oddiy tilaklar. *U butun kuchini o‘qishga berib, maktabni a’lo bitirdi, bu yerda ham eng quntli, eng intizomli studentlar q a t o r iga kirdi.* P.Qodirov, Uch ildiz.

SAFSATABOZ, SAFSATACHI Quruq gap sotishni, safsatabozlikni yaxshi ko‘radigan odam. **Safsatachi** nisbatan kam qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlarda kuchli salbiy munosabat ifodasi mavjud.

Chet elliklarni hayron qoldirib turgan odamni qamoqqa tiqsak, xalqaro janjal chiqib ketishini ham unutmasligimiz kerak-da, azizim. Chet eldagi safsataboz dushmanlarimizni bilasiz-ku. T.Malik, Xazonrezgi. *Anovi tolmas safsataboz zavq-shavq bilan davom etardi: – Shoirimizning chap yonida, yurakka yaqin tomonda, tabiiyki, uning sevikli rafiqasi, o‘zi ta’rif etmish “muhabbat guli” – Ma’shuqaxonim o‘tirgan bo‘lur edilar.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Ular bo‘lsa na safsata ch i o‘rinbosarga qarshi bir og‘iz so‘z aytishdi, na muharrirning yuzaki betarafligini payqay olishdi.* A.Obidjon, Alamazon va Gulmat. *Biri “nodon”, biri “safsata ch i”. Kim na der, deyabersin so‘zini, So‘zi-la ko‘rsatsin yuzini*. H.Muin, Hajviy she’rlar.

SAHIFA, BET, VARAQ Daftar, kitob va shu kabilar tarkibidagi har bir qismning yuza sathi. **Sahifa**, asosan, adabiy tilda, **bet** oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Varaq** so‘zi mazkur ma’noda faqat oddiy so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Olim Mirzo bir sahi fa ni o‘qib, “bismillo” deya ikkinchi sahi fa ni ochmoqchi bo‘lgan edi. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Uzundan uzun muqaddima sirli musiqa singari meni rom etib olgan, qarshimdagi hali bo‘yog‘i qurib ulgurmagan kitob sahi fa sida jodu kuchi bilan ro‘yobga chiqqan qahramonga monand kishini lol qolib kuzatardim...* A.Abdiyev, Muallaq odam. *Ertasiga haligi she’r gazetaning ikkinchi bet i boshida bosilib chiqib, hammaning og‘zida qiroat qilindi.* A.Qodiriy, Kichik asarlar. *Zohid o‘sha kezlari daftarni varaqlab bir-ikki bet o‘qigan bo‘ldi-yu, bitxat bilan bitilgan sahifalarga ko‘z tashlashga toqati yetmadi.* T.Malik, Shaytanat. *Ammo qiz meni eshitmadi. Yangi varaq ni ochib, jilmaydi-da, yana o‘qishga tushib ketdi.* O‘.Umarbekov, Gul sotuvchi qiz. *Ertasiga ustoz dediki, “Sharhus-sunna”dan bir necha varaq qoldi, shuni o‘qib tugat.* S.S.Buxoriy, Shayx Najmiddin Kubro.

SAHIFAMA-SAHIFA, BETMA-BET Biror sahifasini, betini qoldirmay. **Betma-bet** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘proq qo‘llanadi. **Sahifama-sahifa** kitobiy uslubga xos.

– “Boburnoma”ni sahifama-sahifa varaqlab ko‘rsangiz, – deb yozadi muallif, – uning qatlarida o‘nlab g‘aroyib tilsimotlarga duch kelasiz... U.Normatov, Ijod sehri. *U bir o‘tirishda o‘qib tugatmasdi, xuddi xushta’m qahvani ichib tugatishni istamay, asta-asta ho‘plab borgandek, sekin, sahifama-sahifa o‘qib tushirar, bu lazzatni imkon qadar uzoqroq cho‘zishga harakat qilardi.* R.Haydarova, G‘ururtepada saraton. *U kitobni betm a-bet qoldirmay o‘qidi, qayta-qayta o‘qidi.* Gazetadan.

SAKRAMOQ, SAPCHIMOQ, IRG‘IMOQ, HATLAMOQ Butun gavdani irg‘itib, keskin harakat qilmoq, pastga, yuqoriga yoki bir necha qadam nariga o‘zini otmoq. **Sapchimoq** so‘zida **sakramoq**qa nisbatan otilish tezligining yuqoriligi ta’kidi anglashiladi. **Irg‘imoq** kam qo‘llanadi. **Hatlamoq** so‘zi gori-

zontal harakatni – bir joydan ikkinchi joyga yoki qarshi tomonga otilmoqni ifodalaydi.

Qavmimizdan ba'zilar tog' tepasidan s a k r a b ham ko'rgan – cho'qqilar shu qadar balandki, yerga yetib bormasdan parcha-parcha bo'lib ketishgan. I.Sulton, Ozod. *Chavkar ot marzalardan s a k r a b yelday uchib borar, Xolbek egarda mixlanganday o'tirar, boya otdan yiqilgan odam shu ekaniga endi ishonib bo'lmas edi.* P.Qodirov, Qora ko'zlar. *Hovlidan cholning ovozi eshitildi. It ortiga tislanib, devorga s a p ch i b va tomorqaga o'tib, ayvonga chiqib bordi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Yo'lda yo'ng'ichqapoya keldi, ariq keldi, o'r-chuqur keldi. Ot baridan s a p ch i b o'tdi, baridan irg'ib o'tdi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Hikmatilloni eslashi bilan Begimqul xuddi ari chaqqanday i r g' i b o'rnidan turdi, yana ust-ustiga ikki piyola konyak ichdi, so'ng qayta joyiga o'tirib, uzoq, og'ir xayolga toldi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Sandalda o'tirib pinakka ketgan dodxo uyg'onib tamshandi, boshini ko'tarib Unsinni ko'rdi-yu, "jon berayotipti" deb o'yladi, shekilli, ko'zlari olaydi, undan ko'zini olmay sekin o'rnidan turdi, xuddi o'lim xavfidan qochganday, bir i r g' i b sandaldan oshdi-da, o'zini eshikka urdi...* A.Qahhor, Dahshat. *Zabarjad yengil-yengil h a t l a b zinapoyadan tushmoqda.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Shavkat... hech narsa topolmagach, beshik ustiga yopilgan yopinchiqqa chaqaloqni shoshapisha o'raganicha, g'isht uyumlaridan h a t l a b katta ko'chaga chiqib oldi.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi.

S

SAKSOVUL, SAZOQ Sho'radoshlar oilasiga mansub buta va daraxtlar turkumining nomi. **Sazoq** so'zi shevalarda qo'llanadi.

S a k s o v u l cho'g'ining uchqunlari esa Yulduz bo'lib ko'kka ko'chibdi. Qo'ychivonlar yoqqan gulxan o'chibdi. A.Muxtor, Sizga aytar so'zim. *Ozod yonginasidagi s a k s o v u l ning shoxini ushlab ko'rdi – shox ilvirab turgan ekan, tuyqusdan ushlangan joyidan qirs etib uvalanib ketdi.* I.Sulton, Ozod. *Endi siz uyda o'ltirasiz, momojon, men o'zim o'tinkashlik qilamen! S a z o q tashib, sizni boqamen, momojon!* O.Yoqubov, Ko'hna dunyo. *...Kir pardali oyna ortida dengizning xo'rsinig'i eshitilar, yozda qurigan yantoq va s a z o q shoxlari shamolga qo'shilib yig'lab aytardi.* S.Vafo, Yomg'ir buluti xotirasi.

SALLA, DASTOR, CHALMA Uzunligi 1,5 metrdan 7 metrgacha bo'ladigan, do'ppi, kuloh ustidan o'raladigan sidirg'a mato, doka; musulmon erkaklarning bosh kiyimi. **Dastor** eskirgan so'z. **Chalma** ayrim shevalardagina qo'llanadi. Badiiy matnda ma'lum hududga xoslikni ta'kidlash maqsadida **salla** o'rnida **chalma** qo'llanishi kuzatiladi.

Yo'lning chetida bir qishloqi chol nevarasi bilan mashina kutib o'tirishibdi. Egnida chopon. Boshida s a l l a. U.Azim, Ishxonadagi ko'rgazma. *Tomoshaxo'rlar ko'payib ketgan, boyagi kampirlar-u bolalar orasida endi s a l l a o'ragan chollar, yosh ayollar, erkaklar ham ko'rinar, qirq chog'li olomon yarim*

doira yasab o‘shshayib turardi. O‘.Hoshimov, O‘zbek ishi. *O‘zi ham egnidagi zarrin libosi, boshidagi simobiy d a s t o r i, butun shiddatli qiyofasi bilan yonidagi barcha a’yonlardan ajralib turardi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Boshiga o‘ralgan ixcham oq d a s t o r ida yong‘oq kattaligidagi shaffof tosh yarqiraydi.* R.Haydarova, G‘ururtepada saraton. *Choponining ustidan chakmonini kiydi, boshini ch a l m a si bilan tang‘idi.* Sh.Toshmatov, Erk qushi.

SALOMLASHMOQ, SO‘RASHMOQ, KO‘RISHMOQ, OMONLASHMOQ, SALOM-ALIK QILMOQ O‘zaro bir-biriga salom bermoq, salom berib, bir-biri bilan ko‘rishmoq. **Salom-alik qilishmoq, salomlashmoq, so‘rashmoq** so‘zlari so‘z orqali salom-alik qilishni ifodalaydi. Bunda boshqa harakat ham bo‘lishi mumkin. **Ko‘rishmoq**da harakat umumlashtirilgan holda ifodalanadi. **Omonlashmoq**, asosan, katta yoshdagilar o‘rtasidagi muomalada va nisbatan kam qo‘llanadi.

Aeroport katta, gavjum edi. Qandaydir sermulozamat yigitlar kelib Ochil buva bilan s a l o m l a sh ishdi. A.Muxtor, Chinor. *Kitob chiqqanidan so‘ng uch-to‘rt kun o‘tib muallif to‘ppa-to‘g‘ri muharrir o‘tiradigan xonaga kirib keldi. Muharrirning s a l o m l a sh gani cho‘zgan qo‘lini do‘stonasiga bir chetga siltab, quchoqlasha ketdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Mansurov boya Hulkar bilan s o‘ r a sh ib, uch-to‘rt og‘iz gaplashgan edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Odamning mingta tanishi bo‘ladi, yuztasi bilan s o‘ r a sh ib yuradi, lekin haqiqiy do‘sti uncha ko‘p emas, besh-oltita, boringki, o‘nta.* A.A’zam, Nima qilib qo‘ygan ekanman? *Shoshilib chiqqan choyxonachi yigitlar bilan k o‘ r i sh ida, chollarga xavotir bilan qarab olgach, mehmonlarini ichkariga boshladi.* T.Malik, Xazonrezgi. *– Ostonada k o‘ r i sh ishning xosiyati yo‘q deyishadi! Ichkariga kir! Qani, quchoqlashamizmi, ablah? – Begimqul quloch yozib ko‘rishdi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Uzun guppisi ustidan kalitlarini beliga bog‘lab olgan darvozabon hujrasi yoniga cho‘nqayib oftobda kim bilandir so‘zlashib o‘tirar edi. Qodirboy ko‘prikdan o‘tib, darvozabon bilan o m o n l a sh di-da, shahar tashqarisiga chiqdi.* H.Qodiriy, Eski Toshkandda. *Biz qoziqtog‘lardan qulagan ko‘chkidan esxonamiz chiqib, tiyg‘ona-tiyg‘ona yo‘lda davom etarkanmiz, dovondan yuk-ulovlari bilan atak-chechak tushib kelayotgan kichik bir karvonga uchrab edik. Bu diyorlarning daxlsiz tijoratchilari bo‘lsalar kerak, o m o n l a sh ib, xo‘shlashib o‘tib ketib edilar.* M.Mansur, Judolik diyori. *Men Malika bilan yaqinlashgan sari Janob mendan uzoqlashardi. Mendangina emas, jamoatdan ham. Hech kimga aralashmaydigan odamovi, yakkamoxovga o‘xshab qoldi. Endi ko‘rgan-ko‘rishganda sovuqqina s a l o m-a l i k q i l ardik, xolos.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *U mizoji xush ko‘rmish odamlar bilan s a l o m-a l i k q i l adi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

SAMIMIYATSIZLIK, RIYOKORLIK, SOXTALIK Samimiy emas; samimiyati yo‘qlik. **Samimiyatsizlik** so‘zida bir ishga chin dildan kirishmaslik,

zo‘rakilik ta’kidi sezilib turadi. **Riyokorlik** so‘zida munofiqlik ta’kidi aniq aks etadi. **Soxtalik** so‘zida tabiiy emaslik ta’kidi anglashiladi.

S a m i m i y a t s i z l i k va ikkiyuzlamachilik bo‘lgan ishda yaxshilik bo‘lmaydi. M.Farmonova, Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosida farzand tarbiyasi. *Bu yerdagi s a m i m i y a t s i z l i k va munofiqlik, bir-birini aldash Elmurod uchun oddiy bir haqiqat bo‘lib qolgan edi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Negaki “tuzalmas”lik atrofmizdagi kunda, kunora bo‘lib turadigan soxta firiblar, ko‘zbo‘yamachiliklar-u r i y o k o r l i k larni ko‘rib turgan ijodkorki bor, u ko‘ngliga ingan tuyg‘uni, ya’ni Xudo buyurganini yozishni maqsad qiladi.* I.Qurbonboyev, Hozirgi o‘zbek lirikasi. *Ana shunda u birovdan marhamat kutmaganidek, nojins-u nokaslarning turfa-turfa r i y o k o r l i k lariga parvo ham qilmaydi.* I.Haqqul, Qo‘rqoq bo‘lsang, qo‘rqoq bo‘lar she’r. *O‘ylar edim: Dunyoda bor Musaffolik, soddalik. Ko‘zim ochib Ko‘rdim ilk bor Berahmlik, s o x t a l i k.* E.Vohidov, Sharqiy qirg‘oq. *Odamlar ko‘zidagi har qanday s o x t a l i k dan, har qanday loqaydlikdan xoli bo‘lgan chinakam quvonchni, ajib bir hayratni kuzatganman.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

SAMOLYOT, UCHOQ, TAYYORA Havoda uchish uchun mo‘ljallangan, qanotli havo transporti. **Tayyora** eskirgan. **Samolyot** so‘zi – havo transporti ma’nosidagi eng faol so‘z. **Uchoq** so‘zi keyingi yillarda, asosan, ba’zi internet nashrlarida qo‘llanmoqda. Mazkur so‘z o‘zbek tili tabiatiga mos ravishda yasalgan bo‘lsa ham, hali faol so‘zlar qatoriga o‘tmagan.

S

Bu shunday muhit ediki, garchand yerda mashinalar, osmonda s a m o l y o t-u raketalar uchib yursa-da, soat singari bir maromda harakatlanuvchi tabiati bor edi. U.Hamdam, Muvozanat. *...O‘rinboy atrofiga qaradi. S a m o l y o t xiyla baland ko‘tarilgani uchun salondagi boyagi issiqdan endi asar ham qolmagan, odamlar o‘zlarini yelpishdan qutulib, bir-birlari bilan qovoqqa qamalgan arilardek g‘o‘ng‘ir-g‘o‘ng‘ir qilib ketishyapti.* T.Po‘lat, Ichkuyov. *Kechikadi poyezdlar ba’zan, Uch o q lar ham kechikar, ammo Chin kulfatdir mabodo inson Aytar so‘zi kechiksa, illo.* O.Suyundiqova, Ko‘ngil kengliklari. *Parvoz chog‘i t a y y o r a ning dilbar kelini Ko‘k yuzini barchamizga taxti Sulaymon qildi.* E.Vohidov, Saylanma. *Bir vaqt qarasam, quloq-miyamdagi doimiy g‘uvullash tingan, uni t a y y o r a ning bo‘g‘iq shovqini bosib ketibdi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

SANDIQSOZ, SANDIQCHI Sandiq yasash, sandiqlarni tuzatish bilan shug‘ullanuvchi kishi. **Sandiqchi** so‘zlashuvda nisbatan ko‘p ishlatiladi.

S a n d i q s o z Ashrafjonning hunari daromadli edi, shu kasb tufayli uning tirikchiligi yaxshi o‘tardi. S.Ayniy, Asarlar. *Bola ortida kimdir turganini sezib, qayrilib qaradi. Ortida bibisi kulib turardi. – Bu sizga, – dedi bibisi. – Bobongiz uni atayin sizga atab s a n d i q s o z ustalarga buyurib, yasatdilar!* X.Davron, Sohibqiron nabirasi yoki Mitti yulduz qissasi. *Sobirboy bir s a n d i q ch i ning*

do‘koniga borib, unga: – Menga bir mustahkam sandiq yasab, kechasi karvon saroyiga olib boring. Men sizni kutib o‘tiraman, – debdi va saroyiga jo‘nabdi. “O‘zbek xalq ertaklari”. *Qani, O‘tanvoy, g‘irr etib Tongotar s a n d i q ch i nikiga kirsinlar, olmosdek arrasi bor.* A.Obidjon, Oxirgi sedanatut qissasi.

SANOQLI, HISOBLI, O‘LCHOVLI Son-hisobi ko‘zga ko‘rinib turgan, juda oz miqdorda. **Sanoqli** so‘zida juda o‘zlik ta’kidi kuchli ifodalangan. **Hisobli, o‘lchovli** so‘zlarida mazkur ma’noda miqdoran belgilanganlik ta’kidi ochiq aks etgan.

Keyin davron charxi bir aylandi-yu, goho o‘n-yigirma yillarda ham ko‘rilmaydigan voqea-hodisalar s a n o q l i gina oylar domanasida sodir bo‘lib ketdi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Oqibat beqiyos kuchga ega bo‘lgan raqibi oldida bilgan barcha amallari g‘oyatda ojizligini his etishga ulgurib-ulgurmay, s a n o q l i lahzada oyog‘i yerdan uzilib, o‘zini uning tagida ko‘rgan.* N.Norqobilov, Kurash. *Bu yerlar yaylov, har bir qarichi h i s o b l i.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Bugun oylik oldi. Arzimagan ishgayam ancha pul berisharkan. Ilgari pensiyaning tiyini ham h i s o b l i edi.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Otlar o‘ l ch o v l i qadam tashlab va boshlarini jirka-jirka ilgari bosarkan, yigitlarning goh ko‘tarib, goh pasayadigan mungli ashulalari ostida mingboshi dodxoning miyasi shu xil fikrlar bilan tashvishlanardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bu dunyodagi umrim o‘ l ch o v l i, meni ranjitsang, gunohga botasan, bilib qo‘y.* T.Malik, Shaytanat.

SARALAMOQ, SARXILLAMOQ, XILLAMOQ, SAYLAMOQ, TANLAMOQ, TERMOQ Saralarini yomonlaridan ajratmoq. **Saralamoq, saylamoq, xillamoq, tanlamoq, termoq** odam va narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanaveradi. **Sarxillamoq** narsalarga nisbatan qo‘llanadi. **Tanlamoq, termoq** so‘zlarida harakatning subyekt manfaatiga yo‘nalishi ifodasi mavjud.

Domla bir dasta anvoyi gul s a r a l a b, qo‘liga ikki dona nashvati tutqazib xonimni ko‘chaga kuzatdi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shavkat tugunni orqalab ketmoqchi bo‘lib turgan edi, javondagi terib qo‘yilgan kitoblarga ko‘zi tushib qoldi, s a r a l a b ham o‘tirmasdan choyshabga sidirib tashladi.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Ular uzumlarni s a r x i l l a b, savatlarga joylashdi.* Gazetadan. *O‘lib-tirilib hisor zotini x i l l a ganman, yuz yigirmatadan qo‘zi olganman.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Maktab tashkilotlarini qo‘lga olgandan keyin o‘quvchi va muallimlarni x i l l a sh kerak bo‘ladi.* A.Qahhor, Sarob. *Salgina noxush hidga chidamaydi. Toza havoga o‘rgangan. Ovqatni ham s a y l a b yeydi. Ko‘ngli shunaqa nozik.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Men ikki kun ot s a y l a dim. Oboqli dashti gala-gala ot!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *O‘tlar turli-tuman, lekin qalin o‘smagan, bo‘ylari ham past. Oralaridan sigir-u qo‘ylarim yoqtirib yeydiganlarini t a n l a b-t a n l a b o‘rishim kerak.* I.Sulton, Ozod. *Shiyponning soya tomonida esa qizlar, dam pichirlashib, dam qiqir-qiqir*

kulishib, pardoz qilishadi, etak t a n l a shadi, o‘sma qo‘yishadi. A.Muxtor, Chinor. *Savat ko‘targan ayollar, qizlar, yigitlar olma daraxtlariga narvon qo‘yib, mevani bittalab t e r moqda edilar.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Ikki tokchaga arab va fors tillarida, ba’zilari toshbosmada chop etilgan, ba’zilari qo‘lda bitilgan qalin-qalin kitoblar t e r ilgan.* Oybek, Ulug‘ yo‘l.

SARANJOM, SARISHTA, ORASTA, TARTIBLI, BATARTIB, BOTARTIB Hamma narsa tartibga solingan, o‘z o‘rnida, tartib bilan joylashgan. **Sarishta** so‘zi yakka holda **saranjom** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Orasta** so‘zidan oro berilganlik ta’kidi ham anglashiladi. **Tartibli, batartib, botartib** so‘zlarida muayyan tartibga keltirilgan, o‘z o‘rnida tartib bilan joylashgan kabi ifodalar ta’kidi mavjud. **Tartibli** so‘zi so‘zlashuv nutqida faol.

Karavot s a r a n j o m, darpardalar tushirilgan, hech kim ko‘rinmaydi-yu, haligi ovoz yana takrorlandi... A.Muxtor, Chinor. *Arslon jim kezinadi. Go‘yo armon-u g‘ussalar yo‘q, go‘yo hamma narsa badastur, s a r a n j o m...* I.Sulton, Ozod. *Asadulla Turkijroqo‘mdan yuborilgan avtomobilga o‘tirmay, uyiga piyoda ketdi. U uy o‘rnida xarobani ko‘raman, deb yurak yutib borgan edi. Ko‘chasiga burilib qarasaki, uyi o‘sha-o‘sha turibdi – devorlar oqlangan, atrof s a r i s h t a... Faqat... boloxona yo‘q.* T.Malik, Savohil. *Ertalab keladi, supuradi-sidiradi. Ba’zan xonalarning polini yuvadi. Derazalarni artadi. Xizmatchilar kelganda hamma yoq chinnidek toza, s a r i sh t a.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Zulfiyaning uyi. Chog‘gina hovli. Hamma yoq o r a s t a, saranjom-sarishta.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *...Bugun ilk qor yog‘di. Qishning beg‘ubor nafasi keng-mo‘l xonalariga, o r a s t a yo‘laklariga xastalarning ko‘ngli kabi og‘ir sukunat cho‘kkan shifoxonaga ham bostirib kirdi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Habiba aytgandek, bog‘ shunday t a r t i b l i, shunday ozoda ediki, ko‘rgan kishi: “haqiqiy Michurin bog‘idagina shunday tartib joriy qilinishi mumkin”, deb o‘ylar edi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Mahkam bilan Ochil eshik taqillashini, mehmondo‘stlik bilan kutib o‘tirgan t a r t i b l i va jimjit auditoriyani ko‘z oldilariga keltirib bordilar-u, lekin butunlay boshqa bir ahvolning ustidan chiqdilar.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Uydagi narsalarni tashqariga olib chiqib, ko‘rpa-yostiqlarni oftobga yoyamiz, uyni supurib-sidirib, shamollatib tozalaymiz-da, narsalarni joy-joyiga taxlaymiz: ivirsib yotgan uy keng, bahavo, odam kirsa, bahridili ochiladigan, eng muhimi – izlagan narsangiz topiladigan t a r t i b l i bir go‘shaga aylanadi.* A.A’zam, O‘zim bilan o‘zim. *O‘rmondagi uychaning eshigi ochiq. Egalari qani, deya xavotirlanib ichkariga mo‘raladim. Hech kim yo‘q, ammo hamma yoq orasta, b a t a r t i b.* I.Sulton, O‘rmondagi kulba. *Toshkent Buxorodan salqinroq, yerning umurtqasini sindirib yuboradigan katta imoratlari kam, ko‘chalari ancha b a t a r t i b shahar edi.* T.Malik, Savohil. *Qiz bor uy hamisha ozoda, b o t a r t i b bo‘ladi-da.* Gazetadan.

SARANJOMLAMOQ, SARANJOM QILMOQ, TARTIBGA SOLMOQ (KELTIRMOQ), YIG‘ISHTIRMOQ, SARANJOM-SARISHTA QILMOQ O‘z o‘rniga qo‘ymoq, tartib bilan joylamoq. Juft holda qo‘llanganda tartibga keltirish harakatining ortiq darajada bajarilganligi ta’kidi seziladi. **Yig‘ishtirmoq** so‘zi ko‘proq uyni supurib-sidirmoq, narsalarni joy-joyiga qo‘ymoq ta’kidini ham ifodalaydi.

Bu kecha shu yerda bafurja o‘tirib, qo‘lidagi qog‘ozlarni s a r a n j o m l a ydi, anjumanda bayon etajak mulohazalarini puxtalab oladi... E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *– Bor qog‘oz-pog‘ozlarni yig‘ishtiramiz, – dedi o‘ris yigit avzoyiga jiddiy tus berib va xuddi o‘z uyini s a r a n j o m l a shga kirishgan oila bekasidek qo‘liga ilingan kitob bormi, daftar va varaqlar bormi, sandal kursisi ustiga taxlashga kirishdi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Endi to‘yni boshlayveramiz, o‘zing bosh bo‘lib, hamma ishni s a r a n j o m q i l asan, uqdingmi?* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Onalik hurmati jihatidan unga iltijo qiladi: “Sen uy ishlarini s a r a n j o m q i l aman deb tashvish chekma, xotirjam bir yerda o‘tir, toat-ibodating bilan shug‘ullan va shukur etginki, bitta farzanding ikki bo‘ldi.* S.Ayniy, Asarlar. *U paytlarda Abu Rayhon o‘zi qurgan rasadxonadan chiqmas, kechalari sayyoralar harakatini kuzatar, kunduz kunlari Hindistondan olib kelgan kitoblari va yozgan asarlarini t a r t i b g a s o l ish bilan band bo‘lardi.* O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo. *Kelsang, haftaning oxiriga, shanba kuni kel. Ungacha u yoq-bu yog‘imni sal t a r t i b g a k e l t i r ib olay.* X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *Men ayvonni y i g‘ i sh t i r ib, o‘rningni uyga kiritib berib, masjidga chiqaman. Havoning avzoyi buzuq, yomg‘ir yog‘sa ham, ehtimol, bunda sovuq qotasan.* H.Qodiriy, Eski Toshkandda. *Hasanboy bu gapdan dik etib turib, dasturxonni chaqqon y i g‘ i sh t i r adi , hujramizdagi yakka-yu yagona kursini Shodi aka egallagani uchun bir zum tek qotadi, keyin Tangirning yoniga omonat qo‘nib, yer ostidan hammamizga birbir qarab chiqadi.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Nazar rais polvon gavdali, tim qora mo‘ylovli, armani qosh-ko‘zlariga parallel tushgan, tikilsa daryoning gumini quritadigan nazarkarda, yurganda g‘ijirlab ketmasa, yog‘och oyog‘i borligini sezib bo‘lmaydigan odam kolxozni s a r a n j o m-s a r i sh t a q i l ib, uyidagi yetim bolalarni ham, dunyoda tengsiz ayol Oysuluvni-da boshini silashga vaqt topar...* G‘.Rahmon, Oqibat so‘qmog‘ida. *U dunyoda pensiya yo‘q! U dunyoda... kampiri nozik ta’b bilan boqmaydi. Silab-siypalamaydi. S a r a n j o m-s a r i sh t a l a maydi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

SARFLAMOQ, SARF QILMOQ, XARAJAT QILMOQ, XARJLAMOQ, XARJ QILMOQ, CHIQIM QILMOQ Talab-ehtiyoj, biror narsa olish uchun pul ketkazmoq. **Sarflamoq, sarf qilmoq** keng tushunchaga ega, u har qanday sarfni ifodalash uchun qo‘llana oladi. **Xarajat qilmoq, xarjlamoq, xarj qilmoq**, asosan, talab-ehtiyoj (yeyish-ichish, kiyim-kechak va shu kabilar)

uchun bo‘ladigan sarf uchun qo‘llanadi. **Chiqim qilmoq** so‘zida “yondan ketmoq” ifodasi doim sezilib turadi.

Bor-budini mana shu zormonda hovliga s a r f l a b, oqsoqol bultur bir masalada tang ahvolga tushgan edi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Agar uch tashkilotning har biri o‘z boshiga loyiha tuzib alohida kommunikatsiya o‘tkazsa, bunga uch barobar ortiq kuch ishlatiladi, uch barobar ortiq pul s a r f l a nadi, ko‘cha uch marta kovlanishidan aholi ham oylab-yillab azob tortadi!* P.Qodirov, Erk. *Kenjatoy esa qaysi bir ekspeditsiyada ishlaydi, umrining yarmi dalada, tog‘-toshlarda o‘tadi, shaharga qaytgan paytlarida, nihoyatda sipo kiyinib, pardoz-andozni o‘rniga keltiradi-yu, lekin kampirga bir tiyin ushlatmaydi, balki undan, hatto ijaraga o‘tirgan studentlardan qarz olib yuradi, topgan-tutganining hammasini qizlarga, maishatga s a r f q i l adi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Pulni qay yo‘lga s a r f q i l ishni bilmay, gangiganlar ham ko‘p topiladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bugun Omontoy Qizilsuv bo‘ylarini aylanib kelgandan keyin ko‘prik qurish haqida uni, injenerlar aytguncha bir millionga emas, olti yuz ming so‘mcha x a r a j a t q i l ib, yaxshilab qurish mumkinligini isbot qilmoqchi bo‘ldi.* S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *Ayab, tejab x a r a j a t q i l gani uchun yonida o‘n besh so‘m qolgan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *To‘qqizta qo‘yimiz bo‘lardi. Dadam qamoqdaligida ikkitasini sotib ro‘zg‘orga x a r j l a gandik, qamoqdan chiqqanida bittasini elga yegizdik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Qarashsaki, bu ishni mahalliy ishchilarga ham o‘rgatsa bo‘lar ekan va shunday qilinganda fransuz ishchisiga x a r j l a nayotgan pul deyarli bus-butun holda yonga qoladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘sha odamlar shu yerga kelguncha qancha mashaqqat tortadilar, pul x a r j q i l adilar. Olib ketadigan boyliklari esa ikkita-uchta kaklik.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Mo‘min onasi bergan pulni hech narsaga x a r j q i l madi.* “Yoshlik”. *Kirim bo‘lmagach, ch i q i m q i l ish kimga ham yoqardi.* Gazetadan. *Sendan boshqa hamma biladi. Sarsongarchilik – ch i q i m q i l ish degani.* T.Malik, Xazonrezgi.

SARIYOG‘, **SARIMOY** Asosan, mol sutidan ajratib olingan yog‘. **Sarimoy** – shevaga va og‘zaki nutqqa xos so‘z.

Samarqand danagi... S a r i y o g‘, qazi shunday ustalik bilan parrak qilib to‘g‘ralgan ediki, biron joyida pichoq tirnab ketgan g‘adiri ko‘rinmasdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Nonushtaga har safar Halima aya bir necha patir isitar va qizib turgan non ustiga s a r i y o g‘ tashlab, barmoqlari kuygancha qatlariga shimitar, ota va bolalar esa so‘laklarini yutgancha buni kuzatib turishardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Har nonning ustida kuydirilmagan s a r i m o y, ko‘pining oldida qand choy.* “Dalli”.

SARLAVHA, PESHLAVHA Kitob, asar, maqola kabilar yoki ularning ayrim qismlariga qo‘yilgan nom. **Peshlavha** eskirgan. Ushbu so‘z hozirda biror tashkilotning nomi yozib, devorga ilib qo‘yiladigan lavhaga nisbatan qo‘llanadi.

Har nuqtaga sayqal berib u, Vodiy uzra chizdi zar lavha. So‘ng quyosh deb imzo chekdi-yu, Tongotar deb qo‘ydi s a r l a v h a. E.Vohidov, Saylanma. *Mirkomil dastlab minbarga bir necha gazetalarni yoyib tashladi-da, baland ovoz bilan undagi yirik s a r l a v h a larni o‘qidi: “Gazandalar xalqning qahr-u g‘azabidan qochib qutulolmaydi!”* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Chol “Vino. Vodka. Bar” degan p e sh l a v h a osilgan pastqam imorat tomonga qo‘li bilan ishora qildi va gapini davom ettirdi.* Q.Ochilov, Savil. *O‘sha yillari idoralar va turli tashkilotlarda p e sh l a v h a lar o‘zgarayotgan edi.* S.Ahmad, Saylanma.

SARIQ, MALLA, ZA’FARON Somon, zarchuva, tilla kabi narsalar tusidagi rang. **Malla** och sariq, jigarrangga moyil rangni ifodalaydi. **Za’faron** belgini me’yoriy ifodalaydi, eskirgan, kitobiy.

S a r i q sochlariga oq oralagan, Moviy ko‘zlarida tubsiz bir xayol. E.Vohidov, Sharqiy qirg‘oq. *Qoplon otamiz... tok tomirlarida g‘imirlamish s a r i q chumolilarga tikilib qoldi*. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Bedil qolib Demyan Bedniyni suysa, Qora sochning m a l l a bo‘lgani shudir.* E.Vohidov, O‘zbek Navoiyni o‘qimay qo‘ysa... *Humoyun o‘ng tomonda, fildan ancha ortda saman ot minib kelayotgan keng m a l l a to‘nli, katta oq sallali, sersoqol Said Xalilga sinchiklab bir qarab oldi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Hind vodiylaridan yil bo‘yi bahor yashilligi ketmagani kabi yil bo‘yi daraxtlar tagidan z a’f a r o n yaproqlar ham arimaydi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

SASIMOQ, QO‘LANSIMOQ, HIDLANMOQ Sassiq hid chiqarmoq, yoqimsiz, qo‘lansa hid taratmoq. **Qo‘lansimoq** so‘zida mazkur belgi darajasi ortiq ifodalangan, kam qo‘llanadi. **Hidlanmoq** so‘zi og‘zaki nutqqa xos.

To‘g‘ri, ammo Olloh bu luqmayi halollarni suyukli, aziz qullari uchun shifobaxsh taom sifatida vujudga keltirgan ekan-da. Ular yeb turilmasa, daryo, dengizlarga sig‘may ketadi, keyin o‘lib s a s i ydi. Q.Kenja, Toshqin. *Anavilarning q o‘ l a n s i gan shishalarini yig‘ishtirganim qoldi-da, uka.* O.Yoqubov, G‘.Hotamov, Kecha va bugunning saboqlari. *Har xil millat matroslari... ishratxonalar sassig‘i bilan q o‘ l a n s i b yotgan Istanbulda kun sayin razolat tubiga cho‘kib borardi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *U savat, unda go‘sht bor. Shabadada h i d l a n may turadi*. S.Nurov, Narvon. *H i d l a n ib qolgan go‘shtlar, qurt tushgan qazi-qartalarni qo‘shnilar, qarindosh-urug‘ga berolmay, kechalari itlarga tashlab yashashning nimasi yaxshi?* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i.

SASSIQ, BADBO‘Y, QO‘LANSA Yoqimsiz, yomon hid. **Badbo‘y** kam qo‘llanadi. **Qo‘lansa** so‘zida yoqimsizlik darajasi juda kuchli aks etgan, ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Nima uchun hech bir aybim bo‘lmagan holda shuncha vaqtdan beri o‘pkam teshilib s a s s i q havodan nafas olishim kerak? Qaysi gunohimga? O‘zi nimaga

sizlarga arz qilib o‘tiribman?.. A.A’zam, Hali hayot bor. *Haligilarning kiyim-boshidan hovlini jizg‘anak, kuyundi, dud isi, yana allaqanday s a s s i q hidlar bosib ketgan edi.* A.Muxtor, Chinor. *Ko‘rar edim rastalar qator. Kanorada sasigan go‘shtlar, O‘ynar edi pashshalar g‘ujg‘on, Savdo qilar sabzafurushlar, Dim, b a d b o‘ y hid, betartib suron.* E.Vohidov, Saylanma. *O‘rinlariga besh-o‘n kunlardan keyin yana boshqa savdogarlar kelib qo‘nadi-da, ulardan birisi Egamberdiga: “Bizning hujraga kirib ko‘ring, yomon bir hid kelyapti. Tag‘in biror narsa ko‘milgan bo‘lmasin”, deydi. Egamberdi kirsa, darhaqiqat, hujrani bir b a d b o‘ y hid tutib ketgan.* H.Qodiriy, Eski Toshkandda. *Gup etib urgan q o‘ l a n s a is dimog‘ni yorib yubora yozdi – ichkarida qora-qura ko‘lanka tirband ekanligini Abdulla uch qadam yurganida ko‘rdi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Ajina bu yerdagi bazmni yakunlab, Teshikmozor ko‘chalarida chappar urayotganda, Olamaydondagi Sobirjonlar yotgan karavot atrofida q o‘ l a n s a hid taratib, goh tutab, goh lippillayotgan kuyundilar sochilib yotardi.* A.Boyqo‘ziyev, Teshikmozor hangomalari.

SAVAT, CHONOCH Tol, tut, yulg‘un novdalari, bug‘doy poyasi, sim, plastmassa va sh.k. dan to‘qib tayyorlangan ro‘zg‘or buyumi, idish. **Chonoch** so‘zi shevaga oid, kam qo‘llanadi.

Birov uloviga s a v a t osib oldi, birov qo‘ltig‘iga s a v a t qisib oldi. Dehqonlar uzum uzishga kela berdi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Kuz, bahor oylarida, hatto qishda ham to‘r, qarmoq, s a v a t kabi vositalar bilan baliq tutib sotardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Don solingan ch o n o ch lar naq xazina-ya, xazina. Eh, attang, attang...* H.Karimiy, Mushtipar.

SAVOL, SO‘ROQ Javob, tushuntirish talab etuvchi murojaat. Jonli so‘zlashuvda, asosan, **so‘roq** so‘zi, kitobiy nutqda **savol** so‘zi ko‘p qo‘llanadi.

“Endi nima bo‘ladi?..” Bu s a v o l – vaqt o‘tgan sayin og‘ziga tushgan o‘sha bir qoshiq sho‘r oshdek butun borlig‘ini achitib, zaharlab borardi. U.Hamdam, So‘z. *Hozir ham birorta topshiriq olishni sezib, Osiyo opaning s a v o l idan sevinib ketdi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *To‘g‘ri, aniq gap tuzib, Javob bergin s o‘ r o q qa, Xizmat qilsin har so‘zing Fikringni to‘latmoqqa.* E.Vohidov, Saylanma. *Erlar boshlarini egib, s o‘ r o q qa ne deyarini bilmay, yer chizishdi.* I.Sulton, Bilga Xoqon.

SAXIY, SAXOVATLI, HIMMATLI, HOTAM, HOTAMTOY, SAXOVATPESHA, TANTI Hech kimdan hech narsani ayamaydigan, qo‘li ochiq. **Himmatli** so‘zida o‘zgadan yordamini ayamaslik ta’kidi qabariq aks etgan. **Saxovatli** kam qo‘llanadi. **Hotam, hotamtoy** so‘zlarida ma’no obrazli ifodalangan, kitobiy nutqqa xos. **Saxovatpesha** saxovatni maslak qilib olganlik belgisini kuchli darajada ifodalaydi. **Tanti** so‘zida qo‘li ochiqlik va bag‘ri kenglik ta’kidi mavjud.

Oftob chiqdi olamga, Yana yoniq, yana yosh. Shunday s a x i y, shunday saxiy Har tomchida – bir quyosh! A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Ammo insof bilan gapirganda, Kattakonning birovga ziyoni yo‘q. Aksincha! Mahalla ahli nomidan uni-buni vaj keltirib, oqsoqol undan pul undirgani undirgan. Juda s a x i y, serhimmat odam.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Cholning o‘g‘illari ham otalariga o‘xshab saxiy, s a x o v a t l i, mehnatkash ekan.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Yoqutxon yig‘lasak arziydigan dilbar juvon edi. Qo‘li ochiq s a x o v a t l i edi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Pul bergan o‘rtoqlarini quchoqlab o‘pgisi keldi, ular shu topda dunyoda eng h i m m a t l i, eng qadrdon, eng mehribon odamlar bo‘lib tuyuldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Uning turkman do‘stlari nihoyatda himmatli, odamshavanda kishilar edi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Xo‘jayining mashhur va h o t a m, Ko‘p yo‘qlashar do‘st-u yoronlar. Ulug‘ mezbon ko‘ngli uchun ham Siylashadi seni mehmonlar.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Eshitishimcha, Mirkarimov serhimmat, qo‘li ochiq, mehmondo‘st, h o t a m t o y odam ekanlar.* T.Malik, Shaytanat. *Xojasi bunaqa paytlarda h o t a m t o y bo‘lib, ichkariga olib kirardi, qornini to‘yg‘izardi-da, “Falon paytgacha bo‘shsan” derdi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Machit va Madrasa ta’minoti uchun hukumat tomonidan xatlab berilgan “Vaqfiya” yerlarga ekiladigan ekinlar hosilidan ajratib berilgan, boz ustiga s a x o v a t p e sh a boylarning yordam ko‘magidan bahramand edilar.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *...Juda tagli-zotli, saxovatpesha odamlar bu qo‘shnilarim.* N.Jaloliddin, Ayo ishq! *Uningdek bo‘lishni, er yetishni o‘ylab, kechalari to‘lg‘onib chiqardim. Keyin ham uningdek mard, t a n t i insonni uchratmadim!* M.Mansur, Judolik diyori. *Faxr etarman, ona xalqim, Ko‘kragimni tog‘ qilib, Ko‘kragida tog‘ ko‘targan T a n t i dehqon o‘zbegim.* E.Vohidov, O‘zbegim.

SAXIYLIK, SAXOVAT, SAXOVATPESHALIK, SAXOVATLILIK, OCHIQQO‘LLIK Hech kimdan narsasini, yaxshiligini ayamaslik, qo‘li ochiqlik, oliyhimmatlik. **Saxovat** so‘zida himmatlilik ta’kidi ustunlik qiladi. **Saxovatpeshalik, saxovatlilik** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Ochiqqo‘llik** og‘zaki nutqqa oid.

Yo‘q, Nilufar aybni oyisiga to‘nkamasayam bo‘ladi. Begimqulning... mardligiga, s a x i y l i g iga, sovchilar kelgan bu oq “Volga”larga oyisidan avval uning o‘zi uchmaganmidi? O.Yoqubov, Billur qandillar. *S a x i y l i k ni odat qilgan bo‘lsa kim, Elga sochgan bo‘lsa borini doim, Himmati bor bo‘la turib, ilohim, Qo‘lidan davlati ketmasin uning.* E.Vohidov, Tilak. *Istardim, inson ham Yerga faqat don, Muruvvat, s a x o v a t urug‘in eksa. Hech kim o‘ksimasa, hammaga yetsa, Ko‘k gumbaz ostida to‘kin dasturxon.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Dunyo yaratilgan kuni Jumada tavallud topgan Juma o‘g‘li, shevada Jumag‘ulboy bir kun kelib ming qo‘yli mashhur boy bo‘lishi, uning bir boshqa s a x o v a t i bilan bus-butun to‘for boy el deb nom olishini, ...ekin maydonlari ko‘z ilg‘amas*

bo‘lib kengayib ketishini qayerdan bilsin? G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Saxovatpeshalik, bag‘rikenglik azal-azaldan xalqimizga xos insoniy fazilatlardan biri bo‘lib kelgan.* Gazetadan. *Lekin Xudoyorning saxovatpeshaligi va ma’muriyatparvarligi mehnatkashning xazinaga oltin suratida yig‘ilgan kuchidan emas, bevosita bilak kuchidan, ko‘zyoshidan edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *O‘shanda Iskandar o‘z boyliklarini saxiylik bilan odamlarga ulashar ekan, yurt ulamolarining boylikka, aysh-u ishratga, ayollarga ruju qo‘yishlarini o‘taketgan pastkashlik, qabihlik deb hisoblaganidan, bu ochiqqo‘lligi bilan shunday yo‘l tutayotganlarga sha’ma qilayotgandek ham bo‘lardi.* Sh.Bo‘tayev, Qora Klit.

SAYILGOH, SAYRGOH, SAYRBOG‘, TOMOSHABOG‘ Xalq sayillari, turli tadbirlar o‘tkaziladigan joy. **Sayrgoh** va **sayrbog‘** so‘zlarida hordiq chiqaradigan joylik ta’kidi qabariq ifodalanadi. **Tomoshabog‘** so‘zida poetik ta’kid mavjud, bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Qachonlardir Mingbuloq Qo‘qonning, qolaversa, butun Farg‘onaning eng go‘zal sayilgoh laridan biri bo‘lgan. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Kela berdi raqqosa qizlar Ko‘rsatmoqqa ishva-nozini. Butun qishloq Bugun xurram, shod, Butun qishloq sayilgoh bugun.* E.Vohidov, Saylanma. *Asfalt yo‘lkalarning ikki yonida gulzorlar, yashil o‘rindiqlar, qisqasi, bemorlar uchun so‘lim sayrgoh.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Kunduzgining diydasi – kelinchak quyosh, Ufq darchasidan chiqarmishdi bosh; Osmon yuzini sayrgoh aylab, Firuza bo‘shliqdan o‘tar avaylab.* Mirtemir, Tanlangan she’rlar. *O‘sha qo‘shma korxonaga ishga o‘rnashgan kuni Baxtiyor uchun chinakam bayram bo‘ldi. Xotini ikkisi bolalarni sayrbog‘ ga olib chiqishdi.* L.Bo‘rixon, Bir tomchi yosh. *Chamasi, o‘n minutcha yurilsa, salqin va so‘lim sayribog‘lar bor edi.* F.Musajonov, Himmat. *Tomoshabog‘ aro sayr etganda siz, Xilvatda bir go‘zal qizni ko‘rursiz.* E.Vohidov, Saylanma. *Salim bilan Fazliddin “tomoshabog‘”da kezgan singari sekin-sekin, bog‘ning har jihatini ko‘zdan kechira boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

SAYOHAT, SAFAR, YO‘L, SAYR Dam olish, hordiq chiqarish, dunyoni ko‘rish maqsadida qilingan yurish. Mazkur ma’noda **yo‘l** so‘zi, asosan, og‘zaki nutqda faol qo‘llanadi. **Sayr** so‘zida aylanib yurish, tomosha qilish ta’kidi qabariq namoyon bo‘ladi. Bu so‘z **sayohat** so‘zi bilan birga juft holda kelib, **sayr-sayohat**, **sayr-u sayohat** tarzida ham qo‘llanadi, bunda ma’no yanada qamrovli ifoda topadi.

Zero, bir hafta o‘n kunlik sayohat uning muammosini hal qilolmas, hayotini tubdan o‘zgartirolmas edi... U.Hamdam, Muvozanat. *Har bir beshchashmalik uchun bu qishloqlarga yumush bilan yoki beyumush kelib-ketish sayohat yoki ziyorat kabi xush yoqadi.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Sizni Afg‘oniston safariga taklif etmoqchiman. Kobulda biroz turib, so‘ng Hindiston orqali*

Angliyaga, o‘g‘illaringiz yoniga olib boraman. T.Malik, Savohil. *Qiziq, avval ham xizmat taqozosi bilan uzoq s a f a r larda ko‘p bo‘lgan. Lekin qizalog‘ini hech qachon bunchalik sog‘inmagan edi.* O‘.Hoshimov, O‘zbek ishi. *Y o‘ l ga chiqsang, yo‘ldoshing bo‘lsin.* Maqol. *Bu so‘roqni o‘z-o‘ziga ham berib ko‘rmagan, go‘yo burungidek Marg‘ilon y o‘ l iga oshiqib hozirlanar edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Jo‘raning esiga bugun Xo‘jaqo‘chqorga s a y r ga borishlari tushdi, u gavdasini dast ko‘tarib, tirsagiga tiranib oldi*. Sh.Xolmirzayev, Sayr. *Na iloj? Bugun dam olish uyiga ketsam... O‘sha yerda to‘yib uxlayman. Toza havo... Maroqli s a y r lar...* T.Malik, Falak.

SAYOZ, SIYQA, G‘O‘R, BO‘SH G‘oya, mazmun va badiiylik jihatidan yuzaki. **Siyqa** so‘zida mazkur ma’no ancha kuchli ifodalangan. **G‘o‘r** so‘zida qiyomiga yetmaganlik, xomlik ta’kidi mavjud. Bu so‘z ko‘pincha ilmiy-badiiy asarlar hamda maqolalarga nisbatan qo‘llanadi. **Bo‘sh** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Xom-xatala asarlarga, g‘oyaviy-badiiy s a y o z buyurtmalarga chek qo‘yish vaqti allaqachon keldi. Gazetadan. *Ilmi juda s a y o z, faqat qaqillab gapirishi bor...* Mirmuhsin, Umid. *Bu s i y q a, yoqimsiz savolga ensasi qotgani ko‘rinib turardi, biroq yozuvchi kulumsiradi.* E.A’zam, Shovqin. *Baxtiyor bo‘yniga bo‘yinturuq solingan qirchang‘iday arang sudralib ishga borar, quruvchilarning sayoz-s i y q a gurunglaridan darrov zerikar, bir yoqlarga bosh olib qochib ketgisi kelar edi.* L.Bo‘rixon, Bir tomchi yosh. *Ba’zan gazetalarimizda g‘ o‘ r, shablon, kishilarni zeriktiradigan materiallar ham bosiladi*. Gazetadan. *G‘oyaviy b o‘ sh, badiiy oqsoq asarlar o‘z bahosini olayotir.* Gazetadan.

SAYQALLAMOQ, SILLIQLAMOQ, PARDOZ BERMOQ Turli materiallar (metall, tosh, yog‘och va b.)ga ishlov berish bilan ularni silliq qilmoq, jilo bermoq. **Silliqlamoq** so‘zida qayta ishlab, kamchiliklardan xoli qilmoq ustuvor. **Pardoz bermoq** so‘zida ziynatlamoq, jilo bermoq ma’no ta’kidlari mavjud.

Tog‘am boplab imorat qurdi, s a y q a l l a di har bir g‘ishtini. Sh.Rahmon, Uyg‘oq tog‘lar. *Yelim qurigach, charm bosib, angishvonaday bolg‘achasi bilan taglik atrofiga to‘qqillatib urib chiqdi va yon tomonlarini charxga tutib s i l l i q l a di...* O‘.Mirzayor, Yamoq. *Avval handaqni ikki ag‘darib pishitaman, keyin tepaga qulochlab otaman, to‘dalangan uyumni suvlab, ketmonning orqasi bilan s i l l i q l a yman...* A.A’zam, Quroq. *Ustalar yangi uyga so‘nggi p a r d o z b e r ish bilan, mardikorlar esa eskisini buzish bilan band edi.* T.Malik, Shaytanat.

SAYYOH, SAYOHATCHI, TURIST Dunyoni ko‘rish, bilish, o‘rganish hamda dam olish maqsadida sayohat qiluvchi kishi. **Sayohatchi** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Turist** so‘zida ko‘proq zamonaviylik ta’kidi bor.

Xurram qotma har kuni ayni tush paytida choy qaynatish uchun tosh o‘choq tiklashga tutinarkan, negadir hamisha uzoq vaqt dashtni sog‘inib-sog‘inib

chiqqan s a y y o h dek his etadi o‘zini. N.Norqobilov, Kurash. *Tashqarida imorat-u darvozaxonaning dabdabasidan andak ensasi qotgan kishi ichkarida ajoyib gulzorga duch kelgach, go‘yo o‘zga bir olamga kirib qolgan s a y y o h dek hayratga tushardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Gul gasht qilib, gulzorlarga gul xaridorlari yo s a y o h a t ch i lar kelaversa, u o‘rnidan turar, Buxoroning katta qabristoni Bihishtiyonga chiqardi, kun qoraya boshlagach, shahar darvozasi bekilishidan oldin shaharga qaytib, to‘g‘ri hujrasiga borardi...* S.Ayniy, Asarlar. *Kema katta, s a y o h a t ch i ko‘p...* E.Vohidov, Saylanma. *Respublikamizga chet eldan keladigan ba’zi t u r i s t larga tushunib bo‘lmaydi.* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Yigitali lola sayliga bir necha kun tayyorgarlik ko‘rdi... palatka, hatto t u r i s t larning qozon-tovog‘ini ham olib keldi.* D.Nuriy, Osmon ustuni.

SEHR, AFSUN, JODU, SEHR-JODU, AVRASH Mo‘jizalar yuzaga keltiruvchi harakat, go‘yoki g‘ayritabiiy kuchlarni muayyan maqsadga yo‘nalgan harakatni bajarishi uchun aytiladigan “so‘zlar”. **Sehr** va **jodu** so‘zlarida yuzaga keladigan g‘ayritabiiy holat darajasining ortiqligi sezilarli, shuning uchun mazkur so‘zlar, ayniqsa, afsona, rivoyat, ertak kabilarda ko‘proq uchraydi. Bu ikki so‘zning **sehr-jodu, sehr-u jodu** tarzida juft holda qo‘llanishi ham kuzatiladi. **Avrash** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

Biroq bu orzu-havas orqasidan kutilgan marg‘ilonliq balosidan o‘g‘lini qutqarish masalasi uning tilagicha bo‘lib chiqmadi-da, yana marg‘ilonliqning s e h r i o‘tkirlik qildi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Hang-u mang qotib turgan mijozlar to‘pi, tuyqus s e h r dan forig‘ bo‘lganday, duvva bola tomon yopirildi.* L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola. *Uning oyoqlari allaqanday yomon bir kuchning a f s u n iga ilashganlar, o‘sha kuchning sudragan tomoniga borardilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shomon childirma chalib, irg‘ishlab munchoqlarini shaldiratib, gulxan atrofida aylanib a f s u n lar o‘qib, yovuz ruhlarni haydab, qasamyodgohni pokladi.* G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Aytadilarki, bu oy ichiga simob va ma’dan aralashmasi to‘ldirilgan shisha edi. Yana aytdilarki, yo‘q, bu j o d u edi.* I.Sulton, Tilsim lashkari yoxud Muqanna. *Chindan ham, malikaning j o d u si bormidiki, tun bo‘yi mislsiz huzur-halovatga oshno etardi-yu, tong otishi bilan o‘shal orom onlari uning xotiridan ko‘tarilib boraverardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Osuda ko‘klam shabadasining bir nafaslik epkini yanglig‘ omonat, ayni vaqtda sanoqqa ham dosh bermas ushbu lahzalarda bu yorug‘ ma’voning o‘zidek uzun, mazmunlarga to‘lib-toshgan, hayajon-u ehtiros mavjlariga limmo-lim voqealar namoyish etilguvchi o‘zgacha s e h r-j o d u mujassam masofa. Yaqin-yaqingacha bundayin hayot haqiqatlarini yigirma soniyada tasdiqlashga Musharraf.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Ayni shu sehrmi va yoxud boshqa nimarsami, uning g‘animlariga yoqmasdi, hatto undan qo‘rqardilar. Sultonni s e h r-u j o d u ila o‘ziga bandi etib olgan, yo‘rig‘iga solgan, deya yozg‘irardilar.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Otaqul tog‘am birdan shalvirab,*

S

nima qilay, a v r a sh iga uchibman-da, deb past ovozda qisinqilandi. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Masalan, deylik, tanbeh usuli, aslida, soxta bo‘lgan muqobil “haqiqat”lar bilan raqibni chalg‘itish sofistikaning a v r a sh usullaridan biri bo‘ladigan bo‘lsa, ustoz Arastu ko‘rsatgan nishonga qarshi Pahlavon Mahmud hazratlari qaqshatqich va aniq o‘q uzadi.* “Ikki fil hikmati”.

SEHRGAR, AFSUNGAR, JODUGAR, SEHRBOZ, SEHRCHI, AFSUNCHI Afsun, sehr, jodu bilan g‘ayritabiiy harakat-holatlar, mo‘jizalar yuzaga keltiruvchi. **Sehrgar** so‘zida sirlilik ma’no nozikligi anglashiladi. **Afsungar** so‘zida “alohida so‘zlarni o‘qish yordamida” ta’kidi ko‘proq. **Jodugar** so‘zida salbiy munosabat ochiqroq ifodalangan, afsona va ertaklarda ko‘proq uchraydi. **Sehrboz** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi. **Sehrchi** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Afsunchi** boshqa sinonimlariga nisbatan kamfaol.

O‘sha yetim qiz. O‘z onasi o‘lib ketib, o‘gay onaning qo‘lida qolgan... kunlarning birida o‘rmonda adashib, s e h r g a r kampirning hujrasiga borib qolgan. Sh.Xolmirzayev, Quyosh-ku falakda kezib yuribdi! *Siz hayotdan umidini uzgan bechora insonlarga qaytadan jon ato qilgan paytlaringizda... O‘zingiz bilmaysiz, kechalari o‘pib chiqardim bu s e h r g a r qo‘llaringizni*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Tag‘in ermaksiz qolib, Farhod endi rostakamiga siqila boshladi. Nima qilib o‘tiribdi o‘zi bu yerda xor bo‘lib? O‘sha ekstrasens-u afsungar larini bugun ko‘rishimi?! Toshkentda qanaqalariga uchramagan!* E.A’zam, Shovqin. *Ertasiga kechga yaqin u qo‘riqchilarini chorladi hamda tez orada bu yerga Qaf degan a f s u n g a r kelishini, uni zinhor tutib qolmasliklarini amr etdi.* I.Sulton, Tilsim lashkari yoxud Muqanna. *Nima balo, j o d u g a r mi bu? Hali Nargisxonni sevib qolganimniyam aytib berar!* O‘.Hoshimov, Ikki karra ikki – besh. *J o d u g a r otini o‘rmonga yashirib, o‘zi bir musofir odam bo‘lib, qizning oldiga kelibdi*. “Burgutlar ertagi”. *Marg‘ilonlikning domlasi s e h r ch i hindi edi, men bo‘lsam bu yerdan hindi domla topa olmadim.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Poshsha a f s u n ch i ning bu o‘rgatma iloni bir marta nishini botirib olmasa, bo‘ladimi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

SEKIN, ASTA, OHISTA, SUST, ASTA-SEKIN, SEKIN-ASTA Muayyan me’yordan past tezlik bilan, oshiqmasdan, shoshilmasdan. **Asta** so‘zida tezlik darajasi **sekin** so‘zidagiga nisbatan kuchsizdir. **Sust** so‘zi, odatda, salbiy ma’noda qo‘llanadi. **Asta-sekin, sekin-asta** so‘zlarida belgi darajasi yanada kuchli.

Qarshilik Lo‘li shoir ko‘hna aytishuvni boshlaganida, Toshboy s e k i n qo‘zg‘aldi. G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Nilufar qizlik chog‘ida kinogami, teatrgami tushib, uylariga kech qaytgan paytlarida dadasini uyg‘otib yubormaslik uchun oshxonalarining derazasini uch marta s e k i n taqillatar edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Uzun karidordan o‘z bo‘lmasi tomon a s t a odimlab borarkan, bosh vrach xonasining qiya ochiq qolgan eshigidan uchib chiqayotgan so‘zlar qulog‘iga qo‘rg‘oshinday quyildi.* U.Hamdam, Otash. *Saidahmadxon va An-*

varxon qori tag‘in qulluq qilib, ulamolar bilan qayta-qayta xayrlashdilar va ko‘chaga qarab a s t a yurdilar. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Nilufar birdan yuragi gurs-gurs urib eshikni tovushsizgina ochdi, dahlizda hech kim yo‘qligiga ishonch hosil qilgach, yuragi qinidan chiqqudek bo‘lib, o‘zini o h i s t a tashqariga oldi...* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Xurram qotma, misli shirinlikka o‘ch boladay, Nazar baxshi uzatgan kitoblarga oshig‘ich qo‘l cho‘zdi. Birini qo‘ltig‘iga qisib, ikkinchisini o h i s t a varaqlashga tusharkan, quvonib, bu kitobni anchadan beri qidirib yurganini aytdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Seminarlarga s u s t qatnashadiganlarning ba’zisi (Ochil ularning nomini ham yozib oldi) to‘rtinchi bob bo‘yicha mustaqil o‘ylab “falsafiy fikr” yuritishga o‘rgana olmay qiynalar ekan.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Issiqdanmi, kamxo‘raklikdanmi – podalar juda s u s t jilar, mollar o‘tlashdan ham ko‘ra bir-birlariga biqinish, suyanish payidan edilar.* A.Muxtor, Chinor. *A s t a - s e k i n bog‘ga kelishim bilan ichimdan sakrab chiqib ketgan sharpaning itga o‘xshashligiga ishona boshladim.* N.Eshonqul, Bahouddinning iti. *Qiziq: xuddi unda xayollarida azaldan o‘rnashib, endi xiralashib qolgan qandaydir ranglar, yo‘qolgan – o‘tmaslashgan tuyg‘ularini ko‘rayotgandek angrayib qoldi va a s t a - s e k i n atrofini aylana boshladi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Sovuq s e k i n - a s t a vujudining tepa qismini – jiqqa ho‘l ko‘ylagi chippa yopishgan badanini ham zabt eta boshlagan Rustam junjikib qaltirardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Hozir keksa jangchining tomirlarida qon s e k i n - a s t a oqar, oyoq-qo‘lining jarohatlangan yerlari ham simillab og‘rirdi.* I.Sulton, Xun.

S

SEKINLASHMOQ, SUSAYMOQ, SUSTLASHMOQ, PASAYMOQ, QAYTMOQ Sekin (sust) holatga kelmoq. **Sekinlashmoq, susaymoq** so‘zlari harakat-holatning me’yoriy tezlikdan pasayishi, shuningdek, harakat-holatning kuchi yoki boshqa biror belgisining normal holatdan kamayishi (kuchsizlanishi) ma’nosida qo‘llanadi. **Pasaymoq** harakat-holatning kuchi yoki boshqa biror belgisining (tezlikning emas) me’yoriy holatdan kamayishi (kuchsizlanishi) ma’nosida qo‘llanadi.

Karim qori to‘xtashga to‘xtamadi-yu, qadamini s e k i n l a sh tirdi... X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Tanasi vazminlashib, qadami s e k i n l a sh ib borayotgan Rustam xotinining ovozidan sergaklanib, jon-jahdi bilan olg‘a intila boshladi.* Q.Kenja, Toshqin. *Shu tob, mana, umrning allaqancha qismi o‘tib, shiddatlar ilg‘ar-ilg‘anmas s u s a y ib borar ekan, unutilib ketgan yovvoyi bir shavq ham ichimda uyg‘onadi.* I.Sulton, Bo‘ri. *“Eshakning yuki yengil bo‘lsa, yotoq bo‘ladi”, degan gap ham rost ekanmi, yo qarilik oxir-oqibat o‘zini ko‘rsatdimi, yo nomus kuchi, jon holatda ishlash asnosida o‘zining bor quvvat-layoqatini sarflab yuboribmidi, Ko‘ktoyning shashti-shijoati sekin-asta s u s a y a boshladi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *O‘tgan hafta Oyko‘lda pichan o‘rog‘i s u s t l a sh ib qoldi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *...Jajman har safar o‘zini o‘nglab olar, xud-*

di kaltak ostida qolganini sezmagandek, hamon ko‘zlari olma-kesak terar, aftidan, qo‘liga ilinadigan narsa qidirar, shunday bo‘lsa-da, uning holdan toyayotgani, yurishlari tobora s u s t l a sh ayotgani, qaddini tutolmayotgani sezilayotgan olomon zo‘r kelayotgan edi... X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Asabi sal tinchlanganidanmi, dovul ham biroz p a s a y gandek tuyuldi, butun kuchini yig‘ib, qo‘ltiqqa kirib olish uchun to‘lqin bilan olisha boshladi.* A.Muxtor, Chinor. *Dushdan chiqqanida chindan ham yuzlarining, qovoqlarining shishi qaytgan, ko‘zlari xiyla tiniqlashgan, bosh og‘rig‘i ham ancha p a s a y gan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Nizomiddinovning titrog‘i q a y t gandek bo‘ldi.* S.Ahmad, Hukm.

SEMIRMOQ, TO‘LISHMOQ Odatdagi vaznga nisbatan biroz et olmoq, vazni ko‘paymoq, yo‘g‘onlashmoq. Bu ma’no **to‘lishmoq** so‘zida biroz kuchsiz.

Amir s e m i r ib ketgani sababli gavdasidagi nomutanosiblik aniqroq sezilardi. T.Malik, Savohil. *– Mehnat ahli hamisha zabunlikda. Savdogarlar-chi? Barchasi zangin, bizning bel va bilak kuchimizdan s e m i r gan haromtomoqlar! – dedi qahr bilan Jumaboy.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Kasal shunday javob berdi: “Bilganim shuki, sog‘lik kelishi bilan quvvatga kiraman, t o‘ l i sh aman, rangim ham qizarib, o‘zim yosh va nash’ali bo‘laman”.* I.Sulton, Hazrati majoz. *– Buyursin, yarashibdi. – Zumrad opa havas bilan unga tikildi. – T o‘ l i sh ibsan-da, biroz kengroq edi, endi yaxshi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

SEMIZ, ETLI, TO‘LA, DO‘MBOQ, LO‘PILDOQ, LAPPOS Etli, ortiqcha vaznli, to‘ladan kelgan. **Semiz, etli** so‘zlari odamga nisbatan ham, hayvonga nisbatan ham qo‘llanaveradi. Mazkur ma’no, ayniqsa, **do‘mboq, lo‘pildoq, lappos** so‘zlarida qabariq ifodalangan, keyingi ikki so‘z so‘zlashuv tiliga xos. **Etli, to‘la** so‘zlarida belgi biroz kuchsiz.

– Keling-keling, xo‘jayin! – qarshi oldi Eshonxonni samovarchi – bir ko‘zi g‘ilay, s e m i z, pakana kishi. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Ellikni urib qo‘ygan, bo‘rdoqiga boqilgan qo‘ydek biqqi s e m i z turshakfurush alpang-jalpanglab emaklaganicha qavat-qavat to‘shalgan ko‘rpachalarni itqitar, nuqul “Yo‘q!.. Yo‘q!.. Shilib ketibdi!”, der, lekin yo‘qotganini topishdan umidvor, shekilli, qalt-qalt titrayotgan qo‘llari bilan ko‘rpachalarni qayta-qayta ag‘dar-to‘ntar qilishdan tinmas edi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *– Avval mol bozorga kiramiz. E t l i suyakli mol kamroq bo‘lsa, uyga shartta borib, ho‘kizni yetaklab kelasan.* Q.Ochilov, Nadur xayoling? *Cho‘loq goho yiqilib ketar, parvoz oldidan ham tez yugurib olishda shu oyoq xalal berardiki, shuning uchun u ko‘pincha yerda bo‘lishni afzal ko‘rardi. Shuning uchun o‘zga turnalardan zaif-u, ularga qaraganda xiyla e t l i bo‘lib o‘sdi.* Sh.Xolmirzayev, Cho‘loq turna. *T o‘ l a dan kelgan, qora cho‘tir yuzli, qo‘ng‘iz mo‘ylabli, chamasi o‘ttiz besh-o‘ttiz olti yoshlardagi afti kesakdek sovuq soqchi – Abdullaning yuragi shig‘ etib ketdi, turqi*

Homidning o‘zginasi-ku! X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Xonaga harbiy meditsina formasidagi t o‘ l a dan kelgan ofitser kirdi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Yangi eshakni qo‘shni tumandan sotib olib kelishdi. U chindan ham navqiron, tiyrak, etlikkina, tizzalari d o‘ m b o q, qoramtir baxmal kabi silliq yunglari, quyuq yoli ko‘rkam edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Eshik g‘iyqillab ochildi. Iskandar Vahobovich ostonada turgan d o‘ m b o q kotibaga “ha, tag‘in nima gap?!” degandek zardali qaradi.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *L o‘ p i l d o q yuzining qoni qochib, yonog‘i dir-dir uchadi.* Q.Norqobil, Yer yorilmadi. *Toyqulovga achinib ketdim. Dag‘dag‘asi qa’rida dag‘-dag‘ titroq borligini his qildim. Ovozi sinib, parchalanib borayotganga o‘xshadi. L o‘ p i l d o q yuzining qoni qochib, yonog‘i dir-dir uchadi.* Q.Norqobil, Yer yorilmadi. *Zaynab l a p p o s va o‘nta so‘zga arang bitta javob qaytaradigan edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *...Peshinlab raisnikiga o‘tdim. Kirib borganimda sutday oppoq bilagi bo‘g‘im-bo‘g‘im l a p p o s bir xotin go‘shanga tortilgan eshikni yarim to‘sib: – Beshinchingiz qani, yo‘masam kiritmayman! – deb turgan ekan.* A.Murod, Uchchanoq.

SENSIRAMOQ, SENLAMOQ, SANSIRAMOQ, SANSANLAMOQ Yosh jihatidan o‘zidan kichik yoki munosabatlari yaqin bo‘lgan biror shaxsga “sen” deb murojaat etmoq. **Sansiramoq, sansanlamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos, odatda shaxsga hurmatsizlik ta’kidi anglashiladi.

– Ich! – dedi Miryoqub yana sensirashida davom etib. Birinchi marta s e n s i r a ganida, negadir qunt qilmagan xotin bu safar hayrat aralash ranjib qo‘ydi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shofyor sergak tortdi: – O‘ho‘, g‘ururing zo‘r-ku?! – dedi u s e n s i r a b, ham yaqin olib.* M.Mansur, Judolik diyori. *U yana otilib erining oldiga bordi. – Pulni qayerdan topding? – U s e n l a di va s e n l a b davom qildi: – Ayt deyapman!..* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Eri bo‘lsa har kuni kirlab, terdan tarashaday qotgan ko‘ylagini yechib otadi-da, kitob o‘qib o‘tirgan Mohbibiga: “Hey, xotin! Mabiyi, deyapman! He biyingni... Etikni tort, yig‘ishtir bayti-g‘azalingni, choyni opke!” – deya s a n s i r a b bo‘kiradi...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Iskandar o‘shanda xotinini birinchi marta s a n s i r a di. “Uyat bormi sanda”, – dedi g‘azabdan titrab.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *– Yana nega muncha shovqin-suron solasan? Xo‘p, o‘zing ayt, qancha edi? – hoji Zokir endi kampirni “s a n s a n l a b”, unga do‘q urardi.* S.Ayniy, Asarlar. *Xuddi men bilan eski tanishdek, s a n s a n l a b, “chekasanmi, tortadigan narsangdan ol”, – dedi.* Shukrullo, Kafansiz ko‘milganlar.

SEP, BISOT, BANNA Ota-ona va qarindosh-urug‘lar tomonidan qizni uzatishda unga hadya etiladigan, berib yuboriladigan mol. **Bisot** so‘zida narsa-molning me’yordan ortiqligi, umumiylik ma’no uzvi bor. **Banna** – shevaga xos so‘z.

Ularning ikkidan bir gapi o‘g‘il uylash, qiz chiqarish, kim sandig‘iga nima s e p tashlagani xususida bo‘ladi. Q.Kenja, Toshqin. *Chinakam bechora Qurvonbibi kiyim-kechak, ayniqsa, yolg‘iz qizning s e p i xususida ko‘p tashvish tortadi.*

Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Sart ayollar qizlariga tug‘ilgan kunidan b i s o t yig‘adilar-ku, Unsin!* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Nima deyapsiz o‘zi! Zavod ayaning po‘lat sandiqlaridagi b i s o t o‘nta beshik to‘yiga yetadi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

SEPKILLI, SEPKILDOR Sepkili bor, sepkil bosgan, sepkili ko‘p. **Sepkildor** so‘zida sepkilning me’yordan ko‘pligi ta’kidi mavjud.

S e p k i l l i xola to‘nkarilgan paqir ustida o‘tirib nuqul hasrat qilar edi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *To‘rtinchi yo‘lakdan atay kelgan opaxonning s e p k i l l i sarg‘ish chehrasiga boqib, achindim.* T.Eshbek, Ostanaqul buvaning “boyliklari”. *Bulturdan beri maktabda rus tilidan dars berayotgan malla, s e p k i l d o r Sarvar (u o‘qishdan diplomga qo‘shib “Savrasik” degan laqab ham olib qaytgan) Sherqo‘zini “meshchan” debdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *O‘ng tomonda o‘tirgan s e p k i l d o r bola Botirdan ko‘zini olmaydi.* R.Fayziy, Hazrati inson.

SERRAYMOQ, SO‘RRAYMOQ Bir joyda biror ish qilmasdan angrayib, harakatsiz turmoq. **So‘rraymoq** so‘zi kishi tanasidan tashqari uning yuzidagi shunday holatga ham nisbatan qo‘llanadi.

Usmonjon xotiniga nima deyishni bilmay s e r r a y ib turardi. S.Ahmad, Bir siqim xandon pista. *Keyin esa qo‘llari belda, go‘yo ko‘kish sport kiyimi sirib turgan kelishgan qomatini ko‘z-ko‘z qilganday, kunbotishga tikilib, s e r r a y gancha turib qoldi.* N.Norqobilov, Kurash. *...u paytlari biz tomonda bunaqa kasalning urug‘i ko‘p, yopig‘i bildirmaydi, kalta yo‘taltirib yuraveradi, ochig‘i esa ko‘pga qo‘ymaydi: binoyidek yurgan odam kun sayin rangi qochib, beti s o‘ r r a y ib, gavdasi bukilib, ketib boraveradi.* A.A’zam, Quroq. *Buni ko‘rib Kozimbek o‘zini yo‘qotib qo‘ydi, ostonada s o‘ r r a y ib qoldi.* A.Ibrohimov, Qish yomg‘iri.

SERXARAJAT, SERXARJ, SERCHIQIM, CHIQIMDOR Ko‘p xarajat qiladigan, ko‘p pul sarflaydigan. **Serchiqim** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Chiqimdor** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Sayyora xatga ko‘z yugurtirar ekan, dadasining “sen juda s e r x a r a j a t chiqib qolding, yaqinda pul yuborgan edim, yana so‘rabsan” degan joyiga kelganda kulib qo‘ydi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ixtiyoringiz, lekin xorijda davolatish osonmas, s e r x a r a j a t, sertashvish ish.* L.Bo‘rixon, Boltaboyning bolasi. *Axir u Toshkentga qurultoylarga borishganda o‘ziga o‘xshagan s e r x a r j raislar bilan restoranlarga kirishardi, aqalli bir marta bo‘lsin, “Sen ham yur!” demagan.* S.Ahmad, Azob. *Shundoq ham s e r ch i q i m oilamiz bu xarajatni ko‘tara olmasligini bilardim.* I.Mirzo, Bonu. *Serbola va s e r ch i q i m oilamizdagi ahvol kun sayin og‘irlashayotgandek, yetishmovchilik qalanib borayotgandek edi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Boshqa payt bo‘lganda er ham, xotin ham Mamatga nima deyishni yaxshi bilishardi. Og‘iz ochgani qo‘yishmay,*

yummalab tashlashardi. Lekin hozir... iloji boricha kamroq ch i q i m d o r bo‘lish, Mamatning jig‘iga tegmay, qirq so‘m bilan masalani hal qilish... A.Mamarasulov, Jarima. *Mirzo savodsiz odam qidirib uch-to‘rt kun ichidayoq bu shahardagi sharoitni bila qoldi: “Chakki kelgan ekanman, bekor ch i q i m-d o r bo‘ldim”, dedi.* A.Qahhor, Mirzo.

SEVGI, MUHABBAT, ISHQ Qarama-qarshi jinsdagi odamlarning (er va xotin, yigit va qizning) bir-biriga nisbatan chin qalbdan iliq munosabat tuyg‘usi. **Ishq** so‘zida ayni ma’no nisbatan kuchli. **Muhabbat, ishq** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi mavjud.

Dunyoni aylanib yuraveribsiz-ku, ishq-muhabbat ko‘chasiga kirmabsiz-da, a? Qo‘ying-e, inim! S e v g i dardini tortmagan bo‘lsangiz, hali dunyoga kelmab-siz. Sizga qoyil bo‘lmadim. T.Malik, Devona. *Odatda, yigitlar ikki toifaga bo‘linadi. Birinchi toifa yigitlar uchun s e v g i muammosi, ya’ni qizlar bilan tanishish, ularga muhabbat izhor qilish muammosi umuman yo‘q.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Kimdir kimnidir sevdi, m u h a b b a t da kuyib-yondi deydilar, bu kuyib-yonishdagi Tangrining irodasi tamomila boshqadir.* I.Sulton, Ozod. *Oqni ham, qorani ham bir taroziga solguvchilardan, balandni ham, pastni ham bir mezonda baholaguvchilardan, xullas, nafratini m u h a b b a t idan, muhab-batini nafratidan farqlab bo‘lmaydiganlardan badbaxtroq odam yo‘q.* Sh.Sulay-mon, Uchinchi palata. *Oyshaxonga ehtiros bilan intilgan paytlari ko‘p bo‘lar edi, “i sh q degani shudir-da!”, deb o‘ylar edi.* P.Qodirov, Erk. *Ko‘zlariga bo-qib, soddagina gaplariga quloq solsangiz, o‘ylarini, dardini, i sh q ini, ko‘ngli-dagi ezguliklarni sezasiz...* A.Muxtor, Chinor.

SEVGILI, MAHBUB(A), YOR, NIGOR, DILDOR, SUYUKLI Ko‘ngil berilgan (sevilgan) kishi. **Mahbub(a), yor, nigor** so‘zlari badiiy uslubga xos. **Nigor, dildor, mahbuba** ayollarga nisbatan ishlatiladi.

– Ey malomat diyori, – dedi Ozod. – Magar sen meni yutib yubormasang, narida esa qoyalardan yiqilib halok bo‘lmasam-u, eson-omon elimga qaytsam, u holda bir kuni s e v g i l i m onaga, o‘zim esa otaga aylanaman. I.Sulton, Ozod. *Orif akani shunisi tortdimi, ishqilib, viloyatdan yoshlar vakili bo‘lib yurib, m a h b u b a sini shu yerdan topdi.* A.Muxtor, Chinor. *Ellikboshi har ikkala to-mondan cho‘tal oldi va boy otaga qizlarday bir yosh juvonni topib berdiki, husni bajo, orqasi bilan bitta soch, yuzlari sutday tiniq, qoshlari payvasta, yigirma sakkizga to‘lib-to‘lmagan bir barvasta qomat m a h b u b a...* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Gavhar anchagacha unamadi, oxiri tortinib “Boshimga qilich kelsa ham sen y o r imni derman” degan ashulani ayta boshladi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Y o r ko‘ksidan panoh bergil Sevib sevilganlarga. Sevganlarga y o r zulfidan, Dorlik ber, sirtmog‘lik ber.* S.Sayyid, Oddiy tilaklar. *Bevafo n i g o r yodin Tez unutmoq istarmen, Lek menda yo‘q bu xil Bebaho parishonlik.* E.Vohidov, Saylanma. *Umarali bilan Zumradlarning mahallasi bir-biriga yaqin. Umarali Zumradni*

bolaligidan xush ko‘rar edi. Qiz o‘sha vaqtlaridayoq sho‘x, o‘ynoqi, gapga chechan, d i l d o r edi. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Gul bo‘ylarini bog‘dan Keltirgan, ey shabboda, D i l d o r ga noma yozdim, Yetkur uni havoda.* E.Vohidov.

SEVINMOQ, SUYUNMOQ, QUVONMOQ, QUVNAMOQ, SHODLANMOQ Xursand, shod kayfiyatda bo‘lmoq, ichdan sevinch, shodlik his etmoq. Bunda **sevinmoq** va **quvonmoq** mazkur ma’noni me’yorida ifodalaydi. **Suyunmoq** so‘zida ko‘proq so‘zlashuv tiliga xoslik seziladi. **Quvnamoq** so‘zi ko‘proq bolalardagi shu holat ifodasi uchun qo‘llanadi. **Shodlanmoq** badiiy bo‘yoqdor, kam qo‘llanadi.

To‘ydan bir hafta oldin Begimqul Nilufarni shu uyga boshlab kelganida va u jihozga to‘la bu xonalarni, yerdagi qip-qizil gilamlar, hali g‘ilofdan chiqarilmagan anavi servantlar, xolodilniklar, to‘rda turgan rangli televizorlarni ko‘rganida yosh boladay s e v i n ib, qimmatbaho buyumlarni qo‘llari bilan silab-siypab ko‘rmaganmidi? O.Yoqubov, Billur qandillar. *O‘g‘lini hamisha sog‘inch bilan kutuvchi Hilol buvi s e v i n ganidan darhol yostiqdan boshini uzdi: – O‘tir, tanchaga o‘tir, bolaginam, ranging o‘chibdi, sovuq-da... O‘tira qol!* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Rustam qon yurishini tezlashtirish uchun harakatlanish kerak degan qarorga keldi, miyasida shu fikr tug‘ilganidan s u y u n ib ketdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Shone’mat Rossiyadan ko‘chirib keltirilgan zavod qurilishida ishlay boshlaganida uni urushga olishmaganidan Shoikrom s u y u n gan edi.* O‘.Hoshimov, Urushning so‘nggi qurboni. *O‘sha maskanning mutasaddisiga qo‘ng‘iroq qilib, niyatimizni aytganimizda u rosa q u v o n di.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Akbarali Bektemir akaning baxtiyor kulib turgan yuzini ko‘z oldiga keltirdi, u konchi formasini kiyganda qanday q u v o n ib ketgan edi...* A.Muxtor, Chinor. *Kishi o‘zini gunohkor his qilsa, beg‘am q u v n a yotganlarga havasi keladi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *...qishloq chetidagi yovvoyi qamish-u qovg‘alar orasida beozor jonzotlar q u v n a b o‘ynab yurishganday tuyulishi, bularning bari oy nuri elangan kechalarda xonadonlarga kirib kelib, beozor mo‘ralashi qiziq.* I.Sulton, Ona yurt. *Ko‘p o‘tmay bo‘liq maysalar boshini silab-siypalab, eshilib-erkalanib yengil epkin ham yetib keldi. Yonbag‘irlikdagi yashil butalar s h o d l a n ib, kulrang yapaloq tosh tagini makon tutgan chumolilar g‘imirlab qoldi.* N.Norqobilov, Buloq. *Gapimiz sira ado bo‘lmasdi. Yaxshi narsalar haqida gaplashsak, baravar sh o d l a n ar, yomon narsalar haqida gaplashsak, baravar nafratlanardik.* O‘.Umarbekov, Sevgim, sevgilim...

SEVMOQ, SUYMOQ, YAXSHI KO‘RMOQ, OSHIQ BO‘LMOQ, XUSHTOR BO‘LMOQ, SHAYDO BO‘LMOQ, OSHUFTA BO‘LMOQ Biror kimsaga nisbatan ishq-muhabbat tuyg‘usida bo‘lmoq, unga ko‘ngil qo‘ymoq. **Suymoq, yaxshi ko‘rmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv tiliga xos. **Oshiq bo‘lmoq, xushtor bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi. **Shaydo bo‘lmoq, oshufta bo‘lmoq** so‘zlarida poetik bo‘yoqdorlik kuchli.

– Fikrim, xayollarim faqat sizda, bolalikdan s e v aman sizni, inoning, Zumradxon, – dedi yigit yalingan ohangda. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shuning uchun Zaynab nihoyat S e v ib qoldi birovni g‘oyat.* H.Olimjon, Zaynab va Omon. *Undan ko‘ngli qolib, ajrashib ketgan bo‘lsa ham, lekin bir vaqtlar ilk yoshlik mehri bilan s u y gan xotinining Shayboniyxon haramiga tushishi ehtimoli uni dahshatga keltirdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Birlamchi, haramdagi barcha kanizlar, xoh istasin, xoh istamasin, men shul yosh sanamni deganim degan, s u y ganim-s u y gan!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Nizomning otasi o‘zining katta o‘g‘liga hindlarning eng ezilgan shudra qavmidan chiqqan eshkakchi do‘stining qizini olib bermoqchi bo‘ladi. Yigit bilan qiz bir-birlarini y a x sh i k o‘ r adi.* P.Qodirov, Avlodldr dovoni. *Erkin aka, esingizda bo‘lsin. Meh bari bir sizni y a x sh i k o‘ r aman. Umrimning oxirigacha y a x sh i k o‘ r aman.* O‘.Hoshimov, Xayollarga bo‘laman tutqun. *Ko‘ngillar entikdi, ko‘ngillar orziqdi. Qaysidir ko‘ngil o sh i q b o‘ l di, qaysidir ko‘ngil ma’shuq bo‘ldi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Tinchlik davrida, kelin, bitta g‘arib kimsa sizga o sh i q b o‘ l di. Oshiq bo‘ldi…* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Yosh, chiroyli ayol. Ko‘p odam unga x u sh t o r b o‘ l gan bo‘lishi kerak.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Buni qarangki, yo yoshi o‘zidan katta, yo bo‘yi o‘zidan uzun sarvqomat qiz-juvonlarga x u sh t o r b o‘ l adi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Yo u ham, shunchaki, Salomatxonga sh a y d o b o‘ l ib, quruq qolgan majnunlardan bittasimikan?* O.Yoqubov, Tanlangan asarlar. *– She’riyat shaydosi ekan, Pushkindan ko‘p o‘qiydi. – Senga sh a y d o b o‘ l masa bas, she’r o‘qisa o‘qiyversin. – Sh a y d o b o‘ l ishiga arzimaymanmi? – U arzimaydi senga.* T.Malik, Savohil. *Pochcha, endi tahlika o‘tdi. Dadamdan o‘chimni oldim. Gulnorga o sh u f t a b o‘ l gan chol keyinchalik mendan xafa bo‘lmasin, bizning shartimizga ko‘nmadi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

SEZGI, HIS, TUYG‘U 1. Sezish, his etish qobiliyati. **His** so‘zi, odatda, voqea-hodisani ko‘ngil, ruh orqali sezishni anglatadi. **Tuyg‘u** badiiy bo‘yoqdor, unda kishi sezimlarining ko‘tarinki holati ifodalanadi.

Oyoq ostida o‘rmalovchi tezchopar chumolilar-u kaltakesaklar g‘ayrioddiy bir s e z g i xususiyati bilan bu shamolning oddiy emasligini sezganlari bois qum ostiga ko‘milib olgan edilar, sahroning boshqa fuqarolari – ilonlar va echkemarlar ham o‘z bilganlaricha yashirindilar. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Rustam ohista cho‘nqaymoqqa tutindi. Dardmand, boz ustiga uvushgan pay tizza bukish, rostlanishni murakkablashtirsa ham oyoqda, harqalay, ozgina s e z g i uyg‘ongan edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Avtomat-telefon kabinalari oldiga kelganlarida Roziya navbatda turgan yosh-yalanglar ikkovlariga qiziqib, havaslanib, ko‘z tashlayotganliklarini his qildi. Bu h i s uning qalbida yana bir vaqtlardagi iftixor tuyg‘usini uyg‘otdi.* P.Qodirov, Erk. *Odam nigohi uni ilg‘aganida u, tabiiyki, hali asar emas, t u y g‘ u dir. Ko‘zdan-u quloqdan, sezgidan shuurga kirib,*

tuyg‘u hosil qiladi va ba’zan so‘zga, ba’zan esa musiqaga aylanadi. I.Sulton, Hazrati Majoz.

2. Ichki hissiyot, kishining ichki dunyosida o‘zgaga bo‘lgan munosabat.

Erta tong vaqti alohida bir s e z g i beradir. Musaffo havo, mayin va yoqimli shamol kurtakdan endigina chiqib bahorni salomlagan yosh va tiniq yaproqlarni yelpib turadir. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Eng ezgu s e z g i day yaraqlab, suzib Kirgan dillarimni hayrat, hayronlab...* Zulfiya, Saylanma. *Xayolida o‘tmish xotiralari, og‘ir o‘ylar, ko‘nglida g‘alati h i s lar chuvalib, Orif aka jin ko‘chayu eski tokzorlar oralab ancha yurdi.* A.Muxtor, Chinor. *Opa-akalarning tergashlari, achchiq tanbehlari bolalar ko‘ngliga og‘ir botmas, aksincha, murg‘ak qalblarida ildiz otayotgan ezgu h i s lar ularga ajib farog‘at baxsh etar edi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Hikmatilloning qalbida bir-biriga zid ikki t u y g‘ u olishardi, biri – qandaydir iztirob to‘la minnatdorlik, biri – xudbinlik aralash shodlik!* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Tug‘ishganlardagina bo‘ladigan issiq bir t u y g‘ u Avazning yuragini chulg‘ab oldi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar.

SEZGIR, ZIYRAK, TUYG‘UN, HUSHYOR, SERGAK, TIYRAK Tez sezish-fahmlash qobiliyatiga ega, sezish-fahmlash qobiliyati kuchli. **Sezgir, ziyrak, tuyg‘un** so‘zlarida tez fahmlash ta’kidi ham, tez sezish ta’kidi ham aks etadi. **Hushyor, sergak, tiyrak** so‘zlarida tez sezish ta’kidi qabariqroq. **Ziyrak** so‘zi odamga nisbatan qo‘llanganda oddiy sezish emas, balki aql, fahm bilan sezishning kuchliligi ta’kidlanadi. **Tuyg‘un** faqat odamga, asosan, kichik yoshdagilarga nisbatan qo‘llanadi.

Mansurov baloni biladigan s e z g i r odamga o‘xshaydi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Birpasda ularning s e z g i r itlari hurib chiqar, to egasining hukmdor ovozi eshitilmaguncha yo‘lni to‘sib, qishloqqa yo‘latmasdi.* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Sattor ham o‘z qadrini yerga urmaydigan xushmuomala, z i y r a k yigit ekanligi Soraxonning tilini bog‘lab turar edi.* P.Qodirov, Erk. *U sarbast, z i y r a k, harakatlari dadil, so‘zlari o‘tkir, o‘rtoqlari orasida onabosh qiz.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Bunday t u y g‘ u n, bunday ziyrak, bunday boadab qiz yetti iqlimda ham topilmaydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bo‘lmasa h u sh y o r yor-u, Oqil-u sodiq jo‘ra, Yaxshidir idrokli dushman Do‘sti nodondan ko‘ra.* E.Vohidov, Saylanma. *Ertasiga brigadaga boshqa mexanizator keldi. Unisi h u sh y o r roq ekan, yechgan kiyimini qiyiqchaga tugib, kabinaga olib kirib qo‘ydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Tong bo‘zarganda Avazning ko‘zi ilingan ekan. Lekin butun borlig‘i s e r g a k bo‘lgani uchun qoyatoshdan tushgan bir toshchaning shitirlashidan cho‘chib darrov ko‘zini ochdi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Mahkam yoniga ag‘darilib yotdi va ko‘zini yumdi. Lekin butun vujudi s e r g a k edi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *U yurak kasali, o‘pka qisishidan yuzlari biroz solqi, ikki erning dog‘ida sochlariga barvaqt oq oralagan, lekin ko‘zlari t i y r a k, chehrasidan juvonlik husni qochmagan bo‘ydorgina ayol.* A.Muxtor, Chinor. *Qodir og‘a haz-*

S

rat oppoq soqolli, ko‘zlari t i y r a k, payg‘ambar yoshidan hatlagan bo‘lsa-da, yurish-turishi bardam odam edi. T.Malik, Savohil.

SEZMOQ, PAYQAMOQ, TUYMOQ Sezgi a’zolari orqali his etmoq, tashqi ta’sirni tuymoq. **Payqamoq**da sezish darajasi **sezmoq**, **tuymoq**qa qaraganda kamroq. **Tuymoq** nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiylik ta’kidi mavjud.

Komila ko‘nglining ko‘z va dil ilg‘amas burchaklarida sas-sado chiqarishga jur’at etolmay, pusib yotgan shubha-gumonlari endi ko‘z o‘ngida saf torta boshlaganini s e z d i. X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Turdi kunjara maydalarini supurib ulgura olmasligini s e z d i-da, ustiga mashinaning brezentini to‘shab qo‘ydi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Kelinoyim novcha, hatto tog‘amdan ham novcharoq, men buni tog‘am yuvinib bo‘lib, qaddini rostlaganida p a y q a dim, – uzunchoq yuzli, nozikkina qiz edi.* O.Yoqubov, Yaxshilik. *Xolbek bo‘zrayib qoldi. Hulkarning boyagi gaplari tagida ham boshqa ma’no borligini u endi p a y q a di.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Kuchuk qon isini t u y di, burnini yerga tekkizguday qilib iskab, g‘ingshib ketaverdi, loylardan-u ko‘lmaklardan o‘tdi, har zamonda to‘xtab, havoni ham iskab ko‘rardi – yo‘q, is hali quyuqlashmagan, ammo o‘ziga tortardi.* I.Sulton, Ozod. *Kurash asnosida qo‘llar bir-biriga chirmashdi, issiq tanalar bir-biriga tirmashdi, dimog‘lar qaynoq ter hidini t u y di.* N.Norqobilov, Kurash.

SIFATSIZ, YOMON, NOBOP, YAROQSIZ Sifati yaxshi emas, tegishli talabga javob bermaydigan. **Yomon** so‘zida yaxshi emaslik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Nobop** so‘zida mos, muvofiq emaslik ta’kidi mavjud.

S

Biz aytadigan alyorlar butun boshli siyosiy dokladga aylanib ketadi, masalan, unda paxta rejasining to‘lishidan boshlab, bozorga s i f a t s i z mol kiritishimizgacha hamma narsa bo‘ladi-yu, bir chimdim kulgiga, hazil-mutoyibaga o‘rin topilmaydi. O.Sharafiddinov, Adabiyotimiz fidoyisi. *Bakiga s i f a t s i z benzin solingan avtomobil korbyuratori yomon ishlaydi va tez ishdan chiqadi.* A.Egamnazarov, Havoga o‘rlayotgan zahar. *Ungacha Sizni birov ranjitmoq u yoqda tursin, bir og‘iz y o m o n so‘z aytilmasun!..* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *N o b o p yo‘lning, n o b o p mashinaning zahmatidan Temirjonning butun suyaklari zirqirab og‘rir, quloqlari shang‘illardi.* J.Abdullaxonov, Oriyat. *O‘qituvchi bolaning qalbiga n o b o p urug‘ sepsa, achchiq, “hosili”ni butun jamiyat o‘rib oladi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Sadir tog‘aning uyidan teparoqdagi tuprog‘i arzikli, kamquvvat, serkesak, shu sababli paxta ekishga y a r o q s i z hisoblangan dalalarda piyozlar pishib-yetilib yotardi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak.

SILAMOQ, SIYPALAMOQ, SIYPAMOQ Biror narsa ustidan, yuzasidan qo‘l kaftini asta yurgizmoq. **Silamoq, siypamoq** so‘zlari juft (**silab-siypab**) holda qo‘llanib, mazkur ma’no darajasini kuchaytirib ifodalaydi. **Siypalamoq** so‘zi ayrim o‘rinlarda erkalash mazmuni bilan uyg‘unlashib keladi. **Siypamoq** so‘zida harakat belgisi kuchsiz darajada ifodalangan, kam qo‘llanadi.

Gavdasi shalvirab qolgan mushukchani yerdan ko‘tarar ekan, qo‘lidan hech narsa kelmasligini o‘ylab, xo‘rligi keldi. Uning jajji boshchasini, ko‘krakchasini s i l a b, ko‘zlarini yumgancha allanimalarni shivirlay boshladi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. – *Urinmang, yoting, oyi... – dedi Umarali onasining yuzini s i l a b.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Abdurahmon polvon o‘ng kafti bilan chimzor yuzini s i y p a l a b deydi: – Hay, birpas nafas rostlab olay, tag‘in silkilab ko‘raman seni!* N.Norqobilov, Kurash. *O‘z bekasini muqarrar halokatdan asragan xaloskor, tabarruk sochlar haqida er-xotin ko‘p gaplashishar, shunday kezda juvon ichki bir mamnuniyat, balki biroz faxr bilan uzun kokillarini s i y p a l a b, o‘ynab o‘tirardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Kun bo‘yi oftobda kuyib, tosh qotgan badanlarimizni Qorasuv silaydi, s i y p a ydi, yumshatadi; oy kecha, oydin kecha, g‘ira-shira tol ko‘lkasidan pari qizlar poylab, bizni tanlayotgandek sirli hayajonda, shivirlashib, shapir-shupur cho‘milamiz.* A.A’zam, Quroq. *Chol bir burda bo‘lib kursidan joy oldi-da, keng-mo‘l kostyumiga yarashiqsiz, almisoqdan qolgan to‘g‘asi do‘mboq bo‘yinbog‘ini o‘zicha to‘g‘rilab qo‘ydi, so‘ng tepakalini s i y p a y-s i y p a y, qabariq ko‘zoynagini har yonga yalt-yult qilib, kino san’atining muqaddasligidan va’z ayta ketdi.* E.A’zam, Shovqin.

SILTAMOQ, SILKITMOQ, SELPIMOQ Kuch bilan keskin harakat qilib tortmoq yoki itarmoq. **Siltamoq** so‘zida harakatning bir martalik, qat’iylik ifodasi kuzatiladi, **silkitmoq** so‘zida harakat takroriyligi anglashiladi. **Selpimoq** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi.

Shosha-pisha uning boshiga kelib, yelkasiga qo‘l uzatdi. Biroq allaqanday kuch o‘zini orqaga s i l t a b tashlaganini his qilib, darhol qo‘lini tortib oldi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. – *Qo‘lingizdan kelsa, yo‘latmang! Brigadirga boring, ayting! – dedi Mamat cho‘rt kesib va jilovni s i l t a di.* A.Mamarasulov, Jarima. *Endi o‘sha bir tup sadaqayrag‘och atrofida qum bo‘ronlarini yelkasida s i l k i t ib tashlaydigan azamat teraklar, g‘uj-g‘uj tollar qad ko‘tardi.* S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *Shuncha hodisalar orasida shamollarga havas qilar edim, dov-daraxtni s i l k i t ib, qir-u dashtlar ustida shunaqa ozod, shunaqa hur uchgim kelardi, suvlarga aylansam-u, sharqirab oqsam, chaqmoqqa aylansam-u, tevarakni yoritib, ko‘klarning bag‘rini tilib, bulutlarning pardalarini yirtib yuborsam, der edim...* I.Sulton, Ozod. *Ustiga tashlanishga shaylangan mahali, hech kutilmaganda, Ko‘rkalamush chap qo‘lidagi hassani qilichdek s e l p i b, mushukning qoq kallasiga qarsillatib tushirdi.* A.Obidjon, Kezargon Boychechak. *Toyir aka olov jo‘nashdirib, biroz javobsiz o‘lturdi. Soqol-murtiga uchib tushgan uchqun kullarini s e l p i b tashladi.* A.Qahhor, Mehrobdan chayon.

SIMYOG‘OCH, STOLBA, SIMUSTUN Elektr simlarini o‘tkazish uchun yerga tik holatda o‘rnatilgan baland, yo‘g‘on yog‘och yoki boshqa materialdan qilingan tayanch. **Stolba** so‘zi bir qadar eskirgan, **simustun** nisbatan yangi yasama so‘z, kam qo‘llanadi.

Alisher darvozamiz oldidagi s i m y o g‘ o ch ga suyangancha, yiqilgan mashinani tomosha qilib turgan ekan. O‘.Usmonov, Sirli sohil. *S i m y o g‘ o ch uchiga o‘rnatishgan lampochka yorug‘ida hovuz suvi yaltirab ko‘rinadi*. M.Hazratqulov, Jur’at. *Erta tongda Imomaliyev joyni aniqroq ko‘rsatishi mumkin. Mayor s t o l b a ga yaqinlashib, tepaga qaradi: lampochka sindirilgan.* T.Malik, Alvido, bolalik. *Hozir el og‘zida “s t o l b a qorovullari” degan ibora paydo bo‘lgan. Ko‘p yerlarda kech tushishi bilan simyog‘och yaqiniga o‘smirlar to‘planishni odat qilishgan.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Kech kuzning achchiq izg‘irini paypaslanib yuribdi. Baland beton s i m u s t u n dagi lampachiroq tevarakni xira yoritadi*. L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola.

SINOV, SINOQ Sabot va chidam zarur, kerak bo‘lgan palla, voqea-hodisa. **Sinoq** – shevaga xos so‘z.

Asadullani hali oldinda ko‘p s i n o v lar, ko‘p kurashlar kutadi... T.Malik, Savohil. *– Boshqa har qanday s i n o v ga chidashga roziydim... – Rustam mijjalariga sizgan namni bosh barmog‘ining orqasi bilan kishibilmas siypalab, o‘rnidan qo‘zg‘aldi.* Q.Kenja, Toshqin. *Bu ro‘yi olamda mukammal bo‘lmoq oson emas, uning mana shu kabi azob-u tashvishlari bisyor-behisob. Ana shu s i n o q larga chidagan, bardosh berganlargina murod cho‘qqisiga yetgusi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Umr ko‘chasida s i n o q lar talay, Goh baland-past chiqar, goho yaxmalak.* Sh.Qurbon, Ozoringni sog‘indim.

SINCHLI, SINCHKOR Devorlari sinch qadab qurilgan. **Sinchkor** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

S

Teshavoy s i n ch l i uyning shifti, derazasini ko‘zdan kechirib, chiqib ketdi... Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Avvallari uning o‘z fe’l-atvori, injiqliklari borligini bilmas ekanman, endi o‘ylasam, bir jonlidan sira kam emas – yaslangan bog‘-u rog‘lari, o‘ynab oqqan ravon suvlari, bepoyon dalalari-yu s i n ch l i uylari bilan allaqachon tilga kirib, menga bir nimalarni so‘zlab ham ulguribdi.* I.Sulton, Yoqimli yomg‘ir yog‘adi. *19-asr o‘rtalarida maqbara yoniga s i n ch k o r katta ayvon, hujralar va gumbazli xonaqoh jome masjidi barpo etilgan.* “O‘zME”.

SIQIM, QISIM Narsa changallab siqilgan kaft va shu kaft orasiga olingan narsa miqdori. Ko‘pincha *bir, ikki* kabi so‘zlar bilan birga ham qo‘llanadi. **Qisim** ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

– To‘g‘ri, ilgari ko‘zimizga ko‘rinmagan, u bir s i q i m-ikki s i q i m mayizturshak yegani bilan kamayib qolmasdik, “yesa yebdi-da”, derdik. X.Do‘stmuhammad, Jajman. *To‘y egasining ko‘ngliga kelmasin deb, taqsimchadan bir s i q i m xandon pista olib chaqib edi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Yigit q i s i m iga to‘lib-toshib, xushbo‘y taratuvchi sochlarni silab o‘ynaydi.* Q.Kenja, Toshqin. *Azizxon shunday deb shimnning cho‘ntagiga qo‘l suqib bir q i s i m pul oldi.* S.Ahmad, Ufq.

SIRPANMOQ, SIRG‘ANMOQ, TOYMOQ, TOYINMOQ, TIRG‘ANMOQ Sirg‘anchiq, silliq joyda oyoqni tayanch holatda tutolmay, biror tomonga surilmoq. **Sirg‘anmoq, tirg‘anmoq** so‘zlari adabiy nutq shakllarida kam qo‘llanadi, ayniqsa, **tirg‘anmoq** faol emas. **Sirg‘anmoq** oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Shahar uyg‘onmoqda edi. Ana, asfaltda og‘ir s i r p a n ib, elektr simlarini vizillatganicha ketma-ket ikkita trolleybus keldi, qo‘ng‘iroqlarini yoqimli jiringlatib tramvay o‘tdi, oqish tuman orasida yalt-yalt etgan simob qatralari – yengil mashinalar ko‘paydi... O.Yoqubov, Billur qandillar. *Nihoyat, avtobus s i r p a n a s i r p a n a o‘rnidan og‘ir qo‘zg‘aldi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Poyezd zo‘r shiddat bilan borar, derazalar oldidan tunnel chiroqlari lip-lip qilib o‘tar, ularning aksi yaltiroq po‘lat tutqichlarda s i r g‘ a n ib, uchib-qo‘nib o‘ynar edi.* P.Qodirov, Erk. *Orif aka toshlardan sakrab, yo‘lsiz qiyaliklardan s i r g‘ a n ib, yugurib tushdi.* A.Muxtor, Chinor. *Otlarning katta-katta ko‘zlarida endi mute’lik seziladi. Mudhish bir bo‘ysunish ila tortib borishadi aravani. Goh unisining, goh bunisining oyog‘i t o y ib, munkib ketadi...* I.Sulton, Ozod. *Yana qaragandim, oyog‘im t o y ib ketdi...* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *...amudaryolik Ramon ikkovimiz bizning qishloqda yangi qurilgan vodoprovod minorasiga tirmashib chiqibmiz, men chiqqan joyimda t o y i n ib ketib, zo‘rg‘a panjarasidan tutib qolibman...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda.

SIRPANCHIQ, SIRG‘ANCHIQ, YAXMALAK, TIRG‘ANCHIQ, TOYG‘OQ, TOYG‘ANOQ Silliq, toyg‘oq yuza. **Yaxmalak** so‘zida muz bilan bo‘liqlik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Toyg‘oq** so‘zida belgi darajasi kuchliroq. **Tirg‘anchiq** va **toyg‘anoq** so‘zlari kam qo‘llanadi.

Yo‘llar s i r p a n ch i q vaqtida avtomobilni to‘g‘ri boshqarishning bir necha oddiy usullari mavjud. Gazetadan. *Qishda suvi to‘ngib, chetlari s i r g‘ a n ch i q bo‘lib qoladi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Shishaday yaltirab qolgan yer beti muzlay boshlagan, oyoq osti s i r g‘ a n ch i q edi.* O.Yoqubov, Bir felyeton qissasi. *Bolalar chana uchishgan bo‘lsa kerak, anhor ustidagi ko‘prik y a x m a l a k bo‘lib ketibdi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar. *Yo‘l qatqaloq, t i r g‘ a n ch i q bo‘lganligidan motor qattiq ovoz chiqarib guvullar ...edi.* D.Nuriy, Begona. *Qahraton sovuqqa chidab bo‘lmaydi. Ko‘chalar t o y g‘ o q, mashinalarning g‘ildiraklarida zanjirlar shaqirlaydi.* P.Qodirov, Erk. *Yo‘l t o y g‘ o q, manzil uzoq. Birbirimizga suyanishib ketib boryapmiz.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Ikki tomoni qirlar bilan o‘ralgan arava yo‘li t o y g‘ a n o q bo‘lib qolgan, yurish qiyin, ayniqsa, yo‘l tepalikka ko‘tarilganda yurish yana ham qiyinlashar, ot tuyog‘i sirpalib ketaverar, shu sababli yo‘l chekkasidagi sarg‘ayib qolgan o‘t-o‘lanlar ustidan yurishga to‘g‘ri kelardi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Himolayning sharqiy tomonidagi t o y g‘ a n o q yonbag‘ir va qoyalarda dovyurak sherlarning oyog‘i yetmagan joy yo‘q desa bo‘ladi.* M.Aminjonova, “Qor odam” bormi?

SIRT, TASH Narsalarning tashqi tomoni, tashqi yuzi. **Tash** hozirgi o‘zbek tilida juda kam qo‘llanadi.

...Otasidan qolgan yodgorlik – s i r t iga g‘oyat ustalik bilan qalin mato sirilgan suv to‘la ko‘zachani olib, undan qumg‘onga qulqullatib suv quydi. N.Norqobilov, Kurash. *Kun tig‘ tortib, daryoning u tomonidagi adirlarning s i r t i to‘q yashil, jilg‘alari qora tusga kirdi*. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Maksimich biri-birini to‘sgan ko‘p qavatli uylarga, kinoteatr peshtoqida to‘pponcha o‘qtalib turgan yigitning kattakon rangdor suratiga, ichi, t a sh i odamga to‘lgan oynavand magazinga ko‘z yugurtirdi.* P.Qodirov, Erk. *Mol olasi – t a s h ida, odam olasi – ichida*. Maqol.

SIRCHI, SIRKOR Sirlash (moybo‘yoq bilan bo‘yash) bilan shug‘ullanuvchi usta. **Sirkor** so‘zi kam qo‘llanadi.

Sen duradgor bo‘lsang, anavi uyning to‘rtta vassasi egri bo‘lib qolgan, shu vassalarini olib tashla, o‘rniga to‘g‘ri vassa qo‘y. Sen s i r ch i bo‘lsang, darrov o‘shani sirla. “O‘zbek xalq ertaklari”. *Bundan buyog‘i s i r ch i larga, koshinpazlarga yordam qiling; ko‘pi ketib, ozi qoldi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Me’morlarimiz... s i r k o r, naqqosh va o‘ymakorlar bilan yaqindan ijodiy aloqada bo‘lishlari kutilmagan natijalar beradi.* Gazetadan.

SIYDIK, PESHOB, BOVUL Buyrak orqali ajralib chiqadigan va tanosil a’zolari orqali tashqariga chiqarib tashlanadigan suyuqlik. **Peshob** va **bovul** so‘zlarida mazkur ma’no pardali ifodalanadi, **bovul** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi.

S

Organizmdan s i y d i k bilan birga suv, tuzlar va boshqa chiqindilar, shuningdek, organizmga kirgan yoki uning o‘zida hosil bo‘lgan turli zaharli moddalar chiqib ketadi. “O‘zME”. *Xotinidan keyin, albatta, bolalari esiga tushadi, ko‘zi yoshlanadi: “Farzand nimaligini hali bilmaysan. Qizim gilamga siyib qo‘ysa, uy s i y d i k hidi bo‘lib ketdi, bolalarga qaramaysan, deb xotinni urardim. Hozirlari esa... e uka, ishonmaysan-da, shu s i y d i k hidini ham sog‘indim.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Seldir yeyish ishtahani ochadi, p e sh o b ni haydaydi, isitmada foyda qiladi.* K.Maxmudov, O‘zbek tansiq taomlari. *Masalan, ishqoriy asosli dorilar (alkaloidlar) birlamchi p e sh o b da ionlashgan holda bo‘ladi va qaytadan so‘rilmay, p e sh o b bilan chiqib ketadi.* M.Maxsumov, M.Malikov, Farmakologiya.

SIYMOQ, PESHOB QILMOQ, BOVUL QILMOQ Qovuqni bo‘shatmoq. **Siymoq** so‘zi mazkur qatordagi barcha so‘zlar o‘rnida qo‘llana oladi, ammo tibbiyotda, asosan, termin sifatida **peshob qilmoq** so‘zi qo‘llanadi. **Bovul qilmoq** kitobiy nutqqa xos, kam qo‘llanadi.

– Ko‘p suv ichsang s i y ib qo‘yasan, – dedi Kesakpolvon tirjayib. T.Malik, Shaytanat. *...shunda karvonboshi – ko‘pni ko‘rgan keksa tuyakash ekan – yosh tuyakashga: “Urma, p e sh o b q i l sin, bo‘lmasa, yurmaydi, buning onasining*

onasida shunaqa odat bor edi: aqlsiz hayvon, doim shu kechuvda suvning o‘rtasida to‘xtab p e sh o b q i l ardi, bolasi bunaqa qilmagan edi, nevarasiga o‘tibdi, urug‘ida bor ekan-da”, – debdi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *O‘g‘ri bo‘lsa ham, zinhor bezarar, aytish mumkinki, ijobiyroq o‘g‘ri edi… Qozonning qopqog‘ini teskari yopib ketadimi-yey, birovining tomidan hovlisiga shirillatib p e sh o b q i l ganmish, ertalab turib qarasalar, zarang yer xuddi tesha urib yumshatilgandek shudgor bo‘lib yotganmish!* E.A’zam, Shovqin. *Qandli diabetning asosiy belgilariga og‘iz bo‘shlig‘ining quruqlashishi, yetarlicha yoki ortiqcha suyuqlik iste’mol qilganda ham kuchli tashnalik his qilish, tez-tez b o v u l q i l ish, terining quruqlashishi… kabi belgilar kiradi.* Gazeta.

SIZLAMOQ, SIZSIRAMOQ O‘zidan kattaga yoki biror odamga hurmat yuzasidan “siz” deb murojaat etmoq. **Sizsiramoq**, odatda, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Bobo yana meni otamning hurmatiga s i z l a ydi deng! Shuncha bodringni atay berdimi yo bilmaymi, lekin yomon uyaltirdi. A.A’zam, Quroq. *Ish boshlandi. Eshak “hayt!” desa, hurkib, sapchib tushar, ko‘zini yumib, taysallab, ortiga tisarilardi. – Ana, aytmadimmi?! – bo‘g‘ildi shef. – Menimcha, bu johilroq odamning qo‘lida tayoq yeb bezillagan, yaxshi gapirish kerak. Fotih Burhonovich g‘ijindi. – Hmm… S i z l a ymizmi?.. “Eshakboy aka” deylikmi?* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Ana shunda Said akaning bir marta s i z s i r a b gapirgani unga juda qimmatga tushgan edi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Ular ketkandan keyin, albatta, O‘zbek oyim eri yonig‘a kirar, hoji bo‘lsa xotinig‘a s i z s i r a b: “Siz ikki kelin ushlashni bilmabsiz, Zaynabka jabr qilg‘an ko‘rinasiz, ayniqsa, Zaynabning ko‘ngliga qarashingiz kerak, Otabekka ham nasihatingiz lozim!”, – der edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

SIZLOG‘ICH, SIZLOVUQ Tuk, soch xaltachasi og‘zining yiringli yallig‘lanishi; follikulit. **Sizlovuq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

S i z l o g‘ i ch ning oldini olishda teri tozaligiga alohida e’tibor berish, ayniqsa, muhim. “O‘zME”. *Terining yiringli kasalliklari – s i z l o g‘ i ch, chipqon, sachratqi ko‘rinishida bo‘ladi.* S.Faxriddin o‘g‘li, Valeologiya asoslari. *Tovonimga chaqir tikanakday botguvchi – g‘ashlik, Bedavo s i z l o v u q day sizlatguvchi – g‘ashlik.* Mirtemir, Onaginam.*U xuddi bo‘yniga s i z l o v u q chiqqanday, kallasini bir yonga qiyshaytirib, aftini bujmaytirib, salom-aliksiz to‘g‘ri to‘rga o‘taverdi.* S.Siyoyev, Avaz. *Fosh etilmas chetdan otilguvchi o‘q Chaqmoq yorug‘ida. Jarrohi qilinmas hatto s i z l o v u q Chaqmoq yorug‘ida.* Y.Darmon, Kumushning asridan kelganday bo‘lding.

SOLIQ, BOJ, O‘LPON, **XIROJ, SOLG‘IT, SURSAT** Davlat tomonidan amaldagi qonunlar asosida yuridik va jismoniy shaxslarning daromadi yoki mol-mulkidan undiriladigan va byudjetga o‘tkaziladigan majburiy to‘lov. **Boj, o‘lpon** va **xiroj** so‘zlari mazkur ma’noda eskirgan, asosan, tarixiy asarlarda qo‘llanadi. **Solg‘it** so‘zi shevaga xos. **Sursat** so‘zi folklarga oid, eskirgan.

Ot bilan eshakka s o l i q solinibdur, xayr, solinsa solinibdur; bu orada bir kambag‘alning eshagi ochliqda harom qotibdur; xayr qotsa qotibdur. O‘lgan eshagingning s o l i g‘ ini beraverasan, deb farmon chiqaribdi kalonog‘izlar… I.Sulton, Tosh kelinchak. *Shu bilan birga, uning biror joyga chaqa s o l i q to‘laganini, biror kasbga biror marta “qizil qog‘oz” (patent) olganini hech kim bilmaydi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Hayot shunday mo‘jizaki, Qancha jabrin tortsang, oz. O‘lim esa uning uchun Arzimas b o j dir, xolos.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Olloyor b o j yig‘uvchilar mahkamasida xizmat qildi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Turklar temir-jez ro‘zg‘or buyumlarini sotsalar-da, qurol-yarog‘ sotishga haqsiz: ular o‘zlari yasagan barcha qurol-yarog‘ni o‘l p o n tarzida qudratli jujan qag‘aniga topshirishga majbur.* G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Sahrobek o‘zining kuch-qudratiga, navkarlarining mahoratiga ishonganidan uch yilgacha shoh xazinasiga o‘ l p o n to‘lamabdi. Boj-u xiroj ni tezroq to‘la deb chopar ustiga chopar kelarmish.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Unda eshit: Dilorom Eranga nikohlansa, ulardan qiymati ikki olam x i r o j i dan ham baland Imon degan bir bolaning dunyoga kelishi bashorat qilingan edi.* I.Sulton, Ozod. – *S o l g‘ i t lar jonga tegdi! Xonning zulmi oshdi! – degan gaplar havoni qoplar edi*. J.Sharipov, Xorazm. *Kattagina davlat boshqaruv idorasi va armiya soliqlar evaziga tutib turilgan, asosiy davlat solig‘i – xiroj yoki s o l g‘ i t, dehqonlar ushr – daromadning 10 dan 1 qismini undirish, chorvador aholidan zakot – mulk qiymatining 40 dan 1 qismini davlat foydasiga olish, ... kabi soliq turlari bo‘lgan.* Z.Muqimov, O‘zbekiston davlati va huquqi tarixi. *Uchqur eding, qanotingdan qayrilding, Yuguruk bo‘lsang, tuyog‘ingdan tayrilding, Biz ovqatdan, sen s u r s a t dan ayrilding*. “Alpomish”. *Otaliqning ham burni ko‘tarilib, ancha ish qildi. S u r s a t, podsholik chiqimlarini ham ko‘p ziyod soldi.* “Murodxon”.

SOLISHTIRMOQ, TAQQOSLAMOQ, QIYOSLAMOQ, QIYOS QILMOQ, CHOG‘ISHTIRMOQ Biror narsa, voqea-hodisa, belgi va shu kabilarni boshqasi bilan o‘zaro nisbatlab qaramoq. So‘zlashuv nutqida **solishtirmoq** so‘zi **qiyoslamoq, taqqoslamoq** so‘zlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **Qiyoslamoq, qiyos qilmoq** so‘zlarida nisbat bermoq, o‘xshatish orqali o‘zaro taqqoslash ta’kidi mavjud. **Chog‘ishtirmoq** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Zamira beixtiyor xat kelgan tomonga o‘girildi. Ikki qator orqada yuzi cho‘g‘dek yonib o‘tirgan hamkursi Omonni ko‘rdi-da, darhol ko‘zini oldi. Daftarning qatidagi xatni qo‘lidagi yozuvga s o l i sh t i r ib ko‘rdi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Kapitan Aliyev serjant Qoraboyev va leytenant Sultonovlar olib kelgan suratlarni s o l i sh t i r di.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Mittigina nevarasi o‘zicha, kishilar uchun eng shirin va kerakli narsa shokolad deb biladi. Shuning uchun hamma narsani, avvalo, shokoladga t a q q o s l a b ko‘radi.* T.Murod, Bobosi bilan nevarasi. *Hozirgi ahvoli o‘shandagisiga t a q q o s l a nsa,*

rohatlanib dam olish uchun yaratilgan sharoit deb ham atash mumkin. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Qismatullaning o‘yi o‘zga, notanish chiziqdan ketdi: u beixtiyor “qahramon xotin”ni o‘zining Hikmatoyi bilan q i y o s l a di va nazdida, xotini undan go‘zalroq tuyuldi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Xullas, guldastani uni ko‘tarib ketayotgan odamga q i y o s l a sangiz, xayolingizga ming xil bir-biriga qarama-qarshi fikrlar, o‘xshatishlar kelaveradi.* A.A’zam, Gul ko‘tarib ketayotgan erkak. *Bazm uchun Mirazim sarflayotgan pulga shaharning chetroq joyidan bemalol ikki xonali uy sotib olish mumkin edi. Ha, Yusuf uni uyga q i y o s q i l di!..* U.Hamdam, Muvozanat. *Tashqarida samolyot motorlarining bir maromdagi guvullashiga quloq solib turib, O‘rinboy beixtiyor o‘z qishlog‘idagi tegirmonning aylanishiga q i y o s q i l di buni, qish paytlari g‘alla tortuvchilar ko‘payib ketganda, tegirmonning ichi ham mana shunaqa olag‘ovur bo‘lardi, odamlarning gapi xuddi uyqu aralash kelayotgan ovozga o‘xshab eshitilardi.* T.Po‘lat, Ichkuyov. *Suyum bobo taqdiri bilan o‘z taqdirini ch o g‘ i sh t i r di, allaqanday o‘xshashliklarni ko‘rdi: sevgi, ishonch, aldash, aldanish...* R.Bobojon, Muhabbat mezoni. *Sultonmurod esa so‘fiyona ruh bilan yozilgan bir g‘azalnigina maqtadi, uning ayrim misralarini bu nav g‘azallarning eng go‘zal namunalarini bergan Hofiz Sheroziy va zamondoshi mavlono Jomiy kabi shoirlarning misralari bilan ch o g‘ i sh t i r di.* Oybek, Navoiy.

SON, MIQDOR, HISOB, SANOQ, ADAD Predmetlarning sanab o‘lchanadigan belgisi. **Sanoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘proq **yetmoq, yo‘q** kabi ma’lum so‘zlar bilan birgalikda qo‘llanadi. **Adad** eskirgan.

S o n i bor, salmog‘i yo‘q, Bog‘i bor, parvoyi yo‘q. Maqol. *To‘g‘ri-yu, lekin taraqqiyotga faqat aholining s o n i bilan maydonning kengligi kirmaydi-da, Roziy. Miqdoriy taraqqiyotidan tashqari, sifat taraqqiyoti ham bor...* P.Qodirov, Erk. *Qoradaryoda suv bilan birga baliqlar turi, m i q d o r i ham kamayib ketgan, asosan, shim, oq amur, so‘zanbaliq (usach), mayda cho‘rtan, zog‘ora baliq bo‘lib, bular ichida serobrog‘i shim (ba’zi shevalarda “shum”) bilan oq amur edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Zinapoya bo‘ylab chiqib-tushayotganlarning h i s o b i yo‘q edi. Yigitlar qizlarga, qizlar yigitlarga to‘qnashib ketayozgan, quvnoq qahqahalar, shodon baqir-chaqirlar, salom-aliklar-u xayr-xo‘shlar to‘lgan zinapoyada yoshlarning joni ichiga sig‘maydi, oyoq-qo‘llari qanotga aylangan – uchishmaydi, xolos.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Mingboshining yer-suvi shu qadar ko‘pki, h i s o b ini o‘zi ham bilmaydi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Manzura deraza pardasini ochib qaradi: yangi kelib to‘xtagan “Pobeda”dan Danilov, direktor va bosh injener tushdi. Eshik oldida mashina, odam demaganning s a n o g‘ i yo‘q edi.* A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Haykal deganining makoni shu yer ekan. S a n o g‘ i yo‘q, Odamdan otgacha, kiyikdan kuchukkacha – hammasidan bor.* A.A’zam, Go‘zallik qirralari. *Bu olamda mavjud o‘t-o‘lanlar, dov-daraxtlar barglari*

a d a d i qadar hamd-u sanolar bo‘lsin Yaratganga! M.Mansur, Judolik diyori. *Sud majlisiga yarim soat qolganda, zakunchi keldi. Sud bo‘ladigan binoning bog‘chasida tikka turib aybdor bilan gaplashdi. Bu gaplashuv ham kaltagina savol-javobdan iborat bo‘ldi. Bu daf’a savollarning a d a d i ikkidan beshga chiqdi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

SONIYA, SEKUND, LAHZA, ON Juda oz, ko‘z ochib yumgunchalik vaqt. **Sekund** so‘zida vaqtning aniqligi, ya’ni minutning oltmishdan bir qismiga tengligi ochiq qabariq ifodalanadi. **Lahza, on** so‘zlarida vaqtning qisqalik ta’kidi va kitobiylik anglashiladi.

Biroq hech kutilmaganda vaziyat butunlay teskari tus olib, bir s o n i y a da uning o‘zi yerparchin bo‘ldi. N.Norqobilov, Kurash. *Rustam to‘lqinlar uzra, og‘zi-burniga kirgan suvni purkab-purkab quloch otarkan ...Suvdan kalla ko‘targisi, bir s o n i y a ni ham boy bergisi kelmasdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Unday mish-mishlarga men ishonmayman, lekin men ishlaydigan mashina bo‘limida ish bir s e k u n d ham to‘xtagani yo‘q, xo‘jayin.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Fursat degan s e k u n d lar Qanotida uchadir. Kecha “bugun” bo‘lgan kun Bugun mana “kecha”dir.* E.Vohidov, Saylanma. *Tasviriy san’at galereyasida l a h z a ni aks ettirgan ikki yosh ijodkor ko‘rgazmasi bo‘lib o‘tdi.* Gazetadan. *G‘afur G‘ulom l a h z a ga haykal qo‘ygan ijodkordir.* Gazetadan. *Umid Hafiza bilan bo‘lgan shirin o n larni xayolidan o‘tkazardi.* Mirmuhsin, Umid.

SOP, DASTA, BAND, TUTQICH, TUTQI, TUTQA Qo‘l asbob-qurollari yoki boshqa narsalarning qo‘l bilan ushlaydigan qismi. **Sop** so‘zi ko‘proq pichoq, o‘roq, arra kabi asboblarga, **dasta, tutqich** so‘zlari esa hajman kattaroq narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Band** so‘zi mazkur ma’noni kengroq ifodalaydi. **Tutqi, tutqa** so‘zlashuv nutqiga xos.

S

Matosini ochgan edi, s o p i sadaf bilan ishlangan chiroyli rubob kechki quyosh nurida yiltirab ketdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Baxtiyor nari ketgach, u o‘rindiqqa raso yastanib, ko‘zoynagining quloq ortidagi s o p iga o‘rnatilgan murvatni asta silab qo‘ydi, hamma yoq jimjit, hech narsa eshitilmay qolgandek bo‘ldi*. E.A’zam, Shovqin. *Rustam uni ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylar, d a s t a si va g‘ilofiga har zamonda oshdan keyin tovoqdagi yog‘ yuqidan surkab, tig‘ini qumlab yuvib turardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Chol fil tishidan yasalgan, b a n diga dur va yoqut qadalgan asosini devorga suyab, to‘rdagi ko‘rpachaga o‘tib o‘tirdi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *...Qinmisan-qin. Yonga taqadigan belbog‘chasini aytmaysizmi, o‘shani-da unutishmagan edi. Fil suyagidanmi, nimadan qilingan oppoq sadaf b a n d i esa o‘sha qindan chiqib turibdi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Eshiklarning tashqari tomonidagi t u t q i ch ini ushlasang, qo‘lingni chippa oladi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *U ulovi yonida bir zum xayollanib turdi-da, so‘ng oshiqmay egnidagi qoramtir charm kurtkani yechib, mototsikl rulining o‘ng t u t q i ch iga osdi.* N.Norqobilov, Kurash. – *A?*

– boy bukilib, iljayib turgan Maxsumga tikildi, borib eshik t u t q i sini ushlagach, joyida to‘xtab qoldi. A.Muxtor, Opa-singillar. *Dushanning otasi… t u t q a si yaltillab turgan hassasini olib, o‘z xonasiga kirib ketadi.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda.

SOQOLLI, SOQOLDOR, SERSOQOL Soqol qo‘ygan, soqoli bor bo‘lgan. **Soqoldor**, **sersoqol** so‘zlarida soqolning ko‘pligi, qalinligi ma’no ta’kidi anglashiladi.

– Mirzakarimboy eski tulki, – dedi yo‘talib bazzoz Muhammadmansur, oltmishdan endi oshgan kalta qirov s o q o l l i, lekin yigitlarday olifta yasangan kishi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shayx Dehlaviy oltmishlarga borgan, jussasi kichik, o‘rta bo‘yli, qalin s o q o l l i, katta-katta ko‘zlari hamisha kulib turadigan bir odam ekan.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Tagingda dabdabali mansab mashinasi, qo‘l ostingda haq deb turguvchi, aslida, serda’vo, serg‘avg‘o ko‘p s o q o l d o r-u besoqol.* E.A’zam, Shovqin. *Soqolda gap ko‘p, o‘rtoq Rajabov. S o q o l d o r odam ancha-muncha xalqni o‘ziga ergashtiradi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Zar choponlilar orasida s e r s o q o l bir odam Asadullaning diqqatini tortdi.* T.Malik, Savohil. *Xona juda shinam, devordagi trubka tishlagan s e r s o q o l odamning rasmini aytmaganda, boshqa bironta ortiqcha bezak yo‘q.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

SOQOV, GUNG, GUNGALAK, TILSIZ, LOL So‘zlash qobiliyatidan mahrum bo‘lgan, so‘zlay olmaydigan. **Gung** so‘zi **soqov** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Gungalak** oddiy so‘zlashuvga xos. **Tilsiz** so‘zi, odatda, jonivorlarga nisbatan ham qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlar insonlarga nisbatan kamsitish, haqorat bildiruvchi so‘zlar sifatida ham qo‘llanadi. **Lol** so‘zi mazkur ma’noda eskirgan.

S o q o v yigit na bir tovush eshitar, na bir so‘z tushunar, uning ichki ruhiyati o‘zga bir olam, o‘z fikrlari, o‘ylariga chulg‘angan holda charx tortar edi. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *...Qismatdoshlarim bilan dardlashaman, deya og‘iz ochaman-u javob ololmayman. Hammasining og‘zida talqoni bormi? Yo bari s o q o v mi?..* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Eshikni Mohbibining o‘zi ochdi. Karimning tiliga gap kelmadi, u garang, g u ng, kar edi, faqat ko‘zlari ochiq; boshini quyi solganicha Mohbibiga ergashib ichkari kirdi.* A.A’zam. Almisoqdan qolgan Karim. *Til bilmagan, yo‘l bilmaganning kuni qursin – ko‘r-u g u ng dan nima farqi bor?* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Normo‘min g u ng hamda ayrim ovul erkaklari nazarida esini tanibdiki, hech qo‘lidan kitob tushmaydigan bu yigitchadan kelajakda katta, shunchaki katta emas, judayam katta odam chiqmog‘i tayindek edi.* N.Norqobilov, Kurash. *– Jon yigitlar! Ushlab tashqariga chiqarib tashlanglar sabil qolgurni, – deya yalingandi, yigitlar o‘qishga mukkasidan ketgan kitobxonga o‘xshab g u ng a l a k bo‘lib olishdi…* D.Qo‘ldosh, Kutubxonada. *Hayf sizga-yey, xo‘jayin, kuchingiz shu t i l s i z max-*

luqqa yetdimi! Kuchingiz juda oshib, qo‘lingiz qichiyotgan bo‘lsa, sekin meni chaqirmaysizmi? Sh.Xolmirzayev, Ahad Mirzo yig‘ladi. *Hozir ular hujum qilayotgan bo‘lsa-da, har qalay, o‘zimni qayonga urishni bilmay, muz kabi sovuq, t i l s i z, zabonsiz gung devor orasida qolgandek edim.* J.Hushboq, Qayg‘uning surati. *Agar bir o‘g‘lon onadin tug‘ilsa, unga yerning ostidan bir joy qilib sut berib, ul joyda parvarish qilsalar, onasi va doyasi unga gapirmasalar, u o‘g‘lon hech kishining so‘zin eshitmasa, ulug‘ bo‘lg‘onda l o l bo‘lur. Ko‘rmas-musankim, barcha l o l lar kar bo‘lurlar.* Kaykovus, Qobusnoma.

SOTMOQ, PULLAMOQ, PUL QILMOQ Pulga ayirbosh qilmoq. **Pullamoq** so‘zida kelishilgan pul evaziga bermoq ta’kidi qabariq ifodalangan. **Pullamoq** so‘zi **sotmoq** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi.

Sabohat chorva ilmini yaxshi bilar, bu tog‘da yaxshi ko‘payadigan sergo‘sht hisor zotini xillashga tirishar, qo‘ylarning yirigini s o t ib, maydasini olib, foydasini bo‘lib yeyishlariga yo‘l qo‘ymas edi... P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *To‘qqizta qo‘yimiz bo‘lardi. Dadam qamoqdaligida ikkitasini s o t ib ro‘zg‘orga xarjlagandik, qamoqdan chiqqanida bittasini elga yegizdik. Yetishmovchilik bordirki, keyinroq yana ikkitasini s o t dik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Hikmatillo chiqqan vagonning deyarli yarmini lo‘lilar egallagan edi. Keyin bilsa, ular Saratov tomonlardan yaroqsiz otlarni opkelib, p u l l a b qaytayotgan asbi jalloblar ekan.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bir chelak baliq – o‘n-o‘n ikki kilo, demak, to‘rt-besh mingdan bo‘lsa, qirq-ellik ming so‘m. Maydalab ko‘proqqa p u l l a sh ham mumkin, ammo chakanalab o‘tirgani vaqti ham, imkoni ham yo‘q edi, tushlikka Risolat palov damlashi lozim.* Q.Kenja, Toshqin. *Molini quritaman degan p u l q i l ar, Donini quritaman degan un qilar.* Maqol.

SOTQIN, XOIN, XIYONATKOR, G‘ADDOR O‘z tomoniga, tarafdorlariga nisbatan xiyonat qilgan, o‘zga, dushman tomonga sotilgan. **Sotqin** so‘zi ma’noni **xoin** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalaydi. **G‘addor** eskirgan, kitobiy so‘z.

Tashqaridan yoki jabrdiyda Mirazimning nigohi bilan qaralganda, har ikkimiz ham s o t q i n, kamida munofiqmiz... Tag‘in bilmadim. U.Hamdam, Muvozanat. *Oralarida bitta s o t q i n bor ekan. Juda ayyor ekan, tulkidan ham ayyor ekan. O‘zi usta mergan ekan-u osmondagi qushni urib tushirar ekan-u, baribir s o t q i n ekan.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Agar unga qilingan bu jabr uchun dushmandan qasos olmasa, o‘zini xiyonatchi, x o i n, sotqin bo‘lib qoladigandek his etdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Sen jon fido qilgan eling x o i n sanasa, Itdek otib tashlasa-chi? Alam qilmasmi?* E.Vohidov, Saylanma. *Osmonda xoin oy kezar, behayo iljaygancha nurini sochar, x i y o n a t k o r yulduzlar xoinlarcha ko‘z qisishar, xiyonatkor shamol xoinona qiqir-qiqir kular edi.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *– X i y o n a t k o r lar o‘z chuqurlariga o‘zlari yiqilurlar, – dedi Navoiy ishonch bilan.* Oybek, Navoiy. *Ey parivashlar, di-*

mog‘dor keldingiz, Buncha g‘ a d d o r, buncha dildor keldingiz. S.Sayyid, Ey parivashlar. *Charx bilmonkim manga bu uzrni tutti ravo, Yo‘qsa mehr ahlig‘a to bor edi, g‘ a d d o r edi.* Abdulla A’zam, Ishq sirrin notavordin so‘rung.

SOVG‘A, HADYA, TORTIQ, TUHFA, ARMUG‘ON, IN’OM, SOVG‘A-SALOM Kishining ko‘nglini olish yoki xizmatlarini taqdirlash uchun tortiq qilib berilgan narsa. **Hadya** so‘zi, umuman, taqdim etilgan narsani bildiradi, unda siylash ta’kidi bo‘lmasligi mumkin. **Tuhfa** taqdim etilgan eng arzimas (kichik) narsani, shuningdek, qimmatbaho narsani ifodalash uchun ham qo‘llanaveradi. **Tortiq**, asosan, muhimroq sovg‘alarni ifodalash uchun qo‘llanadi. **Tuhfa, armug‘on** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Sovg‘a-salom** so‘zida alohida ehtirom va umumlashtirish ta’kidi mavjud.

Avaz bilan Hulkarning o‘ylab topgan s o v g‘ a laridan xursand bo‘lib, xurjunni ichkariga olib kirib qo‘ydi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Ochil gazeta qog‘oziga “tars-tars” urib zaharxanda qilmoqda edi: – Ha, bu g‘arazli maqola Faridaxonga munosib to‘y s o v g‘ a si bo‘ladi!* P.Qodirov, Uch ildiz. *Bir kun Miryoqub noyib to‘raning uyida edi. Bu safar olib borgan h a d y a si to‘raga nihoyat darajada yoqib ketgan bo‘lsa kerak, to‘ra uni uzoq olib o‘tirib, ko‘p narsalarni gapirib berdi.* A.Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ammo hammasidan Olim akam qo‘yin cho‘ntagidan chiqarib, menga uzatgan “mozorbosdi h a d y a” o‘tib tushdi. U hov bir vaqtlar – bolaligimda tog‘am hadya qilgan narsaga juda-juda o‘xshab ketmoqda edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Kim bo‘lding? Ne qilding? T o r t i q bo‘larli Bormi kelurlarga arzirlik t u h f a ng? Bir kimga boshpana, Bir kimga ko‘prik, Yo ruhni yuksaltar biron so‘z aytding?* Zulfiya, Saylanma. *Shoirlarga hayron bo‘lmang, Shoir xalqi turfadir. She’r olami bu olamning Evaziga t u h f a dir.* E.Vohidov, Saylanma. *Bugunim yaxshi, aminmanki, ertaga hayot menga o‘z armug‘onlarini tayyorlab turibdi.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda. *O‘n yettinchi yilning bahoridan to kuziga qadar xo‘pam muloyimlashdi. Ishchilarning maoshini oshirdi, yo‘qsillarga i n’ o m lar berdi.* T.Malik, Savohil. *Ayniqsa, xonadonlarga Qorboboning s o v g‘ a - s a l o m bilan kelishi bolalarning quvonchiga quvonch bag‘ishlaydi, hayratini oshiradi.* A.Jo‘raev, Sirli sirg‘a. *Siz O‘tror shohiga s o v g‘ a - s a l o m yuborib, “bir yillik xiroj seniki, kelasi yildan boshlab, o‘z vazifangizni o‘tashdan umidvormiz”, degan mazmunda maktub yo‘llang*. M.Osim, Aljabrning tug‘ilishi.

SOYA, KO‘LANKA, KO‘LKA, KO‘LAGA Nurga to‘siq bo‘lib turgan predmetning aksi va uning aksi tushib turgan joy. **Soya** so‘zi **ko‘lanka, ko‘lka** so‘zlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **Ko‘lanka, ko‘lka** ko‘proq badiiy asarlarda qo‘llanadi.

Tuprog‘i ko‘pchib yotgan ko‘chadagi yagona qayrag‘och s o y a siga to‘nini tashlab o‘tirgan Muhiddin esa daraxtning bujur tanasiga suyanib mudrardi. T.Malik, Savohil. *Shoxi uzun qizil serka archa s o y a sida yastanib yotibdi.*

P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Gup etib urgan qo‘lansa is dimog‘ni yorib yubora yozdi – ichkarida qora-qura k o ‘ l a n k a tirband ekanligini Abdulla uch qadam yurganida ko‘rdi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘izlik. *...Atrofimga qarayman, hu, ana, tosh bo‘lsa ham, haykalning soyasi bor, daraxtlarning tagi quyuq k o ‘ l a n k a, ko‘chada mashinalarning soyasi yonida hilpirab ketyapti...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Kun bo‘yi oftobda kuyib, tosh qotgan badanlarimizni Qorasuv silaydi, siypaydi, yumshatadi; oy kecha, oydin kecha, g‘ira-shira tol k o ‘ l k a sidan pari qizlar poylab, bizni tanlayotgandek sirli hayajonda, shivirlashib, shapir-shupur cho‘milamiz.* A.A’zam, Quroq. *Mendan uzoqlashib borar bir odam. Xira k o ‘ l k a sida mujassam qayg‘u.* S.Sayyid, Men yasholmagan umr. *Bobo bo‘y-basti bir qarich chiqmaydigan ajabtovur bir maxluqni ko‘rib xuddi irkit narsaga ko‘zi tushib, nigohi bulg‘anganday birdan seskangan va ko‘ngliga xatarli bir k o ‘ l a g a soya solgan edi, nafasi bo‘g‘ziga tiqilib ovozi chiqmay qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Tok osti so‘ri olachalpoq k o ‘ l a g a bo‘ldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

SOYALI, SERSOYA, **SOYADOR** Soyasi ko‘p, soyasi keng maydonni egallagan. **Sersoya** so‘zida soyaning maydoni **soyali va soyador** so‘zlariga nisbatan keng ekanligi anglashiladi.

– Seniyam tomog‘ing qurib ketdimi, jonivor? – deya otga qaradi Mamatg‘uli. – Ozgina sabr qil. Biror suvli, s o y a l i joy topamiz. N.Ismoilov, Shahzoda. *Hovuzlarning biridan ikkinchisiga baland va katta s o y a l i daraxtlardan bamisoli yo‘l solingan.* X.Davron, Sohibqiron yoki mitti yulduz qissasi. *Rahim Saidov shu yerda birpas bo‘lgisi keldi. U bu xiyobonni sevardi. S e r s o y a, baland arg‘uvon, chinorlar ostida studentlik yillari ko‘p yurgan, ajoyib rejalar tuzgan, xayollarga erk berib, kechalari yulduzlarning ko‘z ilg‘amas yo‘llarini axtargan...* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Kaftday kichkina hovlining bir yoqasidan o‘tgan anhor bo‘yi – quyuq tolzor, s e r s o y a, jimjit bir go‘sha.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Novda o‘sgan chinorimdan, Daraxti s o y a d o r imdan, Elimga e’tiborimdan, Barisidan judo bo‘ldim.* E.Jumanbulbul, Tarjimayi hol. *Daraxti s o y a d o r imdan, Haybatli ul chinorimdan, Har ish desam, tayyorimdan, Ravshanga xaridorimdan, Yigitlardan judo bo‘ldim.* “Ravshan”.

SOZ, CHOLG‘U Milliy musiqa asboblarining (mas., dutor, tanbur, g‘ijjak kabi) umumiy nomi. **Cholg‘u** so‘zi o‘zagida chalish ta’kidi ochiq o‘z ifodasini topgan.

Yuzlari oy kelganda, Qo‘lga olay s o z imni, Oqshom payti bo‘lganda, Aytay yurak rozimni... E.Vohidov, Saylanma. *Malla shoshilib mashinadan tushdi-da, sariq “RAF”ning yonida qo‘llariga g‘ilofli s o z lar tutgan kishilar bilan nimanidir gaplashayotgan barvasta gavdali, qunduz telpak kiygan odamga qarab yurdi.* I.Sulton, Xun. *Axir bundayroq ch o l g ‘ u ham yaxshi mashshoqning qo‘liga tushsa, ajoyib ohanglar chiqaradi-ku.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Chal, chalur*

chog‘ing shu choq,Chala qolmasin navo. Chal, navo bo‘lmasin toq, Chal, ch o l-g‘ u ng dilga davo. Mirtemir, Soz.

SOZANDA, SOZCHI, NAVOZANDA, CHOLG‘UCHI, MASHSHOQ, MUZIKACHI Kasbi cholg‘u chalish bo‘lgan shaxs. **Sozchi, muzikachi** so‘zlari hozirgi kunda ko‘proq so‘zlashuv nutqida ishlatiladi. **Navozanda** so‘zida poetik ta’kid ustuvor. **Mashshoq** nisbatan eskirgan bo‘lib, xalq cholg‘u asboblarini chaluvchi kishilarga nisbatan qo‘llanadi.

Yuksak mahoratli s o z a n d a lar ijro etgan dilnavoz kuy birdan barchaning ko‘ngliga safo keltirdi. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Epsiz s o z a n d a sozin cho‘zar.* Maqol. *Ofiyatning yuzida ham mening ko‘nglimda daryoday sollanib quyilayotgan tuyg‘ularning aks sadosi o‘ynaydi, goh men – s o z ch i, u soz bo‘lib, goh u – s o z ch i, men sozga aylanib, suhbatimiz hech to‘xtamadi, shu to‘xtamaganicha, ba’zan baravj, ba’zan past, hozirgacha kelyapti.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Birning taqdiri – bu tuman taqdiri, Sarbonga bog‘liqdir karvon taqdiri, S o z ch i ning qo‘lida kamon taqdiri, Uzilmas torlarim, sinmas sozlarim.* T.Sulaymon, Sozim. *U cholg‘uchilarga qarab “bo‘ldi, bas”, deganday panjalarini silkib, sun’iy, dag‘al kipriklarini pirpiratar, ammo n a v o z a n d a lar doira-yu boshqa sozlarini battarroq daranglatishar va nigohlari bilan bir-birlarini yanada shiddatliroq chalishga da’vat etishardi.* Q.Kenja, Indamas odam. *Mingbuloqning markazidayoq tolzor takya vodiyning mashhur qiziqchilari, shoir va polvonlarini to‘plagan, qulochga sig‘maydigan tollar tagidagi supalarda oshxo‘rlar kunni kech qilishgan, shuhrati butun respublikaga tarqalgan ashulachi, ch o l g‘ u ch i larning ashula, mashqlarini eshitishgan.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Barot polvon “dodxoh keldi, shekilli”, deb samovar tomonga qaragan edi, dutor, tanbur, g‘ijjak, nay, doira ko‘tarib kelayotgan m a sh sh o q larga ko‘zi tushdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Ustalar, mardikorlar, duradgorlar ko‘p edi. Bir chetda havaskor yosh sozandalardan iborat duxovoy m u z i k a ch i lar to‘dasi eski-yangi kuylarni chalar edi.* Oybek, Ulug‘ yo‘l.

SOG‘AYMOQ, TUZALMOQ Dardi, kasali arib, yaxshi bo‘lmoq, shifo topmoq. **Tuzalmoq** so‘zi o‘zagidan sog‘ligi tuzuk holatga kelganlik ta’kidi ochiq anglashilib turadi, bu so‘z so‘zlashuv nutqiga xosdir.

Ko‘pincha bir xonada yotgan bemorlar, s o g‘ a y ib chiqqach, tez-tez uchrashib turaylik, deb bir-birlariga adres beradilar. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Kuyga to‘lib ketdi tosh-u devorlar, So‘lg‘in-so‘lg‘in s o g‘ay adi bemorlar.* S.Sayyid, Bahor. *Bugun maydonga tushmoqning hech iloji yo‘q, chunki belni andakkina yellatib qo‘yganmiz. Ammo ertagacha t u z a l ib qolar degan umiddamiz.* N.Norqobilov, Kurash. *O‘sha kun Shoirni boshqa bo‘limga ko‘chirishdi. Tanasida qand miqdori oshib ketgan, jarohati t u z a l ish o‘rniga jism-u joniga xatar solayotgan edi…* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

SOG‘INMOQ, QO‘MSAMOQ, KO‘RGISI KELMOQ Dilga yaqin insonlarga nisbatan sog‘inch hissini tuymoq, shuningdek, biror narsa yoki joyni eslab, uni ko‘rishga, unga yetishga orzumand bo‘lmoq. **Qo‘msamoq** so‘zida qattiq sog‘inganlik, ko‘rishga intiqlanganlik ta’kidi qabariq ifodalangan, bu so‘z kitobiy nutqqa xos. **Ko‘rgisi kelmoq** so‘zining o‘zagida mazkur ma’no ochiq aks etgan, ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Seni izlab keldim... S o g‘ i n ganman-da. Esingdami bahor, beg‘ubor kunduz, O‘ylamagan joyda bo‘ldik yuzma-yuz. Mirtemir, Pardalik. *G‘ulomjon aka yurtini shunchalik s o g‘ i n gan ediki, har eslaganda, yurak-bag‘ri ezilib ketardi.* J.Abdullaxonov, To‘fon. *To‘g‘ri, goho uni qattiq q o‘ m s a b ketganing, ko‘rging, hechqursa, telefonda bir og‘iz so‘zlashging kelganlari rost.* E.A’zam, Shovqin. *Kishi qarigandan keyin kindik qoni to‘kilgan joyini q o‘ m s a b qolarkan.* B.Rahmonov, Oltin odamlar. *Shu qadar k o‘ r g i s i k e l adiki!.. Biroq kech bo‘lib qoldi. Uy egalari har xil xayolga borishlari mumkin*. S.Anorboyev, Oqsoy. *Qiziq, gaplari sovuq shu hasadgo‘y oshnasini baribir k o‘ r g i s i k e l averadi-ya!* E.A’zam, Shovqin.

SOG‘LIK, SALOMATLIK, SIHAT, TOB Organizm a’zolarining normal (to‘g‘ri) ishlab turish holati. **Sog‘lik** keng qo‘llanadi. **Salomatlik, sihat** faqat odamga nisbatan qo‘llanadi. **Sihat** so‘zi **sog‘lik, salomatlik** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Tob** so‘zi ko‘pincha **yo‘q** so‘zi bilan birga so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

S

Otalarga farog‘at ber, Va rohat ber bus-butun, Onalarga saodat ber, Umr ber-u s o g‘ l i k ber. S.Sayyid, Oddiy tilaklar. *Sen mening jonimni olgin, Men sening darding olay, Barcha s o g‘ l i k senga bo‘lsin, Barcha bemorlik menga.* E.Vohidov, Saylanma. *Chindan ham, obi zamzam desa bo‘ladi, bu ichimlikni! Endi ter chiqay dedi! Qani, shunday narsani o‘ylab topgan gurji xalqining s a l o m a t l i g i ga yana bittadan olaylik, do‘stim!* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Lekin cholning qarzi ko‘paya bordi, buning ustiga s a l o m a t l i g i ketib, juma sayin simkor uzilmay qolaverdi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Asadulla ilgari “elchilikni eplay olarmikanman”, deb o‘ylagan bo‘lsa, endi “s i h a t im dosh berarmikin”, degan xavotirga tushgan edi.* T.Malik, Savohil. *Izzat tilasang, ko‘p dema, S i h a t tilasang, ko‘p yema.* Maqol. *Senga nima bo‘ldi? Men... bozorga chiqolmadim, Jamolboy! Andak t o b im aynib yotib qoldim deng... Shamol tegdimi, bilolmadim.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Oldimizda kabob, gazaklar, u yarimta buyurdi, ko‘nglini yozish uchun, men, t o b im yo‘q, ichmadim.* A.A’zam, Quroq.

SOCHIQ, LUNGI, SURTKI Yuz, qo‘l, oyoq yoki idish-tovoq, biror buyumlarni artish uchun ishlatiladigan buyum. **Lungi, surtki** shevada qo‘llanadi.

Ko‘chma do‘kon tadqiqotchining homiylaridan yegulik, suv, shirin hidli qog‘oz s o ch i q largacha olib keladi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Tokchalar o‘rtasidagi ustunlarning g‘altak o‘tqazilgan qoziqlarida har doim dazmollangan va*

atir sepilgan s o ch i q lar osig‘liq turardi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Hammom miyon xonasining yon gumbazlaridan biri. Xodimgarning bo‘z l u n g i si tanga dag‘al-dag‘al urinadi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U o‘rnidan turib, uzoq esnagandan keyin ikki qo‘llab sallasini boshidan oldi va sartaroshxonaning devoridagi l u ng i lar osilgan qoziqqa ilib qo‘ymoqchi bo‘ldi.* S.Ayniy, Sudxo‘rning o‘limi.

SOCHMOQ, SEPMOQ Bir tekisda muayyan sathga tarqatmoq. **Sepmoq** so‘zi ko‘pincha suyuqlikka nisbatan qo‘llanadi. **Sochmoq** so‘zida ushbu ma’no **sepmoq** so‘ziga nisbatan biroz kuchliroq.

Eshonxon laganda ustiga murchli piyoz s o ch ilgan kabobni ko‘tarib kirdi. Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Qizlar o‘n yetti-o‘n sakkiz yosh – balog‘at davrining ta’rifga sig‘mas o‘tli hissiyotlari og‘ushida ehtiros, zavq ila bir-birlarini bosishar, yuzlariga suv s o ch ishar, qiyqirishar, xandon otib kulishardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Dala-dasht, mayli, lekin bu gazanda qishloqning ichida ham serob, daraxtlarning ustida chumchuqlarni qiy-chuv to‘zitib, odamning yuragiga g‘ulg‘ula soladi, uylarning shiftida yuradi, egasiga tegmaydi, un s e p sa yo‘qoladi...* A.A’zam, Quroq. *...ammo ichida g‘urmishlagan narsani hech unutolmasdi, hatto karavotga qilingan bir chiroyli joylar ham, shakarob berib suv s e p ilgan, salqin ufurayotgan ichkari hovlining o‘zi ham uning ko‘ziga ko‘rinmayotgan edi...* M.Mansur, Judolik diyori. *Avval kashnich, rayhonlari quridi, So‘ng suv s e p gan ayvonlari quridi.* S.Sayyid, Momomga bag‘ishlov.

SUBUT, BURD So‘zning, va’daning yoki tutgan ishning ishonchga sazovorligi. **Subut** so‘zi ko‘pincha so‘z, va’dadagi; **burd** so‘zi esa ishdagi qat’iylikni ifodalaydi.

Esiz, qurilgan saltanatlar sharafi, to‘kilgan u qonlar javobini kim bergay? Qolaversa, lafz qayerda qolyapti, s u b u t qayerda qolyapti? Ahd-chi, unga sadoqat-chi?! M.Mansur, Judolik diyori. *Nomardlik inson bilan yonma-yon yashaydi. Undan qochib qutulishning sira iloji yo‘q. Ayniqsa, kishida s u b u t degan bir kalima so‘zga jo narsadan asar bo‘lmaganda.* J.Hushboq, Qayg‘uning surati. *O‘shanda Xolbekka “So‘qir otangning kunini boshingga solaman!”, – degan edi. Endi so‘zining ustidan chiqmasa b u r d i qoladimi?* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Maqtanganning b u r d i ketar, Asl niyatiga kam tar yetar*. Maqol.

SUDXO‘RLIK, RIBO Muayyan shartlar bilan qarz berib, foyda olinadigan faoliyat. **Ribo** so‘zi eskirgan, kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. Har ikki so‘zda ham g‘ayriqonuniy shaklda foyda olish ma’nosi alohida ta’kid oladi.

Bu holda hujra egasi o‘z hujrasidan ikkiyoqlama foydalanardi – bir tomondan, hujraning vaqfini olsa, ikkinchi tomondan, garov uchun talabadan olgan mablag‘ni s u d x o‘ r l i k yo savdo yo‘li blan ishlatib foydalanardi. S.Ayniy, Esdaliklar. *Ota-onasidan farqli o‘laroq unga omad kulib boqdi – otasidan qolgan eski tegirmonni ijaraga berib, mablag‘ topdi va s u d x o‘ r l i k bilan*

shug‘ullandi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Bu qadar jazosini tortadur, kishi gar r i b o g‘a chu ho‘ qilur, Yana ishtiyoqida pullarin kechalar fig‘on ila noladur.* Zavqiy, Ajab zamona. *Islomdan ilgari arablar orasida R i b o keng tarqalgan edi.* “O‘zME”.

SUHBATDOSH, HAMSUHBAT, HAMGAP, HAMNISHIN Suhbatda ishtirok etuvchi kishi, suhbat qatnashchisi. **Hamsuhbat** va **hamnishin** kitobiy nutqqa xos. **Hamgap** kam qo‘llanadi.

Bu poyonsiz dashtda s u h b a t d o sh degani hamisha anqoning urug‘i. N.Norqobilov, Kurash. *Goho yigit s u h b a t d o sh larning yuz ifodasi, ko‘zlari jilvasidan biror narsa tushungisi kelar, nochor ichdan uh tortib qo‘yar va tag‘in bitmas-tuganmas xayollarga botar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Mo‘ylabi yuqoriga qayrilgan past bo‘yli notanish yigit bilan h a m s u h b a t bo‘ldi-yu, qalbining allaqayerida umid chirog‘i miltillab qoldi.* T.Malik, Savohil. *Odamning tabiati shunday: agar h a m s u h b a t ingiz qandaydir muhim, qiziqarli bir narsani hikoya qilsa, sizning ham shunday qiziq gaplarni aytgingiz, latifasiga latifa bilan javob qaytargingiz keladi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Shukur, siz u bilan h a m g a p bo‘lmagansiz-a?* Sh.Xolmirzayev, Darvesh. *Ehson Murodxo‘ja domlani biladi, ammo sira h a m g a p bo‘lmagan edi...* A.Qahhor, Sarob. *Ehtimolki, sarlavhani o‘qug‘aningizda tasfiyayi nafs, tazkiyai qalb qilg‘uchi va qildirg‘uchi, nur ichiga cho‘milgan, riyozat bilan cho‘pustixon, tamom foniy, faqir va ehtiyoj bilan h a m n i sh i n bo‘lg‘an vujudlarni ko‘z o‘ngimizga kelturarsiz.* A.Qodiriy, Eshonlarimiz. *Xon seskanib ketdi, h a m n i sh i n lar ham along‘-jalong‘ bo‘ldilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

SUHBATLASHMOQ, SUHBAT QILMOQ, GAPLASHMOQ, HASRATLASHMOQ, OTAMLASHMOQ, HANGOMALASHMOQ (HANGAMALASHMOQ), GURUNGLASHMOQ, GURUNG QILMOQ (QURMOQ), CHAQCHAQLASHMOQ Gap-suhbatda bo‘lmoq. **Hangomalashmoq** va **chaqchaqlashmoq** so‘zlarida qiziq-qiziq voqealar haqida suhbat bilan vaqtichog‘lik qilish ta’kidi mavjud. **Gurunglashmoq, gurung qilmoq** so‘zlari so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Otamlashmoq** ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos, asosan, yaqin insonlarning yaqin suhbati ta’kidiga ega. **Hasratlashmoq** so‘zida dard-hasrat ta’kidi qabariq ifodalangan.

Kamol akasi bilan bu xonadonga ilk safar kelishganini esladi. O‘shanda aka-uka yuqori qavatda s u h b a t l a sh ib qolishdi, shunda to‘satdan pastdagi allaqaysi eshik o‘zidan o‘zi qisirlab yopildi... X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Yurtiga yo‘l olishga hozirlangan Goptay momo so‘nggi kechada Ertosh ota bilan uzoq s u h b a t l a sh ib o‘tirgach, tun yarimdan og‘ganida uxlashga yotibdi-yu, qaytib uyg‘onmabdi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *...Meva terib o‘ynardik, o‘ynab meva terardik. Yana sahargacha s u h b a t q i l ib, qo‘shiq aytib, raqs tushganlarimiz-chi...* U.Hamdam, Muvozanat. *O, bu jodugar faslni u*

S

qanchalar yaxshi ko‘radi! Ammo kuz bilan yurakni ochib, jim suhbat qilishdan qanchalar qo‘rqdi! U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma. *Nazarimda, Xubbijamol kelsa, ular o‘zaro nimadir deb g a p l a sh ishadi-da, keyin Nosirjon ham taqdirga tan berib, avtobus parkiga yo‘l oladi...* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Nafisa qo‘shni ayollarning bu xonadonga kirib, g a p l a sh ib o‘tirishlarini bilardi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Karim qori ...ko‘chaga chiqqan joyida bir zum tin oldi, yon-verida hozirgina eshitib chiqqan vahima to‘la dag‘dag‘alar yuzasidan h a s r a t l a sh adigan kimsa yo‘qligidan afsuslanib, tek turgan ko‘yi xufton namoziga aytilayotgan azonni jon qulog‘i bilan tingladi...* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Bu xabarni eshitib, Yunus bobom enajonimga: – Bizning hovlimizga chiqa qoling, o‘rtog‘ingiz yolg‘iz, iyakni iyakka tirab olib miriqib h a s r a t l a sh asizlar, oshni o‘zimiz damlaymiz, – dedi.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Begimqul so‘nggi bir xatida Chilonzorda, ikki xonali alohida uyda turishini aytib, mehmonga taklif qilgan, “otpuskaga kelsang, eski og‘aynilaring yodingdan chiqmasin, ayaning uyida qilgan jinniliklarimizni eslab, bir o t a m l a sh amiz”, deb yozgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Tanishib olganimiz yaxshi bo‘ldi. Uchto‘rt kun o t a m l a sh amiz. Usmonjon ukam, biz Parpivoyga kuyov bo‘lishdan tashqari shogird hisobdamiz.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *– Mani xoli qo‘yinglar deb noliysanda, o‘sha odam bilan h a ng a m a l a sh ib o‘tirganingga balli! – ham kesatib, ham norozilanib dedi Rahimberdi.* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Yangiyo‘ldan Sayfi qiziq kelgan ekan, yarim kechagacha h a ng a m a l a sh ib o‘tirdik.* O‘.Umarbekov, Boboyong‘oq. *Shokir ota qo‘lidagi charmni cho‘za-cho‘za, qizdan mamnun bo‘lib javob berdi: – Bolam, picha dam ol, o‘rtoqlaringnikiga chiqib, birpas g u r u ng l a sh.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Mard bilan g u r u ng l a sh gan Mard bo‘lar. Nomard bilan hiringlashgan Part bo‘lar.* Maqol. *Safarimiz tugab, Toshkentga qaytib kelgach, sayohatlarimizni eslab, bir necha bor g u r u ng q i l dik.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Shuncha yigit-u qiz bemalol gaplashib yuribdi, avtobus-u trolleybuslarda birga o‘tiradi, g u r u ng q u r adi.* A.A’zam, Tugmachagul. *Guzardagi choyxonaga chiqib, odamlar bilan bir ch a q ch a q l a sh sangiz, ko‘nglingiz yozilarmidi, deb qo‘yardi ayam ba’zida.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Hojiyaxon indamadi. Boshqa xotin bo‘lganda: “Uyda o‘tirib oling, demayman, begonalarga o‘xshab birrov kelib ketmay, “uyim-joyim bor”, deb bolalaringiz bilan ch a q ch a q l a sh ib ham o‘tiring”, deb nolalar chekardi.* T.Malik, Savohil.

SUPURGI, JO‘ROB Supurish-sidirish, tozalash uchun burgan, shuvoq, makkasupurgi va sh.k. dan dastalab bog‘lab yasaladigan ro‘zg‘or buyumi. **Jo‘rob** – shevaga xos so‘z.

Qo‘shni qizmi, kimdir o‘sha yer bilan bitta suqsurdek barglarni bir chekkadan supura boshlabdi-yu, yana nimani o‘ylab, s u p u r g i sini tashlab ketgan edi... M.Mansur, Judolik diyori. *Sabohat qora xalat kiygan, uzun erkak s u p u r g i*

S

ko‘tarib olgan keksa bir ayolning unga jilmayib qarab turganini ko‘rdi. O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Yangi j o‘ r o b yaxshi supuradi-da!* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Yalli momo, yalli-ye, Yalli momo o‘ldi-yo, Yallining izi yitsin deb Jo‘rob bilan supurdik-o.* M.Jo‘rayev, Navro‘z qo‘shiqlari. *...Yangi j o‘ r o b yaxshi supuradi-da!* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari.

SURAT, RASM, TASVIR, PORTRET, KARTINA Shaxs, narsalarning qalam, bo‘yoq bilan yoki boshqa usul bilan ifoda etilgan aksi. Hozirgi vaqtda **surat, rasm, tasvir** so‘zlari adabiy tilda, shuningdek, jonli so‘zlashuvda mazkur ma’noda aralash qo‘llanadi. **Portret** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Kartina** so‘zida musavvir tomonidan ishlanganlik ta’kidi ochiq anglashiladi.

Hikmatillo shitob bilan kirib borganida, Nilufar odam a’zolarining s u r a t i osilgan doska oldida bir guruh dugonalari bilan gaplashib turardi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Ravon, uy va yo‘laklar, har qadamda did bilan qo‘yilgan qimmatbaho jihozlar, devorlarga ilingan manzarali s u r a t lar, mahobat, mahobat... ikkinchi qavatdagi mehmonxonaga ilingan qandilni tomosha qilayotgan Kamolning do‘ppisi bexosdan tushib ketdi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *So‘zananing ustiga Sattor bilan Oyshaxonning guldor ramkaga solingan r a s m lari yonma-yon osib qo‘yilgan.* P.Qodirov, Erk. *Rahim Saidov oxirgi tortmani ochganida, uch rus bahodiri r a s m i solingan qutichaga ko‘zi tushdi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Bu daftarda Buxorodagi bir necha madrasalarning ham t a s v i r i bor.* Mirmuhsin, Me’mor. *Uning yonida samovar. Samovarning qorniga g‘alati t a s v i r lar tushirilgan.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *O‘g‘lim qandaydir p o r t r e t ni shoshib chizar, qo‘li bo‘yoqqa botib qolgandi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Oyoq ostida qandaydir p o r t r e t lar teskari qilib devorga suyalgan*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Abror “hozir”lagancha, uni ustaxonaning to‘riga boshlaydi-da, ustiga bo‘z tashlab qo‘yilgan odam bo‘yi k a r t i n a ning ustidan matoni yulqib oladi...* U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma. *Dali 1951-yili chizilgan bu k a r t i n a si bilan mumtoz tasviriy san’at va uning buyuk namoyandalarini ulug‘lik shohsupasida batamom tor-mor qilganini e’tirof etadi.* N.Eshonqul, Olamlar birlashadigan makon.

SURATCHI, SURATKASH, RASMCHI, FOTOGRAF Rasm oluvchi, surat chizuvchi. **Rasmchi** so‘zlashuvda nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Suratkash** so‘zi musavvir ma’nosida ham, maxsus rasmga olish apparatida rasmga oluvchi kishi ma’nosida ham ishlatiladi. **Fotograf** hozirgi kunda ommalashgan.

S u r a t ch i miz Boris Mizroxin bilan yo‘lga chiqib, uch kunda surat va ma’lumotlarni olib qaytdik. E.Malik, Bir kuni Zuliya opa... *Agar suratingni oldirsang, ko‘rasan mendan, s u r a t ch i ham, sen ham kaltak yeysanlar, deb tayinlab qo‘ygan*. S.Ahmad, Ufq. *Qora xalq orasidan chiqqan menday bir s u-*

r a t k a sh ning shoh qiziga muhabbat qo‘yishi kulgili emasmi? P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U stol ustidagi bejirim tugmachani bosib, kotibasiga bosh s u ratkashni chaqirishni buyurdi.* Z.Xolov, Tongotar. *R a s m ch i surat chizadi. Suratda odam qoshi qoshday bo‘lmadi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Qarsak tinib, zal endi jimigan edi, kinochilar, f o t o g r a f lar chaqqonlik bilan ishga kirishib ketdilar*. N.Safarov, Olovli izlar. *Hammaga ma’lum, Sog‘indiq tuppa-tuzuk f o t o g r a f. Fotoapparatini olib ketsa, bitta foto-gazetaga yetarli surat ham olib kelishi mumkin.* N.Fozilov, Shum bolaning nabiralari.

SURUNKASIGA, SIRASIGA, QATORASIGA, BETO‘XTOV Biror ish-harakat, voqeaning bir vaqtning o‘zida ketma-ket, muttasil sodir bo‘lishi. **Sirasiga** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Beto‘xtov** so‘zida voqea-hodisaning tezlik bilan bir-biriga ulanib ketaverish ifodasi kuchli. **Qatorasiga** so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Komsomol majlisi uch kun s u r u n k a s i g a davom etganda ham, pedagoglar hech narsa deyolmay, muallimlar xonasida intizom saqlab, kun-uzun shumshayib, bekor o‘tirishardi. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Chilla chiqishiga oz qolgan bo‘lsa ham, bu kutilmagan sovuq qalin qor olib keldi. S u r u n k a s i g a ikki kun yog‘di.* O‘.Umarbekov, Hotamtoy. *Uch kun s i r a s i g a tinmay yomg‘ir yog‘di.* Gazetadan. *Qaniydi, shu tob-shu kayfiyatda uyidagi ijod xonasida bo‘lsa, lampashishani yoqib qo‘yib, qo‘lida qog‘oz-qalami bo‘lsa, ichi to‘la qaynab kelyapti, toshib-ayqirib kelyapti, bosh ko‘tarmay, q a t o r a s i g a yetti-sakkiz maqolani yozib tashlardi-ya!* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Ellikboshi b e t o‘ x t o v aminga xabar qilmoqchi bo‘lib chiqib ketdi.* A.Qahhor, O‘g‘ri. *...Avval mastona davraning b e t o‘ x t o v hazil-huzil-u, tortishuvi, bahslari qanday gurillagani xotirasidan o‘tadi!* U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma.

SUSAYMOQ, PASAYMOQ, SEPSILMOQ, SEPSIMOQ Ish-harakat, hodisa, holatning kuchi, shiddati oldingisiga nisbatan kuchsizlanishi. **Pasaymoq** so‘zida ilgarigi holatning sezilarli kamayishi ta’kidi mavjud. **Sepsilmoq** ko‘pincha badiiy asarlarda ishlatiladi. **Sepsimoq**, asosan, shevada ko‘p qo‘llanadi.

“Eshakning yuki yengil bo‘lsa, yotoq bo‘ladi”, degan gap ham rost ekanmi, yo qarilik oxir-oqibat o‘zini ko‘rsatdimi, yo nomus kuchi, jon holatda ishlash asnosida o‘zining bor quvvat-layoqatini sarflab yuboribmidi, Ko‘ktoyning shashti-shijoati sekin-asta s u s a y a boshladi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Harakatlaridagi ilgarigi hayajon s u s a y di, qizning birdaniga jiddiylashgani u bilan barobar oyoq tashlasa ham, musiqani boyagidek his qilmayotgan, uning yengil gaplarga bo‘lgan jur’atini to‘xtatgan, boyagina butun vujudida jo‘sh urib turgan erkini qisib qo‘ygan edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bizning bog‘imizdagi olov p a s a y ib qolibdi. Endi qop-qora tutun bo‘lib chiqyapti.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ko‘pchilikka quloq solsangiz, quturganlarning chor-nochor yumshaganini, osiylarning bo‘ysunganini, telbalarga es kirganini,*

S

olovlarning p a s a y ganini, alangalarning so‘nganini, faryodlarning bo‘g‘ilganini... aytadi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yuzlab oyoqlar ostidan ko‘tarilib, ufqni tumandek qoplab olgan chang asta-sekin s e p s i l di, ilonizi yo‘l endi bo‘m-bo‘sh edi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Kuzning madadi bilan ochlik ham s e p s i l di. Odamlarga biroz darmon kirdi.* A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *Bu orada biroz s e p s i b qolgan, bir xil jussali, bir xil quvvatli polvonlarning o‘rtamiyona kurashidan zerikkan davra Shaymardon polvonning chakmonidan tutishga kim jur’at etishini kutardi.* N.Chori, Bo‘ron tingan kecha. *Bo‘ron biroz s e p s i gan edi, qir pastidan yana quyuq to‘zon ko‘tarildi.* A.Hasanov, Chiroqlar.

SUXANDON, SO‘ZAMOL, GAPDON, NOTIQ, SUXANGAR, SUXANVAR Gapga chechan, so‘zga usta. **So‘zamol** so‘zi so‘zga boylik ta’kidini qabariq ifodalaydi, so‘zlashuv nutqiga xos. **Gapdon** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos, ko‘pincha salbiy baho namoyon bo‘ladi. **Notiq** so‘zida kitobiylik mavjud. **Suxangar** va **suxanvar** so‘zlarida poetik ta’kid mavjud, asosan, xalq og‘zaki ijodi namunalarida uchraydi, eskirgan.

Yana biri sohibkor bog‘bon, Tosh ustida undirguvchi gul. Biri naqqosh, Biri s u x a n d o n, Biri esa qo‘shiqchi-bulbul... E.Vohidov, Saylanma. *Gulyaning otasi juda kirishimli, s o‘ z a m o l odam ekan.* E.A’zam, Shovqin. *Eshitgan edimki, Sohibqirong‘a tab’i mahzul bir s o‘ z a m o l sozanda manzur bo‘lmish, mashshoqlar ichra davrada ko‘ngul ochar erdi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Inson ko‘ngli haqidagi ancha-muncha kitoblarni titkilagan-u, ammo vaziyat taqozo qilganda, “odamlarning yuragiga oyoq qo‘yib devor oshadigan” g a p d o n larni ko‘raverib ko‘zi qotgani rost.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Iyagi silkinadigan bemor anchagina g a p d o n ekan.* S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *To‘ti xoladay to‘qqiz o‘g‘ilning onasi, majlisda n o t i q, terimda devkor ayolni jondan sevmaslik mumkinmi?* Oybek, Otin vodiydan shabadalar. *Ana endi shu xushvaqtlikda kunduz kuni ko‘pkari, to‘y, kechalikka sozanda, dutorchi, ohangar, s u x a n g a r lar so‘z aytadi.* “Yusuf va Ahmad”. *Quloq soling s u x a n v a r ning so‘ziga, o‘zi tirik, dushman tushmas iziga.* “Xushkeldi”. *Bu matla’g‘a tatabbu’ qilg‘on ko‘p s u x a n v a r lar va nazm gustarlar chun muqobalada debdurlar, lat yebdurlar.* Navoiy, Muhokamat ul-lug‘atayn.

SUYAK, SO‘NGAK, USTUXON Odam va umurtqali hayvonlar skeletining bir qismi. **So‘ngak** tarixiy, **ustuxon** kam qo‘llanadi.

Bo‘rijonning oriq, umurtqa s u y a k lari bo‘rtib, qovurg‘alari sanalib turgan qo‘sh ho‘kizi omochni zo‘rg‘a tortib boryapti. S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi. *Bobo... umr bo‘yi ko‘ksini bekitmagan, anordek qizg‘ish ko‘ksidagi s u y a k lar bo‘rtib chiqib turardi.* Mirmuhsin, Umid. *Bizlar gunohkormi, s o‘ ng a k laringiz Sinsa bizning og‘ir, qattol qo‘llarda?!* E.Vohidov, Saylanma. *Oyog‘imda bodim bor, s o‘ ng a k larim hali butun, shukr, zamona to‘klik, iligim to‘la, – de-*

dim. N.Aminov, Qahqaha. *Onangizni ko‘ring: u s t u x o n, bir hovuch ustuxon.* Shuhrat, Umr pog‘onalari. *Kirganimda yoshlik shijoati ufurib, tiyiqsiz kuch-quvvatga to‘lgan tanim tirishib, eti u s t u x o n iga yopishib qolgan, suyaklar teridan bo‘rtib chiqib turar, juda-juda mo‘rt va quvvatsiz tuyulardi.* U.Hamdam, Bir piyola suv.

SUYAKSIZ, BESUYAK Suyagi yo‘q, suyagi ajratib olingan. **Besuyak** so‘zi og‘zaki nutqda ko‘proq qo‘llanadi.

Go‘sht s u y a k s i z bo‘lmas, Sholi – kurmaksiz. Maqol. *Otamiz cholni tanidi: hazrati Xizr bobo! Boisi boshmaldog‘ida suyagi yo‘q! U kishining boshmaldog‘i s u y a k s i z bo‘ladi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Til b e s u y a k, benazorat, istagan paytdida tish hatlayveradi.* T.Malik, So‘nggi o‘q. – *Til qurg‘ur b e s u y a k, og‘izga kelganini aljimang, inim, – dedi juvozkash og‘rinib.* N.Norqobilov, Oqbo‘yin.

SUYUNCHI, SEVINCHI Biron quvonchli voqea to‘g‘risida xushxabar keltiruvchiga beriladigan sovg‘a. **Sevinchi** – shevaga xos so‘z.

E ahmoq kampir, bir norning bahosi ming tilla bo‘lmas-u, sen-ga men s u y u n c h i ga ming tilla beraymi?! “Nurali”. *Mirhosil oshnasiga quruq po‘pisa qilib, keyin hamshiraga qaradi: – Qizim, sen bunaqa sovuq gaplardan ehtiyot bo‘lgin, xo‘pmi? Yaxshi gap bo‘lsa, darrov s u y u n c h i ol. Yomonini ichingga yutovur.* T.Malik, Xazonrezgi. *Hasanali s e v i n c h i sini topshirgandan so‘ng, duoga qo‘l ochdi: – Ollo taolo umri bilan bergan bo‘lsin!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ishim yaxshi, kim kelsa, xotining Hasan-Husan tug‘di, deb s e v i n c h i olaveraman endi*. S.Ahmad, Tarjimayi hol.

SUZMA, CHAKKI Zardobi sizib chiqqan qatiqdan hosil bo‘lgan sut mahsuloti. **Chakki** – shevaga xos so‘z.

Yaylovdagi qirg‘iz o‘tovida tunab qolishga to‘g‘ri keldi. Qimiz ichdik, s u z m a yedik. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Egamberdi s u z m a ga bulab olgan nonni og‘ziga solib, duduqlanganicha bidillay ketdi* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *...uyi bozorjoyga yaqin Hotambovo nevarasini kesdirib, kechqurun bazm berdi, biz bir chekkada osh yeb olgandan keyin yashinmachoq o‘ynadik, men sariqmoy, c h a k k i sotiladigan kappon tagiga kirib, qapishib bekindim, hech kim topolmadi.* A.A’zam, Quroq. *Yo bobongdan qo‘rqasanmi? To‘g‘risini ayt, bo‘lmasa o‘zim urib yuboraman. Tagi sayozroq o‘zi. Haa, malades, ur! Yo hayot, yo mamot! Ch a k k i dan yala, ch a k k i dan.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar.

SUG‘URMOQ, CHIQARMOQ Suqilgan (joylashgan) o‘rnidan tashqariga tortmoq. **Chiqarmoq** bu ma’noda, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Shunday deb otam aravadan belkurak bilan boltani s u g‘ u r ib oldilar. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *...el uchun halok bo‘lgan bir kishi yuragidagi o‘qni s u g‘ u r ib oldi, jarohatdan silqqan qon yerga chak-chak tomib, o‘rnidan qizil gullar va uzumlar bosh ko‘tarib chiqdi.* I.Sulton, Ozod. *Boborayim gov,*

qo‘ltig‘ida chog‘roq tarvuz, chamasi, adirdagi palakdan qaytayotgan ekan, So-bir polvonni ko‘rib ko‘zlari chaqnab ketadi. Tarvuzni chetga itqitib, etigi qo‘njidan pichog‘ini ch i q a r di. N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun.

SO‘FI, MUAZZIN Masjidda azon aytib namozga chaqiruvchi shaxs. **Muaz-zin** so‘zi diniy nutqlar va manbalarda keng qo‘llanadi, kitobiylik ta’kidiga ega.

Butoqda xo‘roz qichqirar, Mezanada – s o‘ f i. Maqol. *S o‘ f i otasining dav-latida o‘qib olmagani, tirikchilik og‘ir ekani, machitning butun vaqfini imom, qolaversa, mutavalli yeb, s o‘ f i ga faqat yalatganidan hasrat qildi.* A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *Saharlari mashinasini qasdma-qasdiga dudullatib, m u a z-z i n ga xalaqit berishga urinadigan bo‘ldi. Har kuni azon vaqti uyqusirab garaj-ga chiqadi-da, gudokni basma-bas chalib, Ashirmat so‘fining ovozini bosib tushmoqchi bo‘ladi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Jomedan m u a z z i n ovozi yangradi, dukchi shoshilinch ravishda duklarni, asboblarni yig‘ishtirgach, juma namoziga yugurdi.* Oybek, Ulug‘ yo‘l.

SO‘KMOQ, SO‘TMOQ, SITMOQ Tikilgan narsaning ipini uzib chiqish. **So‘tmoq, sitmoq**, asosan, shevada ishlatiladi.

Fotih Burhonovich ne zamonlardan beri biron narsa minmagan, oyog‘ini bu qadar yuqori ko‘tarmagan edi, xayolida shimining og‘i chokidan s o‘ k ilib ke-tadiganday tuyulardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Barglar aro yolg‘iz yulduz ko‘ngil so‘rab tikilgay, Halovating chodirlari chok-chokidan s o‘ k ilgay.* S.Sayyid, Fasl. *Qaynonasi o‘tirib olganicha eski ko‘rpachani s o‘ t yapti.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Yaxshilik istabon o‘tgan umringiz, Choponday eskirdi, to‘zdi, s i-t ildi.* S.Sayyid, To‘rtliklar. *...ishqilib, og‘zida nosi bo‘lgan, ammo noskadi yo‘q, na jildida, na lippasida; pachoq qalpog‘ini yechib, astarining piltasigacha s i t ib qaraganmiz, so‘raganda miq etmaydi, faqat beti jiyriladi, qirriqning bopladim-mi deb tirjaygani shu.* A.A’zam, Quroq.

SO‘LG‘IN, SO‘LIQ G‘am-tashvishdan, biror kasallikdan dard chekib, o‘zi-ni oldirgan, rangi ketgan. **So‘liq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Kuyga to‘lib ketdi tosh-u devorlar, S o‘ l g‘ i n-s o‘ l g‘ i n sog‘ayadi bemor-lar. S.Sayyid, Bahor. *Qiz s o‘ l g‘ i n nigohini yerdan uzarkan, yigitga ko‘zi tushib, yuziga qizillik yuguradi.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Hamma go‘zal: Yoshi o‘tgan onam ham Xushbo‘y edi xiyol s o‘ l i q gul misol.* Zulfiya, Saylanma. *Soppa-sog‘ odamday yozarmishsiz xat, Lekin, bilamanki, aftingiz s o‘ l i q.* Mirtemir, Asarlar.

SO‘LG‘INLIK, SO‘NIQLIK, SO‘LIQLIK Biror kasallikdan dard che-kish, g‘am-tashvish chekishdagi holat. **So‘niqlik** so‘zida bu ma’no bir qadar obrazli ifodalangan. **So‘liqlik** so‘zida “qattiq iztirob chekish natijasida o‘zini oldirganlik” ta’kidi aniq seziladi.

Naqadar bu kuzning hasrati ulkan. Dunyoning bor-budini – har bir zarrasi-gacha – bu za’faron s o‘ l g‘ i n l i k zabt etganday! U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgaz-

S

ma. *Sultonxonning rangi o‘cha boshlagan edi, ikki betidagi shapaloqday qiziliga s o‘ l g‘ i n l i k yugurdi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. – *Qiziq, – deding sen s o‘ l g‘ i n l i k bilan, – balkim, mehmonxona devoriga tog‘ning surati solingandir?* N.Eshonqul, Ozod qushlar. *Chunki kishi yuzidagi s o‘ n i q l i k, esnash odatidek, darrov boshqalarga ham o‘tadi.* Mirmuhsin, Ildiz va yaproqlar.

SO‘NA, BO‘KA, O‘QALOQ, QATALOQ Hayvonlarning terisi ostida, oshqozonida, burnida parazitlarcha yashab yetiladigan, qo‘shqanotlilar turkumiga mansub hasharotlarning umumiy nomi. **Bo‘ka** so‘zida ko‘proq kitobiylik seziladi. **O‘qaloq va qataloq** so‘zlari shevaga xos, asosan, sutemizuvchilar terisi ostiga yopishib olgan hasharotlarga nisbatan qo‘llanadi.

Ba’zi-ba’zida gullarga kelib qo‘nayotgan arilarning yoki ninachilar va s o‘ n a larning g‘ung‘illagan ovozlari bu shovqinni birpas bosib ketgandek tuyular, lekin bu hashoratlar ovozida ham bizning pyesamizga mos uyg‘unlik va ko‘tarinkilik bor, shu sababli hammasi tabiiy va go‘zal edi. N.Eshonqul, Bahouddinning iti. *Targ‘il yurib ketmasin deb goh-goh uning qornini silab turdi, jonivorni chaqmoqchi bo‘lgan s o‘ n a larni do‘ppisi bilan urib o‘ldirdi.* Muhammad Sharif, Jazo. *Go‘shting olaqarg‘aga xomtalash bo‘lgur, men yetib borgunimcha o‘t chimdib turadi, yetib borganimdan keyin, menga bir qarab qo‘yadi-da, xuddi sag‘risiga b o‘ k a tushgandak yana o‘ynoqlab qochadi.* G‘.G‘ulom, Shum bola. *Bizda o‘ q a l o q, bir joylarda so‘na, bo‘ka deyishadi, ana shu kasofat kelib qolsa, o‘zini ko‘rmaysiz, eshitmaysiz ham, tinchgina o‘tlab turgan mol bechora birdan shaytonlaydi, shunday shaytonlab ketadiki!* A.A’zam, Quroq. *Ilhom q a t a l o q chaqqan sigir kabi shataloq otib qochgan edi.* I.Shomurodov, Kultepada kechgan hangomalar.

SO‘RAMOQ, SO‘RAB-SURISHTIRMOQ, SO‘ROQLAMOQ, DARAKLAMOQ Biror kishining daragini yoki biror voqea-hodisaning tafsilotini bilish uchun surishtirmoq. **So‘rab-surishtirmoq** so‘zida astoydil izlash ta’kidi anglashiladi. **Daraklamoq**da daragini topish harakatida bo‘lish ta’kidi qabariq ifodalangan.

Xizmatkor yigit sal o‘ziga kelgandan so‘ng mulla Fazliddin undan va qo‘shnisidan voqeaning tafsilotlarini s o‘ r a b bildi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Safarali bizning tegirmonchimiz. Juda qiziq yigit. Shu kelib, qorovuldan sizlarni s o‘ r a bdi. Qorovul: “Nima qilasan?”, – desa, “Bizning tegirmon ham kartinaga tushib qolarmikin?”, – debdi.* A.Qahhor, Kartina. *Yangi buloqning s o‘r a b-s u r i sh t i r adigan narsalari juda serob edi. Ming afsuski, shundoqqina yonginasidan, bu dunyoga begonadek, sassiz-sadosiz, horg‘in va tolg‘in oqayotgan keksa buloq uning barcha savollarini javobsiz qoldirmoqda edi.* N.Norqobilov, Buloq. *– Har kuni shu ahvol – seni s o‘ r a b-s u r i sh t i r ib keluvchilar oshib bormoqda, – dedi u Abdullaga qarata.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *“Qani men kelganda, kulib qarshilab, Qo‘shig‘i mavjlanib bir daryo oqqan? “Baxtim*

bormi deya, yakkash s o ‘ r o q l a b” Meni she’rga o‘rab suqlanib boqqan? Zulfiya, Saylanma. *Machitning ichini, atrofini qaradim, odamlardan s o ‘ r o q l a dim, yo‘q.* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Abdurahmon polvon qozon-o‘choqni ayollar ixtiyoriga qoldirib, uni chetga boshlagan va o‘pkalab degan: – Chortepadagi to‘yda seni rosa d a r a k l a tdim, ko‘rinmading, so‘g‘in uch marta odam qo‘yib, atay chaqirtirdim, qorangni ko‘rsatmading.* N.Norqobilov, Kurash. *Markaziy uyushmaga borib yo‘llanmasini d a r a k l a moqchi bo‘ldi-yu, anovi Sur’at sovuqqa uchramoqdan xavfsirab, hech qayoqqa qayrilmay to‘g‘ri istirohatgoh tomon yo‘l tortdi.* E.A’zam, Shovqin.

SO‘Z, KALOM, KALIMA, SUXAN Gap, gap-so‘z, nutq. **Kalom** va **suxan** so‘zlarida mazkur ma’no poetik ta’kid bilan ifodalangan.

Nazar baxshi qavatidagi sozini qo‘liga olgan yerida tag‘in o‘ylanib qoldi, yo‘q, bu kabilarga baxshiyona o‘gitlar hayf, tun qa’riga otilgan toshdek, aytgan s o ‘ z lari besamar ketadi. N.Norqobilov, Kurash. *“Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit” yo‘rig‘ida aytilgan bu piching s o ‘ z lar dovulini Turg‘un xuddi o‘ziday ko‘rinishda do‘stiga qarata sochdi.* T.Malik, Xazonrezgi. *K a l o m im tamom. Senga ruxsat, Bibi Sardor!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Til bilan ilohiy k a l o m larni, shirin so‘zlarni aytishi yoki, aksincha, buning o‘rniga tilini g‘iybat, ig‘vo, yaramas gaplar bilan band etmog‘i mumkin.* T.Malik, Iymonlashish umidi. *Kitob-u doston bir qancha nazm-u nasr ila yozding, S u x a n maydonida javlon qilib topding zafar Jomiy.* Habibiy, Devon. *Jumaniyoz Jabbor bobo, She’r-u g‘azal birlan keling, Har bir s u x a n gul bo‘lsa gar, Gulda asal birlan keling.* S.Sayyid, She’r-u g‘azal.

S

SO‘ZLAMOQ, GAPIRMOQ, DEMOQ, SO‘YLAMOQ, AYTMOQ Og‘zaki ravishda muayyan fikrni ifoda etmoq. **Gapirmoq** va **demoq** so‘zlari og‘zaki nutqqa xos. **So‘ylamoq** so‘zida **so‘zlamoq**qa nisbatan poetik ta’kid kuchliroq. **Aytmoq** so‘zi ma’nosida fikr bayonining kimgadir qaratilganligi ta’kidi anglashiladi.

Ko‘p bilgan oz s o ‘ z l a r, oz s o ‘ z l a sa ham, soz s o ‘ z l a r. Maqol. *Yigit ular oldida pildirab borarkan, tinmay Azizxon qilayotgan ishlardan s o ‘ z l a b borardi.* S.Ahmad, Ufq. *Ulfatlarda har yerlarda o‘ltirdi, Sultonxon dardini endi g a p i r di.* “Rustamxon”. *Shu ikki fikr atrofida munozara juda qizib ketdi. G a p i r magan, tortishmagan odam qolmadi*. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *To‘qlik nelar d e dirmas, Ochlik nelar yedirmas*. Maqol. *Har neni yemak – hayvonning ishi, har neni d e m a k – nodonning ishi. Maqol. So‘z s o ‘ y l a shda va ulardan jumla tuzishda uzoq andisha kerak.* A.Qodiriy, Kichik asarlar. *Shivirlab s o ‘ y l a ylik Vatan haqida Uzoq qish tuni Oq tongni uyg‘otgan ertakka o‘xshab.* A.Sher, Qadimgi kuy. *Meni nazariga ilmaydi birov, Sizga shu gaplarni a y t ayin tikka.* A.Oripov, Yozg‘uvchilikka ariza. *Ulug‘ otdoshlarim maqomi yuksak, Men shogird erurman garchand alarga. Har nechuk, bir gapni a y t m o g ‘ i m kerak: Oson bo‘lmagan hech Abdullalarga.* A.Oripov, Ism haqida.

T

TABRIK, QUTLOV, MUBORAKBOD Biror bayram, quvonchli kun, erishilgan muvaffaqiyat, g‘alaba munosabati bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri bildiriladigan yoki yo‘llanadigan qutlov so‘zi. **Qutlov, muborakbod** so‘zlari kitobiy nutqqa xos, bu so‘zlarda qutlash ta’kidi qabariq ifodalanadi.

Yuzlari quvonchdan qizargan Obid Yo‘ldoshevich t a b r i k larga past tovush bilan rahmat aytardi. P.Qodirov, Uch ildiz. *U qabr ustida so‘zlamadi nutq, Tabrik ham aytmadi to‘ylarda xandon…* A.Oripov, Noma’lum odam. *Tabriklaydi Uni Thokur, “Ozodliging muborak!” Ro‘znomalar q u t l o v yozur, Bular unga ne kerak?* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Oybek o‘zida yo‘q shod, qo‘li ko‘ksida xiyol bosh egib tashrif va q u t l o v uchun minnatdorchilik bildirdi*. U.Normatov, Adib huzurida 19 daqiqa. *Bola asraganning daragini eshitgan qo‘ni-qo‘shnilar, uzoq-yaqin qarindoshlar m u b o r a k b o d ga kela boshlagan edilar.* H.G‘ulom, Mash’al. *Nishonboy m u b o r a k b o d ga kelganlarning ko‘ngliga qo‘l solardi: – Mening yangi lavozimga o‘tganimdan xursand bo‘lganlaring uchun rahmat, – derdi ularga.* N.Yoqubov, Xazina sultoni.

TABRIKLAMOQ, TABRIK QILMOQ, QUTLAMOQ, MUBORAKBOD QILMOQ (ETMOQ, AYLAMOQ) Biror bayram, quvonchli kun, erishilgan muvaffaqiyat, g‘alaba munosabati bilan tabrik so‘zini aytmoq. **Qutlamoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqda ishlatiladi. **Muborakbod qilmoq, muborakbod etmoq** so‘zlari poetik bo‘yoqqa ega, rasmiy, publitsistik, badiiy uslublarga xoslangan. **Muborakbod aylamoq** so‘zi eskirgan.

Oltinoydan boshqa hamma, hatto boya Klaraxonning qiliqlarini yoqtirmay qovog‘ini uygan qo‘rboshi ham, g‘alabadan xiyol mast, bir gapirib, o‘n kulishar… qo‘llarini silkitib t a b r i k l a shar edi... O.Yoqubov, Adolat manzili. *O‘yinning oxirida fizkulturachilar Samig‘jonni osmonga otib, t a b r i k l a shdi.* O.Yoqubov, Izlayman. *Anvar o‘zini t a b r i k q i l uvchi ulamo va ashraflar yuzidan ochiq ravishda riyo, shaytanat va ta’ma o‘qir, kambag‘allardan sodda samimiyat ko‘rar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Shahar a’yonlari Bobur kelib tushgan ko‘shkka borib, uni g‘alaba bilan q u t l a dilar...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Viloyat hokimi va markazdan kelgan kazo-kazolar tender g‘olibi bo‘lgan loyiha muallifi Jobirbekni q u t l a shdi*. F.Tilovat, Qora quzg‘un. *Anvar devonxona sahniga yetkanda, ichkaridagi kattadan kichik mirzo, munshiylar yangi boshliqlarini m u b o r a k b o d q i l g‘ali o‘runlaridan qo‘zg‘aldilar*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *– Hazrati shahanshoh, Shirvondagi yangi g‘alabalar bila sizni chin dildan m u b o r a k b o d e t gali keldim, – deb gap boshladi Humoyun.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

TADQIQ QILMOQ (ETMOQ), TEKSHIRMOQ, TAHLIL QILMOQ (ETMOQ), O‘RGANMOQ Biror hodisaning mohiyatini ilmiy asosda o‘rganmoq, tajribada tekshirmoq, tahlil o‘tkazmoq. **Tadqiq qilmoq (etmoq), tahlil qilmoq (etmoq)** so‘zlari ilmiy uslubda faol ishlatiladi. **Tekshirmoq, o‘rganmoq** so‘zlari bu ma’nosida oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi.

Xullas, bu joylarni t a d q i q e t ib, aniq bir fikrga kelish kerak. S.Karomatov, Oltin qum. *…A.L.Kun garchi mutaxassisligi sharqshunos bo‘lsa-da, Xiva xonligi arxiv hujjatlarini to‘liq t a d q i q q i l ishga ulgurmadi.* U.Bekmuhammad, Xiva xoni arxiv hujjatlarining tadqiq qilinishi. *– Andoqki, kamina bilgan, o‘qigan, eshitgan narsalarimni tajriba toshiga urib t e k sh i r ib ham ko‘rganmen... – iljaygancha tumog‘a ko‘zlarini o‘ynatib dedi Malik Ashraf.* M.Ali, Sarbadorlar. *Yo‘q, buloq suvi bu. Chorbog‘imizdagi buloqdan. Tarkibini t e k sh i r tirgani opketyapman. Biror natija chiqib qolsa, keyin, balki...* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Jinoyat bilan jinoyatni keltirib chiqaradigan sharoitning farqiga bormaydigan, jinoyat sodir bo‘lishiga turtki bo‘ladigan holatlarni t a h l i l q i l a olmaydigan g‘irt savodsiz sudya deb yozdim.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Romandagi bayon uslubining o‘zicha ravonligi, qahramonlar ruhiyatining atroflicha t a h l i l e t ilganligi, hayot falsafasining teran aks ettirilishi har ikki sinovdan muvaffaqiyatli o‘tishni ta’minlagan.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Albatta, shoir yoki adib, tarixiy mavzuda ijod qilishga bel bog‘lar ekan, tom-tom kitoblarni, sahifa-sahifa tadqiqot va arxiv materiallarini to‘plashi, ularni chuqur o‘ r g a n ishi tabiiydir.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *...badiiy adabiyotga taalluqli muammolarni atroflicha va chuqur ilmiy o‘ r g a n ish – adabiyotshunoslikning vazifasi…* D.Quronov, Adabiyotshunoslikka kirish.

TAKRORLAMOQ, QAYTARMOQ 1. Biror ish, xatti-harakatni takror holda bajarmoq. **Takrorlamoq** so‘zi qo‘llanish darajasiga ko‘ra nisbatan faol, deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **Qaytarmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. Bu so‘z jumla tarkibida *yana, takror, bir necha bor* kabi birliklar bilan bog‘lanib kelganda, xatti-harakatning bir necha marta bajarilganligini anglatadi.

Yozuvchiga avvalgi asaridan qolgan hayajonlarini unutish qiyin kechadi. Qisman bo‘lsa ham, o‘sha his-hayajonlarni beixtiyor t a k r o r l a yotganini o‘zi sezmaydi. S.Ahmad, So‘z gavhari. *Zobit biroz past tushsa-da, sezdirmay amirona dedi: – Boshqa t a k r o r l a ma… Sen boshqa askarlarga o‘rnak bo‘l, o‘rgat, yo‘l ko‘rsat.* Q.Norqobil, Kulib tur, azizim. *Bu tajriba tugagach, robot yordamida yana q a y t a r amiz. Keyin natijasini solishtiramiz.* T.Malik, Falak.

2. Biror so‘z, jumla, matnni takror qo‘llamoq. **Takrorlamoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Qaytarmoq** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

– Rahimjon aka! – dedi Ra’no sekin. Dedi-yu, entikdi, so‘ngra chuqur nafas olib, ohista t a k r o r l a di: – Katta rahmat!.. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari.

Qorako‘z bu gaplarga tushunadi. Har gal ko‘cha boshiga kelganda, albatta, kampir shu gaplarni t a k r o r l a ydi. S.Ahmad, Qorako‘z Majnun. – *Sho‘xlik qilmay, jim o‘tir, xo‘pmi? – dedi har doimgi gapini q a y t a r ib.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *U yana har kungi gapini q a y t a r adi: – Axir qachongacha o‘zing sog‘asan.* A.Hotamov, Yaxshilik daraxti.

TANBEH, DASHNOM, KOYISH, DAKKI Yo‘l qo‘yilgan biror kamchilik yoki qilingan ayb uchun koyish, dashnom berish maqsadidagi gap-so‘z. **Dashnom** so‘zida belgi darajasi ancha ortiq. **Koyish** so‘zida shunchaki urishib qo‘yish ta’kidi o‘zakdan ochiq anglashiladi. **Dakki**da belgi darajasi pastroq, ko‘proq so‘zlashuvda islatiladi.

Tog‘ tumanini tugatib chakki qilibsizlar. “Yana t a n b e h” deb o‘yladi Mariya Vasilyevna. A.Muxtor, Chinor. *Dindor kishilar uchun eng sevimli narsa – boshqalarning t a n b e h i bilan o‘z qusur va ayblaridan voqif bo‘lmoqdir.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Men o‘n besh yildir, azim kentda ijarama-ijara sudralib xotinimdan d a sh n o m eshitib ezilsam, u yoqda otamning tanti boshida buvijonim har zamon-har zamonda yong‘oq chaqib turadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *...hozirgina tandirdan uzilgan issiq nonlardan birini kosadagi suvga bo‘ktirib-bo‘ktirib yesa, ora-sirada tinib-tinchimas Oftob momosining xivichini tatib, uning beg‘araz d a sh n o m larini to‘yib-to‘yib eshitsa!* N.Norqobilov, Kurash. *Yuzini borutning qurumi qoraytirgan, faqat ko‘zining va tishining oqlarigina aniq ko‘rinadigan to‘pchiboshi Sherxondan yana k o y i sh eshitdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xurram qotma daf’atan ne gapligini anglamadi. Anglamagani uchun ham momosidan d a k k i eshitib, nari ketmoqqa majbur bo‘ldi.* N.Norqobilov, Kurash. *Esingdami, dadangdan d a k k i eshitganing... Ho‘, temir yo‘l yoqasida suv sug‘organingda? Tojiddin esladi, shekilli, asta bosh irg‘adi.* S.Anorboyev, Yaxshilik urg‘i.

TAQDIR, QISMAT, YOZMISH, PESHANA (PESHONA), NASIBA, KO‘RGILIK Ilohiy tushunchaga ko‘ra, insonning oldindan belgilab qo‘yilgan hayot yo‘li, butun umri davomida duch keladigan jami voqea-hodisalar tizimi. **Qismat, ko‘rgilik** so‘zlari ma’nosida tashvishli, qayg‘uli holat ta’kidi anglashiladi. **Peshana, nasiba, ko‘rgilik** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv tilida ishlatiladi. **Peshana, nasiba** so‘zlarida og‘ir, qayg‘uli holatga ko‘nikish ta’kidi ham namoyon bo‘ladi. **Yozmish** so‘zi eskirgan.

Xalqning ko‘zi bog‘lansa, qulog‘iga qo‘rg‘oshin quyilsa, t a q d i r hukmi o‘limdek haq, degan aqidani uning zehniga singdirish osonroq bo‘ladi. A.Qahhor, Hindiston xotiralaridan. *T a q d i r uning bag‘ridan sevimli Saragulini yulib oldi-yu, o‘rniga mana shu ovunchoqni, mana shu qimmatga tushgan jajji baxtni berdi*. A.Muxtor, Chinor. *Q i s m a t bizni bu balo girdobiga soldi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ko‘ngilda Zuhradan go‘yo bir xat bor, Go‘yoki Laylidan meros q i s m a t bor.* O.Matjon, Odamning soyasi quyoshga tushdi. *Bular taqdirga*

tan berganlar, o‘zining o‘ligi ham shu biyobonda qolib ketishini bo‘yniga olib qo‘yganlar edi. Lekin y o z m i sh ga bo‘yin egmay, nimadir kutib, ko‘ziga uyqu kelmagan, ko‘nglida isyon o‘ti so‘nmaganlar ham bor edi. A.Muxtor, Chinor. *Hakimjonni kuzatishda “hozirgi yoshlar”, “p e sh a n a” degan gaplarni aytibdi*. A.Qahhor, Muhabbat. *Kimning p e sh o n a siga nima yozilgan bo‘lsa, ertami kechmi, shu narsa uning boshiga keladi, undan qochib qutulib bo‘lmaydi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *N a s i b a m shu ekan, endi men sizning himoyangizga muhtojmen, begimni olib kelavering.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Nasibangizda bor ekan, qishlog‘imizga keldingiz. Bir piyola choy ichdingiz.* T.Malik, Shaytanat. *K o‘ r g i l i k bu, dedi hind-u, Taqdir, dedi musulmon, Lekin zo‘rlar zulmiga u Tan bermadi hech qachon*. E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Saidxon aka, bu qanday k o‘ r g i l i k-a? Endi men nima qildim. Men o‘lsam, kim yig‘laydi onam deb?* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri.

TAQSIMLAMOQ, TAQSIM QILMOQ, BO‘LMOQ Muayyan ulush nisbatida qismlarga ajratmoq. **Bo‘lmoq** so‘zi mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Mavlon aka nonushta ustida bugun qilinadigan ishlarni oila a’zolari o‘rtasida t a q s i m l a di. H.G‘ulom, Mash’al. *Nima bo‘lsa ham, mulkingizni qanday t a q s i m l a sangiz ham, menga baribir, men hamisha sizni sog‘inib kelganman.* U.Hamdam, Muvozanat. *Axir odamlarni bir yerga jamlab, keyin barobar t a q s i m q i l ib, o‘rtamiyona bir narsa hosil qilib bo‘lmaydi*. A.Muxtor, Chinor. *Mol-u mulkingizni qanday t a q s i m q i l sangiz, qilavering.* U.Hamdam, Muvozanat. *Xotinlar dasturxondagi tuz, mayiz va choyni b o‘ l ib olishdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Go‘ro‘g‘li pulni to‘rt b o‘ l di. Bir bo‘lagini Boloyimga berdi, bir bo‘lagini Guloyimga berdi...* “Avazxon”.

TARJIMA, O‘GIRMA Biror asar, matnni bir tildan boshqa tilga yoki bir necha tillarga o‘girishdan iborat ijodiy ish. **Tarjima** so‘zi nutqda shunday ishning barcha turlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **O‘girma** so‘zi o‘zbek tilining ichki imkoniyati asosida yasalgan, nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos.

T a r j i m a lar ustida ancha shoshilib bo‘lsa hamki, juda jiddiy ish olib borildi... H.Olimjon, Salom, Pushkin. *Matbuot sahifalarida t a r j i m a masalalariga bag‘ishlangan diqqatga sazovor har bir chiqish jonli munozaralarga sabab bo‘lmoqda.* A.Qahhor. Tarjimachilik tashvishlari. *“Shovqin” romani milliy ruhiyati bilan ajralib turadi. ...Bu o‘ g i r m a esa faqat “uning malla jingalak sochi” ma’nosini beradi.* M.Barotova, E.A’zamning “Shovqin” romani tarjimasida milliy xarakterga xos xususiyatlarning berilishi. *Men nimaga ishonib unday xat bitib bera qoldim? Tuzoqqa tushirishdi, desang-chi! Yaxshi ham, Sutchi bergan o‘ g i r m a ni qo‘shmaganim!..* M.Mansur, Judolik diyori.

TARJIMA QILMOQ, O‘GIRMOQ, AG‘DARMOQ Bir tildagi matnni o‘zga tilda ifoda etmoq, boshqa til materialida bermoq. **O‘girmoq, ag‘darmoq** so‘zlari mazkur ma’noni tegishli so‘zlar qurshovida aniq ifodalaydi.

Keyinchalik Bag‘dodga borib, qadimgi yunon olimlarining falakiyotga oid asarlarini t a r j i m a q i l dilar va ilmiy sharhladilar. Mirmuhsin, Me’mor. *Oqsoqol o‘rischani yaxshi bilishi endi esiga tushgandek t a r j i m a q i l di.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Asadulla xayolidagi o‘zbekcha she’rni forsiyga o‘ g i r ib yozdi...* “Sharq yulduzi”. *Hikoya rus tilida “Literaturnaya Rossiya” haftaligida chiqdi, to‘plamga kirdi, talay qardosh xalqlar tillariga, chet el tillariga o‘ g i r ildi.* O‘.Hoshimov, Dehqonning bir tuni. *Axir u asl nusxadan yoki loaqal ruschadan emas, fransuz tilidan a g‘ d a r moqda-ku!* A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Shu yili “Munozara” rus tiliga a g‘ d a r ilib, oz sonda kitob bo‘lib chiqdi.* B.Qosimov, Abdurauf Fitrat.

TARJIMON I**, TARJIMACHI, TILMOCH, MUTARJIM** Tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Tarjimachi** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, ko‘proq “no‘noq” tarjimonlarga qarata qo‘llanadi. **Tilmoch, mutarjim** so‘zlari eskirgan. **Tilmoch** sinxron tarjima qilish bilan shug‘ullanadigan mutaxassisni ham bildiradi.

Biz doim asl nusxaning o‘zidan tarjima qila biladigan tarjimon bo‘lsa deymiz. Lekin bunday t a r j i m o n lar bizda hozircha u qadar ko‘p emas. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Mustaqillik yillarida “Jahon adabiyoti” jurnalining maydonga kelishi adabiy-madaniy hayotning taqozosi bilangina emas, balki ustoz t a r j i m o n lar ijodiy ishlarini yangi tarixiy sharoitda davom ettirib, xalqimizning madaniy va ma’naviy olamini yanada boyitish talabi bilan ham ro‘y berdi.* N.Karimov, Tarjima san’ati va jahon adabiyoti. *Joylardan keladigan originallarni (asl nusxa) o‘qib bo‘lmaydi, t a r j i m a ch i larning no‘noqligi ishlab chiqarishni orqaga siltab, naborchilarni asabiy qiladi.* G‘.G‘ulom, Mukammal asarlar to‘plami. *...Bir necha kundan so‘ng t a r j i m a ch i keldi.* T.Malik, Shaytanat. *Hokim gap nima to‘g‘risida ketayotganligini t i l m o ch dan so‘rab, Teshaboyga kulib qo‘ydi − targ‘il ko‘zlarida g‘alati bir sirning o‘ti chaqnadi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Biroq sal fursat o‘tmay, hokim to‘ra t i l m o ch ni o‘rnidan quvdi.* S.Ahmad, Hukm. *...Rindona qiyofali bir m u t a r j i m kishi ham shu oraliqda so‘z izlab yurganday tuyuladi.* S.Sayyid, Bir mutarjim xokisor. *Asqar Mahkam estetik dunyosini uning tarjimalari ham baralla ko‘rsatib turibdi, shoir m u t a r j i m sifatida “Avesto”ni o‘zbekchaga ag‘dardi*. O.Toshboyev, Haq oshig‘i yoxud chin ma’noda shaxs bo‘lib o‘tgan adib.

TARJIMON II**, O‘GIRGICH** Kompyuter va boshqa axborot kommunikatsiya vositalarida tarjima ishlarini bajaruvchi dasturlar. **Tarjimon** so‘zi bu ma’nosida *dastur* so‘zi bilan birga ishlatiladi. **O‘girgich** so‘zi o‘zbek tilining ichki imkoniyati asosida yaratilgan, keyingi davr mahsuli. Bu so‘z ham asosiy hollarda *dastur* so‘zi bilan birga qo‘llanadi.

Shu o‘rinda “Microsoft” t a r j i m o n lari qo‘llayotgan va, menimcha, xato hisoblangan usul va tarjimalar haqida ikki og‘iz to‘xtalib o‘tsam... F.Ma-

matxalilov, “IT” sohasiga oid o‘zbekcha tarjimalar xususida. *T a r j i m o n dasturlar kompyuter yordamida matnlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish dasturlaridir.* Gazetadan. *...To‘la o‘girgich kabi qadam-baqadam o‘ g i r g i ch dastur tuzuvchi tomonidan yozilgan dastlabki kodni mashina kodiga o‘giradi.* “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati”.

TARJIMONLIK, TILMOCHLIK, MUTARJIMLIK, TARJIMACHILIK Tarjimonlik faoliyati, tarjimachilik kasbi. **Tilmochlik, mutarjimlik** so‘zlari eskirgan. Keyingi yillarda **tilmochlik** so‘zining birmuncha faollashganligi kuzatiladi. **Tarjimachilik** so‘zida faoliyatdan ko‘ra soha ma’nosini ifodalash kuchli, kitobiy uslubga xos.

Badiiy tarjima sohasida ham shoir o‘ziga xos t a r j i m o n l i k madaniyatini va poetik didini namoyish qilgan edi. O‘.Rashid, Usmon Nosir haqida. *Tarjimonlik, to‘g‘rirog‘i, haqiqiy tarjimonlik tarjima qilinayotgan asarni o‘shanday mahorat bilan qayta yozishdir.* D.Ro‘zmetov, Tarjimonlik sohasini qutqaring! *Enasiz qulunday alanglab kun-tun, Xatar jarlaridan izladik rukn, Dag‘i t i l m o ch l i k ka til urdi xazon.* A.Qutbiddin, Xayol kechasi. *Kunlardan bir kun Samarqand politsmeysteri to‘ramni o‘ziga t i l m o ch l i k ka taklif qiladi.* R.Bobojon, Muhabbat mezoni. *...Tarjimonlik, adabiy m u t a r j i m l i k kasb yo hunar emas, bu san’at, mehr va mahorat, muhabbat, iztirobdir.* S.Sayyid, Bir mutarjim xokisor. *Bas, juvonmarg shoirning m u t a r j i m l i k san’ati adabiyot olamida yanada teranroq ochib berilmog‘i kerak*. I.Haqqul, Haqning ozod quli. *Mirzaali Akbarovning t a r j i m a ch i l i k sohasida o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasi e’tiborga molikdir.* M.Akbarov va tarjimalari haqida. *Men t a r j i m a ch i l i k bilan ham shug‘ullandim. Ushbu mashg‘ulotimning eng asosiysi Dantening “Ilohiy komediya”si deb bilaman.* A.Oripov, Tanlangan asarlar.

TARJIMONLIK QILMOQ, TILMOCHLIK QILMOQ, MUTARJIMLIK QILMOQ Tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanmoq. **Tilmochlik qilmoq, mutarjimlik qilmoq** so‘zlari eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda qo‘llanadi. **Mutarjimlik qilmoq** ko‘proq yozma shakldagi, **tilmochlik qilmoq** esa ko‘pincha og‘zaki tarzdagi tarjimonlik qilishni bildiradi.

Nasib bo‘lsa, chet elliklar bilan ishlaganimizda t a r j i m o n l i k q i l adi. N.Ismoilov, Shayton zanjiri. *U grek fani va falsafasini xalqqa yoyishda, bir tomondan, t a r j i m o n l i k q i l sa, ikkinchi tomondan, grek mutafakkirning asarlariga sharhlar yozdi; tushunish qiyin bo‘lgan asarlarini oddiylashtirdi.* B.Karimov, Madaniyatshunoslik. *Qalin tilini chiqarib xotinga ko‘rsatadi, kallasini tebratadi va Abdishukurga murojaat qiladi: – Abdishukur, masxara qilyaptimi do‘ndiqcha? T i l m o ch l i k q i l ing.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qiziq holat-a, bir millatga mansub ikki fuqaro o‘rtasida mutlaqo boshqa bir millat vakili t i l m o ch l i k q i l sa*. Sh.Hayitov, Tilimiz taraqqiyotiga tahdid. *O‘zi m u t a r j i m l i k q i l gan asarlar uning istaklariga hamohang edi*. Y.Xo‘jamberdiyev,

Sog‘uniy. *Tarjimonlik, adabiy mutarjimlik qilish kasb yo hunar emas, bu san’at, mehr va mahorat, muhabbat, iztirobdir.* S.Sayyid, Bir mutarjim xokisor.

TARZDA, HOLDA, XILDA, QABILIDA, YO‘SINDA, RAVISHDA, SURATDA, TAXLITDA, TARIQA Biror holatda, shu tarzda yoki boshqacha yo‘sinda (belgi, harakat-holat kabilarga nisbatan). **Tarzda, holda, yo‘sinda, taxlitda** so‘zlari nutqda ko‘pincha *qay* so‘roq olmoshi bilan birga qo‘llanadi. Bunday vaqtda “holat” ma’nosi kuchli ifodalanadi. **Xilda, yo‘sinda, taxlitda** so‘zlari *bir, shu* so‘zlari bilan birga kelib, harakat-holat, belgining bir ko‘rinishda, o‘xshash holatda ekanligini anglatadi. **Qabilda, yo‘sinda, ravishda, suratda, taxlitda, tariqa** so‘zlari *shu* so‘zi bilan birga ishlatilganda, “harakat-holat, belgining o‘xshash holatda ekanligi” ta’kidi yuzaga chiqadi.

Lekin hozir buning mavridi emas, mazkur ma’no saqlanib qolsa-da, savolning yumshoqroq t a r z d a qo‘yilishi shundan. T.Malik, Shaytanat. *U notiqlikning hamma qoidalariga rioya qilib, “mafkura maydoni”ning hamma “past-baland”larini e’tiborga olib so‘z boshlaydi. Xuddi shu t a r z d a so‘zini tamom qiladi*. A.Qahhor, Qaydlar. *Istiqbolning shirin xayollarig‘a ko‘milgan h o l d a maxdum asr namozi uchun tahorat olar edi...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Modomiki, shundoq ekan, bu azim qurilish brigadasini texnika bilan mukammal qurollanmagan h o l d a tasavvur qilish mumkin emas*. A.Qahhor, Mashina – odamning do‘sti. *To‘plamdagi boshqa hikoyalar ham shu x i l d a yozilgan bo‘lib, ularda ham favqulodda hodisalar, balandparvoz iboralar yo‘q.* M.Qo‘shjonov, Mohiyat va badiiyat. *Rasmiy so‘roqlar bu x i l d a borganda, orqadan Miryoqub g‘ayrirasmiy yo‘llar bilan so‘roq berardi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Uchinchidan, meni Anvarga yopishtirib, mol-dunyo to‘g‘risida “gilam sotsang, qo‘shningga sot, bir chekkasida o‘zing o‘tirasan” q a b i l i d a ish tutmoqchi!* A.Qahhor, Kundoshlar. *Sen menga tegma, men senga tegmayman q a b i l i d a ish tutish – eng xavfli maraz...* F.Musajonov, Himmat. *Vazifani qay y o ‘ s i n d a o‘rinlatganlari bo‘yicha hisob berib, Bek akalaridan olqish olishni o‘ylab, kayfiyatlari ko‘tarildi.* T.Malik, Shaytanat. *Chorsu bozoridan chiqib uyi tomon yo‘l olgan Abdulla... boyagina bozorda o‘z ko‘zi-o‘z qulog‘i bilan ko‘rgan-tinglagan hangamalarni qay y o ‘ s i n d a qog‘ozga tushirish yo‘sinini izlardi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Bo‘layotgan gaplar biron joyda yozma r a v i s h d a qayd qilinmasin.* S.Ahmad, Yulduz. *Poytaxtdagi yor-do‘stlarining harakatlari soyasida u shartli r a v i sh d a qamoqdan chiqarildi*. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Bek qayerda qanday majlis bo‘lsa qolmaydi; borganida ham ataylab hammadan kech boradi-da, o‘rtadan tantanali s u r a t d a o‘tib, oldingi qatorga o‘tiradi*. A.Qahhor, Bek. *Ular oxirgi paytda keng s u r a t d a qo‘llanilayotgan uslubga murojaat qilib, tugallanmaydigan yo‘lni tanlashgan, chog‘i.* X.Hamidov, Tugatish. *Shu t a x l i t d a bola-chaqamning oldiga boramanmi?* A.Qahhor, Bir shofyorning xotira daftaridan. *Eson shunday xayollar bilan uyga qay t a r i q a yetib kelganini ham sezmadi.* H.Ahmar, Kim haq.

TASKIN, TASALLI, YUPANCH Insonni ruhiy jihatdan yupatish, tinchlantirish his-tuyg‘si. **Tasalli** so‘zida yupatish, taskin berish belgisi ta’kidi kuchli. **Yupanch** so‘zida “yupatish” ifodasi ochiq ifodalanadi, so‘zlashuv tiliga xos.

Yuragim ranjigan boladay, Na ermak, t a s k i n ga ko‘nadi. Sh.Rahmon, Saylanma. *Nachora... Endi birgina t a s k i n shulki, ota-onam behuda yashashmadi – naslimizni davom ettiruvchi, to‘rt o‘g‘il, ikki qizdan iborat zavol topmas bog‘ yaratib ketishdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Yo‘qlab turishadi, yig‘ilish kerak bo‘lganda, yig‘ilishadi, yig‘lash kerak bo‘lganda, yig‘lashadi. Bu, albatta, behuda gap, o‘rinsiz, asossiz t a s a l l i, chunki gap ayol boshiga nima yopinib yurishida emas, nima uchun yopinib yurganligida*. A.Qahhor, Teshik dasturxon. *Yengil esgan shabadadanmi yo brigadirning t a s a l l i si kor qildimi, harqalay, raisning chehrasi biroz yorishdi.* X.Ergashev, Tadbirkor rais. *Bu tovushlar, bu portlashlar uning asabini negadir buzmadi. Qiz qalbiga y u p a n ch, o‘ziga hamdard kishi izlardi.* S.Ahmad, Ufq. *Bu qamoqxonada ona uchun ham, bola uchun ham birgina y u p a n ch, birgina baxtli daqiqalar bor edi.* T.Malik, Shaytanat.

TAXMINIY, TUSMOLIY, FARAZIY Taxminga asoslangan, faraz holatidagi. **Taxminiy** so‘zining qo‘llanish darajasi nisbatan faol. **Faraziy, tusmoliy** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xoslangan.

Maktubning t a x m i n i y mazmunini Anvar posho bilan kelishgan edik. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *T a x m i n i y gaplar quloqqa yoqmaydigan bo‘lib qoldi.* H.G‘ulom, Mehnat va go‘zallik. *Ko‘zdan kechirish o‘tkazilgan hodisaning mohiyati, uni o‘tkazish mexanizmi va holatlari to‘g‘risida tergovchining t u s m o l i y xulosalari, tusmollari, baholash xulosalari tekshiruv bayonnomasida aks etmasligi kerak*. A.Haqberdiyev, Hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirishda… *Ijtimoiy tarmoqlarda mazkur voqelikka nisbatan bildirilayotgan “asossiz va t u s m o l i y ayblovlar” tashkilotning “imijiga” putur yetkazmoqda.* Gazetadan. *Turkiy xalqlar uchun umumiy bo‘lgan adabiyotimizni sak (soq)lar davridan boshlashimiz taxminlarga asoslangan f a r a z i y gaplar emas...* I.Nurahmad o‘g‘li, Turkiy xalqlar adabiyotining ildizlari. *Elementar zarrachalar fizikasida ko‘p narsalar Xiggs-Bozon kabi f a r a z i y zarrachalarga bog‘liq bo‘lib qolyapti.* M.Toirov, XXI asr ham fizika asri (mi?)

TAYYOR I, SHAY, TAXT, HOZIR Biror ish, yumushni bajarish, xatti-harakatni amalga oshirishga, shay holatda bo‘lgan. **Shay** so‘zida biror ishni amalga oshirishga to‘liq chog‘langanlik ta’kidi mavjud. **Taxt** so‘zi bu ma’noda nutqda kam qo‘llanadi. **Hozir** so‘zi, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi, bu so‘zda doimiy tayyorlik ta’kidi bor.

Inson t a y y o r turar, sinovlarga shay, Yashaydi oilam, el-u yurtim deb. A.Oripov, Uch zina. *Garchi bekning yuragi hozir bo‘lsa ham Marg‘ilong‘a qarab uchishga t a y y o r edi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Oldilariga bir uyum*

mayda tosh, qalampirga qorilgan loy soqqani g‘amlab, temirchining cho‘qmoriday shay turgan Rayhon qiziq va Chumakvoy ularni istehkom ortida kutib oldi... A.Obidjon, Meshpolvon jangga otlandi. *Askarlar maydonning chetida, baland qo‘rg‘on tagida saf tortib, miltiqlarining nayzalarini maydonga o‘qtalib shay turishibdi.* A.Muxtor, Chinor. *Ikkiga bo‘lingan qontalash yaproq, Titrab, to‘kilmoqqa shay dir kun sari.* I.Mirzo, Sizni kuylayman. *Mollarni olib kelishga taxt holatda turishsin.* N.Ismoilov, Dunyo. *Sharofat hamon shovqin solar, Sidiqjonga otgani narsa izlab, u yoq-bu yoqqa yugurar, topganini otar, lekin endi g‘azabidan emas, otilayotgan narsalarga chap bermay t a x t turgan Sidiqjonning olov sochayotgan ko‘zlarini ko‘rib qo‘rqqanidan otar edi*. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Nimaiki maslahat yoki yordam kerak bo‘lsa, biz xizmatingizga hozirmiz.* Shuhrat, Jannat qidirganlar. *Shahanshoh biza ne farmon bersalar, ado etishga hozirmiz. Ammo qulingizda bir andesha vardir.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

TAYYOR II**, SHAY, TAXT, MUHAYYO, HOZIR** Muayyan narsa-predmet foydalanishga, qo‘llashga yoki iste’mol qilishga tayyor holatda. **Shay** so‘zi narsaning qo‘llanishga chog‘langanlik holatidaligini anglatadi. **Taxt** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos, narsaning qo‘llanishga har jihatdan tayyor holatda turganligini ta’kidlaydi. **Muhayyo** so‘zi, asosan, yozma nutqda qo‘llanadi, narsa-predmetning foydalanishga yoki iste’mol qilishga naqd qilib qo‘yilganligini anglatadi, bu so‘zda poetik bo‘yoq ortiq. **Hozir** so‘zi bu ma’nosida nutqda kam ishlatiladi.

G‘avvos t a y y o r aravalardan birini olib keldi. Mirmuhsin, Me’mor. *Chustiy o‘zi yangi she’riy ifodalar yaratmaydigan, o‘tgan shoirlardagi t a y y o r ifodalardan hatto mexanistik ravishda foydalanadigan bo‘lib qoldi...* A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Xontaxtaga quroq dasturxon yozilgan, o‘rtada pista, bodom, qand-qurs to‘la patnis turardi. Oqsoqolnikida patnis hamisha tayyor!* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Urushdan qaytgandan beri shofyorlik qiladi, mashinasi doim egarlangan otdek olis yo‘lga shay turardi.* O‘.Umarbekov, Ko‘prik. *Klubda stollar yasatib bo‘lingan. O‘tirishni boshlashga hamma narsa shay.* M.Xayrullayev, Ko‘ngil. *Miltiqlar t a x t, otlar tayyor, lekin kimning qush olib kelishini kutishar edi...* A.Qahhor, Xotinlar. *Hamma narsa ishni boshlash uchun t a x t.* S.Karomatov, So‘nggi barxan. *Maktablari naq jahongirlarning qasriday. Yegulik, ichkilik m u h a y y o.* L.Bo‘rixon, Sirli muallim. *Ertalab xolodilnikni ochsa, “suxoy payok” m u h a y y o. Pishloq, kolbasa, sariyog‘, tuxum...* O‘.Hoshimov, O‘zbek ishi. *...Ichimlik suvi iste’molga h o z i r!* Gazetadan. *Yeguliklar tayyor, dasturxonga tortishga h o z i r holatda*. I.Salimova, To‘kin dasturxon.

TAYYOR BO‘LMOQ, TAXT BO‘LMOQ, MUHAYYO BO‘LMOQ, SHAY BO‘LMOQ, HOZIR BO‘LMOQ Biror narsa foydalanish, qo‘llash yoki

iste'mol qilishga tayyor holatda bo'lmoq yoki ish, vazifa, xatti-harakatni bajarishga shay turmoq. **Muhayyo bo'lmoq** so'zi esa o'rni bilan narsaning ishlatishga yoki iste'mol qilishga tayyor holatga kelganligini ifodalaydi. **Taxt bo'lmoq, shay bo'lmoq, hozir bo'lmoq** so'zlarida tayyorlik belgisining ortiqligi anglashiladi.

Sutchoy t a y y o r b o ' l di, suzib kiraymi? A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Domlalarni choy va dasturxon t a y y o r b o ' l guncha ovutib turish uchun mulla Obid palakdan uch-to'rtta qovun uzib chiqadi.* A.Qodiriy, Obid ketmon. *Hamma narsa taxt bo'lgan.* O.Yoqubov, Izlayman. *Noz-ne'mat muhayyo bo'lsa-yu, diling siyoh, ruhing so'nik bo'lsa, hayotda ne lazzat bor?* M.Jo'ra, Iztirob. *Yaxshilik bor yerda shay bo'lgan sozsan, Tunlari to'lishgan oy bo'lgan sozsan.* T.Sulaymon, She'rlar. *Asbob-uskuna shay bo'lsa, materiallar taxt bo'lsa, kalavachi pand yemaydi.* M.Jo'ra, Quyoshdan nur emganlar. *Buni qarang, shu esdan chiqibdi-ku. Kechirasiz, hechqisi yo'q, besh minutda hozir bo'ladi.* O'.Umarbekov, Oyning oltin o'rog'i. *Bir qarishlik yo'lga kirsang, qo'yma beyo'ldosh qadam, Bir maviz ollingda hozir bo'lsa, behamdam yema.* S.Olloyor, G'azallar.

TAYYORGARLIK, TAYYORGARCHILIK, TAYYORLIK, HOZIRLIK, TARADDUD, TADORIK Biror ishni amalga oshirish uchun tayyorlanish, hozirlik ko'rish ishlari. **Tayyorgarchilik** ko'proq oddiy so'zlashuvga xos. **Tayyorlik** so'zi tayyorlanish jarayonining deyarli amalga oshganligini ta'kidlaydi. **Taraddud** so'zida tayyorlanish harakatiga chog'lanish, shunday holatda ekanlik anglashiladi. **Tadorik** so'zi kitobiy uslubga xos, nutqda nisbatan kam qo'llanadi.

Nimaga t a y y o r g a r l i g i miz bo'lmas ekan. Bitta-yu bitta qizimizdan, molimiz emas, jonimizniyam ayamaymiz. O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Parvoz oldidan t a y y o r g a r l i k, xomaki balandparvozlikmi bu? Sal pastroq tushing, birodar.* E.A'zam, Manana. *Stalingrad ostonasida bo'lgan jangda qahramonlarcha halok bo'lganlarini urushdan keyin bildik. Ularni deyarli t a y y o r g a r c h i l i k s i z, juda oz o'qitib, urushga solishgan.* O'.Umarbekov, Qizimga maktublar. *Hammaning boshidagi qismat senga ham yetib keldi, xo'p desang, t a y y o r g a r c h i l i k l a r i m i z n i ko'raversak?* I.Sulton, Onaizorim. *Tushgacha bozor, magazin. Nima istasam, olaman. Tushdan keyin kechqurunga t a y y o r l i k.* O'.Umarbekov, Oyning oltin o'rog'i. *Mashinasida pechka olib kelgan ekan, qishga h o z i r l i k. Tushirishvordim.* U.Hamdam, So'z. *O'n kun orasida h o z i r l i k ni bitirib to'y qildik. Nihoyat, Saodat meniki bo'lib, saodatlik kunlarim boshlandi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *T a r a d d u d bitgandan keyin hajga borish qolib keta beradi-da, yog'liq patirlarni xonaqodagi tekinxo'r so'filar yeydi!* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Uning endigi t a r a d d u d i uchrashish yoki uchrashmaslik borasida emas, Ra'noning oldiga ochiqcha borishmi, yashirin-*

chami to‘g‘risida edi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Hatto ko‘chishda yo‘qolgan ayrim namunalarni qaytadan yozib olish t a d o r i g i ham ko‘rildi.* T.Mirzayev, Hodi Zarif suhbatlari. *Chol to‘y t a d o r i g ini ham ko‘rib qo‘ygan edi.* S.Ahmad, Oydin kechalar.

TAYYORLAMOQ, HOZIRLAMOQ, TAYYOR QILMOQ, TAXT QILMOQ, TAXTLAMOQ, SHAY QILMOQ, SHAYLAMOQ, MUHAYYO QILMOQ (ETMOQ, AYLAMOQ) 1. Biror narsani foydalanish, qo‘llash yoki iste’mol qilishga tayyor, shay holatga keltirmoq yoki ish, xatti-harakatni bajarishga shay holatga kelmoq. **Tayyorlamoq, tayyor qilmoq** so‘zlari barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Hozirlamoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Taxtlamoq, taxt qilmoq, tappa-taxt qilmoq, shay qilmoq** so‘zlarida tayyorlik darajasining ortiqligi qabariq ifodalangan. **Shaylamoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Muhayyo etmoq** so‘zi kitobiy, **muhayyo aylamoq** esa eskirgan.

Kelinlar, qizlar saharlab bu taomlarni t a y y o r l a b, birlari ishga, birlari o‘qishga ketishgan. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Zavrak nonushta tayyorlab, u odam kutib o‘tirganini Me’morga xabar qildi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Otabek tushga yaqin uyg‘ongach, Hasanali choy h o z i r l a di...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ey, xonaqohda turuvchilar! Menga quloq berib, so‘zlarimni yaxshilab tinglangiz! Men uchun hozir suv to‘la obdastani h o z i r l a ng!* Navoiy, Lison ut-tayr. *Kichik jiyani mashinani yuvib, yog‘larini tekshirib, safarga tayyor qilib qo‘ydi.* S.Ahmad, Sarob. *Nazoratchi... u yer-bu yerini tozalab, ertalabga t a y y o r q i l ishimni aytdi.* T.Malik, Savohil. *Bobom Umar zakunchining ulov jo‘natishini kutmasdan, o‘zining eshak aravasini t a x t q i l di.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Xona o‘rtasidagi supa chekkasiga mo‘jaz kursi qo‘yilib, uning ustiga turli mitti qutichalar terib, t a x t q i l ib qo‘yilgan edi.* R.Haydarova, Javzo. *Bir kuni ishdan qaytib, xotiniga xonasining bog‘ga qaragan derazasi oldiga joy qildirdi: stolni t a x t t a b bo‘lgach, oromkursiga cho‘kkancha, bog‘ni tomosha qila boshladi.* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Hujjatlarni t a x t l a b, Bobur Mirkomil bilan birga yana o‘likxonaga bordi.* N.Ismoilov, Omonat g‘or siri. *Mishaning ko‘z oldida avtomatim zatvorini tortib otishga shayqilib qo‘ydim.* H.Burxon, Ko‘prik. *Sh a y q i l ib qo‘ygan qalam-daftarini yig‘ishtirib, Mirahmadning oldiga tushib bordi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Traktorimni shaylab qo‘y ganman. Qator oralarida qo‘shiq aytib ishlamasam, armondan chiqmayman.* F.Nurullayev, Bo‘z yigit. *Mergan pichoqni urishga sh a y l a b, bo‘riga yaqinlashdi.* D. Sulaymonov, Bo‘ri ovi. *U kishini konkursda qatnashishga targ‘ib qilib, bu xususda qanday yordam zarur bo‘lsa, uyushmamiz tomonidan m u h a y y o q i l inishini aytdim.* R.Majid, Ajoyib inson. *Ilgarilari bunaqangi pivo ichish Cho‘loq uchun faqat orzu edi. Endi esa xayoliga kelmasayam, m u h a y y o q i l inadi.* N.Ismoilov, Burgut tog‘da ulg‘ayadi.

2. Biror narsani yuzaga keltirmoq, hosil qilmoq, yaratmoq (qurmoq, pishirmoq, tikmoq, yetishtirmoq kabilar). **Tayyorlamoq, tayyor qilmoq** so‘zlari deyarli barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Taxtlamoq, taxt qilmoq, shay qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi ortiq. **Hozirlamoq, shaylamoq** so‘zlari bu ma’nosida, asosan, kitobiy uslubga xos.

O‘rmondan keltirilgan chim va yog‘ochlardan yerosti bostirmalari t a y y o r l a nmoqda... I.Rahim, Chin muhabbat. *Menga yana qancha azob t a y y o r l a b q o‘y gansan, mayli, boshimga kulfat toshlarini ayamay yog‘diraver.* T.Malik, Shaytanat. *Zarur bo‘lsa, hoziroq ustaga berib kelaman, ertalabgacha t a y y o r q i l ib qo‘yadi.* S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Xolbeka oyim o‘zining suratini qog‘ozga naqqoshga soldirib, bir sandiqcha t a y y o r q i l ib... to‘raning uzugini o‘zining suratiga o‘rab... sandiqni qulflab, kalitini sandiqqa bog‘lab daryoga ravona qildi.* “Kuntug‘mish”. *Hamma narsani unutib, shu oy ichida ilmiy ishimni t a x t q i l ib, qo‘liga topshirishimga zarracha shubha qilmasdi.* N.Eshonqul, Xaroba shahar surati. *...she’r yozish oson ish emas, qofiyasini keltirib, turog‘ini t a x t l a gan bilan u she’r bo‘lib qolmaydi...* X.Abdullayeva, Adabiyot – shunchaki havas maydoni emas yoki ijod odobi haqida o‘ylar. *...Hozirgacha naq 12 ta audioertakni t a x t l a b qo‘yishdi.* Gazetadan. *Nimani istasang, pildirab qizing O‘sha on oldingga sh a y q i l ib qo‘ygay.* A.Oripov, Saylanma. *Qayerdandir “rogatka” sh a y l a b, Bir bolakay, toshni o‘zicha, Musichaga uchirdi, tosh ham, Yaqinlashdi musicha tomon*. A.Po‘latov, Musicha. *Duradgor, shunday bir taxt yasayki, bu taxtga saodatli shoh chiqib o‘tirsin, degan o‘y bilan taxt h o z i r l a di.* Navoiy, Lison ut-tayr.

TAYYORLANMOQ, HOZIRLANMOQ, SHAYLANMOQ Biror ish, yumushni bajarish, faoliyatni amalga oshirish uchun tayyorgarlik ko‘rmoq. **Hozirlanmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Shaylanmoq** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Navbatdagi so‘z o‘rtoq Rahmatovga. O‘rtoq Hakimova t a y y o r l a n sin. A.Qahhor, Munofiq. *Yaxshisi, yong‘oqzorga kirib dars qilamiz. Yozmaga t a y y o r l a n amiz.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Anvar kechqurun o‘rdadan qaytishga h o z i r l a n ar edi...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Rashk do‘stimizmi yo dushmanimizmi? Shular haqida fikr yuritishga h o z i r l a n aylik.* T.Malik, Odamiylik mulki. – *Yigitlar, sh a y l a n ing! – buyurdi Sherzod yuragi gursullab.* R.Haydarova, Javzo. *Kimsanning xatini eshitishga sh a y l a n ib, hali o‘tiribman, hali o‘tiribman.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Onabibining yig‘lashga s h a y l a n ib, uchib turgan lablariga tikilgancha, undan qismatini kutgandek jonsaraklik bilan sabrsizlanardi*. A.Muxtor, Chinor.

TASHNA, CHANQOQ, SUVSOQ, QAQROQ Suvsagan, chanqagan holatli. **Tashna** so‘zi bu ma’nosida, asosan, insonga nisbatan qo‘llanadi. **Chanqoq** so‘zi esa boshqa jonzotlarga hamda o‘simlik, yer kabilarga nisbatan ham ishlati-

ladi. **Suvsoq** so‘zi nutqda kam uchraydi. **Qaqroq** so‘zida “suvsizlikdan qaqrab ketgan” ma’nosi yuzaga chiqadi.

Ey sen, boshi va oxiri yo‘q cho‘lda suvsirab, jon berayotgan t a sh n a yo‘lovchi! F.Musajonov, Himmat. *Olislardan kelgan t a sh n a musofir Nogoh bir manzilda quduq topadi. To‘yib ichgandan so‘ng, geolog, shofyor, Irg‘ay, yovshan bilan ustin yopadi.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *U asfalt yo‘l tugab, dashti-biyobonga son-sanoqsiz karvon yo‘llari, cho‘pon so‘qmoqlari kirib ketadigan joyda, kichkinagina, ch a n q o q gulzor o‘rtasida yo‘nilgan xarsang ustida turibdi*. A.Muxtor, Chinor. *Ko‘nglida g‘alati bir g‘urur uyg‘ondi, o‘zining miskinligidan, manavi qora balchiqqa belanib yotganidan, suvni kuchukka o‘xshatib shaloplatib ichayotganidan shodlandi, sovuq tomchilarning ch a n q o q vujudi bo‘ylab bir maromda taralayotganiga quloq soldi.* M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Suvsoq soylar ilon kabi bilanglab ketib borar suvloq yerlarga.* Faxriyor, Sangijumonda yoz manzaralari. *Och va s u v s o q o‘ldi ne-ne bolalar, Panjalar yopishdi to‘g‘ri yoqaga, Kimga ham der edi arz-u dodini, Haqiqat sotilgach qora chaqaga.* Mirtemir, Tanlangan she’rlar. *Lekin u ot minib, qorli bo‘ronlarda, dahshatli sellarda haftalarcha tentirab, tog‘-dovon oshishni, yozning qizg‘in oylarida bepoyon Osiyo cho‘llarining jahannam yong‘iniga chidash berib, och, s u v s o q kezishni mashaqqat hisoblamas edi.* Oybek, Navoiy. *Obod, ko‘rkam hududlar asta-sekin chekinib, o‘rnini q a q r o q yerlar, sahrolarga bo‘shatib bera boshladi.* Gazetadan. *Tongga yaqin ular sahroga kira boshlashdi. Shahar tugab, q a q r o q dasht keldi.* A.Malik, Jangchi.

TASHNA BO‘LMOQ, CHANQOQ BO‘LMOQ Biror narsaga ehtiyojmand bo‘lmoq, biror narsa talabida bo‘lmoq. **Tashna bo‘lmoq, chanqoq bo‘lmoq** so‘zlari bu ma’nosida ko‘proq badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Tashna bo‘lmoq** so‘zida ma’no kuchli ifodalanadi.

...Eh-he, adolatga t a sh n a b o‘ l ib o‘tgan buyuk zotlar dunyoda kam deysizmi? O.Yoqubov, Ijodkorning o‘zi halol, imonli bo‘lishi kerak. *Uloqqa havoyilarcha yopisha berish Tarlonimiz joniga tegdi. Tarlon uloqqa t a sh n a b o‘ l di!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *U holda, nur – alan nur, taqsir. Bu quloqlar shodiyona xabarlarga ch a n q o q b o‘ l ib qoldi*. T.Malik, Qochoqlar. *Qachonki yoshlarimiz Vatanga, ona tabiatga o‘zaro hurmat va mehr-muhabbat tuyg‘usi bilan o‘ssa, shuningdek, ilmga, kitobga ch a n q o q b o‘ l ib ulg‘ayishsa, ular hech qachon yot g‘oyalar hamda ommaviy madaniyat ta’siriga tushib qolmaydilar.* Y.Sodiqov, Ma’naviy va jismoniy sog‘lomlik mustahkam oila garovi.

TASHNALIK, CHANQOQLIK Organizmning suv, choy va boshqa ichimliklarni talab qilib turgan holati. **Chanqoqlik** so‘ziga nisbatan **tashnalik** so‘zida suvga bo‘lgan ehtiyoj me’yorida ifodalanadi.

U behollig-u t a sh n a l i k dan qutulishning chorasi nedir? I.Sulton, Alisher Navoiy. *Suvni ko‘rdi-yu, t a sh n a l i k azobi yana zabtiga oldi*. T.Malik, Shay-

tanat. *Ayrim hollarda ch a n q o q l i k tepadan betinim tushib turgan bombalar va snaryadlardan ko‘ra ko‘proq tinkani quritib, jangchilarni holdan toydirib yuborardi.* T.Rustamov, Mangu jasorat. *Ch a n q o q l i k organizmning unga namlik yetishmayotganligini bildiruvchi belgidir.* Gazetadan.

TASHVISH, SAVDO, G‘AM, QAYG‘U Biror maqsadni amalga oshirish, xatti-harakatni bajarish yo‘lida yuzaga kelgan bezovtalik hissi, o‘y-fikri. **Savdo** so‘zida biror xatti-harakat bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan bezovtalik bo‘rtib turadi. **G‘am, qayg‘u** so‘zlarida bezovtalik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Xon oyim ulkan haram t a sh v i sh lari, bolalar, nevaralar g‘ a m i ila band. R.Haydarova, Javzo. *Millat dardini o‘ylab so‘zlayotganlar davrasida ham shu t a sh v i s h bilan o‘tirdi.* T.Malik, Shaytanat. *Bu s a v d o har xotinning boshida bor.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. – *Qiziq, – dedi Anvar, – har boshda bir s a v - d o , birov yanglishadi, birovni birov yanglishtiradi, birov yurgani yo‘l topolmaydi, birov bor yo‘ldan yurolmaydi...* A.Qahhor, Muhabbat. *Tuyada yukim yo‘q, Yiqilsa, g‘ a m im yo‘q.* Maqol. – *Bir muddat dashtda, kun kechirmoq g‘ a m ida goh ul, goh bul ulusni bosar edim.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Qorni to‘qning q a y g ‘ u si yo‘q.* Maqol. *Q a y g‘ u si yo‘q biror kunni ko‘rmadim, Biror soat men baxtiyor bo‘lmadim.* H.Olimjon, Muqanna. *Yur, gullardan halinchak yasab uchamiz. Shudring to‘lgan o‘tloqlarda yalangoyoq. G‘ a m-t a sh v i sh ni unutamiz, voz kechamiz.* D.Uralova, Yur. *Ket degandan keyin ketish kerak-da. Sendan boshqa g‘ a m-t a sh v i sh im yo‘qmi?* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

TASHVISHLANMOQ, TASHVISH QILMOQ, QAYG‘URMOQ Biror maqsadni amalga oshirish, xatti-harakatni bajarish yo‘lida bezovtalik holatida bo‘lmoq. **Tashvishlanmoq** so‘zi o‘rnida **tashvish chekmoq** iborasi ham ishlatiladi. **Qayg‘urmoq** so‘zida haddan tashqari tashvishlanish ma’no ta’kidi bo‘rtib turadi.

O‘rmonjon To‘panisoning biron joyga borib gapni ko‘paytirishidan t a s h - v i s h l a n di va uni qidirishga, topib har yo‘l bilan bo‘lsa ham, uyga olib kelishga qaror berdi. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *“Yopiray, nima bo‘ldi bolalarimga?” – deb ota t a sh v i sh l a n a boshladi.* H.G‘ulom, Mash’al. *Bilmayman, Ko‘kaldosh qayda bo‘ldi deb, Oti o‘zib badbaxt borib qoldi deb, Agar borsa, bir savdoni qildi deb, Tek o‘tirmas, bekka t a sh v i sh q i l di deb, Qorajonbek shunday bo‘ylab qaradi.* “Alpomish”. *Go‘daklar, chaqaloqlarning ham rizqini beradi. Siz t a sh v i sh q i l mang.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Nechun hayratlanursiz? Axir sultonzoda Muhammad Shohibek bizga noxos shikast yetib qolmasin uchun q a y g‘ u r moqdalar.* R.Haydarova, Javzo. *Ikkinchi shahardagi kishi ham do‘stining qarzga botganini eshitib g‘oyat q a y g‘ u r di.* T.Malik, Odamiylik mulki.

TA’NA, TA’NA-DASHNOM, YOZG‘IRIQ, MALOMAT, MAZAMMAT, TA’NA-MAZAMMAT Biror ayb yoki kamchilikni ko‘rsatib, kamsitib

aytilgan gap, qilingan xatti-harakat yoki “minnat”, “haqorat” ma’nosidagi gap-so‘z. **Ta’na-dashnom** so‘zida tanbeh ta’kidi ham mavjud. **Malomat** so‘zi kitobiy uslubda ishlatiladi. **Yozg‘iriq** so‘zi nutqda kam qo‘llanadi, eskirgan. **Mazammat** so‘zi ham eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Ta’na-mazammat** so‘zida ma’no alohida ta’kidga ega, kitobiy uslubga xos.

Kimga dardimni aytsam, kuladi. T a ’ n a dan boshim chiqmay qoldi, aylanay opajon. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Itdek mehnat qilib, bir burda nonlarini t a ’ n a bilan yedim.* S.Zunnunova, Gulxan. *Baribir ikkovini t a ’ n a-d a sh n o m larga ko‘mib tashladik*. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Shayx Muborak bu t a ’ n a-d a sh n o m larni Akbarga aytishga tili bormay, istihola qilib yurgan edi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Biroq bu fikrni y o z g‘ i r i q ohangida yoki adabiyotimizga 70-yillar avlodidan keyin kirib kelganlarni kamsitish ma’nosida aytish to‘g‘ri emas, deb bilaman*. D.Quronov, Talqin imkonlari. *Lekin she’rda arvoh kuchli y o z g‘ i r i q, cheksiz alam bilan tilga olinadi.* Q.Yo‘ldoshev, El yuragidagi shoir. *M a l o m a t dan ezilgan shahzoda parishon holda do‘stlari davrasidan chiqib ketib, qon-qon yig‘labdi*. T.Malik, Odamiylik mulki. *Og‘ajon, har ne m a l o m a t ingiz bo‘lsa, menga ayting.* R.Haydarova, Javzo. *Zero, malomat va m a z a m m a t bilan ichki dunyosini boyitish va xokisorlikka berilish qalandar uchun ham eng yaxshi odat edi…* A.Abdullayev, Tasavvuf va uning namoyandalari. *Bular avvalgi ikki jamoaning martabasiga yetolmasalar ham, lekin har qanday holatda gunohdan o‘zlarini tiyganlari uchun t a ’ n a-yu m a z a m m a t ga munosib emaslar.* A.Fitrat, Najot yo‘li.

TA’NA QILMOQ, MALOMAT QILMOQ, MAZAMMAT QILMOQ (ETMOQ, AYLAMOQ) Biror ayb yoki kamchilikni ko‘rsatgan holda kamsituvchi gap aytmoq. **Malomat qilmoq** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Mazammat qilmoq (etmoq, aylamoq)** so‘zi eskirgan, kitobiy uslubga xos.

– Boqqaningizni t a ’ n a q i l yapsizmi? – dedim chaqchayib. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Mulla tizzasiga urgancha afsus bilan bosh chayqadi. Mosuvoga t a ’ n a q i l di: – Bo‘ldi-da, endi!.. Yengiltaklik ham evi bilan-da…* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Maqsad – biron-bir birodarlarimizni m a l o m a t q i l ish emas, balki qaysi illatlardan qay tarzda qutulish masalasiga barchalarimizning diqqatimizni tortish.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Hazratim, sizdek xalifat-ur-rahmonni m a l o m a t q i l ishga jur’at eta oluvchi kimsa yo‘qdur*. R.Haydarova, Javzo. *Jinni odamni xon dorga tortibdi, deb xalqi olam m a z a m m a t e t urlar.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Bilmadim o‘z aybimi xalqqa m a z a m m a t a y l a dim, Shukr shahdin bilmadim, kufroni ne’mat ayladim…* T.Farog‘iy, G‘azallar.

TEBRANMOQ, CHAYQALMOQ, LAPANGLAMOQ, TALPANGLAMOQ, TALTANGLAMOQ, GANDIRAKLAMOQ, LOPILLAMOQ, IRG‘ALMOQ, SOLLANMOQ Turli tomonga yoki bir tomonga tekis, notekis tebranma harakat qilmoq.**Talpanglamoq** so‘zida belgi kuchli darajada ifodala-

nadi. **Taltanglamoq** – shevaga oid so‘z. **Lopillamoq** yon-veriga yoki baland-pastga chayqalish harakati anglashiladi. **Gandiraklamoq** so‘zlashuv tiliga xos. **Lapanglamoq, lopillamoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, ko‘proq so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Irg‘almoq** so‘zi shevaga xos. **Sollanmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

Kuy boshlanib, raqqosa o‘yinga tushishi bilan, atrof jimjit bo‘lib qoladi. Hamma o‘tirgan joyida t e b r a n ardi. T.Obidov, Yusufjon qiziq. *Ular yengil-gina kiyinishdi. ...yosh va baquvvat vujudlari sharobning yengil kayfidan mas-tona t e b r a n ib borardilar...* U.Hamdam, Muvozanat. *Ch a y q a l ib-ch a y-q a l ib g‘ishtin zinalardan chiqdi-yu, salqin dahlizdan o‘tib, uyga otilib kirdi.* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Erta sarg‘aygan qamishlar ohista ch a y q a l ib, shitirlab turar, uchidagi makka supurgidek popiltiriqlari sekin-sekin ch a y q a-l ardi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Supaning orqasidan yuz-ko‘zi qorakuya, oyoqyalang bir bola ko‘tarilib, l a p a ng l a b keldi-da, ayasining etagiga yopishdi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Tijoratxon xalatini yelkaga tash-lab, shippakni oyog‘i uchiga ilib, l a p a ng l a b borib darvoza o‘rtasidagi eshikni ochdi.* S.Ahmad, G‘ildirak. *Biydi momoni itarib tashlab, t a l p a ng l a b chiqib ketdi*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Hozir eslolmayman-u, ammo aqlim yetadi, har holda, emaklab yoki t a l p a ng l a b yurib borib, ariqqa yoki shundoqqina tuproq yerga necha martadir yiqilib tushgan ...bo‘lsam kerak.* I.Sulton, Ota qasidasi. *Beqasam choponlik: – Voh, o‘ldim-a! – deya baqirdi. Peshonasini ushladi. T a l t a ng l a di, gandirakladi. Ana yiqilaman,* T *mana yiqilaman dedi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Bu odam azbaroyi semizlikdan, yursa – t a l t a ng lab, gapirsa – uzluksiz pishillar edi*. P.Tursun, O‘qituvchi. *U mast odamdek g a n d i r a k l a b qadam tashlar ekan, hech kim, hech nima hayoliga kirmasdi. Hech narsani ko‘rmasdi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Odil aka g a n d i r a k l a b borib devorga suyangan ko‘yi hansirab qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Biz har kuni yo tushgacha, yo tushdan keyin l o p i l l a gan osma ko‘prikdan o‘tib, Jo‘ra akaning onasidan xabar olgani bo-rardik...* Sh.Xolmirzayev, Oqtosh. *Birlashmading, ketma-ket balo keldi, o‘t kel-di, Tog‘day yigitni solib, l o p i l l a b tobut keldi.* X.Xudoyberdiyeva, She’rlar. *Ishchi-shoir Ne’mat akaning ozgina ajiva qilayotganini sezmadi, aksincha, ming muridga ham yetib-ortadigan ixlos bilan qarab turdi, ixlos barobarida o‘qilayotgan g‘azal ohanglariga moslab i r g‘ a l ib turishni ham unutmadi.* M.M.Do‘st, “Zarbulmasal” va boshqa masalalar. *Agar ona shu tobda sal sinch-kov qaraganida, bola juda siqilayotganini, tinimsiz kaftining yumshoq joyini ezib, i r g‘ a l ib o‘tirganini ko‘rgan bo‘lardi.* E.Norsafar, Chol va nabira. *Oftob nurini emib, qizargan uzum boshlari s o l l a n ib turibdi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Zulukxon amirkon kavushini asfalt yo‘lkada g‘ijirlatib bosib, shiy-pon tomonga s o l l a n ib yurib keldi.* H.G‘ulom, Mash’al.

TEKINXO‘R, TEKINTOMOQ, BALOXO‘R, HAROMXO‘R, HAROMTOMOQ, HAROMTOVOQ, PARAZIT O‘zi mehnat qilmay birovlarning hisobiga yashovchi. Qatordagi barcha so‘zlar salbiy bo‘yoqqa ega. **Tekinxo‘r** so‘zi uslub jihatdan betaraf bo‘lib, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Tekintomoq, haromtomoq, haromtovoq, baloxo‘r, haromxo‘r** so‘zlarida belgi darajasi yanada kuchli ifodalanadi. **Parazit** so‘zi, asosan, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Ahmadga o‘xshagan sof vijdonli odam uchun eng yomoni – o‘zini bekorchi, t e k i n x o‘ r sezish. F.Musajonov, Himmat. *Tomosha aylang Guloyimning ishiga, T e k i n x o‘ r boradi xirmon choshiga.* “Avazxon”. *Talashsam, bolalarimning rizqi uchun talashaman, bu t e k i n t o m o q mendan yulib olmoqchi bo‘ladi.* T.Malik, Shaytanat. *– O‘rgatma menga!.. – qahrdan qichqiradi Muhsina xonim. – Bir gala so‘qim, bir gala t e k i n t o m o q.* M.M.Do‘st, Lolazor. *G‘alabangga sherik bo‘lar lekin b a l o x o‘ r, Salomingni berib-bermay, o‘taver, polvon.* A.Oripov, Polvon. *Chamasi, ular oshiq-ma’shuq, b a l o x o‘ r xon loaqal shunga cho‘vagini tiqmasa nima qilar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Amalga minsa har xudbin, h a r o m x o‘ r, O‘zin hisoblaydi fuqarodan zo‘r.* M.Kolonxonov, Ko‘ngil navolari. *Birovning moliga tish qo‘ydiradigan haromxo‘r bilan ko‘rishmayman!..* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Ona-bola qichqirdilar unga shu chog‘: – Ko‘p gapirma, ol savatni, h a r o m t o m o q.* A.Muxtor, Adolat. *– Barchasi bizning bel va bilak kuchimizdan semirgan h a r o m t o v o q lar! – dedi qahr bilan Jumaboy.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Rixsiyani men qamatmaganman, p a r a z i t Doniyor qamatgan.* T.Malik, Shaytanat. *Qayerdan paydo bo‘ldiykin bu p a r a z i t?* H.Nazir, Yonar daryo.

TEKSHIRMOQ I, NAZORAT QILMOQ, KUZATMOQ, TERGAMOQ Inson va boshqa jonzotlar xatti-harakati, holati, ahvolini ko‘zdan kechirmoq. **Kuzatmoq** so‘zida zimdan qarab kuzatish ma’no ta’kidi mavjud. **Tergamoq** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam ishlatiladi.

Ko‘pincha otni izvoshga men qo‘shardim. Dadam t e k sh i r ib, u yoq-bu yog‘ini qattiqroq tortib qo‘yardilar. O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *– Xotiramni t e k sh i r ib ko‘rmoqchimisiz? – T e k sh i r sam buning nimasi yomon, Zafarjon?* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Domla mudarris “zamona buzuqlig‘ini” nazarga olg‘ani uchun Abdurahmonni haligi to‘g‘risida juda qattig‘ n a z o r a t q i l ar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Ishni Umar zakunchining o‘zi n a z o r a t q i l adi!* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *U suvni sharillatib quyib, qo‘lini naridan beri yuvmoqchi edi, derazadan k u z a t ib turgan buvi yana o‘shqirdi: – Sovunlab yuv, ikki martalab sovun sur!* Mirmuhsin, Umid. *Hamon kulib turgan ko‘zlari bilan uni boshdan oyoq k u z a t ib chiqdi.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Chol bolalarning nojo‘ya harakatlarini t e r g a b, mudirga yetkazib turar edi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Men faqat shu maktub dalo-*

latiga bovar qilib, gunohkorlarni bo‘shata bermay, qo‘limdan kelgancha, yana tekshirib t e r g a dim. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

TEKSHIRMOQ II**, NAZORAT QILMOQ, KUZATMOQ** Biror narsa, hodisaning tog‘ri-noto‘g‘ri, haqiqiy-haqiqiy emasligi, maqbul-maqbul emasligini bilish uchun tekshiruv, kuzatuv o‘tkazmoq. **Nazorat qilmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Kuzatmoq** so‘zi keng qo‘llanadi.

Qari soldat dor tagidagi to‘nkalarni qimirlatib ko‘rdi, sirtmoqning tugunini sinchiklab t e k sh i r di. X.Sultonov, Bir oqshom ertagi. *Manzura opa har bir sinfga kirib, bolalarning tozaligi bormi, kundaligi bormi – birma-bir t e k sh i r ib chiqdilar.* E.Raimov, Ajab qishloq. *...uning xulq-atvorini baholash, dasturlash va n a z o r a t q i l ish marketingning eng muhim funksiyasidir.* F.Qo‘chqorova, Jamoatchilik nazoratining sotsial-psixologik mexanizmlari. *Tilga e’tibor bilan qarash, so‘z qudrati tilni hurmat qilish, unga e’tibor bilan yondashib nutqni n a z o r a t q i l i sh masalalari... shu kunning eng dolzarb muammolaridir.* A.Ahrorov, Rost va yolg‘on so‘zlamoq haqida xalq maqollari sharhi. *Orif ikkalasining yozuvini k u z a t ar, dam biriga, dam ikkinchisiga izoh berib, goh ular bilan olishib ketar, goh peshanasini tirishtirib o‘ylab qolar edi*. A.Muxtor, Chinor. *Avval ekinlarning nish urishidan xirmongacha bo‘lgan jarayonni to‘rt ko‘z bo‘lib k u z a t gan bo‘lsa, endi kishilarning qalbini, qarashini, yaxshi o‘rgana boshladi.* Shuhrat, Shinelli yillar.

TEKSHIRMOQ III**, TAFTISH QILMOQ, NAZORAT QILMOQ, O‘RGANMOQ** Biror obyekt, shaxs faoliyatini tekshirmoq, taftish o‘tkazmoq; ijroni nazorat qilmoq. **Taftish qilmoq, nazorat qilmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda ishlatishga xoslangan. **O‘rganmoq** so‘zi bu ma’nosida oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi.

Dastlabki faoliyatini Rasuljonga biriktirilgan sohalarni t e k sh i r ishdan boshladilar. J.Abdullaxonov, Xonadon. *“Rosa t e k sh i r dik, biron xatoga yo‘l qo‘yib qo‘ymaylik, deb juda chuqur qaradik, lekin yo‘q, baribir, yo‘q ekan”, deb qat’iy xulosa qildi...* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Biz buni sizga aytishdan oldin o‘zimiz t a f t i sh q i l moqchi bo‘ldik.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Shoiri davron hazratlarini-chi? – deb so‘radi Majididdin, g‘olibona iljayib. – T a f t i sh q i l dingizmi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Videobar nomiga yashirin hisoblansa-da, xilvatda joylashmagan, n a z o r a t q i l uvchi kerakli odamlarga vaqtida cho‘tal to‘lab turilgani uchun bu atrofdan o‘tgan mushukni birov pisht demas edi.* T.Malik, Shaytanat. *Bu jarayonni tartibga soladigan, o‘rni kelganda, n a z o r a t q i l adigan maxsus tashkilotlar tuzilganidan ham xabardormiz.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Uch kunlik taftishda korxonaning faoliyati o‘r g a n i l di.* Gazetadan.

TENTAK BO‘LMOQ, TELBA BO‘LMOQ, DEVONA BO‘LMOQ, DALLI-DEVONA BO‘LMOQ (DALI-DEVONA BO‘LMOQ), SAVDOYI

BO‘LMOQ, JINNI BO‘LMOQ (JINNI-PINNI BO‘LMOQ), OVSAR BO‘LMOQ, ESVOS BO‘LMOQ Mantiqli fikrlay olmaydigan holatga kelmoq, aqli noraso bo‘lmoq. **Telba bo‘lmoq, devona bo‘lmoq, savdoyi bo‘lmoq, ovsar bo‘lmoq, esvos bo‘lmoq** so‘zlarida belgi ifodasi kuchli ta’kidga ega. **Dalli-devona bo‘lmoq** so‘zi nutqda kam qo‘llanadi. **Jinni bo‘lmoq, ovsar bo‘lmoq, esvos bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

O‘g‘ling tentak bo‘lsa ham, omon bo‘lsin. Maqol. – *Dehqonqul aka, ay, Dehqonqul aka! – dedi. – Tentak bo‘lmang! – Shularday katta bo‘lgandan ko‘ra tentak bo‘lganim yaxshi!* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Og‘amning zaifasi farzand dog‘idan telba bo‘lib qoldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *...balkim, rostdan ham telba bo‘lib qolgandirman, yo‘qsa, menga bu nahs va zo‘rlik g‘arq qilingan kitobning fosih-u fotih ko‘chalarida kezishga ne hojat.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Bechora... o‘g‘lining qatlidan keyin devona bo‘lib qolibdi...* Mirmuhsin, Me’mor. *Dadam aytdiki, u boyoqish bir zamon bitta qizning ishqida devona bo‘lib qolgan ekan...* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Ko‘p o‘tmay, to‘raning bog‘ini sug‘orayotgan Polvonni ko‘rib sevib qoldim-u, dalli-devona bo‘lib, ishqi o‘tida yondim.* J.Sharipov, Xorazm. *Xotinlar: – Bechora chol! Suyukli qizidan ayrilib, savdoyi bo‘lib qoldi! – deb pichirlashar edi.* O.Yoqubov, Izlayman. – *Jinni bo‘libsan! Savdoyi bo‘lib qolibsan! – dedi Salimxon Obidiy unga.* Mirmuhsin, Umid. *Qurvonbibi jinni bo‘lib, paranjisiz va yirtiq kiyimlar bilan eshonnikiga kelgan vaqtida uni zanjirga bog‘laydigan odam ham topilmadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Biroq fojianing o‘ninchi kunlarida Zaynabning jinni bo‘lib, ochiq ko‘yi ko‘chada yurgan xabari va og‘asi tomonidan ushlanib, kishanga solingan mojarosi eshitildi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *E, jinni-pinni bo‘lganmisiz? Jinnilikka ham talant kerak!* A.Meliboyev, Xotin yo‘g‘ida. – *Ovsar bo‘lsa ularga “bibingni oldiga hasrat qil, hezlar!” – deb zaharxanda qiladir.* A.Qodiriy, Suddagi nutq. *Esvos bo‘lsang na deyman, rasvo bo‘lsang na deyman...* M.Ali, Sarbadorlar.

TERGOV QILMOQ, SO‘ROQ QILMOQ, TERGAMOQ Shaxsni so‘roq qilib, jinoiy ish bo‘yicha dalil yig‘moq. **Tergov qilmoq, so‘roq qilmoq** so‘zlari sud, prokuratura sohalarida faol qo‘llanadi. **Tergamoq** so‘zi ushbu ma’nosida, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Militsiya tergovchisi holatiga kirib Badalovni tergov qildim. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Nega meni tergov qilasiz-da, uyimga bostirib kirgan bezoriga indamaysiz?* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Xo‘o‘sh, poshsho hazratingni Bosh prokurorimiz o‘rinbosari o‘rtoq Vasilyev so‘roq qildilar. Mana, so‘roq varaqasi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Sen bilmaysan-da, uka. Kunduzi tik oyoqda turg‘azib qo‘yadi. Kechasi bilan so‘roq qiladi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Otabekning so‘zlari kishini tamom ishontirarliq*

darajada maktubga muvofiq edi. Shundog‘ bo‘lsa ham, faqat Mirzakarimni ozod qilib, keyingi t e r g a sh lar tamom bo‘lg‘unchaliq Otabekni kafilga berdim. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *T e r g a shdi, turtkilashdi, rosa ta’zirimizni yedik. Eng yomoni, qo‘yib yubormay, olib o‘tirishaverdi*. M.Xo‘jayev, Aytmay deyman-u... bo‘lgan voqealar-da.

TETIK, BARDAM, TIYRAK 1. Jismonan bardam-baquvvat, kuch-quvvatini yo‘qotmagan; ruhan ko‘tarinki. **Tetik, bardam** so‘zlari ko‘pincha keksalar, kasaldan tuzalgan, toliqqan kishilarga nisbatan, ularning tetiklashgan holati tasviri uchun ishlatiladi. **Bardam** so‘zi ko‘proq so‘zlashuvda uchraydi. **Tiyrak** so‘zi badiiy uslubga xos.

Onam yetmishdan oshib qolgan bo‘lsalar ham, hali ancha t e t i k lar... M.Qoriyev, Oydin kechalar. *Biroq uning bu qadar royishligi o‘zi t e t i k, tili zahardek achchiq enasi – Oftob momoga sira xush kelmas va bobillab derdi: – Zo‘rni men tug‘may o‘layin-a! Zo‘rni tug‘may mengina o‘layin-a! Urishtiriladigan itday bo‘p tag‘in ketyapsanmi, a?!* N.Norqobilov, Kurash. *Hali b a r d a m siz, birgalashib ishlaymiz. Durustmi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *O‘rinoyning o‘zi to‘rda – mushtdekkina bo‘lib qolgan, biroq hamon tetik, b a r d a m, ko‘zlari t i y r a k boquvchi ammajonining pinjiga suqilib, erkalanib o‘tiribdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *U chindan ham navqiron, t i y r a k, etlikkina, tizzalari do‘mboq, qoramtir baxmal kabi silliq yunglari, quyuq yoli ko‘rkam edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy.

2. Xatti-harakati tetik. Qatordagi barcha so‘zlar ushbu ma’nosida insonning biror xatti-harakatiga nisbatan qo‘llanadi, harakatning bajarilish tarzi haqida ma’lumot beradi. **Tetik** so‘zi nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Bardam** so‘zi, asosan, so‘zlashuvda, **tiyrak** esa ko‘proq badiiy uslubda uchraydi.

Aziza o‘zini biroz oldirgan, ammo hamon o‘shanday chiroyli, ko‘zlari kirtayib qolgan bo‘lsa ham, t e t i k boqar edi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *U endi negadir jadalroq, t e t i k roq qadam tashlardi*. A.Muxtor, Chinor. *Yo‘q, xayriyat, Mastura operatsiyadan b a r d a m turibdi.* A.Qahhor, Ming bir jon. *Klavdiy o‘tadi yonidan b a r d a m, U mag‘rur shoxlikning sirtmoqlarida.* U.Azim, Saylanma. *To‘g‘ri, havas qilsa arziydigan, zukko, t i y r a k yigit-qizlar ko‘p, ammo saviyasizlari ham yetarli.* E.Shukur, Omochdan kosmik kemagacha.

3. Gap-so‘zi dadil, fikri teran. **Tetik** so‘zi *gap, fikr, ovoz, ohang* kabilarga nisbatan qo‘llanadi. **Bardam** so‘zi, asosan, *ovoz, tovush*, *ohang* so‘zlari bilan bog‘lanib, “ovozi dadil, o‘ziga ishongan ohangda” kabi ta’kidlarni ifodalaydi. **Tiyrak** so‘zi esa *gapi, gap-so‘zi, fikri* so‘zlari bilan birikib keladi.

Pochchayev, qurilishga biron fikri t e t i k roq bola kelib qolsa, darrov iziga tushadi. A.Muxtor, Tug‘ilish. *Soylik tomondan kelayotgan t e t i k va yangroq ovoz Elmurodning o‘yini buzdi*. Shuhrat, Shinelli yillar. *– Keldik, ona! – dedim atay b a r d a m tovushda. Onam shoshib bosh irg‘adi, kulumsiragandek bo‘ldi.*

X.Sultonov, Onamning yurti. – *Oo, Gulenka, azizim, sizniyam ko‘radigan kun bor ekan-da! – deya b a r d a m ovozda, quchoq ochib kutib oldi ularni chol*. E.A’zam, Shovqin. ... *“Yashamoq – bol, yashamoq – og‘u” misralari she’rxonga t i y r a k fikr, o‘tkir estetik nazar beradi.* Q.Yo‘ldoshev, Ko‘ngilga yaqin she’riyat. *Shunday t i y r a k fikr yurituvchi kishilar borligidan xursand bo‘ldi.* A.Irisov, Chahoryorlar (4 xalifa haqida risola).

TETIKLASHMOQ, TETIKLANMOQ, TETIK BO‘LMOQ, BARDAMLASHMOQ, BARDAM BO‘LMOQ, TIYRAKLASHMOQ, TIYRAK BO‘LMOQ, JONLANMOQ Ruhan va jismonan tetik holatga kelmoq. **Bardamlashmoq** so‘zida belgi **tetiklashmoq**qa nisbatan ortiqroq namoyon bo‘ladi. **Tiyraklashmoq, tiyrak bo‘lmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Jonlanmoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi.

Ishbaraning oti tanish og‘irlikni sezib, t e t i k l a sh gan edi. I.Sulton, Bilga xoqon. *Ko‘ktoy xirillab, ovozlarini chiqarib, shu narsalarni yeb qo‘ydi. Ruhi ancha t e t i k l a sh di, badani qizidi.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Ertalab allanechuk t e t i k l a n ib, fikrlarim tiniqlashib turdim.* L.Bo‘rixon, Quyosh hali botmagan. *Onamning ruhi t e t i k l a n ib: – Siz mulla emassiz, shariatdan gapirmang, – deb jiddiy gapirdi.* Z.Misbax, So‘fito‘rg‘ay. *Ertalab uyg‘onib o‘rnimdan t e t i k b o‘ l ib turdim.* N.Ismoilov, Baxtning olis manzili. *Hartugul, Rustam ancha quvvatlanib, b a r d a m l a sh ib qolgandi.* Q.Kenja, Toshqin. *Ustoz picha nafas rostlab olgach, ovozi b a r d a m l a sh ib so‘zida davom etdi...* X.Do‘stmuhammad, Kuza... *Doimo umidim b a r d a m b o‘ l sa ham, Ba’zan vasvasalar bosar dilimni.* G‘.G‘ulom, Sen yetim emassan. – *B a r d a m b o‘ l ing, o‘rtoq Rajabov, b a r d a m b o‘ l ing! – dedi Botir firqa.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Qaytaga t i y r a k l a sh ib, Mo‘min tog‘aga yaqinlashdi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Agar qushday yengil, boladay t i y r a k b o‘ l ib yurishning mazasini totsangiz, badantarbiyaning ahamiyatini chuqurroq his qilasiz.* O.Tolib, Vujudimiz ham tarbiyaga muhtoj. *Shu yo‘sun ko‘b vaqt ruhiy xastaliq kechirib kutilmaganda j o n l a n ib ketdi. Solih maxdumning maktab ishi ham uchunchi yildan boshlab biroz j o n l a n g‘an, bolalar ham o‘ttiz-qirqqa yetkan edilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

TEZ, ILDAM, JADAL, SHITOB, SHAXT, SHAXDAM, ZUD Tez sur’atda, jadallik bilan (harakatga nisbatan). **Ildam** so‘zida chaqqonlik ta’kidi ham mavjud. **Jadal** so‘zi tezlikning yuqori ekanligini, **shitob** so‘zi esa harakat tezligining kuchli darajadaligini anglatadi. **Shaxt** so‘zining ma’nosi birdanlik, keskinlik ta’kidiga ham ega bo‘ladi. **Shaxdam** so‘zida harakatning tezlik va dadillik bilan bajarilishi ta’kidi yuzaga chiqadi. **Zud** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

“Ikki og‘aynimni qo‘ltiqqa qistirib yo‘rg‘alab qoldim” juda t e z yurdim demoqchi bo‘lsa kerak. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. – *T e z-t e z yuring-e, buva, muncha imillaysiz, – deyman to‘xtab.* Oybek, Bolalik. *Mohbibi buni sezib*

qoldi, shekilli, i l d a m turib kelib shkafni yopib qo‘ydi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Fazliddin otni i l d a m chiqarib, daraxtga bog‘ladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Vaqtning uchqur oti odatdagidan ham j a d a l yelayotganday, yo‘l esa qisqarmayotganday tuyulardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Biron kor-hol bo‘lmasin, deb motorga o‘t berib, j a d a l haydab ketdi…* S.Ahmad, Yulduz. *Furqat esa Shaytanat qo‘rg‘oni darvozasini zarb bilan qoqib, sh i t o b bilan kirib kelmoqchi.* T.Malik, Shaytanat. *Bazzoz do‘koniga kirdi-yu sh i t o b, Sallalikka oldi besh-olti gaz bo‘z...* A.Oripov, Everest va ummon. *Uning qarshisiga supurgi va xokandoz ko‘targan bir ayol sh a x t bilan kelardi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Obid sh a x t bilan o‘rnidan turadi-yu, shu ayolni yana bir bor ko‘rish ilinjida tashqariga intiladi.* E.Shukur, Ayol sehri. *Tamara sh a x d a m harakat qildi, ayolning yonboshiga o‘tib, yonidan yuziga ko‘z qirini tashladi.* M.Muhamedov, Qahramon izidan. *Vaziri a’zam yigitdek sh a x d a m o‘rnidan turdi. S.*Siyoyev, Avaz. *– Mana bu nomani Urganchga z u d eltgaysen va ani sulton hazratlarining o‘z ilklariga bergaysen, – dedi Temirtoshga.* M.Osim, Zulmat ichra nur. *Har bir ishni puxta qilib, Pishiq bajarib. Tez, ildam, jadal, shitob, shaxt, z u d... Haydov planini jadal, Tez bitirgali.* U.Nosir, Bodom gullagan kechasi.

TEZLAMOQ, JADALLAMOQ, ILDAMLAMOQ Tez sur’atda, jadal tarzda harakat qilmoq. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **tezlamoq** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Jadallamoq, ildamlamoq** so‘zlarida harakat tezligi ortganligi anglashiladi. Bu so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Ildamlamoq** so‘zi ko‘pincha *qadam, odim* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi va harakat tezligining nisbatan tezlashganligini ta’kidlaydi.

Notanish odam Asadullani ko‘rib cho‘chidimi, har holda, qadamini sekinlatdi. Keyin t e z l a tdi. T.Malik, Savohil. *Ovqatingni t e z l a t, xotin, arpa ugra bo‘lsayam qorin to‘ysin.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Davron aka bir nima deb qo‘l siltadi-da, j a d a l l a b ketdi.* O.Yoqubov, Diyonat. *Hamma hasharchilar orolga o‘tib olganlaridan keyin ish j a d a l l a shib ketdi.* M.Osim, Temur Malik. *Bozorqul… keyin bilsa, oldindagilar ham j a d a l l a sh haqida buyruq olishgan ekan*. A.Muxtor, Chinor. *Qishloq ko‘chasi tovonlarini kuydirgandek, jangchilarning odimlari o‘z-o‘zidan i l d a m l a shdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Sabohiddin qochishga harakat qildi, lekin i l d a m l a shga qancha urinmasin, og‘ir oyoqlarini sudray olmadi...* T.Malik, Shaytanat.

TENG I, BARAVAR (BAROBAR) 1. O‘lchami, hajmi, miqdori, muddati, qamroviga ko‘ra bir xil, mos. **Teng** so‘zi uslubiy jihatdan betaraf. **Baravar** so‘zi ko‘proq so‘zlashuvda ishlatiladi. **Barobar** so‘zi esa kitobiy nutqqa xos.

Osmon deganlari keng ekan, Bo‘yi bo‘yim bilan t e ng ekan. M.Yusuf, Saylanma. *...Sendan ayru dam uzundir, lahzalar ham yilga t e ng...* A.Oripov, Tanlangan asarlar. *Muhabbatning gavdasi unikidek kelishgan, taxminan u bilan baravar.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Hammasi qopini ko‘tarib dala*

chekkasiga olib chiqadi, keyin b a r a v a r bo‘lashiladi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Uy devorlari bel b a r o b a r ko‘tarilganda rozilik berganidan achina boshladi.* T.Malik, Shaytanat. *...Abdulla qancha yashasa, sen ham shuncha yashaysan! U bilan birga, u bilan b a r o b a r yashaysan.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

2. Mavqeyi, ahamiyatlilik darajasi, huquqi, belgi-xususiyati aynan, bir xilda. **Teng** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida qo‘llana oladi. **Baravar** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Barobar** so‘zi esa kitobiy uslubda faol ishlatiladi. **Baravar** va **barobar** so‘zlari tilda variantlikni hosil qiladi.

Kimgadir t e ng dirman, kimdandir ustun, Zuvalam qorilgan samimiyatdan. A.Oripov, Saylanma. *...Seni tinglab, seni anglamoq, Jannat bog‘larini kezgan bilan t e ng.* Jontemir, She’rlar. *Shoshgan shamol bilan b a r o b a r.* Maqol. *Katet, gipotenuzalaringizni chetga qo‘yib, ayting-chi, dunyo formulasida haqiqat nimaga b a r o b a r?* T.Malik, Shaytanat.

TENG II**, BARAVAR (BAROBAR), BARAVARIGA** Bir vaqtda, baravariga. **Teng** so‘zi bu ma’nosida ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi, **baravar, baravariga** so‘zlari esa so‘zlashuvda faol ishlatiladi.

Tohir-Zuhra holidan bir kalima eshiting: o‘qib, o‘ynab bir bog‘da ulg‘ayar edilar t e ng. S.Abdulla, Tohir va Zuhra. *Tarix qatlarida sakson sahifa, Har satri tizilgan marjon sahifa, Karvonim t e ng borar mardlar safida, Shu safda hamisha omon bo‘laylik.* J.Rahmatov, Osmon bo‘laylik. *Shunda bemorlar b a r a v a r so‘zladi! Bab-baravar so‘zladi!* T.Murod, Tanlangan asarlar. *G‘ira-shirada hayajondan qizargan chehralar ko‘rinardi, orqa qatordagilar o‘rnidan turib ketgan, hamma b a r a v a r chapak chalar edi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *– Ovga men ham boraman, – dedim. – Nima? – uchovlari b a r o b a r so‘rashdi, – shu sovuqda-ya?* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ikkovi b a r a v a r i g a yig‘lab yuborishdi*. T.Malik, Mehmon tuyg‘ular. *Odamlar b a r a v a r i g a qarsak chalishar, Alimardonning raqibini olqishlashardi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

TENG BO‘LMOQ, BARAVAR BO‘LMOQ (BAROBAR BO‘LMOQ) 1. O‘lchami, hajmi, miqdoriga ko‘ra bir xil bo‘lmoq; teng holatda bo‘lmoq. **Teng bo‘lmoq** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi. **Baravar bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Barobar bo‘lmoq** so‘zi, asosan, kitobiy uslubga xoslangan.

Oyim hali uxlamagan ekan. Bo‘yi o‘zi bilan t e ng b o‘ l ib qolgan Omonni quchoqlab ayvon o‘rtasida o‘tirar, tokchadan ag‘darilib tushgan samovar Omonning to‘shagi yonida tumshug‘i bilan namatga sanchilib yotar edi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bo‘lar elda botirlar ot chopishganda, Tog‘lar cho‘kib, to‘pig‘iga t e ng b o‘ l adi...* M.Yusuf, Turkiston madhiyasi. *Kechasi bilan gupullab ham qor yog‘ib chiqdi. Ertalab hovliga chiqsam, naq tizza b a r a-*

var b o‘ l ib qolibdi. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Andoqkim, sahni devonxona sahni bila b a r o b a r b o‘ l g‘ay.* Bobur, Boburnoma.

2. Ahamiyatlilik darajasi, mavqeyi, imkoniyati, huquqiga ko‘ra bir xil bo‘lmoq. **Teng bo‘lmoq** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi. **Baravar bo‘lmoq** so‘zi esa ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Hali men u bilan t e ng b o‘ l dimmi? Hali meni u bilan bir kursiga o‘tqazmoqchimisiz? A.Muxtor, Chinor. *Domullo, siz hali yangamullomizga hamma t e ng b o‘ l mog‘i lozim, deganday gap qildingiz-a? Qandoqasiga t e ng b o‘ l sin, axir?* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Dadam qamalganlaridan keyin To‘lagan boshqa partaga o‘tib olgan edi, aytmovdim sizga. Innaykeyin, men bilan o‘ynamay qo‘ygan edi. Endi b a r a v a r b o‘ l dik!..* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *Tarix takrorlanmoqdadir, bu mashvaratda yana b a r o b a r b o‘ l gaymiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Ana shunda Shohimardon piri Hakimbekka oy Barchinni atashtirib, beshkirti qilib: “Bu ikkovi er-xotin bo‘lsin, Hakimbek bilan hech bir kishi b a r o b a r b o‘ l olmasin, “omin Olloh-u akbar”, deb fotihani betiga tortdi*. “Alpomish”.

TENGDOSH, TENGQUR, HAMQUR, TENG-HAMQUR, TENG-TUSH (TENG-TO‘SH), BO‘YINSA Bir yilda tug‘ilgan, bir vaqtda o‘sib ulg‘aygan. **Tengdosh** so‘zi “yoshi teng” ma’nosiga ega bo‘lib, ham kattalar, ham kichik yoshdagilarga, shuningdek, jonivor va narsa-predmetlarga nisbatan ham ishlatiladi. **Tengqur** so‘zi, asosan, bolalar, yoshlarga nisbatan qo‘llanadi. **Hamqur, teng-hamqur, teng-tush** so‘zlari nofaol, ayrim shevalarda uchrab turadi. **Teng-tush** poetik asarlarda **teng-u tush** shaklida ham qo‘llanadi. **Bo‘yinsa** – shevaga xos so‘z.

U avval shuncha yildan beri ko‘rishmagan t e ng d o sh i bilan uchrashuv bunchalik jiddiy tus olishini kutmagan edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Marhum t e ng d o sh lari ichidagi eng yuvosh va kelishgan yigit edi...* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Nima uchun t e ng q u r lari, hatto o‘zidan kattaroq qizlar ham uni “opacha” deb atashadi?* A.Qahhor, Muhabbat. *T e ng q u r larim – besh yil bir auditoriyada o‘qigan qadrdonlarim – to‘da-to‘da bo‘lib, safarga otlanishardi.* H.Nazir, Muhabbat. *Yo‘lchi o‘z h a m q u r lari bilan birga tong shabadasida ishga tushar, quyosh tik kelganda ovqatlanib, to qorong‘ilik tushguncha yana mehnat qilar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Alisherning bobosi birla Temur Ekan do‘st-u qadrdon, t e ng-u h a m q u r.* O.Bo‘riyev, Amir Temur. *Boy zotini ko‘rganda-ku uchar hushi, Qolib ketar qarindosh-u t e ng i-t o‘ sh i. So‘lim choyxonada davra qurishib, T e n g i-t u sh i bilan yayrashar chollar.* A.Oripov, Hayot ishqi. *Yaqinda yana aytib yuboribdi. Shunga t e ng-t o‘ sh larim bilan bir borib kelmoqchiman.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Baxayr, otaning bo‘yinsalari – tobutkash tengqurlari bilan o‘g‘il-qizlarining gaplari bir yerdan chiqib, unga munosib “yor” izlashga kirishdilar.* T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol.

TENGDOSH BO‘LMOQ, TENGQUR BO‘LMOQ, HAMQUR BO‘LMOQ, TENG-TUSH BO‘LMOQ, (TENG-TO‘SH BO‘LMOQ) Bir xil yoshda bo‘lmoq, tengqur bo‘lmoq. **Hamqur bo‘lmoq, teng-tush bo‘lmoq** (**teng-to‘sh bo‘lmoq**) so‘zlari, asosan, shevalarda ishlatiladi.

U bu olamga kirish uchun Rimning t e ng d o sh i b o ‘ l gan Afrosiyobni qarichma-qarich kezib chiqdi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *...Olim patentlash idorasida ishlab yurgan chog‘ida o‘ziga t e ng d o s h b o ‘ l gan falsafashunos M.Solovin va matematik K.Gabixt ismli yigitlar bilan do‘stlashadi.* Ch.Nasriddinov, Kashfiyotchidan chiqqan ixtirochi. *Nega t e ng q u r b o ‘ l a turib, ikkalovi ikki xil yashaydi?* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Yozuvchi Isajon Sulton o‘ziga t e ng q u r b o ‘ l gan adib Ulug‘bek Hamdam bilan qilgan “Musaffo bolalikning orzumand xayollari” deb nomlangan suhbatida “Ozod” romani tabiatiga to‘xtaladi...* N.Sultonova, Isajon Sulton nasri poetikasi. *Ustodga tengdosh va hammaslak, h a m q u r b o ‘ l gan buyuk Jovidning hasratli bir satrini esladim.* I.G‘afurov. Mahmudxo‘ja Behbudiy haqida ikki badia. *Bosh vazirga h a m q u r b o ‘ l gan ba’zi beklar va har xil amaldorlar bir yorliq bilan katta yerlar olib, tantanali ziyofatlarda, majlislarda haftalab mayxo‘rlik qiladilar, qimor o‘ynaydilar.* N.Karimov, XX asr o‘zbek adabiyoti – jahon adabiyoti kontekstida. *Bolalari bilan t e ng -u t o ‘ sh b o‘l ishgan. Kirdi-chiqdi qilishgan.* S.Hamidova, Mahalla – tarbiya o‘chog‘i.

TIK, TIKKA, ADIL, TO‘G‘RI, VERTIKAL Vertikal holatdagi. **Adil** so‘zi ko‘pincha *qomat*, *gavda*, *qad* so‘zlari bilan birikib keladi, kitobiy nutqda ishlatiladi. **To‘g‘ri** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Vertikal** so‘zi, asosan, ilmiy va rasmiy uslublarda ishlatiladi.

Rostlanib olish, t i k turish, g‘ayrishuuriy ravishda qo‘l cho‘zib, nimanidir tutamlashga urinardi. Q.Kenja, Toshqin. *Eshonxon qaddini t i k tutib, tim tomon tez yurib ketdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Kurmak t i k ka o‘sadi, poyasi qo‘lni tilib-kesib yuborishi ham mumkin.* I.Sulton, Ozod. *Uning amri bilan polvon yana ilgarigi joyiga kelib, chatanog‘ini kerib, t i k k a turdi.* A.Qahhor, Ko‘r ko‘zning ochilishi. *Yuqori sinf shogirdlaridan bir nechasi a d i l, yuksak palma daraxtlari ostida jiddiy suhbatlashmoqda edilar.* Oybek, Nur qidirib. *Yerda odam siyrak edi, odamlar orasida u balandgina a d i l qomat, qizil ko‘ylakda, xipchagina qaddidagi har bir bo‘rtgan joyi xuddi kulol dastgohda mehr bilan yumaloqlagandek bejirim ketib boryapti, dod devorging keladi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ayvon bitay deb qolganida bitta chetiga ustun yetmay qolibdi. Ayvonga t o ‘ g ‘ r i va silliq ustun kerak ekan.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Qomatni t o ‘g ‘r i tutishga odatlanish unchalik qiyin emas.* Gazetadan. *Jism v e r t i k a l yo‘nalishda o‘zgaruvchan harakat qilganda og‘irlik o‘zgaradi*. Fizika.

TIL, ZABON, LISON Kishilar o‘rtasida aloqa-aralashuv uchun xizmat qiluvchi muhim vosita. **Zabon** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Lison** so‘zi mazkur ma’noda eskirgan.

O‘gilcham jajji qo‘lchalari bilan bog‘ g‘oyib bo‘lgan tomonni ko‘rsatib, o‘zining t i l ida allanimalar deb chug‘urlar edi. I.Sulton, Bog‘i Eram. *T i l – dil jarchisi.* Maqol. *Ular shu ko‘yi bir muddat bir-birlariga ishqalanib, bo‘ylariga to‘ymay turib qolishgach, Qora darveshga z a b o n bitdi: – Oh, meni Hotamtoy birodarim, ehsonlari, sochganlari Abdurahmon Afvcha bor oshnaginam, ko‘rar kun bor ekan-ku.* M.Mansur, Judolik diyori. *Egam, ismingni aytmoq jur’atin bergil z a b o n imga, Ko‘ngil – xomush sadaf, dur jilvasin bergil bayonimga.* E.Vohidov, Saylanma. *...Said Olimxon marhamat ko‘rsatdi: O‘rusiya yerlarini, urf-odatlari, shuningdek, l i s o n ini ham durust biluvchi a’yonlaridan birini vakolat birlan jo‘natajagini ma’lum qildi.* T.Malik, Savohil.

TILANCHI, GADO(Y), SADAQACHI, DEVONA Ko‘cha-ko‘yda kishilardan xayr-sadaqa, ehson so‘rab, tirikchilik qiluvchi shaxs. **Gadoy** so‘zi nutqda **gado** shaklida ham uchraydi. **Sadaqachi** so‘zi kam qo‘llanadi. **Devona** so‘zi bu ma’nosida nofaol, asosan, so‘zlashuvda kuzatiladi.

Xiyobonda ikkita t i l a n ch i aylanib yurishar, to‘planib turganlarning oldiga borib qo‘llarini cho‘zishardi. N.Eshonqul, Go‘r o‘g‘li yoxud Hayot suvi. *Ukasi “shu bir qarich yer evaziga kichik o‘g‘lingizga atab hovlingiz etagiga bir imorat solib beray”, desa ham, bu marhamatni sadaqa, o‘zini esa t i l a n ch i o‘rnida ko‘rib, unamadi.* T.Malik, Shaytanat. *Ular g a d o y ning gapidan hayron lab tishlab, ulovlarining tizginidan ushlab, yalanglikni piyoda kesib o‘tishdi…* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *...men sadaqa oladigan g a d o y emasman, men pulni happa-halol ishlab olaman.* T.Malik, Shaytanat. *Termiziyning lafzida: “Qachon oldingizga s a d a q a ch i kelsa, faqat rozi bo‘lib qaytsin”, – deyilgan.* “Hadislar olami”. *Yashashdan birdan bir maqsadi xazinaga erishmoqlik bo‘lgan d e v o n a esa bor-u yo‘q sarmoyasidan – hayotidan ajraldi.* T.Malik, Shaytanat. *Soniy, arzi bandaligimiz shulki, biz, darbadari d e v o n a, aql-u hushdin begona, xalq tilida afsona, elkezar g‘aribona qullaringiz dard-u alam yutar erdik…* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

TILIMLAMOQ, TILIKLAMOQ, TILIM QILMOQ, TILIM-TILIM QILMOQ Biror narsani uzun-uzun qilib bo‘laklarga bo‘lmoq. **Tiliklamoq** so‘zida bo‘lakning ixchamligi ham anglanadi. **Tilim-tilim qilmoq** so‘zida tilimlash harakati kuchli ifodalanadi.

Qovunga pichoq tortayotganimda ham, t i l i m l a b yeyayotganimda ham chol hozir qiziq hodisa yuz beradigandek menga qarab iljayib turardi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Jalolxon yarimta qovunni t i l i m l a b tashladi.* R.Fayziy, Cho‘lga bahor keldi. *Shartta uzib, tolning tagiga bordim. T i l i k l a b yeya boshladim.* G‘.G‘ulom, Tirilgan murda. *Yerga chordana qurib, yonidan pichoq chiqardi-da, qovunni t i l i k l a di.* “Yoshlik”. *U qovunni t i l i m q i l ib kesdi, keyin idishlarga joylab, jo‘ralarining, shiyponda qo‘lbola qilib yasatilgan dasturxon atrofida tizilishib o‘tirgan yigitlarning yoniga shoshdi.* Gazetadan. *...yuz-*

larini t i l i m-t i l i m q i l sa, yula-yula sochlaridan ayrilsa, bundan Chin o‘lkasiga qora mushk o‘rniga hidli kofur sochilganday bo‘lsa... R.Qo‘chqor, Darbadarlikning bedor talqini.

TINCH I**, JIM, JIMJIT, TEK, SOKIN, OSUDA, OSOYISHTA, TINCH-OSOYISHTA** Hech bir harakatsiz yoki tovush-shovqinsiz holat. **Tinch** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi va asosiy hollarda shovqin-suronsizlik, to‘polonsizlik vaziyatini ta’kidlaydi. **Jim** so‘zi ham shovqin-suronsiz holat, tinch amalga oshirilgan harakatga nisbatan ishlatiladi. **Jimjit** so‘zida belgi darajasining ortiqligi bo‘rtib turadi. **Tek** so‘zi nafaqat insonga, jonivorlarga nisbatan ham ishlatiladi, so‘zlashuv uslubida ko‘p kuzatiladi. **Sokin, osuda, osoyishta** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi anglashiladi. **Tinch-osoyishta** juft so‘zida belgi darajasi ortiq.

O‘ttiz yildan beri shu yerdamiz, hali biron kori hol bo‘lgani yo‘q. Bu yer t i n ch joy. Mirmuhsin, Me’mor. *Shovqin-suronli, serqatnov ko‘chalarni yoqtirmas, sal aylanish bo‘lsa ham, t i n ch, salqin xiyobonlarni tanlardi.* F.Musajonov, Himmat. *Men buyruqni buza olmayman. Pulni olgin-u, j i m o‘tiraver*. T.Malik, Shaytanat. *Suv bo‘yida turib intizor, Kun yo‘liga tikilaman j i m.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Tong oldi qorong‘isi derazalarga saqichdek yopishgan, yo‘laklar, palatalar j i m j i t...* A.Muxtor, Chinor. *Endigina rang olib kelayotgan barkashdek quyosh tog‘lar ortidan ko‘tarilmoqda edi. Ko‘cha j i m j i t.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Sizga nima bo‘ldi, t e k o‘tirsangiz bo‘lmaydimi?* A.Qahhor, Muhabbat. *Jamshid boshini xam qilganicha t e k turaverdi.* T.Malik, Shaytanat. *U endi tevarak-atrofga beparvo, nega hamma yoq bunday jimjit, s o k i n deb ham bosh qotirmas, o‘zi bilan o‘zi, ko‘ngil dunyosiga sho‘ng‘ib ketgan edi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *S o k i n hujrasida o‘ychan turganda Tushdi huzuriga Hazrat Jabroil...* A.Oripov, Saylanma. *Shu o s u d a bir damda daf’atan qattiq portlash yuz berib, Sevgi mulki chil-chil bo‘lib ketibdi.* A.Muxtor, Chinor. *Shaharliklarning ko‘pi terimga – hasharga jo‘nab ketgani uchun Toshkent xiyla o s u d a, tramvaylarda odam siyrak.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qarindoshlardan ketadigani ketdi, qoladigani qoldi. Tun o s o y i sh t a o‘tdi.* A.Qahhor, Muhabbat. *Xiyobon kunduz ham, tun ham tinch, o s o y i sh t a.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *T i n ch-o s o y i sh t a hayotga, iqbolga erishmak xalqlarning o‘z qo‘lida, o‘z ixtiyoridadir.* M.Ali, Sarbadorlar.

TINCH II**, OSOYISHTA, OSUDA, SOKIN, BEXAVOTIR, BETASHVISH, TASHVISHSIZ, G‘AM-TASHVISHSIZ, XOTIRJAM** Urush-janjaldan, keraksiz qayg‘u-tashvishdan xoli. Bu ma’noda **tinch, osoyishta** so‘zlarining erkin almashinib ishlatilishi ko‘p uchraydi. **Tinch-osoyishta** juft so‘zida mazkur ma’no kuchli ifodalanadi. **Osuda** so‘zi, asosan, kitobiy uslubga xos. **Bexavotir, xotirjam** so‘zlarida xavotirsizlik qabariq ifoda topgan.

T i n ch elning bog‘i gullar. Maqol. *Lekin uning halovati yo‘q, notinch uxlaydi. Men bo‘lsam t i n ch uxlayman.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Xongirey*

qanday o‘lim topganini bilmaydi, biroq bu o‘lim endi o s o y i sh t a hayotga emas, yangi fojialar jarligi tomon yo‘l ochganini fahmlab turardi. T.Malik, Shaytanat. *Orzularga to‘liqdir ko‘ngil. Vahimasiz, o s o y i sh t a dil.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *O‘sha Naddoflar ko‘chasidagi uchrashuvdan so‘ng Jahonbikaning ham o s u d a xayollari buzildi.* M.Ali, Sarbadorlar. *Endi uning o s u d a turmushini hech kim loyqata olmaydi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Chol yirik gavdali, peshonasi keng, soqollari qalin, ustida bo‘z yaktak, eskigina chopon; devorga suyalib, go‘yo uxlaganday ko‘zlari yumuq, s o k i n o‘tiribdi.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *...Sardor tishdan s o k i n ko‘ringani bilan ichdan qasos o‘tida o‘rtanardi.* N.Norqobilov, Bo‘ron qo‘pgan kun. – *Xo‘p, mayli, – dedi O‘rmonjon, – bo‘lar ish bo‘lib o‘tibdi. Endi bemalol, b e x a v o t i r ishlay bering.* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Zamira “o‘qishimni bitirgunimcha hech narsaga qiziqmayman” degani uchun Ochil bu jihatdan b e x a v o t i r yurardi* P.Qodirov, Uch ildiz. *Avvaliga sekin boshlangan, kishining beg‘am, b e t a sh v i sh sho‘x kunlarini eslatadigan kuy borib-borib juda avjiga chiqib ketdi.* Shuhrat, Shinelli yillar. *...Bu dunyoda t a sh v i sh s i z yashamoq naqadar zerikarli!* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Oila jamuljam bo‘lib g‘amsiz, t a sh v i sh s i z, rohat-farog‘atda o‘tirgani uchunmi, mehribonlarimiz haqidagi eng so‘nggi ma’lumotni ololmay, ovqat solingan ikkita qora sumkani salanglatib qaytayotganimiz uchunmi, bilmayman, oyog‘im ostidagi yerni tepib-tepib yuboryapman.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Hozir yelkamni ezib turgan tog‘ birdan ag‘darildi, endi uyga borib bola-chaqa bilan g‘ a m-t a sh v i sh s i z, bir chaqchaqlashib o‘tiray.* T.Malik, Shaytanat. *Hasan Hamza x o t i r j a m orqasiga qaytdi...* M.Ali, Sarbadorlar. *Tomiringga yaqin turibsan-da, bolam. Suyaklaring joy-joyiga tushib, x o t i r j a m uxlagansan.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

TINCHIMOQ, TINCHLANMOQ, TINMOQ, JIMIMOQ, JIM BO‘LMOQ, TEK BO‘LMOQ Shovqin-suron, to‘s-to‘polon, gap-so‘z kabilar to‘xtamoq. **Tinmoq, jimimoq, tek bo‘lmoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi.

T i n ch i maydi chaqaloq dedi, Xotin quvolmaydi sharpani. U.Qo‘chqorov, Hayajonga ko‘milgan dunyo. *Zalda yana qarsakbozlik, shovqin boshlandi... Zal t i n ch ib ulgurmay, u yerdan qo‘lida piyola ushlagan uy nazoratchisi chiqib keldi.* N.Eshonqul, Go‘ro‘g‘lining tug‘lishi. *Jim bo‘l! Bir zumda hamma t i n ch l a n di. Maydonga sukut cho‘kdi.* A.Malik, Jangchi. *Nihoyat, suronli unlar tugadi, karnay barini yakunlagan bo‘ldi: go‘yo kutish azoblari bitdi, deganday osmonga qarab so‘nggi bor na’ra tortdi-yu t i n di.* M.Ali, Sarbadorlar. *Bozorda shovqin t i n maydi. Mozor esa sukunat maskani...* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *U xo‘rsinib j i m i di. Keyin cho‘ntagidan toza, oppoq ro‘molcha olib, ko‘zlarini artdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *U bir zum j i m ib qoldi-da, sekin qo‘shib qo‘ydi...* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Oyi, siz sezasizmi, boynikida orqamdan kulishadi, gapirishadi. Man yaqinlashsam, j i m bo‘li-*

shadi. Oybek, Tanlangan asarlar. – *To‘g‘ri tushunibsan... – Tarzan shunday deb j i m b o‘ l di*. T.Malik, Shaytanat. *U otasidan qo‘rqib gapirmadi, t e k b o‘ ldi.* Gazetadan.

TINCHLANMOQ, TINCHIMOQ, TINCH BO‘LMOQ 1. Notinch holatdan ruhan tinch holatga o‘tmoq, ko‘ngli tinch bo‘lmoq. **Tinchimoq, tinch bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuvda uchraydi.

Razzoq so‘fining behuda taqvodorlikka suyangan so‘zlari va Qurvonbibining qayta-qayta ishontirishlari ila Zebining ko‘ngli bir qadar t i n ch l a n di... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ha, o‘g‘lim, t i n ch l a n, xudo xohlasa, yomonning jazosini o‘zi beraveradi, hammasi o‘ziga ayon.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *O‘zining adolatli, yaxshi inson ekanini shu so‘kishlar orqali isbot etganday bo‘lib t i n ch i di-da, chuqur xo‘rsinib: – Bola-chaqa boqish shunaqa qiyin bo‘lib qolgan, – dedi*. T.Malik, Shaytanat. *Darrov tushundim, tushundim-u, G‘ulistondan ko‘nglim t i n ch i di: ha, u endi yana ishonchli qo‘llarda.* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Qo‘ng‘irot elda unab turgan odamlar, Katta-kichik, bari bu so‘zni bilar, Enang Ultontozga tegsa, t i n ch b o‘ l ar.* “Alpomish”. *Ana, o‘sha... naqshinkor eshik! ... Ko‘ngli t i n ch b o‘ l di. Ohista qo‘zg‘oldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

2. Biror ish yoki belgilangan vazifani amalga oshirib, xotirjam bo‘lmoq. **Tinchimoq, tinch bo‘lmoq** so‘zlarida xotirjamlik ta’kidi kuchli.

Nihoyat, otasi o‘z muddaosiga yetdi, qizini yangi kuyovga topshirib t i n ch l a n di... A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qiz bola ota-onaga omonat, uzatib t i n ch i y!* S.Zunnunova, Yangi direktor. *Dunyo shaytonning do‘koni, undan bir narsa oldingmi, shayton haqini undirib olmagunicha t i n ch i maydi*. T.Malik, Shaytanat. *Kecha kechqurun yangi oy chiqdi. Qarasam, o‘rog‘i yana bemalol yonboshlab yotibdi. Oy o‘ziga t i n ch b o‘ l sa, yer notinch bo‘ladi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Uning boshini aylantirishgan. Bir balolarni va’da qilishgan, yo qo‘rqitishgan. Ochiladi bu hali. T i n ch b o‘ l, bolam.* O‘.Umarbekov, Saylanma.

TINCHLIK I, JIMJITLIK, JIMLIK, SOKINLIK, SUKUNAT, OSUDALIK, OSOYISHTALIK, TINCHLIK-OSOYISHTALIK G‘ala-g‘ovursiz, shovqin-suronsiz tinch holat. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **tinchlik** so‘zi bilan birga **jimjitlik** ham faol ishlatiladi. **Jimlik** so‘zi nutqda nisbatan kam uchraydi. **Sokinlik, sukunat, osudalik, osoyishtalik** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubga xoslangan. **Tinchlik-osoyishtalik** juft so‘zida “tinch holat, jimjitlik” ifodasi alohida ta’kid oladi.

Faqat bu t i n ch l i k ni savog‘ich qalamlarning qog‘oz ustida qirillashi va goho buklangan qog‘ozlarning shildirashi buzar edi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Bundan burun ul ko‘p og‘ir tunlarni Chidam bilan, t i n ch l i k bilan o‘tkardi.* Cho‘lpon, Yana oldim sozimni. *Suv quyganday j i m j i t l i k da Bobur Muhammadjon eshik og‘asiga mayin kulumsirab qaradi...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

...Men faqat yolg‘izlikni, j i m j i t l i k ni istardim. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *J i m l i k, hovli to‘la olachipor, qora tovuqlar.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *...ikkovi jimgina kelisharkan, na unisidan, na bunisidan sado chiqardi. Bu j i m l i k ni Omon buzdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Hirotdagi bugungi osoyishtalik dahshatli to‘fon oldidan bo‘ladigan muvaqqat s o k i n l i k ni eslatur.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Odatda, haqiqat sustlik va s o k i n l i k ni yoqtirmaydi*. I.Haqqul, Abdulla Qahhor jasorati. *Karvon yo‘lga tushar yuklarni ortib, S u k u n a t buzilar qo‘ng‘irog‘idan...* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Vujudimdagi oromning, atrofdagi sehrli s u k u n a t ning sirlari shundandir.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Ark hovlisidan o‘tib borayotganda Toshkentdagi o s u d a l i k hozir unga dovul oldidan bo‘ladigan xatarli sukunatdek tuyuldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. – *Maqsadim – yurtda o s u d a l i k ni saqlash! – dedi vaziyatni yumshatish maqsadida.* I.Nishonov, Afg‘on shamoli. *Bu hovlida doim o s o y i sh t a l i k hukm suradi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Qizlari oldin u yoq-bu yoqqa o‘g‘rincha nazar solibdi. Hamma yoq tinchlik, o s o y i sh t a l i k, to‘rt-beshta qizaloq asfaltda chizma-chiziq o‘ynayotgan emish.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Istiqlolning ilk kunlaridanoq yurtimizda t i n ch l i k-o s o y i sh t a l i k barqarorligini ta’minlash yo‘lida katta ishlar olib borilmoqda.* N.Botirova, Tinchlik va osoyishtalik – oliy ne’mat. *...T i n ch l i k-o s o y i sh t a l i k hukm surgan joyda yuksalish va taraqqiyot bo‘ladi...* I.Beknazarov, Tinchlik – bebaho ne’mat!

TINCHLIK II**, OSOYISHTALIK, XOTIRJAMLIK, OSUDALIK, SOKINLIK** Insonni bezovta qilmaydigan, tinch, osoyishta holat. **Osoyishtalik, sokinlik, osudalik** so‘zlari nutqda “xotirjamlik” ma’nosini ham ifodalab keladi, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

T

Dadam aytibdi: t i n ch l i k emish, vahima ko‘tarmasdan tezda uyga qaytishim kerak ekan. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *T i n ch l i k edi saroyda, Qiz bo‘lsa katta soyda, Suv yuzida betinim Oqib borar edi jim.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Ana shunda hammalarimizning uylarimiz o s o y i sh t a l i k rohatidan bahramand bo‘ladi.* T.Malik, Shaytanat. *Odamga bo‘lgan muhabbat va hurmat, odam hurriyatiga bo‘lgan tuganmas sevgi, odamning erki va o s o y i sh t a l i g i ga bo‘lgan g‘amxo‘rlik Farhod uchun bir umr ajralmas do‘stlarni yuzaga keltiradilar.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Mumkin emas – bexavotirlik, x o t i r j a m l i k, sokinlikka esh hissizlik, g‘ariblik, befayzlik...* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Yana bir soatlar yurilgach, qator mirzateraklar, orasta bog‘lar ko‘zga tashlanib, ich-ichimda xuddi o‘z uyimga kelganday x o t i r j a m l i k paydo bo‘ldi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Tepadagi uch qavatli binoda tashvishli kun qaynab yotibdi. Pastda o s u d a l i k hukmronday go‘yo... Uch qavatli imoratning yerto‘lasida nima uchun o s u d a l i k hukmron?* T.Malik, Shaytanat. *Shundagina u rasmana cho‘kkalab, qo‘llarini yana suvga soldi, muzdek suv tirsaklarigacha ko‘mdi, hovuchini og‘ziga olib bormasdanoq, vujudi-*

ni orombaxsh s o k i n l i k qoplay boshladi. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Qalbimga s o k i n l i k yoqar, Jim kezinar shamollar bedor.* O.Suyundiqova, Oydinlik.

TIQMOQ, SUQMOQ, SANCHMOQ, SOLMOQ, JOYLAMOQ Biron narsani boshqa narsaning ichiga, orasiga kiritmoq. **Tiqmoq, suqmoq** so‘zlari narsani boshqa narsaning ichiga sanchib, suqib, majburan kiritilishiga nisbatan ham, narsani boshqa ichi bo‘sh narsaning ichiga kiritilishiga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Sanchmoq** so‘zi narsani boshqa narsaning ichiga kuch yoki zarb bilan urib kiritilishiga nisbatan qo‘llanadi. **Solmoq, joylamoq** so‘zlari faqat narsani boshqa ichi bo‘sh narsaning ichiga solinishiga nisbatangina qo‘llanadi. **Suqmoq** so‘zi – ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos.

O‘limligim deb, (pulni) yostiqlarining orasiga t i q ib qo‘ygan edilar. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Matmusa amakim: “Qopga somon t i q ish ham hunar bo‘ladi”, deb meni somon bozoriga olib ketdilar.* E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Chinqirib yubordim. Ko‘z oldim qop-qora bo‘ldi... – Tepib o‘tirasanmi, biqiniga t i q i b ol!..* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Ofitser miltiq nayzasini cho‘g‘ga t i q di.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Komissarning yonidan quyon telpakli kishi shitob bilan o‘tib ketdi. Ikki qo‘lini paltosining cho‘ntagiga s u q ib olgan...* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Mastura erining kostyumini qo‘liga olishga ham cho‘chidi, nazarida kissaga qo‘l s u q sa, birov barmoqlaridan tutib qoladigandek yuragi betlamadi.* X.Do‘stmuhammad, Ikki hikoya va ikki roman. *Yo‘lchi qarmoqni ko‘l bo‘yiga s u q ib, o‘zi xashak yig‘ishtirishga tutindi.* N.Yusufiy, Hayot so‘qmoqlarida. *Kelganlar mash’alalarni qumga s u q i b o‘chirishdi.* A.Muxtor, Chinor. *Qasd qilgan nomard, o‘ziga ro‘para kelmaysanmi, pichog‘ingni ko‘ksiga s a n ch maysanmi, sanchib-sanchib xumoringdan chiqmaysanmi. Shu bolalarning hayoti uchun bir emas, o‘n joni bo‘lsa hammasini bermasmidi.* Cho‘lpon, Xayrli saboh. *Rustam esa bir qo‘lida xo‘rakli xaltani suvga pishib-pishib, uning hidiga kela boshlagan baliqlarni ikkinchi qo‘lidagi o‘roqning uchi bilan asta urib, s a n ch ib, chelakka tashlab ketaverardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Ko‘ziga shu qadar ma’noli tikilib qaradiki, Iskandar beixtiyor pulni qaytib kissasiga s o l di.* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *U kissasiga s o l gan boyagi pulni olib, sanab ko‘rdi: beshta, birining cheti sal yirtilibdi, shumikan uning haqi.* A.Taypatov, Xo‘rozqand. *Qo‘ldosh bobo pulni po‘stinining ich cho‘ntagiga ehtiyotlab j o y l a b qo‘ydi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar.

TIRIK, HAYOT, BARHAYOT Yashayotgan, o‘lmagan holat. **Tirik** so‘zi nutqda insonlarga, hayvonot, o‘simlik olamiga nisbatan baravar qo‘llana oladi. **Hayot** va **barhayot** so‘zlari esa asosiy hollarda insonga nisbatan ishlatiladi. **Hayot** so‘zi so‘zlashuv nutqida, **barhayot** so‘zi, asosan, badiiy uslubda uchraydi.

Alhamdulillah, ko‘rdim, t i r i k ekansan, noqobil bolam. Oybek, Tanlangan asarlar. *Qarashsa, t i r i k ekanman, demak, men bir marta o‘lib bo‘lganman.* T.Malik, Shaytanat. *Bu gapning qanchasi rivoyat, qanchasi haqiqat – bilmay-*

man, lekin Ochil buva hamon h a y o t, bu yil qovun pishig‘ida to‘qson to‘rtga kiradi, hali chinorday baquvvat. A.Muxtor, Chinor. *To h a y o t ekanmiz, savobga zormiz, Yilt etgan shu’ladan dillar fayziyob.* A.Oripov, Saylanma. *Ba’zan olisda suzib borayotgan bahaybat kemalarning behisob chiroqlari samo yulduzlaridek charaqlab, zimiston dengiz b a r h a y o t ekanidan dalolat berib turadi.* T.Rustamov, Mangu jasorat. *Mening quyidagi b a r h a y o t va hozirda sog‘-salomat bemorlarim o‘pka faoliyatining eng so‘nggi imkoniyatlari, ilmiy tajribalardan o‘tgan aniq va minimal chegaralari bilan qanoatlanib yashamoqdalar* A.Muxtor, Chinor.

TIRSAK, SARIQCHA Ayrim hollarda tilning uchida paydo bo‘ladigan so‘galsimon chiqiq. **Tirsak** so‘zi qarg‘ishlar tarkibida qo‘llanganda kuchli ekspressiv ifodani anglatadi. So‘zlashuv nutqida **sariqcha** so‘zi ko‘p uchraydi.

– Menga qarang, – dedi Adham. – Nima, tilingizga t i r s a k chiqqanmi? Boyadan beri eshakning qulog‘iga tanbur chertyapmanmi! A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *– Tilginangga t i r s a k chiqsin seni! – alami zo‘rligidan O‘sarqul battol xotinchasiga qarg‘anganini sezmaydi.* N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *– Aldasam, tilimga s a r i q ch a chiqsin! – qasam ichdi bola.* “Yoshlik”.

TITMOQ, TITKILAMOQ, KOVLAMOQ, KOVLASHTIRMOQ Biron narsani topish yoki tekshirish maqsadida hamma narsalarni joyidan qo‘zg‘atib ko‘zdan kechirmoq. **Titkilamoq** so‘zida harakatning davomiyligi ta’kidi mavjud, belgi nisbatan kuchli ifodalanadi. **Kovlamoq, kovlashtirmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida uchraydi.

T

U yoq-bu yoqni t i t di, qovoqxonaga kirdi, bozorni qarab chiqdi. Lekin topolmadi. B.Ahmedov, Amir Temur. *Axtam old qopqoqni ochib, nimanidir t i t k i l a gach, “Tarzan, kalitni bura”, deb buyurdi.* T.Malik, Shaytanat. *Marg‘uba taqinchoqlarni darrov t i t k i l a b ko‘rdi, hamma narsa joyida, lekin quti yengilroq bo‘lib qolganday tuyuldi.* A.Qahhor, Muhabbat. *Uchinchi xumda nimadir bor edi. Unmi, kepakmi, bilolmadi. Qo‘lini sug‘urmasdan k o v l a b ko‘rdi…* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *Beqasam choponlik bolaning kissasini k o v l a di.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Zufar Xodiyevich boshini quyi solgancha stol ustidagi allaqanday qog‘ozlarni k o v l a sh t i r ib o‘tirar, uy ichi tamaki tutuniga to‘lgan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

TITRAMOQ, QALTIRAMOQ, QALT-QALT QILMOQ (ETMOQ), DILDIRAMOQ, DIYDIRAMOQ, DIRDIRAMOQ, VARAJALAMOQ, VARAJA QILMOQ, IDRAMOQ Qo‘rquv, holsizlik, sovuq, ochlik va shu kabilar natijasida titroq holatida bo‘lmoq. **Titramoq** so‘zi inson, jonivorlar va narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanaveradi. **Qaltiramoq, dildiramoq, diydiramoq, qalt-qalt qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi nisbatan kuchli namoyon bo‘ladi. **Qaltiramoq, diydiramoq** so‘zlari nutqda, asosan, insonga nisbatan ishlatiladi. **Dildiramoq** so‘zi narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Qalt-qalt qilmoq**

so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Idramoq, dirdiramoq** shevaga xos. **Varajalamoq**, **varaja qilmoq** ham shevaga oid so‘z, kasallik sababli qaltirashni ifodalaydi.

Atrof qorong‘i bo‘lmaganida uning lablari salgina t i t r a ganini, yuziga tashvish buluti soya tashlab turganini sezgan bo‘lar edi. T.Malik, Shaytanat. *Muborakxonim birdan to‘xtadi, vujudi t i t r a b, qiziga o‘qtalgan mushtini o‘zining ko‘kragiga, boshiga urib dod soldi.* A.Qahhor, Muhabbat. *Xon oltinni uning belidan yechib olgan ekan, chol darhol tizzalari q a l t i r a b yiqilibdi-yu, o‘rnidan turgani harchand urinsa ham majoli yetmabdi.* A.Qahhor, Hayotimiz jamoli. *Oxiri madori ketayotganini sezdi, tizzalari q a l t i r a di.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Qo‘ylar ochlik va sovuqdan q a l t-q a l t q i l ar edi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *O‘sha kez bahaybat Oqtirnog‘imning qoyadek ag‘darilganini va cho‘botlar iti ildamlik bilan bo‘g‘ziga chang solganini ko‘rdim. Ichim i d r a b ketdi*. A.Suyunov, Oqtirnoq. *Bir ayol qo‘lida chaqalog‘i, egni-boshi ho‘l, hu-hulab, d i l d i r a b kirib keldi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Burchakda o‘sha nogiron xo‘tikcha zax va sovuqdan boshini solintirib, d i l d i r a b turardi.* N.Aminov, Qahqaha. *Roziya Sattorning qo‘lida sovuqdan d i y d i r a b turgan bolani ko‘rdi.* P.Qodirov, Erk. – *Yomonlikka yaxshilik, – dedi o‘t yonida d i y d i r a b o‘tirgan Ubbiniyoz soqolidagi loyni sidirib.* A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *U Sho‘rqishloqqa och-nahor yetib keldi. Xufton chog‘ida bir kosa mastava ichib, sovuqdan d i r d i r a b to‘shakka o‘ranib uxlashga chog‘landi.* Q.Kenja, Toshqin. *Davlatmurod bo‘lsa, tizzalab o‘tirgancha boshini ko‘tarmay, yerga qaragancha, qaltiragan, d i r d i r a gan ovozda tinmay kalima qaytarardi.* B.Qobul, Oy yo‘li. *Tavba, bir juma kechki payt hovlisidagi voyish tagida achchiqqina ko‘k choy ho‘plab, xayol surib o‘ltirsa, bexosdan badani v a r a j a l a b, nogiron qo‘li asta-asta tepaga ko‘tarilibdi*. A.Dilmurod, Oq Ajdar sayyorasi. *So‘nggi xabarlarga qaraganda, qariyaning ahvoli og‘ir. Dam v a r a j a l a b, dam behush bo‘lib yotgan emish.* S.Boboyev, Chol o‘lmaydigan bo‘ldi. *Shamsiddin bir payt tamshanib ko‘zini ochsa, yumshoqqina to‘shakda v a r a j a q i l ib g‘ujanak yotibdi, yonida onasi mung‘ayib o‘tiribdi...* A.Dilmurod, Mezon burji. – *V a r a j a q i l yapman, a’zoyi badanim muzlab ketyapti, – dedi onam ovozi ham qaltirab*. U.Ro‘ziyev, Shabnam soyasida. *Ichim i d r a b ketdi. Oqtirnoq xirillar, mening esa qonim qaynab-toshardi.* A.Suyun, Oqtirnoq.

TITROQ, QALTIROQ 1. Qo‘rquv, holsizlik, sovuq, kasallik va shu kabilardan yuzaga kelgan titrashli holat. **Qaltiroq** so‘zida harakat belgisi **titroq** so‘ziga nisbatan kuchli ifodalanadi.

Ko‘sani battar qo‘rquv bosdi, t i t r o g‘ i kuchayib, labi labiga tegmay qaqrab qoldi. B.Ahmedov, Amir Temur. *...Salimjonning t i t r o g‘ i biroz bosildi. “Tez yordam” mashinasi Muhayyoni hushsiz holda kasalxonaga olib ketdi.* A.Qahhor, Muhabbat. *Q a l t i r o g‘ i m shisha idishdagi suvni-da chayqatardi. Stakan lablarim va tishlarimga teggach-da, titrog‘im bosilmadi.* F.Farhod,

Ko‘klam kuyi. *Hilola oyoqlarining q a l t i r o g‘i bosilmayotgani uchun yurolmagach, bedapoya chetidagi baland uvatga o‘tirishga ruxsat berishdi.* A.Qorjovov, Zindonband qiz nolasi.

2. Titrab, qaltirab turadigan (qo‘l, oyoq, tana, vujud kabilarga nisbatan). **Qaltiroq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi.

T i t r o q qo‘llari bilan chiroqni yoqdi-yu, ustiga gazeta to‘shalgan jajji stol qarshisiga o‘tirdi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Fazliya t i t r o q qo‘li bilan piyolani ushlaganicha jim turaverdi*. T.Malik, Shaytanat. *Tojiboy q a l t i r o q qo‘llari bilan egri-bugri yoza boshladi. Tergovchi bir piyola suv tutdi.* A.Mamarasulov, Uchinchi yo‘l. *So‘ngra q a l t i r o q barmoqlari bilan cho‘ntagini kovladi. Boyagi pulni chiqarib, dasturxon chetiga qo‘ydi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

3. Uzilib-uzilib chiqadigan, titroq holdagi (ovozga nisbatan). Ko‘p hollarda *ovoz, tovush* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi. **Titroq** so‘zida belgi nisbatan kuchsiz, **qaltiroq** so‘zida esa belgi darajasi kuchli.

– By surat qalbaki, – dedi t i t r o q ovozda. – Unaqa demang... Bunaqa deyishga haqqingiz yo‘q! T.Malik, Shaytanat. *– Kechirasiz! – dedi u, anchadan keyin sekin, t i t r o q ovozda, – men o‘sha mahaldagi... hamma so‘zlaringizga, sevgingizga, taqdim etgan tilla uzuklaringizga – hammasiga ishongan edim!* O.Yoqubov, Tilla uzuk. *Oyijonim darvozaga yaqinlashib q a l t i r o q ovozda “nega tentaklik qilasan, ocha qol”, deb buyurdi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *– Muyassar qilganingga shukr, – deb yig‘lardi qariyalarga xos q a l t i r o q ovoz ila, “Xamsa”ni peshanasiga tekkizib.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

T

TOMON I, TARAF, YON, YOQ Biror narsa yoki o‘rin-joyga nisbatan yo‘nalishdagi makon, joy. Mazkur ma’noda **tomon, taraf** so‘zlari nisbatan faol ishlatiladi va bir-biri bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Yon** so‘zi ushbu ma’nosida nutqda kam uchraydi. **Yoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Bu yerdan o‘tganlarning ba’zilari g‘or og‘zining ikki t o m o n ida ikki bahaybat sherning turganini ko‘rishgan. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Ee, O‘tkirjon, bu xotinlarning gapiga kirsangiz, odamni qantarib qo‘yadi. U gaplar biz t o m o n da yo‘q.* A.A’zam, O‘zi uylanmagan sovchi. *Eshon bobo xudoyimning sevgan quli, noz-u ne’mat to‘rt t a r a f dan suvday oqib turadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bir t a r a f i hujralardan iborat bo‘lub, hammasi pishgan g‘ishtdan yasalgan*. A.Avloniy, Afg‘on sayohati. *Ozgina o‘ynayman-u darrov qaytib kelaman deb, tepalik y o n iga qarab yugurdim.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Meni bir y o n boshlasa aqlim, Boshqa y o n ga yetaklar yurak.* E.Vohidov, Saylanma. *– Bu y o q qa o‘t, tentak! – deydi Bolta Mardon o‘g‘lidagi o‘zgarishni payqab jahl bilan.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *“Borib o‘sha y o q larni bir ko‘rib kelinglar”, devdilar xo‘jayin, mana, aytganlarini qildik.* Nazarmat, Jo‘rlar baland sayraydi.

TOMON II**, TARAF 1.** O‘zaro aloqada, munosabatda bo‘lgan kishilar yoki guruhlarning har biri. Nutqda ushbu ma’noni ifodalashda **tomon** so‘zi nisbatan faol ishlatiladi.

Har ikki t o m o n ning ishini ko‘rgan odam muqarrar: “Bular kim tez qazirga o‘ynashganov!” deb o‘ylaydi. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Abdurahmon yosh bola ekan, otasi o‘lib, onasi va ota t o m o n lari tarbiyasida qoldi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *U t a r a f dan men ham to‘yni tezlatay...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ko‘rdingizmi, ham ota, ham ona t a r a f dan birmiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

2. O‘zaro ziddiyatda bo‘lgan, muxolif tomonlar. Sinonimik qatordagi ushbu so‘zlar qayd etilgan ma’nosida erkin almashinib qo‘llana oladi. **Tomon** so‘zi uslub jihatdan betaraf, **taraf** so‘zidan ko‘proq kitobiy uslubda foydalaniladi.

– Men unga hech narsa demayman, – dedi tergovchi, – mening uchun ikki t o m o n ham barobar. – Barobar?! – Ha, biz ikki t o m o n ning ham fikrini eshitamiz, hujjatlari bilan tanishamiz… A.Muxtor, Chinor. *Yov t a r a f so‘radi: – Orqam, deb nechun Oh chekding, ko‘ksingdan ochdik-ku yara.* A.Oripov, Saylanma. *Ne ko‘rgulikki, qarama-qarshi t a r a f larning har ikkisi ham mening o‘zim: “Otam” ham men, “akam” ham men.* U.Hamdam, Muvozanat.

TOMON III**, TARAF, JIHAT** Biror masala, narsa, voqea-hodisa va shu kabilarning qirralari, qismlaridan biri. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **tomon** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Taraf, jihat** so‘zlari, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi.

Men o‘z fikrimni muhtaram sud hay’atiga arz qilib, masalaning bu t o m o n i ga ham diqqat qilinmog‘ini so‘rayman. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ha, bizning kasbning o‘ziga xos nozik, jilov tutqizmas, ba’zan asov, ba’zan injiq t o m o n lari bor.* N.Safarov, Olovli izlar. *“Millatchilik – o‘z kindik qoni to‘kilgan yerga sadoqatdan bino bo‘ladi… Ammo-lekin millatchilikni yomon t a r a f lari-da bor.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Ammo mulla Abdurahmon ahmoq emas, ko‘p ish ko‘rgan tullak! Endi faqat uning dushmanlik t a r a f i qoldi, ham bu aniq.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Said o‘ylanardi. Ro‘monda yana bundan boshqa ko‘p j i h a t lar bor. Ularni bu yerda sanab o‘lturish hojat emas, ular muhtaram o‘qug‘uchining nazaridan qochib qutilmas.* A.Qodiriy, Ro‘monning mavzusi to‘g‘risida. *Birgina alamli, armonli j i h a t ini aytmaganda, bari sodda, bari naqd! Mo‘may biznes!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

TOMON IV**, TARAF, QARAB, SARI, BO‘YLAB, BO‘YICHA** Harakat yo‘nalgan tomonni ko‘rsatadigan yordamchi so‘z. Qatordagi so‘zlar bosh va jo‘nalish kelishigidagi so‘zlarga bog‘lanib keladi. **Tomon** so‘zi uslubiy jihatdan betaraf, **qarab** so‘zi ushbu vazifada ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Bo‘ylab, bo‘yicha** so‘zlarida muayyan yo‘nalish doirasidalik ta’kidi mavjud, kitobiy uslublarda faol qo‘llanadi.

Zohid anchagacha o‘ziga kelolmay o‘tirdi. So‘ng shart o‘rnidan turib, prokuror yordamchisi xonasi t o m o n yurdi. T.Malik, Shaytanat. *U endi eshik t o m o n yo‘nalgan edi, xotiniga ko‘zi tushdi.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Anvar qo‘lini yaqindan isitmakchi bo‘lib gulxan t a r a f ga bir qadam bosti.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Chindan ham ancha uzoqda, magazin t a r a f dan buruqsib alanga aralash tutun ko‘tarilyapti.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Ko‘ngli notinch bo‘lganiga qaramay, o‘ttiz birinchi dekabr kuni eski uyiga q a r a b ketdi*. T.Malik, Shaytanat. *Hamma vagon eshigiga q a r a b yuguradi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Begunoh odamlarni asossiz ayblab qamashdagi gunohlari uchun yaqindagina vazifasidan pastlatilgan odamning yana cho‘qqi s a r i parvozi ajablanarli hol edi*. T.Malik, So‘nggi o‘q. *Farhod metrodan chiqqach, maydonni kesib vokzal s a r i borayotganida ko‘cha shovqini ora kimdir otini aytib chaqirayotgandek bo‘ldi.* E.A’zam, Shovqin. *Zaminda charx urar ruhingiz bedor, Qolgan tiriklarning tinchini o‘ylab. Charx urar, Chotqolga termulgancha zor, Qarshining bepoyon dashtlari b o‘ y l a b*. A.Oripov, Xotira. *Bu ko‘chaga bir marotaba kirgan odam qaytib chiqmog‘i dushvor, ixtiyorida birgina imkon qoladi – ana shu ko‘cha b o‘ y l a b ichkarilash, ichkarilash, vassalom!* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Sobirning sog‘ligida aytarli o‘zgarish yo‘q, umri har doimgiday uy-kasalxona marshruti b o‘ y i ch a o‘tardi*. Z.Qurolboy qizi, Yozsiz yil. *Nihoyat, katta yo‘lga qaytib chiqib, odatdagi marshrut b o‘ y i ch a ketdilar*. Sh.Xolmirzayev, Ozodlik.

TOMCHI I**, QATRA, CHAKKA** Suyuqlikning tomishidan hosil bo‘lgan zarrasi. **Qatra** so‘zi badiiy uslubga xos, suyuqlik zarrasining juda oz miqdorda ekanligiga ishora qiladi. **Chakka** so‘zi shevaga oid, tomdan sizib o‘tib, uyning ichiga tomayotgan yomg‘ir tomchisiga nisbatan ishlatiladi.

Ko‘nglida g‘alati bir g‘urur uyg‘ondi, o‘zining miskinligidan, manavi qora balchiqqa belanib yotganidan, suvni kuchukka o‘xshatib shaloplatib ichayotganidan shodlandi, sovuq t o m ch i larning chanqoq vujudi bo‘ylab bir maromda taralayotganiga quloq soldi. M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Har tun uzib ketar umrimdan bir kun. T o m ch i toma-toma ko‘l bo‘lgandek lim.* Zulfiya, Saylanma. *Ummonlar ko‘rinar q a t r a yosh misol, Chigit uvog‘icha kelmas tog‘lar ham.* A.Oripov, Ona sayyora. *Xirurg stakandan choy ho‘plar, uning peshonasida mayda ter q a t r a lari yiltirar edi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Shiftning qamishlari osilib qolgan: kuzda ch a k k a o‘tgan.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Molining xashagi tamom bo‘lganga xashak berdi, tomidan ch a k k a o‘tganning tomini suvatdi.* O‘.Umarbekov, Saylanma.

TOMCHI II**, QATRA** Son so‘zlar bilan birga kelib, hisob so‘z vazifasini bajaradi. Bu ma’noda **tomchi** so‘zi nutqning barcha shakllarida faol. **Qatra** so‘zi bu ma’noda **tomchi** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi, ammo **qatra** so‘zida ma’no ta’kid oladi, kitobiy uslubga xos.

Bir t o m ch i suv chumoliga daryo ko‘rinadi. Maqol. *Yuragimni yoqar o‘tli iztirob Ammo ko‘zlarimda bir t o m ch i yosh yo‘q.* E.Vohidov, Saylanma. *Hayhot, ko‘tarolmam kipriklaringdan Uzilgan bir q a t r a qayg‘u yoshini...* E.Vohidov, Saylanma. *Qaysidir yillar matbuotda Orol mavzusini rosa “chaynashdi” – biroq sho‘rlik dengizga bundan bir q a t r a naf bo‘lmadi.* N.Egamov, Muxbircha palov sabog‘i.

TORTINMOQ, IYMANMOQ, QIMTINMOQ Uyat, andisha bilan biron narsadan o‘zini tiymoq. **Qimtinmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

O‘tib, ana, bog‘ni aylaning. Mevalardan uzib yeng. T o r t i n mang, dehqonchilik. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ilgari qizlarning o‘zlari o‘tirishar ekan. Endi oralariga u kirdi... Pardoz-andozga boshqa xonalarga chiqishdi, hatto choyni ham t o r t i n ib ichishdi.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Shunaqa odamlar bo‘ladi. O‘zining odamgarchiligidan i y m a n gandek, uni yuzaki badjahllik, qo‘pollik yoki sergaplik bilan niqoblashga urinadi.* A.Muxtor, Chinor. *Yana oldiga kirishga i y m a n di, uzoq vaqt yolg‘iz yashagan kishi odam yoqtirmaydigan bo‘lib qoladi, deya ko‘nglidan o‘tkazdi.* Q.Kenja, Palaxmon toshi. *Chokarning hamisha hazil-mutoyiba ilashib turadigan lablari asabiy q i m t i ngan edi.* S.Siyoyev, Avaz. *– Ha, vaqt ham o‘taverar ekan, jo‘ra, – dedi hashamatli kresloga q i m t i n ibgina o‘tirarkan Nurillo.* U.Hamdam, Muvozanat.

TOZA I, OZODA, POKIZA, POK Kir, ifloslikdan xoli. **Ozoda** so‘zida **toza** so‘ziga nisbatan belgi darajasi kuchliroq. **Pokiza, pok** so‘zlarida nihoyatda tozalik ta’kidi yorqin ifodalangan.

So‘ng hamisha dasturxon o‘rnida yoziladigan belbog‘idagi non ushoqlarini bir chetga qoqib-suqib, uni to‘ni ostidan beliga bog‘laydi-da, xurjunidan t o z a va mayin matoga o‘ralgan kitobni qo‘liga oladi. N.Norqobilov, Kurash. *Zebi tashqariga chiqib, t o z a qor bilan qo‘lini yuvdi, t o z a qorni yuzlariga surkadi, jindak yedi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Oqsoqol xud-bexud, o z o d a engilboshi bilan nevaralari tuprog‘ini o‘ynatib yuborgan yalang hovli sahniga o‘tirib qoldi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Yam-yashil archazorlar orasiga yashiringan bir qavatli o z o d a, ko‘rkam uychalar.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Xuddi shu kunlarning odamlari yashaydigan oddiy, lekin bir qaraganda hovli egasining kimligini “aytib” turadigan p o k i z a, fayzli, ro‘zg‘or buyumlari ham ortiqcha ziynatli bo‘lmasin.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Yomg‘ir tomchilari bilan yuvilgan havoning p o k i z a yellari goh badanni chimchilab o‘tadi, goh seskantiradi.* Shuhrat, Shinelli yillar. *Rasulullo‘h na bo‘yoq surgay erdi, U poklardan p o k-u p o k yurgay erdi.* O.Bo‘riyev, Amir Temur.

TOZA II, POK, POKIZA, SOF, OZODA G‘araz, qabih, nodurust niyatdan xoli. **Ozoda** so‘zi bu ma’nosida nutqda kam qo‘llanadi.

Siz uni iflos chuqurdan tortib chiqaribsiz. U muni taqdir etadi, o‘zining yosh va t o z a ko‘nglini sizga tutadi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Men uni yaxshi*

bilaman. U yaxshi qiz, ko‘ngli t o z a. Shuhrat, Shinelli yillar. *Qiz qalbiday p o k edi havo, Qiz qalbiday sevgiga davo.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *– Unaqa demang, onasi, – Komil tabib xotinini yupatdi. – Ochilboy – p o k bola. P o k odam xor bo‘lmaydi, adolat degan narsa bor. Xudo bor.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *“Bobom doim Olloga sig‘inardi, p o k edi, albatta, Munkarnakir yaxshi so‘roq qilar”, deyman ichimda.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Imoniga, diniga mustahkam p o k i z a odam bor joyda ajina yuz chaqirim nariga qocharmish.* S.Ahmad, Hukm. *Bu olamda mening p o k i z a imonimdek imon yo‘q. Bizga oltin ne kerak, Oltin muhabbat birlamiz.* E.Vohidov, Saylanma. *She’r s o f yuraklarning qulog‘i va ko‘zidir.* S.Rustam, She’r nima? *Urib turgan yoniq ko‘ksingda Buloqday s o f qalbingni ko‘rdim.* E.Vohidov, Saylanma. *Ufqqa tirmashar chaqaloq bahor Yam-yashil vujudi biram o z o d a...* U.Azim, Saylanma. *Xayollari shirin qizginam, Ko‘ylagiday ko‘ngli o z o d a, Yuragingga jo bo‘lar olam, Tuyg‘ularing o‘ynar fazoda.* E.Jumanov, Shoh qiziga.

TOZA III**, SOF, MUSAFFO, BEG‘UBOR, G‘UBORSIZ** Chang-g‘ubordan xoli. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **toza** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Musaffo** so‘zi ko‘proq osmon, havo kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Sof** so‘zi tiniqlik ta’kidiga ham ega. **Beg‘ubor, g‘uborsiz** so‘zlarida har qanday nodurust unsurlardan xolilik yorqin aks etgan.

T o z a osmonda yulduzlar charaqlaydi. S.Nurov, Narvon. *Lekin Saidni quchoqlab, ko‘nglini ko‘tarish uchun emas, balki derazani ochib, t o z a havodan to‘yib-to‘yib simirish uchun...* U.Hamdam, Muvozanat. *Yoshlik – bu karvonning erka noridir, Daryoday toshqindir, jilg‘a kabi s o f.* A.Oripov, Inju diyor uchun. *Qorsiz qishning muzdek, s o f havosini simirib borarkan, Yusuf shu yo‘ldan to‘ppa-to‘g‘ri tog‘ning qor tushgan cho‘qqisiga chiqib ketadigan kabi sezardi o‘zini.* U.Hamdam, Muvozanat. *Havas bilan qaradim senga, Tahsin o‘qib, qoshingda turdim. Havo toza, m u s a f f o, zangor, Gulzor bo‘ldi menga sayl-goh...* E.Vohidov, Saylanma. *Havo nihoyat toza, m u s a f f o.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Sen ketding-u so‘ldi chamaning, Qurib bitdi b e g‘ u b o r chashmang.* E.Vohidov, Saylanma. *Ular anhor bo‘ylab yurishdi. Havo iliq, b e g ‘u b o r.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ko‘zlarini yarim yumgancha quyoshga, b e g ‘u b o r osmonga tikilib uzoq yotdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Ko‘k g‘ u b o r s i z, yuksakda quyosh, Laylo yanglig‘ vafodor va yosh. Doston ila uxlab qolibman, Tushlarda ham shoir suhbatdosh.* A.Oripov, Alisher. *G ‘u b o r s i z havolar ipakdek mayin, Shamol, senga qulluq, senga tashakkur!* I.Mirzo, Sizni kuylayman.

TUGAMOQ, TAMOM BO‘LMOQ, YAKUNLANMOQ, YAKUN TOPMOQ, BITMOQ, SOP BO‘LMOQ, ADO BO‘LMOQ, OXIRLAMOQ, NIHOYALAMOQ Amalga oshirilgan biror faoliyat, ish nihoyasiga yetmoq, jarayon oxirlamoq; savol-javob, suhbat, ma’ruza, bahs kabilar yakun topmoq; narsa-predmet ishlatilib, sarflanib tamom bo‘lmoq. **Tugamoq** so‘zi ko‘p

ma’noli bo‘lib, “ish-yumush yakuniga yetmoq; savol-javob, suhbat, ma’ruza kabilar nihoyasiga yetmoq; biror predmet sarflanib, tamom bo‘lmoq; vaqt, muddat kabilar tugamoq, nihoyasiga yetmoq” kabi qator ma’nolarni ifodalaydi. **Tamom bo‘lmoq, yakunlanmoq, yakun topmoq, bitmoq, sop bo‘lmoq, ado bo‘lmoq** so‘zlari “biror ish-faoliyat, xatti-harakat, gap-so‘z kabilar butkul poyoniga yetmoq” ma’nosini anglatadi. Ushbu qatordagi **bitmoq, sop bo‘lmoq, ado bo‘lmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi. **Oxirlamoq, nihoyalamoq** so‘zlarida “biror ish-yumush, savol-javob, suhbat, bahs kabilar poyoniga yetmoq” ma’nosi ustuvor. Bu so‘zlar orqali xatti-harakat, faoliyatning hali davom etayotganligi anglashilib turadi.

Ammo tez orada to‘rvasidagi onasi tugib bergan talqoni, cho‘ntagidagi chaqalari tugadi. Q.Ochilov, Savob. – *Bugungi ishimiz tugadi, – dedi. – Ertaga kelsangiz, margimushni olib, kasal tishingizni plombalab qo‘yaman.* A.Egamnazarov, Tishi og‘rigan bo‘ydoq. – *Oltin o‘tda bilinadi, – dedi Sobiraxon, – urush tamom bo‘lar, o‘yin-kulgi uchun to‘planganimizda, bu kunlar ertakday bo‘lib ham qolar.* A.Qahhor, Xotinlar. *Norqul ham mardlik qildi – nasiyaga nafas olishga ijozat etdi. Norqulning uyidagi bozor iqtisodiga o‘tish marosimi shu zaylda yakunlandi.* T.Malik, Bozor iqtisodi. *“Muzokara” yana o‘shanday – ayanchli yakunlandi...* U.Hamdam, So‘z. *Mazmunki, olam-olam zo‘r boylik topdi yakun.* G‘ayratiy, Saylanma. *Tortishuv tan jarohati bilan yakun topdi.* Gazetadan. – *Ish bitdimi ? U kulumsiradi. Kulgisi o‘g‘irlik ustida ko‘lga tushgan odamning esankirashiga o‘xshardi.* Q.Ochilov, Uchinchi odam. *Ana, zavoddan olib, nihoyat haykalni qo‘ydirdim. Bu ish bitdi. – Xabarim bor. Tunov kuni qabristonni ziyorat qilgan edim, ko‘rdim.* O.Muxtor, Keksa muallim yoki Napoleon haykali. *Ha, bir alami bordir-da... Yo nos sop bo‘ldimikin? Xumori tutgan bo‘lsa kerak.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Yurtim, ado bo‘lmas armonlaring bor.* M.Yusuf, Saylanma. *Sigirning puli ado bo‘ldi, Rahmonqul somsapazga o‘tqalar bo‘libdi, kabobpazga shogird tushibdi-yu, ammo birortasiniyam eplay olmabdi.* “Gulxan”. *Qish oxirladi. Uyimizga pochtachi keldi. Harbiy xizmatga chaqiruv qog‘ozi qoldirdi.* F.Jabborov, Maktub. *Sal o‘tib, yozuvlarim oxirlaydi va men keksa tanimga ozgina hordiq beraman.* M.M.Do‘st, Lolazor. *Parizod bir og‘iz ham gapirmadi. Abdullaning savollariga ba’zida boshini irg‘ab qo‘ydi, ba’zida umuman javob bermadi. Shu alpozda jinko‘cha ham oxirladi.* G.Mamarasulova, Pariro‘y. *Bir menmikan desam, boshqalar-da qo‘shiq ketidan ergashib keldi. Qo‘shiq nihoyaladi.* T.Murod, Yurt qo‘shig‘i. *Dallol bilan sotuvchi murosaga kelishib, eshak savdosi nihoyaladi.* G‘.Shermuhammad, Barakasini bersin.

TUGATMOQ I**, TAMOMLAMOQ, TAMOM QILMOQ, SOP QILMOQ, BITIRMOQ, ADO QILMOQ, YO‘Q QILMOQ, YO‘QOTMOQ, QURITMOQ** Biror narsani sarflab, uni batamom yo‘q holatga keltirmoq.

Tamomlamoq, tamom qilmoq, tugatmoq so‘zlari barcha nutq uslublarida faol qo‘llanadi. **Ado qilmoq**, **sop qilmoq, quritmoq** so‘zlari bu ma’nosida so‘zlashuv nutqida ko‘p uchraydi. **Quritmoq** so‘zi salbiy bo‘yoqqa ega, bu so‘zda tugatish, ado qilish harakati kuchli ifodalanadi. **Yo‘qotmoq, yo‘q qilmoq** so‘zlarida harakatning batamomligi ta’kidi mavjud.

– O‘zing ye, bolam, – deydi buvim. – Yemayman. ...Kosadagi go‘jani o‘zim yeb t u g a t dim. S.Barnoyev, Arvohlar. *Uning sarflayotgan pullari boshqalarnikiga qaraganda ozmi, ko‘pmi, bunisini bilmaydi. Biroq u bor-budini sarflab t u g a t di.* M.Nizanov, Aqchagul. *Men uni pishgunicha qo‘ymay, g‘o‘raligidayoq t a m o m l a yman.* Sh.Sulaymon, Ota va o‘g‘il. *Ular ikkalasi topgan-tutgan gaplarini bir-birlariga aytishib, uch choynak choyni t a m o m l a dilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Xotinlar ziyrak bo‘lishadi, uydagi konfetlarni ko‘chadagi bolalarga tashib t a m o m q i l ishini bilmaydi, deysizmi?* S.Ahmad, Ko‘zlaringda o‘t bor edi. *Ko‘ryapsiz-ku, ikki mashinalab ham terib t a m o m q i l ib bo‘lmayapti.* S.Ahmad, Cho‘l burguti. *Qorni ochiqqan yigit qozondagi ovqatni birpasda paqqos tushirib s o p q i l ibdi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Olimjon shunday qilsa, men darrov tuzalib qoladigandek, do‘ppisidagi suvning hammasini ichib b i t i r di.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Arslonqul, o‘z odaticha, ovqatni deyarli hammadan oldin yeb b i t i r di-da, hamkorlari bilan hali nonqatiq bo‘lmagani uchun ularni kutmasdan o‘rnidan turdi.* Oybek, Navoiy. *...Meni qutqarish uchun xotinim hammasini sovurib a d o q i l gan.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Davlati qursin! Hammani yeb a d o q i l adiganga o‘xshaydi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Oxiri mazkur voqealar shunday tugadiki, futbol uchrashuvlarini deb 12 ming dollar pulini sarflab y o‘ q o t gan yigit yana o‘ynashda davom etdi.* Gazetadan. *Nodir hamma pullarini qimorga tikib, butkul y o‘q q i l ibdi.* B.Toshev, Qimorning oqibatlari. *Lekin bola o‘lgudek ichag‘on ekan, bir shishasini bir o‘zi q u r i t di, tezgina mast ham bo‘lib qoldi.* E.A’zam, Shovqin. *Bul bu yoqqa o‘tdi, u yoqqa o‘tdi, bir qozon oshni pishmay turib q u r i t di.* “Alpomish”.

TUGATMOQ II**, TAMOMLAMOQ, TAMOM QILMOQ, OXIRLATMOQ, SOP QILMOQ, YAKUNLAMOQ, BITIRMOQ, ADO QILMOQ (ETMOQ)** Biror yumush, ish-harakatni oxiriga yetkazmoq. **Tamomlamoq, tamom qilmoq, tugatmoq, bitirmoq, yakunlamoq** so‘zlari biror yumush, faoliyat, ish-harakatni poyoniga yetkazish ma’nosida erkin almashinib qo‘llanaveradi. **Yakunlamoq** so‘zida biror natija bilan tamomlash ta’kidi anglashiladi. **Ado qilmoq** so‘zi ish-harakatni yakunlash ma’nosida juda kam ishlatiladi. **Ado qilmoq**, **sop qilmoq** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos.

Cho‘llarda boshlangan yangi hayot va yangi odamlarning qissasini yozib t u g a t ib bo‘larmidi! S.Ahmad, O‘rik domla. *Balkim, bu yosh yozuvchining so‘nggi qo‘lyozmasidir, balkim, bu qo‘lyozmani t u g a t may turib, uni ajal elchilari ma-*

ngu rihlatga yetaklab ketgandir?! N.Eshonqul, Qalb to‘zoni. *Ikkinchi chopiqni t a m o m l a dingmi?* I.Rahim, Chin muhabbat. *Me’mor raisligida barcha ustalarni to‘plab, ishni yana ham tezlatish va sha’bon oyigacha qurilishni t a m o m l a b, ramazonga xursandchilik bilan kirishni ta’kidladi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Qanday qilib o‘yinni t a m o m q i l ganimni bilmadim. Sahna orqasidan chiqib kelayotsam, chiroylikkina bir qiz ro‘molga o‘ralib turibdi.* S.Ahmad, Zumrad. *Omadimiz kelgan ekanmi yo qurt tutishni sog‘inib qolgan ekanmizmi – biram bo‘lib berdi, qani endi terib t a m o m q i l olsak?* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Tong otar mahal Temurbek ibodatini o x i r l a t di.* N.Ismoilov, Movarounnahr tongi. *U kishi fin urushi, nemis urushlarida qatnashib, qayta-qayta yaralanib, qayta-qayta tuzalib, nihoyat urushni o x i r l a t ib, qishlog‘iga qaytgan.* G‘.Hojiyev, Sodiq bobo-ning ketmoni. *Halima kechgacha uy yumushlarini s o p q i l a olmadi*. Gazetadan. *“Tez yordam” doktori rasmiyatchilikka doir ishlarini y a k u n l a b ketgach, u ham sekin ko‘chaga chiqdi*. T.Malik, Talvasa. *Xo‘jalikdagi hamma qishloqlarda kelgusi qishgacha gazlashtirishni y a k u n l a sh rejalashtirilgan.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *O‘zi bebaho dastyor-a, zipillab, hamma ishni b i t i r adi bir zumda.* S.Nurov, Narvon. *Mendan kashtachi chiqmas ekan. Harflar qing‘ir-qiyshiq bo‘lib ketdi. Shu arzimagan ishni b i t i r guncha tong bo‘zardi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *O‘qib to‘ymas edik, ko‘zdagi nam va yoshlarni artib a d o q i l a olmasdik, Maqsud.* M.Mansur, Judolik diyori. *Ul aksar shom va ertalabgi namozlarnigina masjidda o‘qub, qolganlarini uyda a d o q i l ar, peshin, asr, xuftonlarga vaqt topolmas edi...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

TUGATMOQ III**, TAMOMLAMOQ, TAMOM QILMOQ, OXIRLATMOQ, SOP QILMOQ, SOPLAMOQ, YAKUNLAMOQ, BITIRMOQ, XOTIMALAMOQ, XOTIMA QILMOQ, ADO QILMOQ (ETMOQ), XATM QILMOQ** Biror gap, suhbat, ma’ruza, bahs, fikr, o‘y kabilarni oxiriga, poyoniga yetkazmoq. **Tamomlamoq, tamom qilmoq, tugatmoq, yakunlamoq, xotimalamoq, xotima qilmoq** so‘zlari gap, suhbat, ma’ruza, bahs kabilarning yakunlanganligi ta’kidini anglatadi. **Bitirmoq** so‘zi bu ma’nosida, asosan, *so‘z, gap* so‘zi bilan bog‘lanib, ularning aytib bo‘linganligini ifodalaydi. **Sop qilmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Soplamoq**, **ado qilmoq** so‘zlari bu ma’nosida nutqda juda kam ishlatiladi. **Xatm qilmoq** so‘zi koproq diniy-kitobiy nutqqa xos.

Keyin bu fikrni ochiq aytolmasligim bois: – Bir-birlaring bilan yanayam yaqin bo‘lib kelishlaring uchun, – deb gapni t u g a t dim. Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Chol gapini t u g a t ib bo‘lgandan keyingina biz bilan ko‘rishdi.* S.Ahmad, O‘rik domla. *Hoji o‘zidan oshirib so‘zlagan bu so‘zlarini shu gap bilan t a m o m l a di.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qurbon ota, ayniqsa, Xadicha xola, Sobirjon mana shu to‘g‘rilarda ham gapirar, deb xavotirda edi, xayriyat, so‘zini t a m o m l a ydiganga o‘xshaydi.* A.Qahhor, To‘y. *U notiqlikning hamma*

qoidalariga rioya qilib, "mafkura maydoni"ning hamma "past-baland"larini e'tiborga olib so'z boshlaydi. Xuddi shu tarzda so'zini t a m o m q i l a d i. A.Qahhor, Qaydlar. *Men uni bozorchaning yonida uchratgandim. Gaplashgandim. Gapimni o x i r l a t masdan ko'zimni oldidan yo'qolib qoldi.* N.Ismoilov, Tabib. *– Namuncha ezmalanding, gapingni s o p q i l dingmi?* Gazetadan. *...Abbosov so'zini y a k u n l a di: – Do'stim, qadrdonim, qabringda tinch yot. Sening nurli xotirang hech qachon unutilmaydi. Alvido!* S.Ahmad, Jimjitlik. *– Qisqasi, oldin o'yla, keyin so'yla!" – deb, o'z ma'ruzasini y a k u n l a di.* F.Bobojonov, Orzuga eltuvchi yo'l. *– Shunday qilib, – gapini y a k u n l a di Gulchehra, – maketda, asosan, qishloqning markazi ko'rsatilgan.* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *Yosh pardasi bosgan ko'zlarida ko'rinib turgan cheksiz minnatdorchilik tuyg'usini aytib b i t i r a olmas, aftidan, Masturaning bir minutlik orom uchun o'ng ko'zini o'yib berishga ham tayyor edi.* A.Qahhor, Ming bir jon. *Zaynab so'zini b i t i r a olmadi, chetga qarab, ko'z yoshini to'kdi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Qachondir, hamma narsani x o t i m a l a ydigan va yo Oyto'ldining, yo bolaning umriga nuqta qo'yadigan kun yetib kelishi kerak edi.* I.Sulton, Xun. *– Iqtisod – tejash degani, deydi mudarris so'zini x o t i m a l a yotib, minbar ortidagi o'rindiqqa cho'kar ekan...* A.Suyunov, Mudarris. *Falastinlik shayx so'ziga juda go'zal x o t i m a q i l di.* Gazetadan. *Ular diyor tasvirlarini-da unutib, Allohga hamd-u sanolar aytishar, bu kunlarga yetkazgani, hamma narsani chevarlik bilan chok-chokiga to'g'rilab, ularni qo'sha qaritib qo'yganiga shukronalar aytib, a d o q i l isha olmas edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *U kishining ta'riflarga sig'maydigan shunday fazilatlari ko'pki, aytib a d o q i l olmaysan.* M.Bo'ron, Kulgu hikoyalar. *To'rt kunsiz Qur'onni x a t m q i l ib bo'lmaydi.* A.Qodiriy, Obid ketmon. *– Siz Sharqda ishlab juda ko'p tajriba orttirgansiz, bir necha til bilasiz, – davom etdi Malison, – Qur'onni x a t m q i l gan zabardast mudarrissiz...* K.Yashin, Hamza.

TUGATMOQ IV**, YOPMOQ, BEKITMOQ (BERKITMOQ)** Biror muassasaning faoliyat yuritishiga chek qo'ymoq. **Yopmoq** so'zi so'zlashuv uslubida faol ishlatiladi. **Bekitmoq** so'zi bu ma'noda nisbatan kam ishlatiladi, asosan, oddiy so'zlashuvda qo'llanadi.

Qirg'inni kim qilgan-u, jodiga kim qolgan edi? Yetmish xonadonli qishloq rentabelsiz xutor sifatida t u g a t ildi, bu yil guvala uylar-u molxonalar yer bilan bitta qilib tekislanib, shudgorlangach, lalmi arpa ekildi. A.Yo'ldoshev, Quduq. *1914–1915-yillari reaksiya, ikki tomonlama tazyiq kuchaydi, ro'znomalar yopib qo'yildi. "Ma'rifat" nashriyoti va kitob savdosi ishlari t u g a t ildi...* H.Boltaboyev, Talabni qondirmagan inqilob. *Yana bir mulohaza: eski maktablar, masjid-u madrasalar xurofot o'chog'iga aylangan, keyinroq esa shular-da y o p ilgan va buzilgan, ulamolar quvg'in qilingan, noyob ilmiy-ma'rifiy kitoblar yoqib, ko'mib yuborilgan...* R.Qo'chqor, Sulaymonning o'limini kutayotgan

devlar. *Sakkizinchi oyg‘acha bormay, Andreyev ismindag‘i Skobel maorif rahbari tomonidan majburiy y o p ildi.* Hamza, Tarjimayi hol. *...Sho‘rolar tomoniga o‘tgan deyarli barcha bosmachilar umumiy afv to‘g‘risida dekret bo‘lishiga qaramay, otib tashlandilar, eski maktablar, madrasalar tez orada b e k i t ildi...* “O‘zbekiston tarixi”. *529-yilda Vizantiya imperatori Yustinian farmoniga binoan Afinadagi Aflotun Akademiyasi b e r k i t ildi.* “Falsafa”.

TUHMAT, BO‘HTON Birovga asossiz ravishda qo‘yilgan ayb, asossiz da’vo. **Bo‘hton** so‘zida **tuhmat**ga nisbatan ma’no kuchli ifodalanadi.

T u h m a t tosh yoradi, Tosh yormasa, bosh yoradi. Maqol. *– Iloyo ovmin, – fotiha o‘qidilar Eshon bobom, – tikilib kelgan balodan, notavon t u h m a t-u bemahal o‘limdan o‘zi asrasin.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *O‘limidan avval otam bechora Unga bag‘ishladi ajoyib doston, Lekin Shomil nomin qildilar qora, Yog‘dirdilar mardning sha’niga b o‘ h t o n.* E.Vohidov, Saylanma. *Vijdon ketgan joyda, albatta, bir kun, Ilondek qo‘zg‘olur b o‘ h t o n va tuhmat.* A.Oripov, Saylanma.

TUHMAT QILMOQ, BO‘HTON QILMOQ, MALOMAT QILMOQ Tuhmat yog‘dirmoq, asossiz ayblamoq. **Bo‘hton qilmoq** so‘zida belgi kuchli ifodalanadi.

Mayli, o‘g‘lim, u masalada har birimizning o‘z nuqtayi nazarimiz bor. Bir la’nati odam menga pora berganman deb t u h m a t q i l yapti. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Qachon sendan pul olibman? Unaqa t u h m a t q i l ma, xotin.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Har holda, bizning mundagi vazifamiz maxdumni tahlil qilish emas, balki uning shaxsiga xiyonat va b o‘ h t o n q i l ishdan saqlanib, ya’ni ortdirmay va kamitmay o‘qug‘uchig‘a butun taqdim eta bilishdir.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *O‘zim nechog‘liq haqmanki, birovga nohaqsan, deya m a l o m a t q i l ardim.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Bir-ikki kishi norozi bo‘lib, menga etakdan yo ichkaridan tegdi degan ekan, odamlar m a l o m a t q i l ib tashlashibdi.* I.Sulton, Onaizorim.

TUHMATCHI, BO‘HTONCHI, MALOMATCHI Birovga tuhmat qiluvchi. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **bo‘htonchi** so‘ziga nisbatan **tuhmatchi** faol qo‘llanadi. **Bo‘htonchi, malomatchi** so‘zlarida belgi darajasi anchayin ortiq, **malomatchi** so‘zida hayosizlik ta’kidi ham mavjud.

– Qamoqxonada ovqatni tekinga beradi deyishuvdi-ku? – Bir t u h m a t ch i-ga berarkanmiz. Tavba, ham tuhmat qilsin, ham pul olsin. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Nadomatlar... nadomatlar bo‘lg‘aykim, Bibi Sardor ham o‘shal t u h m a t ch i lar yonini olmish!..* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Lekin g‘iybatchi, b o‘ h t o n ch i, mish-mishchilar bu narsadan ham o‘z g‘arazli maqsadlari yo‘lida foydalanishga urinib ko‘rishdi.* “Mushtum”. *Chin m a l o m a t ch i boshqalardan ichki hayoti va hollarini yashiradi.* I.Haqqul, Abdulla Oripov ijodida malomatiylik motivlari.

TUR, XIL, NAV, TIP, TOIFA Umumiy belgi, vazifa va boshqa xususiyatlariga ko‘ra birlashgan narsa-predmet hodisalar guruhi yoki ularning ko‘rinishi. **Xil** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p uchraydi. **Nav** so‘zi o‘simliklarga nisbatan, uning turini belgilashda qo‘llanadi. **Toifa** so‘zining nutqda insonlarga nisbatan ishlatilishi ko‘p kuzatiladi.

Har holda, Said Ahmadning aslahaxonasida kulgining t u r lari juda ko‘p va adib ulardan o‘rni bilan juda yaxshi foydalanadi. O.Sharafiddinov, Xalq sevgan adib. *Shamolning t u r lari anchagina. Misol uchun, bezori shamol bor, u bulutlarni surib kelmaydi, havo ochiqligida g‘uvullab esaveradi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Haqiqiy Sibir bakrabalig‘i. Juda tez ko‘payadigan x i l idan.* A.Yo‘ldoshev, Daryo. – *Men zerikmayman... Qanday osh qilay? – Qaysi x i l ini buyursam ekan? – deb o‘z-o‘ziga savol berdi Anvar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *O‘lmas aka hayotda samimiy bo‘lganlar, atrofidagilarga ishonganlar, odamlarni toifalarga, n a v larga ajratmaganlar.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Ertapishar qovunlar ham bor, o‘smirlar ba’zilarini xom-xatalaligicha yorib yeb qo‘yishadi... Ilk n a v lar kuchli, bo‘liq hosil bersa, keyingilari ota-onaning kuchsiz taraflarini olib unib chiqdi.* I.Sulton, Genetik. *Keyin, shu bilan barobar, adabiyot va san’at zimmasiga yanada mas’ul vazifalar yuklanayotir. Bu – yangi t i p dagi demokratik shaxsni tarbiyalash, shakllantirish masalasi.* Shukrullo, Xalq dardini joyladim dilga. – *“Viki”, ona kim? – Sotsial t i p lardan biri. Biologik, surrogat, genetik, ijtimoiy turlari bor. Izohlarga o‘taymi? – Yo‘q, o‘tmay qo‘yaqol.* I.Sulton, Mega-intellekt. *Oqsoqol bu t o i f a xalq bilan ham chiqishib yashash kerakligini biladi.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Oq podshoh bo‘lsin-u, yetmish ikki t o i f a ning tilini biladigan tilmochlari bo‘lmasin!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

TURMUSH, HAYOT, TIRIKCHILIK Insonning kun kechirish sharoiti, shunday holati. **Turmush** so‘zi keng tushunchaga ega bo‘lib, kun kechirish bilan bog‘liq barcha shart-sharoit, holatlarni o‘z ichiga oladi. **Tirikchilik** so‘zi, asosan, insonning moddiy ta’minot bilan bog‘liq holda kun kechirishiga nisbatan qo‘llanadi. **Hayot** so‘zi mazkur ma‘noda kamroq qo‘llanadi.

Nima qilayki, tilim qisiq. Bu qanday t u r m u sh? E.Vohidov, Saylanma. *Eshitgandirsiz, t u r m u sh i nochorroqlar qolib, aksariyat mulkdor-u badavlat odamlar pul ishlab kelmoq uchun chet ellarga oshiqayotir...* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Qaytaga uning qishloqda yashashi, ko‘chalardan baqirib-chaqirib sigirlarini haydab o‘tishi va telbavor qiliqlari bu go‘shadagi h a y o t ni yanada qiziqroq qilib ko‘rsatar edi...* Sh.Hamroyev, Qora kun. *Nahotki, odamning tabiati shunaqa: bir xillikdan zerikadi, rang-baranglik joniga oro kiritishini, siyqalashib ketgan h a y o t iga toza ruh, o‘zga ma’ni berishini tilaydi?* U.Hamdam, Muvozanat. *Bundaylarning ba’zisi daftar-qalamini momosidan qolgan sandiqqa tashlab, t i r i k ch i l i k izmiga tushib ketdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi

qaydadir. *T i r i k ch i l i k toshi benihoyat og‘ir bo‘lar ekan. Bizlarni zoriqtirmaslik uchun ayam tikish tika boshladi…* Oybek, Tanlangan asarlar.

TUTASH, PAYVASTA Bir-biriga ulashgan, tutashgan holatda. **Tutash** so‘zi uslub jihatdan betaraf, **payvasta** so‘zi ko‘proq badiiy uslubda uchraydi. Inson qoshiga nisbatan ishlatilganda, ijobiy munosabat ifodalaydi.

Sayhonlik tugab, t u t a sh bog‘lar ko‘rindi… S.Siyoyev, Yorug‘lik. *U yerda tugaydi o‘rmon, Davomi t u t a sh dir poyonsiz cho‘lga.* E.Vohidov, Saylanma. *U ingichka, rangpar, qisiq ko‘zli, quyuq p a y v a s t a qoshli, peshanasi torroq yigit edi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Uzun-uzun, qora, p a y v a s t a Kipriklari titrar, qaltirar.* M.Ali, Boqiy dunyo.

TUTASH BO‘LMOQ, PAYVASTA BO‘LMOQ Bir-biriga ulashmoq, tutashgan holatda bo‘lmoq. **Payvasta bo‘lmoq** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Tabg‘ach yerlari eski O‘tukan ila t u t a sh b o‘ l gani uchun tabg‘achlar-u jangjular qiyqira-qiyqira bosib kelib qolishardi… I.Sulton, Bilga xoqon. *O‘tinxonaning bir devori Robiyalarning hovlisiga t u t a sh b o‘ l gani uchun Tohir qo‘shni hovlida ham to‘polon ko‘tarilganini eshitib qoldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Xor vaziyatga qarab, asosiy qahramonlarning ariya va duetlariga p a y v a s t a b o‘l ib, qo‘shilib ketadi.* A.Sharipov, Musiqali teatr an’analari. *Alisher Navoiy mazkur bobda o‘ziga xos mahorat bilan muayyan zamon va makonni tasvirlaydi.... Har bir ko‘z yulduzi bir qosh hiloliga p a y v a s t a b o‘ l adi.* A.Malik, Alisher Navoiyning iloh, olam va odam haqidagi falsafasi.

TUTMOQ, USHLAMOQ Biror jonivor yoki jinoyatchini ushlab olmoq, qo‘lga tushirmoq. **Tutmoq, ushlamoq** so‘zlari nutqda erkin almashinib ishlatiladi.

Hali kiyik t u t dikmi, yo‘qmi, hech bo‘lmasa, shamollab kelamiz-da. M.Mansurov, Yombi. – *Mana, haromi o‘g‘rini t u t dik! – dedi uchovlondan biri.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bir necha soldat kelib, mahbuslarni u sh l a di, yasovul hammasining qo‘liga kishan urdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Biz bir-ikki o‘g‘rini u sh l a b, qamab, kerilib yuribmiz. Bu yoqda biz bilmagan, ming o‘ylab bir kallaga kelmagan ishlar bor ekan.* T.Malik, Shaytanat.

TUTUN, DUD Biror narsaning yonishi natijasida havoga ajralib chiqadigan gazsimon modda. **Tutun** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Dud** so‘zi esa, asosan, kitobiy uslubda uchraydi.

O‘sha tomondan osmonga o‘qtin-o‘qtin ko‘kimtir t u t u n ko‘tariladi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Tappi yonmay tutab turaveradi, t u t u n i ko‘zimni achitadi-da, keyin uni tepgim kelaveradi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Mamajonning dimog‘iga qorachiroq d u d i gup etib urildi...* A.Muxtor, Opa-singillar. *Sharofat xolaning tovushi mashinaning d u d i ichida qoldi…* A.Muxtor, Chinor.

TUXUM, MOYAK, YUMURTA Urg‘ochi parranda, toshbaqa va boshqa ba’zi hayvonlarning bola ochish uchun qo‘yadigan urug‘i. **Tuxum** so‘zi uslub jihatdan betaraf, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Moyak** so‘zi mazkur ma’noda shevalarda uchraydi, **yumurta** so‘zi (**yumurtqa** shaklida ham qo‘llanadi) shevaga oid.

...tulki esa hech kim yo‘qligida tovuqlarni yoki t u x u m larni o‘g‘irlab ketuvchi zaif, ammo epchil hayvon ekanini bilib olgan edi. I.Sulton, Orif. *Yuzta tuxumni qo‘ni-qo‘shni, yor-birodarlar o‘zaro yig‘ib berdi.* A.Qahhor, O‘g‘ri. *Bitta tuxum keltirib, shu m o y a k day saqich bering, desam, moyakday saqich berardi...* S.O‘nar, Otamzamon hangomalar. *Bir guruh bola m o y a k urishtiryapti.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Berganing bir y u m u r t a, O‘ldirding turta-turta.* Maqol. *Qudamning qudasi – y u m u r t a ning sho‘rvasi.* Maqol.

TUZMOQ I, TASHKIL QILMOQ (ETMOQ), BARPO QILMOQ (ETMOQ), OCHMOQ Biror davlat, tashkilot, jamg‘arma va shu kabilarni yuzaga keltirmoq. **Tuzmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, shu bois barcha nutq uslublarida uchraydi. **Tashkil qilmoq, barpo qilmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Ochmoq** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Temur t u z gan saltanatning vorisligi Shohruxdan keyin Ibrohim Sultonga o‘tishiga umid bog‘landi. Mirmuhsin, Me’mor. *To‘garak t u z ib, nimalarnidir o‘rgatib yuribdi yoshlarga.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Shu’ba doirasida bo‘lib o‘tgan dastlabki mashvarat ochiqdan ochiq tortishuvga, tarafkashlikka aylandi. Pirovardida maxsus hay’at t a sh k i l e t ildi.* X.Do‘stmuhammad, Qichqiriq. *Unday asarlarni siz to‘plangiz, milliy kutubxona t a sh k i l q i l aylik.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Endi biz mustaqil va har tomonlama rivojlangan davlat b a r p o e t ish harakatidamiz.* U.Hamdam, Muvozanat. *Men maktabga eson-omon kirib olgach, yotoqxonamizning shundoqqina biqiniga hurmatli ustozim nomida ustaxona o ch dim*. X.To‘xtaboyev, Sariq devning o‘limi. *Siyosat bo‘lmasa, tijorat bilan shug‘ullanarsiz, biron nima o ch ib ish yuritarsiz.* U.Hamdam, Muvozanat.

TUZMOQ II, YARATMOQ, HOSIL QILMOQ, TARTIB QILMOQ Hosil qilmoq, shakllantirmoq (gap, jumla, matn, ro‘yxat va shu kabilarga nisbatan). Nutqda bu ma’noni ifodalashda **tuzmoq** so‘zi nisbatan faol ishlatiladi. **Yaratmoq, hosil qilmoq, tartib qilmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Xanda ur, jo‘sh ur, yurak, Ozod zamindur bu zamin, Nazm t u z, Erkin, axir, Erkin zamondur bu zamon. E.Vohidov, Saylanma. *U kechalari turli rejalar t u z ib chiqar, tong otishi bilan bu rejalarning hammasi bema’ni ekanini, raqibining ostonasiga bosh egib borishi mushkul ekanini bilar, o‘g‘lini qaytarish uchun yana yangi rejalarni izlar edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Aybi shumishki, darsni programma bo‘yicha o‘tmasmish. Hisob ilmini Xorazmiy y a r a t gan, deb maqtaganmish.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *“...O‘zi y a r a t gan*

tartiblardan o‘zi siqiladi. Bo‘lmasa, kap-katta, rahbar odamga kun bo‘yi dolonda pishirib qo‘yibdimi?”, – deydi. A.A’zam, Hali hayot bor… *Gap hosil qilish uchun so‘z va so‘z birikmalarini grammatik jihatdan bog‘lash kerak.* J.Xolmurodova, O‘zbek tili. *O‘z asrida ma’nolar xazinachisi Amir Xusrav Dehlaviy Sulton Malikshoh Alp Arslon o‘g‘lining nomiga to‘rt devon tartib qilgan deydilar…* I.Sulton, Alisher Navoiy.

TUZOQ, QOPQON, DOM, KO‘ZANAK, JELA Hayvon va parrandalarni tutish uchun moslama. **Tuzoq, dom**ning ma’no qamrovi nisbatan keng. **Qopqon**, asosan, metall va yog‘ochdan ishlangan moslamani ifodalaydi. **Dom** badiiy nutqqa xos, eskirgan. **Ko‘zanak –** qushni tutish uchun qo‘yiladigan qil tuzoq, eskirgan so‘z. **Jela** – shevaga xos so‘z.

Tashna qushlar kelur ayni tush payti, Tuzoqlar qo‘yardim suv yoqasiga. Mirtemir, Qizg‘aldoq. *Mendan keyin hech Nomard kimsalarga Ishing tushmasin. Ularning qo‘lida Hamisha tuzoq, Lola, lolajonim, Lolaqizg‘aldoq!* M.Yusuf, Lolaqizg‘aldoq. *Izg‘irinli, sovuq tong palla Tushib qoldi qopqonga bo‘ri.* U.Azim, Qishki ertak. *Har qadamda g‘or, qoplon, Qurbon topqoni topqon...* H.Xudoyberdiyeva, Bul kun kimdir o‘ynasa. *Qush kabi parvoz tilar ko‘nglim, Ki anda bir umid Yor sayyodim sochini Dom etib ushlarmikin?* E.Vohidov, Hijron qushlari. *Sayding qo‘yaber, sayyod, sayyora ekan mendek, Ol dom ini bo‘yinidin, bechora ekan mendek...* Furqat, Sayding qo‘yaber, sayyod... *Chumchuqqa qo‘ysam ko‘zanak, ilindi unga so‘zanak.* Maqol. *Saksonipning o‘g‘li ham bu ish bilan shug‘ullanar, ovidan qolgan ikki-uchta tirik jo‘ja kaklikni qafasda saqlab, yozgacha boqib, yozda tog‘ga jela si bilan opchiqib kaklik ovi uyushtirardi.* S.O‘nar, Lochin. *Tush mahalida kukulayotgan musicha-yu kaptarlar – barisi bir bo‘lib o‘z tuxumiga sano aytaveradi: ku-ku, ku-ku… Ularga jela qo‘yishmaydi.* Sh.Salom, Saraton.

TUG‘ILMOQ, YARALMOQ, PAYDO BO‘LMOQ, BUNYOD BO‘LMOQ, BINO BO‘LMOQ, TO‘RAMOQ Dunyoga kelmoq (inson va boshqa jonzotlarga nisbatan). **Paydo bo‘lmoq, bunyod bo‘lmoq, bino bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **To‘ramoq** jonli narsalarga nisbatan qo‘llanadi, unda tarqalmoq ta’kidi qabariq aks etgan.

Men tug‘ildim go‘zal voha – Gul vodiysi qo‘ynida, quloq soling, so‘zlab beray bu vodiy qissasini. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Mening hech bir noliydigan yerim yo‘q edi… Fazilat tug‘ilgandan keyin men juda xursand edim.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ey mening Tangrili, qutlug‘ ulusim! Ostingda qo‘ng‘ir yer, ustingda moviy ko‘k yaraldi. Ikkisi orasida sen yaralding.* I.Sulton, Bilga xoqon. *So‘ngra jahonda yaralib jonzot, Suv ila xok berdi alarga hayot.* O.Bo‘riyev, Amir Temur. *Devni o‘ldirib bo‘lmaydi, deyishadi, shu rostmi? Uning qoni to‘kilsa, har tomchisidan ming dev paydo bo‘laveradi, deyishadi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Maktabda esa... zoologiya bizga “inson maymun-*

dan paydo bo‘lgan” deb uqtirardi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Dangasaning mingtasidan bitta yalqov paydo bo‘ladi.* E.Vohidov, Saylanma. *Farzand bunyod bo‘ldi, o‘lim yo‘q demak, Otaning ilgida zamon bilan vaqt.* A.Oripov, Ahmad Zoirni tinglab. *Odam-da. Loydan, gildan bino bo‘lgan.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bino bo‘lding qaysi gavhar donadan, Senday o‘g‘lon bino bo‘lmas enadan.* “Malikayi ayyor”. *Bog‘lar zebolanib olar alvon tus, Holbuki, saraton – jazirama yoz. Bamisli olovda to‘ragan qaqnus, Xayolimga keldi nogoh shu qiyos*. O.Tohir, Anor guli. *Shuncha mol-holi bo‘lgan odamning, albatta, uch xotini, ulardan to‘ragan yigirmaga yaqin farzandi ham bor edi*. A.Boyqo‘ziyev, To‘qol kampir.

TUSHUNMOQ, ANGLAMOQ, UQMOQ, FAHMLAMOQ, BILMOQ Biror gap-so‘z, xatti-harakat, imo-ishora va shu kabilarning mohiyatini anglab yetmoq. **Anglamoq, fahmlamoq** so‘zlarida aql bilan idrok etish ta’kidi ochiq aks etgan. **Uqmoq, bilmoq** so‘zlari ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

Mo‘min: – O‘shanday bo‘lsa kerak. Lekin onasidagi ko‘p fazilatlar yillar davomida mashaqqat bilan orttirilganligini keyinroq tushundim. U.Hamdam, Muvozanat. – *Men sizning ahvolingizni tushunaman, – deb gap boshlagan edi, ayol shartta kesdi...* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Asadbek savoldan kelib chiquvchi maqsadni anglab, istehzo bilan jilmaydi: – Meni o‘rtaga tushgan deb yuruvdingmi?* T.Malik, Shaytanat. *Olam uni anglади, bildi, Qalbi bilan his qildi dunyo.* E.Vohidov, Saylanma. *Qancha zo‘r berib qulog‘ini darpardaga qo‘ysa ham, darpardaning sekin g‘ichillashi bilan birga chol-kampirning pichirlashgani eshitilar, lekin nima deganlarini sira uqib bo‘lmas edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yana bir takrorlang, faqir radifini uqib olmoqchiman...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Yusuf shu yerga kelganda o‘zi haqida gapirayotganini, o‘zini o‘zi tahlil qilayotganini fahmlab qoldi va gapini tugallashga shoshdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Botir firqa bir narsani fahmlab qoldi: notiqlar nutqini Oroldan boshlab... boshqa gaplarga burdi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Bil, senga bu besh nasihat, Eng asosiy qoida: Qo‘lni ishga mohir etma, Tilni gapga usta qil.* E.Vohidov, Saylanma. *Nafaqat bir mamlakat, balki butun dunyo bir tan-u bir jon bo‘lib hammaning manfaatlari ko‘zlangan holda bir maqsad sari harakatlanish zarurligini bildi.* U.Hamdam, Muvozanat.

TO‘LA, LIM, LIMMO-LIM, LABOLAB, LAB-BALAB, TO‘LIQ Butun hajmi, sig‘imi egallangan, band bo‘lgan, oxirigacha to‘lgan. **To‘la** so‘zi ba’zan **liq, lim** so‘zlari bilan bog‘lanib keladi va bunday vaqtda belgi darajasi ortiqligi ta’kidlanadi. **Lim, limmo-lim, labolab, lab-balab** so‘zlarida belgining nihoyatda ortiq darajada ekanligi ifodalanadi, bu so‘zlar ko‘proq kitobiy uslubga xos langan. **To‘liq** so‘zi nutqda nisbatan kam ishlatiladi.

...Bibisi tushmagur sopol kosa to‘la talqon keltirib: “Yeb ol, Abdi, ol, bolam, holdan ketib qolasan, qo‘zim” deb qo‘yarda-qo‘ymay qistovga olar...

X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Qur’on mutolaasi sharafiga mansub bo‘lganlar yaxshi biladilarki, Qur’on sahifalari bu jamoani ta’na-yu mazammat qilgan so‘zlar bilan t o‘ l a.* Fitrat, Najot yo‘li. *Xuddi shu payt Ochilning l i m to‘la kosasiga ko‘zi tushib, badani jimirlab ketdi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Har tun uzib ketar umrimdan bir kun. Tomchi toma-toma ko‘l bo‘lgandek l i m.* Zulfiya, Saylanma. *Ko‘zlarim gavharlarida oydek jamoling porlab turar ekan, qalbim ham ilohiy himoya bilan l i m m o-l i m to‘lib boraveradi!* U.Hamdam, Binafsha. *Chunki qalbi bemisl bir saodat-la l i m m o-l i m to‘lgan, nuqul baxt ichida yashayotganday sezardi o‘zini.* I.Sulton, Onaizorim. *L a b o l a b to‘lgani-chun no‘sh etib jomi muhabbatni, So‘ray, deb mo‘r holini Sulaymonvor, xush kelding.* Q.Xo‘qandiy, G‘azallar. *Tong – l a b o l a b jom esa, oqshom – to‘la paymonadir. Kun yana tanho qadahdir, tun – yana tanho qadah.* J.Kamol, Qadah. *Vahm aylama, chekma taab, ishrat, Kiromiy, qil talab, Vuslat zamoni bo‘lajak, soqi qadah tut l a b-b a l a b.* Kiromiy, G‘azallar. *L a b-b a l a b ul may bila xumi sipehr, Og‘zidagi kirpich anga xishti mehr.* Navoiy, Hayrat ul-abror. *Xon o‘rdasi xotinga t o‘ l i q, Xorazmning go‘zallari bor.* Mirtermir, Tanlangan asarlar. *Bunda har dil kuy t o‘ l i q ziyo, Tug‘ilgan har o‘g‘il bir dunyo.* S.Sayyid, Bir sog‘inch.

TO‘LIQ, TO‘LA, TO‘KIS, TO‘LA-TO‘KIS Biror jihatdan chalasi yo‘q, bekam-ko‘st holatda. **To‘la** so‘zida qamrov ta’kidi bor. **To‘kis** so‘zida mukammallik yorqin aks etgan, ko‘proq so‘zlashuvda qo‘llanadi. **To‘la-to‘kis** so‘zida belgi darajasi yanada kuchli ifodalanadi. **To‘la, to‘liq** so‘zlarida uslubiy farqlanish kuzatilmaydi, ko‘pincha erkin almashinib qo‘llanadi.

Romanning yana bir e’tiborli tomoni shundaki, kitobxon qadimgi turk xoqonligi davri voqealariga t o‘ l i q ishonch hosil qiladi. N.Rahmonov, “Bilga xoqon” romani haqida. *Mumtoz shoirlar ijodini o‘rganish, ularning asarlarini t o‘ l i q shaklda nashr etish ishlari yo‘lga qo‘yildi.* G.Mo‘minova, Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur. – *Xo‘sh? – hamon gapni t o‘ l a tushunmadi Abdulla*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Tabg‘ach t o‘ l a kuchga kirgan, muchal uch aylanguncha bo‘lmay, so‘ngsiz cho‘llarni, yalang yerlarni, tog‘-u toshlarni yurt tutgan shu tikbosh, ishonuvchan, to‘g‘riso‘z budun boshiga qayg‘u keltirgan edi.* I.Sulton, Bilga xoqon. *Institutni tugallaganida, urus tilida a’lo, t o‘ k i s gaplashardi.* Mirmuhsin, Umid. *Toshkentda manday t o‘ k i s kelin bormikan? Hamma narsa joyida.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Uning besh mahal namozni kanda qilmay t o‘ l a-t o‘ k i s o‘qigan kunlari kamdan kam bo‘ladi.* O.Husanov, Ustaning muhabbati. *Chol, nihoyat, mahalla ro‘zg‘orini t o‘ l a-t o‘ k i s qilib, maktab omboriga qamab oldi.* A.Qahhor, Mahalla.

TO‘LIQSIZ, NOTO‘LIQ, NOTO‘LA To‘liq bo‘lmagan. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **to‘liqsiz** so‘zi faol ishlatiladi. **Noto‘liq, noto‘la** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi, ko‘proq kitobiy uslubga xos.

T o ‘ l i q s i z ish vaqti sharoitida yillik haq to‘lanadigan ta’tilning davomiyligi ish stajini hisoblash yoki boshqa mehnat huquqlari bo‘yicha cheklovlarga olib kelmaydi. “O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi”. *Rayonda yagona t o ‘ l i q s i z o‘rta ma’lumot beradigan qishloq yoshlar maktabi? Ota-onamiz bag‘ridan uzilib yigirma besh kilometr yiroqda yotib o‘qiganlarimiz?* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *“Xamsa”ning n o t o ‘ l i q va dostonlari alohida kitobat qilingan qo‘lyozmalari ham tarqalgan.* M.Hakimov, Navoiy asarlari qo‘lyozmalarining tavsifi. *N o t o ‘ l i q nusxa Tehronning Guliston qasri kutubxonasida saqlanadi.* B.Valixo‘jayev, Nizomiddin Mir Alisher Navoiy (davri, zamondoshlari, hayoti, faoliyati, merosi). *Bunday xo‘jaliklar n o t o ‘ l a tizimli xo‘jaliklar uchun bir-ikki yoshli mayda baliqlar yetishtirib beradi.* T.Ikromov, Chorvachilik asoslari.

TO‘P I**, TO‘DA, UYUM, DO‘RJI** Bir joyga yig‘ilgan yoki to‘dalangan narsa-buyumlar majmuyi. **To‘da, to‘p** so‘zlari bir yerga to‘plangan narsa-buyumlarga nisbatan qo‘llanadi. **Uyum** so‘zida uyulganlik ta’kidi mavjud. **Do‘rji** so‘zi shevaga xos, nutqda kam ishlatiladi.

Uch davangir yigit orasida kelayotgan Ma’suma beka darhol o‘zini shohi mato sotayotganlar t o ‘ p iga urdi. Mirmuhsin, Me’mor. *O‘sha yerda alohida t o ‘ p bo‘lib turgan yigirmadan ortiq mashina kirib, to‘rtta kolonka atrofini to‘ldiradi.* A.A’zam, Tiqin. *Shunda uning ko‘z o‘ngida ovuli yonidagi kichik do‘nglikda suhbatlashib o‘tirgan chollar t o ‘ d a si gavdalanadi*. N.Norqobilov, Kurash. *Peshindan keyin osmonda tosha boshlagan bulut t o ‘ d a lari birlashib, atrofni go‘yo zulumot qopladi*. A.Qahhor, Muhabbat. *...hamon piri komilni abadiy panohiga olgan tuproq u y u m i biqinida parishon cho‘kkalab turardi.* A.Dilmurod, Xilvat. *Pista u y u m ini sovurayotganida mushtdek g‘isht parchasi uchib kelib pistani tuproqdek to‘zitib yubordi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Agar mehmon d o ‘ r j i bo‘lsa, bo‘linadi.* B.Abdusamad, Tog‘ atirguli. *Sarvar ikkilandi. Bir ko‘z oldiga d o ‘ r j i pulni keltirib, tamshanib xayol sursa, bir pulini yo‘qotgan kimdir bechoraning hozir ne ahvolga tushganini o‘ylab, yuragi allanechuk bezovtalanar edi.* J.Kengboyev, Dollar.

TO‘P II**, UYUM, TO‘DA** Son so‘zlar bilan birikib kelib, o‘zidan keyin kelgan so‘zning miqdorini ko‘rsatishda ishtirok etadigan hisob so‘z. **To‘da, uyum** so‘zlarida miqdor tushunchasi **to‘p** so‘ziga qaraganda kuchli ifoda topadi, ammo bu so‘zlar **to‘p** so‘ziga nisbatan kamroq qo‘llanadi. **To‘da** so‘zi ko‘proq shevada, **uyum** so‘zi adabiy nutq shakllarida qo‘llanadi.

Qor-qirovli kunlar nafasi chekinib ulgurmagan, bir t o ‘ p sinfdosh qunishgancha bir-birining pinjiga tiqilib, maktabdan qaytishayotgan edi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Olisdan bir t o ‘ p yog‘du dastasi bo‘lib tuyulgan qishloqlarning chiroqlari mashina yaqinlashgani sari sochiladi – hovlilarga ko‘chadi.* U.Azim, Sevgi. *“...Bir u y u m maqola turibdi, o‘qib tugatsam, o‘zim tushaman.*

Kuting!" – dedi. A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni... *Ayg'oqchi ilkini uzatibdi, kokildor uning kaftini bir silagan ekan, ayg'oqchining qo'lida bir u y u m oltin paydo bo'libdi.* S.Boboyev, Qora tundan qo'rqma. *...bir t o' d a bolakaylarga ko'zim tushdi. Biri, hoynahoy, Hasanboyning kenjasi bo'lsa kerak, quyib qo'ygandek o'zginasi.* U.Ro'ziyev, Yog'och otlar. *Shahar tugaganida esa, katta yalanglikda bir t o' d a odamlar ko'rindi!* I.Sulton, Boqiy darbadar.

TO'QIMOQ, O'RMOQ, ESHMOQ Tolalarni yoki ularning bir necha tutamini bir-biriga chalmashtirmoq. **O'rmoq** so'zining bu ma'nosida ayollarga nisbatan qo'llanish ham bor. **Eshmoq** so'zida aylantirib, burab, tovlab pishiq qilish ta'kidi aks etgan, ko'pincha *ip eshmoq*, *arqon eshmoq* singari birikuvlarda qo'llanadi.

O'rgimchak gul shoxchalari orasiga to'r t o' q i bdi, kumush tolasi yiltiraydi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bo'zchi bilganin t o' q i r.* Maqol. *Men ham tek turmasdim: paxtani chig'iriqdan chiqarar, kanava o' r a r, paxta savar, hatto pilta ham eshib berardim.* Y.Shukurov, Qasos. *Hafiza oq batis(t) ko'ylagini... kiyib, sochini bitta qilib o' r gan edi.* Mirmuhsin, Umid. *Hayotxon bechora ip e sh ib, marvaridlarni terishga o'tirdi.* M.Ismoiliy, Farg'ona tong otguncha. *Makkalar o'rilib, bir-ikkita poyasidan arqon e sh ib, belidan dastalab boylanadi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

TO'SATDAN (TO'SAT, TO'SINDAN), QO'QQISDAN, BEXOSDAN, BIRDAN, BIRDANIGA, DABDURUSTDAN, NOGAHON, KUTILMAGANDA, BANOGOH, ITTIFOQO, DAF'ATAN, ILKISDAN (ILKIS), TUYQUSDAN (TUYQUS, TUYUQSINDAN), FAVQULODDA, LOP ETIB Kutilmaganda, xayolga kelmagan holda. **To'sat** so'zi **to'satdan** so'zining qisqargan shakli, poetik nutqda uchraydi. **To'sindan, ilkisdan, tuyqusdan, tuyqusindan** so'zlari nofaol, shevalarda uchraydi. **Qo'qqisdan, dabdurustdan, favqulodda** so'zlarida kutilmaganlik ta'kidi bo'rtib turadi. **Ittifoqo**, **daf'atan, banogoh** so'zlari eskirgan. **Birdan, birdaniga**, **kutilmaganda, dabdurustdan, lop etib** so'zlari so'zlashuv nutqida keng ishlatiladi. **Lop etib** so'zida obrazlilik kuchli.

Somonning ustidan surgalib, emaklab borayotgandim, t o' s a t d a n kalish yo'q bo'lib qoldi. X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. *Shu zahoti t o' s a t d a n chaqmoq chaqnaydi-yu, mashinaga o'tirayotgan odamning yuzini bir zum yoritib o'tadi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *T o' s a t-t o' s a t kelayotir qalmoqlar, O'n ming uyli Qo'ng'irot xalqi qaradi, Tomoshamon Oyna ko'lga to'ladi.* "Alpomish". *Ustma-ust tushayotgan zarbalar q o' q q i s d a n tindi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ana shunday tarang kunlarning birida – o'rgangan qulog'ini kar qilib domla chorpoyada kitob varaqlab yotgan edi – q o' q q i s d a n Yormat kirib keldi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Anvar uning chindan ham behazil gapirayotganini tushundi. Birov b e x o s d a n "onang o'ldi", deganda kishi*

qanday ahvolga tushsa, hozir u ham xuddi shunday ahvolda qoldi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Yirtqich emas, madaniyatli, saxiy, rahmdil hammalari. Faqat tog‘am aytganidek, o‘rtalarida b e x o s d a n qaltis o‘yin boshlanib qoldi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Qaytar edim tog‘ sayridan, Ko‘p edim tashna. Horg‘in edim, yo‘lda b i r d a n Uchradi chashma.* E.Vohidov, Saylanma. *B i r d a n havoda “qars-qurs” degan tovush yangradi va shovullab yomg‘ir boshladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Harakatlaridagi ilgarigi hayajon susaydi, qizning b i r d a n i g a jiddiylashgani u bilan barobar oyoq tashlasa ham, musiqani boyagidek his qilmayotgan, uning yengil gaplarga bo‘lgan jur’atini to‘xtatgan…* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *D a b d u r u s t d a n gapni shunday boshlasang, cho‘chitib yuborasan.* R.Fayziy, Hazrati inson. – *Yusuf, to‘g‘risini ayt, mustaqillikdagi hayotimiz yaxshimi yoki avvalgisi? – deb qoldi d a b d u r u s t d a n Sodiq. – Sen ham eski zamonni qo‘msaysanmi?* U.Hamdam, Muvozanat. *Mastura kampir n o g a h o n bir qalqib, jiyanining ustiga tappa tushadi-yu, uv tortib yuboradi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Tirilsa n o g a h o n Farhod, Yuzingni ko‘rsa ko‘zguda, Kechib Shirinidan yuz yil Ko‘yingda darbadar bo‘lg‘ay.* E.Vohidov, Saylanma. *K u t i l m a g a n d a telefon cho‘zib-cho‘zib jiringlaydi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *…Bir kuni, Akbarali ishda edi, k u t i l m a g a n d a eshikdan otilib Hadya kirib keldi.* A.Muxtor, Chinor. *Qay fursat men sizni ko‘rdim b a n o g o h Endi zarra hijron dilimni g‘ashlar…* A.Oripov, Saylanma. *I t t i f o q o bir “Damas” ko‘rindi. Yormat! Domla battar g‘ujanak bo‘lib oldi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *I t t i f o q o tintuv payti ro‘yxat qilingan narsalar xayolimdan o‘tdi. Ular orasida taqinchoqlarim yo‘q edi.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Odamning hayvonlik hirslari avj olgan vaqtda har narsadan go‘zal ko‘rinadigan bu xonalarga u hirslardan ozoda bo‘lib kirgan odamni d a f ’ a t a n belgisiz bir qo‘rquv hissi bosardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Men bir o‘zbek o‘g‘li, Kelib d a f ’ a t a n Qadimiy Sayhunning kanorasidan Bugun Moskvaga qarab turibman Yuksak Ostankino minorasidan.* E.Vohidov, Saylanma. *Xotirjam, bevahim yotgan odamlar Jallodlarga i l k i s d a n duchor bo‘ldilar.* E.Jumanbulbul o‘g‘li. *Bir vaqti motor tovushi i l k i s pasaydi, uylarning shovqinni shuv-shuv qaytarmaganidan bildimki, shahardan ochiq dalaga chiqdim.* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Qora tun qa’ridan otilib chiqib, dilbar subhidam qo‘ynida sof kengliklar husniga mahliyo bo‘lgan, birpasda hamma narsani unutgan bu besh yo‘lovchi t u y q u s d a n nima bo‘lganini payqamay qoldi.* A.Muxtor, Chinor. *Yomg‘ir t u y q u s d a n taqqa tinib, quyosh chiqib ketadi... Mo‘jiza!..* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *T u y q u s ro‘paramdan chiqib qolding sen – Orzu-umidimning sobit tirgagi!* S.Allayor, Dil sog‘inchi. *…qo‘rg‘onimiz osoyishtaligiga “fayz” bag‘ishlab turgan Kattakonning kuchugi t u y q u s akillashdan to‘xtadi-qoldi!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Sohibqiron o‘z o‘tgan umrini eslaganidan mamnun-u masrur odamday f a v q u l o d d a*

T

hayajon-u tug‘yonga chulg‘angandi. M.Ali, Sohibqiron o‘ylari. *F a v q u l o d d a Nasim Momoqizga odam qo‘ydi! Non sindirildi!* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Biroq serhimmat do‘kondor ko‘tarib kelgan obinovvotga pichoq sanchilgan zahoti f a v q u l o d d a hol ro‘y berdi: qo‘rg‘onimiz osoyishtaligiga “fayz” bag‘ishlab turgan Kattakonning kuchugi tuyqus akillashdan to‘xtadi-qoldi!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shunday oqshomlardan birida, esingizda turgandir, l o p e t ib Ochil buva bilan Azimjon kirib keldi.* A.Muxtor, Chinor. *Shuncha paytlardan buyon yuragining qaysi bir ko‘chasida yashirinib yotgan qaysar g‘azab tuyg‘usi l o p e t i b yuzaga chiqdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

TO‘SIQ I**, G‘OV, IHOTA** Biror yerni, hududni to‘sish yoki boshqa joy, hududdan ajratish uchun o‘rnatilgan maxsus qurilma. **G‘ov** so‘zida ma’no nisbatan kuchli ifodalanadi. **Ihota** so‘zida himoya qilishga mo‘ljallanganlik ta’kidi mavjud, kitobiy nutqda uchraydi.

Hademay, shox-shabbalardan katta t o ‘ s i q hosil bo‘ldi... S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Shiftgacha yetib bormagan faner t o ‘ s i q orqali gaplar baralla eshitilardi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Poygachining ko‘zi – g ‘ o v da.* Maqol. *Ko‘chaning berk joyida esa pishiq g ‘ o v turardi. Mahallada yashovchi bo‘zchilar bu g‘ovni nafaqat arava, hatto ot o‘tmasligi uchun qo‘ygan edilar.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Bobur Zarafshon daryosi ko‘rinib turgan bir joyni o‘rda qilib, atrofiga chuqur xandaqlar qazitdi, shox-shabbalardan o‘q o‘tmaydigan i h o t a lar yasatdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qo‘rquvdan yuraklari tars yorilgudek bo‘lgan oqsoqollar i h o t a da qolgan shaharga qaytib, uning hukmdori huzurida uzoq kengashibdilar.* A.Mahkam, Oq kitob.

TO‘SIQ II**, G‘OV, TO‘G‘ONOQ, TO‘SQIN, TO‘SQINLIK, TO‘SIQLIK, QARSHILIK, MONELIK** Biror ishni amalga oshirishga qo‘yilgan to‘siq, to‘sqinlik; kishilar munosabatiga nisbatan bildirilgan qarshilik. **To‘siq, g‘ov, to‘g‘onoq** so‘zlarining nutqda erkin almashinib ishlatilishi ko‘p uchraydi. **To‘sqinlik, to‘siqlik, monelik** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Qiziq, oyim harchand mehribonlik qilgani bilan o‘rtamizda allaqanday t o ‘ s i q turganga o‘xshardi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *...Yangi dunyo quramiz. T o ‘ s i q larni yengamiz, Faqat olg‘a yuramiz.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *G ‘ o v ham yo‘qdir olamda, lek Ishq yo‘lin band etgulik.* E.Vohidov, Saylanma. *U yo‘lida uchragan har qanaqa g ‘ o v ni bosib-yanchib o‘tishga, doimo g‘olib chiqishga o‘rgangan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *...bizlar faxriylarni yoshlarga t o ‘ g ‘ o n o q emas – suyanchiq, raqib emas – ustoz, befarq emas – hamdard deb bilishimiz lozim va bu milliy g‘oyalarimizda yana o‘z ifodasini topdi.* Gazetadan. *Ne bosqin, ne t o ‘ s q i n dan Saqlab kelgan uni el. Kim etur so‘zni uvol, Xor bo‘lur, abgor bo‘lur.* Sh.Qurbon, So‘z yo‘li. *...1918-yildan e’tiboran, ma’lum har bir ish uchun keng yo‘l ochildig‘i kabi maorif ishlari uchunda o‘rtadagi t o ‘ s q i n lar oling‘ach, teatrlar yozmoq ishi*

ham har bir qo‘lidan yozuv keladirg‘an yoshlar va o‘quvchi shogirdlar uchun bir ermak yoki havas shaklig‘a kirdi. A.Qodiriy, Bizda teatr ishining borishi. *Doniyorov uchastkadagi hamon sudralishga sabab bo‘layotgan asosiy to‘sqinlik larni isbotlay boshladi...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *Qiyinchilik, to‘sqinliklar hamma yerda ham bo‘ladi.* Gazetadan. *To‘sqinliklar ko‘rarsang-da, o‘z yo‘lingdan burilma, Otang o‘lur haq yo‘lida, sen ham uning kabi o‘l!* H.Muin, Hajviy she’rlar. *Gavharning qarshiligiga qaramay, ikki marta suratga oldi-yu, rahmat aytib, burilib ketdi.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Siz bu ayolga tushuntirib aytingiz: yuzini ochmasa bo‘lmaydi... Aytingiz, qarshilikdan foyda yo‘q!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Sen bilan mening har to‘g‘rida ham ochiq so‘zlashmagimizga hech bir monelik bo‘lmas, deb o‘ylayman.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Ana undan so‘ng Jahongir mirzoning taxtga o‘tirishiga hech bir monelik qolmas.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

TO‘SIQ BO‘LMOQ, G‘OV BO‘LMOQ, TO‘G‘ONOQ BO‘LMOQ Biror maqsadni amalga oshirishga, ishni bajarishga qarshilik ko‘rsatmoq. **G‘ov bo‘lmoq, to‘g‘onoq bo‘lmoq** so‘zlarida ma’no nisbatan kuchli ifodalanadi.

Hazrat Alining dulduli va zulfiqori oldida baland tog‘lar ham, qirg‘og‘i ko‘z ilg‘amas daryolar ham to‘siq bo‘lmagan emish. N.Safarov, Olovli izlar. *Muhammadjon Zamira bilan o‘zining yaqinlashishiga Ochilning agitatorligi ham to‘siq bo‘lishini sezdi-da, Ra’no Suyarovadan agitatorlar ro‘yxatini talab qildi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Lekin Gulchehra Sulton bilan Dilbar o‘rtasida g‘ov bo‘lishni sira-sira istamasdi.* M.Xayrullayev, Tilla marjon. *Muzlardan istehkom qurdi tabiat, Yo‘llarda g‘ov bo‘lib turdi tabiat.* Uyg‘un. *Men akusherka bo‘lib bordim-u, lekin bu ishni bajarishga ruhoniylar to‘g‘onoq bo‘lishdi.* M.Alaviya, Sevinchlarim. *Kimki ishning, mo‘ljalning to‘g‘riligiga ishonmasa, qadamingizga to‘g‘onoq bo‘laverar ekan.* Q.Ochil, Sayroblik barakali yigit.

TO‘SMOQ I, BEKITMOQ (BERKITMOQ), YOPMOQ, IHOTALAMOQ, O‘RAMOQ, IHOTA QILMOQ To‘siq qo‘yib yoki g‘ov solib, o‘tib bo‘lmaydigan qilmoq. **To‘smoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf bo‘lib, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Bekitmoq** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Ihotalamoq, ihota qilmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos.

Amuning toshqini o‘zimning Kileo‘patramga-da, senga-da yo‘lni to‘sdi. Cho‘lpon, Kileo‘patra. *Bir tomoni dongdor dam olish uyining devori bilan to‘silgan, bir tomoni – serdaraxt sanatoriyga tutash.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Agar Bobur tezroq tog‘ oshib Xurosonga ketmasa, Shayboniyxon aylanib o‘tib, uning so‘nggi yo‘lini ham bekitadi!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Olmaota shahri tog‘ yon bag‘rida joylashgan bo‘lib, shahar yuqorisida to‘g‘onlar bilan bekitilgan yirik suv havzalari mavjud.* Gazetadan. *Eng yomoni, Abusaidni Xuroson bilan bog‘laydigan yo‘llar berkitilgan edi.* I.Haqqul, Mulkgirlik

savdosi va tole hiylasi. *Bizdan olmagan yordamni, oz bo‘lsa ham, ulardan oladi. Biz bu yerda savdo yo‘lini b e r k i t sak, Rossiya orqali Yevropaga chiqadi.* Cho‘lpon, Xayrli saboh. – *Bugun kechasi o‘n ikkida chegaralar y o p ilgan, xabaringiz bor-a? – Ha... – Boyaqishlar eson-omonmikin?* R.Haydarova, G‘urg‘urtepada saraton. *Davlatlararo chegaralar y o p ilgan bo‘lsa-da, 600 mingdan ortiq vatandoshimiz yurtimizga olib kelindi.* E.Aripov, Hayotimiz farovonligi asosi. *To‘rt tomoni baland uy, ayvonlar bilan o‘ r a lgan hovlida nafas bo‘g‘ila boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Otaqul tog‘am, oxiri kungurador darvozali, dang‘illama uyli, g‘ishtin devorlar bilan o‘ r a lgan hovlisini ...sotib qarzlardan zo‘rg‘a uchma-uch qutulibdi*. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Qo‘rg‘onning qo‘l yetmas balandlikka qurilganidan va atrofi chuqur o‘ngirlar bilan i h o t a q i l inganidan alohida bir mamnuniyat sezdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

TO‘SMOQ II**, BEKITMOQ (BERKITMOQ), PANALAMOQ, PANA QILMOQ, PARDALAMOQ** Biror joy yoki narsani parda, latta, qo‘l va boshqa shu kabi vositalar yordamida panalamoq. **Panalamoq, pana qilmoq, pardalamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Nazokat uyalganidan yerga qaradi, o‘ng yuzidagi kuldirgichini shamol to‘zg‘itgan sochlari t o‘ s di. S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Jingalak sochlari ko‘zlarini t o‘ s ib turgan Raisa ikki qo‘li bilan onasining ko‘ksini ushlab, yig‘lab turardi.* I.Rahim, Chin muhabbat. *Ro‘molimning uchi bilan yuzimni b e k i t ib, yig‘lab olaman.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Muzaffar, ko‘zlari hayratdan olaygancha beixtiyor chap yuzini kafti bilan b e k i t di.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Sizif jon holatda yarador oyog‘ini yig‘ib, gavdasi bilan uni p a n a l a di, xira qushlarni hurkitish maqsadida qarsak urgandi, kaftlari orasidan toshni toshga urgandagi qarsillagan shovqin chiqdi…* X.Do‘stmuhammad, Donishmand Sizif. *Sulton buni ko‘rdi-yu, Bobur p a n a l a b o‘tirgan joyni bo‘ron tuni bilan qorga ko‘mib tashlashini o‘zicha tasavvur etdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U yo‘l boshlar ekan, shamoldan yuzini p a n a q i l ib Muqaddamga qarab qo‘ydi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *...Ayol keng yengi bilan fonusdan ko‘zini p a n a q i l ib: – Salomalaykum! – dedi past tovushda.* Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Ularning ichida dev bilan shayton qaynaydi, tani esa maloyiklardan to‘kilgan pat bilan p a r d a l a ngan.* Navoiy, Hayrat-ul abror. *Ayni zamonda qizning so‘zlarida, allaqanday ichki bir dard aks etib turgan ma’sum chehrasida, yosh bilan p a r d a l a ngan katta qora ko‘zlarida bo‘lakcha bir poklik va samimiyat bor edi.* O.Yoqubov, Matluba.

TO‘XTATMOQ, TASHLAMOQ, QO‘YMOQ, YIG‘ISHTIRMOQ Biror ish, xatti-harakatni amalga oshirishni davom ettirmay qo‘ymoq, uni bajarishdan voz kechmoq. **Tashlamoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘p qo‘llanadi. **Qo‘ymoq, yig‘ishtirmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi.

Otaboy kayf qilib qoldi. Gandiraklab o‘rtaga tushib, Kokilani o‘yindan t o ‘ x t a t di. T.Malik, Savohil. *Aroqni t a sh l a gan bo‘lsalar-a! Rosa mazza bo‘lardi-da.* E.Raimov, Ajab qishloq. *– Eski hunaringni t a sh l a mabsan-da? – deb g‘azabli nigohini unga qadadi, bu gap bilan restorandagi qilig‘ini eslatdi.* T.Malik, Shaytanat. *She’ringni q o ‘ y, Mahmud, onang ko‘nglin top, Jannatlarning posboni ham onadir.* M.Toir, Ona. *Jinniligingni q o ‘ y, Mutal aka!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Tirikchilikning oson yo‘li qaroqchilik deb bilgan Durdi dehqonchiligini y i g ‘ i sh t i r ib qo‘ydi.* J.Sharipov, Xorazm. *Bunga sabab, bir tomondan, o‘qish-o‘rganishni butkul y i g ‘ i sh t i r ib qo‘yganligi bo‘lsa, ikkinchi tomondan, “uy qizi” bo‘lib, hayotdan uzoqlashib qolganligidir*. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat.

TO‘XTOVSIZ, TINIMSIZ, BETINIM, MUTTASIL, UZLUKSIZ, BOSIM, SURUNKASIGA, PAYDAR-PAY, KETMA-KET Uzluksiz ravishda, tinmagan, to‘xtamagan holda. **Bosim** so‘zi mazkur ma’noda nutqda kam uchraydi. **Surunkasiga** so‘zida takroriylik ta’kidi ustun, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Paydar-pay, ketma-ket** so‘zlari ushbu ma’nosida kam ishlatiladi, kitobiy uslubda uchrab turadi.

Harflarning biriga qarab, biriga qaramasdan t o ‘ x t o v s i z sharillatib o‘qib beraman. Oybek, Bolalik xotiralarim. *Qora Ahmadning basharasiga, ko‘ksiga, qorniga to‘qmoqday mushtumi bilan t o ‘ x t o v s i z tushira boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ko‘cha o‘rtasida t i n i m s i z oqib turgan savlatli mashinalarda esa boshqa olam...* A.Muxtor, Chinor. *Deraza ortida oqshom tashvishi bilan jonsarak bo‘lib qolgan chumchuqlar t i n i m s i z chirqillardi...* O‘.Hoshimov, Nur borki, soya bor. *Shuning uchun bu yerda darg‘alar bedor, tun-u kun baqiriq-chaqiriqlar, uzun eshkaklarning b e t i n i m shaloplagani eshitilib turadi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Son-sanoqsiz panja barglari ham b e t i n i m qimirlab, nurli havodan rizqini terib olayotganday, yuksaklikka intilgani intilgan.* A.Muxtor, Chinor. *Boyagi traktor yo‘tal tutgan odamdek ora-chora gup-gup qilib qo‘yadi, ammo m u t t a s i l tarillamaydi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bu m u t t a s i l davom etib kelayotgan uyqusizlik, adadsiz iztiroblarning mahsuli, albatta...* D.Nuriy, Osmon ustuni. *Bulbullar qo‘shig‘i tinmaydi, u z l u k s i z sayrab turadilar.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Uyqu qochadi. Uning cho‘zinchoq oqish yuzi ham ehtirosli ko‘zlari va labi singari ichki kechinmalarini u z l u k s i z aks ettirardi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Uch kundan beri b o s i m chap ko‘zim uchar edi...* S.Ahmad. Saylanma. *Po‘rim kiyimimni yechib, egnimga eski korjomalarimni ilib, loyga ham kirib ketaverar, ey, shu ishlar bilan dam olar, noqulay bo‘lsa ham aytay, ustalda b o s i m o‘tiradiganlarning kasalidan kamina benasib emas, o‘sha ham bir kunda o‘tib ketar edi.* A.A’zam, Quroq. *Jang s u r u n k a s i g a yetti kun davom etdi...* N.Safarov, Olovli izlar. *Chilla chiqishiga oz qolgan bo‘lsa ham, bu kutilmagan sovuq qalin qor olib keldi. S u r u n k a s i g a ikki kun yog‘di.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *-Inshoollo, p a y d a r-p a y zarba*

bilan dushmanni parokanda qilib, tor-mor etamiz. Mirmuhsin, Me'mor. *Muttasil yo'talayotgan nevarasining burnini p a y d a r-p a y etagiga artayotgan ovsinim talmovsirab choliga qaradi.* O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *– Tavba qilmayman! – dedi Toshmat, k e t m a-k e t tushayotgan kaltak zarbalaridan ingrab...* H.G'ulom, Mash'al. *Rostdan ham, chorak soatga yetmay, k e t m a-k e t ikkita "Tez yordam" mashinasi zuvullab shu tarafga o'tdi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir.

TO'G'RI, BEXATO, XATOSIZ Xatolikdan xoli, yanglish bo'lmagan. **Bexato** so'zi ko'proq kitobiy uslubda qo'llanadi. **Xatosiz** so'zi oddiy so'zlashuvga xos.

Men yig'lashni ham, kulishni ham bilmay, faqat ihihilayman, gapim t o' g' r i chiqqaniga ichimda xursandchilik qamalib qolgan. A.A'zam, Quroq. *So'fi bu t o' g' r i savolga boshqa javob eplay olmadi.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Daqiqa sayin kalla qismidagi g'uvulloq kuchayib borayotganiga qaramay, Avtobola topshiriqni odatdagidek b e x a t o bajardi.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *...Puxta o'ylangan rejasini deyarli b e x a t o bajardi ham, lekin unga ikki daqiqa xalaqit berdi.* A.Mirzo, Suiqasd. *– She'rni gapirasiz-a, – deb kuldim men. – O'zining otini zo'rg'a x a t o s i z yoza oladi boyoqish.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo'llar. *So'zga, jumlaga sayqal berish, so'z sehri va jozibasini his qilish, mulohazalarni izchil ravishda bayon etish, ortiqcha va o'quvchi e'tiborini muhimdan chalg'itadigan nomuhimlardan voz kechish deganidir. Raqamlarni, ism-shariflarni, istilohlarni to'g'ri, x a t o s i z yozish demakdir!* X.Do'stmuhammad, Ko'ngildagi munavvarlik.

TO'G'RIDAN TO'G'RI, TO'PPA-TO'G'RI, BEVOSITA, TO'G'RI Biron-bir vositasiz amalga oshadigan. **To'g'ridan to'g'ri, to'ppa-to'g'ri** so'zlarida bevositalik ta'kidi mavjud. **To'ppa-to'g'ri** so'zi oddiy so'zlashuvda faol, **bevosita** so'zi esa ko'proq kitobiy uslubda qo'llanadi.

Mazkur taqdimot efirga t o' g' r i d a n t o' g' r i berilmoqda! E.Norsafar, Salamandra. *Zokir O'rinovichning gaplari t o' g' r i d a n t o' g' r i menga qaratilganini sezib, o'zim ham muzlab ketdim.* Sh.Xolmirzayev, Ikki ko'rgan bilish. *U shundan iborat ekanki, adabiy hodisani, ya'ni asarni ichdan yoritib va t o 'ppa-to 'g 'r i ko'ngilda aks sado berib, kishini qayoqqadir boshlaydigan bir nur bo'lar ekan!* Sh.Xolmirzayev, Adabiyot o'ladimi? *Odatda, u institutga t o 'ppa-to 'g 'r i kirib kelaverardi.* A.Muxtor, Ko'ngil ko'zi bilan... *Ammo eng muhimi bu muammoning yechimlarini topish va uni b e v o s i t a amalga oshirishdir.* R.Sayfuddinov, Tarbiya. Poklik saodat kalitidir. *Rahim Saidov topgan va uning b e v o s i t a rahbarligida o'tkazilayotgan tajribalari agar natija bersa, fanda katta kashfiyot qilingan bo'lar edi.* O'.Umarbekov, Yoz yomg'iri. *A'lamga vazifa buyursa ham, t o' g' r i o'ziga aytmaydi, bosh muharrirga topshiradi, bosh muharrir o'rinbosariga yo bo'lim boshlig'iga tayinlaydi, ular A'lamga yetkazadi.* A.A'zam, Hali hayot bor...

TO‘G‘RISI, ROSTI, SIRASI, OCHIG‘I, NAFSILAMR(I) 1. Yolg‘onsiz, qanday bo‘lsa, shundayligicha. **To‘g‘risi, rosti, ochig‘i** so‘zlari ushbu ma’noni ifodalashda erkin almashinib qo‘llana oladi. **Nafsilamr(i)** so‘zida kitobiylik bor.

– T o ‘ g ‘ r i s i ni aytaymi? – dedi xonim allaqanday sirli jilmayib. So‘ng osmon barobar baland qo‘shni devor tomon ishora qildi: – U yoqdan ko‘ra sizning bog‘ingiz yoqdi menga! E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Haqiqat uchun kurashish qiyin, Temir Akbarovich… T o ‘ g ‘ r i s i ni aytsangiz, tug‘ishganingizga ham yoqmaysiz-da!* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ona, ranjimagil xatimdan, Men r o s t i ni yozdim, shod damim Sen tushmaysan aslo esimga.* A.Oripov, Yillar armoni. *Keling, Zufar Hakimovich, hech bo‘lmasa, endi r o s t i ni ayting.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ammam bilan pochcham, biz endi s i r a s i gapni aytdik-da, deyishib qatiqdan bo‘shagan, bidon-u uzumdan bo‘shagan qora sumkalarni salanglatishib, xijolat bo‘lgandek xayrlashib ketishdi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *– So‘zlamayman, – dedi To‘ybeka, – lekin s i r a s i ni so‘zlayman... Oh, ko‘rsang edi bir kuyavni. Qanday chiroylik, qanday aqllik ekanini bilar eding, bekachim.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Komila o ch i g ‘ i ni aytdi. Hammasini gapirib berdi. Direktorni yig‘latgudek qilib gapirdi.* A.Muxtor, Chinor. *O ch i g ‘ i ni gapiravermaysizmi, do‘stim! Kattakon bizning direktor bilan qilo‘tmas qadrdon ekan, deb kerilgan siz emasmidingiz?!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *– Beee, go‘rnimi, taqsir, – dedi Safar bo‘zchi, – u gapni qo‘ying, n a f s i l a m r gap yaxshi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *– Tushuntirsangiz-chi? – N a f s i l a m r gapni aytguncha muncha shoshirmasang.* A.G‘afurov, Shaharlik kelin.

T

2. Gapning rosti, gapning ochig‘i, to‘g‘risini aytganda, haqiqatda. Qatordagi so‘zlar nutqda kirish so‘z vazifasida kelib, modal munosabat ifodalaydi. **To‘g‘risi, rosti** so‘zlari nutqda erkin almashinib qo‘llana oladi. **Ochig‘i** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Sirasi, nafsilamr(i)** so‘zlari esa kitobiy uslubda qo‘llanishga xoslangan.

Endi u shu kungacha hech kimni sevolmaganidan, t o ‘ g ‘ r i s i, sevmaganidan ajablanardi. Shuhrat, Shinelli yillar. *Sizning qistovingiz bilan ko‘nishga ko‘ndim-u, lekin o‘sha kundan beri o‘zimga kelolmayman, t o ‘ g ‘ r i s i!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Jumaboy (tamshanib). – Baliq yeb bunaqa totlisini ko‘rmaganman, r o s t i!* E.A’zam, Tanho qayiq. *Ko‘p jahongir ko‘rgan bu dunyo, Hammasiga guvoh – yer osti. Lekin, do‘stlar, she’r ahli aro Jahongiri kam bo‘lar, r o s t i.* A.Oripov, Yillar armoni. *S i r a s i, u yozadigan narsalarga g‘irromlik aralashtirib bo‘lmas, bunga zarurat ham yo‘q edi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Tushunmoq istamas edim, o ch i g ‘ i, Menga bog‘liq ekan uning qay dardi?* O.To‘xtash, She’rlar. *O ch i g ‘ i, sizni yaxshi ko‘ramanmi o‘zi, yo‘qmi, bunisiniyam bilolmay qolaman gohida.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ikki xushomadgo‘y uchrashdi bir kun, O ch i g ‘ i, tajriba almashmoq uchun.* A.Oripov, Saylanma. *... Sen qasamni buzgansan. N a f s i l a m r i, endi oddiy ayol emassiz, boy*

xotinsiz, o‘rgulay! O.G‘afurov, Ayol ori. *N a f s i l a m r i, kechagi kunlar-u qilmish-qidirmishlardan qochib-bekinib yashab bo‘larmidi, ayting?* A.A’zam, Hikoyalar.

TO‘SHAMOQ, TASHLAMOQ, SOLMOQ, YOZMOQ Biror to‘shamani yuzalikka, yerga yoymoq. **To‘shamoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Tashlamoq, solmoq, yozmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvga xos.

Mingboshi o‘ng tomondagi ozodaroq samovarga chiqib, o‘zi uchun t o ‘- sh a lgan to‘shakka o‘tirmasdan, gilamning bir chetida o‘tirdi va chilim buyurdi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Enajonim hammasining tagiga mening to‘yimga atab tikkan yakandozlaridan t o ‘ sh a b: – Xush kelibsizlar, mehmonlar! – dedi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Bo‘ri iziga burildi. Xirmonga keldi. Qorong‘i tushgach, supaga to‘shak t a sh l a b yotdi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Adyolni maysalar ustiga t a sh l a b o‘tirishdi*. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Oxiri qorong‘ida timirskilanib supaga joy s o l di-yu, xudodan ertangi kunni so‘rab uyquga ketdi*. S.Ahmad, Ufq. *Ha, oldin tippa barobar qilib somon to‘shashibdi, keyin kigiz yozishibdi, keyin ko‘rpacha s o l ishibdi, keyin Eshon boboni yotqizib, ustini o‘rab ham qo‘yishibdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Birozdan so‘ng tuzukroq kiyimda, boshig‘a salla o‘rab, oyog‘ida sag‘ri kafsh bilan qo‘lida joynamoz kabi bir narsani ko‘tarib bordondan Davlat chiqdi. Xong‘a ta’zim qilg‘andan so‘ng, joynamozni yerga y o z di.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Hindiy zodagonlar Malli Babuni, Vazir tayinlashib odil deb uni, Yo‘liga turfa xil poyandoz y o z ib, So‘ng taxtni bilishib unga munosib.* O.Bo‘riyev, Amir Temur.

TO‘SHOG‘LIQ, SOLIG‘LIQ, YOZIG‘LIQ Ko‘rpacha, gilam va shu kabilar biror yuzaga, yerga yoki o‘rin-joyga to‘shalgan holatda. **To‘shog‘liq** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi. **Solig‘liq, yozig‘liq** so‘zlari esa, asosan, so‘zlashuv uslubida ishlatiladi.

Devorga qadalgan taxta karavotlarga yupqa to‘shak t o ‘ sh o g ‘ l i q. J.Abdullaxonov, To‘fon. *Osiljon qat-qat ipak turkman gilamlari t o ‘ sh o g ‘ l i q uyga qo‘rqa-pisa oyoq bosib kirarkan, ertakdagi oltin saroyga kirganday bo‘ldi.* J.Sharipov, Xorazm. *Bo‘stonning to‘rt burchagida to‘rt oltin taxt. Zar ko‘rpachalar s o l i g ‘ l i q.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Maqsud amaki peshin namozini o‘qib, ayvonga chiqqanda, xontaxta ustida oppoq dasturxon s o l i g ‘ l i q, uning ustida chiroyli kosada bug‘i chiqib turgan sho‘rva, bir juft obinon, xontaxta yoniga tashlangan ko‘rpachada to‘ng‘ich o‘g‘li o‘tirardi.* R.Haydarova, Osmon to‘la farishta. *U qo‘lidagi ko‘pchib-singib pishgan nondan bir chimdim uzib og‘ziga soldi-da, chala y o z i g ‘ l i q dasturxon ustiga qo‘ydi: – Ol, nondan ol.* E. A’zam, Piyoda. *Olti-yetti ayol aylana bo‘lib o‘tiribdi, o‘rtada katta un suprasi y o z i g ‘ - l i q*. Sh.Salom, Bolalikning so‘nggi kuni.

U

UMR, HAYOT Insonning tug‘ilganidan to o‘lgunigacha yashash davri. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **umr** so‘zi nisbatan ko‘p ishlatiladi. **Hayot** so‘zi bu ma’nosida kam qo‘llanadi.

U o‘z hayotidan qoniqmas, u m r ining kun bilan tunning o‘zgarishiday bir xil ekanligi uni tobora hafsalasiz qilib qo‘ygan, tez-tez qishloq xotiralariga berilib ketardi. N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Aniqlab qarasam, u m r imda ko‘rmagan-tanishmagan yot kishilarga o‘xshaydilar.* A.Qodiriy, Jinlar bazmi. *G‘alati tuyuladi: h a y o t imdagi o‘nlab, yuzlab voqealarning tasodifiy bog‘lanishlari, ulanishlari, uzilishlaridan bugungi turish-turmushim bunyodga kelgan.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *H a y o t ibtidosi kabi bu sado Nahot bo‘ldi tandan charchovni quvmoq?* Zulfiya, Saylanma.

UMUMIY, MUSHTARAK Barchaga bir xilda taalluqli, barchasi uchun birday xos. **Umumiy** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Mushtarak** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, kitobiy uslubga xos.

Endi ularning ikkalalari uchun u m u m i y raqib – yovvoyi odamlar paydo bo‘lgandi. Sh.Abdullayev, Arxar yo‘lboshchisi. *– Xo‘o‘sh, domla, meningcha, bu ishni cho‘zib yurmasak, men bir jiddiy, u m u m i y ishimizga yordam beradimi, deb o‘ylagan edim, arzimas gap ekan...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *–...hammalarining muddaolari – bir, sening yo‘ling – botil, meniki – haq, deya biri ikkinchisiga qora chaplayotgan dinlar ham alal-oqibatda jumlalarining maqsadi m u sh t a r a k – Olloh-taolo ekanligini nazardan qochirmasalar...* U.Hamdam, Muvozanat. *Biz oliy hazratning qulimiz, uning xazinasini to‘ldirmoq biz va sizning m u sh t a r a k vazifamizdir.* J.Sharipov, Xorazm.

UMUMIYLASHMOQ, MUSHTARAKLASHMOQ, UMUMIY BO‘LMOQ, MUSHTARAK BO‘LMOQ Barchaga bir xilda taalluqli bo‘lmoq. **Umumiylashmoq, umumiy bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq yozma nutqda qo‘llanib, narsa-predmet, voqelik va shu kabilarning umumga birday xosligi, taalluqli bo‘lganligini anglatadi. **Mushtaraklashmoq, mushtarak bo‘lmoq** so‘zlari publitsistik uslubda qo‘llanishga xoslangan.

Ularga mana shunday – to‘g‘ri tarjima bo‘lmasa, fikrni anglashi qiyin. Demak, til shakllanyapti. Nafaqat so‘z, balki gap tuzilishi ham u m u m i y l a sh yapti. I.Shomurodov, So‘z haqida so‘z. *Turkiy xalqlar u yoki bu darajada u m u m i y l a s h gan madaniyat va an’analarga ega.* Gazetadan. *Ushbu tantanada millatlar va el birligi m u sh t a r a k l a sh di*. Gazetadan. *Turkiy xalqlar uchun u m u m i y bo‘lgan adabiyotimizning dastlabki davr tarixini biz Turk xoqonligi davridan*

boshlaymiz. I.Nurahmad o‘g‘li, Turkiy xalqlar adabiyotining ildizlari. *Bizlar maqsadlari umumiy, m u sh t a r a k b o‘l gan qardoshlarmiz.* N.Safarov, Olovli izlar. *Saylov demokratiyaning eng muhim jarayonlaridan biridir. Chunki saylov manfaatlari m u sh t a r a k b o‘ l gan xalqning siyosiy madaniyatiga ta’sir ko‘rsatadi.* E.Homidov, Muddatidan oldin qay tartibda ovoz beriladi?

UMUMIYLIK, MUSHTARAKLIK Barchaga umumiy bo‘lgan belgi-xususiyat, holat. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **umumiylik** so‘zi nisbatan faol. **Mushtaraklik** so‘zi, asosan, kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Sen bilan mening o‘rtamda hech u m u m i y l i k yo‘q. Binobarin, do‘st bo‘lishimiz ham mumkin emas. T.Malik, Odamiylik mulki. *Samandar bularning hammasida teran bir u m u m i y l i k ni angladi; u hamon qarovsiz bog‘ni – ko‘nglini tinmay kuzatardi.* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Humoyun bilan Komron Mirzo she’riy ijodi, ota-bolalar she’riyatidagi m u sh t a r a k l i k lar haqida qiziqarli mulohazalar yuritiladi.* U.Normatov, Maftunkor ishq mujdalari. *Maqsadlar-u dunyoqarashlar birligimi yoki taqdirlar-u tabiatlar m u sh t a r a k l i g i? – Yusuf bilmay qoldi, – balki, u tanalar hamrohligidir…* U.Hamdam, Muvozanat.

UNUMLI, UNUMDOR, SAMARALI, SAMARADOR, BARAKALI Yaxshi natija beradigan, ish-natija ko‘rsatkichi yaxshi. **Unumdor** – kitobiy so‘z. **Samarali, samarador** so‘zlarida natijalilik ta’kidi ochiq ifodalangan, asosan, kitobiy nutqqa xos. **Samarador**da belgi **samarali**ga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Barakali** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga oid.

U n u m l i mehnat – katta daromad. Maqol. *...Abduqodir Hayitmetov Mashrab ijodi ustida uzoq vaqtlardan buyon u n u m l i ilmiy ishlar olib borib, anchagina muvaffaqiyatlarga erishdi.* G‘.G‘ulom, Ikki Mashrab. *Xalq farovonligi, mehnat u n u m d o r ligi, yurt yuksakligi odamlarning osoyishta, zamon talablariga javob beradigan shinam uylarda istiqomat qilishiga ko‘p bog‘liqdir.* “Sharq yulduzi”. *Titrash ta’sirida odam xayoli parishon bo‘lad, ish u n u m d o r bo‘lmaydi*. Gazetadan. *...turli tabiiy ofatlar vaqtida uchoqni boshqarishning eng s a m a r a l i usullari bundan ellik yil oldin ishlab chiqilgan, shu bois u oz-moz chayqalishlardan boshqa xavf tug‘dirmasdi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Hurlik tarbiyasi – eng s a m a r a l i tarbiya...* I.G‘ofurov, Bu bezovta zamona. *Mening loyihamda ta’qib idora usuli juda mukammal ishlab chiqilgan: hokimiyatni qaysidir kuch emas, ta’qib boshqaradi. Ta’qib ulug‘ va g‘oyat s a m a r a d o r mashinadir.* N.Eshonqul, Istilo. *Boku safari umrimdagi eng maroqli va eng s a m a r a d o r safar bo‘lgan edi, unda ko‘rganlarim, bilganlarim, orttirgan do‘stlarim hamon yuragimda.* O.Sharafuddinov, Adabiyotimiz fidoyisi. *Astoydil yig‘lasa, so‘qir ko‘zdan ham yosh chiqadi deganlaridek, yo‘qsillarning cho‘ntagidan b a r a k a l i suhbatga yetarli pul chiqib turib, kunduzni tongga, tongni ertasi kunga ulab yubordik.* A.A’zam, Majnuntol tagida. *Istiqlol yillarida Pirimqul Qodirov b a r a k a l i ijod qildi.* U.Rasulova, Munavvar taqdirlar talqini.

UNUMLI BO‘LMOQ, SAMARALI BO‘LMOQ, SAMARADOR BO‘LMOQ, BARAKALI BO‘LMOQ, FOYDALI BO‘LMOQ Yaxshi natija bermoq. **Samarali bo‘lmoq, samarador bo‘lmoq** publitsistik uslubga xos, **barakali bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq badiiy uslubda ishlatiladi. **Samarador bo‘lmoq**da “natijadorlik” ifodasi **samarali bo‘lmoq**qa qaraganda kuchli.

Zohid safari u n u m l i b o‘ l ganidan quvonib, iziga qaytdi. T.Malik, Shaytanat. *Bilaman, hamisha bandsiz, hamma ishlaringiz O‘zingiz o‘ylagandek u n u m l i, omadli b o‘ l sin.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti Bosh direktori Tedros Adanom Gebreisus koronavirusni davolashdagi eng s a m a r a l i b o‘ l gan yagona dori vositasi nomini ma’lum qildi.* Gazetadan. *Respublikamizda jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimi s a m a r a d o r b o‘ l gan yangi tizimga olib chiqildi.* Gazetadan. *Rizqning b a r a k a l i b o‘ l ishini silayi rahmsiz tasavvur etmoq qiyin.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ra’no cho‘nqayib o‘tirib, shunday qildi. “Mahkam-mahkam g‘ijimlayvering, qizim, qo‘lingiz xamirdan chiqmasin, b a r a k a l i b o‘ l sin”, deyishdi.* I.Sulton, Onaizorim. *Keyin esa farzandlar tarbiyasida f o y d a l i b o‘ l ib qolar, degan maqsadda bir risola yozib, unga “Jinoyatning uzun yo‘li” deb nom berdik.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Maqsadimga yetishda salla o‘rab va’z o‘qishdan ko‘ra ko‘proq f o y d a l i bo‘l adigan – bo‘yinbog‘ taqib, jamiyat ishlariga aralashishim zarur ekanligini angladim.* U.Hamdam, Muvozanat.

UNUMSIZ, SAMARASIZ, BESAMAR, NATIJASIZ, BEFOYDA, BEHUDA Unumi yo‘q, natija bermaydigan (ish, faoliyat, mehnat va shu kabilarga nisbatan). **Samarasiz, besamar, natijasiz** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Befoyda, behuda** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

U n u m s i z ishga urinma, Ko‘pdan qolib surinma. Maqol. *Qo‘nimsiz, qo‘nimsizning ishi u n u m s i z.* Maqol. *Bir oy davom etgan urush Buyuk Britaniya uchun s a m a r a s i z barham topdi.* T.Malik, Savohil. *Yusuf cho‘chib hushiga keldi. “Hammasi xayol, shirin xayol, – o‘ylandi u divanda yotgancha, – nahotki endi o‘sha chog‘lar qaytib kelmaydi, nahotki hayotim bundan buyon mana shunday s a m a r a s i z va zerikarli kechaveradi?* U.Hamdam, Muvozanat. *Tasavvur kenglikni unutgan. Nimani izlayapman? Kenglik – balki, o‘lim chohidir? Shu choh kenglikka olib borar? Agar shunday bo‘lsa, harakatim b e s a m a r.* T.Malik, Devona. *Uni yana avvalgi maqomga qaytarishga urinishlar bo‘ladi. Bunday urinishlar ko‘p hollarda b e s a m a r yakunlanadi.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *She’rim bois boshimga yog‘ilgan malomatlarga u indamay yelka tutdi, do‘st bo‘lib dushmanning ishini qilganlar, qavmdosh bo‘lib yovning yo‘lini tutganlar ichirgan zaharga teng sherik bo‘ldi, tiriklik sahrosidagi b e s a m a r jang-u jadallar holdan toydirib, yerga qulatganida, qayta oyoqqa turg‘azdi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *...Mohbibi biron narsa so‘rasa,*

gapidan adashib, sevgisini hammaga o‘zi oshkor qilib yurdi. Axir nima qilsin – uch yil n a t i j a s i z sevib yurishning o‘zi bo‘ladimi?! A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bizning, adadi hammanikidan ko‘p bo‘lgan mudhish o‘rdumiz bir-bir ustun yengilayotir... Eng usta va eslik qo‘mondonlarimizning butun tadbirlari n a t i j a s i z qolayotir...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tog‘da tabib zoti borki, hammasi keladi, muolaja oti borki, hammasini qo‘llashadi, lekin b e f o y d a – qiz yonib tagiga yetgan shamday so‘nib boraveradi.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Rahmonalining kallasi mokiday ishlardi-yu, b e f o y d a edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Kichkina bir dunyoda kichkina odamlarning bir-birini kavlab b e h u d a yashashi kulgili emasmi?* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *U nima qilishini bilmay, etigini yechib, kavush kiydi, yana bir nimalar qildi, hammasi b e h u d a ivirsish edi.* A.Muxtor, Chinor.

UNUMSIZ BO‘LMOQ, SAMARASIZ BO‘LMOQ, BESAMAR BO‘LMOQ, NATIJASIZ BO‘LMOQ, FOYDASIZ BO‘LMOQ Biror ish-faoliyat, xatti-harakat mehnat natijasiz bo‘lmoq. **Samarasiz bo‘lmoq**, asosan, publitsistik nutqda ishlatiladi. **Besamar bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq badiiy va publitsistik nutqqa xoslangan. **Foydasiz bo‘lmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi.

Sayt xodimlarining tuman hokimi va uning muovinlaridan bu xabarga munosabat olish harakatlari u n u m s i z b o‘ l di. Gazetadan. *Uning nolasi sahro bag‘riga tomgan tomchi kabi s a m a r a s i z b o‘ l di.* T.Malik, Shaytanat. *Undan qanoat hosil qilmagach, Prust qo‘lyozmani yo‘q qilib tashlaydi: “Men qilgan mehnat s a m a r a s i z b o‘ l di, asar ko‘nglimdagidek chiqmadi”, deb yozadi u 1906-yilda.* M.Xolbekov, Marsel Prust prozasi. *Qizig‘i shundaki, bu masalada bir necha yillardan buyon mutasaddi tashkilot rahbarlariga qilgan murojaatlarim b e s a m a r b o‘ l di.* Gazetadan. *Qilingan mehnat n a t i j a s i z b o‘ l di!* Gazetadan. *Kelini namozshom payti Tursun bilan birga kirib keldi. Solihabibi uning avzoyidan bu galgi safari ham n a t i j a s i z b o‘ l ganini sezdi.* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *O‘zbeklar sofdilona maqolaga tarjimonsiz tushunub ranjigan edilar. Shuning uchun ikki oraning boshida turg‘an o‘rtoqning tarjimonliq xizmatini o‘tashlari f o y d a s i z b o‘ l ub chiqqan!* A.Qodiriy, Haqiqat ochib so‘zlashdadir. *– Bu unvon odamlarni chalg‘itsa-chi, jamiyatga f o y d a s i z b o‘l s a-chi?* T.Malik, Shaytanat. *Nihoyat, XX asr uchun dunyodan qo‘l yuvib qo‘ltig‘iga urgan, faqat o‘zininggina kelajagi tashvishida uzlatga chekingan darvesh qanchalik f o y d a s i z b o‘ l sa, o‘zini superindustrializm namoyandasi hisoblab, umrini allaqanday robotning yaratilishigagina sarflaydigan olim – “temir odam” shunchalik zararli.* U.Hamdam, Muvozanat.

URINMOQ, HARAKAT QILMOQ, INTILMOQ, TIRISHMOQ, UNNAMOQ, KO‘SHISH QILMOQ, KO‘SHISH KO‘RSATMOQ Biror ishni bajarish payida bo‘lmoq. **Intilmoq, tirishmoq** so‘zlarida kuchli xohish-istak bilan kirishganlik ta’kidi anglashiladi. **Unnamoq** so‘zida imkoni bor-yo‘qligiga

qaramay kirishgalik ma’no ta’kidi ochiq ifodalangan, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Ko‘shish qilmoq, ko‘shish ko‘rsatmoq –** kitobiy, eskirgan so‘zlar.

Ayni zamonda qizning so‘zlarida, allaqanday ichki bir dard aks etib turgan ma’sum chehrasida, yosh bilan pardalangan katta qora ko‘zlarida bo‘lakcha bir poklik va samimiyat bor edi. Samig‘jon bu samimiyatni sezar, sezgani uchun hazilga burishga u r i n ardi. O.Yoqubov, Matluba. – *Portretingni chizaman, deb ko‘p u r i n dim, – deydi uzilib-uzilolmagan do‘stim Isrofil.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bu azobga tob bermoqqa u r i n aman.* Zulfiya. – *Yo‘q, umidni uzmaylik, – dedi Gulimoh opa. – H a r a k a t q i l aman. Bo‘lib qolar.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Oysuluv ham jon-jahdi bilan qanot qoqib, qulab tushmaslikka h a r a k a t q i l armish, biroq ko‘ksidagi og‘riqqa dosh berolmay, ahvoli zabun, tobora pastlab borarkan.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar… *Bu qovoq o‘g‘rilari ichidan tezroq qochib qutilish uchun ketishka i n t i l gan edi, biravi ushlab qoldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Abdulla shuni eslab, dili yorishgandek bo‘ldi... Uning kelajagini faqat Sayyora ta’minlaydi. Nima bo‘lsa ham, shunga i n t i l adi, shunga erishishi lozim.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *O‘qishda ham, turmushda ham Mahdidan orqada qolmaslikka t i r i shdim, endi yetdim deganda, u yana ilgarilab ketaveradi...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Darmoni qurigan yigit o‘zini dadil tutishga t i r i sh ar, lekin munkib-munkib ketar edi.* J.Sharipov, Xorazm. *Bir dam tin oladi, kaftini ko‘ziga soyabon qilib, quyoshga qaraydi, bir nimani chamalaydi. Keyin yana yumushiga u n n a ydi.* I.Sulton, Ozod. – *Hoy, shoshma, hozir ovqatga u n n a yman! Quruqdan quruq ketma, – degancha qoldi xolasi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Burodari kiromi, siz dunyo ko‘rgan bir kishisiz, onasining bu talabini xo‘b mulohaza qilib ko‘ringiz, bu to‘g‘ridag‘i ra’yi o‘g‘lingizga qarag‘anda ham faqirlaricha sizlarda bo‘lg‘ani vajhidin, albatta, ko‘ndirishka sa’y va k o‘ sh i sh q i l ursiz, deb ishonamiz*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Lekin biz deymizki, turmushimizda bir qadar isloh yuzaga chiqsin, bema’ni ishlarni yo‘qotaylik, dini islomning ravnaqiga ko‘shish q i l ay lik.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Sal o‘tmay angladiki.. bu chaqqon davlatlar shunchaki Buxoroga qayishganlari... “insoniyatning manfaatdorligi” uchun unga k o‘ sh i sh k o‘ r s a t ishmayapti*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Bolam, dardni kasal odam bilsa, o‘ziyam tuzalishiga k o‘ sh i sh ko‘rsatar ekan*. Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

URISHMOQ, OLISHMOQ, YOQALASHMOQ, SOLISHMOQ, MUSHTLASHMOQ, TASHASHMOQ, SO‘QISHMOQ Urush-janjal, kelishmovchilik natijasida bir-birini urmoq, kaltaklamoq. **Urishmoq, olishmoq, tashashmoq** so‘zlari bir-birini kaltaklashga nisbatan ham, gap bilan urishishga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Yoqalashmoq, solishmoq, mushtlashmoq** so‘zlari faqat bir-birini kaltaklashga nisbatan ishlatiladi. **Solishmoq, tashashmoq, so‘qishmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **So‘qishmoq** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Palatkaga kirib, endi bir piyoladan choy ho‘plagan ham edikki, ot choptirib Burgut kelib qoldi. Vajohatidan hozirgina birov bilan u r i sh ib kelganga o‘xshardi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *...kecha kechqurun turgan yerimizga bostirib kirishdi. Qizning otasi, akalari bor. Akalari u r i sh di, ularga tegmadim.* T.Malik, Shaytanat. *Ular tezoqar tog‘ daryolaridan quloch otib suzib o‘tishgan, dengizlarda, sovuq bo‘ronlarda qolishgan, Afrika o‘rmonlarida yirtqich sherlar bilan yakkama-yakka o l i sh ganlar, yovvoyi odamlar bilan bir ko‘rpada uxlab qolgan paytlari bo‘lgan*. X.To‘xtaboyev, Sariq devni minib. *Ular o l i sh dilar uzoq, beomon, Oqibat birining kallasi uchdi*. A.Oripov, Do‘zaxiylar. *Bir-birining bilagiga urib, y o q a l a sh a ketdi ular.* E.A’zam, Shovqin. *Men ham senga tengqur bo‘lganimda boshqa gap edi. Hozir sendan o‘n yosh katta bo‘lib qanday y o q a l a sh aman?* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. – *Tashqaridagi akang bilan s o l i sh sang eplaysanmi? – deb so‘radi Chuvrindi Bo‘tqaga ishora qilib.* T.Malik, Shaytanat. *Yo‘lda ketyapmiz, Tursunxon so‘radi: – Nimaga shu bilan s o l i sh ib yuribsiz?* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Maktabda yaxshi o‘qimagan (u Risolatdan uch sinf yuqori edi), Rustam hali u, hali bu bilan m u sh t l a sh ib yurar, ko‘plar undan hayiqardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Rahmonali restoranda bir odam bilan m u sh t l a sh ib qopti. U odam jahl ustida Rahmonalining qulog‘idan cho‘zgan ekan, “shir” etib yirtilib ketibdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Lekin quloqlariga m u sh t l a sh ayotgan odamlarning hars-hurslari, ihrashlari kelishi bilan o‘sha tomonga chopa ketdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bo‘yin patlarini gardish qilib, patir-putur t a sh a sh ayotgan ikki xo‘rozning atrofini... doira shaklida o‘rab olgan edilar.* “Mushtum”. *O‘g‘uzxonning nafasi qisildi. Bu kunlarga oson yetib kelgan emas, ne-ne beboshlar bilan s o‘ q i sh di, ne-ne jang-u jadallarni ko‘rmadi, qiyinchiliklardan qo‘rqmadi...* “Sharq yulduzi”. *To‘qlik s o‘ q i sh tirar, Ochlik so‘kishtirar.* Maqol.

URISHQOQ, JANGARI, JANJALKASH, SHALLAQI, MANJALAQI Arzimagan bahona tufayli kishilar bilan urishaveradigan, bo‘lar-bo‘lmasga janjal ko‘taradigan. **Jangari** so‘zida jismonan urishishga moyillik ta’kidi mavjud. **Shallaqi** so‘zida hayosizlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Manjalaqi** so‘zida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, ayollarga nisbatan ishlatiladi, so‘zlashuv nutqiga xos.

O‘sha u r i sh q o q odamlar nima foyda ko‘risharkan-a? Maqsadlari nima o‘zi ularning? M.Murodov, Mening bola qalbim yoxud armonga aylangan umid. *U r i sh q o q xotin bor qishloqqa qo‘riqchining hojati yo‘q.* Maqol. *Shayboniyzodalarning behisob ko‘p qo‘shini bor emish. O‘zlari o‘lgunday j a ng a r i, qancha odam qirilishini o‘ylasam, vahmim kelur!* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Bittasi aeroportda g‘alva ko‘tardi. J a ng a r i roq ekan.* T.Malik, Shaytanat *Ularning ba’zilari mijg‘ov, j a n j a l k a sh, oqibatda, bor kuch-quvvatlari tanlarini tark etgach, ovozlari-da, chiqmay qoladi.* A.Malik, Halqa. *Ko‘p o‘tmay, orqadan j a n j a l k a sh ning xurragi eshitildi.* N.Niyoz, So‘nggi kun. *Oldiga*

qo‘ygan maqsadi yo‘lida bu sh a l l a q i hech narsadan qaytmasligi aniq, negaki yo‘qotadigan narsasi yo‘q: operachi ketgan, polkovnik ketgan, keyingilari ham birin-ketin tashlab ketayotir. E.A’zam, Shoirning to‘yi. *– Umri qisqa ekan, nimayam qilardingiz, – dedi Do‘st bir nimalarni tusmollab. Ichida esa “aslida sen sh a l l a q i ning dastidan tamom bo‘ldi-ku, bilib bilmaganga olasan”, dedi nafratlanib.* I.Sulton, Ozod. *Siz qaysi zamonda yashayotganingizni bilasizmi o‘zi?! Janjalkashning shu uch og‘iz gapi yetarli, kampir birdan quturib ketadi: – Hoy, m a n j a l a q i, nima, meni esdan og‘ib qolgan deyapsanmi?!* Z.Qurolboy qizi, Kuygan shahar. *– Hay, nima gap?! – dedi mulla Norqo‘zi bo‘sag‘ada turib, – singlim, siz o‘zingizni bir chetga oling! Nima deydi bu m a n j a l a q i!* A.Qahhor, Mayiz yemagan xotin.

URISHTIRMOQ I**, CHO‘QISHTIRMOQ** It, xo‘roz, qo‘chqor, buqa va boshqa hayvon, parrandalarni bir-biri bilan olishtirmoq. **Cho‘qishtirmoq** so‘zi faqat parrandalarga nisbatan ishlatiladi.

...Bu kinolavha bilan tanishar ekanmiz, o‘tmishdoshlarimizning o‘tgan asr boshlaridagi qiyofalari, kiyim-kechaklari, shayton aravalari, kurash tushishlari, dorvozlik, xo‘roz va it u r i sh t i r ish singari milliy o‘yin va tomoshalari to‘g‘risida tasavvur hosil qilamiz. N.Karimov, Xudoybergan Devonov – ilk o‘zbek fotografi. *Navro‘z bayrami “Kurash” “Ko‘pkari”, “Arqon tortish”, “Chillak”, “Xo‘roz u r i sh t i r ish”, “Oq terakmi, ko‘k terak?”, “Beshtosh” kabi quvnoq o‘yinlar bilan yanada gashtli va unutilmas o‘tadi*. Gazetadan. *Ba’zi ishqibozlar kunbotardagi futbol maydonida xo‘roz ch o‘ q i sh t i r ib, qo‘chqor urishtirdi.*

U A.Suyunov, Asrlarni qaritgan Yilboshi.

URISHTIRMOQ II**, CHO‘QISHTIRMOQ, TO‘QISHTIRMOQ** May, aroq kabi spirtli ichimlik solingan idishlar, qadahlarni bir-biriga tekkizmoq. **Cho‘qishtirmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **To‘qishtirmoq** so‘zi ma’noni biroz dag‘alroq ifodalaydi, asosan, shevalarda uchraydi.

Qani, ryumkangni ol, Musharrafxon bilan u r i sh t i r, qo‘shaloq o‘g‘illar niyat qil. Shuhrat, Oltin zanglamas. *U Sattor bilan birinchi marta u r i sh t i r ib ichadigan qadahi umrbod esda qoladigan damlardan nishona bo‘lishini istardi*. P.Qodirov, Erk. *Keyin, yana kula-kula piyolalarini uzatib ch o‘ q i sh t i r ishdi. Ichib bo‘lgach, tovakidan yeyishga qistadim.* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Ular kulishgancha qadahlarni ch o‘ q i sh t i r ishdi*. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Keyin ular qo‘llaridagi idishlarni t o‘ q i sh t i r ishdi. Ichishdi.* N.Ismoilov, Shayton zanjiri. *Kecha qadah t o‘ q i sh t i r ib hilol bilan, Gulob ichtim yolg‘iz do‘stim Iqbol bilan*. I.Mirzo, Ko‘ngil.

URMOQ, KALTAKLAMOQ, DO‘PPOSLAMOQ, SAVAMOQ, SAVALAMOQ, SOLMOQ, TUSHIRMOQ, SO‘QMOQ, PO‘PILLATMOQ Qo‘l yoki biror qurol, qattiq narsa bilan zarba bermoq. **Do‘pposlamoq** so‘zida urish harakatining kuchli ekanligi anglashiladi. **Savalamoq** so‘zida harakatning tak-

roriyligi ta’kidi ifodalanadi. **Solmoq, tushirmoq** so‘zlarida urish harakatining bir martaligi ta’kidga ega, belgi darajasi kuchsiz, so‘zlashuv tiliga xos. **So‘qmoq** so‘zi nutqda juda kam qo‘llanadi. **Po‘ppillatmoq** so‘zida urish harakatining kuchsizligi anglashiladi, asosan, so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Iskandar haydaladigan edi, g‘irromlikka o‘tdi, o‘laman sattor, oldin o‘zi urdi, deb isboti uchun shishib turgan yuzini pesh qildi, og‘zini ochib ko‘rsatdi... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ko‘pchilik bilan to‘qishtirib ichaverib, anchagina kayf bo‘lib qolgan G‘oziboy chayqalib-gandiraklab hovli o‘rtasida turgan oppoq mashinasi yoniga bordi-da, kutilmaganda kapotga bor kuchi bilan daranglatib urdi...* A.Yo‘ldosh, Yolg‘on va haqiqat. *Telba bo‘lib qolgan onasini zanjirga solib Eshonning uyida kaltakla ydilar.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *– Domlajon, omadi gap shuki, dam g‘animat! Turklarning uylariga o‘t qo‘yishyapti! O‘zlarini kaltakla shyapti, qochinglar! – dedi.* T.Malik, Shaytanat. *Agar beayov do‘pposla yotgan tajribali raqibimning qulog‘idan tishlab olganim uchun murabbiy meni oldiga solib haydamaganida, erinmay o‘n-o‘n besh kun qatnashgayam toqatim yetgan bo‘lardi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *O‘ziniyam shundoq do‘pposla dikki, qo‘yib bersam, xotinlar o‘ldirib qo‘yishadigan, zo‘rg‘a ajratib oldim.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *U mashinani bir maromda yurgizar, kabinaga kirgan shamol o‘rimga so‘z bermagan soch tolalarini yelkasidan olib bo‘yniga tashlar, yuzlarini beozor sava gandek bo‘lardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Tunov kun, anavi otinbularimiz kelishganda, savacho‘b bilan sava b ham uyg‘ota olmadim.* Cho‘lpon, Nonushta. *U inqillab o‘zini egarga oldi-yu, xalacho‘p bilan eshakni sava laydi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bola bo‘lib birov bilan mushtlashmabman, birovdan tuzukroq kaltak yemabman. Ana endi, dong‘im chet elga chiqib turganida bir befarosat sava la sa.* T.Malik, Shaytanat. *Kuching yetmas ekan, nima qilarding bellashib, tosh-posh bilan jon joyiga sol maysanmi o‘xshatib.* “Yoshlik”. *– E, esi yo‘q murda, – deb peshonasiga shatirlatib bittani tush ir di.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *U bor kuchini to‘plab turib, avtomatning qo‘ndog‘i bilan asirning quloq chekkasiga sharaqlatib tush ir di.* A.Muhiddin va H.Tojiboyev, Otash qalbli qiz. *Matpano so‘yil bilan bitta itning kallasiga tush ir di.* S.Siyoyev, Avaz. *So‘qolmagan so‘yil ko‘tarar.* Maqol. *Yo‘q, og‘alar, temirni qizig‘ida so‘qib qolish kerak!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Buvi nevarasining orqasiga sekingina po‘pillat ib qo‘ydi*. Gazetadan.

URUSH, JANG, OLISHUV, KURASH, MUHORABA, HARB Tomonlar o‘rtasidagi qurolli to‘qnashuv. **Olishuv, kurash** so‘zlarida mazkur ma’no bir qadar umumiy ifodalanadi. **Jang, muhoraba, harb** so‘zlari, asosan, qurolli kuchlarning qonli to‘qnashuviga nisbatan ishlatiladi. **Muhoraba, harb** bugungi kunda eskirgan.

Safaviylar xonadonida mo‘tabar ayollarni e’zozlab ovga, hatto u r u sh ga ham birga olib borish odati bor, bu ularning e’tiqodlari bilan ham bog‘liq edi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *U r u sh! Noming o‘chsin jahonda, Hamon bitmas sen solgan alam.* Zulfiya, Saylanma. *J a ng kuni qo‘zg‘alar mardning g‘ayrati, Yig‘ilib jam bo‘lar turkman elati.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *Kuzdagi j a ng kunlari, Tuproqqo‘rg‘on atrofida jon olib jon berilayotganda: “Yaxshi ham eski shaharliklar bor ekan, shular bizni boqmasa ochdan o‘lardik”, degan kim edi?* T.Malik Savohil. *...biri so‘zga chiqsa, ikkinchisi, albatta, qarshi gapirishini kutib turishar, ularning o l i sh u v i bo‘lmasa, majlis ko‘ngilsiz o‘tganday tuyular edi.* A.Muxtor, Chinor. *Bir yil avval ayaning uyida bo‘lgan mana shunday o l i sh u v da Begimqul Hikmatilloni sambo uslubida bir siltashda ag‘darib, kulib turib piypalab tashlagan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Boisi, k u r a sh oshkor emas, pinhon kechgan – kim g‘olib-u, kim mag‘lub – buni ikkisidan bo‘lak hech kim bilmaydi.* N.Norqobilov, Kurash. *Vladimir Yakovlevich chor amaldori bo‘la turib, podshoga qarshi k u r a sh ga beixtiyor bosh qo‘shayotganidan, ish tobora chuqurlashib, o‘zining ikkiyuzlamalarcha ishlay boshlaganidan darg‘azab edi.* A.Muxtor, Chinor. *– M u h o r a b a da qurbon bo‘lganlar shahid ketadilar. Ularning jasadlari havo bilan, oftob bilan yuviladi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Xayriyat, bu m u h o r a b a ga biz qatnashmagan ekanmiz, – dedi Komron.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Sizlarga bilim berayotganlarning otalari yoki bobolari h a r b maydonida, balki, sizning bobongiz bilan to‘qnashgandirlar...* T.Malik, Shaytanat. *Sen Chanoqqal’ada inglizlarni, farangilarni ko‘rding, ularning h a r b ilmida ilg‘or ekanliklariga guvoh bo‘lding.* T.Malik, Devona.

U

URUSH QILMOQ, URUSHMOQ, JANG QILMOQ, KURASH QILMOQ, KURASHMOQ, MUHORABA QILMOQ, HARB(A) QILMOQ Bir-biri bilan harbiy to‘qnashuv qilmoq. **Jang qilmoq, kurash qilmoq** so‘zlari asosiy hollarda “jang olib bormoq” ma’nosida ishlatiladi. **Kurashmoq** so‘zi nutqda keng ma’noda qo‘llanadi. **Muhoraba qilmoq, harb(a) qilmoq** so‘zlari eskirgan, tarixiy manbalarda qo‘llangan.

Shuncha u r u sh q i l ib, shuncha pul sarflab, shu ikkoviga qolganda ikkitagina o‘qqa xasislik qilsa-ya! T.Malik, Xazonrezgi. *Ota-bola bunday katta kuchlarni maydonga chiqarib u r u sh q i l sa, oqibati qanchalik yomon bo‘lishi onalarni dahshatga keltirdi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Sho‘rolarning askari ham olmon bilan u r u sh ib obdon pishgan.* T.Malik, Devona. *– Humoyun mirzo Balx yaqinida shayboniyzodalar bilan j a ng q i l ib yurib halok bo‘ldilar!..* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Din peshvolari “g‘ayridin” deb xushlamaydigan La’l Chand kabi hindlar Kalanjarda Sherxon bilan qahramonlarcha j a ng q i l ib, uni qanday halokatga uchratganligi Humoyunning yodidan chiqmaydi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Bobomning yo‘llarini otam davom ettir-*

dilar. Madaminbekka qo‘shilib, ikki yil k u r a sh q i l dilar. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. – *Qancha chapdast bo‘lsa ham, bir haftadan beri k u r a sh ib charchag‘on, – dedi keksa kolxozchi...* A.Qodiriy, Quyosh bilan ham kurashaman. *O‘pkangni bosvol, polvon, bizam to‘y-po‘ylarda k u r a sh ib yurganmiz.* A.Obidjon, Hangoma va hikoyalar. *Xoqon Boyazidning yengilib, asirga tushgan onlari. Sohibqiron bu kishi bilan zo‘r m u h o r a b a q i l gan ekanlar.* T.Malik, Falak. *Alqissa, ikki tomon ham shu xatarli hamda xavfli joyda matonat va sabot ila bir-birlari bilan qattiq olishdi. Farg‘ona qo‘shini ertadan kechgacha m u h o r a b a q i l di.* “Tarixi Jahonnamoyi”. *Xoldor do‘stim, bu o‘ylaring bo‘lmaydi, O‘ylaringning hargiz ebi kelmaydi, Arab ham bizdayin mo‘min-musulmon, Hech mo‘min mo‘minga h a r b a q i l maydi.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”.

USTA, MOHIR, MAHORATLI, FARANG Biron-bir sohada katta mahoratga ega bo‘lgan. **Usta** so‘zi ko‘proq aql, malaka talab etadigan harakatlarga nisbatan qo‘llanganda, bu belgi yanada kuchli ifodalanadi, juda keng ishlatiladi. **Mohir** so‘zida bilimdonlik belgisi **mahoratli** so‘zidagidan ko‘ra ham kuchliroq ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Farang** so‘zi yakka holda kam uchraydi, bu so‘z asosida hosil qilingan **ustasi farang** iborasida mazkur belgi benihoya qabariq ifoda topgan.

...Akramjon Mastura boshlagan askiyani ilib ketdi; askiyaga juda u s t a ekan, olamda dard nima, o‘lim nima ekanini butkul unutib, rosa kulishdik. A.Qahhor, Ming bir jon. *Hamid G‘ulom yetmishdan oshib ketgan bo‘lishiga qaramay qaddi tik, gapga chechan, tinglovchilarni gap bilan “sehrlab” qo‘yadigan, u s t a notiq*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *M o h i r mashshoqlar duhul, nodir, ko‘s, tablaq, tabal, qo‘shnay va surnay chalish bilan mashg‘ul edilar*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Lolazor esa, xuddi m o h i r to‘quvchi qo‘lida to‘qilgan chorsi qizil gilamga o‘xshardi*. O‘.Umarbekov, Saylanma. – *Bo‘ron yaqinlashib kelyapti, – deb javob berdi qiz. – Lekin uchuvchilarimiz m a h o r a t l i, ozgina yoqimsiz chayqalishlardan boshqa hech qanday bezovtalik sezmaysiz, janob*. I.Sulton. Boqiy darbadar. *Yuksak m a h o r a t l i sozandalar ijro etgan dilnavoz kuy birdan barchaning ko‘ngliga safo keltirdi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Qarshi begining bilimdon gumashtasi rahmatlik Omonqul f a r a n g ning bitta-yu bitta o‘g‘li edi u.* A.Muxtor, Chinor. *Ishi bojamga oshirilipti. Bazani ham bojam reviziya qilyapti. Mingboyev juda f a r a n g odam ekan.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

USTALIK, MOHIRLIK, MAHORATLILIK Biron-bir ishni bajarishda shu sohaga xos yuqori malakaga egalik. **Mohirlik, mahoratlilik** so‘zlarida belgi ma’nosi bo‘rtib turadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llananadi.

Abulfazl tilga olingach, Salimda Shomansurni tuhmatdan qutqarish istagi uyg‘ondi. Albert bu istakni u s t a l i k bilan Akbar tomon yo‘naltirdi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *…sirtiga g‘oyat u s t a l i k bilan qalin mato sirilgan suv to‘la ko‘zachani olib, undan qumg‘onga qulqullatib suv quyarkan, go‘yo Sala-*

bek o‘zi bilan bellashgani emas, shunchaki birrovga choylashgani kelganday, xushhol ohangda dedi: – Keling, avvaliga bir choylashib olaylik, polvon! N.Norqobilov, Kurash. *Til boyligidan m o h i r l i k bilan foydalanish, matn mazmuniga moslab qo‘llash, ularni asosiy maqsad va vazifalarga bo‘ysundira olishning o‘zi nutq madaniyatidir.* A.Aripova, Fikrni go‘zal ifodalash. *Buldozerni m o h i r l i k bilan boshqarish, ish unumdorligini ko‘zlab mehnat qilish bo‘lakcha ekan.* “O‘zbekiston qo‘riqlari”. *Soldat ushbu vazifani yuqori m a h o r a t l i l i k bilan bajarib, shaxsiy tarkibining umumyutug‘i uchun puxta zamin yaratdi.* “Vatanpavar”.

UY, UY-JOY, TURARJOY, HOVLI, XONADON Yashash uchun mo‘ljallangan joy. **Uy-joy, turarjoy, hovli** so‘zlari ma’nosida bir qadar umumlashtirish mavjud. **Xonadon** so‘zida oila a’zolari yashab turganligi ta’kidi ham ifodalangan.

Kecha to‘satdan radioda uni gapirib qolganlarida, so‘nggi darmonini yig‘ib to‘shakdan turibdi, u y ini topib kelibdi. A.Muxtor, Chinor. *O‘z u y ida ustidan qulflab o‘tiradigan bu odam esa do‘stdan yo, deylik, o‘g‘ridan qo‘rqmaydi, egali u y dan o‘g‘ri qo‘rqadi…* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Keyinroq xotini bilan qizini ko‘chirib kelib, u y-j o y ham qilib olsa!* A.Muxtor, Chinor. *Ayniqsa, payhon bo‘layotgan daraxtlarga achinardilar. Bu joylarga ko‘p qavatli t u r a r j o y qurilgach, shaharning qoq markazidagi to‘rt xonali shinam uylarini topshirib, shu yerdagi uch xonali uyga ko‘chib keldilar.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Balki, unga moddiy yordam kerakdir. Endi sen kimsan, ministrsan! Bunaqa uy, bunaqa h o v l i senga yarashmaydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Qarasa, h o v l i to‘la yig‘in, yig‘ichilar, kelinga aza ochilgan, o‘g‘li esa o‘rtada Alpomishning loshiday cho‘zilib yotibdi.* A.A’zam, Quroq. *Mahalla qorovuli tong qorong‘isida x o n a d o n larning eshigini taqillatib, “Boqi Xalfa omonatini topshirdi, peshinga janoza o‘qiladi”, deb xabar berdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Mening o‘ttiz besh yoshimgacha o‘risning zamoni edi. Qur’onning nimaligini bilmasdik. Hozir har x o n a d o n da bor Qur’on, lekin olib o‘qiydigan odam – anqoning urug‘i!.. – haliyam hovuridan tushmay davom etardi Amir.* U.Hamdam, Muvozanat.

UYALMOQ, UYATMOQ, UYATLI BO‘LMOQ, IZZA BO‘LMOQ Uyalish, izza bo‘lish holatiga tushmoq. **Izza bo‘lmoq** so‘zida uyatga qolish darajasining juda ortiqligi qabariq ifodalangan. **Uyatmoq** so‘zi shevaga xos.

– Yo‘q... – Nilufar “qult” etib yutindi. U bir o‘yi Hikmatilloni so‘rab xat yozib chiqarmoqchi ham bo‘ldi, lekin u y a l di. O.Yoqubov, Billur qandillar. *So‘ng yemak stolining bir chetini artib-surtib, qog‘oz-qalamini suhbatga chog‘layotgan Gulyaga nazar tashladi-yu ich-ichida u y a l di.* E.A’zam, Shovqin. *Ota chaylaning to‘riga taxlab qo‘yilgan ko‘rpalar ustidagi yostiqqa ishora qildi: – Hech u y a t ib-netib o‘tirma.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Hovliqib qolgani-*

dan, lippasini ham tushirmagan ekan, otasidan u y a t l i b o‘ l ib qoldi, darrov sochlarini turmaklab durra bog‘ladi, qiy-chuv bilan bolalarini joy-joyiga quvdi... A.Muxtor, Chinor. *Biz sizdan juda ham u y a t l i b o‘ l dik, pochcha.* A.Qodiriy, Obid ketmon. *U noo‘rin savol berganidan i z z a b o‘ l di. Amakisi buni sezdi, shekilli, o‘ziga yaqin olib, izoh berdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Rais tumandan kelgan vakillar oldida i z z a b o‘ l di.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

UYAT, NOMUS, SHARM, HAYO, SHARM-HAYO, OR, OR-NOMUS, ORIYAT, UYAT-ANDISHA, IBO Uyalish, nomus qilish, izza bo‘lish his-tuyg‘usi. **Uyat** so‘zi nutqda keng ma’noda qo‘llanadi. **Sharm, or, hayo** so‘zlari, asosan, juft so‘z holatida qo‘llanadi: **sharm-hayo, or-nomus** tarzida. Bu so‘zlarda uyalish, nomus qilish his-tuyg‘usi bo‘rtib turadi. **Andisha** so‘zi bu ma’nosida qo‘llanganda, ko‘pincha **uyat** so‘zi bilan juft so‘zni hosil qiladi: **uyat-andisha**.

Betamizda bet bo‘lmas, bezorida u y a t bo‘lmas. Maqol. *Hozir, olti yildan keyin, o‘shanda Samig‘jonga aytgan gaplari, darhol “ZAGSdan o‘tasan” deb, oyoq tirab turib olganlari Matlubaning o‘ziga ham g‘alati tuyuladi, buni har eslaganida u y a t dan yuzlari burishib ketadi.* O.Yoqubov, Matluba. *Jahon oshiqlari, volasi bilan, Nayson-yomg‘irlari, jolasi bilan. Yigitga ziynatdir or bilan n o m u s, Shoir go‘zal erur nolasi bilan.* S.Sayyid, Shoir go‘zal erur nolasi bilan. *Ayniqsa, u o‘tgan ko‘klamdagi ilk bellashuvni hech unuta olmaydi va bundan keyin ham unuta olmasa kerak. O‘sha uchrashuv har esiga tushganida, manglayi terchib, uyat va n o m u s dan misli o‘tdek tutab, yona boshlaydi.* N.Norqobilov, Kurash. *Shariat ishiga sh a r m yo‘q, deydirlar o‘rtoq, agarchi siz bilan menga bir muncha og‘irroq bo‘lsa ham yana so‘zlab o‘tishga hojat bor.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *To‘g‘ri, Zaynab Jamshidni sevdi, ammo h a y o qo‘rg‘onidan chiqmadi, bu tarzda sevmoq ayb emas, balki juvonning o‘zi uchun mislsiz bir azobdir.* T.Malik, Shaytanat. *O‘z xalqining va vatanining ahvoli to‘g‘risida va uning zolim Xisrav qo‘lida talon-toroj bo‘lib yotganidan so‘zlovchi bu xatda Shirinning qizlik nomusi, undagi iffat, bokiralik, h a y o va odob ham yorqin ifoda qilingandir.* H.Olimjon, Farhod va Shirin. *Biron joyga ishga kiritib qo‘yay desam, onasi ko‘nmaydi. Erkaklar bilan ishlasa, s h a r m i - h a y o si qolmasmish.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Voy, savil, dadam shuni oladilarmi? Sh a r m-h a y o bormi u kampirda.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *O‘zbekka o r ma’nodosh, Ibo-hayo – ko‘z-u qosh, G‘ursiz Bek qayda-yu ibosiz Kumush qayda?* I.Mirzo, Asragil. *Hazratim, mendan xatolik o‘tgan bo‘lsa afv eting. Men o‘yladimki, o‘z o r-n o m u s larini shunday bebaho olmosdan ham ortiq qadrlaydigan odamlar g‘ayridin bo‘lsalar ham...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Go‘yoki, to‘qson yettiga kirib olamdan o‘tgan rahmatli bobomiz avlodimizning bor o r-n o m u s ini mana shu kenjasiga vasiyat qilib, qulf-kalitni o‘zi bilan olib ketgan.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. – *Mehnat qilinglar, o‘g‘illarim,*

mehnat o r emas, mehnatkashlar, kosiblar olloning suygan bandalaridur alkosi-bu habibullo! – dedi eshon so‘nggi so‘zlarni qiroat bilan. Oybek,Tanlangan asarlar. *Barcha-barcha o r i y a t-u andishalarni unutib, o‘ylab topilgan bema’ni odob-axloq me’yorlarining bahridan o‘tib, ayt, gapir axir!..* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Lekin o r i y a t kuchli, qarzni to‘lashga bel bog‘lab, qo‘lidagi bor molni to‘rtdan bir bahosiga berib, o‘zi haydab yurgan mashinani, nevaralariga deya olib qo‘ygan uylarni, xotin-qizlarining oltin va brilliant taqinchoqlarini, xullasi, qo‘lga ilashgan har narsani sotadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Sen befahmlarda u y a t-a n d i sh a degan narsa yo‘q.* T.Malik, Shaytanat. *Ra’no bir qo‘li bilan ikki yoqasining uchini birlashtirib, nomahram ko‘zi tushmasin, degandek “i b o” bilan kelinchaklarning salomiga o‘xshatib engashdi, suzilib dastxat yozilgan kitobni oldi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

UYLANMOQ, XOTIN OLMOQ, XOTINLI(K) BO‘LMOQ Biror qiz yoki ayolni o‘z nikohiga olmoq. Qatordagi so‘zlar er kishiga nisbatan qo‘llanadi. Mazkur ma’noni ifodalashda **uylanmoq** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Xotinlik bo‘lmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi, ma’noni **uylanmoq** so‘ziga qaraganda dag‘alroq ifodalaydi.

Eri esa bitta bolali xotinga u y l a n di. T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol. *Onam vafot etganlaridan keyin otam u y l a n dilar, ikki ukam bilan xolamnikida yashadik.* T.Malik, Qarg‘ish. *Ulfatlar orasida ismi aytilmay, x o t i n o l ib, xotin qo‘yavergani uchun “Boz” laqabi bilan sharaflangan Obid gapni ko‘paytirmay, shifoxona tomon shoshildi*. T.Malik, Xazonrezgi. *Ikki yil burun onalari qazo qilib ketganini, dadalari yangi x o t i n o l ganini, yaqinda o‘g‘il ko‘rganini istar-istamas aytdi.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *To‘ydan qayta turib, mening qulog‘imga: “Mana, yig‘lab-siqtab x o t i n l i k b o‘ l ib ham olding, endi “o‘ldim-kuydim” degan she’rlarni yozmassan”, degan edi.* E.Vohidov, G‘afur G‘ulom bilan uchrashuvlar. *“Hay etti, huy etti, ikki koski to‘y etti” deganlaridek har ikki to‘y ham bir hafta ichida o‘tti, Naimaxonim u yoqqa ketib, Nigorxonim bu yoqqa keldi. Shunday qilib, Solih maxdum x o t i n l i q b o‘ l di.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Sizga rahmim kelib tegganman. Siz!.. Meni oyoqosti qilyapsiz endi... X o t i n l i b o‘ l dingiz-da! Bolali, uy-joyli bo‘ldingiz-da, a?* Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor.

UYLANTIRMOQ, UYLAMOQ, UYLI QILMOQ, XOTINLI(K) QILMOQ, TAALLUQDOR QILMOQ Erkak kishini biror ayolga nikohlantirmoq, unga xotin olib bermoq. **Uylamoq, uyli qilmoq** so‘zlari shevaga xos; **uyli-joyli qilmoq** shaklida ham qo‘llanadi. **Taalluqdor qilmoq** so‘zi eskirgan.

Lekin nima uchun adib katta nufuzga ega ota-onaning yolg‘iz farzandi bo‘lgan Otabekni “o‘zboshimchalik” bilan xizmatkor – quli Hasanali boshchiligida Marg‘ilondan u y l a n t i r moqda? Sh.Turdimov, Alpomish va Kumush. *Bir kuni otam rahmatli uyga ochilib kirib keldi. – Onasi, mana bizga ham*

tomorqaga yer ajratishdi. Bir chekkasiga yangi uy quramiz, o‘g‘ilni u y l a n t i r amiz. Harakatingni boshlayver. A.Sulaymonov, Bir tup o‘rik. – *Bir oydan keyin o‘g‘illaring kelishadi. Ikkovini baravar u y l a b qo‘yamiz, – dedi Asadbek jimlikni buzib.* T.Malik, Shaytanat. *Opog‘otam kichik mehmonxonaga ko‘chib o‘tib, institutni bitirganidan keyin tumanda arxitektor bo‘lib ishlayotgan kenja o‘g‘li Sanaqul tog‘amni dahlizli uyga u y l a b qo‘ygani bois, hovlisini sotgan Otaqul tog‘am xotini bilan ikkita qizini ortiqcha imorati bor qaynotasinikiga joylashga majbur bo‘lgandi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Sen beshovingni u y l i q i l olmaganim yomon bo‘ldi-da.* Z.Qurolboy qizi, Xoliq amaki. *– Uchta o‘g‘ilni u y l i-j o y l i q i l ishga qiynalishayotganga o‘xshashadi. Kenjalarini uylay desalar ortiqcha xona yo‘q.* T.Malik, Shaytanat. *Yigit nochor bo‘lgani uchun uylana olmayotgan edi. Bir beva ayolni topib mahalladagilar uni x o t u n l i k q i l ib qo‘yishdi.* “Mahalla”. *Janoblari bul ishka haq berurlarmi, yo‘qmi, ammo azizlarning ruxsatlarini olmasdanoq Otabekni Toshkanddan ham t a a l l u q d o r q i l moqchi bo‘lib, bul ma’niga ba’zi harakatlarini qilib qo‘ygan erdik.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

UYLI, UY-JOYLI, HOVLILI Uy-joyga ega, uyi bor. **Uy-joyli** so‘zida joy qamrovi ta’kidi mavjud. **Hovlili** so‘zida umumlashtirish anglashiladi.

Mirazim “Ma’qul” degandek boshini qimirlatdi-da, yanayam hushyorroq qiyofaga kirdi: – Mening taklifim – bizga kel. Ikki-uch yilda u y l i ham, mashinali ham bo‘lasan, albatta, yaxshi ishlab o‘zingni ko‘rsatsang. U.Hamdam, Muvozanat. *Otaqul tog‘am, oxiri kungurador darvozali, dang‘illama u y l i, g‘ishtin devorlar bilan o‘ralgan hovlisini, bir gektarlik o‘rikzorini, “Kobalt” mashinasini sotib… qarzlardan zo‘rg‘a uchma-uch qutulibdi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Mana, yoqlar ham, uylanar ham ekanman, u y l i-j o y l i man, xotirjam, bemalol bo‘lishim kerak edi, ammo ko‘nglim notinch, yil o‘tgan sayin o‘rtanaman, qayoqlargadir ketgim keladi...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Xudoga shukr, o‘g‘il-qizlarimning hammasi u y l i-j o y l i, o‘zlaridan tinib-tinchib yurishibdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Men Chuguchakdagi ichkari-tashqari h o v l i l i, sakkiz xonali shinam uyimizni, bog‘imizni esladim.* H.Shayxov, Tutash olamlar. *Ammam bir qarashda dag‘al, qo‘pol ko‘rinsalar ham, dillari bo‘sh, salga ko‘zlari namlanadigan, ammo tez o‘zlarini tutib oladigan ayol edilar. Katta va kenja o‘g‘illari bilan qo‘sh h o v l i l i uch hovli uyda turardilar.* O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar.

UYLI BO‘LMOQ, UY-JOYLI BO‘LMOQ (UYLI-JOYLI BO‘LMOQ), HOVLILI BO‘LMOQ Uy-joyga ega bo‘lmoq. **Uy-joyli bo‘lmoq** so‘zi kengroq tushunchaga ega. Bu ma’no, ayniqsa, **uyli-joyli bo‘lmoq** so‘zida ta’kidga ega bo‘ladi. **Uyli bo‘lmoq, hovlili bo‘lmoq** so‘zlarida ko‘proq makonga egalik ochiqroq ifodalanadi. **Hovlili bo‘lmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi.

Avvallari tuzukkina kelib-ketib yurgan o‘g‘lining oyog‘i bora-bora tovsilib qoldi. Qumri xola u y l i b o‘ l di, o‘zidan tinsin deb ovunar, voajab, ozib-yozib o‘g‘li eshikdan kelsa, jonivor darrov tanib yonidan jilmasdi. L.Mahmudov, Mehr qolur… *Endi u y-j o y l i b o‘ l ib, jonim sal orom olganda... Yo‘q, yo‘q, toqatim qolmadi, tamom bo‘ldim...* A.Muxtor, Chinor. *Robiya, siz aytgandek, u y l i k-j o y l i k b o‘ l ib, tinchib ketgan bo‘lsa, unda... mayli... Taqdirga tan berurmen.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qimizxon bilan Usmonjon ham xuddi shunaqalardan edi. Ularning bolalari u y l i-j o y l i b o‘ l ib ketishgan.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Agar qaysarlik qilmay Said bilan Mirazim akalarning gapiga kirsangiz, bunaqa tentirab yurmasdik. Allaqachon u y l i-j o y l i, mashinali b o ‘l ardik.* U.Hamdam, Muvozanat. *U o‘z farzandlarini o‘qimishli qilishiga harakat qilib erishishi bilan birga, Sayramdagi ukalari G‘ofurjon, Zokirjon, Ma’murjon va Ne’matjonni uyli-joyli bo‘lishiga bosh-qosh bo‘ldi. Ular o‘zlari yashashi uchun qulay h o v l i l i b o‘ l ishdi.* F.Shodimatova, Boqiy xotira.

UYQUSIZ BO‘LMOQ, BEDOR BO‘LMOQ Uyqusiz holatda bo‘lmoq. **Bedor bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda uchraydi.

Ba’zida ularni xafa qilsang ham, Sening quvonchingni doim o‘ylaydi. Tunlari u y q u s i z, b e d o r b o ‘l sa ham, Kelishingni kutib, yo‘ling poylaydi. O.Qurbonmurodova. *Bobur ko‘pdan beri u y q u s i z b o‘ l ganidanmi yoki sog‘inch hissining zo‘ridanmi, ko‘zlari beixtiyor yoshga to‘ldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Har murod-u maqsadingga yetmoq istarsan murod, Ko‘z ochib b e d o r b o‘ l, darkor ilm, darkor.* H.H.Niyoziy, Ilm ista.

U

UYQUSIZLIK, BEDORLIK Uyquning kelavermasligi, uyquning buzilishi, uxlay olmaslik. **Bedorlik** so‘zi badiiy uslubga xos.

Mo‘saqo‘zi tovuqboqarning shiyponga o‘z oyog‘i bilan kelishi ayni muddao bo‘ldi – hasharga qo‘shilgach, handalak uzishda ham, ularni uvatga tashib chiqishda ham, xaridorlarning mashinasiga yuklab jo‘natishda ham qo‘ldoshimizga aylangani, u y q u s i z l i k dan garangsib turganimda jonimga ora kirdi. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Brahmanlar somaning kayfi bilan tuni bo‘yi hindcha duolar o‘qib, uxlamay chiqishlari esiga tushdi-yu, Akbarni qiynab yurgan u y q u s i z l i k larga soma ham sabab bo‘layotganini payqadi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Moskvadagi mehmonxonada b e d o r l i k bilan olishib yotgan Asadbekni yo‘qlab kelgan Iliko o‘tlarga moy sepgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *– Meni azim bu dengizdan olib o‘tadigan kuch uyqu emas, balki b e d o r l i k, – derdi va yana muroqaba holida bo‘lishga tirishardi...* U.Hamdam, Muvozanat.

UYQUCHI, UYQUCHAN, SERUYQU Ko‘p uxlaydigan, uyquni yaxshi ko‘radigan. **Uyquchi** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Uyquchan, seruyqu** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Uyquchil** so‘zi shevaga xos.

Hatto eng u y q u ch i odam ham tongda qushlarning sayrashini bir eshitadi. T.Malik, Odamiylik mulki. *Birovi aytadi: – Bir u y q u ch i befarq xotinning*

bolasi. “Kuntug‘mish”. *Bu kecha hatto shahar qizlariga poyloqchi bo‘lib kelgan uyquchi kampirga ham jon kirdi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bola kasallangandan beri uyquchan edi.* Gazetadan. *Undan keyin pojarniyda ishlagan antiqa seruyqu kishi mudirlikka o‘tdi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ayniqsa, shu topda ko‘ngli allaqaylarga tortayotgan Zebi uchun bir xil ezma kampirlardan ko‘ra bu – kamgap, seruyqu kampir yaxshi edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UYG‘OQ, UYQUSIZ, BEDOR Uxlamagan, uyquga ketmagan holatda. Mazkur ma’noda **uyg‘oq** so‘zi juda faol qo‘llanadi. **Uyqusiz** so‘zi esa nisbatan kam uchraydi. **Bedor** so‘zi kam qo‘llanadi, ko‘proq poetik nutqda ishlatiladi.

Biz ...uyga kiramiz, ham uyning to‘riga soling‘an atlas ko‘rpa, paryostiq quchog‘ida sovuqdan erinibmi va yo boshqa sabab bilanmi uyg‘oq yotqan bir qizni ko‘ramiz. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ho‘v naridagi yong‘oq shoxiga in qurgan qush: – Kak-ku! Kak-ku! Kak-ku! – deb haligacha uyg‘oq o‘tirgan oshiqlarni uyqu oromiga chorlagandek bo‘ladi.* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Hasanali kunlarini tomoqsiz, tunlarini uyqusiz kechira boshladi: Otabeklar nega qamaldilar, qanday gunohlari bor ekan?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Balki, uyo‘qdir, uyqusiz tunlari xayolingda yaratgandirsan. Balki, o‘zing Unga munosib emasdirsan.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Qosim qizlarining qistovi bilan xonasiga kirib, biroz yotdi. Badaniga hukmini o‘tkazayotgan hordiq uyquni chaqirardi. Lekin bedor kipriklar qovusha qolaylik deyishmas edi.* T.Malik, Vasiyatnoma. *Mana adashishlar va xatolarning manzillari, boshlang‘ich nuqtalari, qayda xato qilgan eding, ey bedor zot?* I.Sulton, Ozod.

U

UZAYMOQ, UZUNLASHMOQ, CHO‘ZILMOQ Bo‘yiga, uzunasiga uzaymoq, uzun bo‘lmoq. **Uzunlashmoq** so‘zida oldingiga nisbatan uzun bo‘lishlik ta’kidi mavjud. **Cho‘zilmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

So‘ng yerlik odam qiyofasidan chiqib, asl shakliga kirgan – bo‘yi ikki baravar uzayib, qo‘li kichraygan... T.Malik, Devona. *Katta-kichik daraxtlarning yerga tashlagan ko‘lankalari, gerdayib ko‘kka uzaygan haybatli qayrag‘ochlar sirli, vahimali ko‘rindi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Hayronman, turmushga chiqding-u suvpariga aylanding-qolding. Ko‘ylaging ham, soching ham uzunlashdi.* J.Ramazonov, Hikoyalar. *Yo rab! Oftob Mag‘ribga engashgan, archalarning soyasi uzunlashgan edi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Saodatingizning bo‘yi cho‘zilib qolg‘an ko‘rinadir, mundan so‘ng maktabdan bo‘shag‘an vaqtida Sayfini yuborsangiz qalay bo‘lar ekan?..* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Quyosh ufqqa yonboshladi, daraxtlarning soyasi kunchiqarga qarab cho‘zildi.* Sh.Xolmirzayev, Jarga uchgan odam.

UZOQ I, OLIS, YIROQ, IROQ Oraliq masofasi nisbatan katta, nisbatan narida. **Yiroq** so‘zi shevada ko‘p ishlatiladi. **Iroq** so‘zi nutqda nisbatan kam uchraydi.

U z o q demasangiz, erinmasangiz, ko‘nchilikka borib terilarni bir qarab chiqing. A.Qahhor, O‘g‘ri. *Qani edi, men ham u z o q roq joylarga borib kelsam, deb yurgan kezlarim edi, e’lonni o‘qib qanot bog‘ladim…* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Suhbat asnosida u kishining ismi Parpivoy ekani, o l i s bir rayondagi bo‘rdoqichilik bazasidan qatnab ishlaydigan bosh axraynik ekani ma’lum bo‘ldi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Yozgi ta’tillarni-ku, gapirmang: Mohbibi ikki oy o l i s Sariosiyosiga, Karim qurilishga ketadi!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Hatto bilmas edim, sevarmiding sen, Balki, sevganingdir bir baxtiyor qiz. Balki, xayolingdan men behad y i r o q, Ammo sen dilimda kecha-yu kunduz.* Zulfiya, Saylanma. *Yoy o‘qi kamondan qochadi y i r o q , Tog‘lardan qochadi daryo va buloq.* A.Oripov, Begonalik. *Ey onam ko‘milgan yer, Nega buncha i r o q sen?* H.Olimjon. *Zuhra yulduz ko‘kda armon qiladi: Esizki, makonim bu bog‘dan i r o q.* Uyg‘un, Tanlangan asarlar.

UZOQ II**, OLIS, DAVOMLI** Vaqt nuqtayi nazaridan davomli. **Olis** so‘zi *yo‘l, safar* kabilarga bog‘langanda uzoq davom etadiganlik ta’kidiga ega boladi. **Davomli** so‘zida davomlilik ta’kidi ochiq ifodalangan.

U z o q jimlikdan keyin Unsin yonida o‘tirgan kundoshiga shivirlab: – O‘lsin, nokas odam ekan, bitta qo‘yni deb... Koshki arziydigan narsa bo‘lsa!.. – dedi. A.Qahhor, Dahshat. *Karim hozir Adhamning u z o q gapirishini, o‘z tajribalarini so‘zlashini va oxirida Mohbibining ko‘nglini olish yo‘llarini birma-bir ko‘rsatib berishini xohlar edi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Uchuvchi… nega bunaqa o l i s safarga otlanganimni so‘radi.* O‘.Hoshimov, G‘aroyib sayohat. *Onasiga doir voqealar, o‘smirlikning sururli damlari uning uchun o l i s o‘tmish bo‘lsa-da, unutilgan xotiralar emasdi.* T.Malik, Shaytanat. *...tarixiy ma’ruza qilib berish uchun ulug‘ dohiy tovarish Xon Man Menni ko‘pdan ko‘p ta’zim-tavozelar ila minbarga taklif etdi. Yana qarsak – yana sharshara! Gulduros qarsaklar, d a v o m l i qarsaklar! Yana, yana va yana!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Bu boradagi barcha ishlarimiz mavsumiy emas, d a v o m l i, chuqur o‘ylangan bo‘lmog‘i darkor.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li.

UZOQ BO‘LMOQ, OLIS BO‘LMOQ, YIROQ BO‘LMOQ, IROQ BO‘LMOQ Biror narsa, makon yoki kimsadan masofa jihatidan narida bo‘lmoq. **Uzoq bo‘lmoq** so‘zi bu ma’nosida ko‘p qo‘llanadi. Bu so‘zga nisbatan **olis bo‘lmoq** so‘zida masofa jihatidan ancha uzoq bo‘lganlik ta’kidi anglashiladi.

O‘g‘lim, hazir bo‘l. Yomonlar ko‘p. Ulardan u z o q b o‘ l, hamrohlaringga hamisha yaqin tut o‘zingni. Oybek, Bolalik. *Tunda, yaylovdan uncha u z o q bo‘lmagan sayhonlikda bosqinchilar va Yadg‘u yigitlari o‘rtasida misli ko‘rilmagan jang bo‘ldi.* I.Sulton, Xun. *Sovxoz markazi o l i s roq b o‘ l gani uchun unga bitta ot-arava ajratilgan, u shu aravada ham oziq-ovqat, ham suv tashir, ham ovqat pishirardi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Qishloq bir qadam ko‘rinsa-da, xiyla o l i s b o‘ l di.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Yaxshisi, dilingda*

bo‘lsin muhabbat, Oshkor etaverma uni jo‘rttaga. Avliyo misoli jim yurgin faqat, Ko‘zlardan y i r o q b o‘ l, chiqma o‘rtaga. A.Oripov, Odam bolalari. *Endi u dadillanib va kulib turib, qo‘lini tutning o‘ng tomoniga uzatdi. Faqat ikkalasining orasi ancha y i r o q b o‘ l ganidan boshqa bir qo‘l uning qo‘liga urinmadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Faqat yana darrov o‘zini to‘xtatdi: “Yo‘q, qizigan olovmiz ikkovimiz ham... Qancha i r o q b o‘ l sam, shuncha yaxshi...”, dedi o‘z-o‘ziga.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UZOQDA, OLISDA, YIROQDA, **IROQDA** Masofa jihatidan uzoq joyda. Mazkur ma’noni ifodalashda **uzoqda** so‘zi **olisda, yiroqda, iroqda** so‘zlariga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Olisda** so‘zida makonning masofa jihatidan nisbatan uzoqdaligi anglashiladi. Bu so‘zlar **uzoqlarda, olislarda, yiroqlarda** tarzida ko‘plik shaklida ham uchraydi.

Dehlidan uch yuz mil u z o q d a – Panjobning shimoli sharqidagi Kalanurda yurgan Akbar otasining o‘limi haqidagi xabarni oradan bir hafta o‘tgandan so‘ng eshitdi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Unda u qayerda, kim bilan yashaydi? Turgan gapki, daryo bo‘yida, qishloqdan u z o q d a tanho o‘zi hayot kechirolmaydi.* Q.Kenja, Toshqin. *Men bu kun o l i s d a shovqinli shahar Qo‘ynida sen haqda xayol suraman.* A.Suyun, Nakurt qishlog‘i. *– Bugun? – Nazar baxshi boshini saraklatdi. – Buning iloji yo‘q, sal o l i s d a u. – Ishqilib, oyda emasmi? – dedi Salabek davrada kulgi qo‘zg‘ab.* N.Norqobilov, Kurash. *Hikmatillo xizmat qilgan joy nomiga Novosibirsk deb atalsa ham, shahardan ancha y i r o q d a , qalin o‘rmonlar orasida edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Go‘ro‘g‘li yetolmay, qop ketdi dog‘da, Yo‘rtanglab asta-asta undan y i r o q d a, Ayta bersam so‘zim turmas kurakda, Haddili hiylagar ekan enag‘ar.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *Obbo, qizginaning shashti chatoq-ku! Bunisi ham bormidi hali? O‘zingiz – Iroqda, pushtikamaringizdan bino bo‘lgan nusxangiz esa huv y i r o q larda – ko‘zdan nari, mehrdan judo, yot ellarda, yotlar orasida... Qanday chidamoq mumkin bunga?!* E.A’zam, Shovqin. *Sevar yorim i r o q da, Jon qiynaldi firoqda.* Gazetadan.

UZOQDAGI, OLISDAGI, YIROQDAGI, **IROQDAGI** Masofa jihatidan uzoq joydagi. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar sifat turkumiga mansub bo‘lib, makonning masofa jihatdan uzoqda joylashganligi belgisini anglatadi. **Uzoqdagi** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yiroqdagi, iroqdagi** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos. **Olisdagi** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Sherxon ishg‘ol qilgan Roxtas qal’asi daryodan ancha u z o q d a g i tog‘larda edi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Yon-atrofdagi paxta paykali, bug‘doypoya, polizzor u yoqda tursin, u z o q d a g i bog‘-u uzumzorlarda yurgan chumchug‘-u to‘rg‘aylar, mayna-yu g‘urraklar, musicha-yu qaldirg‘ochlar, qizilishton-u popishaklar ham pirro-pir yopirilib kelib, jiydaning ustini bulutdek qopladi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Bobur o l i s d a g i qorli*

tog‘larga qarab borar ekan, tizzaga chiqadigan yumshoq ko‘kat ustida otlar ham mayin qadam tashlab borayotganini sezardi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Chindan-da, aksariyat itlar o l i s d a g i shovur-u sharpani zudlikda ilg‘ashdan tashqari, odam bolasining kim qanaqaligini tez payqay oladi.* N.Norqobilov, Kurash. *Ro‘paradagi yumaloq darichadan y i r o q d a g i muhtasham qasrlar, masjid-u madrasalar ko‘zga chalinadi.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Qo‘shiqdagi hasrat! Ildizidan ayro tushgan za’faron barglarning y i r o q d a g i chorbog‘i bilan vidolashuvi edingmi sen?* U.Azim, Sevgi. *“Iroq”ni i r o q dagi yoriga eshitilsin, deb kuylar edi*. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

UZOQDAN, OLISDAN, YIROQDAN, IROQDAN Masofa jihatidan uzoq joydan. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar shu grammatik shaklida ravishga ko‘chgan. **Uzoqdan** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi. **Yiroqdan, iroqdan** so‘zlari so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. **Olisdan** so‘zida oraliq masofaning ancha uzoq ekanligi ifodalanadi.

Murod menga ko‘p ham telefon qilavermaydi, juda ishlik odam, keyin hamma do‘sting bilan har kuni gaplashavermaysan-ku, u z o q d a n ham qalin do‘st bo‘lib yuraverasan… A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Usmonjonning qadrdonlari bo‘lamiz. U z o q d a n yo‘qlab keldik.* S.Ahmad, Bir siqim xandon pista. *Shamol och bo‘ridek uvullaydi. O l i s d a n buralib-buralib qora tutun chiqyapti.* A.Hotamov, Yaxshilik daraxti. *Hamrohlarining ovozi unga o l i s d a n eshitilayotgandek edi.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Horib, charchab, sayrga chiqsa, Buxoro Oq nurlar to‘shadi ming-ming chirog‘dan, Gumbazlar, minorlar, qal’alar go‘yo Afsonaviy yurtday boqdi y i r o q d a n.* Zulfiya, Saylanma. *Ha, boya oq bayroq ko‘targan otliqlar y i r o q d a n ko‘ringan edilar, endi hozir ular ham yaqinlashib qoldilar.* Cho‘lpon, Gunoh. *Yig‘i keldi qulog‘iga i r o q l a r d a n paydar-pay...* T.To‘la, She’rlar.

UZOQLASHMOQ, UZOQLAMOQ, UZOQMOQ, OLISLASHMOQ, OLISLAMOQ, YIROQLASHMOQ, YIROQLAMOQ, IROQLASHMOQ, IROQLAMOQ Biror narsa, makon yoki kimsadan masofa jihatidan uzoqqa ketmoq. Mazkur ma’noni ifodalashda **uzoqlashmoq** so‘zi nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Uzoqmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Iroqlashmoq, iroqlamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos.

Hamdamov bir qarorga kelguncha yana to‘rt-besh odim yurib, o‘smirlardan u z o q l a sh ib qolgan edi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *So‘ng buloq bo‘yidan kapalaklar u z o q l a sh ib, ko‘p o‘tmay arilarning ham uni uchdi.* N.Norqobilov, Buloq. *Momo ona-bolani ovuldan chiqaverishdagi katta ariq bo‘yigacha kuzatib qo‘ydi. Ariqni yoqalab yursa, katta yo‘lga tushishini aytib, qo‘llariga mayda-chuyda solingan tugunni tutqazib, u z o q l a b ketgunicha qo‘l siltab qoldi.* B.Aytmurod, Qo‘noq. *Birdan yuragim ezildi, u z o q l a yotgan qiz xuddi uni Hebbim bulg‘alagandek, endi mumsik, xunuk ko‘rinib ketdi.* A.A’zam,

Soyasini yo‘qotgan odam. *Chindan ham eshik g‘iyt etib, yuziga yopildi-yu taxta polda o‘sha qoplonningmi, nimaning ship-ship yurgan oyoq tovushlari u z o q ib borib, tindi-qo‘ydi*. M.Mansur, Judolik diyori. *So‘ng oyoq ovozlari u z o q ib borib, oshxonaga kirib ketgachgina: – Boyoqishga shu yetmay turib edi, – dedilar bosh to‘lg‘ab*. M.Mansur, Judolik diyori. *Razzoq so‘fining sovuq yuzlari uning ko‘zlaridan o l i s l a shganlar; nasihat yo‘li bilan minglarcha marta aytilgan va ta’kidlangan so‘zlar unutilgan...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Dunyo yaqinlashgani sayin esa biz o‘zimizdan uzoqlashib borayotgandaymiz. O l i s l a sh ayotgan o‘zlikni qaytarishga vaqtimiz yetarmikin?* Q.Norqobil, Odamni nima asraydi? *Bu yerda bir zumrad buloq bor edi, Atrofi daraxtzor, maysazor edi, O l i s l a b ketmasdi suruv, uyurlar, Yayrashib yurardi alqorlar, ular. Turkiston bulog‘i derdilar uni.* A.Suyun, Turkiston bulog‘i. *U tobora o l i s l a b, allaqanday daraxtzor ichida ko‘zdan g‘oyib bo‘ladi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Y i r o q l a sh dim, uzoqlashdim bir necha kun sendan, hol so‘rab ko‘r mendan, Nega muncha og‘ir keldi bu yiroqlik menga, anglatayin senga!* Cho‘lpon, Amalning o‘limi. *Axir u yigirma yildan beri o‘ziniki edi-ku, nainki shuncha muddat butun vujud-tanalari bir bo‘lgan odamlar endi begonalarday, bir-biridan butunlay y i r o q l a sh ib ketishsa?* Q.Kenja, Toshqin. *Bilmayman, nega shunday, bo‘lmasa, uchinchi kurslardan boshlab, yotoqxonaga o‘tganimdan keyin, Shodi aka, Haqberdi, Suvon, Hasanboylardan tamom y i r o q l a b ketdim...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *O, umid Ertasi! Y i r o q l a b yursang har kunlarim erkasi, afsona, Ehtiyot iltifot, Jon to‘la qadaming jodusin ilg‘ayman.* Zulfiya, Saylanma. *Sultonxon qizarib turgan yosh yigitga oxirgi marta tashna nazarlarini tashlab, asta-sekin i r o q l a sh di...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Allaqachonlar masalaning fahmiga borib qolgan Xolmat shu topda yigitchadan i r o q l a sh uvni ep ko‘rdi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UZOQLIK, OLISLIK, YIROQLIK, IROQLIK Masofa jihatidan olislik, yiroqlik. **Uzoqlik** so‘zining qo‘llanish doirasi keng, barcha nutq uslublarida uchraydi. **Olislik** so‘zida oraliq masofaning yanada uzoq ekanligi ta’kidi anglashiladi, kitobiy uslubga xos. Oddiy so‘zlashuvda **yiroqlik** so‘zi ham ko‘p ishlatiladi. **Iroqlik** so‘zi ayrim shevalarda uchraydi.

Ufqning harir pardasi ortida – ko‘z ilg‘amas u z o q l i k larda Chotqol tog‘lari-yu Toshkent vohasi bor. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ayol tepalikda joylashgan hovli sahniga qo‘yilgan karavotda iyagini suyanchiqqa tiragancha pastlikka – huv u z o q l i k ka, kaftdagidek aniq-tiniq ko‘rinib turgan kengliklarga, ularning etagidagi tog‘larga ko‘z tikib, o‘z xayollariga g‘arq holda o‘tirardi*. U.Hamdam, To‘rt hikoya. *Bir tekisda o‘sgan quyuq qizg‘aldoqzorning enlari ma’lum-u bo‘ylari ko‘z ilg‘amas o l i s l i k lar qa’riga “cho‘kib” ketgandi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yo‘lakcha ko‘z ilg‘amas o l i s l i k ni yoritar, yam-yashil o‘tloq, so‘lim tabiat qo‘ynida timqora sochlarini yoyib, ma’sum ko‘zlarini*

menga tikkancha u shirin jilmayib turar, ko‘z imosi bilan meni o‘z yoniga chorlardi. A.Abdiyev, Muallaq odam. *Nega muncha og‘ir keldi bu y i r o q l i k menga, anglatayin senga!* Cho‘lpon, Sendan yiroqda. *U kaftlaridan qon sizgan qo‘llari bilan temir parchani mahkam tutamlab bor kuchi bilan siltab tortdi! O‘ra o‘pirildi...Y i r o q l i k yaqinlikka, qattiqlik yumshoqlikka aylandi...*O.Tillayev, Hazin. *Yo‘lning i r o q l i g i ancha qiynadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UZOQLIK QILMOQ, OLISLIK QILMOQ, YIROQLIK QILMOQ, IROQLIK QILMOQ Masofa jihatidan anchayin narida deb anglanmoq, shunday deb o‘ylamoq. Mazkur ma’noda **uzoqlik qilmoq** so‘zi faol qo‘llanadi. **Olislik qilmoq** so‘zi masofaning ancha olisda ekanligiga ishora qiladi, bu so‘z kitobiy uslubda ko‘p uchraydi. **Yiroqlik qilmoq, iroqlik qilmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi.

– U z o q l i k q i l yapti, – deyman nolib. – Ilgari shaharda turardim, darslar ham markazda, xiyobondagi binoda bo‘lardi, bilinmasdi. Hozir qishloqda yashayapman. S.Rahmon. Orzulardan yaratdi dunyo. *U z o q l i k q i l ib, dadasi maktabga qaytarib keldi. Bolaning xayoli faqat o‘qish bilan band*. T.Malik, Tanlangan asarlar. *Yer qattiq, osmon o l i s l i k q i l ib, arosatda kuyiblar ketaman... Nargiza bilan gaplashish imkoni bo‘lganda-ku, yotig‘i bilan tushuntirardim.* E.Norsafar, Oq yomg‘ir. *Oshiqbola bilan Oytumorning qarindosh-urug‘lari o l i s l i k q i l ib, bu marosimga ularni ayta olishmagani sababli, Meshpolvonning dadasi kuyov tomonga, onasi kelin tomonga mutasaddi bo‘ldi, mehmonlarni ko‘ngildagidek kutib-kuzatish, to‘yning barcha rasm-rusumlarini o‘rniga qo‘yib bajarishni boshqarib turishdi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Qaytgach, safar taassurotlarini o‘rtoqlashayotganimizda “Yo‘l i r o q l i k q i l madimi, toliqmadingizmi, Rauf aka?” deya kimdir luqma tashladi.* M.Mirzo, Shoir.

UZOQ QILMOQ, OLIS QILMOQ, YIROQ QILMOQ, IROQ QILMOQ Biror narsa, makon yoki kimsani masofa jihatidan nari qilmoq. **Uzoq qilmoq** so‘zi mazkur ma’noni ifodalashda nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Olis qilmoq, yiroq qilmoq, iroq qilmoq** so‘zlari masofaning yanada uzoq bo‘lganligini ta’kidlaydi.

“Meni jannatga yaqin va do‘zaxdan u z o q q i l adigan amallarni aytib bering”... T.Malik, Odamiylik mulki. *U z o q q i l gin yomonini-pesini, Yo‘qot yurtdan gina-gidir isini, Balki, Tangri tinglar qalbing sasini, Vatan, meni shu tuproqqa qurbon de.* Sh.Qodirov, Shu tuproqqa qurbon de. *Na tilni, na haqni o‘rtoq bilasan, Yaqin manzilni ham u z o q q i l asan, Xalq seni anglasa, qandoq qilasan?* M.Ismoil, Kimni gellayapsan? *U eslatar menga har mahal O‘zga hayot, o l i s q i l ib sohilni...* T.Malik, Savohil. *Vafo degan shunday-shunday bo‘lami, Yoridan o‘zini y i r o q q i l ami, Yo bunda kirishni uyat bilami, Tovushing yo‘q, qayoqda sen, Ravshanjon.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *– Men bu dargohdan chiqib qayerga ham boraman. Nima bo‘lsa ham, meni shu dargohdan y i -*

r o q qil mang, – deb yalindi. “O‘zbek xalq ertaklari”. *...juda ulkan areal-qipchoq lahjasi shevalarining aksari boyliklari adabiy tilga kiritilmagani bizni qozoq, qirg‘iz, qoraqalpoq, tatar, boshqird, oltoy tillari... umuman, Rossiyaning markaziy, janubiy, shimoliy hududlari, Oltoy o‘lkalari, Mo‘g‘uliston, Xitoy hududlarida yashayotgan turkiy xalq, el-elatlardan oramizni i r o q q i l ib, leksikamizni ham toraytirib qo‘ygan...* A.A’zam, Gulzordagi alaflar. *Tangrim, manmanlikni mendan i r o q q i l. Iymonni nafsimga har dam tuzoq qil. Shu so‘zni bir umr menga so‘roq qil – Kecha kim edim-u, bugun kim bo‘ldim?* B.Ergashev, Kim bo‘ldim?

UZUQ, UZUQ-YULUQ, DURDA-DURDA Bir-biriga bog‘lanmagan, chala-pulcha holatda (tovush, gap, suhbat, xabar, javob va shu kabilarga nisbatan). Sinonimik qatordagi so‘zlar asosiy hollarda juft, ba’zan takroriy shaklda qo‘llanadi. **Uzuq-yuluq, durda-durda** so‘zlarida belgi ta’kidi bo‘rtib turadi. **Durda-durda** so‘zi nisbatan kam ishlatiladi.

Bo‘g‘iq, u z u q tovush. Unda nimadir So‘zlaydi hikmatdan, qismatdan. A.Muxtor, Olma to‘kildi. *Zebi xo‘rsingan ovoz bilan yig‘lab turib, uzuq-uzuq javob qildi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Polvon kechqurun samovarga chiqdi. Choyxo‘rlar bilan hardamxayol, u z u q-y u l u q gaplashib, qishloq xalqini ertalab uyiga taklif qildi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Qisqagina salom-u alikdan so‘ng, u qismat chohida ajal farishtasi sanalmish Azroilni intig‘-u intizor kutayotganini u z u q-y u l u q izohlar ekan, jimgina xayol surayotgan usta Po‘lat xotirasi nogoh tirildi.* A.Dilmurod, Narvon. *O‘rindiqda mung‘ayib qoldi. Uzuq-yuluq suhbat, visollar, Davomiydir oyna ortidan Intiq boqqan ko‘zlar, xayollar.* G.Mo‘minova, Umid shu’la sochar go‘yo qarshingda… – *Qanday masalada chaqirtirgan ekan... – dedi Omonmurod u z u q-y u l u q g‘udranib. So‘ng o‘zining kimligini aytgan bo‘ldi.* S.Boboyev. Qora tundan qo‘rqma. *Bir qolipga tusholmagan d u r d a-d u r d a fikrlar egovlansin*. G‘.G‘ulom, She’rlar.

UCHMOQ, PARVOZ QILMOQ (ETMOQ) Qanot yoki boshqa uchish vositasida havoga ko‘tarilmoq. **Uchmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Parvoz qilmoq** so‘zi kitobiy uslubga xos, badiiylik bo‘yoq‘iga ega.

U kishining aytishiga qaraganda, payg‘ambarimizning qabrlari ustidan kaptarlar ham u ch ib o‘tishga jur’at qilolmas emish... Oybek, Tanlangan asarlar. *Haligi ikkisining janjali esa borgan sari battar avjlanardi. Ularning baqir-chaqiriga parrandalar dosh berolmadi, birinchi bo‘lib ular nari u ch ib ketdilar*. N.Norqobilov, Buloq. *Shu oy nuriga g‘arq bo‘lgan cho‘llarda Burgut p a r v o z q i l ib yurgandek, oy ham uning qadami tekkan yerlarni ko‘z-ko‘z qilmoqchi bo‘lgandek, yanada ravshanlashayotganga o‘xshardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Chuvrindi uyga qaytgunicha ham bo‘lib o‘tgan suhbatlar mag‘zini chaqishga harakat qilib, “Qanoti bor har qanday maxluq ham erkin hamda baland p a r v o z q i l a olmaydi”, degan haqiqatga ishondi.* T.Malik, Shaytanat.

UCHRAMOQ I**, YO‘LIQMOQ, DUCH KELMOQ, TO‘QNASHMOQ, RO‘BARO‘ BO‘LMOQ, YUZMA-YUZ KELMOQ, YUZLASHMOQ** Qarshisidan chiqib qolmoq. **Yo‘liqmoq, duch kelmoq** so‘zlarida kutilmaganlik ta’kidi mavjud. **To‘qnashmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Ro‘baro‘ bo‘lmoq, yuzma-yuz kelmoq, yuzlashmoq** so‘zlarida mazkur ma’no obrazli ifodalangan, ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Qozog‘iston tomonlarda bo‘lib qaytgan tanish bir karis kishi dadamni u c h r a t i b qolib, Sadir tog‘a avtomashinalar to‘qnashuvida o‘lganini aytganligi eski qadrdonining ezgin qo‘shig‘ini o‘zbekcha she’rga aylantirib asrab yurishga turtki bergan ekan. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Kechki soat to‘rtlarda Qoymas darbozasidan qaytib shaharga kirdilar-da, darbozadan o‘n adim narida boshi tanidan oling‘an uch kishining gavdasiga y o ‘ l i q dilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bir kambag‘al kampir bor ekan. Unga tushida Xizr y o ‘ l i q ib, bozordan bitta tovuq sotib oling, debdi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Men umrim mobaynida bo‘riga bir necha marta d u ch k e l ganman.* I.Sulton, Bo‘ri. *Uning uyi bir ko‘cha yuqorida edi, biroz yurib o‘ng qo‘lga burilarkan, it urishtirib, to‘polon ko‘targan yigitchalarga d u ch k e l di.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Sizlarga bilim berayotganlarning otalari yoki bobolari harb maydonida, balki, sizning bobongiz bilan t o ‘ q n a sh gan dirlar, bir-birlarini tanimagan, bilmagan holda o‘ldirmoq qasdida bo‘lgandirlar, vallohi a’lam.* T.Malik, Shaytanat. *Kechasi ayiq bilan t o ‘ q n a sh gan joyiga kelib, bu yerda ayiqning bironta izini, belgisini topolmabdi, haligi ayiq otgan toshning bo‘laklari ham, teggan joyi ham yo‘q...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Kir chayayotgan Adolat hovliga bostirib kirgan notanish erkaklarni ko‘rib, qo‘llarini peshbandiga artganicha o‘rnidan turdi-da, ularga r o ‘ b a r o ‘ b o ‘ l di.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *...qani endi yengilmas raqib timsoliga aylanib ulgurgan manavi yaramas qotmaning boplab kuragini yerga ishqalasa-da, yorug‘ yuz bilan dashtni tark etsa... Va har gal y u z m a-y u z k e l ganda o‘ziga sinovchan-sinovchan boqmish Nazar baxshiga g‘olibona boqsa, uning oldida ortiq tili qisiqligini tuymasa!* N.Norqobilov, Kurash. *Yusufning gapi og‘zida qoldi. Chunki kimningdir yo‘lbarsday iti darvozadan hurib chiqdi-yu, ularga tashlandi... Safning bu tomonidagi Yusuf esa it bilan y u z m a-y u z k e l ib, serrayib qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Homid uzoq o‘ylab turmadi, yuzidagi sovuq bir o‘zgarish ichida: – Mayli, basharti y u z l a sh moqqa to‘g‘ri kelganda ham, men hozir, – dedi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Gap shundaki, 2012-yilning oktabr oyida “Milliy” teatr namoyish etgan Vina Delmarning “Omon bo‘lgil, azizim” spektaklini tomosha qilish asnosida ajabtovur holga tushdim: spektakl qanchalik mashhur bo‘lmasin, men u bilan ilk bor y u z l a sh ib turgan edim.* U.Hamdam, “Mualliflik o‘limi”ga siz ham ovoz berasizmi?

UCHRAMOQ II**, YO‘LIQMOQ, KO‘RISHMOQ** Huzurida bo‘lmoq. **Yo‘liqmoq** so‘zida yo‘l-yo‘lakaylik ta’kidi bor. **Ko‘rishmoq** so‘zining o‘zagiga

ko‘ra yuzma-yuzlik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Ro‘baro‘ bo‘lmoq** so‘zida atayinlik ta’kidi qabariq aks etgan.

Avvalo, idoradagilarning hammasi bilan negadir xayrlashib chiqdi… Alisher Nurmatovga u ch r a di. O‘.Umarbekov, Olamushuk. *Asadulla Markaziy ijroqo‘mdan topshiriq olgach, yo‘lga otlanishdan avval Niyoziy bilan u ch r a b, tomosha matnini so‘radi.* T.Malik, Savohil. *Shuning uchun siz Hakimboyvachchaga y o‘ l i q ib, unga yalinsangiz, Yo‘lchiboyning arzimagan narsaga qamalganini, yot yerda yoppa-yolg‘iz qolganingizni aytib bersangiz...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qobilboyga u ch r a b, xotinining qabrini qanday qilib topishi va uchinchi kuni xaloyiqni chaqirib, yettisini ham, qirqini ham, yilini ham biryo‘la o‘tkazib yuborishni tayinlash, so‘ngra bozorkomga y o‘ l i q ib, u bilan ham vidolashishni diliga tugdi...* Sh.Xolmirzayev, Qariya. *O‘shanda k o‘ r i sh gan ekansizlarmi-yey. Qaysi bir kitobingizni o‘qigan ekanmi-yey.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Ma’zur tuting, yo‘lim tushib, bir k o‘ r i sh ib o‘taylik dedim. Bu xotinim – Hikoyat.* E.Boboyev, Musavvir.

V

VAFO, SADOQAT, SODIQLIK So‘zida, va’dasida qat’iy turish, do‘stga, yaqin kishilariga munosabatda sodiq turish. **Sadoqat, sodiqlik** so‘zlari kitobiy nutqqa xos.

U minglarni chorlab yalingan emish, Ammo qalbida yo‘q hech kimga v a f o. A.Muxtor, Darbadar. *Biroq Kobul noibi Omonulloning jimligi, yangi amirga v a f o si, sadoqatini bayon qilmay turishi uni sergaklantirdi.* T.Malik, Savohil. *Ular ekib ketdi muhabbatini, Ular ekib ketdi s a d o q a t ini, “O‘zbekistonman!” deb hayqirgan, Dalalarning cheksizligiga.* F.Kamol, Bobolar xotirasi. *O‘zicha tan bergan kishi bo‘ladi-yu, ammo masalaning tub mohiyati – butun kelajagi, muhabbati va bir dunyo orzu-havasi hali oldinda bo‘lmish Xurram qotma otliq yigitchaga nisbatan G‘ayratning o‘ziga xos ulug‘vor s a d o q a t ini hech qachon teran his eta olmaydi...* N.Norqobilov, Kurash. *Mayli, ko‘pchilikning talabini inobatga olamiz deb o‘z yurtining fuqarosiga s o d i q l i g i ni izhor qildi.* A.Obidjon, Meshpolvon jangga otlandi. *G‘ani qora shuni yaxshi biladiki, bu kabilar aytgan gapini hech qachon havoga sovurmaydi va, shuningdek, bunaqalar avvaliga birovga mehr qo‘ymasin, mehr qo‘ydimi, tamom – s o d i q l i k da itdan o‘tadi.* N.Norqobilov, Kurash.

VAFODOR, VAFOLI, SODIQ, SADOQATLI O‘z va’dasi va ahd-paymonini muqaddas tutadigan, so‘zida qat’iy turadigan. **Vafoli** ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Sadoqatli, sodiq** ko‘proq adabiy nutqqa xos.

Ular xo‘p tinchibdi, toleyi kulib, Asli yo‘q narsani axtarmoq bekor. Men esa to hanuz umidga to‘lib Izlayman zaminda do‘sti v a f o d o r. A.Oripov, Yerdan o‘zga joyda… *Senga, do‘sti aziz, muhtaram ota-onangga, v a f o d o r xotiningga, shirin-shakar bolalaringga uzoq umr, shu umrga barobar saodat ato etsin!* E.A’zam, Manana. *Teng tengini topsa, qanday yaxshidir, yor v a f o l i bo‘lsa, asli baxt shudir*. Faxriyor, Baxshining sevgisi. *V a f o l i shodliqg‘a erishmoq uchun esa kurashmoq, hokimiyat egasi bo‘lmoq kerak.* T.Malik, Savohil. *Bu aqidani u qayerdan kovlab topgani noma’lum-u, lekin o‘zi bunga yurakdan s o d i q edi.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Sayfullo – ustoziga nihoyatda s o d i q, mehribon yigit.* O.Husanov, Ustaning muhabbati. *Ayniqsa, balandparvoz shior shaklida otilayotgan bu so‘zlar ishonch-e’tiqodingizga zid bo‘lsa, teskari bo‘lsa-yu, o‘zingizni samimiy, s a d o q a t l i ko‘rsatib, bor kuchingiz bilan kaftni kaftga urmoqqa mahkum etilsangiz!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Risolat erdan yolchigan, Rustam esa eng ulug‘,*

mo‘tabar orzusi – sevganiga yetishishdek tolega erishgandi, bu tole, saodat unga s a d o q a t l i hamroh va hamdam edi. Q.Kenja, Toshqin.

VAFOSIZ, **BEVAFO, SADOQATSIZ** O‘z va’dasi va ahd-paymonida turmaydigan. **Bevafo** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Sadoqatsiz** adabiy nutqqa xos.

– Ha, la’nati-ya! – so‘kindi Fotih Burhonovich va og‘ilxona tomonga yuzlanib yana g‘ijindi. – Ha, nomard!.. Ayollarniyam yoshi, kelishgani v a f o s i z bo‘ladi o‘zi!.. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Endi meni ezar ming bitta xayol,Ular o‘tkinchi do‘st, v a f o s i z yorlar.* A.Oripov, Oftobshuvoq. *Bu toj-u taxtni deb, qatl-u qirg‘inga yuz tutmagil, zero, toj-u taxt ila bevafo xotin orasida farq yo‘qdur, bolam.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Oradan ko‘p yillar o‘tibdi. Bir kuni tong mahali tul qolgan bechora juvon ko‘za ko‘tarib suvga chiqsa, eshik tagida b e v a f o eri turganmish.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim. *Vatanga sadoqatdan ayrilib qolsa...Iymonsiz, vijdonsiz, e’tiqod-diyonatsiz, s a d o q a t s i z ham yashayapman, deguvchi odam yolg‘on so‘zlabdi.* T.Malik, Iymonlashish umidi.

VAHSHIY, YOVUZ, YIRTQICH Jonivorlar go‘shti bilan oziqlanadigan, insonlardan xoli tog‘, sahro va shu kabi joylarda yashaydigan, qo‘rqinchli bo‘lgan (jonivorlar haqida). **Yovuz** va **yirtqich** so‘zlarida yovuzlik ta’kidi ochiq aks etgan.

*Osmonda uchadiganlardan murdaxo‘r kalxatni, suvda suzadiganlardan akulani, ...v a h sh i y hayvonlardan sherni ham, boringki, jami jonzotni bitta qo‘ymay o‘pib chiqqan.*S.Ahmad, Lab haqida doston. *Mol-dunyosini ko‘paytirish uchun qumursqaday g‘imirlab, kezi kelganda esa v a h sh i y hayvon singari bir-birini g‘ajiydigan odamlardan kulib yuraverardi.* T.Malik, Shaytanat. *Bamisoli ertaklarda y o v u z maxluqqa, Qoradevga ko‘krak tutib tik hamla qilgan.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Kunbotarda bir y o v u z Dev bor emish, yalmog‘iz. Odamga dushman emish, Qon emish unga yemish.* H.Olimjon, Semurg‘ yoki Parizod va Bunyod. *Shuni aytish kerakki, o‘sha vaqtda Toshkent atrofida bo‘ri, tulki, yo‘lbars va boshqa y i r t q i ch hayvonlar ko‘p bo‘lgan.* H.Ziyoyev, Devor qurshovidagi hayot. *...Ba’zida u bolani o‘rmonda y i r t q i ch hayvonlar yeb ketsa yoki daraxtdan qulab o‘lsa koshkiydi, deb ham qo‘yar, ammo darhol bu o‘yini nari quvardi...* I.Sulton, Xun.

VAHSHIYLARCHA, VAHSHIYONA, YOVVOYILARCHA Vahshiylarga xos bir tarzda. **Vahshiylarcha, vahshiyona** so‘zlarida o‘ta shafqatsizlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan, **yovvoyilarcha** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

– Bajurda qonxo‘rlarcha qatliom qilinganlar uchun ham, Panipatda v a h sh i y l a r cha otilgan harbiy asirlar uchun ham biz qasd olmog‘imiz kerak! – qat’iy qo‘shimcha qildi Sherxon. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ayniqsa, To‘lan to‘lpoq qizini uzatgan to‘yda qozonga yaqinroq borganimni bilaman, yelkamdan v a h sh i y l a r ch a tutamlab, ayamay siltab tashlagani po‘kanimga zildek botganidi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Buxoro arkiga borgan*

yigirma bir kishini v a h sh i y o n a o‘ldirgan. S. Ayniy, Qullar. *So‘ng birdan katta-katta ochilib ketgan ko‘zlari olayib, lablari pir-pir uchgan ko‘yi boshini mahkam changallagancha v a h sh i y o n a hayqiriq bilan yo‘lida uchragan projektorlar-u odamlarni ag‘darib-yiqitib borib leytenantiga tashlangan…* Y.Tog‘a, Quduq. *Bemor Rajabov y o v v o y i l a r ch a hayqirib... “Internatsional” aytdi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

VAQT, PAYT, ZAMON, FURSAT, MAHAL, CHOG‘, KEZ, KEZAK, MAVRID, PALLA, MUDDAT, DAM, ON, LAHZA, MAVSUM Yuz berib turuvchi voqea-hodisa va narsalarning asrlar, yillar, soatlar, daqiqalar, soniyalar va h.k. bilan o‘lchanadigan davomiyligi, shunday o‘lchov belgisiga ega bo‘lgan obyektiv hodisa. **Vaqt** so‘zi keng, umumlashtiruvchi tushunchaga ega. **Payt, zamon, mahal, chog‘, kez, kezak, palla, muddat, dam, on, lahza** so‘zlari ma’lum chegaralangan vaqtni ifodalaydi, ular ko‘pincha ifodalanayotgan vaqt chegarasini yanada aniqlab ko‘rsatish uchun boshqa so‘zlar bilan birga ham qo‘llanadi. **Zamon,** asosan, ma’lum bir davrga nisbatan qo‘llanadi. **Payt, mahal** so‘zlari vaqtning o‘rtacha darajasini, **on, lahza, chog‘, palla, dam** so‘zlari qisqa fursatni bildiradi. **Mavrid** III shaxs egalik qo‘shimchasi va *kelmoq* so‘zi bilan ko‘p qo‘llanadi. **Muddat** so‘zida muayyan maqsad uchun kerak bo‘ladigan fursat ta’kidi aks etadi, adabiy nutqqa xos. **Lahza, on, kez,** ko‘proq kitobiy nutqqa oid. **Kezak –** shevaga xos so‘z.

Navbatga turishga turdim-u, ichimga g‘ulg‘ula tushdi: nahotki, bir piyola suv haqini to‘layman deb shuncha odamni poylasam, oltindek v a q t imni ko‘klarga sovursam? U.Hamdam. Bir piyola suv. *– V a q t i kelib Lallay aka o‘sha suvni topsa, ajab emas, – dedi Chori Lallayga yuzlanib* G‘.Shermuhammad, Quduq. *Bu shahar chinlarning xangzu changzu qabilasining bosqini p a y t ida g‘oyib bo‘lgan, degan taxmin bor.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *G‘isht quygan p a y t imda o‘qishga iloj yo‘q edi, charchayman, uxlab ham olish kerak, jazirama kunlari ham kallaga kitob kirmaydi, Bulung‘ur bilan Qorasuv o‘ziga tortaveradi.* A.A’zam, Quroq. *Bir rahmdil, bir oqko‘ngil, bir ilinchakki, bu z a m o n ning yosh-yalangi orasida kam topiladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *...dashtlik cho‘ponlarga xos bo‘lmagan bir odat – har kungi tush mahaldagi eng sevimli mashg‘uloti – qumg‘onda choy qaynatish f u r s a t ini poylab, kun qiyomga kelishni sabrsizlik bilan kutmoqda edi*. N.Norqobilov, Kurash. *Tuya so‘yib chaqirsak ham kelishga f u r s a t i yo‘q odam, o‘z oyog‘i bilan kelib o‘tirsa-ya.* A.Yo‘ldosh, Bozor. *...Ertasi kuni Ostonaqul buva odatiga ko‘ra, qora qutilarni titkilayotgan m a h a l da men katta yo‘l bo‘yidagi bekat ustuniga “Uyimni sotaman” degan e’lon yopishtirayotgan edim…* T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *Chollar masjiddan o‘sha m a h a l da chiqadi-da, birodar.* E.A’zam, Farrosh kampirning tushi. *Ma’qul. Ammo bunda sizning maqsadingizg‘a qarshi bir gap borkim, hukm ch o g‘ ida qushbegi sizni yo‘qlasa nima bo‘ladir?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *…rasm chizishning turli sir-asrorini bolalik ch o g‘ idan*

hijjalab o‘rgatib kelgan bo‘lsa-da, qizi, baribir, tirishqoq talabaligicha qoldi. E.Boboyev, Musavvir. *Lekin o‘qtin-o‘qtin daryoning jazavasi tutar, shunaqa kezlarda tunni boshiga ko‘taradigan shovqin-suronlardan, jarlarning o‘pirilib-shaloplashidan qishloq ahli tahlikaga tushardi*. Q.Kenja, Toshqin. *Shunday kez larda, bilmadim, negadir yig‘lagim, o‘ttiz besh-qirq yil ortga qaytgim, dunyoning bor zavqini o‘yindan iborat deb tushungan bolakayga aylanib qolgim keladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Bu mahluqdagi ichki botiniy sir yolg‘iz Mamat morbozgagina ayon edi. Bu ichki botiniy tuyg‘uni ifodalash mavridi emasdi.* O.Ulug‘ov, Sadab. *Har bir ish, tadbirning qulay mavridi kelishiga ishonar va uni umid-bardosh bilan kuta olardi*. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Bahor adoqlay boshlagan pallada odamlar Shayxontahurga oqdi*. T.Malik, Savohil. *Men hali tug‘ilmasimdan burun Nusa xola bilan eri Sadir tog‘a qish ichi biznikida turishganini, yalpizlar quloqlay boshlagan pallada ikki ko‘tarim chiqib-chiqmaydigan ko‘chini yig‘ib, yangi yerlar o‘zlashtirilayotgan cho‘lga ketishgach, o‘zlariga kichik bir kulba qurib olishganini eshitgandim.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Dedi soqchilari ularga erk bermas go‘yo hali siyosiy mahbusning qamoq muddati tugamaganday.* Faxriyor, She’rlar. *Terakzorga hovliqib, mudda t idan avvalroq borgan yigitcha qadrdon baqaterak yoniga gazeta to‘shab, shitirlagan tovushni poylab, intizorlik bilan, yuragi dukullab o‘tirardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Ertani o‘ylama, cho‘chima sira, Ayni dam yiqilib tushmasang bo‘ldi.* B.Fazliddin, She’rlar. *Tobora qiziyotgan bozorni tark etgan dam da mo‘maygina foyda ilashtirib qaytgan mullajiring tafti bag‘rini yoqimli isitayotgan edi.* A.Dilmurod. Qo‘ng‘iroq. *Bu jiddiy va o‘ta dahshatli sha’ma G‘ani qoraning yuragiga battar qutqu solib, tang va zarur o n larda pinhonona qo‘llaydigan qing‘ir amallardan foydalanish imkoniyatlaridan mahrum etgan esa-da, o‘z navbatida, uning izzat-nafsiga qattiq tegadi*. N.Norqobilov, Kurash. *Bunday o n da amir qat’iy qarorini anglatishi lozim, lekin u galga solyapti.* T.Malik, Savohil. *Biroq shu l a h z a dayoq qarshimdagi yuqori joyda yotgan Boyning g‘azab bilan uyulayotgan qovoq-tumshug‘iga nogoh ko‘zim tushdi-yu, damim ichimga tushib ketdi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Nasim o‘rtog‘i Anvarning yatimlig‘ini otasig‘a bildirib, majbur qilg‘an bo‘lsa kerak, bir necha hayit m a v s u m larida Muhammad Rajabbek Anvarga kiyimlar ham berdi* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Rostdan ham tepada suv ombori qurilgach, daryoning eni bir chaqirimdan ziyod o‘zanining uch-to‘rt yerida egri-bugri shaldirama soylar hosil bo‘lgan, faqat ko‘klamda, yomg‘ir m a v s u m ida biroz ko‘payardi-yu, burungiday pishqirib, ko‘pirib, qirg‘oqlarga xavf-xatar solib oqadigan suv odamlarning tushiga ham kirmay qo‘ygan edi.* Q.Kenja, Toshqin.

VARRAK, VARVARAK, BODPARAK, PIRPIRAK Bir taxta yupqa qog‘ozga yoki matoga qamish yoki savag‘ich cho‘plarini belgili tartibda qo‘yib, yelimlab tayyorlanadigan va ipga ulab, shamolda uchiriladigan o‘yinchoq. **Var-**

varak so‘zida uning chiqaradigan tovushi ochiq ifodalangan. **Bodparak, pirpirak** shevaga xos.

Qirlarda “chuchmomo topdi”, tog‘larda “lola uzar” sayllari avj oladi, dashtlar basma-basiga v a r r a k uchirayotgan bolakaylar bilan to‘lib-toshadi. A.Obidjon, Kezorgan boychechak. *Hujramda yolg‘iz o‘tirganimda yoshlik, bolalik chog‘larimizda birga o‘ynaganlarimiz, tomma-tom chopib, v a r r a k uchirganlarimizni eslayman.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qosim Shamol andaki yengilroq, O‘xshab uchar xuddi b o d p a r a k ka.* Zavqiy. *Bu kishim bo‘lsa, bamisoli bir p a t p a r a k. Sal narsaga uchaman, deydilar.* T.Po‘lat, Ichkuyov. *Kulgisidan osmonning jomi jaranglar, Tentak shamol yo‘lini poylar v a r v a r a k.* G‘.G‘ulom, She’rlar. *Bu janjalistondan vaqtida g‘oyib bo‘lish uchun oyoqlarimni v a r v a r a k k a aylantirganimda ortimdan Sangin tandirchining baqirig‘i eshitildi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Oxirida uni boshqa – uzunroq va yo‘g‘onroq qamishning uchiga ko‘ndalangiga o‘rnatsangiz, tamom-vassalom, p i r p i r a k tayyor bo‘ladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *“Oling, quda-bering, quda”. O‘ynaganlar “Oq-ko‘k terak” Chopa olar naq p i r p i r a k. Yetti pushtdan qolgan meros*. A.Obidjon, Dahshatli Meshpolvon.

VATAN, MAMLAKAT, YURT, DIYOR, EL Inson tug‘ilib o‘sgan va fuqarosi hisoblangan hudud, joy. **Vatan** so‘zida insonning yashash joyi va ma’naviy tushunchalar o‘zaro birlashgan. **Mamlakat** ko‘proq adabiy nutqqa xos. **Yurt** so‘zi ko‘proq oddiy nutqqa xos, hudud bilan birga shu hududdagi xalqni ham ifodalaydi. **Diyor, el** poetik uslubga xos.

V a t a n deb jon bergan har botir xoki, Dilda nafas olsin, dilda yashasin. X.Davron, Vatan. *Shamayda ekanman, qanotim bo‘lsa, v a t a n ga uchsam, to‘ppa-to‘g‘ri xon o‘rdasiga tushsam-da, o‘risning hukumat qonunlarini birma-bir arz qilsam, xon ham arzimni tinglasa-da, barcha elga yorlig‘ yozib o‘risning idora tartibini dasturilamal etishka buyursa, men ham bir oy ichida o‘z elimni o‘risniki bilan bir qatorda ko‘rsam...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Yozuvchi o‘z m a m l a k a t ida, o‘zi biladigan odamlar va, eng asosiysi, o‘zi bilgan hayot ichida yozuvchi, uning xayol-tasavvurga boyligi o‘z yurtida ish beradi, ya’ni u asarlariga materialni shu hayotning o‘zidan oladi...* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Harqalay, sen sinfdoshlaring tomonidan tan olingan “jug‘rofiyachi” eding: xaritaga orqa o‘girib turib bolalarning falon shahar, falon tog‘ yoki daryo qayerda, degan savollariga falon qit’a, falon m a m l a k a t da, falon joyda, deya aniq javob qaytararding.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *Men jilg‘aman, Daryo bo‘lib to‘lgim keladi. Ona y u r t im, Senga o‘g‘lon bo‘lgim keladi* E.Vohidov, Men jilg‘aman. *Yorug‘ dunyodagi mustaqil davlatlar qandayin haq-huquqqa ega bo‘lsa, bizning ozod y u r t imiz ham shu huquqlar egasidir*. T.Malik, Savohil. *Qayda sendek vafoli yor, Qayda sendek tanti d i y o r?* M.Yusuf, O‘zbekiston. *U ham umrida yolg‘iz bitta tosh bosadigan ish qilgan – otamizni surgun yeridan bemalol toat-ibodat qilish mumkin bo‘lgan bir d i y o r-*

ga o‘tkazib qo‘ygan edi. M.Mansur, Judolik diyori. *O‘ris shaharlariga borib savdo qilg‘uchilar Turkistonda juda oz hisobda bo‘lib, chet e l larni ko‘rgan Otabek majliska tansiqlandi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Egasi bir oymi-ikki oydan buyon tijorat ishlari bilan chet e l da ekan, “osh” jo‘ralari danap-sanaplarini eltib bas deguncha bazm qurishibdi, shunda badmastlik tufaylimi, beboshlik orqasidami, shiyponga o‘t ketibdi.* E.A’zam, Bizning tog‘a.

VAYRONA, **XAROBA** Buzilib, qulab, qarovsiz qolgan joy, inshoot, imorat. **Vayrona** ko‘proq adabiy tilga xos. **Xaroba** oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

Do‘st bilan obod uying, Gar bo‘lsa u v a y r o n a ham, Do‘st qadam qo‘ymas esa, V a y r o n a dir koshona ham. E.Vohidov, Do‘st bilan obod uying… *– Biz... biz... – deb Sohibqiron hayratda anchagacha so‘z topolmay, bu v a y r o n a ichidagi nuroniy qariyalarga qarab uzoq turdilar, – ul sizningdur, biz olmaymiz... Illo, bizga ash’oridin aytsin*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Uy bo‘lsa yarim x a r o b a. Egasi ko‘chib ketganday*. X.Abdullayeva, Hovlining egasi. *Yoshi qirqni qoralab qolganiga qaramay so‘qqabosh yashasa, ustiga ustak, ulkan shahardan chetda – istiqomatchilari birin-sirin manguga tark etgan, bugunga kelib nurab bitayozgan x a r o b a qishloqda moxovdek bir o‘zi tursa, kim ham uning hushsiz yotganidan xabar topardi deysiz...* U.Hamdam, Otash.

VAZIFA, BURCH, MAJBURIYAT Amalga oshirilishi, bajarilishi lozim bo‘lgan ish yoki masala, zimmadagi ish. **Burch** so‘zida bajarilishi majburiy hisoblanuvchi ishlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Majburiyat**, asosan, fuqaroviy, xizmat vazifasiga ko‘ra bajarishga majburlik ta’kidiga ega.

Omon merganga bu v a z i f a juda ma’qul tushdi. Sh.Xolmirzaev, Omon ovchining o‘limi. *Teatr jamoasi ko‘pincha dala-ko‘yga yallachilikka chiqar, azbaroyi vijdon azobi yoki bekorchilikdan qo‘shilib borgan Pakana gohida ocharchi-boshlovchilik qilsa, gohida ma’murlik v a z i f a sini o‘tar edi*. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Bu mening vijdon oldidagi qarzim, haqoratlangan, oyoqosti qilingan muhabbatim oldidagi b u r ch im edi.* S.Ahmad, Bahor suvlari. *Men, qaytarib aytaman, yakka o‘zim, ko‘ksimni qalqon qilib jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashdek b u r ch imga sodiq qoldim!* A.Yo‘ldosh, Bozor. *Toshkentga jo‘nash uchun o‘zida m a j b u r i y a t his etar… boshqa chora yo‘q edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *...eshikni taqillatish ham, javobni kutmay ichkariga kirib kelish ham, hatto “o‘rtoq professor” deya murojaat qilishlari ham azbaroyi allatovur dasturda bitilgan m a j b u r i y a t lar rioyasi-ijrosidek, ikki tomchi suvdek bir xil.* X.Do‘stmuhammad, Umid guli.

VAZIYAT, AHVOL, HOLAT, SHAROIT Tabiat, jamiyat va hayotdagi muayyan ahvol, holat, sharoit. **Vaziyat** umumadabiy tilda, ayniqsa, rasmiy va ilmiy uslublarda ko‘proq, oddiy so‘zlashuvda juda kam qo‘llanadi. So‘zlashuv nutqida **ahvol** keng ishlatiladi, **holat** nisbatan kam qo‘llanadi. **Sharoit** so‘zida “imkon beradigan yoki to‘siq bo‘ladigan holat” ma’no ta’kidi bor.

– Bu ayol buncha sabotli bo‘lmasa, – deb o‘yladi u. – Shunaqa v a z i y a t da ham odob chegarasida qolish shartmi? Dod solmaydimi? T.Malik, Shaytanat. *– Said, to‘g‘ri tushuning, – Manzura erining qarshisiga stul qo‘yib o‘tirdi, – v a z i y a t ancha qaltis.* U.Hamdam, Muvozanat. *Biron nayrang ishlatib bu noqulay a h v o l dan chiqish yo‘lini ko‘zladim, lekin o‘ylab-o‘ylab “eng yaxshi hiyla – to‘g‘rilik” degan qarorga keldim...* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Uning holatidan, nihoyatda tang a h v o l da qolgani bilinib turardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Har ikki h o l a t da ham o‘ziga-o‘zi hisob berib qaytadi. Shoir uchun el nazaridan qochish – eng oliy jazo.* E.Vohidov, She’riyat – mehr demakdir. *– Xo‘sh, Namozov, endi ayt. – Avval xotinim chiqib ketsin. U bilmaydi. – Sen bizga shart qo‘yma, Namozov. – Bunaqa h o l a t da aytolmayman.* T.Malik, Shaytanat. *Uning bu qadar hayratga tushishining boisi shu ediki, uni o‘zidan ham yashirmoqchi bo‘lar, shuning uchun eslashni ham istamas, go‘yo s h a r o i t ga qarab tavakkal ish tutadigandek edi.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Mening hozirgi s h a r o i t imda siz bilan do‘st tutinib yurishimning o‘zi qahramonlik emasmi?* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz.

VIJDON, INSOF, DIYONAT Kishining o‘z xatti-harakati, qilmishi, yurish-turishi uchun odamlar, jamoatchilik oldidagi mas’uliyat hissi, iisoniylikning asosiy belgilaridan biri. **Insof** so‘zida odillik doirasidalik ta’kidi mavjud. **Diyonat**, asosan, adabiy tilda qo‘llanadi.

Ammo bundog‘ eng jo‘n bo‘hton bilan qoralanishimg‘a v i j d o n im qarshisida so‘ng daraja muazzabman, taqsir! A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Teatr jamoasi ko‘pincha dala-ko‘yga yallachilikka chiqar, azbaroyi v i j d o n azobi yoki bekorchilikdan qo‘shilib borgan Pakana gohida ocharchi-boshlovchilik qilsa, gohida ma’murlik vazifasini o‘tar edi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *I n s o f ham kerak axir, xo‘jayin! Sizning yerlaringizni sug‘orib bo‘lgandan keyin suvni yana Qumariqqa ochib qo‘ysa bo‘ladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yana shotirlarning o‘zlariga i n s o f tilashdan o‘zga chora qolmadi (Shef ulgurjiroq pulli savdo-sotiqlarga xodimlarning faqat o‘zlarini yubormasdi).* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Kokildor noiloj Sarsara urushiga jo‘naydi. Lekin kecha-yu kunduz ibodat qiladi, duo qiladi: – Yo, Tangrim, qavmimga insof va d i y o n a t ber, yo Tangrim, Sarsarani o‘z himoyangga ol. Men mazlum bandangga to‘zim ber.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Baxshi sifatida o‘ziga xos nufuzga egaligi bois, u bor davralarda bu xil bachkana gaplar og‘izga olinmas, ikkinchidan esa salgina burun d i y o n a t va kamtarlik to‘g‘risida ajoyib bir terma ijro etgan bo‘lib, endi navbatdagisiga hozirlik ko‘rayotgan edi.* N.Norqobilov, Kurash.

VIJDONLI, INSOFLI, DIYONATLI Vijdonan ish tutadigan. **Diyonatli** ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

O‘g‘lingizni men yomon yo‘lga boshlabmanmi, halol bo‘lgin, v i j d o n l i bo‘lgin, birovning haqini yeyishga o‘rganmagin desam, buning nimasi yomon? X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *– Misol uchun ham aytma. Sotvoldi v i j d o n l i*

odam edi. Odam o‘lsa vijdoni ham qo‘shilib o‘ladi, deb o‘ylaysanmi? – dedi Mamasoli Turg‘unni qo‘llab. T.Malik, Xazonrezgi. *To‘g‘ri, bir malay kerak. Lekin i n s o f l i odamni topish qiyin.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Dadamni bir yilga qamashgan ekan, boshliqlari i n s o f l i roq bo‘lsa kerak, oilangda bayram qilaqol, deb muddatidan avvalroq bo‘shatib yuborishibdi, yangi yil kirishiga ikki kun qolganida lop etib uyimizda paydo bo‘ldi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Shayx Muborak o‘ta d i y o n a t l i, bilimi zo‘r, qalbi pok alloma ekan.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shoir o‘z adl-u diyonati bilan ko‘pchilik orasida obro‘-e’tibor qozongan va o‘z jigarporalari, qondoshlarining ham d i y o n a t l i bo‘lishini istagan kishilar xonadonida unib-o‘sdi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

VIJDONSIZ, DIYONATSIZ, INSOFSIZ, NOINSOF, NOMUSSIZ, BENOMUS, MUTTAHAM Vijdonan ish tutmaydigan, vijdoni yo‘q. **Vijdonsiz, nomussiz, benomus, noinsof, insofsiz** so‘zlari o‘zaro farqli xususiyatga ham ega bo‘lib, bu ularning o‘zagidagi ma’nosidan kelib chiqadi. **Muttaham** so‘zida firibgarlik, qalloblik ta’kidi ham anglashiladi.

– V i j d o n s i z to‘ng‘iz, – dedi-da, ixtiyorsiz o‘rnidan turib ketdi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *– Hali men v i j d o n s i z manmi? – shunday deb o‘rnidan turishga harakat qilgan edi, yonida o‘tirgan Obid yengidan tortib, qimirlatmadi.* T.Malik, Xazonrezgi. *– U juda i n s o f s i z boy, – dedi temirchi, – ammo surishtirsang, hamma boy bir tekisda i n s o f s i z.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Agar sutga suv qo‘shadiganni insofli desang, mayli, bizlarni i n s o f s i z deyaver. Oma bilib qo‘y: biz shu yoshga kirib, birovning bir tishlam noniga xiyonat qilmadik.* T.Malik, Xazonrezgi. *Ha, n o i n s o f, ko‘rnamak shayton, shunday ulug‘ rejani beliga tepib o‘tiribdi-ya!..* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Kim n o i n s o f ? Ikki tannozning o‘rtasida o‘tiribsiz-ku, yana yolg‘izman, deysiz...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Nimaga sen xolangga, biz beramiz degan kishiga tegmayman, deb emishsan? Qanday beting bo‘ldi, n o m u s s i z?* Hamza, Paranji sirlari. *Agar inson go‘zal tarbiyaga musharraf bo‘lsa, butun umr baxtiyor bo‘lg‘usi, agar buzuq odatlarga o‘rgansa, axloqsiz, n o m u s s i z, tanbal, insonlik turqini yo‘qotgan maxluq, ollodan qo‘rqmaydigan, shariatni hamisha oyoqosti qiladigan bo‘lur.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu ayol, shu b e n o m u s ayol mening xasmim edi.* S.Ahmad, Ufq. *– Muhtaram hokim rostini aytdi, – beixtiyor nigohini olib qochdi qozikalon. – Nafsi hakalak otgan m u t t a h a m Erxon xazinamiz barakasini uchirmish!* A.Dilmurod, Xilvat. *So‘ng biz – jabrdiyda da’vogarlarni yupatgan bo‘ldi: – Xotirjam bo‘linglar, topamiz, albatta, topamiz! Bugun-erta qo‘lga tushadi u m u t t a h a m!* E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum.

VISOL, VASL, DIYDOR, UCHRASHUV Sevikli yor vasliga yetishuv. **Vasl** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli, kitobiy uslubga xos. **Diydor** badiiy uslubga, **uchrashuv** oddiy so‘zlashuvga xos.

Soy sohili – so‘lim-so‘lim, Soy bo‘yiga tushsa yo‘lim, Sevganimning v i s o l i-ni So‘lim soydan so‘rar ko‘nglim… Q.Ochilov, Soy sohili. *Hayot oqimi mangu: uning o‘yinlari g‘oyat ajabtovur, ba’zan esa beshafqat: v i s o l lar va ayriliqlar, quvonch-kulgi va qayg‘u bir-biridan nafratlanmay, qo‘shilib, sel kabi bostirib kelaveradi, surib kelaveradi… kelaveradi…* T.Malik, Xazonrezgi. *...v a s l iga mushtoq bo‘lgan oshiq-ma’shuqlar yonma-yon qad rostlabdilar. El nazdida, ular murod-maqsadlariga yetibdilar...* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Buni qarangki, Nazar baxshi o‘sha malakning v a s l iga yetisholmagan esa-da, o‘lmoqni xayoliga ham keltirmadi.* N.Norqobilov, Kurash. *Davom etaversin hayot va d i y d o r, Xudo, shu damlarni parishon qilma*. S.Sayyid, Diydor. *Kami-ga Chaman akam ovozini baralla qo‘yib, unga taskin berardi: – Shunga shun-cha tashvishmi? Muhimi, o‘zini ko‘ribsan, d i y d o r iga to‘yibsan, sovg‘a-yu, salomlarini ola kepsan.* M.Mansur, Judolik diyori. *Ertasi allaqayerga ilk u ch r a sh u v ga borganimizda so‘zlagan nutqini eshitib, men unga batamom tan berdim*. E.A’zam, Shovqin. *Karim bu orada Mohbibini, Adhamni, bugungi bo‘-lajak u ch r a sh u v ni o‘ylamaslikka tirishdi*. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

VOQEA, HODISA, GAP, SINOAT, HOL, HOLAT Muayyan vaqtda voqe bo‘lgan (bo‘layotgan, bo‘luvchi) narsa, ish-hodisa, holat kabilar. **Voqea** so‘zi uslubiy betaraf. **Hodisa** so‘zida ko‘proq “kutilmaganlik” ifodasi ochiq ifodala-nadi. **Gap** so‘zi bu ma’noda umumxalq tiliga xos. **Sinoat** ham so‘zlashuv nutqi-ga xos, unda noaniqlik, sirlilik ta’kidi anglashiladi. **Hol, holat**, asosan, ilmiy va rasmiy uslubda qo‘llanadi.

O‘zi men qo‘rqinchli v o q e a larni, uchar otlarga mingan qo‘rboshilar haqida qiziq-qiziq hikoyalarni, undan keyin devlar, ajdarholar to‘g‘risidagi ertaklarni yaxshi ko‘raman. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Baxtiga, Rustam, garchi o‘sha “gaplar”, “hodisalar”dan qisman, farazan xabardor bo‘lsa-da, o‘tmishni kovlashtirib, juvonning bag‘rini ezib, jarohatini yangilamas, qancha yillar ortda qolib ketgan nomatlub v o q e a larni yuziga solmasdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Zebi bo‘lsa o‘sha zaharlanish h o d i s a sidan beri doim karaxt bir holda bo‘lardi; uning miyasi birdan falajga yo‘liqqan kabi edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Uyga qaytib, yostiqqa bosh qo‘yishlari bilan boshlangan bu favqulodda h o d i s a lar bois kayflaridan birpasda asar ham qolmagandi.* H.Shayxov, Iblis bilan muloqot. *Ulg‘aydik va lekin oldda ko‘p g a p bor, Davra shamollari esib o‘tgaydir.* A.Ori-pov, Hadis. *Bu g a p dan bola negadir qattiq hayajonga tushdi*. O.Tolib, Oqsoq mushukcha. *Biroq bu safar shunday bir s i n o a t yuz berdiki, tongdanoq yer-ko‘k-ka otash purkab kelayotgan garmsel hayratdan bir lahza dong qotdi.* N.Norqobilov, Yetim qolgan gullar. *Yurganda jussasiga yarasha pildirabgina yurmay, salmoq bilan, butini yirtgudek yirik-yirik qadam tashlar, gapirganda mavrid-bemavrid so‘lish olib, salmoq bilan, ta’sirchanlikka intilibmi yoki diqqatni tortish uchunmi, xuddi maxfiy bir s i n o a t ni ochayotgandek pichirlab gapirar edi.* E.A’zam, Pa-kananing oshiq ko‘ngli. *Uzun so‘zidan xulosa chiqarib, yer yuzidagi xalqlar*

taraqqiyot zinasining turli bosqichida, biron bosqichda turgan xalq orasida o‘tgan bosqich kishilari ko‘rinib qolsa, bunga tabiiy bir h o l deb qarash kerak, degan fikrni aytdim. A.Qahhor, Dumli odamlar. *O‘zimni gunohkordek his etganim uchun etim jimirlab ketdimikan, deb turuvdim; yo‘q, shunchaki, odatiy h o l yuz berib, yana kuchukka do‘ngan ekanman.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Mehmon Havo hududiga begona jangovar uchoqlarning kirib kelishi esa favqulodda h o l a t bo‘lib, mabodo barhayot odam boshqalarning ixtiyoriga o‘tib ketsa, u holda begona uchoqqa qarata o‘t ochish va yo‘q qilishga buyruq berilgan edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Botirxonga bu h o l a t ma’qul bo‘ldi va opaning bu kayfiyati kelinga ham yuqishini taxmin qilgani uchun voqeani yanayam bo‘rttirib hikoya qila boshladi.* Sh.Xolmirzayev, Qaytish.

VOY, DOD, OH, VOH, VOYDOD G‘am, qayg‘u, alam, afsus, hasrat yoki og‘riqni ifodalaydi. **Voydod** so‘zida belgi darajasi yanada kuchayadi.

– V o y, yana biron shum xabar keldimi? – rangi quv o‘chib so‘radi Hamida. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ayamning to‘satdan rangi quv o‘chdi, v o y o‘lmasam, deb ko‘ylagining yoqasini tutamladi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *– E, odamlar, erimning dastidan d o d! Bu olim emas, zolim-ku! – deya u battar ayyuhannos soldi.* Gazetadan. *O h, u yo‘q, bunday yigit to‘yida, xalqning to‘yida yo‘q. U yer bag‘rida!* Oybek, Tanlangan asarlar. *O h bolam... sen qabr azobi nima ekanini bilmaysan...* T.Malik, Shaytanat. *Beqasam choponlik: – Voh, o‘ldim-a! – deya baqirdi. Peshonasini ushladi. Taltangladi, gandirakladi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *V o y d o d, xaloyiq, bu qanday erkakki, xotinini birovga qo‘shib qo‘yib, o‘zi eshik poylab yotadi! V o y d o d, xotiningga qo‘shgani bo‘ydoq yigit qurib ketganmidi!* A.Qahhor, Mayiz yemagan xotin. *Voydod, qayerga boray? Kim eshitadi ohimni!.. Dunyo bedarvoza bo‘lib qoldi! Voydod!..* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

VOYVOYLAMOQ, VOYLAMOQ, OH-VOH QILMOQ Ruhiy, jismoniy azobga yoki og‘riqqa chiday olmay faryod chekmoq. **Voyvoylamoq, voylamoq** sinonimik qatordagi boshqa so‘zlarga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Oh-voh qilmoq** so‘zida belgi darajasi ortiq.

Menday ko‘sa ko‘chada v o y v o y l a di, Kuyganidan necha alvon so‘yladi. “Ravshan”. *Yotar vaqti ayolimiz o‘ng oyog’i boshmaldog’ini ushlab-ushlab v o y v o y l a di.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Kipriging charxlanib “shir-shir” shu oqshom menga yoylansin, Menga o‘q tegsin-u bunda, dushmanim unda “v o y” l a nsin.* A.Obidjon, Bezgakshamol. *Shu kunlarning birida Oydin xola: “Ey Xudo, men senga nima gunoh qiluvdimki, meni buncha azoblamasang, qaysi gunohim uchun” deb o h-v o h q i l di-yu hushini yo‘qotdi.* N.Bozorboy, Chiroq yoqib, o‘zini ham yoqqanlar. *Xurram qotmaning “dard”larini jon qulog‘i bilan tinglardi-yu, so‘ng, har galgidek, hanuz o‘ziga qiya boqmay, ishq otashida qovurib kelayotgan qandaydir qizning nomini tutib, o h-v o h q i l moqqa tushardi...* N.Norqobilov, Kurash.



X

XABAR, DARAK, OVOZA, AXBOROT, AXBOR, MA'LUMOT, YANGILIK Biror voqea-hodisa, shaxs, narsa-predmet haqida ma'lumot beruvchi, undan ogoh etuvchi ma'lumot. **Ovoza** so'zida hamma yoqqa tarqalganlik ta'kidi anglashiladi. Oddiy so'zlashuvda bu so'z o'rnida *gap-so'z, mish-mish* so'zlari ham ishlatiladi. **Axborot, axbor** so'zlari ko'proq kitobiy nutqqa xos. **Axbor** so'zi nutqda kam qo'llanadi. **Yangilik** so'zida ilgari ma'lum bo'lmaganlik ta'kidi mavjud.

Arg'unning x a b a r iga ko'ra dushmanning katta qo'shini Rafqondan o'tib, Konibodom sari kelayotgan edi. Mirmuhsin, Me'mor. *Hamidning bedavo dardga chalingani, nari borsa, uch-to'rt oylik umri qolgani haqida sovuq x a b a r tarqaldi.* A.Yo'ldosh,Vido ziyofati. – *Eringizdan shu chog'gacha d a r a k yo'q-a? – dedi u kulib turib.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *To'y o'tganiga ham yigirma kundan oshdi. Zulfiyadan esa hamon d a r a k yo'q.* S.Tursunov, Chavandozning ko'ngli. *Qorasochning dong'i, o v o z a si boshqa mamlakatlarga ham yoyilib ketibdi.* "Qorasoch pari". *Yo'rg'aning ta'rifi zo'r, o v o z a si Qashqa vohasini tutib ketgan.* J.Beknazar, Qashqa yo'rg'a. *...Adiblar jim o'tirib, radiodan "sovinformbyuro"ning kechki a x b o r o t ini eshitishardi.* O.Yoqubov, Izlayman. *...Asrorning bu ma'lumotidan qanoatlanmagan vrach peshanasini tirishtirib, a x b o r o t ini davom ettirdi...* T.Malik, Talvasa. *Yer ichida ko'milib yotgan hamma oltin, kumush Yuzaga chiqdi bari, bois anga a x b o r, o'quv.* H.Niyoziy, Asarlar. *Oy shu'lasida yaltirab turgan ko'kimtir ko'zlaridan qandaydir muhim m a' l u m o t ni aytishga chog'lanayotganini payqab qoldim.* I.Nishonov, Afg'on shamoli. *Zohid suhbat bayonini ma'lum qilib, O'rinbosarning m a ' l u m o t ini ham qo'shib qo'ydi...* T.Malik, Shaytanat. – *Qobilbek tomorqasini sotarmish. Bu y a ng i l i k ni eshitgan Tolibjon ota oromini yo'qotdi.* A.Jo'rayev, O'tar dunyo. – *Ma'qul, ma'qul, egachi! – dedi Oqibatxon, yuziga mamnunlik ifodalari toshib, – Xo'b ajoyib y a ng i l i k lar bor!* O.G'afurov, Ayol ori.

XABARDOR, OGOH, VOQIF, BOXABAR Biror xabarga ega, ma'lumoti bor. Nutqda bu ma'noni ifodalashda **xabardor** so'zi eng ko'p qo'llanadi. **Ogoh, voqif** so'zlari, asosan, kitobiy uslubda uchraydi, **voqif** so'zi eskirgan. **Ogoh** so'zida hushyorlik ma'no ta'kidi ham bor. **Boxabar** – kitobiy so'z.

...Piching qiluvchi to'ralarning o'zlari mashhur rus adibining "Yetti osilganlar"idan ham so'zda, ham ishda juda yaxshi x a b a r d o r edilar... Cho'lpon, Kecha va kunduz. *U amirning qushbegisi davlatning barcha ichki-tashqi sirlaridan voqif hazratning nazdida kemaday qalqib turgan shahar sirlaridan ham*

xabardor. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *...Shayx San’on dargohga yetishganlardan bo‘lib, ko‘ngillari g‘ayb sirlaridan o g o h edi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Men ham... Vera Davidova, siz saroy sirlaridan boshdan-oyoq o g o h edingiz, qanday tirik qoldingiz?* N.Oston, Tarix istehzosi. *...bu sirdan faqat sizlar v o q i f sizlar, hech kimga aytmanglar.* A.Namozov, Vijdon so‘rog‘i. *Birgina hamxonasi Muhammadjongina Ilyosning bu pinhon dardidan v o q i f va hamdard shu bo‘ldi unga.* G.Asronova, Vatan. *U ham Odilning ahvolidan b o x a b a r dek tuyulib ketdi.* Q.Kenja, Lafz. *Habibulloxon taxtga o‘tirar chog‘ida ukasini voris deb, keyinroq esa ahdini buzib, to‘ng‘ichi Inoyatulloxonni valiahd deb e’lon qilganidan G‘ulomqodir b o x a b a r edi.* T.Malik, Savohil.

XABARDOR BO‘LMOQ, BOXABAR BO‘LMOQ, XABAR TOPMOQ, DARAK TOPMOQ, VOQIF BO‘LMOQ, OGOH BO‘LMOQ Biror voqea-hodisa, shaxs, narsa-predmet haqida xabarga ega bo‘lmoq. **Boxabar bo‘lmoq** – kitobiy so‘z. **Xabar topmoq, darak topmoq** so‘zlarida biror kimsa orqali xabarga ega bo‘lish ta’kidi mavjud. **Voqif bo‘lmoq, ogoh bo‘lmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos.

Mulla Fazliddinning yuragi taka-puka bo‘lib ketdi. Nahotki bu bek po‘lat sandiqdagi suratdan x a b a r d o r b o ‘ l sa! P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Otaboy... o‘sha kuni ordenlarini taqib, mehmonlarni kutib, dasturxonning kam-ko‘stidan x a b a r d o r b o ‘ l ib turdi.* S.Ahmad, To‘yboshi. *Bu oh borib yana bobomning qalbiga chirmashadi: Eyki istarsiz savodul vajh fiddorayndin, B o x a b a r b o ‘ l moq meni yuzi qaroda istangiz.* H.Ahmedova, Jigarrang kitob. *Endi, og‘aynilar, avvalo, Durandan xabar olaylik. Zamon notinch, elchilik, bir-birimizdan b o x a b a r b o ‘ l masak yaxshimas-da...* S.Abdurahmon, Duranning qudug‘i. *Bu gapdan x a b a r t o p gan hukmdorimiz Rustak g‘azabga mindi na mening quloq-burnimni kestirdi.* M.Osim, Shiroq. *Umar polvon bundan x a b a r t o p ib, otasidan qolgan bir parcha yerlarini sotib bo‘lsa ham, ukasini Tozagulga uylantirmoqchi edi.* K.Yashin, Hamza. *Qaydandir d a r a k t o p gan Ollohshukur hoji kunora shu yerda.* E.A’zam, Yozuvchi. *Otam shu kuni xursand edi. Marg‘ilonlik hojilardan d a r a k t o p ibdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Durust, ul Otabekning muhabbatiga v o q i f b o ‘ l g‘anidan beri bir daqiqa ham uni o‘zining ko‘z o‘ngidan uzoq tutmag‘an...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Hmm, qani aytchi, yana kimlar bul sirdin v o q i f bo ‘ l g‘on?* O.Tojiboyeva, Olmos sir. *...Millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan o g o h b o ‘ l moq lozim...* B.Qosimov, Mahmudxo‘ja Behbudiy. – *Taraqqiyot yaxshi, – dedi Abduvosit. – Lekin o g o h b o ‘ l gan ham ziyon qilmaydi.* O.Muxtor, Shaytonarava.

XABAR QILMOQ, XABARLAMOQ, XABAR BERMOQ, XABARDOR QILMOQ, BOXABAR QILMOQ, DARAK BERMOQ, MA’LUM QILMOQ, VOQIF QILMOQ (ETMOQ), OGOH QILMOQ (ETMOQ), OGOHLANTIRMOQ, OVOZA QILMOQ Biror voqea-hodisa, shaxs, nar-

sa-predmet haqidagi xabarni yetkazmoq; voqea-hodisani ma’lum qilib, undan ogoh qilmoq. **Xabar qilmoq, xabar bermoq** so‘zlari nutqda biri ikkinchisi o‘rnida erkin almashinib qo‘llana oladi. Nutqda **xabarlamoq, voqif qilmoq** so‘zlari kam qo‘llanadi. **Ogoh qilmoq, ogohlantirmoq** so‘zlarida birovga yuz berishi kutilgan voqea-hodisani bildirib qo‘yish ta’kidi ham mavjud. **Ovoza qilmoq** so‘zida hamma yoqqa bildirib qo‘yish ta’kidi anglashiladi.

Kimdir unga axlat qutisining yonida pasport bilan ma’lumotnomalarni topib olganini, yonida shu telefon raqamlari borligini x a b a r q i l ibdi. F.Iskandar, Yozuvchining kuni. *Leytenant Murodov… boshliqning huzuriga kirib, Juma bobo haqida x a b a r q i l di.* A.Namozov, Ota, qayerdasiz? *Bugun soat o‘n ikkida Otabek ila Mirzakarim qutidorning isyonchilik gunohi bilan dorga osilishlarini jarchi shaharga x a b a r l a b yurar edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Chol noiloj ertaga tushdan keyin hammani to‘yga x a b a r l a b keldi.* S.Ahmad, Saylanma. *Ana endi o‘zingg‘a kelding, barakalla, balli, men bukun Fayziboyg‘a x a b a r b e r aman…* A.Qodiriy, Baxtsiz kuyov. *Yaqindagina ro‘y bergan, tabiatni yakson etib, shiddatli sellar paydo qilgan dovul mahali chaqmoq urgan bir kishining holidan x a b a r b e r moqchiman.* I.Sulton, Sofiya. *Soqchilar ro‘y bergan ahvolni anglagach, shovqin ko‘tarib, boshliqlarini bundan x a b a r d o r q i l dilar.* M.Osim, Temurmalik. *U “nima qilsang qil, turmayman”, deb qo‘l siltagach, Qambarali qulog‘iga “bu ishlar qancha tez tugasa, uyga shuncha tez kiramiz”, deb shivirlab, dunyodagi eng oliy haqiqatdan x a b a r d o r q i l gach, noiloj o‘rnidan turdi.* T.Malik, Malades chollar. *Bobo hushini yig‘ib ovozining boricha hayqirmoqchi – odamlarni halokatdan b o x a b a r q i l moqchi edi…* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *– Men erta yo indin u yoqqa ketishim kerak,* X *– dedi xotinini ahamiyatsiz yangilikdan b o x a b a r q i l ayotgandek beparvo ohangda.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *To‘kin dasturxon, shirakayf xotini va uning yonidagi begona erkak unga achchiq bir haqiqatdan d a r a k b e r ib turardi.* L.Bo‘rixon, Ayol ko‘z yoshlarga ishonmaydi. *Hazrati Sulaymonning uzugi-ku unutilayozgan bir rivoyatning ajoyibotlaridan d a r a k b e r moqda.* I.Sulton, Uzuk. *Film yaratilgani va yaqin kunlarda uning global tarmoq orqali tarqatilishi m a’ l u m q i l indi.* Gazetadan. *Onasi o‘sha xatida, odatdagiday, qishloqdagi so‘nggi yangiliklardan uni v o q i f e t gan… edi.* M.Ahmedova, Uyga qaytish. *...Nasriddin afandi “Bilim” jamiyatiga lektor bo‘lib ishga kirgach, yangilikdan xotinini v o q i f e t ibdi.* T.Malik, Malades chollar. *Yaxshisi, bu sirdin do‘stini o g o h e t qonim ma’quldur.* O.Tojiboyeva, Olmos sir. *Gaz plita ustida turgan sirli choygum suvning harorati qaynash darajasiga yetganidan o g o h e t ib, “xushtak chalib yubordi”.* Q.Ochilov, Pisand. *Mashhad Hiriyga nisbatan osoyishta, buning boisi olimlarining ko‘pligi bo‘lib, ular kishilarni halol-u haromdan, gunoh-u savobdan o g o h l a n t i r ib turishardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Qolaversa, Virjiniya Vulf …o‘quvchini ayni paytda qayerdaligi,*

aynan “qaysi vaqtda va qaysi joyda” ekanligi haqida o g o h l a n t i r ib turadi. M.Xolbekov, Modernizm. *O‘shanda o‘n ikki mingdan ziyod nusxada chiquvchi “Paxta uchun” gazetasida tuman miqyosidagi bu katta yangilik baralla o v o z a q i l indi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *– Bunisi hech gap emas, – deydi u, – sen faqat mening zo‘r doston yozganim haqidagi fikrni butun Moskvaga o v o z a q i l!* F.Iskandar, Yozuvchining kuni.

XAFA, G‘AMGIN, G‘AMLI, G‘AMBODA, QAYG‘ULI, MUNGLI, MAHZUN, HAZIN, XOMUSH, MA’YUS, HUZUNLI, HASRATLI, G‘AMNOK G‘am-tashvishga botgan, ruhini g‘am-tushkunlik egallagan. **Xafa** so‘zi bu ma’nosida “qayg‘uga botgan” inson holatiga nisbatan ishlatiladi. **G‘amgin** so‘zida belgi darajasi **qayg‘uli, g‘amli, hasratli** so‘zlariga nisbatan kuchsiz ifodalanadi. **G‘amboda**, **mahzun, hazin, mungli** so‘zlari ko‘proq badiiy uslubda uchraydi. **Ma’yus** so‘zida tushkun holatga ishora mavjud. **Ma’yus** so‘zida **xomush** so‘ziga nisbatan belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Huzunli, g‘amnok** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Shopsanovni akasi x a f a kutib oldi. Q.Ochilov, Savob. *Ammo ichmagan, allanechuk x a f a dek edi.* Sh.Otabek, Xonadon. *Ha, polvon, g‘ a m g i n siz?* J.Beknazar, Qashqa yo‘rg‘a. *Onam beshik tebratib alla ayta boshlaydi. Ovozi sokin, g‘ a m g i n yangraydi*. A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Bu mayin, jarangdor ovoz, g‘ a m l i so‘zlar... Umrbod qalbga muhrlanib qolganini bilsang edi.* B.Nuriddinov, Muhabbat muhri. *Kitoblarda o‘qigani, kinolarda ko‘rgani, rahmatlik buvasidan eshitganlari – o‘tmish, g‘ a m l i, alamli o‘tmish ko‘z oldiga keldi.* M.Hazratqulov, Cho‘li Iroq. *Boshlarini quyi solib ketayotgan g‘ a m b o d a kishilarning ko‘ngillaridan shunday fikrlar o‘tar edi.* M.Osim, Karvon yo‘llarida. *Yo‘l azobi – go‘r azobi, deganday Xivaga kelayotgan g‘ a m b o d a Xadicha oriqlab, qop-qora bo‘lib ketdi.* J.Sharipov, Xorazm. *Nodir asta o‘rnidan turdi va benihoya q a y g‘ u l i tusda sado berdi: – Xayrlashib emas, jo‘ra, vidolashib.* A.Yo‘ldosh, Vido ziyofati. *Shunday q a y g‘ u l i shovullash, shunday ko‘ngilni vayron qiluvchi shovullash!* T.Murod, Yurt qo‘shig‘i. *Bizning onalarday o‘ksik, mushfiq, mehnatkash, m u ng l i allalar aytadiganmi? Yoki eng yaxshi enagalar qo‘lida tarbiya topgan, sultonlar saroyida o‘sgan oliynasab, kibor bekachmi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Shunda m u ng l i aytib yig‘lash eshitgandim. Bir to‘da ayol dimog‘ida aytib yig‘lardi.* T.Murod, Yurt qo‘shig‘i. *Rubobim tori ikkidur: biri quvnoq, biri m a h z u n.* E.Vohidov, Muhabbat. *Bemajol holda ag‘anagan qishloq oqsoqolini Botir polvon tezkorlik bilan ko‘tardi-yu: – Kechiring ustoz, – dedi m a h z u n ovozda.* B.Nuriddinov, Egasiz uy. *Endi undagi may bazmlari yurak qonidan va ko‘ngilning h a z i n nola-yu afg‘onidan tuzilmoqda.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Mo‘minning tovushi o‘ziga ham juda horg‘in va h a z i n eshitildi.* F.Salayev, Yettinchi bo‘rdoqi. *“Pushkin suratlari ichiga qabih aksilinqilobiy so‘zlar yozilgan emish”, degan gap tarqalgan kuni yosh o‘qituvchimiz sinfi-*

mizga juda x o m u sh bir qiyofada kirib keldi. O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Hasanboyning x o m u sh yurganini ko‘rib, ba’zan birga o‘ynagani ularnikiga chiqmay qo‘ysak, onasi bizlarni soydanmi, ko‘chadanmi chaqirib kelib, yog‘och otlarimizni qo‘llarimizga tutqazardi.* U.Ro‘ziyev, Yog‘och otlar. *Sovuq demay, loygarchilik demay, darvozamizdan m a’ y u s kirib kelaverdi-kelaverdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *M a’ y u s bosh egdi, m a’ y u s xayollandi… – Nima, biron joyi og‘riyaptimi? – dedi Oymomo.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *O‘zbek qizlarining yurak dardlari Naqadar h u z u n l i bu olti harfda!* X.Rasul. *Bu – hayot shafqatsizligi hamda mehribon ota haqidagi h u z u n l i bir hikoyadir.* I.Sulton, Yog‘och kavush. *Uning qalbidan eshilib,buralib chiqayotgan hasratlar to‘lqini h a s r a t l i dillarning yarasini tirnab yubormoqda.* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Ha, bu – mana shunday qayg‘uli, h a s r a t l i ishq dostonidir. Aslida qaysi bir ishq dostoni qayg‘uli va h a s r a t l i bo‘lmagan?* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Ana, mehmon amaki janjal ko‘tarish o‘rniga, asta joyidan turib, odatiga xos, shimi ketini qoqqancha, chetga chiqadi. Yiqilganini zo‘r-bazo‘r tan olgandek, g‘ a m n o k yerga cho‘kadi*. N.Norqobilov, Kurash. *Mirkarimovning uyida motamsarolik soyasi yo‘q edi. Ko‘k kiygan ayolni, g‘ a m n o k bolalarni uchratarman, deb o‘ylagan Zohid yanglishdi.* T.Malik, Shaytanat.

XAFA BO‘LMOQ, XAFALANMOQ, O‘KSI(N)MOQ, RANJIMOQ, OZOR CHEKMOQ, OZORLANMOQ, G‘AMGIN BO‘LMOQ, MAHZUN BO‘LMOQ, MAHZUNLANMOQ (MAHZUNLASHMOQ), MUNGLANMOQ, QAYG‘ULANMOQ, QAYG‘URMOQ, XOMUSH BO‘LMOQ, XOMUSHLANMOQ, MA’YUS BO‘LMOQ, MA’YUSLANMOQ Qayg‘uli holatda bo‘moq, g‘am chekmoq. **Xafalanmoq, qayg‘ulanmoq** so‘zlari nutqda kam qo‘llanadi. **O‘ksi(n)moq** so‘zida biror narsaga erisholmaganidan xafalik ta’kidi anglashiladi. **Ranjimoq** va **ozor chekmoq**da mazkur ma’no kuchli ifodalanadi, badiiy uslubga xos. Qatordagi **mahzun bo‘lmoq**dan **ma’yuslanmoq**qa bo‘lgan oraliqdagi so‘zlarda ranjish, ozor yetish natijasida yuzaga chiqadigan holat ifodasini bildiradi. **Mahzun bo‘lmoq, mahzunlanmoq (mahzunlashmoq)** so‘zlarida “mungli, g‘amgin holatda bo‘lmoq”lik kuchli ifodalanadi. Ushbu so‘zlar kitobiy uslubga xoslangan. **Munglanmoq, mahzunlanmoq (mahzunlashmoq)** so‘zlari nutqda kam ishlatiladi. **Xomush bo‘lmoq** so‘zi o‘rnida nutqda ko‘pincha **xomush tortmoq** iborasi qo‘llanadi. **Xomushlanmoq, ma’yuslanmoq** so‘zlari nisbatan kam ishlatiladi.

X

– Necha puldan beraylik, aylanay? – Qancha bo‘lsa, rozi bo‘lib beringlar. Ko‘p berdinglar, deb x a f a b o‘ l ib qolmayman! Q.Ochilov, Qaytim. *– Qo‘ying-e, bir nima desa, darrov eskichadan kelasiz! Gunoh deysiz, tavba-tazarru deysiz... Hay, mayliga, x a f a b o‘ l madim!* O.G‘afurov, Ayol ori. *Muallif o‘z asarining bunchalik e’tiriof topganidan mamnuniyat bildirgan holda, ba’zi mas’uliyatsiz*

o‘zboshimchaliklardan x a f a l a n ganini ham izhor etdi. Sh.Rizayev, Jadid dramasi. *Otam rahmatli, bolam o‘ k s i masin, deb shu otni bag‘ridan yulib olgandek ikki yashik choynak-piyolaga ayirbosh qildi*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Qurbonov bir oyog‘ini… Omonpolvon to‘dasiga qarshi kurashda yo‘qotgan ekan. Shuning uchundirki, cho‘loqligidan hech o‘ k s i n mas, doim mag‘rur, qadam olishi bardam edi.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *Tinchlik bilmas odatimdan O z o r ch e k sam mayliga. Olov bo‘lib bir dam yonsam, So‘ng o‘chsam ham mayliga...* E.Vohidov, Saylanma. *“Murodjon aka”sining mashinasi kutib qolganidan o z o r ch e k kan bo‘lsa kerak, shosha-pisha yo‘lakka otildi.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Qutlug‘ Nigor xonim bolalar oldida qilingan bu kinoyadan o z o r l a n ib: – Qo‘ying, og‘a oyi. Bu begimda ayb yo‘q! – dedi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *...Er To‘nga o‘limidan shoyon o z o r l a n ib, dunyoning eng qadimiy marsiyasini bitgan ...zurriyotlariga adolat va mardlik o‘gitlarini bera-bera ulg‘aytirayotgan dono el edi!* I.Sulton, Genetik. *Agar biz baxt haqida xayol sursak, o‘zimizni baxtli his etamiz. O‘ylarimiz g‘ a m g i n b o ‘ l sa, tushkunlik girdobida qolamiz.* G.Jamilova, Yaxshi so‘zning qudrati. *Murakkab syujetlar m a h z u n b o‘ l gan o‘y-xayol va tashvishlardan chalg‘itadi.* Gazetadan. *Ovoz ham yoshlikdagidan butkul farq qiladi. Dag‘allashgan. M a h z u n l a sh gan.* O.Muxtor, Qorboboning qaytishi. *– Ilgarilari “huvullagan uy” deganda, ko‘z oldimda egalari tashlab ketgan bo‘m-bo‘sh hovli paydo bo‘lardi, – deydi u m a h z u n l a n ib.* A.Obidjon, Bir kishilik gurung. *Anorxon o‘qtin-o‘qtin xayol surib ketadi, birdan m u ng l a n ib ham qoladi.* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar. *Arslonov m u ng l a n ib, joyiga o‘tirdi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Tabg‘achdan lapanglab, o‘zicha q a y g‘ u l a n ib Ishang Likang keldi.* I.Sulton, Bilga Xoqon. *Suluv qizlarimdan, kelinlarimdan, qattiq o‘g‘illarimdan, kuyovlarimdan, qutlug‘ yer-suvimdan, yilqimdan, el-ulusimdan ayrilib, q a y g‘ u l a n i b, o‘zimcha ucha ketdim.* I.Sulton, Bilga Xoqon. *Q a y g‘u r mang, opajon. Qora kunlar o‘tar, yorug‘likka chiqarmiz.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qahramon qizning fojiali o‘limini eshitganlar hammasi q a y g‘ u r ib yig‘ladilar.* J.Sharipov, Xorazm. *Jalil ham boshqacha bo‘lib qolgan: goh tirjayadi, goh x o m u sh b o‘ l ib qoladi.* A.Namozov, Qizmi bu, malakmi bu? *Bu gaplarni E’tibor sezmasdi, deysizmi, sezardi. Sezardi-yu, ich-ichidan ezilib ketardi. Erining ko‘ziga qarolmay, x o m u sh b o‘ l ib qolardi.* S.Ahmad, Ko‘zlaringda o‘t bor edi. *Faqat birozdan keyin Anorxon allanechuk x o m u sh l a n ib uh tortdi, boshini egdi.* Oybek, Navoiy. *Ko‘rpachada lol-u hayron x o m u sh l a n ib o‘tirganda, gumashta hayhaylashiga qaramay, qiya ochiq eshikdan o‘sha mo‘mina pildirab kirdi.* A.Dilmurod, Xilvat. *U lom-mim demas, m a’ y u s b o ‘ l ib qolgan edi. Yana ranjitib qo‘ydim, chamamda.* A.Namozov, Men – ko‘rinmas odam. *– Bunga o‘zim ham ishonaman. – Sho‘rlikni Sorbug‘o qipchoq navkarlari hibs qilmishlar. – Sababi ayonmu? Gumashta yo‘q ma’nosida m a’ y u s l a n ib bosh*

tebratarkan, Sohibqiron tutaqib ketdi. A.Dilmurod, Xilvat. – *Menga qarang, tag‘in vrach bo‘lmang? – Yo‘q, – Qunduz ham m a ’ y u s l a n ib kuldi.* X.Sultonov, Dunyoning siri.

XAFALIK, XAFACHILIK, XAFAGARCHILIK, G‘AMGINLIK, MUNGLILIK, MAHZUNLIK, HAZINLIK, HAZINIYAT, XOMUSHLIK, MA’YUSLIK Kishining u yoki bu voqea-hodisadan xafa bo‘lish holati, g‘amli kayfiyatda ekanlik. **G‘amginlik** so‘zida “xafalik” ma’nosi kuchli ifodalanadi. **Haziniyat** so‘zi eskirgan, kitobiy uslubga xos. **Munglilik, mahzunlik** so‘zlari ham, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Xomushlik, ma’yuslik** so‘zlarida qayg‘ulilik belgi darajasi ancha kuchsiz, kitobiy uslubga xos.

Faqat shaharning musulmonlar turadurgan qismi avval qanday bo‘lsa, yana shunday erdi! Yana x a f a l i k. Cho‘lpon, Do‘xtur Muhammadiyor. *Uning avzoyidan x a f a l i k n i sezgan ota ham ergashdi.* Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. – *Sizlar bemalol tushlik qilaveringlar, uzrim bor. X a f a ch i l i k yo‘q, – dedim.* A.Niyoz, Taqdir qo‘ng‘irog‘i. *Bu fojiani unga sirayam bildirmasliklari kerak: xafa bo‘ladi, tag‘in x a f a ch i l i k da biror ishkal chiqarmasin.* Sh. Xolmirzayev, Kimsasiz hovli. *Shu payt yana birdan Abdurahmonning yodiga ertalabki x a f a ch i l i k tushdi.* U.Azim, Sevgi. *Shuning uchun kechasi egasi chaqirishi bilan x a f a g a r ch i l i k ni unutib, darhol krovat ostidan chiqqan edi.* O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. – *Xafa bo‘ldingmi? – dedi. – Gap x a f a g a r ch i l i k-da emas. Men sizni akamday ko‘raman. Munnoq gaplariz og‘ir botadi.* S.O‘nar, Dunyo shunday tururmi? *Biror gap bo‘ldimi? Buni sezdirmaslikka urinsa-da, ko‘zidagi g‘a m g i n l i k barini oshkor etardi.* F.Jabborov, Maktub. *Eng muhimi, ko‘zlaridagi g ‘a m g i n l i k alomatlaridan asar ham qolmagan edi.* O‘.Umarbekov, Gul sotuvchi qiz. *Bu sovuq mag‘rurlig-u m u ng l i l i k jabrdiyda zaminni toptayotgan, aldangan askarlarning yuragiga qo‘rquv, g‘ulg‘ula soladi.* N.Jaloliddin, O‘limning rangi. *Qiziga tikilgan katta qora ko‘zlarida yana o‘sha m u ng l i l i k, kulganida ham butunlay yo‘qolmaydigan o‘sha namli tim qora nuqta paydo bo‘ldi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Ammo Kumushning m a h z u n l i k holati, ichki bir bezovtalik, iztirob, g‘am-alam aslo tark etmaydi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mahliyo jigarlarning yuzida quvonch emas, h a z i n l i k ko‘rib ajablandi.* F.Alimardon, Ko‘ngillarda ungan chechaklar. *Butun vujudingni allaqanday huzur, allaqanday mayinlik, allaqanday h a z i n l i k chulg‘ab oladi.* S.Ahmad, Maza bilmaslik dardi. *Yulduz yo‘q, chiroq yo‘q, faqat qandaydir kishi ko‘nglini tatalovchi h a z i n i y a t kezadi.* H.Shams, Dushman. *Sokin qabristonda kishining ko‘nglini cho‘ktiruvchi h a z i n i y a t hukmron edi.* Q.Kenja, Palaxmon toshlari. *Ajab, shu tobda ko‘zidagi tiyraklikni go‘yo qayoqqadir surib tashladi-yu x o m u s h l i k girdobiga g‘arq bo‘ldi-qoldi.* A.Hotamov, Tanholik. *Yana o‘rtada x o m u s h l i k hukm surib, Hasanali ishni tuzikroq ochish va yo shu ko‘yi qoldirib ketaberish talashida edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ayol chimirildi-yu, indamadi.*

Vahobjon savol nazari bilan keyin onasiga qaradi. Onasining yuzidagi ma’yuslikni, dilidagi xastalikni ham shundagina tushundi. S.Zunnunova, Xotiralar uyg‘onganda. *Tolning panasida turgan novcha qizaloqni endi ko‘rdim. Uning katta-katta ko‘zlari ma’yuslik bilan javdirar, nima qilishini bilmay, kalishining uchi bilan maysalarni ezg‘ilardi.* O‘.Hoshimov, Hurkitilgan tush.

XALQ, EL, ULUS, AHOLI, XALOYIQ, MARDUM, YURT Biror mamlakat, davlat, yurtda yashovchi, shularga mansub bo‘lgan kishilarning jami. **Xalq** so‘zi ko‘p ma’noli so‘z bo‘lib, aynan shu ma’nosida nutqda faol ishlatiladi. **El** so‘zi bu ma’noda **xalq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Ulus, mardum** so‘zlari bugungi kunda eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlardagina uchraydi. **Aholi** so‘zi tor ma’noda qo‘llanganda, ma’lum hududda yashovchi odamlarni anglatadi. **Xaloyiq** so‘zi ko‘p hollarda oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Yurt** so‘zi tegishli hududga mansublik ta’kidiga ham ega.

Ko‘ksingdan itarsa xalq, Peshonang namakob, talx, Sho‘rdayam xayqirolsang, Demakki, Sen shoirsan! H.Xudoyberdiyeva, Demakki, sen shoirsan. *Kimki xalq dilidagisini topsa – marra o‘shaniki.* T.Malik, Savohil. *Garchi maqsudig‘a mubhamdur bayon, Qush tilin el ko‘ngliga qilg‘il ayon.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Xalq bo‘lishga haddi sendek kim bor yana, Moziyni yod etay desang – xalq bo‘l, el im.* M.Yusuf, Xalq bo‘l, elim. *Changali dov qudratli qarchig‘aydan ogoh etgan va ulus ni ancha-muncha shoshirib qo‘ygan mo‘minayi muslima shu tinmasak mushfiq jon edi.* A.Dilmurod, Xilvat. *Qishlovdan yaylovdan ko‘chsa, yilqilarning tuyog‘i tagida qolib ketmaylik deb boshqa ulus lar ko‘z ko‘rinmas joylarga o‘zlarini olardi.* U.Azim, Tong otgan taraflarda. *Shu sababli aholi ko‘pincha yoz mahallari Birjand taraflarga ko‘char, Astrobodda kishi qolmas emish.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Islom dini zohir bo‘lmasdan avval Arabiston aholisi foyda olish niyatida bir-biridan qarz olar edi.* Fitrat, Najot yo‘li. *Kimiki bo‘lsa inson, bo‘lsa odam, Xaloyiq ning g‘amin yeydur damo-dam.* Uyg‘un va I.Sulton, Alisher Navoiy. *Na Allohdan, na o‘zidan uyalmay, jahannam va xaloyiq dan qo‘rqmay, har qanday gunohga oshkora va pinhon qo‘l urishlikni vaqohat (uyatsizlik) deb ataydilar.* Fitrat, Najot yo‘li. *...Mardum so‘zida “inson” ma’nosi ham, “xalq” ma’nosi ham bor.* A.Nurmonov, So‘z mulkiga sayr. *Har holda, ancha-muncha yil yashab qo‘ygan mardum bir marta bo‘lsin quvnamabman desa, birov ishonarmidi?* I.Sulton, Hazrati Majoz. *Yurt puflasa, shamol turadi.* Maqol. *– Ee, chol-e, – dedi Eshonxon qo‘lini siltab, – yurt ning ahvoli bilan bosh qotirmang, o‘zingizni o‘ylang, gapni eshiting!* Oybek, Tanlangan asarlar.

XASIS, QIZG‘ANCHIQ, ZIQNA, QURUMSOQ, NOKAS, NOKASTA, MUMSIK, PISHIQ, QATTIQ, HARIS, DO‘QOL Birovga biror narsasini bermaydigan, sarf-xarajatni xohlamaydigan odam. **Xasis, ziqna, qurumsoq, pishiq, qattiq** so‘zlari nutqda nafaqat birovga ziqnalik qiluvchi, balki o‘ziga ham xasis

bo‘lgan insonlarga nisbatan ishlatiladi. **Nokasta, nokas** so‘zlarida esa faqat birovlarga narsasini ravo ko‘rmaslik ta’kidi bor. **Qoqvosh, pishiq, qattiq** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos. **Qizg‘anchiq** so‘zi ham so‘zlashuv uslubida nisbatan ko‘p uchraydi. **Mumsik, haris, do‘qol** so‘zlari nutqda kam qo‘llanadi.

To‘ydan faqat Shomurod aka biroz ranjib keldi: – Boy bo‘lgani bilan x a s i s ekan bular, – dedi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *U Yozyovonga kim uchun boradi? X a s i s akasini, onasidan qolgan yagona yodgor to‘g‘nog‘ichni aza kuni taqib yurgan yuzsiz Yalpiza yangasini sog‘inib boradimi?* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *– Bu deyman, Saydiboy… ust-boshing bir ahvolda... sal x a s i s roqmisan, – deb so‘radi Ibodullo Maxsim.* M.M.Do‘st, Galatepaga qaytish. *O‘taketgan q i z g‘ a n ch i q bola shu Bahrom. Tunov kun qarab tursam, bir qo‘lida sumka, bir qo‘lida pashmak, shipillaganicha maktabga ketyapti.* A.Obidjon, Hakka xolaning ig‘volari. *Q i z g‘ a n ch i q buzoq emgan uloqni ko‘rolmas.* Maqol. *Lekin qaynonaning avzoyi buzuqroq ko‘rindi. Buning boisi eri ishdan kelgandan keyin ma’lum bo‘ldi. – Xojarni bekor o‘sha z i q n a larga berdik, – yorildi ona o‘g‘liga.* G.Asronova, Palaxmon toshi. *– E, bas-e! Mo‘tabar zotlarga til tegizmang! To‘g‘ri, bitta-yarimta z i q n a, baxili onda-sonda chiqib qoladi, hammasi shunday bo‘laverarmidi!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qulmurod q u r u m s o q ning to‘ng‘ich farzandi Elmurod Qoraqurum qishlog‘idan ancha olis... shahardagi oliy dargohning tuprog‘ini yalaydi.* M.Ochil, Qulmurod qurumsoq hangomalari. *Bolta polvonning ahvoli tang edi. Shu q u r u m s o q dan qarz so‘rab kelguncha o‘lganim yaxshiydi, deb o‘yladi.* Q.Ochilov, Pufak. *– So‘figa osilma, hozir senga o‘xshagan n o k a s lar pul tugmay qo‘yishgan.* T.Malik, Xazonrezgi. *Do‘nonning toyligi bo‘lmas, N o k a s ning – boyligi.* Maqol. *Gul – dasta-dasta, Gul bermagan n o k a s t a.* Maqol. *– Bu pulni haligi n o k a s t a ga berib, kelishda aldar xaltamni olib kelaman. Ana undan keyin hangomani ko‘rasiz, – deb Aldarko‘sa jo‘nab ketibdi.* “O‘zbek xalq ertaklari”, *Qarzing bo‘lsa m u m s i k dan, Izingdan qolmas zingillab.* Maqol. *O‘zi ichmasdi, o‘zi kiymasdi. M u m s i k, ezilgan bir odam edi.* I.Sulton, Ozor. *U pastda, soyning yoqasida, yugura-yela, daryo toshqini toshlarning tagiga tiqib tashlagan shox-shabbalarni terardi. “Ha, p i sh i q odam. Bu o‘tinlarni uyga olib ketadi. Eshagiyam tayyor”.* Sh.Xolmirzayev, Notanish odam. *– Sandiqning kaliti o‘zingizda-ku, qachondan beri bermaysnz, toshday q a t t i q siz, – deyman buvimga, qandni kusurlatib*. Oybek, Bolalik xotiralarim. *O‘lgudek q a t t i q odamlardan muruvvat kutish ham ahmoqlikdir.* Gazetadan. *H a r i s qarisa ham harisligi qarimas*. Maqol. *Boy juda d o‘ q o l ekan, hatto o‘zidan ham boyligini qizg‘anar ekan.* “O‘zbek xalq ertagi”.

XASIS BO‘LMOQ, QIZG‘ANCHIQ BO‘LMOQ, ZIQNA BO‘LMOQ, QURUMSOQ BO‘LMOQ, BAXIL BO‘LMOQ, NOKAS BO‘LMOQ, NOKASTA BO‘LMOQ, MUMSIK BO‘LMOQ, PISHIQ BO‘LMOQ, QATTIQ

BO‘LMOQ, HARIS BO‘LMOQ, DO‘QOL BO‘LMOQ Birovga biror narsasini bermaydigan, undan qizg‘anadigan bo‘lmoq. Qatordagi barcha so‘zlar salbiy bo‘yoqqa ega. **Nokasta bo‘lmoq, haris bo‘lmoq, do‘qol bo‘lmoq** so‘zlari eskirgan, nutqda kam qo‘llanadi. **Qoqvosh bo‘lmoq, mumsik bo‘lmoq, pishiq bo‘lmoq, qattiq bo‘lmoq** so‘zlari, asosan, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Yangangiz ahmoq va x a s i s bo‘ l sa, men bechora nima qilay? Ayting, nima qilay? Q.Ochilov, Kalit. *Ana shunda tabiatan saxiy va ochiqko‘ngil amakiga jon kirardi. Chunki raisning oshpazi juda x a s i s b o‘ l ib, xo‘jayin aytmaguncha birovga tekinga bir burda non bermasdi.* J.Fozil, Bolalik bog‘lari. *...Vazir shahzodaning so‘zlaridan ranjigandek bo‘libdi: – Hoy, bunchalik q i z g ‘a n c h i q b o ‘ l masang! Bir nechtasini sotsang bo‘lmaydimi?* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Q i z g ‘a n c h i q b o‘ l gan baxil ayolga saxiy erkak taqdir qilinmas deydilar.* Gazetadan. *Ovqatni erinmay tekshirarkan: – Buncha z i q n a bo‘lmasang, – dedi. – Otangni suruvidagi qo‘ylardan sot, nima, kamayib qolarmidi?!* Sh.Komil Xalil, Nayrang. *Z i q n a b o‘ l may o‘l! – deb o‘yladi xotinini so‘kib. – Azaldan qurumsoq edi, zamon og‘irlashgandan buyon battar bo‘ldi.* O‘.Hoshimov, Urushning so‘nggi qurboni. *Odamlar q u r u m s o q b o ‘l i b ketyapti. Avvallari bergan pullari bir qop un bilan ikki kilo go‘shtga yetardi.* N.Rahmat, Go‘rkov. *Kosa tagidagi piyolani darrov sezdi: “bizning jiyan sen aytgandek meni unutgan emas, q u r u m s o q b o‘ l sa, shuncha narsa ko‘tarib kelarmidi”.* O‘.Usmon, Katta dada. *B a x i l b o‘ l ma, saxiy bo‘l, O‘smog‘ingga to‘g‘ri yo‘l.* Maqol. *Yema, ichma, b o‘ l b a x i l, Boy bo‘lmasang, men kafil.* Maqol. *... – Ma, ol, n o k a s b o‘ l gan ekansan-da, – deb tokchada tangani xalta-paltasi bilan cholga otib yuboribdi. Chol pulni olganiga sevinib jo‘nab qolibdi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Turgan gul – dasta-dasta bo‘lar, Gul bermagan n o k a s t a b o‘ l ar.* Maqol. *Osh degan joyga q o q v o sh b o‘ l gan yugurar.* Maqol. *Soqi bilan Boqi juda m u m s i k b o‘ l gan ekan. Bir-birlariga suvni ham ravo ko‘rmas ekanlar.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Ba’zi amaldorlar p i sh i q b o‘ l ganligi sabab fuqarolarning haqi ham ularning cho‘ntagiga tushayotgandek.* Gazetadan. *P i sh i q b o ‘l gan boy bo‘lar.* Maqol. *Undan biron narsa so‘rash kerak emas, o‘lguday q a t t i q bo‘l i b qolgan.* Gazetadan. *H a r i s b o‘ l gan haqir bo‘lar.* Maqol. *Shafaqgun may, hiloliy jom agar ko‘rsang, h a r i s b o‘ l ma.* Navoiy, Navodir ush-shubob. *D o ‘q o l bo‘lma, bugun bor narsang ertaga yo‘q bo‘lishi mumkin.* Gazetadan.

XASISLIK, QIZG‘ANCHIQLIK, ZIQNALIK, QURUMSOQLIK, NOKASLIK, NOKASTALIK, MUMSIKLIK, PISHIQLIK, QATTIQLIK, HARISLIK, DO‘QOLLIK Birovga biror narsasini ravo ko‘rmaslik, qizg‘onch hissining me’yordan ortiq bo‘lishi. **Nokastalik, harislik, do‘qollik** so‘zlari eskirgan, ayrim tarixiy asarlarda uchraydi. **Mumsiklik, pishiqlik, qattiqlik** so‘zlari, asosan, shevalarda ishlatiladi.

Umar gazchidan uch so‘m! Do‘xtirdan o‘n besh so‘m... Polvon x a s i s l i k zanjirlaridan ozod bo‘lgan hamshaharlarining ism-u shariflari-yu, laqablarini ilhom bilan jaranglatib turaveradi. U.Azim, Birovning umri. *Odamlar orasida x a s i s l i k bilan nom chiqargan ekan. Uning bir o‘g‘li bor ekan. U otasiga qaraganda birmuncha saxovatli ekan.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Q i z g‘ a n ch i q - l i k, hasad-adovat, baxillik va yovuzlik bu mamlakat odamlariga yot bo‘lgan. Balki, shuning uchundir, bu yurtni Sarsara, ya’ni tozalarning tozasi deb atashgan*. S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Oziq-ovqat taqchil bo‘lishiga qaramay, tabiatimda q i z g‘ a n ch i q l i k yo‘q edi.* Is’hoqov, Olam go‘zal. *“O‘zi qanaqasiga qo‘lga tushuvding, e bandayi g‘ofil”, deb so‘rasam: “O‘qim tugab qoluvdi”, – deydi. Ana z i q n a l i k ning oqibati*. A.Obidjon, Eh, la’nati ombor... *Pirmon ham z i q n a l i k da Ko‘lboy og‘adan qolishmaydi. Biroq sal boshqacha yo‘l tutadi.* O‘.Abdurahmonov, Tushlik. *Yap-yangi palto edi. Q u r u m s o q - l i k da, ayab, ehtiyotlab yurguncha o‘sha kuni darsga kiyib ketavermaymanmi! Endi nima qildim?* E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum. *Dunyoda q u r u m s o q - l i k da undan o‘tadigani yo‘q ekan. Shu ishimiz noinsoflik bo‘ldi, xotin. Yo‘q, n o k a s l i k ! Oxiri ko‘chaga haydaganday qildik-a! E, attang!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ey rafiq, Buningdek n o k a s l i k nechun, Past ketma, baland tur, aytay bir qiyos. Makoni yuksakda bo‘lgani uchun Barchaga barobar nur sochar quyosh!* S.Hakim, Ey, rafiq. *N o k a s t a l i k tuzalmas dardmas, faqat unga saxiy bo‘lishning rohatini bildira olish kerak.* Gazetadan. *Balki, qo‘rqoqlik, ojizlik, m u m s i k l i k kabi illatlar bu so‘zning salbiy tus olishiga sabab bo‘lgandir.* E.Shukur, So‘zlar bilan so‘zlashuv. *...Hayotda shunday insonlarga duch kelasiz, baxillik, m u m s i k l i k va qizg‘anchiqlik ularning qon-qoniga singib ketgan*. U.Alimov, Rasululloh (sollallohu alayhi va sallam)ning muborak vasiyatlari. *Boy p i sh i q l i k bilan Botirga sariq chaqa ham bermaslik haqida o‘ylayotgan bir paytda Botir va’dasiga vafo qilish haqida bosh qotirardi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Pulini q a t t i q l i k, qizg‘anchiqlik bilan sarflar edi*. Gazetadan. – *Yaxshi kunga yayrab minmaydigan mashinani nimaga olgansiz?! – dedi Kimyoxon ensasi qotib. – Tavba qildim, odam deganiyam shunchalik qattiq bo‘ladimi?! – Q a t t i q l i k emas bu, ehtiyotkorlik, – dedi Sa’dibek bo‘g‘ilgudek bo‘lib.* M.Islomqul, Bir kalishlik obro‘. *Zanji bizga mutlaqo beparvo, qo‘lidagi nishonni h a r i s l i k bilan aylantirib ko‘zdan kechirarkan, inglizchalabmi nimadir dedi*. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Ey, nima, d o‘ q o l l i k qorin to‘yg‘izadigan kasbingmidi?! Rizq mo‘lligi uchun xasis bo‘lish shart emas.* “O‘zbek xalq ertaklari”.

XASISLIK QILMOQ, QIZG‘ANCHIQLIK QILMOQ, ZIQNALIK QILMOQ, QURUMSOQLIK QILMOQ, NOKASLIK QILMOQ, NOKASTALIK QILMOQ, MUMSIKLIK QILMOQ, PISHIQLIK QILMOQ, QATTIQLIK QILMOQ, HARISLIK QILMOQ, DO‘QOLLIK QILMOQ

Birovga biror narsasini berishni xushlamaslik, qizg‘anmoq, ziqnalik qilmoq. Ushbu sinonimik qatordagi **harislik qilmoq, do‘qollik qilmoq** so‘zlari eskirgan. **Mumsiklik qilmoq, pishiqlik qilmoq, qattiqlik qilmoq** so‘zlari shevaga xos. **Qurumsoqlik qilmoq, pishiqlik qilmoq, qattiqlik qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi bo‘rtib turadi.

Tavba, odamlarga ham hayronsan. O‘sha hojining pullari achib yotgani aniq. Nega x a s i s l i k q i l adi-a? L.Rustamova, Do‘st. *Toshqul buni qamalmasidan avval birga yashashayotganida ham, keyin ham ko‘p marta aytgan. Pul uchun jonini garovga qo‘yib yashaydigan odam hayotida pulga x a s i s l i k q i l masdi.* T.Malik, Tanlangan asarlar. *To‘rxaltangizda yana nima bor? Q i z g‘ a n ch i q l i k q i l masdan olaversangiz-chi! Bolaning ko‘nglini olish savob bo‘ladi, birodar.* H.Tohirov, Bolali yo‘lovchi. *Bu restoran oshxonasi q i z g‘ a n ch i q l i k q i l di degani emas, yaponlarning ovqatga bo‘lgan haqiqiy munosabati shunaqa.* Gazetadan. *To‘ra (ijirg‘anib). – Yig‘ishtir safsatangni. Hoziroq Rahimnikiga bor! Har sariq chaqaga sarg‘ayib qaramasdan ko‘proq ber. Z i q n a l i k q i l ma.* Q.Norqobil, Zamindan olis ketma. *Rostmi, yolg‘onmi, Buxoro bozorida bir qovunfurush aytgan bahosida turib, o‘n tiyinga z i q n a l i k q i l ib olgani hangomasini beozor ohangda, kula-kula so‘zlab berdi*. E.A’zam, Manana. *Lekin kasofat q u r u m s o q l i k q i l ib dorisiniyam ichmay qo‘ydi. Yurganida tuzuk edi, bechora qolgan-qutgan yuqini yalab kun o‘tkazardi.* M.M.Do‘st, Bir toychoqning xuni. *Magizni mo‘lroq solaver, pakana! Eringga o‘xshab q u r u m s o q l i k q i l ma. Holvadan tashla, holvadan!* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Insofi bo‘lsa, o‘ylab ko‘radi, kampir! Olti bolam bor, ko‘rib turibdi o‘zi. N o k a s l i k q i l mas.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbekning soddasi. *Bu yerda sen bir n o k a s l i k q i l asan. ...Bergan bilan go‘shting ado bolami?* “Alpomish”. *Q o q v o s h l i k q i l ma, ey boy, biz ham mehnat qilganmiz*. “O‘zbek xalq ertaklari”. *...Ayniqsa, oldi-sotdi va haq talab qilish paytida m u m s i k l i k q i l ib, tiyinning ustida yetti dumalab turib olish baraka keltirmaydi.* I.Madaliyev, Ilm. Savdoda halollik. *Seni shunday m u m s i k l i k q i l ib tarbiyalaganmidim? Kim aytadi seni Botir polvonning o‘g‘li deb?* G.Yormatova, Tiniq momo. *P i sh i q l i k q i l mang, boy, borini boricha bering, savob bo‘ladi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *O‘tgan zamonda Tutjar qishlog‘ida bir xasis boy yashagan ekan. Uning davlati, moli mulki ko‘kka sig‘mas ekan, biroq q a t t i q l i k q i l ishda tengi yo‘q ekan.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Rahbar h a r i s l i k q i l masa, xodim ham mehnatda saxiy bo‘ladi.* N.Ismoilov, Ishonch. *D o‘ q o l l i k q i l ib molingni ayama, har neda bo‘lsa rizq berguvchi Yaratgan bor*. Gazetadan.

XAT, MAKTUB, NOMA, **TAQRIR** Biror kishiga muayyan xabar-ma’lumotni yetkazish uchun yuboriladigan matn aks etgan qog‘oz. Bu ma’noni ifoda etishda nutqda **xat** so‘zi eng ko‘p qo‘llanadi. **Maktub** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Noma** so‘zi bugungi kunda eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Taqrir** so‘zi eskirgan, kitobiy.

X a t lar bilan ishlashga oyda bir-ikki bor beriladigan, ya'ni shanba kuniga to'g'ri keladigan kunlarning birida ular bilan borishga rozi bo'ldim. X.Nurullayev, Xatolik... *Ellik to'rtinchi yili Saidaxondan bir x a t oldim.* S.Ahmad, Yo'qotganlarim va topganlarim. *Ular shisha idish ichida sun'iy odam qoldirgan elektron xatni topdilar, ijozatingiz bilan, hozir sizga shu m a k t u b ni o'qib eshittiraman.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Butun oqshom... qoralagan m a k t u b i va uni kim orqali ularga yetkazish haqida uzoq o'yladi*. F.Jabborov, Kutilmagan maktub. *Bir oylardan so'ng kelgan navbatdagi n o m a esa Farhod Ramazonni batamom dovdiratib qo'ydi.* E.A'zam, Shovqin. *Gul bo'ylarini bog'dan keltirgan ey shaboda, Dildorga noma yozdim, yetkir uni havoda.* E.Vohidov. *Ammo bu t a q r i r ni... muayyan qatli om soati yetmaguncha... po'shida tutilmog'i ma'quldir.* A.Qodiriy, O'tgan kunlar.

XAVF, XATAR, TAHLIKA Biror noxushlik, salbiy hodisa yuz berishi ehtimolli bo'lgan holat, xatarli vaziyat. **Xavf** so'zi keng tushunchaga ega. **Tahlika** so'zida xavfdan tashvishga tushishlik ta'kidi anglashiladi.

Bu voqeadan xabar topgan Sulton Ali mirzo o'lim x a v f i o'ziga ham yaqinlashib kelayotganini sezdi. P.Qodirov,Yulduzli tunlar. *Vatanimiz x a v f ostida turgan kunlar... Qorasuvga borib, to'y-tomosha qilib berishga fursat yo'q edi.* O.Yoqubov, Izlayman. *Jami tiriklikka tanish shu x a t a r, Qumursqa yaralgan yoppa talarga. Do'stim, alam qilar, arslon bexabar, Yem bo'lib ketsak shu qumursqalarga.* A.Oripov, Arslon chorlagandi. *Ot ana shu daraxtlarga quloq dikkaytirib, tikilib-tikilib boradi. U o'sha taraflarda x a t a r borligini sezdi.* A.Suyunov, Ota uy. *Ul o'zining hozirgi hayotini-da ulug' t a h l i k a ostida bo'lg'anlig'ini va bu t a h l i k a ning o'tkandagilarga qarag'anda tamoman boshqacha bir dahshatda bo'lishini onglar edi*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Dilidagi – tilida. Faqat halovati yo'q. Doim t a h l i k a da.* Q.Ochilov, Qaytim.

XAVFLI, XATARLI, XAVOTIRLI, TAHLIKALI Xavf-xatar, xavotirni yuzaga keltiradigan, tahlikali. **Xavfli** so'zida belgi darajasi nisbatan kuchsiz ifodalanadi. **Xatarli** so'zida belgi darajasi sezilarli ortiq. **Tahlikali** so'zi kitobiylik bo'yog'iga ega.

Keyingi paytlar haddidan oshdi, almoyi-aljoyi gapirsa ham go'rga edi, biroq odamga tashlanib qolishi-chi?! Yo'q, yo'q, bu jinni hecham xavfsiz emas, x a v f li. Q.Norqobil, Zamindan olis ketma. *Zanbilning ostig'a yashirinish juda ham x a v f l i edi esa-da, ammo o'lturishning maqsadig'a qonmay ketish undan ham xatarlik edi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Siz hamkasbingiz Iks janoblarining kashfiyotini zararli, deb hisoblaysizmi? Zararli emas, mudhish va x a t a r l i deb hisoblayman.* T.Malik, Xazonrezgi. *Zovurda qancha vaqt qoldim, bilmayman. Nazarimda, tevarak sokin, haddan tashqari sokin, begona, boz ustiga, x a v o t i r l i ham edi, balki suv ostidan qaraganim uchun shunaqa tuyuldimikin?* I.Sulton, Qismat. *Uch-to'rt qadam yurgandan keyin Tal'at x a v o t i r l i ohangda gapir-*

X

di: – Qarang, Gavhar, havoni bulut o‘rayapti. Odamlarga jabr bo‘ladi-da. Paxtaga ham. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *U suvlarni to‘xtatib qolishga qodir kuch bu olamda yo‘qligini bilasanmi? Butun tevarakda t a h l i k a l i o‘zgarishlarni sodir qilishingni qaniydi oldinroq bilsaydim!* I.Sulton, Sofiya. *Bugun shahidlar xiyobonida g‘oyat t a h l i k a l i umidsizlik ta’sirida jon beraman yoki meni qutqarasan!* A.Allayorov, Imkon.

XAYRLASHMOQ, VIDOLASHMOQ, XAYR-MA’ZUR QILMOQ, XAYR-XO‘SHLASHMOQ, **XAYR-XO‘SH QILMOQ**, **XO‘SHLASHMOQ** Kuzatuvda, ayrilish oldidan o‘zaro yaxshi tilaklar, yaxshi so‘zlar aytib ajralishmoq. **Xayr-xo‘shlashmoq** so‘zida xayrlashish ma’nosi kuchli ta’kidga ega. **Vidolashmoq** so‘zida, asosan, abadiyga ajralish ta’kidi anglashilib turadi. **Xayr-ma’zur qilmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Xayr-xo‘sh qilmoq, xo‘shlashmoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

X a y r l a sh may turib qiynaydi sog‘inch, Yuragim qon bo‘ldi seni sog‘inib. I.Mirzo, Seni sog‘inib. *Otam namoz o‘qishga hozirlanayotgandi. Shosha-pisha x a y r l a sh dim-u yo‘lga otlandim.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *– Men Tiyonshon etagidagi yana bir odam bilan v i d o l a sh moq istayman, – dedi mehmon.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *– Bolaginam, yolg‘izim, chiroqchim, v i d o l a sh ish nasib etmasa... mingdan ming sendan roziman.* L.Mahmudov, Mehr qolur… *U otiga otlanib, x a y r-m a’ z u r q i l ganda so‘fi ichkarida “Hikmat” o‘qib yotardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *…darrov qo‘lingizdagini stolga qo‘yasiz, x a y r-m a’ z u r q i l ib ochiq havoda aylangani tashqariga yo‘nalasiz...* D.Nurullayev, Bayramdan keyingi bayramlar. *Shuning uchun qabulxonadayoq x a y r-x o‘ sh l a sh di.* F.Tilovat, Qora quzg‘un. *Faqat bir o‘tinchim, oilam bilan oxirgi bor x a y r-x o‘ sh l a sh imga ijozat bersangiz...* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Har qalay, telefonda gaplashib, x a y r-x o‘sh q i l moqchi-yov...* L.Bo‘rixon, Cho‘ldan kelgan tashvish. *Juvon ko‘chaga otilib chiqdi-da, tashqarida turgan mashinasidan bir bo‘xcha olib, peshtaxtaga qo‘ydi va qisqagina x a y r-x o‘ sh q i l arkan: – Narxini o‘zingiz belgilarsiz, men sizga ishonaman, – degancha ortiga qaramay, chiqib ketdi*. Z.Ziyo, Sizga bo‘lmaydi. *Namozgardan keyin Sodiq o‘rnidan turib, x o‘ sh l a sh ib chiqib ketdi.* Oybek, Bolalik. *Manzilga yetgach, Qobilov bilan x o‘ sh l a sh ib yo‘l chetiga tushdi.* Sh.Salom, Bahorgi majlislar.

XILVAT, XILVATGOH, OVLOQ, CHEKKA, CHET, PUCHMOQ Hech kim bormaydigan, odamlar nazaridan uzoq bo‘lgan joy. **Xilvatgoh** so‘zida makon ma’nosi alohida ta’kidga ega. **Ovloq** so‘zida ham e’tibordan chetdalik, ham uzoqlik ta’kidi mavjud. **Chekka, chet** so‘zlari mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Puchmoq** so‘zi badiiy uslubga xoslangan.

Agarda bironta nozik ish chiqib qolsa va ham hokimto‘ra bilan x i l v a t da gaplashmakni taqozo qilinsa, hamma gapni Zunnunboy orqali Noyib to‘raning

og‘achalariga aytilsin... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *...Alijon tashqariga chiqqanda men mehmon yigitga uning murakkab hayoti va u azaldan shunaqa x i l v a t bir makon izlab, o‘sha yerda yashab, ishlash havasida yurganini qisqacha aytib berdim.* E.Usmon, Toshbosgansoy voqeasi. *O‘zingdan ikki-uch yosh katta bolalar studentkalar bilan qanday uchrashuv tashkil qilganlarini, x i l v a t-g o h larda... Eh-he, u yog‘ini eshitaversang, chiday olmay qolasan.* A.Mamarasulov, Farishta. *...aka-ukalar katta bir “ish”ni muvaffaqiyatli yakunlab... olgan “mukofot”larini yuvishgan va x i l v a t g o h dagi choyxonada rosa maishat qilib qaytishgandi.* H.Shayxov, Iblis bilan muloqot. *U o v l o q da tanho bir gujum o‘sadi, otam urishganda yo biror nimadan xijil bo‘lganimda borib o‘shaning tagida uzoq-uzoq qolib ketish odatim bor edi.* E.A’zam, Shovqin. *...Momolardan meros o‘sha muqaddas tumorni ko‘ksiga mahkam bosganicha erini giryona kutgan, shu alfozda o‘n ikki yil, umrining so‘nggi nafasigacha o v l o q adirlarda sarosar kezinib, yo‘l qaragan...* L.Bo‘rixon, Tumor. *Bu qishloq tumanning c h e k k a hududida joylashgani sababli, yana to‘rt katta qishloqqa xizmat qiluvchi shifoxona qurilgan edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *...millatning biron-bir vakili tasodifan ham qadam bosishi gumon bo‘lgan ch e k k a qishloqlarning do‘konlarida ham mahsulot yoniga, qoplarning ustiga yirik, rangli harflarda “Optom narxi falon so‘m” deb yozib qo‘yishadi.* Q.Kenja, Ununtilgan so‘z qadri. *Bugun hal qiluvchi o‘yin uchun begona ko‘zlardan yiroqroq deb shu ch e t qishloq choyxonasini tanlashgan edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Agar qarshilik ko‘rsatadigan bo‘lsa, ch e t xonaga olib o‘tadilar-da, uch-to‘rtta bo‘lib o‘rtaga oladilar.* A.Mamarasulov. Uchinchi yo‘l. *Tog‘larning bu xil p u ch m o q lari unga begona edi.* S.Ahmad, Jimjitlik.

X

XIRA, XIRAPASHSHA, XIRAXANDON, SHILQIM, YOPISHQOQ, YELIM, SHILIMSHIQ Insonning g‘ashiga tegib, unga ortiqcha, o‘rinsiz va yarashiqsiz tegishaveradigan. **Xirapashsha, xiraxandon** so‘zlarida ma’no obrazli ifodalangan. **Shilqim, yopishqoq, yelim, shilimshiq** so‘zlarida ularning o‘zaklari anglatgan ma’nolariga muvofiq belgi darajasi va salbiy bo‘yoq juda yorqin hamda qabariq aks etgan.

Obbo, judayam x i r a san-da. Lo‘limisan, nima balo. S.Ahmad, Bir o‘pichning bahosi. *Aeroport hamishagidek gavjum. Baland bino biqinidagi panjara ortida kutuvchilar, x i r a kirakashlar g‘ira-shira ko‘zga tashlanadi.* L.Bo‘rixon, Tumor. *O‘qi, deyman, ko‘zmi yo po‘stakning yirtig‘imi, deyman haligidaqa x i r a p a sh sh a larga.* F.Iskandar, Qo‘shyurak. *– Aytmasang, qo‘yvormayman. – Qo‘yvor, x i r a p a sh sh a! – Nima? Kim x i r a p a sh sh a?* A.Damin, Saylanma. *Mushuklarni qiynab, tovuqlarga tosh otib o‘ynaydigan x i r a x a n d o n bolalar bo‘ladi.* P.Qodirov, Qadrim. *X i r a x a n d o n reportyorlardan o‘zini doimo chetga olgan... Folkner aslida ilhom bag‘ishlovchi tanholikni afzal ko‘rardi.* M.Xolbekov, XX asr modern adabiyoti manzaralari. *Duygu begim esa*

erining qurbon bo‘lganiga ishonmay ne-ne aslzodalar yuborgan sh i l q i m sovchilarni rad etib, oxir-oqibat saroydan bosh olib chiqib ketgan… L.Bo‘rixon, Tumor. *O‘zicha Orif Yo‘lchining yangi bir qirrasini, ya’ni sh i l q i m aroqxo‘r ekanini ham kashf etgandi.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Ho‘ng-ho‘ng yig‘laganidan keyin chidab bo‘lmas ekan. – Namuncha y o p i sh q o q bu ayol, – o‘yladi yigit g‘ijinib.* A.Hotamov, Tug‘ilgan kun. *– Meni kupengizga taklif qilmaysizmi? – deb so‘radi y o p i sh q o q, allaqanday nozlangan, erkalangan ohangda*. L.Bo‘rixon, Qo‘noq. *Bu toifa odamlardan qochib qutulmasang, boshqa yo‘l bilan qutulib bo‘larmidi? Y e l i m-ku, y e l i m ular.* S.Ahmad, Yelim. *Bola emas, sh i l i m s h i q, shilqim bir narsa ekansan. Bo‘pti, yur.* S.Ahmad, Bir o‘pichning bahosi. *Lekin erkak ham sh i l i m s h i q lardan ekan. Gapira-gapira ayolning ortidan ergashdi.* G.Yormatova, Tuman ortidagi manzillar.

XIZMATKOR, XIZMATCHI, XIZMATKASH, MALAY, CHO‘RI, QAROL Birovning shaxsiy xizmatini, uy ishlarni qilib yuruvchi kishi. **Xizmatchi** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z ushbu ma’nosida nisbatan kam qo‘llanadi. **Malay** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi, salbiy bo‘yoqqa ega. **Xizmatkash** so‘zi nutqda juda kam ishlatiladi. **Cho‘ri** so‘zi eskirgan. **Qarol** so‘zi “xizmatkor, batrak” ma’nosiga ega, eskirgan so‘z.

Agar Akbaralining mingboshilik lavozimini noyibning xotinboz x i z m a t k o r i Zunnun egallasa, erlik haq-huquqiga esa boshqalar allaqachon da’vogar edilar. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Garchi x i z m a t k o r bo‘lsa-da, hovlining yumushlarini Yo‘ldosh o‘z zimmasiga olib, ularni quvontirdi.* T.Malik, Qarg‘ish. *Xolamning ovoziga o‘xshatganim Lobarlarning uyidagi x i z m a t ch i ayol – Zumrad ayaning tovushi ekan.* A.Namozov, Men – ko‘rinmas odam. *Choygumni ko‘tarib kelayotsa, x i z m a t ch i lar xonasida turadigan kutubxonachi qiz unga ma’noli qarab, salom berdi.* A.Taypatov, Tazarru. *Men faqat Kattaqo‘rg‘on kanalida x i z m a t k a sh larning jasorat ko‘rsatib, qilgan mehnatlarini tasvirladim.* O.Rahimov, Ajdodlarimiz qissasi. *Zaynab javob bermadi. U yig‘ilish tashkil qilib, unda o‘z m a l a y larini yerda yovuz ishlar qilishga, bu uchun odam tanasiga joylashib olishni maslahat beradi…* E.Malik, Shaytonvachchaning nayranglari. *Endi siz-u bizning qilar ishimiz – eshik og‘zida turgan, muhtasham otelning muhtasham kiyimli m a l a y lariga mana shu gaplarni yetkazib qo‘yishdan iborat.* I.Sulton, Ota qasidasi. *Ch o‘ r i xotin o‘rtag‘a dasturxon yozib choy keltirdi…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shodlanib ketgan Yoqutbika ch o‘ r i ga uch tanga uzatdi va bu xabarni qaynanasiga aytdi. …* J.Sharipov, Xorazm. *O‘zimizga qarashlik… q a r o l emas. Qarindoshimiz…* A.Qahhor, Sarob. *Qanday qilib Olaxo‘jaboy bilan uning jabr-zulmini ko‘rgan sobiq q a r o l i Abdurasulning dili bir bo‘lsin?* P.Tursun, O‘qituvchi.

XONA, BO‘LMA, UY Yashash uchun mo‘ljallangan uyning xonasi. **Bo‘lma** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Uy** so‘zi so‘zlashuvda ba’zan ko‘chma ma’noda qo‘llanib, uyning bir qismi – xonani ifodalab keladi.

X o n a yorug‘ida xira tovlanayotgan telefonning sirtida o‘sha qizning uni yo‘qlamasligini bildiradigan nimadir bordek edi. A.A’zam, Bu kunning davomi. *– Ahrorjon, sizga bir maslahat, uka, – dedi professor x o n a o‘rtasida bir muddat to‘xtab, – ko‘p ham suvni loyqalatmang, faqat o‘zingiz emas, boshqalar ham atrofni ko‘rolmay qoladi.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Do‘kon ikki b o ‘ l m a dan iborat edi: kichkina ayvonchadan o‘tib kiriladigan dahliz va soch-soqol olinadigan ichkari xona.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Kelin-kuyov xonaga kirishdi. Uy egasi narigi b o ‘ l m a ga o‘tib, nimadir deb g‘o‘ng‘illadi.* S.Siyoyev, Avaz. *O‘sha kuni eshikdan qo‘sh tobut chiqdi. Kelin tushadigan yasatug‘li u y huvullab qoldi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Sening bu urush-janjallaring qaysi do‘zaxdan kam? – Halima aya boshini ko‘tarib, to‘ng‘ich o‘g‘liga qaradi. – Bor, u y ingga!* U.Hamdam, Muvozanat.

XOTIN, RAFIQA, YOSTIQDOSH, AYOL, OILA, AHLIYA, ZAVJA Er nikohidagi ayol, uning umr yo‘ldoshi. **Rafiqa** so‘zi, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi. **Yostiqdosh** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z nutqda ham er, ham xotinga nisbatan qo‘llanadi. **Ayol, oila** so‘zlari shevaga xos. **Zavja –** eskirgan so‘z.

Eshik oldida qotgan o‘rta yosh, oriq-ozg‘in, novcha kishi yarim o‘girilib, yonidagi x o t i n ini tashqariga chiqartirdi. O.Muxtor, Mezon. *Kim agar xotindan aqlli maslahat chiqmaydi, desa, bekorlarni aytibdi.* A.Obro‘y, Kallangga qoyil, xotin. *U tom ma’nodagi baynalmilalchi! Uyog‘ini aytadigan bo‘lsam – r a f i q a si o‘ris, Margarita Ilinichna Shevsova.* E.A’zam, Shovqin. *U yoshligida yigitning xushro‘ygina r a f i q a siga sovchi yuborgan-u, biroq rad javobini olib, dog‘da qolgan ekan.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Bunga boshqalar emas, o‘z umr yo‘ldoshim, ha-ha, ishonavering, o‘z y o s t i q d o sh im sababchi bo‘ldi...* A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni... *Yigitman degan birovga sovchi qo‘yarkan, o‘ziga y o s t i q d o sh deb, umrini umriga bog‘lar ekan, aqlini yig‘sin.* E.Malik, Onayizor. *Tushdan keyin maktabidan qaytgan er qo‘ylarni qo‘shnining o‘g‘li bilan uning qo‘ylariga qo‘shib yuboradi-da, a y o l i bilan tomorqada ishlaydi.* X.Safarov, Ota. *A y o l imiz aytadi, uyqungizda gapirib chiqasiz, deydi.* T.Murod, Yurt qo‘shig‘i. *– Xudo rahmat qilsin. O i l a si bormidi? – Yo‘q. Aytgandim-ku, birinchi turmushi bo‘lmagan...* E.Usmon, Toshbosgansoy voqeasi. *U o i l a siga birov bilan mushtlashmaslikka so‘z bergan, shuning uchun o‘sha oliftaning kekirdagini ikki barmog‘i bilan qisib, chakki aylanadigan urg‘ochi tilini ko‘rib qo‘ymoqchi edi, xolos.* Q.Kenja, Toshqin. *A h l i y a miz ham uchchiga chiqqan chevar, xudoga shukr.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *“Ota, sizning to‘kilgan qoningiz uchun, z a v j a mning bulg‘angan nomusi uchun qasos oldim.* Cho‘lpon, Xayrli saboh. *“Xudo xohlasa, bundan keyingi hayotimiz yanayam go‘zal bo‘ladi!” – deya ayoliga mehr bilan boqdi er mashinaga kelib o‘tirishganda. Z a v j a javob o‘rniga kulib qo‘ydi.* U.Hamdam, So‘z.

XUDDI, AYNAN, AYNI, NAQ, QOQ, BAAYNI Boshqasiga to‘la o‘xshaydigan, undan farq qilmaydigan. **Aynan** so‘zi kitobiy uslubda, **naq, qoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Ayni** so‘zi narsa-predmet, jarayon, zamon bildiruvchi so‘zlarga birikib kelib, kuchli o‘xshashlik ta’kidini ifodalaydi. **Baayni** so‘zi “aynan o‘xshash, xuddi o‘zi” ta’kidiga ega.

Lekin bugun o‘ylab qaralsa, x u d d i shu odatlari uchun u yurtga Muxtor Shopsanov bo‘lib tanildi. Q.Ochilov, Savob. *X u d d i shunday qildim. Gapni sal uzoqdan boshladim.* A.Namozov, Qizmi bu, malakmi bu? *Ha, a y n a n shu umid uni xotirjam bo‘lishga undardi.* S.Tursunov, Chavandozning ko‘ngli. *Qaniydi, mo‘jiza yuz bersa-yu, a y n a n o‘sha yerdan – xato sodir bo‘lgan joydan hayotimni yana boshlasam...* I.Sulton, Ozod. *Qiziq, a y n i holat onamning xudoyisida ham, qirqida ham, yilida ham takrorlandi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *...Shu bois Eson nima bo‘lganda ham akasini kutishni mo‘ljallab, a y n i gapni aytdi: – Narx-navoni bilmayman-da men.* B.Ravshan, Ikki hikoya. *N a q shu pallada darvozadan katta qora sigir shataloq otib, orqasidan bir kishini surib kirdi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu kuniyoq savdogar uni kemasiga olib jo‘nadi. N a q shu kechqurunda yomg‘ir.* A.Sog‘uniy, Tarixi Muhammadiy. *Shaharning q o q markazidan sanoqli kishilargagina nasib etadigan g‘ishtli uylardan kvartira olishni ham o‘ylamagan edi.* Q.Ochilov, Savob. *Q o q peshinda g‘o‘za kultivatsiya qilib yursam, shiypon tomonda rais buvaning “Niva”si ko‘rindi.* O‘.Hoshimov, “Ajdar”ning tavbasi. *B a a y n i sovuq choy ichayotgandek, qop-qora soqolining bittayam tuki qilt etmadi. Bodring bilan gazak qilib, “Yaratgan ne’matingga shukr”, deb qo‘ydi.* O‘.Hoshimov, “Butilka” hoji. *B a a y n i sevib-seviladigan yoshida “erdan chiqqan” degan tavqi-la’natni bo‘yniga olishga majbur bo‘lgan.* A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni...

XUDO, ALLOH (OLLOH), TANGRI, YARATGAN, EGAM, PARVARDIGOR, O‘ZI Diniy qarashga ko‘ra butun olamni, mavjudotlarni yaratgan, ularni boshqaruvchi oliy kuch. **Alloh (Olloh),** asosan, diniy mazmundagi nutqda ishlatiladi. **Yaratgan, egam** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. Ushbu so‘zlar **Yaratgan egam** birikmasi shaklida ham uchraydi. **O‘zi** so‘zi, asosan, *O‘zi asrasin, O‘zingga shukr* jumlalari tarkibida “Xudo” ma’nosida qo‘llanadi.

X u d o dan joylari jannatda bo‘lishini tilaydilar. O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *X u d o ning qudrati ila jonsiz tuproqlar o‘z bag‘ridan go‘zalliklarni potratib chiqarib yuborgan...* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Beixtiyor sof-beg‘ubor, iliq tomchilarga kaftimni tutaman. Ular menga har doim A l l o h ning eng buyuk ne’mati – Rahmat nuri bo‘lib tuyuladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *– Men A l l o h ga ishonaman, – dedim unga dalda berish uchun.* Q.Ochilov, Mazlumning duosi. *Tushunyapsanmi, Binafsham, aylanay sendan, T a ng r i m yorlaqasa, biz hamisha bor, hamisha birga va hamisha baxtiyor bo‘lamiz!..* U.Hamdam, Binafsha. *T a ng r i qudrati bilan qanotingga kuch kirdi.* U.Azim,

Tong otgan taraflarda. *Ehtimol, bu shunchaki tasodifdir, ehtimol, Yaratganning o‘zi suygan bandalariga ularning o‘limidan so‘ng ko‘rsatadigan ilk inoyatidir.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *U hayot Yaratganning o‘zigagina ma’lum.* T.Malik, Qarg‘ish. *...dilxastalik paytida Eg a m unga mehr va yordam qo‘lini cho‘zdi.* F.Musajonov, Bahor nafasi. *Sizni Eg a m so‘zga pichib qo‘ygan ekan-da.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Boringizda bizga bo‘ldingiz Ota, Yo‘g‘ingizda yo‘qdan qidirdik xato. Beayb parvardigor, deydilar hatto, Bizdan rozi bo‘ling, ruhi notinch zot.* M.Yusuf, Bag‘ishlov. *...O‘zi ngga shukur. Qobilboyga ham umr ber, bola-chaqasining boshida omon yursin! Meni ko‘msin.* Sh.Xolmirzayev, Og‘ir tosh ko‘chsa.

XULQ, XULQ-ATVOR, AXLOQ, FE’L, FE’L-ATVOR, ODOB (ADAB) Kishining muomala va ruhiy xususiyatlari majmuyi, xatti-harakatlari, yurish-turishlari tartiboti. **Atvor** so‘zi **fe’l-atvor, xulq-atvor** juft so‘zlarini hosil qilishda ishtirok etadi. **Odob** so‘zi nutqda shu ma’noda qo‘llanuvchi **xulq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Adab** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Ruhiyatshunoslar o‘zi yo‘q odamning husnixatidan uning xulqini aytib beradilar. Sh.Salom, Ko‘ngil obidasiga yo‘l. *O‘zi, xulqi singari xati nihoyatda chiroyli edi.* O.Muxtor, Daraxtlar parvozi. *O‘ychanni yutib yuborgan ilonning yaramas xulq-atvori haqida ham hikoya qildi.* F.Iskandar, Quyonlar va bo‘g‘ma ilonlar. *Barini sanash, menimcha, shart emasdir. Chunki har birining o‘ziga xos xulq-atvori, fe’li-xo‘yi bor.* M.Ahmedova, Oddiy hikoya. *Ertasiga Qamariddinning axloqi maktabda ham, bolalar uyida ham muhokama etildi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Mana ikki yildan beri axloqini tuzatyapti. Bu maskan shunaqangi axloq tuzatkichlarga boyki...* A.Mamarasulov, Ikkinchi yo‘l. *Insonning fe’li qiziq. Sog‘-salomat yurganida, ishlari avj paytda o‘zini bu dunyoda abadiy yashaydigandek his qiladi.* A.Taypatov, Tazarru. *Ko‘rarman kishining gar fe’li yomon, Uning huzuri oz, ko‘p chekar pushmon.* Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig. *...yo‘rg‘amning fe’l-atvorini to‘liq bilmayman. Bu menga uyat.* J.Beknazar, Qashqa yo‘rg‘a. *Bobur qaysarning fe’l-atvori hammag‘a ma’lum... o‘z niyati yo‘lida hech kimni ayab o‘lturmaydi...* D.Qo‘ldosh, Xufiyona bitim. *Bola aziz, odobi undan ham aziz.* Maqol. *Irodaning uyatchanligi bo‘shanglik yoki noshudlikka emas, ishva va odobga asoslangan edi.* F.Musajonov, Himmat. *Shuning uchun cholni o‘limidan keyin ham qarg‘ashmabdi. – Nega? – Marhumlarni yomonlash odob danmas.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

XUNOB, XUNOBA, DIQQAT, ZIQ Diqqati oshgan, toqati toq bo‘lgan. **Xunob** so‘zida belgi **diqqat** so‘zidagiga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Xunoba** so‘zi nutqda nihoyatda kam qo‘llanadi. Sinonimik qatordagi **diqqat** so‘zi esa yakka holda kam ishlatiladi. Bu so‘z bilan hosil qilingan *diqqat bo‘lmoq* qo‘shma so‘zi, *diqqati oshmoq* iborasi faol qo‘llanadi. **Ziq** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Bir hafta o‘tmay ro‘yxat qariyb ikki baravarga uzaydi. Xotin norozi, o‘zim x u n o b... lekin nima qilay, ulgurmayapman. U.Hamdam, Ko‘nglimdagi daryo. *O‘zi diqqat, x u n o b, lekin tez-tez xayolga berilardi.* Oybek, Nur qidirib. *Luqmoni Hakimga umid bilan tikilib, poyiga yiqilib, yoshiga yoqasi ho‘l bo‘lib, x u n o b a s i mo‘l bo‘lib izillayverdi.* U.Azim, G‘oz. *O‘zi d i q q a t, xunob, lekin tez-tez xayolga ketardi.* Oybek, Nur qidirib. *Avaz d i q q a t. Xiva tomonga qarayverib, ko‘zi teshilay dedi. Otasidan mujda yo‘q.* S.Siyoyev, Avaz. *Shu qadar z i q, noziktabiat bo‘lib qolgani uchun Begimxon ko‘p dakki eshitdi.* I.Rahim, Chin muhabbat.

XUNOB BO‘LMOQ, XUNOBI OSHMOQ, BO‘G‘ILMOQ, DIQQAT BO‘LMOQ, DIQQATI OSHMOQ, DIQQATLANMOQ, SIQILMOQ, ZIQ BO‘LMOQ Biror ko‘ngilsiz harakat-holat, voqea-hodisa ta’siri natijasida qattiq xafalik kayfiyatida bo‘lmoq, ruhan qiynalmoq. **Bo‘g‘ilmoq, diqqati oshmoq** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Siqilmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Ziq bo‘lmoq** so‘zi ma’nosiga ko‘ra siqilmoqqa yaqin.

Otam ham qiziq, yoshi o‘tib qolg‘anig‘a qaramay uylangudek jo‘ni bor, deb x u n o b b o‘ l adi. T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol. *Shanba va yakshanba kuni toza x u n o b b o‘ l dim.* O.Muxtor, Daraxtlar parvozi. *– Hay, bir gap bo‘lar, domla, – deya go‘shakni joyiga qo‘yarkan, oqsoqolning x u n o b i o sh di. – Kampirning dardi – g‘o‘zada. Bir qarich yerni deb, qachondan beri bo‘g‘ishasanlar.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Yettiqoyaning geologik kartasini tuzib chiqishdi, ammo natija hamon qoniqarsiz edi. Sobirning borgan sari x u n o b i o s h a boshladi.* O.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *– Vatansiz qolsang, shunday bo‘ladi, mening dardim Qrim... – derdi u b o‘ g‘ i l ib.* J.Jovliyev, Stalinga maktublar. *Botirxon b o‘ g‘ i l ib, obraz mohiyati va asar mazmunini opaga qayta boshdan tushuntira boshladi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Toza d i q q a t b o ‘ l i b, uyni, kampirni, bir poy choriqni izlab chiqib ketdim.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Kulollarning so‘zlashib, tortishib turganlari ustiga kelib qolibdi: – Ey ustalar, nega d i q q a t b o‘ l ayotibsizlar, nima gap?* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Jahohgir mana shularni o‘ylab, d i q q a t i o sh di. Ko‘nglidagi g‘ashlikni uyqu bilan quvmoqchi bo‘ldi.* T.Malik, Falak. *Shu o‘tirishida d i q q a t i o sh gandan oshib, to‘rtinchi qog‘oz parchasiga hisobsiz so‘roq belgilari chizib tashladi-da, chuqur uf tortdi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Otabek d i q q a t l a n di: – Qipchoqlar ekanini bildim, ammo gunohlari nima, deb sizdan so‘rayman!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mansur yana s i q i l di: “Nega bunday qilding, Nazira?”* A.Namozov, Vijdon so‘rog‘i. *Kampirning nola-yu fig‘oni qachon tugarkin deb, yuragim s i q i l di.* A.Qorjonov, Farzandlar. *– Oh, Po‘lat, g‘alati odating bor-da... o‘zingdan o‘zing z i q b o‘ l averasan, – dedi Bahor.* Sh.Rashidov, Qudratli to‘lqin. *Hadeb ishga to‘g‘ri borib, to‘g‘ri qaytaversa ham z i q b o‘ l ib ketarkan kishi.* F.Musajonov, Saboq.

XUNOBLIK, XUNOBGARCHILIK (XUNOBAGARCHILIK), DIQQATBOZLIK, DIQQATPAZLIK, DIQQATCHILIK, DIQQATLIK, ASABGARCHILIK, ASABIYLIK Diqqati oshganlik, xunob bo‘lganlik holati. **Xunoblik, xunobgarchilik** so‘zlarida xunob bo‘lganlik holati kuchli ifodalanadi. **Diqqatbozlik** so‘zi o‘rnida nutqda **diqqatpazlik, diqqatchilik** so‘zlari ham ishlatiladi, bu so‘zlar orasida **diqqatbozlik** so‘zi ko‘proq qo‘llanadi. **Diqqatlik** so‘zi ruhan ezilganlik, yuragi siqilganlik ta’kidiga ega. **Diqqatbozlik, diqqatpazlik, diqqatchilik** so‘zlari **diqqatlik** so‘ziga nisbatan ma’noni kuchli ifodalaydi.

Bozor-o‘charda o‘ylagan narsalaringizni xarid qilolmay qaytayotgandagi x u n o b l i k n i hov anavi chiroqqa qo‘ngan yirikkina chivinga qizig‘i yo‘q yoki bormikin? M.Mengli, Hikoya. *Zumrad ko‘zlarining nurini to‘ka-to‘ka, ko‘p x u n o b l i k bilan ish tikardi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Egat ochishning turgan-bitgani x u n o b g a r ch i l i k-ku!* R. Rahmonov, Changalzordagi sharpa. *Boyagi x u n o b g a r ch i l i k ustiga bunisi ham qo‘shildi-yu, biz bir yoqda qolib, otam onamni tushirib qoldi*. O‘.Hoshimov, Qanoat. *Ha, ha, ishonavering, shunisi ham borki, ba’zi sertashvish oilalarga xos d i q q a t b o z l i k bizda ham sodir bo‘lib turadi.* M.Safarov, Ayrishox. *Hammasi orqada qoldi. Xotin, bola, uy. Araz, d i q q a t p a z l i k, g‘iybat... Ish. Sovxoz. Ishchilar...* Sh.Xolmirzayev, Hayot abadiy. *Shu bilan birga, o‘zimning ham ikki-uch hafta shaharni tark etib, dalada bo‘lgim, toza havo olgim, bu yerdagi ishlarni, d i q q a t ch i l i k larni unutgim bor edi.* A.Hayitmetov, Yasha, Turon. *Ro‘zaman, yana ko‘ngli buzuldi, yana d i q q a t l i k, oh...* Cho‘lpon, Do‘xtur Muhammaddiyor. *Qobilvoy ham shu o‘ylar ta’sirida tamshanib qo‘ydi. Keyin esa d i q q a t l i k dan u yoq-bu yoqqa yurdi, chekdi, yo‘lga orqasini o‘girib, kishi sezmaydigan qilib bir qultum “anavin”dan yutdi.* A.Rustamov, Kelishuv. *Buzilgan binoda ehtiyot choralarini ko‘rgan holda harakat qiling. Bezovta bo‘lgan yosh bolalar va aholini tinchlantiring, ortiqcha a s a b g a r ch i l i k ka yo‘l qo‘ymang.* Gazetadan. *– Charchabsiz-a? – dedi bo‘lim mudirimiz Habibullo aka oldidagi qog‘ozdan boshini ko‘tarmay. Qizig‘i, uning ovozida horg‘inlik ham, a s a b i y l i k ham sezilmasdi.* Q.Ochilov, Uchinchi odam. *Baliqchilar odatdagi o‘zaro gangur-gungurlarini ham bas qilishgan, teran bir a s a b i y l i k hokim, muloqotga-da toblari yo‘q.* U.Hamdam, Safar.

XUNUK, BADBASHARA, BADBURUSH, BADQOVOQ, TASQARA, BEDAVO, TA’VIYA, BEO‘XSHOV, BESO‘NAQAY, SOVUQ, BADSURAT Ko‘rinishi yoqimsiz, chiroylining zidi. **Xunuk** so‘zi nutqda har qanday yoqimsiz ko‘rinishga nisbatan ishlatiladi. **Badbashara, badburush, badqovoq, badsurat, bedavo** so‘zlari faqat yuz ko‘rinishiga nisbatan qo‘llanadi, belgi darajasining ortiqligini ta’kidlaydi. **Badbashara, badburush, badqovoq, tasqara, bedavo, ta’viya, beo‘xshov, beso‘naqay, sovuq, badsurat** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. **Sovuq** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

Qiz o‘n sakkiz yashar emasdi, shuning uchunmi, uning x u n u k kinaligi darrov ko‘zga tashlanardi. A.Yo‘ldoshev, Aybdor. *– Mirhosil… bugun chap tomoning bilan turganmisan, odam zoti ko‘zingga x u n u k ko‘rinyapti, – dedi To‘lqin.* T.Malik, Xazonrezgi. *Lekin bizni biron qiz ham yaxshi ko‘rmas edi-da!.. Juda b a d b a sh a r a man-da.* Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Ro‘ziqul aka novcha bo‘yli, qozonday qop-qora, ustiga-ustak, yuzlari cho‘tir, b a d b a sh a r a odam.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Tutgan baliqlarim shunaqa yirik va b a d b u r u s h ediki, hatto qo‘yib yubormoqchi ham bo‘ldim.* G‘.Mirzo, Ariq to‘lib baliq oqqan kun. *Ko‘z oldimda anchayin xunuk, yuzi gezargan, ko‘zlari o‘lja ko‘rgan bo‘rinikidek sovuq, kishiga hamisha shubha va gumon bilan boqadigan b a d b u r u sh kimsa turardi.* N.Eshonqul, Sibizg‘a volasi. *Biroq yo‘l-yo‘lakay tuman gaz idorasiga kirib o‘tishga qaror qildi: jarimani to‘lash kerak edi. Aksiga olib, yagona b a d q o v o q ayol ishlayotgan kassada odam ko‘p ekan.* A.Yo‘ldoshev, Mix. *Bu orada, ming shukr, bir o‘g‘il, bir qizning otasi bo‘ldim. Bu orada b a d q o v o q qaynonam rahmatli bo‘lib ketdi.* A.Yo‘ldosh, Puankare. *Zeroki, afti-angorini ko‘rib, xunukmi – t a s q a r a mi, desa bo‘laveradigan bu odamni qishloqda hurmat qilishardi.* O.Muxtor, Yozilmagan hayot. *Ovchidan bir necha kun keyin bu daraga inqillab-sinqillab kirib kelgan sang‘ilar galasi esa kiyikning toshdagi t a s q a r a suratiga boqib estetik zavq olmadilar…* A.Obidjon, Kambag‘albop Gulmatiy. *– Ha, ha, xunuksan, b e d a v o s a n ! Bo‘yningga ol, xunukman de!* Hamza, Boy ila xizmatchi. *Turkiyda keltiribdurlarkim: Qo‘nsa davlatning qushi bir b e d a v o ning boshig‘a, Ko‘rgali kelgay Sulaymon ul gadoning qoshig‘a.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *– Gapning rosa xo‘rrozini aytding. Bu ko‘proq So‘fini yalardi. Bu t a’ v i y a ni Sotvoldi bechora opichib oborib qo‘yardi uyiga.* T.Malik, Xazonrezgi. *Haydovchi oynadan boshini chiqarib baqirdi: – Hoy, t a’ v i y a, ko‘zingga qarab yursang o‘lasanmi?!* M.Hazratqulov, Sevgi sozi. *– Manavining xati bor, – deganiga bo‘z xaltadan olgan katak daftarning yarim varag‘iga xastalikda bitilgan harflari b e o‘ x sh o v xatga qarab lablari titray boshladi, qog‘ozni g‘ijimlab uloqtirdi.* L.Mahmudov, Mehr qolur... *Quyuq tutash qoshlari, qirrador burni yanada uzun va b e o‘ x sh o v ko‘rinardi.* Q.Kenja, Indamas odam. *Jasadning to‘satdan kipriklari qimirlab, b e s o‘ n a q a y qalin lablarida zaharxandali kulgi ifodasi paydo bo‘lgandi.* H.Shayxov, Ikki hikoya. *Daryoning sel yuvib, b e s o‘ n a q a y kengaygan shu yeri urush yillaridan beri – kech kuzdan erta bahorgacha – bozor.* O‘.Umarbekov, Qiyomat qarz. *Basharasi s o v u q badxulqning oldida jiddiy bo‘l.* “Hikmatlar shodasi”. *O‘rgimchak – turqi s o v u q hasharot. U bexos ko‘zi tushgan har qanday kishini seskantiradi.* S.Matjon, Shoirning badiiy olami. *Bir balo, bir ofat, b a d s u r a t xunuk, Og‘zidan ochilgan qora bir tuynuk.* Mirtemir, Asarlar.

XURSAND, MAMNUN, SHOD, XURRAM, KAYFICHOG‘, VAQTICHOG‘, VAQTIXUSH, XUSHHOL, XUSHVAQT Hayotdan juda mamnun, kayfiyati juda yaxshi. **Mamnun** so‘zida xotirjamlik, rozilik ta’kidi ham namoyon bo‘ladi, belgi darajasi kuchsiz ifodalanadi. **Xurram, xushhol, xushvaqt** so‘zlarida badiiylik bo‘yog‘i mavjud. Bu so‘zlarda mamnunlik belgisi kuchli ifodalanadi, kitobiy uslubga xoslangan. **Kayfichog‘, vaqtichog‘, vaqtixush** so‘zlarida shaxsning ko‘tarinki ruhda ekanligi ta’kidi anglashilib, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Mana, nihoyat, u jazoni o‘tab qaytibdi. Men shundan x u r s a n d edim... A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni... *Madina ko‘ksimga bosh qo‘ygancha qushqarash qilib jilmaydi. Negadir x u r s a n d edi.* M.Xayrullayev, Birinchi muhabbat. *Muqim tog‘a m a m n u n holda jilmayib qo‘ydi.* J.Kengboyev, Ovchining so‘nggi ovi. – *Suv masalasi tang-ku! Yigit m a m n u n iljaydi. – Suv tashiydigan oshnamiz bor.* T.Yo‘ldoshev, Yaxshiboy. *Qo‘chqor Olimjondan rozilik oldim, deb o‘ylab o‘zida yo‘q sh o d.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Hasanboy esa g‘am-g‘ussaga botish o‘rniga, aksincha, o‘zida yo‘q sh o d edi. – Balki, “zavushniyga” urinib ko‘rarsan? – deyman unga dalda berib.* U.Ro‘ziyev,Yog‘och otlar. *Daf’atan bu x u r r a m ziyofatda, bu jamoatda o‘zini ortiqcha, itdek xor, bitdek zor, pachoq, pajmurda kimsadek sezdi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Subhanolloh! Oqil kishi o‘z umrini ozgina mol bilan x u r r a m va shodlikda o‘tkazadi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ayqirib oqayotgan soy yoqalab o‘ttiz besh-qirq yoshlar chamali bir kishi yengil xirgoyi qilib kelmoqda. V a q t i ch o g‘, qadam olishlaridan andak shirakayfligi bilinadi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Dillariga g‘am to‘la bechoralarga yorman, V a q t i x u sh, g‘am ko‘rmaganlardan tamom bezorman.* Cho‘lpon, Galdir. *Qiz, oyoqlari ostida suv to‘la chelaklar, qarshisidan lop etib chiqqan dugonasi bilan x u sh h o l suhbatlashib turardi.* N.Norqobilov, Oriyat. *Xayriyat, har xil bo‘yoqlar isi anqib turgan xonada Samandardan boshqa hech kim yo‘q ekan. Yangi muallim ota-bolani x u sh h o l, xushmuomala kutib oldi.* M.Rustamova, Shaharlik muallim. *Qayerga, Unsinovajon? – x u sh v a q t bo‘lib so‘radi Sobirova opa.* Sh.Xolmirzayev, Kechagi kun kecha. *Uy bekasi o‘zini harchand sipo, x u sh v a q t tutishga urinmasin, xijolatda qolgani sezilib turar, baliq qovurmoq bahona, tez-tez oshxonaga chiqib ketar edi.* E.A’zam, Guli-guli.

XURSANDLIK, MAMNUNLIK, MAMNUNIYAT, SHODLIK, KAYFICHOG‘LIK, VAQTICHOG‘LIK, VAQTIXUSHLIK, XUSHHOLLIK, XUSHVAQTLIK, BEHBUDLIK Hayotdan mamnun bo‘lganlik, quvonganlik holati. **Xushhollik** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Kayfichog‘lik, vaqtichog‘lik, vaqtixushlik** so‘zlarida ko‘tarinki ruhda ekanlik holati alohida ta’kid oladi. **Behbudlik** so‘zi poetik nutqqa xos, eskirgan.

– Opa, o‘n olti kun qoldi, – dedi deyarli x u r s a n d l i k bilan. – Valdiray-verasan-da, – dedi onam va birdan tumtayib oldi. S.O‘nar, Safura xolamning ertagi. *Kozim bog‘chaga ketganida kuchukcha uzoq angillaydi, eshikka yopishib timdalaydi, kelganida esa x u r s a n d l i k dan sakrab uyni boshiga ko‘taradi.* O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. *Sovchilar xushhol, yuz-ko‘zlari sevinch-u m a m-n u n i y a t dan porlab, xayr-xo‘shlashib jo‘nashdi.* I.Sulton, Onaizorim. *Ha (yu-zida m a m n u n l i k aks etib), uni aytyapsizmi, ancha bo‘ldi-ku chiqqaniga!* A.Namozov, Gazetchilar. *M a m n u n l i k zohir nigohlaridan olib qochib ni-malarnidir g‘o‘ldiradi; oxirida “palakat-da” deb qo‘ydi sekin.* A.Yo‘ldoshev, Quduq. *Keyin yana maktub davom etardi: “Bu dunyoda bari o‘tkinchi, sh o d l i k ham, qayg‘u ham. Bas, ketar vaqti bo‘ldi. Azizim, men ketmoqchiman...* M.Ahme-dova, Jo‘natilmagan maktub. *Oldingi bayramlar juda g‘aroyib, bu kunlarni u juda zoriqib kutar, evaziga bir olam sh o d l i k egasi bo‘lib chiqardi.* J.Fozil, Bayramning rangi. *– Otpuskaga chiqqan. Agaratda ishlayapti, – dedi m a m-n u n i y a t bilan.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Muhammadrajab domla bu topshiriqni m a m n u n i y a t bilan qabul qildi.* A.Qahhor, Sarob. *Bu nash’a-lik kulish, bu k a y f i ch o g‘ l i k, bu ovozdagi sho‘xlik hech nari-beri bo‘lmadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shu k a y f i ch o g‘ l i k ustiga miriqib tamaki ham tortmoqchi bo‘ldimi, labiga sigaret qistirib, tutatdi.* N.Jaloliddin, Bolalar. *Ikrom-jon ishlamasdan burun ham ular namoyishga chiqishgan, biroq shunchaki o‘zlari... go‘yo safni to‘ldirish, raykom, ijroqo‘m rahbarlariga ko‘rinish berish uchun yoki shunchaki v a q t i ch o g‘ l i k uchun...* Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor. *Jangchilar bu kunni o‘yin-kulgi, v a q t i ch o g‘ l i k bilan o‘t-kazdilar.* A.Qahhor, Oltin yulduz. *Bizga g‘iybat illatining oqibatlari ham, zarar-lari ham, undan keladigan vaqtinchalik v a q t i x u sh l i k ham, uning “ko‘ngil bo‘shatish” niqobidagi soxtakorligi ham ma’lum.* D.Komil, Do‘zaxiy xatar yo-xud abadiy hasrat. *Hammang ham shunday o‘ylab, V a q t i x u sh l i k, o‘yin bo‘lsin.* “Bahrom va Gulandom”. *Olim ayolidagi x u sh h o l l i k uzoqroq davom etishini istab, uning botinida va zohirida kechayotgan farahli o‘zgarishlarni sezmaganga oldi.* Q.Ochilov, Pisand. *U x u sh h o l l i k bilan yurib deraza oldi-ga bordi.* E.A’zam, Manana. *Tutma ko‘z hargiz falakdin surati b e h b u d l i k, Holatim etti digargun sobit-u sayyorasi.* Uzlat, G‘azallar. *Abu majlisiga chopishar edi, Unda bir b e h b u d l i k topishar edi. Aslida, Zuhaliy sohibi dav-ron, Naysabur taxtiga yaqin bilimdon.* Zarafshoniy, Imom al-Buxoriy. *Kattakon o‘rik soyasidagi chorpoyada totuv oila ahli x u sh v a q t l i k bilan choyxo‘rlik qilib o‘tiribdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Xayollari, o‘ylari qo‘ynidagi bo-bomiz, x u sh v a q t l i k lari, ruhiy hayitlari qo‘ynidagi bobomiz baytlarni eshit-madilar.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

XUSHBO‘Y, MUATTAR, SHIRIN, IFORLI Yoqimli hid taratadigan, yax-shi hidli. **Xushbo‘y** so‘zida belgi kuchli ifodalangan. **Muattar** so‘zi poetik

matnlarda ko‘p uchraydi. Garchi **xushbo‘y** so‘zida **hid** ma’no uzvi bo‘lsa-da, bu so‘z **muattar** so‘zi kabi ko‘pincha **hid** so‘ziga bog‘lanib keladi. **Shirin** so‘zi bu ma’noda hid bildiruvchi so‘zlar bilan qo‘llanadi. **Iforli** so‘zi badiiy nutqqa xoslangan.

Gavharshodbegim tojdor nevarasini bag‘riga bosib ko‘rishar ekan, undan xushbo‘y may hidi kelayotganini sezdi. P.Qodirov, Chaqmoqday yaltillab so‘ngan umr. *Yozning shabbodasi daraxtlarni mehr bilan ohista silkitar, yerga g‘arq pishgan mevalar dup-dup tushganda juda shirin va xushbo‘y hid bog‘ni to‘ldirardi.* H.Ahmedova, Bobomning bog‘i. *Chaqaloqdan qandaydir muattar hid kelayotgandek, boshi aylanib ketdi.* A.Namozov, Bir oqshom. *Billur hovuzcha ichiga ikki kishilik par o‘rin to‘shalgan, oppoq choyshab tungi shabadada muattar hid taratar edi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Haqiqatan ham, bog‘ning olmasi bir tarafi taram-taram qizg‘ish, boshqa tarafi och-yashil bo‘lib yetilgan, yaqiniga borsa, boshni aylantirar shirin isiyam gurkurab turardi.* I.Sulton, Onaizorim. *Polizga yetgach, o‘zimni atir-upa do‘koniga kirib qolgandek his etib, dimog‘im yashnadi. Ammo, million marta afsuski, shirin hid qorin to‘ydirmaydi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Iforli o‘tlarga ko‘milar, Tikilib qoladi osmonga.* Sh.Rahmon.

XUSHXABAR, MUJDA Yoqimli, kishini xursand qiladigan xabar. **Xushxabar** so‘zida mazkur ma’no kuchli ta’kidga ega. **Mujda** so‘zi poetik nutqqa xos.

Men bu yerga sizni hibsga olish uchunmas, balki favqulodda bir xushxabarni yetkazish uchun kelganman. A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Shuning ustiga suyukli nevarasining Abusayid bilan jang qilib g‘olib chiqqani haqidagi xushxabar ham keldi-yu, begim quvonganidan qanot chiqarib uchgudek bo‘ldi.* P.Qodirov, Chaqmoqday yaltillab so‘ngan umr. *U baxt mujdasi ediki, uni eshitish bilan Qamchining qalbidagi tashvishlarning bari tong tumaniday yengilgina tarqaldi.* H.G‘ulom, Mash’al. *Ammo u ilhaq kutgan mujda kelmadi. Avval oy, so‘ng Shopsanovning sabri qaridi.* Q.Ochilov, Savob.

XO‘TIK, TOYXAR (TAYXAR) Eshakning bolasi. Mazkur ma’noni ifodalashda **xo‘tik** so‘zi faol ishlatiladi. **Tayxar, toyxar** – shevaga xos so‘zlar.

Qopni xo‘tik ka ortishga yordamlashar ekan: – Tezroq qayt, jon qaynim, – deb kuldi. O.Yoqubov, Yaxshilik. *Mana, xo‘tik bizdan, daromad arra.* A.Obidjon, Mirzaqand naynovning hasratlari. *Bu ayanchli nola quduqda jaranglab ketdi. Lekin uni hech kim eshitmadi. Faqat og‘ilda turgan toyxar gina chivin kelib qo‘ngan qulog‘ini beparvo silkitib qo‘ydi.* A.Yo‘ldosh, Quduq. *...tomoshaga kelganlar ichida beton ariqda yoshgina toyxar chasini bog‘lab qo‘ygan qop-qora, to‘qqiz yoshlardagi bola ham bor edi...* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Keyin bunday qarasam, chang-to‘zon... Kulga ag‘nagan tayxar kabi toza yumalashibmiz-da o‘ziyam.* N.Norqobilov, Qo‘shnilar.

Y

YAKUNLAMOQ, YAKUN QILMOQ, XULOSALAMOQ, XULOSA QILMOQ, NATIJALAMOQ, SARHISOB QILMOQ (ETMOQ), TUGATMOQ Biror ish-yumushni nihoyasiga yetkazmoq, muayyan natijaga kelmoq. **Xulosalamoq** so‘zida bir ixcham umumiy natija ta’kidi namoyon bo‘ladi. **Natijalamoq** so‘zida umuman natija alohida ta’kid oladi. **Sarhisob qilmoq, sarhisob etmoq** so‘zlarida barcha jihatlarni hisob-kitob qilgan holdalik ta’kidi mavjud. **Tugatmoq** so‘zida batamomlik ta’kidi anglashiladi, ko‘proq so‘zlashuv tiliga oid.

Xo‘jalikdagi hamma qishloqlarda kelgusi qishgacha gazlashtirishni yakunlash rejalashtirilgan. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. – *Charchab qoldingiz, shekilli, suhbatimizni y a k u n l a ylikmi? – Yaxshi bo‘lardi.* X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. – *U emas, bu emas, peshona, – o‘zicha y a k u n q i l di Ahad Komilov.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Iskandari Rumiyning tilsimini ochadi va Suqrot tog‘idagi qorong‘i g‘or ichida buyuk faylasufni topadi. Bularni Farhod o‘z umrining so‘ngida shunday y a k u n q i l gan edi: Biri Yunonga markab surgonimni, Qilib razm ajdaho o‘ldurgonimni.* H.Olimjon, Farhod va Shirin. *Da, sizning yo‘rig‘ingiz boshqa ekan, – fikrini x u l o s a l a di direktor o‘rinbosari.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Yuqoridagi fikrni x u l o s a l a b aytish mumkinki, Abdulla Qodiriy ijodkor sifatida yashab o‘tgan emas, balki hozir ham barhayot…* N.Karimov, Abdulla Qodiriy qomusi. *Aytilgandan shunday x u l o s a q i l ish mumkin: badiiy adabiyot tarixga olib borguvchi yana bitta yo‘l – his va tafakkur bilan yo‘g‘rilgan muqaddas yo‘l.* U.Hamdamov, She’riyatimizda Qodiriy an’analari. *Junbishga kelgan tabib mingta zog‘ning ko‘ksini yorib ko‘rgan emish. Birortasining ko‘ksini dog‘dan xoli ko‘rmagan tabib shunday x u l o s a q i l gan ekan: “Ki bu dunyoda bir zog‘i bedog‘ yo‘q”…* H.Xudoyberdiyeva, Ikki qo‘lda ham malham turib. *Otabekning bu sinashi o‘z fikrining to‘g‘ri bo‘lishi bilan n a t i j a l a ndi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ish Oxund domlamiz kabilarning foydasi bilan n a t i j a l a ndi.* A.Qodiriy, Tinch ish. *…odam… bosgan qadamini s a r h i s o b q i l ib, o‘z vijdoni oldida hisob berib tursa, ertaga bo‘lishi mumkin bo‘lgan mudhish xatolarga yo‘l qo‘ymas ekan…* U.Hamdam, Muvozanat. *Men qisqa kechmishim s a r h i s o b e t sam, Bir savol fikrimda hamisha yoniq: Odam bo‘loldimmi dunyoda men ham Otamning o‘g‘liman demoqqa loyiq?* E.Vohidov, Saylanma. *Qiz hali gapini t u g a t magan ham ediki, eshik ochilib Omontoyning mo‘ylovi ko‘rindi. Rais shoshib qichqirdi.* T.Malik, Savohil. *Maxsum hikoyani t u g a t di, qiz va hammol haqidagi boshqa bir hikoyani boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

YALINMOQ, YOLVORMOQ, O‘TINMOQ, ILTIJO QILMOQ O‘tinib so‘ramoq, iltimos qilmoq. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yalinmoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **O‘tinmoq** so‘zida iltimos darajasi qabariq ifodalangan. **Yolvormoq, iltijo qilmoq** so‘zlarida yalinish ta’kidi yanada bo‘rtib turadi.

– Nima qilsang, o‘zing bil, basharti o‘g‘ling ko‘nmasa men zo‘rlamayman! – dedi. O‘zbek oyim eriga y a l i n ib boshladi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *U o‘zi zaif, kasalmand ayol edi, “Hulkarjon, otang yo‘g‘ida ham ota, ham ona bo‘lib o‘stirdim, yuzimni shuvut qilma, qarg‘ishimga qolma!” – deb y a l i n ar, hatto yig‘lar edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Mingboshiga ariza olib keladigan xotinlar, aksari, qatiq, qaymoq va qovun-tarvuz singari narsalarni ko‘tarib kelib, uch kundoshdan qaysi biri uchrasa, shunga y o l v o r adilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Muborakxonim bu gaplarga sukut qilib quloq soldi, pirovardida boshini ko‘tarib eriga y o l v o r di.* A.Qahhor, Muhabbat. *Lekin sizga aytmasdan ketib qolganim uchun o‘zimni aybdor hisoblayman. Shuning uchun o‘ t i n ib so‘rayman, meni kechiring, Gulchehra.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Og‘ayni, iltimos, o‘ t i n ib so‘rayman, bir oftobga chiqing, soyangiz yo‘qligini o‘z ko‘zimiz bilan ko‘raylik...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Kumushni o‘zi bilan olib ketish uchun har kimga bir i l t i j o q i l ib, niyati ijobat bo‘lmagan Oftob oyim mahzun holatda o‘tiribdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Onam o‘rnidan turib ichkariga yo‘l olarkan, o‘zi bilan o‘zi gaplashayotgandek i l t i j o q i l di: – E, Xudo! Ishqilib, bunaqa ko‘rguliklardan o‘zing asra!..* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

YALPIZ, HULVO, PIDANA (PUDINA) Tibbiyot sohasida, oziq-ovqat sanoatida ishlatiladigan xushbo‘y ko‘pyillik o‘tsimon o‘simlik. **Yalpiz** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Hulvo**, **pidana** so‘zlari shevalarda ishlatiladi. **Pidana** so‘zi ayrim shevalarda **pudina** shaklida ham uchraydi.

Y

O‘n-o‘n besh qadam naridan o‘tgan, ikki labini yashil qiyoq, kulrang y a l p i z bosgan irmoqda esa suvkalamush – qunduzlar chopir-chopir qilib suzib yurishar, ba’zan qirg‘oqda ham ko‘zga tashlanib qolishardi. Q.Kenja, Toshqin. *Men hali tug‘ilmasimdan burun Nusa xola bilan eri Sadir tog‘a qish ichi biznikida turishganini, y a l p i z lar quloqlay boshlagan pallada ikki ko‘tarim chiqib-chiqmaydigan ko‘chini yig‘ib, yangi yerlar o‘zlashtirilayotgan cho‘lga ketishgach, o‘zlariga kichik bir kulba qurib olishganini eshitgandim.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Yaproqlari nurdan bino, Sirli h u l v o ga o‘xshayman.* H.Xudoyberdiyeva, Istama sevguvchi dil… *Atrof-javonib ko‘kalam: paxta bilan beda, makkayi bilan poliz ekini, qayerga suv yetsa, o‘t gurkiraydi: bo‘yimodaron, salomalaykum, semizo‘t, pechak, g‘umay paxtani bosadi, tak-tak, sho‘ra, yalpiz, buni p i d a n a deymiz.* A.A’zam, Quroq. *Yanvarda yalpiz chiqibdi. “P i d a n a” deyishadi, biz taraflarda. Temiryo‘lning takkinasidan, qazib tozalangan kattagina, suvsiz ariq labidan chiqibdi.* Sh.Bobonur o‘g‘li, Qora suyaklar.

YANA, TAG‘IN, TAKROR, **BOT, BOZ** Takror marotaba, yana qayta. **Tag‘in** so‘zida takroriylik ma’nosi alohida ta’kidga ega. Bu so‘z so‘zlashuv nutqida ko‘p ishlatiladi. **Bot, boz** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, eskirgan, asosan, badiiy nutqda uchraydi.

Xurram qotmadan “Yo‘q, bizga dasht ma’qul”, degan javobni eshitgach, tag‘in bir o‘ylab ko‘ring, ne qarorga kelganingizni bilmoq uchun y a n a kelaman, degancha badar ketdi. N.Norqobilov, Kurash. *Paxta yetishtiruvchi brigada a’zolari qo‘sh otli, to‘rt g‘ildirakli, so‘risi keng “haptakach”da tong yorishib-yorishmasidan yo‘lga tushib, ishlari bitgach, qorong‘i tushganda y a n a qaytib kelishardi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Shu payt yana o‘sha xonimcha kelib qoldi. Yel esa uzoq-uzoqlardan kelib, o‘ynaydi, uchadi. Sochlarni dolg‘alantirib, t a g‘ i n qochadi.* Mirtemir, Edil kulganda. *T a g‘ i n shirin tabassum bilan “chikin”, deydi.* O‘.Hoshimov, G‘aroyib sayohat. *Bobur o‘rnidan sakrab turdi, t a k r o r eshitilgan alamli yig‘idan eti junjikib, buvisining xonasiga qarab yugurdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Eshik ichkaridan zanjirlangan edi. Hamdam astagina, odob bilan taqillatdi. Javob hayallagach, t a k r o r taqillatdi.* T.Malik, Shaytanat. *Bunga javoban Xurram qotma, farqi nima, deganday yelka uchirib qo‘yardi. Bu hol b o t takrorlangach, G‘ani qo‘l siltab, so‘kina-so‘kina jo‘nab qolar va so‘ng ma’lum muddatgacha qaytib qorasini ko‘rsatmasdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Ochilar b o t turma-hujra shomgi soat to‘qqiz payti. Beshta soqchi sharbat ichib, tun qa’riga ketar qaytib. Yopilar b o t turma-hujra soat to‘qqiz bo‘lgan hamon.* Sh.Rahmon, Saylanma. *B o z maxfiy qolmag‘aykim, Toshkand begi bo‘lg‘an zot borasida andisha lozim ermas, zero ul odam fuqaroning osoyishi yo‘lida jonbozliq qilg‘uchi kishidir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bir kuni Fotih Burhonovich b o z yuqoriga – tog‘ning ustiga chiqdi, bu yerdan borliq-dalalar, bog‘lar, shahar yanada g‘aroyib – undan ancha quyida yastanib yotganday, fuqaro-bandalar chumoliday mayda, shunchaki ivirsib yurishganday ko‘rinardi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy.

YAQIN, YOVUQ Uzoq bo‘lmagan, o‘rtadagi oraliq masofa uncha katta bo‘lmagan. **Yaqin** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yovuq** so‘zi eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi.

Qirg‘oqqa y a q i n yerda to‘rt qoziq ustida kattakon bir qayiq turar edi. A.Qahhor, Xotinlar. *To‘nkalar juda ko‘p, ham bir-biriga juda y a q i n.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bu vaqtda y o v u q dan miltiq ovozi eshitilib, uning tutuni bandilar va soqchilarni qoplab oldi.* S.Ayniy, Qullar. *Bulduruq ham tuvaloq, Suqsur, oqquv, tustovuq, Sayranglar menga y o v u q.* Mirtemir, Tanlangan asarlar.

YAQINLASHMOQ, YAQINLAMOQ, YO‘LAMOQ, YONDASHMOQ, YONASHMOQ, YOVUQLASHMOQ Biror kimsa yoki narsa-predmetning yaqiniga bormoq yoki yoniga kelmoq. **Yaqinlashmoq** so‘zi barcha nutq uslub-

larida erkin qo‘llana oladi. **Yaqinlamo**q so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Yo‘lamoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Yondashmoq, yonashmoq** so‘zlari nutqda kam qo‘llanadi. **Yonashmoq, yovuqlashmoq** so‘zlari eskirgan.

Zaynab ham kulumsiragan holda Kumushga y a q i n l a sh ib keldi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qumrixon ayaning yuragi gurs-gurs urib ketdi: men ham boraman ekan… U kishi jilmayib, rejissyorga y a q i n l a sh di.* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Bir-bir bosib, ilgari yeldi, Soy bo‘yiga y a q i n l a b keldi.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Belidan qo‘lini olmay y a q i n l a b keldi texnik.* Sh.G‘ulomov, Yorqin ufqlar. *Bul xotinning qo‘lidan har bir ish keladir deb o‘ylab, o‘tkan kun qayin otangizg‘a aytdim: begona xotinni uyingizga y o‘ l a tmasinlar va chetdan kelgan taomni yemasinlar deb. Har holda, yomondan hazar lozimdir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Sevadigan qizimizni o‘zimizdan juda ustun qo‘yib, keyin yoniga y o‘ l a shga chora topolmay yurar edik.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Yaxshiga y o n d a sh, yomondan qoch.* Maqol. *Gulsum sandalning chetiga, Oyimxonga y o n d a sh ibroq o‘tirdi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Yonashib, qoshima yaqin kelmagin, Semurg‘ga hadik berib yurmagin.* “Bahrom va Gulandom”. *Toshganingda aslo bo‘lmas y o n a sh ib, Nochor ot chopishar mirob-boshilar.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *– Axiylar birodarlar, keling endi, barchaning xayolini mashg‘ul etgan ishlar borasida, ya’ni kun sayin y o v u q l a sh ib kelayotgan g‘animni daf etmoq choralari to‘g‘risida so‘ylashib olaylik, – dedi oqsoqol.* M.Osim, O‘tror. *Jome’ masjidini aylanib, jinko‘chalar oralab, Pahlavon Mahmud qabriga y o v u q l a sh di.* S.Siyoyev, Yorug‘lik.

YARA, YARA-CHAQA, JAROHAT Teri va gavda to‘qimalarida yallig‘lanish natijasida yuzaga kelgan nuqson, tig‘ yoki zarb ta’sirida hosil bo‘lgan shikast. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yara** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yara-chaqa** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos. **Jarohat** so‘zida shikastlik ta’kidi mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Yozning qoq o‘rtasida “tulpor”imning ustini oppoq y a r a qoplab ketdi. X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *Avazning y a r a s i uncha xavfli emas edi. Uyga olib kirib dori-darmon qilishdi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Do‘xtirlar qatorma-qator yurib bittama-bitta bosh tekshiradi: y a r a-ch a q a si yo‘qmi, bo‘lsa – yuqumli kal emasmi?* E.A’zam, Shovqin. *Bir amallab, azobda ko‘tarib chiqqan qimmatbaho suvlari tirnalgan y a r a-ch a q a larini yuvishga ham yetmasdi.* A.Muxtor, Qora domla. *Aslida oddiy inson bolasiga o‘z-o‘zini tiklash salohiyati azaldan ato etilgan, masalan, biror joyini kesib olsa, bu j a r o h a t ma’lum vaqtdan so‘ng bitib ketadi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *O‘sha kun Shoirni boshqa bo‘limga ko‘chirishdi. Tanasida qand miqdori oshib ketgan, j a r o h a t i tuzalish o‘rniga, jism-u joniga xatar solayotgan edi…* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

YARALAMOQ, YARADOR QILMOQ (ETMOQ), JAROHATLAMOQ Tig‘, qurol-aslaha yoki boshqa narsa vositasida jarohat yetkazmoq. **Jarohatla-**

moq so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Yarador qilmoq** so‘zida belgi ta’kidi ortiqroq.

Bu notinch zamonlarda keksa buloq suvi ko‘plab odamlarni – yaxshiniyam, yomonniyam qonini yuvdi, tashnaligini qondirdi. O‘q va tig‘dan y a r a l a ngan ne-ne azamatlar bir qultum suv ilinjida unga yetolmay shahid bo‘lib ketdilar. N.Norqobilov, Buloq. *Urush yillari frontdan y a r a l a nib kelib, rais bo‘lganida kolxoz omborxonasidagi bor g‘allani beva-bechoraga tarqatib, bir muddat qamalib ham chiqqan.* E.A’zam, Shovqin. *...boyvachcha ayvon oldidan yugurib kelib, unga qarata o‘q uzadi, o‘q Mamaturdining chap yelkasiga tegib, uni y a r a dor q i l adi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *1853-yilning dekabr oyida 13 ming kishidan iborat qo‘shin Yoqubbek qo‘mondonligida Oqmachitga kelib dushman bilan to‘qnashadi, natijada yurt himoyachilaridan ikki mingga yaqin kishi o‘ldiriladi va y a r a d o r q i l inadi.* H.Ziyoyev, Chorizm istilosi. *Shuni deb goh kimlar bilandir urishganman ham, kimlardir meni ham j a r o h a t l a gan, u jarohatlardan anchagacha o‘zimga kelolmay yurgan mahallarim ham bo‘lgan.* I.Sulton, Bo‘ri. *Melisaxonaga bordim. – Ayb ukangizda ekan, – deyishdi, – o‘zi tomorqa devoriga urilib j a r o h a t l a ngan.* Q.Ochilov, Mazlumning duosi.

YARALI, **YARA-CHAQALI**, **JAROHATLI**, **YARADOR**, **MAJRUH** Biror yerida yarasi, jarohati mavjud. **Yarali** so‘zi keng tushunchaga ega, u yallig‘lanish natijasidagi jarohatga nisbatan ham, zarb ta’siridagi jarohatga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Yarador**, **jarohatli**, **majruh** so‘zlarida zarbdan jarohat olganlik ta’kidi anglashiladi. **Majruh** so‘zi mazkur ma’noda kam ishlatiladi, kitobiy uslubga xos.

Uning to‘shidan quyiroq – chap oyog‘ining boshlanish qismi yirtilib, chakchak qon oqar-da, boyaqish yo‘lida to‘xtab-to‘xtab damodam y a r a l i bag‘rini yalar, so‘ng yana chor-nochor odimlardi. U.Hamdam, Unutilgan nay navosi. *Kel, ko‘zingning yoshlarini surib olay Kel, y a r a l i tanlaringni ko‘rib olay, to‘yib olay.* Cho‘lpon, Buzilgan o‘lkaga. *Negadir har tomon chivin, pashsha qoni, ko‘zni bezovta qilar, bolalarning a’zoyi badani y a r a-ch a q a l i, ko‘zlari shilpiq, ko‘plari bezgak baloyi azimga duchor.* S.Sayhon, Yurt sog‘inchi. *Suhbatdoshim o‘q teggan ba’zi joylarini menga ko‘rsatdi... Uning bilaklaridagi y a r a-ch a q a l i o‘rinlariga qarab turuvdim, bunday izohladi...* M.Toirov, Uzoq yillar aks sadosi. *Bolasining j a r o h a t l i qo‘lini avaylab bog‘ladi.* Sh.Xolmirzayev, Tanlangan asarlar. *Askarlarning oldida kelayotgan Ahmad Tanbal zirhli kiyimda edi. Uning bo‘yniga yoy o‘qi teggan, y a r a d o r joyini yashil mato bilan bog‘lab olgan edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U shunday deya y a r a d o r barmog‘ini latta ustidan avaylab silab qo‘ydi. Og‘ridi, shekilli, serajin yuzi boyagidek iztirobli burishib ketdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Ko‘p jafolar ko‘rdi olam, Ko‘z yumib qilsam xayol, Misli sayyod tig‘i m a j r u h – Aylagan ohu zamon.* E.Vohidov, Saylanma. *Ikki tegirmon toshi orasida*

yanchilgan kishidek m a j r u h edim, zabun edim. Qimir etolmadim. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

YARAMOQ, YAROQLI BO‘LMOQ 1. Biror ish, yumushni bajarishga yoki mehnat faoliyatini amalga oshirishga qodir bo‘lmoq. **Yaramoq** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z ham insonga, ham narsa-qurolga nisbatan qo‘llanadi. Narsa-qurolga nisbatan ishlatilganda, uning ishga yaroqliligini, insonga nisbatan qo‘llanganda, biror faoliyatni yuritishga, yumushni bajarishga imkoniyati mavjudligini anglatadi. **Yaroqli bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

Bir marta quduq qazishga yordam beraman deb, ichiga tushdi-yu, oyog‘ini urib oldi. Shundan tizzalari zirqirab og‘rib, arqon tortib turishga y a r a di, xolos. N.Normatov, Ko‘cha eshikning naqshin gullari. *Ish vaqtida sayraydi. Ko‘p ishlarga y a r a ydi. Bilib qo‘ying bir karra, Ustaga kerak...* “O‘zbek xalq ijodi. An’anaviy topishmoqlar”. *...Bu paytda voyaga yetib, mehnatga y a r o q l i b o‘l ib qolgan edim.* A.Egamnazarov, Surgun yoki 30-yillar boshidagi quloqlashtirish qurbonlari.

2. Iste’mol qilish, foydalanish uchun yaroqli bo‘lmoq.

Kesish juda qiyin, bolta o‘tmaydi, yog‘ochi burong‘i-bilang, faqat tomga bolorga y a r a ydi, kessangiz battar bo‘ladi – tomiridan bolalab ketadi. A.A’zam, Tilda machchoyi sayil. *Bu regionda yer yuzidagi daryo, ko‘l, yerosti suvlari ham sho‘r va sanitariya qoidasiga binoan ichishga y a r a maydi.* Z.Akromov, Yurt boyligi. *Shu kishi umrining oxirida eskib, piltalari chiqib ketgan aftodahol bir do‘ppini ko‘kraklariga mahkam bosib yurar ekanlar, azbaroyi eskiganidan kiyishga y a r o q l i b o‘ l may qolgan ekan.* A.Meliboyev, Bizni mehmon demanglar. *Yaxshisi, Amudaryo havzasiga barcha toifadagi ishlab chiqarishda foydalanilgan suvlarni oqizmaslik darkor. Shundagina daryo suvi o‘zining to quyi qismiga qadar iste’mol uchun y a r o q l i b o‘ l ib turadi...* Z.Akramov, A.Rafiqov, Orol madad so‘raydi.

YARATMOQ, VUJUDGA KELTIRMOQ, YUZAGA KELTIRMOQ, BARPO QILMOQ (ETMOQ), BUNYOD QILMOQ (ETMOQ), BINO QILMOQ (ETMOQ), QURMOQ Borliq va undagi barcha mavjudotlar, narsa-predmetlarni yuzaga keltirmoq, inshoot va shu kabilarni bunyod qilmoq. **Yaratmoq** so‘zi nutqda insonga va boshqa jonzotlarga, shuningdek, narsa-qurol kabilarga nisbatan qo‘llana oladi. **Barpo qilmoq, bino qilmoq, qurmoq** so‘zlari ko‘pincha biror inshoot, qurilish obyekti yoki jamiyat, oila kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Vujudga keltirmoq, yuzaga keltirmoq, bunyod qilmoq (etmoq), bino qilmoq (etmoq)** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

Qo‘chqor. – Ey, esi yo‘q bandam, shukronalar keltirkim, xotiningni odam qilib y a r a t ganman, – dedi... Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Ko‘p yillardan buyon niyat va orzularda, xayol kengliklarida bo‘y ko‘rsatgan go‘zal asarni y a r a t ish uchun barcha hozirliklar ko‘rib bo‘lingan edi go‘yo.* I.Sulton, Alisher

Navoiy. *To‘g‘ri, ammo Olloh bu luqmayi halollarni suyukli, aziz qullari uchun shifobaxsh taom sifatida v u j u d g a k e l t i r gan ekan-da.* Q.Kenja, Toshqin. *Mamlakatlarda erishilgan muvofiqlik o‘z-o‘zidan zamindagi muvozanatni, mo‘tadil iqlimni v u j u d g a k e l t i r adi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Odatda, do‘l momaqaldiroqni ham y u z a g a k e l t i r uvchi to‘p-to‘p, qatlam-qatlam yomg‘ir bulutlaridan hosil bo‘ladi.* M.Toirov, Do‘l tog‘i va yetti osmon. *Shu yil boshida ayvonga romlar, isitish batareyalari o‘tkazib, taxtadan karavot yasalgan, uzunchoq, shinamgina xona y u z a g a k e l t i r ilgan edi...* M.Salom, O‘zganing dilbandi. *Shoxlar hayoti ular b a r p o e t gan mahobatli koshonalarga o‘xshaydi: yiroqdan gul-gul yonib, ko‘z qamashtiradi, ichiga kirsang, rutubat-u qorong‘iligidan eting junjikadi…* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Kattatagob qishlog‘ining tog‘ga yaqin tomonida… kultepaga aylantirilgan jannatiy bog‘lar o‘rnida kanaldan suv chiqarib yana bepoyon bog‘lar b a r p o q i l ishibdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Tabiiyki, havo mavjud bo‘lmagan joylarda, suv ostida, kuchli nurlanishlarda, vulqonlarning tublarida bemalol ishlay oladigan va tadqiqotlarimizga ko‘mak beradigan bir nasl b u n y o d e t ilsa, insoniyatning ko‘p mushkullari yengillashgan bo‘lur edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Zarrani ijod etib, Dahshat balo b u n y o d e t ib, Oqibatni yod etib Hayron o‘zing, hayron o‘zing.* E.Vohidov, Saylanma. *Buxoroyi sharifning amiri oliylari Peterburg musulmonlari uchun bir masjid b i n o q i l diribdilar ko‘rib aqlim lol qoldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Hindistondagi ko‘plab ibodatxona g‘orlarda qurilgan, bu ibodatxona ham o‘shalarga taqlidan b i n o q i l ingan, lekin ibodatxonaning qurilishidan tortib, rasm-rusumlar, undagi haykallargacha yerlik xalq an’analariga bo‘ysundirilgan, albatta!* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Buning evaziga Oyko‘lda uch yuz kishilik kamtargina madaniyat uyi q u r ish uchun mablag‘ va material berilgan*. P.Qodirov, Meros. *Bu uylar keyin q u r ilgan. Asl uyimiz o‘sha! Onam ham, tog‘am ham o‘sha uyda tug‘ilgan.* Sh.Xolmirzayev, Ota yurt.

YARASHA, QARAB Mos ravishda, muvofiq. Qatordagi so‘zlar jo‘nalish kelishigidagi so‘zlarga bog‘lanib, ushbu so‘zlarning boshqa so‘zlar bilan grammatik jihatdan bog‘lanishiga ko‘mak beradi. Shu bilan birga, turli grammatik ma’nolarni hosil qiladi. **Yarasha** ko‘makchisi “teng, mos, loyiq, asos, miqdor, o‘lchov, asos” ma’nolarini; **qarab** ko‘makchisi “tomon, asos, miqdor, o‘lchov” ma’nolarini hosil qiladi. Ushbu ko‘makchilar “asos, miqdor, o‘lchov” ma’nolari bilan sinonimik qatordan o‘rin oladi. Masalan, *mehnatiga yarasha, mehnatiga qarab.*

Har kim olgan maoshini o‘z ehtiyojiga y a r a sh a sarf qilib, modniy kiyimlarni kiyishga ruxsat etilsin. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Bu deyman, – professor hashamatli magazin binosi ichra ko‘z yugurtirdi, – magazin emas, naq saroy-ku, a! – Zamonasiga y a r a sh a-da, aka, – deb suhbatni yakunlamoqqa urindi Yusuf.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ziyraklik bilan sulton kayfiyatidagi sezilar-sezilmas*

o‘zgarishni ilg‘ab olar, kuy yoki qo‘shiqni shunga q a r a b, sho‘xchan-u shodonini yoki dard-u hasratlisini tanlardi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Hamonki, siz Samarqand safarini xayol qilar ekansiz, o‘zingizning vazifalaringizni bilishingiz, shunga q a r a b amal qilishingiz lozim*. Fitrat, Najot yo‘li.

YARASHMOQ, KELISHMOQ Ko‘rinishiga, qaddi-qomatiga yarashiqli darajada mos tushmoq; shakl-shamoyili yoqimli holatga kelmoq. **Yarashmoq** so‘ziga *juda, nihoyatda, xo‘p* so‘zlari birikib kelganda, belgi-harakatning darajasi kuchayadi. **Kelishmoq** so‘zi *kiyim, ust-bosh* so‘zlari bilan bog‘langanda, ularning insonga mos, monand yoki mos emasligi ma’nosi ifodalanadi. Mazkur ma’noda **kelishmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tiliga xos, ammo juda kam ishlatiladi.

U o‘ziga xo‘p y a r a sh gan mo‘ylovchasini silab yana kuldi. O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Qishloqqa y a r a sh gan hokisorginam, Siz sabab sayroqi bo‘ldi-ku yurak.* M.Abbosova, Onamga. *Stol, stul k e l i sh ar Solijonning bo‘yiga.* Q.Muhammadiy, She’rlar. *Ammo bu ikki o‘rim soch qirq kokiliga qarag‘anda juda ham o‘ziga k e l i sh ib tushib, unga yana bir qayta ulug‘vorli va oliylik bag‘ishladilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YARIMLAMOQ, YARIM BO‘LMOQ To‘lmagan, yarim holatda bo‘lmoq; biror ish-faoliyatning yarmiga, o‘rtasiga yetmoq. **Yarimlamoq, yarim bo‘lmoq** so‘zlari suyuqlikka nisbatan qo‘llanganda, suyuqlikning idishning yarmida ekanligini anglatadi. Bu so‘zlar *tun, kun* kabilarga nisbatan ishlatilganda, bevosita vaqtga ishora qiladi.

Quyuq-suyuq ovqatlar tortildi, paydar-pay so‘zlar aytildi. Shu tariqa do‘stlar tun y a r i m l a ganiniyam sezmay qolishdi. J.Fozil, Yangi bog‘larda. – *Hozir xotinim ikki-uch kunlab uyga kelmaydi, – dedi Akbarali ikkinchi qadahni y a r i m l a t gach. – Bolalarni opasinikiga tashlab, qayerlargadir yo‘qolib ketadi.* Q.Ochilov, Kalit. *–Bozorni aytmaysizmi, bozorni, – qulog‘im ostida shang‘illadi bir yarim kishining o‘rnini egallab olgan yuzi rapidaday xotin. – Hamma narsa zahardan qimmat. 50 ming olib chiqsang, sumkang y a r i m b o‘ l maydi.* N.Oston, Bizda hamma narsa bor. *Shunday qilib, bu qiyomat yig‘in kecha y a r i m b o‘ l ganda “guv-guv” bilan tarqaldi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

YASAMA, QO‘LBOLA, XONAKI Qo‘l mehnati bilan yasalgan, tayyorlangan, yetishtirilgan. **Xonaki** so‘zida uyda yasalganlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan. **Qo‘lbola** so‘zida qo‘lda yasalganlik ta’kidi anglashiladi. **Qo‘lbola, xonaki** so‘zlari ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Eshik qulfining kalit bilan emas, y a s a m a mixochqich bilan ochilganini dalillovchi xulosa esa unga endi ahamiyatsizdek tuyuldi. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Ular aksariyat miniatyuralarda goh ko‘zoynak, goh parik, goho y a s a m a quloq, y a s a m a burundan foydalanishadi...* A.Jo‘raboyev, Loqaydlardan Xudo asrasin. *…gullar... bir-biridan chiroyli edi. Maydonda turfa rangdagi q o‘ l b o l a gulzor paydo bo‘lgandi*. N.Eshonqul, Og‘riq lazzati. *Bugun*

stipendiya olishgani uchun ikki o‘rtoq q o‘ l b o l a osh qilishmoqchi bo‘ldi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Ramzlarni qarang! Qiz o‘rmonda adashib, daraxt shoxida otasining x o n a k i qalpog‘ini ko‘rib qolgan joyi esingizdami? Dahshatli detal-ku bu!* E.A’zam, Shovqin. *Dasturxonda x o n a k i pechenyelar, atirgulnusxa tort va turli xil mevalar bor edi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar.

YASANMOQ, YASAN-TUSAN QILMOQ, BEZANMOQ O‘ziga oro bermoq, yasan-tusan narsalarini taqib, chiroyli bo‘lmoq. **Yasanmoq** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Yasan-tusan qilmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Bezanmoq** so‘zida bezak bilanlik ta’kidi ochiq ifodalangan.

– Mirzakarimboy eski tulki, – dedi yo‘talib bazzoz Muhammadmansur, oltmishdan endi oshgan kalta qirov soqolli, lekin yigitlarday olifta y a s a n gan kishi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Eshik og‘zida y a s a n gan yosh bir ayol paydo bo‘ldi.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Tomoshabinlar turfa xil, ular orasida tujjorlar, ularning xotinlari, bolalari va hatto y a s a n-t u s a n q i l gan chol-kampirlargacha bor edi.* I.Sulton, Bir tomosha tarixi. *Bir hisobga, qizlarining, kelinlarining bormagani ham yaxshi. Avval hammasi to‘yga chiqayotganday y a s a n-t u s a n q i l adi, so‘ng yig‘i-sig‘i, undan keyin tum-taraqay issiqdan qochadi, shoshadi.* Q.Ochilov, Qaytim. *Qizlarning aksariyati bo‘yanish, b e z a n ish bilan ovora, yigitlari ham kam emas ulardan.* H.Ermatov, Usta. *Hoy san, ...jaa kuyovlarday b e z a n ib kepsan? Nima balo, ikkinchi marta uylanyapsanmi?* N.Oston, Imtihon.

YASSI, YAPALOQ, YALPOQ Yoyiq, yalpoq holatdagi. **Yapaloq** so‘zi nutqda **yalpoq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llana oladi.

Soy toshi yaramaydi, tikka jarda uning o‘rnashuvi mushkul, xavfli. Bunga y a s s i xarsang yo bazalt kerak. A.Muxtor, Qora domla. *Dam o‘tmay, u kaftlari bilan y a s s i peshonasini, baroq qoshlari aralash yuz-ko‘zlarini artardi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ko‘p o‘tmay bo‘liq maysalar boshini silab-siypalab, eshilib-erkalanib yengil epkin ham yetib keldi. Yonbag‘irlikdagi yashil butalar shodlanib, kulrang y a p a l o q tosh tagini makon tutgan chumolilar g‘imirlab qoldi.* N.Norqobilov, Buloq. *Uyda yana bir o‘zim, joyimda o‘tirolmayman, tinmay u yoq-bu yoqqa yuraman, lekin telefondan uzoq ketmayman. Shu y a p a l o q quti jim, u istagan paytida jiringlab yuborishi mumkin.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Jo‘jining yuzi yorishdi. Zimdan Chig‘atoyga ko‘z tashladi. Uning y a l p o q burni tag‘inda ichga botganday edi.* E.Samandar, G‘ayb qushlari. *Ota qabristonning kun chiqish tarafidagi ko‘rimsizgina ikki go‘r yonida to‘xtadi. – Mana, belgi qo‘yganman, – U go‘r tepasidagi y a l p o q, yassi toshlarga ishora qildi.* A.Taypatov, Tazarru.

YAXSHI, DURUST, TUZUK, TUPPA-TUZUK, BINOYI (BIP-BINOYI), SOZ, QOYILMAQOM, JOYIDA Ijobiy xususiyatga ega bo‘lgan, insonga xush keladigan, ma’qullasa bo‘ladigan. **Yaxshi** so‘zi nutqda keng ma’no-

da ishlatiladi. Bu so‘zning narsa-predmetga, insonga, hatto harakatga nisbatan qo‘llanishi uchraydi. **Durust, tuzuk, binoyi** so‘zlarida **yaxshi** so‘zidagiga nisbatan belgi darajasi kuchsiz. **Tuppa-tuzuk, bip-binoyi** so‘zlarida belgi darajasi ortib, uning insonga xush keladigan darajada ekanligi e’tirof etiladi. **Soz** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Qoyilmaqom** so‘zida belgiga nisbatan nutq egasining ijobiy munosabati bo‘rtib turadi. **Tuzuk, binoyi, qoyilmaqom, joyida** so‘zlari so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. **Joyida** so‘zi ko‘pincha *ish, sog‘liq, ahvol* so‘zlari bilan bog‘lanib kelib, ularning yaxshi, me’yoriy holatda ekanligini anglatadi. Mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda **bo‘ladi** so‘zi ham ishlatiladi.

Teatrga ishga kirdim. Ishim y a x sh i. S.Ahmad, Avtobiografiya. *Sen menga ota o‘rnida eding, har y a x sh i ishimga quvonib, nuqsonimdan iztirobga cho‘mar-ding.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *– Bunaqa emas-da, og‘ajon! – dedi Shavkat G‘iyosovich. – Axir restoranga quda-anda, aka-uka deganday, qancha qarindosh-urug‘im keladi. O‘shalarning oldida shu uvadani kiydirasizlarmi menga? D u r u s t roq zarbof to‘nga pullaring yetmagan bo‘lsa, aytinglar, o‘zim qo‘shay.* Q.Ochilov, To‘n. *Qaytib xonasiga kirdi. Endi ochlik xuruji o‘tib, o‘zini ancha d u r u s t sezardi*. U.Hamdam, Muvozanat. *“Amir Alishermi yoxud vaziri a’zammi? Qay biri t u z u k roq?” – deb o‘yladi peshanasini tirishtirib.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Solihabibi beixtiyor hovliga nazar tashladi. Kun botdi. Nega kelinidan darak yo‘q? Hech mahal u shaharda bunchalik qolib ketmas edi. Yaxshilikkamikan? Ajab emas, t u z u k xabar bilan kelsa!* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *Oyisi bir mahallar t u p p a-t u z u k tashkilotlarda rahbarlik qilgan, lekin bir-ikki yil oldin nimadandir qoqilib, popugi pasayib qolgan…* O.Yoqubov, Billur qandillar. *– Yey, mog‘orlaganga o‘xshaydi, – dedi u nevarasiga. – Kuya yemaptimi? – Yo‘q, t u p p a-t u z u k turibdi?* O‘.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *Erkinboy Masturaning yo‘q deyishidan qo‘rqib qochib yurgan ekan. Fotiha qilinganidan keyin o‘zini tuppa-tuzuk ko‘rsatibdi, b i n o y i dek tili ham bor ekan.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Bitta buyrak bilan b i n o y i day yashab yurganlar qancha? Nortoyloqday davangir polvon yigit, bitta buyragini akasiga bersa bo‘lmaydimi?* G‘.Rahmon, Oqibat so‘qmog‘ida. *Mevazorda bo‘ldi tantana, Olmalarni termoqdalar – S o z ! Qizlarini uzatgan Ona, Kabi yengil nafas oldi Yoz...* Q.Norqobil, Yoz. *Jonmurod shu xayollar bilan otasini eslab ketdi. Otasi Haqqul baxshi tabiatan yuvosh, kulib yuruvchi, ovozi s o z, ko‘ngli keng bir odam edi.* N.Normatov, Guldurak dashtlarida. *...kinooperator Aziz Rahmonov uni shunday eslaydi: “Usmon Nosirning ko‘zlari charaqlagan, ovozi nihoyatda o‘tkir edi. U she’rni shunday q o y i l m a q o m o‘qirdiki, unga maftun bo‘lmaslikning, uning sehriga asir bo‘lmaslikning iloji yo‘q edi.* M.Mirzo, Armon. *Buni eshitib, Sichqonchaning zavqi jo‘shib ketibdi. Q o y i l m a q o m salom berib, birovlardan tezroq rahmat eshitgisi kelibdi-da, shosha-pisha tashqariga yo‘l olibdi.* A.Obidjon, Odobli bo‘lish osonmi? *Nahotki mening o‘zim sekin-asta shu holga tushgan bo‘lsam? Axir hammasi j o -*

y i d a edi-ku! Qayerda xato qildim? U.Hamdam, Muvozanat. *Yo‘q, men unda xotirjam bo‘laman. Negaki, sog‘-salomatsiz, qorningiz to‘q, hech nima bezovta qilmayapti – demak, hammasi j o y i d a.* Sh.Boshbekov, Temir xotin.

YAG‘RINDOR, YAG‘RINLI Keng yag‘rinli (odam). **Yag‘rindor** so‘zida **yag‘rinli** ifodasidagiga qaraganda belgi darajasining ortiqligi anglashiladi. **Yag‘rinli**, odatda, *keng* so‘zi bilan birga qo‘llanadi.

Baquvvat, y a g‘ r i n d o r yigit bo‘lsam, yozning chillasida, quyoshning tig‘ida subhi sodiqdan beri yo‘l yurib obdon chanqagan esam-u, qayoqdagi munchoqdek bir piyola suv bilan tashnaligim tamoman qonsa?.. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Katta yo‘l bo‘yidagi ko‘rkamgina darvoza oldiga kelib to‘xtagan mashinadan uch kishi tushdi... Ularni bo‘y-basti teng, yuz-ko‘zlari o‘xshash, y a g ‘ r i n d o r ikki yigit iliq kutib olishdi.* D.Qo‘ldosh, Siringizni ayting, momo. *U bir vaqtlar k e n g y a g‘ r i n l i, baland bo‘yli pahlavon edi.* M.Osim, Shiroq. *Roziyalarning bog‘ida… k e n g y a g‘ r i n l i, novcha… bir yigit bir zum ko‘rindi-yu, g‘oyib bo‘ldi.* O.Yoqubov, Tilla uzuk.

YASHAMOQ, UMRGUZARONLIK QILMOQ, HAYOT KECHIRMOQ Umr ko‘rmoq. Nutqda bu ma’noda **umr kechirmoq, umr ko‘rmoq, hayot kechirmoq** iboralari ham qo‘llanadi. **Umrguzaronlik qilmoq** so‘zi eskirgan.

Toshdagi… rasmlarga qarab, qadimgi odamlar qanday y a sh a ganini bilish mumkin. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *...odamdek y a sh a b, birovga aytishga arzigulik, loaqal, biron-bir jimjimali kechinmani boshdan o‘tkarmog‘imiz lozim, shekilli.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *O‘zining ruhiy madadi, ko‘magi bilan hamisha Sohibqironga kamarbasta bo‘lgan Mir Sayyid Baraka to so‘nggi nafasgacha Sohibqiron Amir Temur bilan birga u m r g u z a r o n l i k q i l di.* M.Ali, Amir Temur solnomasi. *Diqqatpazlik, asabiylashish kam, birov ularning mushugini pisht, itini ket demas, o‘zlari xohlaganicha, bamaylixotir u m r g u z a r o n l i k q i l ishardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Tangritog‘ning etagidagi ko‘kalamzor yaylovda Erxon chol elliklarni qoralab qolgan Oyto‘ldi otlig‘ ayoli bilan faqirona h a y o t k e ch i r ardilar.* I.Sullton, Xun. *Turgan gapki, daryo bo‘yida, qishloqdan uzoqda tanho o‘zi h a y o t k e ch i r olmaydi, har qalay, mahalla durust.* Q.Kenja, Toshqin.

YASHIRINCHA, YASHIRIQCHA, BEKITIQCHA, PINHONA, YASHIRIQ Hech kimga bildirmasdan, yashirin holatda. **Yashirincha** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Bekitiqcha, yashiriq, yashiriqcha** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Pinhona** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

Soqoli yo‘q Qambarali bobomning bog‘dagi kapasiga peshin namozini y a sh i r i n ch a o‘qish uchun yig‘ilishgan ekan, bobojonimdan ko‘ngil so‘rashni o‘sha yerda maslahat qilishibdi. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *...baqqoldan y a sh i r i n ch a oldirilgan kuchala kichkinagina dekchada ertadan-kechgacha qaynadi: ertalab uning suvi bir choynakka solinib, Zebining uyiga olib kiri-*

lishga mo‘ljallandi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Nimqorong‘i xona go‘yo yorishib, kengayib qolgan, unga bosh hakimdan y a sh i r i q ch a kirib olgan o‘n chog‘li odam xavotir sezmas, xona o‘rtasida g‘uj bo‘lib, qahqaha-yu askiyani avjiga chiqarar... edi...* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Yakkaxo‘jaliklar hadeb mol so‘ya bergandan keyin Samandarov, Safarovdan bemaslahat, bunga qarshi ma’muriy chora ko‘rmoqchi bo‘lgan edi, bu chora hali ko‘rilmasdan turib aks natija berdi: yakka xo‘jaliklar, “demak, baribir olar ekan” deb y a sh i r i q ch a yana ko‘proq so‘yadigan bo‘lishdi.* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Bu kishi endi “xudojo‘y” bo‘lib qoldilar. Besh vaqt b e k i t i q ch a namoz o‘qiydilar.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bizdan boshqa hech kim yo‘q. Bularni o‘g‘irlab ketishmasmikan, deb o‘yladim-da, keyin olib borib qayerga b e k i t i q ch a o‘rnatadi, dedim.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Garchi Risolat Rustamni suymasligini, otasi yigitning elchilarini noumid qaytarganini bilsa-da, endi Diloromning qalbida p i n h o n a g‘ayirlik, hasadga o‘xshash bir nima nish urgan edi.* Q.Kenja, Toshqin. *O‘choqboshidan qaytgan Obid shishani Mirhosilga p i n h o n a berib, xarajatlarni chetdagi stol ustiga yoyib, go‘sht-yog‘ni hafsala bilan to‘g‘ray boshladi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Bir vaqtlar Nurining o‘rtaga otgan tuhmati orqasida Gulsunbibi eri Yormatdan y a sh i r i q qizning fe’li-atvorini, yurish-turishini ochiq va bekitiq ravishda uzoq ta’qib etdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Musharrafnikida esa nimadir y a sh i r i q, nimadir sirli, nimasidir o‘ziga tortib, yurakni jizillatib turardi.* Shuhrat, Oltin zanglamas.

YASHIRMOQ I**, BEKITMOQ** Biror narsani o‘zganing ko‘zidan xoli joyga qo‘ymoq, yashirib qo‘ymoq. **Yashirmoq** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi. Ushbu so‘z narsa-predmetlarga ham, insonga nisbatan ham erkin qo‘llana oladi. **Bekitmoq** so‘zi mazkur ma’noda **yashirmoq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llana oladi. Ushbu so‘z nutqda ko‘proq narsa-predmetlarga nisbatan ishlatiladi.

Men kelin bo‘lib tushganimda o‘n olti yashar edim. Enang o‘zining uzugini menga bergan edi. Ammo taqmaganman, avaylab y a sh i r ib qo‘yganman. I.Sulton, Uzuk. *...men uni hech kim topolmaydigan bir yerga... y a sh i r ib qo‘ya qolgan edim.* M.Mansur, Judolik diyori. *Ona turna ham boya e’tibor etmagan jo‘jasini endi e’tibor bilan yumshoq patlari ila b e k i t ib oldi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Kelin lapanglab ag‘anadi, chala tuyilgan jo‘xori yerga to‘kildi. Turobjon tugunchani orqasiga b e k i t ib, tegishdi: – Akajon, degin! – Akajon! Joon aka!..* A.Qahhor, Anor.

YASHIRMOQ II**, BEKITMOQ** Biron gap yoki voqea-hodisani oshkor qilmaslik, maxfiy saqlamoq. **Bekitmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

Lekin bir narsani y a sh i r may aytaman: hali-hamon shahar ko‘chalaridami, ovloq joylardami – yashil “Niva”ni ko‘rsam, yuragim orqamga tortib ketadi. Sh.Xolmirzayev, Yashil “Niva”. *Tavba, buni tan olishdan uyalar edik. Birovlar-*

dan ham y a sh i r ar edik. Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri. *Endi Yoqubbek mana shu sirni yaxshiroq b e k i t ish uchun Boburga hammadan ortiq sadoqat bildirmoqda edi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

YANGLISH, XATO, NOTO‘G‘RI, ADASH, G‘ALAT Haqiqiy holatga to‘g‘ri kelmaydigan. **Yanglish** so‘zida haqiqatdan chetga chiqish ta’kidi ochiq aks etadi. **Noto‘g‘ri** so‘zi ham mazkur ma’noda **xato** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Adash** so‘zi bu ma’nosida nutqda kam ishlatiladi. **G‘alat** so‘zi eskirgan.

– Biz biroz y a ng l i sh ish qilmoqdamiz amirim, – dedi zo‘rg‘a tili aylanib. – So‘ylang! Ne y a ng l i sh ish, qo‘limizdan kelsa tuzataylik, – choy ichayotgan piyolasini qo‘lda tutgancha xonimining yuziga qarab qolgan edi bek. N.Qobul, Bo‘lar elning bolasi. *Insonlarning tarixlarini o‘z ichida saqlagan, hayotlarini behuda narsalar-u y a ng l i sh e’tiqodlar uchun sarf qilganlarning muarrixi emasmikin bu?* I.Sulton, Hazrati Hizr izidan. *Ha, bolam, x a t o tushungandirman. Adanglarni bilasan-ku, ochiq-sochiq gapirmaydilar.* T.Malik, Shaytanat. *X a t o ish qilganini endi his qilgandek u menga gunohkorona tikildi.* X.Nurullayev, Xatolik *...Biz hammasini to‘g‘ri qo‘yganmiz, ammo kompyuter n o t o ‘ g ‘ r i chiqargan.* A.Namozov, Gazetchilar. *Afsuslarkim, oramizda “bola otadan qo‘rqib, zirillab turishi kerak”, degan n o t o ‘ g ‘ r i qoidaga rioya qiluvchilar ham topiladi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ularning aksari a d a sh yo‘llarda sarsari bo‘lib o‘tadilar bu dunyodan, ayrimlari esa halokat jariga ham qulaydilar.* T.Malik, Saodat saroyining kaliti. *“Mim”i Ahmadni ketirsang ne qolur, fikr aylagil, Haq ani a d a sh deyur, eshit muazzindin sado.* M.Shayboniyxon, Bahrul hido. *Goho miyamizni qoplasa savdo, G ‘ a l a t tasavvurlar xayolga kelar: Registon yo‘qolib qolsa mabodo, Ayting-chi, do‘stlarim, ne hol yuz berar?* A.Oripov, Orol uchun. *“Dushman? Qanaqa dushman?” Ruh po‘rtanasidagi sarsari Samandarga bu savol g ‘ a l a t tuyulib, Bazarovga savol nazari bilan qaradi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

YANGLISH BO‘LMOQ, XATO BO‘LMOQ, NOTO‘G‘RI BO‘LMOQ, CHATOQ BO‘LMOQ, G‘ALAT BO‘LMOQ Haqiqiy holatga to‘g‘ri kelmaydigan holatda bo‘lmoq, noto‘g‘ri bo‘lmoq. **Chatoq bo‘lmoq** so‘zida nodurustlik ta’kidi aks etgan, ko‘proq so‘zlashuv tiliga oid. **G‘alat bo‘lmoq** so‘zi eskirgan.

Yo‘q-yo‘q, bu y a ng l i sh b o ‘ l ibdi, Yosun qatrasi yuqoridan quyi inib keladur. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Rahmim kelib: “E birodar, qo‘ying endi, x a t o b o ‘ l di, ko‘rib turibman, xondan ham xato o‘tadi”, deyman. Qani endi boshini ko‘tarib yuzimga qaray olsin-chi.* O.Yoqubov, Oshqovoq. *... “bolam, bolajonim” degan mehr-u shafqatli tovushlarini o‘ksib eslasam, sharillab oqqan soylarning zilol suvlari bilan hamohang edi desam, x a t o b o ‘ l maydi.* S.Sayhon, Yurt sog‘inchi. *Bu ish n o t o ‘ g ‘ r i b o ‘ l ganini mutasaddilar ham anglab turishibdi.* Gazetadan.

YANGLISHMOQ, XATO QILMOQ, ADASHMOQ Haqiqiy holatga muvofiq emas ish tutmoq, xatoga yo‘l qo‘ymoq. **Xato qilmoq** so‘zida belgi darajasi ochiq ifodalangan. **Adashmoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Muhabbatdan mast, karaxt bo‘lgan Otaboy ZAGS mudirining savollariga poyintar-soyintar javoblar berib esankirayvergan. U shunchalik esankiraganki, y a ng l i sh ib, xotinining familiyasiga o‘tib ketganini o‘zi ham bilmay qolgan. S.Ahmad, To‘yboshi. *Balki men y a ng l i sh ayotgandirman, boshqa bir gazet jinnisini Akmal o‘risga o‘xshatib yuborgandirman.* M.Mansur, Judolik diyori. *– Turmushga chiqishni xohlamasangiz... bir nima deyishim qiyin, – dedi xo‘rsinib. – Lekin nazarimda, siz x a t o q i l yapsiz, Matlubaxon.* O.Yoqubov, Matluba. *Avaz o‘zi bilan birga o‘qigan ba’zi sinfdoshlarining oliy ma’lumot olib kelganini ko‘rganda, o‘zi bugungiga o‘xshab kunjara tashib yurganini o‘ylaganda, maktabdan ketib x a t o q i l gani hali-hali yuragiga armon soladi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Ortiqov barmoqlarini ho‘llab, pulni negadir shoshmasdan sanay boshladi. O‘zim ham tag‘in a d a sh ib ketmasin, dedim, shekilli, ko‘zimni lo‘q qilib tikilib turdim.* X.To‘xtaboyev, Sariq devni minib. *Cho‘tir, bunchalik beshafqat bo‘lmagin… Bir martagina a d a sh dim. Bolaligimiz hurmati, buncha qiynama, oshna.* T.Malik, Xazonrezgi.

YELKA, KIFT, O‘MIZ Inson tanasining ikki qo‘l oralig‘idagi bo‘yingacha bo‘lgan orqa qismi. **Kift** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **O‘miz** so‘zi yelkaning qo‘l bilan tutashgan qismi ta’kidiga ega, bu so‘z nutqda butun nomi **– yelka** so‘zi o‘rnida ham qo‘llanadi.

Bu javobdan so‘ng Homidning og‘zining tanobi juda ham qochqan va Sodiqning y e l k a siga qoqa boshlag‘an edi. Sodiq qo‘ynidag‘i xatni olur ekan, Y *ishlatkan hiylasini hikoya qildi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Orif choponini uning y e l k a siga tashlab, yana bag‘riga tortdi...* A.Muxtor, Chinor. *Tizzamni Tarlon biqiniga bosdim. Tarlon menga k i f t berdi, k i f t!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *K i f t imning chap yelka qismida og‘riqli nuqta paydo bo‘ldi. Bovujud, kimdir xanjarning uchini botirayotganga o‘xshaydi.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz ...*O‘ m i z i keng, ko‘ksi qabariq, oq yuzi uzunchoq ekan.* I.Sulton, Bilga xoqon. *U mening o‘ m i z imdan bir otaday ushladi.* Mirtemir, Asarlar.

YEMOQ, TANOVUL QILMOQ, ISTE’MOL QILMOQ, OVQATLANMOQ, TAOMLANMOQ, TUSHIRMOQ, TOTMOQ, OLMOQ, URMOQ, HAM QILMOQ Taom, yemakni organizmga qabul qilmoq. **Yemoq** so‘zi inson va boshqa jonzotlarning ovqatlanish harakatiga nisbatan ishlatiladi. **Tanovul qilmoq, iste’mol qilmoq, ovqatlanmoq, taomlanmoq, tushirmoq, totmoq, olmoq, urmoq, ham qilmoq** so‘zlari nutqda faqat insonga nisbatan qo‘llaniladi. **Tanovul qilmoq, iste’mol qilmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Tushirmoq, urmoq** so‘zlarida yemakning ko‘p miqdordalik ta’kidi mavjud, so‘zlashuv tiliga

oid. Bu so‘zlar asosiy hollarda *paqqos* so‘zi bilan birga keladi va salbiy munosabatni ham ifodalaydi. **Olmoq** so‘zi ham mazkur ma’noda so‘zlashuv nutqida faol ishlatiladi. **Totmoq** so‘zida yemakning oz miqdordalik ta’kidi anglashiladi. **Ham qilmoq** so‘zi kichik yoshdagi bolalar nutqida hamda kattalar tomonidan “bola tili”da gapirishda qo‘llanadi.

Do‘konni yopib, Hasanali bilan birga ketdi – yo‘lda, mehmonxonada, birga o‘lturib osh y e di, dasturxon ustida uning o‘ylag‘ani faqat shu bo‘lib qoldi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bitta yangi uzilgan bo‘rsildoq non olib, qaymoq bozoriga o‘tdim. Qaymoqchilarning panasida bir sopol tovoq qaymoqqa uni botirib y e dim.* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i. *Ha, ana, birini so‘yding-u, go‘shtini qo‘ni-qo‘shning bilan t a n o v u l q i l ding, deylik.* I.Sulton, Ozod. *“Lag‘monga ishtahalari bo‘lmadi” deb o‘ylagan edi. Hovuz polvon palovni ham avvalgidek t a n o v u l q i l madi.* T.Malik, Shaytanat. *Doktorlar unga apelsin, limon, mandarin va o‘zimizning bozorda sotiladigan mevalardan yeyishni tavsiya etar, u esa bularni i s t e’m o l q i l ishdan mahrum edi.* Sh.Xolmirzayev, Yovvoyi gul. *Inson sifatsiz oziq-ovqat mahsulotlarini i s t e’m o l q i l ishi orqali o‘tkir oshqozon ichak va parazitar… kasalliklarini yuqtirib olishi va tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin.* Gazetadan. *Komila uyga borib, o v q a t l a n ib… qirg‘oqqa kelguncha, Sattor karbas deydigan katta, eshkakli qayiq ichida, chuvalgan yarusning qarmog‘ini qarmoqqa, katagini katakka to‘g‘rilab, kutib turar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Otam o v q a t l a n ib bo‘lgach, ikkovimiz o‘toqqa tushib ketamiz.* I.Sulton, Ozod. *Bu o‘rinda Tangri Taoloning “Ey Odam, sen o‘z jufting bilan jannatni maskan tutg‘ilkim, unda ko‘nglung nimani tusasa t a o m l a n g‘il, osh bo‘lsin, ammo mana bu daraxtga zinhor yaqin kelmag‘il, yaqin kelsang, zolimlardan bo‘lursan”, degan muqaddas kalomini eslamog‘imiz joizdir.* T.Malik, Shaytanat. *Xitoylik donishmand Lao Szi aytgani kabi, huzur bilan t a o m l a n moq istasang, ochlikni his qil.* Gazetadan. *Bir kosa sho‘rvani t u sh i r dim. Yigitlar dasturxonlar yoniga o‘tirdilar-da, sharoblarni no‘sh qilib... go‘shtlarni t u sh i r a ketdilar.* M.Osim, Ajdodlarimiz qissasi. *“Ko‘m-ko‘k o‘rmonga qaramoq”qa hushi kelmay tushlik mahali uxlab qolgan Farhodning qorni rosa och, boshqa vaqt bo‘lsa burilib ham boqmaydigan bir taomni zo‘r ishtaha bilan t u sh i r moqda edi.* E.A’zam, Shovqin. *Oqsoqol hech narsa t o t madi, yumshoq bolishni qo‘ltig‘i ostiga olib, yonboshladi-da, ko‘zlarini yumdi…* O‘.Umarbekov, Saylanma. *– Hoy yigit, sen ham, ota-onang ham tuzimdan t o t gansizlar.* T.Malik, Ov. *Hammasi sizning tegishingiz, hech kimga qaramang. Baliqni o l ing!* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *– E, shamollab yosh bolamizmi! Qatiq opkelay bo‘lmasam! – mezbon dasturxon yozdi, qo‘sh non keltirdi, kosada qatiq qo‘ydi. – Qani, o l ing!* Sh.Xolmirzayev, Sirli militsioner. *Qani, nonni sindirib, qaymoqqa bo‘lab-bo‘lab u r ib olinglar-chi.* E.Raimov, Ajab qishloq. *Bolajonim, ovqatingni h a m q i l gin.* Gazetadan.

YETIM, YETIMCHA, SAG‘IR Otasi yoki onasi o‘lgan yoxud ham otasi, ham onasidan ayrilgan bola, yosh odam. Bu ma’noni ifoda etishda **yetim** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yetimcha** so‘zida achinish ta’kidi mavjud. **Sag‘ir** so‘zi hali voyaga yetmagan yosh bolaga nisbatan ishlatiladi. Bu so‘z nutqda kam uchraydi.

Jinoyatchilarning 2,3 foizini ota-onasiz y e t i m lar tashkil etgan. O‘rganilgan paytda jinoyatchilar orasida faqat otasi bilan yashovchi o‘smirlar yo‘q edi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Y e t i m larga parvarish, Yesirlarga haq va ish; Bolalarga saroylar, – Go‘zal ozoda joylar.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Yo‘ o‘q, sen y e t i m ch a ga kun berishmaydi ular!..* N.Norqobilov, Yangi ertak. *Yegani noni, kiygani durustroq kiyimi, maslahat bergani yaqin kishisi bo‘lmagan y e t i m ch a endi o‘qishdan ham ko‘ra och qolmaslik g‘amini yeyishga majbur bo‘ldi.* Q.Ochilov, Savob. *Desangiz, Oynaxon, o‘zi – bir s a g‘ i r bola, hech kimi yo‘q...* Sh.Xolmirzayev, To‘lqinlar. *S a g‘ i r barmog‘ini so‘rib, dasturxonga mo‘ltiradi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

YETIM BO‘LMOQ, SAG‘IR BO‘LMOQ Otasi yoki onasi yoxud ham onasi, ham otasi o‘lib, yetimlik holatiga tushmoq. **Sag‘ir bo‘lmoq** so‘zi ko‘proq shevaga oid.

Begona yurtda g‘irt y e t i m b o‘ l ib qolayotgan nabirasini ozgina bo‘lsada, oyoqqa qo‘yib omonatini topshirsa, ko‘zi ochiq ketmas edi. T.Malik, Shaytanat. *Bolalaring y e t i m b o‘ l ib, chirqillab qolmasa, rozimasman! Muncha sho‘rpeshona bo‘lmasam, Xudoyim!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *O‘zing bir s a g‘ i r b o‘ l sang, senga kim qo‘yibdi otni, dedi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Bu sag‘irga qullar hayron qoladi, Nechovlari gumon qilib boradi. Muning o‘zi shunday s a g‘ i r b o‘ l adi(r), o‘g‘li otasidan baland bo‘ladi, O‘ldirmasak, bu davlatni oladi. “*Alpomish”.

Y

YETIMLIK, SAG‘IRLIK Otasi yoki onasi yoxud ham onasi, ham otasi o‘lganlik holati.

Yo‘q, u hech qanday y e t i m l i k ni, uni xo‘rlaganlar, undan voz kechganlarni eslamaydi, hech kimdan xafa bo‘lmaydi. O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Endi gap bunday, Umidjon bolam, adang rahmatli y e t i m l i k da katta bo‘lgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *Bari s a g‘ i r l i k ishi bo‘ldi! Sag‘ir bir qiz bo‘ldi, bir qiz bo‘ldi-ye!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *S a g‘ i r l i k bilan katta bo‘lib, inoyat nasib etib, Buxoro madrasalarida ta’lim olgan ekanlar.* S.Nurotoiy, Domla Kamoliddin Oxun shukronasi.

YETIM QOLMOQ, SAG‘IR QOLMOQ Otasi yoki onasi yoxud ham otasi, ham onasi o‘lib, yetim bo‘lib qolmoq. **Sag‘ir qolmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi.

Turmush sinovlariga biz – kattalar dosh berolmasak, bolada nima gunoh? Nega bizning aybimiz uchun go‘daklar y e t i m q o l ib, aziyat chekishi kerak? O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Hali ovqat yeyishga o‘rganmagan*

to‘rtta buzoq ko‘zlari mo‘ltirab y e t i m q o l adi-yu, achinmay bo‘ladimi? S.Anorboyev, Oqsoy. *Kenja zurriyot bo‘lmish qiz besh yasharligida ota-onadan s a g‘ i r q o l di. Akasi qo‘lida qoldi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Ko‘rolmadik Kashal ketgan polvondi, Shu polvondan biror s a g‘ i r q o l gandi(r), Hali ul farzandi yoshlik qilgandi.* “Alpomish”.

YETISHMOVCHILIK, YETISHMASLIK, TANQISLIK, KAMCHILLIK, KAM-KO‘ST, KAM-KETIK Biror-bir narsaning yetishmasligi holati. **Yetishmovchilik** so‘zi mazkur ma’noda ba’zan **yetishmaslik** so‘zi bilan almashinib qo‘llanadi. **Yetishmaslik** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqida uchraydi. **Kamchillik** so‘zi kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Kam-ko‘st** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda uchraydi.

Y e t i sh m ov ch i l i k, yo‘qchilik yomon bo‘larkan. Ancha qiynalib qoldik. Sh.Otabek, Sen uchun yashayman. *Y e t i sh m o v ch i l i k boshimizda qilich kabi osilib turar, saharlab turib, kech kuzning sovuq bulduruqlari yiltiragan dalalarda turli yumushlarni bajarishga majbur edik*. I.Sulton, Uzuk. – *To‘g‘ri so‘ylaysiz, taqsir, – dedi, – dunyoniki hamisha mirikam ikki, shu y e t i sh m a s l i k balosidan to‘yib ba’zi vaqtlarda kishining dunyodan chiqib ketgisi kelib qoladir*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Lekin yuzlab, minglab kam ta’minlangan oilalar farzandlari moliyaviy y e t i sh m a s l i k dan o‘z qobiliyatini namoyon eta olmayapti*. Gazetadan. *Axir bu t a n q i s l i k lar vaqtincha-ku. O‘tgan yilgi qurg‘oqchilikning kasofati. Bir yil yig‘im-terim yaxshi olinsa, o‘tadi-ketadi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Vatandoshlar hajga kelgan chog‘larida hamisha turarjoy t a n q i s l i g idan tanglik sezardilar*. M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Ro‘zg‘orlari but, hech narsadan k a m ch i l l i g i yo‘q. Hatto bu orada mol-hollik ham bo‘lishdi*. O‘.Rizayev, Og‘ringan ko‘ngil. *Otaboy to‘yboshi bo‘ldi. U o‘sha kuni ordenlarini taqib, mehmonlarni kutib, dasturxonning k a m-k o ‘ s t idan xabardor bo‘lib turdi*. S.Ahmad, To‘yboshi. *...ko‘pincha o‘g‘li unga yordam berishi o‘rniga, o‘g‘lining k a m-k o ‘ s t larini u to‘g‘rilab yurardi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ro‘zg‘orning k a m-k e t i k larini borganingdan keyin birga qilamiz, hammasi yaxshi bo‘ladi*. Z.Yunusova, Baxt tilsimi. *U kecha Saidiy bilan ro‘zg‘orning k a m-k e t i k lari, tuzukroq maishat qilish to‘g‘rilarida so‘zlashib, ko‘proq ishlash haqida uning roziligini olgan ... edi*. A.Qahhor, Tanlangan asarlar.

YETUK, BARKAMOL, RASO, **MUKAMMAL 1.** Jismonan, aqlan to‘liq rivojlangan, kamolotga yetgan; mukammal (insonga nisbatan). **Yetuk** so‘zi keng tushunchaga ega. **Barkamol** so‘zi ko‘proq badiiy va publitsistik uslubda ishlatiladi. **Raso** so‘zi nutqda ko‘pincha *aql* so‘zi bilan ham bog‘lanib keladi, belgi darajasi qabariq.

Buyuk, y e t u k odamlar kamtar, kamsuqum bo‘lishini bu dono qiz yaxshi bilardi. Mirmuhsin, Me’mor. – *Men ham shunisiga hayron bo‘lib qoldim, – dedi.*

– *Yo‘qsa, o‘zi ayni biz qidirg‘an, har to‘g‘rida ham y e t u k bir yigit edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Malika Oqqizning shunday b a r k a m o l yigitga tegayotganidan hasad qilmasdi.* M.Mahmudov, Mangu kuy izlab. *Ko‘kday bo‘lsa hamki yuksak, b a r k a m o l, Yerday sukut saqlab turadi oqil. Birpas sukut saqlab, holingga ko‘z sol, Birpas sukut saqlab, olamga boqqil…* J.Kamol, She’rlar. *Aqli r a s o odam qay yurtga bormasin, Mozorni ham aylanadi, Bozorga kirib, o‘sha yurtning moddiy boyligini ko‘radi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Usmonali aka yer ilmini hammadan ko‘ra yaxshi biladigan aqli r a s o odamga o‘xshaydi.* S.Ahmad, Cho‘l shamollari. *Kumushkentda bir pirsiyonning maktabi bo‘lguchi edi. Unda ta’lim oladigan o‘rtamiyona boylarning bolalari har tomondan m u k a m m a l kishi bo‘lib yetishardilar.* Z.A’lam, Afandining qirq bir pashshasi. *Insonning o‘z Yaratguvchisi qudratini anglay bilishi ham tasavvur tufayli sodir bo‘lgan. Zotan, yaralmishlar ichida eng m u k a m m a l i bo‘lgan inson o‘z ijodkorining qudratini tasavvur qilib ko‘rmog‘i lozim edi.* A.Sayyid, Inson kim?

2. Talab jihatidan yuqori saviyadagi, mukammal darajadagi. Bu ma’noni ifoda etishda **yetuk** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yetuk, barkamol** so‘zlari bu ma’nosida mukammal darajadagi biror ijod namunasi, san’at asarlariga nisbatan qo‘llanadi.

Shu yil yozuvchilar ishtirok etgan oliy darajadagi hukumat yig‘ilishida atoqli adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinov mazkur romanga “Mustaqillik sharafiga bitilgan eng y e t u k asar”, deb baho beradi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Husayniyning y e t u k she’rlariga Navoiy yuksak baho beradi. Bunda, ayniqsa, uning o‘zbek tilida yozganligini alohida qayd qiladi.* S.G‘aniyeva, Husayn Boyqaro haqida. *Mahoratimni oshirish ustida olib borilgan ijodiy izlanishlar badiiy b a r k a m o l asarlarning vujudga kelishiga omil bo‘ldi.* N.Safarov, Olovli izlar. *Darhaqiqat, el sevgan adib O‘tkir Hoshimovning b a r k a m o l ijod yo‘li o‘quvchilarining kamolot sari intilgan yo‘li bilan tutash.* H.Boltaboyev, El sevgan adib. *Aytay desam hasratlaring yo‘q mahram, Yolg‘iz bekas, na yorim bor, na hamdam, Diydoringga netar to‘yganda bir dam, Tashnalig‘din o‘ldim judo na bo‘ldi? ...Fikri salim birla, tab’i r a s o muborak.* Muqimiy, Asarlar. *R a s o t a b ’-u, r a s o fahm-u, r a s o so‘zlik bilimdonlar, Munosib bir-biriga barchasi bo‘ldi r a s o suhbat...* Habibiy, Devon. *Zunnun xo‘jayinning sog‘ligiga ko‘tardi. Qadahlarning jaranglashidan m u k a m m a l bir simfoniya hosil bo‘ldi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Said Ahmad hajviyasi… yuksak tasvir vositalaridan, m u k a m m a l badiiy shakldan bahramand ekanidan dalolat beradi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

YETUKLASHMOQ, YETUK BO‘LMOQ, BARKAMOL BO‘LMOQ, RASO BO‘LMOQ, MUKAMMAL BO‘LMOQ, MUKAMMALASHMOQ, KAMOL TOPMOQ, TAKOMILLASHMOQ, TAKOMIL TOPMOQ Biror

jihatdan yetuk, barkamol bo‘lmoq, ma’nan kamol topmoq, mukammal darajada bo‘lmoq. **Yetuk bo‘lmoq, barkamol bo‘lmoq, raso bo‘lmoq, mukammal bo‘lmoq** so‘zlarida belgi darajasi bo‘rtib turadi. **Kamol topmoq, takomil topmoq** so‘zlarida belgi darajasi anchayin ortiq. **Takomillashmoq, mukammallashmoq** so‘zlarida harakat darajasi nisbatan kuchsiz ifodalanadi. Qatordagi barcha so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Bu yerda maqolning mag‘zi charxlangan, she’r ham yetuklashgan. T.Sodiqova, El ustozim. *Bugungi O‘zbekiston hayotiga nazar tashlasak, ishchilar sinfi tobora y e t u k l a sh ib borayotganini, taraqqiyotimizning g‘oyat muhim va murakkab problemalarini hal qiluvchi qudrat kasb etayotganini ko‘ramiz.* O.Sharafiddinov, Adabiyot – hayot darsligi. *Mukammal ko‘rmoqchi bo‘ldik dunyoni, Y e t u k b o‘ l olmadik o‘zimiz biroq.* A.Oripov, Saylanma. *Ayniqsa, endigina aqlini taniyotgan go‘dakning ongini ertaklar, har xil hikoyalar bilan bir qatorda turli o‘yinchoqlar ham boyitib boradi. Ular bolaning ma’nan y e t u k bo‘l ishida katta ahamiyat kasb etadi.* Gazetadan. *Men shoirning shaxs sifatida ham b a r k a m o l b o‘ l ishini orzu qilaman.* E.Vohidov, Yangi asr avlodi. *Haqiqatan, nazariy bilim yozuvchining eng yaxshi fazilatidir, lekin nazariy bilimni kundalik hayot bag‘rida, xalq hayotining qa’rida bevosita aql-idrok va mehnat bilan orttirish kerak. Haqgo‘y yozuvchi shunda o‘sadi, b a r k a m o l bo‘ladi.* O.Sharafiddinov, Talant – xalq mulki. *Yoshligida aqli raso odam keksayib, “annaqaroq” bo‘lib qolishi mumkinmi-yo‘qmi, unisini bilmadim-ku, ammo yoshligida “annaqaroq” odam keksayganda aqli r a s o b o‘ l adi, desalar... Bilmadimov.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Ma’lum muddatda ongi tamoman xiralashadi, ro‘parasidagi oq-qorani ajrata olmaydi... Agar K.ning aqli r a s o b o‘ l ganida qorovulning joniga qasd qilmasdi.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *O‘zing olam eng mukammal, lek m u k a m m a l bo‘lolmassan… Sen piyoda bu dunyoda, hargiz otdan o‘tolmassan.* U.Hamdam, Muvozanat. *Universitetni bitirib, Moskvaga aspiranturaga borganda garchi bilimim besh yil avvalgidan m u k a m m a l b o‘ l masa-da, hali ham chakki emas edi.* O.Abdullayev, Umr bo‘yi davom etadigan sinov. *Lekin qizning husni, hasrat otashida tovlanib m u k a m m a l l a sh gani kabi yana ham yorqinroq, yana ham sehrliroq bo‘lib ko‘rindi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Talanti bor odam yozuvchilikni kamolga yetgan yozuvchilarning tajribasidan o‘rganishi, o‘z xatolarini tahlil qilishi, yozgan narsalarini tobora m u k a m m a l l a sh tirishga zo‘r berishi, yozgan narsasini ba’zan yirtib tashlashga ham o‘rganishi kerak.* A.Qahhor, Hayot hodisasidan badiiy to‘qimaga. *K a m o l t o p ar odamzod, o‘ylagani haq bo‘lsa.* T.Sulaymon. *Garchand sochga qo‘ndi bemahal qirov, Chiroying, irodang t o p o ldi k a m o l.* Zulfiya, Saylanma. *Shu sababli romanda yaratilgan ayrim obrazlar va kartinalar yozuvchining mahorati tobora t a k o m i l l a sh ib borayotganligini ko‘rsatib turibdi.* X.To‘xtaboyev, Besh bolali yigitcha. *“O‘tkan*

kunlar” romanining Abdulla Qodiriy nazari tushgan nusxalar asosida hozirgi adabiy tilga yaqin bo‘lgan, t a k o m i l l a sh gan uyg‘un matnini tayyorlashga zarurat bor. B.Karim, Uyg‘un matn zarurati. *Hayotni yaratgan muhtaram omil. Ulug‘ kelajakning yosh nihollari Sendan tarmoq yozib, t o p ar t a k o m i l.* Zulfiya, Saylanma. *Asr boshida Cho‘lponlar boshlagan yangicha tajribalar asr oxirida Rauf Parfi ijodida t a k o m i l t o p di.* V.Fayzulloh, Chin she’riyat yo‘li insoniyat qalbiga tutash.

YECHINTIRMOQ, YALANG‘OCHLAMOQ, YALANG‘OCH QILMOQ, YALANGLAMOQ Ust-boshi, kiyim-kechagini yechib olmoq, yalang‘och ko‘rinishga keltirmoq. **Yalanglamoq** so‘zi **yalang‘ochlamoq** so‘zi bilan variantlilikni hosil qiladi, asosan, shevalarda qo‘llanadi. **Yalang‘och qilmoq** so‘zida yalang‘ochlash harakati kuchli ta’kidga ega.

Ko‘zi ilinganda uzuq-yuluq tushlar ko‘rdi. Qandaydir odamlar uni quvlashdi, urishdi, y e ch i n t i r ishdi... O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Hozir kelgan opa ana shu soyga yiqilib tushibdi. Enam rahmatli o‘choqqa guldiramazon qilib o‘t yoqib yubordi. Opani y e ch i n t i r ib, chaqalog‘i bilan sandalga o‘rab qaynoq-qaynoq asal choy ichira boshladi.* X.To‘xtaboyev, Erka cholning o‘rigi. *Kufr elining ishlari sohasida mohir bo‘lmish bu kishilar Shayx iymonlarini kufrga taqdim etdilar va ul zotni o‘z dinlariga kiritdilar. Ul zotning xirqalarini yechib olib, y a l a n g‘ o ch l a dilar, so‘ng esa may hovuziga solib cho‘miltirdilar...* T.Malik, Odamiylik mulki. *Yigit beligacha y a l a n g‘ o ch l a nib olganidan xijolat bo‘lib, qizga gunohkorona ko‘z tashladi.* E.Samandarov, Tangri qudug‘i. *Ko‘cha darvozalari taqa-taq berkitilgach, hovuzning qalin muzini teshdilar: so‘ngra so‘fini y a l a n g‘ o ch q i l ib ko‘targanlaricha hovuzga tashladilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yelkamni y a l a n g‘ o ch q i l ib, yetmish qamchi urishdi. Yetmishinchi qamchi tushar-tushmas shu qishloqlik bir odam meni tanib qoldi...* T.Malik, Odamiylik mulki. *Yurar Do‘mparabotda bir g‘alamis lalanglab, Muguz qilib mo‘ylovin, kal boshini y a l a ng l a b...* A.Obidjon, Gulmat Shoshiyning yovvoyi devoni. *Tekin desang toshni yeydi. Nafsiga qul, Xudosi pul. Arz qilasan y a l a ng l a b to‘sh. Savob nomli xaltang bo‘m-bo‘sh. Sen Vatanga ne berding, xo‘sh.* G‘.Normat, Nafsiga qul, Xudosi pul.

YECHMOQ I, BO‘SHATMOQ Bog‘langan narsa-predmet yoki biror jonivorni bog‘langanlik holatidan xoli qilmoq. **Yechmoq** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida keng ishlatiladi. **Bo‘shatmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Bo‘shatmoq** so‘zida qisman yechmoqlik ta’kidi ham anglashiladi.

Otlar bezovta kishnab, depsinib, arqonni uzgudek urinishyapti. O‘t ketsa kuyib, jizg‘inak bo‘lib qolishlari mumkin. Y e ch ib, otlarni hovliga chiqarib yuborishdi. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Bunday holatga tushgan otlarning ko‘pi nobud bo‘ldi. ...Nihoyat, Sattor chovog‘on qorabayirning*

arg‘amchisini qoziqdan y e ch di. R.Xolbek, Qora yo‘rg‘a. *– Ayilni kim b o ‘ sh a t ib qo‘ygan edi? – Mamat kechasi ot dam olsin deb b o ‘ sh a t ib qo‘ygan ayilini ertalab mahkamlamaganini endi payqadi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kotib bir qo‘li bilan, tomog‘ini qisib turgan bo‘yinbog‘ini tortib, b o ‘ sh a t ibroq qo‘ydi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi.

YECHMOQ II**, YOZMOQ, BO‘SHATMOQ** Bog‘ich, arqon, belbog‘ va shu kabilar bilan bog‘langan narsalarni yechmoq. **Yozmoq, bo‘shatmoq** so‘zlari bu ma’nosida ko‘proq so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Ko‘zlari yoshga to‘lib, kipriklari pirpiradi. Zaynab erining bosh tomonidagi stulga o‘tirib olgach, qo‘lidagi tugunni y e ch di. T.Malik, Shaytanat. *Uni tepib, itarib yerga cho‘kkalatdilar, qo‘lini y e ch ib, Said Xalilni zindondan ozod qilish haqida farmon yozishni buyurdilar.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xayri shoshib tugunni y o z di. Uning ichida allaqancha pul va kiyimliklar bor edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Kula-kula chaylaga chiqishdi, u tugunni y o z di. Unda non, qatlama, qand bor ekan.* M.Mirzarahimov, Sog‘inch. *…Shunday ko‘rinib turibdi – bemor Rajabov oyoq-qo‘llarini b o ‘ sh a t ishni talab etdi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Odatda, ot kechasi egarlog‘liq qolsa, ayili, qorinbog‘i b o ‘ sh a t ib qo‘yilardi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

YECHMOQ III**, YOZMOQ, XOMITMOQ** Soch, jamalak, arqon, ip va shu kabi narsalarning o‘rimini, bog‘lamini tarqatib yubormoq. Bu ma’noda **yechmoq** so‘zi nutqda keng ishatiladi. **Yozmoq** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos-langan. **Xomitmoq** so‘zi nofaol, nutqda kam uchraydi.

Hebbim shunda yana bir dono gap aytdi: “Kallani yelkaga kiydirgandan keyin arqonni y e ch ib olib, teshigini suvab qo‘yishadi”, – dedi! Ee, shu aqlni bergan otangga rahmat, dedim ichimda. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Chiy eshikning bog‘ichini y e ch ib ko‘targanida, ingrash yana eshitildi.* A.Mux-tor, Qoraqalpoq qissasi. *O‘tov tomondan: “Inim! Sheryurak inijonim!” – degan faryod eshitilar. Chodirga sochlari y o z ilgan yoqasi chok Saragul bilan uni to‘xtatib qolishga urinayotgan Qalqonbek kirib kelishadi.* O.Yoqubov, Avlod-larga vasiyat. *Bir marta Sanambuvi ikkovimiz o‘sha tarafga o‘ynagani borganimizda alvastining buvisini ko‘rganmiz. Malla sochlarini y o z ib, ...bolalarini o‘ynatib o‘tirgan ekan, shataloq otib qochib qolganmiz.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Onam ham marjonni olib, u qildi, bu qildi, iplarni x o m i t di, pishitdi, ishqilib birpasda besh qator durni tuzib, qo‘shnining oldiga tashladi-da, o‘z-o‘zidan mamnun jilmayib, menga qaradi…* J.Ergasheva, G‘animatim onam.

YECHMOQ IV**, HAL QILMOQ (ETMOQ)** Biror narsaning sir-u sinoati-ni, mohiyatini ochib bermoq; muammoni bartaraf qilmoq. **Hal qilmoq (etmoq)** so‘zi ko‘proq rasmiy uslubda qo‘llanadi.

Bironta muammoni o‘zi mustaqil y e ch sa nima bo‘lipti? Qancha uddaburon beklar, navkarlar bor. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Kesakpolvon Elchinning*

taqdirini hal qilib, Zaynab bilan Jamshidga o‘zicha nikoh to‘nini bichayotganida Asadbekning uyida o‘zgacha masala y e ch ilayotgan edi. T.Malik, Shaytanat. *Bu masalani mutaxassislar h a l q i l ishadi.* M.Xayrullayev, Tilla marjon. *Sen hammasini osongina h a l q i l ib qo‘ya qolding. Qoya ustiga kelganimizda mening ostimdagi otga qamchi bosding.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

YENGMOQ, G‘OLIB BO‘LMOQ, G‘OLIB CHIQMOQ, G‘OLIB KELMOQ, USTUN KELMOQ, G‘ALABA QILMOQ, G‘ALABA QOZONMOQ, ZAFAR QOZONMOQ, ZAFAR QUCHMOQ, TASLIM QILMOQ (ETMOQ), MAG‘LUB QILMOQ (ETMOQ), TOR-MOR QILMOQ (ETMOQ) 1. Urush, musobaqa, o‘yin, tortishuv va shu kabilarda dushman, raqib, muxolifat ustidan g‘olib kelmoq, g‘alabaga erishmoq. **Yengmoq, g‘olib bo‘lmoq, g‘olib chiqmoq, g‘olib kelmoq, g‘alaba qilmoq, g‘alaba qozonmoq** so‘zlari keng tushunchaga ega. **Taslim qilmoq, taslim etmoq, mag‘lub qilmoq, mag‘lub etmoq, tor-mor qilmoq, tor-mor etmoq** so‘zlarida mag‘lubiyatga uchratish ta’kidi qabariq anglashiladi. **G‘alaba qozonmoq, g‘alaba qilmoq** so‘zlari nutqda ko‘pincha *urush, jang, o‘yin, saylov* so‘zlariga bog‘lanib keladi, kitobiy uslubga xos. **Zafar qozonmoq**da tantanavorlik, **zafar quchmoq**da esa poetik ta’kid kuchli.

Yo‘lchi ham, Qora Ahmad ham musht bilan bir-birlarini y e ng a olmasliklariga ishonch hosil qilishdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Xo‘p, biz sho‘rolarni y e ng dik, deylik, xo‘sh, yurtni kim boshqaradi? Din peshvolarimi?* T.Malik, Devona. *Dastlab eshitilganda qo‘pol tuyulgan bu maqol o‘tirganlar etini bir sidra zirillatdi. Bu holatni sezgan Sa’dulloxon mazkur bahsda mutlaq g‘ o l ib b o ‘ l dim, degan qarorga kelib, atrofidagilarga mag‘rur nazar tashladi.* T.Malik, Shaytanat. *O‘sha yerda g‘ o l i b b o ‘ l sang, bas. Uloq menda ketdi, deyaver. Qolgani bir pul.* U.Hamdam, Muvozanat. *Hosilboyvachcha bu olishuvda mutlaq g‘ o l ib c h i q qaniga amin edi.* T.Malik, Shaytanat. – *Tanishi bo‘laman, birga o‘qiymiz… – E, konkursda g‘ o l i b ch i q qan me’mor siz bo‘lasizmi? – uning savolini eshitmay so‘radi styuardessa qiz.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bu sharoitdagi ikki hakam go‘yo suv bilan olov kabi edi. Er-xotin chetda qolib, ular o‘zaro dahanaki jangni boshlab yuborishdi. Bu jangda hech kim g‘ o l i b k e l madi, oila barbod bo‘ldi, xolos.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Bu omonsiz muhorabada kim g‘ o l i b k e l gani esa ayon.* E.A’zam, Shovqin. *Sherxonning islohotlaridan raiyat mamnun emish. Uning aqliga, tadbirkorligiga tan berganlar ko‘p. Kanaujdagi jangda Sherxonning harbiy jihatdan u s t u n k e l ganiga men ham tan berdim.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Chindali akayam melisaga qatnadi. Biroq yo zori, yo zo‘ri u s t u n k e l di chog‘i, ishqilib, tinchitdi.* S.O‘nar, Tegirmonchining bolasi. *Roziya kelarmikan? Agar kelsa, Sattor chindan g‘ a l a b a q i l gan bo‘ladi.* P.Qodirov, Erk. *Shunday ekan, muallimlarining gapi qulog‘iga kirarmidi? Bunday bola, ayniqsa, musobaqalarda g‘ a l a b a*

q o z o n a boshlagach, takabburlikni kasb qiladi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *To‘g‘ri-da, to‘y va sayillardagi katta-kichik kurashlarda ketma-ket z a f a r q o z o n ib, muxlislari olqishiga bo‘g‘zigacha ko‘milib yursa-yu, dashtda bo‘yi qulog‘ingdan kelmaydigan qandaydir bir cho‘pondan yiqilib o‘tirsa, ko‘ngliga quvonch sig‘armidi!* N.Norqobilov, Kurash. *Hayyom nim tabassum ila sultonning gapini davom ettirib ketdi: – Ustod Aristotilusning yozishicha…oq ot yaxshi va e’tiborga loyiq. Uning sohibi jangda doimo z a f a r q o z o n adi.* N.Jaloliddin, Oraliq. *...yozgi ta’tili tamom bo‘lgan Gulchehra yana poytaxtga ketib qoldi. Abdumurod esa bu qaysar qizni t a s l i m q i l ishning birdan bir yo‘li o‘qishga kirish, katta obro‘-e’tiborga erishish degan qat’iy fikrga keldi.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Tojiali Boboyev Berlinni bosib olish, gitlerchilarni t a s l i m e t ish uchun munosib hissa qo‘shdi.* T.Rustamov, Mangu jasorat. *Sokolov qushbegini ruhan m a g‘ l u b q i l ganligidan mamnun jilmayib qo‘ydida, istehzo bilan javob berdi.* K.Yashin, Hamza. *Bir gala farrosh lo‘li xotinlarga yakka o‘zi bas kelib, ularning nozik nuqtalaridan ushlab – m a g‘ l u b e t ib, idoradan chiqarib yuborgan boshliq esingizdadir?* T.Malik, Shaytanat. *...oqpodshohga ko‘proq yordam bersak, dushmanlar tezroq t o r-m o r q i l inadi, zafar qulayroq va tezroq keladi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Temur bobongiz Anqara yaqinida Boyazidni t o r-m o r e t gani bizim Tabriz-u Qazvinlar uchun-da cho‘x xayrli zafar o‘lmishdir.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

2. Yuzaga kelgan salbiy holatlar, ruhiy-ma’naviy jarohatlar, turli illat va qusurlarni bartaraf qilmoq, ular ustidan g‘olib chiqmoq (g‘am, kasallik, dard, ofat; kibr, nafs, yovuzlik, qarshilik va shu kabilarga nisbatan).

– Nega xafaligingni bilmayman, lekin g‘am yomon narsa, – dedi nihoyat rais. – Uni y e ng masang, hayoting buziladi, orzularing puchga chiqadi. Uni yengish kerak! O‘.Umarbekov, Shirinsoy oqshomlari. *Ena... Sog‘ayib ketdim!.. O‘limni y e ng dim!..* U.Azim, Tong otgan taraflarda. *Aka-uka o‘rtasida nizo chiqdi, o‘rtada oqibat o‘ldi. Yomon nafs g‘ o l i b b o‘ l di, shayton xursandchilikdan nog‘ora chaldi.* Gazetadan. *Ba’zan biror xayrli ish qilmoqchi bo‘lsak, bizlarga malol keladi. Aksincha, gunoh ishni bemalol qilib huzurlanamiz. Bu – nafsimiz ustidan g‘ o l i b b o‘ l a olmaganligimiz belgisi…* Q.Sharafiddinov, Nafs yo‘ldan ozdirur. *Sirdaryodan necha marta o‘tganlar, vaziyat yetilishini yillar davomida kutganlar, axiyri adolat g‘ o l i b ch i q qan kunlarga yetganlar. Siz ham yetursiz, ishoning!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bir tomondan xotira izidan ergashuvchi ruhiy kechinmalar uni ezishga chog‘lanadi, ikkinchi tomondan esa qasos o‘ti alanga olib bu kechinmalarni quvishga harakat qiladi. Alqissa, qasos o‘ti g‘ o l i b ch i q ib, u qaddini rostlashga muvaffaq bo‘ldi.* T.Malik, Shaytanat. *Kechasi bilan Jalol polvon o‘ylab-o‘ylab, Ermatga yiqilib beray, endi zo‘r kelib qayoqqa borardim, shu yosh polvonga bugungi g‘alabasi qanot bo‘lsin, deb niyat qilgandi. Bellashuv paytida niyatidan g‘ururi g‘ o l i b k e l di.*

S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Yaqinlashmoqlik man etilgan mazkur daraxt nafs uchun bir sinovdirki, bu balo g‘ o l i b k e l guday bo‘lsa, odam bolasi umrining oxiriga qadar qaqshaydi.* T.Malik, Shaytanat. *– Hay-hay, o‘zingizni bosing, A’zam aka, bu nimasi? – davradagilardan bir-ikki yoshi ulug‘roqlari zudlik bilan qo‘zg‘alishib, hissiyoti aqlidan u s t u n k e l a boshlagan A’zam akani yelkasidan tutib o‘rniga o‘tqazishdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Shu ishdan lazzat olish hissi, undagi xudbinlik illati u s t u n k e l ib, axloq talablarini chetlashga undayveradi.* T.Malik, Shaytanat. *Toshbaqa anchagina vaqt bu haqda o‘ylab iztirob chekdi, shubha va taraddud ichida qolib, nihoyat xotinining ishqi g‘ a l a b a q i l di. Oqibatda u vafodorlikdan voz kechish qaroriga keldi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Deraza ortida esa odamlar bir-birini chaqirar, gaplashar, kular, ovozlarida bahoriy ko‘tarinkilik aks etardi... Ha, bularning hammasi ko‘klamning qish ustidan uzil-kesil g‘ a l a b a q i l ganidan dalolat berardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Qolaversa, qiyomat yer yuzida qo‘pishi shart emas, bir inson botinida yovuzlik ezgulik ustidan g‘ a l a b a q o z o n dimi, shuning o‘zi o‘shal zot uchun qaysi qiyomatdan kam?..* U.Hamdam, Muvozanat. *Oxir-oqibat zulm g‘ a l a b a q o z o n ibdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Belkurak jarangi xush yoqar menga, Ishga kirishibdi xaloyiq demak. Suv ofatin t a s l i m q i l ib zaminga, Dovon qurmoqdalar mustahkam, yuksak.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Uning o‘zini tutishida, haqiqatan ham, odamlarni cho‘chitmaydigan, aksincha, iydiradigan bir viqor borkim, ko‘zni qamashtiradigan darajadagi husni bilan qo‘shilib, yuraklarni tamoman t a s l i m q i l adi.* U.Azim, Sevgi. *Qani endi bu “mahluq”ni tezroqqina m a g‘ l u b e t ib, o‘z vijdoni va ori oldidagi sha’nini qayta tiklab olsa!* N.Norqobilov, Kurash. *Sizlarning bu ishingiz Islom jamiyatini qiyomatga qadar birlasha olmaslik fitnasiga giriftor etmasun, o‘zimizdagi ichki adovatga barham bermasak, tashqi dushmanlar bizni tezda m a g‘ l u b e t ajak.* T.Malik, Shaytanat. *Prorab kitob yozib bergan yozuvchi bilan og‘iz-burun o‘pishib o‘tiribdi... Gazetada mazkur kitob t o r-m o r q i l ingan bo‘ladi. Prorab yozuvchiga qarab o‘shqiradi: “Ahmoq, birovga kitob yozib berish qo‘lingdan kelsa yozib bergin-da!” deydi va uni uyidan haydab chiqaradi.* A.Qahhor, Husnbuzar. *Dali 1951-yili chizilgan bu kartinasi bilan mumtoz tasviriy san’at va uning buyuk namoyandalarini ulug‘lik shohsupasida batamom t o r-m o r qilganini e’tirof etadi.* N.Eshonqul, Olamlar birlashadigan makon.

YIQILMOQ, QULAMOQ, AG‘ANAMOQ, AG‘DARILMOQ Tik holatni yo‘qotib, boshqa holatda yerga tushmoq. **Yiqilmoq** so‘zi insonga nisbatan ham, jonivorlarga nisbatan ham qo‘llana oladi. **Ag‘namoq, ag‘darilmoq** so‘zlari yiqilish harakatini kuchli ta’kid bilan ifodalaydi.

Akbarali omonat o‘tirgan joyidan gandiraklab, y i q i l ib tushishiga sal qoldi. A.Muxtor, Chinor. *Yumshoq o‘t ustiga y i q i l gan Xolbek darrov o‘rnidan turdi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *...uzilib tushgan qoyalar ostida q u l a b yotgan*

keksa yong‘oqlarning yod hidi anqib, atrofga, dim havoga asta taralar edi. A.Muxtor, Chinor. *Said oyoqda turolmasdi, bir-ikki qadam tashlab qalqib ketdi va yonboshi bilan yerga q u l a di.* U.Hamdam, Muvozanat. *Sojida burnini ko‘tarib gapirsa, xuddi orqaga a g‘ n a b ketayotgandek ko‘rinar edi.* A.A’zam, Hali hayot bor. *...oyog‘ing ostida nimadir portlaganday gumburladi, ...sen so‘nggi pillapoyaga qoqilib a g‘ n a b tushding...* N.Eshonqul, Qaytish. *...xarsangtosh ustidan kalla tashlamoqchi bo‘lib, endi oyoq qo‘yuvdim, nima bo‘ldiyu, shalop etib suvga a g‘ d a r i l ib tushdim.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim. *Bir dovonga chiqqanda ular tomiri bilan a g‘ d a r i l ib yo‘lda ko‘ndalang yotgan baqaterakka o‘tirib dam olishdi.* A.Muxtor, Chinor.

YIG‘MOQ, TO‘PLAMOQ, TO‘DALAMOQ, UYMOQ, DEVALAMOQ, JAMLAMOQ, JAMG‘ARMOQ, YIG‘NAMOQ, YIG‘INMOQ Turli joydagi shaxslar, narsalarni bir joyga keltirmoq. **Yig‘moq, to‘plamoq, jamlamoq** so‘zlari inson, jonivorlar hamda narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanadi. **Yig‘moq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **To‘dalamoq** so‘zi narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanadii. **Uymoq** so‘zida uyum hosil qilish ta’kidi mavjud. **Devalamoq** – shevaga xos so‘z. **Jamlamoq** so‘zi mazkur ma’noda kam qo‘llanadi. **Jamg‘armoq** so‘zi molk-mulk, boylik, pul kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Yig‘namoq** so‘zi faqat shevalarda uchraydi.

Hulkar degan qizcha o‘ng qo‘li bilan toshchalarni bittadan yuqoriga otar, ular tushib kelguncha yerdagi toshchalarni ham o‘sha qo‘li bilan bittalab terar, keyin hammasini y i g‘ ib, bir harakat bilan kaftining orqasiga o‘tkazar edi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qirq birinchi kuni esa yetti iqlimdagi barcha dong‘i ketgan odamlar, fozil-u fuzalo, olim-u ulamolarni y i g‘ ib o‘g‘lini ko‘rsatdi va o‘z xalqining odaticha uning kelajagini aytib berishni so‘radi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Borgach… qish g‘amini yozda ye, deya g‘aram-g‘aram xashaklar t o‘ p l a sa… ora-sirada tinib-tinchimas Oftob momosining xivichini tatib, uning beg‘araz dashnomlarini to‘yib-to‘yib eshitsa!* N.Norqobilov, Kurash. *Ko‘pincha qazuv chog‘ida chetini ketmon tirnab zaxlagan, birinchi o‘rinda, sotib yoki ovqatga ishlatib yuboriladigan piyozlarni alohidalatib t o ‘p l a shga qarashar edik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *...kombayn to‘kib ketgan mayda somon o‘roqqa ilinmaydi, qo‘lda t o‘ d a l a sh azob, ter quyilib, ko‘z achishganidan ko‘rganingiz atrof sariq oqova chayqaladi…* A.A’zam, Quroq. *O‘ttiz qadam chamasi naridan yigirmaga yaqin otliq chiqib t o ‘d a l a nib turgan otliqlarni o‘qqa tutib, yaqin qiyqirishib, yalang‘och qilichlarni havoda o‘ynatib, negadir soy yoqalab yuqoriga o‘tib ketishdi* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Go‘ng u y ib qo‘yilgan joyni aylanib o‘tayotgandim, sopi kalta kurakni bilmasdan bosib olibman.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ejiboy birgat u y ib qo‘yilgan chanoq g‘arami ustiga ag‘darildi.* M.Nizanov, Aqchagul. *Xirmonda alohida-alohida to‘kilgan paxtalar d e v a l a n ib yotardi.* M.Ismoiliy,

Farg‘ona tong otguncha. *Qiz chopgancha tushib, pastda devalanib yotgan shag‘al uyumlari orasida paydo bo‘ldi*. A.Muxtor, Tug‘ilish. *O‘tinchi bor aqli, hayajonini jamlab, cho‘zib ingradi, kaftlari bilan chekkalarini qisib, boshini sarak-sarak qildi.* O‘.Umarbekov, Oqsoqol. *Rahima aya bor irodasini jamlab ich-ichidan otilib chiqayotgan g‘azabnimi, o‘kiriknimi, nafratnimi bo‘g‘zida tutib qoldi…* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Bu ro‘zg‘or buyumlarini Yigitali hovli olish maqsadida jamg‘arib yurgan pullariga xarid qilgan edi.* D.Nuriy, Osmon ustuni. *Shunday qilib, Yusuf ikki yarim ming dollar pul jamg‘ardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ertasiga o‘roqchilar quruq pichanlarni to‘p-to‘p yig‘nay boshladilar.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Zarur toshning og‘irligi yo‘q deb, har narsani yig‘na guncha terlab ketdim.* A.A’zam, Ketgan birov edi. *Banotning akasi bultur to‘y qilaman, deb qattiq yig‘indi*. A.Mamarasulov, Jarima. *– Mayli, mayli, biz hali-beri kelmoqchi emasmiz. Sakkiz ming deganminan shuncha pulimiz yo‘q hozir. Savdosi pishsa, bas, keyin yig‘inamiz*. A.Mamarasulov, Jarima.

YODDAN, YODAKI, YODAKASIGA Xotirada tiklagan holda, qog‘ozga qaramay. Yod olgan holda. **Yoddan** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yodaki, yodakasiga** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Yodakasiga** so‘zida belgi ta’kidi mavjud.

O‘zingiz kichikroq bir she’rni yoddan o‘qib bersangiz… I.Rasulov, Qayta qurish va muallim. *Xalq qo‘shiqlari va dostonlarini yoddan kuylovchi oqin ma’nosini anglatgan “baxshi” so‘zi aslida tilimizga sanskrit tilidan kirib kelgan.* E.Shukur, So‘zdan so‘zning farqi bor. *Shunda Binoiy yodaki bir ruboiy aytib, yegulik g‘allasi yo‘qligini, kiyay desa g‘allaning qopi ham topilmasligini aytdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Keyin xon Avazning bir baytini yodaki aytdi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *U xayolimdan kechgan savolni uqqanday, qaysi ekindan qancha hosil olinayotganini, xo‘jalikka qanday foyda keltirayotganini yodakisiga so‘zlay ketdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Satrlarimdan anchaginasini, ba’zi she’rlarimni to‘lig‘icha yodakasiga aytganidan bir quvonsam, bular allaqachon kitob bo‘lishi kerak edi, zo‘r kitob bo‘ladi, deganidan ikki quvondim.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar.

YODGORLIK, OBIDA Biror shaxs, voqea-hodisa xotirasi uchun qurilgan, o‘tmish madaniyatiga oid narsa. **Yodgorlik** so‘zida esdaliklik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Obida** so‘zi eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Tarix kitoblaridan o‘qidimki, Chingizxon o‘ziga ham bironta yodgorlik qurdirmagan ekan. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘sha yaqin o‘tmishdan taxtalari sug‘urib olingan o‘rindiqning temir oyoqlari yodgorlik bo‘lib turibdi. “Ajoyib yodgorlik”, – deb o‘yladi Zohid.* T.Malik, Shaytanat. *– Ammo biz muslimlarni hurmat qilurmiz! – dedi Akvaviva. – Qadimiy masjidlarni buzdirmay, tarixiy obida tarzida asramoqdamiz.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Qaysi sha-*

harga bormasin, uning tarixi, o b i d a lari, u yerdan chiqqan buyuk zotlar haqida ma'lumotlar to'playdi. B.Qosimov, M.Behbudiy.

YOKI, YO, YOXUD, YOINKI Ayiruv bog'lovchisi, gapning uyushiq bo'laklari hamda qo'shma gap qismlarini bog'lashda qo'llanadi. **Yoxud, yoinki** so'zlari kitobiy uslubga xos. **Yo, yoki** bog'lovchilari gap tarkibida yakka va takror qo'llana oladi, **yo** oddiy so'zlashuvga xos. **Yoxud, yoinki** bog'lovchilari gap tarkibida takrorlanib kelmaydi, eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Hali bu kuning holva, agar qo'ylarni qayerga yashirganingni aytmasang y o k i pulini to'lamasang, go'shingni itlarim nimtalaydi... U.Hamdam, Muvozanat. *O'g'uzlar bosqin y o k i chopqin bo'lsa to'rt bulungga jarchi yoyib, tevarak-atrofda kun kechirayotgan ulusini chorlab kelar, cherigini shunday to'plardi*. I.Sulton, Bilga xoqon. *...olov yoqqan joyimizga kelgan edik, eshagim yechilib ketib, o'zim ketaversammi y o ketmasammi, deb bizga qarab turgan ekan.* X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. *Amirning qaysarligi tutdimi y o boshqa degulik gapi qolmadimi, har holda bular ishonadigan sabab qidirib o'tirmadi…* U.Hamdam, Muvozanat. *Hind elining kishilari qora tusli bo'lgani bois, qora tunni y o x u d osmonni, qora ko'zni yoki qoshni ham hindubacha derlar.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Jahon ahli faqat fotosuratlarda y o x u d videolentalardangina bilgan mo'jizalar yurtini o'z ko'zi bilan ko'rish, ming yillar bag'ridan yulib olingan shaharlarda kezish har kimga ham nasib qilmasdi*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Chamadonchamni ko'tarib, u yoqqa chopaman, bu yoqqa chopaman, qani endi, bo'yracha soya y o i n k i bir piyolagina yaxna topilsa!* H.G'ulom, Zamin yulduzlari. *...o'sha juftlik – er-xotinmi, y o i n k i oshiq-ma'shuqmi bunisini bilmaydi...* J.Fozil, Yaxshilar.

YOLG'IZ, YAKKA, TANHO, BITTA, BIR Sheriksiz, o'zgalarsiz, boshqa hech bir eshsiz, bir o'zi. **Yakka** so'zi ko'proq so'zlashuv nutqida qo'llanadi. **Tanho** so'zi badiiy uslubga xos. **Bitta, bir** so'zlarida sheriksizlik ta'kidi ochiqcha ifodalangan.

Y o l g' i z itning hurgani bilinmas, Y o l g' i z kishining yurgani bilinmas. Maqol. *Bu ish uchun y o l g' i z o'zim qabul javobi bersam-da, onasi bir chekkada qoldirilsa, ehtimol, puxta ish qilmag'an bo'larmiz.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Domla boshida chamandagul to'ppi, egnida kalta va tor shim, katak ko'ylak, yengini baland shimargan, bilagida kattakon tilla soat, o'zi y a k k a pivo ichib o'tirgan emish!* A.Qahhor, To'yda aza. *Yo o'zim y a k k a – Yuragimga qarshi bir so'z aytdimmi?* E.Vohidov, Kardiogramma. *Har neni ko'targan bir o'zi t a n h o, Bor na ta'mirchisi, na bir yukdoshi.* A.Oripov, Shoir yuragi. *Endi u o'z xayollari bilan t a n h o, yakkama-yakka qolgan. Shundanmi, qarilik alomatimi, ishqilib, keyingi vaqtlar tez-tez yuragi sanchib, ko'ngli bezovta bo'ladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *B i t t a o'zi emas, kimnidir ko'tarib kelyapti.* Sh.Xolmirzayev, Bir ko'rgan tanish. *Endi senga ishlashni kim qo'yibdi! O'tiravermaysanmi! B i t t a*

seni boqish qo‘limdan kelmaydimi! Sh.Xolmirzayev, Kechagi kun kecha. *Avtobus yo‘lda buzilib qoldi. Men b i r o‘zimmasman.* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i. *Darhol fartugimni yechib, eshikni ochdim. Sotimxon aka b i r o‘zlari edilar.* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i.

YOLG‘IZ BO‘LMOQ, YAKKA BO‘LMOQ (YAKKA-YAKKA BO‘LMOQ), YAKKA-YOLG‘IZ BO‘LMOQ, YAGONA BO‘LMOQ, TANHO BO‘LMOQ Sheriksiz bo‘lmoq, yolg‘iz qolmoq. **Yakka-yolg‘iz bo‘lmoq, yakka-yakka bo‘lmoq** so‘zlarida ma’no kuchli ta’kid olgan. **Tanho bo‘lmoq** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Ammo so‘qmoq y o l g‘ i z b o‘ l di. O‘z oti o‘zi bilan, yolg‘iz. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Ustozning... qo‘llari qaltirab, hozir nimasidir fosh bo‘lib qolishidan xavotirlanib turar, bizning muhabbatimizni qozonganiga ham ishonmaganday, shu sababli hamisha johil, kibrli, y o l g‘ i z b o‘ l ib tuyulardi.* N.Eshonqul, O‘lik mavsum. *O‘zining-ku, ikki dunyodayam achima hayvon bozorida shaltoq mol-qo‘ylardan avaylanib, y a k k a b o‘ l ib yurishini tasavvur qilolmasdi, inchunin o‘g‘illari ham ijirg‘anib, bosh tortishdi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Qor ostida qoldi sevgimiz, Sho‘rlik sevgi topmadi omon. Y a k k a-y a k k a b o‘ l di ismimiz, Har xil yo‘ldan ketdik har tomon...* R.Parfi, Ortiq ko‘rishmaymiz. *Bu zotlar urushda polk-polk bo‘lib jon berdi. Armiya-armiya bo‘lib jon berdi. Endi esa ... bitta-bitta bo‘lib ketyapti! Y a k k a-y o l g‘ i z b o‘ l ib ketyapti!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Ali Yazdiy yozadi: “Agar osmon gumbazi uning takrori bo‘lmaganda, bu gumbaz dunyoda y a g o n a b o‘ l ardi, agar somon yo‘li peshtoqining takrori bo‘lmaganda, bu peshtoq dunyoda yagona bo‘lardi”.* X.Davron, Bibixonim qissasi yoxud tugamagan doston. *Chuvrindining bu yigiti shaharda, balki butun mamlakatda ko‘rinishi jihatidan y a g o n a b o‘ l sa ehtimoldan xoli emas.* T.Malik, Shaytanat. *...xonning go‘zallikda t a n h o bo‘lgan bitta-yu bitta qizi tug‘ilganidan beri bir og‘iz ham so‘z aytgan emas.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Yer sayyorasi koinotda hozircha t a n h o b o‘ l gan... benazir maskandir.* M.Mirzo, Mehrga muhtoj xilqat.

YOLG‘IZLANMOQ, YAKKALANMOQ Bir o‘zi yolg‘iz qolmoq, yakkalab ajratib qo‘yilmoq. **Yolg‘izlanmoq** so‘zi keng tushunchaga ega. **Yakkalanmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi.

Bilmayman, nimaga bunday, kitobning ta’sirimi, o‘ylar girdobiga tushib qolganimdanmi, odamlarning ichida y o l g‘ i z l a n ib yurar edim. A.A’zam, Quroq. *Ergash bir firma magazinida qorovul bo‘lib ishlab yurdi, so‘ng u yerda ishlar chappa ketgach, yana ishsiz qoldi. O‘shandan buyon butunlay y o l g‘ i z l a n di.* U.Hamdam, Muvozanat. *Qulahmatning esa endi boradigan majlisi yo‘q. Gaplashadigan odami ham yo‘q. Moxovday y a k k a l a n ib, hech qayerga sig‘may qoldi.* A.Muxtor, Taqdir kimning qo‘lida. *Qolipingizda burishib, to‘zib yashayvering – ustingizdan kulaman, chunki siz men bilgan narsani bilmaysiz. Shuning*

uchun sochlaringizga oq oralayapti, o‘ylaringizda xalovat yo‘q, qo‘rquvdasiz, y a k k a l a n gansiz... M.Mengli, Mehmon.

YOLG‘IZLIK, YAKKALIK, YAGONALIK, TANHOLIK Sheriksizlik, yolg‘iz qolishlik. **Yolg‘izlik** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Yakkalik, yagonalik** so‘zlarida miqdor jihatidan bitta ekanlikka urg‘u beriladi. **Tanholik** so‘zi, asosan, kitobiy nutqqa oid.

– Y o l g‘ i z l i k ning o‘zi bir tutqunlik emasmi? – dedi Samijon kulib. A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Ichimda “y o l g‘ i z l i k kor qilibdi-da” deb qo‘ya qoldim. Ancha gaplashib o‘tirdik.* A.Qahhor, Xotinlar. *Andryushamni opasining oldiga qo‘yib qaytdim. Yana y a k k a l i k da, zabunlikda qoldim...* S.Ahmad, Turnalar. *Buxoro mullalaridan ikkitasi kelib yonimga cho‘kdi... Y a k k a l i k jonimga teggani uchun o‘zimcha “bular bilan biroz suhbatlashsam-chi”, deb o‘yladimda, yaqinroq borib salomlashdim.* Fitrat, Hind sayyohining qissasi. *Ularda Allohning har ikki olam yaratuvchisi ekanligi, y a g o n a l i k faqat ungagina xosligi... ifodalangan.* H.Homidiy, Olim, musavvir va shoir. *Unsin tumorcha shaklli hovlida aylanadi, t a n h o l i k va hasrat uning yuragini ezadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *U umrining ko‘p qismini shunday yolg‘izlikda, xavotirlikda o‘tkazgan, t a n h o l i k ka ko‘nikkan bo‘lsa ham, bu galgisi nihoyatda og‘ir tuyuldi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar.

YOLG‘ON I, NOTO‘G‘RI, TO‘G‘RI-NOTO‘G‘RI, YANGLISH, O‘TRUK (O‘TIRIK) Rostning zidi, noto‘g‘ri. **Yolg‘on** so‘zi ushbu ma’nosida gap, so‘z, xabar, xulosa, ma’lumot kabilarga nisbatan ko‘p ishlatiladi va ularning noto‘g‘ri, asossiz ekanligini anglatadi. So‘zlashuvda **yolg‘on** so‘zi o‘rnida shu ma’nosida **noto‘g‘ri** so‘zi ham qo‘llanadi. **To‘g‘ri-noto‘g‘ri** so‘zida belgi umumlashgan holda qabariq ifodalanadi. **Yanglish** so‘zi ko‘pincha *xabar, tasavvur* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi. **O‘truk (o‘tirik)** so‘zi eskirgan, ayrim tarixiy matnlar tarkibida uchraydi**.**

Endi bilsam, ko‘rgazmalar salmog‘ini oshirish va ko‘rgazmalar to‘g‘ri ekani haqida y o l g‘ o n tasavvurni kuchaytirish uchun ana o‘shandek tajribaga yo‘l ochib qo‘yilgan ekan. N.Boqiy, Qatlnoma. *Jo‘ralarov, quloq beringlar, ho‘o‘y, bu dunyoning bir chinini so‘ylayapman, bir y o l g‘ o n ini, y o l g‘ o n im – chin, chinim – y o l g‘ o n, – eshitgan quloqqa bovli, quloq berganlar aytsin – qaysini so‘yladim?* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *...Hikmatillo boshdayoq yanglishgan, boshdayoq u haqda n o t o‘ g‘ r i xulosa chiqargan!* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Chunonchi, ulug‘ olimning otasi Abdulloh saroyda xazinabon, xazinaga esa begonalar u yoqda tursin, hukmdorning qarindoshlari ham kiritilmaydi... – Balki, u ma’lumot n o t o‘ g‘ r i dir?..* O.Husanov, Ibn Sino visoli. *Bu orada Abdurahmon polvon narida kelinini tergab turgan Oftob momoning e’tiborini o‘ziga tortib, hozir o‘zi tilga olgan hikmatning nechog‘liq t o‘ g‘ r i-n o-t o‘ g‘ r i l i g i ni tasdiqlatib olgach, do‘stini battar burovga olishga tushadi.*

N.Norqobilov, Kurash. *Adabiyotning qonun-qoidalarini mutlaqo bilmaydi. Buni unga tushuntiradigan odamning o‘zi yo‘q. O‘zicha t o‘ g‘ r i-n o t o‘ g‘ r i xulosalar chiqarib yuripti.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Lola tuzukmi, ayajon? – Xotin turgan yerida dong qotib qoldi. Qunduz uni ayajon deb atadi, u yo y a ng-l i sh eshitdimi?! U xursandligidan entikdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Elchin Anvarga “Asadbekning qizini olyapman” deb y a ng l i sh gap aytdi. Xayolidagi ishini haqiqatga aylantirib yubordi.* T.Malik, Shaytanat. *Safarga bu balandparvoz o‘ t r u k gaplari yoqmadi.* I.Shomurodov, Mag‘lubiyat. *– O‘ t i r i k aytmang, jon jo‘ra, – deydi Nazar baxshi yalingudek bo‘lib. – Axir ming yillik do‘stmiz-a?..* N.Norqobilov, Kurash.

YOLG‘ON II**, YOLG‘ON-YASHIQ, ALDOV, ALDAM-QALDAM (ALDAM-QULDAM), UYDIRMA** Haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan voqelik, hodisa. **Yolg‘on-yashiq** so‘zida yolg‘onlik ma’nosi umumlashgan holda qabariq ifodalangan. **Aldov** so‘zi nutqda yolg‘on-yashiq so‘zlar bilan aldash jarayoniga nisbatan ishlatiladi. **Aldam, aldam-qaldam** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos. **Aldam-qaldam** so‘zida ma’noning umumlashganlik ta’kidi anglashiladi. **Uydirma** so‘zida to‘qib chiqarilganlik ta’kidi mavjud.

Yov makrini y o l g‘ o n yashirar. Maqol. *Yaxshidir achchiq haqiqat, lek shirin y o l g‘ o n yomon.* E.Vohidov, Yaxshidir achchiq haqiqat... *Xudo bergan yetmish-sakson yillik fursat dunyodan paqqos bexabar, qora g‘aflatda, temir devorlar ichida y o l g‘ o n-y a sh i q lar bilan o‘tib ketmog‘i hech gap emasdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *...Madaminbek haqida yozilgan kitoblar kam va ular, asosan, y o l g‘ o n-y a sh i q dan iborat.* X.Davron, O‘zbek o‘zligini bilsin. *Asadbek “ertaga senga shokolad olib beraman”, degan a l d o v ga uchgan go‘l bola singari yuvosh tortdi.* T.Malik, Shaytanat. *Men bu iblisona a l d o v ga uchib, bu to‘g‘rida na senga va na Normuhammad qushbegiga og‘iz ochmadim...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Tupurdim o‘sha brigadirligiga! Hayday qolsin. Ammo a l d a m-q a l d a m ish qilmayman.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *...Kamtarinning fe’l-atvori Hokisorga judayam o‘xshab ketardi. O‘shanday sodda, samimiy, beg‘ubor, a l d a m-q a l d a m dan yiroq...* A.Hamro, Shoirning janozasi. *Zohid uning u y d i r m a larini indamay o‘tirib eshitdi.* T.Malik, Shaytanat. *...oltmishinchi yillarning boshlarida u y d i r m a shior atrofida qancha shov-shuvlar, qancha dabdabalar bo‘lgan, bu haqda yozmagan na birorta gazeta, na radio, na televideniye qolgandi.* O.Yoqubov, Muqaddas.

YOLG‘ONDAN, YOLG‘ONDAKAM, (YOLG‘ONDAKA), YOLG‘ONDAKASIGA Yolg‘on tarzda, yo‘lg‘ondakasiga (xatti-harakatga nisbatan). **Yolg‘ondan** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yolg‘ondakam (yolg‘ondaka), yolg‘ondakasiga** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. Bu so‘zlarda belgi kuchli ifodalanadi. **Yolg‘ondaka** so‘zi aynan “yolg‘ondakam”ni anglatadi. **Yolg‘ondakasiga** so‘zida harakat tarziga alohida urg‘u beriladi.

Xashakdan hasham bichma, Y o l g‘ o n d a n qasam ichma. Maqol. *Bo‘lmasa, mening gapimga kirib, Zebixonning qulog‘iga sekingina shipshitib qo‘ysangiz: har kun y o l g‘ o n d a n bo‘lsa ham, bir soat, yarim soat o‘zidan ketib tursa...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tutqazilgan stakanni tikka turgan ko‘yi oxirigacha simirib, ketidan kolbasasini chaynab, “spasibo”sini aytdi-da, eri bo‘lmishga y o l g‘ o n d a k a m musht do‘laytira-do‘laytira chodirxonadan chiqdi.* E.A’zam, Shovqin. *– Yo‘q, kelaman, – deb Surayyo Abduzafar akaning orqasidagi eshikka qarab qo‘ydi. – Hali buyruqlar ham bor. O‘zi nima gap, Zafar aka? Abduzafar aka y o l g‘ o n d a k a m xomuza tortdi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Uning nazarida hamma narsa yolg‘ondanga o‘xshardi. Devorlar, uylar, eshikderazalar ham yo l g‘ o n d a k a s i g a o‘xshardi.* Mirmuhsin, Chiniqish.

YOLG‘ONCHI, ALDAMCHI, ALDOQCHI, KAZZOB, UYDIRMACHI, AVROQCHI (AVRAG‘ICH(I) Yolg‘on-yashiq gaplarni ko‘p aytuvchi. **Yolg‘onchi** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Aldamchi** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi. **Aldoqchi, avroqchi** so‘zlari shevalarda ko‘p ishlatiladi, bu so‘zlarda mazkur ma’no kuchli ifodalanadi. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar salbiy bo‘yoqqa ega. **Kazzob** so‘zida salbiy bo‘yoq birmuncha kuchli ifodalanadi. Bu so‘z bugungi kunda kam ishlatiladi.

Ko‘nglim bir muncha tinchlandi. Jadidlarga endi ishonib qoldim. Ulardan y o l g‘ o n ch i chiqmaydi. Yaxshi odamlar! Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Demak, y o l g‘ o n ch i ning jazosi o‘limdir.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *E, podsho osmonda, otam yer ostidagi zindonda! Ikki orani poraxo‘r amaldorlar bilan a l d a m ch i shayxlar to‘sib olmishlar.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Otabek nihoyatsiz “bo‘lg‘ani yo‘q” dan zerikib qaradi: – A l d a m ch i. – Bu aldashlar – aldash emas, siz hali qarab turing, qochqoq.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Yosh ilon shu topda aldovga laqqa uchganiga qattiq afsuslandi. Hali u o‘sha a l d o q ch i Jarchiga ishonib yuribdimi?! O‘sha Jarchini jinidan battar yomon ko‘rib ketdi!* F.Iskandar, Quyonlar va bo‘g‘ma ilonlar. *Fuzuliy lutf etib ketgan bir zamon, Go‘zallar vafosiz, a l d o q ch i dedim. Yoningda qolishga yo‘q edi imkon, Men sening yodingda qolmoqchi edim.* I.Mirzo, Sizni kuylayman. *Sen ham k a z z o b o‘g‘rilarni menim dargohima boshlab kelmishsan?* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Musallama k a z z o b o‘zini payg‘ambar deb e’lon qilganida bir ko‘zi ko‘r, ikkinchisi esa xiralashgan qariya kelib “payg‘ambar bo‘lsang, duo qilib, ko‘zlarimning nurlarini qaytar”, deb so‘rabdi. K a z z o b “kuf-suf” qilgan ekan, cholning ikkinchi ko‘zi ham ko‘r bo‘libdi.* T.Malik, Shaytanat. *Redaksiyani “gullatib” yurgan chaqimchi shu qadar u y d i r m a ch i, yolg‘onchi ham ekanki, ...bahona topolmasa, o‘zining ustidan ig‘vo qilib bo‘lsa-da, shu kungi ig‘vogarlik normasini bajarib olar ekan.* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. *Uydirmachini jazolagan fuqaro javobgarlikka tortildi.* Gazetadan. *Uning qora yo‘lini davom ettirgan boshqa eshonlar, so‘filar, har xil a v r o q ch i lar,*

tovlamachilarni fosh etaman. Oybek, Oy va shabadalar. *Endi redaksiyaning avrag‘ich voizlari musulmonlar birligi to‘g‘risida ko‘kraklariga urib, daryo-daryo so‘z quyadilar...* Oybek, Nur qidirib.

YOLG‘ONCHI BO‘LMOQ, ALDAMCHI BO‘LMOQ, ALDOQCHI BO‘LMOQ, KAZZOB BO‘LMOQ Yolg‘on-yashiqni ko‘p gapiradigan bo‘lmoq, aldoqchi bo‘lmoq. Qatordagi barcha so‘zlarda salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. **Yolg‘onchi bo‘lmoq** so‘zi uslub jhatdan betaraf. **Kazzob bo‘lmoq** so‘zlari, asosan, shevalarda ishlatiladi, bu so‘zlarda holat ma’nosi nisbatan kuchli ifodalanadi. **Avroqchi bo‘lmoq** so‘zida avrashlik ma’no ta’kidi ustun, **kazzob bo‘lmoq** so‘zida o‘taketgan darajadalik ta’kidi mavjud.

Choliga olib kelib qo‘yaman deb va’da qiluvdim, uning oldida ham yolg‘onchi bo‘ldim endi... X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Oyim juda yolg‘onchi-da... Agar u yolg‘onchi bo‘lmasa, o‘ziga shuncha atirlar olib kelgan, tilla soat taqdim qilgan kishini rasvo, yomon odam deydimi?* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Bolalarning bir-birlariga munosabatini muallimlar o‘zlarining kuzatuvlari asosida gapirib berishdi. Tashqi kuzatuv aldamchi bo‘lishi ham mumkin.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *E, ena-ya! Sochingizga oq tushganda aldamchi bo‘lib qoldingizmi?* U.Azim, Tong otgan taraflarda. *...Dunyoda ikkita benomus, aldoqchi bo‘lsa, bittasi o‘sha shaytoni lain.* J.Kamol, Adabiyot – nurli so‘z. *Umid, garchi aldoqchi bo‘lsa ham, harqalay, hayotimizni risoladagidek yakunlashimizga xizmat qiladi.* Gazetadan. *Muningiz yoshligida g‘irt xotinboz, kazzob bo‘lgan ekan-ku. Endi din peshvosi bo‘lib qopti.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘g‘li o‘g‘ri, kazzob bo‘lsa ham, Ona ko‘ngli umidga to‘lar: Hali odam bo‘ladi bolam, Hamma havas qilgulik bo‘lar.* O.Tolib, Ona ko‘ngli.

Y

YOLG‘ONCHILIK, ALDAMCHILIK, ALDOQCHILIK, KAZZOBLIK, ALDAM-QALDAMLIK Yolg‘on gapirishlik. Qatordagi **aldamchilik, aldoqchilik** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos, salbiy bo‘yoqqa ega. **Kazzoblik** so‘zida salbiy bo‘yoq yanada bo‘rtib turadi.

Bo‘ysunmas bolalarning yana bir toifasiga yolg‘onchilik xos bo‘ladi, – Islomiy jihatdan yolg‘onchilik og‘ir gunohlardan hisoblanadi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Mutlaq hokimiyat bor joyda xiyonat ham, aldamchilik ham, adolatsizlik ham bo‘lmay iloji yo‘q, begim!* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Albatta, bu jahonshumul, mutaraqqiy tizimga qarshilik qilish befoyda. Kishini, nihoyati, reklama bahonasida sodir etilayotgan ayrim aldamchilik lar tashvishga soladi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Agar besh dirhamlik xinoni ayamasang, kanizagingni bahosi besh barobar oshadi, deydi! Mana aldoqchilik, firibgarlik!* M.Ali, Sarbadorlar. *Bu ne aldoqchilik? Bu ne masxara? Men uchun qog‘ozga kim chekdi imzo?* E.Vohidov, Saylanma. *Axir kazzoblik da aylanib turuvdi-ku! Qudratli Hamdamboy unga da’vogar edi-ku, qozi-yu mir-*

shab mening tarafimda edi-ku! X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Men uni k a z z o b l i k da ayblab, zindonga tashladim.* M.Osim, Karvon yo‘llarida. *– Ishonavering, bizda a l d a m-q a l d a m l i k bo‘lmaydi, faqat aytganni qilsangiz bo‘ldi.* E.Malik, Shaytonvachchaning nayranglari. *Mazkur yo‘nalishda so‘nggi yillarda tarbiyalanuvchilar ongidagi a l d a m-q a l d a m l i k, ularning xulq-atvorini haddan tashqari qat’iy belgilash, ularga qattiq ta’sir etish, tanqidiy fikrlash tarziga ega bo‘lmagan qarashlardan voz kechish yordamida ko‘plab innovatsiyalar yo‘naltirildi.* A.Ahmedov, Pedagogika nazariyasi.

YOMONLAMOQ, YOMONOTLIQ QILMOQ, QORALAMOQ Biror kimsa yoki narsani yomonga chiqarmoq, ortidan yomon gapirmoq. Bu ma’noni ifoda etishda **yomonlamoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi va barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Qoralamoq** so‘zida ayblash ta’kidi anglashiladi, ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Yomonotliq qilmoq** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p qo‘llanadi. Bu so‘zda birovning nomini yomonga chiqarish ta’kidi bo‘rtib turadi

Jadid gazetda sizni so‘kkan bo‘lsalar, o‘z gazetamizda biz maqtaymiz, muallimni y o m o n l a ymiz. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Toshkentda meni “O‘rislarga sotilgan, o‘risparast” deb ig‘vo qilasan, bu yoqqa kelganingda esa “Ashaddiy o‘zbek millatchisi”, deb bularga y o m o n l a ysan – shumi menga aytadigan gaping?!* E.A’zam, Shovqin. *– E, bersa berib yuborar, – jahli chiqdi Muhammadning. – Nima, bir bechoraning qizini y o m o n o t l i q q i l ib tashlab ketaverasanmi?!* A.Taypatov, Tazarru. *– Yomon niyat qilmang, opa, Xudo saqlasin! – Yomon niyat yoqmaydimi senga, o‘sha paytda meni y o m o n o t l i q q i l ganlaring-chi? – Sizni y o m o n o t l i q q i l maganmiz. O‘zingiz... meni o‘g‘riga chiqargan edingiz.* T.Malik, Xazonrezgi. *– Faraz tug‘ilgan bo‘lishi mumkin. Lekin odamlar irim-sirimning quli bo‘lib kelishyapti-ku?! – Irim-sirimlarni q o r a l a shingiz yaxshi.* T.Malik, Devona. *...ular o‘sha kezlarda zo‘r berib shoir ijodidan siyosiy xatolarni qidirayotgan, uning nomini, ijodini q o r a l a shga urinayotgan edi.* M.Abdulxayrov, An’analarga esh, yangilanishga tashna.

YOMONLASHMOQ, YOMON BO‘LMOQ, RASVO BO‘LMOQ, RASVOLASHMOQ, OG‘IRLASHMOQ, OG‘IR BO‘LMOQ, CHATOQLASHMOQ, XURJUNLASHMOQ Yomon holatga o‘zgarmoq (vaziyat, sharoit, ahvol, sog‘liq va shu kabilar haqida). **Yomon bo‘lmoq, rasvo bo‘lmoq, og‘ir bo‘lmoq** so‘zlari vaziyat, ahvol kabilarga nisbatan qo‘llanib, ularning yomonlashgan holatda ekanligini anglatadi. **Yomonlashmoq, rasvolashmoq, og‘irlashmoq** so‘zlarida vaziyat, ahvol, sog‘liq kabilarning yanada yomon holatga o‘zgarganligi ifodalanadi. **Og‘irlashmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Chatoqlashmoq, xurjunlashmoq** so‘zlari ko‘proq ishning yomon tomonga ketishini bildiradi.

Men bu o‘rinda iqtisodiy muammolarni nazarda tutayapman. Lekin ahvol yaxshilanish o‘rniga tobora y o m o n l a sh moqda. E.Vohidov, Insonni pul, mol-dun-

yo emas, noto‘g‘ri tarbiya, haqsizlik buzadi. – *Men ham eshitdim, ota, xunuk gap bo‘libdi, – dedi Zunnun. – Y o m o n b o ‘ l di bu ish, shu sababdan sening yoningga keldim.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bir maktab bola ham kelayotgan ekan, shu oraga tushdi-yu, y o m o n b o ‘ l di.* A.Qahhor, Yillar. *Bu nodon o‘ylamabdiki, bu o‘rmonning o‘z xo‘jasi – arsloni bordir, u pinakka ketgandir, hademay uyg‘onar, uyg‘onsa ish r a s v o b o ‘ l ar...* T.Malik, Shaytanat. *Yaxlit granitdan iborat obyekt qa’ridan ham e’tiborni tortadigan biror narsa topib bo‘lmadi. Hafsala pir bo‘lib, kayfiyat r a s v o l a sh di.* A.Xolboyev, Yovuzlik. *Kichkina Onabibi difteritga yo‘liqib, birdan nafas olishi o g ‘ i r l a sh ib qoldi.* A.Muxtor, Chinor. *Kechasi bolaning ahvoli yana o g ‘ i r l a sh di, tongga yaqin nafasi tamom bo‘g‘ila boshladi.* A.Muxtor, Chinor. *...So‘nggi ikki kecha-kunduz ayniqsa o g ‘ i r b o ‘ l di, biz deyarli uxlamadik.* O.Yoqubov, Izlayman. *Lekin konda ahvol o g ‘ i r b o ‘ l ishiga qaramay, negadir, kasalxonada odam ko‘p emas.* A.Muxtor, Chinor. *Na bo‘ldi, bir nima yetmay, hisob ch a t o q l a sh di, Ko‘ngil xira, juda boshdan hushum uzoqlashdi*. Charxiy, Qiyolab o‘tdi. *Sexlardagi brigadalararo ijtimoiy musobaqa ishlari x u r j u n l a sh ib... qoldi.* “Mushtum”.

YOMONLIK, RASVOLIK, YARAMASLIK, QABIHLIK, RAZILLIK, BUZUQLIK, NOBOPLIK Yomon ish, razil, qabih xatti-harakat, qilmish. **Yomonlik** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yaramaslik, qabihlik, razillik, buzuqlik** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Yomonlik, noboplik** so‘zlarida belgi darajasi kuchsiz ifodalanadi.

Hech bir inson y o m o n l i k uchun yaratilmaydi. T.Malik, Shaytanat. *Ammo, o‘zing shohid, ko‘nglimda na g‘araz, na bir y o m o n l i k bor edi.* E.A’zam, Shovqin. *Kalomullohni ham o‘tga tashladilar. Gardun ul zotning boshiga solmagan hech bir r a s v o l i k qolmadi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Bu dunyoda tavba, qulluq qilish bo‘lmasin, chunki bu r a s v o l i k, ammo haqiqat oldida bo‘yin egish bo‘lsin.* A.Qodiriy, Suddagi nutq. *Tarbiyadan tashqaridagi bola bebosh va y a r a m a s l i k sari og‘adi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Bu q a b i h l i k faqat uning qo‘lidan keladi, deyishi muqarrar edi.* T.Malik, Shaytanat. *Odamzotning tabiati qiziq. Mavridi kelganda, yaxshilikni unutib, q a b i h l i k ni kechirib ham yuboraveradi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *O‘shanda u ...mana shu qotil to‘dalarning r a z i l l i k larini, oxir-oqibat o‘z qavmining ne ahvolga kelib qilayotgan qilmishlarini qalamga olgan ekan-da...* S.O‘nar, Begona mehmon. *Raqiblarimiz esa boshqa bir r a z i l l i k haqida reja tuzib, bizlarni yana dog‘da qoldirish payida yuribdi.* A.Mirzo, Suiqasd. *Hamma b u z u q l i k larni ko‘rib, ko‘ngling ag‘dariladi.* T.Malik, Shaytanat. *Ushbu asarlarda ijodkor o‘tmishdagi mehnatkash xalq hayotining fojiaviy manzaralarini aks ettirish, ijtimoiy n o b o p l i k, axloqiy tubanlik, ma’naviy qashshoqlik singari illatlarni hajv olovi bilan kuydirishga intiladi.* S.Sodiq, Mohir so‘z musavviri. *Odam bolasi sarxushlangan sari kim bilandir gaplashgisi, o‘zining mard-u may-*

don ekanini aytib maqtangisi yoki hayotining n o b o p l i k laridan zorlangisi keladi. B.Rizo, Ham tahdid, ham tahqir.

YOMONLIK QILMOQ, RASVOLIK QILMOQ, YARAMASLIK QILMOQ, QABIHLIK QILMOQ, RAZILLIK QILMOQ, NOBOPLIK QILMOQ Yomon, salbiy sifatlatlarni namoyon qilmoq; o‘zgalarga yomon ishlar qilmoq. **Yomonlik qilmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Rasvolik qilmoq, yaramaslik qilmoq, qabihlik qilmoq, razillik qilmoq, noboplik qilmoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. Bu so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Yomonlik qilmoq, noboplik qilmoq** so‘zlarida harakat darajasi kuchsiz ifodaga ega.

Chunki bunday do‘st dushman tarafidan senga y o m o n l i k q i l ishdan ham andisha qilmaydi. T.Malik, Odamiylik mulki. *Lekin “bo‘lari bo‘ldi”, deb indamay yuraversa, bu quturgan bek ertaga beshbattar y o m o n l i k l a r q i l ishi mumkin emasmi?* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Muhammadsolih otlig‘, ey birodar, Bu r a s v o l i g‘ ni q i l ding sarosar.* Pisandiy, Muhyi haqida hajviya. *Reja ajoyib shaklda amalga oshgan edi. O‘sha kundan so‘ng, Fotih Sulton Mehmet aslo y a r a m a s l i k q i l madi.* Gazetadan. *...Bu dunyoda birov yolg‘on so‘zlashi, q a b i h l i k q i l ishi mumkinligiga ishonmaydigan sodda, ...to‘g‘ri kishi edi.* O.Muxtor, Katta bilan kichik munosabati. *Bu ko‘hna dunyoda Alloh irodasi bilan yaratilgan eng tilsim mavjudot inson qo‘sh ko‘zi tuproqqa to‘ymaguncha r a z i l l i k q i l ishni qo‘ymaydi.* A.Abdiyev, Muallaq odam. *Ayniqsa, men ba’zi hikoyalarni o‘qib juda qo‘rqdim. Yo‘q, voqealardagi sirlilik va g‘ayritabiiylikdan emas, hayotida r a z i l l i k q i l ayotgan, shaytonga bo‘ysunayotgan... kimsalarning oxir-oqibatda qanday ahvolga tushganlarini, olayotgan jazolarini his qilib qo‘rqdim.* O.Mo‘min, Mahorat izlanishlardan keladi. *Man sanga aytsam, mani shu Qayumjonim saal n o b o p l i k q i l di. U tul qolgan kelinim bilan yetim nevaralarimni uydan quvgan.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *O‘ylaymanki, ...inson o‘ziga-o‘zi hisob berib tursa... o‘zini-o‘zi tergab borsa, odamga o‘xshab yashayapman, desa bo‘ladi. Aks holda, odam izdan chiqib ketishi, ko‘p n o b o p l i k q i l ib qo‘yishi ham mumkin.* M.Sa’diy, O‘z qadrini bilgan qadr topadi.

YONMOQ I, O‘T OLMOQ, ALANGA OLMOQ, ALANGALANMOQ, OLOVLANMOQ O‘tda kuymoq, olov ichida bo‘lmoq. **O‘t olmoq, alanga olmoq, alangalanmoq, olovlanmoq** so‘zlarida “o‘t”, “alanga”, “olov” ma’no uzvlari alohida ta’kidga ega. **Alangalanmoq, olovlanmoq** so‘zlari nisbatan nofaol, kitobiy uslubga xos.

To‘qayga o‘t tushsa, ho‘l-u quruq baravar y o n adi. Maqol. *Shayx Asadullo ta’zim bilan xatni qaytarib oldi-da, qo‘ynidan chaqmoq, pilta chiqardi. Issiq qumtepa oldida pilta tez y o n di.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Odam olovni avaylamasa, o‘z uyini olov oldirib yuboradi. Butun... dunyoni o‘t o l dirib qo‘yadi!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Qo‘li bo‘shlar bir chekkaga*

chiqib, damlarini ichlariga yutib turganlarida bir necha quloch joyda havoni lov etib o‘t oldi. A.Muxtor, Chinor. *Tutayotgan somon g‘arami birdan lov etib alanga oldi.* G‘.Shermuhammad, Langartog‘ yo‘lida. *Rasmiy xatni burnimga taqagan suratchi to‘satdan cho‘ntagidan zajigalka olib chaqdi va olovni qog‘ozning chetiga tutdi. Hujjat qorayib-buralib turdi-da, birdan “pov” etib alanga oldi.* A.Yo‘ldosh, Yetim so‘z. *Radiokarnayi osilib qolgan tank to‘xtadi-da, birozdan keyin alang alan di.* I.Rahim, Chin muhabbat. *U so‘qir kabi qo‘llarini oldinga cho‘zgancha tusmollab qadam tashlaydi… Nogahon uzoqda yalt-yult alangalanayotgan gulxanga ko‘zi tushdi.* G‘.Shermuhammad, Quduq. *Ramon harbiy bazasiga qo‘nayotgan uchoqning olov lan ib yerga qulashi oqibatida esa uchuvchi yordamchi tan jarohati oldi.* Gazetadan. *Buning chorasi uchun olimlar shohga yumaloq, g‘ovak ichiga qo‘rg‘oshin, bronza va turli portlovchi moddalar to‘ldirilgan, olov lan tirish uchun piligi bor bomba yasab beradilar.* T.Tog‘ayev, Iliktin ixtiyoring bermagil…

YONMOQ II**, KUYMOQ, O‘RTANMOQ** Ruhiy iztirobga tushmoq. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yonmoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Kuymoq** so‘zi bu ma’noda so‘zlashuv uslubida keng ishlatiladi. **O‘rtanmoq** so‘zida belgi darajasi kuchli aks etadi.

Faqat vujudini yon dirayotgan alanganing pasayganini sezdi. T.Malik, Shaytanat. *Seni desam, ichim to‘lib, Olov yon ar, yor-yor.* A.Muxtor, Chinor. *O‘n kundan beri huzuringizga kelolmaganimning sababi mana shu maktub. Buni sizdan yashirsam dilim kuyadi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xadichaxon esa ezildi, kuydi, o‘rtandi, xo‘rlanib-xo‘rlanib achchiq-achchiq yig‘ladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Siz ham manim kuygan jonimga o‘t yoqmang-da, agar qo‘lingizdan kelsa, bu o‘rtang‘an singlingizni tinchiting.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

Y

YOPMOQ, BEKITMOQ (BERKITMOQ) Ochilgan, ochiq holdagi predmetlarni yopiq, yopilgan holatga keltirmoq. **Yopmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Berkitmoq** so‘zi, asosan, shevalarda qo‘llanadi.

Dodxo darchani zichlab yop di, joyiga borib tasbeh o‘girishga kirishdi. A.Qahhor, Dahshat. *Rahima aya boshqa churq etmadi, …bir zum ravon derazasi orqali hovliga nigohi yetganicha termilib turdi-da, boshini xam qilganicha ichkariga kirib eshikni ohista yop di.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Aka singlisining peshonasidan o‘pdi. Yo‘lakka qarab qo‘yib, eshikni bekit di.* Sh.Xolmirzayev, Baxtli bo‘linglar. *Eshikni Salma ochdi va Habibani ichkari kirgizib, qaytadan mahkam berkit di.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Kechasi ichkariga ilon yo boshqa gazanda kirib olmasligi uchun eshikni zichlab berkit ib yotishardi.* Q.Kenja, Toshqin.

YOPPASIGA, BARAVARIGA, BIRAKAY, BIRAKAYIGA, BIRVARAKAYIGA (BIRVARAKASIGA), BIRYO‘LA, BIRATO‘LA(SI), BIRDANIGA, JOVLIK Hammasini to‘liq qamragan holda, hech birini chetda

qoldirmagan holda. **Baravariga** so‘zida bir vaqtdalik ta’kidi ham bor. **Birvarakayiga, birato‘la, biryo‘la** so‘zlarida harakatning bir urinishda bajarilganlik ta’kidi bor. **Jovlik** so‘zi harakatning yoppasiga amalga oshish ta’kidiga ega, shevaga oid.

Sizning tog‘liqlaringiz bir vaqtlar y o p p a s i g a ko‘chirilganlar. O‘ttiz besh yildan beri ezilib yashaydilar. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Gohida Tangri taolo qish sovuqlarini yuborganida dalalardagi qurt-u qushlar y o p p a s i g a halok bo‘lib ketishadi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *– Ketamiz, qadrdon uyimizga ketamiz! – b a r a v a r i g a qichqirib yuborishibdi.* X.To‘xtaboyev, Yovvoyi echkilar. *Qushlar shu qadar ko‘p ediki, go‘yo har yaproqda bittadan qush o‘tirganday, qushlar emas, million yaproqlar b a r a v a r i g a tinimsiz chug‘urlar edi go‘yo.* S.Sayyid, Sariosiyo osmonlari. *Erta-indin saf-saf temir tuyoqlar Dalalarga b i r a k a y hammasi chiqur.* Mirtemir, Asarlar. *Har yoqqa taralsin tanburim tovushi, B i r a k a y to‘xtalsin ko‘zlarning yoshi.* Mirtemir, Asarlar. *...asfaltni b i r a k a y i g a shipillatib supurib o‘tgan muzdek yel endi Ummatning etini junjitdi.* Shuhrat, Jannat qidirganlar. *Yoz oylarining birida Omontoy b i r v a r a k a y i g a o‘n kuncha ustaxonaga kelmay, yo‘q bo‘lib ketdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ba’zan o‘ylab qolaman. Agar falon yillarda yashagansan, tirik yurgansan deb yuqoridagi siymolarni ham b i r v a r a k a y i g a rad qila boshlasak, umuman, adabiyotga hojat qolarmikan?* A.Oripov, O‘zbekning o‘z shoiri. *Yaqinda “Oriyat” nomli gazetaning b i r y o‘ l a uchta muxbiri bilan tanishish sharafiga muyassar bo‘ldim.* N.Oston, Qizil to‘qimachi. *U hujraga kiriboq hamma gapni b i r y o‘ l a aytdi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Xurram qotma kulgan bo‘ldi: – Undan ko‘ra, b i r a t o‘ l a sindirib bera qolay, a?* N.Norqobilov, Kurash. *Bag‘ri ochiqligi shundaki, tog‘dagi konda ishlab, qishloqqa uch-to‘rt haftada bir kelib-ketuvchi dadamdan b i r a t o‘ l a undirib olishini aytib, menga shirinliklarni nasiyaga beraveradi*. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *–Buvijon, buvi! Suyunchi bering! Suyunchi! Sizga medal berilibdi!.. – Hamma, b i r d a n i g a yuz-ko‘zlarida quvonch Sarviniso momoga qarab qolishgandi...* D.Qo‘ldosh, Siringizni ayting, momo. *Yosh avlod ham b i r d a n i g a mas’uliyatni bo‘yniga olishga tayyormikan?* N.Qobul, Katta haqiqat nuri. *Olomon qilichni yalang‘och qildi. Sakkiz yuzi birdan j o v l i k ot qo‘ydi*. “Ochildov”.

YOQAVAYRON, YOQAVALANGOR Yoqa tugmalari solinmagan. Har ikki so‘zda belgi kuchli ifodalanadi, ammo **yoqavalangor** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Shu chog‘da yurish-turishi telbanamo, pala-partish kiyingan, ...y o q a v a y r o n bo‘yniga galstuk ham taqib olgan Olim pildirab o‘tib qoladi. Q.Norqobil, Zamindan olis ketma. *Kutilmaganda u qizning jasadini maysazorda qoldirib, yiqilib-suringanicha xonaga kirib bordi. Y o q a v a y r o n, hamma yog‘i qon,*

ko‘zlari telbanamo boqayotgan yigitni ko‘rib, Muazzam devorga yopishganicha, qo‘rquvdan dag‘-dag‘ titrab yig‘lay boshladi. E.Norsafar, Ko‘zgu. *Ostonada sochlari chekkalariga yopishgan y o q a v a l a ng o r Viktor turardi.* Sh.G‘ulomov, Cho‘l belida.

YORDAM, KO‘MAK, MADAD Moddiy, ma’naviy yoki boshqa jihatdan ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash. **Yordam** so‘zi keng tushunchaga ega. **Ko‘mak** so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Madad** so‘zi dalda bo‘lishlik ta’kidi anglashiladi.

– Bolalar, – dedi u. – Balki, eshitgandirsizlar, ertadan boshlab barcha o‘qituvchilar va yuqori sinf o‘quvchilari kolxozga y o r d a m ga chiqadi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Shifoxona dahlizigacha bardam yurib kelgan Po‘lat holsizlana boshladi. Reanimatsiya xonasiga yetganda gandirakladi. Doktor yonida bo‘lmaganida chalqancha yiqilishi mumkin edi. Orqada kelayotgan hamshira y o r d a m ga shoshildi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Shunda ular hiyla-nayrang ishlatish, sotqinlar k o ‘ m a g i dan foydalanish yo‘liga o‘tadilar...* D.Bobojonov, M.Abdurasulov, Abadiyat farzandlari. *O‘zining ruhiy madadi, k o ‘ m a g i bilan hamisha Sohibqironga kamarbasta bo‘lgan Mir Sayyid Baraka to so‘nggi nafasgacha Sohibqiron Amir Temur bilan birga umrguzaronlik qildi.* M.Ali, Amir Temur solnomasi. *Ammo Amir Husayn hech qanday sababsiz Amir Temurga m a d a d ga kelmaydi.* M.Sobirov, Sohibqiron Amir Temur faoliyatidagi mag‘lubiyat – Loy jangi haqida. *Jumaboy bilan Shermat... zavodga piyoda qatnaydilar, tramvay kirasiga sarf bo‘ladigan chaqa ham harna ro‘zg‘orga m a d a d...* Oybek, Tanlangan asarlar.

YORDAMLASHMOQ, YORDAM BERMOQ, YORDAM QILMOQ, KO‘MAKLASHMOQ, KO‘MAK BERMOQ, MADAD BERMOQ, QARASHMOQ, BOQISHMOQ, YORLASHMOQ Moddiy, ma’naviy yoki boshqa jihatdan qo‘llamoq. **Yordamlashmoq, yordam bermoq, yordam qilmoq** so‘zlari keng tushunchaga ega. Bu so‘zlar nafaqat moddiy jihatdan ko‘mak berishga, balki biror xatti-harakatni amalga oshirishda ko‘rsatiladigan yordamga nisbatan ham qo‘llanadi. **Madad bermoq** so‘zida dalda bo‘lishlik ta’kidi mavjud. **Qarashmoq, boqishmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Yorlashmoq** so‘zi eskirgan so‘z.

Kumushni o‘qtin-o‘qtin og‘riq ushlamakda, doya xotin va O‘zbek oyim unga o‘zlari bilgan udumlar bilan y o r d a m l a sh moqda edilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Doktorlarga xizmat qilib, kasallarni tuzatishga qo‘limdan kelganicha y o r d a m l a shsam, ko‘nglimdagi dog‘ biroz ketarmikan deyman...* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Aytganday, Ziyoxonov qalay, y o r d a m b e r yaptimi?* A.Muxtor, Chinor. *Kamol akasining ahvolini tushunib yetgan, lekin unga qanday y o r d a m b e r ishi mumkinligini tasavvuriga sig‘dirolmayotgan edi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Bizni Andijonda kutishyapti. Sheriklarimizning Andijonga yetib olish-*

lariga ham y o r d a m q i l sangiz. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. – *Kamida o‘n yilga uchib ketasan. – Men ularga hech qanday y o r d a m q i l ganim yo‘q. Va’da ham bermaganman.* T.Malik, Shaytanat. *Erining mahsisini artishga k o ‘ m a k l a sh ib, yelpib qo‘ymoq uchun izn so‘radi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Saidga o‘zga bir vazifa yuklatildi – yozilayotgan yangi tarix ishiga k o ‘ m a k l a sh ish; vazifaning g‘oyat muhimligi aytilib, avval egallab turgan lavozimidan ozod etildi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Shoir unga qanday k o ‘ m a k b e r ishni, qay tariqa tasalli berishni bilmay shoshib qoldi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *...u jahongirlik faqat jang-u jadal yo buzg‘unchilik emas, bil’aks notinch o‘lkalarni birlashtirib obod etish, el-ulus manfaati uchun zarur xayrli binolar tiklash, donishmand-u shoirlarga k o ‘ m a k b e r ish, ilm-u fanni rivojlantirish deb anglardi.* X.Davron, Sohibqiron. *Hukumat nomidan xalqqa m a d a d b e r ish uchun, ofatga qarshi kurashni uyushtirish uchun kelgan.* A.Muxtor, Chinor. *Xuddi bexosdan dimog‘ga urgan tutun hidi cho‘lda adashgan yo‘lovchiga kuch berganidek, jiyda hidi bolalarga m a d a d b e r di.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *– O‘zingiz ham o‘tiring biz bilan, – deydi u bir vaqt kirib-chiqib dasturxonga q a r a sh ayotgan Zeboga.* E.A’zam, Shovqin. *Jiyanim turistlar idorasida ishlaydi, o‘tgan shanba kuni uyga kelib: “Bu yil turist ko‘p, odam yetishmayapti, shahrimizda ikki kun to‘xtaydigan bir mehmon bor, q a r a sh ib yuboring”, – deb qoldi.* A.Qahhor, Hikoyalar. *Otasi bir hafta uyda bo‘lsa, yigirma-o‘ttiz kun kasalxonada yotardi. Uni hozir olib ketishga chog‘langan Jamshid “Bo‘ldi, endi bu yoqqa olib kelish yo‘q, do‘xtirlar uyga borib b o q i sh adi”, deb qaror qildi.* T.Malik, Shaytanat. *Komil bo‘lib, elga ko‘p aralashdi, Ish o‘rganib, bir nechaga y o r l a sh di.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”.

YORDAM OLMOQ, KO‘MAK OLMOQ, MADAD OLMOQ O‘zgalardan moddiy, ma’naviy yoki boshqa jihatdan ko‘mak olmoq. **Yordam olmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Ko‘mak olmoq, madad olmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

U bir necha yil burun boylarga qarab ayyuhannos tortardi. Hozir Moskvada boylardan y o r d a m o l ib, gazet chiqaradi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shundan so‘ng u... ustozi Munavvar qori Abdurashidxonov ko‘magida moddiy y o r d a m o l ib, Germaniyaga o‘qishga borish uchun Maskovga jo‘naydi.* S.Ahmad, Fitrat va Murodiy. *–...Islom lashkarlari hozircha ulardan k o ‘ m a k o l adilar keyin... – Keyin... Bugungi ko‘mak iplari ertaga tobe bo‘yindagi zanjirga aylanajak.* T.Malik, Devona. *Maqsadlari k o ‘ m a k o l ib, yana mo‘g‘ul ulusini egallash edi; mirzo muruvvat qilmadi, ba’zisini asir qildi: ba’zilarini birin-sirin viloyatlarga tarqatdi.* Bobur, Boburnoma. *...Unda g‘anim aniq edi: inglizlar, farangilar... bunda bir qanot o‘rislardan m a d a d o l adi, boshqasi inglizlardan.* T.Malik, Devona. *Albatta, Oliyaning bu xatti-harakatlari besamar ketmadi. Samar xotinining fidoyiligidan juda katta m a d a d o l di...* O.Sharafiddinov, Ajalni yenggan adib.

YORDAMCHI, KO‘MAKCHI, KO‘MAKDOSH, MADADKOR, QO‘LDOSH, YOVAR Biror ishda o‘zgalarga yordam beruvchi (kishilar, jonivorlar, narsa-predmet, tashkilot kabilarga nisbatan). **Yordamchi, ko‘makchi** so‘zlari barcha nutq uslublarida erkin almashinib qo‘llana oladi. **Ko‘makdosh, madadkor** so‘zlari nisbatan nofaol, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Yovar** so‘zi bugungi kunda eskirgan.

Rejissyor y o r d a m ch i si Sobirjon kirib, ayrim-ayrim ko‘chirilgan rollarni egalariga taqsim qildi. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Bir paqir suvgayam, bir tutam o‘tingayam er yoki xotin o‘zlari yugurgan paytlarda, bir g‘o‘lani arralashga to‘g‘ri kelganda yana sherik, y o r d a m ch i – farzandning o‘rni bilinadi.* Q.Kenja, Toshqin. *Xotin – uy bezakchisi, Er – uy k o‘ m a k ch i si.* Maqol. *Farzand tarbiyasiga ota-ona mas’ul, maktab esa bu sohada k o‘ m a k ch i.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Axir butun borliq… menga k o‘ m a k d o sh ekan, hech shubha yo‘qki, uddamdagi vazifani bekam-u ko‘st bajargumdir!* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Turmushda boshingga har qanday jafo tushsa, hamdardingu. Teskari aylanuvchi falakdan har balo kelsa, k o‘ m a k d o sh ing u.* “Oila psixologiyasi”. *Inson ideali koinot singari cheksiz... Masalan, mashhur ertak qahramoni Semurg‘ qush inson orzusini ro‘yobga chiqaruvchi m a d a d k o r kuch timsolidir.* O.Tog‘ayev, Iftixor. *Zariadr: Nafaqat yor, balki m a d a d k o r im ham o‘zing... Sen ham ishtirok etasan.* G‘.Karimiy, Qadimiy sevgi qissasi. *Yaxshi bilan bo‘lsang yo‘ldosh, og‘ir ishingda u q o‘ l d o sh.* Maqol. *Aqlli aqlliga yo‘ldosh, Yomon yomonga q o‘ l d o sh.* Maqol. *Darhol azonga buyurib, namozdan so‘ng kaminaga: “Xayr, Muhammad, y o v a r ga ayting, tamomi sarbozlari bilan mani chodarim va chodar qanoti orqasida zohir va tayyor bo‘lib tursin”, deb amr qildi.* M.Y.Toib, Tarixi Alimquli amirlashkar. *Y o v a r i yo‘qqa tushodur mojaro, Yordami yo‘q xor o‘lodur xalq aro.* R.Xo‘qandiy, Zarbulmasal.

Y

YORISHMOQ I, YORUG‘LASHMOQ, YORUG‘ BO‘LMOQ, CHAROG‘ON BO‘LMOQ, YORQIN BO‘LMOQ, MUNAVVAR BO‘LMOQ, PORLOQ BO‘LMOQ, RAVSHAN BO‘LMOQ, RAVSHANLASHMOQ, OCHILMOQ, NURAFSHON BO‘LMOQ Nur, yorug‘lik tushishi natijasida yorug‘ holatga kelmoq. **Yorishmoq, yorug‘lashmoq, ravshanlashmoq** so‘zlarida belgi darajasi kuchsiz ifodalanadi. **Yorug‘ bo‘lmoq, charog‘on bo‘lmoq, porloq bo‘lmoq** so‘zlarida yorug‘lik darajasining yuqori ekanligi anglashiladi. **Ochilmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Munavvar bo‘lmoq, porloq bo‘lmoq, nurafshon bo‘lmoq** so‘zlari badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Ravshan bo‘lmoq, yorqin bo‘lmoq, ravshanlashmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubga xos.

Tongga yaqin qor tindi, Asta y o r i sh di osmon. Tepalikka ilk nurin Sochdi xurshidi jahon. E.Vohidov, Nido. *Quyosh hali chiqmagan, lekin atrof y o r i shgan edi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Ko‘z oldim y o r u g‘ l a sh di. “Nahot, eshitmagan*

bo‘lsang meni”, – dedi so‘zlarning biri. X.Davron, Ertaklardan biri. *Sen ila qolsaydim bir umr zora, Chunki y o r u g‘ l a sh di endi har tunim!* T.Eshbek, Yo‘limni yoritgan dorilfununim! *Bordi-yu, kechasi ham kunduzgidek y o r u g‘ b o‘ l sa-da, quyoshning o‘rniga oy chiqib tursa. Yoki hech ham kun botmasa. Juda alomat bo‘lsa kerak.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Biz qalliqqa borganda, oy y o r u g‘ b o‘ l ar.* Maqol. *Chor atrof birdan ch a r o g‘ o n b o‘ l ib ketdi: qahvaxonaning turfa chiroqlari rang-barang tusda tovlandi.* M.Ahmedova, Taqdir. *Ikki qalbning qizg‘in cho‘g‘ida Butun olam b o‘ l di ch a r o g‘ o n...* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Quyosh ufqdan pastga cho‘kishi bilan sayyora y o r q i n roq b o‘ l adi.* Gazetadan. *E’tibor bering, yulduz qanchalik y o r q i n roq b o‘ l sa, u shunchalik kichik bo‘ladi.* Gazetadan. *U kelib turganda mulla Norqo‘zi tashqarida – mehmonxonada yotib yuradi va uyini allaqanday nurdan m u n a v v a r b o‘ l gandek sezadi.* A.Qahhor, Mayiz yemagan xotin. *Quyosh botsa, nima bo‘pti? Axir u ertaga yana olam m u n a v v a r b o‘ l ishi uchun ufqdan bosh ko‘taradi!..* Z.Qurolboy qizi, Kasal qush. *P o r l o q b o‘ l sa yo‘llari, Oriqligi bilinmas. Garchi oriq qo‘llari...* M.A’zam, Saylanma. *Oygul turishi bilan Saroy charaqlab ketdi, Hamma yoq b o‘ l ib r a v sh a n, Uylar yaraqlab ketdi.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Shifoxonaga olib ketishganmi ularni? Asadullaning ko‘z oldi biroz r a v sh a n l a sh di; darhaqiqat, yengil-yelpi kuygan bo‘lsa, davolagani olib ketishgandir...* T.Malik, Shaytanat. *Ko‘zlari nurdan qamashdi. Qancha vaqt o‘tganini bilmaydi. Bir vaqt nur kuchdan qolib, ko‘z oldi r a v sh a n l a sh di.* T.Malik, Shaytanat. *Qop-qora bulutlar tarqab, kun o ch i l ib ketdi.* Gazetadan. *Bemor ko‘z ochib jilmayganidek sharqdan yorishib, atrof n u r a f sh o n b o‘ l a yotgan tong bugun o‘zgacha edi.* X.Safarov, Uyg‘onish. *Ayni o‘sha asnoda ajabtovur yashin chaqnadi-yu, uy ichi op-oydin nurdan ko‘zni qamashtirguday n u r a f sh o n b o‘ l di va oyog‘ining tagida yer chayqalayotganligini sezdi.* N.Qilich, Zilzila. *Bu kun quyosh qanchalar porloq va n u r a f sh o n b o‘ l masin, unga hech kim muhabbat izhor qilmadi, muloyim nurlarini simirmadi...* Z.Qurolboy qizi, Ayol.

YORISHMOQ II**, OCHILMOQ, RAVSHANLASHMOQ, RAVSHAN BO‘LMOQ, NURAFSHON BO‘LMOQ** Tundlik holati tarqab, kayfiyati ko‘tarilmoq, tabiati ravshanlashmoq. **Ochilmoq** so‘zi bu ma’nosida so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. Bu so‘z ko‘pincha *chehra, chiroy* so‘zlariga bog‘lanib keladi. **Ravshan bo‘lmoq, ravshanlashmoq, nurafshon bo‘lmoq** so‘zlari nisbatan nofaol, mazkur ma’noda o‘rni bilan badiiy va publitsistik uslublarda ishlatiladi.

U do‘mbira bandini asabiy holatda siqib, siqimlab, shu o‘y-xayollar og‘ushida sassiz guvranib o‘tirarkan, kutilmaganda esiga Xurram qotma tushib qoldi-da, tund afti avval y o r i sh ib, so‘ng misli gulday yashnab ketdi. N.Norqobilov, Kurash. *– Elmirajon! Azizginam! – dedi rejissyor chehrasi yanada y o r i sh ib.*

– *Bergman boshqa, Chaldratyan boshqa!* E.A'zam, Shovqin. *Enaxonning yuzi birdaniga o ch i l di. Lablariga keng bir tabassum yoyildi.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *...Xotinining chehrasi o ch i l ib ketdi-da, burilib ketar ekan, qizlarga xos sho'xlik bilan aylanib, dedi: – Bir narsangizni buzib qo'ydim, aytsam urishmaysizmi?* A.Qahhor, Mayiz yemagan xotin. *Asadbek xotiniga maqsadini ayon qilmagan edi. Shu sababli sovchilarning kirib kelishi Manzurani shoshirib qo'ydi. Hovlida ikki notanish juvonning paydo bo'lishidan avvaliga ko'ngli r a v sh a n l a sh di.* T.Malik, Shaytanat. *Sharifning dimog'iga yoqimli atir isi urilib, ko'ngli r a v sh a n l a sh di.* T.Malik, Shaytanat. *Odam yaxshi yuvinsa, toza kiyinsa, tabiati r a v sh a n b o' l adi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Lekin antiqa bir shirinlikni tatib ko'rgan odam uning ta'm-totini qo'msagani kabi, ko'ngli allanimadan n u r a f sh o n b o' l ib o'tirardi.* E.A'zam, Shovqin.

YORUG', NURLI, CHAROG'ON, YORQIN, MUNAVVAR, PORLOQ, RAVSHAN, NURAFSHON 1. Nur tushishi natijasida yuzaga kelgan yog'duli holat. **Charog'on, yorqin, munavvar, porloq, nurafshon** so'zlari ko'proq badiiy va publitsistik uslublarda qo'llanadi. **Charog'on** so'zi yorug'likning yuqori darajada ekanligini anglatadi. **Nurafshon** so'zida nurning baralla sochilib turishi alohida ta'kid olgan.

Oy to'lgan bo'lmasa ham, juda y o r u g', shabadada silkinayotgan terak barglarini bitta-bitta sanab chiqish mumkin. P.Qodirov, Qora ko'zlar. *Umida g'ijinib o'zini projektor y o r u g' idan chetga oldi.* A.Muxtor, Chinor. *N u r l i tong oqarar, tun bo'lar oxir, Senga tilaklarim shu tong kabi oq.* H.Xudoyberdiyeva, Saylanma. *...Tunlari ch a r o g' o n shunday shaharda, Hech kimga ko'nglimni yora olmayman.* M.Yusuf, Onamga xat. *Birdan yengil tortdi-ya! Tang-u tor dunyo birdan yorishib, kengayib ketgandek bo'ldi. Ey, bor ekansan-ku, dunyoyi ch a r o g' o n!* E.A'zam, Shovqin. *U ultrabinafsha spektrometr yordamida y o r q i n yulduzga yaqinlik bo'yicha uchinchi turuvchi... xira yulduz atmosferasining kimyoviy tarkibini aniqlab, undagi vodorod va geliy miqdori Tangniki kabi ekanini aytgan edi.* T.Malik, Devona. *Chiroq uch marta ko'z qisib, tomoshabinni ichkariga imlaydi va projektorning y o r q i n nuri sahna bilan tomoshabin orasini to'sib turgan yashil pardani yoritadi va uni o'rtadan ko'tarib tashlaydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Bu bo'ston qayda bor, dilbar-u xurram? Porloq quyoshidan m u n a v v a r olam.* H.Yusufiy, Vatan ishqi. *...jiyda gulining xushbahra ifori uzzukun texnika asrining xush-noxush, yoqimli-yoqimsiz axborotlari, voqealar, suhbatlar tafsilotlari yuki bilan cho'yanday og'irlashgan miyaga, yurakka yengillik, xushhollik bag'ishlar, yanada yaqin mohi m u n a v v a r ning shu'lasi esa kishini zavq-u surur ummoniga g'arq aylardi.* Q.Kenja, Ko'ktoy. *Chaqmoqday bu yigit o'zidan p o r l o q nur sochib, ham chor atrofni hamda umidlarimiz ufqini yorishtirib yubormoqda.* M.Safarov, Da Vinchi va Della Porto. *Quyosh nuri juda ko'rkam, yuksak va p o r l o q, Nurin hatto aya-*

maydi vayronadan ham. G‘.G‘ulom, Tanlangan asarlar. *Qirg‘in-barotni, o‘limni bo‘yinlariga olgan qullar uchun u tan-u jon, birdan bir r a v sh a n fonus edi.* A.Muxtor, Chinor. *...R a v sh a n, nurli Ko‘m-ko‘k ko‘zing Hali ko‘pni ko‘rmagan.* H.Olimjon, Hoy, yaxshi qiz! *Tongning toza va n u r a f sh o n nurlari allaqachon xonani yorita boshlagan edi.* A.Jo‘rayev, Oqsoqol. *Chor atrof birdan charog‘on bo‘lib ketdi: qahvaxonaning turfa chiroqlari rang-barang tusda tovlandi. N u r a f sh o n oqshom o‘z-o‘zini ko‘z-ko‘z etdi.* M.Ahmedova, Taqdir.

2. Baxtli-saodatli, istiqbolga ega, ravnaqli; porloq (kun, kelajak, hayot, olam kabilarga nisbatan). Mazkur so‘zlar bu ma’noda ko‘proq badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Yorqin** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda, “istiqbolga ega” ifodasi ustuvorlashadi.

Ha, xo‘p, qaynanam o‘z vaqtida muhabbatni uyat deb o‘rgangan, kelinchakligida y o r u g‘ kun ko‘rmagan. Lekin nega buning alamini bizdan oladi? P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Shu qorong‘u tunlar arazi deb oldinda kutayotgan y o r u g‘ tunlar umidini o‘ldirish, y o r u g‘ kunlar quvonchini yerga qorish mumkinmi?!* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Zuhra bir vaqtlar ota-onasiga yozgan xatida: “Kelajakning n u r l i cho‘qqilari tomon bormoqdami”, degani esida bor ekan, rangi bo‘zarib ketdi. – Ta’na qilma! – dedi labi pirpirab. – Men n u r l i cho‘qqiga yetolmagan bo‘lsam... sigir minib sen yetib borasan!..* A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Unutgandir erkak va ayol, Kelganini dunyoga qachon, Sening bilan o‘z jahonini, Shu qadarlik ko‘rib ch a r o g‘ o n.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Kelajak! Bir umr ko‘zimda turasan, Men sening baringni tutganda, Tong kabi yasharib, orzuni quchganda, Ertaga chorlaysan ch a r o g‘ o n Ko‘rsatib xayolning oq chaqnoq silsila tog‘lig‘in!* Zulfiya, Saylanma. *Agar Mohbibi: “Men ham sizni...”, – deb qolsa-ku, bu eh-he!.. Mohbibining roziligi shu qadar y o r q i n baxt ediki, Karim bunga ishonishdan ham qo‘rqib ketardi.* A.A’zam, Almisoqdan qolgan Karim. *Kelin tushadigan yasatug‘li uy huvullab qoldi. Turg‘unboyning y o r q i n orzulari qora yerga ko‘mildi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Chorlar ozodlikning m u n a v v a r yo‘li. Yuragim kechagina to‘lgan kosa yanglig‘ edi. Bugun egasiz bo‘sh yotoqqa aylandi.* T.Malik, Savohil. *Sen kulayotibsan, Balki bu kulgi So‘nggi oylar ichra birinchi chechak. La’li labingdagi G‘uncha tabassum, Albat toleingga Muhr bo‘ladi Va bunda aks etar P o r l o q kelajak.* G‘.G‘ulom, Saylanma. *P o r l o q istiqbolim ko‘z tutar menga. Ishon, bir kun yana kelaman senga.* E.Vohidov, Saylanma. *Goho r a v sh a n, goho xira bu olamdagi dabdabalar momaqaldiroqday o‘tkinchi ekan-da, a?* T.Malik, Savohil. *Bu yerning namozgar pallalari, ayniqsa, tunlarining latofati ta’rifiga so‘z topish mahol edi: oy yaqin va yirik, dog‘larining shakli shamoyiligacha yaqqol ko‘zga tashlanar, chang, tutun pardalaridan xoli olovrang-pushti yulduzlar nihoyatda tiniq, r a v sh a n charaqlardi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Hammasi xuddi o‘sha kunga, dalahovlida hordiq chiqargan o‘sha hal qiluvchi kunga o‘xshab qoldi: tushgacha havo ochiq, osmon musaffo, olam n u r a f sh o n edi-yu, tushdan*

keyin qasirg‘alar boshlangan kun bor-ku, ana o‘shanga... U.Hamdam, So‘z. *Jahonning n u r a f sh o n Kelajagi deb, Ofat solmasin deb Olamga qotil.* E.Vohidov, Nido.

YOTOQ, YOTOQXONA, TO‘SHAKXONA, XOBGOH Yotib uxlash, hordiq chiqarish xonasi. **Yotoqxona** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z nutqda tashkilot, muassasa ishchi, xodimlari, o‘quv yurtlari talabalari uchun yashashga beriladigan binoga nisbatan ham ishlatiladi. **To‘shakxona** so‘zi eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Xobgoh** eskirgan so‘z, kitobiy uslubga xos.

Xufton namozini o‘qib bo‘lgan Muhiddin otaning ko‘zlari uyquga moyilligini sezgan Asadbek u bilan uzoq suhbatlashmay, y o t o q qa boshladi. T.Malik, Shaytanat. *Bir-birining pinjiga kirib divanda uxlab qolgan qizlarini turg‘azibsuyab, y o t o q lariga kuzatdi*. U.Hamdam, Muvozanat. – *Munisxon?! Bu nima deganingiz? Men, axir... – Munisxon quloq solmadi, shippagini shipillatib y o t o q x o n a dan chiqib ketdi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Zaynab y o t o q x o n a da kuyovning hayallashidan hayron. Kuyovning esa bu yerga kirishga yuragi dov bermaydi.* T.Malik, Shaytanat. – *Sizda ayb bo‘lmasa, nechun mendan qochib t o ‘ sh a k x o n a ga bekindingiz? – so‘radi Bobur. – Qilich yalang‘ochlab kirganlardan qo‘rqdim, rost!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *T o ‘ sh a k x o n a chodirin tikturub, sham yoqturdi. Mashaqqat bila o‘t yondurub, tong otg‘uncha uxlamay, avroq va ajzoning qurutmog‘iga mashg‘ul eduk.* Bobur, Boburnoma. *Podshoh qarorimni ertaga aytaman, deb x o b g o h ga kirib ketibdi.* S.Tursunov, Ildizlarim. *Hoshim binni Hakim shundan so‘ng x o b g o h iga kirib ketganicha bir kecha-yu bir kunduz qorasini ko‘rsatmadi.* I.Sulton, Tilsim lashkari yoxud Muqanna.

Y

YOVUZ, VAHSHIY, YIRTQICH Insoniylik qiyofasini tamomila yo‘qotgan, shafqat nimaligini bilmaydigan. **Vahshiy** va **yirtqich** so‘zlarida bu belgi yanada kuchli ifodalanadi.

Shunday go‘zal va obod yurtning daragini eshitgan y o v u z hukmdor tinchini yo‘qotibdi. S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Bu y o v u z qavmning qo‘lidan har ish keladi.* I.Sulton, Xun. *V a h sh i y xalqlarda qonxo‘rlikka tamoyil zo‘r bo‘ladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Basharti Musulmonqul chin inson bo‘lsa, insondan v a h sh i y tug‘ilganini hech kim eshitkan chiqmas.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. – *Surishtirib kelganda, ikkovimizzi oramizda farq yo‘q, – ovoz chiqarib kulumsiradi u. Bu gap Abdullani yanayam ensasini qotirdi. Nima deb valdirayapti bu y i r t q i ch?!* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Xudoyorxon ham y i r t q i c h qayinotasining changalidan qutilg‘anini tabrik qilg‘andek, Otabekka kulib boqdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YOVUZLIK, VAHSHIYLIK, YIRTQICHLIK, SHARR Yomon niyatda amalga oshiriladigan yovuz xatti-harakat. **Yovuzlik, vahshiylik** so‘zlarida

yovuzlikka xos xatti-harakat bo‘rtib turadi. **Sharr** eskirgan so‘z, tarixiy asarlarda uchraydi.

...Boshboshdoqlik zamonida Cho‘lpondek shoirlarni jazoga tortish uchun matbuotdagi bir-ikkita tanqidiy maqolaning o‘zi yetarli edi. Ammo, ne baxtki, bu safar shoir y o v u z l i k sirtmog‘idan qutulib qoladi. M.Qarshiboyev, Muhit erkidagi tutqunlik. *Bu xat Alvarga borgan emas, hamma y o v u z l i k Agraning o‘zida qilingan.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Biz mahliyo bo‘layotgan G‘arb jinoyatchilikka qarshi chora topolmayapti. Ko‘z ko‘rib, quloq eshitmagan vahshiyliklar o‘sha tomonlarda tug‘ilyapti va jahonga tarqayapti.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Shuyam ish bo‘ldi-yu! Qip-qizil v a h sh i y l i k!* E.A’zam, Shovqin. *Axir, biz maqbul ko‘rmagan kimsa cho‘lda yolg‘iz o‘sgan saksovul emas, uning oilasi bor, qo‘liga qarab turgan ota-onasi, mehriga zor bolalari bor. Ularga ham dardmandlik istash, ularning uvolidan qo‘rqmaslik y i r t q i ch l i k dan battar-ku!* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Hazrati oliy hovlimda mehmon bo‘lganlarida, fuqaroni bu yomonlar sh a r r i dan xalos qilaman, dedilar.* Mirmuhsin, Cho‘ri.

YOZMOQ, BITMOQ, QAYD QILMOQ (ETMOQ), QORALAMOQ Turli yozuv qurollari yordamida qog‘oz, daftarga yoki yuza, sirtga harf, raqamlarni tushirmoq. **Yozmoq** so‘zi keng tushunchaga ega. Ushbu so‘z biror matnni yoki raqamni yozuv qurollari vositasida yozish hamda telefon, kompyuter kabi texnik qurilmalarda qayd etishga nisbatan qo‘llana oladi. **Bitmoq** so‘zi eskirgan, mazkur ma’noda, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi. **Qoralamoq** so‘zida tayyorgarliksiz qayd qilish ta’kidi mavjud. **Qayd qilmoq (etmoq)** so‘zi *daftar, jurnal, qog‘oz* kabi yozuv vositalarini bildiruvchi so‘zlar bilan birikib kelganda, mazkur ma’no namoyon bo‘ladi, kitobiy uslubga xos.

Y o z moqqa niyatlanganim ushbu – “O‘tkan kunlar”, yangi zamon ro‘monchilig‘i bilan tanishish yo‘lida kichkina bir tajriba, yana to‘g‘risi, bir havasdir. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Keyin hisobini ham so‘rab qo‘yadi: qani, nima y o z d i n g, nima chizding?* E.A’zam, Shovqin. *Xo‘ja Abdulla Marvoriy... xatni chiroyli b i t ardi.* Oybek, Navoiy. *Shaqirlatib kompyuterda allaqanday xat b i t di. Xatjildni yopa turib, Bakir Po‘latovga bir dasta qog‘oz berdi-da “o‘qing” deya imladi...* A.Suyunov, Ro‘zaning birinchi kuni. *Har bir jadvaldagi sonlarni topishga ketgan vaqt sekundomer yordamida daftarga q a y d q i l inadi.* Z.Ibodullayev, Tibbiyot psixologiyasi. *Shoirning biror satrini loqayd yoxud shunchaki daftarga q a y d q i l ish uchun o‘qib bo‘lmaydi.* A.Mahkam, Adabiyot ibodati. *Unda yigirma yillardan buyon q o r a l a b yurgan o‘y-mulohazalarim, taxminlarimni yozganman. O‘qib ko‘ring, olimsiz-ku, arzisa, kitob qilib chiqararsiz, arzimasa, sizda qolar.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Men shaharda, nafaqaga chiqib, endi butun ermagi qog‘oz q o r a l a sh bilan kitob mutolaasi bo‘lgan odam, bu esa hu chang bosgan qishloqda qolib ketgan bir eshak*. A.A’zam, Quroq.

YOZUVCHI, ADIB, SHOIR, QALAMKASH Badiiy asar yozish bilan shug‘ullanadigan shaxs. **Shoir** so‘zida she’r yozish bilan mashg‘ullik alohida ta’kid olgan. **Qalamkash** so‘zi ma’nosida umumlashtirish kuchli, unda muayyan badiiy maqsad bilan har qanday qalam tebratuvchi shaxs ifodasi mujassam.

Ularni o‘z joyiga qo‘yib tasvirlash uchun y o z u v ch i dan o‘ta sezgirlik talab etilib qolmay, uning ezgulik va yaxshilik haqidagi e’tiqodining avvalgisidan ham mustahkam bo‘lishi talab etilsa kerak. Sh.Xolmirzayev, Tafakkur olami. *Yo z u v ch i ning o‘ziga xos uslubi bo‘lganidek, jinoyatchilarning ham o‘z uslublari mavjud.* T.Malik, Shaytanat. *Bizga a d i b lar, shoirlar, haqiqiy jasur kurashchilar lozim.* Oybek, Nur qidirib. *Biz, katta avlodga mansub a d i b lar, yaqin-yaqinda ham tanqidchilikning ijodkordan faqat g‘oyaga xizmat qilishni talab etgan davrlarni ko‘rganmiz.* Q.Yo‘ldoshev, Yoniq so‘z. *Daraxtni hamisha o‘raydi shamol, Sh o i r ni tashvishlar chulg‘ar hamisha. Sen sh o i r umrini dema bezavol, Uning ham har oni tashvishga pesha.* A.Oripov, Shoir umri. *Xotirasi, quvvayi hofizasi chakki emas. Boshlang‘ich q a l a m k a sh ekaniga qaramay iste’dod uchqunlari charaqlab ko‘zni qamashtirgani unga bo‘lgan hurmatini chandon orttirdi, shuning daldasida o‘tgan yili bosmadan chiqqan to‘plamga uning she’rlarini o‘zi saralab kiritgandi.* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Binobarin, kitob yozayotgan q a l a m k a sh hayajoni kitob o‘qiyotgan o‘quvchi hayajonidan o‘n karra kuchliroq bo‘ladi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar.

YOG‘, MOY Chorva mollari, o‘simliklar, sut mahsulotlaridan olinadigan, suvda erimaydigan modda. **Yog‘** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Moy** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Kerak bo‘lganda, mingboshi Miryoqubdan pul so‘rab olar, un, gurunch, go‘sht, y o g‘ va ro‘zg‘orning boshqa keraklarini… Miryoqub tayyorlab berar, shu uchun jonning rohatidan boshqani bilmagan mingboshi undan narisini surishtirmas edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *…bolalar uchun kiyim-bosh, ro‘zg‘orga guruch, un, y o g‘ degandek, o‘ziga dori-darmon, Amirga mahsikalish xarid qildi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Mashina ham shunday. M o y – mashinaning iligi. O‘zingiz m o y yeysiz-u, mashinaga bermaysiz.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ne shodki, bu o‘tni alanga olishi uchun m o y sepuvchi odam topildi.* T.Malik, Shaytanat.

YOG‘INGARCHILIK, YOMG‘IRGARCHILIK, YOMG‘IRGARLIK Yomg‘ir, qor kabilar nihoyatda ko‘p yog‘adigan muayyan davr; yomg‘irli ob-havo. **Yog‘ingarchilik** keng tushunchaga ega. Bu so‘z mavsumda qor, yomg‘ir, do‘l kabi yog‘in turlarining ko‘p yog‘ishi hodisasiga nisbatan ishlatiladi. **Yomg‘irgarchilik** so‘zi **yomg‘irgarlik** so‘ziga nisbatan nutqda faol ishlatiladi. Har ikki so‘z ham ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Haa, zo‘r bo‘ldi, ee, bu ish ko‘p bilan-da, ha endi Ziynat xolaning y o g‘ i n g a r ch i l i k da bir dardi aridi, suvoqning obravlari yaxshi, chakka o‘tkizmay-

di… A.A'zam, Quroq. *Bugun o'ttiz-o'ttiz besh daraja issiq bo'ladi. Yog'ingarchilik ehtimoli o'n foiz.* I.Sulton, Mega-intellekt. *Yomg'irgarchilik boshlanib ketdi.* A.Muxtor, Bo'ronlarda bordek halovat. *Shu bu yil ko'klam yomg'irgarchilik ko'p bo'lib, yo'llarda bir xil kulbalar qiyshayib-miyshayib yotar edi.* "Go'ro'g'li". *Yomg'irgarchilik davrida grunt suvlari yuza suvlarga qo'shilib ketadi.* Gazetadan.

YOG'LI, MOYLI, SERYOG', SERMOY Yog'i ko'p. **Sermoy** so'zi aynan "seryog'"ni bildiradi. **Sermoy, seryog'** so'zlarida yog'ning miqdor jihatdan mo'lligi anglashiladi. Bu so'zlar, asosan, so'zlashuv uslubida uchraydi.

Uning aytishicha, shu kungacha har kuni kichkinagina dekcha qozonda ikki mahal uch-to'rt kishiga mo'ljallab sergo'sht, yog'li ovqat tayyorlab kelarkan. Y.Tog'a, Bolalik hidi. *Talabaligingda seni oyoqqa turg'azgan echki sutidan bir xalta yog'li qurt tayyorlab qo'yganman, anchaga yetadi.* L.Mahmudov, Mehr qolur… *Tandirdan yangi uzilgan, ushlagan qo'lni kuydiradigan moyli patirni shirchoyga to'g'rab yegan odam "prama" jannatga tushadi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Shu dang'illama imoratdan ko'ra o'zimizning kulbamiz durust, dadasi. Moyli nondan qora nonimiz a'loroq.* T.Malik, Shaytanat. *Nazarov bo'linmasini oshxonaga olib bordi. Qaynoq karam sho'rva, seryog' bo'tqa va javdari non berildi.* H.G'ulom, Toshkentliklar. *Devzira guruch, ziravorlar hidi har yonga ufurgan, sergo'sht-u seryog' osh keldiki, kimdir boyagi zavqli xitoblardan uyalgan bo'lib, sekin uh tortdi.* M.M.Do'st, Lolazor. *Tursunoy tuxum bilan qovurilgan sermoy qo'y go'shtini bir xitoy laganda keltirib, sandal ustiga qo'ydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Nusratbek bolishiga yonboshlab, katta sopol tovoqdagi sermoy chalobdan ichdi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi.

YUBORMOQ, JO'NATMOQ, YO'LLAMOQ, YETKAZMOQ Biror narsa yoki kimsani ma'lum manzilga yo'llamoq yoki narsa-predmetni biror kimsaga, manzilga yetkazmoq. **Yubormoq, jo'natmoq** so'zlari nutqda erkin almashinib qo'llana oladi. **Yo'llamoq** so'zi mazkur ma'noda *salom, maktub, xat* so'zlari bilan bog'lanib keladi. **Yetkazmoq** so'zi ham xat, xabar, ma'lumot, salom kabilarga nisbatan qo'llanganda, mazkur ma'noni ifodalaydi.

Hozir o'zidan xafalik, o'ng'aysizliq sezmagan bo'lsa ham, boshig'a "o'zim borolmasam-da, Hasanalini yubor ishim va kezini topib o'tkan gaplarni otag'a hikoya qilishim kerak edi", degan fikr keldi. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Har yil yozda vodiydagi g'o'zalarga ishlov berish paytida bu yoqlardan yordamchilar so'ralar, Oyko'l ham besh-o'n kishini yigirma-o'ttiz kunga chopiqqa yubor ar edi.* P.Qodirov, Qora ko'zlar. *Yurtning begi qizga sovchi yuboradi. Rad javobini olgach, zo'rlab olib kelish uchun o'nta navkar jo'natadi.* X.To'xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Yil yangilangan oyning o'rtarog'idan boshlab dadam negadir uyga kelmay qo'ydi. Ayamdan so'rasam, uni bir ish bilan olisroqqa jo'natishdi, hali aancha yuradi, deyishdan nariga o'tmaydi.* A.Obidjon, Oddiy

ayriliq haqida ertak. *Ularning do‘stlik va qarindoshlik aloqalari uzoq davom etdi. Bir kuni Rum hukmdori qudasiga bu mazmundagi maktubni yo‘lladi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Fursatni boy bermay yonimni kovlab aqcha chiqardim. Lekin mutavoze’ qiz uni olmay, qo‘l ishorasi bilan ichkariga yo‘lladi.* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Bizdan barcha so‘raganlarga duoyi salomlarimizni yetkazib qo‘ygaysan.* M.Mansur, Judolik diyori. *...Bo‘lak hakimlarga mening farmonimni yetkaz: xorazmlik tabib singari ins-u jinslarni sinab ko‘rish jazo bilan taqdirlanur.* T.Malik, Falak.

YUGURMOQ, CHOPMOQ, YELMOQ Oyoqda biror yo‘nalish bo‘ylab tez harakat qilmoq. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yugurmoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Chopmoq** so‘zida “tez yugurish” ma’no uzvi yuzaga chiqmaydi, bu harakat tez va sekin tarzda amalga oshishi mumkin. **Yelmoq**da bu harakat belgisi yanada kuchli ifoda topadi, badiiy uslubda qo‘llanadi.

...Shu choqda bir kishi oldimga yugurdi va bazmdagilarga qichqirib: – Mana, O‘sar aka ham keldi! – dedi. A.Qodiriy, Jinlar bazmi. *Komron nima voqea yuz berganini anglolmay qoldi, ...yuragi allaqanday noxushlikni sezib, mashinadan otilib chiqdi, yugurib hovliga kirdi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *O‘shanda Mohim enaga chopib kelib, o‘z gavdasi bilan meni to‘sgan ediya!* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Rustam… tap tortmay va orqa-oldiga qaramay chopib borayotgan Risolat ko‘zdan yiroqlashguncha kuzatib qolardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Dahshat uning yuragiga raxna soldi: Ganjiravon, ota-onasi, dugonalari xayolidan ko‘tarilib, ko‘z oldiga oppoq kafanga o‘ralib sag‘ana va go‘rlar atrofida yelib yurgan arvohlar keldi.* A.Qahhor, Dahshat. *Indallo, hibsda yotganlarni ozod qilishni so‘rash uchun borayotganlar oxiri hali maydondan uzilmay, ro‘paradan yelib kelayotgan qurolli suvoriylar ko‘rindi.* A.Dilmurod, Mezon burji.

Y

YUGUR-YUGUR, CHOP-CHOP, CHOPA-CHOP Biror ish, yumushni shoshilinch tarzda, hovliqqan holda amalga oshirish xatti-harakati, shunday holatdagi ovoragarchilik. Bu so‘zlar, asosan, so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. **Chopa-chop** so‘zida harakat belgisining anchayin ortiqligi anglashiladi.

...Birpaslik yugur-yugur jonni sug‘urib oladi-ya – qilgan ishimizdan o‘zimiz taskin topdik… A.A’zam, Quroq. *Bazada ish ilgarigiday tiqilinch, yugur-yugur ko‘p.* A.Muxtor, Fano va baqo. *Zahroning… go‘yo chopa-choplarga aloqasi yo‘qdek, o‘zi bilan o‘zi ovora, dam ichkariga kiradi, dam hovliga chiqadi, ivirsiydi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yugur-yugur, chopa-choplardan biroz tining! Hali bunday ishsiz kunlarni sog‘inib ham qolarsiz.* M.Saidjalolova, Bir qiyinchilikka ikki yengillik bor. *To‘y qilishning o‘zi bo‘lmas ekan! Uni o‘tkazish bilan bo‘g‘liq asabbuzarliklar, yugur-yugur-u chopa-choplar esiga tushsa, hali ham Karimni vahima bosib, sovuq ter chiqib ketadi.* Gazetadan.

YULMOQ, **YUMDALAMOQ, TIMDALAMOQ** Chang solib yuz, qo‘l va boshqa a’zolarni tirnab jarohatlamoq. **Yumdalamoq** so‘zida belgi darajasi nisbatan kuchli ifodalanadi. **Timdalamoq** so‘zida harakatning tirnoq yoki o‘tkir narsa bilan amalga oshirilganlik ta’kidi anglashiladi.

– Bo‘shang ekansiz-da, – Tantiboyvachcha uning so‘zini kesdi, – manjalaqilik qilib, dodlamadingizmi, yuzlarini y u l ib t i m d a l a madingizmi? Oybek, Tanlangan asarlar. *Onasi beixtiyor “nega?” deb so‘radi-yu, nima voqea sodir bo‘lganini anglab, labini tishladi, yuzini y u l di.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Dilrabo yangasiga g‘azabnok, y u m d a l a shga shayday o‘qraydi.* M.Salom, O‘zganing dilbandi. *Ba’zilar hamon yuzlarini y u m d a l a b dod solayotgan ayolga tasalli berishardi.* J.Abdullaxonov, Oriyat. *Xotinining ayyuhannos solib, mehmonning yuzini t i m d a l a shga chog‘lanayotganini ko‘rgan hisobchi jonholatda oraga tushib, shoshganidan bo‘lsa kerak: “Bu meniki emas, buni men Xo‘rozqulga obkeldim!” deb yuboradi...* A.Yo‘ldosh, Boy. *Ishonmasang, basharasiga qaragin-a, onasi cho‘tir qilib tug‘magan, tug‘ilganida bib-binoyi bo‘lgan. Ammo tug‘ilgani zahoti aftini morjlar t i m d a l a b-t i m d a l a b tashlashgan.* T.Malik, Xazonrezgi.

YUMSHAMOQ, YUMSHOQ BO‘LMOQ, BO‘SHASHMOQ, BO‘SH BO‘LMOQ, MULOYIMLASHMOQ, MULOYIM BO‘LMOQ, YUMSHARMOQ Yumshoq holatga kelmoq, bo‘shashmoq; muloyim holatda bo‘lmoq. **Yumshamoq, yumshoq bo‘lmoq** so‘zlari biror qattiq holatdagi narsaning yumshaganligini anglatadi. **Muloyimlashmoq, muloyim bo‘lmoq** so‘zlarida mayinlik ta’kidi anglashiladi. **Yumsharmoq** so‘zi shevaga xos.

Fotih Burhonovich vujud-vujudidagi tanglik, tarangliklarning obdan yog‘langan teridek tobora y u m sh a b, bo‘shashayotganini... aniq fahmlab yotar, oyoq-qo‘llarini yozib, yosh boladek miriqib uxlardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Asadulla cho‘p olib, ketmonga yopishib qotgan loyni qirdi, so‘ng atirgullar atrofini y u m s h a t di.* T.Malik, Savohil. *Ayiq Ortiqlar kutgan ungurdan emas, tepadan, qo‘l yetmas qoyatoshning allaqaysi kovagidan chiqib kelmoqda edi. Paypog‘i y u m s h o q b o‘ l gani uchun qadam tovushi eshitilmas, faqat o‘siq oq tirnoqlari toshga tegib sal-sal shiqirlar edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *...bolalikning kesaklari ham y u m sh o q b o‘ l ganmi... birortamizga zarar yetmagan, ammo-lekin tosh otmasdik, faqat kesak, bolacha dushmanligimiz ichida g‘irromlik yo‘q edi.* A.A’zam, Quroq. *Chiranib, oyoq-qo‘llari bilan siltandi – lekin alamzada cho‘ponlar bor mahoratlarini ishga solishgan ekan, arqon b o‘ sh a shmadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *U o‘rindiqqa yastanib o‘tirib, chuqur-chuqur nafas oldi. Og‘riq biroz pasayganday, tepki zarbidan go‘yo bir-biriga chirmashib tarang tortilib qolgan ichaklari b o‘ sh a sh ganday tuyuldi.* T.Malik, Shaytanat. *Xamir b o‘ sh b o‘ l sa, non yaxshi chiqmaydi.* I.Choriyev, Nonvoyning mahorati. *Ilk bor yuzimga fotiha tortganimda barmoqlarim, kaftlarim*

muloyimlashib, xushbo‘y bo‘lib qolganini his qildim. N.Jaloliddin, Ayo ishq!.. *Ammo uning yuzida avvalgiga qaraganda ikkita farqni sezish mumkin edi. U soqol qo‘ygan, yuzi esa, anchayin m u l o y i m l a sh ib qolgandi.* Anor, Vahima. *Qadamidan to‘xtasa og‘ochlarning novdalari sekin m u l o y i m b o‘ l ib, u tomon egilishar, mevalar oyoqlarining ostiga to‘p-to‘p to‘kilar, rizq ilinjida chopib yurgan chumoli-yu hasharot yo‘l bo‘shatar edi.* I.Sulton, Ozod. *Temir g‘o‘lalari mumday erirdi va m u l o y i m b o‘ l ib qilichlarga do‘nardi!* I.G’afurov, Zulfiya siymosi. *Xontaxta ustida anvoyi noz-ne’mat, turli-tuman meva-cheva... Turgan sari yumsharib, pisha boradigan va pishgan vaqtida og‘izga solsa, eriydigan noklar...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

YUMSHOQ, BO‘SH, MULOYIM Qattiqlikdan xoli, oson eziladigan. **Yumshoq** so‘zi keng qo‘llanadi. **Bo‘sh** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv tilida uchraydi. **Muloyim** so‘zida mayinlik, yoqimlilik ta’kidi qabariq aks etgan.

Ajab sinoat. Taxt misoli ishlangan (balki, menga shunday ko‘ringandir) yumshoq divanda lo‘labolish-u paryostiqlar ichiga ko‘milgancha Hizrdek nuroniy bir qariya – uzun yuz, cho‘qqisoqolli mo‘ysafid yonlariga engashgan kishining tushuntirishlariga some bir holda o‘ltirar... M.Mansur, Judolik diyori. *Habibulloxon y u m sh o q kursiga o‘tirib, o‘g‘liga joy ko‘rsatdi.* T.Malik, Savohil. *Reduktorlarni uzatish nisbati, ko‘mir yoki tog‘ jinslarining b o‘ sh va qattiqliklarini hisobga olib ishchi asboblariga 900–300 ayl/min harakat bera olsin.* A.Isaxodjayev, Kon mashinalari va majmualari. *Qoldiki, havo ham beradur, chunki ichi b o‘ sh og‘ochlardan qo‘yilgay.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bultur ekilib, ko‘p qoshlarni qoraytirgan o‘sma ildizidan yana bosh ko‘tarib chiqdi... Muloyim qo‘llarda ivib, suvga aylangandan keyin go‘zal ko‘zlarning supasida yonboshlashni muncha yaxshi ko‘rar ekan bu ko‘kat!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tolasi o‘z nomi bilan ipakdek m u l o y i m, silliq, ingichka, uzun. Jahondagi barcha yengil sanoat korxonalari shunday paxtani orzu qiladi.* I.Abdurahmonov, Yurt nufuzi ilm-la ortar.

YUPQA, INGICHKA, SHAPARAK Yon ko‘lami ingichka, qalin emas. **Yupqa** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Ingichka** so‘zi mazkur ma’noda **yupqa** so‘zi bilan erkin almashina oladi. **Shaparak** so‘zi so‘zlashuv nutqida va ayrim shevalarda uchraydi.

Kinoya, grotesk, oshkora norozilik, o‘rni-o‘rni bilan ayovsiz haqorat shoir she’rlarining ijtimoiy ta’sirini oshirib yubordi. Shoirning piyoz po‘stidek y u p q a kitoblarini odamlar qo‘lma-qo‘l qilib o‘qiy boshladilar. A.Mahkam, Adabiyot ibodati. *Bir kun to‘kin bo‘lar y u p q a dasturxon, Zarbof bo‘lmasa ham kiygansan chopon.* A.Oripov, Saylanma. *Sekretarning cho‘ziq va qotma yuzi ham, i n g i ch k a sariq qoshi ham nam edi.* X.To‘xtaboyev, Shonli avlod. *Xitoylilk tabiblar nihoyatda i n g i ch k a tilla ignalarini shunday nuqtalarga sanchishadi.* T.Malik, So‘nggi o‘q. *Bir kuni u maktabdan qaytsa, onasi sh a p a r a k kina*

ko‘rpacha ustida o‘tirib, qo‘l mashinada ish tikayotgan ekan. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Taxmonda bir eski yashik. Uning ustida ko‘rpa, toshday qattiq, kir, sh a p a r a k yostiq.* Oybek, Tanlangan asarlar.

YUPQALASHMOQ, YUPQALANMOQ, YUPQARMOQ Yupqa bo‘lib qolmoq, yupqa holatga kelmoq. **Yupqarmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, asosan, shevalarda uchraydi.

Boshida eski, to‘zigan qizil shol ro‘mol, egnida paxtasi yupqa solingan yoki yuvila-yuvila y u p q a l a sh gan kaltagina qora las kamzul, etaklari g‘ijimlangan, rangi aynigan chit ko‘ylak. Oybek, Tanlangan asarlar. *...tag‘in qarasalar, ishton ham qasamga kelgan, y u p q a l a sh ib, qaragan odam ko‘zini olib qochadi.* A.A’zam, Quroq. *U ma’nosiz nigohini ro‘parasidagi bostirmaga tikdi. Loysuvoq tom y u p q a l a sh ib qolibdi.* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Ota hamon indamas, xontaxtaning y u p q a l a n ib ketgan qirrasiga tikilgancha o‘tirardi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Ne hayrat, oshiq ahli dengizday qalqsa bedor, Ne tongki, tog‘ bo‘lsa dil qog‘ozday y u p q a l a n sa.* J.Jabborov, Sevgim samosi. *...kitob noshirlari birgina romanni shu kungacha to‘rt qismga bo‘lib bosishdi. Kitob 1-dan 4-ga borgan sari y u p q a r ib bormoqda-yu, oxiri ko‘rinmayapti.* O.Jo‘raboyev, Tarjima nega qilinadi? *“Poraxo‘r, vijdonsiz” xalq yashar bostirmalarda, Bir kaftgina un qolgan y u p q a r gan suprasida.* E.Siddiqova, O‘zbek ishi.

YUPUN, YUPQA, YENGIL Tanani sovuqdan yaxshi saqlay olmaydigan (kiyim-kechak haqida). **Yupun** so‘zida belgi kuchli ifodalanadi. **Yengil** so‘zi mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Ust-boshlari y u p u n, lablari yorilib, yuzlari to‘rlab ketgan... T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol. *Onam meni, odatdagidek, xo‘roz qichqirmasdan uyg‘otdi. So‘ngra y u p u n gina kiyinib, tashqariga chiqib ketdi.* A.Haydarov, Y

Qo‘sh ustunimning biri. *Ayni shu tobda ochiq eshikda tovusday tovlanuvchan atlas ko‘ylak kiygan, boshiga y u p q a, zarrin oq shohi ro‘mol to‘shagan uzunchoq, nozikkina xilqat namoyon bo‘ldi.* M.Salom, O‘zganing dilbandi. *Eshik g‘iytillab ochildi. Kampir “yalt” etib eshikka qaradi. Ostonada birgina y u p q a ko‘ylagi shilta-shalabbo bo‘lib egniga yopishgan qizi turardi.* M.Ahmedova, Yomg‘irda… *Moriko, egnida kechagi y e ng i l kiyim, yalangoyoq, qo‘lida jo‘mragi teshik idish, derazamiz tagida gullarga suv separdi.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Odatdagiday uyni saranjom-sarishta qildi, y e ng i l kiyimlarini yuvib, dorga ildi.* S.O‘nar, Dunyo shunday tururmi?

YURTDOSH, HAMYURT, VATANDOSH, ELDOSH Bir yurtda yashovchi yoki yashagan kishilarning har biri (bir-biriga nisbatan). **Hamyurt** so‘zi **yurtdosh** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llana oladi. Bu so‘z ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Vatandosh** poetik bo‘yoqdor so‘z, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Eldosh** so‘zi ham kitobiy uslubga xos.

O‘tgan yil yozda Janubiy Koreyadan ta’tilga kelgan y u r t d o sh ukamizning iltimosi bilan Boysunga borgan edik. Sh.Salom, Mangu dostonim. *Domlaning bir qadar barvaqt kelishidan tanish y u r t d o sh lari uni odatdagidan zo‘rroq ehtirom bilan kutib oldilar*. Sh.Xolmirzayev, Boychechak ochildi. *Gap-so‘z bo‘lishdan cho‘chimay, bu dafn marosimiga yo‘l ochib bergan h a m y u r t im, kapitan Rasulovga dil-dilimdan rahmatlar aytdim.* S.Ahmad, Taqdir, taqdir, muncha shafqatsizsan? – *Rahmat, To‘xtajon, uka! Musofirchilikda yoningda dushmaning bo‘lsayam h a m y u r t ing bo‘lsin ekan.* X.Do‘stmuhammad, To‘xtaboyning boyliklari. *Men chet ellarda safarda bo‘lganimda turli sababga ko‘ra xorijda qolib ketgan v a t a n d o sh larni ko‘rganman*. E.Vohidov, Istanbul fojiasi. *Tillani jezdan farqlamoq esa siz-u bizdan, odil v a t a n d o sh!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Yurgandir-da, birorta kursdoshi yoki e l d o sh inikida… – Ishqilib, omon yursa bo‘ldi… – Shoir bo‘ldim, men oddiy O‘zbekning bir bolasi. Bir tomirmiz, e l d o sh lar, Men sizniki – yotmasman*. A.Xudoyberdi, She’rlar.

YUVOSH, MO‘MIN, QOBIL, MO‘MIN-QOBIL, BEOZOR, ROYISH, YOVVOSH Sho‘xlik qilmaydigan, to‘polonchi emas. **Yuvosh** so‘zining qo‘llanish doirasi keng. Bu so‘z nutqda shaxslarga hamda jonivorlarga nisbatan ishlatiladi. **Mo‘min** va **qobil** so‘zlari faqat insonga nisbatan qo‘llanadi. **Mo‘min-qobil** so‘zida belgi darajasi qabariq ifodalanadi. **Royish** so‘zi gapga kiradigan, aytganni qiladigan odamlarga nisbatan qo‘llanadi. **Yovvosh** so‘zi shevaga xos.

O‘zi juda y u v o sh va beozor bo‘lgan bu bola umrida birinchi marta yuragining o‘ziga bo‘ysunmaganini… sezdi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Uni samimiy, y u v o sh, ma’suma qiz deb o‘ylardi, ya’ni o‘ziga o‘xshab, ilm istab shaharga kelganlardan!* Z.Qurolboy qizi, Yomg‘irli yo‘lka. *Sen Abulqosimning nevarasisan, a? Kattang juda m o‘ m i n, gapga kiradigan bola edi. Haptobusga ham kalishini yechib chiqardi, rahmatli. Sen unga o‘xshamabsan. Judaa qaysar ekansan. Kattang tirik bo‘lganida aytib, adabingni berdirib qo‘yardim-a.* T.Malik, Xazonrezgi. *Rahmatli... mo‘min-qobil odam edi. Shunchalik m o‘ m i n ediki, ko‘pincha uyda bor-yo‘qligi ham bilinmasdi*. O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *To‘g‘ri, Ma’sumaxon yaxshi, mehnatkash, q o b i l juvon.* A.Ibodinov, Bir tomchi yosh. *...ha, bu bola shaharda buzilmagan, q o b i l, oqibati bor, shundan shu yoqqa qatnab uyidagi ishlarni qilib beryapti-ya, barakalla, deb qaramas, shu... yoqtirishmas edimi, “Iy-e, iy-e, sizga qoldimi bu ish”, deb taajjublanishlarida nimadir yozg‘irish ham bor edi.* A.A’zam, Quroq. *Sattorning so‘zini hech vaqt yerda qoldirmagan, hamisha yuvosh, m o‘ m i n-q o b i l Oyshaxon hozir uning iltimosiga quloq ham solmas, hovlining o‘rtasida turib, titrab-qaqshab: Pichoqni olib chiqing! So‘yib keting meni! – derdi.* P.Qodirov, Erk. *Rahmatli past bo‘yli – Savri xolaning yelkasidan kelardi – jikkakkina, m o‘ m i n-q o b i l odam edi.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Otam nihoyatda b e o z o r, umrini bolalariga fido qilib yuborgan kishi edi.* I.Sulton, Uzuk. *B e o z o r devona – Sabohiddin, unga*

mehribonlik qilayotgan Umida, kuyunchak Dilmurod, vafodor Aqida, hazilkash Asqarali, iffatli Saboxon, bir-birlariga oqibatli hamqishloqlar, Shoaziz, Mamarayim kabi temir odamlar ko‘z oldidan o‘ta boshladilar. T.Malik, Falak. *Bitta bolaning tirnog‘iga zor odamlar bor. Bu xotin shundoq r o y i sh bolani och tashlab qo‘yibdi.* Mirmuhsin, Umid. *Bosh shotir haq edi. Rostdan ham ko‘k eshak aslida juda r o y i sh, itoatgo‘y ekan.* Q.Kenja, Royish. *Aybi nimadaligini anglamagan ot jonivor, chiroyli sariq boshini y o v v o sh gina cho‘zib, chol ketidan ergashdi.* H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar. *Musulmonqul o‘z g‘arazi yo‘lida orada yo‘q nizolarni qo‘zg‘ab kuyavi Sheralixonni o‘ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo‘y kabi y o v v o sh Toshkand hokimi Salimsoqbekni o‘ldirib, o‘rniga Azizbekdek zolimni belguladi…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YUVOSHLIK, MO‘MINLIK, QOBILLIK, MO‘MIN-QOBILLIK, BEOZORLIK, ROYISHLIK Mo‘min-qobil bo‘lish xislati. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Mo‘min-qobillik** so‘zida ma’no kuchli ta’kidga ega. **Royishlik** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Hikmat – falsafa, donolik. Hilm – yumshoqlik, muloyimlik, y u v o sh l i k. A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq. *Ohu esa y u v o sh l i k, bokiralik timsoli.* E.Vohidov, Alisher Navoiy g‘azallariga sharhlar. *Omonulloxon otasining fe’lini yaxshi bilar edi: endi unga gapirish ortiqcha... Shu sababli amirzoda qo‘l qovushtirib, m o‘ m i n l i k holatida turdi.* T.Malik, Savohil. *Ammo ishning bitishi shaytonga bog‘liq bo‘lsa, aravasi loydan o‘tgunicha unga-da ta’zim qilib turishdan toymasdi. Hozir shunday bo‘ldi: badbasharani tepib yuborishga tayyor bo‘lgani holda, m o‘ m i n l i k bilan dedi: – Bir qarindoshimizni qidirib yuribmiz…* T.Malik, Shaytanat. *Johillikdan jon chiqar, q o b i l l i k dan dong chiqar.* Maqol. *Ochganmi biror kim ishqning sirini, Dillarga muhabbat qo‘yar ekan bosh, Q o b i l l i k tark etsa bir o‘spirinni, Bir jizzaki yigit tortadi yuvvosh.* X.Nurullayev, Muhabbat mulki. *Qur’oni karimda, xususan, ellikdan ziyod suralarning yuzlab oyatlarida musulmonlar m o‘ m i n-q o b i l l i k, tinchlikparvarlik, bag‘rikenglikka da’vat etilgan.* Gazetadan. *Qo‘ydek b e o z o r l i k, hiylakor dushmanning so‘zlariga laqqa ishonib yuraberish har qanday xalqni, ayniqsa, o‘z tarixini, insoniy izzatini unutib qo‘ygan xalqni boshqalarga qaram qilib qo‘yadi.* O.Mo‘min, Amir Temurning yoquti. *– Mening qadrimga yetmadinglar, endi ketaman... – deyayotgan ekan u. Ovozidan shirin bir sho‘xlikni, b e o z o r l i k ni uqdim.* Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *– Nega bo‘lmas ekan, – dedi r o y i sh l i k bilan sirli tovoqdagi muzday ayrondan huzur bilan simirar ekan. – O‘n chaqirim yo‘l cho‘t bo‘ptimi, ena. Boramiz-kelamiz...* Q.Ochilov, Qaytim.

YUVG‘UCHI, G‘ASSOL, MURDASHO‘Y, SHUSTAGAR, POKCHI Murdani yuvib, kafanlash bilan shug‘ullanuvchi odam. **Murdasho‘y** – shevaga xos so‘z. **Shustagar** so‘zi eskirgan. **Pokchi** so‘zi shevalarda qo‘llanadi.

Qori pochcha keldilar. Darbozadan yo‘talib. Y u v g‘ u ch i hozir bo‘ldi. Bo‘yrasini ko‘tarib. E.Vohidov, Bedorlik. *Xotini bir-ikki xonadonga sovchilikka borganida “o‘lik y u v g‘ u ch i bilan quda bo‘lamizmi?” deganday gap qilishibdi.* T.Malik, Xazonrezgi. *G‘ a s s o l qo‘lin o‘rabon, jasadim yuvdilar pok, Yog‘och otga mindirib, eltdilar ul so‘yi xok...* Maxtumquli, Saylanma. *G‘ a s s o l ishini tugatgach, janoza e’lon qilindi. Tobut derazadan chiqarilib, hovli sahniga qo‘yildi.* I.Sulton, Onaizorim. *– Aldasam, ko‘r bo‘layin. – Unda, Bo‘rining betiga qaramaganim bo‘lsin! Betini m u r d a sh o‘ y ko‘rsin”.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Qo‘yingni qassobga so‘ydir, O‘likni m u r d a sh o‘ y ga yuvdir.* Maqol. *Past odamlarsan-da: biring temirchining o‘g‘li, ikkinching sh u s t a g a r ning bolasi...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Agar marhumning kiyimi p o k ch i ga berilgan bo‘lsa, lekin u farzandlari uchun qadrli bo‘lsa, oradan vaqt o‘tib uni qaytib so‘rasa bo‘ladimi?* Gazetadan.

YUZ, BET, AFT, BASHARA, TURQ, AFT-ANGOR, CHEHRA, JAMOL, DIYDOR, ORAZ, UZOR, RUXSOR, TAL’AT, SIYMO Inson boshining old qismi, yuz tomoni. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yuz** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. Bu so‘z uslub jihatdan betaraf. **Bet, aft, bashara, turq** so‘zlari salbiy bo‘yoqqa ega, bu so‘zlarda salbiy baho darajama-daraja kuchayib boradi. **Bet** so‘zida bu bo‘yoq boshqa so‘zlarga nisbatan ancha kuchsiz, ba’zan **yuz** so‘zi bilan almashinib qo‘llanadi. **Aft-angor** so‘zida salbiy munosabat yanada ortadi. **Chehra, jamol, diydor, oraz, uzor, ruxsor, siymo** so‘zlari ijobiy bo‘yoqdor, asosan, poetik nutqqa xoslangan. **Jamol** so‘zida ijobiy bo‘yoq **chehra** so‘zidagiga nisbatan kuchli. **Diydor** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p uchraydi. **Uzor, oraz, ruxsor, tal’at** so‘zlari eskirgan, poetik nutqda uchraydi.

Kampir ro‘molga y u z ini o‘rab aksa urdi. S.Ahmad, Chol kuyov bilan kampir kelin. *Bolaligimda otamning y u z lariga tik qaramaganman, tikilib yodda saqlab qololmaganimga hanuz nadomat qilaman.* A.A’zam, Quroq. *Egnidagi odmi ko‘ylagi, boshidagi qizg‘ish durrasi o‘ziga yarashib turgan bu qizga Xurram qotma begonalarcha, hissiz tikildi, yuragida hech bir to‘lqin sezmadi. B e t ini bir ko‘ray, deb kelgandi, b e t iga tikildi.* N.Norqobilov, Kurash. *Komron rangi o‘chganini b e t i qizib ketganidan sezdi, ro‘parasida – uch pillapoya yuqorida tek qotgan notanish qizdan ko‘z uzolmay qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Farid Buxoriy “Salimi” so‘zini “Salima” deganday qilib aytdi. Salim o‘gay onasi Salima begimni esladi-yu, a f t ini burushtirdi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Bodomfurush bu gapga ishonishini ham, ishonmasligini ham bilmay pistafurushga angraydi-yu, qo‘rqqanidan a f t i qiyshayib ketdi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Eshik g‘ich etib ochildi-da, tirqishidan boshini yashil chorsi bilan tang‘ib, yuziga qatiq surib olgan ayolning b a sh a r a si ko‘rindi.* U.Nazarov, Odamlar. *Balki, men yanglishayotgandirman, boshqa bir gazet jinnisini Akmal o‘risga o‘xshatib yuborgandirman. Lekin maymundek xunuk, tasqara b a sh a r a si hech ko‘z o‘ngimdan*

ketmasdi. M.Mansur, Judolik diyori. *Bu so‘z qulog‘iga chalinishi bilan Xurram qotmaning ko‘z oldida …G‘ayratning tabassumdan yiroq, sovuq t u r q i gavdalanadi.* N.Norqobilov, Kurash. – *E, bo‘ldi, taniyman uni. Burnining tagiga soch qo‘ygan pakanagina qo‘ng‘iz bashara bolami? T u r q i xaladiynadan ham sovuqroq bir bola edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Uzzukun ko‘chada tentiragani tentiragan. Hozir ham endi tutib olib keluvdim. A f t-a ng o r i ga qarab bo‘lmaydi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Endi u ta’viyaning a f t i-a ng o r i ham xunuklashganday, yunglari qari itnikiday hurpayib, to‘zib ko‘rinar…* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Bobom tandir oldida Oqsoqol buva bilan chaqchaqlashib turar, ikkalasining ham ch e h r a si ochiq edi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Mansurov trubkani qo‘yib, Zamonaliga tomon burilganda ch e h r a si odatdagidan xiyla ochiq ko‘rindi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Tashqi go‘zallik, qiyofadagi jamol – bular ikkovi ham yoqimli bo‘lishi kerak, odamlar o‘zaro uchrashganlarida ushbu go‘zal j a m o l ni ko‘rishga rag‘bat qiladilar* T.Malik, Saodat saroyining kaliti. *G‘ulomjon uning j a m o l i ni ko‘rib, surat bo‘lib qoldi. O‘n besh-o‘n olti yoshlarda, yuzlari shirmonday chiroyli qiz edi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Hazratning birodari amakingiz – ulug‘ pir haqida ko‘p eshitganmiz, afsuski, tabarruk d i y d o r larini ko‘rishga muyassar bo‘lolmadik…* Oybek, Tanlangan asarlar. *Sog‘intirgan onamning d i y d o r i senday shirin.* A.Oripov, Tanlangan asarlar. *O r a z ingni, ey mahvash, bog‘ aro namoyon qil.* Muqimiy. *O r a z i shafoat nuriga to‘liq, Qoshingga qor bo‘lib qo‘nmoqqa hozir. Shu sho‘rlik boshiga qilich kelsa ham, Vafoli yor bo‘lib o‘lmoqqa hozir.* D.Xudoyberdiyeva, Ayolga dunyoni aylagil hadya. *…Payg‘ambarning o‘n bir o‘g‘li bor edi… O‘n biridan shoh Yusuf gul u z o r edi…* A.Rustamov, Ramazon tunida. *Muncha latif-u muncha soz lola u z o r ini ko‘ring.* Habibiy, G‘azallar. *Qizning tundligi butkul yozilmasa-da, ruhiyati hamon tushkun bo‘lsa-da, har holda r u x s o r iga pushti rang yugurib qoldi.* Q.Kenja, Toshqin. *Quyosh, yulduz r u x s o r ini To‘smaysan ko‘zimizdan. Sen tark etsang sehring borin, Dehqonsan o‘zimizda.* Zulfiya, Saylanma. *Yig‘lab aytur ko‘zki: ‘‘Yo‘q erdi manga ham ixtiyor Ki, ko‘rundi nogahon ul sho‘xi mahvash t a l’ a t i’’.* Navoiy, Jong‘a chun dermen... *Muhabbat otashini Hech qachon do‘zaxga teng qilmam, Nechunkim, menga nurli – T a l’ a t ing jannat bilan tengdur.* E.Vohidov, Muhabbat birla... *Yusuf arosatdan gapirdi, Zahro uni yoqtirib eshitdi... Ular bir-birlarining s i y m o sida chinakam xayrixohlik ilg‘ab borishardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bir boqishdayoq o‘z s i y m o sini tanibdi. G‘azabdanmi-hayajondanmi, manglayi tirishib, beixtiyor mushtlari tugilibdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

YUZA, YUZ, SIRT, BET, SATH Biror narsa, obyektning ustki tomoni. **Sirt** so‘zida tashqi tomon ta’kidi anglashilib turadi. **Sirt**, **sath** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Sverdlov maydoniga borib, metrodan tushganlarida ham, Pushkin ko‘chasi tomondan yer y u z a siga chiqqanlarida ham Soraxon Roziyaga qayrilib qara-

madi. P.Qodirov, Erk. *Bilsang, tuproq turli-turli, qatlam-qatlamdir. Tuproqdan keyin mayda tosh qatlami boshlanadi, ana shu qatlamlarning har birida bir dunyo odam yotadi, sen hozir faqat y u z a qismni ko‘rmoqdasan, xolos.* I.Sulton, Ozod. *Derazalarga urilgan yomg‘ir parchalari oyna y u z ini yuvib, pastga oqardi.* E.Raimov, Ajab qishloq. *Daryoning ul y u z ida yashovchilar suvsiz o‘zanning ancha qismiga ham tol, teraklar ekib yuborishgan…* Q.Kenja, Toshqin. *– Yo‘g‘-e, tanchaga o‘tirgani qo‘rqaman. Qishin-yozin ayvonda o‘tirasiz, toza havoda, shuning uchun o‘zbek qizlarining yonoqlari loladay bo‘lar ekan-da, – kuldi Valya va tanchaning s i r t iga o‘tirib oldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Kiyik tipirchilar, yirik qora ko‘zlari uchqun sochib yiltirar, qizg‘ish-kulrang s i r t i va oqish qorni juda chiroyli ko‘rinar edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Zebi shu tobda yana qaytib qo‘liga supurgi olishni istamasa-da, o‘rtog‘ining “bu qiz enasining gapiga kirmas ekan”, degan o‘yga borishini o‘ylab, indamasdan supurgini qo‘liga oldi va bir qo‘lini bir tizzasiga qo‘yib, sahn b e t ini supura boshladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U …do‘nglik b e t iga yoyilgan suruvga, tushovli eshagiga... tag‘in bir sidra nazar tashlab chiqdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Qo‘ylar tunaydigan bo‘zlik qo‘tonlar qoramtir archazorlar orasida yashil orollarga o‘xshab ko‘rinadi. Dengiz s a t h i dan necha ming baland turgan shu qo‘tonlardan birida Avazlarning chodiri bor.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qaytib ketar ekan, chashma s a t h ida Yulduzlar bezovta tebranib qoldi...* A.Muxtor, Chashma.

YUZAKI, YENGIL-YELPI Biror asosga ega bo‘lmagan, chuqur o‘ylanilmagan. **Yengil-yelpi** so‘zida belgi darajasining ortiqligi qabariq ifodalangan.

Umribibi rashkchi edi. Qodirboy buni sezdi va y u z a k i fikr yuritib tirnoq ostidan kir axtargan xotinidan achchiqlandi. H.Qodiriy, Eski Toshkantda. *Gung bo‘lsayam har qanday tilli-zabonli ustadan a’lo. Sizlar odamga y u z a k i baho bermanglar-da…* H.To‘ymanova, Ko‘ngil. *Davrada hamon o‘sha shakarguftorlik, o‘sha beozor g‘iybat-u y e ng i l-y e l p i munozara, o‘sha sarxush qiliqlar, yangi-yangi tanishuv va yeng ichida ish bitirishlar – qisqasi, behuda vaqtguzaronlik ruhi hukmron edi.* E.A’zam, Shovqin. *Leytenant y e ng i l-y e l p i tarzda bayonnoma yozgach, ayollarga imzo chekdirildi-yu, “katta ovni oldindan sezish qobiliyatiga ega” polkovnik amri bilan qamoqxona sari yurildi.* T.Malik, Shaytanat.

YUZMA-YUZ, RO‘PARA, RO‘BARO‘, QARAMA-QARSHI, BETMA-BET, BAQAMTI Bir-biriga bevosita qaragan holatda. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yuzma-yuz** so‘zi faol ishlatiladi. **Ro‘para** so‘zi, asosan, *bo‘lmoq* fe’li bilan birga qo‘llanadi va ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Ro‘baro‘** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Betma-bet** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Baqamti** so‘zida bevosita yaqinlik ta’kidi mavjud, kitobiy uslubga xos.

Qarshisidan Avaz chiqdi. Ikkovi y u z m a-y u z turib, sirli bir tusda gaplashib qolishdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Yusufning gapi og‘zida qoldi. Chunki kimning-*

dir yo‘lbarsday iti darvozadan hurib chiqdi-yu, ularga tashlandi... Safning bu tomonidagi Yusuf esa it bilan y u z m a-y u z kelib, serrayib qoldi. U.Hamdam, Muvozanat. *Bir sirni ochaman deb, vaholanki, yo‘l-yo‘lakay son-mingta muammoga r o‘ p a r a bo‘lasan...* O‘.Usmonov, Girdob. *Shavkat big‘illab yig‘layotgan chaqaloqni bag‘riga bosganicha ro‘yxatxona darchasiga r o‘ p a r a bo‘ldi.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Badaxshonni tinchitib qaytdi hamki, uni yana uzoq Sambxalga yubordingiz. Qayerda bir xatar bo‘lsa, o‘shanga Humoyun r o‘ b a r o‘!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Akobirov gap bilan ovora, seni ko‘rmas edi; unga r o‘ b a r o‘ o‘tirgan Raf’iullin qulochini yozib, “Aa, Farxad, dorogoy, talantlivaya molodyoj!” deya artistona mulozamat bildirgan bo‘ldi.* E.A’zam, Shovqin. *U halizamon gapdan to‘xtaydiganga o‘xshamas edi, shu choq q a r a m a-q a r sh i tomonda chelakning qattiq sharaqlagani eshitildi...* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Q a r a m a-q a r sh i turib yuqoriga ko‘tarilayotgan va pastga tushayotgan kishilar bir-birlariga juda aniq ko‘rinardi.* P.Qodirov, Erk. *Toshqin yer ostidan majlisning ikki ishtirokchisi – yozuv kursisining ikki tomonida q a r a m a-q a r sh i o‘tirgan Julqunboy bilan G‘ozi Yunusga zimdan nazar tashladi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Nogahon o‘q otildi, O‘t chaqnadi ketma-ket. Dushman sezdi, Razvedka Jangga kirdi b e t m a-b e t.* E.Vohidov, Saylanma. *Shu hisobda tog‘a-jiyanning ikki qirning tepasiga chiqarib b e t m a-b e t imorat qurgani shunchaki kimoshdi yoki “sen zo‘rmi, men zo‘r” o‘yini emas, zinhor-bazinhor unday emas*. E.A’zam, Bizning tog‘a. *Meni idorada iliq qarshi oldi. B a q a m t i o‘tirib, bafurja suhbatlashdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Xususan, maktubda Humoyunning ukalari bilan bamaslahat, b a q a m t i mashvarat orqali saltanat ishini boshqarishi, xusumatga yo‘l qo‘ymasligi… alohida uqtirilganini ko‘ramiz…* H.Qudratullayev, Boburning davlatchilik siyosati.

YUZMA-YUZ BO‘LMOQ, RO‘BARO‘ BO‘LMOQ, BETMA-BET BO‘LMOQ, BAQAMTI KELMOQ (BO‘LMOQ), QAMTI KELMOQ Bir-biriga qaragan holatda bo‘lmoq, qarshisiga yuzma-yuz chiqmoq. **Yuzma-yuz bo‘lmoq** so‘zi deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **Baqamti kelmoq (bo‘lmoq), qamti kelmoq** so‘zlari nutqda kam ishlatiladi.

Afg‘onistonga borish, amir bilan y u z m a-y u z b o‘ l ish Turkistonga nima naf beradi? T.Malik, Savohil. *Xuddi Elchin kabi Zaynab ham yolg‘iz qolishdan, eri bilan y u z m a-y u z b o‘ l ishdan cho‘chiyotgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *U ...bo‘yi o‘rtadan pastroq qandaydir qotma kimsaga emas, dashtda qomat kerib turgan bir alpga r o‘ b a r o‘ b o‘ l moqni tasavvur etib kelayotgan edi-da.* N.Norqobilov, Kurash. *...voqea meni mast qilib qo‘ygan, unga r o‘ b a r o‘ b o‘ l gan kundan boshlab, biron kecha ham o‘qimasdan uxlamas, hayotim shomi ham, tongi ham shu kitob bo‘lib qolgan edi.* N.Eshonqul, Qalb to‘zoni. *He, o‘sha beimon cholni boshimga uramanmi? U bilan yana b e t m a-b e t b o‘ l moqni o‘ylasam, ko‘nglim bezillardi.* E.A’zam, Shovqin. *B e t m a-b e t b o‘ l ganimizda ikkala qo‘lini ko‘ksi-*

ga qo‘yib, muloyimgina tabassum qilib turgan bo‘lam “Avvalo bu yoqqa qadam ranjida qilsinlar” deganday zo‘r ehtirom ila qasrni ko‘rsatib turardi... A.Yo‘ldosh, Boy. *A’yonlarimiz amiralmuslimin ila bo‘lak qo‘rboshilar bilan b a q a m t i b o ‘ l m o q harakatida Farg‘onada qolganlar*. T.Malik, Savohil. *Shu asnoda Risolat Rustamga b a q a m t i k e l ib, uning chap kifti bilan tirsagi o‘rtasidan ushladi*. Q.Kenja, Toshqin. *Ana shu oqpadarga q a m t i kelib qolsam bo‘ladimi! U otda, men yayov. Qo‘limda shashpari... o‘ziyam devday baquvvat, zug‘umli yigit edi-da...* Oybek, Bolaning ko‘ngli poshsho. *Mo‘mintoy aka charog‘on ko‘chalarda tentiragancha ko‘ngli xufton tortib, ertalabki avtobus bilan qishloqqa qaytdi. Q a m t i k e l may deb Qumri xola eshigini chetlab o‘tayotganda qo‘rg‘ondan o‘zi chiqib qoldi*. L.Mahmudov, Mehr qolur...

YUZTUBAN, DUSTUMAN Yuzi pastga qaragan holda. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **yuztuban** so‘zi faol ishlatiladi. Bu so‘z deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **Dustuman** shevaga xos so‘z, folklor asarlarida ham uchraydi.

Zokirov hamkasblarini u yoqqa-bu yoqqa surib, y u z t u b a n yotgan Turg‘unovga tikiladi. Ko‘zlariga yosh quyilib keladi. A.Namozov, Gazetchilar. *Yugurib kelib, hali o‘zini o‘nglashga ulgurmagan Abduqayum akaga tashlandi. Uning qo‘llarini chapdastlik bilan orqasiga qayirib, o‘zini y u z t u b a n yotqizdi-da, bor og‘irligini tashlab, beliga o‘tirib oldi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *O‘ta ovloq joy – birov ko‘rmaydi, xalaqit ham bermaydi. Biroq jar yoqasidagi bo‘liq kavul ortiga biqinib, d u s t u m a n tushgancha, cho‘zilib yotib olgan bolani payqashmaydi.* N.Norqobilov, Kurash. *Podsho taxti oldiga borib, d u s t u m a n yiqildi.* “Kuntug‘mish”.

YO‘LOVCHI, YO‘LCHI, O‘TKINCHI Yo‘lda ketayotgan, o‘tib ketayotgan odam. **Yo‘lchi** so‘zi ushbu ma’nosida nutqda nisbatan kam ishlatiladi. **O‘tkinchi** so‘zida har qanday o‘tib borayotgan shaxslik ta’kidi anglashiladi.

Y

Y o ‘ l o v ch i asta cho‘ntagiga qo‘lini tiqib, bir pachka yuztalikni oldi-da, erinmasdan, zo‘ravonning ko‘zini o‘ynatib sanay boshladi. N.Ismoilov, Baxtning olis manzili. *Gunohini orqalagancha Ketib borar yolg‘iz y o ‘ l o v ch i. Qaramaydi na yon, na ortga, Na aytuvchi, na yo‘l so‘rovchi.* A.Bek, Umidsiz yolg‘iz yo‘lovchi... *Qaraysan: yiroqda bir y o ‘ l ch i tanho, Na ortga burilar, na chiqarar sas.* A.Oripov, Saylanma. *Sado chiqdi chashmadan: “Shoshma, y o ‘ l ch i , Ichursan, bas, Muzdek, tiniq, to‘laman. Ammo bilki, Oddiy suvmas, Obihayot bo‘laman”.* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Otliq, yayov o ‘ t k i n ch i lar to‘rt tomong‘a qatnab turardilar, uning bu kungi kayfi o‘rtacharoq ketkan bo‘lsa kerak, ularni g‘ira-shira ko‘zga ilgandek qaraydir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Nomus kuchli, qopni orqalab keta boshladim... Shunday kiyimlarda payraha orqalab borishimga o ‘ t k i n ch i lar taajjublanib qarashardi.* H.Qodiriy, Otam haqida.

Z

ZAHAR, OG‘U, ZAQQUM, ZAHAR-ZAQQUM Tirik mavjudotni o‘ldiruvchi, sog‘lig‘iga jiddiy salbiy ta’sir qiluvchi modda. **Og‘u** badiiy nutqqa xos. **Zaqqum** yakka holda kam qo‘llanadi, **zahar** so‘zi bilan juft so‘z hosil qiladi. **Zaqqum**, **zahar-zaqqum** so‘zlarida salbiy bo‘yoqdorlik kuchli. **Zahar-zaqqum** ma’noni boshqa sinonimlarga qaraganda ortiq darajada ifodalaydi.

Esimga tushdi-yu, vino emas, z a h a r ichgandek bo‘ldim. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Aytishicha, o‘sha portugal yangi dunyodan qandaydir “upayi do‘zaxiy” degan z a h a r ni Goaga xufyona keltirib, xufyona sotish bilan shug‘ullanarkan.* S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Zuhra, sensiz bu olam bo‘ldi qorong‘u, Har luqma oshim sensizdir o g‘ u.* S.Abdulla, Saylanma. *To‘y kuni kiygan oppoq ko‘ylagini kiydi, so‘ng o‘ziga atir sepdi va kishini abadiy baxtiyor qiladigan va qaysidir kitobda shunday deb o‘qigan, qog‘ozga o‘rog‘liq o g‘ u ni stakanga soldi va choynakni sirqitib quydi*. N.Eshonqul, Ochilmagan eshik. *Buloqdan suv ichdi hazrati Iso, G‘oyat totli edi bu obi hayot. Suvni bir ko‘zaga qo‘yganda ammo Z a q q u m ga aylandi u o‘sha zahot*. A.Oripov, Jon achchig‘i. *Muhabbat... Kimningdir oshig‘i olchi, Oshiq bo‘lib, xolos, z a q q u m yutganman.* I.Mirzo, Shafaqqa ingansan. *Balki, asal deganim zahar, Bol deganim, ehtimol, z a q q u m.* M.Abdulhakim, Onaginam. *Ey odam... taning mozor jimligiga mushtoq, o‘lsanggina qutulasan, mundan bo‘sa bilganing z a q q u m dan achchiq, kel beri, sen jin kabi kel.* B.Ro‘zimuhammad, Jiyda shoxidagi parilar. *Hali z a h a r-z a q q u m orasida o‘tirgan bir mo‘ysafiddan Salimboyvachcha bu kun zahar sotib olarkan, buni qachon va qanday qo‘llashni aslo o‘ylagani yo‘q edi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Hali z a h a r-z a q q u m totini bitmay, mashriqdan mag‘ribga ko‘chgan saboda, haris nigohlarni nazarga ilmay, hilolday porlardi ko‘m-ko‘k qaboda*. Sh.Rahmon, Saylanma.

ZAHARLAMOQ, OG‘ULAMOQ Zahar, zaharli moddalar qo‘shmoq, yaroqsiz holatga keltirmoq. **Og‘ulamoq** badiiy nutqda qo‘llanadi.

– Arziydimi-yo‘qmi, b-bilmadim, lekin bu fisqi-fasod gaplar keyingi kunlarda ichgan oshimni z a h a r l a b, yuragimni q-qon qilib yubordi! – dedi kapitan. O.Yoqubov, Izlayman. *Sinchkov boqsam, bu daraxtning sumbati daraxt, Ichi g‘ovak tugayotgan saxt ko‘rinadi. Tomirini z a h a r l a gan kelgindi suvlar, Kallaklangan boshlari karaxt ko‘rinadi*. H.Xudoyberdiyeva, Daraxt. *Ayni shu mavhumot shoirning-da hayotini lahza sayin o g‘ u l a b borar-u, u sho‘rlik butun zahri qotil alamini ichiga yutar, alaloqibat esa, yutilgan iztirob she’r bo‘lib ko‘ksini yorib chiqar ekan*. U.Hamdam, Yo‘l. *Uning har bir so‘zi qulog‘imga*

xuddi simobdek oqib kirar, keyin miyamni o g‘ u l a b, butun vujudimni o‘z izmiga ola boshladi. R.Jabborov, Intihor.

ZAHARLI, OG‘ULI, ZAHAROLUD Tarkibida, yuzasida, biror qismida zahar, zaharlovchi modda bo‘lgan. **Zaharli** barcha uslublarga xos. **Og‘uli, zaharolud** badiiy uslubda qo‘llanadi.

Faqat badanimga ishlatmang kimyo, kimyo kirib bo‘lgan xonumonimga, butifos, kataran, qisqasi, sonming z a h a r l i dorilar oqar qonimda. Sh.Rahmon, Qo‘shimcha qo‘riq. *Z a h a r l i ilon tez uchishdan ko‘zi tinib, boshini ko‘tarib ololmaydi, lochinni chaqishga iloj topolmay qoladi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Baxtsizlik nomard ovchiday panada poylab turarkan: o‘qi nishonga bir tegdimi, yovvoyi shavq bilan o g‘ u l i paykonlarini ketma-ket yo‘llayverarkan.* A.Yo‘ldoshev, Puankare. *Keksa tanasiga o g‘ u l i ilondek chirmashgan alangadan minnatdor bo‘lib, quyida yastangan tokzorga adovatli tikildi.* N.Norqobilov, Yong‘in. *Nechun siz ham zaqqum daraxtining z a h a r o l u d mevasini oshatmoqchi bo‘lasiz? Himmat birla vafoning mukofoti shulmidi?* S.Siyoyev, Ahmad Yassaviy. *Qadim Turon bog‘larin bog‘ siyog‘i qolmagan, Z a h a r o l u d havoli dalalarga onaman.* H.Xudoyberdiyeva, Tumor – vasiyatimni...

ZARAR, ZIYON, FUTUR, TALAFOT Kishi, jamiyat, tabiat va boshqalarga yetkazilgan moddiy va ma’naviy shikast. **Ziyon** oddiy so‘zlashuvga xos. **Futur** badiiy nutqqa xos. **Talafot** so‘zida shikastlanish darajasi sinonimik qatordagi boshqa birliklarga qaraganda yuqori bo‘lib, yirik makonlarga yetkazilgan moddiy shikast ma’nosini ifodalaydi.

Yangi qo‘shnimizning davlatga keltirayotgan z a r a r ini cho‘tga tashlasak, hammanikidan oshib tusharkan. T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *Yer to‘g‘risida bir chatoq odam bilan sudlashib yurgan edi, sud ishni buning z a r a r iga hukm qilganmikan, deb o‘yladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *E, qo‘yaber. O‘ziyam bo‘lganicha bo‘ldi deyman. Nojoiz xatti-harakatlar, amallarga sarflangan vaqtlar nafaqat behuda, bexislat, balki koni z i y o n, koni uvol, koni zavolligini, zinhor-bazinhor chin umr sanog‘iga qo‘shilmasligini anglamas g‘ofillar kabi ish tutadilar*. Q.Kenja, Toshqin. *Oxir-oqibat, bu avlod... qayta quruvchi demokrat bo‘ldi. Ammo-lekin hayot uchun z i y o n avlod bo‘ldi. Xalq uchun xavf-xatar avlod bo‘ldi*. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Mufti: Sizning so‘zingiz ajab, Sultonali. Siz bizning odamiyatimiz yo‘qlig‘ini birar joyda ko‘rganmisiz yoki dimog‘ingizg‘a f u t u r yetib qolg‘anmi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Mana, bizni aqlsizligimizni oxiri va isroflarimizni xotimasi dinimizg‘a f u t u r kelmoqig‘a sabab bo‘lur*. Behbudiy, Tanlangan asarlar. *Vodiydan keladigan suruvlarning ahvoli ma’lum, yem-xashakni g‘amlab, yaxshi qo‘ralar qurib, qishdan avaylab olib chiqilmasa, t a l a f o t ko‘payib, foyda o‘rniga zarar ko‘rish mumkin.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Odamlar suv sohillari bo‘yida barpo*

etilgan katta shaharlar, hatto kichikroq mamlakatlar hududiga bexosdan yopirilib, beadad t a l a f o t lar keltirayotgan "Sunami" degan baloyi azim xavfidan cho'chib, halovatsiz kunlarni boshdan kechirmoqdalar, hadik va qo'rquv iskanjasida yashamoqdalar. D.Nuriy, Vijdon hayqiriqlari.

ZARARLI, ZIYONKOR, ZARARKUNANDA Ziyon yetkazadigan, foydaning aksi. **Zararli** so'zining qo'llanish doirasi **zararkunanda**ga qaraganda kengroq, **zararkunanda** ko'proq hasharot, gazak o'tlarga nisbatan qo'llanadi. **Ziyonkor** odam va jonzotlarga nisbatan qo'llanadi, badiiy nutqqa xos.

Shu nafas olayotgan havoyingizdayam z a r a r l i mikroblar bor. Mashinaning orqasidan chiqayotgan tutun ham koni ziyon... E, hamma narsani o'ylab, har narsadan hadiksirab yashasang, yashashning qizig'i qolmaydi... Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Inson vujudiga kirgan u jonzot aslida o'z hayoti uchun kurashadi, yashash jarayonida z a r a r l i moddalar hosil qiladi*. I.Sulton, Genetik. *Do'st z i y o n k o r bo'lmas, Z i y o n k o r do'st bo'lmas.* Maqol. *Z i y o n k o r hasharot qo'nmasin, deb, Ohak surar, qurisin badbaxt*. Mirtemir, Bo'g'. *Z a r a r k u n a n d a hasharotlarga munosabat borasida qonun chiqishi mumkindir, xushomadga qarshi bunday chora qo'llash imkonsiz – shirinsuxanlik bilan yaltoqilikning chegarasini aniqlash oson emas-da.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Ana keyin majruh paxmoqvoy g'o'za qurtini qirish o'rniga o'zi z a r a r k u n a n d a hasharotlarga yem bo'lib ketyapti.* N.Qilich, Munojot.

ZARARSIZ, BEZARAR, BEZIYON Zarari mavjud bo'lmagan. **Bezarar, beziyon** badiiy uslubga xos. **Bezarar, beziyon** ham jonli, ham jonsiz narsalarga nisbatan qo'llanadi, **zararsiz** ko'proq jonsiz predmetlar va mavhum tushunchalarga nisbatan qo'llanadi. **Beziyon** ko'proq oddiy so'zlashuvda qo'llanadi.

U yog'ini so'rasangiz, z a r a r s i z narsaning o'zi yo'q! Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Boshliq bo'lmas, albatta, Bir juft o'rinbosarsiz. To'rtta zavga sakkizta Yordamchi ham z a r a r s i z*. E.Vohidov, Matmusaning bog'i. *Ma'sum bolalarning kurashi b e z a r a r. Ammo toj-u taxtli og'a-inilarnnig adovati qanchalik baxtsizliklar keltirishini o'zingiz ko'rib turibsiz.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Endi yana bir masala: nima uchun Toshkent–Jizzax yo'lida aynan meni adashtirdilar, mingta haydovchi b e z a r a r o'tib-qaytib yotibdi-ku?* A.A'zam, Ro'yo yoxud G'ulistonga safar. *Bilaman, yuvoshlik doim bexatar, Beboshlik ba'zida emas b e z i y o n.* J.Kamol, Sakkizliklar. *Shuning uchun men ko'proq peyzajga zo'r beraman, lirikaga zo'r beraman: bular b e z i y o n mavzular.* Sh.Xolmirzayev, Ustoz.

ZARLI, ZARDO'ZI, ZARBOF(T), ZARVARAQ Yaltiroq ip bilan tikilgan, bezatilgan. **Zarli** so'zining qo'llanish doirasi keng. *To'n*, *do'ppi* so'zlari bilan ko'pincha **zardo'zi** so'zi qo'llanadi, bu so'zda "zar bilan to'la belangan"

ifodasi bor. **Zarbof**, asosan, to‘nga nisbatan qo‘llanadi. **Zarvaraq** bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Shosha borib zulfinni tushirdi-yu, ostonada uzun nimpushti ko‘ylagi, z a r l i nimchasi qaddi-bastiga yarashgan o‘rtabo‘y xonimni ko‘rdi. A.Dilmurod, Mezon burji. *Ona sandiqning tubidan z a r l i to‘nni avaylab oldi, uzoq hidladi, entikib-entikib nafas oldi.* S.To‘rayev, Zarchopon. *U z a r d o‘ z i ko‘rpachalar to‘shalgan tanobiyga to‘rdagi eshikdan kirib keldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bayramona kinoanjumanlarga u “milliy ko‘rinmoq” uchun yal-yal xonatlas liboslar-u z a r d o‘ z i nimchalar kiyib boradi.* E.A’zam, Shovqin. *Bir kun to‘kin bo‘lar yupqa dasturxon, Z a r b o f bo‘lmasa ham kiygansan chopon, Lekin odamlikni unutar bo‘lsang, Ularning barchasi hayf senga, inson!* A.Oripov, Odamiylik. *Hamma mung‘ayib qolgan, oppoq ro‘mol ostidagi kelin boshini quyi solib o‘tirar, egniga z a r b o f to‘n, boshiga do‘ppi kiygan kuyov uning qulog‘iga shivirlab, allanimani tushuntirar edi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *A’yonlar z a r b o f t libosda, lashkarboshilar po‘lat sovut va dubulg‘alar kiyib, qimmatbaho qurol-yarog‘lar taqib olishgan.* G‘.Karimiy, Ulug‘ muarrix. *Z a r v a r a q pogonli boshliqlar to‘dalashib nima haqdadir so‘zlashardilar...* N.Safarov, Ko‘rgan-kechirganlarim.

ZARVARAQ, SHMUSTITUL Kitobning sarvarag‘idan yoki har bir bob, bo‘lim, qismdan oldin qo‘yiladigan ikki yoki bir sahifali alohida varag‘i. **Shmustitul** poligrafiya terminologiyasida qo‘llanadi.

Hech qaydan men kutgan z a r v a r a q chiqmadi, Ignadek yaltirab bir varaq chiqmadi. Hasrat-la alamga bir qiroq chiqmadi – Miyamda behuda xayollar to‘qidim... Cho‘lpon, Diyorim. *Dovrug‘i doston xattot Mirzahoshim Xo‘jandiydan husnixatning murakkab usullarini, muhr yasashni, kitoblarga z a r v a r a q lar ishlashni, hoshiyalarni tilla hal bilan bezashni o‘rgandi.* A.Asil, Olam aro charaqlagan nur. *Sh m u s t i t u l da kitobning alohida qism va boblari oldidan shu qism yoki bobning nomi, rasm hamda bezaklar joylashtiriladi*. “Dastgohli rangtasvir”.

ZAVQ, MAROQ, SHAVQ, HAZ Kishiga lazzat bag‘ishlovchi kayfiyat. **Maroq**, asosan, *bilan* ko‘makchisi vositasida qo‘llanadi va huzur bilan berilgan holat ma’nosini bildiradi. **Shavq** kuchli hayajonga to‘la kayfiyatni bildiradi, badiiy nutqqa xos. **Haz** o‘g‘uz shevalarida qo‘llanadi.

– General bo‘lib ketding-ku, azamat, – dedi uning ko‘ksiga z a v q bilan tikilarkan Melivoy aka. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Z a v q toshar yuragida Suvning jildirashidan, Har tup g‘o‘za tagida O‘ynab pildirashidan Payqaydi: bu – saraton*. Mirtemir, Suv va suluv. *Yusupov kuzatgani chiqqanlar bilan xayrlashib mashinaga o‘tirarkan, ikki pahlavon qirg‘iz yigitiga, o‘rtada turgan otasiga m a r o q bilan qarab qo‘ydi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Tabiat seni shuncha m a r o q va ishtiyoq bilan yaratsa-yu, ajalga mot qildirsa, telbalik bo‘ladi,*

Munisxon. A.Qahhor, Sarob. *Men o‘larman, lekin shu quchoq sh a v q i, Olov quchoq toti o‘yimdan ketmas.* Mirtemir, Quchoq. *Har biri bir yangilik keltirayotgan bu kunlarning sh a v q idan mast bo‘lgan xaloyiq har qanday ishga mo‘r-malaxday yopishar...* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Keyin minginchi, ehtimol, millioninchi marta “Yozning h a z ini pashsha bilan vakil buzadi”, degan dono gapni aytgan insonga tasannolar aytib, yangi vakil, komissiyani kutib olishga hozirlana boshlashdi.* Sh.Matkarim, Og‘riq.

ZAVQLANMOQ, MAROQLANMOQ, SHAVQLANMOQ, HAZ ETMOQ Lazzat, qoniqish tuyg‘ularini his qilmoq. **Maroqlanmoq** kam qo‘llanadi. **Haz etmoq** – shevaga xos so‘z.

Yo‘ldosh ota Azizxonining yosh bolalarcha berayotgan javobidan z a v q l a n ib turardi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ostida masiqqan ko‘k hangi. Xalil bobo atayin eshagiga xala bosib dikonglatadi. Men z a v q l a n ib kulaman.* N.Aminov, Ayri. *Bir necha yigitlar uning yoniga kelib, ham m a r o q l a n ib, ham tortinib u bilan so‘zlasha boshladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *So‘ng Sohibqiron lashkarboshi ishorasiga ko‘ra, burg‘u va karnay-surnay sadolari ostida, tep-tekis keng maydondan o‘mrovlarini tik tutib, gurs-gurs qadam tashlab, olg‘a bosayotgan sarbozlarni m a r o q l a n ib nazardan o‘tkazadi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *– Hayt-hayt! – deya sh a v q l a n ib silkindi Oqchopon. – Umrimda bunaqa vahvahali chaynovga duch kelmagandim. Qornim nog‘ora bo‘p ketdi-ya!* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Hali vaqti kelib e’tiqodlarini tushuntirganda aytib berarman, ammo hozir ekranda kishanlarini titrab-qaqshab, sh a v q l a n ib o‘payotgan olomonga qarab, butun boshli bir mamlakat xalqini tamom qamrab olgan mahkumlik tuyg‘ularining jozibasi oldida o‘zim ham lol o‘tirgan edim*. A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *He, chiqonlaringni ham ayttirma! Ular sening ham, mening ham ustimdan h a z e t ib kulsalar kerak. Sen bo‘lsa... farishta deysan*. Sh.Matkarim, Boljon. *Yigitlarning yol to‘shinda, Joziba bor qilmishinda, H a z a t a siz (etasiz) og‘ushinda, Galin (kelin) bo‘ling Xorazma*. S.Ochil, Galin bo‘ling Xorazma.

ZINA, ZINAPOYA, PILLAPOYA, PAYMANCHAK Bino va inshootlarda yuqoriga chiqish yoki pastga tushish uchun mo‘ljallangan pog‘onali qurilma. **Zinapoya, pillapoya** ham zinaning bir pog‘onasini, ham butun zinani bildirishi mumkin. **Paymanchak** shevaga xos so‘z bo‘lib, ariq, kanal bo‘yidagi o‘yilgan zina ta’kidiga ega.

Yigit z i n a dan yugurgilab chiqib, xotinga ro‘para bo‘ldi. Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Chayqalib-chayqalib g‘ishtin z i n a lardan chiqdi-yu, salqin dahlizdan o‘tib, uyga otilib kirdi. Qandaydir ayollar (Iskandar qaramadi) unga yo‘l bo‘shatishdi.* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Z i n a p o y a dan kuzovga chiqsam, yumshoq poxol ustiga ola matraslar to‘shalgan. Bayzaq bilan yuzma-yuz bo‘lib yonboshladik.* P.Qodirov, Meros. *Adolat bilan Tursunoy egilgan-*

laricha yetaklashib, yugurib z i n a p o y a ga, juda ko‘p kovushlar qalashib yotgan joyga borib cho‘kdilar... A.Muxtor, Opa-singillar. *P i l l a p o y a bo‘ldim senga, azizim, Sen ham gal kelganda p i l l a p o y a bo‘l!* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Kimdir qaddini tik tutgan holda o‘rtada gerdayib borar, kimdir egilib-mayishgancha chetda, p i l l a p o y a tutqichiga suyangan ko‘yi arang harakatlanardi*. U.Hamdam, Pillapoya. *Misol uchun, men tug‘ilib o‘sgan qishloqda “p a y m a n ch a k” degan so‘z bor. U soy, ko‘l yoki daryo bo‘yida suv olish uchun o‘yilgan zinapoyadir.* I.Sulton, Jon ichra jonim mening.

ZINO, FAHSH Nikohsiz, noshar’iy jinsiy aloqada bo‘lish. **Fahsh** badiiy nutqqa xos, ma’noni **zino**dan ko‘ra kuchli darajada ifodalaydi.

Ma’shuqlar bor, “Besh kunlik dunyoni o‘ylar, faqat, ...yori yiroq ketganda z i n o ni o‘ylar faqat... H.M.Hasan, “Lazgi” raqsi. *O‘z holiga qo‘ysalar agar, qilmasalar zo‘rlig-u z i n o, tug‘armidi to‘lg‘oqdagi yer har yilida bittadan Sino.* Sh.Rahmon, Afshonadagi Ibn sino haykali. *Erkakni goh rashkmas, hasad o‘ldirar, Ayolni goh f a h sh-u fasod o‘ldirar, Odamzod bir-birin ko‘nglin kuldirar, Bir gul taqmay qo‘ydi. Bu ne sinoat?* H.Xudoyberdiyeva, Evrilish bo‘lmasa... *Iskandar*: *– Men sargardon hayotimda nimani ko‘rdim? Hamma yerda imonsizlik, f a h sh va qabohat!* E.Vohidov, Istanbul fojiasi.

ZING‘ILLAMOQ, G‘IZILLAMOQ, G‘IRILLAMOQ, ZIPILLAMOQ Juda tez va ildam harakatlanmoq. **G‘izillamoq, g‘irillamoq**da harakatlanish darajasi **zing‘illamoq**qa qaraganda yuqori. **Zipillamoq** so‘zida juda tez yurish ta’kidi mavjud, nutqda kam qo‘llanadi, shevaviy xususiyati bor.

Xoliq z i n g‘ i l l a gancha uy biqinidan o‘tgan toshloq yo‘lkaga chiqdi, otasiga qo‘rquv, xavotir bilan qarab: – Mana, ketyapman-ku... – dedi. Sh.Xolmirzayev, Ukki sayrayapti. *Kelinoyim oshxonadan chiqib, ko‘chaga z i n g‘ i l l a di.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Tushunish qiyin, qachondir o‘sha taft yo‘qoldi, avtobus gavjum shahar ko‘chalaridan g‘ i z i l l a b yelayotgandami yoxud qishloqni yonlab oqadigan soy bo‘yiga yetgandami, butunlay so‘ndi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Bitta eshigi tushib qolgan, lekin g‘ildiraklari joyida, bosibroq ortga tortib qo‘yib yuborsang g‘ i z i l l a b ketadi.* M.Yo‘ldoshev, Mamduh. *Tashqari chiqishim bilan surmarang taksi g‘ i r i l l a b kelib shundoq yonboshimda to‘xtadi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *– Men hozir g‘ i r i l l a b yetib boraman, o‘rtoq Sultonov, – dedi Mamajon belidan arqonni yechib, – gapning po‘stkallasini aytsam, uka, menga juda alam qildi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Muharririmiz bergan nomdan mamnun oshpaz-qorovul “tushundim, tushundim” degandek sirdoshlarcha bosh qimtib, oshxona tomon z i p i l l a ydi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bir zamon qarasa, ilmiy rahbaridan tortib boshqa hamma olimlar ham z i p i l l a b jo‘nab ketishayotganmish*. O‘.Usmonov, Girdob.

ZIRAK, ISIRG‘A, BALDOQ, OYBALDOQ Quloqqa taqiladigan bezak. **Isirg‘a** so‘zlashuvda faol qo‘llanadi, **baldoq** ko‘proq shevalarda uchraydi, shu

bilan birga, shaklan katta bo‘lgan zirak turini bildiradi. **Oybaldoq** shaklan oyga o‘xshash zirakni ifodalaydi.

Marvarid shodali z i r a k taqqan, ponbarxat ko‘ylagining yengini shimarib bolasiga holvaytar yedirayotgan mahrxo‘r xotin gap qotdi: – Qandoq xarj bo‘lsa akalarim, ukalarim hisobidan bo‘lsin, xotin boshim bilan nega men qilarkanman? Mening mahrimni bechiqim qilib berasizlar. S.Ahmad, Xomtalash. *Xitoyi ipak matolarga o‘rangan, quloqlariga ogir hindu z i r a k lari, qo‘llariga bag‘dodi oltin bilaguzuklar taqqan, burni puchuq, xunuk O‘g‘abegim Mirzo Ulug‘bekni quvib daxmaning tepasiga chiqarmish, etagiga yopishib, zino qilishga da’vat etarmish.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Abror aka – Otello, egnida qizil shohi ko‘ylak, belida qizil shohi belbog‘, qulog‘ida “tilla” i s i r g‘ a, qop-qora chehrasida viqor, vazminlik, oliyanoblik, tishlari yarqirab sahnaga kirib keldi.* O.Yoqubov, Abror aka. *Ayol quloqlariga halqa shaklidagi kattakon tilla i s i r g‘ a taqqan, uzun qora sochlari xuddi alvastilarnikiday yelkasi osha to‘zg‘ib yotardi.* H.Shayxov, Tutash olamlar. *Ayvon peshida sovun qutisidek radiopriyomnikni qulog‘iga tutib, o‘n ikki yoshlardagi bir qiz o‘tirardi. Uning quloqlarida so‘lkavoydek tilla b a l d o q.* S.Ahmad, Qishdan qolgan qarg‘alar. *Suyukli yor, qulog‘ingda Tilla b a l d o q. Men yasharman yuragingda, Tilla b a l d o q.* M.Yusuf, Tilla baldoq. *Qoshlariga quyuq o‘sma qo‘yib, ikki chakkasidagi gajagini naq iyagigacha tushirib olgan, qo‘lida qo‘sha-qo‘sha bilaguzuk, qulog‘ida o y b a l d o q, yonib turgan bu ayolning ovozidagi qichiq, boqishlaridagi ishva Buzrukxo‘janing ko‘nglidagi shubhani oshirgandek bo‘ldi.* X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar. *O y b a l d o g‘ i yaltirab bu kechalari, O‘lan aytdi Turkman qizga chechalari.* B.Normurodov, Senga armon bo‘libmidi, Muhammad…

ZIYOFAT, O‘TIRISH, BAZM, GASHTAK, TO‘KMA Biror munosabat bilan uy yoki hovlida o‘tkaziladigan yig‘in, katta mehmondorchilik. **O‘tirish** so‘zlashuvga xos. **Bazm** badiiy uslubda qo‘llanadi. **Gashtak** shevaga xos. **To‘kma** – ulfatlar o‘rtaga to‘kkan mablag‘ va masalliq hisobiga, odatda, qish kunlarida o‘tkaziladigan o‘tirish.

Abdurahmon bir oy o‘tmay qavm-u qarindoshlarning-da z i y o f a t lari nihoyatiga yetib, beva onasining tuppasiga qanoat etishka majbur bo‘lib qoldi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Uchqo‘rg‘on, Lug‘umbek, Kuyganyor, Shahrixon, Asaka, Marg‘ilon, u yog‘i Konibodomgacha yana o‘n to‘rt joyda quruvchilar uchun katta z i y o f a t tayyorgarligi ko‘rilayotgandi.* S.Ahmad, Ufq. *Mansurning og‘zidan nogoh chiqib ketdi: – Jo‘ra, bir o‘ t i r i sh qilsam, nima deysiz?* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Mardonbek akaning o‘zi og‘zi qulog‘iga yetib, shuni odamlarga gapirib beribdi. Qaysi bir o‘ t i r i sh da o‘g‘limning to‘yiga Olimjonni olib kelmasam, otimni boshqa qo‘yaman, deb yuborgan ekan*. O‘.Umarbekov, Qaytar dunyo. *Haddingni bilib chek qo‘y o‘yin, b a z m, o‘tirishga, Ko‘z*

och, o‘tir ishga. E.Vohidov, O‘zimga savol. *Bir botir suvoriy o‘tarkan, shunda B a z m ga nazari tushdi nogahon.* A.Oripov, Jinlar. *Qo‘ying, bugun qolay g a sh t a k dan, Bo‘lolmasman siz bilan birga.* E.Vohidov, Yolg‘izlik istagi. *G a sh t a k ning butun a’zolari va mehmonlar avval oqshom majlis bo‘ladigan joyga to‘planganlar*. S.Ayniy, Esdaliklar. *...stolni shishalar qoplagan, ular t o‘ k m a da yo gap-gashtakda o‘tirganday, qichqirib gaplashadi, qattiq kulishadi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Bu t o‘ k m a yig‘ilish, o‘yin-kulgi qilish uchun bir bahona edi, bu yerda childirma, dutori bilan Nosir akam ham hozir bo‘lardi.* N.Safarov, Ko‘rgan-kechirganlarim.

ZIYOLI, O‘QIMISHLI, ILMLI, MA’RIFATLI, INTELLIGENT Aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan, dunyoqarashi keng. **O‘qimishli** so‘zlashuv uslubiga xos, unda o‘qiganlik, oliy o‘quv yurtini tugatganlik ta’kidi mavjud. **Ma’rifatli, ilmli** badiiy nutqda faol. **Ma’rifatli** so‘zida diniy va dunyoviy ilmlardan xabardorlik ta’kidi anglashiladi. **Intelligent** hozirgi adabiy tilda kam qo‘llanadi.

Yangi direktor z i y o l i odam-da, qilni qirq yoraman deb, sizni shoshirib qo‘yayotgani yo‘qmi? P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Xalqimizning chinakam ozodlik va istiqlolga erishishi uchun siz bilan bizga o‘xshagan z i y o l i lar kurashmasa, kim kurashadi?* H.Shayxov, Sohildagi fojia. *Buxoroda qancha hujra bor? Yer yuzida qancha o‘ q i m i sh l i odam bo‘lsa, shuncha.* M.Yusuf, Saylanma. *Qo‘shni hovlida Zamonalidek o‘ q i m i sh l i va odamshavanda yigit yashaydi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. – *Qiziq. Ilmsiz, hatto qo‘l qo‘yishni bilmaydigan odam qanday qilib sizdek i l m l i odamga pir bo‘ladi? – ko‘zlarini ayyorcha qisdi Salim.* Oybek, Tanlangan asarlar. – *Shuni o‘qitib, menga odam qilib ber. Bittasi i l m l i bo‘lsin, – deb iltimos qilib qoldi.* S.Ahmad, Ufq. *...dadamning asl otlari Nuriddin bo‘lsa-da, ko‘proq “Traktorchi qori” deb atashardi. Chunki u kishi tengdoshlari orasida ancha m a’ r i f a t l i, bilimdon edilar*. D.Nuriy, Vijdon hayqiriqlari. *Har qanday m a’ r i f a t l i qalb sohibini yuhodek yutib yuborishga qodir o‘rmonni tark etishni-da o‘ylamay, yo‘q, aksincha, tepa shoxlari ko‘rinmas bahaybat daraxtlarni bosib-yanchib o‘tish qasdida shaxdam qadamlar ila ilgarilayverdi*. X.Do‘stmuhammad, Umid guli.*...general Ambarsumyan degani shu ekan. Xo‘p muloyim gaplashdi. “Siz – Shomatov, i n t e l l i g e n t odam ko‘rinasiz, maktabda dars berarkansiz”, dedi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Kallakesarlar “siyosiy dushmanlar”ni mazax qiladi. “Ha, i n t e l l i g e n t lar, Vatan xoinlari, ahvoling qalay?”* S.Ahmad, Qo‘rquv saltanati.

ZIYONKORLIK, ZARARKUNANDALIK Zarar keltirish, ziyon yetkazaverish holati. **Ziyonkorlik** oddiy so‘zlashuvda faol, **zararkunandalik** ko‘proq badiiy uslubga xos.

Rostlik bila savdo alarga z i y o n k o r l i k va va’daga vafo alarga badkirdorlik. Navoiy, Mahbub ul-qulub. *Qaytib kelsa, haykal hamon bir oyoqda tu-*

ribdi. Rais janjal ko‘tardi: bu qanaqasi, yubiley kelyapti, kim qilyapti bu z a r a r k u n a n d a l i k n i! A.Muxtor, Etik. *1932-yil yozida adib aksilinqilobiy, z a r a r k u n a n d a l i k faoliyatini olib borganlikda ayblanib, uch yilga Janubiy Sibirga surgun qilinadi*. N.Karimov, G‘ulom Zafariy.

ZIYORATGOH, QADAMJO Aziz-avliyolar xoki saqlanadigan, ziyorat qilinadigan joy. Publitsistik, rasmiy uslublarda **ziyoratgoh** qo‘llanadi. **Qadamjo** ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi.

Yakshanba kuni ertalabdan Sayramga jo‘nab, kun bo‘yi o‘ndan oshiq z i y o r a t g o h ni aylanib, kechqurun horib-charchab Oqsuvga qaytdim. G‘.Karimiy, Mankent afsonasi. *Sarasvati Gangaga pok yetib kelish uchun yer tagiga tushib oqibdir. Mana shu Ollohobodda yana yuzaga chiqib, sevgilisiga qo‘shilibdir. Shuning uchun bu daryolarning qo‘shilgan joyi muqaddas z i y o r a t g o h hisoblangay*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Qrim, Qrim! Ezgu q a d a m j o, Shoir sevgan sehrgar sohil*. Mirtemir, Dengiz bo‘yida. *Qobulda “Bog‘i Bobur” degan q a d a m j o bor. Uning baland to‘rida shoirning qabri saqlangan*. A.Muxtor, Taft.

ZOHID, GO‘SHANISHIN Hayot lazzatidan voz kechgan, tarkidunyo qilgan kishi. **Go‘shanishin** badiiy nutqqa xos.

Z o h i d, senga hur-u menga jonona kerak, Jannat senga bo‘lsun, menga mayxona kerak. Navoiy. *Z o h i d larga qarshi chiqib, Orif bo‘ldi shoirlar.* E.Vohidov, Zohidlar va oriflar haqida hikoyat. *Men bir darvish banda esam, g o‘ sh a n i sh i n zot, dunyoning to‘rtdan birini band aylagan sultonlikni boshqarishga faqirga yo‘l bo‘lsin!* M.Ali, Sarbadorlar. *G o‘ sh a n i sh i n Abdishning kallasi haqiqatan zo‘r ishlashiga shubha yo‘q – agar siz, xotin, bola-chaqasi nima bo‘ladi, deb xavotirlansangiz, Abdish, xotin yo‘limda, bola belimda, degan aqidaga qat’iy amal qilishini aytib o‘tish o‘rinli*. I.Ismoilov, Meteorit.

ZOHIDLIK, GO‘SHANISHINLIK, TARKIDUNYOCHILIK Hayot lazzatidan voz kechish, tarkidunyo qilish. **Go‘shanishinlik** badiiy nutqqa xos. **Tarkidunyochilik** ko‘proq ilmiy adabiyotlarda qo‘llanadi.

U shu ishlarning hammasini “haqiqat” uchun, tariqatdan, shariatdan, so‘fiylik, z o h i d l i k dan yuqori va yuksak bo‘lg‘on bir haqiqat uchun ishlagan edi. Cho‘lpon, Shayx San’on. *Ana shunday ruhiy tazyiq ostida Mariya Nikolayevna tarkidunyo qilib, monastirga boradi, umrini z o h i d l i k da o‘tkazadi.* H.Sattoriy, Turgenev turtkisi. *Johil, nodonlardan uzoq yurish yaxshi, ammo g o‘ sh a n i sh i n l i k maqbul emas, adabiy mahfillarga, munozara-musohabalarga qatnashmoq, hayotda faollik ko‘rsatmoq ilhomni toblaydi, ijodiy imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi.* N.Komilov, Ustoz va yosh iste’dod. *Bu hol lirik qahramonni umidsizlikka, g o‘ sh a n i sh i n l i k ka chorlayotgani yo‘q.* N.Rahimjonov, Tiriklik nashidasi. *Xotiranavisning bu so‘nggi so‘zlari Kamiyni*

t a r k i d u n y o ch i l i k ka ruju qo‘ygan, uzlatga chekingan kishi emas, balki ko‘ziga she’riyatdan boshqa narsa ko‘rinmagan, yashash ma’nosini faqat badiiy ijoddan, she’riyatdan topgan shoir, deb tushunish to‘g‘riroq bo‘ladi. E.Ochilov, Jahoniy tariqat asoschisi. *T a r k i d u n y o ch i l i k, xilvatni rad etib, jamoat bilan birga bo‘lishni shart qilib qo‘ydi.* N.Karimov, Abdulla Qodiriy va Toshkent adabiy muhiti.

ZOLIM, ZULMKOR, JOBIR, QONXO‘R Zulm, jabr qiluvchi va keltiruvchi. **Zulmkor** so‘zida zulm, zo‘rlik ta’kidi ochiq ifodalanadi, kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Jobir** badiiy uslubga xos, unda jabr qiluvchilik ta’kidi bor, eskirgan so‘z. **Qonxo‘r**da belgi darajasi boshqalarga qaraganda yuqori.

Tong yeliday saharlarda Yov ustiga yurar bo‘ldim. Yurtim uchun zo‘r janglarda Z o l i m larni qirar bo‘ldim. Mirtemir, Saharlarda. *Nahotki buning uchun Shayboniyxonday makkor, z o l i m va shafqatsiz bo‘lish kerak edi?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kimning qo‘li qon – u adolat peshvosi, kimning yolg‘on va aldov piri – u rostgo‘ylik timsoli, kim jaholatparast – u donolik ramzi, kim z u l m k o r va xo‘rlovchi – u rahm-shafqat ko‘zgusi.* N.Eshonqul, Qora kitob. *O‘z eriga dor tutib chiqqan z u l m k o r ayolday ketardim.* Oydinniso, Afv. *Tarix ko‘p yil tahqir bitar Chingiz kabi j o b i r ga.* E.Vohidov, Shohi Jahon va Avrangzeb haqida rivoyat. *J o b i r mustabidlar irodasi-la ne sirlar ingraydi mash’um kenglikda.* Sh.Rahmon, Shohrux mirzo suhbati. *Q o n x o‘ r daryo qaro qildi kunduzim, Ko‘zim nuri o‘sha edi, yolg‘izim...* M.Yusuf, Daryo. *Erkalashi mangu bitibdi... Qon toshibdi q o n x o‘ r ko‘zida...* Mirtemir, Nurxonni yo‘qlab.

ZOTILJAM, PNEVMONIYA O‘pkaning o‘tkir yoki surunkali yallig‘lanishi kasalligi. **Pnevmoniya** – kasallikning xalqaro nomi, ilmiy uslubda ko‘p ishlatiladi.

Jannat bibi jannatga Ketdi bultur javzoda, Qorini o‘n yil burun Olib ketgan Z *z o t i l j a m*. E.Vohidov, Jumadan qolgan odam. *Esimda: bolalik, kulba, qahraton... Z o t i l j a m qiynardi sizni tun-u kun.* M.Mirzo, Onajon. *– P n e v m o n i y a! – dedi do‘xtir negadir Rustamga yuzlanib. – O‘ng o‘pkasi shamollagan.* O‘.Hoshimov, Saylanma.

ZOTLI, ZOTDOR, NASLDOR Irsiy kelib chiqishi yaxshi, toza. **Zotdor** toza nasllilik ta’kidini **zotli**ga nisbatan kuchli ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Nasldor zotli**, **zotdor**ga qaraganda kamroq qo‘llanadi.

Sherqo‘zi pulga muhtoj emas. Uch govmish sigiri (bittasi yaqinda tug‘ib beradi), ikki z o t l i buzog‘i, bir novvosi bor... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Qumri xolaning echkisi podadan qaytmadi... Shundoq z o t l i echki to‘satdan g‘oyib bo‘lsa!* L.Mahmudov, Mehr qolur... *Avvalgi yili borganida qaysi bir og‘aynisiga yomon ko‘rinib, bir kuchuk ola keldi. Yomon ko‘rinib deganimiz – z o t d o r kuchuk o‘g‘irlab olib kelindi*. T.Sulaymon, Sirtlon. *– Juda z o t d o r echki – bu. Egiz tug‘adi. Sutini buving sog‘ib oladi, – dedi Karvon.* Sh.Ismat,

Uloqcha. *Akamning iztirobga tushayotgani bejiz emasdi. Qorabayir nihoyatda zo‘r, n a s l d o r ot edi*. U.Mustafoqulov, Oq qashqa. *Rahmonqul: – Suti uvuzdan endi ajrab edi. Pushti n a s l d o r bo‘ladi deb umid qiluvdim.* S.O‘nar, Chambil-belning oydalasi.

ZOVUR, ZAKAN, ZAXKASH Zaxni qochirish uchun qazilgan chuqur ariq. **Zakan** kam ishlatiladi. **Zaxkash** xalq tilida qo‘llanadi.

Besh metr chuqurlikdagi z o v u r larning ichi hovuzday keng... P.Qodirov, Meros. *Urush boshlanishidan bir-ikki oy oldin hovlimizning o‘rtasidan vodo-provod o‘tdi. Odam zo‘rg‘a hatlab o‘tadigan z o v u r qazildi*. O‘.Umarbekov, Qaytar dunyo. *Ot botqoqlikdagi z a k a n suviga tumshug‘ini botirib ichmoqchi bo‘ldi-yu, sho‘rligidan yana tumshug‘ini tortdi*. S.Ahmad, Odamning izi. *U z a k a n ning baland qirg‘og‘iga tirmashib chiqolmasdan ko‘p urindi. Bolalar yuqoridan turib xoxolab kulishdi*. N.Abbosxon, Ustoz. *– Hozir turtib yubora-man, suvga tushib oqib ketasan, – deb qo‘lini ko‘targan edi, qo‘rqqanimdan undan oldin ko‘ksidan itarib yuboribman, chinqirgancha z a x k a sh ning o‘rta-siga shaloplab tushdi*. I.Mirzo, Bonu. *Momomning uylari G‘oybu qishlog‘ining Oyoqbog‘ degan tomonida edi. Bizning elat bilan ularning elatini z a x k a sh ajratib turardi*. N.Yangiboyeva, Aytilmagan qo‘shiqlar.

ZULM, ZUG‘UM, ISTIBDOD, TAADDI Biror kishi, biror toifaning bosh-qalarga ko‘rsatgan yomonligi. **Zug‘um** so‘zida belgi darajasi **zulm**ga qaraganda kuchliroq. **Zug‘um** badiiy uslubga xos. **Taadi** – eskirgan so‘z. **Istibdod** omma-ga yetkazilgan jabrni ifodalaydi.

Amir Shohmurod zohidona hayot kechirdi: birovning haqini z u l m bilan tortib olib yemadi... S.Is’hoqov, Qabrdan chiqqan qul. *Shuningdek, mo‘g‘ul z u l m idan qochib yurgan boshqa musulmonlar ham kelib Jaloliddinning safi-ga qo‘shilishdi*. S.Ochil, Xorazm jonim mening. *Bu to‘ra... Ayniqsa, urush bosh-langandan buyon bunday “kezishlarni” va z u g‘ u m ini kuchaytirgan edi*. Oy-bek, Tanlangan asarlar. *Bir kuni u ijarador kampirning z u g‘ u m idan zada bo‘lib, xiyobondagi xarrakda o‘tirgan chog‘i o‘sha qiz yoniga keldi*. Sh.Ismat, Sukunat sohili. *Siz bo‘lsangiz i s t i b d o d daraxtini tag-tomiri bilan qo‘porib tashlash o‘rniga shoxchalarini sindirib yuribsiz...* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *...kishi go‘yo o‘zini xon huzurida, i s t i b d o d salobati ostida sezar va muhtasham va muzayyan qasrdan ruh olish o‘rnig‘a, bil’aks, bir dahshat va xavf his eta boshlar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Biz... Musulmonqul-ning zulm va t a a d d i si... bag‘oyat oshib borganligini muzokara... qilishdik.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bir nechasi aytdi: – Hozir ultonning t a a d d i sidan qochib, bo‘lak chegaraga borib turganimiz ma’qul.* “Yodgor”.

O‘

O‘JAR, QAYSAR, QIYIQ, TIXIR, SARKASH, KAJBAHS, TARXASH, GOJ, O‘R To‘g‘ri, maqbul maslahat, gap-so‘zga ham quloq solmay, yon bermay, o‘z fikrini ma’qullayveradigan, gap uqmaydigan. **Qaysar** so‘zida o‘z fikrida qat’iy turish mazmuni kuchli ifodalangan. **Qiyiq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi. **Tixir** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Sarkash** so‘zida birovga itoat etmaydigan, bo‘yin bermaydigan kabi ma’no ta’kidlari qabariq ifodalangan, kam qo‘llanadi. **Kajbahs** so‘zi mantiqsiz bahs-munozara qilib, o‘z fikrini oldinga suruvchi insonlarga nisbatan qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy. **Tarxash, goj** so‘zlari kam qo‘llanadi. **O‘r** so‘zi, asosan, shevada, shuningdek, xalq og‘zaki ijodida uchraydi.

Bayramxon amir Muzaffarga shuni aytib, buyruqni yana bir takrorladi, ammo o‘ j a r afg‘on amiri Muzaffarxon buyruqni bajarib bo‘lmasligini aytdi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *O‘ j a r ruhim, jangari ruhim, Bir zumgina o‘yga tolsang-chi.* A.Sher, Qadimgi kuy. *Q a y s a r yigit ekan, bir baloni boshlamasa go‘rgaydi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Manovi qo‘rs-u q a y s a r bola bilan bir xonada o‘tiraverib siqilib ketdi.* E.A’zam, Shovqin. *Mulla Ikrom q i y i q odam bo‘lganidanmi yoki kasbi shuni lozim ko‘rganidanmi, murosaga unamadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Hur edim, s a r k a sh edim, yuksakdir maqomim mening. Boltalanmoqda sarvdek bor-u tamomim mening.* M.A’zam, Kuzgi yaproqlar. *Akbar: – Amirzodam, siz ertaga yana Rajastxonga jo‘nab keting, – dedi. – Tog‘angiz Man Sinx hamon s a r k a sh mevarliklar bilan olishmoqda.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Darvesh hoji hech kimning fikri bilan kelisholmaydigan o‘jar, k a j b a h s edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Dunyoda o‘zbek xotinlaridan injiq, k a j b a h s i yo‘q. Go‘yo uylanish faqat erkak uchun kerakdek!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yog‘dularin to‘kmaydi oy barkashda, Osmon bilan yer arazda – t a r x a sh d a.* E.Oxunova. *Akasi A’zamjon g o j roq edi. U dadasining gapiga “xo‘p” derdi-yu, keyin o‘zi bilgancha ish tutib ketaverardi.* S.Ahmad, Ufq. *– Hay-hay! – dedi Nasriddin polvon, – Og‘aynilar, g o j bo‘lmang juda.* M.Ali, Boqiy dunyo. *Hali bu bola yosh bo‘lsa ham, yomon o‘ r bola ekan. O‘zbek o‘ r bo‘ladi-da, deyishayotirlar.* “Ravshan”.

O‘JARLIK, QAYSARLIK, TIXIRLIK, KAJBAHSLIK, SARKASHLIK, TARXASHLIK, GOJLIK, O‘RLIK O‘z bilganidan qolmaslik, o‘jarlarga xos xususiyat. **Kajbahslik, sarkashlik, tarxashlik**, **gojlik** so‘zlarida o‘z fikrini ma’qullash ta’kidi kuchli, eskirgan, kitobiy. Bu so‘zlar ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi. **O‘rlik** so‘zi shevaga xos.

O‘ j a r l i k ni qo‘yib, gapimga quloq solsang... og‘angning yoniga olib kiraman. Mirmuhsin, Me’mor. *Agar kimdir birov “bag‘ritoshsan”, desa, ranjiydigan… bu odamni o‘ j a r l i k otidan tushira olish haligacha hech birlariga nasib etmagan.* T.Malik, Xazonrezgi. *Johil va bag‘ritosh bir otaning chegarasiz q a y s a r l i g i va teskariligi oldida ojiz bir xotin... nimjon bir ko‘ngil...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Amirning q a y s a r l i g i tutdimi yo boshqa degulik gapi qolmadimi, har holda, bular ishonadigan sabab qidirib o‘tirmadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘rinbu qaynatasining t i x i r l i g i dan uyaldi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *K a j b a h s l i k qilganlari ham Umarshayx mirzoning kuni bitganini, agar biror tasodif bilan yana taxtda qolsa-da, shu badfe’lligi-yu, urishqoqligi omon bo‘lsa, bir vaqtlar Yunusxonga taqdim qilib yuborganidek, butun Farg‘onani bo‘lak-bo‘laklab boshqalarga in’om etib yuborishini aytganda, shayx Mazidbek tomonga o‘tishdan o‘zga chora topa olishmadi.* T.Qurbon, O‘lim sharpasi. *Sen ey gul, qo‘ymading s a r k a s h l i g i ngni sarvdek hargiz, Ayog‘ingga tushub bargi xazondek muncha yolvordim.* Bobur, Xazon yaprog‘i yanglig‘... *Suvon aka hazilaki t a r x a s h l i k qilib, lekin keyingi kursiga ko‘chib, yonidan joy bo‘shatdi.* E.A’zam, Hulo‘l. *Mahkam Musayev buni Ergashevning t a r x a s h l i g i dan bildi.* I.Rahim, Zangori kema kapitani. *Hech kim legionga xohish bildirmay turgan shunday nozik bir paytda “o‘zimniki to‘g‘ri” deb g o j l i k qilishni o‘rinsiz bilgan Ali Naimxon bir isqirt asirning guvohligiga ishonib qo‘ya qolishni ham istamas edi.* Shuhrat, Oltin zanglamas. *O‘ r l i k qilsa, aytgan so‘zga ko‘ndirib, Musofirga zo‘rligimiz bildirib...* “Yodgor”. *Odamlar cholni o ‘r l i k da qanchalik ayblamasin, lekin u jo‘n turmushga ko‘nikib ketolmadi.* N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘LAKSA, O‘LIMTIK, O‘LAMSA, MURDOR O‘lgan jonivor. **O‘limtik** so‘zida nopok, harom o‘lganlik ta’kidi mavjud. **O‘lamsa –** shevaga xos so‘z. **Murdor** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **O‘laksa, murdor** so‘zlari ba’zan haqoratni bildiruvchi so‘z sifatida ham ishlatiladi.

Burgut bo‘la olsang, nimaga chang solishni bilib ol: quzg‘unga o‘xshab o ‘l a k s a ovlama. T.Malik, Shaytanat. *O‘ l a k s a ga o‘ch, xuddi yom-yom, Qaydan topay yovga mos bir nom.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Yo‘lning kanorida – shundoq sarhadda O‘ l i m t i k yer edi allaqanday zot.* A.Oripov, G‘iybat. *Bir maymun pista chaqardi chaqchayib, O‘ l i m t i k axtarardi yolli sirtlon.* M.A’zam, Kuzgi yaproqlar. *Bu bo‘rilar o‘shaning bitta-yarimta o‘ l a m s a sini yeb… yurishadi.* N.Qobilov, Bug‘doy pishig‘iga yetmaganlar. *Magar masjidda eshitmadingmukim, bechora, ahvoli tang bo‘lgan odamlarga m u r d o r ni yemak haloldir, deb.* A.Qahhor, Millatchilar.

O‘LAKSAXO‘R, O‘LIMTIKXO‘R, O‘LIMSAXO‘R, MURDAXO‘R, MURDORXO‘R, **KALJO‘RCHI** Harom o‘lgan narsalarni yeyuvchi; o‘laksa bilan ovqatlanuvchi (hayvon va qushlar haqida). **O‘limtikxo‘r** so‘zi barcha nutq

uslublarida birdek qo‘llanadi. **O‘limsaxo‘r** shevaga xos so‘z. **Murdaxo‘r, murdorxo‘r** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi.

Ayol xarsangtosh ustida o‘lja talashib, bir-biri bilan cho‘qishayotgan o‘laksaxo‘r qushlardan boshqasini payqamadi. N.Norqobilov, Qora quyun. *Ko‘zini ochib, osmonda samolyotlar o‘rnida pastlab charx urgan o‘limtikxo‘rlarni ko‘rdi.* M.Mansurov, Yombi. *Sen o‘limsaxo‘r, murdaxo‘r bir hayvonsan.* S.Ayniy, Jallodlar. *Osmonda uchadiganlardan murdaxo‘r kalxatni, suvda suzadiganlardan akulani, sudraladiganlardan kobra ilonni, o‘rmalaydiganlardan qoraqurt bilan chayonni, vahshiy hayvonlardan sherni ham, boringki, jami jonzotni bitta qo‘ymay o‘pib chiqqan.* S.Ahmad, Lab haqida doston. *Tepamizda kaljo‘rchi asta charx urib suzib yuribdi.* S.Anorboyev, Yo‘lda yo‘ldosh bo‘lganlar.

O‘LIK, MURDA, JASAD, MAY(Y)IT, LOSH O‘lgan, jonsiz tana. **O‘lik** so‘zi odamga nisbatan ham, boshqa hayvonlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Murda,** asosan, kishining jonsiz tanasiga nisbatan qo‘llanadi. **Jasad** ko‘proq odamning, qisman hayvonlarning jonsiz tanasiga nisbatan ishlatiladi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Mayit** so‘zi kitobiy nutqqa oid. **Losh** odam, hayvon va parandalarning jonsiz jasadiga nisbatan qo‘llanadi.

Sotiboldi qizchasini o‘lik yonidan olib, boshqa yoqqa yotqizayotganda qizcha uyg‘ondi va ko‘zini ochmasdan odatdagicha duo qildi: – Xudoyo, ayamdi daydiga davo beygin. A.Qahhor, Bemor. *Kinochilar uyi hozirgina o‘lik chiqqan kabi sovuq huvullab turar, kimsasiz edi.* E.A’zam, Shovqin. *Avval aqldan ozib, jinni bo‘ladi. Keyin ochlikdan, yolg‘izlikdan talvasada jon berib... murdasi sasib yotadi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *“O‘sha-o‘sha qabriston, – deya entikdi. – Tirik murdalar qabristoni!”.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Yusuf o‘g‘lining jasadiga so‘nggi bor ilinj bilan boqdi... bo‘lmadi, oq matoning ustidan peshanasidan o‘pib, jasadni go‘rning ichida turgan odamga emas (hatto u qo‘llarini cho‘zib turgan bo‘lsa-da), balki yonboshidagi otasiga uzatdi...* U.Hamdam, Muvozanat. *Ancha vaqtdan keyin xonaga kirgan kishilar arslonning o‘z akslari bilan jang qila-qila halok bo‘lganini ko‘rdilar. To‘rt tomondagi oynalarda esa minglab arslonlarning jonsiz jasadlari akslanib turar edi.* I.Sulton, Ozod. *Odamlar bosh egib o‘tirgan shu paytda go‘rkovning qopqoqli tobutni yuqoriga uzatganini, kafanlangan mayitni lahadga qo‘yganini hech kim ko‘rmay qoldi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Jo‘xoriday qular dushmanning losh i, Quzg‘unlarga yemtik bo‘ladi go‘shi.* “Yusuf va Ahmad”. *Sayozgina chuqurlikda butun boshli sigir losh i cho‘zilib yotardi.* N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘LIM, VAFOT, QAZO Organizm hayot faoliyatining butunlay to‘xtashi. **O‘lim** so‘zi kengroq qo‘llanadi. **Vafot** so‘zi, odatda, badiiy nutqda qo‘llanadi. **Qazo** juda kam va, asosan, *yetmoq* fe’li bilan qo‘llanadi.

“Gumondor bormi?” – dedi usta.”Gumondor-ku yo‘q, ammo bechoraning o‘ l i m i juda qiziq kunga to‘g‘ri keldi”. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Biroq odam ona tilida tafakkur qiladi, ona tilida tush ko‘radi, ona tilida yig‘laydi... o‘ l i m oldida onasini ona tilida yo‘qlaydi...* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Gulnor qiz Unsin bilan gaplashganda, uning qishlog‘i, uy-joy, tirikchiliklari, onasi, u bechora xotinning v a f o t i va shuning singari narsalari to‘g‘risida so‘z ochar edi.* Oybek, Qutlug‘ qon. *Kul Tegin v a f o t idan so‘ng Tan xoqoni bilan qitanlar-u tatabilar orasida tanglik yuzaga keldi.* I.Sulton, Bilga Xoqon. *Ona “q a z o yim yetib olamdan o‘tsam, bolam o‘z qo‘li bilan qabrga qo‘yadi” deb umid qilardi*. S.Ahmad, Ufq. *Sultonning q a z o sini falokat dema, taxt bo‘sh qolganidan foydalanib, Sulton Abusaid Mirzo Xurosonga kirganini falokat de!* I.Sulton, Alisher Navoiy.

O‘LMOQ, VAFOT ETMOQ, QAZO QILMOQ, QAYTISH QILMOQ, NOBUD BO‘LMOQ, QURBON BO‘LMOQ, HALOK BO‘LMOQ, UZILMOQ Hayoti tugamoq, yashashdan to‘xtamoq. **Qazo qilmoq**, asosan, katta yoshdagi kishilarga nisbatan qo‘llanadi. **Qaytish qilmoq** ko‘proq shevada qo‘llanadi. **Nobud bo‘lmoq** oddiy so‘zlashuvda, asosan, go‘daklarga nisbatan qo‘llanadi. **Qurbon bo‘lmoq, halok bo‘lmoq** jang, kurash va shu kabi hodisalardagi o‘limni ifodalaydi. **Uzilmoq** jon chiqish paytini ifodalashda qo‘llanadi.

Usta Olim ham Otabekka o‘zining o‘lgan Saodati to‘g‘risidagi ipidan ignasigacha bo‘lgan xotiralarini takror-takror hikoya qilib, hikoyasi oxirida: “Peshanamga sig‘madi-da, o‘ l di!” – deb qo‘yar edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bu yerning do‘xtiri “o‘ l adi” degan odam, mana, qarang, yana o‘n besh yil yashadilar. O‘n besh yil-a!* E.A’zam, Suv yoqalab. *Oqshom vaqti To‘raqulov v a f o t e t ib edi. To‘raqulov sobiq raykom sekretari edi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Uzoq vaqtlardan beri, onasi v a f o t e t ganidan beri birinchi marta uning ma’yus boqishlarini aniq tasavvur etdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qo‘shchi bobo-* **O‘** *ning tengdoshlaridan ko‘plari q a z o q i l ib, uch-to‘rt qariya bir-birlariga juda suyanishib qolishgan edi.* Mirmuhsin, Umid. *Alimardon diplom yoqlashidan bir hafta oldin onasi q a z o q i l di. U orzusiga yetolmadi: kelinining qo‘lidan bir piyola choy icha olmadi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Momo eri q a y t i sh q i l ganda ellik yoshda edi. Mana shunga ham o‘ttiz yil bo‘pti.* S.Tursunov, Chavandozning ko‘ngli. – *Turg‘un Mirhosilga qarab izoh berdi: – Sen armiyada eding. Enam q a y t i sh q i l ganda kafanlikka bergan surpdan Urayim o‘g‘ri salkam bir metrini urib qopti-da.* T.Malik, Xazonrezgi. *Qarasam, G‘afforjon n o b u d b o ‘ l ganligi to‘g‘risida uning nomiga kelgan qora xat.* A.Qahhor, Xotinlar. *Ko‘p odam shundan n o b u d b o‘ l gan. Ha, isdan ehtiyot bo‘lish kerak. Is deymiz-u, o‘zi bu – zaharli gaz, is gazi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Yigit o‘ldi. U – qahramon, u – mard inson, b o‘ l di q u r b o n.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Turonda shayboniyzodalar eng johil kuchlarni qo‘zg‘atib, mazhab urushini boshlamasa edi,*

ming-ming odam behuda q u r b o n b o ‘ l mas edi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shomatov h a l o k b o ‘ l gan kuni, ertalab siz o ‘sha atrofda yugurib yurganingizni ko ‘rgan odamlar bor.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Zokirning otasi bir yil oldin h a l o k b o ‘ l gan, akasi hali frontda, oyisi ro ‘zg ‘orlaridagi buyumlardan sotib tirikchilik tebratar edi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Endi ovoragarchilikning foydasi yo ‘q... Shu bugun tongda, quyosh endi tig ‘ urib, qushlar chug ‘urlay boshlagan damda, opasi bilan qariyb bir vaqtda u z i l di.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Bu taxmin Akbarni seskantirib yubordi. Salim ota ertasi kuni u z i l di.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

O‘PICH, BO‘SA, MUCHCHI Sevish, erkalash ifodasi sifatida lab tegizish. **Bo‘sa** bu ma’noga poetik ifoda qo‘shadi, kitobiy nutqqa xos. **Muchchi**, asosan, folklorda va o‘zbek tilining ayrim shevalarida qo‘llanadi.

Xotin uning harakatidan “O ‘ p i ch ber” degan ma’noni angladi-da: “O ‘p i ch mi? Hech bo ‘lmasa, shuni to ‘g ‘ri ayta qolsangiz, nima bo ‘lar ekan!” – dedi. A.Qahhor, Nutq. *Aynan shu birinchi o ‘ p i ch umid daryosini to ‘sib turgan to ‘g ‘onni buzar, visolning nurli cho ‘qqisini in’om etar edi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Birinchi marta sovg ‘a keltirib berganingizda onangizning ko ‘zida qalqigan yoshmi? Birinchi b o ‘ s a mi?* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Jonim qurbon qoshing bilan ko ‘zingdan, Bir m u ch ch i ber, bolam, narigi yuzingdan.* “Avazxon”. *Mol-u dunyong darkor emas Oqqizga, O ‘xshatib bir m u ch ch i olsang bo ‘ladi.* “Ravshan”.

O‘Q, PAYKON, TIR Yoyga qo‘yib otiladigan, uchi nayzasimon uzun, ingichka tayoqcha. **Paykon** so‘zi kitobiy nutqqa mansub. **Tir** so‘zida eskilik bo‘yog‘i mavjud, bu ma’noda kam qo‘llanadi.

U kamonga chapdastlik bilan o ‘ q o ‘rnatdi va chopib borayotgan ot ustida nishonga otdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ko ‘kturk o ‘rmonlarida esa hali-hanuz Ashina o ‘ q-yoyi bilan kezadi. U odam bolasi, biroq bo ‘rini emgan botir hisoblanadi.* I.Sulton, To‘linoy xayollari. *Qamishdan yasalgan qo ‘lbola p a y k o n daraxt shoxlari orasida ko ‘zdan g ‘oyib bo ‘ldi.* G‘.Shermuhammad, Langartog‘ yo‘lida. *...yillar mobaynida vayronalardan sopol siniqlari, zanglagan temir p a y k o n larni izlab topib, qaysi davrga oidligini aniqlash uchun ularni chang-u zangdan tozalashdan or etmagan.* G‘.Karimiy, Ulug‘ muarrix. *Har balodan asraguvchi, eng muhim qimmat yarog ‘ – T i r i vahshat, xanjari zillatga qalqondir kitob.* Hamza, Kitob. *...qo ‘mondon birinchilar qatorida olishardi; u o ‘ng boldiridan Katan t i r i bilan yaralandi, t i r ning uchi yaralangan soniga kirib qoldi.* Q.Amon, Spitamen.

O‘QDON, SADOQ, TIRDON Kamalak o‘qlari joylanib, belga bog‘lanadigan yoki yelkaga osib yuriladigan asbob. **Sadoq** eskirgan, ko‘proq tarixiy asarlarda qo‘llanadi. **Tirdon** nisbatan kam ishlatiladi, eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda qo‘llanadi.

Urushga kirganingda o‘ q d o n ni yo o‘ng biqiningga, yo egarga os. Yelkangda bo‘lsa, enkayib ot choptirganingda olishga qiynalasan. I.Sulton, Bilga Xoqon. *Yog‘och va sigir shoxidan qurol* (*o‘q-yoy, o‘ q d o n, nayza, qalqon*) *yasash avj olgan.* “O‘zME”. *Qizlarning ham, yigitlarning ham bellarida o‘q-yoyi va s a d o q larida o‘qlari bor edi.* M.Osim, To‘maris. *Xiyonatchining holi ne kechishi avvaldan ma’lum, taslim bo‘lmoqdan, qilich va s a d o q ni bo‘yniga osib, tuproqqa belanib emaklab, sultondan afv istashdan o‘zga chora yo‘q edi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Mehmonxona devorida eskigina kamon va tirlari bilan t i r d o n osilib turardi – Taxmos ovga borishni yoqtirardi.* Q.Amon, Spitamen.

O‘QIMOQ, MUTOLAA QILMOQ So‘z, jumla, gap, matn va shu kabilarning yozma shaklini ichda yoki og‘zaki ifodalamoq. **Mutolaa qilmoq** so‘zida diqqat bilan o‘qish, o‘qib tushunib olish ta’kidi mavjud, badiiy uslubga xos.

Bir fikrni qat’iy, ishonch bilan aytish mumkin: Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarini o‘zbekning uch avlod kitobxoni qunt, qiziqish bilan o‘ q i di. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *...so‘lim daryo yoqasidagi uch qavatli muhtasham saroyda kelajak insonini yaratish borasidagi tadqiqotlarning navbatdagi yakuni o‘ q i b eshittirilmoqda edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Saidiy qaytib kelganida, hamhujrasi Ehson tor va dim uyda ishtonchang, dimiqib o‘ltirib, m u t o l a a q i l ar edi.* A.Qahhor, Sarob. *Endi u ilgarigidan ham ko‘proq va xo‘broq namoz o‘qiydigan, m u t o l a a q i l adigan, odamlarga va’z aytadigan bo‘ldi-qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat.

O‘QITUVCHI, MUALLIM, USTOZ (USTOD), DOMLA, PEDAGOG, AFANDI, MURABBIY Fan, tarbiya asoslaridan birini o‘qituvchi, shuningdek, ta’lim-tarbiya ishi bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Ustoz, domla** so‘zlari har qanday ilmli kishiga hurmat bilan murojaat etish shakli sifatida ham qo‘llanadi. **Domla** so‘zi, odatda, ta’limning yuqori bosqichlarida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilarga nisbatan qo‘llanadi. **Pedagog** so‘zi o‘qituvchi va tarbiyalovchi shaxs ma’nosini bildiradi. **Ustod**, **afandi** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda bu so‘zlar kitobiy nutqqa xos. **Murabbiy** umuman tarbiya beruvchi ta’kidiga ega, ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Uning shahardagi qiliqlaridan bexabar Toshbolta jilmayib qo‘yishlariga xushtor bo‘lib, “o‘ q i t u v ch i xalqi yaxshi bo‘ladi”, degan fikrda odam qo‘ydi. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Bugun o‘g‘lini uylantirgan anavi chol o‘ q i t u v ch i man, dedimi?* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ashula m u a l l i m i bor-ku, o‘sha. Qarasam, suvni hovuzchasiga burib o‘tiribdi.* E.A’zam, Suv yoqalab. *Ular boshlarini ko‘tarib, suyukli m u a l l i m ni tabassum bilan qarshiladilar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Men charxpalakni emas, u s t o z larimni qo‘msar ekanman. Suv – suv emas, men ekanman! Charxpalak – charxpalak emas, o‘qituvchilarim ekan!* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Xullas, u s t o d bilan shogird o‘rtasida samimiy munosabat paydo bo‘lib, bir-birlarini tez-tez yo‘qlay-*

digan bo‘ldilar. S.Abdulla, Mavlono Muqimiy. *Avaz har kuni ertalab ulug‘ u s t o d larining kitoblarini o‘qib, dars olardi.* J.Sharipov, Xorazm. *Yangi usul maktabning yaxshiligi, bolalarning toza, yorug‘ xonada o‘tirib o‘qishligi, yosh d o m l a ning xushmuomalaligi, yana ko‘p fazilati va xislatlari machit imomi Asad qorining eski usul maktabiga ham yetib bordi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Shayxzoda d o m l a, garchi meni o‘qitmagan bo‘lsa ham, men o‘qigan institutda dars berardi.* Shukrullo, Javohirlar sandig‘i. *Oddiy p e d a g o g bunaqa to‘y qilolmaydi. Demak, bu ham qallob! Qarang, pora bermoqchi bo‘ldi-ya!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Uning “muallim o‘zimizniki” ...A f a n d i mning tuprog‘i shu yerdan olingan! deganini esladi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Sizning dushmaningizni aytayotganim yo‘q, a f a n d i m. Turk-islom xalqining dushmanlarini aytaman*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *A f a n d i m, bayonda xatoga yo‘l berib qo‘ymadimmi? – Xato-ku qilmadingiz, biroq “yaxshi amal” deganingizga nochorlarga yordam berish ham kiradi.* T.Malik, Savohil. *Hozirgi kunda biz marhum Porso domla, professor Azizxon Qayumov, professor Xolid Rasul va yana bir necha m u r a b b i y larni istisno qilganimizda, matnshunos olimlarimiz deyarli yo‘q.* K.Qahhorova, Men dardimni kimga aytaman? *Dil erkinligiday kishiga buyuk m u r a b b i y yo‘q.* I.G‘afurov, Bu bezovta zamona...

O‘QITUVCHILIK, MUALLIMLIK, USTOZLIK, PEDAGOGLIK, DOMLALIK, MURABBIYLIK Asosan, ta’lim va tarbiya bilan shug‘ullanishga yo‘naltirilgan faoliyat, kasb. **Ustozlik** so‘zida badiiy bo‘yoq ustuvor bo‘lib, bu kasb vakillariga bo‘lgan ehtirom ifodasiga ega. **Pedagoglik** ilmiy, publitsistik va rasmiy uslubga xos. **Murabbiylik** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Ushbu mafkura Yusufga 80-yillarning boshlaridanoq oshno bo‘lib, institutda o‘qish va keyingi o‘ q i t u v ch i l i k faoliyati davomida yanada teranlashgandi. U.Hamdam, Muvozanat. *Ataullo Isayevich, baribir, olti oygacha m u a l l i m l i k ka qo‘yilmadi. Xotinining yonida qo‘g‘irchoq fabrikasida ishlab yurdi.* X.To‘x-

taboyev, Mungli ko‘zlar. *Chunki shu soatdan sizning u s t o z l i k, mening shogirdlik muhlatim tugadi.* E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Pedagogika o‘quv yurtlariga kiruvchi uni bitiruvchilarga nisbatan talabchanlik bo‘shashtirildi. Natijada, p e d a g o g l i k ka qobiliyati yo‘q, bilimi past yuzlab yoshlar har yili respublika o‘qituvchilari tarkibiga qo‘shildi.* M.Ochilov, O‘qituvchi odobi. *P e d a g o g l i k sha’niga o‘chmas dog‘ tushirgan bu kal kechirim so‘rashni qayerdan bilsin?* U.Azim, Sevgi. *Hozirgi so‘zim Saida to‘g‘risida, chunki bu shoiraginaning shu voyaga yetib keluvida kaminaning ham ozgina m u r a b b i y l i g i bo‘lgan.* G‘.G‘ulom, Adabiy oila. *Adabiyot bo‘yicha m u r a b b i y l i k kasbim tufayli salkam oltmish yildan beri yoshlar bilan ishlayman.* U.Normatov, Hozirgi kunda adabiyotni internetsiz tasavvur etish qiyin.

O‘RALASHMOQ, UYMALASHMOQ, UYMALANMOQ, KUYMALANMOQ Biror narsa, yumush bilan shug‘ullanmoq, ovora, mashg‘ul bo‘lmoq.

Uymalashmoq so‘zida keraksiz narsalar bilan ovora bo‘lish ta’kidi mavjud. **Uymalanmoq** so‘zi kam qo‘llanadi. **Kuymalanmoq** so‘zida mayda-chuyda ishlar bilan mashg‘ullik ta’kidi qabariqroq ifodalanadi, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xosdir.

Haydar pakana deganlari qamoqda o‘ziga mos hamtovoq topolmaganmi, yana Asadbek atrofida xirapashshadek o‘ralashaverdi. T.Malik, Shaytanat. *U “dunyoga eng ulkan va odamzot hali xayoliga keltirmagan shahar quramiz”, deb xitob qilar, qachon qaramay chizmalar ichida o‘ r a l a sh ib o‘tirardi.* N.Eshonqul, Tobut. *Uzoq yurdim, axiyri chirigan tomirlar atrofida uymalashib turgan bir gala chumolini ko‘rdim.* M.M.Do‘st, Galatepaga qaytish. *...peshtaxta yonida u y m a l a sh ib, negadir hadeb cho‘ntagini kavlayotgan Tolik dabdurustdan: – Ming so‘m qarz berib tur, – dedi.* Sh.Bo‘tayev, Qarz. *Birozdan keyin Cho‘livoy aka haligi narsalarni olib ketdi va yana egatlarning boshida uymalandi.* O.Husanov, Nay. *Ichkarida k u y m a l a n ib yurgan Rohila kampir ayvonga chiqib, choliga yaqinlashib so‘radi: – Choyni yangilab beraymi?* Sh.Otabek, Xonadon. *To‘lqin tepalik ustidan hansiragan ko‘yi ko‘z tashlaganda xotini allaqachon hovlisida k u y m a l a n ib turganini ko‘rdi.* L.Bo‘rixon, Tumor.

O‘RAMOQ I**, CHIRMAMOQ, O‘RAB-CHIRMAMOQ** Biror narsani aylantirib, mahkam o‘rab, chandib bog‘lamoq. **O‘ramoq** so‘zi atrofini bir marta, shuningdek, birdan ortiq marta o‘rashni ham ifodalayveradi. **Chirmamoq** so‘zida belgi darajasi kuchli. Bunda atrofini o‘rash birdan ortiq bo‘ladi va obyektni siqib o‘rash ma’no qirrasi ham kuzatiladi. **O‘rab-chirmamoq** so‘zida mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi.

Azizbek boshiga oq shoyidan salla o‘ r a b, oyoqlarini kumush uzangiga tiragan, siyrak qoshli, cho‘qqisoqol, bug‘doyrangli, qirq besh, ellik yoshlar chamalik bir kishi edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Daladan issiq hovur jimirlab ko‘tarilar, yuz-ko‘ziga ro‘mol o‘ r a b olgan uch-to‘rtta xotin egilib chopiq qilardi.* I.Sulton, To‘linoy. *...Hamma yog‘i alvon, shior, ko‘m-ko‘k barg va gullar bilan ch i r m a b tashlangan.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Murid Avazni gujumga ch i r m a b bog‘ladi.* S.Siyoyev, Avaz. *Yelkadan oqayotgan qonni to‘xtatish uchun yaralangan joyni yumshoq salla matosi bilan besh-olti marta o‘rab, qattiq ch i r m a di-yu , qo‘ltiq tagidan tang‘ib bog‘lab qo‘ydi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Tog‘orani dasturxon bilan o‘ r a b-ch i r m a b, hovli burchagidagi uyilib yotgan g‘o‘zapoyalar oldiga boradi.* O‘.Hoshimov, Dehqonning bir kuni. *Yo‘g‘on chirmovuqlar daraxtdan daraxtga o‘tib, hamma yoqni o‘rab-ch i r m a b tashlagan.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

O‘RAMOQ II**, QURSHAMOQ, QAMAL QILMOQ, QAMALGA OLMOQ, QURSHOVGA OLMOQ, MUHOSARA QILMOQ** Yon atrofdan kelib, halqaga olmoq; yon atrofni shaxs yoki narsa bilan band qilmoq. **O‘ramoq**

keng ma’noli bo‘lib, ham jonli, ham jonsiz predmetga nisbatan qo‘llanadi. **Qurshamoq**, asosan, jonli narsalar bilan band bo‘lish holatiga nisbatan ishlatiladi. **Qamal qilmoq, qamalga olmoq, muhosara qilmoq**, asosan, harbiylik ta’kidiga ega. **Qurshovga olmoq, o‘ramoq** boshqa narsa, predmetlar tomonidan chulg‘ab olinishni ifodalashi mumkin. **Muhosara qilmoq** – eskirgan so‘z.

Hasan hashamatli hovlisini qo‘rg‘onga aylantirganidek, o‘zini ihota devori bilan o‘ r a b o l gan. O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Uch tomoni devor bilan o‘ r a l gan shiyponga bolalarning va o‘zimizning karovatlarimiz qo‘yildi*. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Bir necha yigitlar Yo‘lchining atrofini q u r shadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Orqadan Suyunboy aka kelmoqda edi. Ikki suruv qo‘y uni ikki tomondan sekin q u r sh a b keldi-yu, bir-biriga qo‘shilib ketdi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Yo‘lni ochish uchun u Sherxon Chunorga qo‘shin tortib keldi va Sherxonni q a m a l q i l di.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Dastlab tashqaridan kelganlar mahalliy kishilar yashayotgan qal’ani q a m a l q i l di.* Sh.Jabbor, Oltin g‘isht. *O‘zaro maktub jangi bo‘layotgan paytda Boyazid Konstantinopolni dengiz va quruqlik tomondan qurshab, q a m a l g a o l gan edi.* X.Davron, Sohibqiron nabirasi yoki Mitti yulduz qissasi. *Tanbalning qo‘shini Xonzoda begimni va uning navkarlarini darhol q u r sh o v g a o l di.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu fursatdin istifoda qilib, Bahodirxon Nasafdin chiqib Samarqandga doxil bo‘lub, ko‘p katta qo‘shun jamlab kelib, Buxoroni m u h o s a r a q i l di.* M.Olim, Tarixi Turkiston. *Axsi qal’asining m u h o s a r a q i l inganini o‘zim ko‘rdim*. T.Malik, Falak.

O‘RINBOSAR, MUOVIN Boshliq yoki rahbarning vazifasini bajarish huquqiga ega bo‘lgan rasmiy yordamchi. So‘zlashuv nutqida **muovin** so‘ziga qaraganda **o‘rinbosar** so‘zi kengroq qo‘llanadi. **Muovin** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Ministr o‘ r i n b o s a r i telefonda yigirma minut “qovurdi”. Yubiley obyekti o‘lda-jo‘lda bo‘lib yotgani uchun Iskandar Vahobovich boshchilik qilayotgan trest aybdor emish. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Muharrir o‘ r i n b o s a r i Rixsi Saxiboyev, Oybekning o‘zi markazqo‘mga ariza berib, yangi romanga materiallar yig‘ish uchun bir muddat frontga yuborishlarini so‘raganini, uni frontdagi o‘zbek jangchilariga konsert qo‘yish uchun ketayotgan artistlar bilan frontga yuborishganini aytdi.* S.Ahmad, Yo‘qotganlarim va topganlarim. *...Hamma yoqda shu tartib – ulug‘ dohiy chap tomonda, uning jigari, izdosh-g‘oyadoshi, barcha lavozimlardagi o‘ r i n b o s a r i, “sevimli rahbar” Men Xon Man o‘ng tomonda.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *O‘shandayam uni xizmatkori uyg‘otib, zarur gap bilan m u o v i n i yo‘qlaganidan xabar berdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘sha kecha uxlagan odam uxlagandir, Jiyanbeka hayajon-u ikkilanishlar og‘ushida to‘lg‘anib chiqdi: “Kim bo‘lsam ekan – vazirga m u o v i n mi yoki Mafkuraxon opamga qarashli sho‘baga mudirmi?”* E.A’zam, Shoirning to‘yi.

O‘RINBOSARLIK, MUOVINLIK Boshliq yoki rahbarning vazifasini bajarish huquqiga ega bo‘lgan rasmiy yordamchilik lavozimi. **Muovinlik** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Eshon rais qozikalondan keyin turadigan amaldor bo‘lib, uning mahkamasiga vaqtincha o‘ r i n b o s a r l i k qiluvchi xalifa, noib, mulozimlar, mirzalar, miroxo‘rboshi… edi. B.Eshov, O‘zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi. *M u o v i n l i k yaxshi, albatta. Biroq Sunnatni uyga olib ketishim uchun bu dastak bo‘lolmasdi baribir.* A.Yo‘ldoshev, Yetim so‘z. *Jiyanbekani surishtirib qolgani ham bejiz emas: madaniyat vazirligida bitta m u o v i n l i k o‘rni bo‘sh, o‘zi she’r-per yozar ekan, qo‘shiq aytib o‘yinga ham tushsa kerak, eng muhimi – qaddi-qomati joyida!* E.A’zam, Shoirning to‘yi.

O‘RINLI, JO‘YALI, MA’QUL, JOIZ, MAQBUL Muayyan vaziyatga to‘g‘ri keladigan, jamiyat qoidalariga mos keladigan. **Ma’qul** so‘zi so‘zlashuv nutqida ko‘proq qo‘llanadi. **Jo‘yali, joiz** so‘zlari kitobiy nutqqa xos. **Maqbul** bu belgini boshqa sinonimlariga nisbatan ortiqroq ifodalaydi.

O‘ r i n l i so‘zga tuya cho‘kadi. Maqol. *Hamida begim Salim otaning bu andishasini o‘ r i n l i topdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Nizomjon o‘ylab qarasa, darhaqiqat, bu j o‘ y a l i gap ekan.* S.Ahmad, Ufq. *Madumarning telbalarcha baqirig‘i oldida bu mulohaza j o‘ y a l i roq tuyuldi.* A.Muxtor, Chinor. *Buning ham yaxshi, m a’ q u l tomonlari bordir, albatta. Lekin bu yo‘lni butun xalq qabul qilsin, deyish – noto‘g‘ri.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bularni guruh desa-da bo‘ladi, to‘da desa-da bo‘ladi. To‘da deyish m a’ q u l roq.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *J o i z so‘z aytilganida chaqnagan chaqmoqdan yovning yana bir bolasi o‘ldimikin, deb ham o‘ylayman.* I.Sulton, Ozod. *Aytish j o i z ki, bu til ikki ming yillardan beri talotumli tarixning turli baland-past, tekis-notekis, odil-noodil chig‘iriqlaridan salomat o‘tib, sayqal topib kelmoqda.* N.Mahmudov, Milliy o‘zligimiz, g‘urur-iftixorimiz timsoli. *Biz bu g‘azal musannifini tutib... g‘azal zimnidagi so‘zlarni mushohada qilib ko‘rmog‘imiz m a q b u l dir.* S.Siyoev, Avaz. *Men qo‘l qo‘yib, muhr bosar edim-u, lekin sirtdan turib sizlarga yordam berganim m a q b u l.* J.Sharipov, Xorazm.

O‘RNAK, NAMUNA, IBRAT, ULGI Boshqalar ergashsa, taqlid qilsa, o‘rgansa arziydigan ish yoki harakat namunasi. **Namuna, ibrat** so‘zlarida o‘rnak bo‘la oladigan, ergashsa arziydigan shaxs yoki narsa ta’kidi qabariq ifodalangan. **Ulgi** so‘zi shevaga xos.

Ming shirin maslahatdan bitta o‘ r n a k ish yaxshi. Maqol. *Shunday og‘ir, mas’uliyatli paytlarda komandirning shaxsiy jasorati va o‘ r n a g i bir onda yuzlarcha odamlarni qanoatlantiradigan qandaydir sehrli bir kuchga ega ekaniga aslo shubha qilmasdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shundan so‘ng esa bu mangu zot xokisorlikning va samimiyatning ajoyib n a m u n a sini tuhfa etgan edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Odobli va marhamatli kishilarning do‘sti*

ko‘p bo‘lib, undan hamma n a m u n a oladi. Gazetadan. *Shunday og‘ir, mas’uliyatli paytlarda komandirning shaxsiy jasorati va o‘ r n a g i bir onda yuzlarcha odamlarni qanoatlantiradigan qandaydir sehrli bir kuchga ega ekaniga aslo shubha qilmasdi*. Oybek, Tanlangan asarlar. – *Bu yerni bitirib ketganlar bizga n a m u n a va o‘rnak, – dedi A’zam Rasulov*. E.Raimov, Ajab qishloq. *Hazrat Navoiy odamni bu olamga i b r a t nazari bilan qarashga, unda yashirin sir-asror, hikmatlarni, unga berilgan bebaho ne’mat – aql bilan idrok etishga chorlaydilar.* A.Tilavov, Tafakkur birla bilmish odamizod. *Elning qadr-u qimmatini, erk-u hamiyatini, qadd-u bastini raso ko‘rmoqday ulkan niyatni qalbiga jo qilib, har qanday vahshatlarga tik boqa bilgan ajdodlarimizning ma’rifat tug‘ini sarbaland tutgan i b r a t i asrlar osha aks-sado berib turibdi.* N.Mahmudov, Ma’rifat manzillari. *Uyiga borsangiz, tikkan narsalariga og‘zingiz ochilib qoladi. “Bu hujjatlarning hammasini matbuotda e’lon qilish kerak, ham yoshlarimizga u l g i bo‘ladi ham bu ig‘volarga yaxshi bir zarba bo‘ladi”, – dedi Rajabov.* O.Yoqubov, Ota izidan. *U l g i bo‘ldi uchqur ot qarchig‘a-yu lochinga.* “Qo‘shiqlar”.

O‘RNAK OLMOQ, IBRAT OLMOQ, ULGI OLMOQ Boshqalar ergashsa, taqlid qilsa, o‘rgansa arziydigan ish yoki harakat sari intilmoq. **Ibrat olmoq** so‘zining ma’nosidagi ta’sirchanlik boshqa sinonimlariga nisbatan kuchli tarzda ifodalanadi. **Ulgi olmoq** so‘zi shevaga xos.

Qushlar-u soylardan o‘ r n a k o l, axir, Miraziz, baxt tinmagan yildan kelur. M.A’zam, Kuzgi yaproqlar. *Amal qilguvchi amalida qo‘y boquvchidan o‘ r n a k o l uvi lozim ekan.* T.Malik, Shaytanat. *Bobur o‘g‘illarining otadan i b r a t olib allaqachon may ichishga o‘tganlarini hozir yana bir og‘rinib his qildi-yu, ko‘pdan beri ko‘ngliga tuggan niyatini shu qirg‘inbarot arafasida amalga oshirmasa bo‘lmasligini o‘yladi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nodon so‘zlar – dono i b r a t o l ar.* Maqol. *Shamolingga oqar daryo muzlagan, Qarchig‘aydan u l g i o l gan bedovsan.* “Nigor va Zamon”. *Ilon ovlamoqni Qoravoy changalzorda o‘rgangan, bu sohada u tipratikandan u l g i o l gandi*. N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘

O‘RTOQ, DO‘ST, HABIB, OG‘AYNI, OSHNA, JO‘RA, ULFAT, BIRODAR, HAMDAM, DUGONA, ESH, TOMIR, CHO‘PQOT Yoshi, qarashlari, faoliyati va shu kabi jihatlari bilan o‘zaro yaqin bo‘lgan; do‘stlik, o‘rtoqlik munosabatidagi kishi. **Do‘st** so‘zida o‘rtoqlik munosabatidagi yaqinlik yana ham kuchliroq bo‘ladi. **Habib** so‘zida poetik bo‘yoq ustuvor. **Oshna, og‘ayni** so‘zlari so‘zlashuv nutqida ko‘proq qo‘llanadi. **Jo‘ra, birodar, ulfat** so‘zlari **o‘rtoq, oshna, og‘ayni** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Hamdam** so‘zi eskirgan. **Dugona** so‘zi xotin-qizlarga nisbatan qo‘llanadi. **Esh** so‘zi shevaga xos. **Tomir** so‘zi bu ma’noda juda kam qo‘llanadi. **Cho‘pqot** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

Nuri alohida xonada o‘z o‘ r t o q lari – obro‘li oilalarning qizlari bilan o‘ltirar edi. Oybek, Qutlug‘ qon. *O‘ r t o q lar-u tanish-bilishlardan nolimayman, lekin hech biridan, masalan, sizning yoki hatto sizga o‘xshagan odamlarning suhbatidan olgan huzurni topolmayman.* U.Hamdam, Muvozanat. *“Biz senikiga mehmon bo‘lib keldik. Bu kishi d o‘ s t im Jondor vagonchi”, – dedi Tantiboyvachcha.* Oybek, Qutlug‘ qon. *Boshingda quyosh charaqlab turganida izingdan quvmaydigan, boshingga bulut kelganida izingdan qolmaydigan d o ‘s t – haqiqiy d o‘ s t.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Yaratganning sinovi shunchalar shiddatlimi, o‘z h a b i b ini olovga otishlarigacha yo‘l qo‘yib berdi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Biz shu yerdagi o g‘ a y n i lar bilan kengashib, bir gapga to‘xtab qo‘ydik.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bular Yusufning hamqishloqlari: kimlari bir paytdagi hamkasblari, kimlari o g‘ a y n i lari, sobiq sinfdoshlari...* U.Hamdam, Muvozanat. *Bu shaharda tanish-bilishning yo‘qligi Mirzayevga shu bugun bilindi. Bironta o sh n a si bo‘lsa, shaftoli sayiliga aytmasmidi.* A.Qahhor, Dahshat. *Biz tomonlarda kambag‘al-qashshoq ko‘p. Oxiri G‘afur G‘ulomning bir rais o sh n a sinikiga Habibiy domlani Navoiy deb olib borganini, rais qo‘y so‘yib, mehmon qilganini, “Navoiy”ga to‘n kiydirganini aytganimda, Oybek boyagidan ham qattiq kuldi.* S.Ahmad, Yo‘qotganlarim va topganlarim. *Baraka topkur qo‘shnimiz, huv Hakimboy j o‘ r a ngizning o‘g‘li-da, tunov kuni suv bog‘lab kelgan ekan. Ko‘llatib sug‘orib oldim.* E.A’zam, Suv yoqalab. *To‘yxonaning egasi oralaridan qil o‘tmaydigan qadrdon u l f a t i – To‘lamat o‘g‘il to‘yi qilganda u ham bel bog‘lab, xizmatini ayamagan. Buning ustiga to‘yonalarini aytmaysizmi!* S.Anorboyev, Go‘zallik izlab. *Bu ziyofat chinakamiga mushoira kechasiga aylanib ketgan edi. G‘afur aka bu yerda ham u l f a t ning guli bo‘ldi.* S.Ahmad, Yo‘qotganlarim va topganlarim. *“Axir o‘zing ham mujiksan-ku, uyat emasmi o‘z b i r o d a r ingni qilich bilan chopsang?” desa, “Mening xizmatim shunday”, dermish.* A.Muxtor, Chinor. *Yalpizlar gullagan shu bahor fasli, Sodiq h a m d a m bo‘lgin sen menga, dilbar.* M.Yusuf, Sevgi bu... *Dilora d u g o n a si bilan uzoq gaplashmadi, juda bo‘lsa, bir choynak choy icharlik vaqt o‘tgandir.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *– Barakalla, – Muhamedov yana choy ho‘pladi, – d u g o n a ngizga ishonib taqinchoqlaringizni berib yuborib, yaxshi qilibsiz.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Ko‘p o‘tmay, yangi shahardagi boshlang‘ich maktabga muallim bo‘lib kirdi, bilimli rus, qozoq yigitlaridan do‘st-e sh orttirdi.* A.Muxtor, Chinor. *Paxtazor oralab traktor guvlar, E sh va inoq to‘p qiz, peshona bog‘liq.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Ikki o‘rtada so‘z bergandik, t o m i r miz... deb, zuvalasi ayrim bitta xamirmiz deb.* G‘.G‘ulom, Ko‘kan. *Mingning zotini bilgandan birning otini bil, deganlar, tanishib qo‘yaylik, t o m i r.* A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *Shundayam sizga, eski ch o ‘p q o t, eski qadrdon.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Sir yashirarkansan, ch o‘ p q o t bo‘lmaysan...* A.Muxtor, Tug‘ilish.

O‘RTOQLIK, DO‘STLIK, HABIBLIK, OG‘AYNILIK, OSHNACHILIK, JO‘RALIK, BIRODARLIK, HAMDAMLIK, DUGONALIK, ESHLIK Yoshi, qarashlari, faoliyati va shu kabi tomonlari bilan o‘zaro yaqinlik; do‘stlik, o‘rtoqlik munosabati. **Habiblik, hamdamlik** ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Eshlik** so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Bobolarimiz ham, “Qo‘rg‘on qurma, boylik to‘plama, do‘st orttir”, deganlar. Haqiqatan ham, do‘stlikdan go‘zalroq, o‘ r t o q l i k dan kuchliroq narsa yo‘q olamda. M.Salom, Kechirim. *Respublikamiz poytaxtida o‘tgan kuni eronlik gimnastika ustalari bilan O‘zbekiston gimnastikachilarining o‘ r t o q l i k uchrashuvi bo‘lib o‘tdi.* Gazetadan. *Siz bilan meni nojo‘ya xayol bog‘lagani yo‘q, azizim! Nojo‘ya xayol bog‘lagan d o‘ s t l i k ning bahridan kechish va yana nojo‘ya maqsadlarga loyiq do‘stlar orttirish naqadar oson!* X.Do‘stmuhammad, Hijronim mingdir mening. *Beshikkertti urug‘-qabilachilik davrining qoldig‘i. Qo‘shni, urug‘, qabilalar o‘zaro d o‘ s t l i k ni mustahkamlashda beshikkerttidan foydalanganlar.* “O‘zME”. *Muhabbatda bir-birini anglash bo‘ladi: buni biz yuksak ma’noda h a b i b l i k, do‘stlik deymiz. Muhabbat bir tomonlama bo‘lmaydi.* I.G‘afurov, Muhabbat ma’rifati. *H a b i b l i k, birodarlik odobini ulug‘laydi, do‘st zimmasidagi burchlarni va haqlarni sidqidildan ado etmoqqa da’vat etadi*. Gazetadan. *“Barakalla, o‘rtoq shoir, Qani do‘stlik, o g‘ a y n i l i k, hafsalam pir”.* G‘.G‘ulom, Tanlangan asarlar. *O g‘ a y n i l i k bor ekan, to‘g‘rilanmaydigan ish bo‘lmaydi.* Shukrullo, Saylanma. *Bizning o sh n a ch i l i g i miz sen so‘rayotgan pulga qarab qolgani yo‘q. Oshnam deb men seni qidirib topganim yo‘q, senam meni izlamagansan.* T.Malik, Iblis devori. *O sh n a ch i l i k – bir yilchilik, Qudachilik – ming yilchilik.* Maqol. *Akalik, j o‘ r a l i k tegdi jonimga, Gohida tirilib, goho berib jon, Yakka-yu yolg‘izing bo‘lib yoningda Yashagim kelmoqda besharaf, beshon.* U.Azim, Saylanma. *Yana hayotim ilgarigi iziga tushgandek bo‘ldi, men tag‘in yumushlarim ummoniga g‘arq bo‘ldim: ostimda mashina, qo‘limda ro‘yxat, boshimda esa fuqarolik, farzandlik, otalik, erlik, j o‘ r a l i k kabi burchlardan bino bo‘lgan yo‘riqnoma…* U.Hamdam, Ko‘nglimdagi daryo. *Do‘stlik, qardoshlik, b i r o d a r l i k biz yetib kelgan porloq manzillar, yuksak dovonlarning tamal toshi bo‘lib qoladi.* X.Yodgorov, Hayot to‘lqinlari. – *Xalqlar b i r o d a r l i g i degan narsa – muqaddas tushuncha, – dedi xo‘rsinib. – Ammo bir yurt ikkinchi yurtni azbaroyi baxtli qilish uchun bosib olmas ekan.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Bir hamrozlik, ajib h a m d a m l i k. Vujudlarda qon kabi kezar.* A.Sher, Yig‘layotgan tosh. *...onalar qizlari bilan bolalik chog‘laridayoq sirdoshlik, d u g o n a l i k rishtalarini mustahkamlab olishlari zarur bo‘ladi.* Gazetadan. *Quluntoy ham unga qilib eski e sh l i k, O‘rgatibdir Ko‘kanchaga juvozkashlik.* G‘.G‘ulom, Ko‘kan.

O‘SMOQ, ULG‘AYMOQ, KATTA BO‘LMOQ Yosh va jismoniy jihatdan katta holatga o‘tmoq, ulga‘yish tomon rivojlanmoq. **Ulg‘aymoq** bu ma’noga

aqlan rasolashganlik ifodasini ham qo‘shadi. **Katta bo‘lmoq** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

Safingda ulg‘aydim, chiniqdim, o‘ s dim, Safingda bo‘lmoqlik ulug‘ iftixor. Shuhrat, Saylanma. *“Daroz odamning esi kamroq bo‘ladi, – deya o‘yladi. – Shu bois faqat bo‘yiga o‘ s adi. Buni esi qanaqa ekan?”* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Jo‘ra u l g‘ a y ibdi, zap tanti o‘g‘lon, Dengiz taglarida qilar sayohat.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Tohir-Zuhra holidan bir kalima eshiting: O‘qib, o‘ynab bir bog‘da u l g‘ a y ar edilar teng.* S.Abdulla, Tohir va Zuhra. *Bolalarim k a t t a b o‘ l ib, qatorga kirib, ishlab yurganiyam, Masturaning men kabi uyda yolg‘iz o‘tirganiyam, mening kasal bo‘lib bir dastyorga, qarovchiga muhtoj bo‘lib qolganimam to‘g‘ri.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yillar o‘tib, toshbaqa haqiqatini biladigan avlod dunyodan o‘tib ketdi. Keyingi avlod esa faqatgina rivoyatlardan eshitib k a t t a b o‘ l di.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

O‘T I, OLOV, ALANGA, OTASH, NOR, O‘RT Tabiiy ta’sir, yonilg‘i yoki yoqilg‘i vositasida amalga oshiriladigan yonish jarayoni. **O‘t** va **olov** so‘zlari adabiy tilda ishlatilishi qariyb teng, lekin ayrim holatlarda bu so‘zlarning birini ikkinchisi o‘rnida qo‘llab bo‘lmaydi. (Masalan, *quyosh olovi* va *quyosh o‘ti*) Ba’zi shevalarda **o‘t**, ba’zilarida **olov** faol ishlatiladi. **Alanga** – kitobiy so‘z. **Otash** va **nor** so‘zlari badiiy uslubga xoslangan. **Nor, o‘rt** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud.

O‘ t balosi, suv balosi, tuhmat balosidan asrashni so‘rab, yuziga fotiha tortdi. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yelkasiga paxtalik nimcha tashlagan dotsent Obidovich, yonib bo‘lgan o ‘t cho‘g‘ida ko‘milgan kartoshkalarni uchi qorayib kuygan kosov bilan kovlab, tinmay sigareta chekadi.* T.Murod, Kuzning bir kunida. *Bog‘lar zebolanib olar alvon tus, Holbuki, saraton – jazirama yoz. Bamisli o l o v da to‘ragan qaqnus, Xayolimga keldi nogoh shu qiyos*. O.Tohir, Anor guli. *Aytganday qilib, o l o v ni yoqqach, tutun ko‘tarilishi bilan o‘tinlar orasidan pastga tushib, yerosti yo‘lagi orqali uyiga boribdi-yu, bir yil tashqariga chiqmay o‘tiribdi.* T.Malik, Shaytanat. *O‘sha yoqda quyuq tutun, qizg‘ish a l a n g a ko‘zga tashlanar, portlash sadolari eshitilar edi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *A l a ng a domiga uchib tushayotgan muqaddas kitob... Keyin, birin-birin – oppoq dastor, oq xirqa, sahro zarangidan yasalgan irg‘ay aso...* E.A’zam, Shovqin. *Kimdir faryod solib yig‘lardi nuqul, O t a sh da yonardi o‘zga bir odam.* A.Oripov, G‘iybat. *Kech kirishi bilan o‘n olti manjaniqdan yonartosh otishar, daryo tepasidan shig‘illab kelayotgan o t a sh ni ko‘rgan otlar hurkib qochardi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *N o r i hijron bag‘rim yomon kuydirdi, Beparvo yor, qoshi kamon kuydirdi.* O.Tohir, Nori hijron. *Man Yo‘q edim. Bor etti Ishq, ujmoh edim, n o r etti ishq, bir boshga ming savdo sola borimni bozor etti Ishq.* M.Benazir, Man Yo‘q edim… *Shubha qovurar edi Ba’zilarni misli o‘rt.* Mirtemir.

O‘T II**, O‘LAN, ALAF** Poyasi yog‘ochlanmaydigan, chorva mollari uchun asosiy ozuqa bo‘ladigan yashil o‘simlik. **O‘lan** so‘zi yakka holda kam qo‘llanadi. Bu so‘z **o‘t** so‘zi bilan birga kelib juft holda ham qo‘llanadi. **Alaf** so‘zi ko‘pincha shevada qo‘llanadi.

Otinbibi xolam sumalak qanday kelib chiqqanini ham gapira boshladi, ilgarigi zamonda Bibifotima degan bitta ayol, o‘zi juda obro‘1i odamning xotini bo‘lishiga qaramay, behad kambag‘a1 bo‘lganidan bolalariga ovqat topib berolmay, qozonga tosh bilan ko‘k o‘ t solib qaynata boshlabdi. X.To‘xtaboyev, Besh bolali yigitcha. *Yaylov to‘la o‘ t bo‘lsa. Qishloqda yashab turib, mol boqmaslik gunoh-ku!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yengilgina esgan shamol dimog‘ga turli o‘ l a n islarini keltirib urardi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Gulzorni a l a f bossa, zog‘ bossa, bog‘bon turib…* T.Sulaymon, Armon. *Ha, yillar shuvullab o‘tib ketdi. Tosh ostida a l a f bo‘lib qolib ketmadi.* A.Suyun, Shoxdor.

O‘T III**, ZARDA, SAFRO** Jigardan ajralib chiquvchi sarg‘ish-yashil rangli achchiq suyuqlik. **Zarda** ayrim shevalarda faol qo‘llanadi. **Safro** kitobiy nutqqa xos.

Kimgadir yovvoyi echkining terisimi, ayiqning o‘ t imi kerak ekan. N.Qobul, Bug‘doy pishig‘iga yetmaganlar. *– Xuddi qo‘rg‘oshin yutgandayman, ko‘kragim og‘ir. Mana shu yerimni bossam, og‘riydi. Qayt qilaman. Z a r d a m qaynab turadi, – dedi Saidiy.* A.Qahhor, Sarob. *S a f r o odatda jigardan o‘n ikki barmoqli ichakka oqib tushib, so‘ngra ingichka ichakka o‘tadi.* N.Ismoilov, Kasallarni parvarish qilish. *Jo‘rabek dushanba, seshanba kunlari s a f r o tashlab, ruhi yorishgan kishidek, ancha yengil tortdi.* Mirmuhsin, Qulamas qoya.

O‘TIRMOQ, CHO‘KMOQ Biror joyni egallab o‘rnashmoq. **Cho‘kmoq** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Yonimda o‘ t i r gan taqirbosh bola ora-sira menga, tizzamdagi hech narsa yozilmagan yondaftarchamga qarab-qarab qo‘yayotgan edi. A.Yo‘ldosh, Yetim so‘z. *Choyxona bozorga yaqin, bozorniki desa ham bo‘ladi, har xil odam bor, aralashib nima zaril, o‘ t i r ib maqolasimi, she’rinimi yozaversin.* A.A’zam, Hali hayot bor. *Turdi g‘ilay Malik muallimning yoniga ch o‘ k di.* A.Ko‘chimov, Halqa. *…Qobilning yoniga ch o‘ k ib, yelkasidan sekin quchdi. – Hay, mayli, ish bo‘lsa qochmas, ikkov avval bir xirgoyi qilaylik…* M.M.Do‘st, Galatepaga qaytish.

O‘TKIR, KESKIR, BURRO Yaxshi, oson, tez kesadigan. **Keskir** so‘zi xalq tilida faol bo‘lib, ko‘pincha folklor asarlarida ko‘p uchraydi. **Burro** so‘zi kam qo‘llanadi.

O‘ t k i r, qonsiragan xanjarini beliga osib, oyboltasini ko‘targan jallod qushbegining hukmiga muntazir edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Hademay o‘tkir tig‘ ularning qorni, ko‘kragi, boshini yoradi. O‘lik hujayralarda yashiringan*

haqiqatni o‘qimoqchi bo‘lganday titkilashadi. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Ostingda yuz alvon o‘ynaydi oting, Belingda yarqirar k e s k i r po‘lating*. “Alpomish”. *Po‘lat bilan qirdi devni, k e s k i r xanjarini urdi, yalang‘ochlab qilich soldi*. “Malikayi ayyor”. *Do‘ppisini olib kel desangiz, axir biz jallod... qilichi b u r r o ... kimning ajali yetsa... boshini kesib keltiramiz-da!* Hamza, Boy ila xizmatchi. *Qilichim o‘tkir, tig‘im b u r r o, hukmingizni bajo keltiraman...* “Luqmoni Hakim”.

O‘TMISH, KECHMISH, MOZIY Kishi, xalq hayotining o‘tgan (orqada qolgan) qismi, shu o‘tgan davridagi hayoti. **O‘tmish, kechmish** so‘zlarida muayyan kishi, shuningdek, xalqning o‘tgan davrdagi hayotiga ishora qilinadi, **moziy** so‘zi esa kishilarga nisbatan qo‘llanmaydi. **Moziy** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqqa xos, bu so‘zda tarix ta’kidi qabariq ifodalangan.

Kechmishni ko‘rganlar demas afsona, O‘ t m i sh – qalin kitob, sarlavhasi qon. Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Nuqul o‘ t m i sh idan noliydigan odam kelajagini barbod qilishi mumkin. O‘z ildizini inkor qilgan daraxt qurib qoladi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Bu qo‘shiq k e ch m i sh ning bir afsonasi, Bobom so‘ylab bergan kelib xonasi.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Ummon go‘yo tarixga o‘xshar edi! Go‘yo butun k e ch m i sh lar ana shunday sokin va til-zabonsiz, bepoyon tarzda, vaqtsiz-u makonsiz dolg‘alanmoqdaydi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Shoshma, ona daryo, shoshma muncha ham, Sen ham tushun, m o z i y va bugun nadir.* Mirtemir, Saylanma. *M o z i y da o‘tgan valilardan biri “Dunyo o‘tkinchi mehmonxonadir. Dunyodagi eng ulug‘ boylik dunyoga berilmaslikdir. Dunyoni afzal bilgan kishi zillatga, xorlikka hukm etilib, halok bo‘lur”, degan ekan.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

O‘TROQ, MUQIM, TURG‘UN Ma’lum bir joyda doimiy yashovchi. **O‘troq** so‘zi insonlarga, shuningdek, hayvon va parrandalarga nisbatan ham qo‘llanadi. Bu so‘z, odatda, ilmiy nutqda ko‘p uchraydi. **Muqim** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Turg‘un** so‘zida bir joyda o‘rnashib qolganlik ta’kidi kuchli ifodalangan.

Mazkur shartli alomatlarga to‘la o‘ t r o q makon qadimda dastlab “Shahriston”, ya’ni “shoh-o‘r-iston” nomi bilan atalgan. A.Muhammadjonov, Toshkent darvozalari: tarixi, nomlanishi va ma’nosi. *Boya Farhod qo‘shilganidan beri m u q i m o‘tirgani uning o‘zi bilan yetti kishi edi.* E.A’zam, Shovqin. *Lekin ular m u q i m yashaydigan, o‘zlari bilmagan holda yashaydigan bitta joy bor, yana bitta joy.* E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum. *Modomiki siz mening mamlakatimda vatan tutib, muqim va t u r g‘ u n turar ekansiz, nimani iltimos qilsangiz, o‘sha narsa albatta ijobat izzatini topajak!* I.Sulton, Alisher Navoiy.

O‘XSHAMOQ, MENGZAMOQ, MAYZAMOQ Xususiyat, xislat, tuzilish va boshqa belgisi bilan birxillikka ega bo‘lmoq. **Mengzamoq** bu ma’noni poetik bo‘yoqdor qilib ifodalaydi. **Mayzamoq** so‘zi shevaga xos.

Mo‘minlar egizak jonlarga o‘ x sh a b, O‘zgaga boqqan choq o‘zni ko‘rguvsi. A.Oripov, Hayit. *Jamoling o‘ x sh a ydi osmonda oyga, Qoshing kelishibdi qo‘lingda yoyga.* “Bahrom va Gulandom”. *Endi uning qoyaga m e ng z a lishiga kelsak, bu afsona quyidagi yo‘sinda talqin etiladi: emishki, Donishota juda serfarzand bo‘lib, ular o‘sib-ulg‘ayishgach, bu makon torlik qilib, sekin-asta tog‘ning turli puchmoqlariga taralib ketishibdi.* N.Norqobilov, Qora quyun. *Bolani azal-azaldan podshoga m e ng z a ydilar.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Odamga m a y z a b gapiradi, odamga m a y z a b kuladi*. T.Murod, Ot kishnagan oqshom.

O‘XSHASH, MONAND Ko‘rinishi, tuzilishi, xususiyati, xislati va boshqa jihati bir xil. **Monand** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Bizning Marg‘ilonda bir qiz bor... shundoq ko‘hlikki, bu o‘rtada uning o ‘ x - sh a sh i bo‘lmas, deb o‘ylayman! A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Xullas, o‘sha odam tirikchiligi tang ahvolda qolgach, o‘ziga o‘ x sh a sh so‘qir bir tilanchiga shogird tushibdi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Zero, ijodiy sintez degani bir jihatdan alximiyaga m o n a n d: kimyogar turli moddalarni qorishtirib sara oltin olishga intilarkan, singishmagan moddalar cho‘kindi bo‘lib shishada qolaveradi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Vaziraning egnida shaftoli guliga m o n a n d, ko‘ksi ochiq, yelkasiga paxta qo‘yib tikilgan shoyi ko‘ylak*. S.Ahmad, Ufq.

O‘XSHASHLIK, MONANDLIK O‘xshash belgiga egalik, o‘xshash holat. **Monandlik** so‘zida bu ma’no bir qadar yuqori ifodalangan, kitobiy nutqqa xos.

Fikrlarimiz, qarashlarimiz ikki tomchi suvdek o‘ x sh a sh l i g i meni juda ko‘plab marta lol qoldirgan, bu o‘xshashlikni umr bo‘yi eslab, xotirlab yuraman... X.Do‘stmuhammad, Hijronim mingdir mening. *Tanasining ayriligi ham o‘sha-o‘sha, kovagi g‘orning og‘ziga o‘ x sh a sh l i g i ham... Yo qudratingdan!* E.A’zam, Suv yoqalab. *Tantanalar uyi, madaniyat saroyining peshtoqlari, ustunlari qurilishida tarixiy imoratsozlik an’analariga m o n a n d l i k bor.* K.Matyoqubov, Latif shaharning latofati.

O‘YIN, RAQS San’atning musiqa jo‘rligida qo‘l, oyoq, gavda ritmik harakati va mimikalar uyg‘unligi bilan ijro etiladigan turi. **Raqs** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Ko‘pchilik yigitlar o‘rtasida oq koftalik, qora yubkalik, qomati ixcham Fotima hozir o‘ y i n ga tushib ketadiganday quvonib turar edi. P.Tursun, O‘qituvchi. *Boyagi “hindu” yovvoyilardek sakrab o‘ y i n ga tusha ketdi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Mag‘lub yiqilgan joyidan ohista turadi. G‘olibning quvonch r a q s iga alam bilan qaraydi.* U.Azim, Birovning umri. *G‘olibo bul r a q s o‘zining ixtirosidir. Bul vajhdin hamisha mulozamatda, doim harifi sharob va hamsuhbatdir.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

O‘YINCHI, RAQQOSA, RAQQOS Raqsga tushuvchi kishi. **Raqqosa** ayollarga, **raqqos** erkaklarga nisbatan qo‘llanadi, bu jihatdan **o‘yinchi** so‘zi neytral. **Raqqos** – nutqda nofaol so‘z.

Odamlar uning chet eldan kelgan mehmon ekanini bilib to‘rga o‘tqazishibdi, to‘n kiyg‘izishibdi, o‘ y i n ch i lar uni o‘yinga tortishibdi. A.Qahhor, Dumli odamlar. – *U pulni yaxshiroq teradi! Pul bermaganni askiya qilib bo‘lsayam, pulini chiqartiradi. U chiroyliroq boshqa o‘ y i n ch i qizlardan...* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Uning ma’suma qalbi orzularga qanchalar limmo-lim edi. U r a q q o s a bo‘lmoqchi edi, u muallima bo‘lmoqchi edi, u sut sog‘uvchi bo‘lmoqchi edi.* A.Yo‘ldosh, Quduq. *Mug‘anniylar kuy qilar og‘oz, R a q q o s a lar raqs etar sernoz.* E.Vohidov, Saylanma. *Endi Ro‘ziqul ...xuddi kuy boshlanishini kutayotgan r a q q o s day qo‘llarini kerib ko‘tarib, barmoqlarini pastga solintiradi...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *U boyagi r a q q o s ning harakatlarini takrorlayotganini sezib qoldi.* E.A’zam, Shovqin.

O‘YLAMOQ, FIKRLAMOQ, MUSHOHADA QILMOQ (YURITMOQ) Muayyan voqea-hodisa, jarayon, shaxs yoki narsa doirasida fikr yuritmoq. **Fikrlamoq** so‘zida chuqur mushohada ta’kidi ustuvor. **Mushohada qilmoq (yuritmoq)** so‘zida muayyan bir xulosaga kelish ta’kidi mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

Kechalari ba’zan shuni o‘ y l a b, qattiq bezovta bo‘ladi, zirapcha misol qadalib yotgan allanima yurak-yuragini zirqiratib yuboradi... E.A’zam, Shovqin. *Ammo shu yomg‘ir faslida loylarga botib besh kunlik yo‘lni uch kunda bosib o‘tish azobini o‘ y l a ganda Afzalbekni g‘am bosdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *...aqlda va hayot kechirishda oddiy insonlardan ustun bo‘lib dunyoga keladigan bunday jonzotlarning f i k r l a sh mantig‘ini ham oldindan aytib bera olmaymiz.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Bir-birimizdan bexabar holda bir narsa haqida bir xil o‘ylaydigan, bir xil f i k r l a ydigan darajada ko‘ngillarimiz yaqinlashib ketganidan Sizga va o‘zimga havasim keladi.* X.Do‘stmuhammad, Hijronim mingdir mening. *Ehtimol, shuning uchun ham xalq ming yil yashab, ming yil m u sh o h a d a q i l ib, so‘ng “oyning o‘n beshi qorong‘i bo‘lsa, o‘n beshi yorug‘dir”, degandir...* U.Hamdam, Ota. *Qayiqni ham, daryoni ham, o‘zini-yu o‘zgalarni ham yaratgan Zotning qudratini m u sh o h a d a q i l di, uning yodini sira unutmadi va hayot ishlaridan xulosa chiqardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

O‘YNAMOQ, RAQS ETMOQ Tana, oyoq, qo‘l va qosh-ko‘zlarni kuyga uyg‘un holda harakatlantirmoq. **Raqs etmoq** so‘zida bir qadar kitobiylik ta’kidi mavjud.

Xonimbibi qizlarga qistatib o‘tirmay, o‘rnidan sakrab turdi-da, o‘ y n a b ham ketdi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shuncha kundan beri “Dadang to‘yingni ko‘rolmadi”, deb ma’yus tortib yurgan odam shunaqayam ochilib ketdilar, shunaqayam o‘ y n a dilarki! Balo ekanlar-ku!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Toshkentning dong chiqargan yallachilari sho‘x, jonli qo‘shiq – “Olmacha, anoringga balli, bog‘-u bo‘stoningga balli”ni kuylab, gulxan tevaragida r a q s*

e t adilar. Oybek, Navoiy. *Shodligin bildirib bir zum r a q s e t di, So‘ngra bir so‘z demay jim chiqib ketdi.* M.A’zam, Kuzgi yaproqlar.

O‘ZBOSHIMCHA, BEBOSH, BOSHBOSHDOQ Boshqalar bilan hisoblashmasdan, faqat o‘z erki, o‘z xohishi bilan ish tutadigan. **Bebosh** so‘zida “hech kimga quloq solmaydigan”, “itoatsiz” kabi ma’no qirralari ta’kidlangan. **Boshboshdoq** so‘zida bu ma’no kuchli ifodalangan.

Ota-onasiz qolganingga shunday o‘ z b o sh i m ch a, beodob bo‘lib ketdingmi hali? P.Tursun, O‘qituvchi. *O‘ z b o sh i m ch a falak jismingdagi sadaf ichiga inju deb tosh solibdi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *...faqat shumlik uchungina tug‘ilgandek ko‘ringan shunday b e b o sh, shum bolani shirin muomala bilan axiyri tuzatib oldilar.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Odil aka o‘g‘lining gaplaridan ko‘p mutaassir bo‘ldi. Abdurahmon domla yoshligida b e b o sh o‘tgani rost.* U.Hamdam, Muvozanat. *Demokratiyaning hududlari, erkinlikning chegarasi bo‘ladimi-yo‘qmi, bilmayman, lekin shuni aniq bilamanki, demokratik jamiyat degani tizginsiz, b o sh b o sh d o q, zo‘ravonlik jamiyati emas.* O.Sharafiddinov, Dovondagi o‘ylar.

O‘ZBOSHIMCHALIK, BEBOSHLIK, BOSHBOSHDOQLIK O‘zboshimcha ish, xatti-harakat. **Beboshlik** so‘zida tartib-intizomga bo‘ysunmay qo‘yganlik, itoatsizlik ifodalari ustuvor. **Boshboshdoqlik** ko‘proq jamoaga tegishli tartibsizlik ma’nosini kuchaytirib ifodalaydi.

Ammo otasi o‘g‘lining bu o‘ z b o sh i m ch a l i g i dan tajang bo‘lib, moddiy yordam bermay qo‘yadi. M.Jumaboyev, Bolalar adabiyoti va folklor. *Sasaramdagi dehqonlarning yerini o‘lchash, hosilini bexato hisoblashda va soliqchilarning b e b o sh l i g i ni yo‘qotishda ko‘pgina yangi tadbirlarni amalga oshirdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Siz aytganday qilinsa, b e b o sh l i k ka katta yo‘l ochiladi, hamma yoq anarxiya bo‘lib ketadi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ayni paytda hukumat ishlari, umuman, davlatni boshqarish shunday murakkab ishki, b o s h b o s h d o q l i k salbiy oqibatlarga olib kelishi muqarrar.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yengilsan. B o sh b o sh d o q l i k ka moyilsan. Hukmni o‘tkazmoqda ojiz bo‘lib qolmasmikansan? Hukmni o‘tkazmoq uchun qattiqqo‘l, og‘ir bo‘lmoq darkor.* T.Malik, Savohil.

O‘ZGARUVCHAN, BEQAROR, QARORSIZ Bir zaylda turmaydigan, hadeb o‘zgaraveradigan. Qatordagi so‘zlar, asosan, ob-havoning shunday sifatini bildirish uchun ishlatiladi. **Beqaror** bu ma’noda ko‘p, **qarorsiz** esa kam qo‘llanadi.

Bu yerning havosi juda o‘ z g a r u v ch a n ekan... Ha-ha, qor deysizmi, do‘l deysizmi – marhamat! Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Mening o‘g‘il bola jiyanim, jigarim, bu o‘ z g a r u v ch a n, notinch hayotda shu yurishing yo‘qolmasin, omon bo‘l!* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Zarafshon vodiysining ob-havosi juda b e q a r o r, bir kunda yuz marta o‘zgaradi.* Sh.Toshmatov, Erk qushi. *Yo‘l jimjit,*

faqat to‘polonchi shamol changni to‘zitib, q a r o r s i z yeladi. H.G‘ulom, Senga intilaman. *Ob-havo shunaqa q a r o r s i z bo‘ladi, zo‘rlanish yaramaydi...* H.Qodiriy, Eski Toshkantda.

O‘G‘IRLAMOQ, SHILMOQ, ILIB KETMOQ O‘zganing narsasini xufiyona olmoq, qonunga xilof ravishda o‘zlashtirmoq. **Shilmoq** so‘zida kishi molini aldab o‘ziniki qilish ta’kidi yetakchilik qiladi. **Ilib ketmoq** so‘zida harakatning osonlik bilan amalga oshishi ta’kidi anglashiladi. Bu so‘z, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Shilib ketmoq** va **ilib ketmoq** so‘zlari ma’noni bir qadar obrazli ifodalaydi.

Borsak – hamma yoq bardak! Bir epizodni to‘rt-besh martadan oldik, deb pulni o‘ g‘ i r l a ydilar. E.A’zam, Shovqin. *O‘g‘li... ro‘zg‘orni yaxshilab, ovqatlarni mo‘l-ko‘l qila boshlabdi. Otasining pulini o‘ g‘ i r l a b, xarajat qilaveribdi-da.* Oybek, Tanlangan asarlar. *– Otam qarib, yo‘lda horib qolgan chol edi. Qaroqchilar uni bir zumda yotqizib, yonidagi bor pulini sh i l ib olishdi, – dedi Hoji xola.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *O‘g‘ri, bandit! Ertaga hamma yoqni sh i l ib qochadi.* A.Muxtor, Tug‘ilish. *– Ma, ehtiyot qil! – dedi bandi yelim qog‘oz bilan yamalgan kattakon papkamni stol tagiga tiqib. Anavi yerda begona kompaniya o‘tiribdi. I l i b k e t masin tag‘in!* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Innaykeyin, hozir bo‘linglar, qaqir yerlarga jon kirganda, tag‘in Teshaboy i l i b k e t masin.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

O‘CH, QASOS, QASD, INTIQOM, ALAM Haqorat, alam o‘tkazganlik, umuman, yomonlik uchun qilinadigan javob tarzidagi ish, harakat, yomonlik. **Qasos** so‘zida atayin yomonlik qilish ta’kidi kuchli darajada ifodalangan. **Qasd** so‘zi kam qo‘llanadi. **Intiqom** eskirgan, kitobiy.

Yo‘lchi ko‘chada boyning prikazchigidan... hamma voqeani, ya’ni Gulnorning vafoti, Yormat uni Salimboyvachcha zaharlagan deb, qizining o‘ ch ini olib, bundan uch-to‘rt kun burun boyvachchani o‘ldirib, o‘zi g‘oyib bo‘lganini, bukun qayerdadir ushlanganini eshitgan edi. Oybek, Qutlug‘ qon. *Yo‘q, Nusratilla uni yomon ko‘radi, bu odamlarning hammasida alami, o‘ch i bor.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Bu mudhish xabar yosh-qarining yuragida g‘azab va q a s o s alangasini yondirib yubordi.* N.Safarov, Sevgi. *Yo‘q, men ta’na qilmayman. Ko‘rsin, kuyib o‘lsin. Shuning o‘zi q a s o s bo‘ladi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Biz bechoralarda nima q a s d ing bor edi, shunchalik sharmanda qilding?!* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *– Ol, q a s d ingni olmaysanmi?! – pichirladi Alimardon undan ko‘z uzmay turarkan.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Bu odamlarning... biri haqoratga qarshi i n t i q o m qo‘lini ko‘tarmay, hamshiralik qo‘lini cho‘zgan, biri onalik mehr-muhabbati bilan boshini silagan.* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *“Sen farmon bergansen, qasdini sendan olmog‘imiz kerak!” degilari kelib, Komronga i n t i q o m to‘la ko‘zlar bilan tikilishardi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Muncha serpiching bo‘lib ketibsiz. Menda a l a m ingiz bormi?*

Shuhrat, Shinelli yillar. *O‘zining qizlari o‘tirib qolganiga a l a m ini o‘gay qizidan oladi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

O‘CHMOQ, SO‘NMOQ Yonishdan, yolqin berishdan to‘xtamoq. **So‘nmoq** so‘zida yonayotgan narsaning sekin-astalik bilan butunlay o‘chish ta’kidi mavjud.

Chiroq yerga to‘nkarilib tushdi-yu, darhol o‘ ch di. Yorug‘ga o‘rgangan ko‘zlar qorong‘ilikda odamni odamdan ajratolmay qoldi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Jimjiloqning uchidek keladigan, shamga o‘xshagan mitti chiroqcha goh yonadi, goh o‘ ch adi. Muttasil qizil nur taratadi... Qizil nur!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Moyi tugab, piligi so‘xta bo‘lgan chiroq bir lip etib s o ‘n di.* S.Ahmad, Ufq. *Yiltiragan cho‘g‘ yerga tushib, ojiz uchqunlarini sachratib s o ‘ n di.* M.Muhamedov, Qimmat bilan Himmat.

G‘

G‘ALABA, ZAFAR, MUZAFFARIYAT, NUSRAT Jang yoki bellashuv (kurash)da qozonilgan (erishilgan) muvaffaqiyat. **Zafar**, **muzaffariyat** so‘zlarida g‘alaba ta’kidi kuchli, poetik bo‘yoq mavjud. **Muzaffariyat** so‘zi eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Nusrat** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Bu yonda xalq qirilmoqda, Yodgor esa g‘ a l a b a g‘aflatida kayf-safo mayini sipqormoqda. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Hirot darvozalari tepasida karnay-u surnay, nog‘oralar avj qildi; sulton Shohrux mirzo lashkari g‘ a l a b a bilan qaytib keldi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Boburning uch mingga yaqin qurolli kishilari z a f a r kuyini chalib, qo‘sh nog‘oralar va karnaylar sadosi ostida shaharga kira boshladilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Urush – muvozanat boy berilgach, unga qayta erishish ilinjida so‘yilgan qurbonlik, tinchlik – qo‘lga kiritilgan z a f a r sharafiga berilgan ziyofat.* U.Hamdam, Muvozanat. *Keksalar guzar va mahallalarga to‘nkalardan gulxan solib, olomonga m u z a f f a r i y a t tilaydilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Sherpanja shahzoda Sulton Husayn Egallamish Hirot toj-u taxtini, Muborak bo‘lsin bu m u z a f f a r i y a t! Do‘stingiz chorlamish sizni yoniga*. I.Mirzo, Samarqand sayqali. *Bo‘lib dahshatli janglar, o‘tdi sonsiz davr-u davronlar, Buningdek fath-u n u s r a t ko‘rmagan bu gumbazi atlas.* Habibiy. *– N u s r a t shijoatdan emas, Tangri taolodandir, – dedi Navoiy, muloyimlik bilan.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

G‘AM, TASHVISH, G‘USSA, QAYG‘U, KULFAT, ALAM, ANDUH, DOG‘, HASRAT, DARD, MUNG, HUZUN, SHO‘R, SHO‘RISH Kishida paydo bo‘lgan ruhiy azob his-tuyg‘usi, ruhiyatdagi shunday holat. **Tashvish** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **G‘am** so‘zi **tashvish** so‘zi bilan juftlashib keladi hamda “ruhan ezilish” ifodasini beradi. Nutqda bu ma’noda **g‘am-koyish** so‘zi ham ishlatiladi. **Kulfat** so‘zi bu ma’noni kuchli darajada ifodalaydi. **Dard, alam** so‘zlarida ruhiy azob ta’kidi kuchli. Bu so‘zlar juft holda qo‘llanib, mazkur mazmunni yanada kuchli ifodalaydi. **Anduh** eskirgan, kitobiy so‘z bo‘lib, poetik bo‘yog‘i bor. Ko‘pincha **g‘am** so‘zi bilan birga juft so‘z holida qo‘llanadi, bunda ma’noni yanada kuchli darajada ifodalaydi. **Mung, huzun** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos. **Sho‘r, sho‘rish** so‘zlari nofaol bo‘lib, nutqda kam ishlatiladi.

Haqiqatan, endi bu iztiroblardan foyda yo‘q, vujudini qaqshatgan bu tizginsiz g‘ a m ni jilovlay bilmoq, nima bilandir ovunmoq kerak! I.Sulton, Ozod. *Yodimdadir o‘shal damlar, kulgularing edi so‘lim, hali yiroq edi g‘ a m lar, dunyoda yo‘q edi o‘lim.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Sizga bir maslahatim: ko‘p*

kuyunchak bo‘lavermang, yurak kasalligi aksariyat ikir-chikir t a sh v i sh lardan kelib chiqadi. O‘.Hoshimov, Nur borki, soya bor. *Senga bir umr kuyishning o‘zi yetmaganday, t a sh v i sh imdan kuya-kuya xasga aylanding, kul bo‘lding.* I.Sulton, Ozod. *Yo‘lin yo‘qotsa odam – muhabbatga suyangay, G‘ u s s a ga botsa odam – muhabbatga suyangay*. A.Oripov, Birinchi muhabbatim. *Qizning qarashi asta-asta o‘zgarib, behol g‘ u s s a o‘rnini sog‘inch-u armon, yillab ko‘rishmagan oshiqlar orasida bo‘ladigan begonalig-u betoqatlik egalladi.* U.Azim, Birovning umri. *Yana chin gaplardan kelar bo‘lsam... bu munglug‘ ko‘nglumdan qo‘zg‘olgan q a y g‘ u larim qaynar suvdek bo‘lib ikki ko‘zimdan oqqani turgan esalar-da, endi haq so‘zni aytar paytim keldi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bitta sham o‘chgaydir shabboda yelsa, Kulga libos, balki, asli u q a y g‘ u*. A.O‘ktam, Taraddud. *Eng yaxshi farzanding etilmishdir oq, Ey balo tutquni, k u l f a t da ado!* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Neki dard bor, neki k u l f a t bu jahonning kunjida, Men bo‘lay yuz ming giriftor, lek mahvash bo‘lmasin.* E.Vohidov, Muhabbat. *Yiqildingmi?.. Ko‘zlaringda Buncha a l a m, Buncha a l a m!* U.Azim, Saylanma. *Jindekkina a l a m ham Tog‘dek botib ketarkan, Ko‘ksim to‘la ming armon, To‘lg‘onaman, Onajon*. M.Yusuf, Beshinchi o‘g‘il. *Men siyohbaxt dunyoga kelmagan bo‘lsam edi, sizga munchalik kulfatlar, munchalik a n d u h lar yo‘q edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Sevgisiz tiriklik a n d u h, befarah, Mangu sharofatli ma’raka bu kun.* R.Parfi, Ko‘zlar. *Bulbul oshno bo‘lar Eram bog‘iga, Qursin o‘lim, kim chidaydi d o g‘ iga*. “Ravshan”. *Qorong‘i qish kunlaridan qolgan d o g‘ lar, to‘rt devor orasida yashashdan kelgan chiqindilar, otalardan o‘tgan zulmlar, sovchilardan yetgan tashvishlar barham yemaganmidi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Suv o‘rniga qon shimayotgan halovatsiz, bechora zamin. H a s r a t bilan yerga qaraydi chiqarmasdan xudolar damin.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Ko‘ringan odamga h a s r a tingni aytib, dunyodan yig‘lab o‘tmoqchimisan?* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Bu odamning ichi to‘la d a r d.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Faqat u yulduzning bilsang borligin, Yulduzim deb bilsa kimdir seni ham, D a r d, anduh, masofa yo‘qolib sekin, Yulduzlar allasin bilasan malham...* Zulfiya, Saylanma. *Yirik, dono ko‘zlar m u ng ga aylanib To‘kilmagan yoshga to‘ladi liqqa.* Zulfiya, Quyoshli qalam. *Nusratjon osmondagi siyrak pushti rang bulutlarga tikilib o‘tirar, oqarib ketgan yuzida, sal qisilgan qo‘y ko‘zlarida allaqanday sokin bir m u ng jilva qilardi.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Kumushning ko‘zlarida doimiy bir ma’yusiyat, arimas bir h u z u n, har onda bir entikib chayqalish edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Nechun yurakda tosh, ko‘zlarda h u z u n, Nechun?! Xo‘rlangan insonlar faryodi?* R.Parfi, Siyovush. *Kitob o‘qimaydigan boshliq – sh o‘ r imiz, u na san’atning, na adabiyotning, na ilmning qadriga yetadi*. Mirmuhsin, Tanlangan asarlar. *Men – o‘tda, sen esa xazonda vosil, Evoh, tiriklikning sh o‘ r i sh i bisyor!* U.Azim, Kuz.

G‘ARAZGO‘Y, KEKCHI, G‘ARAZCHI Birovning yutug‘ini ko‘ra olmaydigan, yomon niyat, g‘araz bilan ish tutuvchi. **Kekchi** so‘zi kek saqlaydigan, o‘ch olish payiga tushgan insonlarga nisbatan qo‘llanadi. **G‘arazchi** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

Sizning adolatli hukmingizdan bir narsani so‘raymiz... bizning to‘g‘rimizda yomon maqsad bilan sizga chaqimchilik qiluvchi ig‘vogar va g‘ a r a z g o‘ y lar bu majlisga hozirlansinlar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shunday rangi toza yigit Mahkamning tasavvuridagi g‘ a r a z g o‘ y amalparastga hech ham to‘g‘ri kelmasdi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ushinskiyning elchilar guruhiga kiritilishi, majlisda “k e k ch i”, “adovatchi” degan nom olishi Asadullani behad g‘azablantirdi.* T.Malik, Savohil. *Avvalam, men siz o‘ylagancha k e k ch i emasman. Sizda nima aybki, sizdan o‘ch olsam.* Shuhrat, Jannat qidirganlar. *G‘ a r a z ch i, buzg‘unchi va nizochi unsurlarning tomir yoyishi Turkistonni, qolaversa, butun Sharqni halokat chuquriga qarab sudragani yagona sababmikin?* Gazetadan. *Mana shunday g‘a r a z ch i larni, ular kim bo‘lsalar ham, ish boshidan quvlash va ular o‘rniga yaxshi va xolis odamlarni o‘tqazish najotimizning yo‘lidir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

G‘ARB, KUNBOTAR, **MAG‘RIB, XOVAR** Dunyoning to‘rt tomonidan biri; quyosh botadigan tomon. **Kunbotar** so‘zi so‘zlashuv nutqida ancha faol qo‘llanadi. **Mag‘rib, xovar** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos.

Sharqdan, g‘ a r b dan, janubdan mudom “Salom”, deya kelar mehmonlar. M.Shayxzoda, Toshkentnoma. *Oftob g‘ a r b ga yonboshlaganda, ikki yo‘lovchi dashtdan chiqib, tepalikka yo‘l oldi*. A.Qahhor, Maston. *Tashqariga chiqqanimda, k u n b o t a r dagi adirlar betidan – archazorlarni oralab qo‘ylarimiz tushib kelmoqda edi.* Sh.Xolmirzayev, Og‘ir tosh ko‘chsa. *Hovlining k u n b o t a r tomonida, xarobalikdan ozgina berida bo‘lgan boyagi yo‘lakka tirab solingan ikki darichalik bir uy bor edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Puldor odam – qanotli odam, bu qanot bilan m a g‘ r i b dan mashriqqacha uchasan, har yerda oshna-og‘ayni, do‘st-yor topasan.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bir to‘da yigit m a g ‘ r i b dan to mashriqqacha yetgan lak-lak lashkari bo‘lgan temuriylar saltanatini qulata olarmidingiz*. Mirmuhsin, Me’mor. *Forig‘ o‘lg‘och bu dur nisoridin, Dedikim: “Boxtar diyoridin Qildilar azmi X o v a r ikki kishi, Tun-u kun sayr o‘lub alarning ishi”*. Navoiy, Sab’ai sayyor. *Ki, Iskandarki olib yetti kishvar, Hududi boxtardin to ba x o v a r*. Navoiy, Farhod va Shirin.

G‘IRROM, TIRRIQ O‘yin, musobaqa, bellashuv yoki boshqa munosabatda tartib-qoidaga zid yo‘l tutuvchi; halollikka rioya qilmaydigan. **Tirriq** so‘zida belgi darajasi kuchli.

Shaxmatning yana bir zarari shuki, agar g‘ i r r o m odam bilan o‘ynasangiz, asabingiz buziladi. A.Qahhor, Asarlar. *Pochchaginamga o‘xshagan g‘ i r r o m larni o‘marishadi. O‘zing o‘ylab ko‘r, ishchidan yo dehqondan nimani*

o‘marishadi? T.Malik, So‘nggi o‘q. *Fashist beinsof ekan, juda t i r r i q ekan.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Anavi t i r r i q lar ko‘p ishlarni bo‘yniga olmasligi mumkin.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom.

G‘IYBAT, FISQ-FASOD, FISQ-FUJUR, **DEDI-DEDI, VISIR-VISIR** Birovni kamsitib, yomonlab aytilgan yolg‘on-yashiq gap. **Fisq-fujur** so‘zi kam qo‘llanadi. **Dedi-dedi** so‘zida bir kishidan eshitgan gapni boshqa kishiga yetkazish ta’kidi kuchli, so‘zlashuv nutqiga xos. **Visir-visir** so‘zida g‘iybat darajasi **dedi-dedi**ga nisbatan kuchli.

Ha, yaratgan egam shohid! O‘zi qo‘shg‘on xo‘jam oldida tariqday gunohim yo‘q. Biroq bul ichi qora shumniyatlar tarqatgan g‘ i y b a t lar, tuhmatlar, bular qo‘ygan tuzoqlar!.. O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *G‘ i y b a t bilan tuhmat – o‘lgan odam go‘shtini yeyish bilan barobar ekan.* T.Malik, Savohil. *Ertasiga Islomxo‘ja haqida uydirma gaplar, f i s q-f a s o d lar to‘qildi.* J.Sharipov, Xorazm. *Bo‘ynim egildi, bukildi, biroq sinmadi. Qancha-qancha f i s q-u f a s o d, ig‘vo, malomatlarga qoldim, lekin tushkun bo‘lmadim.* I.Rahim, Ishbilarmon qismati. *Saragul. – Nechun qon yig‘lamaylik? Saroyda ig‘vo, haramda f i s q-u f u j u r! G‘iybat!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Amakim ham, xotini ham qiziga nasihat qilish o‘rniga, uning f i s q-f u j u r ishlarida ko‘makdosh bo‘ldilar.* M.Qoriyev, Oydin kechalar. *Kim bilsin, qishloqdagi v i s i r-v i s i r lar Habibaning ham qulog‘iga yetgandir.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yo‘q, bo‘layotgandir, balki, siz bilan menga eshittirmay, hu orqada, v i s i r-v i s i r, shivir-shivir...* A.A’zam, Tiqin.

G‘IYBAT QILMOQ, FISQ-FASOD QILMOQ, CHALPIMOQ, VISIR-VISIR QILMOQ Kishi haqida g‘iybat tarzidagi gaplar aytmoq, shunday gaplar bilan kishini aybsitmoq, bir tomonlama yomonlamoq. **G‘iybatlashmoq** so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Chalpimoq** so‘zida birovni yomonlab gapirish ifodasi yuqori. Bu so‘z, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi

Men boshqa narsadan ranjidim ...orqangizdan g‘ i y b a t q i l may, fikrimni ko‘pchilik orasida aytganimdan beg‘araz ekanimni bilishingiz kerak edi. T.Malik, Savohil. *Kishi mehnat qilmasa, g‘ i y b a t q i l adi.* Mirmuhsin, Umid. *O‘zi udda qilolmay, ketidan xotinlarday f i s q-u f a s o d q i l ib yuradigan sendaqalardan o‘sha begona yaxshi*. O.Yoqubov, Izlayman. *Ayniqsa, frontovikning xotinini ch a l p i shga hech kimning haqqi yo‘q*. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *U har kuni samovarga chiqib... hadeb yangi raisni ch a l p i ydi.* S.Ahmad, Hodivoy. *Mana endi bu gal unga qo‘l keladi, Rahbarning qulog‘iga v i s i r-v i s i r q i l adi.* U.Nazarov, Alangali salom.

G‘OLIB, MUZAFFAR Urush, jang, kurash, tortishuv, musobaqa va shu kabilarda g‘alaba qozongan, ustun chiqqan. **Muzaffar** kitobiy nutqqa xos bo‘lib, kam qo‘llanadi.

G‘ o l i b hukmdor urush talafotlari o‘rnini to‘ldirish va yangi urushlarga tayyorgarlik ko‘rish uchun, mag‘lub esa g‘olib talab qilgan o‘lponni to‘lash

uchun el boshiga yangi-yangi xiroj-u yag‘mo yomg‘irini yog‘dirardi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Urushdan qaytgan g‘ o l i b otadek Qo‘yni-qo‘nji to‘lib saxiy kuz keldi.* G‘.G‘ulom, Saylanma. *Yusufbek hoji boshliq yer-u ko‘kka sig‘magan m u z a f f a r xalq o‘rda tevaragini qurshab turdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Saragul. – Yovuz Chingizxon, xoin To‘xtamish! M u z a f f a r lashkarlarim yakson qilg‘on mag‘lub Yildirim! Ayt ularg‘a: men To‘xtamishday tuzimni yeb, tuzlug‘imga tupurgan ila so‘zlashmaymen.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat.

G‘ULG‘ULA, G‘ULU(V), QUTQU, G‘ASHLIK Kishi ruhi, dilidagi notinch, bezovta holat. **G‘ulu(v)** va **qutqu** so‘zlari kam qo‘llanadi, **g‘ulu(v)** ko‘proq she’riy nutqqa xos. **G‘ashlik** so‘zida ta’bi xiralik ta’kidi kuchli.

Murodning gapidan ham ta’sirlandim, ham ko‘nglimdagi g‘ u l g‘ u l a kuchaydi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Shavkatning xayolida uy asta tebranayotganday bo‘lib, yuragidagi g‘ u l g‘ u l a kuchaydi.* Q.Kenja, Tog‘ yo‘-lida bir oqshom. *Kechalari mizg‘imas me’mor, Muhandisda o‘zgacha g‘ u l u.* M.Ali, Amir Temur chamani. *Saragul. – Amirim! Ollo qovushtirgan juft-u halolim, yaratgan egam bu ko‘nglingizga bul g‘ u l u v, dilingizga bul shubhani solibdur, qo‘ying bul xatarli yurishni!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Zamona qalqib turibdi, bek tugul amirning o‘zi ham q u t q u da emish.* A.Muxtor, Chinor. *Rahim Saidov o‘zini bosib oldi, lekin baribir dilidagi g‘ a sh l i k uyga qaytganida ham tarqamadi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Mana endi daf’atan fikrsiz, o‘ysiz qoldi, yuragi bo‘m-bo‘sh, bunda faqat g‘ a sh l i k va og‘riq hukmron.* X.Sultonov, Onamning yurti.

G‘ULG‘ULA SOLMOQ, G‘ULU(V) SOLMOQ, QUTQU SOLMOQ Kishi dilida notinchlik uyg‘otmoq, bezovtalik qo‘zg‘amoq. **G‘ulu(v) solmoq** kitobiy nutqqa xos. **Qutqu solmoq** so‘zida gijgijlamoq ma’nosining ta’kidi ham bor.

Qanday kunlarni boshimizdan kechirmadik. Lekin ko‘p qayg‘urmang, davr o‘zi shunaqa edi. U ba’zi odamlarni esankiratib qo‘ydi, yuragiga g‘ u l g‘ u l a s o l di, yo‘ldan ozdirdi, hatto o‘zidan cho‘chiydigan ham qilib qo‘ydi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Bir yoqdan ro‘za oyi ham yurakka g‘ulg‘ula solib yaqinlashmoqda edi.* M.Osim, Tilsiz guvoh. *U ne o‘ktam, botir yigitlar Yuragiga s o l magan g‘uluv.* E.Vohidov, Nido. *Yigitlikda g‘uncha kabi lab Tinchlik bermay s o l ardi g‘ulu.* Shukrullo. *Mana, Isfandiyor, (so‘z kerakmidi), Qutqu s o l moq uchun el orasiga Aybli xotinmidi yo erkakmidi – Oppor, derdi o‘lim minorasiga.* I.Mirzo, Xiva. *O‘lim minorasi. Hindu bilan muslim aro q u t q u s o l gan – shul odam!” Olis yurtdan kelgan birov Ayb qo‘ydi beandisha!* E.Vohidov, Ruhlar isyoni.

Sh

SHABADA (SHABBODA), YEL, SABO, NASIM Yengil, mayin shamol. **Shabboda** so‘zi kitobiy bo‘yoqqa ega. **Yel** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Sabo** so‘zi ertalabgi mayin, yoqimli shamol, ya’ni tong shabadasini bildirib, poetik ta’kid bilan ifodalangan. **Nasim** so‘zida yengil, yoqimli shamol ta’kidi mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Yulduzlar sirli ko‘z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo‘ralar, sh a b a d a sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, osmon ham, yer ham sirlarga to‘la edi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Ana, butaning ustiga yoyib qo‘yilgan kasofat shim yengil sh a b a d a da ohista tebranadi.* E.A’zam, Shovqin. *Bitta sham o‘chgaydir sh a b b o d a yelsa, Kulga libos, balki asli u qayg‘u.* A.O‘ktam, Taraddud. *Novdalarni bezab g‘unchalar, Tongda aytdi hayot otini*. *Va sh a b b o d a qurg‘ur ilk sahar Olib ketdi gulning totini.* H.Olimjon, O‘rik gullaganda. *Shimol tog‘larida sovuq y e l esdi, Qirovlar to‘kildi o‘t-u o‘langa.* U.Azim, Saylanma. *Borliq kiyib olgan moviy bir libos, Y e l esar – bahorning pildiroqlari.* A.Oripov, Aprel. *Vatan jim turadi. S a b o larining Naylarga qo‘shilib bo‘zlari ko‘pdir. Saraton. Dashtdagi bobolarimning Pastak chaylalarin so‘zlari ko‘pdir.* H.Xudoyberdiyeva, She’rlar. *S a b o arzimni yetkur, mohitobon bir kelub ketsun, Tamomi husn elining shohi-sultoni, bir kelub ketsun.* Hamza, Bir kelib ketsun. *Kolonnalar to‘lib-toshadi, bayroqlar bahor n a s i m i bilan o‘ynashadi.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Ariq bo‘ylari, tolzorlar oralab uchgan shabadalar, Samarqand n a s i m iday, qaynoq tanlarga qanot urib, erkalab, orom berib o‘tadi.* Mirmuhsin, Umid.

SHAKLDOSH, OMONIM Shakli va talaffuzi bir xil, ammo ma’nosi har xil bo‘lgan lisoniy birliklar. Mazkur so‘zlar lingvistik tushunchani anglatish jihatidan o‘zaro teng. **Shakldosh** so‘zi ilmiy asarlarda, shuningdek, maktab darsliklarida ham ishlatiladi, bu so‘z keyingi yillarda faollashib bormoqda. **Omonim** so‘zi tilshunoslikka oid ilmiy asarlar va ilmiy tadqiqotlarda qo‘llanadi.

Ikki xil sememaga ega bo‘lgan fe’llar o‘zaro sh a k l d o sh leksemalarmi yoki ko‘p sememali so‘zlarmi, degan mantiqiy savol tug‘iladi. H.Ne’matov, R.Rasulov, O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. *Sh a k l d o sh so‘zlar, ya’ni omonimlarni ham farqlay bilish so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llash va, demak, nutqning aniqligini ta’minlashga yordam beradi.* N.Mahmudov, O‘qituvchi nutqi madaniyati. *Masalan,* ***ot, oz, ol*** *o m o n i m larining tarkibiga kiruvchi bir so‘z til tarixida cho‘ziq a: bilan talaffuz etilgan edi*. “O‘zbek tili leksikologiyasi”. *O m o n i m larni qorishtirish natijasida yuzaga keladigan nutqiy noa-*

niqliklar ko‘proq o‘quvchilar nutqida kuzatiladi... N.Mahmudov, O‘qituvchi nutqi madaniyati.

SHAKLDOSHLIK, OMONIMIYA Turli ma’noga ega bo‘lgan til birliklarining talaffuz va yozilish jihatidan bir xil bo‘lishi. Mazkur so‘zlar lingvistik tushunchani ifodalash jihatiga ko‘ra o‘zaro teng. Har ikkala so‘z keng qo‘llanadi. Tilshunoslikka oid ilmiy tadqiqotlarda **omonimiya** so‘zi nisbatan ko‘p uchraydi.

Ulkan adib Abdulla Qahhor “San’atkor” nomli hikoyasi (1936-yil)da bo‘lsa fe’lining adabiy talaffuzdagi bo‘sa shakli bilan bo‘sa (o‘pich) oti o‘rtasidagi shakldoshlikdan foydalanib, mazkur fe’lning faqat bo‘lsa shaklini adabiy talaffuz deb tushunadigan, hatto bo‘sa (o‘pich)ni ham bo‘lsa tarzida aytadigan “madaniyatli” artistning benihoya kulgili qiyofasini chizgan... N.Mahmudov, O‘qituvchi nutqi madaniyati. *Bu ham dostonlardagi ko‘p ma‘nolilik va shakldoshlikka asoslangan san‘atlarga aloqador xususiyat.* S.Olim, Iyhomangiz san‘atlar. *Konversiya usulida so‘z yasash shuncha qadimiy ekan, uning natijasida omonimiyaning yuzaga kelishi ham shuncha qadimiydir.* “O‘zbek tili leksikologiyasi”. *O‘zbek tilidagi omonimiyani yuzaga keltiruvchi ichki manba so‘z yasash usullaridir.* “O‘zbek tili leksikologiyasi”.

SHAMOL, BOD, BO‘RON, TO‘FON, DOVUL, DUVALANG Havoning yer sathi bo‘ylab (gorizontal) harakati. **Shamol** so‘zida mazkur jarayon, harakat ifodasida umumiylik mavjud. **Bod** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Bo‘ron** so‘zi to‘zon, shuningdek, qor-yomg‘ir aralash esadigan shiddatli shamolga nisbatan qo‘llanadi. **Dovul** so‘zida vayronlik keltiruvchi kuchli bo‘ron ta’kidi mavjud. **Duvalang** so‘zi o‘g‘uz shevalarida shiddatli shamolga nisbatan qo‘llanadi, bu so‘zning **duvalay** varianti ham uchraydi.

Bilsam, onamning yurti hur shamollar maskani – zumrad vodiy qo‘ynida ekan... X.Sultonov, Onamning yurti. *Qarama-qarshidan esayotgan shamol shiddati ostida och kulrang tusli notanish butalar yovvoyi is taratib yulqinar, ko‘tarilgan chang-u to‘zon isi ham tevarakni tutib ketgan edi.* I.Sulton, Shamolli kecha. *Ey bod, yetkur yora salomim.* Mashrab. *...Negadir o‘zi ham rostdan odamlar hozir shunaqa ekanligini tasdiqlash uchun amakisining o‘g‘liga urug‘lik uchun tiramoda o‘n besh ming so‘m bergani, biroq uni qaytarib olish qiyin bo‘lgani, ikki-uch marta besh yuz-ming so‘mdan berib barakasini uchirgani, oxiri ekkan bug‘doyini bod urib, hech narsa berolmasligini aytib turganini so‘zladi.* S.O‘nar, Vijdon. *Bu yerlarda girdibod-u bo‘ron ko‘p bo‘ladi.* Mirmuhsin, Me’mor. *O‘ynoqi shamollar ila basma-bas Ana, qo‘ndi burgut eng yuksak joyga! Cho‘qqi uzra turdi-yu bir pas Yana bo‘ron misol qo‘zg‘aldi. Qayga?* A.Oripov, Bo‘ron. *Ikki kechagacha uyqu ololmadi, ko‘zini yumsa, terakning shovullashi to‘fon bosib kelayotganday kuchayaverdi*. A.Muxtor, Opa-singillar. *Taqdir deyin desam, tahqirga o‘xshar. Tug‘yonim – ko‘z yoshi, isyonim – xanda. Ummon asov bo‘lsa, to‘fon ham o‘jar. Inon-imkon bormi yurak – yel-*

kanda? I.Mirzo, Bu hayot ekan-da... *Sal o‘tmay osmon oqarib, atrof yorisha boshladi-yu, tungi qora d o v u l ning qabih ishi butun dahshati bilan namoyon bo‘ldi.* O.Yoqubov, Diyonat. *Juda uzoqdagi bepoyon o‘zga hududlardan boshlangan va uchragan neki bor payhon qilib o‘tadigan, kuchi d o v u l lardan ham shiddatliroq bir to‘fon boshlanishidan darak bermoqda edi kuzatuv xizmatlari.* I.Sulton, Sofiya. *Nimadir yuz berdi, mo‘tadil iqlim d u v a l a y komida uzildi yerdan*. O.Matjon. *Ohlarimni bir xas kabi uchirmoq bo‘lib, D u v a l a ng ga aylanadi sokin yel gohi.* E.Samandar, Nazm nafasi.

SHAMOLLAMOQ, SHABADALAMOQ, YELLATMOQ 1. Shamollash kasaliga duchor bo‘lmoq, shamollash tufayli kasal bo‘lmoq. **Shabadalamoq** so‘zi kam qo‘llanadi. **Yellatmoq** shevaga xos.

Sh a m o l l a ysiz, Safar aka, o‘ranib o‘ltiring. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Bu qo‘llar uni yo‘rgaklagan, unga ko‘krak tutgan, sh a m o l l a ganida badaniga qo‘y yog‘i surgan*. O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Nega qo‘zg‘aldingiz, to‘ram? Sh a b a d a l a b qolmang, yana.* I.Sulton, Burgutning parvozi. *Suvda sh a b a d a l a gan yomon, odam qattiq kasal bo‘lib qolishi mumkin.* Q.Kenja, Toshqin. *Bugun maydonga tushmoqning hech iloji yo‘q, chunki belni andakkina y e l l a t ib qo‘yganmiz. Ammo ertagacha tuzalib qolar degan umiddamiz.* N.Norqobilov, Kurash.

2. SHAMOLLAMOQ, SHABADALAMOQ Toza havodan nafas olib yurmoq.

Ancha sh a m o l l a b va yengillab kirgan vaqtida mingboshi dasturxon yoniga ag‘nab, uchib qolgan edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. – *Birpas s h a b a d a l a ng, bolam, – dedi chol*. Oybek, Oltin vodiydan shabadalar.

SHAPALOQ, TARSAKI, SHAPATI Qo‘l, panja bilan (betga) urilgan zarba. **Tarsaki** so‘zida kuchli zarb ifodasi anglashiladi. **Shapati** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi, bu so‘zda “uncha kuchli bo‘lmagan zarba” ma’nosi ustuvor.

U otasidan, hech bo‘lmasa, bir shapaloq yeyishini, sh a p a l o q dan keyin musht tushib qolmasligi uchun yig‘lamsirab baqirishi lozimligini ham hisobga olgan edi. T.Malik, Shaytanat. *Xullas, janjal “oq qilaman”dan tortib bir-ikki s h a p a l o q qacha borib yetdi. Shukrki, qo‘rg‘on eshiklari mahkam edi – tashqariga tiq etgan tovush eshitilmadi*...Y.Tog‘a, Biz bo‘lmagan joylarda… *Ajratаman, degan ikki-uchtasi ham t a r s a k i bilan siylanibdi. Nima bo‘lgandayam, jinni jinni-da?* U.Hamdam, Muvozanat. *Ko‘zdan xoli joyga chiqishgach, bezorilarga xos iboralarda so‘zlana turib, to‘satdan uning yuziga tarsaki tushirib qoldi. Bu t a r s a k i ning ma’nosi, bundan keyin holingni bilib, tinchgina yur, degani edi.* N.Norqobilov, Kurash. *Sarvar shitob bilan yurib kelib Diloraning yuziga bir sh a p a t i uradi.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *U Ehsonning kaftiga sh a p a t i bilan urib so‘rashdi-da, burnini jiyirib, uyning u yoq-bu yog‘iga qaradi*. A.Qahhor, Sarob.

SHAPALOQLAMOQ, SHAPALOQ TORTMOQ, TARSAKILAMOQ, TARSAKI TORTMOQ, TARSAKI TUSHIRMOQ, SHAPATILAMOQ Ochiq kaft bilan tananing biron qismi (ko‘pincha bet)ga zarb bermoq, shapaloq bilan urmoq. **Shapaloq tortmoq, tarsaki tortmoq** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalangan. **Shapatilamoq** so‘zida zarba berish ta’kidi yengilroq ekanligi seziladi.

Qosimov qaytib o‘rniga o‘tirarkan, tizzasiga sh a p a l o q l a b bir urib qo‘ydi. H.Nu’mon, Fasllar. *Padariga qusur bunaqalarni! Kecha kechqurun xoli topib, gapni maydalashtirib yuramanmi deb, yoniga yaqinlashsam, bu ablahni qarang, kimligimni surishtirmasdanoq sh a p a l o q l a b tushirib qolsa bo‘ladimi, la’nati!* Shukrullo, Saylanma. *U xamir yuqi qo‘li bilan o‘glining yuziga ayamay shart-shart sh a p a l o q t o r t di.* X.Sultonov, Onamning yurti. *Hukumat vakili ekanini hisobga olib, to sh a p a l o q t o r t guncha indamay turdim. Vaholanki, ovozini vaqtida o‘chirish uchun bo‘yniga tayyor chandilgan galstukni ozgina tortib qo‘yishim kifoya edi.* A.Obidjon, Ayollar va xayollar. *Zulayxo Gavharga bemor odamga qaraganday achinib qaraydi, bundan ko‘ra t a r s a k i l a b yuborgani yaxshi emasmi?* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Juvon t a r s a k i t o r t ib yubormoqchiday qo‘lini shop qilib: “Yo‘qol!” dedi.* N.Qilichev, Yorongul. *Nima balo, biron ishdan kufr bo‘lib borayotgan ekanmi, haytovur, Yolg‘izjonning yuziga t a r s a k i t o r t ib yuboribdi.* R.Rahmon, Mehr ko‘zda. *Gulshoda o‘g‘lining goh u, goh bu yuziga charsillatib t a r s a k i tu sh i r a boshladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘tgan yili Mamatqul xotini Hanifa bilan gap talashib qolgani uchun Sobirning yuziga tarsaki tushirganini kechira olmagan Buvgul xola uni bola-chaqasi bilan chala bitgan imoratga ko‘chirib yuborgandi.* A.Yo‘ldosh, Yolg‘on va haqiqat. *– Xafa bo‘lmoqqa ruxsat yo‘q! – deya Kamolova, xiyla yaqinliklari bormi, uning chakkasiga sh a p a t i l a gandek yengilgina barmoq urib qo‘ydi…* E.A’zam, Shovqin. *Buvim qabr ustidagi qorlarni tozalab supurib, kurak bilan nariga itarib, o‘sha kurakning ustiga o‘tirdi-da: – Voy xudoyiiim! – deb boshini chayqab... yig‘lab yubordi. Keyin tizzasiga sh a p a t i l a b ura boshladi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar.

SHARQ, KUNCHIQAR, MASHRIQ, **BOXTAR** Dunyoning to‘rt tomonidan biri, quyosh chiqadigan tomon. **Sharq** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Kunchiqar** so‘zi og‘zaki nutqda qo‘llanadi. **Mashriq, boxtar** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos.

Ko‘p kitob o‘qidim yoshlik kezimda, Gohi G‘arb, gohi Sh a r q hushimni oldi. Atay yodlamadim, lekin esimda – Muhammad akaning she’rlari qoldi. I.Mirzo, Javob. *Ot ko‘chaning sh a r q iga yurib... yana shimolga burilib, tor ko‘cha bo‘ylab uzoq ketdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *K u n ch i q a r tomonda tepaliklar bo‘lib, kunbotar tomon – tekislik, undan nari – qumliklar.* Mirmuhsin, Me’mor.

Erlardan biri – sochi yelkasiga tushgan, uzun jussali, ko‘k ko‘zlisi qo‘li bilan k u n ch i q a r ni ko‘rsatgach, o‘sha yoqqa yurishdi. I.Sulton, Bilga Xoqon. *Har tong ko‘zim m a sh r i q da. Kun chiqsaydi, sen yoqdan.* T.To‘la, Saylanma. *Mashriq ufqi asta-sekin yorishib kelardi.* Mirmuhsin, Me’mor. *M a sh r i q mamlakatlaridan birida hududsiz ummonlar orasidagi mo‘jazgina bir orolda... mo‘jiza bir daraxt o‘sarmish*. O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo. *Ko‘ngul qushi tun-u kun mulki b o x t a r sari Havo qilurg‘a mahi xovariy erur bois.* Navoiy, G‘aroyib us-sig‘ar.

SHARTNOMA, BITIM, AHDNOMA Nimanidir qilish-qilmaslik yuzasidan ikki tomonning o‘zaro ishonch so‘zini qayd etuvchi, asosan, yozma shakldagi hujjat, odatda rasmiy munosabatlarda kuzatiladi. **Shartnoma** so‘zi, odatda, rasmiy nutqda faol qo‘llanadi. **Bitim** so‘zi kitobiy hamda publitsistik nutqqa mansubdir. **Ahdnoma** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Rano Sangram o‘g‘li Bikramaditni oraga qo‘yib tuzgan sh a r t n o m a da “agar Bobur hazratlari bizni Ibrohim Lodi zulmidan xalos qilsalar, uni oliy hukmdorimiz deb tan olurmiz” deyilgan joyi ham bor edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Darhol menga sh a r t n o m a loyihasini yuboradilar*. O‘.Umarbekov, Qadah. *Bu b i t i m ga binoan Shayboniyxon O‘ratepani Mahmudxonga berib, o‘zi Hisorga qo‘shin tortib ketgan edi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Men bu dunyo bilan munosabat qilishni istamadim, bu dunyo men bilan yarashiq, do‘stlik b i t i m ini tuzolmagan, meni chiqindiga chiqarib qo‘ygan edi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Chunki po‘lat varaqqa bitilgan a h d n o m a ga binoan xonlik masnadiga faqat Chingizxon avlodlari munosib ko‘rilgan. Temurning bobokaloni Qorachor nuyon bu a h d n o m a ga imzo chekkan*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu birinchi o‘pish, ajralmas oila a h d n o m a siga bosilgan muhr edi.* S.Nazar, Yashil boylik.

SHARSHARA, SHALOLA, SHOVVA Suvning yuqoridan tik pastlikka shiddat bilan quyilib tushadigan joyi. **Shalola** so‘zida suvning yuqoridan tik pastlikka “shiddat bilan tushish” ifodasi kuchsizlanadi, muayyan darajada poetik bo‘yoq seziladi. **Shovva** so‘zi kam qo‘llanadi, unda “shovullagan tovush chiqishi”ga ishora mavjud.

Omontoy pastda hayqirib oqayotgan Qizilsuv sh a r sh a r a lariga parvo ham qilmaydi. T.Malik, Yer uyg‘ondi. *Zilol suvli sh a r sh a r a yonida ikki bahaybat chinor, Bobur zamonidan guvohlik berib, shox otib turibdi.* H.Hasanov, Ekvatordan o‘tganda. *Yuqoridan jarlik tubiga otiluvchi sh a l o l a sherday o‘kiradi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar. *Butun koinot lola, Ko‘zim qamashadi, Aqlim zavqdan lol. O‘ngirga to‘kilgan qizil sh a l o l a, Poyimda bepoyon ol gilam misol.* E.Vohidov, Saylanma. *Yozda anhorga ham sig‘may guvullab yotadigan s h o v v a hozir to‘g‘onning har chekkalariga muz marjonlarini sochib, muzto‘qmog‘-u muzqilichlarini yasab yotar... edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bir ma-*

hal Yigitali daraning suvi dimlanib oquvchi joy – sh o v v a qarshisidan chiqib qoldi. D.Nuriy, Osmon ustuni.

SHIKOYAT, ARZ, DOD, ARZ-DOD, SHIKVA Norozilik va ma'lum talab bilan og'zaki yoki yozma tarzda bildirilgan fikr. **Arz** so'zi, asosan, o'g'zaki tarzdagi dard-hasrat, shikoyatni ifodalaydi. **Arz-dod** so'zida to'lib toshgan dard-hasrat va undan shikoyat ta'kidi kuchli. **Shikva** so'zida eskilik bo'yog'i mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

Tabiatan mag'rur, serda'vo Jiydali ahli bunday adolatsizlikka sira ko'nikolmasdi, bu yog'i Toshkent-u u yog'i Moskvaga, hatto undan ham narilarga s h i k o y a t yozgani yozgan edi. E.A'zam, Guli-guli. *To'rtta muchamizni sog' etib qo'yib, Sezmasdan yo'qotding sihatlaringni. Biror marta bo'lsin qovog'ing uyib, Aytmading sh i k o y a t, minnatlaringni.* I.Mirzo, Iqror. *Eshik oldida qorong'ilikdan birdaniga bir ovoz keldi: – Taqsir, a r z im bor edi...* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *O'xshamag'an yerda bir xotinning a r z ga kelishi qo'rqboshining ko'ngliga shubha soldi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Sulton esa Amir Alisherning biron so'zini yerda qoldirmadi, bil'aks, a r z bilan keluvchilarning shikoyatlarini tinglash, kent-u qishloqlarda madrasa va maktablar barpo qilish, rabotlar qurdirish kabi el koriga yaraydigan barcha ishlarga bosh qilib tayinladi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Yo bo'lmasa, Tangritog'ning o'zida kelgindilar changalida qoldirganida d o d imni kimga aytardim?!* M.Mansur, Judolik diyori. *Hiloloy der boqqin arz-u d o d ima, Gugurt urma siynamdagi o'tima.* "Go'ro'g'lining tug'ilishi". *Nasibbekning hayot tark etgan jonsiz vujudi yanada ko'rkam tortgan, bir tutam qop-qora sochi keng, yorqin manglayiga tushib turar, tiniq, mardona chehrasida na bir og'riq, na sh i k v a-shikoyat ifodasi sezilar edi.* X.Sultonov, Onamning yurti.

SHIKOYATOMUZ, SHIKVALI Shikoyatga o'xshash, shikoyatnamo. **Shikvali** so'zi kam qo'llanadi, kitobiy nutqqa xos.

Yo'lovchilar yuzlarini yelpishar, issiqdan bo'g'riqqan ruxsorlarini ro'molchalari bilan artishib, bir-birlariga sh i k o y a t o m u z qarab, boshlarini sarak-sarak qilishar edi. S.Karomatov, Bir tomchi qon. *So'nggi marta xirillab nafas olayotgan bemordek sh i k o y a t o m u z g'iyqillab borayotgan arava ustida tevaragi ufqqa tutashgan cho'lni tomosha qilib boraman.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Kampir so'nggi jumlani sh i k v a l i bir ohangda aytdi.* Uyg'un, Tursunoy.

SHIRIN, MAZALI, LAZZATLI, LAZIZ, XUSHTA'M, TOTLI, TA'MLI, XUSHXO'R Mazasi (ta'mi) yoqimli. **Mazali** so'zida mazkur ma'no ifodasida umumiylik mavjud. **Lazzatli, laziz** so'zlarida maza, ta'm belgisi kuchli ifodalangan, ko'proq kitobiy. **Totli, xushxo'r** so'zlari nisbatan kam qo'llanadi, **xushxo'r** so'zida suyib yeyiladiganlik ta'kidi mavjud. **Ta'mli** so'zi ko'pincha so'zlashuv nutqida qo'llanadi.

So‘ng har kim o‘z ulushini sh i r i n choyga qo‘shib pok-pokiza tushirarkan, ona “to‘ymay qolishmasin”, deya har ehtimolga qarshi tag‘in non isitmoqqa tutinardi. U.Hamdam, Muvozanat. – *Ota, tilni yoradigan bo‘pti bu tut, biz bolaligimizda ham xuddi shunday sh i r i n midi? – dedim*. M.Yo‘ldoshev, Avliyo tut. *Albatta, Munisxon keyin o‘rganib ketdi, m a z a l i ovqatlar qiladigan bo‘ldi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Aka pochcha umri bino bo‘lib bunaqa m a z a l i taom yemagan edi!* M.Mansur, Judolik diyori. *Taom l a z z a t l i bo‘lganda uni shoshmasdan chaynash kerak-da.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Bizga xayol edi, Tush edi faqat To‘kin dasturxon-u l a z z a t l i oshlar. Baxti boqiy bo‘lsin, Ammo bu jannat Qadrin bilarmikin hozirgi yoshlar!* E.Vohidov, Saylanma. *Ulamolar esa, go‘yo uch kundan beri tuz totmaganday, l a z i z ovqatlarga chigirtkaday yopirila boshladilar.* Oybek, Nur qidirib. *Juvon bir kosa xushbo‘y va x u sh t a’ m ovqatni stolga qo‘yib, sekin nari ketdi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi. *Amir saroyida x u sh t a’ m taomlar bilan qorinni to‘qlab olgan G‘ulomqodir kun yoyilmay turib notanish hamrohi bilan birgalikda Mazori Sharif sari ot soldi.* T.Malik, Savohil. *Xorazm tuprog‘ida yetilgan t o t l i mevalar, turkman otlari, eroniy gilamlar, Xiva zargarlari ziynatlagan tilla buyumlar, toy-toy ipak o‘ramlari imperator hazratlariga peshkash qilinadi*. S.Siyoyev, Avaz. *Siz nimani ham bilasiz... Qanaqa t o t l i, qanaqa go‘zal boshlangandi bizning turmushimiz.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *U kungi qo‘ziqorin qovurdog‘i go‘sht qovurdog‘idan ham t a’ m l i roq tuyuldi.* S.Ayniy, Esdaliklar. *Xazonlar orasida chirib, jigarrang tusga kirgan bir mevani topib olib, yosh boladay suyungan, yupqa po‘stini archib tashlab, ichidagi shirin t a’ m l i bo‘tqani barmog‘i bilan aylantirib, xuddi sumalak yalaganday yalab, suyunib ketgan edi.* I.Sulton, Ozod. *Aka-uka quyruq yog‘iga qilingan x u sh x o‘ r palovni tushirib, so‘ngra xo‘jabilmas qovunni huzur qilib yeyishdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Oq kishmishdan tayyorlangan shinni juda x u sh x o‘ r bo‘ladi, uning oldida asal hech gap emas.* M.Hazratqulov, Jur’at.

SHIRIN, LAZZATLI, TOTLI, LAZIZ Kishiga huzur, orom beradigan, yoqimli. **Lazzatli** so‘zida huzur-halovat bag‘ishlashlik ta’kidi mavjud. **Totli, laziz** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Ko‘ngli bir baloni sezdimi, o‘lgur Jiyanbeka ham minbarni tark etib, hay’at stoli bo‘ylab borarkan, Mafkuraxonimga qarab qo‘lini ko‘ksiga qo‘ygancha “biz tayyormiz” degandek sh i r i n gina tabassum qilib o‘tdi. E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Birov ishlab kelganingga zormi, odamning qorni yarimta non bilan ham to‘yadi, bir og‘iz sh i r i n so‘z odamni o‘ldiribdimi?* I.Sulton, Turmush. *Birinchi ko‘rganimdayoq bezovta bo‘lib, yuragimni qandaydir hali menga tanish bo‘lmagan l a z z a t l i tuyg‘u qoplagan, hayotning yangi bir sehrli dunyosi menga o‘z quchog‘ini ochgan edi.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… – *Osh yemay ketasizmi? – dedi. Bu uning ikkinchi turlik qilib aytilgan “mayli” javobi*

edi. Bir bugina emas, qirq yillik qadrdon xotin tomonidan eriga qilinaturg‘an mehribonchiliqning eng l a z z a t l i si edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Dili potirlab, miyasida biri-biridan t o t l i o‘ylar charx uradi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Goho dilni ezsa tiriklik yuki, Goho to‘yganimda bu l a z i z jondan. Gohida... Bir nafas... Faqat... Holbuki, Seni unutganman. Unutganman...* I.Mirzo, Shafaqqa ingansan. *Mafkuraxonim gohida bugungi bor mansab-u martabasini o‘shandagi ayrim l a z i z daqiqalarga almashtirib yuborishga tayyor sezadi o‘zini.* E.A’zam, Shoirning to‘yi.

SHOL, FALAJ, PARALICH Asab sistemasining ishdan chiqishi natijasida tana a’zolaridan birortasining tamoman harakatsiz bo‘lib qolishidan iborat kasallik. **Falaj** va **paralich** so‘zlari, odatda ilmiy uslubda qo‘llanadi. **Paralich** so‘zi nisbatan nofaol.

Nima, kuyovlikka arzimaydimi? Ko‘rmi, sh o l mi yo qiyshiqmi?! T.Malik, Shaytanat. *Muborak kishiga qo‘l ko‘targan osiy ne sabab aynan darbadarlikka mahkum bo‘ldi? Ne sababdan qo‘li sh o l, ko‘zi ko‘r, tili soqov bo‘lmadi?* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Ana, baqiryapsiz! Ko‘zingiz bejo... Ikkinchi stadiya! Qon tomirlari zo‘riqsa, asab tolalari o‘ladi. Asab tolasi o‘lsa, odam insult bo‘ladi: f a l a j !* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Shu! Zebi bo‘lsa, o‘sha zaharlanish hodisasidan beri doim karaxt bir holda bo‘lardi; uning miyasi birdan f a l a j ga yo‘liqqan kabi edi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Kasallik alomatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: tana harorati yuqori bo‘ladi, boshda, belda, oyoq-qo‘llarda kuchli og‘riq…yuz nervi va mimik muskullarda falajlik, oyoq, tana bo‘yin va diafragmada bo‘shashgan p a r a l i ch kuzatilishi mumkin.* Gazetadan.

SHOVQIN, SURON, SHOVQIN-SURON, SHOV-SHUV, G‘OVUR, G‘AVG‘O, G‘ALA-G‘OVUR, QIY-CHUV, CHUVVOS, BAQIR-CHAQIR, AYYUHANNOS, QIYG‘OS Qattiq gap-so‘zdan eshitiladigan, shuningdek, turli harakat, hodisalar tufayli yuzaga kelib, qo‘shilib ketadigan baland, kuchli tovushlar. **Shovqin** va **suron** so‘zlari juft holda qo‘llanib, ovozning bir qadar kuchli ekanligini bildiradi. Bu so‘zlar insonlar va jonzotlarga xos tovushlarni ifodalaydi. **Qiy-chuv, ayyuhannos** so‘zlari esa faqat insonlarning tovushiga nisbatan qo‘llanadi. **Qiy-chuv, g‘ala-g‘ovur, baqir-chaqir, chuvvos** so‘zlarida ko‘pchilikning baland va betartib ovozi ta’kidi seziladi. **Qiyg‘os** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Kafechalar, nochor kulgular, Tramvaylar sh o v q i n i aro – Va’da etib menga yog‘dular, Yuragimda sen bo‘lding paydo. U.Azim, Saylanma. *Ko‘shkka tutash “Havzi Mohiyon”da odam tumonat, shunga yarasha sh o v q i n ham avjda…* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bobur umrining so‘nggi yillarida saroydagi xushchaqchaq s u r o n bilan to‘la bazm-u tomoshalardan sovigan edi.* X.Sultonov, Bir oqshom ertagi. *S u r o n tinib, hamma yana joyiga o‘tirib bo‘lgach, Oshno hech gap aytmaganday, voha rahbariga yuzlandi-da, jo‘ngina so‘radi*.

M.M.Do‘st, Lolazor. *Birov keldimi, bolam. Qulog‘imga sh o v q i n-s u r o n, baqir-chaqir kirganday bo‘ldi.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Shu yer menga juda yoqib qoldi. Tinch, chiroyli. Odamlari ham yaxshi. Sh o v q i n-s u r o n ni yomon ko‘raman. G‘alati-a? To‘g‘rimi?* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Ular vokzalning oldida qator tizilib turgan “Pobeda”larning biriga o‘tirib, shaharning sh o v-sh u v ga to‘la gavjum ko‘chalaridan uchib ketdilar.* O.Yoqubov, Ota. *Pastdan, qishloqning ichidan tovush sal balandladi-yu, o‘chdi, past g‘o v u r eshitildi…* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Qator ketgan auditoriyalar yopiq, ichkaridan bosinqi g‘ o v u r eshitilardi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Bu galgi g‘a v g‘o shahar ichidan ko‘tarilmoqda edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Xaloyiq mana shunday g‘ a l a-g‘ o v u r bilan har tarafdan saroy maydoniga daryoday oqib kelardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Qishloqda esa odatiy hayot davom etaveradi. Har yer-har yerdan ko‘kimtir tutun ko‘kka o‘rlaydi, bolalarning q i y-ch u v i, chaqaloq yig‘isi eshitiladi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bir uy xotin ch u v-v o s ko‘tardi.* S.Ahmad, Hukm. *...Tashqarida chiroqlar yongan, yo‘lakda tapir-tupur qadam tovushlari, b a q i r-ch a q i r, kulgi…* X.Sultonov, Onamning yurti. *Haligi ikkisining janjali esa borgan sari battar avjlanardi. Ularning b a q i r-ch a q i r iga parrandalar dosh berolmadi, birinchi bo‘lib ular nari uchib ketdilar*. N.Norqobilov, Buloq. *Isbot qilinmagan da’vo! Muncha a y y u h a n n o s!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Uyda hech vaqt ko‘rilmagan, vahimali bir q i y g‘ o s ko‘tarildi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ko‘chadan q i y g‘ o s va g‘ovur-g‘uvur tovush eshitilib, er-xotinning suhbatini to‘xtatdi.* S.Ayniy, Qullar.

SHOVQIN SOLMOQ, SHOVQIN QILMOQ, AYYUHANNOS SOLMOQ, QIY-CHUV QILMOQ (KO‘TARMOQ), G‘AVG‘O QILMOQ (KO‘TARMOQ) Birovga qarata qattiq ovoz bilan baqirib gapirmoq. **Shovqin solmoq, shovqin qilmoq** so‘zlari ko‘pchilik tomonidan yuzaga kelgan kuchli tarzdagi betartib tovushni ifodalaydi. **Qiy-chuv qilmoq (ko‘tarmoq)** so‘zida atayin uyushtirilgan juda baland, jaranglagan ovozda gapirish, qichqirish ifodasi yetakchi. **Ayyuhannos solmoq** so‘zida hayqirgan holdagi dod-faryod ta’kidi qabariq ifodalangan. **G‘avg‘o qilmoq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Sh

Odamlar guras-guras o‘tadi. Chiroyli kiyingan bolalar sh o v q i n s o l ib yugurishadi. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Abdulla shu damda yodida jonlangan she’riy misradan chehrasi olovlanib ketdi. Uni ovozi boricha sh o v q i n s o l ib, yon-veridan o‘tayotgan-ketayotganlarni bitta-bitta to‘xtatib, beti-ko‘ziga tik boqib, jar solib takrorlagisi keldi...* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Bittang gapir! Bittang! Hammang baravar sh o v q i n q i l asan, gap uqib bo‘ladimi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qaynonasi a y y u h a n n o s s o l ib kirdi. Qarg‘adi. Qarg‘ab-qarg‘ab xumoridan chiqmadi. Dod solib yig‘layverdi*. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *– E odamlar, erimning dastidan dod! Bu olim emas, zolim-ku! – deya u battar a y y u h a n n o s s o l di.* Gazetadan. *To-*

moshabinlar bunisi irg‘ishlab, unisi gijinglab, qiy-chuv ko‘tarishdi; biridan biri oshirib-toshirib, meni maqtay ketishdi. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Xanzular qiy-chuv ko‘tar gancha jo‘nab ketishdi.* I.Sulton, Xun. *U bilmaydi qo‘shnilar Uyg‘onib ketganini. Sora ko‘tarib g‘avg‘o Chiqqanini ham bilmas.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar.

SHOX, MUGUZ Ba’zi hayvonlarning boshidan o‘sib chiqadigan suyaksimon qattiq o‘simta. **Muguz** so‘zi eskirgan.

Ermon buvaning chap oyog‘i oqsoq: hassa bilan yuradi. Sigirining o‘ng shoxi singan. Ola sigirning shoxi qandoq singanini hech kim bilmaydi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Buqa shox i dan ilinar, Odam – tilidan.* Maqol. *Odam tilidan topadi, hayvon – mug uz idan.* Maqol. *Molxonada bir muguzi singan qashqa echki ham bo‘g‘ilib ma’rardi.* H.O‘ktam, Navbahor.

SHOXSIZ, TO‘QOL Shoxi yo‘q, shoxsiz (hayvonlarga nisbatan). **To‘qol** so‘zi kam qo‘llanadi, ko‘pincha shoxi yo‘q echkiga nisbatan ishlatiladi.

Toy hammadan uzoqdan – Beshqo‘rg‘ondan o‘ziga o‘xshash yuvosh, shoxsiz sigirini oldiga solib kelardi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *...Oradan bir yilcha vaqt o‘tgach, Beshtepaga borib qoldim. Yaylovda yoyilib yurgan oyoqlari kalta-kalta, biqqa semiz, shox siz mollarga ko‘zim tushdi: “O‘sha zot!”* Sh.Xolmirzayev, Yangi zot. *San daxi to‘q ol echki muguz tilab qulog‘idin ayrilg‘ondek bo‘lma va yo dumsiz eshak dum ishtiyoqida yurub iki qulog‘idin ayrilg‘ondek bo‘lma.* Gulxaniy, Zarbulmasal. *– Sotganing bitta to‘q ol echki bo‘lsa, kalishga balo bormi? – deya jerkib berdi O‘tagan buva uni.* G‘.Shermuhammad, Barakasini bersin.

SHOSHILINCH, QISTALANG, OSHIG‘ICH, TIG‘IZ, ZIQ, TANG Tezda bajarilishi lozim bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan. **Qistalang** so‘zi so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Oshig‘ich** so‘zi kam ishlatiladi. **Tig‘iz, ziq** so‘zlarida vaqtning kamligi ta’kidi mavjud. **Tang** so‘zi bu ma’noda juda kam qo‘llanadi.

Shoshilinch ishingiz bo‘lmasa, o‘tira turing. Hozir qizlar kelib qoladi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Bunaqasi bo‘lib turadi bizda. Birortasini shoshilinch uchirib yuborish kerak bo‘lgandir-da.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Qadimdan xotirjam, shoshilmay bosh ko‘taradigan giyohlarni odamning qistalang i, turtkisi, shoshirishi bedor qildi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *To‘yning bunaqa qistalang bo‘lishiga sabab – qizning otasi bir necha oydan beri betob.* A.Qahhor, Muhabbat. *Bir patnis jiyda-mayiz qilib, tandir nonni ushatib, endi choyga o‘tirgan edik, ko‘cha eshik oshig‘ich taqilladi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Xurram qotma, misli shirinlikka o‘ch boladay, Nazar baxshi uzatgan kitoblarga oshig‘ich qo‘l cho‘zdi.* N.Norqobilov, Kurash. *...anjomlarga tegmanglar, nazarimda, vaqt tig‘iz yig‘ishtirishga.* U.Hamdam, Muvozanat. *Dalada ishning tig‘iz vaqti o‘tgani uchun mardikorlarga*

bundan bir necha kun ilgari javob berilgan. Oybek, Tanlangan asarlar. *Odatdagidek shoshilyapsanmi? Vaqting z i q mi? Oshiqma, shoshilib borgan joyingga shoshilmay ham yetasan.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Vaqt chindan ham z i q, tezroq musofirxonaga qaytish kerak edi.* E.A’zam, Manana. *Bu jiddiy va o‘ta dahshatli sha’ma G‘ani qoraning yuragiga battar qutqu solib, t a ng va zarur onlarda pinhona qo‘llaydigan qing‘ir amallardan foydalanish imkoniyatlaridan mahrum etgan esa-da, o‘z navbatida, uning izzat-nafsiga qattiq tegadi.* T.Malik, Sahovil. *Vaqt t a ng, dalada ish tig‘iz*. Oybek, Tanlangan asarlar.

SHUDRING, SHABNAM, SHAM Bahor va yoz fasllarida kechasi haroratning pasayishi tufayli mayda tomchilar tarzida yerga inadigan havodagi, atmosferadagi bug‘, namlik. **Shudring** so‘zida so‘zlashuv tiliga xoslanganlik bor. **Shabnam** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Sham** Farg‘ona shevasiga xos so‘z.

Sh u d r i ng da yuvingan akatsiya shoxlari ko‘k-qizg‘ish tusga kirib, kurtak tugishga tayyorlana boshlagan, gul ekish uchun yumshatilgan tekis tuproq uzoqdan baxmalga o‘xshab ko‘rinadi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Poyida hali tonggi s h u d r i ng ini to‘kib ulgurmagan o‘t-o‘lan, giyoh-ko‘katlarning havoda gurkuragan biroz taxir, o‘tkir hididan cholning nafasi entikib, vujudi anchadan buyon unutilgan orombaxsh bir huzurdan yayrab ketdi.* X.Sulton, Onamning yurti. *Bu jahonda, deydilar, Har kimda bor bir o‘zga ta’b, Menga may, bulbulga tong, Gul bargida sh a b n a m shirin.* E.Vohidov, Muhabbat. *Yosumanga to‘rt toj yasaydi, lolaning boshiga qonli kuloh kiydiradi, gohi nargis guli boshiga oltin toj kiygizadi, gohida uning tojiga sh a b n a m dan gavhar qadaydi...* I.Sulton, Alisher Navoiy.

Ch

CHALA, YARIM-YORTI, CHALA-CHULPA, O‘LDA-JO‘LDA Maromiga yoki tamomiga yetkazilmagan, tamomlanmagan. **Yarim-yorti** so‘zida ish-harakatning oxiriga yetkazilmagani, to‘liq bo‘lmagani yaqqol ifodalangan. **Chala-chulpa** so‘zi muayyan harakatning naridan beri, qo‘l uchida qilingan holatiga nisbatan qo‘llanadi. **Chala-chulpa, o‘lda-jo‘lda** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Buncha xunuk kuladi! Ikkita tilla tishi o‘chayotgan cho‘g‘ga o‘xshaydi. Juda siyrak bo‘lgan sochlari ch a l a o‘rilgan ekinzor kabi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Hovlining bir chetidagi o‘g‘liga atab qurilayotgan ch a l a imoratga tikilgan ko‘yi tushunqiramay turganimni ko‘rib, tog‘amiz alam-iztirob bilan bo‘kirib yubordi.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Ishni y a r i m-y o r t i qilib tashlab ketishdan yomoni yo‘q...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *Bo‘lgan voqeani Hafiza buvisiga y a r i m-y o r t i aytib berdi, kampir tahoratini ham unutib, baqrayib o‘tirib qoldi*. Mirmuhsin, Umid. *Bitta sigirmas, o‘nta sigir bo‘lsayam, Sobirjon eplaydi. Senga o‘xshab ch a l a-ch u l p a ish qilmaydi u!* Z.Qurolboy qizi, Yozsiz yil. *Ertalab ch a l a-ch u l p a nonushtalandi-yu, o‘zbekona odatga ko‘ra yuziga fotiha tortib, o‘rnidan turdi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *...siz sog‘liqqa ahamiyat bermayapsiz. O‘ l d a-j o‘ l d a davolanyapsiz.* L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola. *Biz ham bola tug‘ganmiz, nechtasini katta qilganmiz, ishimiz o‘ l d a-j o‘ l d a qolib ketmagan.* I.Sulton, Onaizorim.

CHALINMOQ, YO‘LIQMOQ, UCHRAMOQ, DUCHOR BO‘LMOQ, GIRIFTOR BO‘LMOQ, MUBTALO BO‘LMOQ Kasallik, ofat, o‘lim, yomonlik kabilarga duchor bo‘lmoq; muammolarga uchramoq. **Duchor bo‘lmoq, giriftor bo‘lmoq, mubtalo bo‘lmoq** so‘zlarida biror kasallik yoki yomonlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

– Ikkinchi qizim uch yashar bo‘p qoluvdi-ya! Senlar kelmasingdan bir yilcha oldin qizamiqqa ch a l i n di-yu... A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *...Samarqandda to‘rt yil o‘qib kelgan, bu yoqda qiz unashtirib qo‘yilgan yigit yomon bir tuzalmas qichimaga ch a l i n gan, sog‘ odam shu qorasovuqda suvga tushadimi, deb rosa gap bo‘lgan.* A.A’zam, Quroq. *– Shu desangiz, Usmonjon ukaginam, bir jiyanimiz ...tuhmat balosiga y o‘ l i q ib, qamalib yotibdi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Qancha-qancha odamga qiron keltirgan urushning nafasi hanuz sezilib turardi – ...biri oqsoq, boshqasining bir qo‘li yoki bir oyog‘i yo‘q, kontuziyaning jaddidan qaltiroqqa y o‘ l i q qanlariyam bor.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Sattor birdan mag‘lubiyatga u ch r a gan odamday butun*

vujudi madorsizlanib ketdi. P.Qodirov, Erk. *Akasining o‘limi va sud jarayonlari davrida ishga pul aralashganini sezib qanchalar iztirobga tushgan bo‘lsa, keyinroq bu xizmatga o‘tib pora bilan yuzma-yuz kelgach, undan beshbattar qiynoqlarga u ch r a di.* T.Malik, Shaytanat. *Hangomaning qizig‘i keyin chiqdi. Boqi o‘lishga o‘lib qo‘yib, tirik paytida ko‘rmagan sho‘rishlarga d u ch o r bo‘l di.* S.Ahmad, Sag‘ana. *Ko‘p ichmas edi-yu. Ayniqsa, yurak kasaliga d u ch o r b o‘ l gandan keyin ichmay qo‘ydi, deb eshitgandim.* U.Hamdam, Muvozanat. *Qarang, biz Bayramxonni amalidan tushirganimiz uchun hammamizni “balolarga g i r i f t o r b o‘ l inglar! deb qarg‘abdir.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Der: “Nelar ko‘rmadim dardli olamda, Qancha azoblarga b o‘ l dim g i r i f t o r”.* E.Vohidov, Saylanma. *Qadim zamonlarda bir podsho hardamxayollik kasaliga m u b t a l o b o‘ l gan ekan. Shuning uchun xayoliga kelgan har xil gaplarni gapirib yuboraverar ekan.* N.Oston, Ega va kesim. *Shu tariqa Shayx ishq dardiga m u b t a l o b o‘ l adi. Navoiy uning iztirobli holatini shayx tilidan shunday tasvirlaydi: Kim: –“Bo‘lur har lahza ranj afzun manga, Ne edikim qilding, ey gardun, manga!”* X.Davron, Navoiynoma.

CHAMA, TAXMIN, TUSMOL, MO‘LJAL, FARAZ, GIPOTEZA Biron-bir xatti-harakatni bajarishdan oldingi fikriy mo‘ljal. **Chama** va **taxmin** so‘zlari nutqning turli uslublarida teng darajada qo‘llanaveradi. Nutqda **tusmol** so‘zi **taxmin** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Faraz** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Mo‘ljal** so‘zida hisob-kitobga asoslanganlik ta’kidi bor. **Gipoteza** so‘zi, asosan, ilmiy uslubda qo‘llanadi.

Nigohlararo bu so‘zlashuv lahzaning o‘ndan biri ulushida bo‘lib o‘tgan esada, yigitning ch a m a sida yilga cho‘zilganday tuyuladi. N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Mening ch a m a mda shoirlar madh etishni o‘rniga qo‘yishayotgan edi.* T.Malik, So‘nggi o‘q. *U gazetdagi mazkur suhbatdan xabardor edimi yoxud mana shu yerda ilk safar o‘qidimi – mezbon shu t a x m i n iga doir o‘ylarini oxiriga yetkazolmadi.* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *– O‘zimam shunaqa bo‘lishi kerak, deb o‘ylovdim. – U t a x m i n i to‘g‘ri chiqqanidan xursandligini yashirmadi...* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Oy botib, kecha qorong‘ilashib qolgan, juda avaylab, t u s m o l bilan harakat qilamiz*. G‘.G‘ulom, Shum bola. *Marg‘ubani t u s m o l bilan tanidi: sochini qirqtiribdi*. A.Qahhor, Muhabbat. *M o‘ l j a l imiz bo‘yicha kechqurun to‘qqizlarda Qo‘qondan Farg‘onaga o‘tish, mehmonxonada tunab, ertasi kun bo‘yi vodiyni aylanish va kechki salqin bilan Toshkentga qaytish edi*. O‘.Umarbekov, Qadah. *– Xavotir olmang, – dedi Zaynab xola erining o‘zgarib ketganini ko‘rib. M o‘ l j a l imda yana ikki oy bor*. O‘.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *Fan aniq shu degan ko‘rsatmani bermaydi, balki f a r a z larni o‘rtaga tashlab, tajriba olib boradi, shu tajribaga ko‘ra ma’lum xulosani aytadi.* N.Eshonqul, Go‘r o‘g‘li yoxud Hayot suvi. *Qiz fotosintezga asoslanib, quyosh nuridan kiyim va ozuqa olish yo‘llari haqida bir*

qancha f a r a z larni ilgari surgandi. T.Malik, Falak. *Afsuski, uning topganlari g i p o t e z a ning o‘zidan bir necha barobar murakkabroq edi.* A.Yo‘ldoshev, Puankare. *G i p o t e z a qay darajada asosli bo‘lmasin, u nazariyaga aylanmaydi.* N.Shermuhamedova, Gnoseologiya – bilish nazariyasi.

CHAMALAMOQ, TAXMIN QILMOQ, TUSMOL QILMOQ, TUSMOLLAMOQ, MO‘LJALLAMOQ, FARAZ QILMOQ (ETMOQ) Biror bir xatti-harakatni bajarish yoki gap-so‘zni aytish haqida taxminan reja tuzmoq, mo‘ljalga olmoq. **Taxmin qilmoq (etmoq)**, **tusmol qilmoq** so‘zlari nutqda faol ishlatiladi. **Tusmollamoq** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda faol. **Mo‘ljallamoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi.

To‘ylarda u yaxshi ko‘rinadigan joyni ch a m a l a b, mevalarini bolalar ship-shiydam qilib qo‘yishgan olmagami, behigami suyanib... mo‘ltayib tikilgani-tikilgan edi. Q.Kenja, Toshqin. *Yotoqxonani ch a m a l a b, qo‘liga ilashgan shifer parchasi bilan jazavaga tushib qaziy boshladi*. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Mabodo u mening amakim deb t a x m i n q i l insa, hatto oz-moz o‘xshasa, sizlardek o‘zimni har yoqqa tashlamasdan, bag‘rimga bosardim*. O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Boshda Shahodat muftilar uni yotsinishib, uning yonida har turlik g‘iybatlarni qilishdan cho‘chidilar, chunki mulla Abdurahmonning Anvar kishisi bo‘lishi t a x m i n q i l ing‘an edi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Ko‘rinmaydi qorong‘uda hech narsa, Chambilni t u s m o l q i p jonvor uchadi.* “Ravshan”. *Bu savoli qiziq bo‘ldi-ku? Birovdan eshitganmi y o t u s m o l l a b so‘rayaptimi?* T.Malik, Shaytanat. *U Jonibek Sulton t u s m o l l a b, gap olish uchun shunday deganini anglamagan edi.* R.Haydarova, Javzo. *Bog‘ning sahnini Salim uch yarim tanob, Fazliddin uch tanob m o‘ l j a l l a di.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ba’zi olimlarning f a r a z q i l ishicha, har bir narsa, mana shu barg ham, odam ham elektronlarning maxsus birikmasidan iborat ekan.* A.Muxtor, Chinor.

CHANQAMOQ, SUVSAMOQ, SUVSIRAMOQ, CHO‘LLAMOQ, TASHNA BO‘LMOQ, CHANQOQ BO‘LMOQ, SUVSOQ BO‘LMOQ Suvga juda ham intiq bo‘lmoq. **Suvsamoq** so‘zida ma’no **chanqamoq**qa nisbatan kuchsizroq, **cho‘llamoq** so‘zida kuchliroq ifodalanadi. **Cho‘llamoq, tashna bo‘lmoq** so‘zlarida chanqash darajasi yuqori ifodalangan. **Suvsoq bo‘lmoq, chanqoq bo‘lmoq** so‘zlarida suvga ehtiyojmandlik nisbatan kuchsiz ifodalanadi. Bu so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Suvsoq bo‘lmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

Tag‘in ch a n q a y boshladim. – Oyi, suv, – dedim hiqillab. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Daryo bo‘yidamiz-u ch a n q a ymizmi? G‘alati ekansiz!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qizni so‘raganga ber, Qimizni – s u v s a ganga.* Maqol. *Kal ketaverdi, ketaverdi, horib, s u v s a b, ochqab, boshini bir joyga qo‘yib yotdi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Tanlashni juda bilardi, yo bo‘lmasa, shun-*

dan shungacha dumalab kelgan qovun ichi ezilib pishardi, ishqilib, suvsirab turgan loykashlar sapchasini ham yeb to‘ymas edik. A.A’zam, Quroq. *Suvsirab yotgan qum va sahro o‘t-o‘lanlari tashnalik bilan osmonga boqayotgandek edi go‘yo…* X.To‘liboyev, Dengiz hayqirig‘i. *Oftob oyim mehmonlarga qarab chiqg‘andan keyin Hasanaliga kulib javob berdi: – O‘zimiz juda ch o‘ l l a b kelgan edik, shuning uchun kechirdik.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qo‘ziboy Usmonali akaning ch o‘ l l a ganini bilib, uyiga choy ichgani taklif qilgan edi, ko‘nmadi.* E.A’zam, Shovqin. *T a sh n a b o‘ l sang, suvga talpin!* A.Rahimboyev, Masnaviydan ibratli hikoyalar. *Suvga t a sh n a b o‘ l di Chambilning cho‘li, Tashnalikdan o‘lar cho‘lning bulbuli...* “Bo‘tako‘z”. *Tuya safari davomida og‘ir yuk sababli qiynalib charchaydi. Shu bilan birga, qorni och, ch a n q o q b o‘ l sa, turli yaylovlardan o‘tadi...* “Hidoyat”. *Ch a n q o q b o‘ l masa ham, suvni ma’lum vaqtda ichishni odat qilish kerak.* F.Qurbonova, Chanqoq bo‘lmasa ham, suv ichaverish kerakmi? *Mirzacho‘ldagi yerlarimiz s u v s o q b o‘ l ib qaqrab yotibdi.* Gazetadan.

CHAP, SO‘L Gavdaning yurak joylashgan tomoni, o‘ngning zidi bo‘lgan yoq. **Chap** so‘zi barcha uslublarda qo‘llanadi. **So‘l** so‘zi kam qo‘llanadi, hozirgi o‘zbek tilida eskirgan, ko‘proq tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi.

O‘ngga qarasa, o‘ngga qarayman, ch a p ga qarasa, chapga qarayman. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ermat… yana bir marta silkinganida ko‘kragigacha chiqardi, turgan yerida ikki aylanib ch a p yonboshiga otdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *S o‘ l tomondagi xona nisbatan yorug‘. Qator kursilarda bir qancha sarkardalar, tabiblar o‘tirishibdi…* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Qora Mo‘g‘ul xojasi otining jilovini tutib, s o‘ l tomonini ro‘para qilib turar edi.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

CHAQIMCHI, CHAQMACHAQAR, G‘AMMOZ, O‘SHAKCHI Birovning gapini birovga tashuvchi, biror kimsaning sirini ochuvchi, birovlar ustidan maxfiy xabar yetkazib turuvchi. **Chaqmachaqar** ko‘proq kitobiy nutqda ishlatiladi. **G‘ammoz** so‘zi eskirgan, kitobiy. **O‘shakchi** – shevaga xos so‘z.

Ch

Shohruh har bir sovuq gap, fitna-yu ch a q i m ch i larga qulog‘ini tutar, erkinroq fikr yurituvchi... arboblarni quvg‘unga solib, e’tiborini pasaytirardi. Mirmuhsin, Me’mor. *Oybek yashagan muhit talantli odamlarni chiqishtirmaydigan, tilli-zabonlilarni yoqtirmaydigan, faqat mutelar va laganbardorlarga, ch a q i m c h i lar va hasadgo‘ylarga keng yo‘l ochib qo‘ygan muhit edi.* O.Sharafiddinov, Millatni uyg‘otgan adib. *Akamning o‘rnida bo‘lganimda, ch a q m a ch a q a r singlimning yuzini bir urib, qizartirib qo‘ygan bo‘lardim.* A.Ko‘chimov, Halqa. *...gap chaquvchining oti ham “chaq”dan uzoq ketmadi. Uni chaqimchi, ch a q m a ch a q a r dedilar.* E.Vohidov, So‘z latofati. *O‘rtada g‘ a m m o z erur, boz ustiga ahli nifoq*. Habibiy. *Qishlog‘imizda chaqimchi, mayda gap, gap tashuvchi odamlarni “o‘ sh a k ch i” deyishardi.* E.Shukur, So‘zdan

so‘zning farqi bor. *“Shu ukang xotinday maydagap, xotinday o‘ sh a k ch i-ya!”* E.A’zam, Bizning tog‘a.

CHAQIRMOQ, CHORLAMOQ Nomini aytish, ovoz chiqarish yoki biror xatti-harakat vositasida muayyan joyga kelishga undamoq. **Chorlamoq** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Uyga kirib ketgan Qurbon aka Sobirjonni ch a q i r ib qoldi. O.Yoqubov, Dastlabki qadam. *– E, ha, Oyxol momo... Oyxol momo! O‘ Oyxol momo! – deya ch a q i r di rais.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Boboqulovni dekanatga ch o r l a b, tartibga chaqiramizmi?* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Tabibiy go‘yo ushbu farmonni bila turib, atayin Avazni saroyga ch o r l a b ketgandek xijolat chekdi.* S.Siyoyev, Avaz.

CHAQMOQ, CHAQIN, YASHIN, YILDIRIM Atmosferada bulutlararo yoki bulutlar bilan yer sirti orasida paydo bo‘ladigan juda kuchli oniy elektr uchquni. **Chaqin** kitobiy uslubda ko‘p qo‘llanadi. **Yashin** so‘zi kitobiy nutqqa xos bo‘lib, badiiy adabiyotda tezlikni ifodalovchi holatlarda o‘xshatish asosi bo‘lib xizmat qiladi. **Yildirim** so‘zi o‘guz lahjasining ayrim shevalarida qo‘llanadi.

To‘g‘ri, tog‘da momaqaldiroq dahshatli qarsillaganida osmon chok-chokidan sitilib ketadiganday, ch a q m o q lar yer yuzini yondirib yuboradiganday tuyulardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *...qishloq tepasida yalt-yult qilib ch a q m o q chaqdi-yu, birozdan keyin momaqaldiroq gumburladi*. S.Ahmad, Oydin kechalar. *Bahor osmonida chaqnasa ch a q i n, Ko‘ksingdan otilar olovli nafas.* A.Oripov, Saylanma. *Qora bulutlar orasida qilichdek yaltirab ch a q i n chaqa boshladi.* S.Ahmad, Jimjitlik. *Suron solsa agar zo‘r qaldiroqlar, Y a sh i n tegsa agar, Yuz yillik chinorga larza tushadi.* Mirtemir, Saylanma. *Y a sh i n ning ko‘kimtir yorug‘ida ro‘paradagi uylar va yomg‘irdan jimir-jimir bo‘lib yotgan hovli bir ko‘rindi-yu, ko‘zdan yo‘qoldi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Qorong‘ida yig‘lar kim, kim keladir yiroqdan? Charaqlaydi y i l d i r i m to‘qnashganday pichoqlar*. Sh.Rahmon, Mashq. *Yuksaklikka ko‘tarar meni Y i l d i r i m day yorishgan rohlar*. Sh.Rahmon, Saylanma.

CHARCHAMOQ, HOR(I)MOQ, TOLMOQ, TOLIQMOQ Mehnat, ish-harakat, dard-alam va shu kabilar natijasida horg‘inlik, charchoq sezmoq. **Horimoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Tolmoq, toliqmoq** so‘zlari ko‘pincha kishi organizmining ma’lum qismlariga nisbatan qo‘llanadi, **toliqmoq** so‘zida holat **tolmoqqa** nisbatan aniqroq ifodalanadi. **Horib-tolib** shaklida juft qo‘llanganda, ma’no yanada kuchli namoyon bo‘ladi.

Saodat opa ch a r ch a di, shekilli, og‘ir xo‘rsinib, ko‘zlarini yumdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ko‘rmaysizmi, chaqaloq tinchimayapti. O‘zim itday ch a r ch a ganman.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Sen uni oq yuvib, oq tarading, o‘sib-unishi uchun qo‘lingdan neki kelsa, barini qilding. H o r i gan-tolganing-*

ga, o‘lgan-tirilganingga qaramading. X.Sultonov, Onamning yurti. *Uzundan uzoq yo‘llarda u to‘xtagan rabot egalari Sulton Husayn Mirzo yorlig‘ini ko‘rgan zahoti h o r i gan ulovini yaxshilab boqib-sovutilgan boshqa otga almashtirib berishardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bektemir go‘dakni yerga qo‘yib, t o l gan bilagini uqaladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Go‘yo turnalar tungi olis uchishidan t o l i q ib, bir zumga yonimizdagi hovuz bo‘yiga qo‘ngan-u bir-birlariga yo‘lda ko‘rganlarini hovliqa-hovliqa so‘ylab berayotganday.* M.Mansur, Judolik diyori. *Men ushbu yodgorlikni sira qo‘limdan qo‘ymayman, uni yuzlab marta varaqlashdan, duch kelgan sahifasidan ming birinchi daf’a huzur qilib o‘qishdan t o l i q mayman.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Shahardan h o r i b -t o l i b qaytgan Farhod xonasida birpas cho‘zilmoqchi bo‘lib turgan edi, eshik tagida shovur-shuvur eshitilib, ...Valyaning quv chehrasi ko‘rindi.* E.A’zam, Shovqin.

CHARCHOQ, HORG‘INLIK, HORDIQ Mehnat, ish-harakat natijasida charchash, toliqish. **Horg‘inlik** so‘zida horigan, charchagan holat **charchoq** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalanadi. **Hordiq** so‘zi bu ma’noda ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi.

Shu safarning o‘zidayoq Rahmatullaning hamma ch a r ch o q lari tarqab, dilida zig‘irdak ham g‘ubor qolmadi. X.Sultonov, Onamning yurti. *Yana bir so‘z shuki, mol-u mulk ishidan va arzchilar ishlaridan farog‘at hosil bo‘lgach, ch a r ch o q ni daf qilish uchun kutubxona ahli bilan mashg‘ul bo‘linsa.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Mahfuza hamon tugunlar oldida o‘tirar, boshidagi ro‘moli yelkasiga tushgan, charos ko‘zlarida h o r g‘ i n l i k bor edi...* T.Malik, Shaytanat. *O‘yinlardan tinkalari qurimay... ovozlaridan hech mahal h o r g‘ i n l i k sezilmaydigan bu yigitlarni urush fojialari, odamlarning alamli taqdirlari mutlaqo qiziqtirmas edi*. T.Malik, Xazonrezgi. *Muloyim, dilnavoz sadolar Yo‘lchining butun tomirlaridan h o r d i q ni sug‘urganday bo‘ldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bolalarning “zakaz”ini bajarishga ketgan dam olish soatlarining h o r d i g‘i birvarakay yozilganday, ko‘kragini to‘ldirib nafas oldi.* H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar.

Ch

CHATOQ, ISHKAL, XURJUN, PACHAVA, RASVO, KASHAL Muayyan ish-harakatning bajarilishida yuz bergan mushkulotli, muammoli holat. **Chatoq** so‘zida holatning chigallik darajasi ortiqligi qabariq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Pachava, rasvo** so‘zlari og‘zaki nutqda ancha faol qo‘llanadi. **Rasvo** so‘zida ish-faoliyatning borishi yanada yomonlashganligi yoki mavjud vaziyatning qoniqarsizlashishi ta’kid oladi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Xurjun** so‘zi bu ma’noda *ish* so‘zi bilan birga ko‘p qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlarda belgi **rasvo** so‘zida yanada kuchayadi. **Kashal** – shevaga oid so‘z.

Ishlar ch a t o q, tovarishlar, bergan pullaring bir kishining qaytishigagina yetar ekan! E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Bundan tashqari,*

Risolatning ko‘ch-ko‘roni bilan borib o‘tiradigan joyi ham ch a t o q – ota hovlilarida akasi bilan kelinayasi bir etak jujuqlari bilan o‘zlarini arang eplab kun ko‘rishadi. Q.Kenja, Toshqin. *Rustamning sha’niga “bir chiroyli o‘tirishni boplading, doim bir i sh k a l chiqarmasang, qusuring qonmaydi o‘zi, uylanib ham o‘pkang bosilmadi.* Q.Kenja, Toshqin. *Arzing shumi? Yana o‘sha eski gap! Bir i sh k a l topursan har ishdan, ajab?* E.Vohidov, Saylanma. *Saidahmadxon: – Pul masalasi x u r j u n. Qo‘qon boylari, patir uchidan, deb jinday pul berishdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Endi asli to‘poriligimga qaytib, to‘g‘risini gapiraman – ishlar x u r j u n.* A.Obidjon, To‘poricha gap-gashtaklar. *Aravaning tagidan dehqonning ayanchli tovushi eshitildi: – O‘qi ketibdi, ish p a ch a v a.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yolg‘iz o‘zi emas, balki butun ahli kosibning ahvoli p a ch a v a ekanini ochib tashladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shunaqa ham bez bo‘ladimi! Bir ursang... Kayfiyatni ham r a s v o qilishdi-da.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ishning r a s v o sini chiqargan bo‘lmasin tag‘in.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Qayerga borsa, ishni k a sh a l qilib yuradi*. Gazetadan. *Ishning ebini jo‘blab qarasaq juda k a sh a l, devor – tosh hamin! Oshib tushishning sira o‘nqovi yo‘q.*A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHAYNAMOQ, KAVSHAMOQ Og‘izdagi taomni tishlar orasida maydalamoq, yumshatmoq. **Kavshamoq** so‘zi, asosan, hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi. Bu so‘z insonlarga nisbatan “dag‘al” ma’noda ishlatiladi.

Oshxonadagi yog‘och qutidan non olaman, yo‘l-yo‘lakay ch a y n a b, bobomning oldiga jo‘nayman. I.Sulton, Ozod. *Shukrona ayt doim, vijdoning qiynab, Turfa savdolardan bo‘g‘ilganingda. Bir umr yasharding bambukni ch a y n a b, Agar panda bo‘lib tug‘ilganingda.* A.Oripov, Inson. *Kechki ovqat paytidayam Goptayning arazi bosilmadi, tumtaygan asno, menga umuman qaramasdan, jim k a v sh a nib o‘tirdi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Nimalar bo‘layotgani bilan ishi yo‘q. Eshakligini qilib xashak k a v sh a yapti*. S.Ahmad, Bo‘ri ovi.

CHAYQAMOQ, SARAK-SARAK QILMOQ, SARAKLAMOQ Kishi boshini inkor etish ma’nosida u yon-bu yonga (asosan gorizontal yo‘nalishda) qimirlatmoq. **Sarak-sarak qilmoq** so‘zida bu ma‘no bir qadar umumiyroq ifoda topadi, ya’ni boshni gorizontal yoki vertikal yo‘nalishda harakatlantirilgani aniq anglashilmaydi. **Saraklamoq** shevaga xos so‘z, unda boshni sezilar-sezilmas qimirlatish ma’no ta’kidi ustuvor.

– Senga nima bo‘ldi? Tobing yo‘qmi? – deb so‘radi Asadulla. Hojiyaxon cho‘chib tushganday boshini ch a y q a di. T.Malik, Savohil. *“Olmaxon-ku!” – deb yubordi ichida bobo va shu zahoti boshini ch a y q a b, “Tulkiminan sichqondan tarqagan ko‘rinadi”, degan xayolga bordi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *– Manavi botinkaga qarang, – deydi. – Ko‘ryapsizmi, tagi tuyaning ko‘ziday teshilib ketibdi. Poshnasi ham qolmagan. Egasi qanaqa odam, bilasizmi? Savri xola boshini s a r a k-s a r a k q i l ib, yo‘q, deydi. Sobirjon gapida davom etadi.*

O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Xolbek aka ko‘zlarini yumib, boshlarini s a r a k - s a r a k q i l gancha, ta’sirlanib-ta’sirlanib kula boshladi.* M.Mansur, Judolik diyori. – *Bay-bay-bay... chol qurg‘urning iqbolini ko‘ring! – dedi boshini s a r a k l a tib Mirhoji.* Oybek, Ulug‘ yo‘l. *Xurram qotma bosh s a r a k l a tdi: “To‘g‘ri, oshqinlash yaxshi emas, ammo siz g‘irt yosh bolaning ishini qipsiz, baxshi!”* N.Norqobilov, Kurash.

CHAYQOVCHI, OLIBSOTAR Arzonga mol olib, keragidan ortiq qimmatga sotuvchi shaxs. **Olibsotar** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos, unda molni olib sotish ma’nosi ochiq ifoda topadi.

...Bu she’r tahlili emas. Ch a y q o v ch i ning uyi tintilganda topilgan buyumlarga tuzilgan militsiya akti. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *...qattiqroq gapirib, hukumatni esga solsang, dumini qisadi bu ch a y q o v ch i lar.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda. *Hayratim battar oshdi. Xayolimdan “Nima balo, bu odam tekshiruvchilardanmi, meni o l i b s o t a r gumon qilyapti, shekilli!” degan noxush fikr o‘tdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Paxta suvrati solingan chinni idishlar o l i b s o t a r larning uyida qalashib yotsa.* Mirmuhsin, Ildizlar va yaproqlar.

CHANG, GARD, G‘UBOR, TO‘ZON Mayda zarra, kukun holidagi tuproq yoki boshqa moddalar. **Gard** so‘zi kam qo‘llanadi. **G‘ubor** so‘zi badiiy nutqqa xos bo‘lib, **chang**, **to‘zon** kabilardan havoda saqlangan yoki sathiga ingan mayda zarralarni ifodalaydi. **To‘zon** so‘zi aynan “chang” ma’nosida kam qo‘llanadi. Bu so‘zlarning *chang-to‘zon, chang-g‘ubor, gard-g‘ubor* tarzida juft holda qo‘llanishi ham kuzatiladi.

Hikmatillo g‘ildiraklar tagidan ko‘tarilgan ch a ng ga tikilganicha ko‘chaning o‘rtasida serrayib qoldi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Quyosh nuriga qarshi ch a ng bilan to‘zon keldi. O‘laksa ustidagi quzg‘un bilan zog‘ keldi.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Ey yuzing jonimning quvvati, izining g a r d i ko‘zimga to‘tiyo bo‘lgan ona!* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Men sevaman Dezdemonani, Kiprigiga qo‘ndirmayman g a r d.* U.Azim, Otello. *Hamma yoq patarot, olmalarni qurt kemirib yotibdi, kuzaki mevalarini g‘ u b o r bosgan, kahrabo tusda.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Qalin chang ustiga yog‘gan yomg‘ir loy hosil qilgan-u ustiga yana chang o‘tirgan... devorlarni ham g‘ u b o r mi, changmi qoplab olgan.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *O‘t ichida tong yorishar jim, Yel to‘zg‘itgan t o ‘ z o n emas, kul.* E.Vohidov, Ona. *U tashqariga chiqdi. Supa ustini, o‘choqboshini qalin gard-t o ‘ z o n qoplagan.* X.Sultonov, Onamning yurti.

CHEGARA, SARHAD, CHEK, POYON Bir-biriga qo‘shni, yondosh bo‘lgan davlat, viloyat, tuman, hudud orasidagi bo‘linish, ajralish chizig‘i. **Sarhad** so‘zi, asosan, davlatlararo chegaraga nisbatan qo‘llanadi. **Chek**, **poyon** so‘zlari kitobiy nutqqa xos, ular bu ma’noda namoyon bo‘lganda, ko‘pincha muayyan masofaning tugallanganlik, oxiriga yetganlik ta’kidi anglashiladi.

Hademay… ch e g a r a larni ochvorsa, bordi-keldilar mumkin bo‘lib qolsa, nima deysiz?! Akam o‘g‘rincha emas… ro‘y-rost kirib kelsa, nima deysiz?! M.Mansur, Judolik diyori. *Endi Qorabuloq ch e g a r a sidagi dovondan o‘tib olishsa, u yog‘i oson.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Chegarachi tun zulmatida, qahraton qishda, saraton jaziramasida s a r h a d larni bedor kezib xizmat o‘taydi.* J.Hasanov, Ozodlikdan boshqa Vatan yo‘q. *Movarounnahr s a r h a d lari Jayhunga qadar bo‘lib, undan u yog‘i Xuroson mulki edi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *O‘z yerining ch e k lariga bosib tikan...* G‘.G‘ulom, Tanlangan asarlar. *Bu turmish, bu hokimiyat, ch e k i ko‘rinmagan bu qorong‘iliq... uning uchun sira qiziqarliq emaslar…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shunday qilib, ketdik: oxiri-yu p o y o n i ko‘rinmagan, tugamaydurgan yo‘llar bilan – dovon oshib, tog‘ oshib…* M.Mansur, Judolik diyori. *Faqat qaysi tomonga, Ulug‘ tog‘gami yo poy-p o y o n i yo‘q paxtazorga – Muhammadjon aka bilolmay qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat.

CHIDAM, BARDOSH, TOQAT, MATONAT, SABOT, TO‘ZIM, TAHAMMUL Qiyinchilik, dard, alam, azob kabilarga toqat qila olish, dosh berish qobiliyati. **Bardosh**, **matonat, sabot** so‘zlari shu ma’noni kuchli ifodalashga xizmat qiladi. **Matonat, sabot** so‘zlari kitobiy xoslangan so‘zlardir. **To‘zim** so‘zida “kishining kutilmagan ko‘ngilsizlik, kulfat tufayli g‘amga, og‘riqqa chidash” ifodasi mavjud. Bu so‘z kam qo‘llanadi. **Tahammul** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Baxtiyorman degan birgina so‘zni Aytish uchun kerak qancha kuch, ch i d a m, Garchi Baxt so‘zlarning eng yoqimligi, Garchi tursa hamki tilning uchida. Sh.Rahmon, Saylanma. *Ee, xullas, mehnatning og‘iri-yengili demaydi, miq etmay qilaveradi. Joni qattiq. Ch i d a m, bardosh degan narsalar tosh-metin kelbatiga qo‘shilib, qotib ketgan.* A.A’zam, Quroq. *Qushlar jam bo‘lishar, pasayib osmon, Yerga qaray-qaray, chug‘urlashib der: – Barcha xislatimiz olgin-u, Inson, Bizga tirnoqchalik b a r d o sh ingdan ber.* A.Oripov, Bardosh. *Qayga ketding yuragim, Bitdi b a r d o sh va toqat.* Zulfiya, Saylanma. *Hikmatullo safar chog‘i og‘ir yukka sira t o q a t i yo‘q, otpuskaga kelishda ham bejirimgina yengil chamadon sotib olgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Boshingni qayonga urishni bilmaysan, qalb va ehtirosga bo‘ysunasan, jasorat va m a t o n a t qo‘lingdan tutadi – axir Sen odamsan!* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Shamol uning to‘plaganlarini har tarafga sochib o‘ynasa-da, u qunt va m a t o n a t, sabr va bardosh bilan yana abadiydek tuyulgan shu ishida davom etadi...* I.Sulton, Todd. *Mard kishiga yarashar Ahdga vafo va s a b o t.* M.Shayxzoda, Saylanma. *Lekin qutulmoq yo‘q hijron dastidan, Faqat qalbimizda bardosh va s a b o t.* A.Oripov, Saylanma. *Hammalari bir og‘izdan “Iloyo, shularga t o ‘ z i m bergin, ittifoqlik ato etgin, orqamizdan chirog‘imizni yoqib o‘tirishsin, tup qo‘yib palak yozishsin” deb, duolar qilishdi.* M.Mansur, Judolik diyori.

...birorta so‘zni ham o‘qiy olmadim, yig‘lagim keldi, xatni xontaxtaning bir chetiga surib, peshonamni ushlagancha to‘zonda qolgan tuyg‘ularimga t o ‘ z i m istadim. Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Har qanday tashqi dushman Husayn Boyqaroning yeriga bosib kirsa, har qanday bek isyon ko‘tarsa, u qayg‘urmas, yolg‘iz g‘azablanar ham t a h a m m u l va sabot bilan safar choralarini ko‘rar edi.* Oybek, Navoiy. *Sabr-u t a h a m m u l qilgaydirmiz, vazirlarimiz ila xazinani boyitishning boshqa yo‘llarini izlagaymiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

CHIDAMLI, BARDOSHLI, TOQATLI, TO‘ZIMLI, MATONATLI Qiyinchilik, og‘riq, dard, alam va shu kabilarga chidaydigan. **Toqatli** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **To‘zimli, matonatli** so‘zlari shu ma’noni kuchli tarzda ifodalashi bilan ajralib turadi. **Matonatli** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Baqirmasin, deb tishlatyapsanmi? Qo‘y buningni, oshnam – ch i d a m l i bola, uncha-buncha dard baqirtirolmaydi. T.Malik, Shaytanat. *Odamdek chidamli maxluq bo‘lmas ekan. O‘lib qolaman, devdim g‘amdan. Yo‘q, ko‘nikib ketdim.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Sog‘inch izmidagi odam surunkali bedavo dardga yo‘liqqan kimsadek sirtidan b a r d o sh l i ko‘ringani bilan ichidan zil ketgan bo‘ladi.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *...siz juda irodali, b a r d o sh l i inson obrazini yaratishingiz kerak! Ana shu yog‘iyam muhim!* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *T o q a t l i ga tog‘lar egar boshini, Toqatsizning birovlar yer oshini. Maqol. Sipobek ota degan bir chol meni hayratda qoldirdi... hech qanday pardozsiz, adabiyotga shunday kirsa bo‘ladigan baquvvat obraz... turmushning o‘ziday keksa, t o ‘ z i m l i.* N.Fozilov, Qush qanoti bilan. *Elli(k) yildan beri ezildik, tahqir etildik... huquqimizg‘a tajovuzlar bo‘ldi, insonligimiz oyoqlar ostiga olindi, t o ‘ z i m l i turdik, sabr etdik.* Fitrat, Muxtoriyat. *M a t o n a t l i insonlar faqat afsonalarda emas, ular siz-u bizning yonginamizda ham bor.* Gazetadan. *Abdulla Qodiriy m a t o n a t l i, e’tiqodi sobit zot bo‘lgani uchun ham so‘nggi nafasigacha tuhmatlarni tan olmaganini, xudodan qaytmaganini... sezib olish qiyin emas-ku!* N.Boqiy, Mehrobdan chayon chiqdimi?

Ch **CHIDAMOQ, BARDOSH QILMOQ, TOB BERMOQ, TOQAT QILMOQ, KO‘TARMOQ, TAHAMMUL QILMOQ** Ruhiy yoki jismoniy qiyinchiliklarning tugashini sabr bilan kutmoq, ularga bardosh bermoq. **Tob bermoq** so‘zida bu tushuncha kuchsizroq ifodalanadi. **Ko‘tarmoq** so‘zi ruhiy qiyinchilikka sabr qilish bilan aloqador bo‘lib, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Tob bermoq, tahammul qilmoq** so‘zlari kam qo‘llanadi. **Tahammul qilmoq** so‘zi eskirgan.

Muso ch i d a di, ch i d a di, yo‘q, oxiri bo‘lmadi, direktorga kirdi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Oqibati yaxshilik bilan tugagan hamma ish xayrlidir, deydilar. Balki, shundaydir. Ammo bu og‘riq, bu xo‘rliklarga ch i d a m o q!.. Nachora?!* L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola. *Nilufar hozir buni o‘ylagani uchun*

emas, ko‘pdan beri yig‘ilib yurib, bugun birdan xuruj qilgan tizginsiz alamga b a r d o s h q i l olmagani uchun yig‘ladi. Bu dunyoda hech kim ko‘ngli to‘lmaydi, B a r d o sh q i l may, boshga davlat qo‘nmaydi. “Gulixiromon”. *Nizomiddinov uning o‘tli qarashiga t o b b e r olmay, asta-asta yurib, darvozadan chiqdi.* S.Ahmad, Hukm. *Zamira uning titroq vujudi va haddan tashqari olovli qarashiga t o b b e r olmay, stol ustiga pastroq engashdi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Asadbek... uzoqdan boshlangan gap mohiyatiga yetguncha t o q a t q i l di.* T.Malik, Shaytanat. *Adash Karvon t o q a t q i l olmadi, bor kuchini to‘plab, xotinining ruhsiz jasadini dast ko‘tardi-da, pastga qarab otildi*. X.Sultonov, Onamning yurti. *Kampirga aytma, k o ‘ t a r olmaydi*. *Yodgorboydan qoraxat kelgan!* A.Qahhor, Asror bobo. *Bitta men emas, hatto sening o‘zing ham qo‘pollashib qolding, ortiqcha gap k o ‘ t a r olmaysan*. J.Abdullaxonov, To‘fon. *Bek... yana yarim soatga t a h a m m u l q i l sangiz, oshni yeb, yo‘lga tushasiz.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHIRMOVUQ, ZARPECHAK, DEVPECHAK, CHIRMOV, CHIRMOVGUL O‘simliklar tanasiga chirmashib, ularning hisobiga yashaydigan, bargsiz, ingichka yovvoyi sariq o‘simlik. **Chirmovuq** bunday o‘simliklarning umumiy nomini bildiradi. Oddiy so‘zlashuvda ko‘proq **chirmoviq** shaklida qo‘llanadi. **Chirmov, chirmovgul** xalq tilida faol ishlatiladi. Botanika terminologiyasida, asosan, **zarpechak** qo‘llanadi.

C h i r m o v u q lar g‘o‘zalarim tanini o‘rab-o‘rab oldi. C h i r m o v u q lar g‘o‘zalarim jonini siqib-siqib oldi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *...devorga chirmashgan **c** h i r m o v u q lar-u ilonpechaklar oralab kaltakesaklar, mov mushukday kalamushlar, barmoqday biqqi, bir qarichday keladigan echkemarchalar ko‘zlari chaqchayib devor kovaklarida o‘rmalab yurar edi*. N.Qilich, Zilzila. *Men handalak hidli z a r p e c h a k yuldim*. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Chap tomonda esa buning aksi – qachonlardir guvaladan pastakkina qilib qurilgan ayvon, uning oldida z a r p e c h a k o‘ralgan tok o‘sgan*. N.Rahmat, Zarpechak. *Bolaning esiga birdan bog‘chadagi o‘rigi va unga chirmashgan d e v p e ch a k tushdi. Yugurgancha bog‘chaga kirdi, o‘rikning tagiga borib qarasa, allaqachon d e v p e ch a k o‘rikni butun shoxlariga o‘rab olgan, yashil yaproqlarni sarg‘aytirgan, totli yemishlarini so‘ldirgan edi.* Munavvarqori, Devpechak. *D e v p e ch a k daraxtni bo‘g‘ishdan oldin u bilan do‘st bo‘lar ekan*. E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Misoli ch i r m o v g u l palagi Qo‘llarim chirmashar bo‘yningga.* H.Sa’dulla, Ertaga.

CHIROYLI, GO‘ZAL, HUSNLI, HUSNDOR, XUSHRO‘Y, XUSHSURAT, KO‘HLIK, SULUV, ZEBO, LATOFATLI, SOHIBJAMOL, SULUK, RA’NO Husnga ega bo‘lgan, yoqimli ko‘rinishli. **Go‘zal** so‘zida o‘ta chiroylilik, ko‘zga yaqinlik ta’kidi mavjud. **Xushro‘y, xushsurat, ko‘hlik** so‘zlarida yoqimlilik ta’kidi bor, odatda, bu so‘zlar insonlarga nisbatan qo‘llanadi. **Barno,**

suluv, zebo so‘zlarida husni odatdagidan ortiqlik ta’kidi seziladi. **Zebo, latofatli, sohibjamol** so‘zlari kitobiy nutqda faol qo‘llanadi. **Suluk, ra’no** so‘zlari bu ma’noda kam qo‘llanadi. Shuningdek, bu qatordagi ayrim so‘zlar jins tushunchasi jihatdan farqlanadi. Jumladan, **latofatli** ayollarga nisbatan; **xushsurat** so‘zlari, asosan, erkak kishiga nisbatan qo‘llanadi.

Mana bu ch i r o y l i yigitcha undan qolgan zurriyot bo‘lsa kerak, tavba, xuddi quyib qo‘ygandek-a. Yaratgan egamning dargohi keng-da... X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Muhabbat – ch i r o y l i kapalak, qo‘rqaman sho‘rlikni tutgani. Kapalak quvganim yodimda, yodimda yo‘q ammo yetganim.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Yonginasida g‘oyat latif va g o‘ z a l bir malak bormish, u tik qarashga botinmay, yerga tikilgan ko‘yi nimanidir kutar emish.* I.Sulton, Turmush. *Me’mor... g o‘ z a l qizi Badiani kichikligidan erkalardi, u o‘zining sezgir va hozirjavobligi bilan otasiga tortgan*. Mirmuhsin, Me’mor. *Boshyalang, yalangoyoq, ko‘ylagi yirtiq xotinning yuziga iztirob shunday chang solgan ediki, yigitlar uni Mishaning onasi, kechagi ko‘rkam, h u s n l i ayol ekanini bazo‘r farq qildilar.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Bozorboy: – Bizzi xotin sal h u s n - d o r roq. Bitta-yarimta elakishmasin, deb qorovul bo‘lib borganman.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Azizbek o‘zining eski mahramiga ko‘ngli to‘lmay boshqa bir o‘yinchi, ashulachi, h u s n d o r bir mahram topmoqchi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Aeroport foyesiga kirishim hamono smena boshlig‘i, o‘sha x u sh r o‘ y sohibjamolning oynavand xonasi tomon chopdim.* Q.Norqobil, Kichik ostona. *Huv yoshligimda hamsoyamizning Zaynab degich qizi bo‘lardi. X u sh r o‘ y qiz edi o‘lgur.* E.A’zam, Shovqin. *Shunday kunlardan birida nomiga rota deyilgan, aslida intizom qolmagan bizning qismimizga ko‘ksi jarang-jurung orden-medallarga to‘la yosh, x u sh s u r a t bir mayor ikkita ofitser bilan “sovchi” bo‘lib keldi.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Eridan ancha yosh bo‘lgan qora qosh, quralay ko‘zli x u sh s u r a t Sitorabonu “dadasi urishib bermasaydi”, deb hayiqib turar edi.* M.Osim, Ibn Sino qissasi. *...Yigit unga boshidan o‘tgan voqealarni gapirib, o‘z yurtidan bo‘lak yurt yo‘qligini, o‘z xotinidan k o‘ h l i k ayol yo‘qligini aytibdi va gunohidan o‘tishni so‘rabdi*. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim... *– Bizning Marg‘ilonda bir qiz bor, – dedi Rahmat, – shundoq k o‘ h l i k ki, bu o‘rtada uning o‘xshashi bo‘lmas, deb o‘ylayman!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Zahro hamon o‘shanday s u l u v, hatto hozir yanada to‘lishib ochilgan, yuzlari naqsh olmadek qirmizi, bo‘liq...* U.Hamdam, Muvozanat. *Shohimiz bebaxt. Uning olamga dovrug‘i ketgan yakka-yu yagona s u l u v qizi tug‘ilgan kunidan beri gungalak bo‘lib yuradi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Kiyganida z e b o qizlar yangi liboslar, O‘zbek dilin saxovatin minnat-la eslar.* M.Shayxzoda, Tanlangan asarlar. *Samandarning quvonchdan chaqnagan ko‘zlari oldida o‘sha izlagani z e b o qiz namoyon bo‘ldi*. S.Karomatov, Qalbimda quyosh. *O‘zingning naqadar mo‘jizakor,*

l a t o f a t l i, sehrlarga boy, oppoq, beg‘ubor, go‘zal, aqlli, farosatli, jozibador... suyukli, qadrdon inson ekanligingni his qilgin, e’tirof etgin! X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Turg‘un uning husnini zimdan tomosha qilardi. O‘sha kuni Saodat burungidan ham l a t o f a t l i ko‘rindi unga.* O.Yoqubov, Tog‘ qizi. *Bu s o h i b j a m o l qiz oldida ot o‘ynatib, bahodirligini namoyish qiladigan xudodod beklar qani?* Mirmuhsin, Me’mor. *Baland ko‘shkdan bir-bir bosib noz-u navozish ila s o h i b j a m o l tarso qiz tushib keladi.* E.A’zam, Shovqin. *Otabekning ko‘nglini o‘sha go‘zal marg‘ilonliqdan sovitish yo‘lida undan ham ko‘hlik, undan ham s u l u k qiz topish ko‘yiga tushdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mavlono Moniy sohibjamol va zarif va r a’ n o yigitdur.* Navoiy, Majolis un-nafois.

CHIROYLILASHMOQ, GO‘ZALLASHMOQ, KO‘RKAMLASHMOQ, ZEBOLANMOQ Ko‘rinishi yoqimli, chiroyli tusga kirmoq. **Go‘zallashmoq** so‘zi jonli, jonsiz narsalarga, joyga nisbatan ham qo‘llanib, ularning muayyan sifatini ta’kidlashga xizmat qiladi. **Ko‘rkamlashmoq** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Zebolanmoq**, asosan, ayollar tashqi ko‘rinishi, kiyinishining chiroylilashganiga nisbatan qo‘llanadi, nutqda kam uchraydi.

Oq qashqaning yollarini, quyrug‘ini tekislab kesgach, yana ham ch i r o y l i l a sh ib, ko‘rkamlashib ketdi. U.Mustafoqulov, Oq qashqa. *Sevgi odamni g o ‘ z a l l a sh tirib yuboradi, sevgan va sevilgan odamning chiroyiga chiroy qo‘shiladi...* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *...shaharga yaqinlashgach, xaroba devorni ko‘rib ko‘zlariga ishonmay qoldi. Yer vaqti bilan yigirma yildan ziyodroq vaqt ichida k o ‘ r k a m l a sh ish o‘rniga ortga ketgan shaharning manzarasi uni behad ajablantirdi.* T.Malik, Devona. *Gulni hayron qoldirib, z e b o l a n ibsiz muncha ham.* S.Abdulla, Tohir va Zuhra.

CHIZG‘ICH, JAZBAR, JAZVAL, MISTAR Chizish yoki boshqa geometrik shakllarni ishlash uchun foydalaniladigan o‘quv va idora ishlari asbobi. Shu ma’noda hozirda **chizg‘ich** ko‘proq qo‘llanadi. **Jazbar** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Jazval, mistar** eskirgan, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

Stol ustida fil suyagidan o‘yib ishlangan ch i z g ‘ i c h va qog‘oz qirqadigan “pichoq”. Mirmuhsin, Me’mor. *Erim bolalarni ch i z g ‘ i ch bilan urish u yoqda tursin, hatto qattiq gapirmas... shuning uchun ham ular muallimni jonidan ortiq ko‘rishardi.* X.Husayniy, Ming quyosh shu’lasi. *...kechasi deraza rapiga qulayroq o‘rnashib o‘tirgancha ishga jiddiy kirishdim. Oldimda pargar, j a z b a r, daftar va soat.* N.Arslon, Oy jodusi. *Qachon uning uyiga borsa, Akmal katta oq qog‘ozga termilib, uchi ignaday qilib ochilgan turli qalamlar, har xil j a z b a r lar bilan nimalarnidir o‘lchab, chizib o‘tirgan bo‘ladi.* M.Hazratqulov, Jur’at. *Deraza tagida o‘tirgan ayol qo‘lidagi siyoh dog‘li j a z v a l bilan tiziga urib, ora-sira har to‘g‘rida gapirib qo‘yadi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Xattot bunday*

mistarni toza qog‘oz yoki varaqning tagiga qo‘yib qo‘li bilan bosgan va uning natijasida iplarning izi qog‘ozga tushib, botiq chiziqlar paydo bo‘lgan. M.Rahmatov, Eski o‘zbek yozuvi praktikumi.

CHOL, QARIYA, MO‘YSAFID, OQSOQOL, BOBOY, ABUSHQA Uzoq yashab, ancha yoshga borgan er kishi. **Qariya, mo‘ysafid** so‘zlari kitobiy nutqqa xos. **Oqsoqol** so‘zi, odatda, maslahat, yo‘l-yo‘riq beruvchi keksa kishiga nisbatan qo‘llanadi. **Boboy** so‘zi so‘zlashuv nutqida mensimaslik, hurmatsizlik ifodasi sifatida qo‘llanadi. **Abushqa** – eskirgan so‘z.

Bir kuni ch o l bechoraning qo‘llari qaltirab, osh suzib berilgan chinni kosani tushirib, sindirib qo‘ydi. T.Malik, Odamiylik mulki. *Ch o l yigitligida osmondagi burgutning ko‘zidan, uchib borayotgan pashshaning qanotidan bexato uradigan, otgan o‘qi tegmasa, qayta otishni or biladigan dovqur ovchi bo‘lgan ekan*. A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Davra q a r i y a larga qarab jo‘shib ketdi. – Ha-ha, bo‘sh kelmang, polvon bova! – dedi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Q a r i y a hakamning o‘zingizni tanishtiring, degan savoliga ajablanib, “men Rixsiyev Mahkamboy bo‘laman, tuzukmi”, deb hammaga erinmay, sinchiklab qarab chiqdi.* A.Yo‘ldoshev, Bozor. *Pochtada pul olayotgan bir m o‘y s a f i d dan boshqa hech kim yo‘q edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *To‘rda, yuzlari qat-qat ajin, qabariq ko‘zoynak taqqan ko‘hna bir m o‘y s a f i d ... yostiqqa yonboshlab mudrab yotibdi.* E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *...Shohizinda yonida farishtaday o q s o q o l “Yetim qoldim, otam”lab bo‘zlaganin ko‘rdim men.* I.Mirzo, Yodi hamisha yodda. *Ular orasida saksonni qoralab, hassa bilan arang yuradigan mahalla o q s o q o l lari ham bor edi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Shuu, b o b o y lar bitta ishga yana bittasini qo‘shib bitirishni bilmaydi...* A.A’zam, Quroq. *Horma, Nasibbek! Ha, b o b o y ni qayoqqa jo‘natding?* X.Sultonov, Onamning yurti.

CHOPQIR, CHOPAG‘ON, YUGURIK, UCHQUR Tez chopadigan, yelday yuguradigan. **Chopag‘on** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos, unda belgi **chopqir** so‘zi bilan bir xil ifodalanadi. **Yugurik** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Uchqur** so‘zi, odatda, yugurish tezligi o‘ta yuqori bo‘lgan jonivorlarga nisbatan qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos.

Tabibga o‘z hukmini o‘tkaza olmagan Kesakpolvon uning ch o p q i r otlarini otib tashlashga buyuradi. T.Malik, Shaytanat. *– Bunisini tirik ushlaymiz, – dedi ch o p q i r arg‘umoqda boshqalardan o‘zib borayotgan Muxon arqon sirtmoqni otishga shaylar ekan.* G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Yashil maydon atrofidagi yo‘lkaga ch o p a g‘ o n lar chiqishdi.* S.Nurov, Chopag‘on. *Ikkov minib tulpor otti, Chopmoqqa havasi ketdi, Kimning oti y u g u r i k, deb.* “Erali va Sherali”. *Kepak yegan ot y u g u r i k bo‘lmas*. Maqol. *Nima balo, Haybat akam otni Izzada cho‘miltirgani opkelganmidi? Yo uyam bizga o‘xshab soyga quladimi u ch q u r otini eplay olmay?* M.Mansur, Judolik diyori. *Qamchi yeb*

o‘rganmagan u ch q u r bedov oldinga o‘qday otilib, egasini balo-qazodan olib chiqib ketdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

CHORA, ILOJ, TADBIR, IMKON, YO‘L, EP, AMAL Biror qiyinchilikdan, murakkab vaziyatdan qutulish yo‘li. **Iloj** oddiy so‘zlashuvga xos. Bu ma’noda **chora** so‘zi **tadbir** so‘ziga nisbatan ko‘p qo‘llanadi, **tadbir** – kitobiy so‘z. **Ep** oddiy so‘zlashuvga xos. **Amal** so‘zi kam qo‘llanadi.

Temur Malik mo‘g‘ullarga pand berib, ularni qirib tashlash ch o r a sini izlardi. Mirmuhsin, Temur Malik. – *Ha, boshqa ch o r a yo‘q, – dedi Alisher. – Na Hiriyda, na Mashhadda farovonlik qoldi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Endi jim turasiz, sira i l o j yo‘q – dunyo o‘zgarmadi siz aytgan so‘zdan, siz qurgan qasrlar vayrona bo‘ldi, alaflarga to‘ldi siz oqqan o‘zan.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Sen quyosh yuzlik bilan Diydor i l o j i yo‘q ekan, Naylagum kunduzni men, Kelgaymi deb shom istadim.* A.Oripov, Saylanma. *..haqiqat oldida u hayron va bunga qarshi t a d b i r o‘ylash bilan garang edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bu t a d b i r ning kelib-kelib To‘lamatdan chiqqanini aytmaysizmi!* S.Anorboyev, Oqsoy. *Bugun singlingga qil silayi rahm, Ertaga hojat yo i m k o n bo‘lmagay.* I.Mirzo, Himmat. *Dunyoda tiriklik emasdir oson, Xudkashlik esa-chi, yomondan yomon. Faqat Yaratganning ismin takror et, Boshqa chora yo‘qdir, yo‘q o‘zga i m k o n.* A.Oripov, To‘rtlik. *Bosh tursa ko‘krakda, yelkada emas, Ezilib, dimiqib o‘lsa hamiyat; Hech kim y o‘ l topmasa, chiqarmasa sas, Bahona qilinsa muhit, jamiyat – Uzrlar gunohdan Yomonroq bo‘lar*. A.O‘ktam, Taxmin. *Hech bo‘lmasa, jonni saqla edi sen, Bir y o‘ l topib qochmoq kerak bu eldan.* H.Olimjon, Saylanma. *Ulardan kimlardir oshkora ko‘z yoshi to‘kib, o‘z hamdardligini bildirgan bo‘lsa, kimlardir buni o‘ziga ep ko‘rmay yoki e p ini qilolmay, uyalib qimtinardi-yu, lekin... “miq” etmay kutishardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Nimaiki kerak bo‘lsa, aytishaversin. Bu orada e p ini qilolmasam, shahar bor, xo‘pmi?* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Garchi reja buzildi, lekin bir a m a l ini qilamiz.* Oybek, Tanlangan asarlar.

CHORPOYA, SO‘RI Ochiq havoda o‘tirishga, yotishga mo‘ljallangan, to‘rt oyoqli va panjarali katta, keng karavot. **So‘ri** mazkur ma’noda shevaga oid.

She’r-u san’at ahliga yo‘q Kuy, qo‘shiqdan o‘zga mol, Bizga ham ul go‘shada Ch o r p o y a -yu ayvon bo‘lur. E.Vohidov, Saylanma. *Sherqo‘zi ch o r p o y a dagi ikki qavat ko‘rpachada yonboshlagancha, qo‘lidagi shingil rayhon bilan yelpinib: “Bizni tashlab qayga ketdi ul qaro ko‘zim mani”, – deya ming‘irlab xirgoyi qilib yotgan edi.* A.A’zam, Odamning olasi.*Omontoy uni dast ko‘tarib, davradan olib chiqdi-da, s o‘ r i ga yotqizib qo‘ydi.* S.Ahmad, To‘yboshi. *Tinib qolgandayin go‘yo atayin, Yog‘och s o‘ r i mizning tepasida oy.* S.Sayyid, Diydor.

CHOT, CHATANOQ, BUT Ikki oyoqning orasi. **Chatanoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **But** so‘zi qatordagi so‘zlarga qaraganda kam qo‘llanadi.

Bunaqa paytda muhtaram Fotih Burhonovich… raqibidan yengilib, dumini ch o t iga qisganicha vangillab juftakni rostlagan ko‘ppakday… yo‘rg‘alab qolishni ma’qul ko‘rardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *G‘ozga ergashaman deb, chumchuqning ch o t i ayrilibdi.* Maqol. *Ola qarg‘aning yurishini qilaman deb, chumchuqning ch a t a n o g‘ i yirilibdi.* Maqol. *Shu asnoda yumaloq, xushchaqchaq mirishkor …katta tarvuzni qorniga qo‘yib, ch a t a n o g‘ i ni atayin kerib kira qoldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. – *Tezroq yuravering, Isomov, b u t ingiz yirilmaydi, – dedi Zumrad. Ayollar gurullab kuldi.* S.Siyoyev, Otliq ayol. *Oyim chelakni b u t iga qistirgancha, zirillab turgan yelinga yana qo‘l cho‘zdi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

CHUNKI, NEGAKI, ZEROKI, NECHUKKIM Sabab ma’nosini bildiruvchi ergashtiruvchi bog‘lovchi. **Chunki** so‘zi nutq uslublarining barchasida qo‘llanadi. **Negaki, zeroki** so‘zlari nutqqa o‘zgacha poetiklik baxsh etadi. Bu so‘zlarda sabab ta’kidi boshqa ma’nodoshlarga qaraganda biroz kuchli. **Nechukkim** so‘zi kitobiy nutqqa xos, eskirgan.

Ana Xidir polvonni chin erkak desa bo‘ladi! Ch u n k i ota-bovasining hunarini yerda qoldirmayapti! T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Farzand tarbiyasiga ota-ona mas’ul, maktab esa bu sohada ko‘makchi. Ch u n k i farzandning oilada olgan tarbiyasiga qarab, ota-onasiga rohat yoki jazo keltirishini hamma biladi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *N e g a k i hozirda mening ko‘z yoshlarimgina emas, butun borlig‘im siyohdir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qiz uni tanimagan bo‘lsa kerak. N e g a k i Vahobjonning soch-soqoli o‘sib ketgan, kiyimlari chang, tuproq edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ma’rakadagi gapini biror g‘arazdan emas, vijdonining amri bilan aytgan, o‘zi shuni haqiqat deb bilgan, z e r o k i odamzodda imon bo‘lmasa, unda sadoqat ham bo‘lmaydi*. X.Sultonov, Onamning yurti. *Bu og‘ir musibat bo‘ldi, z e r o k i olimning vafoti ayriliqlarning eng yomonidir*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Xususan, bundan so‘ng dim sara bo‘lg‘ay, n e ch u k k i m bugun kulbayi vayronamga Avazim tashrif buyurdi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *N e ch u k k i m, menga nurli tal’ating jannat bilan tengdir.* E.Vohidov, Saylanma.

CHUQUR, TERAN 1. Biror joydan, masalan, yerning sathidan ancha past. **Teran** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Ch

Kun botgan, ikki tog‘ oralig‘idagi ch u q u r daraga soya tushgan, lekin o‘ng qo‘ldagi osmon o‘pgan cho‘qqilar olmosday charaqlab turardi. O.Yoqubov, Matluba. *Binoning rangi uniqib ketgan, ko‘hna yog‘och darvozasi oldidan ch u q u r ariq oqardi.* N.Aminov, Qahqaha. *M.Qosimovning qiyofasi va yurish-turishiga sahro sokinligi, t e r a n qatlamlardan nam yuqi topib asta so‘radigan chayir saksovul tomirlarining to‘zimliligi asar qilganga o‘xshardi*. A.Muxtor, Davr mening taqdirimda. *Bu buloqning suvi o‘sha cho‘qqidan tushib, yana Osmon Yaylovga chiqib kelguncha ikki oradagi chuqurliklardan ham t e r a n roq joyga tushib, so‘ng yana yuksak tog‘ga ko‘tarilgan bo‘lishi kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

2. Mazmun-mohiyat jihatidan keng qamrovli, asosli, kuchli. **Teran** so‘zining bu ma’nosida poetik bo‘yoq mavjud, **chuqur** so‘ziga qaraganda kam qo ‘llanadi.

Savodsiz kampirning sodda falsafasida qanchalik ch u q u r ma’no borligini endi tushunyapman. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Olti yil davomida romanga kiritgan yangi tahrirlarim ko‘proq uning badiiy nuqsonlarini tuzatishga, tarix haqiqatini ch u q u r roq ochishga qaratildi*. P.Qodirov, “Yulduzli tun”lar haqida. *“Chirog‘ing o‘chmasin”, degan soddagina hikmat zamiridagi t e r a n insoniy ma’noni shu tobdagina yurak-yuraklari zirqirab idrok etdi...* X.Sulton, Onamning yurti. *Hech o‘ylab ko‘rganmisiz? Nima uchun eng t e r a n falsafiy asarda ko‘pincha telba qatnashadi?* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari.

CHO‘L, DASHT, BIYOBON, SAHRO Suvsiz, bepoyon, doimo quruq iqlimli dasht. Qatordagi so‘zlarda darajama-daraja suvsizlik, quruqlik ta’kidi ortib boradi. **Dasht** so‘zi **biyobon** va **sahro**ga nisbatan nutqda ko‘p qo‘llanadi, **biyobon** va **sahro** so‘zlari kitobiy nutqda faol.

Qani endi, bu qaqragan ch o‘ l aro bir zilol suvli quduqqa duch kelsam-u, undan qonib-qonib ichib tashnaligimni qondirsam. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Ch o‘ l deganlari Uzumchi qishlog‘imizdan uncha uzoq emasdirki, paxta yetishtiruvchi brigada a’zolari qo‘sh otli, to‘rt g‘ildirakli, so‘risi keng “haptakach”da tong yorishib-yorishmasidan yo‘lga tushib, ishlari bitgach, qorong‘i tushganda, yana qaytib kelishardi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Bir kuni kech kuzakda, oshnalari bilan o‘tirib, rosa ichadi, so‘ng uyga kelmasdan mashinasini to‘ppa-to‘g‘ri d a sh t ga haydaydi.* N.Norqobilov, Dashtda. *D a sh t da otlar kishnashar tolib, Kishan botib oyoqlariga*. U.Azim, Saylanma. *Bir donishmand ulug‘ hakim O‘tgan ekan jahonda. U kun bo‘yi Giyoh terib Kezib tog‘-u b i y o b o n, Odamlarga shifo berib Yashar ekan shodumon.* E.Vohidov, Jaholat to‘g‘risida rivoyat. *Ovoz juda-juda tanish edi, afsus, tanish chehra o‘rnida uning ro‘parasida hayhotday xarsangtosh qo‘r to‘kib turar, xarsangdan boshqa nima ham ovoz chiqara olardi bu b i y o b o n da?!* X.Do‘stmuhammad, Donishmand Sizif. *Yarim yil o‘tdi, bir yil o‘tdi. Jimjit. Hech kim hech narsa bilmaydi. Ikki yil deganda uni o‘shatdagi s a h r o da yo‘qolganini aytishdi.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Valilardan ibrat so‘ylar qadim sahrolar, So‘ndi qancha saltanatlar, qancha s a h r o lar.* S.Sayyid, Vatan.

CHO‘LOQ, OQSOQ, LANG Oyog‘i mayib yoki kalta. **Cho‘loq** so‘zining ishlatilishi nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan, shuningdek, u qo‘lga nisbatan ham qo‘llanadi. **Oqsoq** so‘zida belgi darajasi kuchsizroq. **Cho‘loq, oqsoq** so‘zlari jonivorlarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Lang** so‘zi, asosan, shaxsga nisbatan qo‘llanadi. Bu so‘zda eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

Shivir-shivirga ko‘ra, yurtida ch o‘ l o q childirmachining xotini, to‘rt bolasi bor ekan. E.A’zam, Hikoyalar. *...Sardor Xunxorshohning buyrug‘i bilan o‘n*

ming askarni olib, o‘zidan oldin bir ch o‘ l o q sarkardasini ming askari bilan peshdor qilib jo‘natib yubordi. “Avazxon”. *Karim ularni bir marta ko‘rgan: Qobil ozg‘in, o q s o q bola; silliq, cho‘zinchoq yuzi nimasi bilandir chindan ham shoirlarga o‘xshab ketadi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Qora chopon ustidan qarg‘ashoyi belbog‘ bog‘lagan o q s o q kishi – Oynisaning ukasi Ummatali shosha-pisha ichkari kirdi, opasini quchoqlab, bazo‘r ajratib oldi*. X.Sultonov, Onamning yurti. *Manavi l a ng ning, ya’ni cho‘loqning oti Ixtiyor Kamol, qorako‘l sovxoziga direktor bo‘lgan.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Men bir l a ng-u, sen esa ko‘r, notavon so‘qir, Bu dunyoda butun odam topilmaganday Ikkimizga Yer yuzining jilovin bermish*. A.Oripov, Sohibqiron.

CHO‘LOQLANMOQ, OQSAMOQ, OQSOQLANMOQ Cho‘loqlanib, oqsab yurmoq. **Oqsoqlanmoq, oqsamoq** so‘zlari oyoqni sudrab yurishga nisbatan ham qo‘llanadi. Bu so‘zlar cho‘loqlanishning pastroq darajasini bildiradi.

O‘sha kecha ular kaltakni toza yeb, yotoqxonaga cho‘l o q l a n a-cho‘l o q l a n a, bir-birlarini suyab kirib kelishdi. U.Hamdam, Muvozanat. *Yaralangan otlar o‘ram ichida ch o‘ l o q l a n ib, kishnab yurardi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Komandir Steklov o q s a rdi. U ba’zan beixtiyor ravishda tizzasini changallar, yuzlari, go‘yo alam g‘ijimlaganday, bir on burishib ketardi*. Oybek, Quyosh qoraymas. *Bizning tuyamiz o q s a b, karvondan orqada qola boshladi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Akbarning oyog‘i og‘rir ekanmi, yo oyoqlar bu og‘ir gavdani ko‘tarishga qodir emasmidi, har holda, u zinadan o q s o q l a n ib, sal bukilibroq chiqdi.* T.Malik, Falak. *Otabekning oyoq olishida ham biroz o q s o q l a n ish sezilar edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHO‘LOQLIK, OQSOQLIK Cho‘loqqa xos belgilarga egalik, oqsoq ekanlik. **Cho‘loqlik** so‘zi **oqsoqlik** so‘ziga qaraganda so‘zlashuvda bir qadar faol qo‘llanadi. **Oqsoqlik** kitobiy uslubga xos.

Ammo besh qadamcha qolganda birdan cho‘l o q l i g i tuzalib qoldi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Qurbonov bir oyog‘ini… Omonpolvon to‘dasiga qarshi kurashda yo‘qotgan ekan. Shuning uchundirki, cho‘l o q l i g i dan hech o‘ksinmas, doim mag‘rur, qadam olishi bardam edi.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *Nazokat o q s o q l i g i mni bilsa, mendan aynab qoladi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *O q s o q l i k shikastlanishlar, suyaklar, bo‘g‘imlar, yumshoq to‘qimalarning… yallig‘lanish kasalliklari, qon tomir kasalliklari… bilan rivojlanadi*. “Salomatlik ensiklopediyasi”.

CHO‘NTAK, KISSA, HAMYON, YONCHIQ Kiyimning pul va boshqa zarur yengil narsalar olib yurish uchun tikilgan sirtqi yoki ichki xaltachasi. **Kissa** so‘zi shevaga xos. **Hamyon** kitobiy uslubga xos. **Yonchiq** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi, unda yonda joylashganlik ta’kidi mavjud.

Ahmadqul bobomning: “Hamzaxon o‘g‘lim, ombordagi yong‘oqdan bir qop olib chiq, bolalarga ch o‘ n t a k lari to‘lguncha ulash…” – degan gaplaridan

keyin yig‘lashdan sal-pal to‘xtadim. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Hammasidan qizig‘i – paxtalikning ch o‘ n t a g i dan kecha mana shu koshonada tavalludi nishonlangan, yarim asrcha burun olis sovuq o‘lkada halok bo‘lgan marhum shoirning hujjatlari chiqdi.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Xizmat haqini olib yag‘ir k i s s a siga tiqar ekan, “Karasho” xola yana to‘qqiz marotaba qatnamoq lozimligini aytdi…* E.A’zam, Shovqin. *Sartarosh pulni shimining k i s s a siga tiqarkan, tayinladi. – Shulardan qolmang, yaxshi odamlar*. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Bu yerda istagan odam istagan paytda choyxo‘rlik, h a m y o n ko‘tarsa, oshxo‘rlik ham qilishi mumkin.* T.Malik, Shaytanat. *O‘g‘rining katta-kichigi bo‘lmaydi. H a m y o n dan o‘margani bir so‘mmi, yuz so‘mmi, baribir – kissavur.* Gazetadan. *Hademay elga qahatchilik bo‘lg‘ay, – dedi Bug‘rohoji qalamtaroshini y o n ch i g‘ i ga solar ekan*. M.Osim, O‘tror. *Oradan ko‘b fursat o‘tmadi, ichkaridan Oybodoq yugurib chiqdi va darichadan turib “so‘yinchi!” dedi. Hoji y o n c h i g‘ i ni kavlay berib, “alhamdulilloh” deb qo‘ydi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHO‘TAL, SHIRINKOMA Oldi-sotdi vaqtida o‘rtada turgan vositachiga yoki boshqa kishiga (hatto bolalarga) beriladigan haq, pul. **Shirinkoma** so‘zi kam qo‘llanadi.

Q‘o‘ziboy chol ana shu ishi uchun mol egasidan ch o‘ t a l oladi. Sh.Xolmirzayev, Qariya. *Ehhe, ish katta-ku! Omad tilayman, ch o‘ t a l dan cho‘zasiz-da!* Oybek, Tanlangan asarlar. *– Mana bu sh i r i n k o m a si, – dedi pulni uzatib to‘ra. – Muhlati – uzog‘i bilan o‘n kun*. J.Sharipov, Xorazm. *– Gapni chalg‘itma?! Mendan sh i r i n k o m a undirolmaysan, – dedi Samsoqboy.* B.Rahmonov, Mardlar qissasi.

CHO‘TALCHI, TAVKARGIR Qimorda yutuqdan hissa oluvchi. **Tavkargir** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Qimorni boshqaradigan ch o‘ t a l ch i yutgan tomondan o‘n so‘mga bir so‘m olib turar, ba’zan cho‘tal puldan yutqazganlarni, qarz berib, “ko‘tarib” qo‘yar edi. H.Nu’mon, A.Shorahmedov, Ota. *Oxiri Abdurahmon choyxonanishin, t a v k a r g i r va boboyi banglar orasida o‘ziga zamin topdi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

K O‘ R S A T K I CH

Ko‘rsatkichda lug‘atga kiritilgan barcha sinonimlar alifbo tartibida berilgan bo‘lib, u lug‘atda sinonim yoki sinonimik qatorning bor-yo‘qligini aniqlashga, lug‘atga kirgan sinonim va sinonimik qatorni tez topishga yordam beradi.

Sinonimik qatordagi bosh so‘zlar ko‘rsatkichda qora rangda va bosh harf bilan berilgan. Birdan ortiq sinonimik qatorda bosh so‘z bo‘lgan sinonim alohida-alohida va rim raqami bilan berilgan:

Ajratmoq I

Ajratmoq II kabi.

Sinonimik qatordagi boshqa so‘zlar ko‘rsatkichda kichik va oddiy harf bilan berilgan. Yonida esa (chiziqchadan so‘ng) shu so‘z qatnashgan sinonimik qatordagi bosh so‘z bosh harf bilan berilgan:

Belgi

belgisiz – Noaniq

bellashmoq – Musobaqalashmoq

bemavrid – Bemahal II

Bemalol

Bir so‘z necha sinonimik qatorda qatnashgan bo‘lsa, ko‘rsatkichda shuncha marta keltiriladi:

bekitmoq – Yashirmoq

bekitmoq – Aytmaslik

bekitmoq (berkitmoq) – Yopmoq

Bekor

bekor – Bekorga

bekor – Behuda



A

Abadiy
abadiyat – Abadiylik
Abadiylik
abadulabad – Abadiy
Abjir
Ablah
Ablahlik
abro‘ – Qosh
abushqa – Chol
ada – Ota
adabli – Odobli
adabsiz – Odobsiz
adabsizlik – Odobsizlik
adad – Son
adadsiz – Ko‘p
adadsiz – Sonsiz
adan – Ostona
adash – Yanglish
adashmoq – Yanglishmoq
adib (adiba) – Yozuvchi
adil – Tik
adir – Qir
adl – Adolat
ado – Noz
ado bo‘lmoq – Tugamoq
ado etmoq – Bajarmoq
Adolat
Adolatli
Adolatsizlik
adoqlamoq – Pasaymoq
ado qilmoq – Bitirmoq
ado qilmoq (yoki etmoq) – Tugatmoq I
ado qilmoq (yoki etmoq) – Tugatmoq II
Adovat I
Adovat II
adovat – Dushmanlik
aduliq – Adovat II
Advokat
afandi – Latifa
afandi – O‘qituvchi
Afsona
Afsonaviy
afsonavor – Afsonaviy
afsun – Sehr
afsungar – Sehrgar
afsunchi – Sehrgar
Afsus I
Afsus II
Afsuslanmoq
afsus qilmoq – Afsuslanmoq
aft – Yuz
aft-angor – Yuz
Aftidan
aftoda – Bechora
afv – Kechirim
afv etmoq – Kechirmoq
Afzal
Afzallik
afg‘on – Nola
Agar
ahamiyatli – Muhim
ahamiyatsiz – Baribir
Ahd
Ahdlashmoq
Ahd qilmoq
ahdnoma – Shartnoma
ahd-paymon – Ahd
ahd-paymon qilishmoq – Ahdlashmoq
Ahil
ahil – Inoq



ahillashmoq – Inoqlashmoq
ahliya – Xotin
ahmar – Qizil
Ahmoq
aholi – Xalq
Ahvol
ahvolot – Ahvol
ahvol – Vaziyat
ahyonda – Ba’zan
Ajab
ajablanarli – Ajab
Ajablanmoq
Ajin
ajinabuta – Na’matak
ajr – Jazo
ajr – Mukofot
Ajratmoq I
Ajratmoq II
ajratmoq – Ayirmoq
Aka
akillamoq – Hurmoq
Aks
aksar – Ko‘pchilik
aksar – Ko‘pincha
aksariyat – Ko‘pchilik
aksariyat – Ko‘pincha
aksa urmoq – Aksirmoq
aks holda – Aksincha
Aksincha
Aksirmoq
al – Qo‘l
alaf – O‘t II
Alahlamoq
alahsiramoq – Alahlamoq
alalxusus – Ayniqsa
alalabad – Abadiy
alam – O‘ch
alam – Azob
alam – Bayroq
alam – G‘am
alamdiyda – Jabrdiyda
alamli – Azobli
Alay-balay
Alanga
alanga – O‘t I
alanga olmoq – Yonmoq I
alangalanmoq – Yonmoq I
Albatta
aldam-qaldam (aldam-quldam) – Yolg‘on II
aldam-qaldamlik – Yolg‘onchilik
Aldamoq
aldamchi – Yolg‘onchi
aldamchi bo‘lmoq – Yolg‘onchi bo‘lmoq
aldamchilik – Yolg‘onchilik
aldoqchi – Yolg‘onchi
aldoqchi bo‘lmoq – Yolg‘onchi bo‘lmoq
aldoqchilik – Yolg‘onchilik
aldov – Yolg‘on II
alishmoq – Ayirboshlamoq
Aljimoq
aljiramoq – Aljimoq
Allakim
allanarsa – Allanima
allanecha – Allaqancha
allanechuk – Allaqanday
Allanima
Allaqanday
Allaqancha
almashmoq – Ayirboshlamoq
almashtirmoq – Ayirboshlamoq
alloh (olloh) – Xudo
alomat – Asar
alomat – Belgi
Aloqa
aloqa – Munosabat
Aloqador
alqov – Maqtov
alvon – Qizil

amal – Lavozim
amal – Chora
Amaldor
Amallamoq
amal olmoq – Ko‘karmoq
Amal qilmoq
amal-taqal qilmoq – Amallamoq
Ammo
amr – Buyruq
amr etmoq – Buyurmoq
amri mahol – Qiyin
anbiyo – Payg‘ambar
andak – Birpas
andak – Ozgina
andarmon – Mashg‘ul
andaza – Qolip
andisha – Uyat
andishali – Nomusli
andishasiz – Bezbet
andishasizlik – Bezbetlik
andisha qilmoq – Nomus qilmoq
andom – Qomat
anduh – G‘am
anekdot – Latifa
Aniq
aniq – Ma’lum
aniq – Albatta
aniqlashmoq – Ma’lum bo‘lmoq
aniq-tiniq – Aniq
anoyi – Anqov
ancha – Ko‘p
an’ana – Odat
Anqaymoq
Anqov
apoq-chapoq – Inoq
Apil-tapil
apir-shapir – Apil-tapil
Aqalli
Aql
aqllashmoq – Maslahatlashmoq
Aqlli
Aqlsiz
aqcha – Pul
Arang
Ardoqlamoq
ardoqlamoq – Avaylamoq
aristokrat – Asilzoda
ariston – Mahbus
arjumand – Aziz
Arqon
arroda – Palaxmon
Armiya
armon – Istak
armug‘on – Sovg‘a
aroq – Ichkilik
aroqxo‘r – Ichkilikboz
arxitektor – Me’mor
arvak – Kichik
arvoh – Ruh
arz – Shikoyat
arz-dod – Shikoyat
arg‘amchi – Arqon
Arg‘imchoq
arg‘umoq – Ot II
asabgarchilik – Xunoblik
Asabiy
asabiylik – Xunoblik
Asal
Asar
Asil
Asilzoda
Asir
Asirlik
aslaha – Qurol
aslo – Hech
asorat – Asar
asorat – Asirlik
Asosan
asosan – Muvofiq
asosan – Ko‘pincha

asosiy – Muhim
Asoslamoq
Asoslanmoq
asossiz – Bekorga
asossiz – Bekorchi
asotir – Afsona
asp – Ot I
Asqatmoq
asramoq – Avaylamoq
asta – Sekin
asta-sekin – Sekin
asti – Hech
Astoydil
astronavt – Fazogir
Atigi
atay – Ataylab
atayin – Ataylab
ataydan – Ataylab
Ataylab
atamoq – Hisoblamoq
ato etmoq – Bermoq
Atoqli
Atrof
Atroflicha
attang – Pushaymon
attang – Afsus I
attang – Afsus II
avaxta – Qamoq
Avaylamoq
Avliyo
avramoq – Aldamoq
avrash – Sehr
avroqchi (avrag‘ich(i) – Yolg‘onchi
Avval
Avvalgi
avvali – Avval
avvalam – Avvalo
avvalan – Avvalo
avvalambor – Avvalo
avvalboshi – Avvalo
Avvaldan
Avvalo
avramoq – Aldamoq
avzo – Kayfiyat
avzo – Ko‘rinish
axbor – Xabar
axborot – Xabar
axloq – Xulq
axloqli – Odobli
axloqsiz – Fohisha
axloqsiz – Odobsiz
axloqsizlik – Odobsizlik
axloqsizlik qilmoq – Odobsizlik qilmoq
axtarmoq – Izlamoq
aya – Ona
ayamoq – Avaylamoq
ayanch – Achinarli
ayanchli – Achinarli
Ayb
Aybdor
aybdor – Sababchi
aybli – Aybdor
Aybsiz
Ayil
Ayirboshlamoq
ayirbosh qilmoq – Ayirboshlamoq
ayirma – Farq
Ayirmoq
ayirmoq – Ajratmoq I
ayirmoq – Ajratmoq II
aylamoq – Qilmoq
aylana – Atrof
aylana – Gardish
Aylanay
aylanib-o‘rgilmoq – Parvona bo‘lmoq
Aylanmoq
aylansin – Aylanay
aymoq – Qarindosh
aynan – Xuddi
ayni – Xuddi

Aynimoq
Ayniqsa
Ayol
ayol – Xotin
ayon – Ma’lum
ayon bo‘lmoq – Ma’lum bo‘lmoq
ayoq – Qadah
ayri – Panshaxa
Ayov
Ayovsiz
Ayriliq
ayrim – Ba’zi
ayricha – Boshqacha
Aytganday
aytgancha – Aytganday
Aytishmoq
Aytmoq I
Aytmoq II
Aytmoq III
aytmoq – So‘zlamoq
aytmoqchi – Aytganday
Ayyor
Ayyorona
ayyuhannos – Shovqin
ayyuhannos solmoq – Shovqin solmoq
Ayg‘oqchi
Aysh
aysh – Rohat
aysh-ishrat – Aysh
azaldan – Avvaldan
azalgi – Qadimgi
azaliy – Qadimgi
azamat – Katta
azamat – Kuchli
azamat – Polvon
azamatlik – Kattalik
azza-bazza – Ataylab
azim – Katta
azimlik – Kattalik
Aziz
aziyat – Azob
azm – Ahd
azm qilmoq – Ahd qilmoq
azm – Ahd
Azob
azoblamoq – Qiynamoq
azob bermoq – Qiynamoq
Azobli
ag‘anamoq – Yiqilmoq
ag‘darilmoq – Yiqilmoq
ag‘darmoq – Tarjima qilmoq
ag‘raymoq – Anqaymoq
ag‘yor – Begona
ag‘yor – Dushman
ag‘yor bo‘lmoq – Dushman bo‘lmoq
ag‘yorlik – Adovat II
Ashaddiy
ashaddiy – Juda
Ashqol-dashqol
Ashula
ashula aytmoq – Kuylamoq I
Ashulachi
ashyo – Buyum
achimoq – Aynimoq
achimoq – Oshmoq
Achinarli
achomlamoq – Quchoqlamoq
achom qilmoq – Quchoqlamoq
Achchiq
achchiq – Jahl
achchiq – Nordon
Achchiqlanmoq
Achchiqlashmoq
anglamoq – Tushunmoq
angraymoq – Anqaymoq
angraymoq – Ajablanmoq
a’lo – Afzal
a’lo – Oliy
a’yon – Amaldor

B

baayni – Xuddi
badal – Evaz
badaliga – Evaziga
Badan I
Badan II
badastir – Bekam-ko‘st
badavlat – Boy
badbaxt – Baxtsiz
badbashara – Xunuk
badburush – Xunuk
badbo‘y – Sassiq
badkirdor – Ablah
badkirdorlik – Ablahlik
badkor – Ablah
badnafs – Ochko‘z
Badnom
badqovoq – Xunuk
badsurat – Xunuk
bahaybat – Katta
bahaybatlashmoq – Kattalashmoq
bahaybatlik – Kattalik
baho – Narx
bahodir – Botir
bahodir – Polvon
baholamoq – Narxlamoq
Bahona
bahona – Sabab
Bahor
bahorikor – Lalmi
Bahs
Bahslashmoq
bahuzur – Bemalol
Bajarmoq
Bajonidil
bajo qilmoq – Bajarmoq
Baland
Balandlamoq
Balandparvoz
baldoq – Zirak
Balli
balki – Aftidan
Balo
balo – Abjir
balokash – Baxtsiz
baloq – Pocha
baloxo‘r – Tekinxo‘r
Balog‘at
bamaylixotir – Bemalol
bamisoli – Kabi
band – Mashg‘ul
band – Sop
banda – Kamina
banda – Qul
bandayi ojiz – Kamina
bandi – Asir
banna – Sep
banogoh – To‘satdan
baqamti – Yuzma-yuz
baqamti kelmoq (bo‘lmoq) – Yuzma-yuz bo‘lmoq
Baqirmoq
Baqiroq
baqir-chaqir – Shovqin
baqraymoq – Qaramoq
baqo – Abadiylik
baquvvat – Kuchli
barakali – Unumli
barakali bo‘lmoq – Unumli bo‘lmoq
barakalla – Balli
baravar (barobar) – Teng I

baravar (barobar) – Teng II
baravar bo‘lmoq (barobar bo‘lmoq) – Teng bo‘lmoq
baravariga – Teng II
baravariga – Yoppasiga
Barg
bardam – Tetik
bardam bo‘lmoq – Tetiklashmoq
bardamlashmoq – Tetiklashmoq
bardosh – Chidam
bardoshli – Chidamli
bardosh qilmoq – Chidamoq
bafurja – Bemalol
barhayot – Tirik
bari – Hamma
Baribir
barkamol – Yetuk
barkamol bo‘lmoq – Yetuklashmoq
barno – Kelishgan
baroq – Qalin
barpo qilmoq (etmoq) – Tuzmoq I
barpo qilmoq (etmoq) – Yaratmoq
barvaqt – Erta
barvasta – Gavdali
barzangi – Gavdali
barcha – Hamma
Bas
basir – Ko‘r
baslashmoq – Musobaqalashmoq
bast – Qomat
Bastakor
batafsil – Atroflicha
batamom – Butunlay
batartib – Saranjom
batrak – Qul
bas bog‘lashmoq (bas boylashmoq) – Garov o‘ynamoq
baxil bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
Baxt
baxtiyor – Baxtli
Baxtli
Baxtsiz
baxsh etmoq – Bermoq
baxshi – Folbin
baydoq – Bayroq
bayon qilmoq (etmoq) – Aytmoq I
Bayroq
baytalmon – Sabil
bayzo – Oq
bayzo – Quyosh
bazm – Ziyofat
bazo‘r – Arang
bag‘riga bosmoq – Quchoqlamoq
bag‘ir – Ko‘krak II
bag‘ir – Quchoq
bag‘ishlamoq – Bermoq
bag‘oyat – Juda
bashar – Odam
bashara – Yuz
bashariyat – Kishilik
basharti – Agar
bashang – Olifta
bacha (bachcha) – Bola
bangi – Giyohvand
bangi – Kashanda
bangilik – Giyohvandlik
ba’daz – Keyin
Ba’zan
ba’zida – Ba’zan
ba’zi-ba’zida – Ba’zan
Ba’zi
ba’zi bir – Ba’zi
beadad – Ko‘p
beadad – Sanoqsiz
beaql – Aqlsiz
beayov – Ayovsiz
bebaxt – Baxtsiz
bebosh – O‘zboshimcha
beboshlik – O‘zboshimchalik
beburd – Betayin

Bedarak
bedard – Betashvish
bedavo – Xunuk
bedil – Oshiq
bedillik – Oshiqlik
bedodlik – Adolatsizlik
bedom-darak – Bedarak
bedor – Uyg‘oq
bedor bo‘lmoq – Uyqusiz bo‘lmoq
bedorlik – Uyqusizlik
bee’tibor – Beparvo
befarosat – Befahm
befarq – Baribir
befarzand – Bolasiz
befarzandlik – Bolasizlik
Befahm
befayz – Fayzsiz
befoyda – Behuda
befoyda – Foydasiz
befoyda – Unumsiz
Begona
Begonasiramoq
begumon – Albatta
begunoh – Aybsiz
behayo – Bezbet
behasham – Oddiy
behbudlik – Xursandlik
behisob – Ko‘p
behisht – Jannat
behuda – Bekorchi
behuda – Unumsiz
behush – Hushsiz
behushlanmoq – Hushsizlanmoq
behushlik – Hushsizlik
bejiz – Bekorga
Bejirim
beijozat – Ruxsatsiz
bejirim – Kelishgan
beizn – Ruxsatsiz
Beixtiyor
beish – Bekor
Bekam-ko‘st
bekas – Kimsasiz
bekik – Berk
bekimsa – Kimsasiz
Bekinmoq
bekitiqcha – Yashirincha
bekitmoq – Yashirmoq
bekitmoq – Tugatmoq IV
bekitmoq – To‘smoq I
bekitmoq (berkitmoq) – To‘smoq II
bekitmoq – Tugatmoq III
bekitmoq – Yopmoq
Bekor
bekor – Bekorga
bekor – Behuda
bekor bo‘lmoq – Bo‘shamoq
bekordan bekorga – Bekorga
bekorga – Behuda
Bekorga
Bekorchi
bekorchi – Daydi
bekorchilik – Daydilik
bekorchi – Behuda
bekorchi – Bekor
Belbog‘
Belgi
belgi – Asar
belgilamoq – Rejalashtirmoq
belgisiz – Noaniq
bellashmoq – Musobaqalashmoq
bellashuv – Musobaqa
belqars – Belbog‘
bemavrid – Bemahal II
Bemalol
Bemaza
bema’ni – Bekorchi
Bemahal I
Bemahal II
bemisl – Beqiyos

bemor – Kasal
bemorlik – Kasallik I
bemorlik – Kasallik II
benaf – Behuda
benazir – Beqiyos
benihoya – Juda
benomus – Vijdonsiz
benomus – Bezbet
benuqson – Bekam-ko‘st
beodob – Odobsiz
beodoblik – Odobsizlik
beodoblik qilmoq – Odobsizlik qilmoq
beomon – Ayovsiz
beor – Bezbet
beorom – Bezovta
beozor – Yuvosh
beozorlik – Yuvoshlik
Beparvo
Bepoyon
bepusht – Bolasiz
bepushtlik – Bolasizlik
beqaror – O‘zgaruvchan
Beqiyos
bequvvat – Kuchsiz
berahm – Ayovsiz
Berk
Bermoq
beruxsat – Ruxsatsiz
besado – Ovozsiz
besamar – Unumsiz
besamar bo‘lmoq – Unumsiz bo‘lmoq
besanoq – Ko‘p
besaranjom – Bezovta
besas – Ovozsiz
besubut – Betayin
besuyak – Suyaksiz
beso‘naqay – Xunuk
beso‘roq – Ruxsatsiz
bet – Yuz
bet – Yuza
Bet
Betavfiq
betashvish – Tinch II
Betayin
betamiz – Befahm
Betashvish
betinim – To‘xtovsiz
betinch – Bezovta
betinch bo‘lmoq – Bezovtalanmoq
betinchlanmoq – Bezovtalanmoq
betma-bet – Sahifama-sahifa
betma-bet – Yuzma-yuz
betma-bet bo‘lmoq – Yuzma-yuz bo‘lmoq
betob – Kasal
betob bo‘lmoq – Kasal bo‘lmoq
betoblanmoq – Kasal bo‘lmoq
betoblik – Kasallik I
betoblik – Kasallik II
betoqat – Bezovta
betoqatlik – Bezovtalik
betoqat bo‘lmoq – Bezovtalanmoq
betoqatlanmoq – Bezovtalanmoq
beto‘xtov – Surunkasiga
beun – Ovozsiz
Beva
bevafo – Vafosiz
bevaqt – Bemahal I
bevaqt – Bemahal II
bevosita – To‘g‘ridan to‘g‘ri
bexato – To‘g‘ri
bexavotir – Tinch II
bexirad – Aqlsiz
bexosdan – Beixtiyor
bexosdan – To‘satdan
Bezak
bezaksiz – Oddiy
bezanmoq – Yasanmoq
bezarar – Zararsiz
Beza (t) moq

Bezbet
Bezbetlik
beziyon – Zararsiz
Bezovta
Bezovtalanmoq
bezovta bo‘lmoq – Bezovtalanmoq
Bezovtalik
beshak – Albatta
beshafqat – Ayovsiz
beshikast – Falokatsiz
beshlik – Panshaxa
Bechora
bechora – Kambag‘al
bechorahol – Kambag‘al
bechorachilik – Kambag‘allik
beo‘xshov – Xunuk
beg‘am – Betashvish
beg‘am – Beparvo
beg‘ubor – Toza III
bilarmon – Bilimdon
bilag‘on – Bilimdon
bildirmoq – Aytmoq I
Bilimdon
bilinmoq – Ma’lum bo‘lmoq
bilmasdan – Beixtiyor
bilmoq – Hisoblamoq
bilmoq – Tushunmoq
bil’aks – Aksincha
binoan – Asosan
bino bo‘lmoq – Tug‘ilmoq
bino qilmoq (etmoq) – Yaratmoq
binoyi (bip-binoyi) – Yaxshi
biqinmoq – Bekinmoq
bir – Yolg‘iz
birakay – Yoppasiga
birakayiga – Yoppasiga
biram – Juda
birato‘la – Butunlay
birato‘la(si) – Yoppasiga
birdan – To‘satdan
Birdan bir
birdaniga – To‘satdan
birdaniga – Yoppasiga
birday – Doim
birda-yarim – Ba’zan
birgina – Faqat
birin-ketin – Ketma-ket
birin-sirin – Ketma-ket
birinchidan – Avval
bir lahza – Birpas
bir lahzada – Darrov
birlashmoq – Qo‘shilmoq
bir narsa – Allanima
bir necha – Allaqancha
bir nima – Allanima
birodar – O‘rtoq
birodarlik – O‘rtoqlik
bir onda – Darrov
biroq – Ammo
birov – Allakim
biroz – Ozgina
biroz – Birpas
Birpas
birpasda – Darrov
bir qator – Allaqancha
bir qancha – Allaqancha
bir talay – Allaqancha
birvarakayiga (birvarakasiga) – Yoppasiga
bir xil – Ba’zi
bir xil – Allaqanday
biryo‘la – Yoppasiga
bir zumda – Darrov
bisot – Sep
bisyor – Juda
bisyor – Ko‘p
bitim – Shartnoma
Bitirmoq
bitirmoq – Tugatmoq I
bitirmoq – Tugatmoq II

bitirmoq – Tugatmoq III
bitirmoq – Bajarmoq
bitishmoq – Ahdlashmoq
bitishmoq – Kelishmoq
bitishmoq – Qo‘shilmoq
bitmoq – Yozmoq
bitmoq – Tugamoq
bitta – Yolg‘iz
biyobon – Cho‘l
bizoat – Boylik
bichim – Qomat
boadab – Odobli
bobov – It
boboy – Chol
bod – Shamol
bodparak – Varrak
bois – Sabab
boj – Soliq
bol – Asal
Bola
Bolasiz
Bolasizlik
bop – Loyiq
Boplamoq
boqi-beg‘am – Beparvo
boqiy – Abadiy
boqiylik – Abadiylik
boqish – Qarash
boqishmoq – Yordamlashmoq
boqmoq – Qaramoq
Boqmoq
Bor
bor(a) – Marta
bordi-yu – Agar
bori – Atigi
borliq – Badan I
borut – Porox
bor-yo‘g‘i – Hamma
bor-yo‘g‘i – Atigi
Bosilmoq
bosim – To‘xtovsiz
bosinqiramoq – Alahsiramoq
bosiq – Og‘ir II
bosiqlik – Og‘irlik
bosmoq – Qoplamoq
bosmoq – Ortmoq
bosmoq – Nashr qilmoq (etmoq)
bot – Yana
botartib – Saranjom
botil – Qalbaki
Botinmoq
Botir
botirlik – Mardlik I
bovul – Siydik
bovul qilmoq – Siymoq
bovur – Qarindosh
bovurlashmoq – Quchoqlamoq
boxabar – Xabardor
boxabar bo‘lmoq – Xabardor bo‘lmoq
boxabar qilmoq – Xabar qilmoq
boxtar – Sharq
boyoqish – Bechora
Boy
boy – Er
Boylik
boyqush – Boyo‘g‘li
Boyo‘g‘li
boz – Yana
bog‘gul – Na’matak
bog‘liq – Aloqador
Bosh
bosh – Aql
boshboshdoq – O‘zboshimcha
boshboshdoqlik – O‘zboshimchalik
boshda – Avvalo
boshdan – Avvaldan
boshi – Avvalo
Boshlamoq
Boshliq
boshmoq – Poyabzal

boshog‘riq – Daxmaza
boshog‘riq bo‘lmoq – Daxmaza bo‘lmoq
Boshqa I
Boshqa II
Boshqarmoq
boshqarmoq – Haydamoq II
Boshqatdan
Boshqacha
boshchi – Boshliq
bugungi – Hozirgi
Buloq
bunyod bo‘lmoq – Tug‘ilmoq
bunyod qilmoq (etmoq) – Yaratmoq
buncha(lar) – Namuncha
bunchalik – Namuncha
burd – Subut
burda – Parcha
burdalamoq – Maydalamoq
burda-burda qilmoq – Maydalamoq
burdsiz – Betayin
burduq – Mesh
burro – O‘tkir
Burun
burun – Avval
burundan– Avvaldan
burungi – Avvalgi
burushiq – Ajin
burch – Vazifa
but – Bekam-ko‘st
but – Chot
butkul – Hamma
butkul – Butunlay
butun – Hamma
Butunlay
butunlay – Hech
buvi – Ona
buyuk – Katta
buyuklik – Kattalik
Buyum
Buyurmoq I
Buyurmoq II
buzdil – Qo‘rqoq
buzdillik – Qo‘rqoqlik
buzilmoq – Aynimoq
buzuq – Fohisha
buzuqlik – Fahsh
buzuqlik – Yomonlik
buzuqlik qilmoq – Yomonlik qilmoq
byurokrat – Rasmiyatchi
byurokratizm – Rasmiyatchilik
byurokratlik – Rasmiyatchilik
bo‘hton – Tuhmat
bo‘hton qilmoq – Tuhmat qilmoq
bo‘htonchi – Tuhmatchi
bo‘ka – So‘na
bo‘kirmoq – Baqirmoq
bo‘ladi – Bo‘pti
bo‘lak – Boshqa I
bo‘lak – Boshqa II
bo‘lak – Parcha
bo‘laklamoq – Maydalamoq
bo‘lakcha – Boshqacha
bo‘lar-bo‘lmas – Alay-balay
bo‘lgani – Bas
bo‘lgani – Atigi
bo‘ldi – Bas
bo‘lma – Xona
bo‘lmag‘ur – Bekorchi
bo‘lmoq – Taqsimlanmoq
bo‘lmoq – Kifoya qilmoq
Bo‘lmoq
bo‘nak – Qarz
bo‘nakchi – Qarzdor
Bo‘pti
bo‘ron – Shamol
bo‘sa – O‘pich
bo‘sag‘a – Ostona
bo‘ston – Gulzor
bo‘y – Qirg‘oq

bo‘y – Hid I
bo‘y-bast – Qomat
Bo‘yin
bo‘yinsa – Tengdosh
bo‘yicha – Tomon IV
bo‘ylab – Tomon IV
Bo‘ysunmoq
bo‘z – Oq
bo‘zarmoq – Oqarmoq I
bo‘zrang – Oq
bo‘g‘ilmoq – Xunob bo‘lmoq
bo‘g‘oz – Homilador
bo‘sh – Yumshoq
bo‘sh – Bekor
bo‘sh – Sayoz
Bo‘shamoq
bo‘shamoq – Qutulmoq
bo‘sh bo‘lmoq – Yumshamoq
bo‘shanqiramoq – Bo‘shashmoq
Bo‘shatmoq
bo‘shatmoq – Yechmoq I
bo‘shatmoq – Yechmoq II
bo‘shashgan – Lapashang
Bo‘shashmoq
bo‘shashmoq – Lanjlanmoq
bo‘shashmoq – Yumshamoq
bo‘shang – Lapashang
bo‘sh-bayov – Lapashang

D

dabdabali – Balandparvoz
dabdabali – Dang‘illama
dabdurustdan – To‘satdan
dada – Ota
daf – Doira
daf bo‘l – Ket
daf’a – Marta
daf’atan – To‘satdan
dahshat – Qo‘rquv
dahshatga tushmoq (kelmoq) – Qo‘rqmoq
dahshatli – Qo‘rqinchli
dakki – Tanbeh
dalillamoq – Asoslamoq
dalli-devona bo‘lmoq (dali-devona bo‘lmoq) – Tentak bo‘lmoq
dam – Vaqt
dam – Nafas
damduz – Kamgap
Dang‘illama
darak – Xabar
darak bermoq (qilmoq) – Xabar qilmoq
daraklamoq – So‘ramoq
daraksiz – Bedarak
darak topmoq – Xabardor bo‘lmoq
darbadar – Daydi
darbadarlik – Daydilik
Darbadar bo‘lmoq
darbadarlik qilmoq – Daydimoq
darbadarlik qilmoq – Darbadar bo‘lmoq
dard – Azob
dard – G‘am
darddosh – Hamdard
Dardlashmoq
dardisar – Daxmaza
dardisar bo‘lmoq – Daxmaza bo‘lmoq
dardkash – Hamdard
dardli – Azobli
dardmand – Kasalmand
dardchil – Kasalmand
dargumon bo‘lmoq – Gumon qilmoq
darhaqiqat – Rostdan
darhol – Darrov
darkor – Kerak
darmon – Kuch
darmonsiz – Kuchsiz
darmonsizlanmoq – Bo‘shashmoq
darmonsizlanmoq – Kuchsizlanmoq I
darmonsizlik – Kuchsizlik
daromad – Foyda II
daroz – Novcha
Darrov
dars – Go‘ng
darvoqe – Aytganday
Darvoza
dasisa – Hiyla
dast – Qo‘l
dasta – Sop
dastro‘mol(cha) – Ro‘molcha
dastor – Salla
davara – Do‘q
davara qilmoq – Do‘q qilmoq
davlat – Boylik
davlatli – Boy
davlatmand – Boy
Davolamoq
davomli – Uzoq II
daxl – Aloqa
daxldor – Aloqador

Daxmaza
Daxmaza bo‘lmoq
Daydi
Daydilik
daydilanmoq – Darbadar bo‘lmoq
Daydimoq
dayov – Eshkak
dag‘al – Qo‘rs
dag‘dag‘a – Do‘q
dag‘dag‘a qilmoq – Do‘q qilmoq
dashnom – Tanbeh
dasht – Cho‘l
Dangasa
Dangasalik
Dangasalik qilmoq
Dangasa bo‘lmoq
debocha – Kirish
dedi-dedi – G‘iybat
degandek – Kabi
demoq – So‘zlamoq
depara – Atrof
devalamoq – Yig‘moq
devona – Tilanchi
devona bo‘lmoq – Tentak bo‘lmoq
devpechak – Chirmovuq
Deyarli
did – Fahm
didli – Farosatli
didlilik – Farosatlilik
dil – Ko‘ngil
dildiramoq – Titramoq
dildor – Sevgili
dimog‘dor – Manman
dimog‘dorlik – Manmanlik
diqqat – Xunob
diqqatbozlik – Xunoblik
diqqat bo‘lmoq – Xunob bo‘lmoq
diqqatlanmoq – Xunob bo‘lmoq
diqqatlik – Xunoblik
diqqati oshmoq – Xunob bo‘lmoq
diqqatpazlik – Xunoblik
diqqatchilik – Xunoblik
dirdiramoq – Titramoq
dirdov – Oriq
diydiramoq – Titramoq
diydor – Visol
diydor – Yuz
diyonat – Vijdon
diyonatli – Vijdonli
diyonatsiz – Vijdonsiz
diyor – Vatan
dod – Voy
dod – Shikoyat
dod-faryod qilmoq – Dodlamoq
dod-faryod solmoq – Dodlamoq
Dodlamoq
dod qilmoq – Dodlamoq
dod solmoq – Dodlamoq
dod-voy qilmoq – Dodlamoq
Doim
doimo – Doim
doir – Aloqador
Doira
dom – Tuzoq
dorimoq – Kelmoq
dorimoq – Ketmoq
dov – Ganak
dovdir – Anqov
dom-daraksiz – Bedarak
domla – O‘qituvchi
domlalik – O‘qituvchilik
dovdiramoq – Gangimoq
Dovruq
dovul – Shamol
dovyurak – Botir
dovyuraklik – Mardlik I
dog‘– G‘am
dog‘uli – Ayyor
dong (dong‘) – Dovruq
dongdor – Atoqli

dud – Tutun
dudmol – Noaniq
dudoq – Lab
dugona – O‘rtoq
dugonalik – O‘rtoqlik
dujon – Homilador
Dum
Dumba
Dunyo
dunyo – Boylik
dunyoparast – Molparast
duoyibad – Qarg‘ish
duoyibad qilmoq – Qarg‘amoq
Duragay
durda-durda – Uzuq
durroj – Qirg‘ovul
durust – Bo‘pti
durust – Yaxshi
dustuman – Yuztuban
duvalang – Shamol
duvarak – Mayda
dushvor – Qiyin
Dushman
Dushman bo‘lmoq
Dushmanlashmoq
dushmanlik – Adovat II
Dushmanlik qilmoq
duch kelmoq – Uchramoq I
duchor bo‘lmoq – Chalinmoq
do‘laymoq – Qaramoq
do‘mboq – Semiz
do‘ndirmoq – Bajarmoq
do‘ndirmoq – Boplamoq
do‘nmoq – Qo‘nmoq
do‘pposlamoq – Urmoq
Do‘q
do‘q-davara – Do‘q
do‘q-davara qilmoq– Do‘q qilmoq
do‘q-po‘pisa – Do‘q
do‘qlamoq – Do‘q qilmoq
Do‘q qilmoq
do‘q-po‘pisa qilmoq – Do‘q qilmoq
do‘qol – Xasis
do‘qol bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
do‘qollik – Xasislik
do‘qollik qilmoq – Xasislik qilmoq
do‘rji – To‘p I
do‘st – O‘rtoq
do‘stlik – O‘rtoqlik
Do‘zax
do‘nglik – Qir

E

Ega
egallamoq – Qoplamoq
egam – Xudo
egasiz – Sabil
egachi – Opa
egin – Kiyim
egri – Qiyshiq
egri bo‘lmoq – Qiyshaymoq
egrilashmoq – Qiyshaymoq
ehson – Sadaqa
ehtirom – Hurmat
ehtiyoj – Muhtojlik
ehtiyojmand – Muhtoj
ehtiyot qilmoq – Avaylamoq
Ekmoq
el – Xalq
el – Vatan
Elak
eldosh – Yurtdosh
emchak – Ko‘krak I
ena – Ona
endigi – Navbatdagi
enmoq – Pasaymoq
entikmoq – Hansiramoq
ep – Chora
epashang – Lapashang
Eplamoq
epchil – Abjir
Er
er – Botir
er – Mard
erinchak – Erinchoq
Erinchoq
Erishmoq
erkin – Ozod
erkinlik – Ozodlik
erlik – Mardlik I
ermak – Masxara
ermak – Ovunchoq
ermaklamoq – Masxaralamoq
ersiramoq – Kuyikmoq
Erta
es – Aql
esankiramoq – Gangimoq
Esdalik
esga olmoq – Eslamoq
Eslamoq
esli – Aqlli
esiz – Afsus II
eski – Qadimgi
esvos bo‘lmoq – Tentak bo‘lmoq
et – Badan II
et – Go‘sht
etikdo‘z – Kosib
etikdo‘zlik – Kosiblik
etikchi – Kosib
etikchilik – Kosiblik
etli – Semiz
etmoq – Qilmoq
Evaziga
Evaz
Ezma
Ezmalanmoq
Ezmalik
ezmalik qilmoq – Ezmalanmoq
ezmachuruk – Ezma
ezmachuruklik – Ezmalik
ezmachuruklik qilmoq – Ezmalanmoq
esh – O‘rtoq
esh – Hamroh I

Eshik
Eshitmoq
Eshkak
eshlik – Hamrohlik I
eshlik – O‘rtoqlik
eshmoq – Boplamoq
eshmoq – To‘qimoq
engil – Kiyim
engil-bosh – Kiyim
e’tibor – Obro‘
e’tiborli – Obro‘li
e’tiborsiz – Beparvo
e’zozlamoq – Ardoqlamoq
e’zoz etmoq – Ardoqlamoq

F

Fahm
fahmlamoq – Tushunmoq
fahmsiz – Befahm
Fahsh
fahsh – Zino
fahshbozlik – Fahsh
fahshiyat – Fahsh
fahshxona – Fohishaxona
falaj – Shol
falak – Osmon
falokat – Balo
Falokatsiz
fantastik – Afsonaviy
Faoliyatsizlik
Faollik
Faqat
faqat(gina) – Atigi
faqir – Kambag‘al
faqir – Kamina
faqirlashmoq – Kambag‘allashmoq
Faqirona
faqirlarcha – Faqirona
faqirlik – Kambag‘allik
faraz – Chama
faraziy – Taxminiy
faraz qilmoq (etmoq) – Chamalamoq
farang – Usta
Farishta
farishtali – Fayzli
farishtasiz – Fayzsiz
farmon – Buyruq
farosat – Fahm
Farosatli
Farosatlilik
farosatsiz – Befahm
farog‘at – Rohat
Farq
farqlamoq – Ajratmoq II
Farqli
farq qilmoq – Ajratmoq II
farqsiz – Baribir
fason (poson) – Olifta
fatila – Jingalak
faryod – Nola
farzand – Bola
farzandsiz – Bolasiz
farzandsizlik – Bolasizlik
favqulodda – To‘satdan
Favvora
Faxrlanmoq
Fayzli
Fayzsiz
fazo – Osmon
Fazogir
Fazogirlik
fazokor – Fazogir
fe’l – Xulq
fe’l-atvor – Xulq
fikrlamoq – O‘ylamoq
firdavs – Jannat
firib – Hiyla
Firibgar
firoq – Ayriliq
fisq-fasod – G‘iybat
fisq-fasod qilmoq – G‘iybat qilmoq
fisq-fujur – G‘iybat
fig‘on – Nola
Fohisha
Fohishaxona
fokuschi – Masxaraboz I

Fol
Folbin
Folbinlik
folchilik – Folbinlik
folchi – Folbin
fontan – Favvora
forig‘ bo‘lmoq – Qutulmoq
fotograf – Suratchi
Foyda I
Foyda II
foyda bermoq – Asqatmoq
Foydalanmoq
foydali bo‘lmoq – Unumli bo‘lmoq
Foydasiz
foydasiz – Behuda
foydasiz bo‘lmoq – Unumsiz bo‘lmoq
furqat – Ayriliq
fursat – Vaqt
futur – Zarar

G

gado – Kambag‘al
gadolik – Kambag‘allik
gadoy – Tilanchi
Gajak
gajakdor – Gajak
Gajakli
gajim – Popuk
gal – Navbat
gal – Marta
galdagi – Navbatdagi
Ganak
Gandiraklamoq
gandiraklamoq – Tebranmoq
Ganchikor
Ganchikorlik
gap – Voqea
Gap
gapdon – Suxandon
gapirmoq – So‘zlamoq
gaplashmoq – Suhbatlashmoq
garang – Kar
garangsimoq – Gangimoq
gard – Chang
gardan – Bo‘yin
Gardish
gardun – Osmon
garmdori – Qalampir
Garmsel
garov bog‘lamoq (garov boylamoq) – Garov o‘ynamoq
garovlashmoq – Garov o‘ynamoq
Garov o‘ynamoq
gartak – Ozgina
Gavda
Gavdali
gavhar – Javohir
gaza – Qir
Gazaklamoq
gazak olmoq – Gazaklamoq
gazlama – Mato
gazmol – Mato
gazplita – Gazo‘choq
Gazo‘choq
gasht – Rohat
gashtak – Ziyofat
Gangimoq
gangramoq – Gangimoq
gerdaymoq – Kerilmoq
gezarmoq – Oqarmoq I
gibrid – Duragay
gidir – Adovat
gigant – Katta
gigantlik – Kattalik
Gijgijlamoq
gilambof – Gilamdo‘z
Gilamdo‘z
Gilamdo‘zlik
gilamchilik – Gilamdo‘zlik
gilkor – Ganchkor
gilkorlik – Ganchkorlik
gilmoya – Gilvata
Gilvata
Gina
gina-kudurat – Gina
Gina qilmoq
gipoteza – Chama
gird – Gardish
gird – Atrof
gird-atrof – Atrof
girdibod – Quyun

girdikapalak – Parvona
girdikapalak bo‘lmoq – Parvona bo‘lmoq
girdig‘um – Pakana
Girdob
giriftor bo‘lmoq – Chalinmoq
girgitton – Aylanay
girvat – Quyun
Giyohvand
Giyohvandlik
grim – Pardoz
Gul
gulbog‘– Gulzor
Guldon
guldurak – Momaqaldiroq
gulgun – Qizil
guliston – Gulzor
Gulzor
gulshan – Gulzor
gum – Girdob
Gumbaz
Gumon
gumonlanmoq – Gumon qilmoq
Gumonli
gumonsiramoq – Gumon qilmoq
gumonchil – Gumonli
Gumon qilmoq
gurdoli – Olxo‘ri
Guvoh
Guvohlik
goh(o) – Ba’zan
gohi(da) – Ba’zan
goj – O‘jar
gojlik – O‘jarlik
gulbuta – Na’matak
guluta – Gilvata
gumon – Shubha
gunoh – Ayb
gunohkor – Aybdor
gunohsiz – Aybsiz
gurunglashmoq – Suhbatlashmoq
gurung qilmoq (qurmoq) – Suhbatlashmoq
gung – Soqov
gungalak – Soqov
gungursday – Gavdaligo‘l – Anqov
go‘laymoq – Qaramoq
go‘r – Qabr
go‘riston – Qabriston
go‘rso‘xta – Kasofat I
go‘zal – Chiroyli
go‘zallashmoq – Chiroylilashmoq
go‘shanishin – Zohid
go‘shanishinlik – Zohidlik
Go‘sht
Go‘shtdor
Go‘shtli
Go‘ng

H

ha – Labbay
habib – O‘rtoq
habiblik – O‘rtoqlik
hadeb – Doim
hadik – Qo‘rquv
hadikli – Qo‘rqinchli
had qilmoq – Botinmoq
hadya – Sadaqa
hadya – Sovg‘a
hafsala – Istak
hafsala – Qunt
hajr – Ayriliq
halak – Bezovta
halinchak – Arg‘imchoq
halloslamoq – Hansiramoq
halok bo‘lmoq – O‘lmoq
halovat – Rohat
hamdam – O‘rtoq
hamdamlik – O‘rtoqlik
Hamdard
hamdam – Hamroh II
hamdamlik – Hamrohlik II
hamgap – Suhbatdosh
hamisha – Doim
Hamma
hammahalla – Hamqishloq
hamma vaqt – Doim
Hammol
Hammom
hamnafas – Hamroh II
hamnafaslik – Hamrohlik II
hamnishin – Suhbatdosh
Hamon
ham qilmoq – Yemoq
Hamroh I
Hamroh II
Hamrohlik I
Hamrohlik II
hamsafar – Hamroh I
hamsafarlik – Hamrohlik I
hamsoya – Qo‘shni
hamsuhbat – Suhbatdosh
hamtovoq – Hamroh II
hamtovoqlik – Hamrohlik II
Hamqishloq
hamqur – Tengdosh
hamqur bo‘lmoq – Tendosh bo‘lmoq
hamyon – Cho‘ntak
hamyurt – Yurtdosh
Hansiramoq
hanuz – Hamon
hapinmoq – Hovliqmoq
hapqat – Katta
hapriqmoq – Hovliqmoq
harakat qilmoq – Urinmoq
harakatsizlik – Faoliyatsizlik
harakatchan – Ishchan
harb – Urush
harb(a) qilmoq – Urush qilmoq
har doim – Doim
hargiz – Hech
Har holda
haris – Ochko‘z
haris – Xasis
haris bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
harislik – Xasislik
harislik qilmoq – Xasislik qilmoq
har mahal – Doim
Harom
Haromi

haromnamak – Ko‘rnamak
haromtomoq – Tekinxo‘r
haromxo‘r – Tekinxo‘r
Harorat
har qalay – Har holda
Har qancha
harsillamoq – Hansiramoq
har taraf – Atrof
har taraflama – Atroflicha
har tomon – Atrof
har tomonlama – Atroflicha
har vaqt – Doim
har yon – Atrof
har zamon(da) – Ba’zan
harchand – Har qancha
haq – Rost I
haqgo‘y – Rostgo‘y
haqiqat – Rost I
haqiqatan – Rostdan
haqiqatgo‘y – Rostgo‘y
haqir – Kamina
haqqoniy – Rost I
haqsizlik – Adolatsizlik
hasrat – Nolish
hasrat – G‘am
hasratlanmoq – Nolimoq
hasratlashmoq – Dardlashmoq
hasratlashmoq – Suhbatlashmoq
hasratli – Xafa
hasrat qilmoq – Nolimoq
hasrat qilmoq – Dardlashmoq
hatlam – Qadam
hatlamoq – Sakramoq
havas – Istak
havaslanmoq – Qiziqmoq
havas qilmoq – Qiziqmoq
Havo
havo – Kun
havolanmoq – Mag‘rurlanmoq
havorang – Ko‘k II
hayallab ketmoq – Kechikmoq
hayallamoq – Kechikmoq
hayallab qolmoq – Kechikmoq
haybatli – Katta
haybatlilik – Kattalik
Haydamoq I
Haydamoq II
hayinchak – Arg‘imchoq
hayinchalak – Arg‘imchoq
hayiqmoq – Qo‘rqmoq
haymiqmoq – Qo‘rqmoq
hayo – Uyat
hayoli – Nomusli
hayon – Foyda I
hayot – Turmush
hayot – Tirik
hayot – Umr
hayot kechirmoq – Yashamoq
hayrat – Hayronlik
hayratangiz – Hayratli
hayratbaxsh – Hayratli
hayratda qolmoq – Ajablanmoq
hayratga tushmoq – Ajablanmoq
hayratlanarli – Hayratli
hayratlanmoq – Ajablanmoq
Hayratli
hayratomuz – Hayratli
Hayron
hayrona – Hayron
hayronalik – Hayronlik
hayron bo‘lmoq – Ajablanmoq
Hayronlik
hayron qolmoq – Ajablanmoq
hayron-u lol – Hayron
haytovur – Harholda
haz – Zavq
hazar qilmoq – Jirkanmoq
haz etmoq – Zavqlanmoq
Hazilkash
Hazillashmoq

hazil qilmoq – Hazillashmoq
hazilvon – Hazilkash
hazin – Xafa
hazin – G‘amgin
haziniyat – Xafalik
hazinlik – Xafalik
hasham – Bezak
hashamatli – Dang‘illama
hang-mang – Hayron
hang-mang bo‘lmoq – Ajablanmoq
hang-mang qolmoq – Ajablanmoq
hangomalashmoq (hangamalashmoq) – Suhbatlashmoq

Hech

hech bo‘lmasa – Aqalli
hibs – Qamoq
hibsga olmoq – Qamamoq
hibs qilmoq (etmoq) – Qamamoq
hibsxona – Qamoq

Hid I

Hid II

Hidlamoq

hidlanmoq – Sasimoq
hijron – Ayriliq
hilol – Oy
hilpillamoq – Hilpiramoq

Hilpiramoq

hilp-hilp qilmoq (etmoq) – Hilpiramoq
himmatli – Mard
himmatli – Saxiy
himmatlilik – Mardlik II
himoya qilmoq – Qo‘riqlamoq
himoyachi – Advokat
hiringlamoq – Kulmoq
his – Sezgi
hisob – Son
hisob(i) – Deyarli
hisobiga – Evaziga

Hisoblamoq

hisobli – Sanoqli
hisobsiz – Ko‘p

Hissa

hissa – Marta

Hiyla

hiylagar – Ayyor
hodisa – Voqea
hofiz – Ashulachi
hojat – Muhtojlik
hojatmand – Muhtoj
hol – Ahvol
hol – Qurb
hol – Voqea
holat – Ahvol
holat – Vaziyat
holat – Voqea

Holbuki

holda – Tarzda
holsizlanmoq – Bo‘shashmoq
holsizlik – Kuchsizlik
holva – Qiz

Homilador

hoppoy – Qadam
hordiq – Charchoq
hor(i)moq – Charchamoq
horimtol – Dangasa

Horg‘in

horg‘inlik – Charchoq
hosil qilmoq – Tuzmoq II

Hosildor

hotam – Saxiy
hotamlik – Mardlik II
hotamtoy – Saxiy
hovli – Uy
hovlili – Uyli
hovlili bo‘lmoq – Uyli bo‘lmoq

Hovliqmoq

hovoncha – Keli
hovur – Harorat
hozir – Tayyor I

hozir – Tayyor II
hozir bo‘lmoq – Tayyor bo‘lmoq
Hozirgi
hozirlamoq – Tayyorlamoq
hozirlanmoq – Tayyorlanmoq
hozirlik – Tayyorgarlik
hudhud – Popishak
hululi (hulo‘l) – Na’matak
hulvo – Yalpiz
hunar – Kasb
Hunarmand
Hunarmandlik
hunarmandchilik – Hunarmandlik
hur – Farishta
hur – Ozod
hurkak – Qo‘rqoq
hurlik – Ozodlik
Hurmat
hurmatlamoq – Hurmat qilmoq
Hurmatli
Hurmat qilmoq
Hurmoq
hurriyat – Ozodlik
Husn
husndor – Chiroyli
husnli – Chiroyli
husn-u jamol – Husn
huzun – G‘am
huzunli – Xafa
huzur – Rohat
huzur-halovat – Rohat
huzur(ida) – Old(ida)
huzurlanmoq – Rohatlanmoq
huzur olmoq – Rohatlanmoq
huzur qilmoq – Rohatlanmoq
Hushsiz
Hushsizlanmoq
Hushsizlik
hushyor – Sezgir
Ho‘l
Ho‘llamoq

I

ibo – Uyat
iboli – Nomusli
ibosiz – Bezbet
ibrat – O‘rnak
ibrat olmoq – O‘rnak olmoq
idora qilmoq – Boshqarmoq
idramoq – Titramoq
idrok – Fahm
ifor – Hid I
Iflos
iflos – Ablah
ifloslik – Ablahlik
ifoda – Belgi
iforli – Xushbo‘y
igna – Nina
ignachi – Ninachi
ihota – To‘siq I
ihotalamoq – To‘smoq I
ihota qilmoq – To‘smoq I
ijozat – Ruxsat
ijozat bermoq – Ruxsat bermoq
ijozatnoma – Ruxsatnoma
ijozat olmoq – Ruxsat olmoq
ijozatsiz – Ruxsatsiz
ijozat so‘ramoq – Ruxsat so‘ramoq
ikkiqat – Homilador
ikkiyuzlama – Ikkiyuzlamachi
ikkiyuzlamalik – Ikkiyuzlamachilik
Ikkiyuzlamachi
Ikkiyuzlamachilik
ilalabad – Abadiy
ildam – Tez
ildamlamoq – Tezlamoq
ilgak – Ilmoq
ilgari – Avval
ilgari – Oldinga
ilgaridan – Avvaldan
ilgarigi – Avvalgi
ilhomlanmoq – Ruhlanmoq
iljaymoq – Jilmaymoq
ilib ketmoq – O‘g‘irlamoq
ilik – Qo‘l
ilkisdan (ilkis) – To‘satdan
illo – Ammo
ilmli – Ziyoli
Ilmoq
ilmoq – Kiymoq
iloj – Chora
ilojini topmoq – Amallamoq
ilojsiz – Noiloj
Iltifot
iltijo – Iltimos
iltijo qilmoq – Yalinmoq
Iltimos
Ilg‘or
Imillamoq
imirsilamoq – Imillamoq
Imkon
imkon – Chora
imkoniyat – Imkon
Imzo
In
indamas – Kamgap
Indamaslik
inmoq – Qo‘nmoq
innaykeyin – Keyin
Inoq
Inoqlashmoq
insof – Vijdon
insofli – Vijdonli

insofsiz – Vijdonsiz
inson – Odam
insongarchilik – Odamgarchilik
insoniyat – Kishilik
intelligent – Ziyoli
intiho – Oxir II
intilmoq – Urinmoq
intiq – Mahtal
intiqom – O‘ch
intizor – Mahtal

Inqiroz

in’om – Sovg‘a
ipiltiriq – Oriq
iqbol – Baxt
iqna – Iflos
iqtidor – Qobiliyat
iqtidorli – Qobiliyatli
irin – Lab
irimiga – Nomiga
irjaymoq – Jilmaymoq
irkit – Iflos
iroq – Uzoq I
iroq bo‘lmoq – Uzoq bo‘lmoq

iroqda – Uzoqda
iroqdagi – Uzoqdagi
iroqdan – Uzoqdan
iroqlamoq – Uzoqlashmoq
iroqlashmoq – Uzoqlashmoq
iroqlik – Uzoqlik
iroqlik qilmoq – Uzoqlik qilmoq
iroq qilmoq – Uzoq qilmoq
irg‘almoq – Tebranmoq
irg‘imoq – Sakramoq
irg‘itmoq – Otmoq
irshaymoq – Jilmaymoq
is – Hid I
is – Hid II
isbotlamoq – Asoslamoq
isfihon – Qilich

Isimoq

isirg‘a – Zirak
iskamoq – Hidlamoq
isliqi – Iflos
islovotxona – Fohishaxona
ism – Ot II
isnod – Uyat
isqirt – Iflos

Istak

Istamoq

istamoq – Izlamoq
istar-istamas – Noiloj
istehkom – Qal’a
istehzo – Kinoya
istehzoli – Kinoyali
iste’dod – Qobiliyat
iste’dodli – Qobiliyatli
iste’foga chiqmoq – Bo‘shamoq
iste’mol qilmoq – Yemoq
istibdod – Zulm
istiqbol – Kelajak
istiqlol – Ozodlik
istig‘no – Noz
istig‘no qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
isyon – Qo‘zg‘olon

It

itburun – Na’matak
itoat qilmoq – Bo‘ysunmoq
itqitmoq – Otmoq
ittifoq – Inoq
ittifoq – Jamoa
ittifoqlashmoq – Inoqlashmoq
ittifoqo – To‘satdan
ivirsilamoq – Kuymalanmoq
ivirsimoq – Kuymalanmoq
ivirsiq – Iflos
ivirsiramoq – Kuymalanmoq
ixlosmand – Muxlis
ixlosmandlik – Muxlislik

ixtiro – Kashfiyot
ixtirochi – Kashfiyotchi
Ixtiyor
ixtiyor qilmoq – Istamoq
ixtiyorsiz – Beixtiyor
iymanmoq – Tortinmoq
iz – Asar
izhor etmoq – Aytmoq I
Izlamoq
izm – Ixtiyor
izma-iz – Ketma-ket
izn – Ruxsat
izn bermoq – Ruxsat bermoq
izn olmoq – Ruxsat olmoq
iznsiz – Ruxsatsiz
izn so‘ramoq – Ruxsat so‘ramoq
iztirob – Azob
iztirobli – Azobli
izza bo‘lmoq – Uyalmoq
izzat – Hurmat
izzat-ehtirom – Hurmat
izzatlamoq – Hurmat qilmoq
izzatli – Hurmatli
izzat qilmoq – Hurmat qilmoq
Ish
ish – Lavozim
ish – Kasb
ish bermoq – Asqatmoq
Ishbilarmon
Ishbilarmonlik
ishboshi – Boshliq
ishkal – Chatoq
Ishlamoq
ishlatmoq – Foydalanmoq
ishrat – Aysh
ishq – Sevgi
ishqiboz – Muxlis
ishqibozlik – Muxlislik
ishsiz – Bekor
ishtirok etmoq – Qatnashmoq
ishtirokchi – Qatnashchi
ishtiyoq – Istak
ishva – Noz
ishvali – Nozli
ishvakor – Nozli
ishva qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
ishyoqmas – Dangasa
ishyoqmas bo‘lmoq – Dangasa bo‘lmoq
ishyoqmaslik – Dangasalik
ishshaymoq – Jilmaymoq
Ishchan
ishchanlik – Faollik
Ishchi
ich – Qorin
Ichkilik
Ichkilikboz
Ichmoq I
Ichmoq II
Ingichka
ingichka – Yupqa

J

jabonat – Qo‘rqoqlik
jabr – Azob
Jabrdiyda
jabrlamoq – Qiynamoq
jabrlanuvchi – Jabrdiyda
jabr qilmoq – Qiynamoq
jadal – Tez
jadallamoq – Tezlamoq
jadallik – Faollik
jafo – Azob
jafokash – Jabrdiyda
jahannam – Do‘zax
Jahl
jahllanmoq – Achchiqlanmoq
jahon – Dunyo
Jala
jalb qilmoq – Tortmoq
jami – Hamma
jamlamoq – Yig‘moq
Jamoa
jamol – Husn
jamol – Yuz
jamg‘armoq – Yig‘moq
Janjal
janjalkash – Urishqoq
janjallashmoq – Aytishmoq
Jannat
jarohat – Yara
jarohatlamoq – Yaralamoq
jarohatli – Yarali
jasad – O‘lik
jasorat qilmoq – Botinmoq
jasur – Botir
jasurlik – Mardlik I
jat – Kasofat II
javdiramoq – Qaramoq
javob bermoq – Ruxsat bermoq
javob olmoq – Ruxsat olmoq
javob so‘ramoq – Ruxsat so‘ramoq
Javohir
jazbar – Chizg‘ich
jazm – Ahd
jazm qilmoq(etmoq) – Ahd qilmoq
Jazo
jazval – Chizg‘ich
jang – Urush
jang qilmoq – Urush qilmoq
jangari – Urishqoq
jela – Tuzoq
jigar – Qarindosh
jigarband – Qarindosh
jigargo‘sha – Qarindosh
jigarrang – Qo‘ng‘ir
jihat – Tomon III
jilla – Aqalli
jilla bo‘lmasa – Aqalli
jillaqursa – Aqalli
Jilmaymoq
jilmoq – Qo‘zg‘almoq
jilob (jilop) – Paypoq
jilva – Noz
jilva qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
jim – Tinch I
jim bo‘lmoq – Tinchimoq
jimimoq – Tinchimoq
jimit – Kichik
jimjit – Tinch I
jimjitlik – Tinchlik I
jimlik – Tinchlik I

jindek (jinday, jindak) – Ozgina
jingul – Na’matak
jinni bo‘lmoq (jinni-pinni bo‘lmoq) – Tentak bo‘lmoq
jinoyat – Ayb
Jirkanmoq
jirlamoq – Kuylamoq I
jirraki – Asabiy
jirtaki – Asabiy
jism – Badan I
jizzaki – Asabiy
jichcha – Ozgina
Jingalak
jobir – Zolim
jodu – Sehr
jodugar – Sehrgar
joiz – O‘rinli
jom – Qadah
jonbozlik – Faollik
jon deb – Bajonidil
jon-dildan – Bajonidil
jonhalak – Parvona
jon-jon deb – Bajonidil
jonlanmoq – Tetiklashmoq
josus – Ayg‘oqchi
jovidon – Abadiy
jovlik – Yoppasiga
Joy
joyida – Tuzuk
joyida – Yaxshi
joylamoq – Ortmoq
joylamoq – Tiqmoq
Joylashmoq
joylashmoq – Kirmoq
Juda
juda bo‘lmaganda – Aqalli
judolik – Ayriliq
judo qilmoq – Ayirmoq
Juft
jujuq – Bola
Juldur
jumla – Gap
jur’akash – Kosagul
jur’akashlik – Kosagullik
jur’at qilmoq (etmoq) – Botinmoq
jussa – Gavda
jussali – Gavdali
jo‘gi – Lo‘li
jo‘mard – Mard
jo‘mardlik – Mardlik II
jo‘n – Oddiy
jo‘n – Sodda
jo‘na – Ket
jo‘namoq – Ketmoq
jo‘natmoq – Yubormoq
jo‘ra – O‘rtoq
jo‘ralik – O‘rtoqlik
jo‘rob – Supurgi
jo‘rtta – Ataylab
jo‘rttaga – Ataylab
jo‘yali – O‘rinli
Jo‘shmoq
jo‘shqin – Qizg‘in

K

Kabi
kabir – Katta
kabirlik – Kattalik
Kabob
Kabobpaz
kabobchi – Kabobpaz
Kafil bo‘lmoq
kafilga olmoq – Kafilligini olmoq
kafilini olmoq – Kafilligini olmoq
Kafilligini olmoq
kafillik – Kafolat
kafillik bermoq – Kafil bo‘lmoq
kafillikka o‘tmoq – Kafil bo‘lmoq
Kafolat
kafolat bermoq – Kafil bo‘lmoq
kaj – Qiyshiq
kajbahs – O‘jar
kajbahslik – O‘jarlik
kaj bo‘lmoq – Qiyshaymoq
kalaka – Masxara
kalakali – Masxarali
kalaka qilmoq – Masxaralamoq
kalima – So‘z
Kalit
kaljo‘rchi – O‘laksaxo‘r
kalla – Aql
kalla – Bosh
kallali – Aqlli
kalom – So‘z
kalondimog‘ – Manman
kalondimog‘lik – Manmanlik
kalovlanmoq – Gangimoq
Kalta
kaltabaqay – Pakana
kaltabo‘y – Pakana
kaltafahm – Befahm
kaltaklamoq – Urmoq
kalvak – Anqov
Kam
Kamalak
kamar – Girdob
Kamaymoq
Kambag‘al
kambag‘allarcha – Faqirona
Kambag‘allashmoq
kambag‘alchilik – Kambag‘allik
Kamgap
kam-ko‘stsiz – Bekam-ko‘st
Kamina
kaminayi kamtarin – Kamina
kam-ketik – Yetishmovchilik
kam-ko‘st – Yetishmovchilik
kamob – Noyob
kamol – Balog‘at
kamoli – Juda
kamolot –Balog‘at
kamol topmoq – Yetuklashmoq
kamon – Kamalak
kamonkash – Kamonchi
Kamonchi
kamquvvat – Kuchsiz
kamsuqum – Kamtar
kamsuqumlik – Kamtarlik
Kamtar
kamtarin – Kamtar
Kamtarlik
kamtarinlik – Kamtarlik
kamyob – Noyob
kamchil – Noyob
kamchillik – Yetishmovchilik

kanora – Qirg‘oq
Kaptar (kabutar)
Kar
karam – Iltifot
karanda – Manman
karandalik – Manmanlik
karaxt – Hushsiz
karaxtlanmoq – Hushsizlanmoq
karaxtlik – Hushsizlik
karashma – Noz
karashmali – Nozli
karashma qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
karomat – Mo‘jiza
Karomatgo‘y
karomatli – Karomatgo‘y
karomatchi – Avliyo
karquloq – Kar
karra – Marta
karta – Paykal
kartina – Surat
Karvonboshi
karvonboshi – Ilg‘or
Karvonsaroy
karvonxona – Karvonsaroy
kas – Odam
Kasal
Kasal bo‘lmoq
kasallanmoq – Kasal bo‘lmoq
Kasallik I
Kasallik II
Kasalmand
kasalvand – Kasalmand
Kasb
kasb-kor – Kasb
Kasofat I
Kasofat II
kasr – Kasofat II
Kasr
katapulta – Palaxmon
Katta
katta – Boshliq
katta bo‘lmoq – O‘smoq
kattakon –Boshliq
Kattalashmoq
Kattalik
kattarmoq – Kattalashmoq
kattaymoq – Kattalashmoq
kattazang – Manman
kattazanglik – Manmanlik
kavlamoq (kovlamoq) – Titmoq
kavlashtirmoq (kovlashtirmoq) – Titmoq
kavshamoq – Chaynamoq
kayf – Kayfiyat
kayf – Mast I
kayf – Mast II
Kayfiyat
kayfichog‘ – Xursand
kayfichog‘lik – Xursandlik
kayf-safo – Aysh
kazzob – Yolg‘onchi
kazzob bo‘lmoq – Yolg‘onchi bo‘lmoq
kazzoblik – Yolg‘onchilik
kashal – Mahtal
kashal – Chatoq
Kashanda
kashf – Kashfiyot
Kashfiyot
Kashfiyotchi
kashshof – Kashfiyotchi
kek – Adovat I
kekkayma – Manman
kekkaymajon – Manman
kekkaymoq – Kerilmoq
keksa – Qari
keksaymoq – Qarimoq
kekchi – G‘arazgo‘y
Kelajak

kelasi – Keyingi I
kelbat – Qomat
kelgusi – Keyingi I
kelgusida – Kelajak
Keli
kelinaya – Kelinoyi (kennoyi)
kelinopa – Kelinoyi (kennoyi)
Kelinoyi (Kennoyi)
Kelishgan
Kelishmoq
kelishmoq – Ahdlashmoq
kelishmoq – Yarashmoq
kelishtirmoq – Boplamoq
Kelmoq
kemakash – Kemachi
Kemachi
Kemirmoq
Kenja
kenjatoy – Kenja
kepata – Ahvol
kepchik – Doira
Kerak
kerak bo‘lmoq – Asqatmoq
Kerakli
Keraksiz
kerik – Manman
keriklik – Manmanlik
kerilmajon – Manman
kerilmachoq – Manman
Kerilmoq
Kermoq
kesatiq – Kinoya
kesatiqli – Kinoyali
keskir – O‘tkir
Kesmoq I
Kesmoq II
Ket
ket – Orqa
Ketma-ket
ketma-ket – To‘xtovsiz
Ketmoq
ketvorgan – Kelishgan
Keyin I
Keyingi I
Keyingi II
kez – Vaqt
kezak – Vaqt
kezak – Navbat
kezinmoq – Aylanmoq
kezmoq – Aylanmoq
Kecha
kechalik – Kechki II
kechasi – Kecha
kechik – Kechuv
Kechikmoq
Kechirim
Kechirimli
Kechirmoq
kechmoq – Kechirmoq
kechmish – O‘tmish
Kechki I
Kechki II
Kechkirmoq
kechlatmoq – Kechkirmoq
kechpishar – Kechki I
kech qolmoq – Kechikmoq
kechqurungi – Kechki II
Kechuv
kengash – Majlis
kengash – Maslahat
kengashli – Maslahatli
kengashmoq – Maslahatlashmoq
kengash qilmoq – Majlis qilmoq
kengashchi – Maslahatchi I
kengashchi – Maslahatchi II
kengchilik – Mo‘lchilik
kibrlanmoq – Mag‘rurlanmoq
kifoya – Bas
Kifoya qilmoq
kift – Yelka

Kigiz
kimdir – Allakim
kimsa – Odam
Kimsasiz
kin – Adovat I
Kinna
kinnakash – Kinnachi
Kinnachi
Kinoya
Kinoyali
kinoyaomuz – Kinoyali
Kiprik
kir – Iflos
kirdikor – Ayb
kirim – Foyda II
kirishmoq – Boshlamoq
Kirmoq
kiroyi – Juda
kissa – Cho‘ntak
Kiyim
kiyim-bosh – Kiyim
kiyim-kechak – Kiyim
Kiymoq
kishi – Birov
kishi – Odam
Kishilik
kishti kelmoq – Jo‘shmoq
Kichik
kichik – Kenja
kichiklashmoq – Kichraymoq
kichkina – Kichik
kichkina – Kenja
kichkinalashmoq – Kichraymoq
Kichraymoq
kodeks – Qonun
kofi – Qoniqarli
koinot – Dunyo
Kompas
kompozitor – Bastakor
Kon
kontrast – Qarama-qarshi
kontrast – Qarama-qarshilik
Konchi
Kosagul
Kosagullik
Kosib
kosib – Hunarmand
Kosiblik
kosiblik – Hunarmandlik
kosibchilik – Kosiblik
kosibchilik – Hunarmandlik
kosmonavt – Fazogir
kosmonavtlik – Fazogirlik
kovak – Puch
kovlamoq – Qazimoq
koyish – Tanbeh
Koshki
koshkiydi – Koshki
kredit – Qarz
kreditor – Qarzdor
kudurat – Gina
kulfat – G‘am
Kulgi
kulgi – Masxara
kulgili – Masxarali
Kulmoq
kulumsiramoq – Jilmaymoq
kun – Havo
kun – Quyosh
kunbotar – G‘arb
kunchi – Rashkchi
kunchiqar – Sharq
kurash – Musobaqa
kurash – Urush
kurashmoq – Musobaqalashmoq
kurashmoq – Urush qilmoq
kurash qilmoq – Urush qilmoq
kutilmaganda – To‘satdan
Kutmoq
Kuy

kuydi-pishdi – Kuyunchak
kuyib-pishmoq – Kuyinmoq
kuyikmoq – Kuyinmoq
Kuyindi
Kuyinmoq
Kuylamoq I
Kuylamoq II
Kuymalanmoq
kuymalanmoq – O‘ralashmoq
kuymanmoq – Kuymalanmoq
kuymoq – Yonmoq II
kuyuk – Kuyindi
Kuyunchak
Kuzatmoq
kuzatmoq – Tekshirmoq I
kuzatmoq – Tekshirmoq II
kushod – Butunlay
Kushxona
Kuch
kuch – Qurb
Kuchaymoq
Kuchli
Kuchsiz
Kuchsizlanmoq I
Kuchsizlanmoq II
Kuchsizlik
kuchuk – It
ko‘garchin – Kaptar (kabutar)
ko‘hlik – Chiroyli
ko‘hna – Qadimgi
Ko‘k I
Ko‘k II
ko‘k – Ko‘kat
ko‘k – Osmon
Ko‘karmoq
Ko‘kat
ko‘klam – Bahor
ko‘klamoq – Ko‘karmoq
ko‘kmak – Ko‘k I
Ko‘krak I
Ko‘krak II
ko‘krak – Ko‘ngil
ko‘ks – Ko‘krak II
ko‘laga – Soya
ko‘lam – Miqyos
ko‘lanka – Soya
ko‘lka – Soya
ko‘mak – Yordam
ko‘mak bermoq – Yordamlashmoq
ko‘makdosh – Yordamchi
ko‘maklashmoq – Yordamlashmoq
ko‘mak olmoq – Yordam olmoq
ko‘makchi – Yordamchi
Ko‘nikmoq
Ko‘nmoq
Ko‘p
ko‘p – Juda
Ko‘paymoq I
Ko‘paymoq II
ko‘pgina – Allaqancha
Ko‘pincha
ko‘plab – Allaqancha
ko‘plab – Ko‘p
ko‘plar – Ko‘pchilik
ko‘pmoq – Oshmoq
Ko‘pchilik
ko‘pchimoq – Oshmoq
Ko‘r
ko‘ra – Asosan
ko‘rak – Ko‘sak
ko‘rgilik – Taqdir
ko‘rgisi kelmoq – Sog‘inmoq
Ko‘rinish
ko‘rishmoq – Salomlashmoq
ko‘rishmoq – Uchramoq II
ko‘rk – Husn
ko‘rkamlashmoq – Chiroylilashmoq
ko‘rmoq – Hisoblamoq
Ko‘rnamak
Ko‘rsatma

Ko‘sak
ko‘tarilmoq – Balandlamoq
ko‘tar-ko‘tar – Maqtov
ko‘tarmoq – Ichmoq II
ko‘tarmoq – Kesmoq II
ko‘tarmoq – Chidamoq
ko‘toh – Kalta
ko‘zanak – Tuzoq
ko‘zanakli – Puch
ko‘zgu – Oyna
ko‘zlamoq – Mo‘ljallamoq
ko‘z tashlamoq – Qaramoq
ko‘shish ko‘rsatmoq – Urinmoq
ko‘shish qilmoq – Urinmoq
Ko‘ch
Ko‘chat
ko‘chatxona – Ko‘chatzor
Ko‘chatzor
ko‘chirmakash – Ko‘chirmachi
Ko‘chirmachi
Ko‘chki
ko‘chkin – Ko‘chki
ko‘chkinchi – Ko‘chma II
ko‘ch-ko‘lon – Ko‘ch
ko‘ch-ko‘ron – Ko‘ch
Ko‘chma I
Ko‘chma II
ko‘chmanchi – Ko‘chma II
Ko‘chmoq
ko‘chmoq – Qo‘zg‘almoq
Ko‘ngil
ko‘ngil – Istak
ko‘ngilsiz – Noxush

L

Lab
lab – Qirg‘oq
lab-balab – To‘la
Labbay
labbaygo‘y – Laganbardor
labbaygo‘ylik – Laganbardorlik
labolab – To‘la
lafz – Ahd
Lagan
Laganbardor
Laganbardorlik
lahad – Qabr
lahza – Soniya
lahza – Vaqt
lahzada – Darrov
lakalov – Lapashang
lallaymoq – Anqaymoq
Lalmi
lalmikor – Lalmi
landavur – Lapashang
Lanj
lanj – Mijg‘ov
Lanjlanmoq
lanjlanmoq – Mijg‘ovlanmoq
lanjlik – Mijg‘ovlik
lanjlik qilmoq – Mijg‘ovlanmoq
Lapashang
lapanglamoq – Tebranmoq
lappos – Semiz
laq-luq – Ashqol-dashqol
laqillamoq – Aljimoq
laqillatmoq – Aldamoq
latif – Nozik I
Latifa
latifaboz – Latifago‘y
Latifago‘y
latifachi – Latifago‘y
latofat – Nazokat
latofatli – Chiroyli
latta – Lapashang
lattaparast – Molparast
lattachaynar-Ezma
lattachaynarlik – Ezmalik
lattachaynarlik qilmoq – Ezmalanmoq
lavand – Lapashang
lavang – Lapashang
Lavlagi
Lavozim
laxtak – Qiyqim
layoqat – Qobiliyat
layoqatli – Qobiliyatli
laziz – Shirin I
laziz – Shirin II
lazzat – Maza
lazzatlanmoq – Rohatlanmoq
lazzatli – Shirin I
lazzatli – Shirin II
lazzatsiz – Bemaza
lashkar – Armiya
lashkarboshi – Qo‘mondon
lash-lush – Ashqol-dashqol
lang – Cho‘loq
la’nat – Qarg‘ish
la’nati – Kasofat I
la’natlamoq – Qarg‘amoq
lekin – Ammo
leksikograf – Lug‘atshunos
leksikografiya – Lug‘atshunoslik
libos – Kiyim
liliput – Pakana

lim – To‘la
limmo-lim – To‘la
lison – Til
loaqal – Aqalli
lobar – Kelishgan
lodon – Aqlsiz
lof – Mubolag‘a
lohas – Lanj
lohaslanmoq – Lanjlanmoq
lol – Hayron
lol – Soqov
lolagun – Qizil
lolarang – Qizil
lol-u hayron – Hayron
lop etib – To‘satdan
lopillamoq – Tebranmoq
loqayd – Beparvo
loy – Pul
loyihachi – Me’mor
Loyiq
lozim – Kerak
log‘ar – Oriq
losh – O‘lik
lutf – Iltifot
Lug‘at
Lug‘atshunos
Lug‘atshunoslik
lug‘atchi – Lug‘atshunos
lug‘atchilik – Lug‘atshunoslik
lungi – Sochiq
Lo‘li
lo‘pildoq – Semiz
lo‘ttiboz – Firibgar
lo‘ttiboz – Masxaraboz I
lo‘ttiboz – Masxaraboz II
lo‘ttibozlik – Masxarabozlik II
lo‘ttibozlik qilmoq – Masxarabozlik qilmoq



mabodo – Agar
madad – Yordam
madad bermoq – Yordamlashmoq
madadkor – Yordamchi
madad olmoq – Yordam olmoq
madh etmoq (qilmoq) – Kuylamoq II
madhgo‘y – Laganbardor
madhgo‘ylik – Laganbardorlik
mador – Kuch
madorsizlanmoq – Bo‘shashmoq
madorsizlanmoq – Kuchsizlanmoq I
madorsizlik – Kuchsizlik
magar – Agar
mahal – Vaqt
mahalladosh – Hamqishloq
Mahalliy
mahbas – Qamoq
mahbub(a) – Sevgili
Mahbus
mahkam – Puxta
mahkum – Mahbus
mahol – Qiyin
mahoratli – Usta
mahoratlilik – Ustalik
mahovat – Mubolag‘a
mahrum qilmoq – Ayirmoq
Mahtal
mahzun – Xafa
mahzun bo‘lmoq – Xafa bo‘lmoq
mahzunlanmoq (mahzunlashmoq) – Xafa bo‘lmoq
mahzunlik – Xafalik
majburiyat – Vazifa
Majburlamoq
majbur qilmoq (etmoq) – Majburlamoq
Majlis
Majlis qilmoq
majol – Kuch
majolsizlanmoq – Bo‘shashmoq
majolsizlik – Kuchsizlik
majruh – Yarali
makkor – Ayyor
makkorona – Ayyorona
makr – Hiyla
makruh – Harom
maktub – Xat
malak – Farishta
malay – Xizmatkor
malla – Sariq
malomat – Ta’na
malomat qilmoq – Ta’na qilmoq
malomat qilmoq – Tuhmat qilmoq
malomatchi – Tuhmatchi
mamlakat – Vatan
mamma – Ko‘krak I
mamnun – Xursand
mamnuniyat – Xursandlik
mamnunlik – Xursandlik
manfaat – Foyda I
manfaatsiz – Foydasiz
manjalaqi – Urishqoq
manjaniq (manjanaq) – Palaxmon
Manman
Manmanlik
manmansiramoq – Kerilmoq
mansab – Lavozim
mansabdor – Amaldor
maosh – Oylik
maqbul – Loyiq

maqbul – O‘rinli
Maqsad
maqsud – Maqsad
Maqtanmoq
Maqtov
Mard
Mardlik I
Mardlik II
mardum – Xalq
marhamat – Iltifot
maroq – Zavq
maroqlanmoq – Zavqlanmoq
marqad – Qabr
marsinmoq – Maqtanmoq
Marta
marza – Pushta
Maslahat
maslahatgo‘y – Maslahatchi I
Maslahatlashmoq
Maslahatli
maslahat qilmoq – Maslahatlashmoq
Maslahatchi I
Maslahatchi II
Masofa
Mast I
Mast II
maston – Ayyor
Masxara
Masxaraboz I
Masxaraboz II
Masxarabozlik I
Masxarabozlik II
Masxarabozlik qilmoq
Masxaralamoq
Masxarali
masxaraomuz – Masxarali
masxara qilmoq – Masxaralamoq
masshtab – Miqyos
mas’ud – Baxtli
Mato
matoh – Buyum
matonat – Chidam
matonatli – Chidamli
mavhum – Noaniq
maviz – Ichkilik
mavjud – Bor
mavoza qilmoq – Ayirboshlamoq
mavrid – Vaqt
mavsum – Vaqt
mav’iza – Nasihat
may – Ichkilik
Mayda
Maydalamoq
maydalashmoq – Kichraymoq
mayda-mayda qilmoq – Maydalamoq
mayda-chuyda – Ashqol-dashqol
mayda-chuyda – Mayda
may(y)it – O‘lik
mayishmoq – Qiyshaymoq
mayl – Istak
mayl – Ixtiyor
mayli – Bo‘pti
mayna qilmoq – Masxaralamoq
maynavozchilik – Masxarabozlik II
maynavozchilik qilmoq – Masxara-bozlik qilmoq
mayzamoq – O‘xshamoq
Maza
mazali – Shirin I
mazammat – Ta’na
mazammat qilmoq (yoki etmoq, aylamoq) – Ta’na qilmoq
maza qilmoq – Rohatlanmoq
mazasiz – Bemaza
mazax – Masxara
mazaxlamoq – Masxaralamoq
mazaxli – Masxarali
mazaxnamo – Masxarali
mazaxomuz – Masxarali
mazax qilmoq – Masxaralamoq

mazang – Lo‘li
maziyat – Afzallik
mazlum – Jabrdiyda
mazmun – Ma’no
Mag‘lubiyat
mag‘lub qilmoq (etmoq) – Yengmoq
mag‘rib – G‘arb
Mag‘rurlanmoq
mag‘zavalik – Ezmalik
mashaqqat – Qiyinchilik
mashaqqatli – Qiyin
mashhar – Qiyomat
mashhur – Atoqli
mashmasha – Janjal
mashriq – Sharq
mashvarat – Majlis
mashvarat – Maslahat
mashvarat qilmoq (qurmoq) – Maslahatlashmoq
Mashg‘ul
mashshoq – Sozanda
manglay – Peshona
mangu – Abadiy
mangulik – Abadiylik
Ma’lum
Ma’lum bo‘lmoq
ma’lumot – Xabar
ma’lum qilmoq – Xabar qilmoq
ma’mur – Mo‘l
ma’murchilik – Mo‘lchilik
ma’ni – Ma’no
Ma’no
ma’nosiz – Behuda
ma’qul – Bo‘pti
ma’qul – O‘rinli
ma’raka – Yig‘in
ma’rifatli – Ziyoli
ma’ruza – Doklad
ma’tal – Mahtal
ma’yus – Xafa
ma’yus bo‘lmoq – Xafa bo‘lmoq
ma’yuslanmoq – Xafa bo‘lmoq
ma’yuslik – Xafalik
ma’viza – Nasihat
Mehmon
mehmondor – Mezbon
Mehmondo‘st
mehnatkash – Ishchi
mehnatkash – Mehnatsevar
mehmonnavoz – Mehmondo‘st
mehnat qilmoq – Ishlamoq
Mehnatsevar
mehnatchan – Mehnatsevar
mehnatchi – Ishchi
Merosxo‘r
merov – Anqov
metin – Qattiq
Mezbon
Mesh
mechkay – Ochko‘z
mengzamoq – O‘xshamoq
me’da – Oshqozon
Me’mor
mijgon (mujgon) – Kiprik
mijja – Kiprik
Mijg‘ov
Mijg‘ovlanmoq
Mijg‘ovlik
mijg‘ovlik qilmoq – Mijg‘ovlanmoq
Millatparvar
millatsevar – Millatparvar
millatchi – Millatparvar
minmoq – Haydamoq II
ming‘aymas – Indamas
miqdor – Son
miq etmaslik – Indamaslik
Miqyos
miriqmoq – Qonmoq
Mirishkor
Mirishkorlik

miroxur – Otboqar
miskin – Kambag‘al
miskinlik – Kambag‘allik
misli – Kabi
mislsiz – Beqiyos
misol(i) – Kabi
misol – Namuna
mistar – Chizg‘ich
mitti – Kichik
mittilashmoq – Kichraymoq
miya – Aql
miyali – Aqlli
miyiq – Mo‘ylov
miyiqli – Mo‘ylovli
mi(y)nu – Osmon
ming – Har qancha
moh – Oy
mohir – Usta
mohirlik – Ustalik
mohona – Oylik
mojaro – Janjal
mojarolashmoq – Aytishmoq
Mol
mol – Buyum
Molboqar
mol-dunyo – Boylik
molfahm – Befahm
mol-mulk – Boylik
Molparast
molqo‘ra – Molxona
Molxona
molchi – Molboqar
momaguldurak – Momaqaldiroq
Momaqaldiroq
momiq – Paxta II
momo – Ona
monand – Loyiq
monand – O‘xshash
monandlik – O‘xshashlik
monelik – Qarshilik
monelik – To‘siq II
Mos
mos – Loyiq
moviy – Ko‘k II
moy – Yog‘
moyak – Tuxum
moyana – Oylik
moyli – Yog‘li
moziy – O‘tmish
mozor – Qabr
mozor – Qabriston
mozorboshi – Qabriston
mozoriston – Qabriston
mozorot – Qabriston
mozortepa – Qabriston
muallim – O‘qituvchi
muallimlik – O‘qituvchilik
muattar – Xushbo‘y
muazzam – Katta
muazzamlik – Kattalik
muazzin – So‘fi
mubham – Noaniq
mubohasa – Bahs
Mubolag‘a
muborakbod – Tabrik
muborakbod qilmoq (etmoq, aylamoq) – Tabriklamoq
mubtalo bo‘lmoq – Chalinmoq
muddao – Maqsad
muddat – Vaqt
mudhish – Qo‘rqinchli
mudofaa qilmoq – Qo‘riqlamoq
mudom – Doim
mufassal – Atroflicha
muguz – Shox
muhabbat – Sevgi
Muharrir
muhayyo – Tayyor II
muhayyo bo‘lmoq – Tayyor bo‘lmoq
muhayyo qilmoq (yoki etmoq,

aylamoq) – Tayyorlamoq
muhib – Muxlis
muhiblik – Muxlislik
Muhim
muhmal – Noaniq
muhofaza qilmoq – Qo‘riqlamoq
muhoraba – Urush
muhoraba qilmoq – Urush qilmoq
muhosara – Qamal
muhosara qilmoq – O‘ramoq II
muhtaram – Hurmatli
muhtarama – Hurmatli
muhtasham – Dang‘illama
Muhtoj
muhtoj – Kambag‘al
Muhtoj bo‘lmoq
Muhtojlik
muhtojlik – Kambag‘allik
mujda – Xushxabar
mujimoq – Kemirmoq
mujmal – Noaniq
mukammal – Atroflicha
mukammal – Bekam-ko‘st
mukammal – Yetuk
mukammal bo‘lmoq – Yetuklash-
moq
mukammalashmoq – Yetuklashmoq
Mukofot
mullajiring – Pul
muloyim – Yumshoq
muloyim bo‘lmoq – Yumshamoq
muloyimlashmoq – Yumshamoq
mumsik – Xasis
mumsik bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
mumsiklik – Xasislik
mumsiklik qilmoq – Xasislik qilmoq
mumtoz – Asil
munavvar – Yorug‘
munavvar bo‘lmoq – Yorishmoq I
munofiq – Ikkiyuzlamachi
munofiqlik – Ikkiyuzlamachilik
Munosabat
munosib – Loyiq
munozara – Bahs
munozaralashmoq – Bahslashmoq
munozara qilmoq – Bahslashmoq
muntazir – Mahtal
muomala – Munosabat
muovin – O‘rinbosar
muovinlik – O‘rinbosarlik
muqaddima – Kirish
muqarrar – Albatta
muqim – O‘troq
murabbiy – O‘qituvchi
murabbiylik – O‘qituvchilik
murda – O‘lik
murdaxo‘r – O‘laksaxo‘r
murdasho‘y – Yuvg‘uchi
murdor – Harom
murdor – O‘laksa
murdorxo‘r – O‘laksaxo‘r
murod – Maqsad
murt – Mo‘ylov
murtad – Betavfiq
murtli – Mo‘ylovli
murg‘ – Qush
musaffo – Toza III
musallas – Ichkilik
musavvir – Rassom
musibat – Balo
musiqa – Kuy
muvofiq – Asosan
Musobaqa
musobaqadosh – Musobaqachi
Musobaqalashmoq
musobaqa qilmoq – Musobaqalash-
moq
Musobaqachi
mustahkam – Puxta
mustaqillik – Ozodlik

mutakabbir – Manman
mutakabbirlik – Manmanlik
mutarjim – Tarjimon I
mutarjimlik – Tarjimonlik
mutarjimlik qilmoq – Tarjimonlik qilmoq
mute – Qaram
mutelik – Qaramlik
mutlaq(o) – Butunlay
mutlaqo – Hech
mutolaa qilmoq – O‘qimoq
muttaham – Vijdonsiz
muttasil – To‘xtovsiz
muvaffaq bo‘lmoq – Yetishmoq
muvofiq – Loyiq
Muxlis
Muxlislik
muyassar bo‘lmoq – Yetishmoq
Muz
muzaffar – G‘olib
muzaffariyat – G‘alaba
muzikachi – Sozanda
Muzlamoq
mug‘ombir – Ayyor
mug‘ombirona– Ayyorona
mushkul – Qiyin
mushkullashmoq – Qiyinlashmoq
mushohada qilmoq (yuritmoq) – O‘ylamoq
mushtarak – Umumiy
mushtarak bo‘lmoq – Umumiylashmoq
mushtaraklashmoq – Umumiylashmoq
mushtaraklik – Umumiylik
mushtariy – Obunachi
mushtlashmoq – Urishmoq
mushtoq – Mahtal
muchchi – O‘pich
mung – G‘am
munglanmoq – Xafa bo‘lmoq
mungli – Xafa
munglilik – Xafalik
mo‘jiz – Mo‘jizali
Mo‘jiza
mo‘jizador – Mo‘jizali
mo‘jizakor – Mo‘jizali
Mo‘jizali
mo‘jizaviy – Mo‘jizali
Mo‘l
mo‘l – Ko‘p
mo‘ljal – Reja
mo‘ljal – Chama
Mo‘ljallamoq
mo‘ljallamoq – Rejalashtirmoq
mo‘ljallamoq – Chamalamoq
mo‘ljal qilmoq – Mo‘ljallamoq
mo‘l-ko‘l – Mo‘l
mo‘l-ko‘lchilik –Mo‘lchilik
mo‘ltaymoq – Qaramoq
mo‘ltillamoq – Qaramoq
mo‘ltiramoq – Qaramoq
mo‘ltoni – Ayyor
mo‘ltoni – Lo‘li
Mo‘lchilik
mo‘min – Yuvosh
mo‘minlik – Yuvoshlik
mo‘min-qobil – Yuvosh
mo‘min-qobillik – Yuvoshlik
mo‘rcha – Hammom
mo‘tabar – Obro‘li
mo‘y – Qil
Mo‘ylov
mo‘ylovdor – Mo‘ylovli
Mo‘ylovli
mo‘ysafid – Chol

N

nabi – Payg‘ambar
nadomat – Afsus I
naf – Foyda I
Nafas
Nafas olmoq
nafis – Nozik II
nafsilamr(i) – To‘g‘risi
nafsiz – Foydasiz
nam – Ho‘l
namat – Kigiz
Namgarchilik
namlamoq – Ho‘llamoq
Namozshom
Namuna
namuna – O‘rnak
Namuncha
naq – Xuddi
naqadar – Namuncha
naridan beri – Apil-tapil
Narvon
Narx
Narxlamoq
narx-navo – Narx
nasiba – Rizq
nasiba – Taqdir
nasib bo‘lmoq – Buyurmoq II
nasib qilmoq (etmoq) – Buyurmoq II
Nasihat
nasim – Shabada
nasiya – Qarz
nasldor – Zotli
naslsiz – Bolasiz
Natija
natijalamoq – Yakunlamoq
natijasida – Sababli
natijasiz – Unumsiz
natijasiz bo‘lmoq – Unumsiz bo‘lmoq
nav – Tur
Navbat
navbat – Marta
Navbatdagi
navozanda – Sozanda
naynov – Novcha
nayrang– Hiyla
nayrangboz – Ayyor
nayrangboz – Firibgar
nayrangboz – Masxaraboz I
nayrangboz – Masxaraboz II
nayrangbozlik – Masxarabozlik I
nayza – Nish
nazar – Qarash
nazarimda – Aftidan
nazar solmoq – Qaramoq
nazdimda – Aftidan
Nazokat
nazorat qilmoq – Tekshirmoq I
nazorat qilmoq – Tekshirmoq II
nazorat qilmoq – Tekshirmoq III
nazr – Sadaqa
nazr-niyoz – Sadaqa
nashavand – Giyohvand
nashavandlik – Giyohvandlik
Nashr qilmoq (etmoq)
nashvati – Nok
Na’matak
ne – Nima
nega – Nimaga
negaki – Chunki
nechog‘lik – Namuncha
nechukkim – Chunki

nechun – Nimaga
ne’mat – Ovqat
nido – Ovoz
nigoh – Qarash
nigoh tashlamoq (qadamoq) – Qaramoq
nigor – Sevgili
nihol – Ko‘chat
nihoya – Oxir I
nihoya – Oxir II
nihoyalamoq – Tugamoq
nihoyatda – Juda
nihoyati – Atigi
Nima
nimadir – Allanima
Nimaga
Nimjon
nimjon – Kuchsiz
nimjonlashmoq – Kuchsizlanmoq I
Nina
Ninachi
niyat – Maqsad
Nish
nishon – Asar
nishon – Belgi
nishona – Belgi
nishtar – Nish
Noaniq
noayon – Noaniq
nobop – Sifatsiz
noboplik – Yomonlik
noboplik qilmoq – Yomonlik qilmoq
nobud bo‘lmoq – O‘lmoq
nodir – Noyob
nodon – Aqlsiz
nofaollik – Faoliyatsizlik
nogahon – To‘satdan
nohalol – Harom
noil bo‘lmoq – Erishmoq
Noiloj
noinsof –Vijdonsiz
Nok
nokas – Xasis
nokas bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
nokaslik qilmoq – Xasislik qilmoq
nokasta – Xasis
nokasta bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
nokastalik – Xasislik
nokastalik qilmoq – Xasislik qilmoq
nokerak – Keraksiz
Nola
Nolimoq
Nolish
nolish – Nola
Noloyiq
nom – Dovruq
nom – Ot II
noma – Xat
noma’lum – Noaniq
nomdor – Atoqli
Nomiga
nom-nishonsiz – Bedarak
nomunosib – Noloyiq
nomus – Uyat
Nomusli
Nomus qilmoq
nomussiz – Bezbet
nomussiz – Vijdonsiz
Nomuvofiq – Noloyiq
nonko‘r – Ko‘rnamak
nontepki – Ko‘rnamak
nopok – Iflos
notanish – Birov
notinch – Bezovta
Noqulay I
Noqulay II
nor – O‘t I
Nordon
norg‘ul – Gavdali
nosog‘ – Kasal

nosog‘lik – Kasallik I
nosog‘lom – Kasal
nosog‘lomlik – Kasallik I
notavon – Bechora
notayin – Noaniq
notinch – Bezovta
notiq – Suxandon
notob – Kasal
notoblik – Kasallik I
noto‘la – To‘liqsiz
noto‘liq – To‘liqsiz
noto‘g‘ri – Yanglish
noto‘g‘ri – Yolg‘on I
noto‘g‘ri bo‘lmoq – Yanglish bo‘lmoq
Novcha
Noxush
Noyob
Noz
nozarur – Keraksiz
Nozik I
Nozik II
Nozik III
nozik – Ingichka
nozik – Nimjon
Nozlanmoq
Nozli
noz qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
noz-u istig‘no – Noz
noz-u istig‘no qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
noz(-u) karashma – Noz
noz(-u) karashma qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
noo‘ng‘ay – Noqulay I
noo‘ng‘ay – Noqulay II
noo‘rin – Bekorga
noshud – Lapashang
nochor – Noiloj
nochorlarcha – Faqirona
nufuz – Obro‘
nufuzli – Obro‘li
nuqul – Doim
Nur
nurafshon – Yorug‘
nurafshon bo‘lmoq – Yorishmoq I
nurafshon bo‘lmoq – Yorishmoq II
nuri – Go‘ng
nurli – Yorug‘
nusrat – G‘alaba
no‘sh etmoq – Ichmoq II

O

obdan – Juda
Obdasta
obida – Yodgorlik
Obro‘
obro‘-e’tiborli – Obro‘li
obro‘dor – Obro‘li
Obro‘li
Obunachi
Odam
Odamgarchilik
odamjon – Odamoxun
odamkush – Qotil
Odamovi
Odamoxun
odamzod – Odam
odamshavanda – Odamoxun
Odat
Odatlanmoq
odatlanmoq – Ko‘nikmoq
odat qilmoq – Ko‘nikmoq
odat qilmoq – Odatlanmoq
Oddiy
odil – Adolatli
odillik – Adolat
odim – Qadam
odmi – Oddiy
odob (adab) – Xulq
Odobli
Odobsiz
Odobsizlik
Odobsizlik qilmoq
odoq (adoq) – Oxir I
odoq (adoq) – Oxir II
ofarin – Balli
ofat – Balo
oftob – Quyosh
oftoba (obtova) – Obdasta
ogoh – Xabardor
ogoh bo‘lmoq – Xabardor bo‘lmoq
ogohlantirmoq – Xabar qilmoq
ogoh qilmoq (etmoq) – Xabar qilmoq
oh – Nola
oh – Voy
ohista – Sekin
oh-voh qilmoq – Voy-voylamoq
oid – Aloqador
Oila
oila – Xotin
ojiz – Bechora
ojiz – Kuchsiz
ojiz – Ko‘r
ojiza – Qiz
ojizlanmoq – Kuchsizlanmoq I
ojizlashmoq – Kuchsizlanmoq II
ojizlik – Kuchsizlik
Okean
ol – Qizil
Ola
olabayroq – Ola
ola-bula – Ola
olam – Dunyo
olamurut – Nok
olapes – Ola
ola-qura – Ola
olataroq – Ola
olacha – Qirchang‘i
Old(ida)
oldin – Avval
oldindan – Avvaldan
Oldinga

oldingi – Avvalgi
olhirot – Olxo‘ri
olibsotar – Chayqovchi
Olifta
olinmoq – Bo‘shamoq
olis – Uzoq I
olis – Uzoq II
olis bo‘lmoq – Uzoq bo‘lmoq
olisda – Uzoqda
olisdagi – Uzoqdagi
olisdan – Uzoqdan
olislamoq – Uzoqlashmoq
olislashmoq – Uzoqlashmoq
olislik – Uzoqlik
olislik qilmoq – Uzoqlik qilmoq
olis qilmoq – Uzoq qilmoq
Oliy
olishmoq – Urishmoq
olishuv – Urush
olmoq – Aytmoq III
olmoq – Ichmoq II
olmoq – Kesmoq II
olmoq – Yemoq
olov – O‘t I
olovlanmoq – Yonmoq I
olqish – Maqtov
Oltin
olu – Olxo‘ri
Olxo‘ri
olg‘a – Oldinga
olchoq – Ablah
olchoqlik – Ablahlik
omilkor – Mirishkor
omilkorlik – Mirishkorlik
omonim – Shakldosh
omonimiya – Shakldoshlik
omonlashmoq – Salomlashmoq
omonsiz – Ayovsiz
on – Soniya
on – Vaqt
Ona
oniy – Birpas
ont – Qasam
ont ichmoq – Qasam ichmoq
Opa
opa – Ona
oppoq – Oq
Oq
Oqarmoq I
Oqarmoq II
oqibat – Natija
oqibatida – Sababli
oqil – Aqlli
oqlovchi – Advokat
oqpar – Oq
oqsamoq – Cho‘loqlanmoq
oqsoq – Cho‘loq
oqsoqlanmoq – Cho‘loqlanmoq
oqsoqlik – Cho‘loqlik
oqsoqol – Chol
oqsuyak – Asilzoda
oqshom – Kecha
oqshom – Namozshom
oqshomgi – Kechki II
or – Uyat
ora – Munosabat
oraliq – Masofa
ora-sira – Ba’zan
orasta – Saranjom
oraz – Yuz
ordona – Sabil
ordona qolmoq (qolgur) – Sabil qolmoq
Oriq
oriqlamoq – Ozmoq
oriyat – Uyat
orlanmoq – Nomus qilmoq
or-nomus – Uyat
oro – Pardoz
oroyish – Pardoz

Orqa
orqama-ketin – Ketma-ket
orqasida – Sababli
orqayin – Bemalol
or qilmoq – Nomus qilmoq
ort – Orqa
Ortiq
ortiq – Afzal
ortiq – Boshqa II
ortiqlik – Afzallik
ortiqcha – Behuda
ortiqcha – Keraksiz
Ortmoq
ortmoq – Ko‘paymoq I
orzu – Istak
orzulamoq – Istamoq
orzu qilmoq – Istamoq
Osmon
Oson
osoyishta – Tinch I
osoyishta – Tinch II
osoyishtalik – Tinchlik I
osoyishtalik – Tinchlik II
Ost
Ostona
osuda – Tinch I
osuda – Tinch II
osudalik – Tinchlik I
osudalik – Tinchlik II
Ot I
Ot II
Ota
otamlashmoq – Suhbatlashmoq
otash – O‘t I
Otboqar
otiz – Paykal
Otmoq
otmoq – Ichmoq II
Otxona
ovloq – Xilvat
Ovora
ovora – Mashg‘ul
Ovoz
ovoza – Dovruq
ovoza – Xabar
ovoza qilmoq – Xabar qilmoq
Ovozsiz
Ovqat
ovqatlanmoq – Yemoq
ovsar – Anqov
ovsar bo‘lmoq – Tentak bo‘lmoq
ovul – Qishloq
Ovunmoq
ovunch – Ovunchoq
Ovunchoq
Ovutmoq
Ovchi
Oxir I
Oxir II
oxirat – Qiyomat
Oxirgi
oxirgi – Keyingi II
oxirlamoq – Tugamoq
oxirlatmoq – Tugatmoq II
oxirlatmoq – Tugatmoq III
Oy
oybaldoq – Zirak
oydin – Aniq
oydinlashmoq – Ma’lum bo‘lmoq
oyi – Ona
Oylik
oymoma(o) – Oy
Oyna
oyoq – Oxir I
oyoq – Oxir II
oyoq kiyim – Poyabzal
oz – Kam
ozaymoq – Kamaymoq
Ozgina
ozgina – Birpas

ozib-to‘zmoq – Ozmoq
oziq – Ovqat
Ozmoq
oz-moz – Ozgina
Ozod
ozod bo‘lmoq – Qutulmoq
Ozodlik
ozoda – Toza I
ozoda – Toza II
ozod bo‘lmoq – Qutulmoq
ozod qilmoq – Bo‘shatmoq
ozod qilinmoq – Bo‘shamoq
ozor – Azob
ozorlanmoq – Xafa bo‘lmoq
ozor chekmoq – Xafa bo‘lmoq
ozg‘in – Oriq
ozg‘inlamoq – Ozmoq
og‘a – Aka
og‘ayni – O‘rtoq
og‘aynilik – O‘rtoqlik
og‘il – Molxona
og‘ilxona – Molxona
Og‘ir I
Og‘ir II
og‘ir – Qiyin
og‘ir bo‘lmoq – Yomonlashmoq
og‘irbo‘y – Homilador
Og‘irkarvon
og‘irlashmoq – Qiyinlashmoq
og‘irlashmoq – Yomonlashmoq
Og‘irlik
og‘iroyoq – Homilador
og‘irchilik – Qiyinchilik
og‘rimoq – Kasal bo‘lmoq
og‘riq – Azob
og‘riq – Kasal
og‘riqli – Azobli
og‘u – Zahar
og‘ulamoq – Zaharlamoq
og‘uli – Zaharli
og‘ush – Quchoq
Osh
osh – Ovqat
oshib-toshmoq – Ko‘paymoq I
Oshiq
oshiq – Ortiq
oshiq bo‘lmoq – Sevmoq
Oshiqlik
oshig‘ich – Shoshilinch
oshkor – Ma’lum
Oshmoq
oshmoq – Ko‘paymoq I
oshna – O‘rtoq
oshnachilik – O‘rtoqlik
osh-non – Ovqat
Oshqozon
oshufta – Oshiq
oshufta bo‘lmoq – Sevmoq
oshuftalik – Oshiqlik
oshyon – In
ochilmoq – Yorishmoq I
ochilmoq – Yorishmoq II
ochiq – Aniq
ochiqqo‘llik – Saxiylik
ochig‘i – To‘g‘risi
Ochko‘z
ochmoq – Tuzmoq I
ochofat – Ochko‘z
ochqich – Kalit
ochun – Dunyo
Ong

P

padar – Ota
pahlavon – Botir
pahlavon – Polvon
Pakana
Palaxmon
palidlik – Ablahlik
palla – Vaqt
palov – Osh
palovxonto‘ra – Osh
panalamoq – To‘smoq II
pana qilmoq – To‘smoq II
pand – Nasihat
pandavaqi – Anqov
Panshaxa
papalamoq – Ardoqlamoq
paqqos – Butunlay
paralich – Shol
parazit – Tekinxo‘r
pardalamoq – To‘smoq II
Pardoz
pardoz bermoq – Sayqallamoq
parranda – Qush
partav – Nur
parvardigor – Xudo
parvarishlamoq – Boqmoq
parvarish qilmoq – Boqmoq
Parvona
Parvona bo‘lmoq
parvosiz – Beparvo
parvoyi falak – Beparvo
parvoz qilmoq (etmoq) – Uchmoq
Parcha
parchalamoq – Maydalamoq
parcha-parcha qilmoq – Maydalamoq
Pasaymoq
pasaymoq – Sekinlashmoq
pasaymoq – Susaymoq
Past
pastkash – Ablah
pastkashlik – Ablahlik
Paxta I
Paxta II
pay – Hissa
paydar-pay –To‘xtovsiz
paydo bo‘lmoq – Tug‘ilmoq
Paykal
paykon – O‘q
paymanchak – Zina
paymona – Qadah
Paypoq
payqamoq – Sezmoq
Payraha
payt – Vaqt
payvasta – Tutash
payvasta bo‘lmoq – Tutash bo‘lmoq
Payg‘ambar
payg‘omchi – Payg‘ambar
pachava – Chatoq
pedagog – O‘qituvchi
pedagoglik – O‘qituvchilik
peshana (peshona) – Taqdir
Peshin
peshlavha – Sarlavha
peshob – Siydik
peshob qilmoq – Siymoq
Peshona
peshonaband – Peshonabog‘
Peshonabog‘
peshqadam – Ilg‘or
pidana (pudina) – Yalpiz
pillapoya – Zina
pinhona – Yashirincha

pinj – Quchoq
pirovard – Oxir II
pirpirak – Varrak
pismiq – Kamgap
pismoq – Bekinmoq
Piyoda
piyonista – Ichkilikboz
Piyoz
pishiq – Puxta
pishiq – Xasis
pishiq bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
pishiqlik – Xasislik
pishiqlik qilmoq – Xasislik qilmoq
picha – Birpas
picha – Ozgina
Pichan
pichir – Pichir-pichir
Pichirlamoq
Pichir-pichir
pichir-pichir qilmoq – Pichirlamoq
piching – Kinoya
pichingli – Kinoyali
plagiator – Ko‘chirmachi
pnevmoniya – Zotiljam
podachi – Molboqar
pok – Toza I
pok – Toza II
pokiza – Toza I
pokiza – Toza II
pokchi – Yuvg‘uchi
pol – Paykal
poliz – Paykal
Polvon
polvon – Kuchli
Popishak
Popuk
Pora
poralamoq – Maydalamoq
pora-pora qilmoq (etmoq) – Maydalamoq
Poraxo‘r
Poraxo‘rlik
pori – Go‘ng
porloq – Yorug‘
porloq bo‘lmoq – Yorishmoq I
Porox
portret – Surat
posbon – Qorovul
Poyabzal
poyintar – Soyintar
poylamoq – Kutmoq
poyma-poy – Poyintar-soyintar
poyon – Oxir I
poyon – Oxir II
poyon – Chegara
poyonsiz – Bepoyon
Poshna
poshshaxon – Asil
Pocha
Pochcha
Pul
pullamoq – Sotmoq
pul qilmoq – Sotmoq
Puxta
pushaymon – Afsus I
pushaymon bo‘lmoq – Afsuslanmoq
pushaymoq qilmoq – Afsuslanmoq
pushmon – Afsus I
Pushta
pushtan – Ayil
Puch
puchmoq – Xilvat
po‘k – Puch
po‘la – Puch
po‘pillatmoq – Urmoq
po‘pisa – Do‘q
po‘pisa qilmoq – Do‘q qilmoq
po‘rim – Olifta
po‘saxona – Ostona
po‘st – Qobiq
po‘stloq – Qobiq
po‘choq – Qobiq

Q

qabih – Ablah
qabihlik – Ablahlik
qabihlik – Yomonlik
qabihlik qilmoq – Yomonlik qilmoq
qabilida – Tarzda
Qabr
Qabriston
qad – Qomat
Qadah
qadahkash – Kosagul
qadahkashlik – Kosagullik
Qadam
qadamjo – Ziyoratgoh
Qadamoq
qadamoq – Ekmoq
qaddi-qomat – Qomat
qadim – Avval
qadim – Qadimgi
qadimdan – Avvaldan
Qadimgi
qadimgi – Avvalgi
qadimiy – Qadimgi
qadrdon – Aziz
qadrdon – Inoq
qadrdonlashmoq – Inoqlashmoq
qadrli – Aziz
qadrli – Hurmatli
qahr – Jahl
qahrlanmoq – Achchiqlanmoq
qahqaha – Kulgi
qahqaha otmoq (urmoq) – Kulmoq
Qalam
qalamkash – Yozuvchi
Qalampir
qalb – Ko‘ngil
Qalbaki
Qalbakilik
qaldiroq – Momaqaldiroq
Qalin
qalin – Inoq
qalinlashmoq – Inoqlashmoq
qallob – Firibgar
qalqmoq – Qo‘zg‘almoq
Qalqon
qaltiramoq – Titramoq
qaltiroq – Titroq
qaltis – Nozik III
qalt-qalt qilmoq (etmoq) – Titramoq
Qal’a
Qamal
qamal qilmoq – O‘ramoq II
qamalga olmoq – O‘ramoq II
Qamamoq
qamar – Oy
Qamish
Qamishzor
qamramoq – Qoplamoq
Qamoq
qamoqxona – Qamoq
qamti kelmoq – Yuzma-yuz bo‘lmoq
qandaydir – Allaqanday
qani – Koshki
qani edi – Koshki
qani endi – Koshki
qaniydi – Koshki
qanoatlanarli – Qoniqarli
qanoatlantirarli – Qoniqarli
qanor – Qop
qancha – Har qancha
qanchalar – Namuncha

qanchalik – Namuncha
qaqir-ququr – Ashqol-dashqol
qaqramoq – Qurimoq
qaqroq – Tashna
Qaqshamoq
qarab – Tomon IV
qarab – Yarasha
Qaram
Qarama-qarshi
qarama-qarshi – Aks
qarama-qarshi – Yuzma-yuz
Qarama-qarshilik
Qaramlik
Qaramoq
qaramoq – Boqmoq
qaramoq – Hisoblamoq
qaratqi – Qo‘riqchi
Qarash
qarashmoq – Yordamlashmoq
qardosh – Qarindosh
Qari
Qarimoq
Qarindosh
qariya – Chol
qariyb – Deyarli
qarol – Qul
qarol – Xizmatkor
qaror – Ahd
qarorsiz – O‘zgaruvchan
qarovsiz – Sabil
Qarsak
Qarsakbozlik
Qarsak chalmoq
qartaymoq – Qarimoq
qartang – Qari
Qarz
Qarzdor
Qarg‘a
Qarg‘amoq
Qarg‘ish
qarshi – Aks
Qarshilik
qarshilik – To‘siq II
Qasam
Qasam ichmoq
qasamyod – Qasam
qasamyod qilmoq – Qasam ichmoq
qasd – O‘ch
qasos – O‘ch
Qassob
qat – Marta
qataloq – So‘na
qatla – Marta
Qatnashmoq
Qatnashchi
qator – Saf
qatorasiga – Surunkasiga
qatra – Tomchi I
qatra – Tomchi II
Qatrang‘i
Qattiq
qattiq – Juda
qattiq – Xasis
qattiq bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
qattiqlik – Xasislik
qattiqlik qilmoq – Xasislik qilmoq
qattiqchilik – Qiyinchilik
qattol – Qotil
qayd qilmoq (yoki etmoq) – Yozmoq
qaynamoq – Jo‘shmoq
qaynoq – Qizg‘in
qayqi – Qiyshiq
qayramoq – Gijgijlamoq
qaysar – O‘jar
qaysarlik – O‘jarlik
qayta – Marta
qayta – Boshqatdan
qaytadan – Boshqatdan
qaytarmoq – Takrorlamoq
qaytish qilmoq – O‘lmoq

qaytmoq – Sekinlashmoq
qayt qilmoq – Qusmoq
qayg‘u – Tashvish
qayg‘u – G‘am
qayg‘udosh – Hamdard
qayg‘ulanmoq – Xafa bo‘lmoq
qayg‘uli – Xafa
qayg‘urmoq – Tashvishlanmoq
qayg‘urmoq – Xafa bo‘lmoq
qayg‘usiz – Betashvish
Qazimoq
qazo – O‘lim
qazo qilmoq – O‘lmoq
qashshoq – Kambag‘al
qashshoqlashmoq – Kambag‘allashmoq
qashshoqlik – Kambag‘allik
Qachongacha
qiblagoh – Ota
qiblanamo – Kompas
qidirmoq – Izlamoq
Qil
Qilich
qilmish – Ayb
Qilmoq
qiltiriq – Oriq
qilvir(i) – Ayyor
qimirlamoq – Qo‘zg‘almoq
qimizak – Nordon
qimmatli – Aziz
qimtinmoq – Tortinmoq
qinqaymoq – Qiyshaymoq
qing‘ir – Qiyshiq
Qir
qirmizi – Qizil
qirqmoq – Kesmoq I
qirqmoq – Kesmoq II
qirriq– Ayyor
Qirg‘oq
Qirg‘ovul
Qirchang‘i
qisim – Siqim
Qisiq
qisir – Bolasiz
qism – Parcha
qismat – Taqdir
qisqa – Kalta
qistalang – Shoshilinch
qistamoq – Majburlamoq
qitday – Ozgina
Qiyin
Qiyinlashmoq
Qiyinchilik
qiyiq – Belbog‘
qiyiq – Qisiq
qiyiq – O‘jar
qiyiqcha – Belbog‘
qiymat – Narx
qiymoq – Boplamoq
Qiynamoq
qiyofa – Ko‘rinish
qiyom – Peshin
Qiyomat
Qiyosiy
qiyoslamoq – Solishtirmoq
qiyos qilmoq – Solishtirmoq
Qiyqim
qiyqindi – Qiyqim
qiyqirmoq – Baqirmoq
Qiyg‘os
qiyg‘os – Shovqin
Qiyshaymoq
Qiyshiq
qiy-chuv (ko‘tarmoq) – Shovqin
qiy-chuv qilmoq – Shovqin solmoq
Qiz
qizaloq – Qiz
qizarishmoq – Aytishmoq
Qizil
qizilcha – Lavlagi

qizimoq – Isimoq
Qiziqmoq
qiziqchi – Masxaraboz I
qiziqchilik – Masxarabozlik I
qizg‘anmoq – Rashk qilmoq
qizg‘anch – Rashk
qizg‘anchiq – Rashk
qizg‘anchiq – Rashkchi
qizg‘anchiq – Xasis
qizg‘anchiq bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
qizg‘anchiqlik – Rashk
qizg‘anchiqlik – Xasislik
qizg‘anchiqlik qilmoq – Xasislik qilmoq
Qizg‘in
Qishloq
qichqirmoq – Baqirmoq
qishloqdosh – Hamqishloq
qobil – Yuvosh
Qobiliyat
Qobiliyatli
qobillik – Yuvoshlik
Qobiq
Qolip
qolmoq – Bosilmoq
Qomat
qomatdor – Gavdali
Qon
qondosh – Qarindosh
Qoniqarli
qoniqmoq – Qonmoq
Qonmoq
qontalash – Qizil
Qonun
qonxo‘r – Zolim
Qop
Qoplamoq
qopi (yoki qopu) – Eshik
qopqa – Darvoza
qopqon – Tuzoq
qoq – Quruq
qoq – Xuddi
qoqindiq – Aylanay
qoqsuyak – Oriq
qoqvosh – Xasis
qoralamoq – Yomonlamoq
qoralamoq – Yozmoq
Qoramag‘iz
qoraoli (qaroli) – Olxo‘ri
qoraparang – Qoramag‘iz
qorash – Qoramag‘iz
qorashirg‘ay – Qoramag‘iz
qoracha – Qoramag‘iz
Qorin
qorinbog‘ – Ayil
qoriq – Pushta
Qorong‘i
qorong‘i – Qorong‘ilik
qorong‘ilashmoq – Kechkirmoq
Qorong‘ilik
qorong‘i tushmoq – Kechkirmoq
qorong‘izor – Qorong‘ilik
Qorovul
Qotil
qotirmoq – Boplamoq
qov – Paxta II
qovjiramoq – Qurimoq
qovjiroq – Quruq
qovushmoq – Qo‘shilmoq
qoyil – Balli
qoyilmaqom – Yaxshi
qoyil qilmoq – Boplamoq
qoyillatmoq – Boplamoq
Qosh
qosh(ida) – Old(ida)
Qochoq
qochqin – Qochoq
qochqindi – Qochoq
qubba – Gumbaz
qubosh – Qo‘riqchi

qudrat – Kuch
qudrat – Qurb
Qul
qulamoq – Yiqilmoq
qulingiz – Kamina
qullik – Asirlik
qullik – Qaramlik
qulluq – Rahmat
qulqulum – Ochko‘z
qumrol – Qo‘ng‘ir
Qumg‘on
Qunt
qur – Marta
Qurb
qurbon bo‘lmoq – O‘lmoq
Qurimoq
qurmoq – Yaratmoq
Qurol
qursoq – Qorin
qurumsoq – Xasis
qurumsoq bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
qurumsoqlik – Xasislik
qurumsoqlik qilmoq – Xasislik qilmoq
Quruq
quruqshamoq – Qurimoq
qurg‘oq – Quruq
qurshamoq – Qoplamoq
qurshamoq – O‘ramoq II
qurshov – Atrof
qurshov – Qamal
qurshovga olmoq – O‘ramoq II
qurch – Qattiq
Qusmoq
qut – Baxt
qutlamoq – Tabriklamoq
qutlov – Tabrik
qutqarmoq – Bo‘shatmoq
qutqu – G‘ulg‘ula
qutqu solmoq – G‘ulg‘ula solmoq
Qutulmoq
quv – Ayyor
quvlamoq – Haydamoq I
quvmoq – Haydamoq I
quvnamoq – Sevinmoq
Quvnoq
quvonmoq – Sevinmoq
quvramoq – Qurimoq
quvvat – Kuch
quvvat – Qurb
quvvatsiz – Kuchsiz
quvvatsizlanmoq – Kuchsizlanmoq I
quvvatsizlanmoq – Kuchsizlanmoq II
quvvatsizlik – Kuchsizlik
quyi – Past
quyilamoq – Pasaymoq
quyruq – Dum
quyruq – Dumba
Quyon
quyonyurak – Qo‘rqoq
quyonyuraklik – Qo‘rqoqlik
Quyosh
Quyun
Qush
qushnoch – Folbin
quchmoq – Quchoqlamoq
Quchoq
Quchoqlamoq
Qo‘l
qo‘l – Imzo
qo‘lansa – Sassiq
qo‘lansimoq – Sasimoq
qo‘lbola – Yasama
qo‘ldosh – yordamchi
qo‘lro‘mol(cha) – Ro‘molcha
Qo‘mondon
qo‘msamoq – Sog‘inmoq
qo‘ndirmoq – Kiymoq
qo‘nish – Qo‘shni
Qo‘nj

Qo‘nmoq
qo‘noq – Mehmon
Qo‘ng‘ir
qo‘ng‘iroq – Jingalak
qo‘pol – Qo‘rs
qo‘qqisdan – To‘satdan
qo‘ra – Molxona
qo‘ra – Qo‘yxona
qo‘rimoq – Qo‘riqlamoq
Qo‘riqlamoq
Qo‘riqchi
qo‘riqchi – Qorovul
qo‘rqinch – Qo‘rquv
Qo‘rqinchli
qo‘rqmas – Botir
qo‘rqmaslik – Mardlik I
Qo‘rqmoq
Qo‘rqoq
Qo‘rqoqlik
Qo‘rquv
Qo‘rs
qo‘rg‘on – Qal’a
qo‘ton – Qo‘yxona
qo‘yib yubormoq – Bo‘shatmoq
qo‘yin – Quchoq
qo‘yindi – Qabr
qo‘yindi – Qabriston
qo‘ymoq – Bosilmoq
qo‘ymoq – To‘xtatmoq
Qo‘yxona
Qo‘zg‘almoq
Qo‘zg‘olon
qo‘sh – Juft
qo‘shaloq – Juft
Qo‘shilmoq
qo‘shin – Armiya
qo‘shiq – Ashula
qo‘shiq aytmoq – Kuylamoq I
qo‘shiqchi – Ashulachi
Qo‘shni
qo‘shoq – Juft
qo‘chqil – Qizil



rabot – Karvonsaroy
rafiq – Er
rafiqa – Xotin
rahbar – Boshliq
rahm – Ayov
Rahmat
rahmsiz – Ayovsiz
rahnamo – Boshliq
ramaqijon – Oriq
ranjimoq – Xafa bo‘lmoq
raqib – Dushman
raqib bo‘lmoq – Dushman bo‘lmoq
raqqos – O‘yinchi
raqqosa – O‘yinchi
raqs – O‘yin
raqs etmoq – O‘ynamoq
rasm – Odat
rasm – Surat
rasmiyatparast – Rasmiyatchi
rasmiyatparastlik – Rasmiyatchilik
Rasmiyatchi
Rasmiyatchilik
rasmchi – Suratchi
raso – Yetuk
raso bo‘lmoq – Yetuklashmoq
Rassom
rasul – Payg‘ambar
Rasululloh – Payg‘ambar
rasvo – Chatoq
rasvo bo‘lmoq – Yomonlashmoq
rasvolashmoq – Yomonlashmoq
rasvolik – Yomonlik
ravishda – Tarzda
ravnaq – Rivoj
ravona bo‘lmoq – Ketmoq
ravza – Jannat
ravshan – Aniq
ravshan – Ma’lum
ravshan – Yorug‘
ravshan bo‘lmoq – Ma’lum bo‘lmoq
ravshan bo‘lmoq – Yorishmoq I
ravshan bo‘lmoq – Yorishmoq II
ravshanlashmoq – Ma’lum bo‘lmoq
ravshanlashmoq – Yorishmoq I
ravshanlashmoq – Yorishmoq II
razil – Ablah
razillik – Ablahlik
razillik – Yomonlik
razillik qilmoq – Yomonlik qilmoq
razm solmoq – Qaramoq
rag‘batlanmoq – Ruhlanmoq
Rashk
Rashk qilmoq
Rashkchi
Rang
rang-barang – Rangli
rangdor – Rangli
rangin – Rangli
Rangli
rango-rang – Rangli
Rangpar
rangsiz – Rangpar
rang-tus – Rang
ra’no – Na’matak
ra’no – Chiroyli
ra’y – Istak
redaktor – Muharrir
Reja
rejalamoq – Rejalashtirmoq
Rejalashtirmoq

Rejali
Rejasiz
ribo – Sudxo‘rlik
rioya qilmoq – Amal qilmoq
Rivoj
Rivojlanmoq
rivoyat – Afsona
riyo – Ikkiyuzlamachilik
riyokor – Ikkiyuzlamachi
riyokorlik – Ikkiyuzlamachilik
riyokorlik – Samimiyatsizlik
riyozat – Qiyinchilik
rizolik – Rozilik
Rizq
rizq-nasiba – Rizq 1
rizvon – Jannat
rishva – Pora
rishvaxo‘r – Poraxo‘r
rishvaxo‘rlik – Poraxo‘rlik
robita – Munosabat
Rohat
rohat-farog‘at – Rohat
rohat qilmoq – Rohatlanmoq
Rohatlanmoq
rom – Fol
romchi – Folbin
romchilik – Folbinlik
rosa – Juda
Rost I
Rost II
rostakam – Rostdan
rostakamiga – Rostdan
Rostdan
Rostgo‘y
rosti – To‘g‘risi
Rostlamoq
rostchi – Rostgo‘y
royish – Yuvosh
royishlik – Yuvoshlik
rozi bo‘lmoq – Ko‘nmoq
Rozilik
rozilik bermoq – Ruxsat bermoq
rozilik olmoq – Ruxsat olmoq
rozilik so‘ramoq – Ruxsat so‘ramoq
rosh – Qirg‘oq
Ruh
ruhan – Ruhiy
Ruhiy
Ruhlanmoq
ruhoniy – Ruhiy
Ruxsat
Ruxsat bermoq (etmoq)
Ruxsat olmoq
Ruxsat so‘ramoq
Ruxsatnoma
Ruxsatsiz
ruxsor – Yuz
ro‘baro‘ kelmoq – Uchramoq I
Ro‘dapo
Ro‘molcha
ro‘baro‘ – Yuzma-yuz
ro‘baro‘ bo‘lmoq – Yuzma-yuz bo‘lmoq
ro‘para – Yuzma-yuz
ro‘y bermoq – Bo‘lmoq
ro‘zg‘or – Oila

S

Sabab
sababdan – Sababli
sababkor – Sababchi
Sababli
Sababchi
Sabil (savil)
Sabil qolmoq
sabo – Shabada
sabot – Chidam
sabzak – Qoramag‘iz
Sadaqa
sadaqachi – Tilanchi
sado – Ovoz
sadoq – O‘qdon
sadoqat – Vafo
sadoqatli – Vafodor
sadoqatsiz – Vafosiz
sadosiz – Ovozsiz
Saf
safar – Marta
safar – Sayohat
safro – O‘t III
Safsataboz
safsatachi – Safsataboz
sahifa – Bet
Sahifama-sahifa
sahro – Cho‘l
sak – It
sakillamoq – Daydimoq
Sakramoq
Saksovul
sal – Birpas
sal – Ozgina
salanglamoq – Daydimoq
Salla
sallamno – Balli
sallamno – Maqtov
sallox – Qassob
salloxxona – Kushxona
salohiyat – Qobiliyat
salohiyatli – Qobiliyatli
salom-alik qilmoq – Salomlashmoq
salomatlik – Sog‘lik
Salomlashmoq
samarador – Unumli
samarador bo‘lmoq – Unumli bo‘lmoq
samarali – Unumli
samarali bo‘lmoq – Unumli bo‘lmoq
samarasiz – Unumsiz
samarasiz bo‘lmoq – Unumsiz bo‘lmoq
Samimiyatsizlik
samo – Osmon
Samolyot
samum – Garmsel
sanamoq – Hisoblamoq
Sandiqsoz
sandiqchi – Sandiqsoz
sandiroqlamoq – Daydimoq
sanoq – Son
Sanoqli
sanoqsiz – Ko‘p
sanoch – Mesh
sanqi (sang‘i) – Daydi
sanqilik (sang‘ilik) – Daydilik
sanqimoq (sang‘imoq) – Daydimoq
sansanlamoq – Sensiramoq
sansiramoq – Sensiramoq
sanchmoq – Qadamoq
sanchmoq – Tiqmoq
saodat – Baxt

saodatli – Baxtli
sapchimoq – Sakramoq
saqar – Do‘zax
saqlamoq – Qo‘riqlamoq
sar – Bosh
sara – Asil
saraklamoq – Chayqamoq
sarak-sarak qilmoq – Chayqamoq
Saralamoq
Saranjom
Saranjomlamoq
saranjom qilmoq – Saranjomlamoq
saranjom-sarishta qilmoq – Saranjomlamoq
sarbast – Ozod
sarbon – Karvonboshi
Sarflamoq
sarf qilmoq – Sarflamoq
sargardon – Ovora
sarhad – Chegara
sarhisob qilmoq (yoki etmoq) – Yakunlamoq
sari – Tomon IV
sarimoy – Sariyog‘
Sariq
sariqso‘fiyon – Popishak
sariqcha – Tirsak
Sariyog‘
sarishta – Saranjom
sarkarda – Qo‘mondon
sarkash – O‘jar
sarkashlik – O‘jarlik
sarkor – Boshliq
Sarlavha
sarosimaga tushmoq – Gangimoq
sarosimalanmoq – Gangimoq
sarson – Ovora
sarson-sargardon – Ovora
sarvat – Boylik
sarxil – Asil
sarxillamoq – Saralamoq
sarxush – Mast I
sarxush – Mast II
sas – Ovoz
Sasimoq
Sassiq
sassiqpopishak – Popishak
sassiz – Ovozsiz
satang – Olifta
sath – Yuza
savalamoq – Urmoq
savamoq – Urmoq
Savat
savdo – Tashvish
savdoyi bo‘lmoq – Tentak bo‘lmoq
Savol
Saxiy
Saxiylik
saxovat – Saxiylik
saxovatli – Saxiy
saxovatlilik – Saxiylik
saxovatpesha – Saxiy
saxovatpeshalik – Saxiylik
Sayilgoh
sayis – Otboqar
sayisxona – Otxona
saylamoq – Saralamoq
Sayohat
sayohatchi – Sayyoh
sayoq – Daydi
sayoqlik – Daydilik
sayoqlik qilmoq – Daydimoq
Sayoz
Sayqallamoq
sayr – Sayohat
sayrbog‘ – Sayilgoh
sayr etmoq – Aylanmoq
sayrgoh – Sayilgoh
sayyod – Ovchi
Sayyoh
sayyor – Ko‘chma I
sazo – Jazo

sazo – Ovoz
sazoq – Saksovul
sag‘ir – Yetim
sag‘ir bo‘lmoq – Yetim bo‘lmoq
sag‘ir qolmoq – Yetim qolmoq
sag‘irlik – Yetimlik
Sehr
sehrboz – Sehrgar
Sehrgar
sehr-jodu – Sehr
sehrchi – Sehrgar
Sekin
sekin-asta – Sekin
Sekinlashmoq
sekund – Soniya
sel – Jala
selgimoq (sergimoq) – Qurimoq
selpimoq – Siltamoq
seltanlamoq – Gandiraklamoq
Semirmoq
Semiz
senlamoq – Sensiramoq
sen-menga bormoq – Achchiqlashmoq
Sensiramoq
Sep
sepkildor – Sepkilli
Sepkilli
sepmoq – Sochmoq
sepsilmoq – Susaymoq
sepsimoq – Susaymoq
serfayz – Fayzli
sergak – Sezgir
sergap – Ezma
sergap bo‘lmoq – Ezmalanmoq
sergaplik – Ezmalik
sergo‘sht – Go‘shtdor
sergo‘sht – Go‘shtli
serharakat – Ishchan
serhasham – Dang‘illama
serhosil – Hosildor
serishva – Nozli
serkarashma – Nozli
sermashaqqat – Qiyin
sermoy – Yog‘li
sernoz – Nozli
serob – Ko‘p
serob – Mo‘l
serobgarchilik – Mo‘lchilik
seroblashmoq – Ko‘paymoq I
serobchilik – Mo‘lchilik
Serraymoq
sersoqol – Soqolli
sersoya – Soyali
serunum – Hosildor
seruyqu – Uyquchi
Serxarajat
serxarj – Serxarajat
seryog‘ – Yog‘li
serg‘ayrat – Ishchan
serchiqim – Serxarajat
Sevgi
Sevgili
Sevinmoq
sevinchi – Suyunchi
Sevmoq
Sezgi
Sezgir
Sezmoq
sidqidildan – Astoydil
sidqidildan – Bajonidil
Sifatsiz
sihat – Sog‘lik
Silamoq
siljimoq-Qo‘zg‘almoq
silkitmoq – Siltamoq
silliqlamoq – Sayqallamoq
siloh – Qurol
Siltamoq
simillamoq – Qaqshamoq
simirmoq – Ichmoq I
sim-siyo(h) – Qorong‘i
simustun – Simyog‘och

Simyog‘och
sinoat – Voqea
sinoq – Sinov
Sinov
sin solmoq – Qaramoq
Sinchli
sinchkor – Sinchli
sipar – Qalqon
sipehr – Osmon
sipo – Og‘ir II
sipolik – Og‘irlik
sipqarmoq – Ichmoq I
sipqirmoq – Ichmoq I
sipqormoq – Ichmoq I
siqilmoq – Xunob bo‘lmoq
Siqim
sira – Hech
sirasi – To‘g‘risi
sirasiga – Surunkasiga
sirkor – Sirchi
Sirpanmoq
Sirpanchiq
Sirt
sirt – Yuza
sirg‘anmoq – Sirpanmoq
sirg‘anchiq – Sirpanchiq
Sirchi
sitmoq – So‘kmoq
Siydik
siylamoq – Hurmat qilmoq
siyliq – Mukofot
siylov – Mukofot
siymo – Yuz
Siymoq
siyna – Ko‘krak I
siyna – Ko‘krak II
siyna – Ko‘ngil
siyoh – Ko‘rinish
siyosat – Do‘q
siyosat qilmoq – Do‘q qilmoq
siypalamoq – Silamoq
siypamoq – Silamoq
siyqa – Sayoz
Sizlamoq
sizlamoq – Qaqshamoq
sizlovuq – Sizlog‘ich
Sizlog‘ich
sizsiramoq – Sizlamoq
singalamoq – Qaramoq
singari – Kabi
sobiq – Avvalgi
sodda – Oddiy
sodiq – Vafodor
sodiqlik – Vafo
sodir bo‘lmoq – Bo‘lmoq
sof – Toza II
sof – Toza III
sohib – Ega
sohibjamol – Chiroyli
sohil – Qirg‘oq
sokin – Tinch I
sokin – Tinch II
sokinlik – Tinchlik I
sokinlik – Tinchlik II
Soliq
solig‘liq – To‘shog‘liq
solishmoq – Urishmoq
solishtirma – Qiyosiy
Solishtirmoq
sollanmoq – Tebranmoq
solmoq – Tiqmoq
solmoq – To‘shamoq
solmoq – Urmoq
solg‘it – Soliq
Son
Soniya
sonsiz – Ko‘p
Sop
sop bo‘lmoq – Tugamoq
soplamoq – Tugatmoq III
sop qilmoq – Tugatmoq I
sop qilmoq – Tugatmoq II

soqiy – Kosagul
soqiylik – Kosagullik
soqoldor – Soqolli
Soqolli
Soqov
soqqa – Pul
soqchi – Qorovul
Sotmoq
Sotqin
sovuq – Xunuk
sovuqqon – Beparvo
Sovg‘a
sovg‘a-salom – Sovg‘a
soxt – Qomat
soxta – Qalbaki
soxtalik – Qalbakilik
soxtalik – Samimiyatsizlik
soxt-sumbat – Qomat
Soya
soyador – Soyali
Soyali
soyapar(var) – Dangasa
soyapar(var) bo‘lmoq – Dangasa bo‘lmoq
soyapar(var)lik – Dangasalik
Soz
soz – Qamish
soz – Yaxshi
Sozanda
sozliq – Qamishzor
sozloq – Qamishzor
sozchi – Sozanda
Sog‘aymoq
sog‘i – Qo‘nj
Sog‘inmoq
sog‘inmoq – Istamoq
Sog‘lik
Sochiq
Sochmoq
stolba – Simyog‘och
Subut
subutsiz – Betayin
Sudxo‘rlik
Suhbatdosh
Suhbatlashmoq
suhbat qilmoq – Suhbatlashmoq
sukunat – Tinchlik I
suldar – Gavda
sulgun – Qirg‘ovul
sulloh – Bezbet
sullohlik – Bezbetlik
suluk – Chiroyli
suluv – Chiroyli
sumbat – Qomat
sun’iy – Qalbaki
sun’iylik – Qalbakilik
supraqoqdi – Kenja
Supurgi
suq – Kinna
suq – Ochko‘z
suq(a)toy – Ochko‘z
suqmoq – Tiqmoq
sur – Quruq
sur – Bezbet
Surat
suratda – Tarzda
suratkash – Suratchi
suratkash – Rassom
Suratchi
surbet – Bezbet
surlik – Bezbetlik
surmoq – Ketmoq
suron – Shovqin
sursat – Soliq
surtki – Sochiq
Surunkasiga
surunkasiga – To‘xtovsiz
Susaymoq
susaymoq – Sekinlashmoq
sust – Og‘irkarvon
sust – Sekin
sustkash – Og‘irkarvon

sustkashlik qilmoq – Imillamoq
sustlashmoq – Imillamoq
sustlashmoq – Sekinlashmoq
sutrang – Oq
suveren – Ozod
suverenitet – Ozodlik
suvlamoq – Ho‘llamoq
suvsamoq – Chanqamoq
suvsiramoq – Chanqamoq
suvsoq – Tashna
suvsoq bo‘lmoq – Chanqamoq
suxan – So‘z
Suxandon
suxangar – Suxandon
suxanvar – Suxandon
Suyak
Suyaksiz
suyanmoq – Asoslanmoq
suymoq – Sevmoq
suyukli – Sevgili
suyunmoq – Sevinmoq
Suyunchi
Suzma
Sug‘urmoq
So‘fi
So‘kmoq
so‘l – Chap
so‘liq – So‘lg‘in
so‘liqlik – So‘lg‘inlik
so‘lish olmoq – Nafas olmoq
so‘l-u sog‘– Atrof
So‘lg‘in
So‘lg‘inlik
So‘na
so‘niqlik – So‘lg‘inlik
so‘nmoq – O‘chmoq
so‘qir – Ko‘r
so‘qishmoq – Urishmoq
so‘qmoq – Urmoq
so‘qqabosh – Kimsasiz
so‘rab-surishtirmoq – So‘ramoq
So‘ramoq
so‘ramoq – Boshqarmoq
so‘rashmoq – Salomlashmoq
so‘ri – Chorpoya
so‘roq – Savol
so‘roqlamoq – So‘ramoq
so‘roq qilmoq – Tergov qilmoq
so‘roqsiz – Ruxsatsiz
so‘rraymoq – Serraymoq
so‘tak – Lapashang
so‘tmoq – So‘kmoq
so‘ylamoq – So‘zlamoq
So‘z
so‘zamol – Suxandon
so‘zan – Nina
so‘zanak – Ninachi
so‘zboshi – Kirish
So‘zlamoq
so‘zlik – Lug‘at
so‘zsiz – Albatta
so‘g‘in – Keyin
so‘g‘on – Piyoz
so‘ng – Keyin I
so‘ng – Keyin II
so‘ng – Oxir II
so‘ngak – Suyak
so‘nggi – Oxirgi
so‘nggi – Keyingi II
so‘ngra-Keyin I
so‘ngra – Keyin II

T

taaddi – Zulm
taajjub – Hayronlik
taajjublanarli – Ajab
taajjublanmoq – Ajablanmoq
taajjubli – Ajab
taalluq – Aloqa
taalluqdor qilmoq – Uylantirmoq
taalluqli – Aloqador
taassuf – Afsus I
taassuf – Afsus II
taassuflanmoq – Afsuslanmoq
tabla – Otxona
Tabrik
Tabriklamoq
tabrik qilmoq – Tabriklamoq
tadbir – Chora
tadbirkor – Ishbilarmon
tadbirkorlik – Ishbilarmonlik
tadorik – Tayyorgarlik
Tadqiq qilmoq (etmoq)
taffot – Garmsel
tafovut – Farq
tafovutli – Farqli
tafriq(a) – Farq
taft – Harorat
taftish qilmoq – Tekshirmoq III
tahammul – Chidam
tahammul qilmoq – Chidamoq
tahdid – Do‘q
tahlika – Xavf
tahlikali – Xavfli
tahlil qilmoq (yoki etmoq) – Tadqiq qilmoq (etmoq)
tahsin – Maqtov
tajang – Asabiy
takabbur – Manman
takabburlanmoq – Kerilmoq
takabburlik – Manmanlik
taklif qilmoq – Aytmoq II
takomillashmoq – Yetuklashmoq
takomil topmoq – Yetuklashmoq
takror – Yana
Takrorlamoq
talafot – Zarar
talant – Qobiliyat
talantli – Qobiliyatli
talay – Ko‘p
talashmoq – Bahslashmoq
talmovsiramoq – Gangimoq
talpanglamoq – Tebranmoq
taltanglamoq – Tebranmoq
tal’at – Yuz
tamanno – Noz
tamiz – Fahm
tamom – Bas
tamom – Butunlay
tamoman – Butunlay
tamom bo‘lmoq – Tugamoq
tamomi – Hamma
tamomila – Butunlay
tamomlamoq – Bitirmoq
tamomlamoq – Tugatmoq I
tamomlamoq – Tugatmoq II
tamomlamoq – Tugatmoq III
tamom qilmoq – Tugatmoq I
tamom qilmoq – Tugatmoq II
tamom qilmoq – Tugatmoq III
tamom qilmoq – Bitirmoq
tamtam – Kelishgan
tamug‘ – Do‘zax

tamg‘a – Belgi
tan – Hissa
tan(a) – Badan I
tan(a) – Badan II
tanazzul – Inqiroz
tanbal – Dangasa
tanbal bo‘lmoq – Dangasa bo‘lmoq
tanballashmoq – Dangasa bo‘lmoq
tanballik – Dangasalik
tanballik qilmoq – Dangasalik qilmoq
Tanbeh
tanho – Faqat
tanho – Birdan-bir
tanho – Yolg‘iz
tanho bo‘lmoq – Yolg‘iz bo‘lmoq
tanholik – Yolg‘izlik
taniq – Belgi
taniqli – Atoqli
tanlamoq – Saralamoq
tanmahram – Er
tanovul qilmoq – Yemoq
tanqis – Noyob
tanqislik – Yetishmovchilik
tanti – Mard
tanti – Saxiy
tantilik – Mardlik II
taom – Ovqat
taomil – Odat
taomlanmoq – Yemoq
tappot – Garmsel
Taqdir
taqir – Hech
taqovul – Loyiq
taqqoslama – Qiyosiy
taqqoslamoq – Solishtirmoq
taqrir – Xat
Taqsimlanmoq
taqsim qilmoq – Taqsimlanmoq
taqchil – Noyob
taraddud – Tayyorgarlik
taraf – Tomon I
taraf – Tomon II
taraf – Tomon III
taraf – Tomon IV
tarannum qilmoq (etmoq) – Kuylamoq II
taraqqiy – Rivoj
taraqqiyot – Rivoj
taraqqiy qilmoq (etmoq) – Rivojlanmoq
tarbiyali – Odobli
tarbiyasiz – Odobsiz
tarbiyasizlik – Odobsizlik
tarbiyasizlik qilmoq – Odobsizlik qilmoq
tariqa – Tarzda
Tarjima
Tarjima qilmoq
tarjimachi – Tarjimon I
tarjimachilik – Tarjimonlik
Tarjimon I
Tarjimon II
Tarjimonlik
Tarjimonlik qilmoq
tarkidunyochilik – Zohidlik
tarona – Kuy
tarroh – Me’mor
tarsaki – Shapaloq
tarsakilamoq – Shapaloqlamoq
tarsaki tortmoq – Shapaloqlamoq
tarsaki tushirmoq – Shapaloqlamoq
tartib qilmoq – Tuzmoq II
tartibli – Rejali
tartibli – Saranjom
tartibga solmoq (keltirmoq) – Saranjomlamoq
tartibsiz – Rejasiz
tarxash – O‘jar
tarxashlik – O‘jarlik
Tarzda

tasadduq – Aylanay
tasalli – Taskin
tasanno – Balli
Taskin
taslim qilmoq (etmoq) – Yengmoq
tasqara – Xunuk
tasvir – Surat
tavallo – Iltimos
tavkargir – Cho‘talchi
taxlitda – Tarzda
taxmin – Chama
Taxminiy
taxmin qilmoq – Chamalamoq
taxt – Tayyor I
taxt – Tayyor II
taxt bo‘lmoq – Tayyor bo‘lmoq
taxtlamoq – Tayyorlamoq
taxt qilmoq – Tayyorlamoq
tayanmoq – Asoslanmoq
tayin – Albatta
tayin qilmoq (etmoq) – Rejalashtirmoq
tayinsiz – Betayin
tayinsiz – Noaniq
tayr – Qush
tayxar (toyxar) – Xo‘tik
Tayyor I
Tayyor II
Tayyor bo‘lmoq
tayyor qilmoq – Tayyorlamoq
tayyora – Samolyot
Tayyorgarlik
tayyorgarchilik – Tayyorgarlik
Tayyorlamoq
Tayyorlanmoq
tayyorlik – Tayyorgarlik
tag‘in – Yana
tash – Sirt
tashakkur – Rahmat
tashkil qilmoq (yoki etmoq) – Tuzmoq I
tashlamoq – To‘shamoq
tashlamoq – To‘xtatmoq
tashlashmoq – Urishmoq
Tashna
Tashna bo‘lmoq
tashna bo‘lmoq – Chanqamoq
Tashnalik
tashqari – Boshqa II
tashrif buyurmoq – Kelmoq
Tashvish
tashvish – G‘am
tashvish qilmoq – Tashvishlanmoq
Tashvishlanmoq
tashvishsiz – Tinch II
tazarv – Qirg‘ovul
tang – Shoshilinch
tangri – Xudo
ta’b – Istak
ta’m – Maza
ta’mli – Shirin I
ta’msiz – Bemaza
Ta’na
ta’na-dashnom – Ta’na
ta’na-mazammat – Ta’na
Ta’na qilmoq
ta’viya – Xunuk
ta’zir – Jazo
Tebranmoq
tegish – Hissa
tegishli – Aloqador
tegishmoq – Hazillashmoq
tegishqoq – Hazilkash
tegra – Atrof
tek – Tinch I
tek bo‘lmoq – Tinchimoq
tekintomoq – Tekinxo‘r
Tekinxo‘r
tekis – Qiyg‘os
tekshirmoq – Tadqiq qilmoq (etmoq)

Tekshirmoq I
Tekshirmoq II
Tekshirmoq III
telba – Ahmoq
telba bo‘lmoq – Tentak bo‘lmoq
telba-teskari – Poyintar-soyintar
tentak – Ahmoq
Tentak bo‘lmoq
tentimoq – Daydimoq
tentiraklamoq – Daydimoq
tentiramoq – Daydimoq
tepalik – Qir
teran – Chuqur
tergamoq – Tekshirmoq I
tergamoq – Tergov qilmoq
Tergov qilmoq
termilmoq – Qaramoq
termoq – Saralamoq
ters – Aks
ters – Qo‘rs
tersfe’l – Qo‘rs
teskari – Aks
Tetik
tetik bo‘lmoq – Tetiklashmoq
tetiklanmoq – Tetiklashmoq
Tetiklashmoq
tevarak – Atrof
tevat – It
Tez
tez – Darrov
tezak – Go‘ng
tezda(n) – Darrov
Tezlamoq
tezlamoq – Gijgijlamoq
tezlikda – Darrov
Teng I
Teng II
Teng bo‘lmoq
Tengdosh
Tengdosh bo‘lmoq
teng-hamqur – Tengdosh
tengqur – Tengdosh
tengqur bo‘lmoq – Tendosh bo‘lmoq
teng-tush (teng-to‘sh) – Tengdosh
teng-tush bo‘lmoq (teng-to‘sh bo‘lmoq) – Tendosh bo‘lmoq
Tik
tikka – Tik
tiklamoq – Rostlamoq
tiklashmoq – Aytishmoq
tikmoq – Ekmoq
Til
tilamoq – Istamoq
Tilanchi
tiliklamoq – Tilimlamoq
Tilimlamoq
tilim qilmoq – Tilimlamoq
tilim-tilim qilmoq – Tilimlamoq
tilkalamoq – Maydalamoq
tilka-tilka qilmoq (etmoq) – Maydalamoq
tilla (tillo) – Oltin
tilmoch – Tarjimon I
tilmochlik – Tarjimonlik
tilmochlik qilmoq – Tarjimonlik qilmoq
tilsiz – Soqov
tilyog‘lama – Laganbardor
tilyog‘lamalik – Laganbardorlik
tilyog‘lamachi – Laganbardor
tilyog‘lamachilik – Laganbardorlik
timdalamoq – Yulmoq
tin – Nafas
tinimsiz – To‘xtovsiz
tinmoq – Bosilmoq
tinmoq – Tinchimoq
tin olmoq – Nafas olmoq
Tinch I
Tinch II
tinch bo‘lmoq – Tinchlanmoq

Tinchimoq
tinchimoq – Tinchlanmoq
Tinchlanmoq
tinchlanmoq – Tinchimoq
Tinchlik I
Tinchlik II
tinchlik-osoyishtalik – Tinchlik I
tinch-osoyishta – Tinch I
tinchsizlanmoq – Bezovtalanmoq
tip – Tur
Tiqmoq
tir – O‘q
tirdon – O‘qdon
Tirik
tiriktovon – Boshog‘riq
tirikchilik – Turmush
tirish – Ajin
tirishmoq – Urinmoq
tirishqoq – Ishchan
tirjaymoq – Jilmaymoq
tirnoqcha – Hech
tirriq – G‘irrom
Tirsak
tirg‘anmoq – Sirpanmoq
tirg‘anchiq – Sirpanchiq
titkilamoq – Titmoq
Titmoq
Titramoq
Titroq
tixir – O‘jar
tixirlik – O‘jarlik
tiyrak – Sezgir
tiyrak – Tetik
tiyrak bo‘lmoq – Tetiklashmoq
tiyraklashmoq – Tetiklashmoq
tig‘iz – Qalin
tig‘iz – Shoshilinch
tinglamoq – Eshitmoq
toabad – Abadiy
tob – Sog‘lik
tob bermoq – Chidamoq
tobe – Qaram
tobelik – Qaramlik
toifa – Tur
tokay(gacha) – Qachongacha
tole – Baxt
toleli – Baxtli
tolesiz – Baxtsiz
toliqmoq – Charchamoq
tolmoq – Charchamoq
toltush – Peshin
tomir – O‘rtoq
Tomon I
Tomon II
Tomon III
Tomon IV
tomoq – Ovqat
tomoshabog‘ – Sayilgoh
Tomchi I
Tomchi II
tonqa (tanqa) – Qumg‘on
topqir – Marta
toq – Gumbaz
toqat – Chidam
toqatli – Chidamli
toqat qilmoq – Chidamoq
toqatsizlanmoq – Bezovtalanmoq
toqatsizlik – Bezovtalik
tor-mor qilmoq (etmoq) – Yengmoq
Tortinmoq
tortiq – Sovg‘a
tortishmoq – Bahslashmoq
tortishuv – Bahs
tortmoq – Ichmoq II
tot – Maza
totli – Shirin I
totli – Shirin II
totmoq – Yemoq
totsiz – Bemaza

totuv – Ahil
totuv – Inoq
totuvlashmoq – Inoqlashmoq
tovar – Mol
tovlamachi – Firibgar
tovoq – Lagan
tovush – Ovoz
tovushqon – Quyon
tovushsiz – Ovozsiz
toyinmoq – Sirpanmoq
toymoq – Sirpanmoq
toyg‘anoq – Sirpanchiq
toyg‘oq – Sirpanchiq
Toza I
Toza II
Toza III
toza – Juda
tosh – Qattiq
toshdaraxt – Qatrang‘i
toshoyna – Oyna
tuban – Past
tubanlamoq – Pasaymoq
tubanlik – Ablahlik
tufayli(dan) – Sababli
tugallamoq – Bitirmoq
Tugamoq
tugatmoq – Bitirmoq
Tugatmoq I
Tugatmoq II
Tugatmoq III
tugatmoq – Yakunlamoq
tuhfa – Sovg‘a
Tuhmat
Tuhmat qilmoq
Tuhmatchi
tuk – Qil
tul – Beva
tulki – Ayyor
tullak – Ayyor
tulpor – Ot II
tumtaroqli – Balandparvoz
tumshuq – Burun
tun – Kecha
tund – Qo‘rs
tungi – Kechki II
tuppa-tuzuk – Yaxshi
Tur
tur – Ket
turarjoy – Uy
turbat – Qabr
turist – Sayyoh
turli – Farqli
turma – Qamoq
Turmush
turq – Ko‘rinish
turq – Yuz
turush – Nordon
turg‘un – O‘troq
tus – Ko‘rinish
tus – Rang
tusamoq – Istamoq
tusmol – Chama
tusmoliy – Taxminiy
tusmollamoq – Chamalamoq
tusmol qilmoq – Chamalamoq
tustovuq – Qirg‘ovul
Tutash
Tutash bo‘lmoq
tutinmoq – Boshlamoq
Tutmoq
tutmoq – Qoplamoq
tutqa – Sop
tutqi – Sop
tutqich – Sop
tutqun – Asir
tutqunlik – Asirlik
Tutun
tuturuqsiz – Betayin
Tuxum
tuymoq – Sezmoq

tuyqusdan (tuyqus, tuyuqsindan) – To‘satdan
tuyg‘u – Sezgi
tuyg‘un – Sezgir
tuzalmoq – Sog‘aymoq
tuzatmoq – Davolamoq
Tuzmoq I
Tuzmoq II
Tuzoq
tuzuk – Qonun
tuzuk – Yaxshi
tuzuk – Bo‘pti
tug‘– Bayroq
tug‘dona – Qatrang‘i
Tug‘ilmoq
tug‘ishgan – Qarindosh
tush – Peshin
tushirmoq – Urmoq
tushirmoq – Yemoq
tushmoq – Bo‘shamoq
tushum – Foyda II
Tushunmoq
tushunmoq – Hisoblamoq
to‘da – To‘p I
to‘da – To‘p II
to‘dalamoq – Yig‘moq
to‘fon – Shamol
to‘kin – Mo‘l
to‘kinlik – Mo‘lchilik
to‘kin-sochin – Mo‘l
to‘kin-sochinlik – Mo‘lchilik
to‘kinchilik – Mo‘lchilik
to‘kis – Bekam-ko‘st
to‘kis – To‘liq
to‘kma – Ziyofat
To‘la
to‘la – Atroflicha
to‘la – Semiz
to‘la – To‘liq
to‘la (to‘liq) – Bekam-ko‘st
to‘la-to‘kis – Atroflicha
to‘la-to‘kis – Bekam-ko‘st
to‘la-to‘kis – To‘liq
To‘liq
to‘liq – Atroflicha
to‘liq – To‘la
To‘liqsiz
to‘lishmoq – Semirmoq
to‘nbichar – Qiz
To‘p I
To‘p II
to‘plamoq – Yig‘moq
to‘polon – Janjal
to‘potar – Peshin
to‘ppa-to‘g‘ri – To‘g‘ridan to‘g‘ri
To‘qimoq
to‘qishtirmoq – Urishtirmoq II
to‘qnashmoq – Uchramoq I
to‘qol – Shoxsiz
to‘ra – Rasmiyatchi
to‘ralik – Rasmiyatchilik
to‘ramoq – Tug‘ilmoq
to‘rachilik – Rasmiyatchilik
to‘rs – Qo‘rs
to‘rsiq – Mesh
to‘rva – Qop
to‘rvaqoqdi – Kenja
To‘satdan (to‘sat, to‘sindan)
To‘siq I
To‘siq II
to‘siq – Qarshilik
To‘siq bo‘lmoq
to‘siqlik – Qarshilik
to‘siqlik – To‘siq II
To‘smoq I
To‘smoq II
to‘sqin – Qarshilik
to‘sqin – To‘siq II
to‘sqinlik – Qarshilik
to‘sqinlik – To‘siq II

to‘sqovul – Qorovul
to‘xtam – Ahd
to‘xtamga kelmoq – Ahd qilmoq
to‘xtamoq – Bosilmoq
To‘xtatmoq
To‘xtovsiz
to‘ymoq – Qonmoq
to‘zim – Chidam
to‘zimli – Chidamli
to‘zon – Chang
to‘g‘namoq – Qadamoq
to‘g‘onoq – Qarshilik
to‘g‘onoq – To‘siq II
to‘g‘onoq bo‘lmoq – To‘siq bo‘lmoq
To‘g‘ri
to‘g‘ri – Rost I
to‘g‘ri – Rost II
to‘g‘ri – Tik
to‘g‘ri – To‘g‘ridan to‘g‘ri
To‘g‘ridan to‘g‘ri
to‘g‘rilamoq – Rostlamoq
to‘g‘ri-noto‘g‘ri – Yolg‘on I
To‘g‘risi
to‘g‘riso‘z – Rostgo‘y
to‘sh – Ko‘krak II
to‘shakxona – Yotoq
To‘shamoq
To‘shog‘liq
to‘ng – Qo‘rs
to‘ngmoq – Muzlamoq

U

u-bu – Alay-balay
udarnik – Ilg‘or
uddaburon – Abjir
uddalamoq – Eplamoq
udda qilmoq – Eplamoq
udum – Odat
ujmoh (uchmoh) – Jannat
ulfat – O‘rtoq
ulgi – O‘rnak
ulgi olmoq – O‘rnak olmoq
ulkan – Katta
ulkanlashmoq – Kattalashmoq
ulkanlik – Kattalik
uloqtirmoq – Otmoq
ulus – Xalq
ulug‘ – Katta
ulug‘lashmoq – Kattalashmoq
ulug‘lik – Kattalik
ulush – Hissa
ulg‘aymoq – O‘smoq
ummon – Okean
Umr
umrbod – Abadiy
umrdosh – Er
umrguzaronlik qilmoq – Yashamoq
Umumiy
umumiy bo‘lmoq – Umumiylashmoq
Umumiylashmoq
Umumiylik
un – Ovoz
unamoq – Ko‘nmoq
unda-bunda – Ba’zan
unmoq – Ko‘karmoq
unnamoq – Urinmoq
unsiz – Ovozsiz
unumdor – Hosildor
unumdor – Unumli
Unumli
unumli – Hosildor
Unumli bo‘lmoq
Unumsiz
Unumsiz bo‘lmoq
uqmoq – Tushunmoq
uqubat – Azob
uqubatli – Azobli
uquv – Fahm
uquv – Qobiliyat
uquvli – Qobiliyatli
urf – Odat
urf-odat – Odat
Urinmoq
urinchoq – Ishchan
Urishmoq
urishmoq – Urush qilmoq
Urishqoq
Urishtirmoq I
Urishtirmoq II
Urmoq
urmoq – Ichmoq II
urmoq – Yemoq
urug‘ – Qarindosh
Urush
Urush qilmoq
urchimoq – Ko‘paymoq I
urchimoq – Ko‘paymoq II
Usta
Ustalik
ust-bosh – Kiyim
ustomon – Ayyor
ustoz (ustod) – O‘qituvchi

ustozlik – O‘qituvchilik
ustun – Afzal
ustun kelmoq – Yengmoq
ustunlik – Afzallik
ustuxon – Suyak
uvada – Juldur
uvvalo – Astoydil
uvvalo – Juda
Uy
uy – Oila
uy – Xona
uy-joy – Uy
uy-joyli – Uyli
uy-joyli bo‘lmoq – Uyli bo‘lmoq
uya – In
Uyalmoq
Uyat
uyat-andisha – Uyat
uyatli – Badnom
uyatli bo‘lmoq – Uyalmoq
uyatmoq – Uyalmoq
uyatsiz – Bezbet
uydirma – Afsona
uydirma – Yolg‘on II
uydirmachi – Yolg‘onchi
uylamoq – Uylantirmoq
Uylanmoq
Uylantirmoq
Uyli
Uyli bo‘lmoq
uyli qilmoq – Uylantirmoq
uymalanmoq – O‘ralashmoq
uymalashmoq – O‘ralashmoq
uymoq – Yig‘moq
uyqusiz – Uyg‘oq
Uyqusiz bo‘lmoq
Uyqusizlik
uyquchan – Uyquchi
Uyquchi
uyum – To‘p I
uyum – To‘p II
uyurma – Quyun
uyushma – Jamoa
Uyg‘oq
uzatmoq – Kuzatmoq
Uzaymoq
uzilmoq – O‘lmoq
uzluksiz – To‘xtovsiz
Uzoq I
Uzoq II
Uzoq bo‘lmoq
Uzoq qilmoq
uzoq qolmoq – Kechikmoq
Uzoqda
Uzoqdagi
Uzoqdan
uzoqib ketmoq – Kechikmoq
uzoqlamoq – Uzoqlashmoq
Uzoqlashmoq
Uzoqlik
Uzoqlik qilmoq
uzoqmoq – Kechikmoq
uzoqmoq – Uzoqlashmoq
uzor – Yuz
uzr – Kechirim
uzrli – Kechirimli
uzun – Novcha
uzunlashmoq – Uzaymoq
Uzuq
uzuq-yuluq – Uzuq
ushlamoq – Tutmoq
Uchmoq
uchoq – Samolyot
uchqur – Chopqir
Uchramoq I
Uchramoq II
uchramoq – Chalinmoq
uchrashuv – Visol
uchuniq – Kasallik I
uchunmoq – Kasal bo‘lmoq



Vafo
Vafodor
vafoli – Vafodor
Vafosiz
vafot – O‘lim
vafot etmoq – O‘lmoq
vahima – Qo‘rquv
vahimali – Qo‘rqinchli
vaholanki – Holbuki
vahshat – Qo‘rquv
Vahshiy
vahshiy – Yovuz
Vahshiylarcha
vahshiylik – Yovuzlik
vahshiyona – Vahshiylarcha
vaj – Bahona
vaj – Sabab
vaj-karson – Bahona
vaj-karson – Sabab
vajh – Sabab
vajidan – Sababli
vajohat – Ko‘rinish
vakillamoq – Hurmoq
valad – Haromi
valaqlamoq – Aljimoq
valdiramoq – Aljimoq
valiy – Avliyo
vaqillamoq – Aljimoq
Vaqt
vaqti-vaqti bilan – Ba’zan
vaqtixush – Xursand
vaqtixushlik – Xursandlik
vaqtichog‘ – Xursand
vaqtichog‘lik – Xursandlik
vaqtli – Erta
varajalamoq – Titramoq
varaja qilmoq – Titramoq
varaq – Bet
Varrak
varvarak – Varrak
vasl – Visol
Vatan
vatandosh – Yurtdosh
Vayrona
vaysamoq – Aljimoq
vaza – Guldon
Vazifa
Vaziyat
vazmin – Og‘ir I
vazmin – Og‘ir II
vazminlik – Og‘irlik
Va’da
va’da – Ahd
va’dalashmoq – Ahdlashmoq
vertikal – Tik
vidolashmoq – Xayrlashmoq
Vijdon
Vijdonli
Vijdonsiz
vino – Ichkilik
visir-visir – G‘iybat
visir-visir qilmoq – G‘iybat qilmoq
Visol
voh – Voy
volida – Ona
Voqea
voqe bo‘lmoq – Bo‘lmoq
voqif – Xabardor
voqif bo‘lmoq – Xabardor bo‘lmoq
voqif qilmoq (etmoq) – Xabar qilmoq

voris – Merosxo‘r
vosil bo‘lmoq – Erishmoq
vovullamoq – Hurmoq
Voy
Voyvoylamoq
voya – Balog‘at
voydod – Voy
voylamoq – Voyvoylamoq
vujud – Badan I
vujudga keltirmoq – Yaratmoq

X

Xabar
xabar bermoq – Xabar qilmoq
Xabardor
Xabardor bo‘lmoq
xabarlamoq – Xabar qilmoq
Xabar qilmoq
xabar topmoq – Xabardor bo‘lmoq
xabardor qilmoq – Xabar qilmoq
Xafa
Xafa bo‘lmoq
xafagarchilik – Xafalik
xafalanmoq – Xafa bo‘lmoq
xafalashmoq – Achchiqlashmoq
Xafalik
xafachilik – Xafalik
xalos bo‘lmoq – Qutulmoq
xalos qilmoq (etmoq) – Bo‘shatmoq
xaloyiq – Xalq
Xalq
xalta – Qop
xamircha – Na’matak
xanda – Kulgi
xarajat qilmoq – Sarflamoq
xarjlamoq – Sarflamoq
xarj qilmoq – Sarflamoq
xaroba – Vayrona
xas – Pichan
Xasis
Xasis bo‘lmoq
Xasislik
Xasislik qilmoq
xasta – Kasal
xasta bo‘lmoq – Kasal bo‘lmoq
xastalanmoq – Kasal bo‘lmoq
xastalik – Kasallik I
xastalik – Kasallik II
Xat
xatar – Xavf
xatarli – Xavfli
xat-xabarsiz – Bedarak
xatm qilmoq – Tugatmoq III
xato – Yanglish
xato bo‘lmoq – Yanglish bo‘lmoq
xato qilmoq – Yanglishmoq
xatosiz – To‘g‘ri
Xavf
xavflanmoq – Qo‘rqmoq
Xavfli
xavfsiramoq – Qo‘rqmoq
xavotir – Qo‘rquv
xavotirli – Xavfli
xayoliy – Afsonaviy
xayr – Sadaqa
Xayrlashmoq
xayr-ma’zur qilmoq – Xayrlashmoq
xayr-xo‘shlashmoq – Xayrlashmoq
xayr-xo‘sh qilmoq – Kuzatmoq
xayr-xo‘sh qilmoq – Xayrlashmoq
xashak – Pichan
xesh – Qarindosh
xil – Tur
xilda – Tarzda
xillamoq – Saralamoq
xilof – Zid
Xilvat
xilvatgoh – Xilvat
xipcha – Ingichka
Xira
xirad – Aql
xiradmand – Aqlli

xirapashsha – Xira
xiraxandon – Xira
xiroj – Soliq
xirpa – Ayyor
xiyol – Ozgina
xiyonatkor – Sotqin
xizmatkash – Xizmatkor
Xizmatkor
xizmat qilmoq – Ishlamoq
xizmatchi – Ishchi
xizmatchi – Xizmatkor
xobgoh – Yotoq
xohish – Istak
xohlamoq – Istamoq
xoin – Sotqin
xoli bo‘lmoq – Qutilmoq
xoma – Qalam
xomitmoq – Yechmoq III
xomush – Xafa
xomush bo‘lmoq – Xafa bo‘lmoq
xomushlanmoq – Xafa bo‘lmoq
xomushlik – Xafalik
Xona
xonadon – Oila
xonadon – Uy
xonaki – Yasama
xonanda – Ashulachi
xonish qilmoq – Kuylamoq I
xorgul – Na’matak
xotima qilmoq – Tugatmoq III
xotimalamoq – Tugatmoq III
Xotin
xotin – Ayol
xotinli(k) bo‘lmoq – Uylanmoq
xotinli(k) qilmoq – Uylantirmoq
xotin olmoq – Uylanmoq
xotin-qiz(lar) – Ayol
xotin-xalaj – Ayol
xotira – Esdalik
xotirjam – Tinch II
xotirjamlik – Tinchlik II
xotirlamoq – Eslamoq
xovar – G‘arb
xoxolamoq – Kulmoq
Xuddi
Xudo
xufiya – Ayg‘oqchi
xulosalamoq – Yakunlamoq
xulosa qilmoq – Yakunlamoq
Xulq
xulq-atvor – Xulq
Xun – Qon
Xunob
xunoba – Xunob
Xunob bo‘lmoq
xunobgarchilik (xunobagarchilik) – Xunoblik
xunobi oshmoq – Xunob bo‘lmoq
Xunoblik
xunrez – Qotil
Xunuk
xurjun – Chatoq
xurjunlashmoq – Yomonlashmoq
xurram – Xursand
Xursand
Xursandlik
xurshid – Quyosh
xusumat – Adovat II
xususan – Ayniqsa
xushaxloq – Odobli
xushbichim – Bejirim
xushbichim – Kelishgan
Xushbo‘y
xushhol – Xursand
xushhollik – Xursandlik
xushomadgo‘y – Laganbardor
xushomadgo‘ylik – Laganbardorlik
xushqomat – Kelishgan
xushro‘y – Chiroyli
xushsurat – Chiroyli

xushta’m – Shirin I
xushtor – Oshiq
xushtor bo‘lmoq – Sevmoq
xushtorlik – Oshiqlik
xushvaqt – Xursand
xushvaqtlik – Xursandlik
Xushxabar
xushxo‘r – Shirin I
xushchaqchaq – Quvnoq
xo‘ja – Ega
xo‘jako‘rsinga – Nomiga
xo‘jayin – Ega
xo‘p – Bo‘pti
xo‘p (xo‘b) – Juda
xo‘rak – Ovqat
Xo‘tik
xo‘shlashmoq – Xayrlashmoq



yagona – Birdan bir
yagona bo‘lmoq – Yolg‘iz bo‘lmoq
yagonalik – Yolg‘izlik
yakan – Pul
yakka – Faqat
yakka – Yolg‘iz
yakka bo‘lmoq (yakka-yakka bo‘lmoq) – Yolg‘iz bo‘lmoq
yakkalanmoq – Yolg‘izlanmoq
yakkalik – Yolg‘izlik
yakka-yu yolg‘iz – Birdan-bir
yakka-yolg‘iz bo‘lmoq – Yolg‘iz bo‘lmoq
yakkash – Doim
yakun – Natija
Yakunlamoq
yakunlamoq – Tugatmoq II
yakunlamoq – Tugatmoq III
yakunlanmoq – Tugamoq
yakun qilmoq – Yakunlamoq
yakun topmoq – Tugamoq
yalang‘ochlamoq – Yechintirmoq
yalang‘och qilmoq – Yechintirmoq
yalang – Doim
yalanglamoq – Yechintirmoq
Yalinmoq
yalov– Bayroq
Yalpiz
yalpoq – Yassi
yalqov – Dangasa
yalqov bo‘lmoq – Dangasa bo‘lmoq
yalqovlanmoq – Dangasa bo‘lmoq
yalqovlik – Dangasalik
yalqovlik qilmoq – Dangasalik qilmoq
yaltoq – Laganbardor
yaltoqi – Laganbardor
yaltoqilik – Laganbardorlik
yamoqchi – Kosib
yamoqchilik – Kosiblik
Yana
yapaloq – Yassi
yapaloqqush – Boyo‘g‘li
yaproq – Barg
Yaqin
yaqinlamoq – Yaqinlashmoq
Yaqinlashmoq
yaqqol – Aniq
Yara
yarador – Yarali
yarador qilmoq (yoki etmoq) – Yaralamoq
Yaralamoq
yaralamoq – Paydo bo‘lmoq
Yarali
yaralmoq – Tug‘ilmoq
yaramas – Ablah
yaramaslik – Yomonlik
yaramaslik qilmoq – Yomonlik qilmoq
Yaramoq
Yarasha
Yarashmoq
yara-chaqa – Yara
yara-chaqali – Yarali
yaratgan – Xudo
Yaratmoq
yaratmoq – Tuzmoq II
yarim bo‘lmoq – Yarimlamoq
yarim-yorti – Chala

Yarimlamoq
yarli – Kambag‘al
yaroqli bo‘lmoq – Yaramoq
yaroqsiz – Sifatsiz
yarog‘ – Qurol
Yasama
yasama – Qalbaki
yasamalik – Qalbakilik
yasamoq – Boplamoq
Yasanmoq
yasatmoq – Beza(t)moq
yasan-tusan qilmoq – Yasanmoq
yasoq – Qonun
Yassi
yax – Muz
yaxlamoq – Muzlamoq
yaxmalak – Sirpanchiq
Yaxshi
yaxshi – Afzal
yaxshi – Bo‘pti
yaxshi ko‘rmoq – Sevmoq
yayov – Piyoda
yazna – Pochcha
Yag‘rindor
yag‘rinli – Yag‘rindor
yasha – Balli
yasha(ng) – Balli
yashab tashla(ng) – Balli
Yashamoq
yashavor – Balli
yashil – Ko‘k I
yashin – Chaqmoq
yashirinmoq – Bekinmoq
Yashirincha
yashiriq – Yashirincha
yashiriqcha – Yashirincha
Yashirmoq
yanga – Kelinoyi (Kennoyi)
yangi – Hozirgi
yangidan – Boshqatdan
yangilik – Xabar
yanglig‘ – Kabi
Yanglish
Yanglish bo‘lmoq
yanglish – Yolg‘on I
Yanglishmoq
yebto‘ymas – Ochko‘z
yegulik – Ovqat
yel – Shabada
yelim – Xira
Yelka
yellatmoq – Shamollamoq
yelmoq – Yugurmoq
yelpiramoq – Hilpiramoq
yemish – Ovqat
Yemoq
yerkindik – Pakana
yerlik – Mahalliy
yermitti – Pakana
yesir – Beva
yetakchi – Ilg‘or
yetarli – Bas
yetilmoq – Oshmoq
Yetim
Yetim bo‘lmoq
Yetimlik
Yetim qolmoq
yetimcha – Yetim
yetishmaslik – Yetishmovchilik
Yetishmovchilik
yetkazmoq – Yubormoq
yetmoq – Kifoya qilmoq
Yetuk
yetuk bo‘lmoq – Yetuklashmoq
Yetuklashmoq
yetuklik – Balog‘at
Yechintirmoq
Yechmoq I
Yechmoq II
Yechmoq III

Yechmoq IV
yengil – Oson
yengil – Yupun
yengil-yelpi – Yuzaki
Yengmoq
yildirim – Chaqmoq
yilqi – Ot II
yilqibon – Otboqar
yilqiboqar – Otboqar
yilqichi – Otboqar
Yiqilmoq
yirganmoq – Jirkanmoq
yirik – Katta
yiriklashmoq – Kattalashmoq
yiriklik – Kattalik
yiring bog‘lamoq – Gazaklamoq
yiringlamoq – Gazaklamoq
yirmoq – Kermoq
yiroq – Uzoq I
yiroq bo‘lmoq – Uzoq bo‘lmoq
yiroq qilmoq – Uzoq qilmoq
yiroqda – Uzoqda
yiroqdagi – Uzoqdagi
yiroqdan – Uzoqdan
yiroqlamoq – Uzoqlashmoq
yiroqlashmoq – Uzoqlashmoq
yiroqlik – Uzoqlik
yiroqlik qilmoq – Uzoqlik qilmoq
yirtqich – Vahshiy
yirtqich – Yovuz
yirtqichlik – Yovuzlik
yig‘ilish – Majlis
yig‘ilish qilmoq – Majlis qilmoq
yig‘in – Majlis
yig‘inmoq – Yig‘moq
yig‘in qilmoq – Majlis qilmoq
yig‘ishtirmoq – Saranjomlamoq
yig‘ishtirmoq – To‘xtatmoq
Yig‘moq
yig‘namoq – Yig‘moq
yo – Yoki
yobi – Qirchang‘i
yodaki – Yoddan
yodakasiga – Yoddan
Yoddan
yod etmoq – Eslamoq
yodgor – Esdalik
Yodgorlik
yodgorlik – Esdalik
yodlamoq – Eslamoq
yoinki – Yoki
Yoki
yolqamsiq (yalqamsiq) – Erinchoq
yolqin – Alanga
yolvormoq – Yalinmoq
Yolg‘iz
yolg‘iz – Birdan bir
yolg‘iz – Faqat
yolg‘iz – Kimsasiz
Yolg‘iz bo‘lmoq
Yolg‘izlanmoq
Yolg‘izlik
Yolg‘on I
Yolg‘on II
yolg‘on – Bekorchi
yolg‘ondakam – Qalbaki
yolg‘ondakam (yolg‘ondaka) – Yolg‘ondan
yolg‘ondakasiga – Yolg‘ondan
Yolg‘ondan
yolg‘on-yashiq – Yolg‘on II
Yolg‘onchi
Yolg‘onchi bo‘lmoq
Yolg‘onchilik
yomon – Juda
yomon – Sifatsiz
yomon bo‘lmoq – Yomonlashmoq
Yomonlamoq
Yomonlashmoq
Yomonlik

Yomonlik qilmoq
yomonotliq – Badnom
yomonotliq qilmoq – Yomonlamoq
yomg‘irgarlik – Yog‘ingarchilik
yomg‘irgarchilik – Yog‘ingarchilik
yon – Tomon I
yon(ida) – Old(ida)
yonashmoq – Yaqinlashmoq
yondashmoq – Yaqinlashmoq
Yonmoq I
Yonmoq II
yonmoq – Jo‘shmoq
yonchiq – Cho‘ntak
yopiq – Berk
yopishqoq – Xira
Yopmoq
yopmoq – To‘smoq I
yopmoq – Tugatmoq IV
Yoppasiga
yoq – Tomon I
yoqa – Qirg‘oq
yoqalashmoq – Urishmoq
yoqavalangor – Yoqavayron
Yoqavayron
yoqimsiz – Noxush
yor – Sevgili
Yordam
yordam bermoq – Yordamlashmoq
Yordamlashmoq
Yordam olmoq
yordam qilmoq – Yordamlashmoq
Yordamchi
Yorishmoq I
Yorishmoq II
yorlashmoq – Yordamlashmoq
yorqin – Aniq
yorqin – Yorug‘
yorqin bo‘lmoq – Yorishmoq I
Yorug‘
yorug‘lashmoq – Yorishmoq I
yostiqdosh – Er
yostiqdosh – Xotin
yot – Birov
Yotoq
yotoqxona – Yotoq
yotsinmoq – Begonasiramoq
yotsiramoq – Begonasiramoq
yov – Dushman
yova – Panshaxa
yovar – Yordamchi
yov bo‘lmoq – Dushman bo‘lmoq
yovlik – Adovat II
yovlik qilmoq – Dushmanlik qilmoq
yovqur – Botir
yovuq – Yaqin
yovuqlashmoq – Yaqinlashmoq
Yovuz
yovuz – Vahshiy
Yovuzlik
yovvoyi – Odamovi
yovvoyilarcha – Vahshiylarcha
yovvosh – Yuvosh
yoxud – Yoki
yoy – Kamalak
yoziq – Ayb
yoziqsiz – Aybsiz
yozig‘liq – To‘shog‘liq
yozmish – Taqdir
Yozmoq
yozmoq – To‘shamoq
yozmoq – Yechmoq II
yozmoq – Yechmoq III
yoztovuq – Qirg‘ovul
Yozuvchi
yozg‘iriq – Ta’na
yozg‘irmoq – Gina qilmoq
Yog‘
yog‘du – Nur
yog‘i(y) – Dushman
yog‘i(y) bo‘lmoq – Dushman bo‘lmoq

Yog‘ingarchilik
yog‘iylik – Adovat II
Yog‘li
Yubormoq
Yugur-yugur
yugurik – Chopqir
Yugurmoq
yuho – Ochko‘z
yuklamoq – Ortmoq
yukli – Homilador
yuksak – Oliy
yuksalmoq – Balandlamoq
yuksalmoq – Rivojlanmoq
yukchi – Hammol
Yulmoq
yumdalamoq – Yulmoq
yumurta – Tuxum
yumush – Ish
Yumshamoq
yumsharmoq – Yumshamoq
Yumshoq
yumshoq bo‘lmoq – Yumshamoq
yupanmoq – Ovunmoq
yupanch – Ovunchoq
yupanch – Taskin
yupanchiq – Ovunchoq
yupatmoq – Ovutmoq
Yupqa
yupqa – Yupun
yupqalanmoq – Yupqalashmoq
Yupqalashmoq
yupqarmoq – Yupqalashmoq
Yupun
yuqori – Afzal
yuqori – Baland
yuqori – Oliy
yuqorilamoq – Balandlamoq
yuqtob – Ochko‘z
Yurak
yurak – Ko‘ngil
yurakdan – Astoydil
yurakli(k) – Botir
yurak qilmoq – Botinmoq
yuraksiz – Qo‘rqoq
yuraksizlik – Qo‘rqoqlik
yurmoq – Ko‘nmoq
yurt – Vatan
yurt – Xalq
Yurtdosh
yutqiziq – Mag‘lubiyat
Yuvosh
Yuvoshlik
Yuvg‘uchi
Yuz
yuz – Yuza
Yuza
yuzaga keltirmoq – Yaratmoq
yuz bermoq – Bo‘lmoq
Yuzaki
yuzlashmoq – Uchramoq I
Yuzma-yuz
Yuzma-yuz bo‘lmoq
yuzma-yuz kelmoq – Uchramoq I
yuzsiz – Bezbet
yuzsizlik – Bezbetlik
Yuztuban
yo‘l – Sayohat
yo‘l – Marta
yo‘l – Chora
yo‘lamoq – Yaqinlashmoq
Yo‘latmoq
yo‘lboshchi – Boshliq
yo‘ldosh – Hamroh I
yo‘ldosh – Hamroh II
yo‘ldoshlik – Hamrohlik I
yo‘ldoshlik – Hamrohlik II
yo‘liga – Nomiga
yo‘liqmoq – Uchramoq I
yo‘liqmoq – Uchramoq II
yo‘liqmoq – Chalinmoq

yo‘llamoq – Yubormoq
yo‘l olmoq – Ketmoq
Yo‘lovchi
yo‘l-yo‘riq – Ko‘rsatma
yo‘lchi – Yo‘lovchi
yo‘qlamoq – Eslamoq
yo‘qol – Ket
yo‘qotmoq – Tugatmoq I
yo‘q qilmoq – Tugatmoq I
yo‘qsil – Kambag‘al
yo‘qchilik – Kambag‘allik
yo‘sinda – Tarzda

Z

zabardast – Kuchli
zabon – Til
zabun – Achinarli
zafar – G‘alaba
zafar qozonmoq – Yengmoq
zafar quchmoq – Yengmoq
Zahar
zahar – Achchiq
Zaharlamoq
Zaharli
zaharolud – Zaharli
zaharxanda – Kinoya
zahar-zaqqum – Achchiq
zahar-zaqqum – Zahar
zahmat – Qiyinchlik
zaif – Kuchsiz
zaif – Nimjon
zaiflashmoq – Kuchsizlanmoq I
zaiflashmoq – Kuchsizlanmoq II
zaiflik – Kuchsizlik
zakan – Zovur
zalvarli – Og‘ir I
zamon – Vaqt
zamonaviy – Hozirgi
zap – Juda
zaqqum – Zahar
zar – Oltin
Zarar
zararkunanda – Zararli
zararkunandalik – Ziyonkorlik
Zararli
Zararsiz
zarang – Qattiq
zarbdor – Ilg‘or
zarbof(t) – Zarli
zarda – Jahl
zarda – O‘t III
zardo‘zi – Zarli
Zarli
zarpechak – Chirmovuq
zarracha – Hech
Zarvaraq
zarvaraq – Zarli
zarur – Kerak
zarur – Kerakli
zaruriy – Kerakli
zavj – Er
zavja – Xotin
Zavq
Zavqlanmoq
zaxkash – Zovur
zaxkashlik – Namgarchilik
zangor(i) – Ko‘k I
zangi – Narvon
zangin – Boy
za’faron – Sariq
zeb – Husn
zeb – Pardoz
zebo – Chiroyli
zebolashmoq – Chiroylilashmoq
zehn – Fahm
zeroki – Chunki
zid – Aks
zid – Qarama-qarshi
ziddiyat – Qarama-qarshilik
zidlik – Qarama-qarshilik
zil – Og‘ir I
zildek (zilday) – Og‘ir I
zil-zambil – Og‘ir I
zimiston – Qorong‘ilik

zim-ziyo – Qorong‘i
Zina
zinapoya – Zina
zindon – Qamoq
zinhor – Hech
Zino
zinokorlik – Fahsh
Zing‘illamoq
zipillamoq – Zing‘illamoq
ziq – Xunob
ziq – Shoshilinch
ziq bo‘lmoq – Xunob bo‘lmoq
ziqna – Xasis
ziqna bo‘lmoq – Xasis bo‘lmoq
ziqnalik –Xasislik
ziqnalik qilmoq – Xasislik qilmoq
Zirak
zirqiramoq – Qaqshamoq
ziynat – Bezak
ziyo – Nur
ziyod(a) – Ortiq
Ziyofat
Ziyoli
ziyon – Zarar
ziyonkor – Zararli
Ziyonkorlik
Ziyoratgoh
ziyrak – Sezgir
zig‘ircha – Hech
zig‘ircha – Ozgina
zich – Qalin
zodagon – Asilzoda
Zohid
Zohidlik
Zolim
zor – Iltimos
zor – Muhtoj
zor – Nola
zora – Koshki
zor bo‘lmoq – Muhtoj bo‘lmoq
zoriqmoq – Muhtoj bo‘lmoq
zorlanmoq – Nolimoq
zorlik – Muhtojlik
zormanda – Sabil
zotdor – Zotli
Zotiljam
Zotli
Zovur
zoye – Behuda
zog‘ – Qarg‘a
zud – Tez
zulf – Gajak
zulfak – Gajak
zulfakdor – Gajak
Zulm
zulmat – Qorong‘ilik
zulmkor – Zolim
zumda – Darrov
zurriyot – Bola
zurriyotsiz – Bolasiz
zug‘um – Zulm
zo‘r – Katta
zo‘r – Kuchli
zo‘raymoq – Kuchaymoq
zo‘r-bazo‘r – Arang
zo‘rlamoq – majburlamoq
zo‘rg‘atdan – Arang

O‘

o‘ba – Qabr
o‘ba – Qishloq
o‘bdan – Juda
o‘girgich – Tarjimon II
o‘girma – Tarjima
o‘girmoq – Tarjima qilmoq
o‘git – Nasihat
O‘jar
O‘jarlik
o‘kinmoq – Afsuslanmoq
o‘kinch – Afsus I
o‘ksi(n)moq – Xafa bo‘lmoq
o‘ksiz – Bechora
o‘kcha – Poshna
O‘laksa
O‘laksaxo‘r
o‘lamsa – O‘laksa
o‘lan – O‘t II
o‘larday – Juda
o‘larcha – Juda
o‘lda-jo‘lda – Chala
o‘lgu(n)day – Juda
o‘lib-tirilib – Arang
O‘lik
O‘lim
o‘limsaxo‘r – O‘laksaxo‘r
o‘limtik – O‘laksa
o‘limtikxo‘r – O‘laksaxo‘r
o‘lma(ng) – Balli
O‘lmoq
o‘lpon – Soliq
o‘lchovli – Sanoqli
o‘miz – Yelka
o‘mrov – Ko‘krak II
o‘nqov – Imkon
o‘ng‘ay – Oson
o‘ng‘aysiz – Noqulay I
o‘ng‘aysiz – Noqulay II
O‘pich
o‘pqon – Girdob
O‘q
o‘qaloq – So‘na
O‘qdon
o‘qimishli – Ziyoli
O‘qimoq
O‘qituvchi
O‘qituvchilik
o‘qraymoq – Qaramoq
o‘qtin-o‘qtin – Ba’zan
o‘r – O‘jar
o‘rab-chirmamoq – O‘ramoq I
O‘ralashmoq
O‘ramoq I
O‘ramoq II
o‘ramoq – Qoplamoq
o‘ramoq – To‘smoq I
o‘rganmoq – Ko‘nikmoq
o‘rganmoq – Odatlanmoq
o‘rganmoq – Tadqiq qilmoq (etmoq)
o‘rganmoq – Tekshirmoq III
o‘rgilay – Aylanay
o‘rgilsin – Aylanay
o‘rin – Joy
o‘rin – Lavozim
O‘rinbosar
O‘rinbosarlik
o‘rinlatmoq – Bajarmoq
o‘rinlatmoq – Boplamoq
o‘rinlashmoq – Joylashmoq
O‘rinli

o‘rinsiz – Bekorga
o‘rlamoq – Balandlamoq
o‘rlik – O‘jarlik
o‘rmoq – To‘qimoq
O‘rnak
o‘rnak – Namuna
O‘rnak olmoq
o‘rnashmoq – Joylashmoq
o‘rnashmoq – Kirmoq
o‘rt – O‘t I
o‘rtanmoq – Yonmoq II
O‘rtoq
o‘rtoq – Er
O‘rtoqlik
O‘smoq
o‘smoq – Ko‘karmoq
o‘smoq – Rivojlanmoq
O‘t I
O‘t II
O‘t III
o‘ta – Juda
o‘taketgan – Ashaddiy
o‘taketgan – Juda
o‘tamoq – Bajarmoq
o‘tinmoq – Yalinmoq
o‘tinch – Iltimos
o‘tirish – Ziyofat
O‘tirmoq
o‘tirmoq – Qo‘nmoq
o‘tkinchi – Yo‘lovchi
O‘tkir
O‘tmish
o‘tmoq – Kechirmoq
o‘tmoq – Ko‘chmoq
o‘t olmoq – Yonmoq I
o‘tqazmoq – Ekmoq
O‘troq
o‘truk (o‘tirik) – Yolg‘on I
O‘xshamoq
o‘xshatmoq – Boplamoq
O‘xshash
o‘xshash – Kabi
O‘xshashlik
O‘yin
O‘yinchi
O‘ylamoq
o‘ymoq – Qazimoq
O‘ynamoq
o‘ynashmoq – Hazillashmoq
O‘zboshimcha
O‘zboshimchalik
o‘zga – Begona
o‘zga – Boshqa I
o‘zga – Boshqa II
O‘zgaruvchan
o‘zgacha – Boshqacha
o‘zi – Xudo
o‘g‘ir – Keli
O‘g‘irlamoq
o‘shakchi – Chaqimchi
O‘ch
O‘chmoq
o‘ngimoq – Oqarmoq II
o‘ng-u so‘l – Atrof

G‘

g‘addor – Sotqin
g‘ajimoq – Mujimoq
G‘alaba
g‘alaba qilmoq – Yengmoq
g‘alaba qozonmoq – Yengmoq
g‘alat – Yanglish
g‘alat bo‘lmoq – Yanglish bo‘lmoq
g‘alati – Ajab
g‘alati – Allaqanday
g‘alayon – Qo‘zg‘olon
g‘ala-g‘ovur – Shovqin
g‘alva – Janjal
g‘alvir – Elak
G‘am
g‘am – Tashvish
g‘amboda – Xafa
g‘amgin – Xafa
g‘amgin bo‘lmoq – Xafa bo‘lmoq
g‘amginlik – Xafalik
g‘amli – Xafa
g‘ammoz – Chaqimchi
g‘amnok – Xafa
g‘amsiz – Betashvish
g‘am-tashvishsiz – Tinch II
g‘amza – Noz
g‘amzali – Nozli
g‘amza qilmoq (etmoq, aylamoq) – Nozlanmoq
g‘ani – Boy
g‘anim – Dushman
g‘anim bo‘lmoq – Dushman bo‘lmoq
g‘animlashmoq – Dushmanlik qilmoq
g‘animlik – Adovat II
g‘animlik qilmoq – Dushmanlik qilmoq
g‘ar – Fohisha
g‘araz – Adovat I
G‘arazgo‘y
g‘arazchi – G‘arazgo‘y
G‘arb
g‘arib – Kimsasiz
g‘ariba – Ajab
g‘assol – Yuvg‘uchi
g‘avg‘o – Janjal
g‘avg‘o – Shovqin
g‘avg‘o qilmoq (ko‘tarmoq) – Shovqin solmoq
g‘ayir – Begona
g‘aynoli – Olxo‘ri
g‘ayratli – Ishchan
g‘ayritabiiylik – Qalbakilik
g‘ayrishuuriy – Bilmasdan
g‘azab – Jahl
g‘azablanmoq – Achchiqlanmoq
g‘ashlik – G‘ulg‘ula
g‘ijillashmoq – Aytishmoq
g‘ilmon – Farishta
g‘irillamoq – Zing‘illamoq
g‘iring-piring – Alay-balay
G‘irrom
G‘iybat
G‘iybat qilmoq
g‘izillamoq – Zing‘illamoq
g‘izo – Ovqat
g‘ing-ping – Alay-balay
G‘olib
g‘olib bo‘lmoq – Yengmoq
g‘olib kelmoq – Yengmoq
g‘olib chiqmoq – Yengmoq
g‘ov – Qarshilik

g‘ov – To‘siq I
g‘ov – To‘siq II
g‘ovak – Puch
g‘ov bo‘lmoq – To‘siq bo‘lmoq
g‘ovur – Shovqin
g‘oyat – Juda
g‘oyatda – Juda
g‘ubor – Chang
g‘uborsiz – Toza III
g‘ulom – Qul
g‘ulu(v) – G‘ulg‘ula
g‘ulu(v) solmoq – G‘ulg‘ula solmoq
G‘ulg‘ula
G‘ulg‘ula solmoq
g‘uppa – Qalin
g‘ururlanmoq – Faxrlanmoq
g‘ururlanmoq – Mag‘rurlanmoq
g‘ussa – G‘am
g‘o‘r – Sayoz
g‘o‘za – Paxta I

Sh

Shabada (Shabboda)
shabadalamoq – Shamollamoq
shabnam – Shudring
shafqat – Ayov
shafqatsiz – Ayovsiz
shahd – Asal
shahvoniyat – Fahsh
Shakldosh
Shakldoshlik
shaksiz – Albatta
shalabbo – Ho‘l
shallaqi – Urishqoq
shalola – Sharshara
shalpaymoq – Bo‘shashmoq
shalviragan – Lapashang
shalviramoq – Bo‘shashmoq
sham – Shudring
Shamol
Shamollamoq
shams – Quyosh
shamshir – Qilich
shantaj – Do‘q
shang‘i – Baqiroq
Shapaloq
Shapaloqlamoq
shapaloq tortmoq – Shapaloqlamoq
shaparak – Yupqa
shapati – Shapaloq
shapatilamoq – Shapaloqlamoq
sharm – Uyat
sharmanda – Badnom
sharm-hayo – Uyat
sharm-hayosiz – Bezbet
sharmisor – Badnom
sharmli – Nomusli
sharob – Ichkilik
sharobxo‘r – Ichkilikboz
sharoit – Vaziyat
Sharq
sharr – Yovuzlik
shartlashmoq – Ahdlashmoq
Shartnoma
Sharshara
shavhar – Er
shavq – Zavq
shavqlanmoq – Zavqlanmoq
shaxdam – Tez
shaxt – Tez
shaxta – Kon
shaxtachi – Konchi
shaxtyor – Konchi
shay – Tayyor I
shay – Tayyor II
shay bo‘lmoq – Tayyor bo‘lmoq
shay qilmoq – Tayyorlamoq
shaydo – Oshiq
shaydo bo‘lmoq – Sevmoq
shaydolik – Oshiqlik
shaydoyi – Oshiq
shaydoyilik – Oshiqlik
shaylamoq – Tayyorlamoq
shaylanmoq – Tayyorlanmoq
shayton – Ayyor
shashlik – Kabob
shashlikpaz – Kabobpaz
shashlikchi – Kabobpaz
shekilli – Aftidan
sherik – Hamroh II
sheriklik – Hamrohlik II
sheva – Noz

shifo bermoq – Davolamoq
shifolamoq – Tuzatmoq
shijoatli – Botir
Shikoyat
shikoyat – Nolish
shikoyatlanmoq – Nolimoq
Shikoyatomuz
shikoyat qilmoq – Nolimoq
shikva – Shikoyat
shikvali – Shikoyatomuz
shilimshiq – Xira
shilmoq – O‘g‘irlamoq
shilqim – Xira
shilta – Ho‘l
shimirmoq – Ichmoq I
shinavanda – Muxlis
shinavandalik – Muxlislik
shirakayf – Mast I
Shirin I
Shirin II
shirin – Xushbo‘y
shirinkoma – Cho‘tal
shitob – Tez
shivir – Pichir-pichir
shivirlamoq – Pichirlamoq
shivir-shivir – Pichir-pichir
shivir-shivir qilmoq – Pichirlamoq
shig‘a – Qiyg‘os
shig‘il – Qiyg‘os
shmustitul – Zarvaraq
shod – Xursand
shodlanmoq – Sevinmoq
shodlik – Xursandlik
shohid – Guvoh
shohidlik – Guvohlik
shoir – Yozuvchi
shokila – Popuk
Shol
shon – Dovruq
shopmo‘ylov – Mo‘ylovli
shoti – Narvon
Shovqin
shovqin qilmoq – Shovqin solmoq
Shovqin solmoq
shovqin-suron – Shovqin
shovva – Sharshara
shov-shuv – Shovqin
Shox
shoxa – Panshaxa
Shoxsiz
shoyad – Koshki
shosha-pisha – Apil-tapil
Shoshilinch
shubha – Gumon
shubhalanmoq – Gumon qilmoq
shubhali – Gumonli
shubhasiz – Albatta
shudli – Qobiliyatli
Shudring
shuhrat – Dovruq
shunchaki – Nomiga
shuncha(lar) – Namuncha
shunchalik – Namuncha
shustagar – Yuvg‘uchi
shuur – Ong
shu’la – Nur
sho‘r – G‘am
sho‘rish – G‘am
sho‘rlik – Bechora
sho‘rpeshona – Baxtsiz

Ch

chakka – Tomchi I
chakki – Behuda
chakki – Suzma
Chala
chala-chulpa – Chala
Chalinmoq
chalma – Salla
chalpimoq – G‘iybat qilmoq
Chama
chama – Qurb
Chamalamoq
chamamda – Aftidan
chamanzor – Gulzor
chamasi – Aftidan
chandon – Juda
chandon – Marta
Chanqamoq
chanqoq – Tashna
chanqoq bo‘lmoq – Tashna bo‘lmoq
chanqoq bo‘lmoq – Chanqamoq
chanqoqlik – Tashnalik
Chap
chapak – Qarsak
chapakbozlik – Qarsakbozlik
chapak chalmoq – Qarsak chalmoq
chapdast – Abjir
chappa – Aks
Chaqimchi
chaqin – Chaqmoq
Chaqirmoq
chaqirmoq – Aytmoq II
chaqmachaqar – Chaqimchi
Chaqmoq
chaqqon – Abjir
chaqchaqlashmoq – Suhbatlashmoq
chaqchaymoq – Qaramoq
charog‘on – Yorug‘
charog‘on bo‘lmoq – Yorishmoq I
Charchamoq
Charchoq
charchoq – Horg‘in
chatanoq – Chot
chatishmoq – Qo‘shilmoq
Chatoq
chatoq bo‘lmoq – Yanglish bo‘lmoq
chatoqlashmoq – Yomonlashmoq
chaynalmoq – Mijg‘ovlanmoq
Chaynamoq
chayqalmoq – Tebranmoq
Chayqamoq
Chayqovchi
chashma – Buloq
Chang
changak – Ilmoq
Chegara
chehra – Yuz
chek – Chegara
chekka – Xilvat
cheksiz – Bepoyon
chekuvchi – Kashanda
chel – Paykal
cherik – Armiya
chet – Qirg‘oq
chet – Xilvat
chetlatilmoq – Bo‘shamoq
checha – Kelinoyi (Kennoyi)
chechak – Gul
chechakzor – Gulzor
Chidam
Chidamli
chidamli – Puxta
Chidamoq

childirma – Doira
chilvir – Arqon
chin – Rost I
chin – Rost II
chinakamiga – Astoydil
chindan – Astoydil
chindan – Rostdan
chinqirmoq – Baqirmoq
chiqarmoq – Sug‘urmoq
chiqimdor – Serxarajat
chiqim qilmoq – Sarflamoq
chiranmachoq – Manman
chiranchoq – Manman
chiranchoqlik – Manmanlik
chirmamoq – O‘ramoq I
chirmanda – Doira
chirmov – Chirmovuq
chirmovgul – Chirmovuq
Chirmovuq
chiroy – Husn
Chiroyli
Chiroylilashmoq
chizi – Ozgina
Chizg‘ich
chig‘ – Qamish
Chol
cholg‘u – Soz
cholg‘uchi – Sozanda
chonoch – Savat
chopag‘on – Chopqir
chopa-chop – Yugur-yugur
chopmoq – Kesmoq I
chopmoq – Yugurmoq
Chopqir
chop qilmoq (etmoq) – Nashr qilmoq (etmoq)
chop-chop – Yugur-yugur
Chora
chorasiz – Bechora
chorig‘ – Poyabzal
chorlamoq –Aytmoq II
chorlamoq – Chaqirmoq
chor-nochor – Noiloj
Chorpoya
chorsi – Belbog‘
Chot
Choydish – Qumg‘on
Choygun(m) – Qumg‘on
chog‘ – Qurb
chog‘ – Vaqt
chog‘i – Aftidan
chog‘imda – Aftidan
chog‘ishtirma – Qiyosiy
chog‘ishtirmoq – Solishtirmoq
chog‘lamoq – Mo‘ljallamoq
chulg‘amoq – Qoplamoq
Chunki
chunon – Juda
chuqulamoq – Qazimoq
Chuqur
churq etmaslik – Indamaslik
chuvvos – Shovqin
chuchkurmoq – Aksirmoq
cho‘bir – Qirchang‘i
cho‘kmoq – O‘tirmoq
Cho‘l
cho‘llamoq – Chanqamoq
Cho‘loq
Cho‘loqlanmoq
Cho‘loqlik
Cho‘ntak
cho‘p – Pichan
cho‘pqot – O‘rtoq
cho‘qishtirmoq – Urishtirmoq I
cho‘qishtirmoq – Urishtirmoq II
cho‘ri – Xizmatkor
Cho‘tal
Cho‘talchi
cho‘tlamoq – Mo‘ljallamoq
cho‘zilmoq – Uzaymoq
cho‘chimoq – Qo‘rqmoq

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING KATTA IZOHLI LUG‘ATI

II JILD

Muharrir *Habib Abdiyev*
Badiiy muharrir *Dilmurod Jalilov*
Musahhihlar: *Nilufar Ahmedova, Aziza Ahmedova*
Kompyuterda sahifalovchi *Hilola Sharipova*

Nashr. lits. AI № 290.04.11.2016
Bosishga 2022-yil 0-dekabrda ruxsat etildi.
Bichimi 70 x100 $^{1}/_{16.}$ Times New Roman garniturasi.
Ofset bosma. 28,2 shartli bosma taboq. 39,65 nashr tabog‘i.
Adadi 1000 nusxa. raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128. Toshkent. Labzak ko‘chasi, 86.

Telefon: (371) 241-35-47, 241-48-62, 241-83-29
Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz info@gglit.uz.